

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ КОМПЛЕКС СТАТИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

СТАТИСТИЧНИЙ СЛОВНИК

За редакцією
доктора наук з державного управління, професора,
члена-кореспондента НАН України
О. Г. Осауленка

Київ – 2012

ББК С6 я2+С62:У9(4укр) яг

С 781

Редакційна колегія: *О. Г. Осауленко* – голова, д. держ. упр., член-кор. НАН України, заслужений економіст України; *О. О. Васечко* – заст. голови, д. е. н.; *М. В. Пугачова* – заст. голови, д. е. н.; *О. П. Жук*, проф.; *В. І. Колеснік*, д. е. н.; *В. С. Михайлов*, д. е. н.

Рецензенти: *В. М. Геєць*, д. е. н., акад. НАН України, *Е. М. Лібанова*, д. е. н., академік НАН України, *С. С. Герасименко*, д. е. н.

Рекомендовано до друку Вченою радою Науково-технічного комплексу статистичних досліджень (протокол № 1 від 31.03.2011 р.).

ISBN 978-617-571-067-8

Статистичний словник / [О. Г. Осауленко, О. О. Васечко, М. В. Пугачова та ін.]; за ред. д-ра держ. упр., проф., член-кор. НАН України О. Г. Осауленка; НТК статистичних досліджень. – К.: ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2012. – 498 с.

У статистичному словнику розкрито найважливіші поняття, що відображають проблеми формування статистики у нових економічних умовах з урахуванням прийнятих за останній час законодавчих актів у частині статистики підприємств, соціальної та демографічної статистики, системи національних рахунків тощо. До всіх термінів, що подаються у статистичному словнику українською мовою, надані їх відповідники російською та англійською мовами.

Статистичний словник призначений для широкого кола фахівців, які займаються питаннями теорії та практики статистики, науковців, аспірантів, викладачів та студентів, економістів, а також усіх, хто цікавиться статистикою.

ББК

*Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу
НТК статистичних досліджень забороняється*

ISBN 978-617-571-067-8

© О. Г. Осауленко, О. О. Васечко, М. В. Пугачова та ін., 2012
© НТК статистичних досліджень, 2012

ПЕРЕДМОВА

Докорінні зміни в суспільно-економічному житті України ставлять нові вимоги до державної статистики та зумовлюють необхідність її реформування відповідно до міжнародних норм і стандартів. Перш за все, потрібно усвідомити місце і роль статистики у нових економічних умовах, визначити загальні цілі, принципи, завдання та напрями її подальшого розвитку. Світові процеси глобалізації, що також позначаються на офіційній статистиці, сприяють поширенню нової, прийнятої на міжнародному рівні методології і статистичної термінології та її адаптації на національному рівні.

З часу набуття нашою країною незалежності та надання українській мові статусу державної поступово формується вітчизняна словникова база методології практичної статистики. Розширення практики застосування української мови в офіційній і науковій сферах сприяє подальшому розробленню словникового запасу окремих сфер діяльності, у тому числі й статистики. Таким чином, виникає потреба у порівнянні відповідних термінів українською та іншими мовами, узгодженні української статистичної термінології, розробці та впровадженні принципово нового термінологічного забезпечення статистичних робіт.

Ураховуючи важливість своєчасного інформування широкого кола фахівців і наукової спільноти про актуальні питання теорії та практики статистики в умовах її реформування, методологічного забезпечення процесу навчання й підвищення кваліфікації працівників обліку і статистики, Державною службою статистики України було прийнято рішення розробити уніфіковану систему статистичних категорій (термінологічних показників) для подальшого створення бази метаданих статистичних показників, одним із результатів якої має стати видання сучасного Статистичного словника (далі – Словник). Роботу з його укладання та впорядкування виконано науковими співробітниками Науково-технічного комплексу статистичних досліджень за консультаційної підтримки фахівців Держстату України.

У Словнику подано тлумачення найважливіших понять, що відображають проблеми статистики у нових економічних умовах з урахуванням прийнятих протягом останніх років законодавчих актів, які регулюють статистичну діяльність. Важливе місце у Словнику відведено поняттям, категоріям та методам загальної теорії і математичної статистики. Також наводяться терміни, що відображають застосування новітньої техніки і технології щодо збирання, обробки, зведення й аналізу статистичної інформації. У разі необхідності в окремих випадках використовуються терміни і поняття суміжних суспільно-економічних наук.

У Словнику представлено терміни і поняття, що стосуються актуальних напрямів статистичної методології та практики з урахуванням специфіки розвитку економіки та організації державної статистики в Україні.

Використання таких термінологічних словників дозволяє суттєво зменшити кількість звернень до різнопланової науково-методологічної, методичної, довідникової та навчальної літератури в пошуках визначень потрібних понять і термінів, принципів розрахунку показників, які використовуються у статистичній звітності.

На наш погляд, Словник сприятиме поступовому розвитку єдиної статистичної термінології та збагаченню наукової української мови.

Для складання Статистичного словника були використані вітчизняні та зарубіжні статистичні, довідникові, термінологічні, навчальні видання, відповідні стандарти, нормативні й законодавчі документи.

Структура Словника – абеткова. Словник має такий формат:

- термін українською мовою;
- термін російською мовою;
- термін англійською мовою;
- тлумачення терміна.

Термінологічні словосполучення наведено у вигляді, що найчастіше використовується у статистичній практиці, наприклад:

МІГРАЦІЯ СЕЗОННА (миграция сезонная; seasonal migration).

Для зв'язування близьких за темою статей, а також для уникнення небажаних повторів, у Словнику використано систему посилань на відповідні статті. Всі посилання на інші статті у тексті подаються курсивом, наприклад:

МІГРАЦІЯ ТИМЧАСОВА (миграция временная; temporary migration). Див. *Міграція сезонна*.

Слово чи слова, що означають назву статті, у тексті замінюються першими літерами. Наприклад, у статті **МІГРАЦІЯ СЕЗОННА** замість повної назви цього поняття використовуються літери "М.с."

До Словника також додається перелік використаної нормативно-законодавчої, наукової, методичної та довідникової літератури.

Автори мають на меті вдосконалювати Словник у подальшому і тому заздалегідь вдячні за можливі зауваження та побажання.

АБОНЕНТ ІНФОРМАЦІЇ (абонент информации; information subscriber) – користувач або споживач, який одержує наявну статистичну інформацію регулярно у визначеному заздалегідь вигляді.

АВАЛІСТ (авалист; guarantor) – особа, яка гарантує повний або частковий та своєчасний платіж за векселем шляхом прийняття на себе вексельного зобов'язання за чужим вексельним боргом. А. несе відповідальність так само, як особа, зобов'язання якої він забезпечує.

АВАЛЬ (аваль; collateral acceptance, collateral guarantee) – вексельне поручительство, згідно з яким суб'єкт бере на себе відповідальність за оплату векселя перед векселедержателем і яке оформлюється гарантійним написом на векселі чи на спеціальному додатковому аркуші (алонж) окремо для окремого примірника кожного векселя. Забороняється оформлення авалю одним документом більше ніж на один вексель.

АВАЛЮВАННЯ (авалирование; accepting; guaranteeing) – взяття банком на себе зобов'язання оплатити вексель повністю або частково за одну з зобов'язаних за векселем осіб, якщо платник не оплатив вексель у строк чи неможливо одержати платіж за векселем у строк.

АВАЛЮВАННЯ ВЕКСЕЛЯ (авалирование векселя; bill accepting) – оформлення авалю за векселем.

АВАНС (аванс; advance) – сума коштів, що виплачується в рахунок майбутніх платежів. Як і задаток, А. є підтвердженням укладеного договору, але, на відміну від задатку, не є засобом забезпечення виконання зобов'язання. Після закінчення терміну договірної зобов'язання аванс ураховується під час розрахунку остаточних виплат.

АВАНСИ ЗА БУДІВЕЛЬНИМ КОНТРАКТОМ (авансы по строительному контракту; advances on the construction contract) – грошові кошти або інші активи, отримані підрядником у рахунок оплати робіт, що виконуватимуться за будівельним контрактом.

АВАНСУВАННЯ (авансирование; advancing) – надання авансу; економічний процес, що передбачає вкладання фінансових ресурсів в активи та повернення їх із приростом після проходження різних фаз кругообігу вартості.

АВІЗО (авизо; aviso, letter of advice) – офіційне письмове банківське повідомлення про виконання розрахункової операції. Направляється іншому банку чи клієнтові та використовується банками для сповіщення своїх клієнтів про дебетові та кредитові записи, залишки коштів на рахунках, про виплату переказів, подання чеків, відкриття акредитивів.

АВІЗУВАННЯ (авизирование; sending of a letter of advice) – повідомлення контрагента про здійснені на його рахунку операції шляхом надсилання авізо.

АВТОЗАПРАВНА СТАНЦІЯ (АЗС) (автозаправочная станция; filling station) – різновид об'єкта напівстаціонарної роздрібною торгівлі з продажу пального для автотранспортних засобів з використанням спеціального обладнання, а також супутніх товарів.

АВТОМАГАЗИНИ, АВТОФУРГОНИ (автомагазины, автофургоны; mobile-shops, motorvans) – різновид мережі пересувної роздрібною торгівлі, призначений для продажу товарів населенню за допомогою автомобільного транспорту.

АВТОМАТИЗАЦІЯ (автоматизация; automation, automatization) – упровадження автоматичних засобів для реалізації будь-яких процесів.

АВТОМОБІЛЕ-ДЕНЬ (автомобиле-день; car-day) – одиниця вимірювання наявності, стану і роботи автомобільного транспорту за певний період. Виділяють А.-д. у господарстві (на підприємстві) – календарний день перебування автомобіля у господарстві (на підприємстві) незалежно від його технічного стану і місця знаходження (не враховуючи час оренди). На основі таблиця обліку роботи автомобілів обраховують такі показники: А.-д. у роботі – день, на який виписується маршрутний лист для виходу автомобіля на лінію незалежно від тривалості його перебування поза господарством (підприємством); А.-д. у ремонті – день знаходження автомобіля в ремонті та очікування ремонту як у власних майстернях, так і в майстернях інших підприємств, а також день очікування списання з балансу господарства; А.-д. простою у справному стані – день перебування у господарстві (на підприємстві) технічно справного автомобіля, не використаного з якоїсь причини (відсутність водіїв, бездоріжжя тощо). Автомобіле-тонно-день – одиниця обліку автомобілів за певний звітний період залежно

від їх вантажопідйомності (див. *Вантажопідйомність рухомого складу*). Використовується для визначення середньої вантажопідйомності середньоспискової кількості автомобілів у господарстві, роботі, ремонті, простой, а також при визначенні продуктивності автомобілів у тоннах і тонно-кілометрах.

АВТОР ВІДКРИТТЯ, ВИНАХОДУ КОРИСНОЇ МОДЕЛІ, ПРОМИСЛОВОГО ЗРАЗКА (автор открытия, изобретения полезной модели, промышленного образца; author of scientific discovery (model, pattern)) – фізична особа, яка зробила відкриття, створила винахід, корисну модель чи промисловий зразок.

АГЕНТ З РОЗМІЩЕННЯ АКЦІЙ (агент по размещению акций; agent on stock floatation) – фінансова установа (група фінансових установ), яка бере на себе зобов'язання щодо розміщення депозитарних розписок.

АГЕНТИ ПОДАТКОВІ (агенты налоговые; fiscal agents) – юридичні особи (їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи) або фізичні особи чи представництва нерезидента – юридичної особи, які незалежно від їх організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати цей податок до бюджету від імені та за рахунок платника податку, вести податковий облік та подавати податкову звітність податковим органам відповідно до закону, а також нести відповідальність за порушення норм законодавства. А.п., зокрема фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, здійснюють незалежну професійну діяльність, використовують найману працю інших фізичних осіб у частині виплати останнім заробітної плати (інших виплат та винагород).

АГЕНТИ СТРАХОВІ (агенты страховые; insurance agents) – громадяни або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані зі здійсненням страхових виплат та страхових відшкодувань. А.с. є представниками страховика і діють у його інтересах за винагороду на підставі договору доручення зі страховиком.

АГРЕГАТ ГРОШОВИЙ (агрегат денежный; monetary aggregate) – показник обсягу і структури грошової маси.

АГРЕГАТИ АБО АГРЕГОВАНІ ДАНІ (агрегаты или агрегированные данные; aggregates or aggregated data) – дані, які є результатами застосування процесу об'єднання елементів даних; підсумкові дані.

АГРЕГАЦІЯ (агрегация; aggregation) – комбінація взаємопов'язаних категорій, зазвичай у межах загальноприйнятого рівня ієрархії, для приведення інформації більш широкого рівня до рівня, на якому здійснюються деталізовані обстеження. За стандартними класифікаціями ієрархічного виду статистичні дані за взаємопов'язаними категоріями можуть бути згруповані чи розміщені у відповідному порядку (агреговані) для забезпечення більш широкої картини, або ж категорії можуть бути розділені (деагреговані), коли необхідна детальніша інформація, за кодами, присвоєними первинним спостереженням. Термін "А." означає об'єднання первинних даних в одне ціле, зазвичай для їх відображення у зведеній формі. Наприклад, національний дохід та індекси цін є агрегатними на противагу доходу фізичної особи чи цін окремого виду товару.

АГРЕГАЦІЯ ДАНИХ (агрегация данных; data aggregation) – 1) процес перетворення даних із високим ступенем деталізації до більш узагальненого вигляду їх подання. Полягає в обчисленні так званих агрегатів – значень, отриманих у результаті використання функції агрегації до деякого набору фактів, пов'язаних із певним вимірюванням. При цьому найчастіше використовується просте підсумовування, обчислення середнього або медіани, вибір максимального чи мінімального значення. Ступінь А.д. відповідає характеру завдань, що вирішуються, на кожному рівні аналізу. Дією, протилежною А.д., є дезагрегація (деталізація); 2) обчислення узагальнених показників для підтримки стратегічного або тактичного управління з детальних даних. Попередній розрахунок агрегованих показників використовується для отримання швидких відповідей на запити. У сховищі даних збирають максимально детальні дані, що дозволяє будувати звіти у довільних аналітичних розрізах, обчислюючи агрегати відповідно до потреб; 3) операція над кубом даних, результатом якої є побудова нового куба меншого об'єму шляхом заміни сукупностей значень елементів одного або декількох вимірів значеннями елементів вищих рівнів ієрархії. З елементами результуючого куба пов'язані від-

повідні агреговані значення показників, представлених у початковому кубі.

АГРЕГУВАННЯ ДОХОДІВ ПЛАТНИКА ПОДАТКУ (агрегирование доходов плательщика налога; **aggregation of tax-payer's income**) – об'єднання й обчислення сумарного доходу платника податку, одержуваного з різних джерел, для визначення відповідної ставки податку на прибуток.

АГРОТЕХНІКА (агротехника; **agrotechnology**) – сукупність розроблених агрономічною наукою та передовою практикою способів і прийомів вирощування сільськогосподарських культур для одержання високих і стійких урожаїв, зберігання та підвищення родючості ґрунту, зменшення затрат на виробництво рослинницької продукції. До складу агротехнічних робіт належать: спеціальні роботи з накопичення вологи у ґрунті (снігозатримання, затримка талих вод тощо); передпосівний обробіток ґрунту (різного виду оранки: зяблева, веснооранка, підйом парів, луцнення, загортання післяпозивних рештків, знищення шкідників, насіння бур'янів, суцільна культивуація, дискування, боронування, прикочування тощо); основне внесення добрив і підживлення рослин добривами, підготовка насінневого матеріалу до сівби; сівба і посадка; догляд за посівами (культивуація, підгортання, проріджування, прополювання, підживлення, обприскування, полив тощо); збирання врожаю, після збирання – доробка врожаю.

АГРОХІМІКАТИ (агрохимикаты; **agrochemicals**) – органічні, мінеральні й бактеріальні добрива, хімічні меліоранти, регулятори росту рослин та інші речовини, що застосовуються для підвищення родючості ґрунтів, урожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості рослинницької продукції.

АДЕКВАТНІСТЬ МОДЕЛІ (адекватность модели; **adequacy of model**) – відповідність моделі модельованому об'єкту чи процесу. Адекватність – умовне поняття, тому що повної відповідності моделі реальному об'єкту бути не може: інакше це була б не модель, а сам об'єкт. При моделюванні мається на увазі адекватність не взагалі, а тільки щодо тих властивостей моделі, які вважаються істотними для дослідження. Труднощі вимірювання економічних величин ускладнюють проблему адекватності економічних моделей.

АДМІНІСТРАТОР БАЗИ ДАНИХ (администратор базы данных; **database administrator**) – спеціальна службова особа (група осіб), яка повністю знає базу даних та її структуру і відповідає за її ведення, використання та розвиток. Входить до складу адміністрації банку даних.

АДМІНІСТРАТОР ТИМЧАСОВИЙ (администратор временный; **temporary administrator**) – фізична або юридична особа, що призначається Національним банком України для здійснення тимчасової адміністрації.

АДМІНІСТРАЦІЯ ТИМЧАСОВА (администрация временная; **temporary administration**) – процедура, що застосовується Національним банком України при здійсненні банківського нагляду за певних обставин.

АДРЕСА МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ (адрес сети Интернет; **Internet address**) – визначений чинними в Інтернеті міжнародними стандартами цифровий та / або символічний ідентифікатор доменних імен в ієрархічній системі доменних назв.

АДРЕСА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПОДАТКОВА (адрес физического лица налоговый; **tax address of a natural person**) – місце проживання фізичної особи: житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа мешкає постійно, переважно або тимчасово, що знаходиться за певною адресою, за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою – підприємцем.

АДРЕСАТ ІНФОРМАЦІЇ (адресат информации; **data addressee**) – кожен абонент інформації, а також кожен користувач або споживач, який одержує статистичну інформацію за окремим замовленням у спеціально визначеній формі.

АЕРОЗНІМОК (аэроснимок; **airphoto, aerial photo, aerial photograph, aerial print**) – аналоговий знімок – безперервне напівтонове (чорно-біле) або кольорове зображення, представлене на твердій основі: аерофотознімок, радіолокаційний або тепловий знімок тощо.

АЕРОЗОБРАЖЕННЯ (аэроизображение; **aerial view**) – зображення місцевості, отримане з літака або іншого літального апарата; може подаватись у зафіксованому на твердій основі вигляді (аерознімок) або на екрані відеоконтрольного приладу.

АЕРОФОТОЗНІМАННЯ (аерофотосъемка; aerial (air) photography) – процес отримання фотографічного зображення місцевості з літального апарата у видимій і ближній інфрачервоній частинах електромагнітного спектра в діапазоні довжин хвиль 0,4–1,1 мкм на світлочутливих шарах. За способом виконання розрізняють такі види: маршрутне, знімання площі, великомасштабне, дрібномасштабне.

АКВАКУЛЬТУРА (аквакультура; fish farming) – розведення та вирощування риби та інших водних живих ресурсів у спеціальних штучних умовах або визначених для цього рибогосподарських водних об'єктах.

АКРЕДИТИВ (аккредитив; letter of credit) – розрахунковий документ із дорученням однієї кредитної установи іншій здійснити за рахунок спеціально задепонованих коштів оплату товарно-транспортних документів за відвантажений товар. А. застосовується у розрахунках між постачальниками і покупцями. Документи постачальника оплачуються банком тільки за умовами, передбаченими в акредитивній заяві покупця. Коли використовують акредитивну форму розрахунків, оплата документів за відвантажений товар, надані послуги здійснюється або в банківській установі постачальника за рахунок коштів платника, там задепонованих для цієї мети, або в банку платника – так званий гарантований А. Акредитивна форма розрахунку гарантує платіж постачальнику та застосовується за наявності угоди між постачальником і платником щодо такої форми розрахунків.

Постачальник подає в банк, що його обслуговує, заяву з зазначенням умов використання задепонованих коштів (власних або залучених). А. відкривається для розрахунків тільки з одним конкретним постачальником. Його не можна використовувати для розрахунків з іншими постачальниками чи для виплати грошей готівкою. Чинність А., як правило, не перевищує 15 днів з моменту відкриття. Платнику надано право змінювати умови А., достроково відкликати невикористані кошти. Після повідомлення про відкриття А. постачальник відвантажує товар і не пізніше трьох робочих днів після цього подає в установу банку реєстри рахунків і транспортні або інші документи, що підтверджують відвантаження. Якщо документи відповідають умовам А., кошти того самого дня зараховуються на рахунок постачальника. Існує кілька видів А.

АКРЕДИТИВ АВІЗОВАНИЙ (аккредитив авизованный; notified letter of credit) – акредитив, за яким банк-емітент звертається з дорученням до іншого банку (авізуючого), щоб сповістити бенефіціара про відкриття акредитива без будь-якого зобов'язання з боку авізуючого банку.

АКРЕДИТИВ, АВІЗОВАНИЙ ПРЯМО (аккредитив, авизованный прямо; straight letter of credit) – акредитив, що його банк-емітент скеровує безпосередньо бенефіціарові без втручання іншого банку. Така форма авізування має певні недоліки: не дозволяє контролювати справжності А. й ускладнює процес з'ясування платоспроможності банку-емітента.

АКРЕДИТИВ БЕЗВІДЗИВНИЙ (аккредитив безотзывный; irrevocable letter of credit) – акредитив, що не можна змінити або анулювати без згоди постачальника, на користь якого було відкрито А. Використання акредитивної форми розрахунків обумовлюється в угоді між постачальником і покупцем, у якій вказують конкретні умови розрахунків за А., строк його дії, вид А., спосіб виконання, банк постачальника і покупця.

АКРЕДИТИВ ВІДЗИВНИЙ (аккредитив отзывный; revocable letter of credit) – акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом на вимогу покупця без попереднього погодження з постачальником. Але банк-виконавець повинен оплатити документи, що були виставлені постачальником і прийняті банком, до отримання останнім повідомлення про зміну чи анулювання А.

АКРЕДИТИВ ГРОШОВИЙ (ЦИРКУЛЯРНИЙ) (аккредитив денежный (циркулярный); monetary letter of credit) – розпорядження банку на виплату одержувачу акредитива у разі виконання умов, визначених акредитивом, вказаної в ньому суми у валюті тієї країни, де акредитив пред'явлено до оплати, за курсом на день оплати.

АКРЕДИТИВ НЕПОКРИТИЙ (аккредитив непокрытый; outstanding letter of credit) – 1) акредитив, при відкритті якого банк-емітент гарантує оплату за ним при тимчасовій відсутності коштів на рахунку платника за рахунок банківського кредиту; 2) акредитив, за якого платежі постачальнику гарантує банк. У такому разі платник звертається до свого банку з клопотанням виставити для нього гарантований А.н. Таке клопотання банк-емітент задовольняє

тільки стосовно платоспроможних клієнтів і за умови встановлення між клієнтом і банком, який відкриває А.н., кореспондентських відносин. Відкриваючи гарантований А.н., банкімітент дає банку-виконавцю право списувати платежі на користь постачальника – отримувача коштів зі свого кореспондентського рахунку.

АКРЕДИТИВ ПОКРИТИЙ (акредитив покритий; covered letter of credit) – 1) акредитив, який передбачає попереднє депонування коштів. У цьому разі банк платника (банкімітент) списує кошти з розрахункового рахунку платника і переказує ці кошти у банк постачальника (банк-виконавець) на окремий балансовий рахунок. Депонування коштів в установі банку постачальника можна здійснити також і за рахунок кредиту, отриманого платником у банку-емітенті. Проте для кожного конкретного А.п. можна використати тільки одне джерело платежу, тобто виставляти А.п. частково за рахунок власних коштів, а частково за рахунок кредиту не дозволяється; 2) акредитив, при відкритті якого бронюються грошові кошти платника на окремому рахунку в банку-емітенті або виконуючому банку.

АКСЕЛЕРАТОР (акселератор; accelerator) – економічний показник, що характеризує зв'язок змінної ендогенної з приростом (швидкістю зміни) змінної екзогенної. Використовується в динамічних макроекономічних моделях для відображення залежності капіталовкладень від зміни кінцевого продукту, наприклад у найпростішому вигляді: $I_t = r(Y_t - Y_{t-1})$, де I_t – капіталовкладення періоду t ; Y_t – кінцевий продукт у періоді t ; r – коефіцієнт акселерації. Поняття А. запропоноване А. Афтальоном та Дж. М. Кларком.

АКСІОМИ ВИЯВЛЕННЯ ПЕРЕВАГИ (аксіомы выявления предпочтения; axioms of preference exposure), аксіоми Самюелсона – вихідні положення аналізу споживчого попиту, за допомогою яких можна зробити висновок про переваги споживача, коли відомий зроблений ним вибір. Сформульовані американським економістом, лауреатом Нобелівської премії П.Семюелсоном. Загальна аксіома є такою: набір благ q^0 при векторі цін p^0 і загальній витраті на придбання цих благ Z^0 безумовно має перевагу перед іншим набором q^1 , якщо споживач при тому ж векторі цін купив набір q^0 , у той час як міг би на ті самі гроші купити набір q^1 .

Це записується так: $q^0 > q^1$ якщо і тільки якщо $p^0 q^0 > p^0 q^1$.

На цій основі будуються так звані слабкі та сильні аксіоми; слабка аксіома стверджує: якщо набір q^0 явно переважає набір q^1 , то q^1 не може переважати q^0 , тобто відношення явної переваги – асиметричне.

Сильна аксіома стосується не тільки двох наборів, але й будь-якого їх числа. Вона дозволяє порівнювати такі набори, які безпосередньо за тих чи інших причин “непорівнянні” (наприклад, q^0 і q^n). Аксіома стверджує: якщо набір q^0 явно переважає набір q^1 , а набір q^1 явно переважатиме набір q^2 і так далі до q^n , то набір q^n не може мати більшу перевагу, ніж q^0 . При деяких додаткових умовах за допомогою цього створюється можливість побудови функції корисності.

АКТИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ (акты Национального банка Украины нормативно-правовые; normative and legal acts of the National Bank of Ukraine) – нормативно-правові акти, що видаються Національним банком України у межах його повноважень на виконання відповідних законів України.

АКТИ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ (акты гражданского состояния; certificates (acts) of civil status) – засвідчені державою факти народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, зміни прізвища, імені, по батькові. А.д.с. є юридичними фактами, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення відповідних прав та обов'язків, вони підлягають обов'язковій реєстрації в органах реєстрації актів цивільного стану та містять певну законодавчо визначену інформацію.

Другі примірники записів А.д.с., а також лікарські свідоцтва про смерть, лікарські свідоцтва про перинатальну смерть та копії рішень суду про встановлення факту смерті щомісячно передаються в органи державної статистики для статистичної обробки даних (див. *Облік демографічних подій поточний*).

Поточний облік демографічних подій базується на актових записах про народження, смерть, шлюб та розірвання шлюбу.

АКТИВ БАЗОВИЙ (актив базовый; basic asset) – вартісне вираження права на придбання або продаж окремого об'єкта державного цінового регулювання на строкових умовах.

АКТИВ ПОТЕЧНИЙ (актив ипотечный; mortgage asset) – право вимоги за забезпече-

ним іпотекою грошовим зобов'язанням боржника.

АКТИВ МАТЕРІАЛЬНИЙ (актив матеріальний; tangible asset) – основні засоби та оборотні активи у будь-якому вигляді, що відрізняється від коштів, цінних паперів, деривативів та нематеріальних активів.

АКТИВИ (активы; assets) – 1) відповідно до СНР (де фіксуються тільки економічні активи), А. визначаються як об'єкти: а) на які інституційні одиниці (індивідуально або колективно) установлюють права власності; б) з яких власники можуть мати економічні вигоди у результаті їх збереження або використання протягом певного періоду.

Кожен економічний актив має функціонувати як засіб збереження вартості, величина якої залежить від тих економічних вигод, які можуть бути отримані у результаті його збереження або використання.

Виділяють нефінансові та фінансові А. До складу нефінансових А. входять: матеріальні А, вироблені (основні засоби, запаси матеріальних оборотних коштів та цінності) та невироблені (А., які необхідні для виробництва, але самі не є результатом виробництва), а також більшість нематеріальних А., які не мають кореспондуючих пасивів. До складу фінансових А. входять: золото, валюта та інші цінності, що належать суб'єкту господарювання, а також дебіторська заборгованість йому з боку інших осіб; 2) ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому.

АКТИВИ ВИСОКОЛІКВІДНІ (активы высоколиквидные; quick assets, ready assets) – активи, що можуть бути швидко та легко конвертовані у готівкові чи безготівкові грошові кошти.

АКТИВИ ДЕПОЗИТАРНІ (активы депозитарные; depository assets) – цінні папери (сертифікати цінних паперів), випущені у паперовій (документній) формі та / або глобальні сертифікати цінних паперів, випущені у безпаперовій (бездокументній) формі, які передані на зберігання до депозитарію, а також записи на кореспондентських рахунках в інших депозитаріях, окрім власних.

АКТИВИ ЕКОНОМІЧНІ (активы экономические; economic assets) – 1) майно, що має певну вартість, на яке поширюються права

власності (індивідуальні чи колективні), яке може використовувати інституційна одиниця, при цьому його використання (або навіть тільки володіння ним) може надавати економічні переваги власнику. До останніх належать: первинний прибуток (дохід від експлуатації в разі використання активів власником або прибуток від володіння активами в разі їх використання третьою особою); дохід, отриманий у разі знищення або ліквідації А.е.; 2) за визначенням СНР – об'єкти, на які поширюються права власності та в результаті володіння якими або використання яких їхні власники можуть отримувати економічну вигоду. А.е. включають нефінансові та фінансові активи. До нефінансових активів належать: основний капітал, матеріальні оборотні кошти, цінності; земля, надра, ліси та інші природні ресурси; нематеріальні активи. Відмінність фінансових активів від нефінансових полягає в тому, що більшість із фінансових активів являє собою вимоги до інших інституційних одиниць, тобто їм протистоять фінансові зобов'язання інших одиниць.

АКТИВИ ІНСТИТУТУ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ (активы института совместного инвестирования; assets of joint investment institution) – сукупність майна, корпоративних прав та вимог, сформована за рахунок спільного інвестування (див. *Інститут спільного інвестування*).

АКТИВИ ШПОТЕЧНІ (активы ипотечные; mortgage assets) – реформовані в консолідований іпотечний борг зобов'язання за договорами про іпотечний кредит здійснювати платежі, рахунок погашення основного зобов'язання протягом строку обігу сертифікатів. А.і. мають вартість, ціну придбання (ціну зобов'язання) та строк існування.

АКТИВИ ЛІКВІДНІ (активы ликвидные; quick assets) – майно, що має високий попит на ринку та може бути швидко реалізоване; цінні папери, грошові кошти тощо.

АКТИВИ МАТЕРІАЛЬНІ (активы материальные; tangible assets) – основні засоби, що перебувають у власності, запаси товарів нетривалого користування, незавершене виробництво та будівництво, готова продукція.

АКТИВИ НАКОПИЧУВАЛЬНОГО ФОНДУ ПЕНСІЙНІ (активы Накопительного фонда пенсионные; pension assets of accumulation fund) – грошові кошти, цінні папери, майнові права та зобов'язання щодо них, сфор-

мовані відповідно до чинного законодавства у Накопичувальному фонді.

АКТИВИ НЕМАТЕРІАЛЬНІ (активы нематериальные; intangible assets) – 1) активи, що використовуються у діяльності установи банку та забезпечують певні права, але не існують фізично; 2) вартість об'єктів промислової та інтелектуальної власності, а також інших аналогічних прав, визнаних об'єктом права власності конкретного підприємства. До таких об'єктів та прав належать: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, торгові марки, об'єкти авторських прав, програмне забезпечення обчислювальної техніки, гудвіл, ноу-хау тощо; 3) немонетарні активи, що не мають матеріальної форми та можуть бути ідентифіковані. До А.н. належать: права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічного та іншою інформацією про природне середовище тощо); права користування майном (право користування земельною ділянкою відповідно до земельного законодавства, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо); права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо); права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, компонування (топографії) інтегральних мікросхем, комерційні таємниці, у тому числі ноу-хау, захист від недобросовісної конкуренції тощо); авторське право та суміжні з ним права (право на літературні, художні, музичні твори, комп'ютерні програми, програми для електронно-обчислювальних машин, компіляції даних (бази даних), виконання, фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення тощо); незавершені капітальні інвестиції у нематеріальні активи; інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

АКТИВИ НЕОБОРОТНІ (активы необоротные; non-current assets) – усі активи, які тривалий час утримуються підприємством з певною метою. Це інвестиції підприємства у матеріальні, нематеріальні та фінансові ресурси, термін використання яких перевищує 12 місяців (або операційний цикл).

АКТИВИ ОБОРОТНІ (активы оборотные; circulating assets, current assets) – грошові кошти та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації або споживання протягом операційного циклу чи протягом 12-ти місяців з дати балансу.

АКТИВИ ПЕНСІЙНІ (активы пенсионные; pension assets) – активи пенсійного фонду, страхової організації, банківської установи, сформовані відповідно до чинного законодавства, за рахунок яких здійснюються пенсійні виплати.

АКТИВИ ПЛАТНИКА ПОДАТКІВ (активы плательщика налогов; taxpayer's assets) – грошові кошти, матеріальні та нематеріальні цінності, що належать юридичній або фізичній особі за правом власності або повного господарського відання.

АКТИВИ РОБОЧІ (В БАНКУ) (активы рабочие (в банке); operational assets (in a bank)) – кошти на кореспондентському рахунку, в касі, вкладені у майно, розміщені в інших банках, цінних паперах, надані кредити, інші кошти та інші активи, що дають прибуток банку.

АКТИВИ ТА ПАСИВИ (активы и пассивы; assets and liabilities) – у СНР фіксуються на певний момент часу щодо кожної одиниці, сектору або економіки в цілому. В СНР активи обмежені тільки тими активами, щодо яких установлюються права володіння та від яких їх власники можуть мати економічну користь, застосовуючи в економічній діяльності. Тому людський капітал, культура та природні ресурси, які не можуть приносити економічної користі їх власникам, більшість споживчих товарів довгострокового використання знаходяться поза сферою активів. Класифікують активи на першому рівні як фінансові та нефінансові. Фінансові активи є безпосередньо засобами збереження (кошти, грошові акції, боргові цінні папери), хоча вони можуть також виконувати інші функції. Більшість нефінансових активів можуть використовуватися в економічній діяльності, водночас вони є засобами збереження.

АКТИВИ ТА ПАСИВИ ФІНАНСОВІ (ФІНАНСОВІ ВИМОГИ) (активы и пассивы финансовые (финансовые требования); financial assets and liabilities (financial claims)) – золото, валюта й інші вимоги (зобов'язання) до інших сторін, що належать економічному

суб'єкту, чи вимоги (зобов'язання) до економічного суб'єкта, що належать іншим сторонам.

АКТИВИ ФІНАНСОВІ (активи финансовые; financial assets) – грошові кошти, цінні папери, а також боргові зобов'язання та право вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів.

АКУМУЛЯЦІЯ ВІКОВА (аккумуляция возрастная; accumulation of ages) – зосередження у деяких вікових групах чисельності населення, значно більшої, ніж у сусідніх вікових групах. Виникає внаслідок похибки під час повідомлення віку: віддавання переваги віковим групам, які закінчуються на “5”, а особливо на “0”, парним числам, співвідношення року народження з видатними подіями (початок війни, велика пожежа). У результаті ці вікові групи нібито збирають (акумулюють) населення сусідніх вікових груп. Акумуляція чисельності внаслідок зазначених причин може виникати у розподілах не тільки за віком, але й за іншими характеристиками часу, наприклад за тривалістю шлюбу, тривалістю проживання у певній місцевості та ін.

Для усунення А. в. використовуються різні методи згладжування чисельності населення за віком: графічні, плинної (ковзної) середньої, аналітичні. Водночас вікова структура населення є деформованою, що пов'язано з коливаннями рівнів народжуваності, які, у свою чергу, зумовлені певними історичними подіями (наприклад, Другою світовою війною). Це необхідно враховувати перед прийняттям рішення про проведення згладжування чисельності населення за віковими групами.

АКЦЕПТ (акцепт; acceptance) – згода на оплату або гарантування оплати.

АКЦЕПТАНТ (акцептант; acceptor) – особа, яка бере на себе зобов'язання платежу за вимогами (трасат або посередник в акцепті). Акцептант несе відповідальність згідно з умовами свого акцепту.

АКЦЕПТУВАННЯ (АКЦЕПТАЦІЯ) (акцептирование (акцептация); acceptance, accepting) – надання офіційної згоди на оплату. Оформлюється у вигляді надпису на відповідних документах.

АКЦИЗ (акциз; excise) – непрямі податки на товари і послуги, включені до цін та сплачувані за рахунок покупців.

АКЦІЯ (акция; share, stock) – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його

власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України та законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Емітентом акцій є тільки акціонерне товариство. Порядок прийняття відповідним органом акціонерного товариства рішення про розміщення акцій визначається законом, що регулює питання утворення, діяльності та припинення акціонерних товариств. А. має номінальну вартість, установлену в національній валюті. Мінімальна номінальна вартість А. не може бути меншою, ніж одна копійка. Акціонерне товариство розміщує тільки іменні акції. Реєстрацію випуску акцій здійснює Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку в установленому нею порядку.

АЛГОРИТМ (алгоритм; algorithm) – точна настанова, яка визначає обчислювальний процес, що веде від варійованих вихідних даних до бажаного результату. Має певні властивості: детермінованість, масовість, результативність, дискретність. Детермінованість – це однозначність отриманого результату за визначеними вихідними даними; масовість – можливість застосування А. до різних варіантів вихідних даних; результативність – отримання у наочному вигляді результату через кінцеву кількість кроків; дискретність – розподілення А. на послідовні кроки (етапи), за кожним із яких можна отримати числовий результат. А. – процедура (набір процедур), виконання якої описано однозначно та детально. Для запису алгоритмів використовуються формальні (алгоритмічні) мови та геометричні представлення.

АЛГОРИТМ ФУНКЦІОНУВАННЯ АВТОМАТИЗОВАНОЇ СИСТЕМИ (алгоритм функционирования автоматизированной системы; algorithm of automated system functioning) – послідовність дій компонентів автоматизованої системи під час виконання нею своїх функцій.

АЛГОРИТМИ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ ІЄРАРХІЧНІ (алгоритмы кластерного анализа иерархические; hierarchical algorithms of cluster analysis) – методи класифікації “без навчання”. Вони належать до найбільш по-

ширених (щодо реалізації на ЕОМ); можуть бути двох типів: агломеративні та дивізімні. В агломеративних процедурах початковим є розбиття, що складається з одноелементних класів, а кінцевим – із одного класу, в дивізімних – навпаки. Принцип роботи ієрархічних агломеративних (дивізімних) алгоритмів полягає у послідовному об'єднанні (розділенні) груп елементів, спочатку найближчих (далеких), а потім – все більш віддалених (близьких) один від одного (один до одного). Більшість із цих алгоритмів виходять із матриці відстаней (схожості) і відрізняються один від одного методами розрахунку відстані між класами. Найбільш широко як відстань між об'єктами використовують відстані Махаланобіса, Евкліда і Хемінга, а між класами – відстані, що вимірюються за методом “найближчого сусіда”, “далекого сусіда”, “центра ваги” класів і “середнього зв'язку”. В А.к.а.і. одним із найбільш поширених критеріїв якості класифікації є критерій мінімізації внутрішньокласової дисперсії.

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ (алгоритмизация процессов; algorithmization of processes) – алгоритмічний запис процесів мовою математичних символів.

АЛЬБЕДО, КОЕФІЦІЄНТ ПОВНОГО ВІДБИТТЯ (альbedo, коэффициент полного отражения; an albedo, coefficient of complete reflection) – відношення світлового потоку, відбитого певною поверхнею в усіх напрямках (F), до повного потоку, що падає на цю поверхню (F_0): $A = \frac{F}{F_0}$.

АЛЬТЕРНАТИВА (альтернатива; alternative) – поняття дослідження операцій, теорії ігор, теорії рішень, можливий варіант розв'язання завдань. Зазвичай під терміном А. розуміється як саме розв'язання, так і результат реалізації. Відповідно, безліч альтернатив збігається з безліччю кінцевих результатів. Таке отождошення у більшості випадків виправдане, однак можливі ситуації, коли ці поняття необхідно розрізняти (наприклад, ситуації ризику і невизначеності). Завдання дослідження операцій, що складаються з вибору однієї з існуючих (відомих) альтернатив, називаються завданнями оцінювання, а завдання, які складаються з розробки нових стратегій (якщо, наприклад, існуючі є недостатніми для досягнення мети), називаються завданнями розробки. Постановка завдання дослідження може вважатися закінченою лише

тоді, коли визначений і список альтернатив, і спосіб (критерій) вибору найкращої з них для досягнення поставленої мети.

АЛЬТЕРНАТИВНІ ВИДИ РІДКОГО ТА ГАЗОВОГО ПАЛИВА (альтернативные виды жидкого и газового топлива; alternative kinds of liquid and gas fuel) – рідке та газове паливо, що є альтернативою (заміною) відповідним традиційним видам палива і виробляється (виготовується) з нетрадиційних джерел та видів енергетичної сировини.

АМОРТИЗАЦІЯ (амортизация; amortization, depreciation) – систематичний та раціональний розподіл на витрати вартості основних засобів та нематеріальних активів протягом строку їх корисного використання.

АМОРТИЗАЦІЯ ДЕМОГРАФІЧНА (амортизация демографическая; demographic amortization) – правило амортизації, емпірично виявлена закономірність динаміки загальних коефіцієнтів народжуваності, смертності та природного приросту населення. Проявляється в тому, що різка зміна цих коефіцієнтів, зумовлена коливанням вікових інтенсивностей демографічних процесів, із часом стихає і вони стабілізуються. А.д. є наслідком впливу загальних коефіцієнтів на віковий склад населення і, навпаки, впливу вікового складу на значення загальних коефіцієнтів. Наприклад, зі збільшенням загального коефіцієнта народжуваності зростає число дітей і, відповідно, зменшується частка осіб репродуктивного віку, через що загальний коефіцієнт народжуваності зменшується, а це, у свою чергу, призводить до зменшення числа дітей, збільшення частки осіб репродуктивного віку і, відповідно, до зростання загального коефіцієнта народжуваності. Явище А.д. у реальному населенні, як правило, ускладнюється іншими змінами перебігу демографічних процесів.

АМПЛІТУДА (амплитуда; amplitude) – відхилення від середнього значення періодичного часового ряду до піку чи западини. Якщо А. періодичного ряду зростає (чи спадає) з часом, то говорять, що такий ряд має тренд дисперсії.

АНАЛІЗ БІБЛОМЕТРИЧНИЙ (анализ библиометрический; bibliometric analysis) – використання даних про кількість наукових публікацій та їх авторів, статті та цитати з них (а також із патентів) для одержання оцінок результативності діяльності окремих дослідників / дослідницьких груп, організацій, країн,

для виявлення національних та міжнародних мереж (науково-технічної інформації), а також для відображення розвитку нових міждисциплінарних науково-технічних галузей.

АНАЛІЗ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИЙ (ГІС-АНАЛІЗ) (анализ геоинформационный (ГИС-анализ); **geographic information analysis (GIS-analysis)**). Див. *Геоінформаційний аналіз (ГІС-аналіз)*

АНАЛІЗ ДАНИХ (анализ данных; data analysis) – напрям статистичних досліджень, що включає комплекс методів обробки багатовимірної системи даних спостережень та характеризується багатьма ознаками. На відміну від класичних математико-статистичних методів, що передбачають відому ймовірнісну модель утворення (знаходження) даних, методи А.д. використовують тільки відомості, зафіксовані у цих даних. Аналіз результатів застосування цих методів допомагає сформулювати рішення щодо наявності тих чи інших закономірностей у досліджуваній сукупності. Завдання А.д. класифікуються: за типами – опис одних ознак через інші та конструювання нових ознак; за формальною мовою представлення інформації – кількісний аналіз (результати представляються у вигляді формул) і якісний аналіз (інформація представляється у термінах групувань). Застосування методів А.д. дозволяє суттєво скоротити число передбачуваних варіантів внутрішньосистемних зв'язків, а в ряді випадків – отримати такі зв'язки й ознаки, які взагалі не розглядалися при збиранні даних.

АНАЛІЗ ДАНИХ ІЗ ПОСЛІДОВНОЮ АГРЕГАЦІЄЮ (анализ данных с последовательным агрегированием; **roll-up analysis**) – метод аналізу даних у сховищах даних, що передбачає покроковий перехід до вищих рівнів ієрархії елементів вимірів з метою отримання агрегованої інформації щодо досліджуваних процесів або явищ.

АНАЛІЗ ДАНИХ ІЗ ПОСЛІДОВНОЮ ДЕТАЛІЗАЦІЄЮ (анализ данных с последовательной детализацией; **drill-down analysis**) – метод аналізу даних у сховищах даних, що передбачає покроковий перехід до нижчих рівнів ієрархії елементів вимірів для отримання детальнішої інформації щодо досліджуваних процесів або явищ.

АНАЛІЗ ДАНИХ ЗІ ЗМІНОЮ РІВНЯ АГРЕГАЦІЇ ДАНИХ (анализ данных со сменой уровня агрегации данных; **drilling**) – метод

аналізу даних у сховищах даних, що передбачає перехід з одного рівня ієрархії елементів вимірів на інший з метою отримання агрегованої (**roll-up analysis**) або деталізованої (**drill-down analysis**) інформації.

АНАЛІЗ ДАНИХ ПОГЛИБЛЕНИЙ (анализ данных углубленный; in-depth data analysis, data mining) – технологія аналізу даних у базах даних або сховищах даних, заснована на статистичних методах і призначена для виявлення заздалегідь невідомих закономірностей. Поширена на практиці для підтримки прийняття стратегічно важливих рішень. У вітчизняній літературі термін “**data mining**” часто перекладається як “дослідження даних”, “інтелектуальний аналіз даних” тощо.

АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНИЙ (анализ демографический; demographic analysis, population analysis) – вивчення процесу заміни поколінь людей та його факторів. За об'єктом дослідження виділяють аналіз народжуваності, смертності, шлюбності та розлучуваності, відтворення населення та його зміни у цілому, а також життєвого циклу сім'ї, міграції населення; за ступенем охоплення – вивчення кількісних співвідношень між демографічними процесами, структурами та змінами населення у часі, зазвичай за допомогою спеціальних математичних і демографічних методів, і аналіз впливу на ці процеси та структури соціально-економічних, соціально-психологічних, екологічних та інших факторів. Залежно від підходу до змін населення у часі розрізняють позовжній аналіз (вивчення частоти демографічних подій у житті когорти, але в різні періоди) і поперечний аналіз (вивчення цієї частоти у різних когортах, але в один і той самий календарний період). Мета А.д. – оцінити масштаби явища, виявити його закономірності та причинно-наслідкові зв'язки, а також передбачити подальший розвиток. А.д. передбачає, як правило, кількісну оцінку явищ, що вивчаються, з урахуванням їх якісних особливостей.

АНАЛІЗ ДИСКРИМІНАНТНИЙ (анализ дискриминантный; discriminant analysis) – сукупність багатовимірних статистичних методів класифікації даних багатовимірних спостережень.

Нехай результатом спостереження над об'єктом є реалізація k -вимірного випадкового вектора $x = (x_1, x_2, \dots, x_k)^T$. Необхідно встановити правило, згідно з яким за спостережуваним зна-

ченням вектора X об'єкт відносять до однієї з можливих сукупностей $\pi_i, i = 1, 2, \dots, l$.

Правило дискримінації обирається відповідно до певного принципу оптимальності на основі апіорної інформації щодо сукупностей π_i та ймовірностей p_i вибору об'єкта з π_i . При цьому варто враховувати розмір збитку від неправильної дискримінації.

Зазвичай у задачі розрізнення переходять від вектора ознак, що характеризують об'єкт, до лінійної функції від них, дискримінантної функції – гіперплощини, що найкраще розділяє сукупність вибіркового точок.

Найбільш вивченим є випадок нормального розподілу ознак у кожній сукупності за відсутності інформації щодо параметрів цих розподілів. Невідомі параметри розподілу у дискримінантній функції замінюються їх найкращими оцінками. Правила дискримінації базуються на відношенні вірогідності.

АНАЛІЗ ДИСПЕРСІЙНИЙ (анализ дисперсионный; analysis of variance, variance analysis) – метод аналізу результатів спостережень, які залежать від різних, одночасно діючих факторів, вибір найбільш важливих із них та оцінка їхнього впливу. Встановлює структуру зв'язку між результативною та факторними ознаками; є статистичним методом якісного розв'язання задачі вимірювання зв'язку; запропонований Р. Фішером. Вимірювання зв'язку здійснюється шляхом розкладання на окремі частини суми квадратів відхилень досліджуваних значень результативної ознаки Y (що зумовлюють цю зміну) від загальної середньої.

Відповідно до запропонованої структури зв'язку будують план чи дисперсійний комплекс спостережень. Основним елементарним об'єктом і поняттям плану або комплексу є комірка. Отримані дані зображують у вигляді комбінаційної таблиці, на перетині рядків та стовпчиків якої розміщуються дані, які належать певній комірці комплексу. Такі таблиці є вихідними в А.д. та призначені для отримання оцінок параметрів розподілу результативної ознаки генеральної сукупності залежно від факторних значень, а також статистичних висновків щодо відсутності або наявності впливу факторів на результативну ознаку. Робиться припущення, що результативна ознака Y в генеральній сукупності нормально розподілена. Спостереження, що потрапили до кожної комірки, утворюють однорідну групу некорельованих між собою випадкових величин, які мають однакові матема-

тичні сподівання та дисперсії. Частка дисперсії, зумовлена дією всіх неконтрольованих факторів, об'єднаних у загальний фактор, має назву “залишкова” і позначається σ^2 .

Залежно від характеру контрольованих факторів розглядають різні моделі А.д. Якщо всі контрольовані фактори мають невідповідні, фіксовані рівні, то модель називається лінійною детермінованою. Якщо всі контрольовані фактори мають випадкові рівні, то модель називають випадковою. Модель називають змішаною, якщо у ній є фактори як із випадковими, так і з фіксованими рівнями. Вибір моделі визначається практичними міркуваннями, у тому числі можливістю чи необхідністю поширення статистичних висновків на генеральну сукупність за будь-якими факторами або достатністю висновків щодо включених до спостереження експериментів рівнів факторів. Основним критерієм перевірки гіпотези щодо відсутності впливу окремого фактора чи взаємодії факторів є критерій Фішера (F -критерій).

АНАЛІЗ ДИСПЕРСІЙНИЙ БАГАТОВИМІРНИЙ (анализ дисперсионный многомерный; multivariate variance analysis) – метод, призначений (на відміну від звичайного (одновимірного) дисперсійного аналізу) для порівняння багатовимірних даних (векторів ознак). Вимоги, необхідні для спостереження за значеннями вектора ознак, аналогічні вимогам для одновимірного дисперсійного аналізу: незалежність векторів спостережень один від одного, незалежність коваріаційних матриць різних спостережень і нормальність закону розподілу вектора ознак, що спостерігається. А.д.б. тісно пов'язаний із дискримінантним і регресійним багатовимірним аналізом. А.д.б. використовують у багатовимірному статистичному аналізі.

АНАЛІЗ ДИТЯЧОЇ СМЕРТНОСТІ БІОМЕТРИЧНИЙ (анализ детской смертности биометрический; biometric analysis of children's death rate) – метод аналізу смертності на першому році життя, що дозволяє розподілити всі смертні випадки на смерті від ендогенних причин, пов'язаних з уродженими й спадковими хворобами дитини, і смерті від екзогенних причин, викликаних зовнішніми впливами. А.д.с.б. не використовує даних про причини смерті, а базується на розподілі смертей за місяцями першого року життя. Припускається, що ендогенна смертність концентрується на першому

місяці, а екзогенна спадає з віком відповідно до розвитку дитячого організму так, що сумарне число померлих до віку x днів від початкової сукупності народжених $D(x)$ визначається емпіричною формулою: $D(x) = a + b \ln^3(x + 1)$, де a – загальне число померлих до 1 року від ендогенних причин, а $b \ln^3 366$ – число померлих від екзогенних причин (див. також *Смертність дитяча*). На практиці чисельність початкової сукупності народжених приймається рівною деякій константі, наприклад 1000 чи 100 000, тоді a і $b \ln^3 366$ – імовірності смерті від ендогенних і екзогенних причин, виміряні у відповідних одиницях, $a + b \ln(x + 1)$ – коефіцієнт смертності немовлят. Підбір параметрів a і b провадиться або графічно, або на основі якогось статистичного критерію, наприклад, методом найменших квадратів. Компонент a для населення з відносно низькою смертністю немовлят коливається від 7 до 20 на 1000 народжених, величина $b \ln^3 366$ – від 0 до 50. Похибки методу пов'язані з тим, що він ураховує, в основному, зростання життєздатності організму дитини з віком, але не враховує можливе погіршення догляду за дитиною в родині, збільшення кількості несприятливих екзогенних впливів на дитячий організм.

АНАЛІЗ КАНОНІЧНИЙ (анализ канонический; canonical analysis) – метод аналізу, що полягає у дослідженні залежності між двома групами змінних за допомогою канонічної кореляції. А.к. застосовується для перевірки гіпотез або як метод розвідувального аналізу.

АНАЛІЗ КАНОНІЧНИХ КОРЕЛЯЦІЙ (анализ канонических корреляций; analysis of canonical correlations) – метод аналізу, що полягає у дослідженні структури зв'язків між двома сукупностями випадкових величин (між двома випадковими векторами) X_1, X_2, \dots, X_p і $X_{p+1}, X_{p+2}, \dots, X_{p+q}$, причому $p \leq q$. За допомогою лінійного перетворення, пов'язаного з обчисленням власних векторів і значень коваріаційної чи кореляційної матриці об'єднаної системи випадкових величин $X_1, \dots, X_p, X_{p+1}, \dots, X_{p+q}$ сукупності перетворюються на сукупності величин Y_1, Y_2, \dots, Y_p і $Y_{p+1}, Y_{p+2}, \dots, Y_{p+q}$, представлених у канонічній формі. Канонічні випадкові величини Y_1, Y_2, \dots, Y_p і $Y_{p+1}, Y_{p+2}, \dots, Y_{p+q}$ нормовані, їх коваріаційна матриця має вигляд:

	R_1	\dots	0	
E_p	0	\dots	R_p	0
R_1	\dots	0		
0	\dots	R_p	E_p	0
0	0			E_{q-p}

де E_k – одинична матриця k -го порядку; R_1 – максимальний за абсолютною величиною коефіцієнт кореляції між канонічними випадковими величинами Y_1 і Y_{p+1} , що є лінійними комбінаціями множин центрованих випадкових величин X_1, X_2, \dots, X_p і $X_{p+1}, X_{p+2}, \dots, X_{p+q}$; R_2 – другий коефіцієнт канонічної кореляції, що відповідає максимальному за абсолютною величиною коефіцієнта кореляції між такими лінійними комбінаціями Y_2 і Y_{p+2} вихідних множин випадкових величин, які не корельовані з Y_1 і Y_{p+1} . Кожна наступна пара канонічних змінних визначається аналогічно.

АНАЛІЗ КЛАСТЕРНИЙ (анализ кластерный; cluster analysis) – сукупність багатовимірних статистичних методів, призначених для формування відносно “віддалених” одна від інших груп “однорідних” об'єктів, з використанням інформації про відстань або зв'язки між ними. А.к. застосовується для аналізу структури сукупності соціально-економічних показників за заданою матрицею коефіцієнта кореляції між ними, соціально-економічних об'єктів, описаних багатьма апіорно рівноправними ознаками тощо. Виділяють два основних типи методів А.к. залежно від того, одночасно чи послідовно знаходять кластери (групи). У першому випадку отримали поширення так звані варіаційні методи, що базуються на оптимізації того чи іншого показника якості виявленої кластерної структури, та агломеративні методи, які ґрунтуються на послідовному об'єднанні пар найбільш близьких кластерів. У другому випадку можна виокремити методи, засновані на визначенні самого поняття “кластер”, як правило, у термінах максимально допустимого “радіуса” чи “порогу істотності” зв'язків. Агломеративні процедури А.к. звичайно включають параметри, які задаються дослідником (число класів, поріг істотності тощо), що дозволяє отримати декілька рішень, із яких дослідник вибирає найкращі щодо інтерпретації.

АНАЛІЗ КОВАРІАЦІЙНИЙ (анализ ковариационный; covariance analysis) – сукупність методів математичної статистики, що належать до аналізу моделей залежності середнього значення випадкової величини Y одночасно від набору кількісних та якісних X факторів. За відношенням до Y змінні X називають супутніми; фактори задають сполучення умов якісної природи, за якими отримані спостереження Y і X можна описати за допомогою так званих індикаторних змінних. При цьому змінні X , Y можуть бути як випадковими, так і не випадковими (контрольованими в експерименті); якщо випадкова величина Y є вектором, то говорять про багатовимірний А.к.

АНАЛІЗ КОМПОНЕНТНИЙ (МЕТОД ГОЛОВНИХ КОМПОНЕНТ) (анализ компонентный (метод главных компонент); principal-factor analysis, principal-factor method) – один із методів зниження розмірності простору вихідних ознак. Передбачається, що ознаки мають багатовимірний нормальний закон розподілу. Перетворені лінійні комбінації вихідних ознак називаються головними компонентами. Вони є ортонормованими лінійними комбінаціями центрованих ознак. Перша головна компонента має найбільшу дисперсію порівняно з усіма іншими. Друга головна компонента має найбільшу дисперсію порівняно з усіма наступними, некорельованими з першою головною компонентою, тощо. Обчислення вагових коефіцієнтів головних компонент проводиться за допомогою власних векторів і власних чисел коваріаційної матриці вихідних ознак. Отримані власні числа дорівнюють дисперсіям головних компонент. Геометричні головні компоненти розміщені вздовж ортогональних осей еліптичної гіперповерхні.

АНАЛІЗ КОНФЛЮЕНТНИЙ (анализ конфлюэнтный; confluent analysis) – сукупність методів математико-статистичної обробки даних, що належать до аналізу постулованих функціональних зв'язків між кількісними (випадковими чи не випадковими) змінними $X^{(1)}, \dots, X^{(p)}$ в умовах, коли спостерігаються не самі змінні $X^{(s)}$, а випадкові величини $\tilde{X}_i^{(s)} = X_i^{(s)} + \varepsilon_i^{(s)}$, $i = 1, \dots, n$, де $\varepsilon_i^{(s)}$ – випадкова помилка вимірювання $X_i^{(s)}$ змінної $X^{(s)}$ в i -му спостереженні; n – загальна кількість спостережень. При цьому загальний вигляд досліджуваних функціональних (структурних) співвідношень між неспостережуваними змінними $X^{(1)}, \dots, X^{(p)}$ вважається заданим. До завдання

А.к. входить побудова статистичних оцінок для невідомих значень параметрів, що містяться у рівняннях досліджуваних структурних співвідношень, а також статистичних критеріїв, призначених для перевірки різних гіпотез щодо природи аналізованих зв'язків.

Розробка теоретичних і прикладних аспектів А. к. ведеться, переважно, щодо лінійного (чи лінеаризованого за допомогою прийнятих перетворень вихідних змінних) виду досліджуваних структурних співвідношень. Водночас можна говорити про спорідненість завдань А.к. та регресійного аналізу.

АНАЛІЗ КОРЕЛЯЦІЙНИЙ (КОРЕЛЯЦІЙНИЙ МЕТОД) (анализ корреляционный (корреляционный метод); correlation analysis (correlation method)) – сукупність методів, що базуються на математичній теорії кореляції, виявлення кореляційної залежності між випадковими величинами або ознаками. Основними завданнями А.к. є: оцінка параметрів генеральної сукупності (генеральних середніх, дисперсій і парних коефіцієнтів кореляції), множинних і часткових коефіцієнтів кореляції; перевірка істотності оцінюваних параметрів взаємозв'язку, одержання інтервальних оцінок, виявлення структури взаємозалежності ознак. Додатковими завданнями можуть слугувати побудова різних (обов'язково лінійних) рівнянь регресії та формування статистичних висновків щодо отриманих рівнянь і коефіцієнтів регресії (кореляційно-регресійний аналіз).

АНАЛІЗ ПОЗДОВЖНИЙ (анализ продольный; longitudinal analysis) – метод дослідження демографічних процесів із використанням когорти як об'єкта спостереження. Ці процеси описуються й аналізуються в когортах, тобто в сукупностях людей, які одночасно вступили в який-небудь демографічний стан (наприклад, народилися в один і той самий рік). А.п. полягає в отриманні для певної когорти характеристик того чи іншого демографічного процесу, які залежать від відрізка часу між утворенням когорти і настанням певної події (для когорти за роком народження чи покоління – від віку, для шлюбних когорти – від тривалості шлюбу і т. д.), і в порівняльному дослідженні їх для ряду когорти.

На відміну від поперечного аналізу, коли демографічні події, що відбулися одночасно, розглядаються як такі, що відбуваються в одному гіпотетичному поколінні, яке начебто проживає життя в умовах певного часу, при А.п. де-

мографічні події розглядаються у природній послідовності як такі, що відбуваються в житті однієї когорти чи групи когорт. Частота, з якою відбуваються ці події на різних етапах життя когорти, залежить від умов того часу, коли когорта проживає той чи інший період, а також від умов усіх попередніх періодів. Порівнюючи при А.п. частоту демографічних подій у різних когортах на окремих етапах життя, можна отримати більш правильне уявлення як про вплив зміни умов життя на динаміку демографічних процесів, так і про цю динаміку, ніж при поперечному аналізі, коли на показниках для когорт, що одночасно існують, позначаються й умови теперішнього часу, і попередня історія життя когорт. У тих випадках, коли демографічна поведінка будь-якої когорти різко змінюється порівняно з попередніми, застосування поперечного аналізу може викривити картину чи затушувати дійсну динаміку процесу.

А.п. і поперечний аналіз розрізняються за способом обчислення показників. При поперечному аналізі основний показник – частота подій за тривалістю демографічного стану протягом певного календарного року (наприклад, звичайні вікові коефіцієнти народжуваності для певного року чи двох років), при А.п. – частота відповідних подій у осіб, які належать до певної когорти (наприклад, число народжень у певному віці у жінок деякого року народження). Джерелом даних для поперечного аналізу є матеріали поточного обліку демографічних подій, для А.п. – ретроспективні дані, отримані під час перепису населення (обстеження), або дані поточного обліку за декілька років, що розроблені у розрізі поколінь. При ретроспективному спостереженні необхідно враховувати дію відбору, тобто залежність між процесом, що вивчається, і дожиттям людей, які належать до когорти, до моменту спостереження.

Поздовжній і поперечний аналіз у наукових джерелах визначають як методи вивчення демографічних процесів.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕЧНИЙ (анализ поперечный; the cross-section analysis) – метод умовного покоління, метод гіпотетичного покоління; спосіб вивчення демографічних процесів, що ґрунтується на інтерпретації показників частоти демографічних подій, отриманих за інтервалами довжини деяких демографічних станів для нетривалого або короткого календарного періоду (зазвичай 1–2 роки) як набору послідовних частот таких подій протягом

життя когорти (покоління). Завдяки тому, що в населенні у будь-який момент є люди, які знаходяться в кожному інтервалі довжини певного стану (наприклад, у кожному інтервалі віку), та протягом цього року у частини з них у кожному інтервалі відбуваються певні події (наприклад, народження дитини), показники частот подій за інтервалами, розраховані для цього періоду, охоплюють повний набір значень тривалості цього стану (наприклад, коефіцієнт народжуваності за віком жінок від перших до останніх років репродуктивного періоду). При А.п. ряд таких частот для послідовних значень тривалості певного стану (наприклад, для послідовного ряду однорічних вікових груп) розглядається як такий, що характеризує деяке уявне гіпотетичне покоління. За час життя такого покоління (чи час перебування його у певному демографічному стані) частота подій, що розглядалася, залишилася б такою самою, як у цей період. При графічному представленні це відповідає зображенню сукупностей подій на демографічній сітці поперек ліній життя, звідки й пішла назва методу.

А.п. – найбільш поширений спосіб демографічного опису та аналізу. Більшість особистих демографічних характеристик, що публікуються, для певного календарного періоду (року) – ряди вікових коефіцієнтів народжуваності, смертності, шлюбності, показники демографічних таблиць, а також узагальнюючі демографічні показники (сумарний коефіцієнт народжуваності, середня тривалість майбутнього життя, бруutto- і нетто-коефіцієнти відтворення населення) – це, зазвичай, показники не для реального, а для гіпотетичного покоління. Вони дають уявлення про сучасний стан демографічних процесів і збігаються з відповідними показниками реальних поколінь лише у стабільному населенні.

АНАЛІЗ РЕГРЕСІЙНИЙ (анализ регрессионный; regression analysis) – метод аналізу, в якому досліджується характер і форма залежності результативної ознаки від факторних ознак. Результатом застосування А.р. є регресійна модель чи рівняння регресії. А.р. включає в себе методи обчислення оцінок достовірності отриманих результатів А.р. – це аналіз форм зв'язку для визначення результативної ознаки (y) при будь-якому значенні факторної ознаки (x).

АНАЛІЗ РЕГРЕСІЙНИЙ БАГАТОВИМІРНИЙ (РЕГРЕСІЙНА МОДЕЛЬ БАГАТОВИМІРНА) (анализ регрессионный многомер-

ний (регрессионная модель многомерная); multivariate regression analysis (multivariate regression model)) – метод аналізу, призначений для вивчення на основі вибірки обсягу n лінійної моделі виду $Y = ZB + \varepsilon$, де Y – матриця, елементами y_{kl} якої є k -те спостереження l -ї результативної ознаки y_l , $k = 1, n$, $l = 1, p$; Z – матриця, елементами z_{kj} якої є k -те значення відомої функції z_j , $j = 1, p$; B – матриця невідомих коефіцієнтів регресії β_{ji} ; ε – матриця залишків (помілок), елементи якої ε_{kl} є випадковими величинами з $M\varepsilon_{kl} = 0$ і $D\varepsilon_{kl} = \sigma_l^2$; $M(\varepsilon_{kl}\varepsilon_{k'l'}) = 0$ ($k' = \overline{1, n}; k' \neq k$), $M(\varepsilon_{kl}\varepsilon_{k'l'}) = k_{ll'} = \text{cov}(\varepsilon_l, \varepsilon_{l'}) = \text{cov}(y_l, y_{l'})$ – коефіцієнти коваріації між l -ю і l' -ю результативними ознаками. Вважають, що ε_{kl} розподілені за нормальним багатовимірним законом із вказаними вище параметрами. Дослідженню підлягають невідомі матриці коефіцієнтів регресії і коваріаційна матриця залишків з елементами σ_l^2 і $k_{ll'}$. Модель застосовують у тих випадках, коли необхідно дослідити структуру зв'язків між набором результативних ознак.

АНАЛІЗ РЕГРЕСІЙНИЙ НЕЛІНІЙНИЙ (анализ регрессионный нелинейный; nonlinear regression analysis) – сукупність статистичних методів і прийомів, що ґрунтуються на понятті нелінійної регресії. Завданнями А.р.н. є: чисельне знаходження оцінки методу найменших квадратів (ітеративні методи Гаусса-Ньютона, Левенберга-Марквардта тощо), вибір придатної форми зв'язку, статистична перевірка гіпотез і побудова довірчих інтервалів, прогнозування. Основний метод розв'язання значених завдань А.р.н. – зведення нелінійної регресії до лінійної шляхом лінеаризації, тобто розкладання нелінійної функції регресії у ряд Тейлора до лінійних членів у точці – оцінці методу найменших квадратів.

АНАЛІЗ РЯДІВ ДИНАМІКИ, АНАЛІЗ ЧАСОВОГО РЯДУ (анализ рядов динамики; time series analysis) – метод дослідження зміни рівнів ряду з метою виявлення закономірностей у часі. Основною передумовою А.р.д. є їх зіставність. Статистичні дані повинні бути зіставними перш за все у часі. Незіставність може бути зумовлена різними причинами, а саме: територіальними змінами; змінами одиниці вимірювання; зміною валюти; різною мірою охоплення явища статистичним спостереженням; недосконалістю методології статистичного спостереження. Інколи для приведення рівнів

у ряду динаміки до зіставного вигляду використовують прийом, що має назву “зімкнення рядів динаміки”, суть якого зводиться до переведення даних попередніх періодів (у старих межах) до нових меж за допомогою спеціально розрахованих коефіцієнтів.

При А.р.д. обчислюють такі показники: абсолютний приріст; темп зростання; темп приросту; абсолютну величину 1% приросту. Темпи зростання – відношення рівнів ряду одного періоду до іншого. У ряду динаміки темпи можуть бути обчислені як базисні, коли всі рівні ряду порівнюються з рівнем періоду, прийнятого за базу, і як ланцюгові, коли рівень кожного періоду співвідноситься з рівнем попереднього періоду. В обох випадках темпи можуть бути виражені коефіцієнтами або у відсотках. Абсолютний приріст динаміки обчислюється як різниця рівнів ряду і виражається в одиницях вимірювання показника ряду. Абсолютні прирости можна обчислити за окремі періоди ряду і як накопичені результати з початку досліджуваного періоду. У першому випадку з кожного рівня ряду віднімають рівень попередній, а в іншому – з усіх рівнів ряду віднімають рівень початковий. За окремими значеннями абсолютних приростів обчислюється показник середнього абсолютного приросту (як середня арифметична). Відносно оцінку значення абсолютного приросту до початкового рівня дають показники темпу приросту. Їх виражають у відсотках і обчислюють шляхом ділення абсолютного приросту, помноженого на 100, на величину початкового рівня. Абсолютне значення 1% приросту – частка від ділення абсолютного приросту на темп приросту. Розрахунок абсолютного значення 1% приросту доречний тільки для ланцюгових приростів і темпів приросту, для базисних темпів приросту цей показник залишається незмінним. При аналізі розвитку явища часто виникає потреба дати узагальнену характеристику інтенсивності розвитку за тривалий період. Для цього обчислюють середні (зазвичай середньорічні) темпи приросту і зростання.

АНАЛІЗ СИСТЕМНИЙ (анализ системный; system analysis) – 1) сукупність наукових методів і засобів, практичних прийомів, що використовуються при дослідженні та конструюванні складних і надскладних об'єктів, насамперед методів відпрацювання, прийняття та обґрунтування рішень при проектуванні, створенні й управлінні економічними, соціальними, технічними системами ринкових відносин. Теоре-

тичну і методологічну основу А.с. складають системний підхід і загальна теорія систем. Головними завданнями А.с. є: визначення і деталізація за складовими елементами цілей і шляхів розв'язання проблем; виявлення існуючих між ними взаємозв'язків; забезпечення певної логіки вирішення наявної проблеми; 2) наукова дисципліна, що розробляє загальні принципи дослідження складних об'єктів, виходячи з їхнього системного характеру; 3) методологія дослідження об'єктів за допомогою представлення їх як системи й аналізу цієї системи.

Як наукову дисципліну А.с. можна вважати подальшим розвитком ідей кібернетики. Як і кібернетика, А.с. досліджує категорії, загальні для багатьох дисциплін і придатні до будь-яких систем, що вивчаються різними науками.

Коли мова йде про вивчення діючих систем та тих, що розвиваються, якими є і будь-який економічний об'єкт, і економіка в цілому, то системне дослідження може мати два аспекти – генетичний і функціональний, тобто вивчення системи в розвитку та вивчення її реальної дії, функціонування.

Як методологія дослідження об'єктів за допомогою представлення їх як систем і аналізу цих систем, А.с. – це дуже ефективний засіб вирішення складних, зазвичай недостатньо чітко сформульованих проблем у науці, на виробництві й у інших галузях. При цьому будь-який об'єкт розглядається не як єдине, нероздільне ціле, а як система взаємозалежних складових елементів, їхніх властивостей, якостей. А.с. будь-якого об'єкта проводиться у декілька етапів. Головні з них такі:

1. Постановка завдання – визначення об'єкта дослідження, окреслення цілей, завдання критеріїв для вивчення об'єкта та управління ним.
2. Виділення системи, що підлягає вивченню, та її структуризація.
3. Складання математичної моделі досліджуваної системи: параметризація, встановлення залежностей між уведеними параметрами, спрощення опису системи шляхом виділення підсистем та визначення їхньої ієрархії, остаточна фіксація цілей і критеріїв.

Таким чином, створюється модель системи, що допомагає краще її зрозуміти, виділити головне – те, завдяки чому можна поставити і вирішити завдання. Таку модель називають також абстрактною системою. Результати дослідження абстрактної системи за визначеними правилами можна перенести на реальні досліджувані системи (об'єкти дослідження). У цьому зміст

застосування А.с., насамперед при вирішенні складних проблем управління (складних у тому сенсі, що вимагають вибору найкращих альтернатив в умовах неповноти інформації, невизначеності тощо). А.с. застосовується, зокрема, при проектуванні організаційних структур управління, виборі альтернатив шляхом зіставлення витрат на реалізацію можливих альтернатив з очікуваною ефективністю – такі методики часто називаються аналізом “витрати – ефективність”, “витрати – вигоди” тощо.

АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИЙ (анализ статистический; statistical analysis) – метод аналізу, що базується на використанні статистичних оцінок і є стадією статистичного дослідження. У процесі А.с. досліджуються характерні особливості структури явища, зв'язки, тенденції, закономірності розвитку соціально-економічних явищ. Завершують А.с. інтерпретація отриманих результатів, прийняття нульової гіпотези дослідження або відмова від неї, формулювання теоретичних і практичних висновків та пропозицій.

АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИЙ БАГАТОВИМІРНИЙ (анализ статистический многомерный; multivariate statistical analysis) – 1) метод аналізу, що базується на понятті глибини; 2) розділ математичної статистики, присвячений математичним методам побудови оптимальних планів збирання, систематизації й оброблення багатовимірних статистичних даних. А.с.б. направлений на виявлення характеру і структури взаємозв'язків між компонентами досліджуваної багатовимірної ознаки. Значна частина А.с.б. застосовується у ситуаціях, у яких досліджувана багатовимірною ознакою інтерпретується як багатовимірною випадкова величина i , відповідно, послідовність багатовимірних спостережень $X_i = (x_{i1}, \dots, x_{ip})$, $i = \overline{1, n}$ – як вибірка з генеральної сукупності. У цьому випадку вибір методів обробки вихідних статистичних даних і аналіз їх властивостей проводиться на основі тих чи інших припущень щодо природи багатовимірного (сумісного) закону розподілу ймовірностей $F(X)$. За змістом А.с.б. може бути умовно розподілений на три основні підрозділи: А.с.б. сумісних розподілів та їх основних характеристик; А.с.б. характеру і структури взаємозв'язків між компонентами досліджуваної багатовимірної ознаки; А.с.б. геометричної структури досліджуваної сукупності багатовимірних спостережень. А.с.б. включає дискримінантний аналіз, кластерний аналіз та деякі інші математико-

статистичні методи. Методи багатовимірного аналізу складні щодо обчислень і тому реалізуються, як правило, за допомогою спеціалізованих комп'ютерних програмних пакетів.

АНАЛІЗ ТИПОЛОГІЧНИЙ (анализ типологический; typological analysis) – метод аналізу множини досліджуваних об'єктів, що базується на розподіленні цієї множини на групи (класи) та розгляді однорідних об'єктів. Необхідність А.т. пов'язана з упорядкуванням опису множини неоднорідних об'єктів чи з вивченням певних закономірностей. При розв'язанні завдань А.т. часто застосовують методи класифікації багатовимірних спостережень. Процес типологізації (виявлення однорідних груп) розподіляється на такі етапи: вибір простору ознак при експертній і статистичній оцінці інформативності типоутворюючих ознак, які використовують для аналізу конкретної досліджуваної сукупності; вибір і використання алгоритмів класифікації; оцінювання результатів, інтерпретація отриманих класів. Такий процес може включати декілька ітерацій до одержання очікуваної однотипності об'єктів, що оцінюються відповідно до поставлених завдань (за ступенем “близькості об'єктів”, за величинами внутрішньокласового розсіювання тощо).

АНАЛІЗ ФАКТОРНИЙ (анализ факторный; factor analysis) – сукупність методів аналізу в межах багатовимірного статистичного аналізу, що об'єднує математико-статистичні методи зниження розмірності досліджуваної багатовимірної ознаки. Найпростішим варіантом формалізації подібної постановки завдання слугує лінійна нормальна модель А.ф. із взаємноортогональними загальними факторами і з некорельованими залишками, в межах якої здійснюється розробка теоретично обґрунтованих рішень. У практичній діяльності широко використовуються більш загальні версії моделей А.ф.: нелінійні, побудовані на некілкісних змінних, що оперують з тривимірними матрицями вихідних даних. Подібні моделі не супроводжуються, як правило, переконливим математико-статистичним аналізом їх властивостей, але базуються на обчислювальних рекомендаціях евристичного чи напівевристичного характеру.

А.ф. застосовується для виявлення внутрішніх (безпосередньо невимірюваних) закономірностей в економіці, соціології, медицині тощо.

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВ (анализ финансового состояния предприятий; analysis of financial performance of an enterprise) – сукупність наукових методів і засобів, що дозволяють оцінити стан і динаміку грошових коштів та їх еквівалентів на підприємстві (“грунт підприємств”). А.ф.с. п. здійснюють з метою поліпшення організації фінансів і підвищення ефективності їх використання. Зміст такого аналізу полягає у вивченні розміщення і використання засобів виробництва, платоспроможності підприємства, забезпеченості власними оборотними коштами, стану виробничих запасів, власних і позичених джерел їх формування.

АНДЕРРАЙТЕР (андеррайтер; underwriter) – 1) маклер в операціях із цінними паперами; 2) фізична або юридична особа, яка гарантує емітентові цінних паперів їх розміщення (продаж) на ринку на узгоджених умовах за відповідну винагороду; 3) у страхуванні – юридична особа, відповідальна за укладання страхувальних (перестраховальних) угод і формування портфеля страхових зобов'язань згідно з нормами страхового права та економічною доцільністю. Оформляє страхові поліси, визначає ступінь страхового ризику, ставки премій та умови страхування.

АНДЕРРАЙТИНГ (андеррайтинг; underwriting) – 1) договір або процес його укладання між емітентом і гарантом щодо розміщення цінних паперів на первинному ринку про гарантування повного або часткового продажу цінних паперів емітента інвесторам, про повний чи частковий їх викуп за фіксованою ціною з наступним перепродажем або про накладання на покупця обов'язку робити все можливе, щоб продати якомога більше цінних паперів, не беручи зобов'язання придбати будь-які цінні папери, що не були продані; 2) процес розміщення цінних паперів нового випуску серед інвесторів інвестиційним банком або брокерською фірмою-посередником, торговцем цінними паперами за дорученням, від імені та за рахунок емітента; 3) купівля цінних паперів нових випусків з наступним їх розміщенням (перепродажем) на первинному ринку.

АНКЕТА (анкета; questionnaire) – об'єднана єдиним завданням дослідження система запитань, спрямована на виявлення кількісних та якісних характеристик об'єкта і предмета аналізу. Головна вимога до побудови А. – таке фор-

мулювання запитання, що є зрозумілим різним групам респондентів (за віком, статтю, рівнем освіти, місцем проживання або видом економічної діяльності, організаційно-правовою формою господарювання тощо). Для цього слід знати і дотримуватися певних правил і принципів конструювання А. та побудови запитань. Формулювання запитань є основним і найскладнішим етапом складання анкети. Усі запитання А. можна класифікувати за формою, змістом та функцією. За формою запитання бувають відкриті, закриті, напіввідкриті, прямі та опосередковані; за змістом – запитання про особу респондента, факти діяльності тощо, за функцією – основні та неосновні. Будь-яка А. містить ввідну, змістовну (основну) та кінцеву частини.

АНКЕТУВАННЯ (анкетирование; questioning) – вербально-комунікативний метод, що полягає у збиранні відомостей від респондентів за допомогою спеціально сформованого переліку запитань – анкети, тобто А. – це опитування за допомогою анкети, що проводять за потреби визначення думки щодо певних питань окремих груп респондентів (населення або підприємств) та з метою охопити значну кількість осіб за короткий термін. А. дозволяє з найменшими витратами отримати високий рівень масовості дослідження. Особливість методу – анонімність респондента, стислі строки проведення А. Процес А. охоплює етапи підготовки анкет, їх розповсюдження і збирання заповнених анкет, обробки та аналізу отриманих даних. Класифікація видів А. здійснюється: за числом респондентів (індивідуальне, групове (аудиторне), масове); за повнотою охоплення (суцільне, вибіркоче); за типом контактів із респондентами (очне або заочне, що охоплює розсилку анкет поштою, їх публікацію у ЗМІ або Інтернеті, розповсюдження анкет за місцем проживання, роботи тощо).

АНУЇТЕТ (ануитет; annuity) – періодичні пенсійні виплати, які здійснюються з установленими інтервалами часу до того моменту, поки не настане певна подія, визначена у відповідному договорі.

АНУЛЮВАННЯ ЛІЦЕНЗІЇ (аннулирование лицензий; revocation of licence) – позбавлення ліцензіата органом ліцензування права на провадження певного виду господарської діяльності.

АРХІВ КАРТ ЕЛЕКТРОННИЙ (архив карт электронный; electronic archival depository of maps) – система технічних засобів і носіїв інформації для зберігання електронних карт, програм для користування електронними картами та інших довідково-інформаційних матеріалів.

АСИГНУВАННЯ БЮДЖЕТНІ (ассигнования бюджетные; budgetary provisions) – повноваження, надане розпоряднику бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів із конкретною метою в процесі виконання бюджету.

АСИМЕТРИЯ (СКОШЕНІСТЬ ВАРІАЦІЙНОГО РЯДУ) (асимметрия (скошенность вариационного ряда); skewness (bias of variational series)) (у статистичному розумінні) – характеристика ряду розподілу, що визначається коефіцієнтом асиметрії Ac – відношенням вибіркового центрального моменту третього порядку $\hat{\mu}_3$ до кубу середнього квадратичного відхилення S^3 :

$$\hat{Ac} = \frac{\hat{\mu}_3}{S^3} = \sqrt{n} \frac{\sum_{i=1}^k (x_i - \bar{x})^3 m_i}{\left(\sum_{i=1}^k (x_i - \bar{x})^2 m_i\right)^{3/2}}$$

де $n = \sum_{i=1}^k m_i$ – обсяг вибірки, x_i – значення ви-

падкової величини X , що спостерігається; \bar{x} – середнє значення; m_i – частота значення x_i . З наведеної формули видно: якщо в розглянутій вибірці переважають варіанти, менші \bar{x} , то коефіцієнт асиметрії негативний, а скошеність варіаційного ряду – лівостороння. У випадку правосторонньої скошеності варіаційного ряду у вибірці переважають варіанти більші \bar{x} і коефіцієнт асиметрії позитивний. Для симетричних рядів $Ac = 0$. Вибірковий коефіцієнт асиметрії є оцінкою коефіцієнта асиметрії $Ac = \frac{\mu_3}{\sigma_x^3}$, де σ_x –

середнє квадратичне відхилення випадкової величини X . Показник $\mu_3 = M(X - MX)^3$ називають центральним моментом третього порядку.

АСПІРАНТУРА (аспирантура; post-graduate study) – основна форма підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів у системі післявузівської професійної освіти. Рівень підготовки аспірантів відповідає сьомому рівню Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО). Підготовка здійснюється за галузями наук і наукових спеціальностей, які передбачені

існуючим “Переліком спеціальностей, за якими проводяться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань”, у очній та заочній формах. Строк навчання в очній А. не повинен перевищувати трьох років, у заочній А. – чотирьох років. Як основні показники діяльності аспірантури статистика розглядає чисельність аспірантів, прийняття та випуск (у т. ч. із захистом дисертації) у розрізі галузей наук та спеціальностей, вікову та статеву структуру.

АУДИТ (аудит; audit) – перевірка аудитором публічної бухгалтерської звітності, облікових реєстрів, первинних документів та іншої інформації щодо відображення фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству, а також розробка рекомендацій щодо усунення порушень.

АУДИТ ЕКОЛОГІЧНИЙ (аудит екологічний; ecological audit) – 1) підприємницька діяльність екологічних аудиторів або екологічних аудиторських організацій зі здійснення незалежних позавідомчих перевірок господарської діяльності, що впливає на навколишнє середовище, і вироблення рекомендацій щодо зниження негативної дії на навколишнє середовище та здоров'я населення; 2) систематичний документально оформлений процес перевірки об'єктивно одержуваних і оцінюваних аудиторських даних для визначення відповідності (або невідповідності) критеріям аудиту певних ви-

дів екологічної діяльності, подій, умов, систем адміністративного управління або інформації про ці об'єкти, а також повідомлення клієнту результатів, одержаних у ході цього процесу.

АУДИТ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НАВКОЛИШНІМ СЕРЕДОВИЩЕМ (аудит системи управління оточующою середой; audit of environmental control system) – систематичний і документально оформлений процес перевірки об'єктивно одержаних і оцінюваних аудиторських даних для визначення відповідності (або невідповідності) системи управління навколишнім середовищем, прийнятій в організації, критеріям аудиту такої системи, а також повідомлення клієнту результатів, одержаних у ході цього процесу.

АУДИТОР (аудитор; auditor) – особа, яка уповноважена проводити аудиторську перевірку.

АУДИТОР У ПЕВНІЙ ГАЛУЗІ (аудитор в определенній області; auditor in a definite sphere) – особа, яка має відповідні знання, кваліфікацію і практичний досвід роботи не менше визначеного терміну (поспіль), володіє сертифікатом на право проведення аудиторської діяльності у певній галузі на території України.

АУКЦІОН (аукцион; auction) – форма конкурсного продажу ексклюзивних предметів: антикварних речей, ділянок землі, прав на видобуток корисних копалин тощо. За умовами конкурсного продажу власником об'єкта стає учасник А., який під час торгів запропонував максимальну ціну за нього.

Б

БАГАТСТВО НАЦІОНАЛЬНЕ (богатство национальное; national wealth) – сукупність економічних активів (фінансових і нефінансових), що знаходяться у власності суспільства і залучені або можуть бути залученими до економічного обороту. До економічних активів належать усі види ресурсів (матеріальних, нематеріальних, відтворюваних, невідтворюваних, досліджених, видобутих), якими володіє суспільство і які приносять економічну вигоду або слугують засобом збереження національного багатства.

БАЗА ДАНИХ (база данных; database) – сукупність елементів, організованих згідно з певними правилами, що передбачають загальні принципи опису, зберігання й маніпулювання

даними незалежно від прикладних програм. Б.д. відображає стан об'єктів і їх взаємозв'язки у заданій предметній площині, є інформаційною моделлю; звертання до неї здійснюється за допомогою системи керування базами даних (СКБД).

БАЗА ДАНИХ БАГАТОВИМІРНА (база даних многомерная; multi-dimensional database) – сукупність даних, нагромаджених і поданих у вигляді масиву, який може бути організованим у багатьох вимірах. Змінні щодо кожного типу даних є об'єктами, що утримують дані у Б.д.б., і виступають у вигляді масивів значень, розмірність яких визначається розмірністю бази даних. Наприклад, вимірність може визначатися трьома змінними, такими як місяць, продукт і

регіон. Ця тривимірна змінна, або масив, часто візуалізується (подається) як куб даних. Б.д.б. може мати складні зміни зі спільним або унікальним набором вимірів.

БАЗА ДАНИХ ПРО СТАН НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА, ЙОГО ЗАБРУДНЕННЯ (база даних о состоянии окружающей природной среды, ее загрязнении; database on state of the environment) – сукупність відомостей (даних) про стан навколишнього природного середовища, про негативні зміни, що відбуваються через поширення впливу суспільства на природу, а саме: забруднення речовинами, шкідливими для живих організмів; порушення динамічної рівноваги природних систем; зміна водного балансу; вичерпання запасів мінеральної сировини та палива тощо. Інформація, що міститься в базі даних про стан навколишнього середовища, підлягає тривалому зберіганню.

БАЗА ДОСЛІДНА НАУКОВА (база опытная научная; experimental base of R&D) – сукупність дослідних виробництв, що виконують дослідні, експериментальні роботи. Б.д.н. є складовою частиною наукового потенціалу країни; її стан та використання характеризують спроможність (здатність) науки здійснювати дослідну перевірку наукових досліджень і розробок з метою забезпечення безперервності інноваційного процесу. Б.д.н. включає трудові та матеріально-технічні ресурси, призначені для проведення дослідних, експериментальних робіт. Дослідні виробництва можуть бути різних організаційних форм (типів) – завод, цех, майстерня, дослідно-експериментальний підрозділ, дослідна станція; мати різні ступені господарчої самостійності – перебувати на балансі наукових організацій або мати самостійний баланс.

БАЗА ЗНАНЬ (база знаний; knowledge base) – набір фактів, правил і процедур специфічної сфери інтересу, які організуються у систему за допомогою спеціальних програмних засобів, що забезпечує пошук, зберігання, перетворення і занесення у пам'ять комп'ютера структурованих одиниць знань.

БАЗА КОРМОВА (база кормовая; forage reserve) – 1) кормові ресурси для тваринництва і джерела їх одержання. Розрізняють природну кормову базу, під якою розуміють одержання кормів із природних кормових угідь. Окремо виділяють поняття “власна кормова база” того або іншого сільськогосподар-

ського підприємства, району, області та інших адміністративно-територіальних одиниць; 2) сукупність матеріально-технічних засобів виробництва і джерел одержання кормів з метою забезпечення тваринництва кормами.

БАЗА МЕТАДАНИХ СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ (база метаданных статистических показателей; metadata base of statistical indicators) – база даних із вхідною інформацією у вигляді каталогового листка, в якому міститься ідентифікаційний номер статистичного показника, що надається йому при реєстрації, та набір реквізитів, які характеризують статистичний показник (код показника за класифікатором статистичних показників, найменування, визначення (тлумачення), розмірність, алгоритм розрахунку (для розрахункових), вид показника за локальним класифікатором, номери форм статистичної звітності, де він використовується, тощо).

БАЗА НАУКИ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНА (база науки материально-техническая; material and technical base of science) – комплекс засобів та предметів праці у сфері наукових досліджень та розробок, які виступають у матеріально-уречевленій формі та взаємодіють з технологією наукової праці в їх визначеній соціально-економічній організації. Б.н.м.-т. є важливою складовою наукового потенціалу країни (поряд із трудовими, фінансовими та інформаційними ресурсами), що зумовлює як можливість проведення наукових досліджень та розробок, так і їх результативність. Б.н.м.-т. включає основні й оборотні засоби наукових досліджень та розробок. До основних засобів наукових досліджень та розробок належать: будівлі та споруди; передавальні пристрої; машини та обладнання, у тому числі дослідно-експериментальні установки, наукові прилади, засоби автоматизації та обчислювальної техніки; транспортні засоби; інструмент, інвентар та інші основні засоби, що знаходяться на балансі наукових організацій та їх дослідних баз. Статистика Б.н.м.-т. вивчає стан, кількісні та якісні характеристики, рівень розвитку та використання матеріально-технічних засобів наукових досліджень та розробок, засобів дослідно-експериментальної перевірки їх результатів.

БАЗА ПОРІВНЯННЯ (база сравнения; base of comparison) – значення показника, що приймається за масштаб оцінки і з яким зіставляють інші значення показника. Б.п. може бути

певне еталонне значення (норматив, стандарт, середнє тощо). Для визначення відносних величин інтенсивності порівнюються різноіменні показники, що належать до одного періоду і тієї самої множини об'єктів. Б.п. є знаменником дробу, а сама величина має назву базисної.

БАЛАНС БУХГАЛТЕРСЬКИЙ (баланс бухгалтерський; balance sheet) – 1) основна форма бухгалтерської звітності, що характеризує стан господарських засобів на певну дату за їх складом і використанням (актив) та джерелами надходження і призначенням (пасив). Актив балансу характеризує всі наявні засоби підприємства (організації, установи) за їх речовим складом: основні засоби і вкладення; запаси і витрати; грошові засоби, розрахунки й активи. Побудова балансу відповідає економічній класифікації господарських засобів та джерел їх формування. Б.б. має форму таблиці. У пасиві балансу подають джерела формування (створення) та цільове призначення тих фінансових ресурсів, що розміщені в активах, а саме: джерела власних коштів; кредити й інші позичені кошти; розрахунки та інші пасиви. Оскільки актив і пасив балансу характеризують одні й ті самі кошти, але з різних сторін, важливою ознакою балансу є рівність обох частин. Рядки балансу, на яких відображені залишки окремих видів майна (в активі) і джерел його формування (у пасиві) на певну дату, називаються статтями балансу, кожна з яких має свій порядковий номер. Розділом є певна частина активу або пасиву Б.б., у якій згруповані однорідні за своїм призначенням та змістом статті балансу. Розподіл активу й пасиву на розділи передбачено в бухгалтерських балансах за всіма основними видами діяльності (крім балансу за капітальними вкладеннями). Актив Б.б. має такі розділи: “Необоротні активи”, “Оборотні активи”, “Витрати майбутніх періодів”. У пасиві він складається з розділів: “Власний капітал”, “Забезпечення наступних виплат і платежів”, “Довгострокові зобов'язання”, “Поточні зобов'язання”, “Доходи майбутніх періодів”.

БАЛАНС ВВЕЗЕННЯ І ВИВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ (баланс ввоза і вивоза грузов; balance of coming-in and coming-out traffic) – система показників, що визначають обсяги відправлення, прибуття та внутрішньорегіональних перевезень вантажів.

БАЛАНС ВОДОСПОЖИВАННЯ І ВОДОВІДВЕДЕННЯ (баланс водопотребления и

водоотвода; balance of water consumption and drainage systems) – система показників, що характеризує співвідношення між об'ємами з усіх джерел водопостачання та об'ємами стічних вод, що відводяться, за рік.

БАЛАНС ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ (баланс електроенергии; electrical energy balance) – система показників, що характеризують ресурси й споживання електроенергії (на підприємстві, в галузі, а також у регіоні та країні в цілому). Складається з двох розділів: “Надходження” та “Витрати”. У розділі “Надходження” відображається обсяг ресурсів електроенергії за джерелами надходження: виробництво й одержання електроенергії зі сторони; у розділі “Витрати” – споживання електроенергії за галузями: промисловістю (у т. ч. на власні потреби електростанцій загального користування), будівництвом, комунальним господарством, сільським господарством, транспортом (у т. ч. залізничним, повітряним, автомобільним, а також на електротязі: метро, трамвай, тролейбус тощо); підприємствами й установами зв'язку, культури, освіти, охорони здоров'я, торгівлі тощо; у містах і селищах міського типу; а також втрати в електромережі загального користування; враховується також відпуск електроенергії на сторону, тобто за межі підприємства, регіону тощо. Між розділами Б.е. забезпечується рівність. За даними балансу обчислюють коефіцієнти централізації електропостачання й електрооброення праці. Баланс дозволяє характеризувати структуру виробництва енергії за типами електростанцій, АЕС тощо, застосування у виробництві електротехнологічних процесів, електроємність продукції в окремих видах економічної діяльності та промисловості в цілому.

БАЛАНС ЕНЕРГЕТИЧНИЙ (баланс энергетический; energy balance) – система показників енергетичної статистики щодо виробництва, постачання та використання енергетичних продуктів в одиницях енергії. Методологія Б.е. базується на тому, що окремі види палива мають різну здатність утворювати тепло, і тому дані щодо їх виробництва, постачання, втрат і споживання мають бути умовно перераховані в енергетичні одиниці (тонни умовного палива за вугільним еквівалентом або тонни умовного палива за нафтовим еквівалентом тощо). Б.е. дозволяє відстежувати ефективність перетворення енергії, відносну важливість поставок різних видів палива у загальній структурі, а також є підґрунтям для формування похідних по-

казників споживання енергії та ефективності її використання. Б.е. будують на підставі продуктових балансів шляхом перерахунку значень останніх, виражених у натуральних одиницях, в обрані одиниці через множення на відповідні коефіцієнти перерахунку.

Міжнародні організації (Міжнародне енергетичне агентство) і Євростат використовують за одиницю енергії для побудови Б.е. тону нафтового еквівалента (ТНЕ), при цьому $1 \text{ ТНЕ} = 4,1868 \cdot 10^{10} \text{ Дж}$.

БАЛАНС ЗВЕДЕНИЙ БУХГАЛТЕРСЬКИЙ (баланс сводный бухгалтерский; consolidated balance-sheet) – бухгалтерський баланс вищої організації, складений на основі зведення балансів підвладних їй підприємств, установ. Б.з.б. складають за видами діяльності (за основною діяльністю промислових підприємств, капітальними вкладеннями, основною діяльністю підрядних будівельних організацій, бюджетних установ тощо).

БАЛАНС ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ (баланс земельних угодий; balance of land resources) – система показників для представлення підземних даних щодо руху земельних угідь (зокрема за розміром та складом) у розрізі землевласників, землекористувачів або окремих територіальних підрозділів.

БАЛАНС КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ (баланс категорій населення; balance of population categories) – співвідношення між числом осіб, які проживають на певній території, і числом осіб, які знаходяться на цій території на критичний момент перепису населення: наявне населення мінус число тимчасово проживаючих плюс число тимчасово відсутніх повинне дорівнювати постійному населенню. Оскільки кожен тимчасово відсутній на місці свого постійного проживання є тимчасово проживаючим у деякому іншому місці, при правильному обліку категорій населення чисельність наявного населення у межах країни повинна збігатися з чисельністю постійного населення.

БАЛАНС НАСЕЛЕННЯ (баланс населення; balance of population) – співвідношення між чисельністю населення певної території на дві дати та її компонентами: населення на початок періоду плюс число народжених мінус число померлих плюс число прибулих мінус число вибулих дорівнює чисельності населення на кінець періоду. Або: населення на початок періоду плюс природний приріст населення плюс

міграційний приріст населення дорівнює населенню на кінець періоду. Б.н. використовується для визначення одного невідомого компонента на основі інших відомих, зокрема міграційного приросту за період між двома переписами населення: якщо чисельність населення на початок і на кінець періоду відома, то міграційний приріст дорівнює різниці загального і природного приросту населення за цей період.

БАЛАНС ПАРКУ ВАНТАЖНИХ ВАГОНІВ (баланс парка грузовых вагонов; balance of freight car fleet) – система показників, що характеризують парк вантажних вагонів по окремому відділенню або залізниці (див. *Парк рухомого складу*). Складається так: до вихідної кількості вагонів на початок звітної періоду додається кількість тих, що надійшли, і віднімається кількість тих, що вибули за звітний період. Таким способом визначається загальна наявність вагонів із розподілом на навантажені й порожні та вид вагонів (криті, платформи, напіввагони, цистерни тощо). За вихідну приймається наявність, що встановлена за результатами щорічних переписів вагонів. Наявний парк вантажних вагонів змінюється у зв'язку з надходженням нових вагонів, виключенням з інвентарю за технічним станом тощо, але в основному – за рахунок переведення вагонів між залізницями (відділеннями), новими введеннями, перестановками на іншу колію, передачі власних вагонів іншим міністерствам та відомствам, обміну з іншими державами тощо.

БАЛАНС ПЛАТІЖНИЙ (баланс платежный; balance of payments) – співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, і сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду. До Б.п. входять розрахунки за зовнішньою торгівлею товарами та послугами, неторговими операціями, доходи від капіталовкладень за кордоном, торгівлі ліцензіями, від фрахтування та обслуговування кораблів, туризму, утримання дипломатичних і торгових представництв за кордоном, грошові перекази окремих осіб, виплати іншим країнам за позики тощо. Б.п. включає рух капіталів – інвестиції та кредити.

БАЛАНС ТЕХНОЛОГІЙ ПЛАТІЖНИЙ (баланс технологий платежный; balance of payments of technologies) – реєстрація міжнародного потоку промислової власності та ноу-хау. Б.т.п. охоплює операції: за патентами (придбання, продаж); ліцензіями для патентів;

ноу-хау (не патентований); моделями та проектами; торговими марками (включаючи франчайзинг); технічними послугами. Основними умовами включення угод до Б.т.п. є: міжнародний характер, тобто угоди повинні укладатися між партнерами з різних країн; комерційна направленість (наявність сум платежів чи перерахувань іноземним партнерам); угоди повинні безпосередньо стосуватися обміну (торгівлі) технологіями чи надання послуг технологічного змісту та різних супутніх послуг. Перерахування включають повні одночасні виплати, первісні суми, роялті та інші платежі. До одночасної виплати належить сума, заздалегідь обумовлена в зобов'язанні про виплату. Платіж у цьому випадку проводиться одночасно, а не окремими внесками. Первісна сума виплачується покупцем (ліцензіатом) при укладанні чи одразу після укладання договору, але до того, коли надана технологія буде повністю розкритою покупцю (ліцензіату). До роялті належать платежі, розміри яких визначаються як функції від показників використання чи результатів роботи виробничих одиниць, наданих послуг, продажу товару, прибутків. Розрізняють поточні роялті – періодично виплачувані суми, обчислені у вигляді відсотків від продажної ціни чи будь-якої іншої розрахункової одиниці, узгодженої сторонами; сумарні роялті – сума всіх роялті з урахуванням знижок (у випадках, коли виплата поточних роялті неможлива чи недоцільна); мінімальні роялті – узгоджені у договорі мінімальні суми, що не залежать від досягнутих результатів та виплачуються покупцем (ліцензіатом) за кожний розрахунковий період. Інші види платежів – внески та виплати у розстрочку заборгованості через визначені проміжки часу; при цьому перші внески виплачуються для покриття вартості розкриття та фізичної передачі відповідних технологій; інші паушальні платежі – виплати ліцензійного винагородження у вигляді твердо фіксованої суми цілком чи у розстрочку в декілька прийомів. У Б.т.п. статистика враховує такі основні категорії комерційних угод: передачу технологій; послуги технологічного змісту (див. *Інжиніринг*); торгівлю технологічною продукцією, що використовується для виробництва нової продукції; передачу знань каналами, вільними чи практично вільними від технологій взагалі (передавання досвіду та технологічного співробітництва або інформаційний обмін, у т.ч. персональні контакти). Методологічні аспекти складання та аналізу Б.т.п. розроблені Органі-

зацією економічного співробітництва та розвитку (див. *Стандарти у статистиці науки та інновацій міжнародні*).

БАЛАНС ФІНАНСОВИЙ (баланс финансовый; financial balance) – система показників, що відображають процеси формування і використання загальнодержавних, галузевих, територіальних, фінансових ресурсів чи фінансів окремого підприємства (організації, установи). Система Б.ф. охоплює: баланси доходів і витраток підприємств (організацій, установ) та їх об'єднань; баланси доходів і витраток бюджетних установ; баланси фінансових ресурсів і витрат областей, районів, міст; державний бюджет; місцеві бюджети; баланс фінансових ресурсів і витрат держави; баланси окремих фінансових інститутів; баланс грошових доходів і витраток населення; платіжний баланс.

БАЛАНС ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ І ВИТРАТ (баланс финансовых ресурсов и затрат; balance of bankroll and financial expenditures) – система показників, що відображають обсяг фінансових ресурсів за джерелами їхнього утворення й напрямками використання. Складається з двох частин: 1) доходи, де наводиться склад фінансових ресурсів; 2) витрати, де вказуються напрями використання фінансових ресурсів.

БАЛАНС ЧАСУ РУХОМОГО СКЛАДУ (баланс времени подвижного состава; balance of rolling-stock time) – розподіл календарного фонду часу рухомого складу за окремими елементами виробничого циклу, що пов'язані з процесом перевезень, станом та місцезнаходженням засобів перевезень. Найбільш детально розподіляється час експлуатаційного парку локомотивів (окремо для електровозів і тепловозів) у кожному виді руху (пасажирському, в т.ч. дальнього і приміського сполучення; вантажному, включаючи і виключаючи передавальні та вивізні локомотиви; господарському) і робочого парку вантажних вагонів, морських та річкових суден. Баланс часу локомотивів експлуатованого парку визначається діленням відповідно локомотиво-годин у русі, простоях і на проміжних станціях, станціях приписки, обороту за зміни локомотивних бригад на величину експлуатованого парку. Баланс часу морського вантажного і річкового суден обраховується у цілоденних судно-добах, а з урахуванням вантажопідйомності – у тоннажо-добах за ознакою його стану (у русі, простоях, під завантаженням тощо). При цьому виконується групування суден за видами використання і роботи.

БАЛАНС ШЛЮБІВ (баланс браков; balance of marriages) – система показників, що відображає еволюцію числа шлюбних пар у населенні. У населенні закритому число шлюбів на кінець періоду дорівнює числу шлюбів на початок періоду плюс число шлюбів, узятих протягом періоду, мінус число шлюбів, припинених за цей час через розлучення та овдовіння. При цьому число овдовілих жінок дорівнює числу померлих одружених чоловіків, а число овдовілих чоловіків дорівнює числу померлих заміжніх жінок. Б.ш. може бути складений окремо для чоловіків і жінок або для обох статей разом. Відомості про число шлюбів, розлучень та смертей одержують за даними поточного обліку демографічних подій, а відомості про число шлюбів на початок та на кінець періоду – за даними переписів населення. Точність Б.ш. обмежена, оскільки в поточному порядку враховується укладання і припинення зареєстрованого шлюбу, а під час перепису населення шлюбний стан враховується за принципом самовизначення. Для населення відкритого Б.ш. має враховувати приріст числа осіб, які перебувають у шлюбі, зумовлений міграцією.

БАЛАНСИ ПРОДОВОЛЬЧИХ РЕСУРСІВ (балансы продовольственных ресурсов; balances of food resources) – система показників, що характеризують джерела формування основних видів продовольства та напрями їх використання.

БАНК (банк; bank) – 1) юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб; 2) фінансова установа, функціями якої є залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків. Б. зосереджує тимчасово вільні кошти (грошові вклади), надає їх у строкове користування у формі кредитів (позик), стає посередником у взаємних виплатах і розрахунках між підприємствами, установами чи окремими особами, регулює грошовий обіг у країні. Б. є юридичною особою. За різновидами функцій банки поділяються на центральні

(емісійні), комерційні (депозитні), інвестиційні, іпотечні, ощадні й інші.

БАНК АКЦІОНЕРНИЙ (банк акционерный; joint-stock bank) – банк, статутний капітал якого формується внаслідок емісії та продажу акцій. Організаційною формою Б.а. є акціонерне товариство.

БАНК ДАНИХ (банк данных; data bank) – автоматизована інформаційна система централізованого зберігання та колективного використання даних. До Б.д. входить одна або декілька баз даних, довідник баз даних, система керування базами даних, а також бібліотека запитів та прикладних програм. Б.д. може бути локальний, тобто розміщений в одному обчислювальному центрі або у зовнішній пам'яті однієї ЕОМ, чи розподілений, що складається з системи територіально відокремлених локальних банків даних, об'єднаних засобами обчислювальної мережі під єдиним керуванням. Основою такої системи є розподілена база даних та система керування розподіленими базами даних.

БАНК ДЕПОЗИТНИЙ (банк депозитный; deposit bank) – банк, що здійснює кредитно-розрахункові та довірчі операції здебільшого через залучення коштів клієнта (депозитів). Виконує переважно короткотермінові депозитно-позикові операції. Депозитними в широкому розумінні називають банки, що працюють із вкладами населення.

БАНК ДЕРЖАВНИЙ (банк государственный; state bank) – 1) банк, 100% статутного капіталу якого належать державі; 2) банк, що перебуває у власності держави і підпорядкований державним органам. До таких банків насамперед належить центральний банк країни. Однак державними можуть бути і комерційні банки, а також інші спеціалізовані кредитні установи.

БАНК-ДИЛЕР (банк-дилер; dealer bank) – комерційний банк, що є продавцем державних цінних паперів на фондовому ринку.

БАНК-ЕМІТЕНТ (банк-эмитент; issuing bank) – банк, що випустив в обіг (здійснив емісію) грошові знаки, цінні папери чи платіжно-розрахункові документи (акредитиви, чеки, векселі). Емітентом грошових знаків є центральний банк країни. Здійснювати випуск цінних паперів і платіжно-розрахункових документів можуть комерційні банки. В Україні Б.-е. грошових знаків є Національний банк України.

БАНК ЖИТЛОВИЙ (банк жилищный; housing bank) – банк, що спеціалізується на кредитуванні та фінансуванні житлового будівництва.

БАНК ЗЕМЕЛЬНИЙ (банк земельный; land-bank) – банк, що видає довготермінові позички переважно під заставу землі.

БАНК З ІНОЗЕМНИМ КАПІТАЛОМ (банк с иностранным капиталом; bank with foreign investments) – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному нерезиденту, перевищує 10%.

БАНК ЗОВНІШНЬОТРОГОВЕЛЬНИЙ (банк внешнеотроговельный; foreign trade bank) – спеціалізований комерційний банк, що переважно здійснює операції щодо кредитування експорту й імпорту, проведення взаємних зовнішньотроговельних розрахунків, гарантування та обліку векселів з експортних кредитів, наданих комерційними банками.

БАНК ІНВЕСТИЦІЙНИЙ (банк инвестиционный; investment bank) – спеціалізована кредитна установа, що залучає довготерміновий позиковий капітал і надає його в розпорядження позичальникам (підприємцям і державі) через випуск облігацій та інших видів боргових зобов'язань. Основними функціями Б.і. є з'ясування характеру і розміру фінансових потреб позичальників, узгодження умов позички, вибір виду цінних паперів, визначення термінів їх емісії та розміщення серед інвесторів. Б.і. є не тільки посередником між інвестором і позичальником, але й гарантом емісії та організатором ринку.

БАНК ІННОВАЦІЙНИЙ (банк инновационный; innovation bank) – різновид комерційного банку; спеціалізується на фінансуванні та кредитуванні інноваційних проєктів, тобто різних науково-технічних розробок, починаючи від проєктування чи створення дослідного зразка до масового впровадження. Кредитування забезпечується придбанням відповідних акцій, а також шляхом розміщення облігаційних позик.

БАНК ПОТЕЧНИЙ (банк ипотечный; mortgage bank) – банк, що спеціалізується у наданні довготермінових кредитів під заставу нерухомості (будівель, землі тощо) та випуску заставних листів, забезпечених нерухомістю.

БАНК КАРТОГРАФІЧНИХ ДАНИХ (БКД) (банк картографических данных (БКД);

cartographic(al) data bank) – система інформаційних, математичних, програмних, мовних, організаційних і технічних засобів (включаючи дані, що зберігаються, а також персонал, який зайнятий у технологічному процесі), що призначена для централізованого накопичення і колективного багатofункціонального використання цифрових карт місцевості з метою одержання необхідної інформації.

БАНК КВАЗІДЕРЖАВНИЙ (банк квазигосударственный; quasi-public bank) – недержавний, приватний банк, контрольований урядом.

БАНК КЛІРИНГОВИЙ (банк клиринговый; clearing bank) – банк, який включено до міжбанківської системи розрахунків.

БАНК КОМЕРЦІЙНИЙ (банк коммерческий; commercial bank, trading bank) – універсальна фінансово-кредитна установа, що створюється для залучення коштів і розміщення їх від свого імені на умовах повернення та оплатності. Б.к. здійснює розрахункові операції за дорученням клієнтів, їх касове обслуговування, операції з валютою, коштовними металами, цінними паперами та інші операції, дозволені законом.

Б.к. класифікують за такими ознаками: за належністю статутного капіталу та способами його формування – акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю, банки з участю іноземного капіталу, іноземні банки; за видами здійснюваних операцій – універсальні та спеціалізовані; за територією і сферами діяльності – загальнодержавні, регіональні, галузеві. Б.к. здійснює свою діяльність згідно зі статутом, що визначає перелік виконуваних банком операцій, розміри його фондів, органи управління, порядок використання прибутку. Б.к. повинен мати ліцензію Національного банку України на всі види здійснюваних операцій, а також дотримуватися встановлених Національним банком нормативів та інструкцій.

БАНК КООПЕРАТИВНИЙ (банк кооперативный; cooperative bank) – кредитно-фінансова установа, створювана товаровиробниками за галузевим чи територіальним принципом для задоволення взаємних потреб у кредитах та інших банківських послугах. Б.к. властиві такі ознаки: колективний характер приватної власності; прибуток не ділять між пайовиками або вкладниками, а використовують на сплату відсотків за вкладами та на збільшення резервного

фонду; контроль за діяльністю банку не може здійснювати окрема особа.

БАНК-КОРЕСПОНДЕНТ (банк-корреспондент; correspondent bank) – банк, що виконує на підставі кореспондентської угоди доручення інших банків щодо платежів і розрахунків через спеціально відкриті рахунки (кореспондент із рахунком) або через рахунки Б.-к. у третьому банку (кореспондент без рахунку).

БАНК МАТЕМАТИЧНИХ МЕТОДІВ І МОДЕЛІЙ (БМММ) (банк математических методов и моделей (БМММ); bank of mathematical methods and models) – сукупність відповідних процедур, призначених для застосування при розв'язанні статистичних завдань на основі спостережень вибіркових, а також поглиблення статистичного багатofакторного аналізу причинно-наслідкових зв'язків, що розкриваються на основі статистичного спостереження соціально-економічних процесів в економіці та суспільстві.

БАНК МІЖНАРОДНИХ РОЗРАХУНКІВ (БМР) (банк международных расчетов (БМР); bank for international settlements (BIS)) – спеціалізована міжнародна фінансова установа, створена з метою розвитку співпраці між центральними банками та забезпечення сприятливих умов для міжнародних фінансових операцій. Діє як довірена особа під час здійснення міжнародних розрахунків. Об'єднує на акціонерних засадах частину фінансових ресурсів центральних банків 30-ти країн, здійснює для них комерційні операції та бере участь в організації міжнародної валютної співпраці. Створений у 1930 р. Місцезнаходження – м. Базель (Швейцарія). Виконує функції об'єднаного центрального банку для більшості національних центральних банків європейських країн, Канади, Японії та Південно-Африканської Республіки.

БАНК ОЩАДНИЙ (банк сберегательный; savings bank) – фінансова установа, що спеціалізується на обслуговуванні населення, залучаючи грошові заощадження громадян і надаючи кредитні, розрахункові та інші банківські послуги.

БАНК РОЗРАХУНКОВИЙ (банк расчетный; payment bank) – банк, з яким депозитарій уклав договір про грошові розрахунки за угодами щодо цінних паперів.

БАНК СВІТОВИЙ (банк Всемирный; World Bank). Див. *Світовий банк*.

БАНК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ (банк системообразующий; system generating bank) – банк, зобов'язання якого становлять не менше 10% від загальних зобов'язань банківської системи.

БАНК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИЙ (банк транснациональный; transnational bank) – великий універсальний банк, що виконує посередницьку роль у міжнародних переміщеннях позикового капіталу. Контролює з допомогою держави валютні та кредитні операції на світовому ринку.

БАНК УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНИЙ (банк Украины Национальный; National Bank of Ukraine). Див. *Національний банк України*.

БАНК УНІВЕРСАЛЬНИЙ (банк универсальный; full-service bank) – фінансово-кредитна установа, що здійснює всі основні види банківських операцій (депозитні, кредитні, фондові, інвестиційні, довірчі, розрахункові) та надає банківські послуги.

БАНК УПОВНОВАЖЕНИЙ (банк уполномоченный; authorized bank) – 1) банк, що здійснює свою діяльність відповідно до законодавства про банки і банківську діяльність та проводить розрахунково-касові операції з коштами Пенсійного фонду; 2) комерційний банк чи інша фінансово-кредитна установа, що має дозвіл урядових органів на проведення банківських операцій за дорученням цих органів, а також представляє інтереси уряду в міжнародних фінансово-кредитних організаціях.

БАНК ЦЕНТРАЛЬНИЙ (банк центральный; central bank) – 1) емісійний, кредитний, розрахунковий і касовий центр держави. Володіє монополією на випуск грошових одиниць, регулювання та координація діяльності грошово-кредитної системи. В Україні центральним є Національний банк України; 2) банк, що належить державі та (чи) контролюється нею і є валютним органом влади країни, тобто здійснює емісію грошей; нерідко зберігає і розпоряджається міжнародними резервами й має пасив у формі безстрокових вкладів інших банків та уряду країни.

БАРОМЕТР ДІЛОВИЙ (барометр деловой; business barometer) – 1) поширений метод прогнозування економічної кон'юнктури на основі застосування випереджаючих індикаторів. Б.д. – це зважена середня підібраних за певними критеріями індикаторів, що мають властивість реагувати на зміну тенденції кон'юнктури раніше, ніж більшість індикаторів. Б.д. забезпечує регулярну оперативну інформацію про зміну кон'юнктури економіки країни й активно використовується фахівцями під час планування операцій; 2) показники ділової статистики (попиту, пропозиції, цін, обсягів товарообігу тощо), що характеризують кон'юнктуру ринку та її зміни. З їхньою допомогою складають прогнозні оцінки розвитку підприємництва.

БАРОМЕТР ЕКОНОМІЧНИЙ (барометр экономический; economic barometer) – система економічних показників, що відображають стан кон'юнктури ринку та дають можливість скласти прогноз його розвитку на близьку чи довгострокову перспективу для ринків товарів, цінних паперів і послуг.

БАРОМЕТР ІНВЕСТИЦІЙНИЙ (барометр инвестиционный; investment barometer) – система фінансово-економічних, соціальних та політичних факторів, що відображають стан інвестиційного ринку. Характеризує фактори, що впливають на зміну його кон'юнктури, на співвідношення попиту та пропозиції, і дає змогу прогнозувати подальший розвиток інвестиційного ринку.

БАРТЕР (ТОВАРНИЙ ОБМІН) (бартер (товарообмен); barter) – 1) господарська операція, що передбачає проведення розрахунків за товари (роботи, послуги) у будь-якій формі, іншій, ніж грошова, включаючи будь-які види заліку та погашення взаємної заборгованості, в результаті яких не передбачається зарахування коштів на рахунки продавця для компенсації вартості таких товарів (робіт, послуг); 2) прямий натуральний товарообмін на безгрошовій основі, коли визначена кількість одного чи кількох товарів обмінюється на еквівалентну за ціною кількість іншого чи інших товарів. Торгова операція, що здійснюється за схемою “товар за товар”. Пропорції (оптимальні розміри) визначаються сторонами бартерної угоди. Застосовується у період низького рівня (нестабільності) розвитку економіки, слаборозвинутих товарно-грошових відносин, зростання інфляції та нестатості валюти. Використання

бартерних операцій дозволяє уникнути можливих збитків, спричинених інфляційними процесами, або зменшити їх.

БАСЕЙН ПІДЗЕМНИХ ВОД (бассейн подземных вод; groundwater basin) – сукупність водоносних горизонтів і слабопроникних (водотривких) пластів, що характеризується замкнутим балансом підземних вод (тобто рівністю в багаторічному розрізі величин живлення і розвантаження підземних вод).

БАСЕЙН ПОВЕРХНЕВОГО ВОДНОГО ОБ'ЄКТА (бассейн поверхностного водного объекта; surface water body basin) – територія, що включає водозбірні площі гідравлічно зв'язаних водоймищ і водотоків, головний із яких впадає в море або озеро.

БЕЗПЕКА (безопасность; safety) – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз чи небезпек.

БЕЗПЕКА АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ ЕКОЛОГІЧНА (безопасность автомобильного транспорта экологическая; ecological safety of motor transport) – стан захищеності особи, суспільства і держави, а також об'єктів рослинного і тваринного світу від наслідків шкідливої дії автомобільного транспорту на здоров'я населення і навколишнє середовище.

БЕЗПЕКА ЕКОЛОГІЧНА (безопасность экологическая; ecological safety) – стан захищеності особи, суспільства і держави від наслідків антропогенної дії на навколишнє середовище, а також стихійних лих і катастроф.

БЕЗПЕКА ПРОДОВОЛЬЧА (безопасность продовольственная; food safety) – захищеність життєвих інтересів людини, що виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності.

БЕЗПЕКА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ ІНФОРМАЦІЙНА (безопасность телекоммуникационных сетей информационная; information security of telecommunication networks) – здатність телекомунікаційних мереж забезпечувати захист від знищення, перекручення, блокування інформації, її несанкціонованого витоку або від порушення встановленого порядку її маршрутизації.

БЕЗПЕКА ТОВАРУ (РОБОТИ, ПОСЛУГИ) (безопасность товара (работы, услуги); safety of product (work, service)) – відсутність будь-якого ризику для життя, здоров'я, майна споживача і навколишнього природного середовища при звичайних умовах використання, зберігання, транспортування й утилізації товару (роботи, послуги).

БЕЗРОБІТНІ (безработные; unemployed) – за методологією Міжнародної Організації Праці (МОП), цей термін охоплює усіх осіб, старших установленого віку, які протягом звітного періоду були: а) “без роботи”, тобто не працювали за наймом чи на власному підприємстві; б) “готові у певний момент до роботи”, тобто були готові до найманої праці чи до роботи на власному підприємстві протягом звітного періоду; в) “активно шукали роботу”, тобто робили конкретні дії у певний минулий період для пошуку роботи за наймом чи на власному підприємстві.

В Україні кількість Б. за методологією МОП розраховується за матеріалами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності. При цьому Б. вважаються особи віком 15–70 років (zareєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють три умови: не мали роботи (прибуткового заняття); протягом останніх чотирьох тижнів шукали роботу або намагались організувати власну справу, тобто робили конкретні кроки протягом назанованого періоду з метою знайти оплачувану роботу за наймом чи на власному підприємстві; впродовж найближчих двох тижнів були готові приступити до роботи, тобто почати працювати за плату за наймом або на власному підприємстві. До категорії Б. також належать особи, які не шукають роботу через те, що вже її знайшли і мають домовленість про початок роботи через певний проміжок часу, або ті, які проходять навчання за направленням державної служби зайнятості населення. (Див. також *Обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності вибірково*).

БЕЗРОБІТНІ, ЗАРЕЄСТРОВАНІ У ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ ЗАЙНЯТОСТІ (безработные, зарегистрированные в государственной службе занятости; unemployed persons registered at the State Employment Office) – згідно з Законом України “Про зайнятість населення”, це працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством

доходів і zareєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи. Безробітними визнаються також інваліди, які не досягли пенсійного віку, не працюють та zareєстровані як такі, що шукають роботу.

Відповідно до Закону, не можуть бути визнані безробітними громадяни: а) віком до 16 років, за винятком тих, які працювали та були звільнені у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, реорганізацією, перепрофілюванням та ліквідацією підприємства, установи й організації або скороченням чисельності (штату); б) які вперше шукають роботу і не мають професії (спеціальності), у тому числі випускники загальноосвітніх шкіл у разі відмови їх від проходження професійної підготовки або від оплачуваної роботи, включаючи роботу тимчасового характеру, що не потребує професійної підготовки; в) які відмовилися від двох пропозицій підходящої роботи з моменту реєстрації їх у службі зайнятості як осіб, які шукають роботу; г) які мають право на пенсію за віком, у тому числі на пільгових умовах, на пенсію за вислугу років або досягли встановленого законом пенсійного віку.

Порядок реєстрації, перереєстрації та ведення обліку громадян, які шукають роботу, і безробітних державною службою зайнятості визначається Кабінетом Міністрів України.

БЕЗРОБІТТЯ (безработица; unemployment)

– явище, за якого частина економічно активного населення є бездіяльною (не працює) через відсутність відповідної роботи. Основними типами Б. є: фрикційне, структурне, циклічне.

Фрикційне Б. пов'язане з пошуками або очікуваннями роботи. Виникає серед осіб, які зайняті пошуками робочого місця, що відповідає їхній кваліфікації та індивідуальним уподобанням щодо умов праці.

Сезонне Б. є різновидом фрикційного Б. Воно виникає у випадках, коли причини, що мають кліматичний (літо, зима) характер, призводять до тимчасових повторюваних коливань зайнятості.

Структурне Б. є наслідком змін у структурі споживчого попиту і в технологіях, що, у свою чергу, змінюють структуру загального попиту на робочу силу; цей тип Б. виникає тому, що робоча сила реагує повільно на вказані зміни, а її структура не повністю відповідає новій професійній та регіональній структурі робочих місць.

Фрикційне та структурне Б. мають відносно сталий характер і разом утворюють природне Б., що відображає реальні адаптаційні можливості в економіці. Навіть якщо в цілому попит дорівнюватиме пропозиції праці, завжди будуть існувати фрикційне і структурне Б.

Циклічне Б. спричинюється спадом виробництва, тобто тією фазою економічного циклу, що характеризується недостатністю сукупного попиту (витрат). Коли, незважаючи на можливість виробництва, сукупний попит на товари та послуги скорочується, зайнятість зменшується і Б. зростає.

БЕНЕФИЦІАР (бенефициар; beneficiary) – центральний орган виконавчої влади (Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласна, Київська, Севастопольська міська держадміністрація), до компетенції якого належить реалізація державної політики у відповідній галузі чи регіоні, де передбачається впровадження проекту (програми). Б. зацікавлений у результатах виконання проекту (програми), але безпосередньо не одержує міжнародну технічну допомогу.

БЕНЧМАРКИНГ (бенчмаркинг; benchmarking) – процес, що здійснюється в ситуації, коли є два джерела даних для однієї досліджуваної ознаки з різним часовим періодом. Б. пов'язаний з виправленням неузгодженості між різними оцінками, наприклад кварталними та річними оцінками доданої вартості за різними джерелами. Б. в основному виконується в ретроспективі оскільки річні дані стають відомими дещо пізніше, ніж кварталні. Б. містить також елемент прогнозування, оскільки відношення даних Б. та ознаки екстраполюється для покращання кварталних оцінок на найближчі періоди, для яких дані Б. ще невідомі.

БЕТА-РОЗПОДІЛ (бета-распределение; beta-distribution) – розподіл неперервної випадкової величини зі щільністю

$$p(x) = \begin{cases} \frac{1}{B(m, n)} x^{m-1} (1-x)^{n-1}, & 0 < x < 1, \\ 0, & x \notin (0, 1), \end{cases}$$

$$\text{де } B(m, n) = \int_0^1 x^{m-1} (1-x)^{n-1} dx.$$

БІБЛІОМЕТРІЯ (библиометрия; bibliometrics) – загальний термін для позначення даних про публікації. Спочатку Б. обмежувалася збиранням даних про кількість наукових статей і

публікацій, класифікованих за авторами і / чи організаціями, галузями науки, країнами тощо, з метою створення нескладних показників “продуктивності” досліджень в академічному секторі науки. Згодом були розроблені більш ускладнені й багатомірні методи, в основу яких було покладено цитування у статтях (а потім – у патентах). Загальні індекси цитування, а також аналіз перехресного цитування використовуються як для одержання більш “чуттєвих” оцінок, що характеризують якість досліджень, так і для відстеження розвитку науково-технічних галузей, а також мереж (науково-технічної інформації).

БІБЛІОТЕКА ЕТАЛОНІВ ГРАФІЧНИХ ЗОБРАЖЕНЬ (библиотека эталонов графических изображений; graphical-interface database) – сукупність цифрових даних про прикмети графічного зображення, достатніх для його розпізнання, що зберігаються на машинному носії.

БІБЛІОТЕКА ПАТЕНТНА (библиотека патентная; patent library) – бібліотека, фонди якої містять патентну літературу.

БІБЛІОТЕКА СПРОЩЕНИХ УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ (библиотека упрощенных условных обозначений; simplified legend database) – сукупність кодів, характеристик геометричного опису і програмного забезпечення зображень спрощених умовних позначень, сформована на машинному носії у відповідному порядку.

БІОТЕХНОЛОГІЯ (биотехнология; biotechnology) – будь-який вид технології, пов'язаний із використанням біологічних систем, живих організмів або їх похідних для виготовлення або зміни продуктів чи процесів з метою їх конкретного використання.

БІРЖА (биржа; exchange) – установа, що є організаційною формою оптової (зокрема міжнародної) торгівлі масовими товарами (товарна Б.) або систематичних операцій з купівлі-продажу цінних паперів (фондова Б.), золота і валюти (валютна Б.), а також робочої сили (Б. праці). Б. є центральною ринковою організаційною структурою, що опосередковує, регулює, формує вільні товарно-грошові й товарообмінні відносини.

Б. класифікують за такими ознаками: за видом біржового товару: товарні, товарно-сировинні, фондові, валютні, біржі праці; за принципом організації: публічно-правові, приватно-правові;

за статусом: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю; за формою участі відвідувачів у торгах: відкриті, закриті (обслуговують лише біржових посередників); за номенклатурою товарів: універсальні, спеціальні; за місцем і роллю у світовій торгівлі: міжнародні, національні; за видом операцій: Б. реального товару, ф'ючерсні, опціонні, змішані; за сферою діяльності: центральні, міжрегіональні, локальні (місцеві); за отриманим прибутком: прибуткові, неприбуткові.

БІРЖА АГРАРНА (биржа аграрная; farmer's exchange) – 1) форма організації оптової торгівлі сільськогосподарськими продуктами та послугами у сфері сільськогосподарського виробництва; 2) юридична особа, що створена згідно з законодавством України і надає послуги суб'єктам господарювання з укладання біржових договорів щодо сільськогосподарської продукції, товарних деривативів (базовим активом яких є сільськогосподарська продукція), іпотечних сертифікатів та іпотечних закладних, а також із проведення розрахунково-клірингової діяльності за ними.

БІРЖА ВАЛЮТНА (биржа валютная; currency market) – форма організації ринку щодо оптової торгівлі (угод купівлі-продажу) іноземних валют. Еволюція Б.в. формує курси валют за фактичним співвідношенням попиту і пропозиції. Покупцями та продавцями на Б.в. є переважно банки, що здійснюють угоди безпосередньо або за дорученням своїх клієнтів. Б.в. здебільшого не мають самостійного місця функціонування і діють при фондових та товарних біржах.

Б. в. може здійснювати такі операції: укладати угоди зі своїми членами та організувати двосторонні угоди між ними на купівлю і продаж іноземної валюти за ринковим курсом; визначати поточний ринковий курс іноземної валюти щодо національної; організувати операції центрального банку з метою підтримки ринкового курсу національної валюти.

Операції з купівлі-продажу валюти безпосередньо на біржі мають право здійснювати тільки її члени, що діють від свого імені та за свій кошт або за рахунок своїх клієнтів, якими можуть бути національні підприємства, у т. ч. з участю іноземного капіталу, а також уповноважені банки – не члени біржі. Куплену на біржі валюту зараховують на спеціальний рахунок покупця в уповноваженому банку.

БІРЖА ТОВАРНА (биржа товарная; commodity exchange) – організаційна форма, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу та комерційну діяльність, і має на меті надання послуг в укладанні біржових угод, визначення цін, попиту і пропозиції товарів, вивчення, упорядкування і спрощення товарообігу та пов'язаних із ним торговельних операцій. Б.т. є центральною ланкою інфраструктури товарного ринку. Б.т. діє на засадах самоврядування, господарської самостійності, є юридичною особою, має відокремлене майно, окремий баланс, власний розрахунковий валютний та інші рахунки в банках. Б.т. не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку. Б.т. здійснює свою діяльність за принципами рівноправності учасників, застосування вільних (ринкових) цін, публічного проведення біржових торгів. Б.т. забезпечує: створення умов для проведення біржової торгівлі; регулювання біржових операцій; регулювання цін через співвідношення попиту і пропозиції товарів, що допускаються для обігу на біржі; надання членам і відвідувачам біржі організаційних та інших послуг; збирання, опрацювання і поширення інформації, пов'язаної з кон'юктурою ринку. Предметом угод на Б.т. є товари та контракти.

Членами Б.т. є засновники, а також прийняті до її складу згідно зі статутом біржі вітчизняні й іноземні юридичні та фізичні особи.

Розрізняють Б.т. спеціалізовані, де об'єктом угод є той чи інший вид однорідного товару (біржа металів, біржа нафти, цукрова біржа, біржа зерна й інші), та універсальні; біржі реального товару та ф'ючерсні, де здійснюються нетоварні угоди на певний термін.

Б.т. бувають відкриті та закриті. На закритих біржах функціонують тільки біржові посередники (брокери), а на відкритих, окрім брокерів, у торгах можуть брати участь і відвідувачі.

Б.т. діє на основі самоврядування, господарської самостійності, є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, власні поточні та вкладні (депозитні) рахунки у банках, печатку зі своїм найменуванням. Діяльність Б.т. здійснюється відповідно до чинного законодавства країни, статуту біржі, правил біржової торгівлі та біржового арбітражу.

БІРЖА УНІВЕРСАЛЬНА (биржа универсальная; universal exchange) – біржа, на якій реалізують угоди щодо широкого асортименту

ту товарів, валюти, цінних паперів, фрахтових контрактів.

БІРЖА ФОНДОВА (биржа фондовая; stock exchange) – організаційна форма ринку, на якому здійснюється торгівля цінними паперами. Б.ф. функціонує на основі офіційно зареєстрованих правил ведення торгівлі, де угода про розміщення і купівлю-продаж цінних паперів здійснюється обмеженою кількістю біржових посередників. Б. ф. належить до вторинного ринку цінних паперів; зосереджує попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу. На деяких Б.ф. реалізують також угоди щодо купівлі-продажу іноземної валюти і золота. Найбільші Б.ф. – Нью-Йоркська, Лондонська, Токійська, Франкфуртська, Паризька.

Б.ф. виконує такі функції: відкриває доступ підприємствам до позикового небанківського капіталу; є важливим координатором розміщення державних цінних паперів; забезпечує можливість переміщення капіталу з однієї сфери діяльності в іншу; є своєрідним економічним барометром ділової активності.

Згідно з законодавством України, Б.ф. створюється як акціонерне товариство, засновниками якого можуть бути не менш як 20 торговців цінними паперами, котрі мають дозвіл на здійснення комерційної і комісійної діяльності з ними. Основними операціями Б.ф. є: облік цінних паперів, їх приймання, надання рекомендацій щодо встановлення початкової котирувальної ціни; оформлення угод щодо купівлі-продажу цінних паперів; виконання централізованих взаєморозрахунків у межах біржового ринку цінних паперів; забезпечення централізованого інформування і курсового контролю; правове оформлення угод.

БЛАГА НЕМАЙНОВІ ОСОБИСТІ (блага неимущественные личные; personal intangible benefits) – тип благ, що не мають майнового змісту, грошової чи будь-якої іншої майнової оцінки. До Б.н.о. належать здоров'я, життя, честь, гідність, ділова репутація, ім'я, авторство, свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, що охороняються цивільним законодавством.

БЛАНК (бланк; form) – одна з назв статистичного формуляра (стандартна форма документа), що підлягає заповненню під час проведення спостереження статистичного. Б. називають також деякі допоміжні документи спеціаль-

них організованих спостережень (наприклад, контрольний бланк при проведенні переписів) і багато незаповнених документів бухгалтерського й оперативного обліку.

БЛАНК ОБЛІКОВОГО ДОКУМЕНТА СТРОГОЇ ЗВІТНОСТІ (бланк учетного документа строгой отчетности; form of strict accounting) – бланк документа, що підлягає обліку і видається під звіт працівникам для оформлення певних господарських операцій. Бланки цих документів нумеруються при виготовленні.

БЛОК-СХЕМА (блок-схема; flowchart, flow-diagram) – графічне представлення задачі для її аналізу або розв'язання за допомогою спеціальних символів (геометричних образів), що позначають такі елементи, як операції, потік, дані тощо. Блок вхідних даних прийнято позначати паралелограмом, блок обчислень (обробки) даних – прямокутником, блок прийняття рішень – ромбом, блок результату – еліпсом.

БОКСА – ЛЬЮНГА Q-СТАТИСТИКА (Бокса – Льюнга Q-статистика; Box – Lounge Q-statistics) – статистичний критерій, призначений для автокорекції часових рядів. Якщо при аналізі часових рядів можна зсунути ряд на лаг k , то на ньому статистика Бокса – Льюнга Q визначається як:

$$Q_k = n \cdot (n+2) \cdot \text{Sum}(r_i^2 / (n-1))$$
 для $i = \overline{1, k}$. Асимптотична (при великому числі спостережень) Q -статистика має χ -квадрат розподіл з $k-p-q$ степенями свободи, де p та q – кількість параметрів авторегресії та ковзної середньої відповідно.

БОНІТУВАННЯ ҐРУНТІВ (бонитировка почв; land evaluation) – порівняльна оцінка якості ґрунтів за їх властивостями й ознаками, які зумовлюють відмінності в урожайності сільськогосподарських культур. При бонітуванні ґрунтів встановлюють вплив якості землі на родючість конкретних сільськогосподарських культур. При цьому, перш за все, визначають вплив на врожайність основних природних факторів, що характеризують якість землі: об'єктивних властивостей ґрунтів, рельєфу, кам'янистості та інших ознак, а також агрокліматичних умов.

БОРГ ДЕРЖАВНИЙ (БОРГ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ ЧИ БОРГ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ) (долг Государственный (долг Автономной Республики Крым или долг местного самоуправления);

public debt (debt of the Autonomous Republic of Crimea or debt of local government) – загальна сума заборгованості держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), включаючи боргові зобов'язання держави (Автономної Республіки Крим чи міських рад), що вступають у дію в результаті виданих гарантій за кредитами, або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства чи договору.

БОРГ ШПОТЕЧНИЙ (долг ипотечный; mortgage debt) – основне зобов'язання за будь-яким правочином, виконання якого забезпечене іпотекою.

БОРГ ШПОТЕЧНИЙ КОНСОЛІДОВАНИЙ (долг ипотечный консолидированный; consolidated mortgage debt) – зобов'язання за договорами про іпотечний кредит, реформовані кредитором.

БОРЖНИК (должник; debtor) – 1) позичальник за кредитним договором (договором позики), виконання зобов'язань за яким забезпечене іпотекою; 2) одна зі сторін у борговому зобов'язанні (юридична особа чи громадянин), яка повинна вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію: передати майно, виконати роботу, слатити борг тощо. У двосторонньому зобов'язанні кожен з його учасників є водночас і боржником, і кредитором.

БРОКЕРИ ПЕРЕСТРАХОВІ (брокеры перестраховые; reinsurance brokers) – юридичні особи, які здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у перестрахованні від свого імені на підставі брокерської угоди зі страховиком, який має потребу у перестрахованні як перестраховальник.

БРУТТО (брутто; gross weight) – маса товару разом з упаковкою, загальна вага.

БРУТТО-БАЛАНС БАНКУ (брутто-баланс банка; rough balance of bank) – баланс, що містить укрупнені угруповання об'єктів бухгалтерського обліку в банках. Складається на основі бухгалтерської та статистичної звітності установ банку. Сума бруто-балансу збігається з сумою бухгалтерського балансу, але Б.-б.б. містить набагато менше число статей (за рахунок угруповань) як в активі балансу, так і у його пасиві. Брутто-баланс спрощує, прискорює

ознайомлення й аналіз стану балансу і діяльності банку.

БРУТТО-КОЕФІЦІЄНТ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (брутто-коэффициент воспроизводства населения; gross factor of population reproduction) – валовий коефіцієнт відтворення населення, грубий показник заміщення поколінь, що не враховує смертності; одна з узагальнюючих характеристик режиму відтворення населення і зведена характеристика народжуваності. Б.-к.в.н. (R) обчислюється окремо для населення кожної статі. У більшості випадків Б.-к.в.н. використовується для жіночого населення (гіпотетичного покоління) і становить середнє число дівчаток, яких могла б народити одна жінка, яка прожила до кінця репродуктивного періоду при збереженні протягом її життя сучасних рівнів народжуваності в кожному віці. Розрахунки Б.-к.в.н. виконуються за формулою:

$$R = \delta \int_a^b f(x) dx$$
, де δ – частка дівчаток серед новонароджених; x – вік; $f(x)$ – вікова функція народжуваності; a і b – межі репродуктивного періоду.

Розрахунки Б.-к.в.н. виконуються за наближеними формулами для однорічних вікових груп

$$R \cong \delta \sum_{15}^{49} f(x)$$
, де $f(x)$ – повікові коефіцієнти народжуваності, середнє значення для дискретного інтервалу від x до $x + 1$; величина δ приймається однаковою для всіх віків жінок. Якщо в наявності є значення $f(x)$ лише для n -річних вікових груп (наприклад, п'ятирічних), то

$$R \cong n \delta \sum_{15}^{49} f(x)$$
, де n – кількість однорічних інтервалів, що входять у вікову групу. Оскільки Б.-к.в.н. не враховує смертності дівчаток до досягнення ними віку матері, то (на відміну від нетто-коефіцієнта відтворення населення) він не може розглядатись як показник реального заміщення материнського покоління дочірнім.

БУДИНОК ЖИТЛОВИЙ (дом жилой; dwelling house) – будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, установлених законом, іншими нормативно-правовими актами, та призначена для постійного проживання.

БУДІВЛІ (здания; constructions, buildings) – 1) приміщення, пристосовані для постійного або тимчасового перебування в них людей, а також об'єкти власності, функціонально

пов'язані з такими приміщеннями. Будівлі поділяються на будинки (включаючи готелі, мотелі, кемпінги та інші подібні об'єкти туристичної інфраструктури), квартири, кімнати у багатосімейних (комунальних) квартирах, індивідуальні гаражі або місця на гаражних стоянках чи у гаражних кооперативах, дачні будинки та інші об'єкти дачної (садової) інфраструктури, відмінні від землі; 2) споруди, що складаються з несучих та огорожувальних або сполучених (несучо-огорожувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення устаткування, тварин, рослин, а також предметів. За призначенням будівлі розподіляються на два види – житлові та нежитлові. До житлових будівель належать: будинки одноквартирні, будинки з двома та більше квартирами як масової, так і індивідуальної забудови, а також гуртожитки. До гуртожитків належать: житлові будинки для колективного проживання, включаючи будинки-інтернати для людей похилого віку та інвалідів, студентів, дітей та інших соціальних груп, наприклад: будинки для біженців, гуртожитки для робітників та службовців, гуртожитки для студентів та учнів навчальних закладів, будинки дитини та сирітські будинки, притулки для бездомних тощо. До нежитлових будівель належать: готелі, ресторани та подібні будівлі; будівлі офісні, торговельні; будівлі транспорту та засобів зв'язку; будівлі промислові та склади; будівлі для публічних виступів, закладів освітнього, медичного та оздоровчого призначення; будівлі нежитлові інші (будівлі сільськогосподарського призначення, для культурної та релігійної діяльності, в'язниці, армійські казарми тощо).

БУДІВНИЦТВО (строительство; construction) – вид економічної діяльності, що охоплює підготовку будівельних ділянок, будівництво завершених будівель і споруд, роботи з обладнання будівель і споруд та завершення будівництва, оренду устаткування для будівництва з обслуговуючим персоналом.

БУДІВНИЦТВО КАПІТАЛЬНЕ (строительство капитальное; capital construction, capital development) – процес створення нових, а також розширення, реконструкції, технічного переоснащення діючих підприємств, об'єктів виробничого і невиробничого призначення, пускових комплексів (з урахуванням проектних робіт, проведення торгів (тендерів) у будівництві, консервації, розконсервації об'єктів,

утримання дирекцій підприємств, що будуються, а також придбання технологічного обладнання, що не входить до кошторису об'єктів).

БУДІВНИЦТВО НЕЗАВЕРШЕНЕ (строительство незавершенное; construction in process) – обсяг освоєних інвестицій в основний капітал (капітальних вкладень) за незакінченими і невведеними в експлуатацію закінченими новими будівлями чи спорудами.

БУДІВНИЦТВО НОВЕ (строительство новое; new construction) – будівля чи споруда, де здійснено роботи з підготовки будівельного майданчика чи роботи з підготовки котловану; виконані роботи нульового циклу, закладено фундамент та інші конструкції нульового циклу; виведені несучі стіни з перекриттям, що передбачено проектом параметрів; будівля, вкрита дахом (покриттям).

БЮДЖЕТ (бюджет; budget) – 1) план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. Бюджет може складатися із загального та спеціального фондів. Загальний фонд бюджету включає: всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду; всі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету; фінансування загального фонду бюджету. Спеціальний фонд бюджету включає: бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень; гранти або дарунки (у вартісному обрахунку), одержані розпорядниками бюджетних коштів для конкретної мети; різницю між доходами і видатками спеціального фонду бюджету; 2) збалансований кошторис, розпис грошових доходів та витрат на відповідний період. Якщо витратна частина переважає дохідну, то бюджет зводять із дефіцитом (недостачею). Перевищення доходів над витратами утворює позитивний залишок бюджету (профіцит). Основним джерелом доходів державного бюджету є відрахування коштів у вигляді податків від доходів підприємств, а також податки на доходи населення.

БЮДЖЕТ-БРУТТО (бюджет-брутто; rough budget) – форма побудови бюджету, за якої доходи й витрати показують у розгорнутому ви-

гляді без сальдування зустрічних платежів, що мають місце в бюджетній системі країни.

БЮДЖЕТ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ (бюджет государственного социального страхования; budget of state social insurance) – складова частина Державного бюджету України, що характеризує утворення й використання грошового фонду на соціальні потреби. Поеднує всі кошти державного соціального страхування. Формується за рахунок внесків на державне соціальне страхування підприємств, установ і організацій (встановлюються в певних відсотках до фонду заробітної плати), платежів за путівки до санаторно-курортних установ та закладів відпочинку з коштів державного бюджету. Витрачається на виплату пенсій за віком й інвалідності; на допомогу з тимчасової непрацездатності, по вагітності й пологах, з нагоди народження дитини, по догляду за дитиною, на дітей малозабезпеченим родинам; на санаторно-курортне обслуговування працівників.

БЮДЖЕТ ЗВЕДЕНИЙ (бюджет сводный; consolidated budget) – сукупність показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави. Б.з. України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів областей та міст Києва і Севастополя. Б.з. Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, зведених бюджетів її районів та бюджетів міст республіканського значення. Б.з. області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

БЮДЖЕТИ МІСЦЕВІ (бюджеты местные; local budgets) – плани утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій та повноважень місцевого самоврядування. До Б.м. належать: бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні

бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування (бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань). Б.м. – це розрахунковий обсяг місцевого бюджету, необхідний для здійснення повноважень місцевого самоврядування на рівні мінімальних соціальних потреб, що гарантуються державою (див. *Система бюджетна*).

БЮДЖЕТ-НЕТТО (бюджет-нетто; net budget) – форма побудови бюджету, за якої доходи й витрати окремих бюджетів показуються як сальдо, тобто з заліком зустрічних платежів. Б.-н. менше бюджету-брутто. Різницею між ними є внутрішній оборот грошових коштів. До завдання статистики входить аналіз зв'язків доходів і витрат державного бюджету з їхніми джерелами й кінцевим використанням з метою визначення ефективності фінансових заходів.

БЮДЖЕТ ОБЛАСНИЙ (бюджет областной; regional budget) – план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання.

БЮДЖЕТ ПОТОЧНИЙ (бюджет текущий; current budget) – доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються та використовуються для покриття поточних видатків.

БЮДЖЕТ РАЙОННИЙ (бюджет районный; district budget) – план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання.

БЮДЖЕТ РОЗВИТКУ (бюджет развития; development budget) – доходи та видатки місцевого бюджету, що утворюються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази.

В

ВАГА (вес; weight) – показник, що характеризує значущість певного елемента у загальній їх сукупності та використовується при агрегуванні інформації (наприклад, при побудові середньозважених індексів та у плані вибірки – при наданні ваги репрезентативній одиниці

спостереження й використанні у процесі зважування та переважування).

ВАГА СТРАТИ (вес страты; stratum weight) – частка (питома вага) страти у загальному обсязі генеральної сукупності: $W_k = \frac{N_k}{N}$, $k = 1, \dots, L$, де

N_k – кількість одиниць у k -й страті; N – кількість одиниць у генеральній сукупності; L – кількість страт.

ВАГА СТАТИСТИЧНА (вес статистический; statistical weight) – 1) кількість одиниць генеральної сукупності, які репрезентує одна одиниця вибірки; 2) величина, обернена до ймовірності відбору одиниці вибірки.

ВАГОНО-ГОДИНА (вагоно-час; freight car-hour, wagon-hour) – одиниця вимірювання загальних витрат часу вантажних вагонів у робочому і неробочому парках (див. *Парк рухомого складу*). Визначається множенням середньодобової величини парку вагонів на кількість діб у звітному періоді та на число годин у добі (24). Витрати часу вагонів на станціях під вантажними і технічними операціями (формування та розформування складу потягів) визначаються на основі безпосереднього обліку, а в потягах у русі на ділянках – діленням пробігу вагонів вантажного парку на ділянкову швидкість руху потягу.

ВАГОНО-КІЛОМЕТР (вагоно-километр; car-kilometer, wagon-kilometre) – показник, що характеризує відстань, пройдену вагонами у складі вантажних та пасажирських потягів. Визначають за вантажними та пасажирськими вагонами (за маршрутами машиніста локомотивів) як добуток кількості вагонів, включених до складу потягу, та пройдені потягом відстані. В.-к. поділяють за типами вагонів (вантажні, пасажирські) та видами вагонів (криті, платформи, напіввагони, цистерни, рефрижератори тощо). Пробіг вагонів вантажного парку групують також залежно від їх стану на завантажені й порожні.

ВАГОНООБОРОТ (вагонооборот; wagon turnover) – сума прибулих на станцію і відправлених зі станції вагонів за звітний період: місцевих, з якими на цій станції виконувалися вантажні операції, і транзитних – як тих, що підлягають, так і тих, що не підлягають обробці на станції.

ВАЛОВА ДОДАНА ВАРТІСТЬ (ВДВ) (валовая добавленная стоимость (ВДС); gross value added (GVA)) – новостворена вартість товарів і послуг, що розраховується як різниця між випуском та проміжним споживанням. Містить первинні доходи, що створюються учасниками виробництва і розподіляються між ними. Складається з оплати праці найманих робітників, амортизації, чистих податків на виробництво

та імпорт, валового прибутку, змішаного доходу від випуску продукції. У національних рахунках використовують два рівні показників і два методи оцінки. Для економіки в цілому результати вимірюються випуском товарів і послуг та валовим внутрішнім продуктом (див. *Валовий внутрішній продукт*) у ринкових цінах, для секторів і видів економічної діяльності – випуском в основних цінах і валовою доданою вартістю. ВДВ за основними цінами розраховується як різниця між випуском, оціненим за основними цінами, та проміжним споживанням, оціненим за ринковими цінами. ВДВ за цінами виробників – випуск, оцінений за цінами виробників, мінус проміжне споживання, оцінене за ринковими цінами.

ВАЛОВА ПРОДУКЦІЯ РОСЛИНИЦТВА (валовая продукция растениеводства; gross crop production) – вартість сирих продуктів, одержаних від урожаю поточного року, вартість вирощування молодих багаторічних насаджень, зміна вартості незавершеного виробництва в рослинництві у звітному році.

ВАЛОВЕ ЗАОЩАДЖЕННЯ (валовое накопление; gross savings) – частина валового наявного доходу інституційної одиниці, що не використана на кінцеве споживання товарів та послуг. Залежно від співвідношення наявного доходу і кінцевих споживчих витрат В.з. може бути додатним або від'ємним.

ВАЛОВЕ НАГРОМАДЖЕННЯ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ (валовое накопление основного капитала; gross capital accumulation) – приріст нефінансових активів, що протягом тривалого часу використовуються у процесі виробництва. Величина В.н.о.к. оцінюється, виходячи із загальної вартості основних засобів, придбаних інституційними одиницями (за винятком реалізованих) у звітному періоді, а також збільшення невироблених активів, що відбулося в результаті продуктивної діяльності інституційних одиниць.

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ (ВВП) (валовой внутренний продукт (ВВП); gross domestic product (GDP)) – макроекономічний показник, що відображає сукупну вартість кінцевої продукції та послуг, створених на економічній території країни за певний період, у поточних ринкових цінах без урахування салдо платіжного балансу. Вартість кінцевих продуктів та послуг за категоріями використання розподіляється так: кінцеві споживчі витрати

(домашніх господарств, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, сектору загального державного управління); валове нагромадження основного капіталу; зміна запасів матеріальних оборотних коштів; придбання нових цінностей за винятком вбуття наявних; експорт товарів і послуг; імпорт товарів і послуг. Показник ВВП застосовується для відображення темпів і рівня економічного розвитку, структури економіки та використання продукту на різні цілі, продуктивності праці, рівня життя у статистиці. Дані про ВВП зазвичай класифікують за трьома критеріями та відповідними методами розрахунку: утворення (валова додана вартість у ринкових цінах); розподіл (оплата праці найманих працівників (резидентів і нерезидентів) і соціальне страхування, чистий прибуток і змішаний дохід, чисті податки на виробництво та імпорт, споживання основного капіталу); кінцеве використання (приватне споживання, споживання державного сектору, валові інвестиції, чистий експорт). Дані про галузеву структуру характеризують внесок кожної галузі у створення ВВП. На стадії виробництва ВВП обчислюється як сума валової доданої вартості всіх галузей (видів економічної діяльності) чи секторів економіки. Оскільки валова додана вартість окремих секторів економіки визначається в основних цінах, то при розрахунку ВВП сумарну додану вартість секторів необхідно скоригувати на сальдо податків і субсидій на продукти й імпорт (додати податки та виключити субсидії). Сальдо податків і субсидій називають чистими податками. ВВП на стадії виробництва також визначають як різницю між випуском у ринкових цінах і проміжним споживанням у цінах покупців.

Залежно від того, за якими цінами визначено обсяги кінцевого виробництва, вирізняють номінальний і реальний ВВП. Номінальний ВВП характеризує обсяг виробництва у фактичних цінах поточного року, а реальний – у постійних цінах, якими є середні ціни року, взятого за базу порівняння.

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ (ЗА СОБІВАРТІСТЮ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА) (валовой внутренний продукт (по себестоимости факторов производства); gross domestic product at factor costs) – частина витрат на виробництво валового внутрішнього продукту, що складається з валових витрат на фактори виробництва. ВВП – це додана

вартість, що утворюється цими факторами у процесі виробництва та дорівнює валовому внутрішньому продукту мінус непрямі податки та плюс субсидії. На стадії виробництва ВВП визначається як різниця між випуском у ринкових цінах та проміжним споживанням у цінах покупців або як сума валових доданих вартостей за видами економічної діяльності та податків на продукцію за винятком субсидій на продукцію.

ВАЛОВИЙ ДОХІД (валовой доход; gross income) – загальна сума доходу платника податку від усіх видів діяльності, отриманого (нарахованого) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за її межами.

ВАЛОВИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ (ВНП) (валовой национальный продукт (ВНП); gross national product (GNP)) – дохід, що нараховується резидентам (особам, підприємствам та іншим організаціям). ВНП дорівнює валовому внутрішньому продукту плюс доходи резидентів від власності, що знаходиться за кордоном, або виробничої діяльності, за винятком доходу, відправленого за кордон. ВНП – узагальнюючий показник соціально-економічного розвитку країни, що відображає додану вартість усього обсягу продукції та послуг у всіх сферах національної економіки незалежно від територіального розташування національних підприємств (у своїй країні або за кордоном).

ВАЛОВИЙ ПРИБУТОК (ЗБИТОК) (валовая прибыль (убыток); gross profit (loss)) – 1) показник, що розраховується як різниця між чистим доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг). Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (робіт, послуг) визначається шляхом вирахування з доходу (виручки) від реалізації продукції (робіт, послуг) непрямих податків, зборів, знижок тощо; 2) відповідно до СНР, В.п. – це прибуток, отриманий у результаті процесу виробництва, до вирахування процентів або інших доходів від власності, які належать до виплати за фінансовими та іншими матеріальними невиробленими активами, необхідними для здійснення виробництва.

ВАЛОВІ КАПІТАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ (валовые капитальные инвестиции; gross capital

investments) – сукупність витрат, здійснених у звітному році за рахунок усіх джерел фінансування і спрямованих на придбання, створення, відновлення основного капіталу.

ВАЛЮТА ІНОЗЕМНА (валюта иностранная; foreign currency) – готівка, грошові знаки (банкноти, казначейські білети, монети), що знаходяться в обігу і є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені або ті, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, які знаходяться в обігу; платіжні документи у грошових одиницях іноземних держав та міжнародних розрахункових одиницях; кошти у грошових одиницях іноземних держав, міжнародних розрахункових одиницях та у діючій на території України валюті з вільною конверсією, які знаходяться на рахунках та вкладах у банківсько-кредитних установах на території України та за її межами.

ВАЛЮТА КОНВЕРТОВАНА (валюта конвертируемая; convertible currency) – іноземна валюта, що віднесена до категорії В.к. Національним банком України.

ВАЛЮТА ЛЕГАЛЬНА (валюта легальная; legal currency) – валюта України, яку отримали іноземні громадяни на території України в обмін на ввезену іноземну валюту в установах Національного банку України, інших установах і організаціях, що уповноважені на обмін іноземної валюти, а також валюта України, яку отримали іноземні громадяни як заробітну плату, стипендію, гонорар, приз тощо.

ВАЛЮТА УКРАЇНИ (валюта Украины; currency of Ukraine) – грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України; платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у гривнях.

ВАНТАЖ (груз; load, goods, freight, cargo) – прийняті до перевезення транспортом загального користування у межах території країни

сировина, паливо, матеріали та готова продукція, а також особисте майно громадян. Вантаж, прийнятий у пункті передачі або на кордоні, називається вхідним. В., що вимагає для перевезення зчеплення двох вагонів, як правило платформ або прикриття, – довгомірним. Поставка продукції споживачам із залученням окремих видів транспорту обраховується у натуральних одиницях вимірювання: вагонах, тоннах, кубометрах, штуках тощо (див. *Продукція транспорту*).

ВАНТАЖНА МИТНА ДЕКЛАРАЦІЯ (ВМД) (грузовая таможенная декларация (ГТД); customs cargo declaration (CCD)) – письмова заява встановленої форми, що подається митному органу (див. *Органи митні*) і містить відомості про товари та транспортні засоби, які переміщуються через митний кордон України, митний режим, у який вони заявляються (див. *Режим митний*), а також іншу інформацію, необхідну для здійснення митного контролю, митного оформлення, митної статистики, нарахування податків, зборів та інших платежів.

ВМД застосовується під час декларування транспортних засобів і товарів, що переміщуються через митний кордон України юридичними або фізичними особами, яким вони належать, або уповноваженими ними особами.

ВАНТАЖОВІДПРАВНИК (грузоотправитель; consignor) – підприємство (організація, заклад, установа), а також фізична чи приватна особа, які надали для перевезення транспортом загального користування сировину, паливо, матеріали, готову продукцію чи майно.

ВАНТАЖООБОРОТ (грузооборот; goods turnover) – загальний обсяг вантажної транспортної роботи, що дорівнює сумі добутоків маси перевезеного вантажу на відстань перевезення за кожною партією вантажу (вимірюється в тонно-кілометрах). В. повітряного транспорту характеризує обсяг перевезень пошти і вантажів. Визначається підсумовуванням за виконаними рейсами добутоків вивезень за рейс пошти і вантажів на тарифну відстань польоту. В. залізничного транспорту характеризує показник “вантажооборот тарифний залізничний” – показник сумарного переміщення вантажів без урахування внутрішньодорожніх кіл. Визначається множенням ваги відправлення на найкоротшу відстань перевезення з наступним підсумовуванням за

всіма відправленнями у звітному періоді. В. визначається в цілому та за видами вантажів, за адміністративно-територіальними одиницями, з розподілом за видами залізничного сполучення. В. морського (річкового) транспорту визначається шляхом підсумовування за кожним відправленням вантажу добутоків ваги вантажу в тоннах на найкоротшу суднохідну відстань між портом відправлення і портом призначення у милях. Включається кількість вантажів, що пройшли через причальний фронт порту, кількість вантажів, що перевантажуються на рейді з одних суден на інші, а також що перевантажуються на причалах замовників (вимірюється у тонно-милях). В. трубопровідного транспорту характеризує обсяг роботи з переміщення нафти, нафтопродуктів і газу магістральними трубопроводами. Визначається як сума добутоків обсягів виробничого перекачування нафти (нафтопродуктів, газу) в тоннах на відстань перекачування від вхідного колектора головної насосної станції до вхідного колектора заводу, наливного пункту, нафтобази, газорозподільної системи тощо.

ВАНТАЖООТРИМУВАЧ (грузополучатель; consignee) – підприємство (організація, заклад, установа), що є отримувачем доставленого за його адресою транспортом загального користування сировини, палива, матеріалів, готової продукції чи майна приватних осіб.

ВАНТАЖОПІДЙОМНІСТЬ РУХОМОГО СКЛАДУ (грузоподъемность подвижного состава; load-carrying capacity, tonnage of rolling-stock) – кількість тонн вантажу, що може бути завантажена у транспортний засіб відповідно до його конструкції та плану експлуатації. На автомобільному та залізничному транспорті В.р.с. є заводською характеристикою автомобіля, причепа, вагона. Для морських суден розрізняють: вантажопідйомність повну (дедвейт), тобто з урахуванням палива, запасів прісної води, нормованого постачання судна та найбільшої кількості вантажу, яку судно може прийняти, а також паспортну вантажопідйомність – чисту вантажопідйомність за наявності найбільших запасів палива і води. Вантажопідйомність річкового судна визначається як чиста вантажопідйомність за наявності запасів палива, води та іншого спорядження. В.р.с. визначається за парком (флотом), що знаходиться в експлуатації або зайнятий на перевезеннях, як сума значень вантажопідйомності сукупності засобів транспорту і як середня величина

значень вантажопідйомності окремих засобів транспорту.

ВАРІАНТ (ВАРІАНТА) (вариант (варианта); variant) – значення ознаки одиниці сукупності, відмінне від її значень для інших одиниць. Деякі одиниці можуть мати однакове значення (той самий варіант) ознаки.

ВАРІАЦІЯ (вариация; variation) – зміна значень ознаки у статистичній сукупності, тобто набуття сукупністю або групами одиниць різних значень ознаки. В. є наслідком дії на одиниці сукупності окремих факторів і характеризується системою показників варіації. Якщо ознака приймає одне з двох протилежних значень, то варіація називається альтернативною. При вимірюванні такої варіації значення ознаки позначаються “1” та “0”. Якщо варіація ознаки відбувається у певному напрямі (але зміна не зумовлена внутрішнім законом розвитку явища), то її називають систематичною, якщо ж варіація не має явно вираженого напрямку – випадковою. В. може характеризувати зміну ознаки у просторі або в часі.

ВАРТІСТЬ (стоимость; value) – виражена у грошовому вимірі цінність товару або послуги.

ВАРТІСТЬ АКТИВІВ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ ЧИСТА (стоимость активов пенсионного фонда чистая; net value of pension fund assets) – різниця між вартістю активів певного пенсійного фонду на день проведення підрахунку та загальною сумою зобов'язань цього пенсійного фонду, що підлягають виконанню на день проведення підрахунку.

ВАРТІСТЬ БАЛАНСОВА (стоимость балансовая; book cost) – вартість основних засобів на початок і кінець кожного року, визначена балансовим методом за даними бухгалтерського обліку про наявність і рух основних коштів. В.б., як правило, є змішаною оцінкою основних засобів, тому що частина інвентарних об'єктів значиться на балансах за відновною вартістю на момент останньої переоцінки, а основні засоби, введені за наступні роки, враховані за повною первісною вартістю.

ВАРТІСТЬ ВАЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА (стоимость валовой продукции растениеводства; value of gross crop production) – показник, що включає: 1) вартість продукції сільськогосподарських культур, що дали врожай у звітному році (зерно, картопля, овочі, цукрові буряки, кормові культури тощо),

у тому числі вартість валового виходу посадкового матеріалу (саджанців), багаторічних насаджень і продукції квітництва та декоративного садівництва; 2) вартість вирощування молодих багаторічних насаджень; 3) приріст вартості незавершеного виробництва на кінець року порівняно з початком року.

ВАРТІСТЬ ВАЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИНИЦТВА (стоимость валовой продукции животноводства; value of gross animal production) – показник, що включає: 1) вартість сирих продуктів нормальної життєдіяльності тварин, одержаних у результаті їх вирощування і господарського використання (молоко, вовна, яйця, мед тощо); 2) вартість вирощування худоби, птиці та інших продуктивних сільськогосподарських тварин (вартість приплоду і приросту); 3) вартість гною, вовни від лямки, пуху, пера птиці та іншої побічної продукції; 4) приріст незавершеного виробництва на кінець року порівняно з початком року.

ВАРТІСТЬ ВИКОНАНИХ ТА РЕАЛІЗОВАНИХ ПІДРЯДНИХ РОБІТ (стоимость выполненных и реализованных подрядных работ; value of performed contract works) – вартість будівельних і монтажних робіт під час нового будівництва, розширення, реконструкції, переобладнання, реставрації та ремонту будівель і споруд. Включає дані про обсяг підрядних робіт, виконаних власними силами звітуючого підприємства (включаючи власне будівництво), за укладеними генеральними, прямими і субпідрядними контрактами за рахунок усіх джерел фінансування. До вартості підрядних робіт включається вартість матеріалів замовника за фактичною вартістю їх придбання, дані щодо обсягу реалізованої продукції, що визначається за фактичною вартістю, обчисленою для розрахунку з замовниками за виконані роботи. До обсягу реалізованої продукції не включаються зворотні суми від розбирання матеріалів, виробів і конструкцій, авансова плата та вартість матеріалів замовника, що утримуються з вартості виконаних підрядних робіт. Також не включається вартість будівельних робіт, виконаних підприємством для власних потреб (капітальний ремонт власних приміщень тощо). Підприємство (підрядник), що залучає до виконання будівельного контракту інше підприємство (субпідрядник), відповідно до норм Положення (стандарту) бухгалтерського обліку “Будівельні контракти”, вказує загальний

обсяг робіт, включаючи роботи, виконані субпідрядником.

ВАРТІСТЬ ДОДАНА (УТВОРЕНА) (стоимость добавленная (произведенная); value added (produced)) – частина вартості продукції (товарів, послуг), що створюється на певному підприємстві у результаті його звичайної виробничої діяльності. Визначається як різниця між вартістю виробленої продукції за конкретний період часу і вартістю спожитих у процесі виробництва товарів і послуг.

ВАРТІСТЬ ЗАЛИШКОВА (стоимость остаточная; residual value) – вартість, за якою основні засоби можуть бути оцінені на певний час за вирахуванням їх зносу.

ВАРТІСТЬ ЛІКВІДАЦІЙНА (стоимость ликвидационная; salvage value, liquidating value) – вартість об’єкта основних засобів при ліквідації.

ВАРТІСТЬ МИТНА (стоимость таможенная; customs value) – ціна, що фактично сплачена або підлягає сплаті за товари на момент перетину митного кордону України.

ВАРТІСТЬ ОДИНИЦІ ПЕНСІЙНИХ АКТИВІВ ЧИСТА (стоимость единицы пенсионных активов чистая; net value of the unit of pension assets) – вартість одиниці пенсійних активів, що визначається в порядку, передбаченому законом, діленням чистої вартості пенсійних активів на загальну кількість одиниць пенсійних активів на день розрахунку.

ВАРТІСТЬ ОДИНИЦІ ПЕНСІЙНИХ ВНЕСКІВ ЧИСТА (стоимость единицы пенсионных взносов чистая; net value of the unit of the pension contribution) – розрахункова вартість одиниці пенсійних внесків, що визначається діленням чистої вартості активів пенсійного фонду на загальну кількість одиниць пенсійних внесків на день підрахунку. В.о.п.в.ч. на день надходження першого пенсійного внеску до пенсійного фонду встановлюється у розмірі 1 гривня.

ВАРТІСТЬ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ БАЛАНСОВА ЧИСТА (стоимость основных средств балансовая чистая; net book cost of fixed assets) – сума, за якою об’єкт основних засобів обліковується на балансі підприємства за вирахуванням суми накопиченої амортизації.

ВАРТІСТЬ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ВІДНОВНА (стоимость основных средств восста-

новительная; replacement cost of fixed assets) – розрахункові витрати на відновлення у сучасних умовах точної копії наявних основних засобів із використанням аналогічних матеріалів і збереженням усіх експлуатаційних параметрів. Розрізняють повну відновну вартість і залишкову (повна відновна за вирахуванням зносу). Повна В.о.з.в. визначається витратами на відтворення нових основних засобів, виходячи з реально складених до моменту переоцінки умов відтворення основних засобів: договірних цін і кошторисних розцінок на проведення будівельно-монтажних робіт; оптових цін на будівельні матеріали, паливо, енергію, машини, обладнання, інвентар; транспортних тарифів тощо, а залишкова – витратами на відтворення основних засобів до їх фактичного стану.

ВАРТІСТЬ ПЕНСІЙНИХ АКТИВІВ ЧИСТА (стоимость пенсионных активов чистая; net value of pension assets) – різниця між вартістю пенсійних активів на день проведення розрахунку та загальною сумою зобов'язань Накопичувального фонду, що підлягають виконанню на день проведення розрахунку, яка розраховується за методикою та в порядку, визначеними Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України та Національним банком України.

ВАРТІСТЬ ПРИЙНЯТИХ ЗАМОВЛЕНЬ (стоимость принятых заказов; value of accepted orders) – виражені у грошовій формі дані щодо виробництва промислової продукції як з власної (покупної), так і з давальницької сировини, виконання робіт, послуг промислового характеру за договором на виконання замовлення. Таким вважається як підписаний сторонами документ, так і договір, укладений шляхом обміну листами, телеграмами, телефонограмами, через факсимільний та електронний зв'язок або іншим способом, що дозволяє встановити факт надходження документа від замовника. Якщо у замовленні міститься інформація про кількість продукції, то обчислення її вартості здійснюється на основі прийнятих для цієї угоди цін поточного дня на момент надходження замовлення. До надходження замовлень не належать: замовлення на непромислово продукцію (роботи, послуги); замовлення на поставку купованих виробів без додаткової обробки (перепродаж); замовлення на поставку відходів промислового виробництва; замовлення на поставку товарів і

надання послуг у рамках одного й того самого підприємства – юридичної особи.

ВАРТІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНОГО ЗАСОБУ ЧИСТА (стоимость реализации основного средства чистая; net liquidation value of fixed assets) – дохід від реалізації основного засобу, зменшений на суму витрат, пов'язаних з його реалізацією.

ВАРТІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ (стоимость реализации сельскохозяйственной продукции; value of sale of agricultural production) – вартість реалізованої сільськогосподарськими підприємствами власно виробленої продукції з урахуванням дотацій за її реалізацію переробним підприємствам та без урахування транспортних та експедиційних витрат, податку на додану вартість.

ВАРТІСТЬ РОБОЧОЇ СИЛИ (стоимость рабочей силы; manpower costs). Див. *Витрати на роботу силу*.

ВАРТІСТЬ, СТРАХУВАННЯ ТА ФРАХТ (стоимость, страхование и фрахт; Cost, Insurance and Freight). Див. *Умови поставки за CIF*.

ВАРТІСТЬ ТОВАРІВ МИТНА (стоимость товаров таможенная; customs value of goods). – митна вартість товарів, які переміщуються через митний кордон України, їх ціна, що була фактично сплачена або підлягає сплаті за ці товари, обчислена відповідно до положень Митного кодексу України, що встановлюють методи визначення В.т.м. та умови їх застосування. Декларантом під час переміщення товарів через митний кордон України шляхом подання декларації митної вартості заявляється (декларується) митному органу В.т.м. і метод її визначення. Порядок та умови декларування встановлюються Кабінетом Міністрів України. Митний орган здійснює контроль правильності визначення В.т.м. в установленому порядку. Відомості про В.т.м., що переміщуються через митний кордон України, використовуються для нарахування податків і зборів (обов'язкових платежів), ведення митної статистики, а також у відповідних випадках – для розрахунків у разі застосування штрафів, інших санкцій та стягнень, встановлених законами України. Уся інформація, що стосується В.т.м., може використовуватися митним органом винятково для митних цілей і не може без спеціального дозволу особи чи органу, що подають таку інформацію, розголошуватися або передаватися третім

особам, включаючи інші органи державної влади, крім подання її у порядку, визначеному законом.

ВАРТІСТЬ ТОВАРІВ (ПОСЛУГ), ПРИДБАНИХ ДЛЯ ПЕРЕПРОДАЖУ ТА РЕАЛІЗОВАНИХ БЕЗ ДОДАТКОВОЇ ОБРОБКИ НА ПЕВНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ (стоимость товаров (услуг), приобретенных для перепродажи и реализованных без дополнительной обработки на данном предприятии; value of goods and services, acquired for resale and sold without additional processing at the enterprise)

– величина, що включає: собівартість придбаних для перепродажу товарів (послуг), вартість покупних матеріалів (електроенергії, газу, нафтопродуктів тощо), продуктів, комплектуючих, які реалізуються без додаткової (або без суттєвої) обробки на підприємстві, у тому числі окремо зазначається вартість послуг, придбаних для подальшого перепродажу іншим підприємствам (придбання місць для реклами, послуг за операції з нерухомістю, придбання туристичних путівок тощо).

ВАРТІСТЬ ТОВАРІВ СТАТИСТИЧНА (стоимость товаров статистическая; statistical value of goods) – обчислюється шляхом перерахунку вартості товарів у долари США за курсом, встановленим Національним банком України на день оформлення ВМД. Для товарів, що подаються за статистичними звітами, перерахунок вартості товарів у долари США здійснюється на основі середньомісячного та середньоквартального офіційних курсів валют, встановлених Національним банком України.

ВАРТІСТЬ ТОВАРІВ У РОЗРАХУНКАХ ІНДЕКСІВ СЕРЕДНІХ ЦІН ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ (СЕРЕДНЬОЇ ВАРТОСТІ ОДИНИЦІ ТОВАРУ) (стоимость товаров в расчетах индексов средних цен внешней торговли (средней стоимости единицы товара); average value of a commodity piece in calculations of average foreign trade price indices) – показник, що визначається за вартістю контрактів, приведених до умов поставки СІФ – при імпорті товарів, згідно з якими у ціну товару включаються його вартість та витрати зі страхування і транспортування вантажу до кордону країни-імпортера і за умов поставки ФОБ – при експорті товарів, згідно з якими у ціну товару включаються його вартість і витрати з доставки та завантаження товару на борт судна. Для розрахунків використовуються середньорічні

показники експорту (імпорту) однорідних товарів (під субпозиції відповідно до Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД) за попередній рік та аналогічні дані за поточний місяць, за якими обчислюють показники кількості й вартості. При цьому розрахунки виконуються в українських гривнях та доларах США. Вибір товарів для розрахунку індексів проводиться з бази даних зовнішньоторговельної статистики Держстату України. При цьому вибір за кожною групою товарів не повинен становити менше ніж 70% загальної вартості товарів цієї групи.

ВАРТІСТЬ ТОВАРІВ У ЦІНАХ СІП (“ПЕРЕВЕЗЕННЯ І СТРАХУВАННЯ ОПЛАЧЕНІ”) СТАТИСТИЧНА (стоимость товаров в ценах СИП (“перевозки и страхование оплачены”) статистическая; statistical value of goods in CIF prices (Carriage and Insurance Paid to)) – статистична вартість імпортованих товарів, що визначається у порту ввозу, у випадках ввозу іншими (ніж морський чи інший водний) видами транспорту та у випадках, коли умова СІФ неприйнятна.

ВАРТІСТЬ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (стоимость ценных бумаг; value of securities) – вартість, що визначається сумою доходів, які цінні папери можуть принести їх власникові. В.д.п., як і будь-яких інших товарів в умовах ринку, визначається за попитом на них та їх пропозицією. Котирування цінних паперів на біржі дозволяє визначити їх ринкову ціну. Однак перш ніж придбати ті чи інші папери варто обчислити суму доходів, які вони можуть принести їх власникові, а вже потім, після зіставлення доходів з ціною, за якою реалізуються цінні папери, приймати рішення про доцільність чи недоцільність їх придбання. В.д.п. зазвичай залежить від трьох чинників: доходів від цінних паперів, темпів зміни доходів, ризику або невпевненості щодо доходів. З них найбільш невизначеним чинником є оцінка ризику, особливо в умовах нестабільності економіки. Під час оцінювання вартості цінних паперів рівень ризику враховує дисконтна відсоткова ставка. Чим більший ризик, тим менша вірогідність отримання доходів і тим більша відсоткова ставка.

Єдиним узвичаєним теоретичним підходом до оцінювання вартості цінних паперів є такий: вартість цінних паперів визначають як теперішню вартість усіх майбутніх надходжень від них. Цінні папери з погляду фіксованості дохо-

дів поділяються на дві групи: 1) цінні папери з фіксованим доходом (твердовідсоткові); 2) цінні папери з нефіксованим доходом. До першої групи, зокрема, належать облигації та привілейовані акції, до другої – прості акції.

ВАРТОСТІ ФАКТОРНІ ДІЙСНІ (стоимости факторные действительные; actual factor costs) щодо випуску товарів, галузей виробництва товарів тощо – ціни виробників із врахуванням сум чистих побічних податків на товари, галузі тощо та на прями й побічні витрати у виробництві товарів, галузей чи накопичення первинних витрат, тобто заробітної плати найманих працівників, зносу основних засобів і прибутку щодо товарів, галузей, а також прямих і побічних проміжних витрат. Додана вартість галузей виробництва товарів у дійсних факторних цінах дорівнює дійсній факторній вартості їх валового випуску з врахуванням дійсної факторної вартості проміжних витрат.

ВАРТОСТІ ФАКТОРНІ НАБЛИЖЕНІ (стоимости факторные приближенные; approximated factor costs) щодо валового випуску товарів, галузей виробництва товарів тощо – ціни виробників із врахуванням чистих побічних податків на товари, галузі тощо чи сума первинних витрат і проміжні витрати (за цінами покупців). Щодо доданої вартості галузей виробництва товарів – це валовий випуск цих галузей у наближених факторних цінах із врахуванням проміжних витрат за цінами покупців.

ВАУЧЕР (ваучер; voucher) – 1) грошовий підтверджувальний документ (наприклад, оплачені рахунок-фактура, рахунок або квитанція), розписка; 2) документ, що засвідчує надання кредиту, оплату; 3) приватизаційний цінний папір; 4) контрольний талон.

ВВЕДЕННЯ У ДІЮ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (ввод в действие основных средств; implementation of fixed capital) – вартість завершеного будівництва та прийнятих до експлуатації у встановленому порядку об'єктів – будівель, споруд, підприємств, пускових комплексів, їх черги, а також обладнання, інструмента, інвентарю, багаторічних насаджень, робочої продуктивної худоби. В.д.о.з. є результатом здійснених капіталовкладень і відображається у статистичних спостереженнях одночасно з уведенням у дію виробничих потужностей та об'єктів житлово-комунального призначення на основі актів приймання закінчених будівництвом об'єктів до експлуатації. До складу осно-

вних засобів включаються також капітальні витрати на покращання земель. Сума цих витрат щорічно визначається пропорційно введеним до експлуатації за звітний період (рік) площам незалежно від завершення комплексу робіт.

ВВЕЗЕННЯ (ВИВЕЗЕННЯ) ТОВАРІВ ТИМ-ЧАСОВЕ (ввоз (вывоз) товаров временный; temporary import (export) of goods) – митний режим, відповідно до якого товари можуть ввозитися на митну територію України чи вивозитися за її межі з обов'язковим подальшим поверненням цих товарів без будь-яких змін, крім природного зносу чи втрат, за нормальних умов транспортування.

ВЕКСЕЛЕТРИМАЧ ПЕРШИЙ (векселедержатель первый; first billholder, noteholder) – векселетримач, на користь якого виданий вексель.

ВЕКСЕЛЬ (вексель; bill of exchange) – 1) вексель переказу – цінний папір, що дає його держателю безперечне право на одержання вказаної твердої суми у визначений строк. Він випускається в обіг і продається нижче від номінальної вартості, залежно від процентної ставки. Векселі бувають довгострокові, коли строки погашення їх настають через один рік і більше, та короткострокові, тобто початкові строки погашення їх наступають менш як за один рік; 2) простий вексель, що видається суб'єктом підприємницької діяльності у сплату ввізного (вивізного) мита, податків і зборів, які справляються при ввезенні (вивезенні) давальницької сировини іноземним (українським) замовником на митну територію (з митної території) України при здійсненні операцій з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах.

ВЕКСЕЛЬ АВАНСОВИЙ (вексель авансовый; advance bill of exchange) – вексель, що застосовується для авансування майбутніх поставок товарів (виконання робіт, надання послуг) у разі одержання комерційного кредиту, як правило, за взаємного кредитування суб'єктів підприємства.

ВЕКТОР ВИПАДКОВИЙ (вектор случайный; random vector) – упорядкований набір випадкових величин. Використовуючи статистику, дослідник зазвичай вимірює ознаки одиниць генеральної сукупності, кожна з яких є випадковою величиною. Доцільно розглядати впорядкований набір цих випадкових величин як випадковий вектор. Елементи В.в. назива-

ються компонентами. Розподіл В.в. задають багатовимірною функцією розподілу, що у разі незалежних компонент В.в. дорівнює добутку одновимірних функцій розподілу компонент, які називають частковими, або маргінальними. Основними параметрами розподілу В.в. є вектор середніх і матриця коефіцієнтів коваріацій компонент.

ВЕЛИЧИНА (величина; size, value, variable) – кількісна характеристика розміру соціально-економічних явищ (ознак) та їх взаємозв'язків. Розрізняють величини абсолютні, величини відносні, величини середні. Перші визначають абсолютні розміри явища (в одиницях вимірювання), другі – відносні розміри (співвідношення) як коефіцієнти, відсотки тощо, треті – величину ознаки (показника) у розрахунку на одиницю сукупності.

ВЕЛИЧИНА АБСОЛЮТНА (величина абсолютная; absolute value) – форма кількісної характеристики статистичних показників, що безпосередньо характеризує розміри (абсолютні) соціально-економічних явищ, їх ознаки в одиницях вимірювання обсягу, обліку часу, у грошових одиницях чи як кількість елементів (одиниць), що складають явище, досліджуване статистикою і назване статистичною сукупністю. Вибір одиниць вимірювання для відображення абсолютної величини явища залежить від природних і фізичних властивостей, соціально-економічної сутності явища та методів дослідження.

ВЕЛИЧИНА ВИПАДКОВА (величина случайная; random variable) – змінна величина, що приймає одне з можливих значень залежно від випадкових обставин. В.в. вважають цілком заданою своїм розподілом, якщо наведено закон, за яким можна обчислити ймовірність того, що В.в. потрапить до будь-якої підмножини її можливих значень. Ознаки одиниць генеральної сукупності при вибірковому спостереженні розглядають як В.в.

ВЕЛИЧИНА ВІДНОСНА (величина относительная; relative value) – форма кількісної характеристики, що є мірою кількісного відношення статистичних показників і відображає відносні розміри соціально-економічних явищ. Це може бути співвідношення різних сукупностей, їх окремих ознак, розмірів різних ознак однієї і тій самій сукупності; співвідношення прогнозованої і фактичної величин показника чи його величин за поточний і минулий час. Отже,

будь-яка В.в. – це дріб, чисельником якого є порівнювана величина, а знаменником – база порівняння. В.в. показує, у скільки разів порівнювана величина більша за базисну або яку частку вона становить щодо базисної, іноді – скільки одиниць одної величини припадає на 100, 1000, 10 000, 100 000 одиниць іншої. Розрізняють відносні величини динаміки, структури, координації, просторового порівняння, порівняння зі стандартом, інтенсивності.

ВЕЛИЧИНА ВІДНОСНА ДИНАМІКИ (величина относительная динамики; relative value of dynamics) – відносна величина, що характеризує напрям та інтенсивність зміни явища у часі; розраховується як співвідношення значень показника за відповідні періоди чи моменти часу. При цьому базою порівняння може бути або попередній рівень, або рівень, більш віддалений у часі. До В.в.д. відносять темпи зростання та темпи приросту.

ВЕЛИЧИНА ВІДНОСНА ІНТЕНСИВНОСТІ (величина относительная интенсивности; relative value of intensity) – відносна величина, що характеризує ступінь поширення явища у певному середовищі. Визначається шляхом порівняння різнойменних абсолютних величин, що належать до одного періоду часу. Це іменована величина, в якій поєднуються одиниці вимірювання чисельника і знаменника.

ВЕЛИЧИНА ВІДНОСНА КООРДИНАЦІЇ (величина относительная координации; relative value of coordination) – відносна величина, що характеризує співвідношення між окремими складовими сукупності. В.в.к. показує, скільки одиниць однієї частини сукупності припадає на 1 або 100 одиниць іншої, прийнятої за базу порівняння. Вибір бази порівняння – довільний.

ВЕЛИЧИНА ВІДНОСНА ПОРІВНЯННЯ З ЕТАЛОНОМ (величина относительная сравнения с эталоном; relative value of comparison with standard) – відносна величина порівняння значення ознаки з нормативом, стандартом, оптимальним чи середнім рівнем.

ВЕЛИЧИНА ВІДНОСНА ПРОСТОРОВОГО ПОРІВНЯННЯ (величина относительная пространственного сравнения; relative value of space comparison) – відносна величина, що отримується у результаті порівняння однойменних абсолютних показників, що належать до різних сукупностей і мають однакову часову визначеність.

ВЕЛИЧИНА ВІДНОСНА СТРУКТУРИ (величина относительная структуры; relative value of structure) – відносна величина, що характеризує склад, структуру сукупності за тією чи іншою ознакою та обчислюється як відношення розміру складової частини до загального підсумку.

ВЕЛИЧИНА ДИСКРЕТНА (ПЕРЕРВНА) (величина дискретная (прерывная); discrete (discontinuous) variable) – форма кількісної характеристики, що змінюється перервно, характеризується просторово-часовою обмеженістю елементів. Зазвичай В.д. представляють цілими числами.

ВЕЛИЧИНА ІНДЕКСОВАНА (величина индексированная; indexed value) – різновид відносної величини, що виступає у формі показника, порівнюваного в часі або просторі. У міжнародній статистиці використовують таку систему позначень В.і.: p – ціна; q – фізичний обсяг, а саме кількість товарів, продукції тощо; c – собівартість одиниці продукції; t – трудомісткість роботи чи виробництва продукції. У динамічних індексах попереднє значення величини, що береться за базу порівняння, позначається “0”, а поточне, оціночне значення – “1”. У територіальних індексах база порівняння довільна.

ВЕЛИЧИНА ІНТЕРВАЛЬНА (величина интервальная; interval variable) – форма кількісної характеристики, що характеризує розмір явища за визначений проміжок часу (доба, місяць, рік тощо).

ВЕЛИЧИНА МОМЕНТНА (величина моментная; moment variable) – величина, що відображає розмір явища станом на певний момент часу (дату).

ВЕЛИЧИНА НЕПЕРЕРВНА (величина непрерывная; continuous variable) – форма кількісної характеристики, що набуває континуальної множини значень (наприклад, у межах певного інтервалу значень).

ВЕЛИЧИНА СЕРЕДНЯ (величина средняя; mean, average) – узагальнена кількісна характеристика ознаки у досліджуваній сукупності, що визначає її рівень у розрахунку на одиницю сукупності. Вона показує характерну, типову величину ознаки одиниць сукупності, що утворюється в певних умовах під впливом набору факторів. Дія різних факторів породжує варіацію осереднюваної ознаки. В.с. характе-

ризує сукупність за осереднюваною ознакою, але стосується одиниці сукупності. У середніх величинах масового явища не враховують індивідуальні різниці одиниць сукупності у значеннях осереднюваної ознаки, зумовлені випадковими обставинами, внаслідок чого в середніх з'являється загальне, закономірне, властиве цій сукупності явищ значення. Між В.с. та індивідуальними значеннями осереднюваної ознаки існує діалектичний зв'язок (як між загальним і окремим). В.с. є важливою категорією статистичної науки і однією з основних форм узагальнюючих показників. Багато явищ суспільного життя стають визначеними, лише будучи узагальненими у формі середньої величини. Види середніх величин: арифметична, гармонійна, хронологічна, геометрична, квадратична, степенева (загальний випадок). Кожен із видів В.с. може набувати простої та зваженої форми.

ВЕЛИЧИНИ КОРЕЛЬОВАНІ (величины коррелированные; correlated variables) – випадкові величини з відмінним від нуля коефіцієнтом кореляції. За силою кореляція між величинами може бути істотною, помірною і неістотною; за напрямом – прямою й оберненою.

ВЕРИФІКАЦІЯ МОДЕЛІ (верификация модели; model verification) – перевірка її істинності, адекватності. Щодо дескриптивних (описових) моделей В.м. зводиться до зіставлення розрахункових результатів за моделлю з відповідними даними дійсності, що характеризують масові факти і закономірності економічного розвитку. Щодо нормативних (у тому числі оптимізаційних) моделей становище складніше: в умовах діючого економічного механізму модельований об'єкт піддається різним керуючим впливам, не передбаченим моделлю; треба проводити спеціальний економічний експеримент з урахуванням вимог чистоти, тобто усунення цих впливів, що є складним, багато в чому ще не вирішеним завданням. Верифікація імітаційної моделі – перевірка відповідності її поведінки припущенням експериментатора.

ВЕРИФІКАЦІЯ ПРОГНОЗУ (верификация прогноза; forecast verification) – сукупність методів і процедур, направлених на оцінку достовірності (тобто ймовірності здійснення) і точності прогнозу чи на перевірку його обґрунтованості.

ВИБІРКА (выборка; sample) – сукупність одиниць спостереження, відрізнених із гене-

ральної сукупності за певними правилами, що забезпечують репрезентативність отриманої сукупності, для проведення статистичного спостереження (див. *Сукупність вибіркова*).

ВИБІРКА БАГАТОВИМІРНА (выборка многомерная; multivariate sample) – вибірка, що базується на випадковому чи систематичному відборі одиниць із генеральної сукупності за декількома досліджуваними ознаками. У разі невеликих обсягів побудова вибірки пов'язана з пошуком оптимального сполучення основних структурних співвідношень досліджуваних ознак. Застосування В.б. у статистичній практиці дає змогу у прийнятному обсязі вибірки одержувати результати за більшістю досліджуваних ознак у межах заданого ступеня точності.

ВИБІРКА БАГАТОСТУПІНЧАСТА (выборка многоступенчатая; multi-stage sample) – вибірка, процес формування якої відбувається у кілька послідовних ступенів (етапів): на першому ступені з основи вибірки відбираються певні відносно великі одиниці; на другому ступені всередині кожної відібраної на першому ступені одиниці формується нова основа вибірки, з якої відбираються свої одиниці, і далі за кількістю ступенів відбору. Відповідно розрізняють одиниці відбору першого ступеня (первинні одиниці), одиниці відбору другого ступеня (вторинні одиниці) і т. д. В.б. може бути двоступінчаста, триступінчаста тощо.

ВИБІРКА БАГАТОФАЗНА (выборка многофазная; multi-phase sample) – вибірка, суть якої полягає в тому, що для різних ознак поетапно, або фазами, формують вибіркові сукупності різного обсягу. Із генеральної сукупності утворюють первинну вибірку, а із первинної – підвибірку і т. д., на кожній наступній фазі обсяг підвибірки зменшують, а програму обстеження розширюють. Формування вибірки здійснюють через послідовне утворення ряду підвибірок другої, третьої тощо фаз із сукупності одиниць, що складають, відповідно, початкову вибірку (перша фаза), підвибірку другої фази тощо. Утворення початкової вибірки називають першою фазою вибірки, а саму вибірку – вибіркою першої фази; утворення підвибірки із вибірки першої фази відповідає другій фазі вибірки, а отримана підвибірка є вибіркою другої фази; наступний витяг підвибірки із вибірки другої фази – це третя фаза вибірки, а отриману підвибірку називають вибіркою третьої фази і т. д. Таке створення підвибірок називають багато-

фазним. Особливістю В.б. є те, що підвибірки утворюють із вибірок попередніх фаз, а отже, на всіх фазах використовують ті самі одиниці відбору. Вибіркові оцінки кожної фази застосовують як додаткову інформацію на наступних фазах, що підвищує точність результатів вибіркового обстеження. Зокрема, на першій фазі може бути проведене не вибіркове, а суцільне обстеження. Наприклад, одні відомості збирають на основі вивчення всіх вибіркових одиниць, а інші – тільки на основі деяких із цих одиниць.

ВИБІРКА БАГАТОЦІЛЬОВА (выборка многоцелевая; multi-purpose sample) – велика вибірка, сформована за допомогою комбінованого відбору одиниць із типізованих основ вибірки, що є сполученням кількісних і якісних ознак, на її основі формують одноцільові вибірки. Побудована В.б. базується на єдиній інформаційній основі, що якнайповніше відображає характерні особливості досліджуваних явищ і процесів, їхню динаміку, специфіку, взаємозв'язок та взаємозумовленість.

ВИБІРКА ГОЛОВНА (выборка главная; main sample) – загальна вибірка досить великого розміру (обсягу), призначена для проведення великої кількості багатоцільових обстежень одного об'єкта спостереження.

ВИБІРКА ДВОСТУПІНЧАСТА (выборка двухступенчатая; two-stage sample) – вибіркова сукупність, сформована у два етапи: на першому етапі вибирають кластери, що підлягають обстеженню, на другому етапі з кожного відібраного кластера відбирають певну кількість підкластерів, які обстежуються, або одиниць спостереження, що підлягають безпосередньому обстеженню.

ВИБІРКА ДВОФАЗНА ДЛЯ ОЦІНКИ ЗА ВІДНОШЕННЯМ (выборка двухфазная для оценки по отношению; double sample for ratio estimation) – вибірка, що формується із сукупності генеральної випадковим чином. На першій фазі відбирають n' одиниць і для них проводять спостереження тільки ознаки X ; потім із n' елементів у другій фазі випадковим чином відбирають n одиниць, у яких спостерігають обидві ознаки – X і Y , далі величину Y оцінюють за відношенням.

ВИБІРКА ДВОФАЗНА ДЛЯ ОЦІНКИ ЗА РЕГРЕСІЄЮ (выборка двухфазная для оценки по регрессии; double sample for regression estimation) – вибірка, що формується із сукуп-

ності генеральної обсягом N одиниць. На першій фазі відбирається випадковим чином допоміжна вибірка з n' одиниць і для них проводять спостереження тільки ознаки X , яку досить легко виміряти і яка корелює з досліджуваною ознакою Y ; на другій фазі з допоміжної вибірки роблять основну підвбірку, що складається з n одиниць, у межах якої проводять основні виміри, далі величину Y оцінюють за регресією.

ВИБІРКА ДВОФАЗНА СТРАТИФІКОВАНА (выборка двухфазная стратифицированная; double stratified sample) – вибірка, що формується із сукупності генеральної обсягом N одиниць. На першій фазі отримують вибірку з n' одиниць випадковим чином; для цих одиниць вимірюють ознаку X , і на підставі отриманої інформації вибірку поділяють на L страт; на другій фазі з кожної страти випадковим чином отримують вибірку, для одиниць якої вимірюють ознаку Y .

ВИБІРКА ЕКЗАМЕНАЦІЙНА (выборка экзаменационная; examination sample) – сукупність зображень об'єктів із вказівкою класу належності кожного об'єкта, що використовується для оцінки ефективності функціонування системи розпізнавання.

ВИБІРКА ЕТАЛОННА (выборка эталонная; master sample) – вибірка даних із відомими характеристиками й ознаками ідентифікації, що використовується для визначення меж класів характеристик або просторових особливостей перед класифікацією всього набору даних.

ВИБІРКА З ВИКОРИСТАННЯМ СПОСОБУ СПОСТЕРІГАЧА, ЩО РУХАЄТЬСЯ (выборка с использованием способа движущегося наблюдателя; sample with the use of moving observer method) – вибірка, що формується з метою визначення кількості індивідів, які пересуваються вулицею, і заснована на тому, що спостерігач рухається вулицею в одному напрямку, підраховуючи кількість зустрічних пішоходів і віднімаючи тих, хто його перегнав, а потім знову проходить цією самою вулицею в протилежному напрямку, виконуючи аналогічні розрахунки. Середня з результатів двох розрахунків дає оцінку середньої кількості людей на вулиці.

ВИБІРКА ЗАСМІЧЕНА (выборка засоренная; wasted sample) – вибірка, що містить “грубі помилки”. Основна маса елементів В.з. є реалізацією випадкової величини X , закон розподілу якої відомий з точністю до певного пара-

метра. Такі елементи – “типові” – з'являються з імовірністю $1 - \varepsilon$. З імовірністю ε ($0 < \varepsilon < 1$) елементи сукупності виявляються реалізацією іншої випадкової величини Y , закон розподілу якої загалом невідомий. Спостереження Y називають “грубими помилками”. Звичайні оцінки, наприклад середня арифметична вибіркова, на В.з. втрачають свої оптимальні властивості (ефективність, незміщеність) зі зростанням інтенсивності засмічення ε . Для отримання надійних оцінок параметрів за В.з. необхідно використовувати оцінки, запропоновані у теорії робастності (див. *Оцінювання робастне*).

ВИБІРКА КВАНТИЛЬНА (выборка квантильная; quantile sample) – вибірка, яку застосовують за наявності даних суцільного спостереження і необхідності вивчення деякої частини сукупності за додатковою програмою. Для побудови В.к. сукупність ранжують за деякою ознакою, на основі накопичених частот утворюють огіву, а потім здійснюють відбирання одиниць.

ВИБІРКА КЛАСТЕРНА (СЕРІЙНА, ГРУПОВА) (выборка кластерная (серийная, групповая); cluster sample) – вибірка, що складається з визначеної кількості відібраних кластерів (серій, груп) елементів, які не перетинаються та разом охоплюють усю обстежувану сукупність, одиниці якої безпосередньо належать конкретному кластеру (серії, групі). Серія може містити однакову кількість елементів (рівновеликі серії) або різну (різновеликі серії). У відібраних кластерах можуть обстежувати або всі елементи кластера, або їхню частину. Якщо у відібраних кластерах обстеженню підлягають усі без винятку одиниці, то вибірку називають одноступінчастою кластерною (серійною), а основу, з якої її формують, – первинною основою вибірки. Якщо ж у відібраних на першому ступені кластерах (серіях) провадять подальший підвбір одиниць (тобто спостерігають тільки частину елементів кластера), то вибірку називають двоступінчастою кластерною, а її основу – повторною тощо. Під час формування кластерної вибірки відбір серій (кластерів) чи груп одиниць (елементів) може здійснюватися на основі або простого випадкового, або систематичного відбору. В.к. широко використовують для вибіркового обстеження у демографії, соціології, економіці.

ВИБІРКА КОМБІНОВАНА (КОМПЛЕКСНА) (выборка комбинированная (комплекс-

ная); **combined sample (mixed sample)** – вибірка, заснована на комбінації різних видів відбору (наприклад, стратифікований відбір із різними ступенями кластеризації).

ВИБІРКА КОНТРОЛЬНА (выборка контрольная; control sample (test sample)) – вибірка, що формується для проведення контролю: 1) якості суцільного спостереження, його повноти, точності реєстрації. Якщо суцільне спостереження супроводжується систематичною похибкою реєстрації (див. також *Похибка систематична*), В.к. будують для коригування зведених результатів; 2) якості виробів, товарів тощо.

ВИБІРКА МАЛА (выборка малая; small sample) – вибірка невеликого обсягу (зазвичай до 30 одиниць). Малі вибірки використовують переважно для оцінки суттєвості (достовірності) різниць двох вибірових середніх. Аби зв'язати середню (стандартну) похибку малої вибірки з граничною, враховують те, що в разі недостатньо великого обсягу вибірки стандартизована різниця між вибірковою та генеральною середньою має розподіл Стюдента, а не нормальний. (У Стюдент винайшов закон розподілу відхилень вибірових середніх від генеральної середньої для малих вибірок і склав спеціальні таблиці, в яких наведено значення коефіцієнта довіри (квантилі розподілу ймовірностей t) при невеликому обсязі вибірки).

ВИБІРКА НАВЧАЛЬНА (выборка обучающая; training sample) – сукупність зображень об'єктів з визначенням належності кожного об'єкта до класу, що використовується для навчання системи розпізнавання зображень. Як правило, до В.н. входять зображення двох або кількох класів.

ВИБІРКА НЕЗАЛЕЖНА (ЗМІННА) (выборка независимая (переменная); independent sample (variable sample)) – вибірка, в яку під час повторного обстеження щоразу відбирають одиниці незалежно від попередніх. Склад і кількість одиниць вибіркової сукупності є змінною величиною.

ВИБІРКА ОБ'ЄКТИВНА ЙМОВІРНІСНА (выборка объективная вероятностная; objective probability sample) – вибірка, побудована за об'єктивними правилами випадкового відбору, тобто ймовірнісним чином.

ВИБІРКА ОБ'ЄКТИВНА НЕЙМОВІРНІСНА (выборка объективная невероятностная;

objective nonprobability sample) – вибірка, побудована з генеральної сукупності за допомогою певної процедури, не пов'язаної з використанням теорії ймовірностей. Із безлічі різноманітних процедур дві є дослідженими та набули особливої популярності. Перша використовує кореляцію, друга – принцип сталості. Застосування кореляційного критерію пов'язане з таким припущенням: якщо вибірка за відомою характеристикою має ту саму середню, що і генеральна сукупність, то вибіркова середня за невідомою досліджуваною характеристикою x буде близькою до генеральної середньої за цією ознакою. Критерій сталості пов'язаний з дослідженням конкретної вибіркової сукупності, яка при повторних спостереженнях характеризується однаковою поведінкою.

ВИБІРКА ОДНОСТУПІНЧАСТА (выборка одноступенчатая; one-stage sample) – вибірка, у якій випадковим чином вибирають кластери і всі елементи (підоддиниці) кожного кластера підлягають обстеженню.

ВИБІРКА ОДНОФАЗНА (выборка однофазная; one-phase sample) – вибірка, сформована так, що всі необхідні відомості збирають на основі вивчення всіх одиниць відбору.

ВИБІРКА ОДНОЦІЛЬОВА (выборка одноцелевая; one-purpose sample) – вибірка обмеженого обсягу, призначена для вивчення однієї ознаки.

ВИБІРКА ПОСЛІДОВНА (выборка последовательная; successive sample) – вибірка, яку отримують у декілька етапів: на основі раніше проведеної перевірки роблять висновок про її репрезентативність; якщо вибірка не є репрезентативною, до неї додають нові одиниці; знову здійснюють перевірку репрезентативності і т. д. Цей процес повторюють доти, доки не буде отримано репрезентативну вибірку.

ВИБІРКА ПОСТІЙНА (ФІКСОВАНА) (выборка постоянная (фиксированная); constant (fixed) sample) – вибірка, що використовується для проведення повторного вибіркового обстеження. Одиницею відбору вважають фіксовану групу об'єктів вибірки на визначений період. Однак вважають, що протягом певного часу, наприклад року, у зафіксованій групі об'єктів можуть відбутися зміни (створення нових одиниць відбору, ліквідація наявних тощо). Має сенс щорічна адаптація фіксованої вибірки до змін, що відбуваються.

ВИБІРКА ПРОСТА ВИПАДКОВА (выборка простая случайная; simple random sample) – вибірка, що складається з випадково відібраних із генеральної сукупності одиниць, у якій кожна одиниця має однакову ймовірність бути включеною до вибірки або кожна можлива комбінація однакової кількості елементарних одиниць із генеральної сукупності має однакову ймовірність створити вибірку. В.п.в. заснована на випадковому відборі елементарних одиниць (одиниць спостереження) із основи вибірки без будь-якого розподілення її на частини або групи. Для організації вибірки використовують: метод жеребкування, таблицю випадкових чисел, генератор випадкових чисел.

ВИБІРКА РЕПРЕЗЕНТАТИВНА (ПРЕДСТАВНИЦЬКА) (выборка репрезентативная (представительная); representative sample) – обстежена частина генеральної сукупності, яка повно та адекватно представляє досліджувані ознаки останньої. Оцінюючи репрезентативність вибірки, необхідно врахувати те, наскільки розподіл істотних для досліджуваного питання показників у вибірці характерний для генеральної сукупності. Похибка, яка виникає через те, що обстежено не всю генеральну сукупність, а тільки частину її, називається похибкою репрезентативності. Її величина залежить від того, які елементи генеральної сукупності потраплять до вибірки, тобто від способу відбору та обсягу вибірки. Як свідчить вітчизняний і міжнародний досвід, для отримання В.р. при структурних обстеженнях підприємств застосовується стратифікований пропорційний відбір. Кількість одиниць спостереження визначається, виходячи з того, що значення коефіцієнта варіації більше за 5% приймається за критичне, інакше необхідно здійснювати постстратифікацію.

ВИБІРКА РОТАЦІЙНА (ЧАСТКОВЕ ЗАМІЩЕННЯ) (выборка ротационная (частичное замещение); rotation sample (partial replacement)) – вибірка, в якій через певні проміжки часу відбувається заміна (ротація) частини діючої вибіркової сукупності (для окремих вибірок обстежень – її повна заміна) за розробленими схемами.

ВИБІРКА СИСТЕМАТИЧНА (МЕХАНІЧНА) (выборка систематическая (механическая); systematic sample (mechanical)) – вибірка, що ґрунтується на систематичному (через певний інтервал) відборі одиниць із генераль-

ної сукупності. Основа такої вибірки може бути несистематизованою або систематизованою (впорядкованою) певним чином, її одиниці розташовано в певному порядку (за абеткою, географічним принципом, у порядку зростання чи зменшення значень певної ознаки). Проміжок, через який одиниці потраплять у вибірку (крок відбору), залежить від частки відбору. Її встановлюють діленням чисельності сукупності на обсяг вибірки. Першу одиницю вибірки вибирають випадково (за методом жеребкування, таблиці випадкових чисел або генератора випадкових чисел) (див. *Відбір систематичний*).

ВИБІРКА СТРАТИФІКОВАНА (выборка стратифицированная; stratified sample) – вибірка, що передбачає попередній розподіл основи вибірки на однорідні групи (страти) і відбір. Вона складається з визначеної кількості випадково відібраних одиниць із кожної страти. Процес розподілення основи вибірки на страти називається стратифікацією. Страти утворюють так, щоб одиниці всередині кожної з них були якнайбільш схожими між собою (мали невелику або помірну варіацію всередині групи). В.с. рівнозначна ряду випадкових вибірок із менших сукупностей (страт), якщо в кожній із них одиниці відбирають випадковим чином. Відбір одиниць у кожній з утворених страт виконують або за допомогою простого випадкового відбору, або шляхом систематичного відбору (за достатньої кількості одиниць у страті).

Основне призначення В.с. полягає в тому, щоб шляхом стратифікації сукупності одержати вищу точність результатів вибіркового обстеження порівняно з відбором простим випадковим при тому самому обсязі вибіркової сукупності, або таку саму точність за меншого обсягу вибірки. При цьому чим ефективніша процедура стратифікації, тим точніші результати В.с., тому що її похибка зумовлена тільки варіацією всередині страт (чим вона менша, тим нижча середня з групових дисперсій, отже, точніша оцінка). Для стратифікації, як правило, використовують метод групувань. В.с. є поширеною у вивченні неоднорідних сукупностей, коли ні просту випадкову, ні систематичну вибірку не можна застосовувати через дуже високу варіацію досліджуваних ознак чи асиметричність розподілу їхніх значень.

ВИБІРКА СТРАТИФІКОВАНА З ВІДБОРОМ, ПРОПОРЦІЙНИМ ВАРІАЦІЇ ОЗНАКИ У СТРАТАХ (ОПТИМАЛЬНЕ РОЗМІЩЕННЯ, РОЗМІЩЕННЯ НЕЙМАНА – ЧУ-

ПРОБА) (выборка стратифицированная с отбором, пропорциональным вариации признака в стратах (оптимальное размещение, размещение Неймана – Чупрова); **stratified sample with sampling proportional to variation of groups (optimum allocation, Chuprov – Neyman allocation)** – вибірка стратифікована, у формуванні якої враховують ступінь варіації ознаки в різних групах (стратах) генеральної сукупності. Обсяг вибірки зі страти визначається за формулою:

$$n_j = n \cdot \frac{N_j \sigma_j}{\sum_{j=1}^L N_j \sigma_j}, \quad j = 1, \dots, L,$$

де L – кількість страт, N_j – кількість одиниць у j -й страті, σ_j^2 – дисперсія ознаки у j -й страті, n – загальний обсяг вибірки, $n = n_1 + n_2 + \dots + n_L$.

ВИБІРКА СТРАТИФІКОВАНА З НЕПРОПОРЦІЙНИМ ВІДБОРОМ (НЕПРОПОРЦІЙНА СТРАТИФІКОВАНА ВИБІРКА) (выборка стратифицированная с непропорциональным отбором (непропорциональная стратифицированная выборка); **stratified sample with nonproportional sampling (stratified nonproportional sample)**) – вибірка стратифікована, процес формування якої зазвичай полягає у відборі з кожної страти генеральної сукупності однакової кількості одиниць, тобто $n_j = n/L$, де L – кількість страт, n – загальний обсяг вибірки. Якщо розмір груп у генеральній сукупності не однаковий, то частка відбору в кожній страті різна (змінна частка відбору).

ВИБІРКА СТРАТИФІКОВАНА З ПРОПОРЦІЙНИМ ВІДБОРОМ (выборка стратифицированная с пропорциональным отбором; **stratified sample with proportional sampling**) – вибірка стратифікована, при формуванні якої частки відбору у стратах однакові й дорівнюють загальній частці відбору, тобто:

$$\frac{n_j}{N_j} = \frac{n}{N}, \quad j = \overline{1, L}, \text{ де } L \text{ – кількість страт, } N \text{ – кіль-}$$

кість одиниць у генеральній сукупності, N_j – кількість одиниць у j -й страті, n – загальний обсяг вибірки, n_j – обсяг вибірки з j -ї страти.

ВИБІРКА СТРАТИФІКОВАНА ЗА ДЕКИЛЬКОМА ОЗНАКАМИ (ВІДБІР ЗА РЕШТКОЮ, СТРАТИФІКАЦІЯ ЗА ДЕКИЛЬКОМА ОЗНАКАМИ) (выборка стратифицированная по нескольким признакам (отбор по решётке, стратификация по нескольким признакам); **stratified sample on**

several characteristics (lattice sampling, stratification on several characteristics, deep stratification)) – вибірка стратифікована з відбором, що здійснюється за схемою “решітки”: якщо ми маємо квадрат зі стороною p , розділений на p^2 одиничних квадратів, то можна сформувати вибірку обсягом p одиничних квадратів так, щоб кожен рядок і кожен стовпчик великого квадрата містив один із відібраних одиничних квадратів. Рядки і стовпчики великого квадрата можуть відповідати будь-якому групуванню за двома ознаками, де кількість груп за кожною ознакою однакова, а кожна підгрупа містить по одній одиниці. Подібні схеми можливі й у разі групування за трьома і більше ознаками.

ВИБІРКА СУБ'ЄКТИВНА НЕЙМОВІРІСНА (выборка субъективная невероятностная; **subjective nonprobabilistic sample**) – вибірка, що формується на основі судження особи, яка здійснює побудову, але має неймовірнісний характер. Цю вибірку доцільно будувати за наявності чотирьох умов: 1) малий розмір вибірки; 2) невеликий (чи відомий експериментатору) розмір генеральної сукупності; 3) істотна варіація досліджуваних ознак одиниць генеральної сукупності; 4) високий професіоналізм особи, яка формує вибірку.

ВИБІРКА ЦЕНЗУРОВАНА (ЗРІЗАНА) (выборка цензурированная (усеченная); **censored sample (truncated sample)**) – вибірка, яку отримано з упорядкованого ряду спостережень $x_{(1)} \leq x_{(2)} \leq \dots \leq x_{(n)}$ із втраченими або відкинутими екстремальними значеннями чи значеннями з середини варіаційного ряду. Ранжування надає нові властивості результатам вимірювання. В.ц. у цьому випадку відображає не тільки самі значення ознаки, але і місце в ряду спостережень. Спостереження $x_{(i)}$ називають порядковими статистиками. У цензурованих вибірках розрізняють два типи зрізування, що визначені за методикою статистичних спостережень. Якщо спостереження відкидають за ознакою їх виходу за межі заданого інтервалу, то це цензурування першого типу. Межа зрізування у цьому випадку відома, що додає ще одне спостереження до вибірки. Кількість спостережень, які залишилися у розгляді, є величиною випадковою. Якщо ж відкидається фіксована частка α крайніх малих значень і фіксована частка β крайніх великих значень, то це цензурування другого типу. Кількість спостережень, що залишилися, є величиною, заздалегідь заданою: $n(1 - \alpha - \beta)$. Розроблено метод побу-

дови оптимальних для порядкових статистик лінійних оцінок, що полягає у знаходженні для порядкових статистик оптимальних ваг α_i і β_p , значення яких залежать від вигляду вихідної генеральної сукупності, обсягу вибірок, виду зрізування. Отримані за таким методом оцінки є конзистентними, незміщеними й оптимальними серед усіх можливих лінійних оцінок. У класі оцінок, побудованих за В.ц., прикладом можуть бути відомі у теорії робастності оцінки: урізана середня і вибіркова медіана (див. *Оцінювання робастне*).

ВИБІРКИ ВЗАЄМОПРОНИКАЮЧІ (виборки взаимопроникающие; interpenetrating samples) – незалежні рівновеликі вибірки, що складаються з визначеної кількості (n) випадково відібраних одиниць генеральної сукупності, для одержання кожної з яких застосовано однаковий спосіб відбору. У найпростішій формі процедура їх формування є такою: випадкову вибірку обсягом у n одиниць випадково розподіляють на k підвбірок, кожна з яких містить n/k одиниць. До переваг цього методу належить можливість оперативного одержання попередніх підсумків за результатами великомасштабного обстеження, розрахунку похибок вибірки за рядом досліджуваних показників та одержання щодо них окремих і незалежних оцінок, а також використання стратифікованої і багатоступінчастої вибірок.

ВИБУТТЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (выбытие основных средств; capital assets withdrawal) – ліквідація та вибуття (продаж, передача) основних засобів. Вибулі основні засоби списують з бухгалтерського балансу за повною первісною або відновною вартістю основних засобів. Підставою для списання й одночасно важливим джерелом інформації для обліку й аналізу В.о.з. є акт списання основних засобів, що містить дані про балансову вартість, суму нарахованого зносу, кількість капітальних ремонтів та їх вартість, технічний стан об'єкта, наслідки його вибуття тощо. При вибутті (ліквідації) не повністю амортизованих основних засобів збитки від їх списання (різниця між залишковою та ліквідаційною вартістю) відносять на результати господарської діяльності (виняток складають морально зношені засоби, заміна яких передбачена у планах упровадження нової техніки).

ВИВЧЕНІСТЬ КАРТОГРАФІЧНА (изученность картографическая; map coverage) –

повнота і ступінь покриття будь-якої території матеріалами знімання та картами.

ВИВЧЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ ОЗНАК СТАТИСТИЧНЕ (изучение связи признаков статистическое; statistical study of characteristics dependence) – етап аналізу статистичного, що передбачає використання набору методів: зіставлення паралельних рядів ознак за єдиною сукупністю чи в динамічному ряду; графічний; розклад складових показників; індексний; аналітичних групувань; дисперсійний; експериментальний тощо. Взаємозв'язок у статистиці характеризується зміною одних ознак у зв'язку зі зміною інших. Вони можуть бути пов'язані як наслідок і причина, тоді їх називають, відповідно, результативними і факторними ознаками. Взаємопов'язані ознаки можуть також змінюватись одночасно, будучи наслідком однієї причини, і випадково.

Для отримання кількісних характеристик ступеня взаємозв'язку ознак застосовуються регресійний і кореляційний аналізи. Кореляційний зв'язок, що проявляється, на відміну від функціонального, не в кожному конкретному випадку, а лише в середньому при досить великій кількості спостережень виражається теоретичним кореляційним рівнянням типу $Y = f(x_j)$, дійсним у середньому, де Y – результативна, а x_j – факторні ознаки.

При парному лінійному зв'язку рівняння має вигляд: $Y = a_0 + a_1 x$. Його параметри a_0 і a_1 отримують за фактичними даними спостереження за методом найменших квадратів. Коефіцієнт a_1 називається коефіцієнтом пропорційності, або повної регресії. Він показує середню зміну у досліджуваній сукупності результативної ознаки Y при зміні факторної ознаки x на одиницю. Коефіцієнт a_0 (вільний член рівняння регресії) є початком відліку при $x = 0$ і не завжди має змістову інтерпретацію.

Для отримання обгрунтованих висновків важливо правильно, спираючись на всю сукупність значень щодо досліджуваного явища, вибрати результативну і факторну ознаки, встановити форму зв'язку між ними, провести розрахунки за якісно однорідною сукупністю.

При дії на результативну ознаку Y ряду факторів x_j складають рівняння множинної кореляції для різної форми зв'язку – прямолінійної, криволінійної, ступеневої тощо. Вони також розв'язуються за методом найменших квадратів зазвичай з використанням стандартних комп'ютерних програм. На відміну від парної,

при множинній кореляції отримують не повні, а так звані чисті коефіцієнти регресії. Так, у рівнянні типу $Y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n$ коефіцієнт чистої регресії a_1 показує середню зміну результативної ознаки Y на одиницю фактора x_1 за умови, що інші включені в рівняння фактори x_2, x_3, \dots, x_n зафіксовані на одному і тому самому рівні.

При підстановці в отримані рівняння емпіричних значень факторних ознак можна розрахувати теоретичні значення результативної ознаки, що широко використовується при прогнозуванні та інших модельних розрахунках.

Оцінка щільності при парному лінійному зв'язку між результативною і факторною ознаками базується на зіставленні факторної дисперсії, що визначається за формулою

$$\delta_y^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{y})^2,$$

із загальною дисперсією результативної ознаки $\sigma_y^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2$, де Y_i, y_i –

відповідно, теоретичне й емпіричне значення результативної ознаки, n – кількість одиниць у сукупності. Їх співвідношення виражає коефіцієнт детермінації $R^2 = \frac{\delta_y^2}{\sigma_y^2}$ або $R^2 = 1 - \frac{\sigma_e^2}{\sigma_y^2}$, що

показує частку загальної варіації результативної ознаки σ_y^2 , зумовлену зміною факторної ознаки. У загальному випадку при $R = 0$ зв'язок між ознаками відсутній, а при $R = 1$ зв'язок повний функціональний, тобто усі варіації ознаки Y зумовлені досліджуваними факторами X_i . На практиці широко використовують індекс кореляції $R = \sqrt{R^2}$, що змінюється в межах від 0 до 1. При $R \geq 0,7$ зв'язок вважається щільним, а при $R \geq 0,85$ – дуже щільним.

Найпоширенішою мірою щільності зв'язку є коефіцієнт кореляції, який при парному лінійному зв'язку можна розраховувати за форму-

$$\text{лою: } r_{yx} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}.$$

У цьому випадку коефіцієнт буде мати знак “+” або “-”, що вказує на прямий чи зворотний зв'язок. Коефіцієнти регресії та кореляції, розраховані за вибірковими даними, підлягають оцінці на достовірність і визначаються їх похибки.

ВИГЛЯД СИНОПТИЧНИЙ (вид синоптичний; synoptic view) – спроможність візуального (або іншого способу) вимірювання розташованих на великих відстанях одна від одної території одночасно і в однакових умовах; наприклад, загальний вигляд великої частини земної поверхні, що можна отримати з висоти польоту супутника.

ВИГОДА ЕКОНОМІЧНА (выгода экономическая; economic gains) – потенційна можливість отримання підприємством грошових коштів від використання активів.

ВИД ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОПОМІЖНИЙ (вид экономической деятельности вспомогательный; ancillary economic activity)

– вид діяльності, результати якої використовуються самим підприємством з метою забезпечення його основного та другорядних видів економічної діяльності. При розрахунку основного виду діяльності В.е.д. не враховується, однак інформація щодо нього включається до статистичних показників за основним видом економічної діяльності підприємства.

Типовими є такі В.е.д.: управління; послуги власного транспорту; складування, закупівля, збут; ремонт, технічне обслуговування; бухгалтерський облік, адміністративно-господарська діяльність.

Діяльність вважається допоміжною, якщо вона відповідає таким умовам:

- призначена для надання послуг або вироблення проміжних товарів, які не входять до складу кінцевої продукції цього підприємства;
- пов'язана з поточними витратами самого підприємства, тобто не призводить до утворення основного капіталу;
- спрямована на обслуговування тільки самого підприємства, тобто вироблені в результаті цієї діяльності продукція, товари та послуги не реалізуються на ринку;
- є типовою для подібних підприємств.

ВИД ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСНОВНИЙ (вид экономической деятельности основной; main economic activity) – вид діяльності підприємства, на який припадає найбільший внесок у валову додану вартість. При цьому основний вид діяльності необов'язково має частку 50% або більше у валовій доданій вартості. На практиці через складність розрахунку на рівні підприємства показника валової доданої вартості за видами економічної діяльності, для визначення В.е.д. застосовують такі по-

казники: обсяг реалізованої продукції (товарів та послуг), є найбільш універсальним для різних видів економічної діяльності у будь-яких секторах економіки; середньорічна чисельність працівників. В.е.д.о. визначається за методом "Top-Down" (див. *Метод "Top-Down"*).

ВИДАЛЕННЯ ВІДХОДІВ (удаление отходов; waste disposal) – здійснення операцій із відходами, що не призводять до їх утилізації.

ВИДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ОФІЦІЙНЕ (издание Национального банка Украины официальное; official edition of the National Bank of Ukraine) – спеціальне друковане видання, визначене Національним банком України як офіційне і зареєстроване в установленому порядку, в якому публікуються нормативно-правові акти Національного банку України, а також інформаційно-аналітичні, статистичні та інші матеріали, огляди стану банківської системи України, валютного і фінансового ринків тощо.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ (бюджетные расходы; budget expenditures) – кошти, що спрямовуються на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум.

ВИДИ БУДІВЕЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ (виды строительных объектов; construction projects) – будівлі та споруди. Будівлі: житлові – будинки квартирного типу, гуртожитки, дачні (садові) будинки; нежитлові – готелі, ресторани та подібні будівлі, будівлі офісні, торговельні, транспорту та засобів громадського зв'язку, промислові будівлі та склади, будівлі для публічних виступів, закладів освітнього, медичного та санітарного призначення тощо. Інженерні споруди: транспортні будівлі – автостради, вулиці та дороги, залізниці, злітно-посадочні смуги, мости, естакади, тунелі та метро, порти, канали, греблі та інші водні споруди; трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі – магістральні трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі, місцеві трубопроводи та комунікації; комплексні промислові споруди – споруди гірничопромислових та добувних підприємств, підприємств електроенергетики, хімічної промисловості тощо, що не мають характерних ознак будинків (електростанції, збагачувальні фабрики тощо); інші інженерні споруди – споруди спортивного або розважаль-

ного призначення, інші інженерні споруди, не класифіковані раніше.

ВИДИ БУДІВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (виды строительной деятельности; construction works) – підготовка будівельних ділянок, будівництво завершених будівель та споруд, роботи з обладнання будівель, роботи з завершення будівництва, оренда устаткування для будівництва з обслуговуючим персоналом.

ВИДИ ЗВ'ЯЗКУ (виды связи; branches of communications) – способи передачі повідомлень. Найбільш поширені: поштовий зв'язок – прийом, обробка, перевезення і доставка письмової кореспонденції, посилок, грошових переказів, газет, журналів; телеграфний зв'язок – прийом і передача телеграм, фототелеграм, передача газетних смуг, передача даних; телефонний зв'язок – передача голосових повідомлень у реальному масштабі часу з використанням номерного ресурсу телефонної мережі; теле- та радіомовлення – створення (комплектування та / або пакетування) і розповсюдження програм, пакетів програм, передач з використанням технічних засобів телекомунікацій для публічного приймання; телебачення – виробництво аудіовізуальних програм та передач або комплектування (пакетування) придбаних аудіовізуальних програм та передач і їх розповсюдження незалежно від технічних засобів поширення.

ВИДИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОМИСЛОВОСТІ (виды инновационной деятельности в промышленности; innovation activities in industry) – групування видів інноваційної діяльності з урахуванням рекомендацій ОЕСР та Євростату: 1) дослідження та розробки; 2) придбання нових технологій (придбання права власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, ліцензії на використання зазначених об'єктів); 3) виробниче проектування, інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, упровадження нових методів їх виробництва; 4) придбання машин, обладнання, установок, інших основних засобів, необхідних для впровадження інновацій; 5) маркетинг та реклама (дослідження ринку, адаптація продукту до різних ринків, проведення рекламної компанії).

ВИДИ СТРАХУВАННЯ ІНШІ (виды страхования другие; other kinds of insurance) – усі форми страхування від нещасних випадків, термінове страхування від аварій, медичне страху-

вання, страхування на морському, повітряному та іншому транспорті.

ВИДІЛЕННЯ ОЗНАК (выделение признаков; feature extraction) – у розпізнаванні образів означає будь-який процес виконання перетворень на множині вимірювань образу для виділення ознак, що характеризують образ. Часто використовується для зменшення розмірності даних (наприклад, відбір ознак).

ВИЗНАЧЕННЯ КРЕДИТНОГО РЕЙТИНГУ (РЕЙТИНГУВАННЯ) (определение кредитного рейтинга (рейтингование); credit rating) – діяльність із надання професійних послуг на ринку цінних паперів, спрямована на визначення кредитоспроможності об'єкта рейтингування, що може бути проведена рейтинговим агентством.

ВИКИД (выброс; emission) – надходження в атмосферне повітря забруднюючих речовин або суміші таких речовин.

ВИКИДИ В АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ СТАЦІОНАРНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ЗАБРУДНЮЮЧІ (выбросы в атмосферный воздух стационарными источниками загрязняющие; harmful emissions in ambient air by stationary sources) – загальна кількість усіх забруднюючих речовин, що надійшли у повітряний басейн від джерел викидів як після проходження пилогазоочисних установок у результаті неповного уловлення й очищення на організованих джерелах забруднення, так і без очищення від організованих і неорганізованих джерел забруднення. До показника не включають викиди шкідливих речовин у результаті ерозії ґрунтів (пилових бур), лісових пожеж тощо.

ВИКИДИ ГРАНИЧНО ДОПУСТИМИ (выбросы предельно допустимые; maximum permissible emissions). Див. *Гранично допустимі викиди (ГДВ)*.

ВИКОНАВЕЦЬ (исполнитель; executor, performer) – будь-яка особа (резидент або нерезидент), яка має письмову угоду з роботодавцем або уповноваженою роботодавцем особою та забезпечує реалізацію проекту (програми).

ВИКОРИСТАННЯ ВИНАХОДУ (использование изобретения; utilization of an invention) (корисної моделі) – 1) виготовлення продукту з застосуванням запатентованого винаходу (корисної моделі), застосування такого продукту, пропонування для продажу, в тому числі через Інтернет, продаж, імпорт (ввезення)

та інше введення його у цивільний оборот або зберігання такого продукту в зазначених цілях; 2) застосування процесу, що охороняється патентом, або пропонування його для застосування в Україні, якщо особа, яка пропонує цей процес, знає про те, що його застосування забороняється без згоди власника патенту або, зважаючи на обставини, це і так є очевидним.

ВИКОРИСТАННЯ ВІДКРИТТЯ (использование открытия; utilization of a discovery) – застосування відкриття за умов, що воно використано в об'єкті техніки або в іншому виробі, об'єкті, у технологічному процесі або у процесі наукової, виробничої чи іншої діяльності, та при цьому отримано економічний, технічний, науковий та інший позитивний ефект.

ВИКОРИСТАННЯ ВІДХОДІВ (использование отходов; waste products utilization) – використання відходів для виробництва товарів (продукції), виконання робіт, надання послуг.

ВИКОРИСТАННЯ ВОДИ НА ВИРОБНИЧІ ПОТРЕБИ (ЗА ВИНЯТКОМ ПОТРЕБ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА) (использование воды на производственные потребности (за исключением потребностей сельского хозяйства); water use for production needs (except for agricultural needs)) – об'єм використаної води для технічних (технологічних) потреб промисловості, транспорту, будівництва та іншої економічної діяльності, включаючи надходження свіжої води для поповнення систем оборотного водопостачання, а також об'єми води, що використовувалась у ставковому господарстві.

ВИКОРИСТАННЯ ВОДИ НА ГОСПОДАРСЬКО-ПИТНІ ПОТРЕБИ (использование воды на хозяйственно-питьевые потребности; water use for household and drinking needs) – об'єм води, використаної для задоволення побутових та комунальних потреб населення (у т. ч. на потреби працівників підприємств).

ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ (использование водных объектов; water management) – отримання різними способами вигоди від водних об'єктів для задоволення матеріальних та інших потреб фізичних і юридичних осіб.

ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ РАЦІОНАЛЬНЕ (использование водных ресурсов рациональное; rational use of water resources) – забір води з окремих джерел (по-

верхневих та підземних) у межах, що не порушують процес відновлення вод, не змінюють рівень вод, розмір площ водойм, водний та соляний режими рік та озер.

ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИХ ПРОДУКТІВ (использование энергетических продуктов; use of energy resources) – використання всіх первинних (вугілля, нафти, газу природного тощо) і вторинних (продуктів перероблення вугілля, нафти, газу тощо) енергетичних продуктів на перетворення, виробничо-експлуатаційні та комунально-побутові потреби; визначається як сума даних підприємств щодо витрат цих енергетичних продуктів на перетворення в інші види палива та енергію, для неенергетичного використання (як сировина, матеріал), на кінцеве споживання, а також їхніх втрат при розподілі, транспортуванні та зберіганні незалежно від джерел їх надходження (власне виробництво, закуплені за власні кошти, надійшли як давальницька сировина).

ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ РАЦІОНАЛЬНЕ (использование земель рациональное; rational land use) – забезпечення всіма землекористувачами у процесі виробництва максимального ефекту в досягненні цілей землекористування з урахуванням охорони земель і оптимальної взаємодії з природними ресурсами.

ВИКОРИСТАННЯ НОВОЇ ТЕХНОЛОГІЇ (использование новой технологии; utilization of new technology) – впровадження нової технології у промислову експлуатацію.

ВИКОРИСТАННЯ ПАЛИВА НЕЕНЕРГЕТИЧНЕ (использование топлива неэнергетическое; non-energy use of fuel) – використання палива для неенергетичних потреб, а саме як сировини для різних видів промислової продукції (технічних масел, хімікатів, пластмас тощо) або як матеріалу (компонента), тобто як мастильних матеріалів, розчинників, для нанесення захисного покриття, як ізоляційного або допоміжного матеріалу (наприклад, вугілля, що використовується як фільтрувальна речовина) тощо.

ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ (ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ) (использование природных ресурсов (природопользование); use of natural resources (nature management)) – господарське використання поновлюваних і непоновлюваних природних ресурсів.

ВИКОРИСТАННЯ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ КІНЦЕВЕ (использование товаров и услуг конечное; final use of goods and services) – використання товарів і послуг на кінцеве споживання, валове накопичення основних засобів, приріст запасів матеріальних оборотних коштів та експорт.

ВИКОРИСТАННЯ (УПРОВАДЖЕННЯ) ПРОМИСЛОВОГО ЗРАЗКА (использование (внедрение) промышленного образца; introduction of industrial pattern) – виготовлення виробу з застосуванням запатентованого промислового зразка, використання такого виробу, пропонування для продажу, в т. ч. через Інтернет, продаж, імпорт (ввезення) та інше введення його в цивільний оборот або зберігання такого виробу для зазначених цілей.

ВИКРИВЛЕННЯ ВІКУ (искажение возраста; distortion of age) – неправильне або неточне зазначення людьми віку під час перепису населення, реєстрації актів цивільного стану, різних обстежень і т. д. Існує у таких формах: В.в. навмисне і ненавмисне. Навмисне В.в. має різні причини та неоднаково проявляється в різних групах населення; часто воно може визначитися зацікавленістю людей в одержанні пільг, пов'язаних із досягненням певного віку. Так, люди передпенсійного віку інколи збільшують свій вік під час перепису; існує “жіноче кокетство”, коли жінки зменшують свій вік, і “старече кокетство”, коли люди збільшують свій вік, ототожнюючи його з більшою мудрістю та досвідом. Ненавмисне В.в. пов'язане з тим, що людина не знає чи не пам'ятає року свого народження. Воно характерне для людей похилого віку і значною мірою пов'язане з відсутністю реєстрації народжень і низьким рівнем культури в минулому, при цьому замість точних величин називають наближені. Кількість В.в. зменшується з підвищенням культури населення, а також із посиленням регламентації життя залежно від віку (точний вік початку і закінчення трудової діяльності, призову до армії, початку навчання у школі, мінімальний вік реєстрації шлюбу тощо).

Для попередження випадків В.в. важливо точно формулювати запитання про вік. Вважається, що найбільш правильні результати дає запитання про день, місяць і рік народження.

ВИКУП ЦІННИХ ПАПЕРІВ ІНСТИТУТУ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ (выкуп ценных бумаг института совместного инве-

стированя; redemption of securities of joint investment establishment) – сплата емітентом інвестору вартості частини чистих активів інституту спільного інвестування пропорційно кількості цінних паперів інституту спільного інвестування, що належать інвесторові, з припиненням права власності інвестора на зазначені цінні папери (див. *Інститут спільного інвестування*).

ВИМІР (измерение; measurement, dimension) – одна з осей координат кубу даних. Пов'язані з нею значення характеризують яку-небудь класифікаційну властивість предметної області, наприклад часові характеристики (роки, місяці, квартали) або адміністративну належність (регіон, місто, район) тощо. На сукупності значень, що належать до деякого виміру, можуть бути визначені ієрархічні зв'язки, які дозволяють здійснювати агрегацію даних, що представляють асоційовані з елементами кубу факти.

ВИМІРЮВАННЯ ГРАФІЧНЕ (измерение графическое; graphic measurement) – знаходження чисельного значення вимірюваної величини у прийнятих одиницях вимірювання за розміщенням точок на графіку. Наприклад, якщо ординати двох точок на графіку відповідають значенням показника в два моменти часу, можна через вимірювання ординати середини відрізка прямої, що їх з'єднує, знайти (наближено) значення, яке відповідає середині періоду між ними (при цьому передбачається рівномірність зміни величини у досліджуваному періоді).

ВИМІРЮВАННЯ ЗВ'ЯЗКУ (измерение связи; linkage test) – кількісна оцінка ступеня (тісноти, щільності) стохастичного (кореляційного) зв'язку між взаємопов'язаними явищами, їх ознаками. Вимірювання зв'язку досягають застосуванням спеціальних показників і методів (див. *Відношення кореляційне емпіричне, Коefіцієнт кореляції, Групування аналітичне*).

ВИМОГИ Й ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ФІНАНСОВІ (требования и обязательства финансовые; financial requirements and commitments) – обов'язки чи відповідальність діяти певним чином, що виникають на основі договірних відносин між двома інституційними одиницями, одна з яких є кредитором (інвестором), а інша – позичальником (боржником).

ВИНАХІД (изобретение; invention) – результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології, один із видів науково-

технічних і науково-технологічних розробок, удосконалень, нововведень, що лежать в основі значної частини інновацій та інноваційних процесів, істотно впливаючи на розвиток НТП; В., як правило, підтверджуються і захищаються патентами. Об'єктом В. може бути продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітини, рослини і тварини) або спосіб, що відповідають вимогам патентоспроможності. Статистика вивчає кількісні та якісні показники створення В., а також їх використання, що означає застосування В. у продукції, яка виробляється або застосовується, технологічному процесі; передачу у встановленому порядку (на умовах ліцензійного договору) зацікавленій особі, у т. ч. за кордон, застосування у дослідному зразку, що передається в експлуатацію. При цьому також визначається обсяг прибутку в результаті використання В.

ВИНАХІДНИК (изобретатель; inventor) – людина, інтелектуальною, творчою діяльністю якої створено винахід (корисну модель).

ВИПАДОК СТРАХОВИЙ (случай страховый; insurance case) – подія, передбачена договором страхування або законодавством, що відбулась і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі.

ВИПЛАТА ОДНОРАЗОВА (вплата единовременная; lump sum) – пенсійна виплата, що здійснюється в разі досягнення застрахованою особою пенсійного віку та в інших випадках на умовах та в порядку, визначених законодавством, за рахунок коштів Накопичувального фонду.

ВИПЛАТА СТРАХОВА (вплата страховая; insurance payment) – грошова сума, що виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку.

ВИПЛАТИ ПЕНСІЙНІ (вплаты пенсионные; pension payment) – грошові виплати в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що здійснюються у формі пенсії, довічної пенсії або одноразової виплати.

ВИПУСК (выпуск; output) – показник, який, відповідно до прийнятих у СНР меж виробничої сфери, включає: вартість продукції (товарів, послуг), що є результатом виробничої діяльності резидентів (товари – незалежно

від їх використання, включаючи приріст запасів матеріальних оборотних коштів у виробника; послуги, надані іншим інституційним одиницям, зокрема неринкові послуги органів державного управління і некомерційних організацій). Послуги домашніх господарств із проживання у власному житлі та послуги, що надаються домашніми господарствами на платній основі, реєструються як В. Він, як правило, повинен оцінюватися на основі даних щодо вартості реалізованої продукції та зміни вартості незавершеного виробництва і запасів готової продукції. У випадках, коли немає інформації про реалізацію, показник В. визначається на основі прямих даних про обсяг виробленої продукції. Продукцію Національного банку України визначають на основі поточних витрат, а комерційних банків – як суму різниці між одержаними та сплаченими процентами за наданими кредитами, позиками і депозитами та вартості наданих допоміжних фінансових послуг (комісійних, інкасації виручки тощо). В. страхових послуг розраховують як різницю між страховими платежами (преміями) з урахуванням доходів від інвестування технічних резервів страхування, з одного боку, та страховими відшкодуваннями і зміною технічних резервів страхування – з іншого. Основним принципом оцінки ринкового В. товарів і послуг є використання ринкових цін, що мали перевагу в період, до якого належить виробництво продукції.

ВИПУСК ПРОДУКЦІІ ВАЛОВИЙ (выпуск продукции валовой; gross production output) – обсяг виробленої продукції з урахуванням продукції, що призначена для подальшої переробки у межах одного підприємства.

ВИПУСК ПРОДУКЦІІ ТОВАРНИЙ (выпуск продукции товарный; commercial output) – обсяг виробленої продукції без урахування продукції, що призначена для подальшої переробки у межах одного підприємства.

ВИПУСК ЦІННИХ ПАПЕРІВ (выпуск ценных бумаг; capital issue) – 1) зареєстрована у встановленому порядку сукупність цінних паперів одного емітента з одним державним реєстраційним номером, що можуть мати різні умови емісії, але надають однакові права; 2) сукупність певного виду емісійних цінних паперів одного емітента, однієї номінальної вартості, що мають однакову форму випуску і міжнародний ідентифікаційний номер, забезпечують їх

власникам однакові права незалежно від часу придбання і розміщення на фондовому ринку.

ВИРІВНЮВАННЯ ГРАФІЧНЕ (выравнивание графическое; graphical fitting) – згладжування, знаходження за допомогою лінійки або лекала плавної кривої та накладання її на ламану лінію, що зображує статистичні величини, одержані шляхом спостереження. Побудована плавна лінія відображає закономірність або тенденцію руху (тренд) явища, що зображується.

ВИРОБНИК ВІТЧИЗНЯНИЙ (производитель отечественный; domestic producer), суб'єкт господарювання – резидент, який здійснює виробництво товарів, виконує роботи або надає послуги на території України.

ВИРОБНИЦТВА ДОПОМІЖНІ (производства вспомогательные; ancillary works) – сукупність цехів та інших підрозділів підприємства, зайнятих обслуговуванням основного виробництва, виконанням робіт для нього і наданням йому послуг. Допоміжними вважаються виробництва, що забезпечують інші підрозділи свого підприємства різними видами енергії (електроенергією, паром, газом), транспортними послугами, виконують ремонт основних засобів, виготовляють інструменти, штампи, запасні частини, будівельні матеріали, деталі, конструкції тощо. Деяка частина продукції, робіт або послуг В.д. може бути реалізована стороннім споживачам (підприємствам, організаціям, установам, фізичним особам).

ВИРОБНИЦТВО (производство (изготовление); production (manufacture)) – діяльність, пов'язана з випуском продукції, що включає всі стадії технологічного процесу.

ВИРОБНИЦТВО ВОВНИ (производство шерсти; wool production) – кількість усієї фактично настриженої овечої, козиної вовни, незалежно від того, була продукція реалізована чи використана на внутрішньогосподарські потреби. В.в. не включає вовну, одержану з овчин при їхній промисловій переробці (так звана “кисла вовна”). В.в. вимірюється у фізичній вазі неминої вовни.

ВИРОБНИЦТВО ЕЛЕКТРИЧНОЇ ЕНЕРГІЇ І ТЕПЛА КОМБІНОВАНЕ (производство электрической энергии и тепла комбинированное; combined production of electric power and heat) – технологічний процес, у якому на

базі теплопостачання споживачів забезпечується додаткове виробництво електроенергії.

ВИРОБНИЦТВО МОЛОКА (производство молока; milk production) – усе фактично надане коров'яче, овече, козине, кобиляче молоко, незалежно від того, чи було воно реалізоване, чи частина його використана у господарстві на випоювання телят і поросят. Молоко, висмоктане телятами під час їхнього підсосного утримання, у виробництво не включається.

ВИРОБНИЦТВО М'ЯСА (производство мяса; meat production) – показник, що включає м'ясо всіх видів худоби і птиці, жир-сирець, харчові субпродукти. Розраховується як за товарним, так і за внутрішньогосподарським забоем худоби і птиці.

ВИРОБНИЦТВО НЕЗАВЕРШЕНЕ (производство незавершенное; incomplete production; work-in-progress) – продукція (роботи, послуги), що не пройшла всіх стадій виробництва, передбачених технологічним процесом, а також вироби, які не укомплектовані та не пройшли випробувань і технічного приймання.

ВИРОБНИЦТВО ПОСЛУГ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ (производство услуг внешней торговли; foreign trade services) – діяльність, що пов'язана безпосередньо з домовленістю між конкретним виробником в одній країні конкретним споживачем в іншій країні, за якої фіксуються зміни в економічних відносинах між двома сторонами – резидентом та нерезидентом. З позиції аналізу зовнішньоекономічної діяльності поняття “резидентство” є важливою характеристикою суб'єкта господарювання з торгівлі послугами.

ВИРОБНИЦТВО ПРИХОВАНЕ (ТІНЬОВЕ ВИРОБНИЦТВО) (производство теневого; shadow production) – діяльність, що дозволена законом та виконується виробниками, котрі мають на це право, але яка прихована від державних органів з метою ухилення від сплати податків, внесків до соціальних фондів.

ВИРОБНИЦТВО ЯЄЦЬ (производство яиц; eggs production) – загальний обсяг зібраних яєць від усіх видів домашньої птиці з урахуванням яєць, використаних на відтворення птиці (інкубація).

ВИРОЩУВАННЯ ХУДОБИ ТА ПТИЦІ (У ЖИВІЙ МАСІ) (выращивание скота и птицы (в живом весе); livestock and poultry breeding (in live weight)) – приплід, приріст мо-

лодняка і приріст тварин на відгодівлі та нагулі в живій масі, але без урахування падежу молодняка і худоби на відгодівлі. В.х.п. показується в натурі (у масі) та розраховується за основними видами продуктивної худоби: велика рогата худоба, свині, вівці й кози, а також загалом по птиці всіх видів. Обсяги вирощування кролів та коней умовно приймаються на рівні обсягів реалізації на забій у живій масі цих видів тварин. Приплід включає живу масу (вагу) при народженні молодняка, одержаного від маток, які знаходяться у господарстві. Приріст живої маси молодняка визначається залежно від виду тварин і включає: за великою рогатою худобою – приріст телят, телиць не запліднених штучно, штучно запліднених телиць до переведення їх у групу корів, волів та воліків до переведення їх у групу робочих волів або досягнення трирічного віку, бичків до переведення їх у групу бугаїв-плідників або досягнення трирічного віку; за свинями – приріст молодняка до переведення у доросле виробниче стадо; за вівцями та козами – приріст молодняка до 1 року і переведення у доросле стадо; за птицею – приріст птиці дорослої.

ВИРУЧКА ВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ (выручка от реализации продукции; sales proceeds) – грошові кошти, одержані підприємствами за доставлену покупцям продукцію або надані послуги; джерело відшкодування матеріальних витрат підприємства на виробництво і реалізацію продукції, а також утворення його доходів (див. *Прибуток*). Залежить від обсягу випуску і реалізації продукції, її асортименту та рівня цін.

ВИТІК ТА НЕВРАХОВАНІ ВИТРАТИ ВОДИ (утечка и неучтенные расходы воды; leakage and unaccounted water flow) – витік води, що відбувається при її транспортуванні до споживачів унаслідок несправності труб водопровідної мережі, її обладнання, а також аварій на мережах. Невраховані витрати води включають використання її на гасіння пожеж, на навчальні заходи щодо гасіння пожеж. Розмір витоку та неврахованих витрат води за звітний період визначається як різниця між кількістю води, поданої в мережу, та кількістю води, відпущеної всім споживачам.

ВИТРАТИ (затраты; costs, expenditures, expenses) – зменшення економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, що призводять до зменшення влас-

ного капіталу (за винятком зменшення капіталу у зв'язку з його вилученням або розподілом).

ВИТРАТИ АДМІНІСТРАТИВНО-УПРАВЛІНСЬКІ (расходы административно-управленческие; administration and management expenses) – частина витрат підприємства, до яких належать: зарплата адміністративно-управлінського персоналу з відповідними нарахуваннями на неї; канцелярські, поштові, телефонні, телеграфні витрати; утримання легкового (особового) транспорту; утримання офісних приміщень; витрати на службові відрядження адміністративно-управлінського персоналу тощо.

ВИТРАТИ БІРЖОВІ (расходы биржевые; exchange duties) – витрати, пов'язані з купівлею та продажем товарів і цінних паперів на біржі.

ВИТРАТИ БЮДЖЕТУ (расходы бюджета; budget expenditures) – видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу.

ВИТРАТИ ВАЛОВІ (издержки валовые; total costs) – сума проміжного споживання, первинних витрат і чистих побічних податків.

ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА (производственные расходы; production expenses) – сукупність витрат живої праці та праці, втіленої в засобах виробництва, на всіх стадіях створення продукції. Розрізняють поточні та одноразові витрати. Поточні здійснюються безперервно і в процесі виробництва постійно відновлюються (придбання матеріальних ресурсів, виплата заробітної плати, ремонт основних засобів, відрахування в бюджет, утримання житлово-комунального господарства тощо). Вони поділяються на три групи: витрати на виробництво та реалізацію продукції (робіт, послуг); витрати на розширене відтворення основних та оборотних засобів; витрати на соціально-культурні заходи. Одноразові витрати здійснюються у формі вкладення коштів у виробничі засоби до початку виробництва. В.в. є основним складником ціни на продукцію підприємства, що визначає її собівартість.

ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА ЗАГАЛЬНІ (издержки производства общие; total production expenses) – загальна вартість продукції на кінцевій стадії виробництва, включаючи вартість її реалізації (збуту).

ВИТРАТИ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ СПОЖИВЧІ КІНЦЕВІ (расходы государственных учреждений потребительские конечные; final consumers expenditure of state institutions) – вартість товарів і послуг, виготовлених для власного споживання за поточним рахунком, тобто вартість їхнього валового випуску з відрахуванням суми вартості продажу товарів, інших продуктів і послуг та вартості капіталотворення, що здійснюється господарським способом, якщо воно не виділене в окрему галузь виробництва товарів.

ВИТРАТИ ДОМОГОСПОДАРСТВ ГРОШОВІ (затраты домохозяйств денежные; cash expenditures of households) – включають витрати на купівлю продуктів харчування, алкогольних та тютюнових виробів, непродовольчих товарів, на оплату послуг, витрати, пов'язані з веденням особистого підсобного господарства, грошову допомогу родичам та іншим особам, витрати на купівлю нерухомості, на будівництво, на придбання акцій, сертифікатів, валюти, приріст вкладів до банківських установ, аліменти, податки (крім прибуткового), збори, внески тощо.

ВИТРАТИ ДОМОГОСПОДАРСТВ СПОЖИВЧІ КІНЦЕВІ (расходы домохозяйств потребительские конечные; final consumer expenditures of households) – витрати резидентів домашніх господарств на нові товари тривалого і короткострокового користування та послуги.

ВИТРАТИ ДОМОГОСПОДАРСТВ СУКУПНІ (расходы домохозяйств совокупные; aggregate expenses of households) – грошові витрати та вартість спожитих домогосподарством (і подарованих ним родичам та іншим особам) продуктів харчування, отриманих з особистого підсобного господарства та в порядку самозаготівель або подарованих родичами та іншими особами, суми пільг і безготівкових субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, суми безготівкових пільг на проїзд у транспорті, на оплату телефону, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на купівлю ліків, лікування, зубопротезування тощо. Вартість подарованих домогосподарством родичам та іншим особам продуктів харчування, отриманих з особистого підсобного господарства, включається до сукупних витрат за умови постійного характеру цієї допомоги.

ВИТРАТИ ЕКСПЛУАТАЦІЙНІ ТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА (расходы эксплуатационные транспортного предприятия; carrier's operating costs) – сума витрат

підприємства, безпосередньо пов'язаних із перевізною діяльністю транспорту. Визначаються як сума матеріальних витрат, заробітної плати, відрахувань на соціальне страхування, амортизації основних фондів та інших витрат. Ураховуються відповідно до класифікації, що передбачає розподіл витрат за рядом ознак, а саме: економічним змістом, спрямуванням коштів, виробничими підрозділами і виробничими процесами. При розподілі В.е.т.п. за видами перевезень залежно від характеру витрат одні з них повністю відносять на певний вид перевезень, інші розподіляються пропорційно або показникам, що визначають розмір витрат, або раніше розподіленім витратам. Склад експлуатаційних витрат відрізняється залежно від видів транспорту. Витрати підприємств річкового й автомобільного транспорту не включають витрати на утримання шляхового та дорожнього господарства, фінансовані з держбюджету. Витрати підприємств морського транспорту не враховують витрати з утримання портового господарства, суден, інших відомств і фрахтування флоту.

ВИТРАТИ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ НА ВИРОБНИЧІ ТА ГОСПОДАРЧІ ПОТРЕБИ ЕНЕРГОСИСТЕМИ (расходы электроэнергии на производственные и хозяйственные нужды энергосистемы; electric energy consumption for power system needs) – показник, що охоплює витрати на виробничі потреби: кількість електроенергії, використаної районними котельнями, що не входять до складу електростанцій, і електробойлерними установками як самостійними, так і тими, що перебувають на балансі електростанцій, а також електроенергія, витрачена на перекачку води гідроаккумулявальними і перекачувальними установками й установками, які працюють у режимі синхронного компенсатора на ГЕС; а також на господарчі потреби: кількість електроенергії, витраченої на освітлення невиробничих приміщень управління енергосистеми, споживання електроенергії на потреби управління енергосистеми, не пов'язані з виробництвом електро- і теплоенергії.

ВИТРАТИ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ НА ВЛАСНІ ПОТРЕБИ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ (расходы электроэнергии на собственные нужды электростанции; electric energy consumption for the own needs of the electric power station) – до витрат електроенергії, пов'язаних із виробництвом електроенергії, належать: усі витрати

електроенергії на потреби турбінної установки; власні витрати електроцеху (освітлення тощо); частина витрат на розвантаження і зберігання палива, паливоподачу та електроенергія, спожита електростанцією з енергосистеми. До витрат електроенергії електростанції, що пов'язані з відпуском електроенергії, належать: усі витрати на мережні, конденсатні та інші насоси водопідігрівальної установки; частина сумарних витрат електроенергії на власні потреби енергетичної і пускової котельних установок, що включає електроенергію, спожиту з енергосистемами у період роботи електростанцій із відпуском теплоенергії.

ВИТРАТИ З РЕАЛІЗОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ (РОБІТ, ПОСЛУГ) ОПЕРАЦІЙНІ (затраты по реализованной продукции (работ, услуг) операционные; operation costs of products (works, services) sold) – витрати підприємства з виготовлення продукції (робіт, послуг), реалізованої у звітному періоді. Цей показник групується за складовими: матеріальні витрати, вартість товарів та послуг, придбаних для перепродажу та реалізованих без додаткової обробки, амортизація, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, інші операційні витрати. Включається собівартість продукції, виготовленої у попередніх періодах та реалізованої у звітному; собівартість реалізованого товару (послуг), придбаного і перепроданого без додаткової обробки на підприємстві, та оплата робіт, виконаних підрядниками. Не враховується: собівартість реалізованих оборотних активів (у т.ч. іноземної валюти), за винятком випадків, коли ці операції є видом економічної діяльності; сума безнадійної дебіторської заборгованості та відрахування на створення резерву сумнівних боргів; сума точної дебіторської заборгованості, щодо якої створення резерву сумнівних боргів не передбачене, дисконт за векселями, витрати на проценти за користування отриманими кредитами; втрати від операційної курсової різниці; втрати від знецінення запасів; благодійна та спонсорська допомога; вартість транспортних послуг стороннього підприємства з поставки готової продукції до місця призначення, що не є складовою ціни продажу; витрати на продукцію власного виробництва для внутрішніх потреб підприємства, тобто продукцію, що не реалізується третім особам, а повністю споживається самим підприємством.

ВИТРАТИ ЗАГАЛЬНОВИРОБНИЧІ (расходы общепроизводственные; general production expenses) – витрати на обслуговування основного і допоміжного виробництв підприємства, а саме: оплата праці персоналу управління й обслуговування виробництва; амортизаційні відрахування і витрати на ремонт основних засобів загальновиробничого призначення; витрати на опалення, освітлення й утримання виробничих приміщень; інші аналогічні за призначенням витрати.

ВИТРАТИ ЗАГАЛЬНОГОСПОДАРСЬКІ (расходы общехозяйственные; administration expenses) – управлінські та господарські витрати, безпосередньо не пов'язані з виробничим процесом, а саме: адміністративно-управлінські витрати; утримання загальногосподарського персоналу, що не працює на виробництві; амортизаційні відрахування і витрати на ремонт основних засобів управлінського і загальногосподарського призначення; витрати на оплату інформаційних, рекламних, аудиторських і консультаційних послуг; деякі інші витрати.

ВИТРАТИ ІНШІ (расходы прочие; other indirect costs) – елемент собівартості продукції (робіт, послуг), до якого належать: податки, збори й обов'язкові платежі податкового характеру, що відносять на витрати виробництва та обігу; проценти за короткотермінові кредити банків; оплата послуг зв'язку, банків, обчислювальних центрів; плата за сторожову і пожежну охорону; плата за підготовку і підвищення кваліфікації кадрів; витрати на рекламу; витрати на відрядження; представницькі витрати тощо.

ВИТРАТИ МАЙБУТНІХ ПЕРІОДІВ (расходы будущих периодов; expenditures of future periods) – витрати, здійснені підприємством у звітному році, але списані на собівартість у наступні періоди. До них належать: витрати, пов'язані з гірничо-підготовчими роботами, освоєнням нових підприємств, виробництв і потужностей, рекультивацією земель, нерівномірно здійснюваним протягом року ремонтом основних засобів (у разі, коли підприємство не створює відповідного резерву чи фонду), внесенням орендної плати за наступні періоди, передплатою періодичних видань тощо. В.м.п. показують в активі балансу підприємства (у складі його оборотних активів). Оскільки В.м.п. є абсолютно неліквідними активами, при оцінюванні рівня ліквідності активів та плато-

спроможності підприємства їх вилучають зі складу оборотних активів.

ВИТРАТИ МАТЕРІАЛЬНІ (расходы материальные; material expenses) – вартість витрачених у виробництві сировини й основних матеріалів, напівфабрикатів та комплектуючих виробів, палива й енергії, будівельних матеріалів, запасних частин, тари і тарних матеріалів, допоміжних та інших матеріалів (канцелярське приладдя, продукти на лікувально-профілактичне харчування працівників тощо), а також вартість виконаних для підприємства робіт і послуг виробничого та невиробничого характеру (здійснення підприємствами-замовниками окремих послуг з переробки давальницької сировини; проведення іспитів з випробування сировини й матеріалів, які використовуються у виробництві; транспортні послуги, що є складовою технологічного процесу виробництва, тощо).

ВИТРАТИ НА БУДІВНИЦТВО (затраты на строительство; construction costs, building costs) – витрати, пов'язані з проектуванням та будівництвом нових, розширенням та реконструкцією діючих будівель, споруд та їх технічним переоснащенням; підтриманням потужностей діючих підприємств, включаючи витрати на монтаж та вартість придбаних машин, обладнання, інструменту, інвентарю, необхідних для забезпечення технологічного процесу у новозбудованих будівлях та на діючих об'єктах (з включенням устаткування, що підлягає монтажу в процесі будівництва, але у цей момент міститься на складі), а також витрати на придбання незавершених будівництвом об'єктів після зарахування їх на баланс, тобто витрати, що призводять до збільшення майбутніх економічних вигод, первинно очікуваних від їх використання.

ВИТРАТИ НА ІННОВАЦІЇ (затраты на инновации; expenses on innovations) – виражені у грошовій формі фактичні витрати, пов'язані зі здійсненням різних видів інноваційної діяльності, що виконується в масштабі підприємства (галузі, регіону, країни). Статистика передбачає класифікацію В.і. за видами інноваційної діяльності та за джерелами фінансування. Залежно від виду інноваційної діяльності виділяють витрати: 1) на проведення досліджень і розробок на підприємстві; 2) на придбання нових технологій; 3) на виробниче проектування та інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів, упро-

вадження нових методів їх виробництва; 4) на придбання машин, обладнання, установок, інших основних засобів та капітальні витрати, пов'язані з упровадженням інновацій; 5) на маркетинг та рекламу; 6) інші витрати, пов'язані з упровадженням інновацій (оплата запрошених кваліфікованих спеціалістів, навчання, підготовка і перекваліфікація персоналу у зв'язку з упровадженням інновацій).

ВИТРАТИ НАКЛАДНІ (расходы накладные; overhead expenses, overheads) – додаткові (до основних) витрати на управління, організацію виробництва, утримання виробничих та управлінських приміщень, обладнання. В.н. зараховують до собівартості продукції.

ВИТРАТИ НА НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗРОБКИ (затраты на научные исследования и разработки; R&D expenses) – виражені у грошовій формі фактичні витрати на виконання наукових досліджень і розробок. Основна увага у статистиці приділяється обліку внутрішніх В.н.д.р., виконаних власними силами організації, що звітує, незалежно від джерел фінансування. У складі внутрішніх витрат розглядають поточні витрати, що включають: 1) витрати на оплату праці працівників облікового складу, які виконували наукові дослідження та розробки; 2) обов'язкові відрахування за встановленими законодавством нормами; 3) витрати на придбання і виготовлення спеціальних інструментів, пристосувань, приладів, стендів, апаратів, механізмів, пристроїв та іншого спеціального устаткування, необхідного для виконання конкретної теми, включаючи витрати на його проектування, транспортування й установку; 4) вартість придбаних на стороні сировини і матеріалів, комплектуючих виробів, напівфабрикатів, палива, енергії усіх видів, природної сировини, робіт та послуг виробничого характеру, що виконуються сторонніми організаціями; 5) капітальні вкладення на дослідження і розробки, у т. ч. на придбання земельних ділянок, будівництво або купівлю споруд, на придбання устаткування, що включаються до складу основних фондів, інші капітальні вкладення, пов'язані з дослідженнями і розробками (до них не включають капітальні вкладення на будівництво житла, об'єктів культурно-побутового значення тощо, не пов'язані з науковими дослідженнями та розробками). Зі складу витрат на дослідження і розробки виключається сума амортизаційних відрахувань на повне відновлення основних

засобів науково-дослідної діяльності. Поряд з внутрішніми витратами статистика розглядає зовнішні витрати – вартість наукових досліджень і розробок, виконаних сторонніми організаціями за договорами.

ВИТРАТИ НА ОПЛАТУ ПРАЦІ (расходы на оплату труда; labour costs) – елемент собівартості продукції (робіт, послуг), що відображає витрати на оплату праці основного виробничого персоналу підприємства включно з преміями робітникам і службовцям за виробничі результати, стимулювальними та компенсаційними виплатами. Сюди зараховують і компенсації щодо оплати праці у зв'язку з підвищенням та індексацією доходів у межах норм, передбачених законодавством, а також витрати на оплату праці нештатних працівників підприємства, які належать до основного виробництва. Це заробітна плата за окладами, тарифами, премії, матеріальна допомога та заохочення, компенсаційні виплати, оплата відпусток та іншого невідпрацьованого часу, інші виплати на оплату праці.

ВИТРАТИ НА ПАТЕНТУВАННЯ (затраты на патентование; patenting expenditures) – витрати, пов'язані з отриманням та підтримкою охоронних документів. Для більш точних оцінок В.п. необхідно враховувати витрати, пов'язані з розробкою та доведенням до промислового виробництва винаходу, а також із утриманням апарату спеціалістів, які проводять роботу з патентування винаходів.

ВИТРАТИ НА ПРИДБАННЯ НОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ (затраты на приобретение новых технологий; expenses for new technologies) – витрати на придбання технологій за ліцензіями, ліцензійними договорами на використання об'єктів права інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), компоновань (топографій) інтегральних мікросхем, комерційних таємниць тощо) та договорами про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності.

ВИТРАТИ НА ПРИДБАННЯ (СТВОРЕННЯ) НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ (расходы на приобретение (создание) нематериальных активов; expenses for intangible assets) – витрати на розвідку корисних копалин (відкриття нових родовищ мінералів або палива) для їх наступного освоєння протягом декількох років; витрати на придбання, оцінку, фактичні

випробні бурові роботи, а також на аерозйомки, транспортні та інші витрати, що забезпечують проведення геологорозвідувальних робіт (не включаються витрати, пов'язані з будівництвом свердловин для промислової експлуатації); витрати на створення і придбання програмного забезпечення (комп'ютерні програми, описи програм і допоміжні матеріали), що передбачається використовувати понад рік; вартість придбаних оригіналів літературних і художніх творів, радіо- та телевізійних програм, фільмів, записів спортивних подій тощо; витрати, пов'язані з передаванням прав власності на існуючий основний капітал, які складаються з таких компонентів: усі фахові збори і комісійні, стягнені з покупця активів, оплата послуг юристів, архітекторів, геологів, інженерів, оцінювачів тощо, включаючи комісійні, виплачені агентам із нерухомості тощо, усі податки, що сплачуються покупцем активів у зв'язку з передачею прав на ці активи; витрати на придбання права користування природними ресурсами (надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище), майном (земельною ділянкою, будівлею, на оренду приміщень тощо), права на об'єкти промислової власності (винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, ноу-хау тощо); витрати на придбання ліцензій, торгових знаків та на інші нематеріальні активи.

ВИТРАТИ НА РОБОЧУ СИЛУ (ВАРТІСТЬ РОБОЧОЇ СИЛИ) (затрати на рабочую силу (стоимость рабочей силы); labour costs (manpower costs)) – за міжнародною термінологією, це витрати роботодавця, пов'язані з утриманням найманої робочої сили. Статистична концепція В.р.с. включає винагороду за виконану роботу, виплати за невідпрацьований, але оплачений час, заохочувальні виплати та подарунки, вартість житла, що бере на себе роботодавець, витрати роботодавця на соціальне забезпечення, професійну підготовку, соціальні послуги та інші витрати, такі як перевезення працівників, робочий одяг, витрати на наймання, а також податки, пов'язані з використанням найманої робочої сили.

ВИТРАТИ НА ТЕХНОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ КАПІТАЛЬНІ (затрати на технологические инновации капитальные; capital expenses on technological innovations) – витрати на створення і збільшення обсягів, а також придбання необоротних активів довгострокового

користування (більше одного року), не призначених для продажу, що здійснюються у зв'язку з розробкою та впровадженням технологічних інновацій. Вони складаються з витрат на придбання машин, устаткування, інших основних засобів, споруд, земельних ділянок і об'єктів природокористування, необхідних для здійснення інноваційної діяльності.

ВИТРАТИ НЕПРОДУКТИВНІ (расходы непроизводительные; nonproductive expenditures) – витрати на не виробничу діяльність і позапланові витрати, що виникають через погану організацію виробництва та праці. До них належать: оплата простоїв, доплати за понаднормову роботу, понаднормативні втрати від браку та псування матеріалів, збитки від списання недоамортизованих основних засобів, від стихійних лих, штрафи та інші економічні санкції, втрати від списання безнадійних боргів та ін. В.н. включають до фактичної собівартості або зараховують до результатів (збитків) господарської діяльності.

ВИТРАТИ ОБІГУ (расходы оборота; turnover costs) – сукупні витрати, що пов'язані з процесом обігу товарів і збільшують їх ціну. В.о. поділяються на чисті й додаткові. До чистих належать витрати, безпосередньо пов'язані з актом купівлі-продажу; до додаткових – витрати на транспортування товарів, їх зберігання, комплектування, фасування, доставку покупцеві. Додаткові В.о. є частиною виробничого процесу, перенесеною в торгівлю. Згідно з єдиною обліковою номенклатурою статей В.о., всі витрати на здійснення торговельної (торгово-посередницької, збутової) діяльності підприємства поділяють на такі види: витрати на перевезення; витрати на оплату праці; витрати на оренду та утримання основних засобів і нематеріальних активів; амортизаційні відрахування на повне відновлення основних засобів і нематеріальних активів; знос та витрати на утримання малоцінних і швидкозношуваних предметів; витрати на паливо, газ та електроенергію для виробничих потреб; витрати на зберігання, сортування, оброблення, пакування товарів у межах норм природних втрат під час перевезення, зберігання і реалізації; витрати на тару, відрахування на соціальні заходи; витрати на обов'язкове страхування майна; інші витрати.

ВИТРАТИ ОПЕРАЦІЙНІ ІНШІ (расходы операционные прочие; other operating costs) – витрати операційної діяльності, що пов'язані

з реалізацією виробленої продукції (робіт, послуг) і не ввійшли до складу показників, зокрема витрати на відрядження у межах встановлених норм, вартість послуг сторонніх підприємств (зв'язку, транспорту, освіти, охорони здоров'я, з поточного обслуговування та ремонту транспортних засобів, офісної та комп'ютерної техніки тощо), плата за розрахунково-касове обслуговування, сума податків, зборів, обов'язкових платежів (за винятком тих, що пов'язані з використанням природної сировини та податку на додану вартість, податку на прибуток), втрати від псування цінностей, сума фінансових санкцій (штрафи, пені, неустойки, крім тих, що пов'язані зі сплатою податку на додану вартість, податку на прибуток), орендна плата, витрати підприємства з виплати стипендій студентам, які навчаються у навчальних закладах за направленням підприємства, тощо.

ВИТРАТИ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (расходы операционной деятельности; costs for operating activities) – витрати підприємства, що розраховуються як алгебраїчна сума адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних витрат.

ВИТРАТИ ПАЛИВА НА ВІДПУЩЕНУ ЕНЕРГІЮ (ЕЛЕКТРИЧНУ ЧИ ТЕПЛОВУ) ПИТОМІ (расход топлива на отпущенную энергию (электрическую или тепловую) удельный; specific fuel consumption for tempered energy (electric or thermal)) – кількість палива, витраченого електростанціями на одну відпущену з шин кіловат-годину електроенергії і на одну відпущену гікалорію теплоенергії з урахуванням витрат електроенергії і теплоенергії на власні виробничі потреби електростанцій.

ВИТРАТИ ПАЛИВА, ТЕПЛОЕНЕРГІЇ ТА ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ ПИТОМІ ФАКТИЧНІ (расход топлива, теплоэнергии и электроэнергии удельный фактический; actual specific consumption of fuel, thermal and electric energy) – витрати палива, теплової та електричної енергії на основні та допоміжні технологічні процеси виробництва, на допоміжні потреби виробництва (загальновиробничі цехові та заводські витрати на опалення, вентиляцію, освітлення тощо), а також технічно немінучі втрати енергії в перетворювачах, теплових та електричних мережах підприємств, віднесені на виробництво певної продукції (робіт, послуг). Питомі витрати розраховуються як відношення фак-

тичних загальних витрат палива або енергії на виробництво певного виду продукції (роботи) до загальної кількості виробленої продукції (виконаної роботи). Питомі витрати палива, теплоенергії та електроенергії розробляються на виробництво одиниці готової продукції та розраховуються на підставі даних підприємств. Облік палива та енергії здійснюється в натуральних одиницях вимірювання: тоннах, тис. м³, м³ щільних, тис. кВт·год, Гкал. Для визначення загальних об'ємів використання палива, а також частки окремих видів палива в загальному об'ємі всі види палива перераховуються з натуральних значень в умовні за вугільним еквівалентом (7000 ккал / кг).

ВИТРАТИ ПИТОМІ ФАКТИЧНІ (затраты удельные фактические; actual costs per unit) – розрахункові середні витрати окремих видів матеріальних, технічних ресурсів, а також витрати праці на одиницю продукції (робіт, послуг). В.п.ф. обчислюють шляхом ділення кількості витрачених ресурсів (у натуральних чи вартісних одиницях вимірювання) на кількість одиниць виготовленої продукції.

ВИТРАТИ ПОЗАВИРОБНИЧІ (затраты внепроизводственные; nonproductive costs) – витрати, пов'язані з реалізацією продукції (робіт, послуг) і не зараховані до виробничої собівартості.

ВИТРАТИ ПОСТІЙНІ (затраты постоянные; fixed charges) – витрати матеріальних і трудових ресурсів на виробництво продукції (робіт, послуг), що не залежать від обсягу виробництва, а зумовлені тільки структурою та організацією управління виробництвом. Охоплюють витрати на утримання управлінського персоналу, допоміжних служб підприємства, служби маркетингу, торговельної мережі, а також на рекламу.

ВИТРАТИ ПРИВАТНИХ НЕКОМЕРЦІЙНИХ УСТАНОВ, ЯКІ ОБСЛУГОВУЮТЬ ДОМАШНІ ГОСПОДАРСТВА, СПОЖИВЧІ КІНЦЕВІ (расходы частных некоммерческих учреждений, которые обслуживают домохозяйства, потребительские конечные; final consumption expenditures of private non-profit institutions servicing households) – вартість товарів і послуг, що виробляються для власних потреб за поточним рахунком, тобто вартість їх валового випуску з відрахуванням суми вартості продажу товарів та інших продуктів і послуг. Вартість валового випуску дорівнює сумі вар-

тості проміжного споживання товарів і послуг, заробітної плати найманих працівників, споживання основних засобів та побічних податків.

ВИТРАТИ ПРОЦЕНТНІ (затрати процентные; interest costs) – витрати, що обчислюють пропорційно до часу платежу та суми зобов'язань.

ВИТРАТИ ПРЯМІ (ЗМІННІ) (затрати прямые (переменные); direct expenditures (variable costs)) – витрати матеріальних і трудових ресурсів (оплата праці основних працівників) на виробництво продукції (робіт, послуг), що змінюються пропорційно до обсягу виробництва. Здебільшого нормуються на одиницю продукції. Вимірюються як натуральними, так і вартісними одиницями.

ВИТРАТИ РОЗМІЩЕННЯ (затрати размещения; distribution costs) – витрати, пов'язані з розміщенням цінних паперів на первинному фондовому ринку в процесі андеррайтингу.

ВИТРАТИ ТА ВТРАТИ, ЩО НАЛЕЖАТЬ ДО ПРИБУТКІВ І ЗБИТКІВ (расходы и потери, которые относят на счет прибылей и убытков; expenditures and losses related to profits and losses) – витрати та втрати, на суму яких зменшується фактична загальна сума прибутку підприємства. До них належать:

- витрати на анульовані виробничі замовлення, а також витрати на виробництво, що не дало продукції;
- витрати на утримання законсервованих виробничих потужностей та об'єктів (окрім витрат, що відшкодовуються за рахунок інших джерел);
- не компенсовані винуватцями втрати від простоїв, зумовлених зовнішніми причинами;
- втрати від зниження ціни виробничих запасів і готової продукції;
- судові витрати та арбітражні збори;
- сплачені штрафи, пені, неустойки та інші економічні санкції;
- збитки від операцій минулих років, виявлені в поточному році;
- некомпенсовані втрати від стихійних лих;
- некомпенсовані збитки від пожеж, аварій та інших надзвичайних подій, екстремальних ситуацій;
- збитки від розкрадань, винуватців яких не встановлено.

ВИТРАТИ ТА ЗАОЩАДЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (расходы и сбережения населения; expenditures and savings of population) – ви-

трати на придбання товарів та послуг; сплачені доходи від власності, поточні податки на доходи, майно та інші поточні трансферти, нагромадження основного капіталу та матеріальних оборотних коштів, а також приріст фінансових активів у вигляді заощаджень у вкладах, в іноземній валюті тощо.

ВИХІД М'ЯСА (выход мяса; meat production rate) – відсоткове відношення забійної маси тварин до їх живої маси.

ВИХІД ПРИПЛОДУ В РОЗРАХУНКУ НА 100 МАТОК (выход приплода в расчете на 100 маток; increase of animals per 100 females) – показник, що обчислюють двома способами: 1) як відношення кількості одержаного живого приплоду до кількості маток, призначених для одержання приплоду; 2) як відношення кількості одержаного живого приплоду до кількості маток основного стада (корів, основних свиноматок, вівцематок та ін.). У статистиці найбільш поширеним є другий показник, зокрема кількість телят у розрахунок на 100 корів, поросят – на 100 основних свиноматок, ягнят та козенят – на 100 вівць / козематок.

ВІДБІР БЕЗПОВТОРНИЙ (отбор бесповторный (отбор без возвращения); sampling without repetition) – відбір для спостереження вибіркового, при якому відібрану одиницю вилучають із подальшого відбору і тому її не можна відібрати повторно.

ВІДБІР З ІМОВІРНІСТЮ, ПРОПОРЦІЙНОЮ РОЗМІРУ (отбор с вероятностью, пропорциональной размеру; sampling with probabilities proportional to size) – спосіб відбору, при якому ймовірність включення одиниці до вибірки пропорційна значенню певної характеристики (розміру) одиниці.

ВІДБІР З НЕРІВНИМИ ЙМОВІРНОСТЯМИ (НЕРІВНОІМОВІРНІСНИЙ ВІДБІР) (отбор с неравными вероятностями (неравновероятностный отбор); sampling with unequal probabilities) – відбір, під час якого кожна одиниця (або група одиниць) має неоднаковий ненульовий шанс потрапити до вибірки, тобто i -ту одиницю вибирають з ймовірністю $\pi_i = 1, 2, \dots, N$. Частіше за все такий відбір використовують у формуванні стратифікованих вибірок, у т. ч. вибірки, призначеної для вивчення кількісно неоднорідних сукупностей. Наприклад, для соціологічного опитування вибирають з більшою ймовірністю густонаселений мікрорайон, ніж малонаселений. При В.н.й. для одержання

вибіркових оцінок використовують процедуру перезважування, а поширення даних проводять за допомогою коефіцієнтів поширення.

ВІДБІР ЗА ЙМОВІРНІСНОЮ РЕШТКОЮ (отбор по вероятностной решётке; probability lattice sampling) – відбір елементів з ймовірностями, пропорційними розмірам клітинок ймовірнісної решітки. У результаті отримують набір l припустимих вибірок, ймовірність вибору кожної з яких дорівнює $1/l$. Ймовірнісна решітка може бути чотирьох типів: проста, квадратна, кубічна, нерегулярна двовимірна.

ВІДБІР ЗА ЛІНІЯМИ (отбор по линиям; line sampling) – відбір, одиницею якого виступає ряд паралельних ліній чи смуг; у разі випадкового відбору всю досліджувану територію поділяють на прямокутні блоки, в кожному з яких міститься дві лінії відбору; у разі систематичного відбору вибірку утворюють з ліній, розташованих через рівні інтервали. Можливе проведення обстежень за маршрутом, який найповніше охоплює досліджувану територію.

ВІДБІР ЙМОВІРНІСНИЙ (отбор вероятностный; probability sampling) – відбір, оснований на об'єктивних правилах випадкового відбору, під час якого кожний елемент сукупності має відомий ненульовий шанс бути відібраним до вибірки. При В.і. завжди існує можливість точно зазначити як множину різних вибірок S_1, S_2, \dots, S_n , які можна отримати за цим методом відбору із конкретної сукупності, так і відповідні одиниці відбору, що належать до сформованих вибірок. При цьому для кожної з можливих вибірок відома ймовірність її утворення та метод обчислення оцінок статистичних параметрів. Застосування неймовірнісного відбору є прийнятним тільки для деяких невеликих обстежень, що мають на меті глибоке вивчення окремих взаємозв'язків. До неймовірнісних методів відбору належать схеми формування сукупності на підставі квот, експертних суджень тощо.

ВІДБІР ІНДИВІДУАЛЬНИЙ (отбор индивидуальный; individual sampling) – відбір одиниць спостереження, коли за кожний прийом відбирають по одній одиниці. В.і. повторюють стільки разів, скільки потрібно відібрати одиниць для спостереження.

ВІДБІР КЛАСТЕРНИЙ (СЕРІЙНИЙ, ГРУПОВИЙ) (отбор кластерный (серийный, групповой); cluster sampling) – відбір, коли за одиницю відбору використовують кластер (серію)

або групу одиниць (див. *Вибірка кластерна*). Основою вибірки є сукупність кластерів (серій або груп елементів), що не перетинаються, та разом вичерпують основу вибірки. При формуванні вибірки до її складу включають окремі групи одиниць (кластери, серії), у яких обстежують або всі елементи, або тільки частину.

ВІДБІР КОМБІНОВАНИЙ (КОМПЛЕКСНИЙ) (отбор комбинированный (комплексный); combined sampling (complex sampling)) – відбір, що є комбінацією різних видів відбору одиниць у вибірковій сукупності.

ВІДБІР МНОЖИННИЙ (отбор множественный; multiple sampling) – відбір одиниць із кількох основ вибірки.

ВІДБІР ПЕРВИННИХ ОДИНИЦЬ З РІВНИМИ ЙМОВІРНІСТЯМИ (отбор первичных единиц с равными вероятностями; sampling of initial units with equal probabilities) – відбір, коли вихідні одиниці під час формування вибірки багатоступінчастої (первинні одиниці-кластери) відбирають з однаковою ймовірністю, незалежно від їхнього розміру.

ВІДБІР ПОВТОРНИЙ (отбор повторный (отбор с возвращением); resampling (replicated sampling)) – відбір, в якому відібрані у вибірку один раз одиниці не вилучають із основи вибірки та подальшого процесу відбору, і вони можуть бути відібрані повторно.

ВІДБІР, ПРОПОРЦІЙНИЙ РОЗМІРУ СТРАТ (ПРОПОРЦІЙНЕ РОЗМІЩЕННЯ) (отбор, пропорциональный размеру страт (пропорциональное размещение); sampling proportional to strata size (proportional arrangement)) – відбір одиниць при стратифікованій вибірці, що здійснюють пропорційно питомій вазі кожної страти в загальній сукупності $n_j = (N_j/N) \cdot n$; $N_j/N = n_j/m$, чи $n_j/N_j = n/N$. Частка відбору однакова для всіх страт.

ВІДБІР ПРОСТИЙ ВИПАДКОВИЙ (отбор простой случайный; simple random sampling) – відбір, під час якого ще до його здійснення кожна одиниця генеральної сукупності має визначену, заздалегідь задану (найпростіше – однакову) ймовірність бути включеною до вибірки. В.п.в. може бути з поверненням і без повернення. Для організації В.п.в. використовують таблицю випадкових чисел, спосіб жеребкування або генератор випадкових чисел. Для використання таблиці випадкових чисел усі одиниці основи вибірки нумерують і з та-

блиці випадкових чисел виписують стільки чисел, скільки потрібно для вибірки. Із основи вибірки відбирають ті одиниці, порядковий номер яких відповідає виписаним із таблиці випадковим числам.

У разі безповторного простого випадкового відбору ймовірність вибору будь-якої індивідуальної вибірки S обсягом n одиниць із сукупності з N одиниць буде $\frac{1}{C_N^n} = \frac{n!(N-n)!}{N!}$, де $n! = 1 \cdot 2 \cdot \dots \cdot (n-1) \cdot n$, а

ймовірність того, що i -та одиниця потрапить до вибірки, дорівнює $\pi_i = \frac{n}{N}$, тобто вона однакова для всіх одиниць.

У разі повторного простого випадкового відбору кожен одиницю вибирають з ймовірністю $\frac{1}{N}$.

ВІДБІР САМОЗВАЖЕНИЙ (отбор само-взвешенный; self-weighted sampling) – відбір, під час якого кожна одиниця має однаковий ненульовий шанс потрапити до вибірки (простий випадковий відбір є аналогом В.с.). При використанні багатоступінчастого відбору самозважену вибірку можна одержати, якщо на одному зі ступенів відбір одиниць робити з ймовірностями, прямо пропорційними їхньому розміру, а на іншому – з ймовірностями, обернено пропорційними. При В.с. вибіркової оцінки можна одержати без зважування даних, а їхні результати потім (за необхідності) поширити на всю сукупність за допомогою постійного множника.

ВІДБІР СИСТЕМАТИЧНИЙ (отбор систематический; systematic sampling) – відбір для спостереження вибіркового, суть якого полягає в тому, що одиниці у вибірку відбираються через певний крок відбору. Наприклад, до вибірки включають кожну 5-ту, 10-ту, 15-ту, 20-ту і т. д. одиницю (крок відбору дорівнює 5). Початок відбору визначають або за таблицею випадкових чисел із номерів, що відповідають першому інтервалу (наприклад, 1, 2, 3, 4, 5), або способом жеребкування, або через розрахунок, наприклад як частку від ділення кроку відбору на два. Так провадять відбір, якщо одиниці сукупності розташовані в списку без урахування їх, значущості у зв'язку з досліджуваними ознаками. Тому початок відбору не має значення, його можна здійснювати від будь-якої одиниці з першого відрізка. Але одиниці сукупності можуть бути розташовані в списку і ранжованим порядком, тобто за значенням досліджуваної чи тісно з

нею пов'язаною ознаки. У такому разі за початок відбору треба взяти середину інтервалу (кроку відбору), щоб уникнути систематичної похибки вибірки. Іноді організований у такий спосіб відбір називають ранжованим.

ВІДБІР СПРЯМОВАНИЙ (отбор направленный; purposive sampling) – відбір, заснований на обмеженні чи повному унеможливленні випадковості у процесі відбору одиниць спостереження з сукупності генеральної.

ВІДБІР (У ВИБІРКОВОМУ СПОСТЕРЕЖЕННІ) (отбор (при выборочном наблюдении)); sampling (in sample survey)) – процес формування вибірки (вибіркової сукупності), що здійснюється неупереджено. Технологія, способи і методи В. визначають тип вибірки. Існують різні способи В.: простий випадковий, систематичний та ін.

ВІДДІЛ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ (РАПС) (отдел регистрации актов гражданского состояния (РАГС); registry office) – орган державної реєстрації актів цивільного стану. Правову основу його діяльності визначають Конституція України, Закон України “Про державну реєстрацію актів цивільного стану” та інші акти законодавства України. Органами державної реєстрації актів цивільного стану є: відділи державної реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), мікрорайонних управлінь юстиції, виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад.

Державну реєстрацію актів цивільного стану громадян України, які проживають або тимчасово перебувають за кордоном, проводять дипломатичні представництва і консульські установи України.

Відділи державної реєстрації актів цивільного стану проводять державну реєстрацію народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті, вносять зміни до актових записів цивільного стану, поновлюють та анулюють їх; формують Державний реєстр актів цивільного стану громадян, ведуть його, зберігають архівний фонд; здійснюють відповідно до законодавства інші повноваження. Виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного зна-

чення) рад проводять державну реєстрацію народження фізичної особи та її походження, шлюбу, смерті.

Дипломатичні представництва і консульські установи України проводять державну реєстрацію народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті щодо громадян України, приймають і розглядають заяви про внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання. Державна реєстрація зміни імені та розірвання шлюбу проводиться дипломатичними представництвами і консульськими установами України лише щодо громадян України, які постійно проживають за кордоном.

ВІДКРИТТЯ (открытие; discovery) – науковий результат особливо видатного характеру, який: вносить радикальні зміни у рівень знань; розкриває раніше невідомі закономірності, властивості та явища матеріального світу; істотно впливає на хід науково-технічного прогресу і розвиток цивілізації; є джерелом нових винаходів.

ВІДКРИТТЯ НАУКОВЕ (открытие научное; scientific discovery) – встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання. Автор наукового відкриття має право надати науковому відкриттю своє ім'я або спеціальну назву. Право на наукове відкриття засвідчується дипломом та охороняється у порядку, встановленому законом.

ВІДНОСИНИ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ (отношения социально-трудовые; socio-labour relations) – комплекс взаємовідносин між сторонами: найманими працівниками та роботодавцями, суб'єктами й органами сторін за участі держави (органів законодавчої та виконавчої влади) і місцевого самоврядування, що пов'язані з наймом, використанням, відтворенням робочої сили та спрямовані на забезпечення високого рівня і якості життя особистості, колективів та суспільства в цілому. Ці відносини охоплюють широке коло питань – від соціально-економічних аспектів майнових відносин до системи організаційно-економічних і правових інститутів, що пов'язані з колективними та індивідуальними переговорами, укладенням договорів і угод, визначенням умов та розмірів оплати праці, залагодженням трудо-

вих конфліктів, участю найманих працівників у управлінні виробництвом тощо.

Найманим працівником може виступати як окремих працівник, так і група працівників. Розвиток ринкових відносин передбачає існування інститутів, які виступають від імені найманих працівників і захищають їхні господарсько-трудова інтереси. Найбільш поширеним із них є професійні спілки. Існують також об'єднання роботодавців. Держава як суб'єкт В.с.-т. виконує законодавчу, захисну та регулятивну функції. Крім того, держава виступає у ролі роботодавця, оскільки в державній власності зосереджено певну частку підприємств.

Виділяють два основні типи В.с.-т.: патерналізм і соціальне партнерство, останнє є прогресивнішим. Патерналізм, або державний патерналізм, характеризується тим, що головна роль у В.с.-т. належить державі. В економічно розвинених країнах соціальне партнерство формах двопартизму (двостороння співпраця) і трипартизму (тристороння співпраця).

ВІДНОСИНИ ЩОДО ЦІННИХ ПАПЕРІВ КОРЕСПОНДЕНТСЬКІ (отношения по ценным бумагам корреспондентские; corespondent relations on securities) – оформлені договором відносини між депозитаріями; згідно з договором, один депозитарій веде облік цінних паперів, що зберігаються в іншому депозитарії.

ВІДНОШЕННЯ КОРЕЛЯЦІЙНЕ ЕМПІРИЧНЕ (отношение корреляционное эмпирическое; empirical correlation ratio) – показник щільності зв'язку між взаємозалежними явищами (їх ознаками). За величиною абсолютною В.к.е. оцінюють щільність зв'язку чи ступінь залежності ознаки результативної від однієї ознаки факторної (фактора) чи від декількох. В.к.е. може приймати значення від 0 до 1 (з урахуванням алгебраїчного знака – від -1 до $+1$). Знак указує лише на характер, напрямок зв'язку. Якщо зі збільшенням (зменшенням) значень факторної ознаки значення ознаки результативної також збільшуються (зменшуються), то такого роду зв'язок називається прямим, В.к.е. береться зі знаком "+", у іншому випадку зв'язок називається зворотним і береться знак "-". Чим ближче величина до одиниці, тим тісніший зв'язок. Для обчислення В.к.е. проводиться групування одиниць сукупності за факторною ознакою. Потім розраховуються дисперсії за кожною групою, дисперсія середня з групових (часткових) дисперсій i / або

дисперсія загальна, або дисперсія міжгрупова (дисперсія групових середніх). Розрахунок може бути зроблений за однією з формул:

$$\eta = \sqrt{\frac{\sigma^2 - \bar{\sigma}^2}{\sigma^2}} = \sqrt{1 - \frac{\bar{\sigma}^2}{\sigma^2}} = \sqrt{\frac{\delta^2}{\sigma^2}}, \text{ де } \eta - \text{ кореляційне відношення; } \sigma^2 - \text{ загальна дисперсія; } \bar{\sigma}^2 - \text{ середня з часткових (групових) дисперсій; } \delta^2 - \text{ міжгрупова дисперсія (дисперсія групових середніх). Усі ці дисперсії є дисперсіями результативної ознаки (див. Дисперсія групова, Дисперсія загальна, Дисперсія міжгрупова).}$$

ВІДНОШЕННЯ КОРЕЛЯЦІЙНЕ ТЕОРЕТИЧНЕ (отношение корреляционное теоретическое; **theoretical correlation ratio**) – узагальнення коефіцієнта кореляції на випадок нелінійних кореляційних залежностей. Нехай випадкові величини X і Y зв'язані нелінійною кореляційною залежністю $y_x = a_0 + a_1 f(x)$, де y_x – умовне середнє, тобто $y_x = M[X / Y = x]$. Тоді кореляційне відношення між X і Y – це коефіцієнт кореляції (лінійний) між Y і $f(x)$, де f – нелінійна функція.

ВІДНОШЕННЯ ШАНСІВ (отношение шансов; **odds ratio**) – показник, який характеризує співвідношення шансів того, що подія відбудеться, до шансів того, що вона не відбудеться (див. *Шанс*).

ВІДОБРАЖЕННЯ (отображение; **representation**) – представлення даних (зображень), отриманих безпосередньо з їх джерела, у зручному для користувача наочному вигляді без втрат і викривлень.

ВІДОБРАЖЕННЯ ДЗЕРКАЛЬНЕ (отражение зеркальное; **specular reflection, mirror reflection**) – відображення електромагнітної енергії без розсіяння або дифузії як від поверхні, гладкої щодо довжин хвилі падаючої енергії.

ВІДОМІСТЬ ПЕРЕДАВАЛЬНА (ведомость передаточная; **transfer roll**). Див. *Документи перевізні*.

ВІДПРАВКА (отправка; **consignment**) – одиниця спостереження перевезень вантажів, що є партією вантажу, прийнятою до перевезення по одному перевізному документу від конкретного відправника до конкретного одержувача (див. *Вантажоотримувач, Вантажовідправник*). Особливість вантажної В. – юридична неподільність у процесі транспортування.

ВІДПРАВЛЕННЯ ВАНТАЖІВ (отправление грузов; **dispatch of cargo**) – загальний обсяг вантажів у тоннах (брутто), прийнятий до перевезення.

ВІДПРАВЛЕННЯ ЕКСПОРТНИХ ВАНТАЖІВ (отправление экспортных грузов; **dispatch of export cargo**) – відправлення вантажів, вироблених у межах України, за кордон.

ВІДПРАВЛЕННЯ ПАСАЖИРІВ (отправление пассажиров; **passengers departure**) – загальна кількість пасажирів, прийнятих для перевезення.

ВІДПУСК ВОДИ УСІМ СПОЖИВАЧАМ (отпуск воды всем потребителям; **distribution of water to all consumers**) (населенню, на комунально-побутові та виробничі потреби та розподіл води за категоріями споживачів) – кількість води, яку відпущено усім споживачам. Визначається за пред'явленими абонентам рахунками, що виписані на основі показників водомірів, а за їх відсутності – за нормами витрат води для різних категорій споживачів, установлені місцевими органами виконавчої влади. Із загальної кількості фактично відпущеної води усім споживачам виділяється вода, яку відпущено своїм споживачам (абонентам) (без даних про воду, яку продано іншим водопровідним підприємствам), у т. ч. з цих даних виділяється відпуск води: населенню, яке проживає у житлових будинках та оплачує її за діючими тарифами безпосередньо або через домоуправління; на комунально-побутові потреби, до яких включається вода, яку відпущено підприємствам, установам і організаціям; навчальним, лікувальним, спортивним, торговельним, видовищним будівлям, підприємствам громадського харчування, дитячим дошкільним закладам, будинкам для людей похилого віку та інвалідів, підприємствам комунального господарства, підприємствам служби побуту, а також на комунальні та культурно-побутові потреби усіх організацій та установ.

ВІДПУСК ПРИРОДНОГО ГАЗУ СПОЖИВАЧАМ (отпуск природного газа потребителям; **distribution of natural gas to consumers**) – обсяг газу, відпущеного на енергетичні, виробничо-технологічні потреби всіх підприємств, організацій і установ. Кількість відпущеного газу визначається за даними обліку на основі показників вимірювальних приладів обліку газу, встановлених у споживачів, за відсутності приладів обліку газу або їх несправності – за фактично встановленою потужністю включених систем пальників і часом їх роботи,

а для населення – за затвердженими нормами і тарифами. Із загальної кількості газу, відпущеного всім споживачам, виділяється кількість газу, відпущеного: населенню (вартість використаного газу оплачується безпосередньо населенням незалежно від форм оплати); на комунально-побутові потреби. У відпуск газу на комунально-побутові потреби включають витрати газу на опалення, вентиляцію і гаряче водопостачання, що здійснюється від комунально-побутових котелень, а також інші санітарно-гігієнічні потреби житлових, навчальних, лікувальних, спортивних, видовищних і торговельних будівель, дитячих закладів, санаторіїв та будинків відпочинку, будинків для людей похилого віку та інвалідів, на потреби інших будівель та установ комунального і культурно-побутового призначення. Відпуск газу котельним промислових підприємств у відпуск газу на комунально-побутові потреби не включається.

ВІДРАХУВАННЯ АМОРТИЗАЦІЙНІ (отчислення амортизационные; depreciation charges, provision for depreciation) – відображення в бухгалтерському обліку зменшення вартості активу в результаті причин, наслідки яких не розглядаються як необоротні.

ВІДРАХУВАННЯ НА СОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ (отчислення на социальные мероприятия; assignments for social activity) – відрахування, що здійснюються відповідно до чинного законодавства на пенсійне забезпечення, на соціальне страхування, страхові внески на випадок безробіття, відрахування на індивідуальне страхування персоналу підприємства, відрахування на соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, відрахування на інші соціальні заходи.

ВІДСТАНЬ КЕМЕНІ (расстояние Кемени; Camany distance) – один з коефіцієнтів зв'язку якісних ознак, що вимірюють у порядкових шкалах. При розрахунку В.К. виходять із квадратних матриць величин a_{ij} , $i, j = 1, \dots, N$, де N – кількість об'єктів, зіставлених з кожною ознакою за правилом: $a_{ij} = 1$, якщо i передреує j ; $a_{ij} = 0$, якщо i еквівалентне j ; $a_{ij} = -1$, якщо j передреує i . В.К. $d(a, b)$ розраховують як

$$d = \frac{1}{4} \sum (a_{ij} - b_{ij})^2$$
. У випадку строгих ранжувань: $d = \frac{N(N-1)}{2} (1 - \tau)$, де τ – коефіцієнт рангової кореляції Кемени.

ВІДСТАНЬ КУКА (расстояние Кука; Cook's distanse) – міра впливу відповідного спостереження на рівняння регресії. В.К. показує різницю між обчисленими β -коефіцієнтами та значеннями, які були б отримані при виключенні відповідного спостереження. В адекватній моделі всі В.К. повинні бути приблизно однаковими; якщо це не так, то є підстави вважати, що відповідне спостереження зміщує оцінки коефіцієнтів регресії.

ВІДСТАНЬ МАХАЛАНОБІСА (расстояние Махаланобиса; Mahalanobis distance) – міра близькості між одиницями, охарактеризованими системою кількісних показників з урахуванням коваріаційної матриці цих показників. Використовують у процедурах кластерного аналізу. Якщо $\Sigma = (\sigma_{ij})$ – матриця коваріації між даними n показниками, а $\Sigma^{-1} = (\sigma_{ij})^{-1}$ – матриця, обернена їй, то В.М. між спостереженнями, представленими векторами $X = (x_1, \dots, x_n)^T$ і $Y = (y_1, \dots, y_n)^T$ значень цих показників, виражають формулою: $D^2(X, Y) = \sum_{i,j=1}^n (x_i - y_i) \sigma_{ij} (x_j - y_j)$. В.М. інваріантна щодо будь-яких лінійних перетворень матриці даних.

ВІДСТАНЬ ПЕРЕВЕЗЕННЯ (расстояние перевозки; haul distance) – відстань у кілометрах від пункту відправлення до пункту призначення перевезення. Визначається за вантажними документами (тарифний пробіг) або за маршрутами машиністів (експлуатаційний пробіг).

ВІДСТАНЬ ПЕРЕВЕЗЕННЯ СЕРЕДНЯ (расстояние перевозок среднее; average haul distance) – визначається діленням вантажообороту (пасажирообороту) на обсяг перевезеного вантажу (кількість перевезених пасажирів).

ВІДСТАНЬ ТАРИФНА (расстояние тарифное; tariff distance) – відстань перевезення вантажів і пасажирів, за яку нараховується перевізної оплата. Визначається, як правило, за найкоротшим напрямком між станцією відправлення і станцією призначення. На повітряному транспорті – відстань між двома аеропортами, затверджена або зареєстрована місцевими авіалініями.

ВІДСУТНІ НА РОБОТІ ТИМЧАСОВО (отсутствующие на работе временно; temporarily absent) – особи, які були тимчасово відсутні на роботі, тобто формально мали робоче місце, власне підприємство (бізнес), але не працювали впродовж обстежуваного періоду через неза-

лежні від них обставини: хвороба чи травма, догляд за хворими, щорічна оплачувана відпустка, встановлена відпустка з вагітності та пологів або по догляду за дитиною до досягнення нею відповідного віку, вихідні дні згідно з графіком роботи, відпустка за ініціативою адміністрації без збереження заробітної плати, інші причини відсутності, що дають право повернення на роботу. Ця категорія зайнятих економічною діяльністю виділяється при вибірковому обстеженні населення з питань економічної активності.

ВІДСУТНІ ТИМЧАСОВО (отсутствующие временно; temporarily absent) – допоміжна категорія, що виділяється під час переписів населення. Це сукупність осіб, які постійно проживають у певному приміщенні (населеному пункті чи на певній території), але на момент обстеження (критичний момент перепису населення) перебувають за його межами, якщо термін їх відсутності не перевищує 12 місяців. До В.т. належать: особи, які виїхали на тимчасову або сезонну роботу, виробничу практику, на канікули, відпочинок, у відрядження, відпустку, у гості до родичів чи знайомих, а також: особи, які перебували на лікуванні в лікарнях (якщо їх відсутність у місці постійного проживання не перевищила 12 місяців) санаторіях, будинках відпочинку (крім одно-, дводенних), у пологових будинках тощо; учні шкіл-інтернатів (крім тих, хто проживає там постійно), навіть якщо лікарня, санаторій, будинок відпочинку, пологовий будинок, указана школа або інтернат при школі розташовані на території тієї самої ради, де ці особи постійно (за звичай) проживають; особи, призовані на військово-учбовий збір; особи, які утримувалися в місцях попереднього ув'язнення під слідством, а також заарештовані в адміністративному порядку на строк до 30 діб, навіть якщо місце їх постійного проживання розташоване на території тієї самої ради тощо. В.т. входять до категорії постійного населення.

ВІДТВОРЕННЯ ЛІСУ (лесовосстановление; forest recreation) – посадка, посів та природне поновлення лісу на зрубках, згарищах, галявах, пустирях та інших площах, що були під лісом.

ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (воспроизводство населения; reproduction of population) – відновлення чисельності населення, статево-вікового, сімейного складу та всіх інших його структур і властивостей, передусім соціально-економічних. Поняття В.н. можна розглядати в широкому та вузькому аспектах. У широкому

розумінні це поняття охоплює всі процеси, всі види руху населення – природний, міграційний, соціальний. У процесі відтворення репродукуються (причому на більш високому рівні розвитку) люди як головний елемент продуктивних сил, носії виробничих відносин, яким притаманні більш високі соціальні якості щодо освіти, професії, культури тощо.

У вузькому розумінні В.н. – відновлення населення в результаті народжень та смертей. Кількісну оцінку процесу В.н. надають показники відтворення населення.

ВІДХИЛЕННЯ ВІД СЕРЕДНЬОЇ (отклонение от средней; deviation of the average) – різниця між окремими значеннями ознаки в сукупності та їх середньою величиною. Є основою вимірювання варіації.

ВІДХИЛЕННЯ ВИБІРКОВЕ (СТАНДАРТНА ПОХИБКА) СЕРЕДНЄ КВАДРАТИЧНЕ (отклонение выборочное (стандартная ошибка) среднее квадратическое; sample standard deviation (standard error)) – один із показників варіації: корінь квадратний із середнього квадрата відхилень значень (варіантів) ознаки від їхньої середньої величини. Має ту саму розмірність (визначається у тих самих одиницях вимірювання), що й ознака, для якої його обчислюють. В.в.с.к. широко використовують у статистиці як міру варіації, на його основі обчислюють коефіцієнт варіації. Розраховують за формулою зваженою:

$$\hat{\sigma} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}}$$

чи незваженою:

$$\hat{\sigma} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x - \bar{x})^2}{n}}, \text{ де } x_i - \text{значення ознаки; } \bar{x} - \text{її}$$

середня величина; f_i – ваги; n – обсяг вибірки.

ВІДХИЛЕННЯ СЕРЕДНЄ КВАДРАТИЧНЕ (отклонение среднее квадратическое; standard deviation) – корінь із дисперсії $\sigma = \sqrt{\sigma^2}$.

ВІДХИЛЕННЯ СЕРЕДНЄ ЛІНІЙНЕ (отклонение среднее линейное; average linear deviation) – абсолютний показник, характеристика варіації ознаки.

Визначається за формулою:

$$\bar{d} = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - \bar{x}|}{n} = \frac{\sum_{i=1}^n |x_i - \bar{x}| \cdot f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}$$

ВІДХОДИ (отходы; waste products) – будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності, не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та які їх власник повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення.

ВІДХОДИ БЕЗПОВОРІТНІ (отходы безвозвратные; irrevocable waste products) – відходи, що не можуть бути використані за певного рівня розвитку техніки, а також технологічні втрати (чад, усихання, випаровування).

ВІДХОДИ ВИРОБНИЦТВА (отходы производства; industrial waste products) – залишки сировини, матеріалів чи напівфабрикатів, що утворилися в процесі виготовлення продукції та втратили повністю або частково свої корисні чи фізичні якості; продукти, що утворилися у результаті переробки сировини, добування та збагачення корисних копалин, отримання яких не є метою цього виробництва; речовини, що вловлюються при очистці газів, які відходять, та стічних вод.

ВІДХОДИ ПРОМИСЛОВІ ТОКСИЧНІ (отходы промышленные токсичные; toxic industrial waste products) – відходи, хімічні характеристики яких створюють чи можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людини й потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними.

ВІДХОДИ РАДІОАКТИВНІ (отходы радиоактивные; radioactive waste products) – матеріальні об'єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені чинними нормами, за умов, що використання цих об'єктів та субстанцій не передбачається.

ВІДХОДИ СПОЖИВАННЯ (отходы потребления; consumption waste products) – вироби і матеріали, що втратили свої споживчі властивості в результаті фізичного або морального зносу. До відходів споживання належать і тверді побутові відходи, що утворюються у результаті життєдіяльності людей.

ВІДХОДИ ЯК ВТОРИННА СИРОВИНА (отходы как вторичное сырье; waste products

as secondary raw materials) – відходи, для утилізації та переробки яких існують відповідні технології і виробничо-технологічні та / або економічні передумови.

ВІДШКОДУВАННЯ СТРАХОВЕ (возмещение страховое; insurance compensation, insurance money) – страхова виплата, що здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку.

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ДАНИХ (визуализация данных; data visualization) – подання даних і узагальненої інформації з використанням графіки, анімації та мультимедійних засобів.

ВІК (возраст; age) – проміжок часу, що вимірюється тривалістю життя людини від моменту народження до моменту спостереження в повних роках; вік дітей, менших за рік (немовлят), – у повних місяцях життя, дітей, менших за місяць, – у повних днях, годинах. Відомості про вік одержують під час переписів населення, у спеціальних обстеженнях, а також при поточній реєстрації актів цивільного стану та талонів реєстрації (зняття з реєстрації) мігрантів.

Залежно від мети аналізу та наявних статистичних даних у демографії використовують різні групування за віком. Групування за віком, як правило, складаються за однорічними, п'ятирічними та десятирічними інтервалами, залежно від особливостей населення в певному віці. Так, для молодших груп населення віком 0–4 роки застосовується однорічний інтервал, оскільки біологічні особливості їх існування та виживання в окремих роках різні. Для середніх та старших груп населення – п'ятирічний інтервал. Через незначну насиченість населення старших вікових груп (від 70 років) використовують десятирічний інтервал.

ВІК БАЛАНСУВАННЯ СТАТЕЙ (возраст балансировки полов; age of sex balancing) – вік максимальної рівноваги чисельності населення чоловічої та жіночої статі, узагальнюючий показник статевих пропорцій. Вік балансування легко визначити шляхом побудови ряду різниці чисельностей чоловіків і жінок за віком, при цьому вік із найменшим абсолютним значенням цієї різниці є В.б.с. За оптимальних умов він має наближатися до верхньої межі плідного віку – 50 років. Низький вік балансування у містах призводить до переваги чисельності жінок у молодому віці, а отже, до погіршення

шлюбної ситуації для жінок. Диспропорція за статтю – дуже небажане явище. Економічна, демографічна та інші види державної політики повинні ґрунтуватися на даних, що характеризують пропорції населення за статтю, і всіляко сприяти досягненню необхідного балансу не стільки в середньому, скільки в конкретних регіонах, селах та містах, сприяти мінімізації диспропорції за статтю в усіх вікових групах. Статеву диспропорцію та вік балансування краще аналізувати за допомогою побудови графіка обчисленої різниці чисельності чоловіків та жінок. Віком балансування є точки переходу значень різниці чисельності чоловіків та жінок від знака “плюс” до знака “мінус” з мінімальним абсолютним значенням. На графіку віком балансування є точка перетину кривих з віссю абсцис (вікових груп), причому перевага чисельності чоловіків знаходиться над нею, а перевага чисельності жінок – під віссю значень віку.

ВІК ГЕНЕРАТИВНИЙ (возраст генеративный; generative age). Див. *Вік репродуктивний*.

ВІК МАТЕРІ СЕРЕДНІЙ (возраст матери средний; the average age of the mother) – середній вік жінки при народженні дитини. Визначається як середня арифметична зважена в інтервалі між народженням покоління матері та її дітей за формулою:

$$T = \frac{\int_0^{\infty} x \cdot f(x) \cdot l(x) dx}{\int_0^{\infty} f(x) \cdot l(x) dx},$$

де T – середній вік матері; x – вік; $f(x)$ – вікова функція народжуваності; $l(x)$ – вікова функція дожиття.

На практиці величина В.м.с. приймається приблизно рівною середній довжині покоління в стабільному населенні. Як характеристика цієї моделі В.м.с. функціонально пов'язаний з нетто-коефіцієнтом відтворення населення (R_0) і середньорічним коефіцієнтом приросту стабільного населення (r):

$$T = \frac{\ln R_0}{r}.$$

Наявні дані показують відносно стабільне значення цього показника за країнами в межах 26–30 років. Коливання В.м.с. зумовлені інтенсивністю дітонародження та еволюцією вікового складу жінок репродуктивного віку. В.м.с. відображає специфіку відмінностей режиму відтворення населення за країнами. Тому зміна

В.м.с. певною мірою слугує характеристикою тенденції рівня народжуваності прямо пропорційного виду: чим менше В.м.с., тим нижче рівень народжуваності, бо скорочення народжуваності, як правило, починається з жіночих когорт старших вікових груп, а це призводить до зміщення В.м.с. у бік зниження.

ВІК МЕДІАННИЙ (возраст медианный; median age) [від лат. medianus – середній] – узагальнена характеристика вікової структури населення, його груп чи розподілу демографічних подій за віком (наприклад, В.м. осіб, які беруть шлюб, матерів при народженні дітей певної черговості народження тощо). В.м. поділяє все населення, покоління або число подій на дві рівні частини: одну – молодшу за В.м., іншу – старшу за нього. Використовується у тих випадках, коли розподіл за віком чисельності людей чи подій нерівномірний і розрахунок середнього віку є менш виправданим. Обчислюється за формулою:

$$Me = x_m + l \cdot \frac{\sum x - S_{m-1}}{S_m},$$

де x_m – нижня межа медіанного інтервалу, в якому знаходиться В.м.; l – величина медіанного інтервалу; S_m – чисельність населення чи кількість подій, що припадають на медіанний інтервал; S_{m-1} – кумулятивна чисельність населення чи кількість подій до медіанного інтервалу.

ВІК МОДАЛЬНИЙ (возраст модальный; modal age) – узагальнена характеристика вікової структури населення, його груп чи розподілу демографічних подій за віком. Це вік, у якому знаходиться найбільша чисельність населення, тобто В.м. – найбільш поширений вік населення. Його значення обчислюється за формулою:

$$Mo = x_0 + h \frac{f_{mo} - f_{mo-1}}{(f_{mo} - f_{mo-1}) + (f_{mo} - f_{mo+1})},$$

де x_0 та h – відповідно, нижня межа та ширина модального вікового інтервалу, тобто такого, що має найбільшу частоту (частку); $f_{mo}, f_{mo-1}, f_{mo+1}$ – чисельність населення у модальному, передмодальному та післямодальному інтервалах.

ВІК ПЕНСІЙНИЙ (возраст пенсионный, pension age), вік, старший за працездатний – вік, при досягненні якого громадянин одержує право на одержання пенсії за віком. В.п. використовується як умовний критерій пра-

цездатності дорослих: особи, які досягли цього віку, звільняються від обов'язків працювати й умовно вважаються непрацездатними. Згідно з чинним законодавством, у нашій країні В.п. дорівнює 60 років. Для деяких категорій працівників і окремих місцевостей В.п. визначається окремими законодавчими актами.

ВІК ПОМЕРЛИХ СЕРЕДНІЙ (возраст умерших средний; average age at death) – демографічний показник, що характеризує фактичний розподіл померлих за віком для певної групи населення впродовж деякого періоду (на відміну від кількості тих, хто помирає, за таблицею смертності); він дорівнює середньому арифметичному з величини віків померлих. Показник В.п.с. використовується в таблицях смертності за причинами смерті, де він дорівнює очікуваній середній тривалості майбутнього життя (див. *Тривалість життя*). В.п.с. визначається рівнем смертності в окремих вікових групах та особливостями вікової структури населення. Остання суттєво залежить від динаміки народжуваності та смертності, а також інтенсивності міграції. За умов одночасного падіння рівнів народжуваності та смертності співвідношення В.п.с. та тривалості життя не є заздалегідь визначеним і залежить від різних факторів. Для стаціонарного населення В.п.с. дорівнює середній тривалості майбутнього життя, для стабільного населення з позитивним коефіцієнтом природного приросту В.п.с. більше, а з негативним – менше за середню тривалість майбутнього життя.

ВІК ПРАЦЕЗДАТНИЙ (возраст трудоспособный, рабочий возраст; working age), вік працездатності, робочий вік – один з елементів умовної градації віку людей залежно від їх участі в суспільному виробництві, період часу, в межах якого покоління людей здатне брати участь у суспільній праці. Законодавством України встановлені межі В.п.: 16–59 років (у цілих роках). Чисельність населення у В.п. визначається народжуваністю та смертністю, на окремих територіях – також і міграцією, тому може суттєво коливатися. Виділяють молодий В. п. (до 40 років) та старший В.п. (після 40 років) (див. *Вік пенсійний*).

ВІК РЕПРОДУКТИВНИЙ (возраст репродуктивный; reproductive age) – генеративний вік; вік, у якому жінка здатна до дітонародження, зазвичай від 15 до 49 років (у цілих роках). Зазначенням меж В.р. у демографії характеризують тривалість репродуктивного

періоду. У країнах з низьким рівнем народжуваності за верхню межу В.р. іноді приймають 44 роки, тому що народження після цього віку порівняно рідкі. Від частки жінок В.р. залежить загальне число народжених і загальний коефіцієнт народжуваності. Чим більша ця частка, тим більше, при інших рівних умовах, число народжених і загальний коефіцієнт народжуваності.

ВІК СЕРЕДНІЙ (возраст средний; average age) – приблизна узагальнювальна характеристика вікової структури населення або розподілу демографічних подій за віком.

Обчислюється за формулою середньої арифметичної зваженої діленням загальної кількості людино-років (сума добутоків значень віку на чисельність населення у цьому віці) на загальну чисельність населення:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{j=1}^J x'_j S_j}{\sum_{j=1}^J S_j}, \text{ де } x'_j - \text{значення віку (середина}$$

інтервалу j -ї вікової групи); S_j – чисельність осіб j -ї вікової групи.

Розподіл за однорічними віковими групами являє собою також інтервальный ряд. У разі інтервального (одно-, п'яти- або десятирічного) розподілу використовується середина вікового інтервалу. Оскільки верхня межа вікового інтервалу включається до розрахунку, то середина інтервалу буде дробовим числом і обчислюватиметься додаванням до нижньої межі половини ширини інтервалу. Наприклад, для віку 5–9 років середина інтервалу буде $5 + (5 : 2) = 7,5$ років. Для останнього відкритого інтервалу 100 років і більше серединою інтервалу буде 102,5 років, оскільки за ширину інтервалу береться ширина попереднього інтервалу 95–99 років.

ВІК ТОЧНИЙ (возраст точный; exact age) – проміжок часу між моментом народження та певним моментом у житті людини. Необхідність введення поняття В.т. викликана тим, що життя людини минає в часі, вік людини або покоління людей безперервно змінюється. У демографічному аналізі частота всіх демографічних подій зображується зазвичай як функція віку, тому необхідно знати, в якому саме віці настала смерть, народилася дитина у матері тощо. При цьому вік (як і час) розглядається як безперервна змінна та зазначається або як В.т. у момент настання події, або як інтервал віку, в якому ця подія відбулася. Для покоління припускається,

що всі люди, які його складають, народилися в один і той самий момент. Найбільш часто використовуються цілі річні значення В.т., тобто значення віку в день народження (останній, що минув). Для сукупності людей значення кількості тих, які доживають до того чи іншого цілого річного В.т., або кількості подій до цього В.т., отримують шляхом розрахунку за співвідношеннями, що встановлюють за допомогою сітки демографічної.

Іноді термін В.т. використовують для позначення віку, виміряного без викривлень, що викликані різними причинами (люди не знають, коли вони народились, або неправильно вказують свій вік під час опитування) (див. *Акумуляція вікова, Викривлення віку*). Все зазначене вище може бути повністю застосовано до точної тривалості перебування у будь-якому демографічному стані (тривалості шлюбу тощо).

ВІК ШЛЮБНИЙ (возраст вступления в брак; marriage age) – вік, що вимірюється кількістю років, які виповнилися на момент укладання шлюбу, і розраховується як різниця дати реєстрації шлюбу та дати народження. Інформацію щодо В.ш. отримують під час переписів (обстежень) населення, а також за даними поточного обліку демографічних подій. Розподіл осіб, які взяли шлюб, за віком у кожному поколінні залежить від співвідношення перших і повторних шлюбів та аналізується окремо для перших і повторних шлюбів.

Уява про найкращий В.ш. формується під впливом економічних, соціальних умов, традицій та релігійних настанов. “Ідеальний” В.ш. відображає соціально-психологічні настанови, що існують у суспільстві щодо шлюбу. Зазвичай жінки беруть шлюб раніше, ніж чоловіки, та більша частина шлюбів припадає на вік 19–22 роки. Типове співвідношення віку в шлюбі – чоловік на 2–3 роки старший за дружину, але існують значні відмінності, причому в обидва боки. Типові співвідношення суттєво порушуються за умов значних деформацій статевовікової структури: нестача шлюбних партнерів у певному віці призводить до “перетягнення” більш молодих або більш старих поколінь.

Найбільш поширеними показниками є розподіл за В.ш. та середній вік одруження в певному році (обраховується як середнє арифметичне, причому приймається, що для кожного, хто бере шлюб у віці x , ця подія відбувається у середині вікового інтервалу від x до $x + 1$ років):

$$\bar{x} = \frac{\sum (x + 0,5) \cdot B_x}{\sum B_x}, \text{ де } B_x - \text{кількість тих, хто}$$

взяв шлюб у віці x років.

Медіанний В.ш. x_{Me} обраховується за форму-

$$0,5 \cdot \sum m - \sum m$$

лою: $x_{Me} = j + n \cdot \frac{m_j}{j-1}$, де j – нижня

межа вікового інтервалу, що містить половину кількості всіх тих, хто взяв шлюб (медіану); n – величина цього інтервалу в роках; $\sum m$ –

кількість усіх, хто взяв шлюб; $\sum m$ – кількість

тих, хто взяв шлюб для всіх значень віку до медіанного інтервалу; m_j – кількість тих, хто взяв шлюб у медіанному інтервалі.

Модальний В.ш. x_{Mo} обчислюється як

$$x_{Mo} = j + n \cdot \frac{m_j - m_{j-1}}{(m_j - m_{j-1}) + (m_j + m_{j+1})}, \text{ де } j -$$

нижня межа модального інтервалу віку; n – величина цього інтервалу в роках; m_j – кількість тих, хто взяв шлюб у модальному інтервалі; m_{j-1} – кількість тих, хто взяв шлюб в інтервалі, що передує модальному; m_{j+1} – кількість тих, хто взяв шлюб в інтервалі, що йде за модальним.

Мінімальний В.ш. визначається відповідним законом і в Україні дорівнює 18 років для чоловіків та жінок. Також право на шлюб за заявою має особа, яка досягла 16-ти років і за рішенням суду якій може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

ВІРОГІДНІСТЬ ДАНИХ (достоверность данных; data authenticity) – відповідність даних, наведених респондентом у звітності, оперативному (первинному) та бухгалтерському обліку. За вірогідність поданих даних респонденти несуть адміністративну та судову відповідальність. В.д. забезпечується сумлінністю працівників, досконалістю інструментарію, зацікавленістю об'єкта спостереження.

ВІТРИНА ДАНИХ (витрина данных; data mart). Див. *Сховище даних спеціалізоване*.

ВІТРИНА ДАНИХ НЕЗАЛЕЖНА (витрина данных независимая; independent data mart) – вітрина даних, що базується на власних джерелах даних, а не на єдиному сховищі даних організації (підприємства). Зазвичай застосовується у великих організаціях (підприємствах), де є незалежні підрозділи зі своїми

власними інформаційними службами або “просунути” користувачі (наприклад, банківські аналітики), які можуть підтримувати такі вітрини при мінімальних зовнішніх консультаціях.

ВКЛАД (ДЕПОЗИТ) (вклад (депозит); deposit, holding) – кошти в готівковій або у безготівковій формах, у валюті України або в іноземній валюті, що розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства та умов договору.

ВКЛАД (ДЕПОЗИТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ БАНКІВ) (вклад (депозитные обязательства банков); bank deposit (deposit bank liabilities)) – грошова сума, внесена в банк для зберігання на певних умовах, або переведення грошей у менш ліквідну форму з метою отримання прибутку чи гарантії.

ВКЛАД ПЕНСІЙНИЙ (вклад пенсионный; pension deposit) – кошти, внесені на пенсійний рахунок, відкритий за договором пенсійного вкладу.

ВКЛАДЕННЯ В СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО МАТЕРІАЛЬНО-РЕЧОВІ ПОТОЧНІ (вложения в сельское хозяйство материально-вещественные текущие; material current investments in agriculture) – конкретні вкладення матеріальних коштів для створення умов, що забезпечують формування та підвищення врожаю. Це – витрати добрив, гербіцидів, отрутохімікатів та інших хімічних засобів захисту рослин від хвороб і шкідників, витрати насіння на посіви, води на полив тощо.

ВКЛАДЕННЯ КАПІТАЛЬНІ (вложения капитальные; capital investments) – інвестиції, спрямовані на створення та відновлення основних засобів.

ВКЛАДЕННЯ КАПІТАЛЬНІ ПИТОМІ (вложения капитальные удельные; specific capital investments) – обсяг вкладень в основний капітал (капітальних вкладень) на одиницю введених у дію потужностей або об'єктів, на одиницю приросту річного випуску продукції. За окремими видами потужностей фактичні В.к.п. розраховуються діленням капітальних вкладень, здійснених з початку будівництва до введення у дію потужності, на розмір зданої в експлуатацію потужності у натуральних одиницях вимірювання. В.к.п. визначають за виробничими

потужностями та об'єктами невиробничого призначення (квадратні метри загальної площі житлових будинків, навчальні місця у школах, ліжка у лікарнях тощо). Фактичні В.к.п. можуть зіставлятися з В.к.п., приведеними в техніко-економічній частині проекту, а також з нормативними значеннями, затвердженими міністерствами та відомствами. За галузями економіки В.к.п. на одиницю приросту річного обсягу продукції обчислюються діленням капітальних вкладень, що здійснюються у певному періоді, на приріст продукції за цей самий період. Зниження В.к.п. – важливий фактор здешевлення будівництва, підвищення ефективності виробництва.

ВКЛАДЕННЯ НА ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА І РАЦІОНАЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ КАПІТАЛЬНІ (вложения на охрану окружающей среды и рациональное использование природных ресурсов капитальные; capital investments in environmental protection and rational use of natural resources) – обсяги інвестицій на будівництво, реконструкцію, розширення і технічне переоснащення конкретних екологічних і ресурсозберігаючих потужностей, споруд, установок, агрегатів тощо. До них належать, зокрема, споруди й обладнання з очищення виробничих і комунальних стічних вод, пило-, газоочисні установки, системи оборотного водопостачання, протиерозійні гідротехнічні споруди, рекультивація порушених земель (частково), споруди й об'єкти з охорони та відтворення диких тварин, птахів і цінних рибних ресурсів, споруди за повним і комплексним використанням корисних копалин тощо. До вкладень, як правило, не включають капітальні витрати на технічне переоснащення, що спрямовуються як на зниження загальних витрат виробництва, підвищення якості продукції тощо, так і на охорону навколишнього середовища.

ВКЛАДИ ВЛАСНИКІВ У НАКОПИЧЕННЯХ НАПІВКОРПОРАТИВНИХ КОМПАНІЙ ЧИСТІ (вклады собственников в накоплениях полукорпоративных компаний чистые; proprietors' net deposits in capital of semicorporate companies) – чисті додаткові вкладення власників у фонди та інші ресурси напівкорпоративних компаній з метою накопичення капіталу цих компаній.

ВКЛАДНИК НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ (вкладчик негосударственного пенсионного фонда; **depositor (investor) of non-governmental pension fund**) – особа, яка сплачує пенсійні внески на користь учасника шляхом перерахування грошових коштів до недержавного пенсійного фонду відповідно до умов пенсійного контракту.

ВЛАСНИК МІСЦЬ (ЧИ ОБ'ЄКТІВ) ВИДАЛЕННЯ ВІДХОДІВ (владелец мест (или объектов) удаления отходов; **holder of places (or objects) for waste disposal**) – будь-яка фізична або юридична особа, яка здійснює видалення відходів на законних підставах, у тому числі виробник відходів.

ВЛАСНИК ПЕРШИЙ (собственник первый; **first owner, proprietor**) – особа, яка отримала цінні папери у власність безпосередньо в емітента (або в особи, яка видала цінний папір) чи в андеррайтера під час розміщення цінних паперів.

ВЛАСНИК ЦІННИХ ПАПЕРІВ (собственник ценных бумаг; **proprietor of securities**) – особа, яка має право власності на цінні папери відповідно до закону та / або договору управління майном.

ВЛАСНІСТЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА (собственность интеллектуальная; **intellectual property**) – сукупність виключних особистих і майнових прав на результати інтелектуальної та творчої діяльності.

ВЛАСНІСТЬ КОРПОРАТИВНА КОМУНАЛЬНА ТА ДЕРЖАВНА (собственность корпоративная коммунальная и государственная; **state and public corporate property**) – характеристика майна суб'єктів, у статутному фондї яких частка державної чи комунальної власності перевищує п'ятдесят відсотків чи становить величину, яка забезпечує відповідним органам державного управління або місцевого самоврядування право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів.

ВЛАСНІСТЬ СПІЛЬНА СУМІСНА (собственность общая совместная; **joint common property**) – спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожної з них у праві власності. Суб'єктами права В.с.с. можуть бути фізичні особи, юридичні особи, а також держава, територіальні громади, якщо інше не встановлено законом.

ВЛАСНІСТЬ СПІЛЬНА ЧАСТКОВА (собственность общая частичная; **partial common property**) – власність двох або більше осіб із визначенням часток кожної з них у праві власності. Суб'єктами права В.с.ч. можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальні громади, якщо інше не встановлено законом.

ВЛАСТИВІСТЬ ВИЗНАЧАЛЬНА (свойство определяющее; **defining property**) – загальна кількісна характеристика сукупності статистичної, що не змінюється у разі зміни всіх індивідуальних значень ознаки.

ВНЕСКИ НА СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ (взносы на социальное страхование; **social insurance dues**) – фактичні внески на соціальне страхування до Пенсійного фонду та державних фондів соціального страхування, що здійснюються суб'єктами економічної діяльності за розміром нарахувань на фонд заробітної плати або прибуток (для фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності в разі відсутності витрат на оплату праці) та утримань із заробітної плати найманих працівників, а також сплачуються додатково (згідно з чинним законодавством) суб'єктами економічної діяльності та фізичними особами у зв'язку з проведенням операцій з купівлі-продажу валют, продажу ювелірних виробів із золота, відчуження легкових автомобілів, виробництва та імпорту тютюнових виробів; умовно обчислені внески на соціальне страхування.

ВНЕСКИ ПЕНСІЙНІ (взносы пенсионные; **pension fees (dues)**) – кошти, внесені до недержавного пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи у межах недержавного пенсійного забезпечення. В аспекті оподаткування В.п. не є збором на обов'язкове державне пенсійне страхування.

ВНЕСКИ СТРАХОВІ (взносы страховые; **insurance premium, insurance contributions**) – кошти відрахувань на соціальне страхування, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування, кошти, сплачені на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування відповідно до закону.

ВНЕСОК СТРАХОВИЙ МІНІМАЛЬНИЙ (взнос страховой минимальный; **minimal insurance fee**) – сума коштів, що визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати на розмір страхового внеску,

встановлених законом на день отримання заробітної плати (доходу).

ВОДИ УКРАЇНИ ВНУТРІШНІ (води України внутренние; inland (internal) waters of Ukraine) – води озер та інших водоймищ, береги яких належать Україні; води заток, бухт, губ, лиманів, морів і проток; води портів України, обмежені лінією, що проходить через найбільш віддалені у бік моря точки гідротехнічних і інших споруд портів; морські води, розташовані у бік берега від початкових ліній, прийнятих для відліку ширини територіальних вод України.

ВОДОВІДВЕДЕННЯ (водоотведение; water removal) – технологічний процес, що забезпечує прийом стічних вод абонентів з подальшою передачею їх на очисні споруди каналізації.

ВОДОГІН (водовод; water pipe) – трубопровід, який прокладено від місця забору води (джерела постачання) до перших вуличних розподільних мереж. Одинична протяжність В. визначається довжиною труб, прокладених в одну нитку. Якщо В. складається з двох або більше трубопроводів, необхідно враховувати протяжність кожного трубопроводу. У загальній протяжності В. враховується також довжина трубопроводів, через які вода подається іншим населеним пунктам, якщо вони зраховані на баланс водопровідного господарства.

ВОДОЗАБІР (водозабор; water intake) – комплекс споруд і пристроїв для забору води з водних об'єктів.

ВОДОКОРИСТУВАННЯ (водопользование; water consumption, water use) – використання водних ресурсів без вилучення води з водних об'єктів.

ВОДОКОРИСТУВАЧ (водопользователь; water consumer) – фізична або юридична особа, якій надані права користування водними об'єктами.

ВОДОПОСТАЧАННЯ (водоснабжение; water supply) – постачання поверхневої чи підземної води необхідної кількості та певної якості населенню, промисловим підприємствам тощо. В. з кругообертом води – багаторазове використання відробленої води, що пройшла необхідне очищення. Питне В. – сукупність заходів із забезпечення питною водою населення. Системи В. класифікують за такими ознаками: за призначенням (В. населення, виробниче, сільськогосподарське, протипожежне В. тощо);

за способом подавання води (самопливні, з механізованим подаванням); за типом джерел води (поверхневі, підземні, змішані); за способом використання води (прямоточні, оборотні, повторні).

ВОДОПРОВІД (водопровод; water intake facility) – сукупність водозабірних споруд, очисних споруд та розподільної мережі труб, що використовуються для водозабезпечення населення, комунальних, торговельних, культурно-побутових, промислових та інших підприємств і організацій.

ВОДОСПОЖИВАННЯ (водопотребление; water consumption, water demand) – 1) використання води абонентом (субабонентом) на задоволення своїх потреб; 2) використання води з вилученням її із водойми, водостоку чи підземного басейну без повернення, із частковим чи повним поверненням у віддаленому від водозабору місці або в інший водний об'єкт у зміненому якісному стані. До споживачів належать: промисловість, сільське і комунальне господарство, рибальство тощо.

ВОДОСПОЖИВАЧ (водопотребитель; water consumer) – фізична або юридична особа, яка отримує в установленому порядку від водокористувача воду для забезпечення своїх потреб.

ВПЛИВ НА АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ ШКІДЛИВИЙ ФІЗИЧНИЙ (воздействие на атмосферный воздух вредное физическое; harmful physical effect on atmospheric air) – шкідливий вплив шуму, вібрації, іонізуючого випромінювання, температурного й інших фізичних чинників, що змінюють температурні, енергетичні, хвильові, радіаційні та інші фізичні властивості атмосферного повітря, на здоров'я людини і навколишнє природне середовище.

ВРОЖАЙНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР (урожайность сельскохозяйственных культур; yield of crops) – середній розмір певної продукції рослинництва з одиниці фактично зібраної площі певної культури. В.с.к. у статистиці вимірюють у центнерах із гектара (ц/га) або з 1 м² закритого ґрунту.

ВСЕСВІТНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (ВООЗ) (Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ); World Health Organization (WHO)) – спеціалізована установа ООН, створена у 1948 р. Згідно зі статутом, метою ВООЗ є досягнення всіма народами найвищого рівня здоров'я, що визначається як

“стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб чи фізичних дефектів”. Практична діяльність ВООЗ направлена на боротьбу з хворобами, сприяння зміцненню національних служб охорони здоров'я, охорону здоров'я матері та дитини, розробку медико-санітарних аспектів охорони навколишнього середовища, розвиток інформаційно-видавничої справи та ін. ВООЗ проявляє значний інтерес до вдосконалення санітарної статистики. Тематика охорони здоров'я включається до багатьох програм і проектів ВООЗ: охорони матері та дитини, харчування, санітарної освіти, масових кампаній із вакцинації дитячого населення. Керівним органом ВООЗ є Всесвітня асамблея охорони здоров'я, в якій представлені всі країни – члени ООН.

ВТОРИННІ ЕНЕРГЕТИЧНІ РЕСУРСИ (вторичные энергетические ресурсы; recycled energy resources) – енергетичний потенціал продукції, відходів, побічних і проміжних продуктів, що утворюється в технологічних агрегатах (установках, процесах) і не застосовується в самому агрегаті, але може бути частково або повністю використаний для енергопостачання інших агрегатів (процесів).

ГАЗ ПАРНИКОВИЙ (газ парниковый; tor-heat gas) – газ, який затримує інфрачервоне випромінювання земної поверхні, що призводить до глобального потепління на планеті. До основних парникових газів належать: діоксид вуглецю (CO_2), метан (CH_4), оксид азоту (N_2O), гідрофторвуглеці (ГФВ), перфторвуглеці (ПФВ) та гексафторид сірки (SF_6).

ГАЛУЗІ НАУКОЄМНІ (отрасли наукоемкие; R&D intensive industries) – галузі з високою часткою витрат на наукові дослідження та експериментальні розробки. До них належать галузі, що відрізняються передовим з науково-технічного погляду виробничим апаратом та кадровим потенціалом, значними фінансовими витратами на наукові дослідження і дослідно-конструкторські розробки, виробництвом технічно передової продукції. За визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку, до цієї групи входять: аерокосмічна, електронна, фармацевтична галузі, виробництво медичних та оптичних інструментів, годинників, офісного обладнання та комп'ютерів.

ВТРАТИ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ ПРЯМІ (потери топливно-энергетических ресурсов прямые; real loss of fuel and power resources) – втрата паливно-енергетичних ресурсів поза технологічними процесами (вид нераціонального використання паливно-енергетичних ресурсів).

ВТРАТИ РОБОЧОГО ЧАСУ (потери рабочего времени; loss of working time) – час, який можна було використати для роботи, але невідпрацьований через неявки з дозволу адміністрації (включаючи неявки з ініціативи адміністрації), простої, прогули та страйки (див. *Час робочий*).

ВТРАТИ ТЕПЛОВОЇ ЕНЕРГІЇ (потери тепловой энергии; loss of heat energy) – різниця між кількістю тепла, поданого в мережу (включаючи кількість виробленого тепла і придбаного зі сторони з вирахуванням тепла, витраченого на власні виробничі потреби котельні), і кількістю тепла, спожитого всіма споживачами (абонентами).

ВЧЕНИЙ (ученый; scientist) – фізична особа, яка проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження й отримує наукові та (або) науково-технічні результати.

ГАММА-РОЗПОДІЛ (гамма-распределение; gamma-distribution) – розподіл неперервної випадкової величини зі щільністю $g_{\beta,\lambda}(x) = \frac{\beta^\lambda}{\Gamma(\lambda)} x^{\lambda-1} e^{-\beta x}$, якщо $x > 0$; $g_{\beta,\lambda}(x) = 0$, якщо $x \leq 0$, де λ – параметр ($\lambda > 0$); $\Gamma(\lambda)$ – гамма-функція Ейлера, $\Gamma(\lambda) = \int_0^\infty y^{\lambda-1} e^{-y} dy$.

ГАРАНТІЯ БАНКІВСЬКА (гарантия банковская; bank guarantee) – доручення банку-гаранта за свого клієнта, виконання ним грошових зобов'язань; означає взяття банком на себе зобов'язання в разі несплати клієнтом у строк платежів, що від нього залежать, здійснити платіж за свій рахунок.

ГАРМОНІЗАЦІЯ КЛАСИФІКАЦІЙ В ОФІЦІЙНІЙ СТАТИСТИЦІ (гармонизация классификаций в официальной статистике; harmonization of classifications in official statistics) – процес приведення класифікацій до базової відповідно до принципів гармонізації (встановлення необхідної відповідності). Гармонізовані

класифікації мають однаковий об'єкт класифікацій, структуру, принципи побудови, методи класифікації та кодування, ознаки класифікації, що забезпечує єдність опису та порівнянність даних про об'єкти. За ступенем гармонізації розрізняють класифікації модельні (довідкові), похідні та пов'язані (див. *Класифікації*).

За рівнем поширення класифікації бувають міжнародні (наприклад, класифікації ООН), регіональні (класифікації ЄС), національні (класифікації України або інших держав).

Для встановлення взаємної відповідності змісту угруповань національних і міжнародних класифікацій розробляють перехідні ключі (порівняльні таблиці), в яких міститься інформація про узгодженість позицій (кодів) національних і міжнародних класифікацій та навпаки. Мета порівняльних таблиць полягає у демонстрації взаємовідношення між попередньою і новою версією конкретної класифікації або між двома різними класифікаціями. Існують чотири можливих варіантів побудови таких таблиць.

Варіант	Стара класифікація	Нова класифікація	Співвідношення
1	A	B	1:1
2	A	B1 B2 B3	1:x
3	A1 A2 A3	B	x:1
4	A1 A2 A3	B1 B2 B3 B4	x:y

1-й варіант: Зміст будь-якого старого коду збігається зі змістом відповідного нового коду.

2-й варіант: Зміст будь-якого старого коду розбивається на кілька нових кодів.

3-й варіант: Зміст кількох старих кодів включається в один новий код.

4-й варіант: Зміст групи різних старих кодів можна порівняти тільки зі змістом групи різних нових кодів.

ГАСТРОНОМ (гастроном; grocery shop) – різновид неспеціалізованого продовольчого магазину, в якому здійснюється торгівля широким асортиментом продовольчих товарів через прилавок обслуговування і можуть надаватися додаткові послуги населенню.

ГЕКТАР ЕТАЛОННИЙ УМОВНИЙ (гектар эталонный условный; conventional standard

(reference) hectare) – умовно-натуральна одиниця, яка характеризує обсяг сільськогосподарської роботи, що відповідає 1 га. Для отримання загальних показників обсягу механізованих робіт і використання тракторного парку роботи, виконані тракторами, переводяться в Ге.у. через нормо-зміни шляхом множення кількості виконаних змінних технічнообґрунтованих норм виробітку трактором певної марки на його змінний еталонний виробіток. Технічно обґрунтовані норми встановлюються господарством та застосовуються у конкретних умовах виробництва на основі міжгалузевих і галузевих збірників типових норм праці. У теперішній час обсяг механізованих робіт у Ге.у. у статистичній звітності не відображається. Еталонний змінний виробіток визначається множенням коефіцієнта переводу певного трактора в умовні трактори на тривалість зміни у годинах. Коефіцієнти переводу фізичних тракторів в умовні чисельно дорівнюють продуктивності фізичних тракторів у Ге.у. за 1 год змінного часу.

ГЕНЕРАЛІЗАЦІЯ АВТОМАТИЗОВАНА (генерализация автоматизированная; automated generalization) – формалізований відбір, згладжування (вирівнювання) і фільтрація зображення згідно з заданими критеріями та процедурами.

ГЕНЕРАЛІЗАЦІЯ (КАРТОГРАФІЧНА) (генерализация (картографическая); cartographic generalization) – цілеспрямований відбір і узагальнення об'єктів реальної дійсності (картографічної інформації), що зображуються на карті під час виготовлення картографічних творів відповідно до їх призначення, масштабу та особливостей досліджуваної території.

ГЕОІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА (ГІС) (геоинформационная система (ГИС); geographic information system (GIS)) – апаратно-програмний, людино-машинний комплекс, що забезпечує збирання, обробку, відображення і поширення просторово координованих даних, інтеграцію даних і знань про територію для їх ефективного використання при розв'язуванні завдань, пов'язаних з інвентаризацією, аналізом, моделюванням, програмуванням і управлінням навколишнім середовищем та територіальною організацією суспільства.

ГІС має такі підсистеми: підсистема збирання даних, що охоплює введення у пам'ять комп'ютера шляхом запису (кодування) даних з різних джерел, у тому числі з аеро-, космофо-

тозійомки, цифрового дистанційного зондування, готових цифрових карт, цифрових моделей рельєфу, цифрових ортофотознімків, цифрових баз даних, словесних описів і замальовок, статистичних даних тощо; підсистема зберігання і вибірки, що на основі комп'ютерних методів пошуку, реалізованих у програмному забезпеченні ГІС, передбачає зберігання (явно або неявно) геометричних координат точкових, лінійних і площинних геометричних об'єктів та пов'язаних з ними характеристик (атрибутів); підсистема аналізу, яка, спираючись на потенціал сучасних комп'ютерів, забезпечує вимірювання, порівняння й опис інформації, що зберігається у базі даних, з наданням швидкого доступу до вихідних даних і уможливленням агрегації та класифікації даних для подальшого аналізу; підсистема виводу, що забезпечує представлення результатів у вигляді карти, а також побудову таблиць, графіків, діаграм, фотографій тощо.

ГЕОІНФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ (ГІС-АНАЛІЗ) (геоинформационный анализ (ГИС-анализ); geographic information analysis (GIS-analysis)) – аналіз взаємного просторового розташування різних об'єктів на растрових або векторних зображеннях і атрибутивної (описової) інформації про них з метою розв'язування різних прикладних завдань. Основними загальними етапами ГІС-аналізу є: пошук та ідентифікація об'єкта; вимірювання просторових характеристик об'єкта; отримання атрибутивної інформації про об'єкти; аналіз просторової та атрибутивної інформації; різні дії над об'єктами (створення, виділення, переміщення, зливання, видалення, побудова буферних зон, перекласифікація тощо).

ГЕОІНФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ КОМПЛЕКСНИЙ (ГІС-анализ комплексный; complex GIS-analysis) – складний багатокроковий аналіз даних із використанням декількох джерел інформації, складних перетворень і алгоритмів. Г.а.к. проводиться на основі побудови графічних моделей (алгоритмів) аналізу за допомогою спеціального інструмента побудови моделей. При моделюванні можуть використовуватися растрові, векторні дані, а також їх комбінації.

ГЕОІНФОРМАЦІЙНИЙ АНАЛІЗ ПРОСТИЙ (ГІС-анализ простой; simple GIS-analysis) – виконання простих однокрокових перетворень даних (як правило, з одного файла), у

результаті яких виконується будь-яка одна дія (створення, виділення, переміщення, зливання, видалення, побудова буферних зон, перекласифікація тощо).

ГІДНА ПРАЦЯ (достойный труд; decent work). Див. *Праця гідна*.

ГІПЕРКУБ ДАНИХ (гиперкуб данных; data hypercube). Див. *Куб даних*.

ГІПЕРМАРКЕТ (гипермаркет; hypermarket) – різновид універсального магазину самообслуговування з торговою площею від 2500 м² і більше, в якому здійснюється продаж не менше 10 тисяч найменувань продовольчих та непродовольчих товарів, де також пропонується широкий перелік додаткових послуг населенню (стоянка автотранспорту, послуги з харчування, комплектування подарункових наборів тощо).

ГІПОТЕЗА (гіпотеза; hypothesis) – припущення для об'єкта дослідження щодо його характеристик та поведінки.

ГІПОТЕЗА АЛЬТЕРНАТИВНА (КОНКУРУЮЧА) (гіпотеза альтернативная (конкурирующая); alternative hypothesis, competitive hypothesis) – припущення H_1 , що є логічним запереченням припущення H_0 , яке перевіряється та називається “основною” чи “нульовою” гіпотезою. Гіпотези H_0 і H_1 надають дві можливості вибору, здійснюваного в задачах статистичної перевірки гіпотези.

ГІПОТЕЗА НУЛЬОВА (ОСНОВНА) (гіпотеза нулевая (основная); null hypothesis, principal hypothesis) – гіпотеза H_0 , справедливості якої перевіряється при статистичній перевірці. Протилежна їй гіпотеза H_1 називається альтернативною (конкуруючою).

ГІПОТЕЗА СТАТИСТИЧНА (гіпотеза статистическая; statistical hypothesis) – несуперечлива кількість припущень, що стосується розподілу сукупностей генеральних чи вибірок (X_1, X_2, \dots, X_n) . Якщо гіпотеза однозначно визначає розподіл імовірностей, вона називається простою, у інших випадках – складною.

ГІСТОГРАМА (гистограмма; histogram) – найпоширеніший спосіб графічного зображення інтервальних рядів розподілу. Г. (від грецького *histos* – стовп, *gramma* – запис) є діаграмою площинною, тобто діаграмою, в якій відношення між частотами або частками ряду розподілу виражаються відношеннями площ відповідним

способом побудованих прямокутників. Будується у прямокутній системі координат. По осі абсцис відкладають відрізки, які зображують інтервали значень ознаки, що варіює. На цих відрізках як на основах будують прямокутники, висота яких за рівних інтервалів відповідає частотам чи часткам, а за нерівних – щільності розподілу відповідних інтервалів, тобто площа прямокутника Г. дорівнює добутку частоти (частки) або щільності розподілу на величину інтервалу. Одержана ступінчаста фігура має вигляд зсунутих один до одного прямокутників, площі яких пропорційні частотам (часткам). Вибір для побудови частот або часток залежить здебільшого від мети дослідження, а також від характерних особливостей досліджуваного явища. Недоліком Г. є те, що вона мало придатна для графічного порівняння двох і більше рядів розподілу, оскільки при зображенні двох Г. лінії збігаються, що суттєво ускладнює їх сприймання.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ (глобализация; **globalization**) – економічна, політична, науково-технічна, демографічна, культурна й екологічна взаємозалежність та взаємодія країн, регіонів світу. Причинами Г. є розширення міжнародної діяльності держав, міжнародний рух капіталів шляхом інтенсифікації потоків міжнародного інвестування на базі транснаціональних компаній (груп підприємств), створення альянсів у сфері виробництва, наукових досліджень та інших видів діяльності, культурний міжнародний обмін, створення та розвиток Інтернет технологій та інших сучасних засобів комунікації.

ГОРИЗОНТ ПРОГНОЗУВАННЯ (горизонт прогнозирования; **forecasting horizon, time horizon**) – крайній термін, до якого прогноз дійсний із заданою точністю. У деяких роботах цей термін трактують інакше: Г.п. – проміжок часу, на який розраховується прогноз. Для останнього тлумачення можна ще застосовувати термін “глибина прогнозування”.

ГОСПОДАРСТВА НАСЕЛЕННЯ (хозяйства населения; **households**) – домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність з метою як самозабезпечення продуктами харчування, так і виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи – підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства.

ГОСПОДАРСТВА НАСЕЛЕННЯ ПІДСОБНИ ОСОБИСТІ (хозяйства населения подсобные личные; **private subsidiary farms**) – земельні ділянки, що надані громадянам у власність, постійне чи тимчасове користування з метою виробництва сільськогосподарської продукції.

ГОСПОДАРСТВО РЕСТОРАННЕ (хозяйство ресторанное; **restaurant business**) – вид економічної діяльності суб'єктів господарювання щодо надання послуг із задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього у закладах (об'єктах) Г.р.

ГОСПОДАРСТВО РИБНЕ (хозяйство рыбное; **fish industry**) – галузь економіки, завданнями якої є вивчення, охорона, відтворення, вирощування, використання риби та інших водних живих ресурсів, їх вилучення (вилов, добування, збирання) та переробка з метою одержання харчової, технічної, кормової, медичної та іншої продукції для задоволення потреб населення.

ГОСПОДАРСТВО СЕЛЯНСЬКЕ ОСОБИСТЕ (хозяйство крестьянское личное; **private farm business**) – господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму.

ГОСПОДАРСТВО ФЕРМЕРСЬКЕ (хозяйство фермерское; **farm business**) – форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займаються її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення Г.ф.

ГОТІВКА КАСОВА ОБОРОТНА (наличность кассовая оборотная; **circulating cash in hand**) – частина залишку коштів загального фонду відповідного бюджету, що формується на початок планового бюджетного періоду з метою покриття тимчасових касових розривів.

ГРАНИЧНО ДОПУСТИМА КОНЦЕНТРАЦІЯ (ГДК) (предельно допустимая концентрация (ПДК); **maximum permissible concen-**

tration) – норматив, який визначає кількість шкідливої речовини у навколишньому середовищі, що практично не впливає на здоров'я людей, тварин, на рослини і мікроорганізми, а також природні угруповання в цілому. Встановлюється на законодавчому рівні або регламентується компетентними установами.

ГРАНИЧНО ДОПУСТИМИ ВИКИДИ (ГДВ) (предельно допустимые выбросы; maximum permissible emissions) – маса речовини у зворотній воді, що є максимально допустимою для відведення за встановленим режимом певного пункту водного об'єкта за одиницю часу.

ГРАФІК ЗОБРАЖУВАЛЬНИЙ (график изобразительный; pictorial diagram) – спрощене наочне зображення явищ і процесів, що описуються. Виконується різними способами: 1) розміри рисунків приймаються пропорційними зображуваним величинам (див. *Діаграма фігури*); 2) символи однакового розміру чи геометричні фігури позначають певну величину, а порівнювані явища відрізняються кількістю таких символів чи розташуванням фігур; 3) графічні елементи (криві, стовпчики тощо) супроводжуються рисунками. В основі порівняння повинна лежати або площа, або об'єм порівнюваних величин, або фігура-символ, що визначає деяку масштабну величину, наприклад, одна консервна банка приймається за 1000 млн. умовних банок, населення символічно зображується у вигляді фігурок людей тощо.

ГРАФІК ЛОГАРИФМІЧНИЙ (график логарифмический; logarithmic diagram) – вид графіка, при побудові якого на осях абсцис і ординат використовуються шкали логарифмічні (див. *Шкала логарифмічна*). Застосовується для зображення відносних змін однієї змінної залежно від зміни іншої.

ГРАФІК НАПІВЛОГАРИФМІЧНИЙ (график полулогарифмический; half-logarithmic diagram) – вид графіка, при побудові якого одна зі шкал є логарифмічною (див. *Шкала логарифмічна*). Застосовується, в основному, при побудові графіків часових рядів. По осі абсцис у звичайному масштабі відкладається час, а на осі ординат у логарифмічному масштабі – рівні ряду. Для ряду, що зростає, різниці ординат точок кривої (їх приріст) пропорційні темпам зростання подібно до того, як на звичайній шкалі ці ординати пропорційні рівням ряду. Таким чином, можна визначити відношення, зокрема відсоткове, між будь-якими точками графіка.

ГРАФІК РАДІАЛЬНИЙ (график радиальный; radial graph) – вид графіка, побудованого у полярних координатах. Використовується для зображення явищ, які періодично змінюються у часі (переважно сезонних коливань). Час відраховується за годинниковою стрілкою по колу, а значенню показника відповідає відстань точки від центра. Якщо зображується декілька циклів (кожен з яких відповідає одному колу), Г.р. при збільшенні величини показника має вигляд спіралі. Якщо ж до початку наступного циклу показник повертається до початкового значення, то Г.р. є замкненим.

ГРАФІК РОЗПОДІЛУ СУКУПНОСТІ (график распределения совокупности; population distribution graph) – графічне зображення варіаційних рядів у формі полігону розподілу, гістограми, кривої розподілу, кумуляти, отів. Г.р.с. показує характер і форму розподілу одиниць статистичної сукупності за різними варіантами групувальної ознаки, відображає структуру досліджуваної сукупності за ознаками та (за наявності) структурні зрушення; при цьому вибір ознаки визначається завданнями та цілями дослідження. Через це Г.р.с. є зручним та ефективним способом первинного подання статистичних даних, за яким можна виявити характерні їх особливості й окреслити напрями та засоби подальшого аналізу. Для побудови Г.р.с. використовується, як правило, прямокутна система координат. Значення ознаки відкладається зазвичай на осі абсцис, відповідні частоти (або інші статистичні характеристики) – на осі ординат. Вид Г.р.с. залежить від типу ряду розподілу.

ГРАФІК СТАТИСТИЧНИЙ (график статистический; statistical graph) – спосіб наочного подання і зображення геометричними знаками та іншими графічними засобами статистичних даних з метою їх узагальнення й аналізу. Основною особливістю цього способу є те, що дослідження статистичних даних відбувається за допомогою їх графічного зображення. Відмінність Г.с. від інших видів графічних зображень полягає в тому, що його предметом є статистичні дані, тобто цифрові показники, здобуті при спостереженні масових суспільних явищ і процесів. Істотним для Г.с. є не лише наочне подання статистичних даних, але і їх узагальнення та аналіз. До властивостей Г.с. належать: 1) наочність, тобто наведені таким чином дані легше сприймаються та усвідомлюються; 2) синоптичність, тобто можливість одним по-

глядом охопити всю сукупність наведених даних; 3) сугестивність – можливість попередньо пояснити окремі властивості та особливості явища, які в первинних даних перебувають у прихованому стані; 4) пізнавальність та аналітичність. Г.с. надають можливість порівняння різних статистичних даних при їх спільному зображенні, можуть бути використані як засіб обчислення деяких узагальнюючих характеристик статистичних сукупностей (мода, медіана тощо). Істотна роль належить Г.с. під час контролю вихідних статистичних даних та перевірки їх достовірності.

ГРАФІКИ ЧАСОВИХ РЯДІВ (графіки временных рядов; historigrams) – спосіб графічного зображення часового ряду, тобто впорядкованих показників, що характеризують зміни явищ і процесів у часі. Найбільш прийнятною для Г.ч.р. є прямокутна система координат (використовуються також полярна та трикутна системи). На осі абсцис відкладають час (роки, місяці тощо), на осі ординат – значення рівнів ряду динаміки. На один графік можна нанести для порівняння зображення (у вигляді стовпчиків, ліній і т. д.) декілька динамічних рядів. При побудові Г.ч.р. можна використовувати шкалу арифметичну просту, напівлогарифмічну тощо (див. *Графік напівлогарифмічний, Графік радіальний*). Важливою властивістю Г.ч.р. є комплексність характеристики розвитку і зміни досліджуваного явища у часі. Вона полягає в тому, що Г.ч.р. дають змогу одночасно виявити наявність чи відсутність змін рівнів явища у часі, з'ясувати особливості зміни явищ (напрям, інтенсивність тощо) за окремі проміжки часу, визначити основну тенденцію їх розвитку за весь період, що розглядається, виявити “аномальні” рівні явища та “критичні” точки його розвитку (за наявності), провести попередню періодизацію явища, тобто його розбивку на однорідні з погляду характеру і напрями розвитку періоди, встановити наявність і тип сезонних коливань тощо, тобто створити цілісну картину розвитку та зміни у часі статистичних явищ (див. також *Діаграма лінійна*).

ГРОМАДА ТЕРИТОРІАЛЬНА (общественность территориальная; community) – мешканці, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл з єдиним адміністративним центром.

ГРОМАДЯНИ (ОСОБИ) НЕПРАЦЕЗДАТНІ (граждане (лица) нетрудоспособные; disabled citizens (persons)) – особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку, особи, які досягли пенсійного віку, що дає право на призначення пенсії на пільгових умовах та непрацюючі особи, визнані інвалідами в установленому порядку, у т. ч. діти-інваліди, а також особи, які, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника (відповідно до чинного законодавства).

ГРОМАДЯНСТВО (гражданство; citizenship) – політична і правова належність особи до складу громадян конкретної держави, що визначає стосунки між ними (між державою та особою) та проявляється у сукупності їх взаємних прав, обов'язків і відповідальності. Порядок надбання та втрати Г. регламентується національним правом. З міжнародно-правових позицій інститут Г. має значення для уніфікації прав людини та їх міжнародно-правового захисту, для вирішення питань про дипломатичний захист іноземних громадян, про їх невідчужуваність (у деяких випадках) судам держави перебування тощо.

Як правило, Г. отримується за місцем народження особи, тому питання про Г. дітей має особливе значення у національному законодавстві. Надбання Г. можливе також у порядку натуралізації (тобто за клопотанням людини, у результаті усиновлення, заміжжя і т. д.). Окремими випадками надбання Г. є отримання його як винагороду за особливі заслуги у зміцненні державності України чи реінтеграція (відновлення у правах). У міжнародній практиці відомі особливі випадки зміни Г. у порядку оптації, тобто вибору Г. при переході конкретної території до іншої держави. Втрата Г. відбувається або природним шляхом (у випадку смерті), або за заявою людини про добровільний вихід із Г. певної держави.

Особливі труднощі створює проблема подвійного Г., коли людина одночасно є громадянином двох держав: однієї – за народженням, іншої – у результаті, наприклад, шлюбу. У теперішній час загальновизнані норми міжнародного права, що встановлюють основні права і свободи, якими повинні володіти всі люди незалежно від того, в якій країні вони проживають. Основні міжнародно-правові норми містяться у Загальній декларації прав людини (1948 р.) та інших міжнародних документах. Забезпечення певного рівня прав і свобод людини перед-

бачається внутрішнім законодавством кожної країни. Законом України “Про громадянство України” визначається, що громадянство України – це правовий зв’язок між фізичною особою й Україною, який знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов’язках. Громадянин України – особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України. За громадянином України не визнається належність до іноземного громадянства до прийняття рішення про втрату громадянства України.

ГРОШІ ГОТІВКОВІ (деньги наличные; ready money, cash) – банкноти і монети, що знаходяться в обороті та широко використовуються для здійснення платежів (не належать пам’ятні монети, які фактично не знаходяться в обороті).

ГРУПА ВІКОВА (група возрастная; age group) – сукупність людей одного віку, основний елемент вікової структури населення. Залежно від цілей демографічного і соціально-економічного аналізу розрізняють Г.в. однорічні та укрупнені (5-річні, 10-річні тощо); для дітей до одного року використовуються Г.в. за місяцями чи днями життя. Число Г.в. залежить від величини обраного вікового інтервалу. Оскільки інтенсивність демографічних процесів диференціюється за віком, Г.в. відіграють важливу роль у дослідженні відтворення населення, його соціально-економічної активності, формування потреб і т. д. Поняття “група вікова” іноді неточно отожднюється з поняттями “покоління” та “когорта”.

ГРУПА ПІДПРИЄМСТВ (група предприятий; group of enterprises) – об’єднання підприємств, пов’язаних між собою правовими та / або фінансовими зв’язками. У Г.п. може бути більше одного центра прийняття рішень, особливо якщо це стосується виробничої політики, політики збуту; також можуть бути централізованими певні аспекти фінансового менеджменту та оподаткування тощо. З позиції статистичного спостереження Г.п. можуть виступати як групи резидентів певної країни, групи транснаціональні та групи з частковою локалізацією на певній території.

ГРУПА ПРОМИСЛОВО-ФІНАНSOVA (група промышленно-финансовая; industrial and financial group) – група суб’єктів господарювання, що перебувають під безпосереднім чи опосередкованим контролем юридичної або

фізичної особи (групи осіб), пов’язаних між собою юридичними та господарськими відносинами з метою створення найбільш сприятливого фінансового середовища для реалізації великомасштабних бізнес-проектів і програм, а саме: максимальної концентрації в рамках однієї бізнес-структури економічного потенціалу пріоритетних галузей економіки; формування цінової політики; встановлення максимального контролю за ринком виробництва та збуту продукції; поширення сфери впливу цієї структури на інші галузі економіки.

ГРУПА ТОВАРНА (група товарная; commodity group) – сукупність товарів (послуг)-представників, які об’єднані за споживчим призначенням та походженням.

ГРУПА ХОЛДИНГОВА БАНКІВСЬКА (група холдинговая банковская; banking holding group) – банківське об’єднання, до складу якого входять винятково банки.

ГРУПА ХОЛДИНГОВА ФІНАНСОВА (група холдинговая финансовая; financial holding group). Див. *Фінансова холдингова група*.

ГРУПУВАННЯ (группировка; grouping) – 1) ланка третього етапу дослідження статистичного, що уможливує виявлення найбільш характерних властивостей та особливостей прояву явищ і процесів.

Г. полягає у поділі сукупності статистичної на групи за певними ознаками для виділення типів явищ, вивчення їхньої структури або взаємозв’язків. Проводиться для розв’язання конкретних аналітичних задач за певними ознаками, що легко розпізнаються; 2) процес утворення груп одиниць сукупності, однорідних у будь-якому суттєвому сенсі, що мають однакові чи близькі значення ознаки груповальної (ознак). Щоб виконати групування, встановлюють ознаку, за якою одиниці сукупності розподіляють за групами, кількість груп і їх межі. Кожну одиницю сукупності залежно від значення у ній груповальної ознаки відносять до відповідної групи, потім виконується підрахунок кількості одиниць у кожній групі, а також загальних (підсумкових) обсягів адитивних ознак, якими вони характеризуються.

ГРУПУВАННЯ АНАЛІТИЧНЕ (группировка аналитическая; analytical grouping) – групування з метою виявлення взаємозв’язків між досліджуваними явищами (ознаками). Взаємопов’язані ознаки поділяють на ознаки

факторні й ознаки результативні. При цьому за групувальну обирають факторну ознаку. Для кожної виділеної групи розраховується або середнє значення результативної ознаки, якщо вона кількісна (див. *Ознака кількісна*), або відносні величини, якщо вона якісна (атрибутивна, описова). За наявності зв'язку між факторною та результативною ознаками групові середні від групи до групи поступово змінюються – збільшуються або зменшуються. Якщо при зростанні факторної ознаки зростає результативна, то це вказує на прямий зв'язок, якщо ж зміна відбувається у різних напрямках – зворотний.

ГРУПУВАННЯ БАГАТОВИМІРНЕ (групування багатомерна; multivariate grouping) – групування одиниць сукупності, що проводять за величиною середньої багатовимірної. При цьому кожна одиниця сукупності характеризується рядом ознак (показників), отриманих перетворенням матриці абсолютних значень базової ознаки у матрицю відносних значень

виду: $P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\bar{x}_j}$ і $Q_i = \frac{y_i}{\bar{y}_i}$, де x_j – ознака фак-

торна, \bar{x}_j – її середня величина, y_i – ознака результативна, \bar{y}_i – її середня величина, i, j – лічильники факторної та результативної ознак відповідно. Г.б. багатовимірне – один із прийомів розв'язання завдання утворення близьких у певному значенні груп одиниць сукупності, якщо кожна одиниця характеризується декількома ознаками.

ГРУПУВАННЯ ВТОРИННЕ (групування вторична; secondary grouping) – результати перегрупування даних з метою порівняння структур двох групувань, виділення типів тощо. Перегрупування здійснюється або об'єднанням, або розщепленням інтервалів первинного групування (див. також *Метод вторинного групування*).

ГРУПУВАННЯ КОМБІНАЦІЙНЕ (групування комбінаторна; combined grouping, mixed grouping) – групування, в якому поділ сукупності статистичної на групи проводять за двома й більше ознаками, які взято в поєднанні (комбінації). Спочатку утворюють групи за однією ознакою, потім виділені групи розподіляють на підгрупи за іншою ознакою, далі

окреслені підгрупи розподіляють на підгрупи за наступною ознакою і т. д. Г.к. – дієвий метод аналізу соціально-економічних явищ.

ГРУПУВАННЯ НЕСТАНДАРТНЕ (групування нестандартне; non-standard grouping) – процес розподілу сукупності об'єктів на групи, однорідні за певною ознакою, значення якої для всіх елементів сформованої групи незначно відрізняються.

ГРУПУВАННЯ ПЕРВИННЕ (групування первинне; primary grouping) – групування, що проводять безпосередньо за первинними даними спостереження статистичного. Може слугувати основою побудови групування вторинного.

ГРУПУВАННЯ ПРОСТЕ (групування просте; simple grouping) – групування, в якому об'єднання одиниць сукупності у групи проводять за однією певною ознакою.

ГРУПУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНЕ (групування територіальне; area grouping) – розподіл статистичної сукупності на групи за економіко-географічною або адміністративно-територіальною ознаками.

ГРУПУВАННЯ СТРУКТУРНЕ (групування структурне; structural grouping) – групування, яке виявляє побудову якісно однорідної сукупності статистичної за певними ознаками, що характеризують її структуру. Г.с. характеризує склад однорідної сукупності за певними ознаками, обсяги явища та вагомість окремих груп. Порівняння даних Г.с. у часі дає уявлення про структурні зрушення, що відбулись у цій сукупності за певні періоди часу.

ГРУПУВАННЯ ТИПОЛОГІЧНЕ (групування типологічне; typological grouping) – групування, за допомогою якого у статистичній сукупності виділяють однорідні у суттєвому сенсі групи, перш за все, – класи та соціально-економічні типи. Г.т. є вихідним, дуже важливим етапом статистичного дослідження. Найскладніша проблема Г.т. – вибір групувальної ознаки. Для виділення типів часто беруть не окремі, ізольовані ознаки, а сукупність ознак.

ГУСТОТА НАСЕЛЕННЯ (плотність населення; population density). Див. *Щільність населення*.

Д

ДАЛЬНІСТЬ ПЕРЕВЕЗЕННЯ (дальность перевозки; length of haul) – відстань перевезення (транспортування) об'єкта в кілометрах (на морському транспорті – у милях) від пункту відправлення до пункту призначення мережею шляхів сполучення певного виду транспорту. Середня Д.п. вантажів – відстань, на яку перевозиться у середньому одна тонна вантажів. Визначається як середня величина з відстаней перевезення відправлень вантажів з урахуванням їх ваги діленням вантажообороту в тонно-кілометрах на обсяг перевезень у тоннах у цілому за видами транспорту, окремими видами вантажів і видами сполучення. Середня Д.п. пасажирів – відстань, на яку перевозиться в середньому один пасажир. Визначається як середня величина з відстаней окремих пасажиропоїздок діленням пасажирообороту в пасажиро-кілометрах на кількість перевезених пасажирів у цілому за видами транспорту та видами сполучення.

ДАНІ (данные; data) – інформація, що характеризує певний об'єкт. Д. є фізичним способом представлення, прийнятим для передачі, інтерпретації та оброблення людьми чи автоматизованими засобами. Статистичні дані (див. *Дані статистичні*) – дані, отримані з обстеження чи адміністративного джерела, що використовуються для одержання статистичної інформації (див. *Інформація статистична*).

ДАНІ АДМІНІСТРАТИВНІ (данные административные; administrative data) – дані, отримані на підставі спостережень, проведених органами державної влади (за винятком органів державної статистики), органами місцевого самоврядування та іншими юридичними особами відповідно до законодавства та з метою виконання адміністративних обов'язків і завдань, віднесених до їх компетенції.

ДАНІ ДОВІДКОВІ (У ДИСТАНЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ) (данные справочные (в дистанционных исследованиях); reference data in remote research) – дані про фізичний стан земної поверхні, отримані з інших джерел, а не з первинних даних дистанційного зондування, що використовуються для підтвердження аналізу даних дистанційного зондування. Вони зазвичай включають карти, аерознімки та іншу топографічну інформацію, вимірювання температури, дані про метеоумови. До них також належать деякі види додаткових і ефемерних даних. У більшості випадків Д.д. більш

придатні, якщо їх збирати одночасно з первинними даними. Позначаються також термінами “істинні наземні дані” (ground truth), “наземні дані” (ground data), “наземні вимірювання” (groundbased measurements).

ДАНІ ІСТОРИЧНІ (данные исторические; historical data) – дані, що асоціюються з часом (зазвичай з часом появи відповідного факту предметної галузі) і представляють або факти, які вже відбулися, або модельні значення фактів для аналізу “що і якщо”.

ДАНІ КІЛЬКІСНІ (данные количественные; quantitative data) – дані, що відображають певну кількість, обсяг чи рівень. Зазвичай існують одиниці вимірювання, пов'язані з даними, наприклад, метри щодо зросту особи. З огляду на це існують цензи для таких даних.

ДАНІ НАЗЕМНІ (У ДИСТАНЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ) (данные наземные (в дистанционных исследованиях); ground-based data in remote research) – допоміжні дані, зібрані на місцевості. Одержана з них інформація використовується як доповнення при інтерпретації матеріалів дистанційного дослідження.

ДАНІ ПЕРВИННІ (данные первичные; primary data) – кількісна та / або якісна характеристика явищ і процесів, отримана від респондента шляхом безпосередньої реєстрації в ході проведення статистичного спостереження. Д.п. можуть використовуватись або як мікрофайли, або як вхідна інформація у процесі її подальшого агрегування і перетворення на вихідну інформацію залежно від програми статистичного спостереження і потреб споживачів статистичної інформації. Д.п., отримані органами державної статистики від респондентів, є конфіденційною інформацією, що охороняється Законом України “Про державну статистику” і використовується винятково для статистичних цілей у зведеному знеособленому вигляді.

ДАНІ ПРО ОБ'ЄКТ БУДІВНИЦТВА ПРОЕКТНІ (данные об объекте строительства проектные; project data) – дані, що наводяться про ті об'єкти будівництва, на які отримано дозвіл. Включають такі характеристики об'єкта будівництва: найменування та адреса об'єкта; вид будівлі, споруди; призначення нежитлової будівлі або інженерної споруди; характер будівництва; дата початку та закінчення будівництва; проектна потужність будівлі, споруди; загальний будівельний об'єм нової будівлі; загальна площа нової будівлі; кількість

повних поверхів нової будівлі; інвесторська вартість будівлі, споруди за проектом, у т. ч. витрати на виконання будівельних і монтажних робіт; кількість квартир житлової будівлі.

ДАНІ СТАТИСТИЧНІ (данные статистические; statistical data) – 1) масові системні кількісні та / або якісні характеристики соціально-економічних явищ і процесів (наприклад, обсяг експорту-імпорту товарів, чисельність безробітних, розмір акціонерного капіталу товариства, кількість зареєстрованих злочинів, думка керівників підприємств). Д.с. мають відповідати певним вимогам: бути вірогідними (відповідати реальному стану); репрезентативними (за обсягом та суттю); своєчасними; порівнянними в часі або у просторі (за складом сукупності, одиницями вимірювання, методикою збирання та обробки, територіальною належністю одиниць); доступними; 2) інформація, отримана на підставі проведених статистичних спостережень, що пройшла процес перетворення і подана в агрегованому формалізованому вигляді відповідно до загальноприйнятих статистичних принципів та методології.

ДАНІ ЯКІСНІ (данные качественные; qualitative data) – характеристики, що описують властивості об'єкта спостереження вербально. Властивості розподіляються на класи, яким для потреб їх подальшого агрегування і перетворення на вихідну статистичну інформацію надаються цифрові значення. Виділяють два типи Д.я.: порядкові (що підлягають певному впорядкуванню) та номінальні (для яких немає порядку, що може бути змістовно інтерпретований).

ДАТА КРИТИЧНА (дата критическая; critical date). Див. *Момент перепису критичний*.

ДАТА ПЕРЕПИСУ (дата переписи; date of census) – календарна дата, з якою пов'язаний підрахунок одиниць спостереження за переписом: рік, місяць, перший день початку перепису населення (якщо він проводиться протягом кількох днів) чи день проведення перепису при одноденному переписі (див. *Час перепису*). Під час проведення перепису населення України 2001 р. за дату перепису було обрано 5 грудня.

ДЕБЕТ (дебет; debit) – ліва сторона бухгалтерського рахунку, що визначає майно (майнові права) підприємства. Д. і кредит є стандартизованими методологічними прийомами бухгалтерського обліку (див. *Кредит*).

ДЕВАЛЬВАЦІЯ (девальвация; devaluation) – зниження офіційного курсу національної валюти щодо валют інших країн.

ДЕЗАГРЕГУВАННЯ ДАНИХ (дезагрегирование данных; data disaggregation) – операція над кубом даних, новий куб більшого об'єму шляхом заміни значень деяких елементів вимірів відповідними сукупностями значень елементів нижчих рівнів ієрархії і декомпозиції відповідних значень початкових показників. Метод декомпозиції залежить від природи представлених даних і визначається користувачем даних. Д.д. дозволяє, наприклад, перейти від розгляду річних даних за деякими категоріями продуктів до квартальних даних.

ДЕКЛАРАНТ (декларант; declarant) – юридична чи фізична особа, яка здійснює декларування товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України. Декларантами можуть бути підприємства або громадяни, яким належать товари і транспортні засоби, що переміщуються через митний кордон України, або уповноважені ними митні брокери (посередники). Декларантами товарів і транспортних засобів, що належать громадянам, також можуть бути громадяни, уповноважені власниками зазначених товарів і транспортних засобів на здійснення декларування нотаріально посвідченими дорученнями. Д. зобов'язаний:

- здійснити декларування товарів і транспортних засобів відповідно до порядку, встановленого Митним кодексом України;
- на вимогу митного органу (див. *Органи митні*) пред'явити товари і транспортні засоби для митного контролю і митного оформлення;
- надати митному органу передбачені законодавством документи і відомості, необхідні для виконання митних процедур;
- сплатити податки і збори.

ДЕКЛАРАЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНА (декларация инвестиционная; investment declaration) – 1) документ, що є складовою частиною регламенту інституту спільного інвестування та додатком до договору з компанією з управління активами, в якому визначаються основні напрями та обмеження інвестиційної діяльності інституту спільного інвестування; 2) документ, що визначає інвестиційну політику недержавного пенсійного фонду, основні напрями та обмеження інвестування активів недержавних пенсійних фондів відповідно до законодавства.

ДЕКЛАРАЦІЯ МИТНОЇ ВАРТОСТІ (декларация таможенной стоимости; declaration of customs value) – документ, за яким здійснюється подання особою митному органу за встановленою формою відомостей щодо митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України чи щодо яких змінюється митний режим.

ДЕКЛАРУВАННЯ (декларирование; customs declaring) – заявлення за встановленою формою (письмовою, усною, шляхом вчинення дій) точних відомостей про товари і транспортні засоби, мету їх переміщення через митний кордон України, а також відомостей, необхідних для здійснення їх митного контролю та митного оформлення (див. також *Декларант*). Товари та транспортні засоби, що переміщуються через митний кордон України, декларуються митному органу, який здійснює митне оформлення цих товарів і транспортних засобів (див. *Органи митні*).

Перелік товарів, що підлягають обов'язковому декларуванню, встановлюється Митним кодексом України та актами Кабінету Міністрів України.

ДЕЛІСТИНГ (делистинг; delisting) – 1) процедура виключення цінних паперів з реєстру організатора торгівлі, якщо вони не відповідають правилам організатора торгівлі, з наступним припиненням їх обігу на організаторі торгівлі або переведенням у категорію цінних паперів, допущених до обігу без включення до реєстру організатора торгівлі; 2) вилучення цінних паперів зі списку дозволених для операцій на фондовій біржі після перевірки та виявлення їх незабезпеченості.

ДЕМОГРАФІЯ (демография; demography) – наука про закономірності відтворення населення у суспільно-історичній зумовленості цього процесу. Як самостійна наука Д. вивчає закономірності та соціальну зумовленість народжуваності, смертності, шлюбності та розлучуваності, відтворення подружніх пар та родин, відтворення населення у цілому як єдності цих процесів. Вона досліджує зміни статеві-вікової, шлюбної та родинної структур населення, взаємозв'язок демографічних процесів і структур, а також закономірності зміни загальної чисельності населення як взаємодії цих явищ. Д. розробляє методи опису, аналізу та прогнозування демографічних процесів і структур. На основі досліджень внутрішніх взаємозв'язків

між процесами і структурами, а також впливу на них умов життя і суспільних відносин, інтенсивності демографічних процесів, Д. досліджує як загальні закономірності їх протікання, так і особливості прояву цих закономірностей у конкретному населенні в певних умовах місця і часу. До сфери демографічних досліджень входить опис демографічної ситуації, аналіз тенденцій і факторів демографічних процесів у країні в цілому, на окремих її територіях або у групах населення в різні періоди. На основі вивчення особливостей народжуваності та смертності в різних поколіннях, у різних соціальних групах і на різних територіях Д. оцінює їх найбільш вірогідні зміни в майбутньому, розробляє демографічні прогнози. Наукове та практичне значення Д. обумовлено тим, що населення є основою і суб'єктом всього суспільного життя.

ДЕМОГРАФІЯ ПІДПРИЄМСТВ (демография предприятий; business demography, demography of enterprises) – статистичне спостереження в межах структурної статистики підприємств, що вивчає, за аналогією з населенням, процеси виникнення (“народження”), еволюції та припинення діяльності (“смерті”) підприємств, а також зміну кількості існуючих і новостворених підприємств, тобто структуру бізнесу та її динаміку. Дані щодо Д.п. використовують як для отримання вихідної статистичної інформації, так і для формування й аналізу сукупностей статистичних спостережень.

ДЕМОМЕТРІЯ (демометрия; demometrics) [від грецького *demos* – народ і *metreo* – вимірюю] – вимірювання демографічних процесів, застосування математичних методів у демографії. Термін запропоновано у 1966 р. шведським ученим Х. Хюреніусом як синонім до поняття “математична демографія”. Надалі в Д. почали включати також демографічні моделі та теорію отримання демографічних коефіцієнтів. Співвідношення Д. та демографії є аналогічним співвідношенню соціології та соціометрії, психології та психометрії тощо.

ДЕМОСКОПІЯ (демоскопия; demoscropy) [від грецького *demos* – народ і *skopeo* – дивлюсь] – спостерегаю; термін, запроваджений американським соціологом С. Доддом у 1946 р., що означає одержання інформації про населення за допомогою переписів, обстежень та інших способів статистичного спостереження. Д. охоплює як методику збирання та первинний контроль інформації, так і його організаційні

аспекти. Д. тісно перетинається з теорією та методикою соціологічних обстежень і теорією вибіркового методу. Д. є частиною демографічної статистики. Термін Д. наразі не є широковживаним.

ДЕПОЗИТАРІЙ (депозитарий; depositary) – юридична особа, яка створюється у формі відкритого акціонерного товариства, учасниками якого є не менше ніж десять зберігачів, і здійснює виключно депозитарну діяльність. При цьому частка одного учасника в статутному фонді Д. не може перевищувати 25% цього фонду. Фондова біржа чи учасники організаційно оформленого позабіржового ринку можуть бути засновниками Д.

Клієнтами Д. є зберігачі, які уклали з ним депозитарний договір, емітенти щодо рахунків власних емісій, відкритих на підставі договорів про обслуговування емісії цінних паперів, а також інші Д., з якими укладено договори про кореспондентські відносини. Оплата послуг Д. здійснюється за тарифами, що встановлює сам Д. Максимальний розмір тарифів встановлюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Антимонопольним комітетом України.

ДЕПОЗИТАРІЙ КЛІРИНГОВИЙ (депозитарий клиринговый; clearing depositary) – депозитарій, що одержав ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на здійснення клірингу щодо операцій з цінними паперами.

ДЕПОЗИТАРІЙ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ (депозитарий Национального банка; depositary of the National bank) – структурні підрозділи Національного банку, що проводять депозитарну діяльність і можуть здійснювати кліринг та розрахунки за договорами щодо операцій з цінними паперами.

ДЕПОЗИТАРІЙ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (депозитарий ценных бумаг; depositary of securities) – юридична особа, яка провадить виключно депозитарну діяльність та може здійснювати кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів.

ДЕПОЗИТИ ГОТІВКОВІ (ВКЛАДИ) (депозиты наличные (вклады); cash deposits (bank deposits)) – кошти, які надаються фізичними або юридичними особами в управління резиденту, визначеному фінансовою організацією згідно з чинним законодавством України, або нерезиденту на чітко визначений строк та під

процент, що оформлюється відповідною угодою.

ДЕПОНЕНТ (депонент; depositor) як особа – юридична або фізична особа, яка користується послугами зберігача на підставі договору про відкриття рахунку в цінних паперах.

ДЕПОПУЛЯЦІЯ (депопуляция; depopulation) – систематичне зменшення абсолютної чисельності населення будь-якої країни чи території як наслідок звуженого його відтворення, за яким чисельність наступних поколінь менша за чисельність попередніх. Під Д. розуміють одну з форм демографічної кризи. Д. характеризується системою показників відтворення населення, у т. ч. нетто-коефіцієнтом відтворення населення (коли його величина менша за одиницю впродовж тривалого часу).

ДЕРЕВО РІШЕНЬ (дерево решений; decision tree) – логічне розгалужене розташування процесів рішення (включаючи класи, ознаки, правила рішення), що дає змогу звести процес рішення про належність до класу в послідовні кроки серед відносно невеликої кількості альтернатив у кожному вузлі дерева.

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ (Держстат України) (до грудня 2010 р. – Державний комітет статистики України (Держкомстат) (Государственная служба статистики Украины (Госстат Украины); State Statistics Service of Ukraine (SSSU)) – державна інституція, що виконує роботу зі збирання, опрацювання та аналізу науково обґрунтованих даних, які характеризують економічний і соціальний розвиток країни, хід виконання державних і регіональних програм, пов'язаних із рішенням важливих економічних проблем. Держстат виявляє співвідношення галузей економіки, між обсягами виробництва продукції та її споживання, відображає досягнутий рівень валового національного продукту, національний дохід тощо. Ці відомості подаються у встановлені терміни до Верховної Ради, Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів України, місцевих органів державної виконавчої влади, представницьких органів регіонального самоврядування, міністерств, відомств, інших керівних органів.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ (СЕКТОР ЗАГАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ) (государственное управление, сектор общего государственного управления; public administration, Government sector (General

Government)) – сукупність юридичних осіб, для яких основною діяльністю є виконання функцій законодавчої, виконавчої або судової влади щодо інших інституційних одиниць у межах певної території. Сектор загального державного управління включає органи державного управління центрального, регіонального і місцевого рівнів, установи, що фінансуються з державного чи місцевих бюджетів і створені для надання неринкових послуг індивідуального характеру за такими видами діяльності: охорона здоров'я; соціальна допомога; освіта; діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту; а також послуг колективного характеру в державному управлінні, підтримці порядку і безпеки, обороні, науці та науковому обслуговуванні, шляховому господарстві, обслуговуванні сільського господарства тощо. Ресурси цих одиниць формуються, в основному, за рахунок податків і відрахувань, сплачуваних одиницями, які належать до інших секторів, та за рахунок доходів від власності.

ДЕРЖАВНИЙ КЛАСИФІКАТОР БУДІВЕЛЬ ТА СПОРУД (ДК БС) (Государственный классификатор зданий и сооружений (ГК ЗС); State Classifier of Buildings and Constructions) – спеціалізований класифікатор, обов'язковий для використання всіма суб'єктами господарювання при складанні квартальної та річної форм статистичної звітності щодо будівництва. Об'єктом ДК БС є будівлі житлові та нежитлові, інженерні споруди різного функціонального призначення.

ДЕРЖАВНИЙ КЛАСИФІКАТОР ВІДХОДІВ (Государственный классификатор отходов; State Classifier of Waste Products) – систематизований перелік кодів та назв відходів, призначений для використання у державній статистиці з метою надання різнобічної та обґрунтованої інформації про утворення, накопичення, оброблення (перероблення), знешкодження та видалення відходів.

ДЕРЖАВНИЙ КЛАСИФІКАТОР УКРАЇНИ (Государственный классификатор Украины; State Classifier of Ukraine) – документ, що встановлює систематизований перелік найменувань і кодів об'єктів класифікації та класифікаційних угруповань, розроблений і затверджений у встановленому порядку Держстандартом України. Державний класифікатор обов'язковий для застосування у певних сферах діяльності, встановлених розробником за узгодженням із заці-

кавленими міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, і є складовою частиною державної системи класифікації і кодування техніко-економічної та соціальної інформації (ТЕСІ). ДК ТЕСІ прирівнюють до категорії державних стандартів, він є структурною та лінгвістичною основою опису предметних галузей на всіх етапах проектування баз даних і баз знань та створення мов доступу до них. ДК ТЕСІ фіксують всі види об'єктів, явищ і характеристик, що складають техніко-економічну і соціальну інформацію в Україні, забезпечують державну еталонну класифікацію окремих видів ТЕСІ для проведення зіставлень похідних класифікацій і номенклатур на всіх рівнях, визначають взаємопов'язані еталонні угруповання об'єктів за ТЕСІ, стандартизованих у масштабах України, що є єдиним засобом забезпечення порівнянності даних, встановлюють єдині кодові позначення для об'єктів ТЕСІ та їх угруповань, що необхідно для стиснення інформації на етапах збирання, передачі, вводу і збереження, а також для інтеграції і взаємодії різних інформаційних систем при їх проектуванні та функціонуванні. У таблиці наведено перелік базових державних класифікаторів.

ДК	Назва (структура коду)	Скорочення	Аналог
009-96	Класифікація видів економічної діяльності (XX.XX.X)	КВЕД	NACE Rev.1
016-97	Центральний статистичний класифікатор продукції та послуг (XXXXXX)	ЦСКП	CPA, PRODCOM
017-98	Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (XXXX XX XX XX)	УК-ТЗЕД	HS, CN

ДЕРИВАТИВ ТОВАРНИЙ (дериватив товарний; goods derivative) – стандартний документ, який засвідчує право продати та / або купити біржовий товар (крім цінних паперів) на детермінованих стандартних умовах у майбутньому. Правила випуску та обігу товарних деривативів встановлюються органом, на який покладаються функції регулювання товарного біржового ринку.

ДЕРИВАТИВ ФОНДОВИЙ (дериватив фондовый; stock derivative) – стандартний документ, що засвідчує право продати та / або купити цінний папір на детермінованих умовах

у майбутньому. Правила випуску та обігу фінансових деривативів встановлюються державним органом, на який покладаються функції регулювання ринку цінних паперів.

ДЕФИЦИТ БЮДЖЕТУ (дефіцит бюджета; budget deficit) – перевищення видатків бюджету над його доходами.

ДЕФЛЯТОР (дефлятор; deflator) – індекс цін, що використовується для перерахування показників у цінах базового року.

ДЕФЛЯЦІЯ (дефляція; deflation) – зменшення шляхом різних заходів фінансового і економічного характеру кількості наявних в обігу паперових грошей і нерозмінних банкнот з метою підвищення їх купівельної вартості, зменшення рівня товарних цін, боротьби з бюджетним дефіцитом тощо. Як наслідок спостерігається зниження загального рівня цін протягом певного періоду часу. За своїм змістом і наслідками явище Д. протилежне інфляції.

ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ НЕТРАДИЦІЙНІ ТА ВІДНОВЛЮВАНІ (источники энергии нетрадиционные и возобновляемые; nonconventional and renewable energy sources) – джерела енергії, що постійно існують або періодично з'являються в навколишньому природному середовищі у вигляді потоків енергії Сонця, вітру, тепла Землі, енергії морів, океанів, річок, біомаси і не мають широкого застосування у традиційній енергетиці.

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (источники финансовой информации; sources of financial information) – сукупність зовнішніх і внутрішніх джерел інформації, що забезпечують цілеспрямоване формування інформаційної бази фінансового менеджменту. Формування системи інформаційних показників залежить від галузевих особливостей підприємств, їх організаційно-правової форми господарювання, обсягу та рівня диверсифікації господарської діяльності та інших чинників.

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ (источники финансирования науки и инноваций; sources of R&D financing) – джерела коштів на виконання наукових досліджень і розробок та здійснення інноваційної діяльності. У складі джерел фінансування статистика виділяє: власні кошти організацій (підприємств), що виконують наукові дослідження і розробки або здійснюють інновації; кошти бю-

джету, у т. ч. державного та місцевого бюджетів, отримані організацією безпосередньо чи за договорами з замовником; кошти позабюджетних фондів; кошти вітчизняних інвесторів; іноземні джерела – кошти, що одержує організація (підприємство) від юридичних та фізичних осіб, які знаходяться поза межами держави, а також від міжнародних організацій.

ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНЕ (источник информации административный; administrative source of information) – офіційні джерела інформації (міністерств, відомств, органів територіального управління та місцевого самоврядування), за винятком державної статистики.

ДЖЕРЕЛО НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ (источник чрезвычайной ситуации; source of force-majeure) – небезпечне природне явище, аварія або небезпечний техногенний випадок, широко розповсюджена інфекційна хвороба людей, сільськогосподарських тварин і рослин, а також наслідки застосування сучасних засобів ураження, через які відбулася або може виникнути надзвичайна ситуація.

ДЖЕРЕЛО СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ (источник статистических данных; statistical data source) – 1) одиниця статистичного спостереження, реєстр та адміністративне джерело (див. *Джерело статистичних даних адміністративне*); 2) певний набір даних із різним рівнем організації, що може виступати у формі окремих реєстраційних записів, файлів, баз даних та баз метаданих чи сховищ, з яких можна одержати дані та / або їх методологічний опис. Термін Д.с.д. стосується характеристик та компонентів первинних статистичних даних, що використовуються для формування вихідної статистичної інформації. Юридична або фізична особа, яка надає статистичні дані, називається провайдером даних.

ДЖЕРЕЛО СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ АДМІНІСТРАТИВНЕ (источник статистических данных административный; administrative source of statistical data) – адміністративна одиниця, що відповідає за виконання адміністративного розпорядження (чи пакету розпоряджень), до функцій якої належить формування відповідного реєстру одиниць чи операцій та збирання даних, які можуть бути використані зі статистичними цілями.

ДИВИДЕНДИ (дивиденды; dividends) – дохід, який сплачується й одержується за корпора-

тивними цінними паперами та іншими формами участі у капіталах корпоративних компаній і кооперативів.

ДИГІТИЗАЦІЯ, ОЦИФРУВАННЯ (дигітизація, оцифровка; digitization) – процес перетворення зображення, що зафіксоване первинно на фотографічному матеріалі, цифровий формат.

ДИЗАЙН (ПЛАН) ВИБІРКИ (дизайн (план) выборки; sampling design (plan)) – організаційно-логічна модель структури вибіркової сукупності та принципи її формування. Якістю плану вибірки значною мірою визначається репрезентативність вибіркової сукупності, отриманої за визначеними у плані правилами.

ДИСПЕРСІЯ (дисперсия; variance) – середнє з квадратів відхилень значень ознаки (випадкової величини X) від їхньої середньої величини: $DX = M(X - MX)^2$, де MX – математичне сподівання випадкової величини X . Для незгрупованих даних визначається дисперсія загальна за формулою:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2,$$

де x_i – індивідуальні значення ознаки (випадкової величини X); \bar{x} – середнє значення ознаки; n – кількість одиниць сукупності. Для згрупованих даних D виступає як дисперсія міжгрупова.

ДИСПЕРСІЯ ВИБІРКОВА (дисперсия выборочная; sample variance) – оцінка генеральної дисперсії, обчислена на основі вибірки. Д.в. є спроможною (консистентною) зміщеною оцінкою генеральної дисперсії. Для варіаційного ряду Д.в. визначають за формулою:

$\sigma^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2$, де x_i – індивідуальні значення ознаки (випадкової величини X); \bar{x} – середнє значення ознаки; n – кількість одиниць у вибірковій сукупності.

При множенні Д.в. на коефіцієнт $n/(n-1)$ одержують дисперсію виправлену.

ДИСПЕРСІЯ ВИПРАВЛЕНА (дисперсия исправленная; corrected variance) – дисперсія вибіркова, помножена на коефіцієнт $\frac{n}{(n-1)}$, де n – обсяг вибірки. Д. в. є спроможною (консистентною) незміщеною оцінкою дисперсії генеральної: $\sigma^2 = \frac{n}{n-1} \sigma^2$.

ДИСПЕРСІЯ ВНУТРІШНЬОГРУПОВА (ДИСПЕРСІЯ, СЕРЕДНЯ ІЗ ГРУПОВИХ ДИСПЕРСІЙ) (дисперсия внутригрупповая (дисперсия, средняя из дисперсий групповых); intragroup variance (mean of group variance)) – дисперсія, що обчислюється як середня арифметична зважена із дисперсій, розрахованих за кожною групою, на які розбита статистична сукупність. Визначають Д.в. за формулою:

$$\bar{\sigma}^2 = \frac{\sum_{j=1}^k \sigma_j^2 f_j}{\sum_{j=1}^k f_j},$$

де σ_j^2 – дисперсія j -ї групи; f_j – вага j -ї групи, що являє собою чисельність одиниць у j -й групі чи їх частку в чисельності одиниць статистичної сукупності у цілому. Вимірює ступінь варіації ознаки у сукупності в цілому за рахунок дії на неї усіх інших чинників (ознак), крім покладеної в основу групування факторної ознаки.

ДИСПЕРСІЯ ГЕНЕРАЛЬНА (дисперсия генеральная; population variance) – дисперсія ознаки в генеральній сукупності, є середньою величиною із квадратів відхилень значень ознаки від їх середнього значення у генеральній сукупності: $\sigma^2 = \frac{1}{N-1} \sum_{i=1}^N (x_i - \bar{x})^2$, де \bar{x} – середнє значення ознаки; x_i – індивідуальні значення ознаки; N – кількість одиниць у генеральній сукупності.

ДИСПЕРСІЯ ГРУПОВА (дисперсия групповая; group variance, variance of group) – середній квадрат відхилень значень ознаки у групі від їх середньої величини. Характеризує варіацію ознаки за групами. Обчислюють за формулою:

$$\sigma_j^2 = \frac{\sum_{i=1}^{n_j} (x_{ij} - \bar{x}_j)^2}{n_j},$$

де x_{ij} – індивідуальне значення ознаки i -ї одиниці j -ї групи; \bar{x}_j – середнє значення ознаки у j -й групі; n_j – кількість одиниць у j -й групі.

ДИСПЕРСІЯ ЗАГАЛЬНА (дисперсия общая; universe variance) – дисперсія, обчислена для всієї статистичної сукупності у цілому як середній квадрат відхилень значень ознаки від середньої загальної. Вимірює ступінь варіації ознаки, породжувану всією сукупністю діючих на неї чинників. Для згрупованої сукупності обчислюють також таких три види дисперсії: 1) у межах групи – дисперсію групову; 2) середню

з групових дисперсій, або внутрішньо-групову дисперсію; 3) дисперсію групових середніх, або дисперсію міжгрупову. Сума внутрішньогрупової і міжгрупової дисперсій дорівнює Д.з.: $\sigma^2 = \sigma^2 + \delta^2$.

ДИСПЕРСІЯ МІЖГРУПОВА (ДИСПЕРСІЯ ГРУПОВИХ СЕРЕДНІХ) (дисперсия межгрупповая (дисперсия групповых средних); intergroup variance) – середній квадрат відхилень середніх величин ознаки у кожній групі (середніх групових) від середньої загальної для всієї статистичної сукупності в цілому. Д.м. обчислюють за формулою:

$$\delta^2 = \frac{\sum_{j=1}^J (\bar{x}_j - \bar{x})^2 f_j}{\sum_{j=1}^J f_j} = \sum_{j=1}^J (\bar{x}_j - \bar{x})^2 d_j, \text{ де } \bar{x}_j - \text{се-}$$

редня j -ї групи; \bar{x} – загальна середня; f_j – частота j -ї групи, що являє собою кількість одиниць у j -ї групі; d_j – частка одиниць j -ї групи у сукупності в цілому; J – кількість груп. Д.м. вимірює ступінь варіації ознаки у сукупності за рахунок фактора, покладеного в основу групування.

ДИФУЗІЯ ІННОВАЦІЙ (диффузия инноваций; diffusion of innovations) – засіб поширення інновацій ринковими та неринковими каналами від місця їх першого впровадження до різних споживачів за країнами, регіонами, галузями, ринками та фірмами.

ДІАГРАМА (диаграмма; graph, diagram, chart) – графічне зображення статистичних даних, що наочно показує співвідношення між порівнюваними величинами. За формою графічного образу поширені у статистиці Д. розподіляють на лінійні, площинні, зображувальні; за завданнями зображення розрізняють діаграми порівняння, структурні, динаміки структури, балансові, поточні. На практиці та у статистичній літературі терміни “діаграма” та “графік статистичний” іноді вважають тотожними.

ДІАГРАМА БАЛАНСОВА (диаграмма балансовая; balance chart) – різновид діаграми, що характеризує балансові співвідношення у деякій галузі. Будується різними способами: 1) у вигляді пірамід, у яких з правої та лівої сторони розміщують прямокутники діаграми стрічкової; 2) вгору та донизу від горизонтальної осі розміщують графічні образи протилежних явищ: надходження та використання, експорту та імпорту тощо; 3) у вигляді діаграм поточних; 4) у вигляді чотирьох прямокутників, розміще-

них особливим чином, із яких два крайніх зображують, наприклад, запаси на початок і на кінець періоду, два середніх – надходження та використання.

ДІАГРАМА ДИНАМІКИ СТРУКТУРИ (диаграмма динамики структуры; chart of structure dynamics) – графічне зображення змін часток (питомих ваг) і співвідношень складових частин явищ. Це діаграми структурні, побудовані для декількох періодів (моментів) часу. Засобами для зображення можуть слугувати або діаграми стовпчикові (при цьому загальна висота стовпчика приймається рівною 100%, а його частини позначають питому вагу складових явища) або діаграми секторні чи трикутні. Частини явищ, що зображуються як у стовпчиках, так і в секторах, повинні мати різне розфарбовування чи штриховку та бути розташованими у певній послідовності: у секторних діаграмах – за рухом годинникової стрілки, у стовпчикових – згори донизу.

ДІАГРАМА ЗОБРАЖУВАЛЬНА (диаграмма изобразительная; graphic chart) – графічний спосіб, який поряд з геометричними фігурами (стовпчиками, кругами, квадратами) використовує спрощені зображення явищ, малюнки, художні елементи. Існує три типи діаграм, у яких застосовують зображувальні символи: 1) розміри зображувальних символів пропорційні величинам, що зображуються; 2) кожен із символів є певною та незмінною величиною (див. *Діаграма фігурна*); 3) діаграма, основні графічні елементи якої супроводжуються ілюстраціями, художнім фоном. Їх завдання – підвищити інтерес, створити зорові асоціації та наочно підкреслити деякі факти, зображені на діаграмі. З усіх діаграм Д.з. – найменш досконала, оскільки незрозуміло, що саме відповідає зображувальній величині: лінійний розмір (наприклад, зростання) фігур, їх площа чи об'єм зображеного предмета.

ДІАГРАМА КОМПОНЕНТНА (диаграмма компонентная; component chart) – один з різновидів діаграм стовпчикових (діаграм стрічкових) (так само, як і діаграма серійна). Методика їх побудови полягає у тому, що частоти (частки) однієї з номінальних ознак (як правило, основної) зображують у вигляді стовпчиків або стрічок, розміри яких пропорційні до їх значень. Частоти (або частки) відповідних різновидів другої номінальної ознаки показані окремими частинами кожного стовпчика або

стрічки, пропорційними до цих частот (часток), причому ці частини різняться між собою за кольором або штриховкою. Різновиди основної номінальної ознаки доцільно розташовувати у певній логічній послідовності за їх значущістю, а різновиди другої номінальної ознаки – у порядку зменшення частот (часток), зберігаючи ту саму послідовність. Д.к. бувають площинними та об'ємними.

ДІАГРАМА КУМУЛЯТИВНА (диаграмма кумулятивная; cumulative chart) – різновид діаграми, що зображує співвідношення між значеннями досліджуваної ознаки та відповідними їй кумулятивними частотами або частками. Останні можуть бути висхідними (що зростають за числовими значеннями) та низхідними (що зменшуються за числовими значеннями), залежно від цього розрізняють висхідні та низхідні Д.к. Оскільки кумулятивні частоти або частки обчислюють послідовним додаванням їх величин за інтервалами, то для побудови Д.к. немає значення, за якими інтервалами вона виконується. Д.к. будується в прямокутній системі координат. Д.к. має широкі аналітичні можливості, а саме: 1) дає змогу застосовувати інтерполяцію і визначати не лише рівень окремої одиниці сукупності щодо певного значення ознаки, а й знаходити різні порядкові характеристики, наприклад медіану, квартилі, децилі тощо; 2) полегшує графічне порівняння двох або більше інтервальних рядів розподілу як з рівними, так і з нерівними інтервалами; 3) є корисною при порівнянні різних частин одного ряду розподілу, оскільки значною мірою згладжує коливання у розподілі частот за інтервалами значень досліджуваних ознак (особливо для рядів з нерівними інтервалами).

ДІАГРАМА ЛІНІЙНА (диаграмма линейная; line chart) – основний і найпоширеніший вид графіків часових рядів. Графічним образом цих діаграм є лінія, що дає можливість наочно зобразити неперервність процесу розвитку в часі досліджуваного явища, навести чітку і точну картину характеру та інтенсивності його зміни за певні відрізки часу, а також напрям і темп розвитку за весь аналізований період. Д.л. найпридатніша для зображення відносних змін рівнів часових рядів – темпів зростання та темпів приросту, визначення основної тенденції розвитку явища (особливо при виборі функції для аналітичного вирівнювання), встановлення наявності та типу сезонних коливань, а також для реалізації графічних екстраполяцій та інтерпо-

ляцій. При побудові Д.л. у прямокутній системі координат на осі абсцис відкладають час, тому її називають також віссю часу. На осі ординат наносяться рівні часового ряду або розраховані на його основі статистичні характеристики. При цьому важливе значення має правильний вибір співвідношення масштабів на осях, бо це суттєво впливає на характер зображення зміни у часі досліджуваного явища. Якщо рівні часових рядів суттєво змінюються в часі, на осі ординат будують шкалу логарифмічну, тобто отримують напівлогарифмічну Д.л. Також Д.л. використовують для побудови декількох часових рядів, що значно відрізняються за рівнями, на одній діаграмі. На Д.л. можна зображувати одночасно два часові ряди, зорієнтовані на одну вісь часу, тоді встановлюють дві масштабні шкали (зліва і справа від діаграми). Такі масштабні шкали називають сполученими.

ДІАГРАМА ОБ'ЄМНА (диаграмма объемная; volumetric chart) – різновид діаграми, на якій розміри явищ зображено об'ємами тривимірних фігур, наприклад, паралелепіпедів (кубів), куль. Сторона куба чи радіус кулі дорівнює кубічному кореню з числового значення величини, що зображується. Д.о. є мало-наочною (див. *Діаграма серійна*).

ДІАГРАМА ПЛОЩИННА (диаграмма плоскостная; plane chart) – різновид діаграми, на якій розміри явищ зображено площами геометричних фігур (квадратів, кругів, прямокутників тощо). Наприклад, діаграма прямокутників з різними висотами й основами, квадратні та кругові діаграми зі стороною або радіусом, пропорційними квадратному кореню з числових значень явищ (див. також *Знак Варзара, Діаграма серійна*).

ДІАГРАМА ПОТОКОВА (диаграмма поточная; current chart) – різновид діаграми балансової, на якій зображують розподіл процесу на частини (потоки) за допомогою смужок різної ширини. Д.п. може бути двосторонньою, наприклад зображення розподілу продукції промисловості, чи односторонньою, наприклад відображення на географічній карті потоків переміщення вантажів, людей тощо.

ДІАГРАМА РАДІАЛЬНА (диаграмма радиальная; radial chart, radial graph) – різновид діаграми лінійної. Д.р. застосовують для зображення соціально-економічних явищ, які періодично змінюються у часі, зокрема сезонних коливань. Розрізняють замкнуту та спі-

ральну Д.р. Перша відображає весь цикл зміни явища за один рік, у другій грудень одного року сполучається з січнем наступного, що дає можливість навести весь часовий ряд у вигляді суцільної кривої – спіралі. Для побудови Д.р. використовують полярну систему координат. Основою діаграми є пучок ліній (радіусів), що виходять з одного центра – полюса. Кількість радіусів дорівнює кількості часових періодів, що розглядаються, причому періоди розташовують за годинниковою стрілкою.

ДІАГРАМА СЕКТОРНА (диаграмма секторная; sector chart) – різновид діаграми структурної, графічне зображення на площині круга. Д.с. є поширеною формою порівняння різних частин цілого через зіставлення площ, що утворюються секторами круга. Кругова Д.с. будується шляхом поділу круга на сектори пропорційно частці (питомій вазі) частин у цілому (різновидів номінальної ознаки). Розмір кожного сектора визначається величиною кута з розрахунку, що 1% відповідає 3,60 кутової міри. Для того, щоб легше розрізнити сектори, слід користуватися штриховкою чи розфарбовуванням. Оскільки Д.с. є більш наочними порівняно з діаграмами стовпчиковими та стрічковими, то вони дуже зручні для зображення одномірних номінальних рядів розподілу; але ця наочність та простота зберігаються лише тоді, коли номінальний ряд розподілу містить не більше 4 – 5 різновидів ознаки. За великої кількості різновидів ознаки Д.с. втрачають свою зображувальну та інформаційну привабливість.

ДІАГРАМА СЕРІЙНА (диаграмма серийная; serial chart) – різновид діаграми стовпчикової (стрічкової). Д.с. застосовують для зображення комбінаційних номінальних рядів розподілу, тобто побудованих за двома або більше ознаками. При побудові Д.с. кожний різновид однієї з групувальних ознак зображують стовпчиками (стрічками) однакової ширини, але різної висоти (довжини) пропорційно частотам або часткам відповідних різновидів номінальної ознаки. Стовпчики або стрічки розміщують серіями відповідно до видів основної групувальної ознаки в порядку зменшення. У межах серії стовпчики (стрічки) розміщують в логічній послідовності, прийнятий порядок зберігається у всіх серіях. Д.с. буває площинною та об'ємною. До недоліків цього виду діаграм належить обмеженість інформаційного наповнення, причому за наяв-

ності більше ніж трьох різновидів номінальної ознаки різко знижується їх наочність.

ДІАГРАМА СТОВПЧИКОВА (диаграмма столбиковая; column chart) – різновид діаграми структурної, зображує статистичні величини у формі прямокутників – стовпчиків, рівних за величиною основи і розміщених вертикально поряд або на однаковій відстані один від одного. Висота цих стовпчиків, відповідно до прийнятого масштабу, пропорційна величинам, що зображуються. За допомогою Д.с. можна порівнювати явища, а за допомогою стовпчиків, поділених на частини, можна вивчати структурні зсуви. Д.с. бувають одностовпчиковими та багатостовпчиковими, а також площинними та об'ємними. Д.с. та діаграма стрічкова є взаємозамінюваними: зображувані частки номінальної ознаки пропорційні у першому випадку висоті стовпчика, у другому – довжині стрічки. Головна вимога при побудові цих двох типів діаграм – координатна вісь, за якою зображують розмір стовпчиків і стрічок, повинна починатися з нуля і не мати розривів. При зображенні часових рядів (див. також *Графіки часових рядів, Діаграма лінійна*) порядок розміщення стовпчиків і стрічок має бути хронологічним.

ДІАГРАМА СТРІЧКОВА (диаграмма ленточная; band chart) – смугова діаграма, різновид діаграми структурної, на якій величини зображують у вигляді смуг однакової ширини, розміщених горизонтально. Початок смуг повинен знаходитися на одній і тій самій вертикальній лінії, а довжина смуг, відповідно до прийнятого масштабу, має бути пропорційною величині зображуваних явищ. Смуга може бути розфарбована одним кольором (однією штриховкою), якщо вона відображає явище в цілому (одну номінальну ознаку), чи кількома кольорами (різними штриховками), якщо зображується порівняння частин явища, кожному з яких відведений відрізок смуги. Аналогічно до діаграм стовпчикових Д.с. бувають однострічковими та багатострічковими, а також площинними та об'ємними.

ДІАГРАМА СТРУКТУРНА (диаграмма структурная; structural chart, structural diagram) – різновид діаграми, що показує склад (структуру) цілого, поділеного на частини. Зображувальними засобами для цього можуть бути діаграма стовпчикова (висота стовпчика приймається за 100%, а довжина його частин

ДІАГРАМА ТРИКУТНА

пропорційна часткам), діаграма стрічкова, діаграма секторна, діаграма трикутна тощо.

ДІАГРАМА ТРИКУТНА (диаграмма треугольная; **triangular chart, triangular graph**) – різновид діаграми структурної, що використовують для одночасного зображення трьох змінних, які є елементами або частинами цілого. Д.т. будують у вигляді рівностороннього трикутника, кожна зі сторін якого розбивається на рівні частини від 0 до 100. Паралельно до сторін трикутника проводять прямі лінії, що утворюють координатну сітку. Д.т. базується на геометричному принципі, відповідно до якого для рівностороннього трикутника сума перпендикулярів, опущених із будь-якої точки трикутника на його сторони, є постійною величиною і дорівнює його висоті. Тому оскільки на Д.т. висота відповідає 100%, перпендикуляри з будь-якої точки поля графіка будуть дорівнювати процентним часткам трьох змінних, сума яких складає 100%.

ДІАГРАМА ФІГУРНА (диаграмма фигурная; **figured shape**) – різновид діаграми, на якій явища зображують у формі рисунків, що відповідають матеріальній суті явищ. Вони можуть бути побудовані різними способами: 1) розміри фігур-символів пропорційні зображеним величинам; 2) символи однакового розміру представляють конкретну величину, а порівнювані явища відрізняються кількістю таких символів. Наприклад, товарооборот залізничного транспорту символічно зображують у вигляді вагонів, водного транспорту – суден. Одним із недоліків такого способу зображення є складність встановлення розбіжностей у рівні. (Див. також *Діаграма зображувальна*).

ДІАГРАМА ШАРОВА (диаграмма слоистая; **layered chart**) – різновид діаграми лінійної. Д.ш. застосовують, коли необхідно одночасно наочно представити хід зміни у часі як соціально-економічного явища в цілому, так і окремих його складових, тобто зміну його структури. Може бути побудована для абсолютних і відносних величин, але перевагою перших є більша наочність. При побудові Д.ш. складові явища зображують у формі кривих, послідовно розташованих одна над одною, наче шарами, тому сприймання і тлумачення цих діаграм готується на сприйманні висоти кожного шару. Для підвищення наочності та виразності окремі шари між кривими рекомендується за-

штрихувати або зафарбовувати з відповідними роз'ясненнями в експлікації графіка.

ДІАГРАМИ ПОРІВНЯННЯ (диаграммы сравнения; **comparison charts**) – група діаграм, що використовуються для зіставлення величин. Для порівнянь можна застосовувати різні типи діаграм – стовпчикові, стрічкові тощо.

ДІАПАЗОН ДОВЖИН ХВИЛЬ ВІДБИВНИЙ (диапазон длин волн отражательный, **reflective range of wavelengths**) – довжини хвиль в оптичній частині електромагнітного спектра, в яких енергія, що доступна для дистанційного зондування, отримується завдяки відображенню сонячного випромінювання. Інтервал довжин хвиль – від 0,3 до 3,0 мкм.

ДІЛЬНИЦЯ ІНСТРУКТОРСЬКА (участок инструкторский; **instructor's territory**) – елемент переписного районування; територія, жителів якої під час перепису населення (обстеження) опитують обліковці перепису під керівництвом одного інструктора-контролера; вид переписної дільниці. Д.і. створюють відповідно до встановлених середніх норм навантаження на одного інструктора-контролера та порядку переписного районування міських поселень та сільської місцевості. Самостійні Д.і. можуть бути створені в установах з рухомим населенням (готелі, лікарні, вокзали тощо).

ДІЛЬНИЦЯ ЛІЧИЛЬНА (участок счётный; **counting district**) – первинний елемент переписного районування; територія, про мешканців якої під час перепису (обстеження) населення збирає відомості обліковець перепису; вид переписної дільниці. Д.л. створюють відповідно до встановлених середніх норм навантаження на обліковця, характеру забудови території та порядку переписного районування міських поселень і сільської місцевості. Самостійні Д.л. можуть бути створені в установах із рухомим населенням (готелі, лікарні, пологові будинки, будинки відпочинку тощо). Для організації опитування осіб, які з певних причин не захочуть спілкуватися з обліковцями перепису населення у себе вдома, у період перепису можуть бути створені стаціонарні лічильні дільниці, де респондент у зручний для нього час надасть необхідну інформацію.

ДІЛЬНИЦЯ ПЕРЕПИСНА (участок переписной; **census district**) – один з елементів переписного районування, спеціально виділена територія (дільниця лічильна, дільниця інструкторська, відділ переписний), про меш-

канців якої під час перепису населення збирає відомості чи керує їх збиранням один тимчасовий працівник перепису (обліковець або декілька обліковців під керівництвом інструктора-контролера; інструктор-контролер або декілька інструкторів-контролерів під керівництвом завідувача переписного відділу). Д.п. утворюється відповідно до встановлених середніх норм навантаження на переписний персонал, характеру забудови території та порядку переписного районування міських поселень та сільської місцевості. На Д.п. розподіляється вся заселена територія країни. Самостійні Д.п. створюють також в установах з рухомим населенням (готелі, лікарні, пологові будинки, будинки відпочинку тощо). Середні розміри Д.п. також залежать від методу, програми перепису та строків проведення перепису населення: їх визначають на основі поточних оцінок чисельності населення Д.п. охоплюють, як правило, компакту територію: у міських поселеннях – один чи декілька кварталів (масивів), один квартал і частини іншого, суміжного з ним кварталу, багатоквартирний будинок або його частина, один будинок і частину іншого будинку, кількох будинків у межах одного кварталу (масиву), а в сільській місцевості – населений пункт, його частину чи декілька невеликих населених пунктів.

ДІЛЯНКА ТЕСТОВА (СЕГМЕНТ) (участок тестовый (сегмент); test plot (segment)) – одиниця вибірки територіального вибіркового обстеження об'єктів сільськогосподарської статистики за даними аерокосмічного знімання. Отримані дані наземних спостережень на тестових ділянках забезпечують: першу пряму оцінку площ; формування на базі зображень представницької вибірки пікселів різних видів землекористування або посівів сільськогосподарських культур для наступної автоматизованої класифікації; підвищення якості результатів першої оцінки завдяки використанню згрупованих зображень із допомогою особливих методів (оцінка за рівнянням регресії, матриця змішування).

ДІЛЯНКИ ЕТАЛОННІ (участки эталонные; reference sites) – ділянки, що розпізнаються на зображенні з відмінними властивостями, які можна застосовувати для ідентифікації інших подібних ділянок.

ДІТИ (дети; children) – у статистиці: 1) особи, які не досягли зрілості. Вікова категорія, верхня межа якої залежить від цілі дослідження.

При вивченні відтворення населення за межу, що відділяє дітей від дорослих, зазвичай приймають 15 років. Хоч народження в осіб цього віку надзвичайно рідкісні, межа кратна 5, що зручно для зіставлень і розрахунків, зокрема при групуваннях за п'ятирічними віковими групами. З огляду на демографічні та соціальні особливості цієї категорії (зокрема, відмінності в рівні смертності на перших роках життя), Д. поділяють на групи. Особливо важлива група грудних Д. (немовлят) у віці 0 років (тобто до 1 року), яку при вивченні смертності немовлят розподіляють за місяцями і навіть за тижнями життя. Перша п'ятирічна група Д. – 0–4 роки (у цілих роках) – застосовується для розрахунку індексів дитності за даними переписів населення, інших обстежень. У демографічному аналізі категорія Д. важлива як результат відтворення населення та основа для оцінки його перспектив. В економіко-демографічних дослідженнях верхньою межею віку Д. приймається вік початку працездатності, зазвичай закріплений законодавчо (в Україні – 16 років). У статистиці виділяються Д. грудного, ясельного, дошкільного і шкільного віку (див. *Контингенти вікові*) та Д., які обслуговуються установами охорони здоров'я.

2) нащадки чоловічої та жіночої статі першого ступеня спорідненості за прямою лінією – сини та дочки. Одна з категорій сімейного стану. Число Д. у сім'ї – важлива характеристика етапів життєвого циклу сім'ї. У матеріалах переписів населення Д. у складі сім'ї іноді виділяють незалежно від віку, і в цьому випадку категорію не слід ототожнювати з малолітніми Д. Показник числа Д. у сім'ї часто використовується також як характеристика народжуваності, що неправильно, оскільки не всі народжені жінкою діти живі та не всі вони входять до складу певної сім'ї.

3) синонім поняття “народження” чи “живонародження”. У цьому сенсі число дітей в сім'ї тотожне числу народжень у поколінні жінок до кінця дітородного періоду, і термін застосовують при вивченні народжуваності та демографічної поведінки (ідеальне, очікуване, жадане, заплановане число Д. у сім'ї).

ДІЯ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ (действие на окружающую среду; environmental effect) – будь-яка негативна або позитивна зміна в навколишньому середовищі, що повністю або частково є результатом діяльності організації, її продукції або послуг.

ДІЯЛЬНІСТЬ БАНКІВСЬКА (деятельность банковская; banking) – залучення у формі вкладів грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

ДІЯЛЬНІСТЬ БРОКЕРСЬКА (деятельность брокерская; brokerage) – укладання торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема, договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи.

ДІЯЛЬНІСТЬ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ ПОЗАБЮДЖЕТНА (деятельность бюджетных учреждений и организаций внебюджетная; off-budget activity of budget establishments and organizations) – надання платних послуг, виконання робіт чи проведення іншої діяльності, пов'язаної з основною діяльністю установ та організацій, доходи від якої спрямовані на здійснення видатків, запланованих у єдиному кошторисі, що не передбачає отримання прибутку.

ДІЯЛЬНІСТЬ ГОСПОДАРСЬКА (деятельность хозяйственная; economic activity) – економічна діяльність, у тому числі підприємницька, юридичних осіб, а також фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею та наданням послуг.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕПОЗИТАРНА (деятельность депозитарная; deposit operations) – надання послуг щодо зберігання цінних паперів незалежно від форми їх випуску, відкриття та ведення рахунків у цінних паперах, обслуговування операцій на цих рахунках (включаючи кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів) та обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕПОЗИТАРНА ЗБЕРІГАЧА ЦІННИХ ПАПЕРІВ (деятельность депозитарная хранителя ценных бумаг; depositary activity of keeper of securities) – діяльність з надання послуг щодо зберігання цінних паперів, обслуговування правочинів щодо цінних паперів на рахунках їх власників.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДИЛЕРСЬКА (деятельность диллерская; diller operations) – укладання торговцем цінними паперами цивільно-правових

договорів щодо цінних паперів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЕКОНОМІЧНА (деятельность экономическая; economic activity) – процес виробництва продукції, здійснення торговельних операцій та надання послуг із залученням ресурсів: капіталу, робочої сили та землі. Для можливості отримання статистичної інформації за видами економічної діяльності суб'єкти господарювання класифікуються за видами діяльності на підставі системи кодів відповідних класифікацій. У зв'язку з тим, що суб'єкти господарювання можуть здійснювати не один, а декілька видів діяльності, для їх класифікації визначають основний вид діяльності.

ДІЯЛЬНІСТЬ З НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (деятельность по негосударственному пенсионному обеспечению; activity on non-governmental pension security) – сукупність організаційних, юридичних та інших передбачених законодавством дій, спрямованих на здійснення недержавного пенсійного забезпечення фізичних осіб.

ДІЯЛЬНІСТЬ З ОРГАНІЗАЦІЇ ТОРГІВЛІ НА ФОНДОВОМУ РИНКУ (деятельность по организации торговли на фондовом рынке; organization of stock market operations) – діяльність професійного учасника фондового ринку (організатора торгівлі) зі створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації щодо попиту і пропозицій, проведення регулярних торгів фінансовими інструментами за встановленими правилами, централізованого укладання і виконання договорів щодо фінансових інструментів, у т. ч. здійснення клірингу та розрахунків за ними, розв'язання спорів між членами організатора торгівлі.

ДІЯЛЬНІСТЬ З УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ (деятельность по управлению активами; management of assets) – 1) професійна діяльність, визначена законодавством про цінні папери та фондовий ринок; 2) професійна діяльність учасника фондового ринку – компанії з управління активами, що провадиться нею за винагороду від власного імені або на підставі відповідного договору про управління активами, які належать інституційним інвесторам на правах власності.

ДІЯЛЬНІСТЬ З УПРАВЛІННЯ ІПОТЕЧНИМ ПОКРИТТЯМ (деяльність по управленню ипотечным покрытием; **management of mortgage discharge**) – діяльність, що здійснюється за винагороду банком чи іншою фінансовою установою згідно з відповідним договором про управління іпотечним покриттям.

ДІЯЛЬНІСТЬ З УПРАВЛІННЯ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ (деяльність по управлению ценными бумагами; **management of securities**) – діяльність, що провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами та грошовими коштами, призначеними для інвестування у цінні папери, а також отриманими у процесі цього управління цінними паперами та грошовими коштами, які належать за правом власності установнику управління, в його інтересах або в інтересах визначених ним третіх осіб.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗВИЧАЙНА (деяльність обычная; **routine activity**) – будь-яка основна діяльність підприємства, а також операції, що її забезпечують або виникають унаслідок її проведення.

ДІЯЛЬНІСТЬ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА (деяльність внешнеэкономическая; **foreign-economic activity**) – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІЗ ВЕДЕННЯ РЕЄСТРУ ВЛАСНИКІВ ІМЕННИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (деяльність по ведению реестра собственников именных ценных бумаг; **maintenance of the Register of Owners of Registered Securities**) – збирання, фіксація, обробка, зберігання та надання даних, які складають систему реєстру власників іменних цінних паперів, щодо іменних цінних паперів, їх емітентів і власників.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНВЕСТИЦІЙНА (деяльність инвестиционная; **investing, investment activity**) – придбання та реалізація тих необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, що не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів. Це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій. Д.і. охоплює: 1) інвестування, що здійснюють громадяни,

недержавні підприємства, господарські асоціації, товариства і спілки, а також громадські та релігійні організації, інші юридичні особи; 2) державне інвестування, що здійснюють органи влади й управління держави, областей та інших адміністративно-територіальних утворень за рахунок коштів бюджету, позабюджетних фондів і позичкових капіталів, а також державні підприємства й установи за рахунок власних позикових коштів; 3) іноземне інвестування, що здійснюють іноземні громадяни, юридичні особи і держави; 4) спільне інвестування, що здійснюється українськими та іноземними громадянами, юридичними особами і державами. Об'єктами Д.і. є: нові та модернізовані основні засоби й обігові кошти в усіх сферах і галузях економіки держави, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права. Джерелами фінансування можуть бути: власні фінансові ресурси інвесторів (прибуток, амортизаційні відрахування, грошові нагромадження, заощадження громадян, юридичних осіб тощо); позичені кошти інвесторів (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити); залучені кошти інвесторів (кошти від продажу акцій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб); бюджетні інвестиційні асигнування.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІННОВАЦІЙНА (деяльність инновационная; **innovation activity**) – вид діяльності, пов'язаний з трансформацією ідей (зазвичай, результатів наукових досліджень і розробок чи інших науково-технічних досягнень) у новий чи вдосконалений продукт, упроваджений на ринку, у новий чи вдосконалений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності, чи у новий підхід до послуг. Д.і. – це комплекс наукових, технологічних, організаційних, фінансових та комерційних заходів, що у своїй сукупності приводять до інновацій. Основні положення методології статистичного вивчення Д.і., прийняті у міжнародній статистичній практиці, сформульовані в “Посібнику Осло”.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА (деяльність инновационно-инвестиционная; **innovation-investment activity**) – інноваційна діяльність, що пов'язана з капітальними вкладеннями (інвестиціями) в інновації.

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНТЕГРОВАНА (деятельность интегрированная; integrated activity) – діяльність, яка має місце, коли різні стадії виробництва здійснюються одним і тим самим підприємством послідовно, тобто продукція, що випускається на одній стадії, служить фактором виробництва на наступній.

ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВА (деятельность научная; scientific activity) – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань. Основними її формами є дослідження наукові, фундаментальні та прикладні.

ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВО-ТЕХНІЧНА (деятельность научно-техническая; scientific and technical activity) – 1) діяльність, що здійснюється на систематичній основі та безпосередньо пов'язана зі створенням, розвитком, поширенням і практичним використанням наукових і технологічних знань у всіх науково-технологічних сферах. Поняття Д.н.-т. розроблено ЮНЕСКО і є базовою категорією міжнародних стандартів. Відповідно до рекомендацій ЮНЕСКО, Д.н.-т. як об'єкт статистики охоплює три види: 1. наукові дослідження та експериментальні розробки; 2. науково-технічна освіта та підготовка кадрів; 3. науково-технічні послуги; 2) інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання та використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОПЕРАЦІЙНА (деятельность операционная; operating activities) – основна діяльність підприємства, а також інші види діяльності, що і не є інвестиційною чи фінансовою діяльністю.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАТЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНА (деятельность патентно-информационная; patent information activities) – інформаційна діяльність, направлена на забезпечення зацікавлених спеціалістів та організацій відомостями про результати науково-технічних досліджень та проектно-конструкторських розробок, що заявлені або визнані винаходами, а також відомостями щодо характеру й об-

сягу прав винахідників та проєктувальників-патентовласників.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА НЕОСНОВНА (деятельность предприятия неосновная; secondary enterprise activity) – економічна діяльність, що відрізняється від основної та не перевищує 50% від загальних доходів підприємства.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ОСНОВНА (деятельность предприятия основная; primary enterprise activity) – операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства і забезпечують основну частку його доходу.

ДІЯЛЬНІСТЬ РОЗРАХУНКОВО-КЛІРИНГОВА (деятельность расчетно-клиринговая; clearing activities) – діяльність з визначення взаємних зобов'язань за договорами щодо цінних паперів і розрахунків за ними.

ДІЯЛЬНІСТЬ СТАТИСТИЧНА ДЕРЖАВНА (деятельность статистическая государственная; state statistical activity) – сукупність дій, пов'язаних з проведенням державних статистичних спостережень та наданням інформаційних послуг, спрямована на збирання, опрацювання, аналіз, поширення, збереження, захист та використання статистичної інформації, забезпечення її достовірності, а також удосконалення статистичної методології.

ДІЯЛЬНІСТЬ ФІКТИВНА (деятельность фиктивная; fictitious activity) – усі заборонені законом види діяльності, не пов'язані з виробництвом товарів і наданням послуг, які призводять тільки до перерозподілу фінансових і матеріальних активів через фінансові махінації, фіктивні договори і т. ін., або “економіка” приписок, спекулятивних угод, хабарництва, шахрайства – все, що пов'язано з незаконним отриманням і передачею грошей. Така діяльність не змінює загальної величини ВВП, оскільки не створює додаткову вартість, але може істотно змінити внутрішню структуру перерозподілу доходів. Фактично неможливо чітко розмежувати фіктивну і кримінальну діяльність, тому що перша в частині незаконних видів також підпадає під дію кримінального кодексу.

ДІЯЛЬНІСТЬ ФІНАНSOVA (деятельность финансовая; financial activity) – діяльність, що призводить до змін розміру і складу власного та позикового капіталу підприємства.

ДОБРИВА (удобрєння; fertilizers) – органічні (біологічні) та неорганічні (мінеральні) речовини, що вносяться в ґрунт для поліпшення умов живлення і підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Залежно від походження розрізняють органічні, мінеральні, бактеріальні добрива, мікродобрива. У статистиці відображається загальна кількість мінеральних та органічних добрив, внесених під урожай поточного року, незалежно від часу їх внесення: під пари і зяб у минулому році, а також перед сівбою, під час сівби та як підживлення у поточному році й восени минулого року. Також ураховуються мінеральні та органічні добрива, що були внесені під посіви озимих та ярих сільськогосподарських культур, які загинули в зимовий та літній періоди і не пересівались іншими культурами.

ДОВГОЛІТТЯ (долголетие; longevity) – досягнення людиною віку 80 років і старше. Дослідження Д. проводиться з метою з'ясування причин і факторів, що впливають на збільшення показників середньої тривалості життя населення та на зміну вікової структури населення. Д. залежить від соціально-економічних факторів, таких як матеріальні умови, культурний рівень і медичне обслуговування населення, умови життя та характер праці. На Д. впливають біологічні фактори, що лежать в основі спадковості людини, а також природні фактори. Вивчення Д. часто ускладнюється через відсутність досить надійної статистичної інформації щодо точного віку людини, оскільки деякі літні люди схильні перебільшувати свій вік (див. *Викривлення віку*). Рівень Д. вимірюється зазвичай відношенням числа осіб віком 80 років і старше до числа осіб віком 60 років і старше на певний момент (наприклад, під час перепису населення). Розрахований показник напрямку не залежить від типу вікової структури населення, рівня народжуваності в минулому і міграції та відображає рівень Д. серед осіб, які досягли похилого і старечого віку. Показник Д. обчислюють окремо для чоловічого та жіночого населення, при цьому для жінок він значно вищий, ніж для чоловіків; також (щодо світу в цілому) він вищий в економічно розвинених країнах.

ДОВЖИНА ЗАЛІЗНИЦЬ (длина железнодорожных путей; railway track length) – показник технічного оснащення транспорту, на основі якого оцінюють виконану експлуатаційну роботу, будівництво і ремонт шляхів, ступінь

обслуговування залізницями території країни, планують та аналізують роботу залізниць.

Довжина експлуатаційна – довжина у кілометрах залізничної лінії, виміряна по осі головної, а на багатоколієних лініях – найкоротшої колії між осями роздільних пунктів (станцій, роз'їздів, обгінних пунктів), що обмежують цю лінію. Довжина віртуальна – умовно виражена в кілометрах експлуатаційної довжини протяжність прямого горизонтального шляху, який поїзд із визначеною масою з локомотивом визначеної серії здатен пройти протягом того самого часу, що і певну частину дороги, яка має скривлення, схили та підйоми. Відношення першої величини до другої характеризує складність залізниці. Довжина розгорнута – загальна протяжність головних, станційних та спеціальних колій, використовується для характеристики земляного полотна і верхньої побудови колії. До головних належать колії на перегонах та їх безпосереднє продовження у межах роздільних пунктів станцій. Довжина тарифна – найкоротша відстань між пунктами відправлення та призначення вантажів, за які знімається плата (тариф), відрізняється від експлуатаційної деякими умовностями. Довжина приведена – умовна (розрахункова) довжина всіх залізничних колій, виражена у кілометрах розгорнутої довжини першої головної залізниці, виходячи з рівності витрат на поточне утримання. Довжина тимчасової експлуатації – довжина не прийнятих до постійної експлуатації ліній, що будуються, але використовуються для руху поїздів у обмежених розмірах.

ДОВЖИНА ПОКОЛІННЯ (длина поколения; length of a generation) – середній інтервал часу, що розділяє покоління батьків та їх дітей. Д.п. – один з показників відтворення населення, що характеризує залежність між темпом зростання населення і ступенем заміщення поколінь. Розрізняють прямий і непрямий методи обчислення Д.п. За прямим методом, що ґрунтується на схемі реального покоління, визначається різниця між середнім віком батьків і середнім віком дітей (середній вік матерів при народженні їх доньок, Д.п. жіночого, або батьків при народженні їх синів, Д.п. чоловічого). Непрямий метод розрахунку Д.п. ґрунтується на схемі умовного покоління та теорії стабільного населення. Якщо k – коефіцієнт природного приросту населення істинний, що відповідає певному режиму відтворення, то населення зростає у геометричній прогресії зі

знаменником e^k . Тоді при нетто-коефіцієнті відтворення населення (жіночого), що дорівнює R , Д.п. жіночого дорівнює $\ln R$; k . Аналогічні формули отримано і для Д.п. чоловічого. Оскільки в моделі стабільного населення еліміновано вплив вікової структури реального населення, то Д.п. у реальному і модельному населеннях відрізняються на величину потенціалу приросту населення.

Д.п. – відносно стійка величина, що становить: Д.п. жіночого – 27–28 років, чоловічого – 31–33 роки, тобто величини Д.п. за жіночою та чоловічою лініями можуть суттєво відрізнятися.

ДОВЖИНИ ХВИЛЬ ВИДИМІ (длины волн видимые; visible wavelengths) – діапазон випромінювання, до якого чуттєве око людини (0,4 – 0,7 мкм).

ДОВІДНИК КВАЛІФІКАЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРОФЕСІЙ ПРАЦІВНИКІВ (ДКХП) (Справочник квалификационных характеристик профессий работников (СКХП); Manual of professional job descriptions (MPJD)) – систематизований за видами економічної діяльності збірник описів професій, які наведено у Класифікаторі професій. Довідник складається з випусків і розділів випусків, які згруповано за основними видами економічної діяльності, виробництва та робіт. Розділи випусків співвідносні з розділами класифікації професій за Класифікатором професій, а саме: “Керівники”, “Професіонали”, “Фахівці”, “Технічні службовці”, “Робітники”. Зміст випуску або розділу випуску складається зі “Вступу” та “Кваліфікаційних характеристик”, вміщених в абетковій послідовності з порядковими номерами, а також допоміжних показників переліків професій робітників з діапазонами розрядів.

Довідник є нормативним документом, обов’язковим з питань управління персоналом на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності та видів економічної діяльності.

ДОВІРИТЕЛЬ МАЙНА (доверитель имущества; principal of property) – юридична або фізична особа (громадянин), які передають довірчому товариству повноваження власника належного їм майна відповідно до умов укладеного між ними договору.

ДОГОВІР (договор; contract, agreement) – 1) угода двох або більше сторін про здійснення певних дій, що встановлює взаємні права і обов’язки, виконання яких забезпечується за-

ходами державного впливу; 2) домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов’язків. Д. є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе обов’язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов’язку щодо першої сторони. Д. є двостороннім, якщо правами та обов’язками наділені обидві сторони договору. До Д., що укладаються більш як двома сторонами (багатосторонні договори), застосовуються загальні положення про договір, якщо це не суперечить багатосторонньому характеру цих договорів.

ДОГОВІР БАНКІВСЬКОГО ВКЛАДУ (ДЕПОЗИТУ) (договор банковского вклада (депозита); bank deposit contract) – договір, за яким одна сторона (банк), яка прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов’язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором. Д.б.в., в якому вкладником є фізична особа, є публічним договором.

ДОГОВІР БАНКІВСЬКОГО РАХУНКУ (договор банковского счета; bank account contract) – договір, за яким банк зобов’язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (власнику рахунку), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунку та проведення інших операцій за рахунком. Банк має право використовувати грошові кошти на рахунку клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися цими коштами. Банк не має права визначати та контролювати напрями використання грошових коштів клієнта та встановлювати інші, не передбачені договором або законом, обмеження його права розпоряджатися грошовими коштами на власний розсуд.

ДОГОВІР ДАРУВАННЯ (договор дарения; gift agreement) – договір, відповідно до якого одна сторона (дарувальник) передає або зобов’язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність.

ДОГОВІР ДЕПОЗИТАРНИЙ (договор депозитарный; depository agreement) – договір

між зберігачем та обраним ним депозитарієм, за яким депозитарій веде для зберігача рахунки у цінних паперах, на яких відображаються операції з цінними паперами, переданими зберігачем.

ДОГОВІР ДОРУЧЕННЯ (договор о поручении; contract of agency) – договір, відповідно до якого одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя. Д.д. може встановлювати виключне право повіреного на вчинення від імені та за рахунок довірителя всіх або частини юридичних дій, передбачених договором. У договорі можуть бути встановлені строк дії такого доручення та (або) територія, у межах якої є чинним виключне право повіреного.

ДОГОВІР КОЛЕКТИВНИЙ (договор коллективный; collective agreement) – договір, що укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин та узгодження інтересів працівників, власників або уповноважених ними органів. Д.к. укладається на підприємствах, в установах, організаціях (далі – підприємства) незалежно від форм власності та господарювання, що використовують найману працю і мають право юридичної особи. Д.к. може укладатись у структурних підрозділах підприємства в межах компетенції цих підрозділів. Д.к. укладається між власником або уповноваженим ним органом з однієї сторони й одним або кількома профспілковими чи іншими уповноваженими на представництво трудовим колективом органами, а у разі відсутності таких органів – представниками трудящих, обраними та уповноваженими трудовим колективом.

Для цілей статистики в міжнародній термінології Д.к. визначається як письмова угода, укладена між одним чи кількома роботодавцями або організаціями роботодавців з одного боку, та однією чи кількома організаціями працівників з іншого, з метою визначення умов індивідуальної зайнятості, в окремих випадках – регулювання інших питань у галузі зайнятості. Органи державної статистики України здійснюють постійний моніторинг щодо стану укладення колективних договорів на підприємствах.

Показники, що характеризують стан укладення колективних договорів: кількість укладених колективних договорів; кількість працівників, які охоплені колективними договорами; витрати на соціальні пільги понад розміри, передбачені законодавством; стан виконання колективних договорів.

ДОГОВІР КОМЕРЦІЙНИЙ (договор коммерческий; commercial contract) – договір, виконання якого пов'язане з переданням у власність другій стороні грошових коштів або речей, що визначаються договірними ознаками. За цим договором може передбачатися надання кредиту як авансу, попередньої оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів, робіт або послуг (комерційний кредит), якщо інше не встановлено законом.

ДОГОВІР КОМЕРЦІЙНОЇ КОНЦЕСІЇ (договор коммерческой концессии; franchising) – договір, за яким одна сторона (правовласник) зобов'язується надати іншій стороні (користувачеві) за плату право користування відповідно до її вимог комплексом належних цій стороні прав з метою виготовлення та / або продажу певного виду товару та / або надання послуг. Предметом Д.к.к. є право на використання об'єктів права інтелектуальної власності (торговельних марок, промислових зразків, винаходів, творів, комерційних таємниць тощо), комерційного досвіду та ділової репутації. Д.к.к. може передбачати використання предмета договору із зазначенням або без зазначення території використання щодо певної сфери цивільного обороту. У випадках, передбачених Д.к.к., користувач може укласти договір комерційної субконцесії, за яким він надає іншій особі (субкористувачеві) право користування наданим йому правовласником комплексом прав або частиною комплексу прав на умовах, погоджених із правовласником чи визначених Д.к.к.

ДОГОВІР (КОНТРАКТ) ЗОВНІШНЬО-ЕКОНОМІЧНИЙ (договор (контракт) внешнеэкономический; foreign-economic contract) – матеріально оформлена угода двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

ДОГОВІР КОРИСТУВАННЯ ВОДНИМ ОБ'ЄКТОМ (договор пользования водным объектом; contract of water body use) – угода

органу виконавчої влади суб'єкта України з водокористувачем про порядок використання та охорони водного об'єкта або його частини.

ДОГОВІР КРЕДИТНИЙ (договор кредитный; credit contract) – договір, відповідно до якого банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, установлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти.

ДОГОВІР КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ (договор купли-продажи; agreement of purchase and sale) – договір, за яким одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність іншій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму. Предметом Д.к.п. може бути товар, який є у продавця на момент укладання договору або буде створений (придбаний, набутий) продавцем у майбутньому, майнові права, право вимоги, якщо вимога не має особистого характеру, операції з купівлі-продажу на біржах, курсах, аукціонах (публічних торгах), валютні цінності, цінні папери. До цих операцій застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено законом про ці види договорів або не впливає з їхньої суті.

ДОГОВІР ЛІЦЕНЗІЙНИЙ (договор лицензионный; license contract) – договір, за яким одна сторона (ліцензіар) надає другій стороні (ліцензіату) дозвіл на використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензію) на умовах, визначених за взаємною згодою сторін з урахуванням вимог законодавства. У випадках, передбачених Д.л., може бути укладений субліцензійний договір, за яким ліцензіат надає іншій особі (субліцензіату) субліцензію на використання об'єкта права інтелектуальної власності. У цьому разі відповідальність перед ліцензіаром за дії субліцензіата несе ліцензіат, якщо інше не встановлено Д.л. Строк, на який укладається Д.л., визначається у цьому договорі та повинен спливати не пізніше спливу строку чинності виключного майнового права на визначений у договорі об'єкт права інтелектуальної власності.

ДОГОВІР НА ВИКОНАННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ АБО ДОСЛІДНО-КОНСТРУКТОРСЬКИХ ТА ТЕХНІЧНИХ

РОБІТ (договор на выполнение научно-исследовательских или исследовательско-конструкторских и технических работ; research and development contract) – договір, відповідно до якого підрядник (виконавець) зобов'язується провести за завданням замовника наукові дослідження, розробити зразок нового виробу та конструкторську документацію на нього, нову технологію тощо, а замовник зобов'язується прийняти виконану роботу та оплатити її. Договір може охоплювати весь цикл проведення наукових досліджень, розроблення та виготовлення зразків або його окремі етапи. Виконавець зобов'язаний провести наукові дослідження особисто, якщо інше не встановлено зазначеним договором. Виконавець має право залучати до виконання науково-дослідних робіт інших осіб лише за згодою замовника. Виконавець має право залучати інших осіб (субвиконавців) до виконання дослідно-конструкторських та технологічних робіт, якщо інше не встановлено договором.

ДОГОВІР ПЕРЕСТРАХУВАННЯ (договор перестрахования; reinsurance agreement) – угода між двома страховими організаціями, одна з яких передає іншій частину ризику, прийнятого від страхувальників. Організацію, яка передає ризик, називають перестраховальником, а яка його бере – перестраховиком. Перестраховик відповідає за Д.п. тільки перед перестраховальником, але не перед страхувальником. У перестрахованні можуть брати участь як двоє, так і більше страховиків.

ДОГОВІР ПЕРЕСТРАХУВАННЯ ЕКСЦЕДЕНТНИЙ (договор перестрахования эксцедентный; excess reinsurance agreement) – договір пропорційного перестраховання, відповідно до якого усі прийняті на страхування ризику, страхова сума яких перевищує ту частину ризику, яку страхова компанія бере на свою відповідальність, підлягають перестрахованню у межах певного ліміту чи ексцеденту, тобто суми, взятої на страхування передавальною компанією і помноженої на певний коефіцієнт. Так, якщо сума ексцеденту складається з десяти рівних частин, а перестраховик бере в перестраховання дві частини, то його відповідальність складає $2/10$, або $1/5$ суми ексцеденту.

ДОГОВІР ПЕРЕСТРАХУВАННЯ КВОТНИЙ (договор перестрахования квотный; quota reinsurance agreement) – договір, що передбачає передавання цесіонарієві премії та збитків у

рівновеликій пропорції у межах певного ліміту прийнятих ризиків. Якщо, наприклад, власна відповідальність цедента становить 40%, перестраховик одержує 60% премій, сплачених цедентові, і відшкодовує 60% його збитків.

ДОГОВІР ПЕРЕСТРАХУВАННЯ КВОТНО-ЕКСЦЕДЕНТНИЙ (договор перестраховання квотно-эксцедентный; **quota and excess reinsurance agreement**) – договір, що поєднує елементи квотно та ексцедентного договорів перестраховання. Страховий портфель за таким договором перестраховується квотно, а перевищення сум страхування ризиків понад встановлену квоту (ліміт) у свою чергу підлягає перестрахованню на засадах ексцедентного договору.

ДОГОВІР ПІДРЯДУ (договор подряда; **contractor's agreement**) – договір, відповідно до якого одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу. Д.п. може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові. Для виконання окремих видів робіт, встановлених законом, підрядник (субпідрядник) зобов'язаний одержати спеціальний дозвіл.

ДОГОВІР ПОПЕРЕДНІЙ (договор предварительный; **advance agreement**) – договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір у майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором. Законом може бути встановлено обмеження щодо строку (терміну), протягом якого має бути укладений основний договір на підставі Д.п.

ДОГОВІР ПОСТАВКИ (договор на поставку; **contract for delivery**) – угода між підприємствами та організаціями щодо поставки продукції. У Д.п. зазначається асортимент (номенклатура), умови поставки, форми та строки доставки, якість і комплектність, ціни та порядок розрахунків та ін. показники, що визначаються самими підприємствами.

ДОГОВІР ПРИЄДНАННЯ (договор присоединения; **contract of adhesion**) – договір, умови якого встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах, що може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору

в цілому. Друга сторона не може пропонувати свої умови договору. Д.п. може бути змінений або розірваний на вимогу сторони, яка приєдналася, якщо вона позбавляється прав, що мала зазвичай, а також якщо договір виключає чи обмежує відповідальність другої сторони за порушення зобов'язання або містить інші умови, обтяжливі для сторони, яка приєдналася. Сторона, яка приєдналася, має довести, що вона, виходячи зі своїх інтересів, не прийняла б цих умов за наявності у неї можливості брати участь у визначенні умов договору.

ДОГОВІР ПРО ВІДКРИТТЯ РАХУНКУ В ЦІННИХ ПАПЕРАХ (договор об открытии счета в ценных бумагах; **agreement on opening of account in securities**) – договір між власником цінних паперів та обраним ним зберігачем про передачу власником належних йому цінних паперів зберігачу для здійснення депозитарної діяльності.

ДОГОВІР ПРО ЗАКУПІВЛЮ (договор о закупке; **contract of purchase**) – письмова угода між замовником та учасником – переможцем процедури закупівлі, що передбачає надання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товар за відповідну плату.

ДОГОВІР ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕАЛЬНОЇ ВАРТОСТІ (договор о сохранении реальной стоимости; **contract of real value conservation**) – валютні, процентні та інші похідні (деривативи), зокрема форварди, ф'ючерси, опціони, свопи, що використовуються для мінімізації валютних та процентних ризиків і забезпечення регулярності платежів за іпотечним покриттям.

ДОГОВІР ПРО ПОТЕЧНИЙ БОРГ (договор ипотечного займа; **contract of mortgage debt**) – цивільно-правова угода, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, що виникають у кредитодавця та боржника з приводу іпотечного боргу.

ДОГОВІР ПРО КЛІРИНГ ТА РОЗРАХУНКИ ЗА УГОДАМИ ЩОДО ЦІННИХ ПАПЕРІВ (договор о клиринге и расчетах по договорам относительно ценных бумаг; **contract of clearing and payments on securities agreements**) – договір між фондовою біржою або учасниками організаційно оформленого позабіржового ринку та обраним ними депозитарієм про здійснення клірингу та розрахунків за угодами щодо цінних паперів.

ДОГОВІР ПРО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЕМІСІЇ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (договор об обслуговуванні емісії цінних паперів; **contract of service of issue of securities**) – договір між емітентом та обраним ним депозитарієм про обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів.

ДОГОВІР ПРО ПЕРЕДАННЯ ВИКЛЮЧНИХ МАЙНОВИХ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ (договор о передаче исключительных имущественных прав интеллектуальной собственности; **contract on assignment of exclusive interests of intellectual property**) – договір, за яким одна сторона (особа, яка має виключні майнові права) передає іншій стороні частково або у повному складі ці права відповідно до закону та на визначених договором умовах. Укладання такого договору не впливає на укладені раніше ліцензійні договори.

ДОГОВІР ПРО СПІЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ (договор о совместной деятельности; **joint activity agreement**) – договір, відповідно до якого сторони (учасники) зобов'язуються спільно діяти без створення юридичної особи для досягнення певної мети, що не суперечить закону. Спільна діяльність може здійснюватися на основі об'єднання вкладів учасників (просте товариство) або без об'єднання вкладів учасників. Умови Д.с.п., у т. ч. координація спільних дій учасників або ведення їхніх спільних справ, правовий статус виділеного для спільної діяльності майна, покриття витрат та збитків учасників, їх участь у результатах спільних дій та інші умови визначаються за домовленістю сторін, якщо інше не встановлено законом про окремі види спільної діяльності.

ДОГОВІР ПРОСТОГО ТОВАРИСТВА (договор простого товарищества; **partnership agreement**) – договір, відповідно до якого сторони (учасники) беруть зобов'язання об'єднати свої вклади та спільно діяти з метою одержання прибутку або досягнення іншої мети. Вкладом учасника вважається все те, що він вносить у спільну діяльність (спільне майно), у т. ч. грошові кошти, інше майно, професійні та інші знання, навички та вміння, а також ділова репутація та ділові зв'язки. Вклади учасників вважаються рівними за вартістю, якщо інше не впливає із Д.п.т. або фактичних обставин. Грошова оцінка вкладу учасника провадиться за погодженням між учасниками.

ДОГОВІР ПУБЛІЧНИЙ (договор публичный; **public agreement**) – договір, у якому одна сторона (підприємець) взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо). Умови Д.п. встановлюються однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому згідно з законом надані відповідні пільги. Підприємець не має права надавати переваги одному споживачеві перед іншим щодо укладання Д.п., якщо інше не встановлено законом. Підприємець не має права відмовитися від укладання Д.п. за наявності у нього можливостей надання споживачеві відповідних товарів (робіт, послуг). У разі необґрунтованої відмови підприємця від укладання Д.п. він має відшкодувати збитки, завдані споживачеві такою відмовою.

ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ (договор страхования; **contract of insurance, insurance contract**) – письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у Д.с. страхувальником, на користь якої укладено цей Д.с. (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору. Предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, що не суперечать закону і пов'язані з: 1) життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування); 2) володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування); 3) відшкодуванням збитків, завданих страхувальником (страхування відповідальності).

ДОГОВІР ТРУДОВИЙ (договор трудовой; **labour contract**) – угода між працівником і власником підприємства, установи, організації (далі – підприємства) або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, згідно з якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, та правила внутрішнього трудового розпорядку, а власник підприємства (уповноважений ним орган чи фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи,

передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Працівник має право реалізувати свої здібності до продуктивної і творчої праці шляхом укладання Д.т. на одному або одночасно на декількох підприємствах, якщо інше не передбачене чинним законодавством, колективним договором або угодою сторін. Д.т. може бути: 1) безстроковим, що укладається на невизначений строк; 2) строковим – на визначений строк, встановлений за погодженням сторін; 3) таким, що укладається на час виконання певної роботи.

Строковий Д.т. укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру наступної роботи, умов її виконання, інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавством. Особливою формою Д.т. є контракт. Д.т. укладається, як правило, у письмовій формі.

ДОГОВІР УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ (договор управления имуществом; property management agreement) – договір, згідно з яким установник управління передає управителю у довірчу власність майно з метою досягнення визначених ним цілей та встановлює обмеження щодо окремих дій управителя з управління цим майном. Д.у.м. для фонду фінансування будівництва (ФФБ) є договір про участь у ФФБ, а для фонду операцій з нерухомістю (ФОН) – договір на придбання сертифікатів ФОН.

ДОГОВІР ФАКТОРИНГУ (ФІНАНСУВАННЯ ПІД ВІДСТУПЛЕННЯ ПРАВА ГРОШОВОЇ ВИМОГИ) (договор факторинга (финансирование под уступку денежного требования); factoring agreement (financing under cession of monetary claim)) – договір, згідно з яким одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження іншої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника). Клієнт може відступити факторові свою грошову вимогу до боржника з метою забезпечення виконання зобов'язання клієнта перед фактором. Зобов'язання фактора за Д.ф. може передбачати надання клієнтові послуг, пов'язаних із грошовою вимогою, право якої він відступає.

ДОЗВІЛ НА ВИКОНАННЯ БУДІВЕЛЬНИХ РОБІТ (разрешение на исполнение строительных работ; building license, building permit) – надається замовникам незалежно від форм власності, організаційно-правових форм господарювання та видів економічної діяльності на кожну будівлю чи споруду окремо та містить дані про дату фактичного початку будівництва, характер будівництва, проектну потужність будівлі, споруди, інвесторську вартість будівництва тощо.

ДОЗВІЛ НА ВИРОБНИЦТВО, ЗБЕРІГАННЯ, ТРАНСПОРТУВАННЯ, ВИКОРИСТАННЯ, ЗАХОРОНЕННЯ, ЗНИЩЕННЯ ТА УТИЛІЗАЦІЮ ОТРУЙНИХ РЕЧОВИН, У ТОМУ ЧИСЛІ ПРОДУКТІВ БІОТЕХНОЛОГІЇ ТА ІНШИХ БІОЛОГІЧНИХ АГЕНТІВ (разрешение на производство, хранение, транспортировку, использование, захоронение, уничтожение и утилизацию отравляющих веществ, в том числе продуктов биотехнологии и других биологических агентов; license on production, storage, transportation, usage, burial, destruction and utilization of poisonous substances including products of biotechnology and other biological agents) – документ, яким уповноважений орган Міністерство екології та природних ресурсів України дозволяє суб'єкту підприємницької діяльності здійснювати на визначеній території та у визначений термін виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення, знищення або утилізацію отруйних речовин, у т. ч. продуктів біотехнології та інших біологічних агентів, з обов'язковим дотриманням умов, що гарантують безпеку здоров'я населення та довкілля.

ДОКТОРАНТУРА (докторантура; doctoral studies) – одна з форм підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів вищої кваліфікації – докторів наук – у найважливіших галузях науки і техніки. Підготовка докторантів ведеться в очній формі відповідно до чинного Переліку спеціальностей, за якими проводяться захисти дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань. Статистика вивчає чисельність докторантів, прийом і випуск (у т. ч. із захистом дисертації) за галузями науки, а також вікову та статеву структуру.

ДОКУМЕНТ (документ; document, paper) – матеріальний носій інформації, що містить зафіксовані відповідні дані, оформлений у встановленому порядку та має правове значення згідно з чинним законодавством. Д. бухгалтерський містить відомості про господарську операцію і є юридичним доказом її здійснення. Д. первинного обліку – спосіб реєстрації даних первинного спостереження про господарські операції і події, що дозволяє підтвердити будь-який факт або право на щось і передавати ці дані у просторі та часі. Д. зведений – документ, укладений на основі декількох первинних документів для одержання узагальнених даних.

ДОКУМЕНТАЦІЯ (документация; documentation, documents) – реєстрація окремих даних або господарських операцій на бланках документів; сукупність первинних облікових документів; один із елементів методу бухгалтерського обліку.

ДОКУМЕНТАЦІЯ ЗВІТНО-СТАТИСТИЧНА (документация отчетно-статистическая; reporting statistical documentation) – сукупність документів, що регламентують проведення статистичних спостережень, а саме: програми статистичних спостережень, форми звітності та інструкції щодо їх заповнення, анкети, переписні (опитувальні) листи, інші статистичні формуляри, необхідні для проведення статистичних спостережень, які затверджуються органами державної статистики, а також державні класифікатори техніко-економічної та соціальної інформації тощо. Д.з-с. може видаватися на паперових, магнітних та інших носіях або передаватися за допомогою засобів телекомунікацій.

ДОКУМЕНТАЦІЯ КВАЛІФІКАЦІЙНА (документация квалификационная; qualifying documentation) – документація, що готується замовником та передається учасникам для підготовки ними кваліфікаційних пропозицій при проведенні попередньої кваліфікації учасників.

ДОКУМЕНТАЦІЯ ПАТЕНТНА (документация патентная; patent documents) – сукупність документів (витягів із них), що містять відомості про результати науково-технічних та проектно-конструкторських розробок, заявлених чи визнаних відкриттями, промисловими зразками, корисними моделями, а також відомості про охорону прав винахідників, патентовласників,

власників дипломів на відкриття та свідоцтв про реєстрацію промислових зразків, корисних моделей і товарних знаків.

ДОКУМЕНТАЦІЯ ТЕНДЕРНА (документация тендерная; tender documents) – документація, що готується замовником та передається учасникам для підготовки ними тендерних пропозицій щодо предмета закупівлі, визначеного замовником у порядку, встановленому спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань координації закупівель товарів, робіт і послуг.

ДОКУМЕНТИ ПЕРЕВІЗНІ (документы перевозочные; transportation documents) – основні документи первинного обліку з перевезення вантажів. На залізничному і водному транспорті це – накладна, дорожня відомість, відомість передавальна за вантажами прямого залізнично-водного сполучення, відомість передавальна за вантажами прямого міжнародного сполучення, вагонний лист, вантажний ордер, багажна квитанція, здавальна відомість, шляховий журнал, акт завантаження (розвантаження) сировини і коносамент; на автомобільному транспорті – дорожній лист вантажного автомобіля, товарно-транспортна накладна.

ДОКУМЕНТИ ОБЛІКОВІ ПЕРВИННІ (У РОЗДРІБНІЙ ТОРГІВЛІ) (документы учетные первичные (в розничной торговле); primary registration documents (in retail trade)) – товарно-транспортні накладні, товарно-грошові звіти, квитанції установ банку, поштових відділень, прибуткові касові ордери, видаткові касові ордери, касові книги, книги обліку прийнятих та виданих касиром грошей, журнали обліку товарів тощо.

ДОКУМЕНТИ ТРАНСПОРТНІ (документы транспортные; transport documents). Див. *Документи перевізні*.

ДОКУМЕНТООБІГ АВТОМАТИЗОВАНИЙ (документооборот автоматизированный; automated documents circulation) – операції, що не потребують власноручного підпису та документуються за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення.

ДОМЕН (домен; domain) – 1) частина ієрархічного адресного простору мережі Інтернет, яка має унікальну назву, що її ідентифікує, обслуговується групою серверів доменних імен та централізовано адмініструється; 2) домен верхнього (першого) рівня ієрархічного

адресного простору мережі Інтернет створений на основі кодування назв країн відповідно до міжнародних стандартів. Для обслуговування адресного простору українського сегмента мережі Інтернет використовується Д. ua.

ДОМЕН ДРУГОГО РІВНЯ (домен второго уровня; domain of secondary level) – частина адресного простору мережі Інтернет, що розташовується на другому рівні ієрархії імен у цій мережі.

ДОМІШКА (примесь; admixture) – будь-який матеріал органічного й неорганічного походження у масі зерна, що може і повинен бути відокремлений від зерна.

ДОМІШКА ЗЕРНОВА (примесь зерновая; grain admixture) – домішка зернового походження основної культури та інших зернових культур, не віднесених згідно з нормативними документами до смітної домішки.

ДОМІШКА СМІТНА (примесь сорная; weed admixture) – мінеральна, органічна та шкідлива домішки; фузаріозне і зіпсоване зерно.

ДОМОГОСПОДАРСТВО (домохозяйство; household) – господарство, соціально-економічна одиниця, що об'єднує людей у відносинах організації їх спільного побуту. Це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Зазначені особи можуть перебувати у споріднених відносинах або відносинах свояцтва, не перебувати у будь-яких з цих відносин або бути і в тих, і в інших відносинах. Д. може складатися з однієї особи. Визначення Д. залежить від конкретних соціально-економічних умов і відрізняється за країнами. Відповідно до рекомендацій статистиків ООН, Д. розглядається переважно як споживча одиниця, а елементи виробничої діяльності враховуються лише настільки, наскільки вони необхідні для задоволення власних потреб. Поняття Д. часто займає центральне місце в дослідженні соціального й економічного розвитку.

ДОМОГОСПОДАРСТВО КОЛЕКТИВНЕ (домохозяйство коллективное; collective household) – групове домогосподарство, сукупність осіб, не пов'язаних родинними стосунками, але об'єднаних загальним джерелом засобів існування й однорідністю

соціальних функцій, які постійно проживають в інституційних установах, призначених для колективного проживання (будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківського піклування, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, монастирі, казарми, установи виконання покарань тощо). До складу інституційного населення не включаються члени домогосподарств обслуговуючого персоналу, які можуть проживати в приміщеннях та на території вищезазначених установ, але належать до індивідуальних домогосподарств.

ДОНОР (донор; donor) у міжнародній статистиці – іноземна держава, уряд та уповноважені урядом іноземної держави органи, іноземний муніципальний орган або міжнародна організація, що надають міжнародну технічну допомогу відповідно до міжнародних договорів країни.

ДОПОМОГА СОЦІАЛЬНА (помощь социальная; social assistance) – різні види грошових допомог, що виплачуються населенню з державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, коштів підприємств, організацій і профспілок – пенсії, допомоги по тимчасовій непрацездатності, інвалідності, вагітності та пологах, на дітей малозабезпеченим сім'ям, оплата навчальних відпусток тощо.

ДОПОМОГА ФІНАНСОВА БЕЗПОВОРТНА (помощь финансовая безвозвратная; permanent financial support) – 1) кредит або депозит, наданий платнику податку без встановлення строків повернення його основної суми, за винятком кредитів, наданих під безстрокові облігації, та депозитів до запитання у банківських установах; 2) сума заборгованості платника податку перед іншою юридичною чи фізичною особою, що залишилася нестягнутою після закінчення строку позовної давності; 3) сума безнадійної заборгованості, відшкодована кредитором позичальником після списання такої безнадійної заборгованості; 4) сума коштів, передана платникові податку згідно з договорами дарування, іншими подібними договорами, що не передбачають відповідної компенсації чи повернення таких коштів (за

винятком бюджетних дотацій і субсидій) або без укладання таких угод.

ДОРОБКА ЗЕРНА (доработка зерна; grain improvement) – сукупність технологічних операцій, спрямованих на забезпечення або поліпшення (за необхідності) встановлених показників якості зерна відповідно до вимог договору складського зберігання зерна, контракту, державних стандартів.

ДОРОГИ АВТОМОБІЛЬНІ (дороги автомобильные; highways, motor roads) – лінійний комплекс інженерних споруд, призначений для безперервного, безпечного та зручного руху транспортних засобів. Д.а. поділяються на: автомобільні дороги загального користування; вулиці і дороги міст та інших населених пунктів; відомчі (технологічні) Д.а.; Д.а. на приватних територіях. Д.а. загального користування перебувають у державній власності та не підлягають приватизації. Вони поділяються на дороги державного та місцевого значення. Д.а. державного значення підрозділяються на міжнародні, національні та регіональні. Д.а. місцевого значення поділяються на територіальні, обласні та районні. Вулиці й дороги міст та інших населених пунктів знаходяться у віданні місцевого самоврядування і є комунальною власністю. Вони поділяються на магістральні дороги, магістральні вулиці загальноміського значення, магістральні вулиці районного значення, а також вулиці та дороги місцевого значення. До відомчих (технологічних) Д.а. належать внутрішньогосподарські технологічні дороги, що знаходяться у власності юридичних або фізичних осіб. До Д.а. на приватних територіях належать автомобільні дороги, що знаходяться на територіях, власниками яких є юридичні (недержавні) або фізичні особи.

ДОРΟΣЛІ (взрослые; adults) у статистиці – населення у репродуктивному чи працездатному віці. Вікові межі Д. умовні й змінюються залежно від прийнятої класифікації віку. В Україні це вік працездатності для чоловіків і жінок (16–59 років). Показники чисельності Д. використовуються для розрахунків демографічного навантаження. Група Д. може бути більш деталізованою, наприклад виділяють юність – 16–24 роки, зрілість – 25–44 роки, пізню зрілість – 45–59 років.

ДОРУЧЕННЯ (ІНКАСО) ІНКАСОВЕ (поручение (инкассо) инкассовое; letter of

collection (collection)). Див. *Інкасове доручення (ІНКАСО)*.

ДОРУЧЕННЯ ПЛАТІЖНЕ (поручение платежное; payment order) – документ, що використовується при безготівкових розрахунках.

ДОСЛІДЖЕННЯ (исследования; investigation, research) – аналітичні, пошукові та інші роботи, що проводяться з метою отримання й розуміння нових наукових і технічних знань.

ДОСЛІДЖЕННЯ І ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ РОЗРОБКИ НАУКОВІ (ДіР) (исследования и экспериментальные разработки научные; research and development activities (R&D)) – творча діяльність, що здійснюється на систематичній основі з метою збільшення запасу накопичених знань, у т. ч. знань про людину, культуру і суспільство, а також використання цього запасу знань у нових напрямках. ДіР – найважливіший вид науково-технічної діяльності та основний об'єкт спостереження у статистиці науки, а поняття та визначення, що їх стосуються, займають центральне місце у рекомендаціях міжнародних статистичних організацій. Поняття ДіР охоплює три види діяльності: фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, експериментальні розробки. До ДіР не належать такі види діяльності: 1) управління та інша допоміжна діяльність (діяльність органів управління дослідженнями та розробками, їх фінансування тощо); 2) виробнича діяльність щодо впровадження інновацій; 3) освіта та підготовка кадрів; 4) інші види науково-технічної діяльності (маркетингова діяльність, випробування та стандартизація, проектні роботи, спеціалізовані медичні послуги, підтримка і супровід існуючого програмного забезпечення тощо).

ДОСЛІДЖЕННЯ МОНОГРАФІЧНЕ (исследование монографическое; monographic investigation) – метод несущільного спостереження, що передбачає ретельний опис, вивчення окремих типових елементів сукупності. Об'єктами спостереження можуть бути представники будь-яких типів явищ. Д.м. має велике значення для детального вивчення та поширення інформації.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПАНЕЛЬНЕ (исследование панельное; panel research (survey)) – дослідження, що передбачає вивчення незмінної сукупності одиниць статистичного спостереження з певним часовим інтервалом за незмінною програмою та методикою. Головною

метою Д.п. є дослідження тенденції розвитку та динаміки процесу чи явища у часі.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИКЛАДНІ (исследования прикладные; applied research) – оригінальні дослідження, що здійснюються для отримання нових знань, але призначені, в основному, для здійснення конкретної практичної мети чи завдання. Д.п. визначають можливі шляхи використання результатів фундаментальних досліджень, нові методи розв'язання проблем, сформульованих раніше.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАТИСТИЧНЕ (исследование статистическое; statistical investigation) – науково організований процес, етапами якого є: статистичне спостереження; контроль, зведення та групування даних спостереження; обчислення узагальнюючих статистичних показників та їх аналіз. До основних методів Д.с. належать: метод масових спостережень, групувань, відносних і середніх величин, графічний, індексний, кореляційний, регресійний, балансовий та ін.

ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНІ (исследования фундаментальные; basic research) – експериментальні або теоретичні дослідження, що спрямовані на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку, без будь-якої конкретної мети, пов'язаної з використанням цих знань. Результатом їх виконання є гіпотези, теорії, методи тощо. Д.ф. можуть закінчуватися рекомендаціями щодо проведення прикладних досліджень для визначення можливостей практичного використання одержаних наукових результатів, науковими публікаціями тощо.

ДОСЛІДНИКИ (исследователи; researchers) – наукові та інженерно-технічні працівники, які професійно займаються науковими дослідженнями та розробками і безпосередньо беруть участь у створенні нових знань, продуктів, процесів, методів та систем, а також адміністративно-управлінський персонал, що здійснює безпосереднє керівництво дослідницьким процесом (у т. ч. керівники наукових організацій та підрозділів, зайнятих у виконанні наукових досліджень та розробок). Д., як правило, мають повну вищу освіту (диплом, що засвідчує здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістр або спеціаліст у ВНЗ III–IV рівнів акредитації або прирівняному до нього).

ДОСТАВКА ВАНТАЖІВ (доставка грузов; cargo delivery) – технологічний процес, що забезпечує перевезення вантажів певним видом транспорту від пункту відправлення до пункту призначення та характеризує ефективність перевезень вантажів від моменту прийому товару до моменту розвантаження його у пункті призначення. Залежить від ряду факторів, головні з яких – категорія швидкості перевезення, категорія відправлення, вид вантажу і відстань перевезення. Характеризується тривалістю і швидкістю доставки вантажів.

ДОСТОВІРНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ (достоверность информации; information reliability (certainty)) – ступінь адекватності відображення явищ, подій чи процесів інформацією про них. Існує два аспекти Д.і.: адекватність відображення явища і точність вимірювання. Адекватність (валідність) розглядається як здатність показника відобразити саме ту властивість, що передбачена програмою дослідження, точність вимірювання залежить від можливостей обліку, організації збирання та обробки даних. Наявність помилок в інформації, а також неповнота відомостей про явище, подію чи процес знижують її достовірність. Достовірність оцінки показника за даними вибіркового обстеження – це характеристика величини відхилення від дійсного значення показника. Досягти достатньої достовірності можна шляхом застосування чутливої системи оціночних показників.

ДОСТУП ДО ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ МЕРЕЖІ БЕЗДРОТОВИЙ (доступ к телекоммуникационной сети беспроводный; wireless access to telecommunication network) – електрозв'язок з використанням радіотехнологій, під час якого кінцеве обладнання хоча б одного зі споживачів може вільно переміщатись із збереженням унікального ідентифікаційного номера у межах пунктів закінчення телекомунікаційної мережі, що під'єднані до одного комунікаційного центру.

ДОТАЦІЯ (дотация; subsidy) – фіксована в сумі грошова допомога, що за певних умов на безповоротній основі надається державним бюджетом бюджетам місцевим з метою забезпечення виконання ними своїх функцій без обмеження сфери використання коштів з боку отримувача (дотация бюджетна). Згідно з міжнародною класифікацією, це є незв'язаний (за-

гальний, безумовний, генеральний) трансферт (транш).

ДОТАЦІЯ ВИРІВНЮВАННЯ (дотація выравнивания; alignment subsidy) – міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує.

ДОХІД (доход; income) – 1) збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, що приводять до зростання власного капіталу (крім зростання капіталу за рахунок внесків власників). Сума будь-яких коштів, вартість матеріального і нематеріального майна, інших активів, що мають вартість, у т. ч. цінних паперів або деривативів, одержаних платником податку у власність або нарахованих на його користь, тощо протягом відповідного звітного податкового періоду з різних джерел як на території України, так і за її межами; 2) різниця між виторгом від реалізації продукції, робіт чи послуг і вартістю матеріальних витрат на виробництво чи збут цієї продукції.

ДОХІД ВАЛОВИЙ (доход валовый; gross revenue) – сукупний грошовий виторг підприємства, що одержують від усіх видів діяльності підприємства. Д.в. забезпечує відшкодування всіх поточних витрат підприємства, пов'язаних з його господарською діяльністю, сплату всіх видів податкових платежів та формування прибутку підприємства. Д.в. підприємства характеризується двома показниками – сумою та рівнем доходу.

ДОХІД ВІД ВКЛАДУ (доход от вклада; interest on a deposit) – дохід, що отримує власник грошей, внесених на зберігання до банку чи іншої кредитної установи. Виплачується у вигляді відсотків або вигащів та не підлягає оподаткуванню.

ДОХІД ВІД ВЛАСНОСТІ (доход от собственности; income from property) – фактичні та розрахункові трансферти доходів від власності на фінансові активи, сільськогосподарські та інші землі, патенти, авторські права, концесії та аналогічні нематеріальні активи. Нараховується за передачу інституційним одиницям у тимчасове користування невіршоблених (землі, надр, майнових прав) та фінансових активів. Дещо специфічними серед них є: реінвестовані доходи за прямими іноземними інвестиціями (частка нерозподіленого прибутку спільних підприємств, що припадає на іноземних учасників і, згідно з правилами платіжного балансу,

вважається вилученою цими учасниками та інвестованою ними знов у капітал підприємства); дохід від власності, що належить власникам страхових полісів (оскільки власники полісів зі страхування життя розглядаються як акціонери страхової компанії, то на них переноситься дохід, одержаний від інвестування страхових резервів); рента, що сплачують орендарі власникам матеріальних невіршоблених активів за право їхнього використання протягом певного періоду та яка включає плату за використання лісових ресурсів, користування надрами, а також рентну плату за газ та нафту, що видобувається в Україні, тощо.

ДОХІД ВІД ЛІКВІДАЦІЇ ЧИСТИЙ (доход от ликвидации чистый; net liquidation income) – сукупність доходів, одержаних від ліквідації активу, зменшена на суму витрат, пов'язаних з його ліквідацією.

ДОХІД ВІД ПРИРОСТУ КАПІТАЛУ (доход от прироста капитала; income from capital growth) – дохід підприємства внаслідок зростання курсу його акцій, реінвестування нерозподіленого прибутку чи продажу частини активів за ринковими цінами, вищими від цін їх придбання.

ДОХІД ВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ (выручка от реализации продукции; sales proceeds) – кошти за вироблену продукцію, виконані роботи чи надані послуги, що надійшли на рахунок підприємства чи до його каси. Річну суму виторгу підприємства обчислюють як вартісне вираження обсягу виробленої за звітний рік товарної продукції, зменшеного на величину залишків продукції, що переходить на наступний після звітний рік, і збільшеного на вартість товарної продукції, що перейшла як залишок нереалізованої продукції на початок звітнього року. Виторг від реалізації є основним джерелом відшкодування матеріальних витрат на виробництво і реалізацію продукції, формування фонду оплати праці, амортизаційного і ремонтного фондів, формування прибутку підприємства. Обчислюється за оптовими цінами підприємства.

ДОХІД ДИВІДЕНДНИЙ (доход дивидендный; dividend income) – дохід підприємства від акцій інших акціонерних товариств, що йому Д.д. визначають як суму річного дивиденду у процентному вираженні від поточної ціни акцій.

ДОХІД ЕМІСІЙНИЙ (доход эмиссионный; emission income) – сума перевищення надходжень, отриманих емітентом від продажу власних акцій або інших корпоративних прав та інвестиційних сертифікатів, над номінальною вартістю таких акцій або інших корпоративних прав та інвестиційних сертифікатів (при їх первинному розміщенні) або над ціною зворотного викупу при повторному розміщенні інвестиційних сертифікатів та акцій інвестиційних фондів.

ДОХІД З ДЖЕРЕЛОМ ЙОГО ПОХОДЖЕННЯ З УКРАЇНИ (доход с источником его происхождения в Украине; income originated in Ukraine) – будь-який дохід, одержаний платником податку або нарахований на його користь від здійснення будь-яких видів діяльності на території України, у т. ч. у вигляді:

- а) процентів за борговими вимогами чи зобов'язаннями, випущеними (емітованими) резидентом;
- б) дивідендів, нарахованих резидентом – емітентом корпоративних прав;
- в) доходів у вигляді інвестиційного прибутку від здійснення операцій з цінними паперами та корпоративними правами, випущеними в інших, ніж цінні папери, формах;
- г) доходів у вигляді роялті, іншої плати за використання прав інтелектуальної (у т. ч. промислової) власності, отриманих від резидента;
- д) доходів у вигляді заробітної плати, нарахованих (виплачених, наданих) унаслідок здійснення платником податку трудової діяльності на території України, від працедавця, незалежно від того, чи є такий працедавець резидентом або нерезидентом, а також заробітної плати, нарахованої особі за здійснення роботи за наймом у складі екіпажу (команди) транспортного засобу, який перебуває за межами території України, її територіальних вод (виключної економічної зони), у т. ч. на якірних стоянках, та належить резиденту на правах власності або перебуває у його тимчасовому (строковому) користуванні та / або є зареєстрованим у Державному судновому реєстрі України чи Судновій книзі України;
- е) доходів від надання в оренду (лізинг): нерухомості, розташованої на території України; рухомого майна, якщо орендодавець є резидентом України або якщо користування таким майном здійснюється на території України, незалежно від того, чи є орендодавець резидентом чи нерезидентом;

ж) доходів від продажу нерухомого майна, розташованого на території України;

и) доходів від продажу рухомого майна, якщо факт зміни власника (продажу об'єкта рухомого майна) підлягає державній реєстрації та / або нотаріальному посвідченню (згідно з законом України) або якщо місце вручення такого рухомого майна набувачеві знаходиться на території України;

к) доходів від здійснення підприємницької діяльності, а також незалежної професійної діяльності на території України;

л) доходів, що виплачуються (надаються) резидентами у вигляді вигравшів і призів, у т. ч. у лотерею (крім державної), благодійної допомоги, подарунків;

м) доходів у вигляді активів, що передаються у спадщину, якщо такі активи або джерело їх виплати знаходяться на території України;

н) інших доходів як виплати чи винагороди за цивільно-правовими договорами, одержуваних резидентом або нерезидентом, якщо джерело виплати (нарахування) таких доходів знаходиться на території України, незалежно від резидентського статусу особи, яка їх виплачує (нараховує).

ДОХІД З НЕРУХОМОСТІ (доход с недвижимости; rent) – у системі національних рахунків складається з фактичного й умовного доходу, що утворюється у результаті використання фінансових активів, землі та нематеріальних активів. Типові види Д.н. – це проценти, дивіденди, дохід від надання землі в оренду та роялті. Дохід від житла, яким володіють фізичні особи, для цілей національних рахунків включається до підприємницького доходу. Д.н. у секторі домашніх господарств охоплює чисті надходження, що накопичуються у поточному періоді внаслідок володіння активами, включаючи дохід від житла, яким володіють члени домашнього господарства.

ДОХІД НАЯВНИЙ (доход располагаемый; disposable income) – частина особистого доходу, що залишається після вирахування індивідуальних податків (зокрема поточних податків на доходи та майно, перш за все прибуткового податку); сумарний грошовий дохід, який має у своєму розпорядженні населення (домашні господарства), використовуючи його на свій розсуд на придбання споживчих товарів та оплату послуг. Д.н. охоплює оплату праці, прибуток, змішаний дохід, сальдо доходів від влас-

ДОХІД НАЯВНИЙ РЕАЛЬНИЙ

ності, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти у грошовій формі.

ДОХІД НАЯВНИЙ РЕАЛЬНИЙ (доход располагаемый реальный; real disposable income) – дохід наявний, скоригований на індекс інфляції. Д.н.р. розраховується на основі доходу наявного та індексу споживчих цін.

ДОХІД ПАСИВНИЙ (доход пассивный; passive income) – дохід, отриманий у вигляді процентів, дивідендів, роялті, страхових виплат і відшкодувань, а також орендних (лізингових) платежів за договорами оперативної оренди та ін.

ДОХІД СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА ЧИСТИЙ (доход сельскохозяйственного производства чистый; net income of agricultural production) – дохід, отриманий вирахуванням від вартості чистої продукції витрат на оплату праці. Чистий дохід може бути також одержаний як різниця між вартістю валової продукції та матеріальними витратами й оплатою праці.

ДОХІД ТРУДОВИЙ (ДОХІД ВІД ЗАЙНЯТОСТІ) (доход трудовой (доход от занятости); earned income (income from employment)) – дохід, що одержує працівник у результаті своєї економічної діяльності як від найманої праці, так і від самостійної зайнятості. Охоплює заробітну плату, винагороду та інші заробітки грошима чи натурою осіб найманої праці та чистий підприємницький дохід осіб, які працюють на власних підприємствах.

ДОХІД У ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВАХ (доход в домашних хозяйствах; income in households) – дохід, який охоплює надходження (у вигляді готівкових коштів та товарів), що мають нерегулярний і періодичний характер та отримуються домашнім господарством і його членами щороку або частіше. Включає регулярні надходження від трудової зайнятості, власного бізнесу та від позичання своїх активів; трансфертний дохід від держави, приватних інститутів та інших домашніх господарств; вартість послуг, доходи від проживання у власному житлі; інші споживчі товари тривалого користування, що належать домашнім господарствам, та безплатна домашня робота. Включає трансферти між домашніми господарствами та надходження від зменшення активів або прийняття зобов'язань. Цей вид доходу не треба плутати з доходом домашніх господарств відповідно до підходів, викладених у СНР.

ДОХОДИ БЮДЖЕТУ (доходы бюджета; budget receipts) – усі податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, дарунки, гранти).

До Д.б. місцевого самоврядування належать такі податки і збори (обов'язкові платежі): прибутковий податок з громадян у частині, визначеній ст. 65 Бюджетного Кодексу України; державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам; плата за ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами відповідних рад; плата за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, що справляється виконавчими органами відповідних рад; плата за торговий патент на здійснення деяких видів підприємницької діяльності (за винятком плати за придбання торгових патентів пунктами продажу нафтопродуктів (автозаправними станціями, заправними пунктами), що справляється виконавчими органами відповідних рад); надходження адміністративних штрафів, що накладаються виконавчими органами відповідних рад або утвореними ними в установленому порядку адміністративними комісіями; єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва у частині, що належить відповідним бюджетам.

Зазначені податки і збори (обов'язкові платежі) складають кошик доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

ДОХОДИ ВІД ВИРОБНИЦТВА (доходы от производства; income from production) – доходи, які одержують інституційні одиниці-резиденти в результаті безпосередньої участі у процесі виробництва у вигляді оплати праці, прибутку або змішаного доходу, а також доходи держави від оподаткування виробництва та імпорту.

ДОХОДИ ДОМОГОСПОДАРСТВ ВІД ОСОБИСТОГО ПІДСОБНОГО ГОСПОДАРСТВА (доходы домохозяйств от личного подсобного хозяйства; household income from private farms) – грошові доходи від продажу сільськогосподарської продукції, виробленої в особистому підсобному господарстві та отриманої домогосподарством у порядку самозаготівель, а також вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від само-

заготівель, за винятком поточних матеріальних витрат на її виробництво. В цей показник також включається вартість отриманих з особистого підсобного господарства продуктів харчування, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, подарованих родичам та іншим особам, а також вартість спожитих продуктів, отриманих у порядку самозаготівель. Оцінка спожитих натуральних надходжень здійснюється за середніми цінами купівлі відповідних товарів у звітному періоді.

ДОХОДИ ДОМОГОСПОДАРСТВ СУКУПНІ (доходы домохозяйств совокупные; total household income) – сума грошових доходів, отриманих членами сім'ї у вигляді заробітної плати, пенсій, стипендій, доплат, дотацій на путівки у санаторії, будинки відпочинку, на утримання дітей у дошкільних закладах, вартості чистої продукції, отриманої від особистого підсобного господарства та ін. Натуральні надходження (продукти с / г, приріст і приплід худоби та птиці) із кооперативного та особистого підсобного господарства оцінюються за державними роздрібними цінами, а продані заготівельними організаціями – враховуються за фактичною сумою продажу. Д.д.с. можуть бути обчислені також з урахуванням пільгового та безкоштовного споживання сім'єю матеріальних благ і послуг, включаючи вартість освіти, медичної допомоги тощо. Д.д.с. розраховуються за даними досліджень сімейних бюджетів за рік.

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ (доходы населения; income of the population) – обсяг нарахованих у грошовій та натуральній формі: заробітної плати (включаючи одержану населенням з-за кордону); прибутку та змішаного доходу; одержаних доходів від власності; соціальних допомог та інших поточних трансфертів.

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ КІНЦЕВІ (доходы населения конечные; final income of the population) – доходи (у поточних цінах), отримані населенням за результатом перерозподілу національного доходу і використані для задоволення особистих потреб. Величина Д.н.к. визначається різницею між доходами населення сукупними і вирахуваннями з них. Сукупні доходи включають оплату праці (як у грошовій формі, так і в натуральній), пенсії, доплати, стипендії та ін. надходження, доходи від особистого підсобного господарства (чиста продукція), надходження з фінансово-кредитної системи

(виграші, відсотки тощо), а також поточні матеріальні витрати установ, організацій і підприємств соціально-культурного і побутового обслуговування, що надають населенню послуги (школи, лікарні, перукарні, театри). Із Д.н.к. виключають витрати на оплату послуг невикробничого характеру, податки, збори і платежі, внески до громадських організацій, грошові накопичення у формі державних позик, вкладення у банки і приріст готівки. Такі розрахунки забезпечують методологічну єдність оцінки Д.н.к. з частиною національного доходу, використаного населенням на споживання та накопичення особистого майна, що є основою розрахунку доходів населення реальних. Величина Д.н.к. визначається як по населенню в цілому, так і за окремими суспільними групами: доходи кінцеві робітників і службовців, доходи кінцеві працівників сільгоспідприємств. У деяких випадках розраховуються окремо доходи кінцеві робітників і доходи кінцеві службовців.

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ РЕАЛЬНІ (доходы населения реальные; real income of the population) – узагальнюючий показник рівня життя населення, задоволення його матеріальних і духовних потреб. Отримані за результатом перерозподілу національного доходу, Д.н.р. характеризують кількість матеріальних благ, що можуть бути придбані на ці доходи та використані у процесі отримання послуг. Д.н.р. розраховують на основі доходів населення кінцевих, отриманих за той або інший період часу, за вирахуванням сплачених населенням податків, різних грошових зборів, обов'язкових платежів, внесків до громадських організацій тощо. Рівень Д.н.р. залежить від розміру доходів населення кінцевих і цін на предмети споживання та послуги. При зростанні розміру доходів і незмінному рівні цін Д.н.р. підвищуються, а при незмінному розмірі доходів і зростанні цін – знижуються. Рівень Д.н.р. (наприклад, за рік) визначається діленням розміру доходів населення кінцевих на індекс цін на предмети споживання та послуги. Цей рівень може бути розрахований і на одну особу населення діленням показника Д.н.р. на середньорічну чисельність населення. Зміна рівня реальних доходів, наприклад за два роки, визначається за індексом Д.н.р., що обчислюється як співвідношення розмірів річних доходів населення реальних у цінах базисного періоду (порівнянних). Д.н.р. розраховується також за групами населення – робітників і службовців, працівників сільгосп-

підприємств тощо. Показники Д.н.р. регулярно публікують у статистичних збірниках.

ДОХОДИ ТРАНСПОРТНОГО ПІДПРИЄМСТВА ВІД ПЕРЕВЕЗЕНЬ (доходи транспортного підприємства от перевозок; common carrier's income) – сума коштів, отриманих транспортним підприємством за перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти, за надані вантажовідправникам та пасажиром додаткові послуги з перевезення та користування транспортним майном. Доходи від перевезень обліковуються за джерелами надходження: від

ЕКВІВАЛЕНТ ПОВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАУКОВИМИ ДОСЛІДЖЕННЯМИ І РОЗРОБКАМИ (эквивалент полной занятости научными исследованиями и разработками; equivalent of R&D full time employment) – показник, що відображає суму часток часу, фактично витраченого персоналом, який займається науковими дослідженнями та розробками, на їх виконання (вимірюється у людино-роках). Серед зайнятих науковими дослідженнями і розробками можуть бути як особи, які беруть участь у декількох проектах одночасно, так і ті, що присвячують цьому лише частину свого робочого часу (сумісники, консультанти, викладачі вищих навчальних закладів та ін.), тому облік їх чисельності лише як фізичних осіб може призвести до викривлення результату. Це спричинило необхідність введення показника, що реально вимірює діяльність з виконання наукових досліджень і розробок. Наприклад, якщо один учений зайнятий науковими дослідженнями 30% часу, другий – 50%, третій – 70%, а решту часу вони виконують іншу діяльність (викладання, управління тощо), то кількість дослідників у еквіваленті повної зайнятості складатиме 1,5 особи, а не 3, як у випадку обліку в фізичних особах. Оцінка кадрів науки за обсягом робочого часу, фактично витраченого на наукові дослідження і розробки, найбільш поширена у статистиці країн з розвинутою ринковою економікою та широко застосовується у міжнародних зіставленнях. Первинним джерелом інформації для попереднього розрахунку Е.п.з.н.д.р. загального можуть слугувати опитування вчених, де ними надаються самооцінка часу, що витрачається протягом тижня на фундаментальні, прикладні дослідження, розробки, управління ними та на інші види діяльності (викладання, виробництво, консультування тощо). Отримання інформації можливе також на осно-

перевезень вантажів, пасажирів, багажу тощо. Загальні доходи транспортного підприємства включають, крім того, доходи від здачі в оренду рухомого складу, телеграфного і телефонного збору, від іншої діяльності промислового та непромислового характеру.

ДОХОДИ ФАКТОРНІ (доходи факторные; factor incomes) – заробітна плата найманих працівників, включаючи відрахування на соціальне страхування та прибуток. Чистий національний продукт часто оцінюють за Д.ф.

Е

ві проведення вибірових обстежень наукових організацій та вищих навчальних закладів, направлених на вивчення бюджету часу працівників науки та професорсько-викладацького складу вузів.

ЕКВІВАЛЕНТИ ГРОШОВИХ КОШТІВ (эквиваленты денежных средств; equivalents of cash resources, equivalents of monetary funds) – короткострокові високоліквідні фінансові інвестиції, що вільно конвертуються у певні суми грошових коштів і характеризуються незначним ризиком зміни вартості.

ЕКОАУДИТОР (экоаудитор; ecological auditor) – аудитор у сфері екології.

ЕКОЛОГІЯ (экология; ecology) [з грецької “oikos” – дім, помешкання, місце перебування, “logos” – наука] – 1) наука про взаємовідносини живих організмів та їх угруповань між собою та довкіллям, про зв'язки в екосистемах, їх структуру та функціонування. Головним об'єктом вивчення екології є екосистеми.

ЕКОНОМЕТРІЯ (эконометрия; econometrics) – сукупність математико-статистичних та економіко-математичних методів, що мають на меті кількісний опис закономірностей і взаємозв'язків економічних об'єктів та процесів на основі теоретичних представлень щодо їх важливих визначальних факторів, економіко-математичних моделей і статистичних методів обробки даних. Е. включає не тільки методи побудови кількісно визначених моделей за статистичними даними, але і питання, пов'язані з підготовкою й обґрунтуванням оптимальних економічних рішень, моделюванням процесів функціонування складних соціально-економічних систем на усіх рівнях економіки (див. *Методи економіетричні*). Е. використовує поняття, постановки і методи вирішення за-

дач із багатьох розділів математики, в т. ч. математичної статистики, теорії ймовірностей, обчислювальні методи рішення задач лінійної алгебри, має справу з оборотними і некоректними задачами у стохастичних постановках. До типових моделей в Е. належать: виробничі функції, що виражають стійкі, закономірні взаємозв'язки між витратами та результатами виробничої діяльності економічних об'єктів різних рівнів; факторні моделі продуктивності праці; системи одночасних регресійних рівнянь тощо.

ЕКОНОМІКА НЕОФІЦІЙНА (НЕФОРМАЛЬНА) (економика неофициальная (неформальная); unofficial (informal) economy) – дозволена діяльність, яка з різних причин не реєструється і таким чином не враховується офіційною статистикою в загальних показниках за відповідними видами економічної діяльності та по економіці в цілому. До неї, наприклад, належить діяльність частини сектору домашніх господарств, що здійснюється корпоративними підприємствами, і підприємницька діяльність окремих осіб, результати яких ні з юридичних, ні з економічних причин не можна відокремити від їх власників. Категорія Е.н. входить до широкої категорії економіки, що не спостерігається (див. *Економіка, що не спостерігається*).

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ (економика труда; labour economy) – наука, яка вивчає явища та процеси, що відбуваються у сфері трудових відносин, розкриває закономірності їхнього розвитку, визначає найважливіші категорії і показники у сфері праці, а також розробляє основні напрями їх аналізу та прогнозування.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ (економика природопользования; nature management economy) – наука, що вивчає виробничі відносини людей у процесі взаємодії суспільства та природи і займається економічними аспектами гармонізації цієї взаємодії. Об'єктом вивчення Е.п. є еколого-економічні системи, що охоплюють виробництво і ту частину природного середовища, на яку це виробництво впливає.

ЕКОНОМІКА ТІНЬОВА (економика теневая; shadow economy) – економіка, що здійснюється у розріз з чинними законодавчими актами і державними нормативами та є прихованою від державних структур і офіційної статистики. Категорія Е.т. входить до широ-

кої категорії економіки, що не спостерігається (див. *Економіка, що не спостерігається*).

ЕКОНОМІКА, ЩО БАЗУЄТЬСЯ НА ЗНАННЯХ (економика, базирующаяся на знаниях; knowledge based economy) – новий тип світової економічної системи, функціонування та розвиток якої визначаються інтенсифікацією інноваційних процесів та збільшенням масштабів використання інформаційних технологій. Поняття Е.б.з. характеризує інформаційне суспільство, основу життєдіяльності якого складають процеси виробництва, поширення та використання інформації. В останні роки термін набув широкого використання в економічній літературі; як синоніми вживають словосполучення “інформаційна економіка”, “знаннева економіка”, “е-економіка”, “нова економіка”. Поняття Е.б.з. використовується у двох значеннях: 1) наукове, де “знаннева економіка” виступає як емпірична гіпотеза щодо особливостей та тенденцій розвитку сучасного суспільства; 2) політичне, де вона представлена як політична ціль та бачення майбутнього. Основні риси Е.б.з.: перетворення знання в найважливіший фактор виробництва разом з природними ресурсами, працею і капіталом; збільшення частки сфери послуг і випереджувальне зростання “знансеемних” послуг для бізнесу; підвищення значення людського капіталу й інвестицій в освіту та підготовку кадрів; розвиток і широкомасштабне використання нових інформаційно-комунікаційних технологій; перетворення інновацій в основне джерело економічного зростання і конкурентоздатності підприємств, регіонів і національних економік.

ЕКОНОМІКА, ЩО НЕ СПОСТЕРІГАЄТЬСЯ (економика ненаблюдаемая; unobservable economy) – широка економічна категорія, що охоплює діяльність, яка не враховується офіційною статистикою. Е.н.с. поділяється на таку, що не спостерігається на статистичній та / або економічній основі. Основні типи Е.н.с. такі. *Статистична основа*: 1 – невідповідь (зумовлена недоліками статистичного охоплення або відсутністю відповідей); 2 – перереєстрація (пов'язана з недоліками статистичної надійності реєстрів господарюючих суб'єктів); 3 – одиниця спостереження не ідентифікується, не реєструється та / або не обстежується; 4 – наявність неформального сектору, який не реєструється і не звітує. *Економічна основа*: 5 – навмисне зниження результатів економічної діяльності (обороту / до-

ходу) суб'єктом господарювання з метою уникнення сплати податків і обов'язкових платежів; для звільнення від необхідності дотримання певних правових норм, наприклад рівня мінімальної зарплати, тривалості робочого часу, правил техніки безпеки на робочому місці тощо; для уникнення заповнення будь-яких адміністративних форм або статистичних анкет; 6 – свідоме уникнення реєстрації господарюючими суб'єктами; 7 – незаконна діяльність; 8 – інші типи діяльності, що не спостерігається.

ЕКОСИСТЕМА (екосистема; ecosystem) – єдиний складний природний комплекс, у якому живі організми та неживі компоненти, пов'язані між собою обміном речовин і енергії, утворюють разом стійку цілісність.

ЕКСПЕРТИЗА (експертиза; expertise, (expert) examination) – аналіз та оцінка експертом відповідних процесів та / або об'єктів, результатом чого є обґрунтовані висновки для прийняття рішень щодо них. Розрізняють спеціалізовану експертизу, за якої виконується аналіз та робляться висновки за окремими вузькопрофесійними питаннями проекту, і комплексну експертизу, що охоплює всі основні питання, висвітлені у проектних документах, та всебічно описує проект.

ЕКСПЕРТИЗА ЕКОЛОГІЧНА (експертиза екологическая; ecological expertise) – встановлення відповідності наміченої господарської та іншої діяльності екологічним вимогам і визначення допустимості реалізації об'єкта екологічної експертизи з метою попередження можливих несприятливих впливів цієї діяльності на навколишнє природне середовище і пов'язаних з ними соціальних, економічних та інших наслідків реалізації об'єкта екологічної експертизи.

ЕКСПЛІКАЦІЯ ГРАФІКА (експликация графика; schedule explication) – один з основних елементів графіка (поряд з графічним образом). Це словесні (вербальні) пояснення розміщених на графіку геометричних фігур і зображувальних засобів (штриховки, кольори), що дозволяють наочно уявити явища та процеси, зображені на графіку. Тобто експлікація містить загальний заголовок графіка, підписи вздовж шкал (осей), пояснювальні надписи, що розкривають зміст елементів графічного образу. Останні можуть як бути розміщеними на самому графіку, так і бути винесеними за межі поля графіка (як легенда, через брак місця або коли підписи довгі).

Таким чином, графічний образ інтерпретується за допомогою Е.г. на основі системи координат, шкал і масштабів, сітки, найменувань одиниць міри, загального заголовку графіка, пояснень змісту його окремих деталей, числових даних.

ЕКСПОРТ (експорт; export) – продаж товарів суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у т. ч. з оплатою в негрошовій формі) з фізичним вивезенням або без вивезення цих товарів за межі митного кордону країни, включаючи реекспорт товарів.

ЕКСПОРТ КАПІТАЛУ (експорт капитала; export of capital) – вивезення за межі країни капіталу у будь-якій формі (валютні кошти, продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права) з метою одержання прибутків від виробничої та інших форм господарської діяльності.

ЕКСПОРТ ПРОДУКТІВ І ПОСЛУГ (експорт продуктов и услуг; export of goods and services) – передача права власності на продукцію (продукти) резидентами будь-якої країни резидентам іншої країни, а також надання послуг резидентами-виробниками країни резидентам іншої країни. На практиці експорт продуктів може складатися з товарного потоку продуктів через державний кордон, з урахуванням прямих покупок у цій країні екстериторіальних організацій та іноземців.

ЕКСПОРТЕР (експортер; exporter) – суб'єкт господарсько-правових відносин, який вивозить товари з країни експорту.

ЕКСПРЕС-ПЕРЕВІЗНИК (экспресс-перевозчик; express carrier) – транспортна або транспортно-експедиційна компанія, створена відповідно до чинного законодавства країни, що здійснює прискорене перевезення міжнародних вантажів та має всесвітню мережу з системою центральних та регіональних сортувальних станцій, комп'ютерну мережу відстеження проходження таких вантажів протягом усього часу доставки від відправника до одержувача.

ЕКСТРАПОЛЯЦІЯ (экстраполяция; extrapolation) – знаходження значень функції за межами області її визначення з використанням інформації про поведінку цієї функції в деяких точках, що належать до області визначення. Е. використовується при дослідженні графіків часових рядів при прогнозуванні: перспективна Е. – подовження ряду динаміки на майбутнє на

основи виявленої закономірності зміни рівнів ряду в проміжку часу, що вивчається (тренду); ретроспективна *E*. – подовження рівнів ряду в минуле. *E*. є дією, протилежною інтерполяції.

ЕКСЦЕС (КРУТИЗНА РОЗПОДІЛУ) (эксцесс (крутизна распределения); excess; kurtosis) – числова характеристика гостровершинності статистичного розподілу.

Визначають за формулою: $Ek = \frac{\mu_4}{\sigma^4} - 3$, де

μ_4 – центральний момент четвертого порядку, σ^2 – дисперсія. Для нормального закону розподілу $Ek = 0$.

Розподіли більш гостровершинні, ніж нормальні, мають додатний ексцес, більш плосковершинні – від’ємний ексцес.

ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЯ ВІДПУЩЕНА (СПОЖИТА) (электроэнергия отпущенная (потребленная); electricity distributed (consumed)) – кількість виробленої й одержаної зі сторони електроенергії без технологічних втрат у мережах загального користування, витрат на виробничі та господарчі потреби енергосистеми, тобто кількість електроенергії, за яку проводить розрахунок з енергозбутовими організаціями підприємство або абоненти, які споживають електроенергію на освітлення квартир і побутові потреби. Включається електроенергія, відпущена містам і селищам міського типу, у сільську місцевість. На підприємствах, на балансі яких перебувають блокстанції, до *E.в.* відносять всі витрати електроенергії підприємства, включаючи і витрати електростанції на виробництво електроенергії (вони відображаються в сумі всіх витрат цього підприємства), що відповідає основному виду діяльності підприємства, на балансі якого перебуває блокстанція.

ЕЛЕКТРОЗВ’ЯЗОК (электросвязь; telecommunications). Див. *Телекомунікації*.

ЕЛЕКТРОЗВ’ЯЗОК ДРОВОТИЙ (электросвязь проводная; wire telephone communication) – передавання і приймання інформації з застосуванням проводових ліній із металевими або волоконнооптичними жилами.

ЕЛЕКТРОННИЙ ОБМІН ДАНИМИ (ЕОД) (электронный обмен данными (ЭОД); electronic data interchange (EDI)) – сукупність процесів відправлення, передавання й одержання електронних даних з використанням узгоджених форматів структуризації та процедур обміну даними.

ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ (электростанции общего пользования; electric power stations for general use)

– енергопідприємства, основним видом діяльності яких є виробництво електро- та / або теплоенергії для забезпечення зовнішніх споживачів. Такими є електростанції, що належать до енергосистем (ДАЕК) Мінпаліверенерго, НАЕК “Енергоатом” (див. *Енергосистема*).

ЕЛЕКТРОСТАНЦІЯ (электростанция; electric power station) – енергоустановка або група енергоустановок, призначених для виробництва електричної енергії або електричної енергії і тепла (з метою теплопостачання споживачів енергії). *E.* поділяються на стаціонарні та пересувні. Стаціонарна *E.* – агрегат або сукупність агрегатів (первинний двигун з генератором), призначених для виробництва електроенергії, розміщених в окремих приміщеннях або у спеціально виділеній частині будівлі. Якщо електрогенераторні установки розташовані у різних цехах однієї будівлі, але працюють на загальний щит, їх також слід вважати однією *E.* Як виняток, коли підприємство має стаціонарну *E.* у складі первинних двигунів якої є теплові та гідравлічні двигуни, тоді на підприємстві умовно враховують дві *E.* – теплова та гідроелектростанція. Пересувна *E.* – електропотяг, вагон-електростанція, електростанція на автомобільному ходу. До звітності з енергетики включаються пересувні *E.* потужністю більше за 500 кВт. Однотипними пересувними *E.* слід вважати такі, що мають: однакову потужність; один і той самий вид первинного двигуна; використовують один і той самий вид палива.

ЕЛЕМЕНТ (элемент; unit, item, element) у статистиці – найменша одиниця об’єкта спостереження (сукупності). У статистичній практиці *E.* часто набуває форми одиниці спостереження.

ЕЛЕМЕНТ ВИМІРУ (элемент измерения; dimension element) – рівень в ієрархії значень координат деякого виміру кубу даних. Наприклад, для вимірювання часу може бути задана ієрархія “рік / квартал / місяць”. У цьому випадку виміру, що розглядається, відповідає три *E.в.* кожен з яких характеризується своїм номером рівня в ієрархії.

ЕЛЕМЕНТ ЗОБРАЖЕННЯ (элемент изображения; pixel) – елемент даних у просторовому і спектральному аспектах. Просторова змінна визначає розмір елемента роздільної здатності,

що спостерігається (тобто ділянки на земній поверхні, що представлена значеннями даних); спектральна змінна – інтенсивність спектрального відгуку для цього елемента роздільної здатності в певному каналі.

ЕЛЕМЕНТ МЕТАДАНИХ (елемент метаданих; metadata unit) – окремий приклад об'єкта метаданих. Е.м. може мати окремий статус: обов'язковий (завжди вимагається); умовний (вимагається за певних спеціальних умов) та необов'язковий (дозволений, але не рекомендований).

ЕЛЕМЕНТ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЕКСТРЕМАЛЬНИЙ (елемент спостереження екстремальний; extreme observation unit) – одиниця обстеження (елемент вибірки), значення ознаки якої істотно (суттєво) відрізняється від значення центру розподілу (середнього, медіани, математичного сподівання) та / або відстань від якої до центру розподілу є набагато більшою порівняно з відстанями від інших одиниць сукупності. В наукових публікаціях та у статистичній практиці екстремальні елементи (одиниці) визначаються також як аберантні, нетипові одиниці, викиди та (залежно від структури досліджуваної сукупності та місця розташування Е.с.е. в ній) аутлаєри (outliers) та інлаєри (inliers). Причини наявності Е.с.е. можуть бути статистичними (помилки реєстрації або класифікації) та зумовленими економічною реальністю. Проблема Е.с.е. набула значення з поширенням практики вибіркового статичного спостережень. У вибіркового спостереження виявлення й обробка Е.с.е. має здійснюватись як на етапі формування цільової сукупності та плану вибірки, так і після отримання результатів вибіркового спостереження для уможливлення врахування впливу їх вибіркової ваги на якість вибірки та її кінцеві результати, а також для коригування ваги (за необхідності). Методи виявлення Е.с.е. класифікуються так: 1) за знанням априорі форми розподілу – параметричні та непараметричні; 2) за методологічним апаратом – алгебраїчні (ймовірнісні), графічні та такі, що базуються на теорії екстремальних величин.

ЕМІСІЯ (емісія; emission) – встановлена законодавством послідовність дій емітента щодо випуску та розміщення емісійних цінних паперів.

ЕМІСІЯ ГРОШЕЙ (емісія денег; currency emission) – випуск в обіг грошей як у готівковій, так і в безготівковій формах. Призводить

до збільшення грошової маси в обігу. Економічні межі Е.г. визначаються потребами сфери обігу в грошах як засобі обігу, платежу та нагромадження. Емісія виправдана лише за умови зростання обсягів виробництва. Регулювання грошової маси шляхом скорочення Е.г. є інструментом антиінфляційної політики уряду. Згідно з чинним законодавством нашої держави, право Е.г. надано Національному банку України. Рішення про Е.г. приймає керівництво Національного банку відповідно до економічної політики законодавчої та виконавчої влад. Емісія провадиться також планово для поповнення грошової маси, що вибуває через старіння банкнот. Е.г. приносить емітенту дохід, величина якого визначається різницею між сумою емісії та витратами на виготовлення грошових знаків. Емісійний дохід надходить у розпорядження центральних банків (яким дозволено здійснювати Е.г.) і використовується як кредитний ресурс для покриття фінансових потреб держави (або безпосередньо для покриття бюджетного дефіциту, або опосередковано через кредитування держави банківською системою під державні цінні папери).

ЕМІСІЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (емісія цінних бумаг; emission of securities) – випуск в обіг акцій, облігацій, казначейських зобов'язань та інших цінних паперів. Здійснюється державними та комерційними кредитними установами, підприємствами, органами влади різних рівнів. Мета Е.ц.п. – залучення додаткових коштів з ринку позикових капіталів. Підприємства залучають такі кошти для розширення виробництва, банки – для збільшення кредитних ресурсів, державні органи – для покриття дефіциту своїх бюджетів.

ЕМІТЕНТ (емітент, issuer) – 1) юридична особа, Автономна Республіка Крим або міські ради, а також держава в особі уповноважених нею органів державної влади, яка від свого імені розміщує емісійні цінні папери та бере на себе зобов'язання щодо них перед їх власниками; 2) банк чи небанківська фінансова установа, яка здійснює емісію іпотечних облігацій відповідно до вимог, встановлених законом; 3) держава, установа чи підприємство (юридична особа) – ініціатор, організатор емісії цінних паперів, грошових знаків, платіжно-розрахункових документів тощо.

ЕМІТЕНТ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (емітент цінних бумаг; issuer of securities) – юридична

особа, яка від свого імені випускає цінні папери (здійснює їх емісію) та виконує зобов'язання, передбачені умовами їх випуску.

ЕНЕРГІЯ (ЕЛЕКТРИЧНА ЧИ ТЕПЛОВА) ВИРОБЛЕНА (енергия (электрическая или тепловая) произведенная; energy generated (electric or thermal)) – кількість електроенергії, виробленої за рік на електростанціях генеруючих та енергопостачальних компаній, а також іншими самостійними електростанціями та / або кількість теплоенергії, виробленої електростанціями, котельними й утилізаційними установками та відпущеної як цехам і виробництвам свого підприємства, так і на сторону, за виключенням теплоенергії, витраченої на технологічні потреби електростанції (котельної) тощо. Включається теплоенергія, що повертається до електростанції або в котельню з конденсатом виробничого пару, м'ятим паром (від молотів, пресів тощо) і зворотною водою мережі.

ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ (енергосбережение; energy saving) – діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), спрямована на раціональне використання й економне витрачання первинної та перетвореної енергії і природних енергетичних ресурсів у національному господарстві, що реалізується з використанням технічних, економічних та правових методів.

ЕНЕРГОПОСТАЧАЛЬНИКИ (енергопоставщики; power suppliers, energy suppliers) – учасники оптового ринку електричної енергії України, які купують електричну енергію на цьому ринку з метою продажу її споживачам.

ЕНЕРГОСИСТЕМА (енергосистема; power supply system) – сукупність енергетичних ресурсів, методів їх отримання, перетворення, розподілу та використання, а також технічних засобів і організаційних комплексів, що забезпечують постачання усіх видів енергії споживачам.

ЕНЕРГОУСТАНОВКА (енергоустановка; electric power installation) – комплекс взаємопов'язаного устаткування і споруд, призначений для виробництва або перетворення, передачі, розподілу або споживання енергії.

ЕРГОНОМІКА (эргономика; ergonomics) – наука, основними завданнями якої є вивчення функціональних можливостей людини у тру-

дових процесах і розробка рекомендацій щодо створення оптимальних умов праці.

ЕФЕКТ ВИБІРКОВОГО ПЛАНУ (ДИЗАЙН-ЕФЕКТ) (эффект выборочного плана (дизайн-эффект); design effect) – відношення дисперсії оцінки, отриманої в разі використання складного вибіркового дизайну (відбір комбінований), до дисперсії оцінки, отриманої за допомогою простого випадкового відбору n одиниць. Е.в.п. ($deff$) забезпечує міру точності, отриману ($deff < 1$) чи втрачену ($deff > 1$) внаслідок використання комбінованого відбору замість простого випадкового.

ЕФЕКТ ЕКОНОМІЧНИЙ (эффект экономический; economic effect) – корисний результат економічної діяльності, зиск від неї. Е.е. обчислюють як різницю між грошовим доходом від цієї діяльності та грошовими витратами на її здійснення.

ЕФЕКТ МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНИЙ (эффект мультипликационный; animation result) – ефект, що виникає у випадку, коли часовий ряд $x_q(t)$ при $t_1 = t_1, t_2 = t_1 + h \dots, t_n = t_{n-1} + h$, а $q = 1, 2, \dots, Q$ має яскраво виражений тренд $u(t)$ і сезонну складову S_q . Для такого ряду звичайно використовується мультиплікативна модель: $x_q(t) = u(t)s_q + \varepsilon_q(t)$, де усі випадкові залишки $\varepsilon_q(t)$ незалежні та нормально розподілені з нульовим середнім і незмінною дисперсією σ^2 . Якщо тренд малий, сезонність можна характеризувати адитивною складовою, і тоді $x_q(t) = u(t) + s_q + \varepsilon_q(t)$ – це звичайна модель двофакторного дисперсійного аналізу. При яскраво вираженому тренді вона дає похибку значно більшу, ніж модель $\ln x_q(t) = \ln u(t) + \ln S_q + n_q(t)$. Найпростіший шлях використання мультиплікативної моделі полягає в тому, щоб при кожному фіксованому t ділити $x_q(t)$ на середнє $u(t)$, а отримані відношення розглядати при відповідному q як оцінки сезонної складової S_q .

ЕФЕКТ СИСТЕМНИЙ (эффект системный; system effect) – ефект, що досягається при реалізації системного підходу до управління економікою.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАЦІ (эффektivность труда; efficiency of labour) – співвідношення корисного результату трудової діяльності та величини затрат праці на його отримання. Чим менші затрати праці на створення одиниці результату, тим вища Е.п. Найбільш поширеним показником Е.п. є продуктивність праці.

ЄВРОПАТЕНТ (европатент; europatent) – єдиний охоронний документ виняткового права, що є чинним на території країн – учасниць Конвенції про європейську систему видачі патентів (підписана 3 жовтня 1973 р. у Мюнхені). Єдиний європейський патент видається на базі заявки, що подається у європейське патентне відомство. Чинність європейського патенту, юридичні наслідки його видачі, визнання недійсним, порушення прав патентовласника регулюються нормами національного законодавства кожної країни-учасниці.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ІННОВАЦІЙНЕ ТАБЛО (ЄІТ) (Европейское инновационное табло (ЕИТ); European Innovation Scoreboard (EIS)) – “карта європейського науково-інноваційного простору” зі сформованою шкалою оцінок. ЄІТ унаочнює оцінювання стану розвитку інноваційного процесу у країнах, визначення динаміки змін в інноваційній активності, аналіз сильних та слабких сторін окремих країн і ступеня розриву між ними.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ (ЄС) (Европейский Союз (ЕС); European Union (EU)) – організація, створена відповідно до Маастрихтської угоди від 7 лютого 1992 р. на основі Європейського Співтовариства. Маастрихтська угода про створення ЄС набула чинності 1 листопада 1993 р.

Європейське Співтовариство було створене в 1967 р. у результаті злиття Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом). Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) був підписаний 18 квітня 1951 р. у Парижі. Угоди про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) – 25 березня 1967 р. у Римі.

Згідно з Маастрихтською угодою, Європейський Союз був заснований як політичний і економічний союз, який проводить спільну економічну і зовнішню політику, а також політику в галузі безпеки та співробітництва у соціальній сфері. Також було запроваджено єдине європейське громадянство, підвищено роль Європейського парламенту, розширено повноваження органів ЄС. У ЄС створено єдиний внутрішній ринок, знято обмеження на вільне переміщення товарів, капіталів, робочої сили між країнами, сформовано єдину валютну сис-

тему. Положення Маастрихтської угоди були розвинуті та доповнені Амстердамською одноіменною угодою від 2 жовтня 1997 р. Доповнення стосувалися питань принципів демократії, прав людини, соціальної політики, міждержавного співробітництва у сфері внутрішніх справ і юстиції, боротьби зі злочинністю, тероризмом, наркобізнесом, корупцією, расизмом. Крім цього, були розширені повноваження Європейського парламенту в прийнятті законодавчих актів ЄС. Амстердамський саміт затвердив Пакт стабільності й зростання, в якому наголошувалося на першочерговості створення сприятливих умов для економічного зростання і появи нових робочих місць.

На час створення ЄС до його складу ввійшли 12 країн: Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Франція та Німеччина. 1 січня 1995 р. до ЄС приєдналися 3 країни: Австрія, Фінляндія та Швеція; 1 травня 2004 р. – ще 10 країн: Угорщина, Польща, Чехія, Естонія, Латвія, Литва, Словачія, Словенія, Мальта, Кіпр. 31 січня 2007 р. до складу ЄС увійшли ще 2 країни: Болгарія, Румунія. У теперішній час ЄС об'єднує 27 країн.

ЄВРОСТАТ (Евростат; Eurostat) – статистична служба Європейського Союзу, що займається збиранням статистичної інформації у країнах – членах ЄС та гармонізацією статистичних методів, що використовуються в окремих країнах. Евростат – це європейський статистичний орган, створений за Рішенням Єврокомісії від 12.04.1997 р. Завданням Евростату є: 1) розвиток ряду норм та методів, що дозволяють виробляти статистику відповідно до базових принципів; 2) забезпечення доступності статистики відповідно до зазначених принципів щодо поширення даних для інститутів ЄС, урядів країн-учасниць, соціальних та економічних інститутів, академічних та широких громадських кіл, у частині формулювання, впровадження, моніторингу й оцінки політики ЄС.

З метою подальшого розвитку Європейської статистичної системи 24.02.2005 р. Комітетом статистичних програм затверджено Кодекс діяльності європейської статистики, спрямований на досягнення двох цілей:

1) зміцнити впевненість користувачів у незалежності, чесності та підзвітності національних статистичних установ і Евростату, підвищити довіру до якості та достовірності статистичної інформації, яку вони розробляють і поширюють (зовнішній ефект);

2) сприяти впровадженню найкращих статистичних принципів, методів і практичного досвіду всіма розробниками європейської статистики для підвищення її якості (внутрішній ефект).

Урядові структури та статистичні установи ЄС зобов'язуються дотримуватися принципів, на яких базується цей Кодекс, та періодично переглядати їх впровадження, застосовуючи показники кодексу діяльності для кожного з базових принципів.

ЄДИНА ПРИЧИНА СМЕРТІ (единственная причина смерти; single cause of death). Див. *Причина смерті єдина.*

ЄДИНА СИСТЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ І КОДУВАННЯ КАРТОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ (ЄСКККІ) (Единая система класси-

ЖЕРЕБКУВАННЯ (жеребьёвка; sortition, casting of lots) – один із технічних засобів організації простого випадкового відбору. Полягає в тому, що на кожну одиницю відбору складають картку, якій надають порядковий номер. Після ретельного перемішування карток витягують одну з них, потім іншу і так доти, доки не буде відібрано необхідну кількість одиниць. Номери відібраних карток і складуть номери одиниць, що увійшли до сукупності вибіркової.

ЖИВОНАРОДЖЕННЯ (живорождение; viviparity, live birth) – повне зігнання або витягання продукту зачаття з організму матері незалежно від тривалості вагітності, причому плід після такого відділення дихає або виявляє інші ознаки життя – серцебиття, пульсація пуповини чи явні рухи довільних м'язів, незалежно від того, перерізана пуповина чи ні, чи відокремилась плацента. З 01.01.2007 р. набув чинності Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 29.03.2006 р. № 179 “Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатально-

фикации и кодирования картографической информации (ЄСКККІ); The Unified System of Cartographic Information Classification and Coding) – базовий засіб інформаційного забезпечення автоматизованої картографічної системи, що включає сукупність взаємопогоджених класифікаторів картографічної інформації, способів їх складання і нормативних документів з їх розробки, впровадження, удосконалення і контролю за впровадженням.

ЄДНІСТЬ ВИМІРЮВАНЬ (единство измерений; unity of measurements) – стан вимірювань, за яким їх результати виражені в узаконених одиницях величин і похибки вимірювань не виходять за встановлені межі з заданою ймовірністю.

Ж

го періоду, живонародженості та мертвнонародженості, порядку реєстрації живонароджених і мертвнонароджених”, згідно з яким в органах державної реєстрації актів цивільного стану підлягають реєстрації: народжені живими або мертвими з масою тіла 500 г і більше (або якщо маса тіла при народженні невідома, з довжиною тіла 25 см і більше, або при терміні вагітності 22 тижні й більше); народжені живими або мертвими з масою тіла менше 500 г при багатоплідних пологах, якщо термін вагітності становить 22 тижні й більше; плоди, які народилися живими до 22-го тижня вагітності (тобто зростом менше ніж 25 см і масою тіла менше ніж 500 г) та прожили понад 7 повних діб (168 годин після народження) як живонароджені при передчасних пологах.

ЖИТЛО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ (жилье физического лица; dwelling) – житловий будинок, квартира, інші приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них.

З

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ КАРТОГРАФІЧНА (обеспеченность картографическая; map coverage) – наявність карт, необхідних для виконання певних робіт.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (обеспечение; security, provision, support) – сукупність методів, засобів та заходів, наприклад, направлених на автоматичну обробку даних за допомогою обчислювальної техніки. У такому разі розрізняють

апаратне, математичне, програмне та інші види забезпечення.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ (обеспечение безопасности населения в чрезвычайных ситуациях; protection of population in emergencies) – дотримання правових норм, виконання галузевих або відомчих вимог і правил, а також проведення комплексу правових, організаційних, екологозахисних, санітарно-

гігієнічних, санітарно-епідеміологічних і спеціальних заходів, направлених на запобігання або граничне зниження загрози життю та здоров'ю людей, втрати їх майна і порушення умов життєдіяльності у разі виникнення надзвичайної ситуації.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНЕ (обеспечение информационное; information support) – комплекс методів та засобів документального, фактографічного та концептографічного обслуговування, що використовуються для задоволення інформаційних потреб у конкретній науково-технічній ситуації або при вирішенні управлінських завдань.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОГРАМНЕ (обеспечение программное; software) – сукупність програм системи обробки даних і програмних документів, необхідних для експлуатації цих програм. За визначенням Організації економічного співробітництва і розвитку, З.п. – обов'язковий набір команд для функціонування цифрових пристроїв. Воно охоплює: системне, інструментальне і прикладне З.п.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНЕ (обеспечение социальное; social security) – система, що забезпечує обслуговування населення, насамперед похилого віку та працездатних громадян, а також багатодітних сімей.

ЗАБІР ВОДИ ІЗ ПРИРОДНИХ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ (забор воды из природных водных объектов для использования; water intake from natural sources) – об'єм вилучених водних ресурсів з природних водних об'єктів (включаючи ріки, озера, моря і підземні горизонти) за винятком об'ємів вод, переданих іншим водокористувачам транзитом в інші водні об'єкти та втрат при транспортуванні.

ЗАБОРГОВАНІСТЬ ДЕБІТОРСЬКА (задолженность дебиторская; accounts receivable) – заборгованість підприємству: покупців, замовників та інших дебіторів (у т. ч. та, що забезпечена вексями) за надані їм продукцію, товари, роботи або послуги; заборгованість фінансових і податкових органів за податками, зборами та іншими платежами до бюджету; заборгованість із сум нарахованих дивідендів, відсотків, роялті тощо, що підлягають надходженню; заборгованість пов'язаних сторін та з внутрішньовідомчих розрахунків; інша поточна З.д. Показники З.д. у разі створення щодо неї

резерву сумнівних боргів наводяться у балансі за чистою реалізаційною вартістю.

ЗАБОРГОВАНІСТЬ ДЕБІТОРСЬКА / КРЕДИТОРСЬКА ІНША (задолженность дебиторская / кредиторская другая; other receivable / payable accounts) – до цієї категорії заборгованості належать: комерційні кредити та аванси (комерційні кредити на купівлю товарів та послуг, надані безпосередньо корпораціям, органам державного управління, некомерційним організаціям, домашнім господарствам, та іншим країнам світу; аванси на виконання ще незавершених робіт, які включені до матеріальних оборотних коштів, або за роботу, яку ще потрібно виконати); інша дебіторська / кредиторська заборгованість, за винятком комерційних кредитів та авансів (зокрема, заборгованість з виплати заробітної плати, пенсій та інших соціальних допомог, податків тощо).

ЗАБОРГОВАНІСТЬ З ВИПЛАТИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ (задолженность по выплате заработной платы; wage arrears) – сума своєчасно невикраденої заробітної плати всім категоріям працівників, а саме: штатним працівникам облікового складу (див. *Склад працівників обліковий*), особам, які не перебувають в обліковому складі підприємства, – сумісникам та працюючим за договорами, а також звільненим працівникам. Заборгованою вважається сума, що включає усі нарахування у грошовій та натуральній формах з фонду оплати праці, за винятком обов'язкових утримань (податок з доходу фізичних осіб та суми зборів на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, що сплачує працівник), строк виплати якої минув до кінця місяця, в якому вона повинна бути виплачена. З.в.з.п. може утворюватися за рахунок власних коштів підприємства, а також місцевого та державного бюджетів.

ЗАБОРГОВАНІСТЬ КРЕДИТОРСЬКА (задолженность кредиторская; accounts payable) – кошти підприємства, організації або установи, що підлягають сплаті юридичним або фізичним особам.

ЗАБОРГОВАНІСТЬ ПРОСТРОЧЕНА (задолженность просроченная; bad debts) – заборгованість, не виплачена у визначені терміни або в терміни, вказані в договорі.

ЗАБРУДНЕННЯ (загрязнение; pollution) – 1) занесення у природне середовище сторонніх речовин, не властивих йому, що не формуються у природних процесах. Основною причиною

такого З. є техногенні зміни; 2) підвищення концентрації речовин, енергії чи будь-яких реагентів понад норму. З. може спричинюватись як антропогенними, так і природними факторами. З. викликає зміну характеру середовища та властивостей його компонентів, часто шкідливо впливає на розвиток живих організмів. Розробка заходів запобігання З. навколишнього середовища – одне з основних завдань охорони природи.

ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ (загрязнение атмосферного воздуха; atmospheric pollution) – зміна складу і властивостей атмосферного повітря у результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і / або хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища.

ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ТРАНСКОРДОННЕ (загрязнение атмосферного воздуха трансграничное; transboundary atmospheric pollution) – забруднення атмосферного повітря у результаті перенесення шкідливих (забруднюючих) речовин, джерело яких розташоване на території іноземної держави.

ЗАБРУДНЕННЯ ВОД (загрязнение вод; water pollution) – несприятливі зміни складу і властивостей води водного об'єкта у результаті надходження до нього забруднювачів (хімічних речовин, мікроорганізмів, фізичних реагентів тощо).

ЗАБРУДНЕННЯ ҐРУНТІВ (загрязнение грунтов; land pollution) – 1) вміст у ґрунтах хімічних сполук, радіоактивних елементів, патогенних організмів у кількостях, що шкідливо впливають на здоров'я людини, навколишнє природне середовище, родючість ґрунтів сільськогосподарського призначення; 2) потрапляння на поверхню та всередину ґрунту забруднювачів, що не розкладаються у процесі самоочищення й змінюють його фізичні, хімічні та біологічні властивості.

ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА (загрязнение окружающей природной среды; environmental pollution) – надходження до навколишнього природного середовища внаслідок господарської діяльності людини шкідливих (забруднюючих довкілля) речовин у концентраціях, які перевищують установлені норма-

тиви якості навколишнього природного середовища. Сучасна статистика України обліковує використання природних ресурсів, надходження шкідливих речовин в атмосферу, скидання зворотних вод у водні об'єкти, розміщення небезпечних відходів, що характеризують техногенне навантаження на навколишнє природне середовище.

ЗАБРУДНЕННЯ ПІДЗЕМНИХ ВОД (загрязнение подземных вод; underground water pollution) – погіршення якості підземних вод, зумовлене антропогенною діяльністю (за фізичними, хімічними або біологічними показниками) порівнянню з їх природним станом, що призводить або може призвести до неможливості їх використання.

ЗАБРУДНЕННЯ РАДІОАКТИВНЕ (загрязнение радиоактивное; radioactive pollution) – наявність радіоактивних речовин техногенного походження на поверхні чи усередині матеріалу або тіла людини, у повітрі або в іншому місці, що може призвести до опроміювання.

ЗАВАНТАЖЕННЯ ПОВІТРЯНОГО СУДНА КОМЕРЦІЙНЕ (загрузка воздушного судна коммерческая; revenue load of an airplane) – маса пасажирів і вантажів (у тоннах), прийнятих на борт літака в аеропорту. Визначається як сума ваги пошти, вантажів і умовної маси пасажирів, що дорівнює добутку середньої маси пасажирів та його особистих речей (0,09 т на пасажирів) на кількість пасажирів у літаку.

ЗАВДАННЯ КОРЕЛЯЦІЙНО-РЕГРЕСІЙНОГО АНАЛІЗУ (задачи корреляционно-регрессионного анализа; tasks of correlation and regression analysis) – встановлення наявності зв'язку між досліджуваними ознаками; виявлення виду функції зв'язку; знаходження параметрів функції зв'язку; встановлення щільності зв'язку, оцінка достовірності отриманих результатів.

ЗАВДАННЯ РЕГЛАМЕНТНІ СТАТИСТИЧНІ (задачи регламентные статистические; regulated statistical tasks) – виокремлені технологічні процеси для оброблення даних статистичних звітів, поглибленого аналізу результатної статистичної інформації та ведення реєстрів пооб'єктного обліку.

ЗАЙНЯТИ В НЕФОРМАЛЬНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ (занятое в неформальном секторе экономики; persons employed in the informal sector of the economy) – особи,

які впродовж звітного періоду працювали хоча б в одній одиниці неформального сектору, незалежно від їхнього статусу зайнятості й того, була це для них основна чи додаткова робота. Неформальний сектор складається з одиниць, зайнятих виробництвом товарів і послуг, основною метою яких є забезпечення роботою та прибутком їх працівників. Такі одиниці характеризуються низьким рівнем організації, малою капіталомісткістю та невеликими розмірами. Трудові відносини (якщо вони існують) ґрунтуються переважно на залученні випадкових працівників, на родинних та особистих стосунках, а не на договірних відносинах, що дають формальні гарантії. Одиниці виробничої діяльності неформального сектору мають ознаки, притаманні підприємствам домашніх господарств.

Визначення обсягів зайнятості в неформальному секторі економіки України базується на матеріалах вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності. Відповідно до затвердженої методики, до зайнятих у неформальному секторі належать особи, які зайняті на незареєстрованих виробничих одиницях сектору домашніх господарств, що відповідають таким критеріям: ринкова спрямованість економічної діяльності; обмежена кількість працівників; відсутність державної реєстрації підприємницької діяльності.

З огляду на національні особливості у частині поширення неформальних трудових відносин критерії визначення кількості зайнятих у цьому секторі розширені за рахунок включення осіб, які працювали за усною домовленістю з роботодавцем в офіційному секторі, тобто без укладання офіційного трудового договору (контракту), що свідчить про відсутність мінімальних соціальних гарантії.

ЗАЙНЯТИ ЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ (занятые экономической деятельностью; persons engaged in economic activities) – особи встановленого віку, які впродовж обстежуваного тижня: 1) працювали хоча б одну годину: за наймом за винагороду в грошовій або натуральній формах, індивідуально (самостійно), в окремих громадян або на власному (сімейному) підприємстві; безкоштовно на підприємстві, у бізнесі, що належить будь-кому з членів домогосподарства, або в особистому селянському господарстві з метою реалізації продукції, виробленої внаслідок цієї діяльності; 2) були тимчасово відсутні на

роботі, тобто формально мали робоче місце, власне підприємство (бізнес), але не працювали впродовж обстежуваного періоду через обставини, що від них не залежать. В Україні З.е.д. визначають за матеріалами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності. Зазначеним обстеженням охоплюються особи віком 15–70 років, тому питання зайнятості та безробіття вивчаються стосовно зазначеної вікової групи населення (див. *Населення економічно активне.*)

ЗАЙНЯТИСТЬ (занятость; employment) – діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

ЗАЙНЯТИСТЬ ВТОРИННА (занятость вторичная; secondary employment) – наявність додаткової роботи (заняття) в осіб, які мають основну роботу. Додатковою роботою може бути сумісництво (див. *Сумісники*) будь-якого виду, інша робота за контрактом чи випадкова, разова робота. Не вважається З.в. робота на декількох підприємствах, коли це зумовлено родом діяльності за основним місцем роботи, тобто відрядження та ін., а також робота на присадибній або садовій ділянці, виконання ремонтних робіт, виробництво одягу, взуття, меблів тощо для потреб власного домашнього господарства, а не для продажу.

ЗАЙНЯТИСТЬ НЕПОВНА (занятость неполная; underemployment) – зайнятість, за якої особи найманої праці чи зайняті на власних підприємствах, працюючі або тимчасово відсутні на роботі, працюють менше нормального робочого часу, встановленого для певного виду діяльності. Розрізняють дві форми З.н.: видиму та невидиму. Ознакою видимої З.н. є недостатній обсяг зайнятості. Вона поділяється на добровільну (див. *Зайнятість неповна добровільна*) та вимушену (див. *Зайнятість неповна вимушена*). Невидима З.н. є переважно аналітичним поняттям, що відображає неправильний розподіл трудових ресурсів і глибокий дисбаланс між працею та іншими факторами виробництва. Вона характеризується низьким рівнем доходу, недовикористанням за кваліфікацією, низькою продуктивністю праці та іншими характеристиками.

ЗАЙНЯТИСТЬ НЕПОВНА ВИМУШЕНА (занятость неполная вынужденная; forced underemployment) – характеризує кількість

працівників, які з економічних причин працювали у режимі неповного робочого дня (тижня), тобто відпрацювали менше встановленого робочого часу внаслідок переведення їх на роботу зі скороченим робочим днем (тижнем) з причин простою виробництва або скорочення обсягів робіт, а також перебували у відпустках без збереження заробітної плати, що надавалися власником чи уповноваженим ним органом самостійно, у межах своїх повноважень з не залежних від працівника причин, наприклад на період припинення виконання робіт (див. *Зайнятність неповна*).

ЗАЙНЯТИСТЬ НЕПОВНА ДОБРОВОЇЛЬНА (занятость неполная добровольная; voluntary underemployment) – характеризує кількість працівників, які, згідно з трудовою угодою, прийняті на неповний робочий день (тиждень) або яким було встановлено такий графік роботи на їхнє прохання, тобто на добровільній основі (крім сумісників) (див. *Зайнятність неповна*).

ЗАЙНЯТИСТЬ ТИМЧАСОВА (занятость временная; temporary employment) – зайнятність за контрактом (угодою), умови якого визначаються об'єктивними вимогами: дотримання визначених строків виконання робіт, виконання певного, завчасно домовленого завдання, проведення визначеного заходу або строк сезонної роботи (див. *Робота сезонна*), що характеризується регулярною зміною щорічно повторюваних сезонних циклів. Такий контракт може бути також укладений на період, потрібний для заміни відсутнього протягом короткого строку працівника, або у разі наймання працівників для виконання нових видів робіт без гарантії їх продовження у майбутньому.

ЗАКЛАД (заведение, учреждение; institution, establishment) – статистична одиниця СНР, що підлягає виділенню для потреб збирання галузевої або виробничої статистики. З. визначається як підприємство або частина підприємства, територіально розташоване в одному місці й таке, що займається тільки одним видом економічної діяльності (за винятком допоміжного), або як підприємство, більша частина доданої вартості якого створюється у процесі його основного виду економічної діяльності.

ЗАКЛАДИ КУЛЬТУРИ (учреждения культуры; cultural and educational institutions) – театри, філармонії, організації телебачення та радіомовлення, демонстратори фільмів, видавництва, музеї, бібліотеки, заклади культу-

ри клубного типу, цирки, парки культури та відпочинку, позашкільні заклади естетичного виховання та дозвілля дітей і юнацтва.

ЗАКЛАДИ НАВЧАЛЬНІ ЗАГАЛЬНООСВІТНІ (заведения учебные общеобразовательные; institutions of general education) – школи, ліцеї, гімназії, колегіуми, навчально-виховні комплекси (об'єднання), санаторні школи всіх ступенів, а також спеціальні школи (школи-інтернати) та школи соціальної реабілітації. До складу навчально-виховних комплексів входять школи, дитячі садки тощо. З.н.з. першого ступеня (початкова школа) забезпечують початкову загальну освіту, другого ступеня (основна школа) – неповну загальну середню освіту, третього ступеня (старша школа) – повну загальну середню освіту.

ЗАКЛАДИ НАВЧАЛЬНІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНІ (заведения учебные профессионально-технические; vocational training schools) Див. *Професійно-технічні навчальні заклади (ПТНЗ)*.

ЗАКОН (закон; law) – акт, прийнятий вищим органом державної влади в установленому Конституцією порядку, має вищу юридичну силу щодо інших нормативних актів.

ЗАКОН ВЕЛИКИХ ЧИСЕЛ (закон больших чисел; law of large numbers) – загальний принцип, за яким кількісні закономірності, притаманні масовим суспільним явищам, чітко проявляються лише за достатньо великої кількості спостережень. Тобто, згідно з З.в.ч., сумісна дія великого числа випадкових факторів приводить у деяких досить загальних умовах до результату, що майже не залежить від випадку.

ЗАКОН ОУКЕНА (закон Оукена; Wocken's law) – закон, що відображає зв'язок між рівнем безробіття та обсягом виробленого валового національного продукту (ВНП). Згідно з З.О., щорічний приріст реального ВНП приблизно на 2,7% утримує кількість безробітних на постійному рівні, кожні додаткові 2% приросту реального ВНП зменшують кількість безробітних на 1%. Цей закон вивів американський учений А. Оукен.

ЗАКОН ПРО ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ (Закон о Государственном бюджете Украины; the Law on the State Budget of Ukraine) – закон, що затверджує повноваження органам державної влади здійснювати вико-

нання Державного бюджету України протягом бюджетного періоду.

ЗАКОН РОЗПОДІЛУ ІНТЕГРАЛЬНИЙ (закон распределения интегральный; integral distribution law). Див. *Функція розподілу*.

ЗАКОНОДАВСТВО ПАТЕНТНЕ (законодательство патентное; patent legislation) – сукупність норм матеріального права, які регулюють майнові відносини, що виникають у зв'язку з видачею патенту.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ РОЗПОДІЛУ (закономерность распределения; distribution regularity) – об'єктивний, повторюваний, суттєвий зв'язок між елементами ряду розподілу, що виявляється у співвідношенні варіант і частот ряду розподілу й описується низкою статистичних характеристик: частотні характеристики; характеристики центру розподілу; характеристики варіації; характеристики нерівномірності розподілу, концентрації, асиметрії.

ЗАКОНОМІРНІСТЬ СТАТИСТИЧНА (закономерность статистическая; statistical regularity) – повторюваність, послідовність та порядок у масових процесах чи явищах. Виявити і виміряти З.с. можна лише з урахуванням дії закону великих чисел, основними засадами якого є масовість і причинна зумовленість. Згідно з цими принципами, закони суспільного розвитку виразно проявляються лише у досить численній сукупності подій, коли вплив випадкових причин взаємно врівноважується, завдяки чому закон стає видимим. Виділяють чотири групи З.с.: 1) закономірності розвитку (динаміки) явищ; 2) закономірності розподілу елементів сукупності; 3) закономірності структурних зрушень; 4) закономірності зв'язку між явищами. З.с. виражає середній результат взаємодії значного числа однорідних явищ, тобто властивості не кожного явища окремо, а тільки їх сукупності у масових процесах або в загальній системі.

ЗАКРІПЛЕННЯ ОБ'ЄКТА ІНВЕСТУВАННЯ ЗА ДОВІРИТЕЛЕМ (закрепление объекта инвестирования за доверителем; assignment of investment object to principal) – встановлення правовідносин між довірительом та управителем на підставі договору про участь (див. *Договір управління майном*), за яких у довірителя виникає право вимоги на цей об'єкт інвестування в майбутньому.

ЗАКУПІВЛІ ДЕРЖАВНІ (закупки государственные; state purchases, public purchases) – придбання замовником товарів, робіт і послуг за державні кошти; при цьому здійснення закупівель одним замовником в інтересах іншого забороняється, крім випадків здійснення закупівлі товарів на засадах міжвідомчої координації.

ЗАКУПІВЛІ ЕЛЕКТРОННІ ДЕРЖАВНІ (закупки электронные государственные; electronic public purchases) – здійснення замовниками встановлених законодавством процедур закупівель за допомогою інформаційної системи в мережі Інтернет у режимі on-line з використанням електронного документообігу та електронного цифрового підпису.

ЗАКУПІВЛІ ЗАСТАВНІ (закупки залоговые; deposit purchases) – зарахування до державного продовольчого резерву об'єкта державного цінового регулювання – предмета застави у разі, коли бюджетна позика та / або плата за її використання не були погашені у строк, передбачений договором.

ЗАЛЕЖНІСТЬ СТАТИСТИЧНА (СТОХАСТИЧНА) (зависимость статистическая (стохастическая); statistical stochastic dependence) – залежність між величинами, за якої певному значенню випадкової факторної ознаки може відповідати множина значень результативного показника. З.с. виявляється за великої кількості спостережень на основі вивчення особливостей розподілу, поведінки середніх тощо. Дві випадкові величини називають статистично незалежними (або просто незалежними), якщо закон розподілу однієї з них не змінюється при фіксуванні значень іншої. В іншому випадку випадкові величини називаються статистично залежними (або просто залежними). Зі статистичної незалежності впливає некорельованість випадкових величин. Зворотне, взагалі кажучи, не має місця. Для нормально розподілених випадкових величин З.с. і корельованість є еквівалентними. Граничним випадком З.с. служить функціональна залежність, при якій певній величині факторної ознаки відповідає єдине значення результативної ознаки. У загальному випадку З.с. певному значенню факторної ознаки відповідає цілий набір значень результативної ознаки, що утворює так званий умовний розподіл.

ЗАЛИШОК БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ (остаток бюджетных средств; balance of budgetary

funds) – обсяг коштів на рахунках відповідного бюджету та розпорядників коштів цього бюджету.

ЗАМОВНИК (заказчик; customer) – 1) підприємства, які реалізують товари або послуги від власного імені, але організовують їхнє виробництво третіми особами. Якщо сировина, що використовується у виробничому процесі, передається підряднику на переробку на дальницькій основі, тобто є власністю замовника і, таким чином, кінцева продукція теж є його власністю, для підприємства-замовника результати цієї економічної діяльності класифікуються так, немовби це підприємство саме виробляло цю продукцію. Вирішальне значення при класифікації підприємства-замовника має володіння ним сировиною та взяття на себе ризиків, пов'язаних з виробництвом; 2) розпорядник державних коштів, який здійснює закупівлю у порядку, визначеному законодавством, при цьому замовником вважається суб'єкт, тендерний комітет якого проводить процедуру закупівлі та який одночасно укладає з переможцем договір про закупівлю, крім випадків здійснення закупівлі товарів на засадах міжвідомчої координації.

ЗАОЦАДЖЕННЯ (сбереження; savings) – різниця між поточними надходженнями і поточними виплатами, балансує стаття рахунку використання наявного доходу.

ЗАПАСИ ВИРОБНИЧІ (запасы производственные; productive supplies) – активи, що використовуються для подальшого продажу, споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством; придбані або самостійно виготовлені вироби, що підлягають подальшій переробці на підприємстві.

ЗАПАСИ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРНІ (запасы розничной торговли товарные; commodity stocks of retail trade) – запаси всіх товарів, що належать торговому підприємству, знаходяться на його балансі та призначені для роздрібною торгівлі.

ЗАПАСИ ТОВАРНІ (запасы товарные; stock of goods, trade stock) – придбані підприємством товари, призначені для подальшого перепродажу.

ЗАПИС АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ (запись актов гражданского состояния; civil registration). Див. *Реєстрація актів цивільного стану*.

ЗАПИТ (запрос; query) – у комп'ютерних системах – спеціальним способом описана вимога до системи з визначенням набору певних операцій з вибірки або модифікації даних, які виконуються з базою даних, що зберігаються.

ЗАПИТ БЮДЖЕТНИЙ (запрос бюджетный; budget request) – документ, що містить пропозиції з відповідними обґрунтуваннями щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для діяльності організації на наступний бюджетний період.

ЗАПІЗНЮВАННЯ (ЛАГ, ЧАСОВИЙ ЛАГ, ЛАГ ЗАПІЗНЮВАННЯ) (запаздывание (лаг, временной лаг, лаг запаздывания; lag period, lag phase) – час, через який зміна аргументу призведе до зміни результативної ознаки. Наявність Z . означає, що вплив змінної на змінну проявляється не одразу, а через певний проміжок часу.

ЗАПІЗНЮВАННЯ РОЗПОДІЛЕНЕ (ЛАГИ, РОЗПОДІЛЕНІ В ЧАСІ) (запаздывание распределённое (лаги, распределённые во времени); distributed lags)

– значення лагів, представлених у вигляді дискретного розподілу. З.р. можна представити так: $y_t = \alpha_0 z_t + \alpha_1 z_{t-1} + \dots + \alpha_k z_{t-k} + \beta^T X_t + \varepsilon_t$, де y_t – залежна змінна; z_t – лагова змінна; X_t – вектор-стовпчик нелагових змінних; β^T – транспонований вектор коефіцієнтів при векторі нелагових змінних; ε_t – випадкова помилка; $\alpha_0, \alpha_1, \dots, \alpha_k$ – коефіцієнти при лагових змінних; k – максимальна довжина лага.

Лагові змінні мультиколінеарні, а отже, метод найменших квадратів не дає задовільних результатів.

ЗАПОВІДНИКИ ПРИРОДНІ (заповедники природные; wildlife reserve) – природоохоронні науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження у природному стані типових або унікальних для певної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

ЗАПОЗИЧЕННЯ (заимствования; borrowing) – операції, пов'язані з отриманням бюджетом коштів на умовах повернення, платності та строковості, у результаті яких виникають

зобов'язання держави, Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування перед кредитором.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА (заработная плата; wages) – винагорода у грошовій та / або натуральній формі (оцінена у грошовому вираженні), що виплачується працівникові за роботу, виконану у звітному періоді. Заробітна плата враховується на основі нарахованих, а не фактично сплачених сум і відображається до відрахування внесків до фондів соціального страхування, прибуткового податку тощо.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА МІНІМАЛЬНА (заработная плата минимальная; minimum wages) – законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну норму праці. До З.п.м. не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати. З.п.м. є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання. З.п.м. встановлюється у розмірі не нижчому за вартісну величину межі малозабезпеченості в розрахунку на працездатну особу.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА НОМІНАЛЬНА (заработная плата номинальная; nominal wages) – нарахування працівникам у грошовій та / або натуральній формі за відпрацьований час або виконану роботу: тарифні ставки (посадові оклади), премії, доплати, надбавки, а також інші види оплати за невідпрацьований час (див. *Час робочий, Ставка тарифна, Оклад посадовий, Премія*). До З.п.н. не належать: грошове забезпечення кадрових військовослужбовців та осіб рядового і керівного складу; виплати, що здійснюються за рахунок коштів фонду державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів підприємства; відрахування, що здійснюються роботодавцем на загальнообов'язкове державне соціальне страхування працівників.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА РЕАЛЬНА (заработная плата реальная; real wages) – показник, що характеризує купівельну спроможність номінальної заробітної плати (див. *Заробітна плата номінальна*) під впливом змін споживчих цін на товари (послуги) і рівня податків та обов'язкових платежів.

ЗАСАДИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ (основы денежно-кредитной политики; main principles of monetary and credit policy) – комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України за допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики регулювати грошовий обіг та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення.

ЗАСМІЧЕННЯ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ (запороение водных объектов; clogging of water bodies) – скидання або надходження іншим способом у водні об'єкти предметів чи зважених частинок, які погіршують стан водних об'єктів та ускладнюють їх використання.

ЗАСОБИ ОСНОВНІ (средства основные; fixed assets) – матеріальні активи, що підприємство утримує з метою їх використання у процесі виробництва або постачання товарів і послуг, надання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він триваліший за рік). З.о. – одна зі складових національного багатства країни. До них належать: земельні ділянки, будинки, споруди та передавальні пристрої, машини й обладнання, транспортні засоби, інструменти, багаторічні насадження, робоча і продуктивна худоба тощо. З.о. охоплюють основні засоби підприємств, організацій, установ усіх форм власності, а також основні засоби, що перебувають в особистій власності населення (житлові будинки, господарські будівлі, багаторічні насадження, робоча і продуктивна худоба). Фактична вартість З.о. наведена з урахуванням проведення індексаций та переоцінок. Індокси З.о. обчислюють за їх вартістю у порівнянних цінах.

ЗАСОБИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ ТЕХНІЧНІ (средства телекоммуникаций технические; telecommunications facilities) – обладнання, станційні та лінійні споруди, призначені для утворення телекомунікаційних мереж.

ЗАТРАТИ МАТЕРІАЛЬНІ У ПОСЛУГАХ (затраты материальные в услугах; service expenditures) – затрати, зумовлені діяльністю з надання послуг. До складу З.м.п. включають вартість витрачених у виробництві: сировини

та основних матеріалів, напівфабрикатів і комплектуючих виробів, палива й енергії, будівельних матеріалів, запасних частин, тари, тарних матеріалів, допоміжних та інших матеріалів, а також вартість виконаних для підприємства робіт і послуг виробничого та невиробничого характеру (здійснення окремих операцій з виробництва продукції, обробки сировини й матеріалів; проведення іспитів з випробування сировини й матеріалів, які використовуються у виробництві, транспортні послуги, що є складовою технологічного процесу виробництва тощо). Не включаються до матеріальних затрат вартість придбаного для перепродажу товару та вартість покупних матеріалів (електроенергії, газу, нафтопродуктів тощо), що реалізуються без додаткової обробки на підприємстві.

ЗАХИСТ ВІД КРЕДИТНОГО РИЗИКУ (защита от кредитного риска; credit risk protection) – сукупність заходів з метою уникнення або зменшення кількості випадків неповернення кредитів. З.к.р. передбачає: лімітування суми кредиту для одного позичальника; диверсифікацію форм і термінів надання кредитів; вивчення платоспроможності позичальника; отримання гарантій і застав під кредит; страхування кредитів; формування спеціального страхового (резервного) фонду тощо.

ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ (защита информации; data protection) – сукупність методів і засобів, що забезпечують цілісність, конфіденційність та доступність інформації за умов впливу на неї загроз природного або штучного характеру. Загрози можуть завдати шкоди власникам і користувачам інформації.

ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ (защита населения в чрезвычайных ситуациях; protection of population in emergencies) – сукупність взаємозв'язаних за часом, ресурсами і місцем проведення заходів, направлених на запобігання або граничне зниження втрат населення і загроз його життю та здоров'ю від уражаючих чинників і дій дже-рел надзвичайної ситуації.

ЗАХИСТ СТРАХОВИЙ (защита страховая; insurance protection) – економічні відносини, пов'язані з попередженням, переборенням, локалізацією руйнівних наслідків стихійних та інших явищ, а також з відшкодуванням завданих збитків.

ЗАЧИСТКА ЗЕРНОСХОВИЩА (ЗЕРНОВОГО СКЛАДУ) (зачистка зернохранилища

(зернового склада); granary (grain elevator) cleanout) – звірення фактичної кількості зерна на зерновому складі з даними кількісно-якісного обліку зерна.

ЗАЯВКА МІЖНАРОДНА (заявка международная; international application) – заявка на винахід, що подається згідно з Договором про патентну кооперацію, або заявка на товарний знак, подана згідно з Договором про реєстрацію товарних знаків. З.м., для якої відомство, що її одержує, встановило дату міжнародної подачі, має таку саму дію в країні, як і національна заявка на патент, подана у той самий день.

ЗАЯВКА НА ВИНАХІД (ЗАЯВКА НА ПАТЕНТ, АВТОРСЬКЕ СВДІОЦТВО) (заявка на изобретение (заявка на патент, авторское свидетельство); application for an invention (for a patent, for an inventor's certificate)) – сукупність юридично значущих документів, що містять відомості про винахід, автора (співавторів), заявника і подаються у патентне відомство з проханням про видачу патенту (авторського свідоцтва) на винахід.

ЗАЯВКА НА ВИНАХІД КОНВЕНЦІЙНА (заявка на изобретение конвенционная; convention application for an invention) – заявка на винахід, подана для зарубіжного патентування до однієї з країн – учасниць Паризької конвенції (після подачі у країні, де винахід було створено), на яку виклопотано та діє річний пріоритет за датою заявки у першій країні; така заявка має переваги за пріоритетом при зарубіжному патентуванні у цій країні порівняно з усіма заявками, що подані до неї (але не раніше дати подачі заявки у першій країні).

ЗАЯВКА НА ВІДКРИТТЯ (заявка на открытие; application for discovery) – сукупність юридично значущих документів, що подаються до Держпатенту з метою отримання диплома на відкриття.

ЗБЕРІГАЧ (хранитель; depository) – банк, який здійснює свою діяльність відповідно до законодавства про банки і банківську діяльність та відповідає вимогам закону щодо зберігання й обслуговування коштів накопичувального фонду.

ЗБЕРІГАЧ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ (хранитель пенсионного фонда; pension fund depository) – банк, який провадить депозитарну діяльність зберігача цінних паперів, що відповідає вимогам законодавства.

ЗБИТКИ (убытки; losses) – перевищення витрат підприємства над його доходами. Виникають тоді, коли виторг від реалізації продукції (робіт чи послуг) не покриває витрат на її виробництво та реалізацію, або внаслідок позареалізаційних втрат, що перевищують прибуток від реалізації (сплачені штрафи, пені, неустойки, збитки від стихійних лих та ін.).

ЗБИТКИ КАПІТАЛЬНІ (убытки капитальные; capital losses) – збитки, зумовлені продажем тих чи інших активів за ціною, нижчою від ціни їх придбання.

ЗБИТКИ СТРАХОВІ (убытки страховые; insurance losses) – вартість повністю знищеного або ступінь відшкодування частково пошкодженого майна за страховою оцінкою.

ЗБИТКОВІСТЬ (убыточность; unprofitableness) – відношення суми оплачених збитків за певний період до нетто-премії за цей самий період.

ЗБИТКОВІСТЬ СТРАХОВОЇ СУМИ (ЙМОВІРНІСТЬ ЗБИТКУ) (убыточность страховой суммы (вероятность убытка); unprofitableness of insurance sum (loss probability)) – економічний показник, що характеризує рентабельність, результативність страхової діяльності. Обчислюють діленням виплаченого страхового відшкодування (комісації) на страхову суму всіх об'єктів страхування. Показники З.с.с. взяті за декілька років, є основою для визначення страхових нетто-ставок і дають змогу виявити зони високої збитковості та вжити заходи для її ліквідації.

ЗБИТОК (убыток; loss) – 1) шкода, якої завдано застрахованому майну внаслідок страхового випадку і яка підлягає відшкодуванню; 2) сам факт настання страхового випадку (вираз “відбувся збиток” означає, що мова йде про страховий випадок); 3) справа, яку заводить (відкриває) страхова організація за певним страховим випадком (справа з документами за цим випадком).

ЗБИТОК ВАЛОВИЙ (убыток валовой; total loss) – 1) втрата застрахованого об'єкта, що повністю зруйнований чи пошкоджений і не підлягає відновленню; 2) збиток, що спричинює виплату всієї страхової суми.

ЗБИТОК ВІД ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА (ущерб от загрязнения окружающей среды; loss from environmental pollution) – фак-

тичні й можливі збитки економіки країни або окремого господарюючого суб'єкта, пов'язані з забрудненням навколишнього природного середовища (включаючи прямі та непрямі дії, а також додаткові витрати на ліквідацію негативних наслідків забруднення). Враховуються також втрати, пов'язані з погіршенням здоров'я населення, скороченням трудового періоду діяльності та життя людей.

ЗБИТОК ЕКОЛОГІЧНИЙ (ущерб экологический; ecological loss) – фактичні й можливі збитки в їх кількісному вираженні, включаючи упущену вигоду, додаткові витрати на ліквідацію несприятливих наслідків для життєдіяльності людей, тварин, рослин та інших живих організмів, стану екологічних систем, природних комплексів, ландшафтів і об'єктів, викликаних порушенням нормативів якості навколишнього природного середовища, у результаті негативних дій господарської та іншої діяльності, а також техногенних аварій і катастроф.

ЗБІЖНІСТЬ (сходимость; convergence) – математичне поняття, що характеризує граничний стан математичних об'єктів (числових послідовностей і рядів, інтегралів, добутків тощо). Використовується при знаходженні числових наближених рішень.

ЗБІР АКЦИЗНИЙ (сбор акцизный; excise tax) – непрямий податок на окремі товари (продукцію), визначені законом як підакцизні, що включається до ціни цих товарів (продукції). Об'єктом оподаткування З.а. є обороти з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції), у т. ч. з давальницької сировини, шляхом їх продажу, обміну на інші товари (продукцію, роботи, послуги), безплатної передачі товарів (продукції) або з частковою їх оплатою, а також обсяги відвантажених підакцизних товарів (продукції), виготовлених з давальницької сировини; обороти з реалізації (передачі) товарів (продукції) для власного споживання, промислової переробки (крім оборотів з реалізації (передачі) для виробництва підакцизних товарів), а також для своїх працівників; митна вартість товарів (продукції), що імпортуються (ввозяться, пересилаються) на митну територію України, у т. ч. у межах бартерних (товарообмінних) операцій або без оплати їх вартості, або з частковою оплатою.

ЗБІР КУРОРТНИЙ (сбор курортный; resort duties) – кошти, що сплачують громадяни, які прибувають у курортну місцевість. Граничний

розмір курортного збору не може перевищувати 10% неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Від сплати курортного збору звільняються: діти віком до 16 років; інваліди та особи, які їх супроводжують; учасники Великої Вітчизняної війни; воїни-інтернаціоналісти; учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС; особи, які прибули за путівками та курсівками в санаторії, будинки відпочинку, пансіонати, включаючи містечка та бази відпочинку; особи, які прибули в курортну місцевість у службове відрядження, на навчання, постійне місце проживання, до батьків та близьких родичів; особи, які прибули за плановими туристичними маршрутами туристично-екскурсійних установ і організацій, а також які здійснюють подорож за маршрутними книжками; особи віком 60 років і старші.

ЗБІР РИНКОВИЙ (сбор рыночный; market duty) – плата за торгові місця на ринках і в павільйонах, на критих та відкритих столах, майданчиках для торгівлі з автомашин, візків, мотоциклів, ручних візків, що справляється з юридичних осіб і громадян, які реалізують сільськогосподарську і промислову продукцію та інші товари. З.р. справляється за кожний день торгівлі. Його граничний розмір не повинен перевищувати 20% мінімальної заробітної плати для громадян і трьох мінімальних заробітних плат – для юридичних осіб залежно від ринку, його територіального розміщення та виду продукції (товару). З.р. справляється працівниками ринку до початку реалізації продукції.

ЗБІР СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР ВАЛОВИЙ (сбор сельскохозяйственных культур валовой; gross harvest of agricultural crops) – загальний розмір продукції у натуральному вираженні, зібраної з основних, повторних і міжрядних посівів. Визначається у сільськогосподарських підприємствах за даними обліку зібраної продукції як з основних, так і з повторних та міжрядних посівів; у господарствах населення – на основі даних перепису, господарського обліку розмірів посівних площ та середньої урожайності сільськогосподарських культур з 1 га за матеріалами вибіркових обстежень. Валовий збір зернових та зернобобових культур і соняшника показується у вазі після доробки, цукрових буряків (фабричних) – у вазі без землі й домішок, овочевих культур – з урахуванням продукції закритого ґрунту.

ЗБІР ЧИСТИЙ (сбор чистый; net yield) – величина врожаю після доробки за вирахуванням насіння на всю засіяну площу певної культури. Це заново вирощена протягом року продукція. Показник З.ч. розраховується тільки для культур, продукція яких безпосередньо може бути використана на насіння (зернові, зернобобові, соняшник тощо). З.ч. об'єктивно характеризує продуктивність сільськогосподарських культур, оскільки має місце осінньо-зимова і весняна загибель посівів окремих культур, що зумовлює втрату відповідної кількості насіння.

ЗБІРНИКИ СТАТИСТИЧНІ (сборники статистические; statistical data collection) – зібрання статистичної інформації про соціально-економічні явища і процеси, підготовлене на паперових, магнітних, оптичних та електронних носіях.

ЗБОРИ (сборы; duties, dues, fees) – встановлені у твердих розмірах платежі юридичних і фізичних осіб за надання певних прав чи послуг або на відшкодування окремих видатків державного і місцевого бюджетів.

З. стягуються за паркування автотранспорту; видачу ордеру на квартиру; утримання тварин; право на використання місцевої символіки; право на проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей; видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та ін.

ЗБОРИ БАНКІВ КОМІСІЙНІ (ВАРТІСТЬ ПОСЛУГ БАНКІВ) (сборы банков комиссионные (стоимость услуг банков); commission fees of banks (costs of bank services)) – комісія за послуги банків, що визначається розрахунково і дорівнює перевищенню доходу від власності, який одержують банки й аналогічні фінансові інститути, над відсотками, виплаченими вкладникам.

ЗВАЖУВАННЯ (взвешивание; weighting) – спосіб обчислення статистичних узагальнюючих показників (середніх величин, показників варіації, індексів), який полягає у тому, що в розрахунок беруть ваги. За допомогою З. враховують значущість (вагу) величини кожного варіанта ознаки (показника) у загальному підсумку (див. також *Імпутація, Поширення результатів вибіркового спостереження*).

ЗВАЖУВАННЯ ВАГОНА (взвешивание вагона; wagon weighing) – встановлення фактичної маси відповідного вантажу у вагоні з відображенням її у перевізних документах на вагах як дороги, так і вантажовідправника. Для

окремих вантажів, наприклад круглого і пиляного лісу та ін., визначення маси вантажу проводиться за графаретом на вагоні або умовно, але у всіх випадках – вантажовідправником.

ЗВЕДЕННЯ СТАТИСТИЧНЕ (сводка статистическая; statistical data systematization) – другий етап статистичного дослідження, який полягає у тому, що матеріали спостереження класифікують та агрегують. З.с. включає групування даних статистичного спостереження та розроблення системи показників для характеристики виділених груп і підгруп. З.с. – це систематизація одиничних фактів, яка дозволяє знайти узагальнюючі показники, що описують всю досліджувану сукупність та її окремі частини, здійснити аналіз та прогнозування досліджуваних явищ і процесів. З.с. проводять за певною програмою, у результаті отримують систему розроблених таблиць.

ЗВЕДЕННЯ ВТОРИННЕ (сводка вторичная; secondary data processing) – оброблення і підрахунок раніше опрацьованих даних.

ЗВЕДЕННЯ ПЕРВИННЕ (сводка первичная; primary data processing) – оброблення і підрахунок даних безпосередньо у процесі статистичного спостереження.

ЗВІТНІСТЬ БУХГАЛТЕРСЬКА (отчётность бухгалтерская; accounting, reporting) – система зведених і взаємопов'язаних показників, що характеризують підсумки фінансової діяльності за звітний період (місяць, квартал, рік).

ЗВІТНІСТЬ СТАТИСТИЧНА (отчётность статистическая; statistical reporting) – форма статистичного спостереження, що передбачає заповнення спеціально затверджених документів (звітів), за якими відповідні органи отримують від респондентів необхідну інформацію про їх діяльність. З.с. подають з підписами осіб, які відповідають за достовірність наданої інформації.

ЗВІТНІСТЬ ФІНАНSOVA (отчётность финансовая; financial reporting) – сукупність форм бухгалтерської звітності, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності, рух грошових коштів тощо підприємства за звітний період. З.ф. складається з балансу; звіту про фінансові результати; звіту про рух грошових коштів; звіту про власний капітал; приміток до звітів.

ЗВІТНІСТЬ ФІНАНСОВА КОНСОЛІДОВАНА (отчётность финансовая консолиди-

рованная; consolidated financial accounting) – 1) фінансова звітність, що відображає фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів юридичної особи та її дочірніх підприємств як єдиної економічної одиниці; 2) об'єднана звітність щодо результатів фінансової діяльності материнської компанії та підпорядкованих їй самостійних дочірніх підприємств. У ній відображають взаємні фінансові вимоги та зобов'язання, агреговані активи і використовуваний капітал. Цю звітність готує материнська компанія.

ЗВІТНІСТЬ ФІНАНСОВА ПУБЛІЧНА (отчётность финансовая публичная; public financial reporting) – 1) річна фінансова та консолідована звітність, яку суб'єкти господарювання, відповідно до чинного законодавства, зобов'язані оприлюднювати шляхом публікації у періодичних виданнях або розповсюджувати у вигляді окремих друкованих видань; 2) фінансова звітність, що охоплює аудиторський звіт, баланс, звіт про прибутки і збитки (або декларацію про доходи) та іншу бухгалтерську інформацію, подання якої користувачам фінансової звітності передбачено чинним законодавством.

ЗВ'ЯЗОК ІЄРАРХІЧНИЙ (связь иерархическая; hierarchical connection) у статистичних класифікаціях – зв'язок між позиціями та рівнями в межах однієї класифікації. При цьому кожний нижчий рівень класифікації підпорядковується кожному вищому через його включення (агрегація) і навпаки, кожний вищий рівень деталізується на кожному нижчому рівні (деагрегація). Так, З.і. у Класифікації видів економічної діяльності представлений такими рівнями: секція, підсекція, розділ, група, клас, підклас.

ЗВ'ЯЗОК МІЖКЛАСИФІКАЦІЙНИЙ (связь межклассификационная; interclassification connection) – зв'язок між класифікаціями одного покоління, що мають різні об'єкти класифікації. З.м. існує у двох формах: 1) зв'язок перекриття – форма зв'язку, що описує предметні області для об'єктів різних класифікацій, які мають певний зв'язок. Такий зв'язок між класифікаціями визначається через більш-менш складну таблицю відповідності (перекриття). Зв'язок перекриття існує між позиціями Центральної статистичної класифікації продукції за видами економічної діяльності та Українським класифікатором товарів зовнішньоеко-

номічної діяльності; 2) зв'язок відповідності – форма зв'язку, що описує предметні області для об'єктів різних класифікацій, коли в позиції однієї класифікації – процес, а в позиції іншої класифікації описується його результат. Наприклад, позиції Класифікації видів економічної діяльності відповідають позиціям Центральної статистичної класифікації продукції на рівні секція / клас через відповідність “діяльність – продукція”.

ЗВ'ЯЗОК МОБІЛЬНИЙ (связь мобильная; mobile communication) – електрозв'язок із застосуванням радіотехнологій, під час якого кінцеве обладнання хоча б одного зі споживачів може вільно переміщатися в межах усіх пунктів закінчення телекомунікаційної мережі, зберігаючи єдиний унікальний ідентифікаційний номер мобільної станції.

ЗВ'ЯЗОК СТОХАСТИЧНИЙ (связь стохастическая; stochastic connection) – зв'язок між ознаками, при якому кожному значенню ознаки x відповідає певна множина значень y , які утворюють так званий умовний розподіл. Як закон цей зв'язок проявляється лише у масі випадків і характеризується зміною умовних розподілів y .

ЗВ'ЯЗОК КОРЕЛЯЦІЙНИЙ (связь корреляционная; correlation) – різновид стохастичного зв'язку, що утворюється при заміні умовного розподілу середньою величиною. У випадку З.к. кожному значенню факторної ознаки відповідає середнє значення результативної ознаки.

ЗВ'ЯЗОК ФІКСОВАНИЙ (связь фиксированная; fixed connection) – телекомунікації, що здійснюються з застосуванням стаціонарного (нерухомого) кінцевого обладнання.

ЗВ'ЯЗОК ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ (связь функциональная; functional connection) – зв'язок між ознаками, при якому кожному значенню ознаки x відповідає одне чітко визначене значення y . Цей зв'язок виявляється однозначно у кожному окремому випадку.

ЗГЛАДЖУВАННЯ ДИНАМІЧНОГО РЯДУ (сглаживание динамического ряда; time series adjusting (smoothing, graduating)) – прийом попередньої обробки даних, до якого вдаються, якщо в ряді динаміки тенденція чітко не проявляється. Суть З.д.р. полягає в укрупненні інтервалів часу та заміні рівнів первинного ряду середніми за інтервалами. Інтервали довжиною m

можна сформуванати двома способами: а) послідовно, наприклад при $m = 3$ рівні об'єднуються: 1–3, 4–6 і т. д. Розраховані середні називають ступінчастими; б) ковзним способом, коли перший рівень j -го інтервалу змінюється наступним рівнем за межами інтервалу, наприклад 1–3, 2–4, 3–5 і т. д. Інтервальні середні називають плинними. Очевидно, що ряд плинних середніх коротший за первинний ряд на $(m - 1)$.

ЗГЛАДЖУВАННЯ ЕКСПОНЕНЦІЙНЕ (сглаживание экспоненциальное; exponential adjusting (smoothing)) – один із поширених прийомів вирівнювання часового ряду, модифікований метод найменших квадратів, за яким більш пізнім спостереженням надається більша вага, щоб урахувати їх більшу інформаційну цінність. Здійснюється за допомогою експоненційно зважених ковзних середніх або коротко експоненційних середніх. При згладжуванні випадкового ряду, так званого білого шуму, експоненційна середня має таке саме математичне сподівання, що і ряд, але меншу дисперсію. Модифікації та узагальнення процедури З.е. привели до появи набору адаптивних моделей з різними властивостями.

ЗГЛАДЖУВАННЯ СЕЗОННИХ КОЛИВАНЬ (сглаживание сезонных колебаний; seasonal adjusting) – видалення сезонних коливань із ряду тим чи іншим способом. Для цієї операції можуть бути застосовані індексні методи, ковзна середня, регресійні методи, адаптивні методи тощо. У математичному моделюванні розрізняють два види сезонних коливань: 1) мультиплікативні, коли розмах коливань пропорційний середньому рівню часового ряду (рівню тренда); 2) адитивні, коли розмах сезонних коливань для відповідних фаз (місяців) циклу (року) приблизно постійний і не залежить від середнього рівня ряду. У випадку мультиплікативного сезонного ефекту сезонні коливання виключають з ряду шляхом поділу значень ряду на відповідні сезонні коефіцієнти; при адитивному сезонному ефекті сезонні коефіцієнти віднімають від значень ряду.

ЗДАТНІСТЬ ВИПРОМІНЮВАЛЬНА (КОЕФІЦІЄНТ ВИПРОМІНЮВАННЯ) (способность излучательная (коэффициент излучения); emittance, emissivity) – відношення випромінювання від поверхні до випромінювання від абсолютно чорного тіла при однаковій температурі. Випромінювальна здатність

абсолютно чорного тіла дорівнює 1, інших об'єктів – від 0 до 1.

ЗДАТНІСТЬ ВІДОБРАЖАЛЬНА (КОЕФІЦІЄНТ ВІДОБРАЖЕННЯ) (способность отражательная (коэффициент отражения); reflectance) – міра здатності поверхні відображати енергію; зокрема відношення відображеної енергії до падаючої. На З.в. впливає не тільки природа самої поверхні, але і кут падіння та кут зору.

ЗДАТНІСТЬ ГОТЕЛІВ ПРОПУСКНА (способность гостиниц пропускная; capacity of hotels) – максимально можлива чисельність мешканців готелів за добу.

ЗДАТНІСТЬ ЗАСОБІВ ЗВ'ЯЗКУ ПРОПУСКНА (способность средств связи пропускная; communication means capacity) – максимально можлива кількість повідомлень за одиницю часу.

ЗДАТНІСТЬ СТАНЦІЇ ПРОПУСКНА (способность станции пропускная; station capacity) – кількість вантажних поїздів (або вагонів), що може бути пропущена залізничною станцією за одиницю часу при найбільш раціональній технології роботи цієї станції, розвитку її шляхового господарства, технічної оснащеності та системи організації руху.

ЗДАТНІСТЬ ТРАНСПОРТНОЇ МЕРЕЖІ ПРОВІЗНА (способность транспортной сети провозная; transportation network capacity) – максимально можлива кількість пасажирокілометрів, що може бути пройдена при повному чи нормальному навантаженні транспортних засобів через транспортну мережу.

ЗДАТНІСТЬ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ ПРОПУСКНА (способность путей сообщения пропускная; capacity of communications) – максимальна кількість транспортних засобів, що може бути пропущена за одиницю часу через певний пункт шляхів сполучення.

ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ПОЖЕЖНОГО НАГЛЯДУ (осуществление государственного пожарного надзора; realization of state fire inspection) – пожежна охорона населених пунктів і об'єктів, координація діяльності міністерств, інших центральних органів виконавчої влади з питань удосконалення пожежної охорони, що забезпечує Міністерство надзвичайних ситуацій України.

ЗДІЙСНЕННЯ КОНТРОЛЮ (осуществление контроля; control) – володіння безпосередньо або через пов'язаних осіб часткою, що становить не менш як 20% статутного фонду (капіталу) юридичної особи, або управління найбільшою кількістю голосів в органі управління юридичної особи. Для фізичної особи загальна сума володіння часткою статутного фонду (капіталу) юридичної особи (голосів в органі управління) визначається як загальна сума корпоративних прав (голосів), що належить цій фізичній особі, членам її сім'ї та юридичним особам, які контролюються цією фізичною особою або членами її сім'ї.

ЗЕМЛЕЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО-СПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ (землеобеспечение сельскохозяйственных предприятий; provision of agricultural enterprises with land) – кількість земельної площі (перш за все ріллі) у розрахунку на одного середньорічного робітника.

ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧ (землепользователь; land user) – підприємство, установа, організація, громадянин, яким в установленому порядку надана у користування земельна ділянка.

ЗЕМЛІ ВІДПРАЦЬОВАНІ (земли отработанные; waste lands) – землі, потреба в яких у підприємств зникла у зв'язку з завершенням розробок (повністю або частково) родовищ корисних копалин, формування відвалів, а також закінченням будівельних, геологорозвідувальних та інших робіт, пов'язаних з порушенням ґрунтового покриву.

ЗЕМЛІ, ВКРИТІ ЛІСОВОЮ РОСЛИННІСТЮ (земли, покрытые лесной растительностью; forestlands) – землі, на яких ростуть зімкнуті деревостани лісові.

ЗЕМЛІ ВОДНОГО ФОНДУ (земли водного фонда; lands of inventory of water resources) – землі, зайняті водоймищами, льодовиками, болотами, за винятком тундрової і лісотундрової зон, гідротехнічними та іншими водогосподарськими спорудами, а також землі, виділені під смуги відведення для водоймищ, магістральних міжгосподарських каналів і колекторів.

ЗЕМЛІ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ (земли общего пользования; lands of common use) – земельні ділянки, зайняті охоронними зонами, дорогами, проїздами, іншими спорудами та об'єктами загального користування.

ЗЕМЛІ ОРНІ (земли пахотные; arable lands) – рілля разом з перелогами.

ЗЕМЛІ ОСУШЕНІ (земли осушеные; drained area) – землі, що мають осушувальну систему, яка забезпечує нормальний водноповітряний режим для використання їх під сільськогосподарські угіддя.

ЗЕРНО (зерно; grain) – плоди зернових, зернобобових та олійних культур, що використовують для харчових, насінневих, кормових і технічних потреб.

ЗІСТАВЛЕННЯ ДАНИХ (сопоставление данных; data comparison) – процес порівняння даних, одержаних з різних обстежень чи джерел, особливо таких, що мають різну частоту, з метою оцінки узгодженості між ними та причин виявлених розбіжностей. З.д. також може здійснюватися для статистичних даних різних країн. Зазначені дані можуть не узгоджуватися через багато причин, а саме: використання різних підходів до визначення елементів даних, різних класифікацій, границь, базових періодів тощо.

ЗІСТАВЛЕННЯ МІЖНАРОДНІ (сопоставления международных; international comparisons) – переведення ВВП та інших агрегатів національних рахунків різних країн в єдину валюту для забезпечення їх прямої зіставності. Під час вирішення цього завдання перевага надається розрахунку фактичних паритетів купівельної спроможності (ПКС), а не використанню офіційних валютних курсів для переведення національних валют.

Як і міжнародна статистика у цілому, З.м. одержали серйозний імпульс для розвитку зі створенням ООН. З 1963 р. публікується показник національного доходу різних країн, перерахований у єдину валюту за одним із різновидів валютних паритетів (імпортні, експортні, середні експортно-імпортні тощо).

ЗІСТАВНІСТЬ (сопоставимость; comparability) – характеристика статистичних даних, що дозволяє їх порівнювати, виявляти тенденції та відмінності, закономірності розвитку досліджуваних явищ і процесів у просторі та часі.

ЗЛОЧИН (преступление; crime) – передбачене кримінальним законом України суспільно небезпечне діяння, що посягає на суспільний лад країни, його політичну й економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян та інше, перед-

бачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, що посягає на правопорядок.

ЗМІНА АБСОЛЮТНА (изменение абсолютное; absolute change) – різниця між поточною та попередньою величиною кількісної ознаки.

ЗМІНА ЗАПАСІВ МАТЕРІАЛЬНИХ ОБОРОТНИХ КОШТІВ (изменение запасов материальных оборотных средств; change in circulating assets) – включає зміну виробничих запасів, незавершеного виробництва, запасів готової продукції та товарів для перепродажу. Зміна вартості запасів протягом певного періоду розраховується як різниця між вартістю запасів на кінець та на початок періоду, оцінених у середніх ринкових цінах цього періоду для усунення впливу зміни цін.

ЗМІНА НА ПІДПРИЄМСТВІ СТРУКТУРНА (изменение на предприятии структурное; structural change at the enterprise) – результат подій, що охоплюють: приєднання (злиття підприємств (суб'єктів господарювання) в одне зі збереженням того, що звітує); злиття-поглинання своїх дочірніх компаній; поділ підприємства на декілька; часткове зменшення активів шляхом їх передачі, продажу; часткове збільшення активів шляхом їх отримання, купівлі; узяття в оренду основних засобів іншого підприємства; передання в оренду основних засобів свого підприємства; інше (див. *Демографія підприємств*).

ЗМІНА НЕЗАВЕРШЕНОГО БУДІВНИЦТВА (изменение незавершенного строительства; change of incomplete construction) – зміна, що визначається виходячи з даних бухгалтерського обліку на кінець і початок звітного періоду. Для приведення З.н.б. у відповідність до вимог СНР здійснюють такі коригування: 1) вартість незавершеного виробництва на початок і кінець звітного періоду оцінюється у середніх цінах цього періоду; 2) одержана величина вартості незавершеного виробництва на початок і кінець звітного періоду дораховується до рівня основної ціни; 3) З.н.б. розраховується на основі одержаних скоригованих даних про величину незавершеного виробництва на початок і кінець звітного періоду. Зміна незавершеного виробництва, розрахована певним способом, береться в однаковій величині при розрахунку випуску і при розрахунку зміни запасів матеріальних обігових коштів.

ЗМІНА НЕЗАВЕРШЕНОГО ВИРОБНИЦТВА (ВІДПОВІДНО ДО ВИМОГ СНР)

(изменение незавершенного производства (в соответствии с требованиями СНС); change of incomplete production (according to requirements of the System of National Accounts))

– показник, що визначається як різниця між додатками до незавершеного виробництва і вилученнями з нього, оціненими в основних цінах, діючих відповідно на момент додатків і вилучень на продукцію, що виробляється. Через причини, пов'язані з особливостями національної практики господарювання, процедура оцінки незавершеного виробництва складається з таких елементів: 1) додатки з незавершеного виробництва беруться у розмірі витрат на виробництво, здійснених у звітний період, що включають витрати проміжних товарів і послуг, оплати праці, інші податки на виробництво та споживання основного капіталу; 2) вилучення із незавершеного виробництва беруться у розмірі вартості готової продукції, виробленої у звітний період; 3) оскільки в бухгалтерському обліку витрати на незавершене виробництво, а також готова продукція, що виходить у результаті процесу виробництва, до моменту її реалізації оцінюються за собівартістю, то додатки до незавершеного виробництва дораховуються до рівня основної шляхом додавання розрахункового прибутку (змішаного доходу). З.н.в. може бути визначена на основі фактичних даних за попередній рік про співвідношення прибутку (змішаного доходу) і витрат на виробництво або на основі припущень про це співвідношення у звітному періоді. При одержанні остаточних даних про вартість готової продукції величина прибутку (змішаного доходу), що дораховується, повинна уточнюватись у всіх періодах, коли вироблялася ця продукція; 4) при обчисленні додатків до незавершеного виробництва у розмірі витрат усі компоненти витрат на виробництво повинні оцінюватись за цінами, що діють на момент надходження у виробництво. Водночас товари, що надходять до процесу виробництва з виробничих запасів, оцінюються в бухгалтерському обліку за цінами, що діють на момент придбання цих товарів. Це означає, що дані бухгалтерського обліку про витрати на виробництво можуть вимагати коригування на різницю між цінами на проміжні товари на момент здійснення витрат на виробництво і цінами на момент їх придбання. Це коригування практично дорівнює величині холдингового прибутку, на який коригується проміжне споживання.

ЗМІННА ЕКЗОГЕННА (переменная экзогенная; exogenous variable) – змінна, що не залежить від внутрішньої структури модельованого об'єкта. Вплив З.е. встановлюється поза моделлю.

ЗМІННА ЕНДОГЕННА (переменная эндогенная; endogenous variable) – змінна, що залежить від внутрішньої структури досліджуваного об'єкта. На відміну від змінної екзогенної, вплив З.е. визначається моделлю.

ЗМІННА НЕЗАЛЕЖНА (переменная независимая; independent variable) – “вхідна” змінна, що описує умови функціонування економічного об'єкта. З.н. зазвичай піддається регулюванню чи частковому управлінню. У відповідних математико-статистичних моделях З.н. називають також фактором-аргументом, змінною екзогенною, предикторною чи пояснювальною.

ЗМІННА ПОТОЧНА (переменная текущая; current variable) – величина, що входить до категорії змінних екзогенних і ендегенних, які у моделі стосуються одного і того самого моменту чи періоду часу, на відміну від змінних лагових (що характеризують різні періоди часу).

ЗМІННА ФІКТИВНА (переменная фиктивная; dummy variable, slack variable) – штучна змінна у моделях економетричних для опису факторів і характеристик, що не підлягають кількісному вимірюванню. Зазвичай З.ф. приймає значення 0 або 1. Застосовується у тих випадках, коли часові ряди показників, що використовуються для оцінки параметрів, поділяють на проміжки з суттєво різною динамікою поведінки та є причини припускати, що деякі неідентифіковані фактори діють в одному проміжку і не діють в іншому. У такому випадку значення З.ф. для проміжку, де припускається, що діють неідентифіковані фактори, приймається рівним одиниці, а для інших проміжків – рівним нулю.

ЗМІННІ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІ (переменные взаимозависимые; interdependent variables) – змінні, зв'язок між якими виражає об'єктивно існуючі взаємозв'язки соціально-економічних явищ. Ступінь, щільність взаємозв'язку змінних досліджують методами кореляційного аналізу.

ЗМІСТ ПОКАЗНИКА ЯКІСНИЙ (содержание показателя качественное; qualitative content of indicator) – відображення у назві по-

казника (народжуваність, прибутковість тощо) суті явища (процесу).

ЗМІШАНИЙ ДОХІД (смешанный доход; mixed income) – дохід некорпоративних підприємств сектору домашніх господарств, члени яких можуть здійснювати неоплачувані трудові витрати. До складу цього доходу входить винагорода за роботу, яку неможливо відокремити від прибутку власника або підприємця. Винятком є виробництво послуг із проживання у власному житлі, яке не пов'язано із затратами праці його власника, тому отриманий ним дохід розглядається як прибуток.

ЗМІЩЕННЯ (смещение; bias) – різниця між очікуваною величиною оцінки вибірки (тобто середнім із гіпотетично можливих повторень результатів обстежень за певних умов) та дійсним значенням показника для всієї сукупності. Особливість З. полягає у тому, що воно є постійною складовою похибки, яка не зменшується зі збільшенням обсягу вибірки, тоді як випадкова похибка вибірки зі збільшенням вибірки у середньому зменшується. До основних причин зміщення належать: використання наймовірнішого відбору під час формування вибірки; залежність спрямованого відбору від будь-якої ознаки, пов'язана з тими властивостями одиниць, що є об'єктом вивчення; свідоме чи ненавмисне зміщення при утворенні випадкової вибірки (тобто порушення випадковості відбору); свідомо заміна (у процесі збирання відомостей) одних одиниць іншими; неповне охоплення обстеженням отриманої вибірки; неправильне застосування способів обчислення оцінок тощо. З. визначають як різницю середнього значення оцінок у разі повторних спостережень та оцінюваної величини (див. *Оцінка показника*).

ЗНАК ВАРЗАРА (знак Варзара; sign of Warzar) – діаграма площинна у вигляді прямокутника, названа за прізвищем російського статистика В. Є. Варзара. За її допомогою можна показувати одночасно три величини: одна зображається основою прямокутника (a), друга – його висотою (h), третя дорівнює їх добутку і є розміром одержаної площі (S). Простий З.В. будується як прямокутник, де, наприклад, a – кількість працівників, h – продуктивність праці одного працівника, $S = a \cdot h$ – загальний обсяг продукції. На складному З.В. можна показати різною штриховкою структуру цілого (наприклад, кількість працівників, їх продуктивність і

обсяг продукції різних галузей). Комбінований З.В. будується із зображенням додаткових характеристик (d) поза прямокутником, наприклад, окрім уже наведених, – енергоозброєності, потужності двигунів тощо. Діаграма З.В. дає можливість порівнювати явища за періодами, за територіями на географічній карті тощо.

ЗНАКИ КАРТОГРАФІЧНІ (знаки картографические; cartographic signs) – спеціальні графічні символи, що позначають на карті об'єкти, явища, процеси. Використовують для реальних і абстрактних об'єктів, наприклад для зображення конкретної мережі населених пунктів і щільності населення, яка є абстрактним поняттям. З.к. знаходяться у певних відношеннях до позначених ними об'єктів, мають предметне і смислове значення. Вони виконують дві основні функції: 1) вказують вид об'єкта і деякі кількісні та якісні характеристики; 2) визначають просторове положення об'єктів і розміщення явищ. Кожен знак використовується для групи різних, але однорідних за певною ознакою об'єктів, наприклад для районних центрів, двокільній залізниці тощо, тобто кожному З.к. властиве певне узагальнення, внаслідок чого смисловий зміст знака приймає форму поняття. Окремі З.к. виконують обмежені функції (вказують положення предметів, їх вид і вибрані характеристики), але сукупності (системи) знаків виявляють також просторове поєднання і взаємозв'язки об'єктів, тобто надають інформацію, що відсутня в окремо взятих знаках. Для передачі одного і того самого явища можна застосовувати залежно від обставин різні способи зображення; з іншого боку, на картах, які містять декілька явищ, один і той самий спосіб можна використовувати для різних явищ.

ЗНАКИ МАСШТАБНІ (знаки масштабные; scale signs) – знаки-еталони, за допомогою яких зображують статистичні величини у вигляді співвідносних прямокутників, кругів, силуетів тощо. Їх використовують для визначення розмірів і співвідношень зображених величин (див. також *Діаграма зображувальна, Діаграма фігурна, Статистика зображувальна*). У разі використання знаків-символів як З.м. застосовуються знаки-символи стандартних розмірів, яким присвоюються певні числові значення зображуваних статистичних даних.

ЗНАКИ УМОВНІ ТОПОГРАФІЧНІ (знаки условные топографические; topographic conventional signs) – система графічних, цифро-

вих і текстових позначень, що застосовують у поєднанні з розфарбуванням кольором для зображення місцевості на топографічних картах. З.ут. поділяються на: масштабні (виражають елементи місцевості в масштабі цієї карти); позамасштабні (показують місцевий об'єкт без передачі його меж); пояснювальні (показують напрямки і швидкість течії ріки, кількість дворів, вид виробництва тощо).

ЗНАЧЕННЯ 1% ПРИРОСТУ АБСОЛЮТНЕ (значення 1% прироста абсолютное; absolute value of 1% increase) – абсолютна величина одного відсотка приросту; розраховується як співвідношення абсолютного приросту і темпу приросту. Алгебраїчно це співвідношення обчислюється за формулою:

$$A\% = \frac{\Delta_t}{T_t} = \frac{y_t - y_{t-1}}{100 \left(\frac{y_t - y_{t-1}}{y_{t-1}} \right)} = \frac{y_{t-1}}{100} \text{ Для базових темпів}$$

приросту значення $A\%$ однакові.

ЗНАЧЕННЯ ІСТИННЕ (значення истинное; true value) – значення ознаки, одержане при будь-якому спостереженні, з урахуванням похибки спостереження.

ЗНАЧЕННЯ КРИТИЧНЕ (значення критическое; critical value). Див. *Область критична*.

ЗНАЧУЩІСТЬ (значимость; significance) – статистична істотність зв'язку (залежності, впливу, відмінності) або його характеристик (параметрів, коефіцієнтів). Стверджується при відхиленні нульової гіпотези про відсутність зв'язку (про рівність нулю параметрів, що вимірюють зв'язок) з імовірністю помилки α ; α – рівень значущості критерію перевірки гіпотези. Зв'язок, параметр називають незначними (статистично неістотними), якщо вказана гіпотеза приймається (див. також *Істотність (істотність статистична) та Істотність коефіцієнта кореляції*).

ЗНЕВІРЕНІ У ПОШУКАХ РОБОТИ (ЗНЕВІРЕНІ) (лица, отчаявшиеся найти работу; discouraged job seekers) – особи, які не мали роботи, були готові приступити до неї, але впродовж останнього місяця припинили пошуки роботи, тому що тривалий час не могли її знайти і вичерпали всі можливості для її одержання. За методологією Міжнародної організації праці (МОП), вони належать до категорії економічно неактивного населення, проте дані про їх чисельність використовують для оцінки

загального обсягу пропозиції робочої сили та попиту на неї. Джерелом даних стосовно зазначених осіб є вибіркове обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності.

ЗНЕРУХОМЛЕННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (обездвиживание ценных бумаг; immobilization of securities) – переведення цінних паперів, випущених у документарній формі, у бездокументарну форму шляхом депонування сертифікатів у сховищах зберігача цінних паперів та / або депозитарію з метою забезпечення подальшого їх обігу у вигляді облікових записів на рахунках зберігача цінних паперів та / або депозитарію.

ЗНЕСКОДЖЕННЯ (ЗНИЩЕННЯ) ВІДХОДІВ (обезврежение (уничтожение) отходов; waste neutralization (destruction)) – 1) зменшення чи усунення небезпечності відходів шляхом механічного, фізико-хімічного чи біологічного оброблення; 2) обробка відходів з одержанням речовин, що можуть увійти до природних біогеохімічних циклів або не впливати шкідливо на середовище життя; 3) обробка відходів, зокрема їх спалювання і знезараження на спеціалізованих установках з метою запобігання шкідливій дії на здоров'я людини і навколишнє природне середовище.

ЗНИЩЕННЯ АБО РУЙНУВАННЯ (У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ) (уничтожение или разрушение (во внешней торговле товарами); destruction or damage (in foreign trade in commodities)) – митний режим, відповідно до якого товари, ввезені на митну територію України, знищуються під митним контролем чи приводяться до стану, який виключає їх використання, без стягування податків, установлених на імпорт, а також без застосування заходів нетарифного регулювання до товарів, що знищуються або руйнуються.

ЗНОС ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (износ основных средств; depreciation of fixed assets) – сума амортизації об'єкта основних засобів, накопичена з початку строку їх використання.

ЗОВОБ'ЯЗАННЯ (обязательства; liabilities) – 1) заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої у майбутньому, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди; 2) правовідносини, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредит-

тора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його зобов'язань.

ЗОВОБ'ЯЗАННЯ БЮДЖЕТНЕ (обязательство бюджетное; budget liability) – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладання договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього самого періоду або в майбутньому.

ЗОВОБ'ЯЗАННЯ КАЗНАЧЕЙСЬКІ (обязательства казначейские; treasury obligations) – боргові цінні папери, що емітуються державою в особі її уповноважених органів, розміщуються винятково на добровільних засадах серед фізичних та юридичних осіб, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету та дають право на отримання фінансового доходу або інших майнових прав, відповідно до умов їх випуску.

ЗОВОБ'ЯЗАННЯ КАЗНАЧЕЙСЬКІ УКРАЇНИ (обязательства казначейские Украины; treasury obligations of Ukraine) – державний цінний папір, що розміщується винятково на добровільних засадах серед фізичних осіб, засвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником З.к.У., дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Обсяг емісії З.к.У. у сукупності з емісією державних облігацій внутрішніх державних позик України не може перевищувати граничного обсягу внутрішнього державного боргу та обсягу пов'язаних з обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Емісія З.к.У. є частиною бюджетного процесу і не підлягає регулюванню Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Погашення та сплата доходу за З.к.У. гарантується доходами Державного бюджету України.

ЗОВОБ'ЯЗАННЯ КОРОТКОТЕРМІНОВІ (обязательства краткосрочные; current liabilities) – короткотермінові кредити банків та інші позикові кошти, короткотермінові кредити та позики, не погашені у строк, розрахунки з

кредиторами (крім кредиторів, майнові вимоги яких повністю забезпечено заставою).

ЗОЛОТО МОНЕТАРНЕ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВА ЗАПОЗИЧЕННЯ (СПЗ) (золото монетарное и специальные права заимствования (СПЗ); monetary gold and special drawing rights (SDR)) – активи, для яких на стороні пасивів не існує відповідних фінансових зобов'язань. Золото монетарне випускає МВФ. Операції з золотом монетарним включають продаж і купівлю золота та здійснюються між органами грошово-кредитного регулювання різних країн. Золото монетарне є власністю органів грошово-кредитного регулювання або інших одиниць, щодо яких вони здійснюють реальний контроль. До категорії золота монетарного належить тільки золото, що служить активом та є частиною валютних резервів країни. СПЗ – це штучний резервний та платіжний засіб, що емітується МВФ. Вони існують лише у безготівковій формі у вигляді записів в банківських рахунках, банкноти не випускалися. СПЗ були створені МВФ у 1969 р. для підтримки системи обмінного курсу, а саме з метою подолання протиріччя між міжнародним характером використання валют та їх національною природою. Для цього було вирішено створити резервні активи під протекцією МВФ. СПЗ мають код валюти XDR. Нині СПЗ мають обмежену сферу застосування (є резервним активом), слугують розрахунковою грошовою одиницею МВФ і деяких інших міжнародних організацій та використовуються для регулювання сальдо платіжних балансів, поповнення резервів, розрахунків за кредитами МВФ тощо. СПЗ не є ні валютою, ні борговими зобов'язаннями МВФ. Курс СПЗ друкується щоденно і визначається на основі доларової вартості корзини з чотирьох провідних валют: долар США, євро, єна, фунт стерлінгів (до введення євро замість нього використовувалися німецька марка та французький франк). Вага валют у корзині переглядається кожні п'ять років.

ЗОНА ВОДОЗАХИСНА (зона водозащитная; water protection zone) – територія, що прилягає до акваторій рік, озер, водосховищ та інших поверхневих водних об'єктів, на якій встановлюється спеціальний режим господарської та інших видів діяльності з метою запобігання забрудненню, засміченню, замулюванню і виснаженню водних об'єктів, а також збереження незаселеного середовища об'єктів тваринного і рослинного світу.

ЗОНА ЕКОЛОГІЧНОГО ЛИХА (зона екологического бедствия; area of ecological (environmental) disaster) – ділянка території країни, де в результаті господарської або іншої діяльності відбулися незворотні зміни навколишнього природного середовища, що спричинили суттєве погіршення здоров'я населення, порушення природної рівноваги, руйнування природних екологічних систем, деградацію флори і фауни.

ЗОНА ЗЕЛЕНА ПРИМІСЬКА (зона зеленая пригородная; suburban green zone) – територія навколо міст і промислових селищ, зокрема лісопаркові захисні пояси, що виконують санітарно-гігієнічні, рекреаційні функції щодо захисту середовища.

ЗОНА МИТНА СПЕЦІАЛЬНА (зона таможенная специальная; special customs area) – митний режим, згідно з яким до товарів, що ввозяться на території відповідних типів спеціальних (вільних) економічних зон з-за меж митної території України, а також до товарів, які вивозяться з території зазначених зон за межі митної території України, не застосовуються заходи тарифного і нетарифного регулювання, якщо інше не передбачено законом.

ЗОНА МИТНОГО КОНТРОЛЮ (зона таможенного контроля; area of customs control) – місце, визначене митними органами у пунктах пропуску через митний кордон України або в інших місцях митної території України, у межах якого митні органи здійснюють митні процедури.

ЗОНА НАДЗВИЧАЙНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ (зона чрезвычайной экологической ситуации; area of ecological emergency) – ділянка території країни, де у результаті господарської та іншої діяльності відбуваються стійкі негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що загрожують здоров'ю населення, стану природних екологічних систем, генетичним фондам рослин і тварин.

ЗОНА НАДЗВИЧАЙНОЇ СИТУАЦІЇ (зона чрезвычайной ситуации; area of emergency) – територія або акваторія, на якій склалася надзвичайна ситуація.

ЗОНА САНІТАРНО-ЗАХИСНА (зона санитарно-защитная; buffer area, control area) – 1) озеленена територія спеціального призначення, що відокремлює непромислову зону міста від промислового підприємства, розміри й організація якої залежать від характеру

і ступеня шкідливого впливу промисловості на навколишнє середовище; 2) територія між межами промайданчиків, складів відкритого та закритого зберігання матеріалів і реагентів, підприємств сільського господарства, з урахуванням перспективи їх розширення і селітебної забудови; вона призначена для: забезпечення необхідних гігієнічних норм вмісту в приземному шарі атмосфери забруднюючих речовин; зменшення негативного впливу підприємств, транспортних комунікацій, ліній електропередач, факторів фізичної дії шуму, підвищеного рівня вібрації, інфразвуку, електромагнітних хвиль і статичної електрики на населення; створення архітектурно-естетичного бар'єру між промисловістю і житловою частиною при відповідному її впорядкуванні; організації додаткових озеленюючих площ з метою посилення асиміляції та фільтрації забруднювачів атмосферного повітря, а також підвищення активності процесу дифузії повітряних мас і локального сприятливого впливу на клімат; 3) територія навколо джерела іонізуючого випромінювання, на якій рівень опромінення людей в умовах нормальної експлуатації цього джерела може перевищити встановлену межу дози опромінення для населення. У З.с.-з. забороняється постійне і тимчасове мешкання людей, вводиться режим обмеження господарської діяльності та проводиться радіаційний контроль.

ЗОНА СПРОЩЕНОГО МИТНОГО КОНТРОЛЮ (зона упрощенного таможенного контроля; area of simplified customs control (green corridor)) – частина зони митного контролю з належним технічним та інформаційним обладнанням для здійснення контролю у спрощеному порядку.

ЗОНДУВАННЯ ДИСТАНЦІЙНЕ (зондирование дистанционное; remote sensing) – отримання інформації про властивості об'єкта або явища за допомогою приладу реєстрації, який не має з ними контакту. Є два основні напрями З.д. Перший – орієнтований на зображення (image-oriented remote sensing), заснований на утворенні зображення та його аналізі. Пов'язаний з зображувальним аспектом даних і використовує методи аналізу, засновані на процесі утворення зображення. Датчиками, як правило, бувають фотокамери, з цим пов'язані методи аналізу (інтерпретація фотознімків). Другий – орієнтований на число (number-oriented remote sensing), заснований на кількис-

них даних, що трактуються абстрактно як набір вимірів. Зображення розглядається як зручний спосіб подання даних. У таких системах як датчики застосовують багатоспектральний сканер, а для аналізу використовують комп'ютери. У технології, що орієнтована на число, використовують різні методи аналізу: одномірні методи – для даних окремого спектрального діапазону; інші – для багатоспектральних даних, коли дані з різних каналів використовують одночасно (багатомірні методи) або послідовно (багатократні одномірні методи). Методи З.д. поділяються на аерометоди (знімання проводиться з атмосфери) і космічні методи (знімання проводиться із космосу). Залежно від апаратури, що застосовується, дистанційні методи поділяють

ІДЕНТИФІКАТОР (идентификатор; identifier) – послідовність характеристик, що забезпечують єдину ідентифікацію даних, які з ними пов'язані, у межах певного контексту.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ (идентификация; identification) (від латин. *identificus* – тотожний, подібний) – визначення параметрів економетричної моделі. Можливість однозначного визначення параметрів моделі характеризує її ідентифікованість. Для неідентифікованої економетричної моделі навіть на основі необмеженого обсягу інформації (вибірки) не можна однозначно оцінити параметри. І. провадиться з метою встановлення на основі визначених ознак тотожності різних об'єктів.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ВІДХОДІВ (идентификация отходов; identification of waste products) – віднесення відходів до певних категорій та класифікаційних груп за їх походженням, складом, станом, небезпекою для довкілля, здоров'я людини, технологічними можливостями утилізації, знешкодження.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ДЖЕРЕЛА ЗАБРУДНЕННЯ НАФТОЮ ВОДНОГО ОБ'ЄКТА (идентификация источника загрязнения нефтью водного объекта; identification of source of water pollution by oil) – процедура встановлення тотожності нафти, розлитої на водній поверхні, та нафти, що знаходиться у передбачуваному джерелі її розливу (джерелі забруднення водної поверхні).

ІДЕНТИФІКАЦІЯ КАРТОГРАФІЧНОГО ЗОБРАЖЕННЯ (идентификация картографического изображения; identification of carto-

graphical image) – автоматичне розпізнавання (ототожнення) об'єктів карти в масиві цифрової інформації, який отримано шляхом її растрового сканування.

ЗРАЗОК ПРОМИСЛОВИЙ (образец промышленный; industrial model (sample)) у патентно-ліцензійній діяльності – результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання. Його об'єктом можуть бути форма, малюнок чи розфарбування або їх поєднання, що визначають зовнішній вигляд промислового виробу та призначені для задоволення естетичних і ергономічних потреб.

ЗРІЗ КУБУ (срез куба; data cube slice). Див. *Проекція кубу даних.*

ІЗОЛІНІЇ (изолинии; isolines) – лінії рівного значення якої-небудь величини в її розподілі на поверхні, зокрема на площині (на географічній карті чи графіку). І. відображають неперервну зміну досліджуваної величини залежно від двох інших змінних, наприклад від географічної широти і довготи на картах. Застосовують при картографуванні природних і соціально-економічних явищ; можуть бути використані при визначенні їх кількісних характеристик та для аналізу кореляційних зв'язків між ними.

ІМОВІРНІСТЬ (вероятность; probability) – число, що характеризує ступінь можливого настання випадкової події. Класичне визначення ймовірності події A базується на понятті елементарних подій, з яких складаються усі інші події. Ймовірність p визначають відношенням $p = p(A) = m/n$, де m – кількість сприятливих результатів, тобто тих елементарних подій, які приводять до настання A ; n – загальна кількість результатів (елементарних подій). У загальному випадку, коли кількість елементарних подій нескінченна, ймовірність визначають імовірнісною мірою на множині подій.

ІМОВІРНІСТЬ ВИНИКНЕННЯ ФІНАНСОВОГО РИЗИКУ (вероятність возникновения финансового риска; probability of financial risk occurrence) – вимірник (кількісна характеристика) частоти можливого настання несприятливого випадку, що може зумовити

фінансові втрати підприємства. Фінансовий менеджмент використовує декілька методів оцінки І.в.ф.р., серед яких: економіко-статистичні, розрахунково-аналітичні, аналогові та експертні. Вибір конкретних методів визначається наявністю необхідної інформаційної бази, рівнем кваліфікації фінансових менеджерів та сумою коштів, які може виділити підприємство на такі дослідження.

ІМОВІРНІСТЬ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОДІЇ (вероятность демографического события; probability of demographic event) – величина, що характеризує ступінь можливого настання певної демографічної події. Залежить від часу та тривалості існування в певному стані (див. *Подія демографічна*). І.д.п. характеризує міру зміни за одиницю часу чисельності сукупності людей, які утворюють когорту, під впливом події, що розглядається, тобто є характеристикою інтенсивності демографічного процесу. У демографічному аналізі І.д.п. виражається співвідношенням чисельності людей, з якими у певний період відбулася демографічна подія, що розглядається, (тобто числа цих подій), до чисельності людей, з якими ця подія могла відбутися. І.д.п. зазвичай обчислюють для рівних проміжків часу – рік, п'ять років. Вона не є прямо пропорційною часу, оскільки під впливом події змінюється початкова чисельність когорти. Значення І.д.п. у нескінченно малому проміжку часу називають силою демографічного процесу. Оскільки когорта змінює свою чисельність під впливом декількох демографічних процесів, а не лише одного окремого, що розглядається, то ймовірність настання певної події залежить від дії всіх процесів. Для вивчення впливу одного процесу у “чистому” вигляді (за відсутності впливу інших) вводять поняття “незалежної”, або “чистої” ймовірності. При цьому кількість подій зіставляють не з початковою, а з деякою умовною чисельністю людей, які знаходяться під дією певної події, що відбулася б за відсутності інших подій (визначається за умови певних припущень щодо напрямку дії окремих процесів).

ІМОВІРНІСТЬ ДОВІРЧА (НАДІЙНІСТЬ ДОВІРЧОЇ ОБЛАСТІ, ДОВІРЧИЙ КОЕФІЦІЄНТ) (вероятность доверительная (надежность доверительной области, доверительный коэффициент); confidence probability (reliability of confidence region, confidence coefficient)) – ймовірність, яка приймається при розрахунку вибіркової похибки ознаки. Частіше за все приймають І.д., що дорівнює 0,95, 0,954,

0,997 або навіть 0,999. Довірчий рівень ймовірності 0,95 означає, що тільки у п'яти випадках зі 100 похибка може вийти за встановлені межі; при ймовірності 0,954 – у 46 випадках з 1000, при 0,997 – у трьох випадках, а при 0,999 – в одному випадку з 1000. І.д. – це ймовірність того, що оцінюваний вектор параметрів (характеристик) генеральної сукупності накривається довірчою областю (довірчим інтервалом або оцінкою інтервальною – у разі одного параметра). І.д. повинна бути досить великою, тобто відповідати принципу практичної вірогідності.

ІМОВІРНІСТЬ ДОЖИТТЯ (вероятность дожития; aging factor) у певному віці до наступного віку – показник таблиці смертності, що являє собою частку людей, які доживають до наступного вікового інтервалу, з числа людей, які дожили до цього віку. І.д. визначається за формулою $p_x = 1 - q_x$, де p_x – ймовірність дожиття; q_x – ймовірність смерті у цьому інтервалі віку.

ІМОВІРНІСТЬ ЗБІЛЬШЕННЯ СІМ'Ї (вероятность увеличения семьи; probability of increase of the family size) – частка заміжніх жінок a_n , що народили наступну $(n + 1)$ дитину, з числа тих, які народили n дітей. Розраховується на основі розподілу чисельності заміжніх жінок, які закінчили дітонародження, за числом дітей, що народилися живими.

$$a_n = \frac{\sum_{k=n+1}^{\omega} W_k}{\sum_{k=n}^{\omega} W_k}, \text{ де } W_k \text{ – число жінок, які народили } k$$

дітей, ω – максимальна черговість народження (зазвичай не більше 12). Для реальної шлюбної когорти І.з.с. розраховується за даними перепису населення або обстеження; для гіпотетичної шлюбної когорти – аналогічно на основі показників W_n^{ω} таблиць народжуваності для заміжніх жінок (таблиць продуктивності шлюбу). І.з.с. застосовується при аналізі народжуваності у населенні з розвинутою практикою планування сім'ї для визначення тенденцій народжуваності та вимірювання ефективності заходів демографічної політики. Аналогічний показник іноді розраховується для всіх жінок, а не тільки заміжніх, і називається ймовірністю наступного народження. Він залежить від шлюбної історії покоління. Ймовірність першого народження a_0 слугує також для вимірювання поширеності інфертильності (відсутності живонароджень); міра інфертильності дорівнює $1 - a_0$.

ІМОВІРНІСТЬ ПОМЕРТИ ВІД ПЕВНОЇ ПРИЧИНИ СМЕРТІ (вероятность умереть от данной причины смерти; probability of death for a definite reason) – частка померлих від певної причини смерті протягом усього життя в поколінні, показник таблиць смертності за причинами смерті. Як правило, розраховується для гіпотетичного покоління календарного періоду за умови, що протягом життя цього покоління рівень смертності від усіх причин і від певної причини у кожному віці буде таким самим, як і в періоді, що розглядається. Не слід плутати з часткою померлих від певної причини в загальному числі померлих у населенні.

ІМОВІРНІСТЬ СМЕРТІ (вероятность смерти; probability of death) у певному віці – показник таблиці смертності, що дорівнює частці померлих у цьому інтервалі віку з числа осіб, які дожили до початку інтервалу. У повних таблицях смертності І.с. розраховується для однорічних вікових інтервалів, у коротких – для 5-ти або 10-річних. Зазвичай позначається ${}_{\tau}q_x$, де x – вік, що відповідає початку інтервалу, τ – довжина вікового інтервалу, q_x – імовірність смерті в досліджуваному інтервалі. І.с. не є ймовірністю у теоретико-ймовірнісному сенсі, а є мірою частоти смертних випадків у певному віці. При розрахунку таблиць смертності І.с. визначається або безпосередньо на основі статистичних даних, або на основі інших показників таблиць, частіше – вікових коефіцієнтів смертності. Так, якщо m_x – коефіцієнт смертності для однорічного вікового інтервалу від x до $(x+1)$ років, то І.с. для цього інтервалу зазвичай розраховується за однією з двох наближених формул:

$$q_x = \frac{2m_x}{2 + m_x} \text{ або } q_x = 1 - e^{-m_x}.$$

ІМОВІРНІСТЬ СТРАХОВОГО ВИПАДКУ (вероятность страхового случая; probability of insured accident) – кількісна характеристика можливості (ймовірність) настання події, за якої страхувальникові виплачують страхове відшкодування чи страхову суму. У майновому страхуванні цей показник визначають за даними про кількість потерпілих об'єктів, а в особистому – здебільшого за даними про смертність населення.

ІМПОРТ (импорт; import) – 1) митний режим, відповідно до якого товари ввозяться на митну територію країни для вільного обігу без обмеження строку їх перебування на цій території

та можуть використовуватися без будь-яких митних обмежень; 2) купівля (у т. ч. з оплатою в негрошовій формі) суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України, включаючи купівлю товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами. Моментом здійснення І. вважається момент перетину товаром митного кордону України або переходу права власності на зазначений товар, що імпортується, від продавця до покупця.

ІМПОРТ ВІДХОДІВ (импорт отходов; import of waste products) – будь-яке ввезення відходів на національну територію з інших причин, ніж транзит.

ІМПОРТ КАПІТАЛУ (импорт капитала; import of capital) – ввезення з-за меж України капіталу у будь-якій формі (валютних коштів, продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших немайнових прав) з метою одержання прибутків від виробничої та інших форм господарської діяльності.

ІМПОРТ ПРОДУКТІВ ТА ПОСЛУГ (импорт продуктов и услуг; import of products and services) – категорія зовнішньоекономічної діяльності країни, що охоплює всі операції щодо передачі права власності на товари від нерезидентів до резидентів будь-якої країни та послуги, які надають нерезиденти-виробники резидентам цієї країни. На практиці імпорт продуктів може складатися з ввезення товарів через митницю країни та інших продуктів, що не підлягають митному декларуванню, з урахуванням прямих покупок державних служб і резидентів цієї країни за кордоном. Оскільки імпорт товарів має виражатися у цінах СІФ (див. *Ціна СІФ*), імпорт країни включає також витрати резидентів-виробників на транспортні та страхові послуги щодо товарів, які ввозяться таким способом.

ІМПОРТЕР (импортер; importer) – суб'єкт господарсько-правових відносин, який декларує надходження на митну територію України товару (товарів).

ІМПОРТЕР ВІДХОДІВ (импортер отходов; importer of waste products) – будь-яка особа, яка перебуває під юрисдикцією держави імпорту та здійснює імпорт відходів.

ІМПУТАЦІЯ (импутация; *imputation*) – процедура заповнення відсутніх значень за окремими ознаками або групами ознак, що вимірюються за програмою вибіркового обстеження. За наявності будь-яких пропусків у даних вибіркового обстеження є два шляхи їх врахування при обробці результатів, а саме: відкидання спостережень з відсутніми значеннями і переважування даних за одиницями вибірки, що залишилися, або заповнення пропусків – І. відсутніх даних. На практиці переважування здійснюють для врахування випадків, коли за одиницями вибірки інформації немає взагалі (повні невідповіді), а І. – коли немає лише окремих даних (часткові невідповіді). При виборі методу І. слід мати на увазі, що якщо пропущених даних небагато (1–2 %), то практично немає значення, який метод застосовується. Найбільш поширеними є: 1) метод середнього значення (замість пропущених даних підставляються середні, розраховані за наявними даними); 2) метод пропорцій (підставляються величини, визначені за умови збереження пропорції наявних даних); 3) метод hot-deck (підставляються значення змінних для інших об'єктів вибірки). Окремі змінні у вибірці в результаті аналізу можуть видаватися занадто великими або занадто малими, тобто нетиповими (викидні дані – “outliers”). За необхідності у таких випадках замість них може бути підставлене імпутоване значення.

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ (инвентаризация; *inventory*) – операція (захід), що проводиться мінімум один раз на рік (зазвичай після закінчення фінансового року), з метою обліку (у кількісних показниках і у вартісному виразі) всієї сукупності активів та пасивів об'єкта підприємницької діяльності. І. є інструментом дослідження економічної реальності, що пізнається в порівнянні. Виявляє фактичну наявність і стан об'єкта, що перевіряється (див. *Метод бухгалтерського обліку*).

ІНВЕСТИЦІЇ (инвестиции; *investment*) – усі види цінностей і ресурсів (фінансових, майнових, інтелектуальних тощо), вкладених в об'єкти підприємницької діяльності з метою одержання прибутків, досягнення наукового, технологічного або соціального ефекту. І. також визначають як довгострокове вкладення капіталу (грошових коштів) у будь-яку справу, підприємство як у країні, так і за кордоном.

ІНВЕСТИЦІЇ ІНОЗЕМНІ (инвестиции иностpанные; *foreign investment*) – усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються іноземними суб'єктами господарської діяльності в Україні, в результаті чого утворюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

ІНВЕСТИЦІЇ КАПІТАЛЬНІ (инвестиции капитальные; *capital investment*) – 1) сукупність витрат на відтворення і поліпшення якісного стану основних засобів; 2) господарська операція, що передбачає придбання об'єктів нерухомого майна, інших основних засобів та нематеріальних активів, які підлягають амортизації. До І.к. належать інвестиції в основний капітал (основні засоби), інші необоротні матеріальні активи, витрати, пов'язані з поліпшенням об'єкта, що призводить до збільшення майбутніх економічних вигод, первинно очікуваних від використання об'єкта, і на суму яких збільшується первісна вартість основних засобів (капітальний ремонт будівель, споруд, машин та обладнання), інвестиції у необоротні нематеріальні активи тощо. До обсягів інвестицій в основний капітал включено: витрати на капітальне будівництво (нове будівництво, враховуючи розширення діючих підприємств, будівель і споруд, їх технічне переоснащення і реконструкція, підтримання діючих потужностей); витрати на придбання машин та обладнання, виробничого інструменту і господарчого інвентарю без здійснення капітального будівництва; витрати на будівельні та монтажні роботи усіх видів (включаючи монтаж обладнання), інші капітальні роботи та інші витрати.

ІНВЕСТИЦІЯ ПОРТФЕЛЬНА (инвестиция портфельная; *portfolio investment*) – господарська операція, що передбачає придбання цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за кошти на фондовому ринку (за винятком операцій купівлі акцій як безпосередньо платником податку, так і пов'язаними з ним особами, в обсягах, що перевищують 50% загальної суми акцій, емітованих іншою юридичною особою, які належать до прямих інвестицій) (див. *Інвестиція пряма, Інвестиція фінансова*).

ІНВЕСТИЦІЯ ПРЯМА (инвестиция прямая; *direct investment*) – 1) господарська операція, що передбачає внесення коштів або майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою; 2) внески нерезидентів

до статутного фонду підприємства-резидента, що забезпечують права власності нерезидентів на придбані майно, майнові комплекси або на акції, облігації та інші цінні папери і складають не менше 10% вартості статутного фонду підприємства-резидента, а також інвестиції, отримані в результаті укладання концесійних договорів та договорів про спільну інвестиційну діяльність. До категорії І.п. належать кредити та позики, що надійшли від прямих інвесторів; 3) інвестиція, що передбачає довгострокові взаємовідносини, які відображають тривалу зацікавленість іноземного інвестора в резидентському підприємстві в країні, яка не є країною інвестора.

ІНВЕСТИЦІЯ ФІНАНСОВА (інвестиция финансовая; financial investment) – 1) господарська операція, що передбачає придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та інших фінансових інструментів; 2) активи, що утримуються підприємством з метою збільшення прибутку (відсотків, дивідендів тощо), зростання вартості капіталу або інших вигод для інвестора; 3) економічні відносини щодо розміщення фінансовими інвесторами (господарюючими суб'єктами, які не є фінансовими посередниками) фінансових ресурсів у наступні об'єкти фінансового інвестування: асоційовані та дочірні підприємства; спільну діяльність без створення юридичної особи (інвестиційні сертифікати, частки в фондах нерухомості або частки участі (акції)); корпоративні права інших підприємств; боргові фінансові інструменти під час первинного їх розміщення; депозитні вклади; інші види фінансових інструментів.

ІНВЕТОР (інвестор; investor) – фізична або юридична особа (зокрема країна), яка вкладає вільні фінансові ресурси в об'єкти підприємницької діяльності або у цінні папери з метою одержання доходу чи збільшення ринкової вартості цінних паперів.

ІНВЕТОРИ ІНОЗЕМНІ (інвесторы иностранных; foreign investors) – суб'єкти, які провадять інвестиційну діяльність на території України, а саме: юридичні особи, створені відповідно до законодавства іншого, ніж законодавство України, і які виступають у формі транснаціональних компаній (групи підприємств); фізичні особи – іноземці, які не мають постійного місця проживання на території України та не обмежені у дієздатності; іноземні

держави, міжнародні урядові та неурядові організації; інші іноземні суб'єкти інвестиційної діяльності, які визнаються такими відповідно до законодавства України.

ІНДЕКС (индекс; index) – 1) статистичний показник, що характеризує динаміку певних явищ, зокрема економічних, у часі або просторі; 2) узагальнюючий показник, що характеризує зміну в часі та просторі рівнів або обсягів яких-небудь сукупностей. І. виконують дві функції: синтетичну – як узагальнююча характеристика зміни явища; аналітичну – для вивчення впливу окремих факторів на зміну явища. Кожен І. є співвідношенням двох значень показника, що індексується: оціночного (поточного) і взятого за базу порівняння. Тобто за статистичною природою І. – це відносна величина, що характеризує зміну соціально-економічного явища в часі чи просторі або ступінь відхилення значення показника від певного стандарту (нормативу, середньої). Форми вираження І.: коефіцієнти, проценти, проміле. За характером порівнянь (у часі, просторі, з певним стандартом) І. поділяють на динамічні, територіальні, міжгрупові. При розрахунку динамічного І. базою порівняння є одне з попередніх значень показника. При просторових порівняннях визначається ступінь відхилення значень показника між об'єктами у просторі. Міжгруповий І. характеризує відхилення від певного стандарту (еталонного, максимального чи мінімального значення) або від середнього рівня по сукупності в цілому. З погляду охоплення елементів сукупності І. поділяють на індивідуальні та зведені. Вони позначаються відповідно символами *i* та *I*. Індивідуальні І. дають порівняльну характеристику окремих елементів досліджуваної сукупності. Зведені індекси, залежно від методу розрахунку, поділяють на агрегатні та середні з індивідуальних. Назва І. відображає його соціально-економічний зміст, а числове значення – інтенсивність зміни або ступінь відхилення.

ІНДЕКС АГРЕГАТНИЙ (индекс агрегатный; aggregate index). Див. *Індекс зведених*.

ІНДЕКС БАЗИСНИЙ (индекс базисный; base index) – індекс, який отримують шляхом зіставлення з рівнем періоду, що прийнятий за базу порівняння. Індекс, обчислений за відповідний період року, є результатом послідовного множення значень місячних ланцюгових індексів.

ІНДЕКС ВАРТІСНОГО ОБСЯГУ РОЗДРІБНОГО ТОВАРООБОРОТУ У ФАКТИЧНИХ ЦІНАХ (індекс стоимостного об'єму розничного товарооборота в фактичних цінах; **cost volume index of retail turnover in real prices**) – індекс, що характеризує зміни обсягів товарообороту за рахунок двох чинників: зміни цін і зміни кількості проданих товарів. Визначається звичайним порівнянням у часі суми роздрібного товарообороту звітного періоду з сумою товарообороту базисного періоду

за формулою: $I_{qp} = \frac{\sum q_1 P_1}{\sum q_0 P_0}$, де $\sum q_1 P_1$ – товаро-

оборот звітного періоду; $\sum q_0 P_0$ – товарооборот базисного періоду.

ІНДЕКС ГРУПОВИЙ (СУБІНДЕКС) (індекс групповой (субиндекс); group index (sub-index)) – це відносна величина, що розраховується за окремими однорідними групами явищ, які є складовою частиною загальної сукупності досліджуваних явищ (див. *Індекс зведений*).

ІНДЕКС ДИНАМІЧНИЙ (індекс динамический; dynamic index) – індекс, що характеризує зміну явища в часі.

ІНДЕКС ДІТНОСТІ (індекс детности; child-woman index) – показник дітності, непрямий вимірлювач рівня народжуваності в гіпотетичному поколінні за даними про статеву-вікову структуру населення. Належить до показників демографічного навантаження і розраховується як відношення числа дітей у віці 0–4 роки до числа жінок у репродуктивному віці (15–49 років). Характеризує рівень народжуваності за попередні п'ять років, але залежить також від рівнів смертності дітей до 5 років і жінок у репродуктивному віці. І.д. застосовується при аналізі рівня народжуваності в територіальних, етнічних, соціальних та інших групах населення за відсутності інформації для одержання більш точних показників. При обчисленні І.д. не враховується кількість померлих матерів дітей-сиріт (у знаменнику), а також кількість померлих дітей (в чисельнику).

ІНДЕКС ДОВІРИ, або показник конфіденційності (індекс доверия, или показатель конфиденциальности; confidence indicator) – складний (компонентний) індикатор, що розраховується для обстежень ділової активності підприємств за видами економічної діяльності як середня арифметична балансів відповідних показників з анкет обстежень. Розраховується

п'ять видів І.д.: для промислових видів діяльності, для будівництва, торгівлі, сфери послуг та споживачів.

І.д. у промисловому секторі розраховується на базі балансів відповідей на запитання щодо:

- перспектив у сфері виробництва (S_1);
- загальних обсягів замовлень (S_2);
- товарних запасів готової продукції (береться з протилежним знаком) ($-S_3$).

І.д. для будівельного сектору розраховується на базі балансів відповідей на запитання щодо:

- замовлень (S_1);
- очікувань щодо зайнятості (S_2).

І.д. для роздрібною торгівлі розраховується на базі балансів відповідей на запитання щодо:

- поточного економічного стану підприємства (S_1);
- майбутнього економічного стану підприємства (S_2);
- рівня запасів (з протилежним знаком) ($-S_3$).

І.д. для сфери послуг розраховується на базі балансів відповідей на запитання щодо:

- бізнес-клімату в секторі (S_1);
- попиту на послуги підприємства (S_2);
- очікувань щодо майбутніх змін попиту на послуги підприємства (S_3).

І.д. для обстежень споживачів (індекс настроїв споживачів) розраховується на базі балансів відповідей на запитання щодо:

- фінансового стану домогосподарства (S_1);
- перспектив щодо майбутніх змін у фінансовому стані домогосподарства (S_2);
- загальної економічної ситуації у країні (S_3);
- очікувань щодо майбутніх змін у загальній економічній ситуації у країні (S_4);
- бажання робити покупки товарів тривалого використання (S_5).

Тобто $CI = \sum_{i=1}^n (S_i) / n$, де CI – індекс довіри; n – кількість складових (балансів показників) індексу довіри.

ІНДЕКС ЖИТТЄВОСТІ (індекс жизнненности; index of vitality) – індекс Покровського, індекс Покровського – Пірла, показник життєвості (див. *Коефіцієнт живучості*).

ІНДЕКС ЗАГАЛЬНИЙ (індекс общий; general index) – відносна величина, що розраховується для всієї сукупності досліджуваних явищ, яка складається із різномірних, безпосередньо незіставних елементів (див. *Індекс зведений*).

ІНДЕКС ЗАМІЩЕННЯ ПОКОЛІНЬ (индекс замещения поколений; index of generations replacement) – наближений показник відтворення населення; є відношенням індексу дітності в реальному населенні до відповідного показника у стаціонарному населенні.

ІНДЕКС ЗВЕДЕНИЙ (индекс сводный; composite index) – відносна величина, що характеризує зміну в часі та просторі обсягів або рівнів комплексних сукупностей, які складаються з безпосередньо несумірних елементів. У структурованій сукупності І.з. може бути груповим (субіндексом) або зональним (тотальним). Основним методом розрахунку І.з. є агрегатний. Агрегат може бути обчислений як сума абсолютних величин або як добуток сполучених рівнів. Сумарні агрегатні величини порівнюються між собою безпосередньо, агрегати, отримані як добуток рівнів, – за допомогою системи ваг. За методом фіксації ваг розрізняють базисно зважені індекси (індекс Ласпейреса) та поточно-зважені індекси (індекс Пааше). У статистичній практиці зміна ваг відбувається зазвичай кожні 5–10 років. Рішення щодо періодичності зміни ваг залежить від рівня стабільності економіки та відповідних структурних зрушень. За високого рівня економічної несталості та швидких структурних змін ваги можуть змінюватися кожні два роки. Кожна з цих двох форм І.з. має свої переваги і недоліки та використовується залежно від мети розрахунків для відстеження динаміки фізичних обсягів і цін. Існують також модифіковані форми індексів Ласпейреса та Пааше. Різновидом І.з., який певною мірою усуває недоліки індексів Ласпейреса та Пааше, є індекс, отриманий як середній геометричний індекс з цих двох індексів (ідеальний індекс Фішера).

ІНДЕКС ІНДИВІДУАЛЬНИЙ (индекс индивидуальный; individual index) – індекс, що дає порівняльну характеристику окремих елементів досліджуваної сукупності. Неодмінною умовою його обчислення є порівнянність методики вимірювання чисельника та знаменника.

Наприклад, $i_p = \frac{P_1}{P_0}$, де i_p – індивідуальний індекс ціни певного товару, P_1 , P_0 – ціна товару у

звітному та базисному періодах відповідно. Залежно від бази порівняння індекси поділяють на ланцюгові та базисні.

ІНДЕКС ІННОВАЦІЙНИЙ ЗАГАЛЬНИЙ (индекс инновационный общий; general innovation index) – індекс, запропонований експертами Комісії ЄС, що розраховується для кожної країни з метою визначення її відносних позицій у ЄС щодо рівня інноваційного розвитку. І.і.з. напряду пов'язаний з показниками науково-технічного та інноваційного розвитку. Методологічні підходи до розрахунку І.і.з. постійно уточнюються експертами Комісії ЄС.

ІНДЕКС ІНФЛЯЦІЇ (индекс инфляции; inflation index). Див. *Індекс споживчих цін*.

ІНДЕКС КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЗАГАЛЬНИЙ (индекс конкурентоспособности общий; general index of competitiveness) – індекс, запропонований Світовим економічним форумом для оцінки результатів економічної політики країн. Під час розрахунку індексу беруться до уваги дві складові: 1) індекс конкурентоспроможності у зростанні (Gross Competitiveness Index) – розраховується, виходячи з параметрів поточної економічної динаміки для вимірювання спроможності національної економіки досягти сталого розвитку в середньостроковій перспективі, та відображає конкурентний потенціал національної економіки; 2) індекс бізнесової конкурентоспроможності (Business Competitiveness Index) – характеризує конкурентоспроможність країни на світовому ринку.

ІНДЕКС КОРЕЛЯЦІЇ (индекс корреляции; index of correlation) – величина, за якою оцінюється щільність зв'язку, $R = \sqrt{R^2}$, де R^2 – коефіцієнт детермінації.

ІНДЕКС КУРСОВИЙ (индекс курсовой; exchange index) – загальний показник змін у часі певної сукупності курсів цінних паперів.

ІНДЕКС ЛАНЦЮГОВИЙ (индекс цепной; chain index) – індекс, який отримують шляхом зіставлення поточних рівнів u_i з попередніми u_{i-1} . Індекс, обчислений за відповідний період року, є результатом послідовного множення значень місячних індексів.

ІНДЕКС М'ЄРСА (индекс Мьерса; Myers index). Див. *Акумуляція вікова*.

ІНДЕКС НАУКОВОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ (ІНС) (индекс научной специализации (ИНС); index of scientific specialization (ISS)) – індекс, що використовується для аналізу сильних та слабких сторін наукової системи країни та її місця у світовій науці шляхом зіставлення структури

національних та світових публікацій. І.н.с. розраховується як співвідношення частки i -ї галузі науки у сукупності наукових статей, що опубліковані авторами певної країни у провідних наукових журналах світу у певному році, до її частки у загальній кількості статей, що у них опубліковані у цьому році:
$$ISS_i = \frac{A_i}{\sum_i A_i} / \frac{WA_i}{\sum_i WA_i},$$

де ISS_i – індекс наукової спеціалізації країни у галузі i ; A_i – кількість статей у галузі i , що належать національним авторам у наукових журналах, реферованих у базі даних цитування з природничих та точних наук (SCI) або у базі даних індексів цитування з соціальних наук (SSCI) у певному році; WA_i – загальна кількість статей у галузі i в наукових журналах, що реферують у базі даних SCI / SSCI.

ІНДЕКС НОМІНАЛЬНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ (індекс номинальной заработной платы; nominal wage index) – індекс, що характеризує зміну розміру нарахованої номінальної заробітної плати (див. *Заробітна плата номінальна*) працівників у звітному періоді порівняно з базисним.

ІНДЕКС ОБОРОТУ ПРОДУКЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ (індекс оборота продукции промышленности; index of industrial turnover) – індекс, що відображає короткострокові (щомісячні або кварталні) зміни обсягу реалізованої продукції (обороту) промисловості. Розрахунок І.о.п. базується на даних про динаміку обсягів реалізованої промислової продукції та структуру обсягів реалізації.

ІНДЕКС ОБСЯГУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА (індекс объема сельскохозяйственного производства; agricultural output index) – індекс, що відображає відносний рівень змін загальних фізичних обсягів сільськогосподарської продукції, вироблених за певні періоди часу і обрані для порівняння. За своїм складом І.о.с.в. є індексом валової продукції сільського господарства, яка включає в себе поряд з товарною продукцією, призначеною для реалізації, продукти сільськогосподарського походження, спожиті у процесі виробництва, а саме: насіння і корми, а також роботи, пов'язані з вирощуванням урожаю майбутнього року. Для обчислення І.о.с.в. обрана формула Ласпейреса.

ІНДЕКС ПРОЖИТКОВОГО МІНІМУМУ (індекс прожиточного минимума; cost of li-

ving index) – індекс, що вимірює зміну собівартості підтримки конкретного рівня життя. Такий індекс ураховує зміни у способі життя, а також зміни цін. Цей термін часто, але неправильно використовують для характеристики індексу споживчих цін.

ІНДЕКС ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ (індекс промышленной продукции; industrial production index) – індекс, що відображає короткострокові (щомісячні або кварталні) зміни новоствореного обсягу промислової продукції (доданої вартості). Розрахунок І.п.п. базується на даних про динаміку виробництва за постійним набором товарів-представників та структуру валової доданої вартості за базисний рік.

ІНДЕКС РЕАЛЬНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ (індекс реальной заработной платы; real wage index) – індекс, що характеризує зміну купівельної спроможності номінальної заробітної плати (див. *Заробітна плата номінальна*) у звітному періоді порівняно з базисним під впливом зміни цін на товари та послуги і ставок податку з доходів фізичних осіб та обов'язкових відрахувань. Визначається діленням індексу нарахованої до виплати номінальної заробітної плати (без урахування податку на доходи з фізичних осіб та відрахувань до фондів соціального страхування) на індекс споживчих цін за звітний період.

ІНДЕКС СЕРЕДНІХ ЦІН (індекс средних цен; average price index) – індекс, що розраховується за формулою:
$$J_p = \frac{J_{p_n}}{J_{p_{n-x}}},$$
 де J_{p_n} , $J_{p_{n-x}}$

– відповідно, індекс середніх цін за поточний та за попередній (будь-який інший) місяць щодо середньорічного значення базисного року. Для розрахунку І.с.ц. за певний період поточного року щодо відповідного періоду попереднього року середньоарифметичне значення індексів за період поточного року відносять до середньоарифметичного значення індексів за відповідний період попереднього року. Подібний розрахунок може виконуватися також у межах одного року (наприклад, квартал одного року до попереднього кварталу цього самого року). Всі індекси, що використовуються для таких розрахунків, повинні обчислюватися щодо єдиної бази – середньорічної ціни базисного року.

ІНДЕКС СЕРЕДНІХ ЦІН ЛАСПЕЙРЕСА (ЗВЕДЕНИЙ) (індекс средних цен Ласпей-

реса (сводный); Laspeyres average price index (aggregative) – розраховується шляхом підсумовування добутків індивідуальних індексів цін товарів на їх питому вагу в обсязі експорту (імпорту) відповідної товарної групи за базис-

ний рік: $J_p^L = \sum_{i=1}^n \left(W_{i_0} \cdot \frac{\bar{P}_i}{\bar{P}_{i_0}} \right)$, де J_p^L – зведений

індекс середніх цін Ласпейреса за поточний період (t) порівняно з середньорічним значенням базисного року; W_{i_0} – питома вага товару в обсязі експорту (імпорту) за відповідною товарною групою за базисний рік; \bar{P}_i – середня ціна експорту (імпорту) одиниці товару в поточному періоді; \bar{P}_{i_0} – середня ціна експорту (імпорту) одиниці товару в базисному році.

ІНДЕКС СЕРЕДНІХ ЦІН ПААШЕ (ЗВЕДЕНИЙ) (индекс средних цен Пааше (сводный); Paasche average price index (aggregative)) – індекс, що розраховується за формулою:

$J_p^P = \sum_i \bar{P}_i \cdot q_i / \sum_i \bar{P}_{i_0} \cdot q_i$, де J_p^P – зведений ін-

декс середніх цін Пааше за поточний період порівняно з середньорічним значенням базисного року; \bar{P}_i – середня ціна експорту (імпорту) одиниці товару у поточному періоді; \bar{P}_{i_0} – середня ціна експорту (імпорту) одиниці товару у базисному році; q_i – кількість товару у поточному періоді.

ІНДЕКС СЕРЕДНІХ ЦІН ФІШЕРА (индекс средних цен Фишера; Fisher average price index) – середньгеометричне значення індексів Ласпейреса і Пааше за формулою: $J_p^F = \sqrt{J_p^L \cdot J_p^P}$, де J_p^F – індекс середніх цін Фішера за певний період; J_p^L , J_p^P – індекси, відповідно, середніх цін Ласпейреса та Пааше за той самий період.

ІНДЕКС СПОЖИВЧИХ ЦІН (ІНДЕКС ІНФЛЯЦІЇ) (индекс потребительских цен (индекс инфляции); consumer price index (inflation index)) – показник зміни у часі цін і тарифів на товари та послуги, що купує населення для невиробничого споживання. Розрахунок І.с.ц. проводиться на базі даних про зміни цін, одержаних шляхом щомісячної реєстрації цін і тарифів на споживчому ринку, та даних про структуру фактичних споживчих грошових витрат населення, отриманих за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств.

ІНДЕКС СТАТИСТИЧНИЙ (индекс статистический; statistical index). Див. *Індекс*.

ІНДЕКС ТАРИФІВ НА ВАНТАЖНІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ (индекс тарифов на грузовые перевозки; index of freight rates) – показник зміни у часі тарифів (без податку на додану вартість та акцизного збору) на вантажні перевезення без урахування структурних зрушень за різними ознаками: видами вантажу, відстані транспортування, території тощо. І.т.в.п. розраховується щоквартально за окремими видами транспорту (залізничний, трубопровідний тощо). Базою зважування є дані про доходи від перевезення, транспортування вантажів.

ІНДЕКС ТАРИФІВ НА ПОСЛУГИ ЗВ'ЯЗКУ (индекс тарифов на услуги связи; index of communication service rates) – показник зміни у часі рівня тарифів на послуги зв'язку (без податку на додану вартість) для підприємств, установ, організацій. І.т.п.з. розраховується на основі даних про тарифи на послуги-представники за видами зв'язку, що відібрані з урахуванням їх представлення на ринку послуг зв'язку. Базою зважування є дані про доходи від надання послуг зв'язку.

ІНДЕКС ТЕХНОЛОГІЧНОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ (ІТС) (индекс технологической специализации (ИТС); index of technological specialization (ITS))

– співвідношення питомої ваги зовнішніх патентних заявок за певним розділом Міжнародної патентної класифікації (МПК) у певному році до загального обсягу такого самого розділу МПК у міжнародних патентних заявках у цьо-

му році: $ITS_i = \frac{(DP_i + EP_i) / \sum_i (DP_i + EP_i)}{WP_i / \sum_i (WP_i)}$, де ITS_i

– індекс технологічної спеціалізації країни за i -м розділом МПК; DP_i та EP_i – кількість внутрішніх та зовнішніх патентних заявок країни за i -м розділом МПК; WP_i – кількість заявок у світі за i -м розділом МПК.

ІНДЕКС УПЛА (индекс Уипла; Whipple index). Див. *Акумуляція вікова*.

ІНДЕКС УМОВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ (индекс условий внешней торговли; index of trade conditions) – характеристика відносної динаміки експортних цін за певний період, розраховується для проведення аналізу зовнішньоторговельної діяльності та вимірюється співвідношенням середньої виручки від експорту товарів та середніх витрат на імпорт за певний період часу. Розраховуються цінові та кількісні показники умов торгівлі за формула-

ми: $T_p = \frac{J_{pe}}{J_{pi}}$, де T_p – індекс цінових умов торгівлі; J_{pe} – зведений індекс середньої вартості експорту за поточний період порівняно з базисним періодом; J_{pi} – зведений індекс середньої вартості імпорту за поточний період порівняно з базисним періодом.

$T_Q = \frac{J_{Qe}}{J_{Qi}}$, де T_Q – індекс кількісних умов торгівлі; J_{Qe} – індекс фізичного обсягу експорту за поточний період порівняно з базисним періодом; J_{Qi} – індекс фізичного обсягу імпорту поточний період порівняно з базисним періодом.

ІНДЕКС ФІЗИЧНОГО ОБСЯГУ ЛАСПЕЙРЕСА (індекс физического объема Ласпейреса; Laspeyres index of physical volume) – індекс базисно зважений, що порівнює між собою агрегати (див. *Індекс зведений*), отримані у фіксованій на рівні базисного періоду структурі; характеризує зміну ознаки за рахунок зміни фізичного обсягу без впливу змін у структурі.

ІНДЕКС ФІЗИЧНОГО ОБСЯГУ ПААШЕ (індекс физического объема Пааше; Paasche index of physical volume) – індекс поточно зважений, що порівнює між собою агрегати (див. *Індекс зведений*), отримані у плинній ваговій структурі; характеризує зміну ознаки як за рахунок зміни фізичного обсягу, так і через зміни у структурі.

ІНДЕКС ФІЗИЧНОГО ОБСЯГУ ТОВАРООБОРОТУ (індекс физического объема товарооборота; index of physical volume of turnover) – кількісна характеристика змін обсягів товарообороту. Для розрахунку індексу фізичного обсягу роздрібного товарообороту порівнюють товарообороти як звітного, так і базисного періоду в єдиних (постійних) цінах, тобто в цінах одного й того самого, як правило – базисного, періоду. З цією метою товарооборот звітного періоду підлягає переоцінці в ціни

базисного періоду ($\sum q_t p_t / \frac{p_t}{p_0} = \sum q_t p_0$). Для

таких розрахунків доцільно використовувати індекс цін роздрібно торгівлі, тобто індекс цін, обчислений на основі індивідуальних індексів роздрібних цін за товарами та структури роздрібного товарообороту. Індекс до попереднього місяця (наприклад, за травень (t) поточного року до квітня (k) буде розраховуватися так:

$$I_q \frac{t}{k} = \frac{\sum q_t p_t / \frac{p_t}{p_k}}{\sum q_k p_k} = \frac{\sum q_t p_k}{\sum q_k p_k}, \text{ де } \sum q_t p_t - \text{то}$$

варооборот за поточний місяць (травень); $\sum q_k p_k$ – товарооборот за попередній місяць (квітень); $\frac{p_t}{p_k}$ – індекс цін травня до квітня.

Індекс за $\frac{p_t}{p_k}$ місяць поточного року до відповідного місяця попереднього року:

$$Iq \frac{t}{o} = \frac{\sum q_t p_t / \frac{p_t}{p_o}}{\sum q_o p_o} = \frac{\sum q_t p_o}{\sum q_o p_o}, \text{ де } \sum q_t p_t - \text{то}$$

варооборот за певний місяць поточного року; $\sum q_o p_o$ – товарооборот за цей місяць попереднього року; $\frac{p_t}{p_o}$ – індекс цін досліджуваного місяця поточного року до відповідного місяця попереднього року.

Індекс наростаючим підсумком з початку року до відповідного періоду попереднього року можна отримати двома методами: 1-й метод – шляхом складання товарооборотів за місяці поточного року, що перераховані у ціни відповідного місяця попереднього року, та ділення цієї суми на обсяг товарообороту за аналогічний період попереднього року; 2-ий метод – обсяг товарообороту в цілому за звітний період поточного року перераховується у ціни відповідного періоду попереднього року з використанням індексу роздрібних цін наростаючим підсумком з початку року за період, що аналізується. Обчислені індекси фізичного обсягу за тривалий період часу (за ряд років або за місяці до базисного місяця) можуть обчислюватися ланцюговим методом, тобто шляхом множення індексів. Використовуючи щомісячні ланцюгові індекси можна отримати індекси на базі будь-якого місяця (наприклад, на базі грудня будь-якого року) за умови наявності щомісячних індексів на базі суміжних місяців.

ІНДЕКС ФІЗИЧНОГО ОБСЯГУ ФІШЕРА (індекс физического объема Фишера; Fisher index of physical volume) – індекс, що обчислюється як середня геометрична з відповідних індексів Ласпейреса та індексу Пааше. Значення І.ф.о.Ф. перевищують значення індексу Ласпейреса і є меншими за значення індексу Пааше. За допомогою І.ф.о.Ф., як і за допомогою індексів Ласпейреса та Пааше, можна також порівнювати фізичні обсяги та ціни.

ІНДЕКС ЦИТУВАННЯ (індекс цитування; citing index) – показник, що визначає кількість посилань на ту чи іншу статтю. Індекс визначається для окремого автора, журналу, організації.

ІНДЕКС ЦІН (індекс цен; price index) – узагальнюючий показник динаміки та співвідношення рівня цін, що характеризує зміну цін у часі (індекс динаміки) або у просторі (територіальний індекс). Наводиться у коефіцієнтах або відсотках. Використовують дві рівноправні індексні системи визначення І.ц.: базиснозважену (Ласпейреса):

$$I_p = \frac{\sum P_1 q_0}{\sum P_0 q_0}, \text{ – поточнозважену (Пааше):}$$

$$I_p = \frac{\sum P_1 q_1}{\sum P_0 q_1}.$$

ІНДЕКС ЦІН ВИРОБНИКІВ (індекс цен производителей; producer price index) – показник, що характеризує зміни цін у часі на продукцію у сфері виробництва. І.ц.в. розраховується в Україні з 1991 р. На першому етапі визначають короткотермінові (індивідуальні) індекси цін за конкретними видами продукції. Індивідуальні індекси агрегуються за товарними групами, підгалуззями та галузями виробництва. Для розрахунку І.ц.в. використовується модифікована формула Ласпейреса, що має вигляд:

$$I^{t,t-1} = \frac{\sum_i \bar{C} \bar{W}_i^{t-1} \frac{P_i^t}{P_i^{t-1}}}{\sum_i \bar{C} \bar{W}_i^{t-1}}, \text{ де } I^{t,t-1} \text{ – зміна ціни у}$$

поточному місяці (t) порівняно з попереднім, ($t-1$), $\bar{C} \bar{W}_i^{t-1} = w_i^o \frac{P_i^{t-1}}{P_i^o}$ – вартісна вага i -го товару в місяці $t-1$, при цьому w_i^o – вага i -го товару у

базисному році, $\frac{P_i^t}{P_i^o}$ – довгостроковий індекс цін попереднього місяця ($t-1$) порівняно з базисним роком (0), $\frac{P_i^t}{P_i^{t-1}}$ – короткостроковий індекс

поточного місяця (t) порівняно з попереднім ($t-1$). Цей метод є рекурентним у тому розумінні, що оновлена вага поточного періоду $\bar{C} \bar{W}_i^t$

$= \bar{C} \bar{W}_i^{t-1} \frac{P_i^t}{P_i^{t-1}}$ використовується як вартісна вага для розрахунку індексу в наступному періоді. Ця формула є більш універсальною порівняно

зі стандартною формулою Ласпейреса, оскільки дозволяє використовувати безперервний ланцюг розрахунків. І.ц.в. за квартал, період з початку року тощо визначається ланцюговим методом, тобто шляхом послідовного множення місячних індексів.

ІНДЕКС ЦІН ВИРОБНИКІВ ПРОМИСЛОВОЇ ПРОДУКЦІЇ (індекс цен производителей промышленной продукции; industrial producer price index) – показник зміни цін у часі в сфері промислового виробництва. Індекс цін виробників розраховується щомісячно на основі цін на промислову продукцію (без податку на додану вартість та акцизного збору) по вибірковому коду підприємств. Базою зважування є дані про обсяг реалізації промислової продукції у вартісному вираженні.

ІНДЕКС ЦІН ЛАСПЕЙРЕСА (індекс цен Ласпейреса; Laspeyres price index) – індекс, що визначається як зважена арифметична середня з відносних цін, де як ваги використовується вартість окремих товарів за попередній період. На цей індекс не впливають будь-які кількісні зміни, оскільки він характеризує лише цінні співвідношення за товарами, що реалізовані у поточному періоді порівняно з попереднім у незмінному обсязі базисного періоду. У перехідний період більш гнучкою є формула Ласпейреса, що ґрунтується на вагах базисного періоду:

$$J_p^L = \frac{\sum P_1 q_0}{\sum P_0 q_0}, \text{ де } J_p^L \text{ – індекс цін Ласпейреса;}$$

P_1, P_0 – ціна товару, відповідно, у поточному і базисному періодах; q_0 – кількість товару в базисному періоді.

ІНДЕКС ЦІН ПААШЕ (індекс цен Пааше; Paasche price index) – індекс, що ґрунтується на поточних вагах і дозволяє порівняти тільки поточний період з базисним, тобто не показує точної зміни ціни від одного періоду до другого, тому що відображає не тільки зміну ціни, але і зміну структури ваг:

$$J_p^P = \frac{\sum P_1 q_1}{\sum P_0 q_1}, \text{ де } J_p^P \text{ – індекс цін Пааше;}$$

P_1, P_0 – ціна товару, відповідно, у поточному і базисному періодах; q_1 – кількість товару в поточному періоді.

ІНДЕКС ЦІН ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ З ЕКСПОРТНИХ (ІМПОРТНИХ) ПОСТАВОК ЗВЕДЕНИЙ (індекс цен внешней тор-

говли по експортним (імпортним) поставкам сводный; composite foreign trade price index on export (import) supplies) – індекс, що характеризує у цілому зміни цін з експортних (імпортних) поставок; розраховується на основі індексів цін за розділами експорту (імпорту). І.ц.з.т.е.(і)п.з. відображає зміну середніх цін експорту-імпорту товарів за рахунок зміни цін при незмінному фізичному обсязі товарів. Це статистичний показник, що характеризує зміну рівня середніх цін на різні товари поточного періоду порівняно з попереднім. Розрахунок проводиться на основі середніх цін. Розраховуються індекси експортних та імпортних середніх цін, а також зведений індекс фізичного обсягу експортних (імпортних) поставок.

ІНДЕКС ЦІН ІНВЕСТИЦІЙ В ОСНОВНИЙ КАПИТАЛ (індекс цен инвестиций в основной капитал; price index of fixed capital investment) – індекс, що розраховується як агрегований з індексів цін на будівельні та монтажні роботи, машини та обладнання, інші капітальні роботи і витрати з урахуванням частки цих складових у загальному обсязі інвестицій.

ІНДЕКС ЦІН ІНДИВІДУАЛЬНИЙ (індекс цен индивидуальный; individual price index) – індекс середньої ціни кожного товару (послуги)-представника у кожній адміністративно-територіальній одиниці. При визначенні І.ц.і. використовується індекс, отриманий на основі ціни конкретної одиниці товару (індексу споживчих цін – на основі середніх цін товару (послуги)-представника), у звітному та попередньому періодах. Для визначення І.ц.і. одного будь-якого товару у поточному періоді порівняно з попереднім використовується формула:

$$J = \frac{P_1}{P_0}, \text{ де } P_1 - \text{ціна товару у поточному періоді;}$$

P_0 – ціна товару у попередньому періоді. Щодо середніх цін, то І.ц.і. за кожним конкретним товаром розраховується як співвідношення середньої ціни товару за поточний місяць до середньорічної ціни цього товару у базисному

$$\text{році: } i_p = \frac{\bar{P}_i}{\bar{P}_{i_0}}, \text{ де } i_p - \text{індивідуальний індекс}$$

середніх цін за поточний місяць порівняно з середньорічним значенням базисного року; \bar{P}_i – середня ціна одиниці товару у поточному місяці; \bar{P}_{i_0} – середня ціна одиниці товару у базисному році.

ІНДЕКС ЦІН НА БУДІВЕЛЬНО-МОНТАЖНІ РОБОТИ (індекс цен на строительно-монтажные работы; price index of construction and installation work) – індекс, що характеризує динаміку цін у будівництві. І.ц.б.-м.р. розраховується щомісячно на основі даних про ціни придбання матеріальних ресурсів без податку на додану вартість по вибірковому колу будівельно-монтажних та ремонтних організацій. Базою зважування є дані щодо фактичних витрат на будівельно-монтажні роботи.

ІНДЕКС ЦІН РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ (індекс цен реализации продукции сельскохозяйственными предприятиями; price index of realization of products by agricultural enterprises) – показник, що визначається з урахуванням усіх напрямів реалізації продукції (переробним підприємствам, на ринку, населенню в рахунок оплати праці, пайовикам у рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток), за іншими напрямами). Базою зважування є дані про фактичні обсяги реалізації продукції у звітному році.

ІНДЕКС ЯКОСТІ (індекс качества; quality index) – одновимірна синтетична інформація щодо якості, що може розраховуватись як середня зважена всіх наявних показників якості.

ІНДЕКС ЯКОСТІ ВОДИ (індекс качества воды; water quality index) – узагальнена числова оцінка якості води за сукупністю основних показників для конкретних видів водокористування.

ІНДЕКСИ ДЕМОГРАФІЧНІ (индексы демографические; demographic indices) – показники, що характеризують інтенсивність демографічного процесу у певному населенні порівняно з іншим населенням, прийнятим за стандарт (еталон). Використовуються при динамічних і територіальних зіставленнях, а також для аналізу диференціації демографічних процесів за соціальними та демографічними ознаками. Теоретично І.д. ґрунтуються на тому, що відмінності між загальними демографічними коефіцієнтами у двох населеннях зумовлені відмінностями в часткових коефіцієнтах і структурах населення; водночас кожний загальний демографічний коефіцієнт може бути визначений як сума добутків часткових коефіцієнтів на відповідні частки чисельності населення. Якщо загальний коефіцієнт інтенсивності процесу в населенні, що вивчається,

$m' = \sum S'_x m'_x$, а аналогічний коефіцієнт для населення, що приймається за стандарт, $m^0 = \sum S_x^0 m_x^0$ (де S_x^0 і S'_x – відповідні структури, m_x^0 і m'_x – відповідні часткові коефіцієнти), то співвідношення між коефіцієнтами можна подати у вигляді: $\frac{m'}{m^0} = I_s I_i$, де $I_i = \frac{\sum S'_x \cdot m'_x}{\sum S_x^0 \cdot m_x^0}$ – індекс інтенсивності, а $I_s = \frac{\sum S'_x \cdot m_x^0}{\sum S_x^0 \cdot m_x^0}$ – індекс структури.

Цей індекс є відношенням реального числа подій до гіпотетичного для того самого населення, але з іншими частковими коефіцієнтами. За такі еталонні коефіцієнти іноді приймають найбільш типові чи середні для всіх груп, що розглядаються, максимальні чи гіпотетично мінімальні. Добуток індексу інтенсивності I_i на загальний коефіцієнт для населення, прийнятого за стандарт, m^0 , дорівнює стандартизованому коефіцієнту при непрямому методі стандартизації. Найбільш поширеними є засновані на цьому принципі індекси Коула, що дозволяють порівняти вплив на народжуваність шлюбної структури, а також інтенсивності шлюбної та позашлюбної народжуваності (див. *Індекси народжуваності*).

На цьому самому принципі порівняння реального числа подій з гіпотетичним ґрунтуються індекси шлюбності, що показують вплив тієї чи іншої ознаки на вибір шлюбного партнера. За гіпотетичне число шлюбів з певними характеристиками подружжя обирається таке, яке було б в певному населенні, якби ознака, що враховується, не впливала б на вибір шлюбної пари. Особливу групу становлять індекси, при обчисленні яких число подій порівнюється з тим, що необхідне для збереження певного балансу. Так обчислюється індекс життєвості В. І. Покровського, в якому реальне число народжень порівнюється з числом, необхідним для підтримки нульового природного приросту, тобто з числом народжень, що дорівнює числу смертей. Якщо для усунення впливу вікової структури населення реальне і гіпотетичне числа народжень стандартизуються за структурою стаціонарного населення, то одержаний індекс дорівнює нетто-коефіцієнту відтворення населення. Можливою є також побудова більш складних систем І.д., що враховують вплив структур за декількома ознаками.

ІНДЕКСИ МІЖГРУПОВІ (индексы межгрупповые; intergroup indices) – індекси, що характеризують відхилення від стандарту (еталонного, мінімального, максимального) або від середнього рівня.

ІНДЕКСИ НАРОДЖУВАНOSTІ (индексы рождаемости; fertility indices) – система показників, що характеризують рівень народжуваності порівняно з її рівнем, прийнятим за еталон (стандарт). І.н. включають: індекс загальної народжуваності I_f ; індекс шлюбної народжуваності I_g ; індекс шлюбної структури I_m та індекс позашлюбної народжуваності I_h . Розраховуються за формулами:

$$I_f = \frac{B}{\sum W_x f_x}, \quad I_g = \frac{B^m}{\sum W_x^m f_x},$$

$$I_m = \frac{\sum W_x^m f_x}{\sum W_x f_x}, \quad I_h = \frac{B^u}{\sum W_x^u f_x},$$

де B – загальна кількість народжень; B^m – кількість шлюбних народжень; B^u – кількість позашлюбних народжень; W_x – кількість жінок у віці x ; W_x^m – кількість заміжніх жінок у віці x ; f_x – вікові коефіцієнти шлюбної народжуваності, прийняті за стандарт; W_x^u – кількість незаміжніх жінок у віці x . Між І.н. співвідношення: $I_f = I_m \cdot I_g + (1 - I_m) I_h$. Для I_m є більш точний вираз, що дозволяє краще оцінити вплив шлюбної структури:

$$I_m = \frac{\sum f_x \cdot (W_x^m / W_x)}{\sum f_x}, \text{ але при його застосуван-}$$

ні попереднє співвідношення порушується. Цю систему індексів увів у науковий обіг американський демограф Є. Коул. Він також запропонував як еталон максимальної народжуваності коефіцієнт народжуваності для секти гуттерітів, члени якої за релігійними мотивами не обмежують народження дітей.

ІНДЕКСИ СЕЗОННОСТІ (индексы сезонности; seasonal indices) – показники інтенсивності коливань сезонних, що відображають регулярні, періодичні настання внутрішньорічних підйомів і спадів у величині ознак, пов'язаних звичайно зі зміною пір року і змінами у виробництві і житті суспільства (див. *Колівання сезону*). І.с. зазвичай виражають у відсотках. У загальному вигляді визначаються як співвідношення кожного рівня ряду динаміки у формі помісячних (поквартальних) даних та певного теоретичного (середнього) рівня, що береться

за базу порівняння. Для отримання стійких показників сезонності розрахунок проводиться з усередненням даних за декілька років (метод простих середніх). Інший прийом полягає у розрахунку відношення величини ознаки кожного наступного місяця до попереднього (також з усередненням за ряд років). Залежно від характеру основної тенденції ряду динаміки також використовують методи ковзних середніх та аналітичного вирівнювання. Ефективним підходом є також застосування лінійних графіків із нанесенням на них сезонних змін і фактичних показників динаміки за кожний місяць (квартал). Сукупність обчислених І.с. (наприклад, для кожного місяця річного циклу) характеризує сезонну хвилю. Отримані І.с. використовують для нормативних розрахунків і вичленювання із фактичної динаміки щомісячних рівнів сезонної хвилі.

ІНДЕКСИ СЕРЕДНІХ ВЕЛИЧИН (индексы средних величин; mean value indices) – індекси, що характеризують відносну зміну середнього значення певного показника. І.с.в. застосовуються для якісно однорідних сукупностей. Система І.с.в. містить індекси змінного складу, індекси фіксованого складу та індекси структурних зрушень. Індекс змінного складу характеризує зміну середньої величини за рахунок як зміни ознаки, так і за рахунок зміни структури сукупності:

$$I_{\bar{x}} = \frac{\sum x_1 f_1}{\sum f_1} : \frac{\sum x_0 f_0}{\sum f_0} = \frac{\sum x_1 \omega_1}{\sum x_0 \omega_0},$$

де x – рівні усередненого показника; f – частоти усередненого показника; ω – частки усередненого показника; підрядкові індекси 0 та 1 відносять величини, відповідно, до базисного та звітного періодів.

Індекс фіксованого складу характеризує зміну середньої величини лише за рахунок зміни ознаки:

$$I_x = \frac{\sum x_1 f_1}{\sum f_1} : \frac{\sum x_0 f_1}{\sum f_1} = \frac{\sum x_1 f_1}{\sum x_0 f_1} = \frac{\sum x_1 \omega_1}{\sum x_0 \omega_1}.$$

Індекс структурних зрушень характеризує зміну середньої величини лише за рахунок структурних змін сукупності:

$$I_{\omega} = \frac{\sum x_0 f_1}{\sum f_1} : \frac{\sum x_0 f_0}{\sum f_0} = \frac{\sum x_0 \omega_1}{\sum x_0 \omega_0}.$$

Добуток індексу фіксованого складу та індексу структурних зрушень дозволяє отримати індекс змінного складу: $I_{\bar{x}} = I_x \cdot I_{\omega}$.

ІНДЕКСИ СЕРЕДНЬОЗВАЖЕНІ (индексы средневзвешенные; average weighted indices)

– різновид зведених індексів; обчислюються як середні з індивідуальних індексів, зважених на величини, що мають однакову розмірність, зафіксовані на незмінному рівні. Використовують два види середніх – арифметичну та гармонічну. При побудові середньозважених індексів вартісні ваги можна замінити відносними величинами структури d , сума яких $\sum d = 1$.

ІНДЕКСИ СМЕРТНОСТІ (индексы смертности; mortality indices) – показники демографічної статистики, що вимірюють вплив змін вікових інтенсивностей смертності та вікової структури населення на величину загального коефіцієнта смертності в населенні у певний період часу. І.с. розраховують як відношення стандартизованих коефіцієнтів смертності до загального (див. *Стандартизація демографічних коефіцієнтів*). Найбільш поширені два показники: 1) І.с., що дорівнює відношенню стандартизованого коефіцієнта смертності, розрахованого прямим методом, до загально-

го: $I = \frac{\sum m_x C_x^0}{m}$, де m – загальний коефіцієнт

смертності; m_x – коефіцієнт смертності для віку

x років у певній групі населення; C_x^0 – частка осіб віком x років у цій групі населення, прийнятій за стандарт. Зазначений І.с. вимірює вплив вікової структури певної групи населення на величину загального коефіцієнта смертності; 2) І.с., що дорівнює відношенню стандартизованого коефіцієнта смертності, розрахованого непрямым методом, до загального:

$$I_m = \frac{\sum m_x^0 C_x}{m}$$

де m_x^0 – коефіцієнт смертності для

віку x років у населенні, прийнятому за стандарт; C_x^0 – частка осіб віком x років у цій групі населення. Зазначений І.с. показує, на скільки змінився б загальний коефіцієнт смертності, якби вікова смертність була на рівні смертності населення, взятого за стандарт. При вдалому виборі стандарту цей І.с. може служити індикатором рівня смертності.

ІНДЕКСИ ТЕРИТОРІАЛЬНІ (индексы территориальные; territorial indices) – 1) різновид індексів середніх величин, середні рівні яких порівнюються за окремими територіями, об'єктами. Для побудови І.т. необхідно обгрун-

тувати базу порівняння та порядок фіксації у просторі значень ознаки x_j та структури сукупності d_j . База порівняння може бути різною або однаковою. Різна база, тобто за кожним об'єктом своя, обирається довільно, залежно від мети порівняння. однаковою базою може бути середня чи стандартна для двох об'єктів. Середня база для значень ознаки визначається як середня арифметична зважена за двома об'єктами, а середня структура – як структура сумарної з двох об'єктів сукупності. І.т. змінного складу за об'єктами A і B обчислюється за формулою:

$$I_{\bar{x}} = \frac{\sum x_A f_A}{\sum f_A} : \frac{\sum x_B f_B}{\sum f_B} = \sum x_A d_A : \sum x_B d_B$$

і показує, у скільки разів середній рівень ознаки об'єкта A більше або менше, ніж об'єкта B .

І.т. фіксованого складу: $I_x = \frac{\sum x_A f^{st}}{\sum f^{st}} : \frac{\sum x_B f^{st}}{\sum f^{st}} = \sum x_A d^{st} : \sum x_B d^{st}$, де f^{st} – частота; d^{st} – частка стандартної структури сукупності. Замість стандартної структури сукупності може використовуватися середня структура. I_x показує співвідношення середніх значень ознаки при фіксованій структурі сукупності; 2) показники, що відображають результат порівняння явища у просторі (за різними об'єктами, регіонами). У І.т. база порівняння довільна.

ІНДЕКСИ ШЛЮБНОСТІ (индексы брачности; marriage indices), індекси гомогамії та гетерогамії, тяжіння та відштовхування – показники, що використовують для вимірювання ступеня надання переваги партнерам з тими чи іншими ознаками (вік, національність, рівень освіти, розмір доходу тощо) при виборі подружжя. В основі І.ш. лежить зіставлення частоти сполучень тих чи інших ознак, що спостерігаються у нареченого і нареченої, з тією частотою цих сполучень, яка спостерігалася б при чисто випадковому виборі. І.ш. запропоновані французьким демографом Ж. Бертільоном. Створено декілька систем І.ш., що використовують різну інформацію. В Україні була поширена система радянського демографа М. В. Птухи. Ступінь гомогамії вимірюється різними індексами для чоловіків ($S_{чол}$) і жінок

$$(S_{жін}): S_{чол} = \frac{AT - CL}{L(T - C)}; S_{жін} = \frac{AT - CL}{C(T - L)}, \text{ де}$$

L – кількість чоловіків, які взяли шлюб і мають ознаку, що вивчається; C – кількість жінок, які взяли шлюб і мають ознаку, що вивчається; A – кількість шлюбів між ними; T – загальна

кількість укладених шлюбів. Індокси гомогамії (тяжіння) розраховують при $AT > CL$. Якщо $AT < CL$, то розраховується індекс гетерогамії:

$$u = \frac{AT - CL}{CL}. \text{ Індокси гомогамії змінюються}$$

від 0 до +1, тобто від максимального ступеня надання переваги до повної байдужості до цієї характеристики; гетерогамії – від 0 до -1, тобто від повної байдужості до цієї характеристики до максимальної гетерогамії (відштовхування) партнерів з цієї групи; значення, що дорівнюють 0, трактуються як відсутність впливу цієї ознаки на вибір подружжя. Передумова про рівноймовірність контактів між потенційними шлюбними партнерами певної групи, що приймається при побудові І.ш., близька до дійсності лише для шлюбних контингентів у невеликих поселеннях, тому необхідно обережно підходити до використання результатів розрахунків І.ш.

ІНДОСАМЕНТ (индосамент; endorsement)

– передавальний напис на ордерному цінному папері, що засвідчує перехід прав за цінним папером до іншої особи.

ІНДОСАМЕНТ ПЕРЕДАТОЧНИЙ (индосамент передаточный; transmission endorsement)

– індосамент, за яким вексель переходить у власність іншої особи. За передаточним індосаментом індосату переходять усі права, які належали індосанту, а останній бере на себе відповідальність за оплату векселя, якщо тільки він не обумовив інше. І.п. буває повним, бланковим і на пред'явника.

ІНДОСАМЕНТ ПОВНИЙ (индосамент полный; full endorsement)

– іменний передаточний індосамент. Вексель з І.п. підлягає оплаті за наказом особи, на ім'я якої виконано індосамент, і може бути переданий у подальшому лише за індосаментом цієї особи.

ІНДОСАНТ (индосант; endorser) – фізична або юридична особа, яка є власником ордерного цінного паперу і здійснює індосамент.

ІНДОСАТ (индосат; endorsee) – особа, на користь якої переводиться вексель за індосаментом.

ІНЖИНІРИНГ (инжиниринг; engineering)

– надання комплексу послуг виробничого, комерційного і науково-технічного характеру для доведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт до стадії виробництва. Основний перелік інжинірингових послуг

включає: маркетингове дослідження; прив'язку проекту до конкретних умов; проведення тендерів; нагляд за виготовленням устаткування та будівельно-монтажними роботами; допомога в підготовці персоналу; пуск об'єкта в експлуатацію "під ключ"; консультації після введення об'єкта.

ІНКАСОВЕ ДОРУЧЕННЯ (ІНКАСО) (инкассовое поручение (инкассо); collection letter (collection)) – вид безготівкових розрахунків, при використанні якого банк (банк-емітент) за дорученням клієнта здійснює за рахунок клієнта дії щодо одержання від платника платежу та / або акцепту платежу. Банк-емітент, який одержав інкасове доручення, має право залучати для його виконання інший банк (виконуючий банк). Випадки застосування та порядок здійснення розрахунків за інкасовими дорученнями встановлюються законом, банківськими правилами та звичаями ділового обороту.

ІНКУБАТОР (инкубатор; incubator) у сфері науково-інноваційної діяльності – інноваційна структура, що спеціалізується на створенні сприятливих умов для ефективної діяльності малих фірм, які реалізують науково-технічні ідеї. І. часто називають інноваційними центрами, що здебільшого створюються як один із компонентів наукового парку, його початковий ступінь. Вони можуть бути як частиною технопарку, так і існувати окремо.

ІННОВАТИКА (инноватика; innovatics) – галузь науки, що вивчає проблеми теорії інновацій: формування та поширення нововведень, опір нововведенням, пристосування організації для проведення інновацій, вироблення інноваційних рішень.

ІННОВАЦІЇ (инновации; innovations) – новостворені (застосовані) та / або вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва й / або соціальної сфери. Відповідно до Посібника Осло, під І. розуміють введення у вживання будь-якого нового або значно вдосконаленого продукту (товару чи послуги) або процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу в діяльності підприємства, організації робочих місць або зовнішніх зв'язків. Ознакою І. є вимога, щоб продукт, процес, метод маркетингу або організації був для підприємства

новим чи значно поліпшеним. До І. належать: продукти, процеси і методи, що підприємство створило першим, та / або продукти, процеси, запозичені від інших підприємств або організацій. Також ознакою І. є те, що продукт, процес, метод маркетингу або організації має бути впроваджений. Новий або вдосконалений продукт є впровадженим, коли він реалізується на ринку. Нові виробничі процеси, методи маркетингу або організації є впровадженими, якщо вони стали дійсно використовуватися в діяльності підприємства. Розрізняють чотири типи І.: продуктові, процесові, маркетингові й організаційні.

ІННОВАЦІЇ ФІНАНСОВІ (инновации финансовые; financial innovations) – методи, застосовувані підприємствами для здійснення операцій з новими видами фінансових активів чи нових операцій з наявними активами задля ефективнішого використання їх фінансових ресурсів (зниження витрат, збільшення доходів, зменшення фінансових ризиків). І.ф. призначені для використання в операційній, інвестиційній, фінансовій діяльності підприємств.

ІННОВАЦІЯ МАРКЕТИНГОВА (инновация маркетинговая; marketing innovation) – упровадження нового методу продажу, що включає значні зміни в дизайні або упаковці продукту, його складуванні, просуванні на ринок або в призначенні продажної ціни та націлений на краще задоволення потреб споживача, відкриття нових ринків або завоювання нових позицій для продукції підприємства на ринку з метою збільшення обсягу продажів. Відмінною рисою І.м. порівняно з іншими змінами в маркетинговому інструментарії є впровадження якогось методу продажу, що не використовувався підприємством раніше. Ця зміна повинна бути частиною нової концепції або стратегії продажу, що представляє собою значний відрив від раніше існуючих на підприємстві методів продажу. Новий метод може бути або самостійно розроблений підприємством, що здійснює інновацію, або запозичений від інших підприємств або організацій. Нові методи продажу можуть упроваджуватись як для нової, так і для вже існуючої продукції.

ІННОВАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНА (инновация организационная; organizational innovation) – упровадження нового організаційного методу в діяльність підприємства, в організацію робочих місць або зовнішніх зв'язків. І.о. може бути

спрямована на підвищення ефективності діяльності підприємства за допомогою скорочення адміністративних витрат або операційних витрат, підвищення задоволеності службовців станом своїх робочих місць (і тим самим продуктивності праці), розширення доступу до нетоварних активів (таких, як некодифіковані знання із зовнішніх джерел) або зменшення витрат на постачання. Відмінною рисою І.о. від інших організаційних змін на підприємстві є впровадження якого-небудь організаційного методу (у діяльності підприємства, в організації робочих місць або у зовнішніх зв'язках), що не використовувався підприємством раніше і є результатом реалізації стратегічних рішень керівництва. І.о. в діяльності підприємства охоплюють впровадження нових методів в організації повсякденної діяльності з виконання різноманітних робіт (поліпшення навчання співробітників, полегшення обміну знань на підприємстві тощо). Прикладом може служити також упровадження кодифікації знань, тобто організація баз даних про передові методи діяльності, підбір навчального матеріалу й іншої інформації в такий спосіб, щоб зробити це більш доступним для персоналу; застосування системи навчання та підвищення кваліфікації працівників і, як наслідок, зниження плинності кадрів; упровадження нових систем керування головними виробничими процесами або постачальницькими операціями, такі як організація постачальницьких ланцюжків, оперативна перебудова діяльності, маневрування обсягом виробництва і керування якістю.

ІННОВАЦІЯ ПРОДУКТОВА (інновация продуктовая; product innovation) – упровадження товару або послуги, що є новими або значно поліпшеними за їх властивостями або способами використання. Сюди входять значні вдосконалення в технічних характеристиках, компонентах і матеріалах, у вбудованому програмному забезпеченні, у рівні сумісності з користувачем або в інших функціональних характеристиках. У І.п. можуть використовуватися нові знання або технології; вони можуть ґрунтуватися на нових прийомах використання чи нових комбінаціях уже існуючих знань або технологій. Поняття І.п. охоплює як введення у вжиток нових товарів і послуг, так і здійснення значних удосконалень у функціональних або споживчих характеристиках існуючих товарів і послуг.

ІННОВАЦІЯ ПРОЦЕСОВА (інновация процессная; process innovation) – упровадження нового або значно поліпшеного способу виробництва або доставки продукту. Сюди входять значні зміни в технології, виробничому устаткуванні та/або програмному забезпеченні. І.п. мають на меті зниження собівартості виробництва або витрат на доставку продукції, підвищення її якості, виробництво чи доставку нових або значно поліпшених продуктів. Методи виробництва охоплюють технологічні процеси, устаткування та програмне забезпечення, що застосовуються у виробництві товарів і послуг. Прикладами нових методів виробництва є установка нового автоматизованого обладнання на виробничій лінії або комп'ютеризація проектно-конструкторських робіт. Методи доставки стосуються логістики підприємства та поєднують устаткування, програмне забезпечення і технології, що використовуються у постачанні вихідних матеріалів, постачанні й доставці кінцевої продукції всередині підприємства. І.п. включають нові або значно поліпшені технічні прийоми, устаткування і програмне забезпечення, що використовуються у допоміжних видах діяльності, таких як постачання, бухгалтерський облік, обчислення, поточний ремонт і профілактика. Впровадження нової або значно вдосконаленої інформаційно-комунікаційної технології є І.п., якщо воно націлене на підвищення ефективності та/або якості допоміжної діяльності підприємства.

ІНСТИТУТ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ (інститут совместного инвестирования; institution of joint investment) – корпоративний або пайовий інвестиційний фонд, що провадить діяльність, пов'язану з об'єднанням (залученням) грошових коштів інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість. Величина, що визначається як різниця між сумою активів інституту спільного інвестування з урахуванням їх ринкової вартості та розміром зобов'язань І.с.і. є вартістю чистих активів інституту.

ІНСТИТУТ ФІНАНСОВИЙ (інститут финансовый; financial institution) – сукупність правил, норм фінансового права, фінансових установ, основними функціями яких є залучення коштів фізичних або юридичних осіб з метою подальшого інвестування чи надання у позик.

ІНСТИТУТИ ФІНАНСОВІ ІНШІ (институты финансовые прочие; other financial institutions) – установи, відмінні від валютних інститутів, компаній зі страхування життя та пенсійних фондів, які зайняті в основному фінансовими операціями на ринку, що складаються з узяття зобов'язань та придбання фінансових вимог до інших.

ІНСТИТУТИ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ (институты финансово-кредитные; financial and credit institutions) – державна чи приватна організація, уповноважена здійснювати фінансові операції щодо кредитування, депонування вкладів, ведення розрахункових рахунків, купівлі та продажу валюти і цінних паперів, надання фінансових послуг тощо. До І.ф.-к. належать: банки, фінансові компанії, інвестиційні фонди, ощадні каси, пенсійні фонди, взаємні фонди, страхові компанії, довірчі товариства, кредитні спілки.

ІНСТРУКТАЖ СТАТИСТИЧНИЙ (инструктаж статистический; statistical instructing) – навчання кадрів з програмно-методологічних і організаційних питань статистичного спостереження.

ІНСТРУКТОРИ-КОНТРОЛЕРИ (инструкторы-контролёры; instructors-supervisors) – особи, які організують та контролюють під час перепису (обстеження) населення роботу декількох обліковців перепису, котрі безпосередньо займаються збиранням відомостей про людей чи домогосподарства. І.-к. – це зазвичай не професіонали-статистики, а тимчасові переписні працівники, які знають місцеві умови, мають досвід з організації роботи та достатню загальноосвітню підготовку. Після спеціального навчання та перевірки знань І.-к. керує роботою декількох обліковців перепису на відведеній йому території – інструкторській дільниці, поділеній на лічильні дільниці. Обсяг його роботи визначається встановленим навантаженням, тобто кількістю тих, хто проживає на інструкторській дільниці, та кількістю підпорядкованих йому обліковців перепису. І.-к. зобов'язаний розставити обліковців по лічильних дільницях, забезпечити їх інструментарієм перепису, направляти і перевіряти їх роботу на всіх етапах перепису, контролювати повноту охоплення населення переписом і якість заповнення обліковцями переписної документації, провести контрольний обхід дільниці та здій-

снити підрахунок попередніх підсумків перепису на своїй дільниці.

ІНСТРУКЦІЯ СТАТИСТИЧНА (инструкция статистическая; statistical instructions) – методичні роз'яснення щодо заповнення форми звіту, анкети, а також стосовно інших взаємовідносин респондентів з органами статистики. Крім того, І.с. може містити зведення (сукупність) правил за окремими напрямками роботи працівників органів статистики. Структура інструкції має відповідати структурі звіту або анкети, для заповнення яких вона видається.

ІНСТРУМЕНТ ПЛАТІЖНИЙ БАНКІВСЬКИЙ (инструмент платёжный банковский; bank means of payment) – засіб, що містить реквізити, які ідентифікують його емітента, платіжну систему, де він використовується, та, як правило, держателя цього банківського платіжного інструмента. За допомогою І.п.б. формуються відповідні документи за операціями, що здійснені з використанням І.п.б., на підставі яких проводиться переказ грошей або надаються інші послуги держателям І.п.б.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПЕРЕПИСУ, ОБСТЕЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (инструментарий переписи, обследования населения; tools of population census, survey) – сукупність бланків та інструктивних матеріалів, призначених для збирання даних про населення та підрахунку попередніх підсумків. До інструментарію перепису належать: 1) переписні листи, бланки обстеження та інші бланки для запису відповідей на запитання відповідно до програми перепису; 2) документи для організації збирання даних (іноді також для їх розробки) і забезпечення повноти обліку (наприклад, за тим самим переписом список тих, хто проживає в житловому приміщенні, записні книжки обліковця й інструктора-контролера, довідка про проходження перепису, інструкція про порядок проведення перепису та заповнення переписної документації, словники для кодування відповідей на запитання переписного листа); 3) матеріали для підрахунку підсумків, включаючи попередні підсумки (наприклад, зведені відомості по лічильній та інструкторській дільницях, переписному відділу чи району). Розрізняють І.п.о.н. основний і допоміжний. До основного належать бланки для запису відповідей на запитання програми та інструкція щодо їх заповнення, решту інструментарію прийнято вважати допоміжним.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ СТАТИСТИЧНИЙ (інструментарий статистический; statistical tools) – набір статистичних формулярів, інструкцій та роз'яснень щодо проведення спостереження. Основні з них – бланк спостереження та інструкція (див. *Інструкція статистична*).

ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСОВІ (інструменти финансовые; financial instruments) – різноманітні види ринкового фінансового продукту, зокрема цінні папери, строкові контракти (ф'ючерси), інструменти грошового обігу, відсоткові строкові контракти (форварди), строкові контракти на обмін (на певну дату в майбутньому) в разі залежності ціни від відсоткової ставки, валютного курсу або фондового індексу (відсоткові, курсові чи індексні свопи), опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого з зазначених фінансових інструментів, у тому числі тих, що передбачають грошову форму оплати (курсіві та відсоткові опціони).

ІНТЕНСИВНІСТЬ ВАНТАЖНИХ РОБІТ СЕРЕДНЯ ДОБОВА (інтенсивность грузových работ средняя суточная; average daily intensity of freight service) – кількість тонн вантажу, що переробляється в середньому за одну добу стоянки судна в порту. Визначається як відношення подвоєної величини перевезеного вантажу в тоннах (тобто кожна тонна в порту переробляється двічі: при завантаженні та розвантаженні) до величини витрат часу суден на стоянці в портах. Розрізняють чисту (технічну) і валову інтенсивність вантажних робіт. Чиста інтенсивність розраховується на одиницю часу стоянки суден під вантажними операціями, валова – на одиницю загального часу стоянки суден в портах.

ІНТЕНСИВНІСТЬ ДЕМОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ (інтенсивность демографического процесса; intensity of demographic process) – ступінь напруги демографічного процесу, основна його характеристика. Уявлення про І.д.п. лежить в основі демографічного аналізу та моделювання демографічних процесів. Необхідність цього поняття зумовлена тим, що кількість демографічних подій у когорті залежить від чисельності самої когорти і від величини проміжку часу, що розглядається. Оскільки чисельність когорти безперервно змінюється, в т. ч. і під впливом процесу, що розглядається, показником І.д.п. може бути число демографічних подій на одиницю часу в розрахунку на одну особу – ймовірність демографічної події. Ця величина дає

загальну характеристику змін за певний час, але не враховує ступінь рівномірності змін процесу, що розглядається, протягом аналізованого інтервалу і не є прямо пропорційною часу. Через це більш точною мірою І.д.п. є сила демографічного процесу, або межа, до якої прямує ймовірність демографічної події, якщо інтервал часу прямує до нуля. Зважаючи на те, що І.д.п. зазвичай необхідно вимірювати для цілих (іноді досить великих) проміжків часу, протягом яких І.д.п. може змінюватись, у практиці поширені такі показники І.д.п., як демографічні коефіцієнти. Вони є середнім значенням сили демографічного процесу в певному інтервалі часу, зважені за часом, прожитим всією когортою в певному інтервалі часу, зокрема якщо інтервал виміряний у роках – числом людино-років, прожитих у цьому інтервалі.

Показники І.д.п. розрізняють залежно від кількості процесів, що впливають на зміну когорти, – один чи два (декілька), наприклад смертність і шлюбність. В останньому випадку знаменником для обчислення коефіцієнтів є число людино-років, прожитих під ризиком досліджуваних подій. Усі ці показники, як правило, представляють у вигляді таблиць демографічних (див. *Таблиці демографічні*).

При описі демографічних процесів у конкретних населеннях коефіцієнти обчислюють шляхом зіставлення кількості подій за певний час з чисельністю населення в цьому періоді (див. *Населення середнє*).

ІНТЕНСИВНІСТЬ МІГРАЦІЇ (інтенсивность миграции; migration intensity). Див. *Коефіцієнти міграції*.

ІНТЕНСИВНІСТЬ ОБОРОТУ ПРАЦІВНИКІВ (інтенсивность оборота работников; intensity of staff turnover) – характеристика, що визначається коефіцієнтами: 1) загального обороту – розраховується як відношення суми прийнятих працівників та тих, які вибули за звітний період, до середньооблікової кількості штатних працівників (див. *Кількість штатних працівників середньооблікова*); 2) прийому – розраховується як відношення кількості прийнятих за звітний період працівників до середньооблікової кількості штатних працівників; 3) вибуття – розраховується як відношення кількості працівників, які вибули за звітний період, до середньооблікової кількості штатних працівників.

ІНТЕНСИВНІСТЬ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ І ПАСАЖИРІВ (інтенсивність перевозок грузов и пассажиров; *intensity of freight and passenger traffic*) – характеристика, що визначається шляхом ділення обсягів транспортної роботи на довжину шляхів сполучення.

ІНТЕНСИВНІСТЬ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ І ПАСАЖИРІВ ЗА ВИДАМИ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ (інтенсивність перевозки грузов и пассажиров по видам путей сообщения; *intensity of freight and passenger traffic by communications*) – показник, що характеризує ступінь використання шляхів сполучення при вантажних (пасажирських) перевезеннях та визначається діленням обсягів роботи транспорту на довжину шляхів сполучення.

ІНТЕНСИВНІСТЬ ПРАЦІ (інтенсивність труда; *labour intensity*) – показник, що характеризує ступінь напруженості праці за одиницю часу і вимірюється кількістю витраченої енергії людини. Є важливим фактором продуктивності праці. Чим вищий рівень І.п., тим вища її продуктивність. Максимальний рівень І.п. визначається фізіологічними та психічними можливостями людського організму. Нормальна І.п. означає такі затрати життєвої енергії протягом робочого часу зміни, що забезпечують необхідні умови для повноцінного функціонування організму і повного відновлення працездатності до початку нового трудового дня. Отже, І.п. має певну фізіологічну межу та потребує дотримання фізіологічних норм. Ступінь І.п. може бути умовно охарактеризований мірою виконання технічно зумовлених норм виробітку (норм часу) і нормованих завдань (див. *Нормування праці*).

ІНТЕНСИВНІСТЬ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ (інтенсивність природопользования; *intensity of nature management*) – ступінь використання природних ресурсів та його ефективності для суспільства. Зовнішнім проявом І.п. є величина перетворення природних систем в агро- й урбосистеми або частка отриманої з природних систем корисної продукції від усього її потенційного запасу. Економічно визначається за капіталовкладенням у відтворення природних ресурсів.

ІНТЕРВАЛ ВІДБОРУ (інтервал отбора; *sampling stage*) – крок відбору, тобто число, через яке відбираються одиниці з основи вибірки

у вибірку сукупність при відборі систематичному.

ІНТЕРВАЛ ВІКУ (інтервал возраста; *age interval*) – віковий інтервал, інтервал точного віку, проміжок між наступним та попереднім значенням віку, тобто різниця між ними. Як правило, мається на увазі річні значення точного віку. Оскільки вік вимірюється цілим числом років, що виповнилися, значення віку завжди є І.в. Його позначенням, як правило, є нижня межа: наприклад, вік 20 років означає І.в. від точного віку 20 років до точного віку 21 рік. Це справедливо і в тих випадках, коли І.в. охоплює більше 1-го року. Наприклад, вік 20–24 роки означає І.в. від точного віку 20 років до точного віку 25 років.

Оскільки в демографії, як правило, користуються інтервальними варіаційними рядами, вибір І.в. має важливе значення при дослідженні тієї чи іншої події. І.в. застосовують для оцінки інтенсивності перебігу соціально-економічних та демографічних подій на різних етапах життя людей. Найбільш поширеними є одно- та п'ятирічні І.в., послідовний розподіл яких дозволяє визначити головні вікові закономірності різних демографічних процесів. І.в. можуть бути рівними та нерівними залежно від цілі та вікових особливостей демографічного аналізу, а також відкритими – без кількісного позначення верхньої чи нижньої межі та закритими – з зазначенням обох меж інтервалу. Під час розрахунку демографічних таблиць та моделей користуються середніми значеннями І.в. Якщо позначити вік через x , а кількість людей цього віку – $P(x)$, то за лінійного характеру зміни цієї функції на І.в. її значення для цього інтервалу буде дорівнювати середній арифметичній його верхнього та нижнього значень. При цьому середнє значення І.в. зазвичай визначається з урахуванням поправки В. І. Борткевича:

$$k_x = \frac{1}{24} \cdot (x_2 - x_1), \text{ тобто середнє значення інтервалу } x = \frac{x_1 + x_2}{2} + k_x, \text{ де } x_1, x_2 - \text{відповідно, нижня та верхня межі І.в.}$$

ІНТЕРВАЛ ДОВІРЧИЙ (інтервал доверительный; *confidence interval*) – інтервал, усередині якого міститься значення обчисленого параметра (див. *Оцінка інтервальна*) або прогнозне значення показника з певною ймовірністю (див. *Прогноз інтервальний*).

ІНТЕРВАЛ ІНТЕРГЕНЕТИЧНИЙ (інтервал интергенетический; intergenetic interval)

– середній інтервал у поколінні між двома послідовними народженнями у жінок. Розраховується окремо для народження кожної черговості (n) як різниця дат цього та наступного народження і вимірюється в роках чи місяцях і десяткових частках року чи місяця. Величина I_i залежить від фізіологічних і соціальних факторів. Для населення I_i вимірюється на основі розподілу індивідуальних інтервалів за величиною та характеристиками цього розподілу в реальній чи гіпотетичній когорті жінок, які народили n -ну дитину. Величина I_i розрізняється залежно від того, чи враховані випадки мертвонароджень, а також випадки народження близнюків. I_i може обчислюватися для всіх жінок або тільки заміжніх; в останньому випадку беруться до розрахунку тільки ті жінки, які безперервно перебували в шлюбі між двома послідовними народженнями. I_i застосовується як вимірник темпів формування сім'ї та поширення практики відкладання наступного народження. Величини I_i пов'язані з рівнем народжуваності, практикою планування сім'ї та загальною обмеженістю репродуктивного періоду. Збільшення I_i поряд зі зростанням протогенетичного інтервалу до величини, що перевищує середній фізіологічний рівень (тривалість періоду вагітності та лактації, зазвичай приймають рівним 24 – 34 місяцям) є однією з ознак свідомого обмеження дітонародження. Зміни величини I_i впливають на показники народжуваності для гіпотетичного покоління. I_i використовується при демографічному прогнозуванні числа народжень.

ІНТЕРВАЛ МЕДІАННИЙ (інтервал медианный; median interval) – перший інтервал, накопичена частота якого дорівнює або вперше перевищує половину загальної суми частот.

ІНТЕРВАЛ МОДАЛЬНИЙ (інтервал модальный; modal interval) – інтервал, частота (частка) якого є найбільшою.

ІНТЕРВАЛ ПРОТОГЕНЕТИЧНИЙ (інтервал протогенетический; protogenetic interval) – період часу між укладанням шлюбу і народженням першої дитини у цьому шлюбі. У кожному індивідуальному випадку розраховується як різниця дат укладання шлюбу і народження першої дитини, виражається в місяцях, зазвичай з точністю до 0,1 місяця. Величина I_p залежить від того, що приймається

за дату укладання шлюбу, оскільки фактичний початок шлюбу та його реєстрація можуть не збігатися в часі; вона залежить також від того, чи враховані мертвонародження. Для населення I_p вимірюється розподілом індивідуальних інтервалів за величинами та характеристиками цього розподілу в шлюбній когорті (реальній чи гіпотетичній). I_p використовується як вимірник темпів формування сім'ї, поширеності дошлюбних запліднень та практики відкладання першого народження, оскільки він відображає процес регулювання дітонародження. Існують певні відмінності у величині I_p залежно від віку жінок, які укладають шлюб. Зміна I_p обернено впливає на показники народжуваності для гіпотетичного покоління, тобто вони понижуються зі збільшенням I_p і навпаки.

ІНТЕРВАЛ СПЕКТРАЛЬНИЙ (інтервал спектральный; spectral interval) – відстань, виражена, як правило, довжиною хвиль або частотою певної частини електромагнітного спектра.

ІНТЕРВАЛ ФІДУЦІАЛЬНИЙ (інтервал фидуциальный; fiducial interval) – показник, що застосовується поряд із довірчим і байєсовським інтервалами при статистичному оцінюванні невідомого параметра розподілу θ . При цьому використовується поняття “фідуціальний розподіл”, яке введено Р. Фішером і не є частотним розподілом, а лише показує ступінь довіри до того чи іншого значення параметра. Якщо $T(X)$ – функція від спостережень з розподілом, що залежить від θ (достатня статистика), то значення θ , за яких імовірність отриманого за вибіркою значення $T(X)$ достатньо велика, і утворюють І.ф. відповідного рівня значущості. На відміну від довірчого інтервалу, рівень значущості не є частковою характеристикою і виправданий лише інтуїтивно, хоча в деяких важливих випадках І.ф. збігається з довірчим і байєсовським інтервалами та може мати частотну інтерпретацію. Однак уже при оцінюванні відмінностей середніх нормальних розподілів з невідомими різними дисперсіями виникають розбіжності.

ІНТЕРВАЛИ ГРУПУВАННЯ (інтервали группирования; grouping intervals) – позначення груп “від” – “до”, що утворюються групуванням за кількісною ознакою. Різниця між верхньою і нижньою межами інтервалу утворює його величину. І.г. можуть бути рівними і нерівними, закритими й відкритими. Величини рівних інтервалів визначають як різницю

між максимальним і мінімальним значеннями ознаки в сукупності, поділену на попередньо задане число утворюваних груп. Закритими називаються І.г., у яких позначені обидві межі інтервалів, відкритими – такі, в яких зазначено тільки одну межу: верхню у першого, нижню – в останнього інтервалу групувань. Межу інтервалу вважають “включно”, якщо вона належить до інтервалу, у протилежному випадку її вважають “виключно”.

ІНТЕРВАЛИ ГРУПУВАННЯ НЕРІВНІ (інтервали групування неравные; unequal grouping intervals) – інтервали груп при групуванні, що використовують, коли діапазон значень ознаки надто широкий і розподіл сукупності за цією ознакою нерівномірний. Оскільки межі інтервалів не збігаються, то обидві межі (верхню і нижню) слід вважати “включно” (див. *Інтервали групування*).

ІНТЕРВАЛИ ГРУПУВАННЯ РІВНІ (інтервали групування равные; equal grouping intervals) – інтервали груп при групуванні, що використовують за умови, що значення ознаки x у діапазоні варіації змінюються рівномірно. Інколи для визначення кількості рівних інтервалів групування можна використовувати формулу Стердже-са (як правило, за незначної варіації ознак): $k = 1 + 3,322 \ln N$, де N – кількість членів ряду. Ширина такого інтервалу визначається відношенням $h = \frac{x_{\max} - x_{\min}}{k}$, де x_{\max} і x_{\min} – максимальне і мінімальне значення ознаки ряду розподілу, k – кількість груп. Оскільки межі інтервалів збігаються, то нижню межу закритого інтервалу слід вважати “включно”, а верхню – “виключно” (див. *Інтервали групування*).

ІНТЕРВЕНЦІЯ АГРАРНА ДЕРЖАВНА (інтервенция аграрная государственная; state agrarian intervention) – продаж або придбання сільськогосподарської продукції на організованому аграрному ринку з метою забезпечення цінової стабільності. І.а.д. поділяється на товарну та фінансову.

ІНТЕРВЕНЦІЯ ТОВАРНА (інтервенция товарная; commodity intervention) – продаж продукції при зростанні цін на організованому аграрному ринку понад максимальний рівень, що здійснюється з метою досягнення рівня рівноваги, у тому числі шляхом продажу товарних деривативів.

ІНТЕРВЕНЦІЯ ФІНАНСОВА (інтервенция финансовая; financial intervention) – придбання сільськогосподарської продукції при падінні спотових цін на організованому аграрному ринку нижче за мінімальний рівень, що здійснюється з метою досягнення рівня рівноваги, у тому числі шляхом придбання товарних деривативів.

ІНТЕРВ'Ю (інтервью; interview) – цілеспрямована бесіда, мета якої – отримати відповіді на запитання, передбачені програмою дослідження.

ІНТЕРВ'ЮЄР (інтервьюер; interviewer), фахівець з інтерв'ювання – працівник, який проводить опитування респондентів з метою досліджень.

ІНТЕРНЕТ (Интернет; Internet) – всесвітня інформаційна система загального доступу, що логічно пов'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами.

ІНТЕРПОЛЯЦІЯ (інтерполяция; interpolation) – 1) відновлення значення функції у проміжній точці за її відомими значеннями в сусідніх точках; 2) спосіб обчислення показників, яких не вистачає в динамічному ряді явищ. Невідомі значення ряду обчислюють або за допомогою відомих сусідніх членів ряду, або на основі встановленого взаємозв'язку інтерпольованого явища з іншими явищами, кількісне вираження яких є відомим. І. завжди дає наближені результати. Точність їх залежить від обґрунтованості вибору функцій для вирівнювання та від урахування якісних особливостей явища, що інтерполюється. І. полягає у використанні закономірностей, що склалися всередині певного відрізка часу, на відміну від екстраполяції, за якої наявну закономірність вважають дійсною і поза межами аналізованого відрізка часу; 3) прийом, що використовується для визначення значень, які знаходяться у просторі між відомими точками вибірки; 4) відновлення (інколи наближене) функції певного класу за відомими окремими її значеннями чи значеннями її похідних в окремих точках. У обчислювальній математиці – спосіб наближеного або точного знаходження певної величини за відомими значеннями цієї величини чи інших величин, пов'язаних з нею. І. використовується для побудови ряду наближених методів вирішення математичних задач.

ІНТЕРПОЛЯЦІЯ ГРАФІЧНА (інтерполяція графическая; graphical interpolation) у статистиці – знаходження проміжних значень величини за деякими відомими її значеннями за допомогою графіка. Якщо шукане значення x лежить поза інтервалом (X_o, X_n) , аналогічна процедура називається екстраполяцією. Недостатні значення приблизно можна знайти за графіком вирівняних значень (див. *Вирівнювання графічне*) або за графіком, що зображає емпіричні дані. Наприклад, значення медіани можна знайти за кумулятою.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ (інтерпретація; interpretation) – вищий рівень дешифрування, у процесі якого здійснюється аналіз та узагальнення кількісних і якісних характеристик об'єкта з метою встановлення його стану, значущості в конкретному оточенні та прогнозу дії.

ІНТЕРФЕЙС КОРИСТУВАЧА (інтерфейс пользователя; user interface) – компонент комп'ютеризованої системи, що дозволяє або забезпечує двосторонній зв'язок між системою та користувачем. І.к – набір меню, піктограм, команд тощо, які підтримуються відповідним програмним забезпеченням, що дозволяє користувачеві мати зв'язок із системою.

ІНФЛЯЦІЯ (інфляція; inflation) – знецінення паперових грошей через випуск їх в обіг у обсягах, що перевищують потреби товарообігу, яке супроводжується зростанням цін на товари та послуги. Видами І. є кредитна, індукована, адміністративна, соціальна та ін.

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ (інформатизация; informatization) – діяльність, спрямована на широкомасштабне використання в усіх сферах життя суспільства інформаційних технологій.

ІНФОРМАЦІЙНІ СТРУКТУРНО СКЛАДНІ СИСТЕМИ (ІССС) (информационные структурно сложные системы (ИССС); information structurally complex systems) – складні системи, спрямовані на акумуляцію та перетворення інформації різного призначення, тому їх можна вважати “метасистемами”. Структурну складність ІССС визначають такі ознаки: різноманітність оброблюваної інформації; різноманітність використовуваних носіїв інформації та тих, що надходять; різноманітність першоджерел, що містять цю інформацію; різноманітність процедур та операцій над носіями – структурами даних; складна структура пошукових та базових масивів, що зберігають інформацію; множина зв'язків між

подібними інформаційними, керуючими та іншими системами; множина показників, що характеризують функціонування цих систем. Прикладами складних систем є соціальні та біологічні спільноти, політичні партії, кібернетичні системи з автоматичними пристроями для керування промисловими об'єктами, самі промислові об'єкти та підприємства, системи керування літаками та космічними об'єктами, міський транспорт, енергетична система, автоматизовані інформаційно-пошукові системи бібліотек для оперативного обслуговування абонентів, центри науково-технічної інформації, що забезпечують збирання, обробку, пошук та видачу інформації з використанням засобів мікрофільмування, комерційні банки, які використовують інформаційно-пошукові системи для збереження, пошуку та видачі відомостей щодо валютних та торгових операцій, автоматизовані системи науково-технічної інформації (АСНТІ), мережі АСНТІ (міжнародні, національні, галузеві, територіальні), бази та банки даних як інформаційне та програмно-алгоритмічне забезпечення автоматизованих систем керування або АСНТІ тощо.

ІНФОРМАЦІЯ (інформація; information) – 1) одна з трьох основних (поряд із матерією та енергією) субстанцій, що утворюють природний світ, у якому живе людина; 2) відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб; 3) документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі.

ІНФОРМАЦІЯ ВХІДНА (інформація входная; input information) – інформація, що є в наявності на момент початку досліджень (або певної роботи) та береться за основу при виконанні досліджень.

ІНФОРМАЦІЯ ЕКСТРЕНА (інформація экстренная; emergency (urgent) information) у статистиці навколишнього середовища – інформація, що терміново передається, про небезпечні природні явища, фактичні та прогнозовані різкі зміни погоди, забруднення навколишнього природного середовища, які можуть загрожувати життю і здоров'ю населення та завдавати збитку навколишньому середовищу.

ІНФОРМАЦІЯ КОНФІДЕНЦІЙНА (інформація конфиденциальная; confidential information) – статистична інформація, що на-

лежить до інформації з обмеженим доступом і знаходиться у володінні, користуванні або розпорядженні окремого респондента та поширюється виключно за його згодою відповідно до погоджених з ним умов.

ІНФОРМАЦІЯ ПРОСТОРОВА (інформація пространственная; spatial information) – 1) у дистанційному зондуванні – інформація, що переноситься просторовими змінами спектральної характеристики (або інших фізичних змінних), які присутні в ландшафті. У геоінформаційній системі (ГІС) з погляду геометрії – це три основні типи графічних об'єктів: точкові, лінійні і полігональні; відповідно типізації: дискретні (займають точно визначену частину в просторі), безперервні (подають у вигляді регулярних або нерегулярних множин точок або у вигляді обмежених площ, що вміщують дані одного типу), узагальнені (агреговані) за площею (наприклад, ділова інформація в межах адміністративних територій).

ІНФОРМАЦІЯ СЕМАНТИЧНА (інформація семантическая; semantic information) – цифровий опис кількісних і якісних характеристик об'єктів карти.

ІНФОРМАЦІЯ СПЕКТРАЛЬНА (інформація спектральная; spectral information) – інформація, що передається спектральними характеристиками окремих елементів роздільної здатності сцени.

ІНФОРМАЦІЯ СТАТИСТИЧНА (ДАНІ) (информация статистическая (данные); statistics, statistical information (data)) – офіційна державна інформація (дані), що характеризує масові явища та процеси, які відбуваються в економічній, соціальній та інших сферах життя України та її регіонів. І.с., отримана на підставі проведених органами державної статистики статистичних спостережень, існує у формі первинних даних щодо респондентів, статистичних даних, що пройшли одну чи декілька стадій опрацювання (йї перетворилися таким способом в інформацію) і накопичені на паперових, магнітних та інших носіях, а також аналітичних матеріалів, підготовлених на підставі цієї інформації.

ІНФОРМАЦІЯ ЦИФРОВА КАРТОГРАФІЧНА (информация цифровая картографическая; digital cartographical data) – картографічна інформація, перетворена у цифрову форму.

ІНФРАСТРУКТУРА ІННОВАЦІЙНА (інфраструктура инновационная; innovation infrastructure) – сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань будь-якої форми власності, що надають послуги з забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо).

ІНФРАСТРУКТУРА РИНКУ (інфраструктура рынка; market infrastructure) – сукупність установ, організацій та підприємств, що обслуговують ринок, зокрема банки, товарні, фондові, валютні біржі, біржа праці, страхові, холдингові компанії тощо.

ІНФРАСТРУКТУРИ ІНЖЕНЕРНА, ТРАНСПОРТНА І СОЦІАЛЬНА (инфраструктуры инженерная, транспортная и социальная; engineering, transport and social infrastructures) – комплекс комунікацій транспорту, зв'язку, інженерного устаткування, а також об'єктів соціального і культурно-побутового обслуговування населення, що забезпечує стійкий розвиток та функціонування поселень і міжселищних територій.

ІПОТЕКА (ипотека; mortgage) – 1) застава нерухомого майна (будівель, землі) для отримання в банку чи інших фінансових організаціях довготермінового (іпотечного) кредиту. Для І. характерно, що заставлене майно залишається в розпорядженні боржника. І. надає переважне право банкові задовольнити свої вимоги до боржника в межах вартості заставленого майна. У разі неплатоспроможності боржника вимоги кредитора задовольняються коштами з виторгу від реалізованого майна; 2) борг за іпотечним кредитом.

ІСТОТНІСТЬ (ІСТОТНІСТЬ СТАТИСТИЧНА) (значимость (значимость статистическая); significance (statistical significance)), значущість – оцінка міри впевненості в істинності статистичного результату, що стверджується при відхиленні нульової гіпотези про відсутність зв'язку (про рівність нулю параметрів, що вимірюють зв'язок) з імовірністю похибки α ; α – рівень значущості критерію перевірки гіпотези. Зв'язок (параметр) називають незначним (статистично незначущим), якщо вказана гіпотеза приймається. І. залежить від застосовуваного критерію. Аналогічно можна визначити значущість між законами розподілу або параметрами розподілу двох чи декількох випадкових величин (див. *Значущість*).

ІСТОТНІСТЬ КОЕФІЦІЕНТА КОРЕЛЯЦІЇ (значимість коефіцієнта кореляції; *significance of correlation coefficient*) – характеристика, що визначається через: коефіцієнт кореляції (парний) генеральної сукупності, який називають значущим (статистично істотним), якщо гіпотеза про рівність його нулю відкида-

ється з імовірністю похибки α . Для перевірки І.к.к. нормально розподіленої генеральної сукупності можна застосувати критерій Стюдента (t -критерій) з числом степенів свободи $\nu = n - 2$, де n – обсяг вибірки, або r -статистику, що є функцією t , з табульованим розподілом.

ЇДАЛЬНЯ (столовая; canteen) – різновид об'єкта ресторанного господарства, що функціонує, як правило, за місцем роботи споживачів, реалізовує споживачам різноманітний асортимент страв, як правило, за зниженими цінами, має зал для споживачів, інші необхідні виробничі, складські, адміністративно-побутові приміщення. Ї. поділяють на: загальнодоступні – не

пов'язані з визначенням контингентом споживачів; закриті – для харчування чітко визначеної групи осіб на підприємствах та в організаціях, у загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах, малозабезпечених верств населення тощо. До Ї. належать також їдальні-роздавальні, пересувні та дієтичні їдальні.

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ (Кабинет Министров Украины; the Cabinet of Ministers of Ukraine) – уряд України, вищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади в Україні.

К незаселеного середовища, інформація про його господарське використання.

КАДАСТР ДЕРЖАВНИЙ ВОДНИЙ (кадастр государственный водный; State Water Cadaster) – систематизоване зведення даних обліку вод за кількісними та якісними показниками, реєстрації використання вод, а також даних обліку використання вод.

КАДАСТР ДЕРЖАВНИЙ ПРИРОДНИХ ТЕРИТОРІЙ, ЩО ОСОБЛИВО ОХОРОНЯЮТЬСЯ (кадастр государственный особо охраняемых природных территорий; State Cadaster of Nature Resources under Special Protection) – систематизоване зведення відомостей про статус таких територій, їх географічний стан і межі, режим особливої охорони цих територій, природокористувачів, екологічно-просвітницьку, наукову, економічну, історичну та культурну цінність.

КАДАСТР ДЕРЖАВНИЙ ЗЕМЕЛЬНИЙ (кадастр государственный земельный; State Land Cadaster) – 1) систематизоване зведення достовірних і необхідних відомостей про землю як основний засіб виробництва в аграрній і лісовій галузях, про природний, господарський і правовий стан земель. К.д.з. включає дані реєстрації землекористування, обліку кількості та якості земель, бонітування ґрунтів і економічної оцінки земель.

КАДРИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ (кадры научно-технические; scientific and technical personnel) – у міжнародній статистиці визначаються як сукупність осіб, які мешкають у країні, мають закінчену освіту III ступеня (за Міжнародною стандартною класифікацією освіти) у галузі науки та техніки або, не маючи її, зайняті науково-технічною діяльністю, для виконання якої потрібна така кваліфікація. Ця категорія охоплює осіб, які володіють необхідною кваліфікацією для роботи як дослідники або техніки (див. *Персонал, зайнятий дослідженнями і розробками*), тобто мають, відповідно, вищу або середню спеціальну освіту чи необхідний для цього професійний досвід. Згідно з Керівництвом Канберра (див. *Стандарти статистики науки та інновацій міжнародні*), К.н.-т. класифікують за рівнем кваліфікації (освіти), галузями науки, професіями, категоріями зайнятості (включаючи безробітних та незайнятих в економіці), галузями економіки, регіонами,

КАДАСТР ДЕРЖАВНИЙ ЛІСОВИЙ (кадастр государственный лесной; State Forest Cadaster) – систематизоване зведення відомостей про екологічні, економічні та інші кількісні та якісні характеристики лісового фонду.

КАДАСТР ДЕРЖАВНИЙ ОБ'ЄКТІВ ТВАРИННОГО СВІТУ (кадастр государственный объектов животного мира; State Fauna Cadaster) – систематизоване зведення відомостей про географічне поширення об'єктів тваринного світу, їх чисельність, а також характеристики

статтю, віком, походженням. Крім того, розглядається приплив (за джерелами, включаючи поповнення випускниками навчальних закладів), та відтік (за напрямками, у т. ч. за кордон) кадрів. Ураховуючи значний внесок К.н.-т. в розвиток економіки і соціальної сфери, нині постає завдання комплексного статистичного спостереження за наявністю, рухом цих кадрів, джерелами формування, мобільністю, міграцією, рівнем їх життя, що передбачає координацію роботи зі статистики науки та інновацій, праці та зайнятості, освіти, населення та інших галузей соціально-економічної статистики.

КАЛЕНДАР НАРОДЖЕНЬ (календар рождений; births calendar), календар дітонародження – сукупність дат народжень дітей та інтервалів між народженнями у жінки чи подружньої пари, розподіл народжувальних у часі впродовж дітородного періоду або періоду шлюбності. Характеризується системою показників інтергенетичних і протогенетичних інтервалів у шлюбній когорті чи у когорті за роком народження. Вимірює темпи формування сім'ї та розміщення народжень у репродуктивному періоді й визначається зазвичай стосовно когорти жінок, які закінчили дітонародження або прожили певний відрізок подружнього життя. Вивчення К.н. є суттєвим елементом і водночас перевагою методу когорти в аналізі народжуваності. Воно показало, що в умовах регулювання дітонароджуваності поряд із загальним скороченням кількості народжувальних у сім'ї первістки з'являються у все більш ранньому періоді подружнього життя, а інтервали між народжуваннями зменшуються, за винятком останнього, що залишається більш широким. К.н. пов'язаний з рівнем народжуваності, але може змінюватися незалежно від того, що впливає на викривлення показників рівня народжуваності для гіпотетичного покоління (див. *Аналіз поперечний*), створюючи ілюзію підвищення народжуваності при ущільненні К.н. Узагальнюючою характеристикою К.н. служить продуктивний період шлюбу – інтервал між вступом у шлюб і народженням останньої дитини, а також середній вік жінки при останньому народженні. Аналіз К.н. та змін у ньому з покоління в покоління уможливує глибше вивчення динаміки народжуваності та її факторів, репродуктивної поведінки сім'ї, темпів її формування. Він важливий для оцінки рівня сприятливості інтервалу між народжуваннями щодо здоров'я матері та нормального розвитку дітей. Відомості про К.н.

застосовують при прогнозах народжуваності за допомогою методу когорти. Особливе значення вивчення К.н. має для оцінки ефективності заходів демографічної політики, спрямованих на сприяння чи обмеження дітонароджуваності. Джерелом даних про К.н. є анамнестичні обстеження, де для когорти жінок або для шлюбних когорти реєструють дати народження кожної дитини та вік матері у цей момент.

КАЛЕНДАР ПЕРЕПISУ (календар переписи; calendar of census) – послідовність робіт з підготовки та проведення перепису. Один з важливих елементів організаційного плану перепису населення. Передбачає чітку послідовність усіх робіт, починаючи з підготовчих і закінчуючи здачею матеріалів перепису населення із зазначенням термінів початку та закінчення кожної з робіт.

КАЛЕНДАР СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ (календар статистического наблюдения; calendar of statistical observation) – послідовність робіт з підготовки та проведення статистичного спостереження з визначенням термінів їх виконання за кожним етапом.

КАЛЕНДАР ШЛЮБНОСТІ (календар брачности; matrimony calendar) – розподіл осіб, які беруть шлюб, за віком у реальних поколіннях. Термін “К.ш.” використовується зазвичай під час аналізу змін показників шлюбності умовного покоління під впливом змін віку взяття шлюбу в реальних поколіннях.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕПISУ НАСЕЛЕННЯ (календарный план подготовки и проведения переписи населения; schedule of population census). Див. *План підготовки і проведення перепису населення календарний*.

КАЛІБРАЦІЯ СТАТИСТИЧНИХ ВАГ (калібрация статистических весов; calibration of statistical weights) – трансформація (коригування) системи ваг для одиниць спостереження, які взяли участь у вибірковому обстеженні, шляхом мінімізації функції відстані між скоригованими вагами та вагами, що коригуються. К.с.в. здійснюється для узгодження результатів вибіркового обстеження з додатковою зовнішньою інформацією, тому використання каліброваних ваг забезпечує отримання точних оцінок зовнішніх змінних, відомих для генеральної сукупності або її частини.

КАЛІБРУВАННЯ ДАНИХ (калибровка даних; data calibration) – процедура, що виконується приладом дистанційного зондування шляхом порівняння з первинним еталоном чи з обчисленими значеннями.

КАЛОРИЙНИЙ ЕКВІВАЛЕНТ ПЕРЕРАХУНКУ НАТУРАЛЬНОГО ПАЛИВА В УМОВНЕ (калорійний еквівалент перерахунку натурального палива в умовне; caloric equivalent of expressing natural fuel in conventional fuel terms) – коефіцієнт, що використовується для перерахунку натурального палива в умовне; кількість умовного палива, еквівалентна за теплою згоряння одиниці вимірювання маси (об'єму) натурального палива.

КАЛЬКУЛЮВАННЯ (калькулирование; cost accounting, costing) – система економічних розрахунків собівартості одиниці окремих видів продукції (робіт, послуг). У процесі калькулювання вимірюються витрати на виробництво, кількість випущеної продукції та собівартість одиниці виробу, визначається економічна ефективність виробництва.

КАЛЬКУЛЮВАННЯ ЗАМОВНЕ (калькулирование заказное; customized costing) – метод калькулювання, за яким витрати збираються в розрізі конкретного замовлення з моменту його відкриття до моменту закінчення. Собівартість замовлення визначається як сума всіх витрат за замовленням.

КАЛЬКУЛЮВАННЯ НА ОСНОВІ ДІЯЛЬНОСТІ (калькулирование на основе деятельности; activity based costing) – метод калькулювання, що передбачає спочатку групування накладних витрат за основними видами діяльності, а потім розподіл їх між видами продукції, виходячи з того, які види діяльності потрібні для виготовлення цієї продукції.

КАЛЬКУЛЮВАННЯ СОБІВАРТОСТІ ВИРОБУ (калькулирование себестоимости изделия; product costing) – метод калькулювання, за яким витрати збираються в розрізі окремих виробничих процесів (простий метод) або стадій технологічного процесу (попередній метод). Собівартість одиниці виробу визначається діленням загальної суми витрат на кількість (вагу) виготовленої продукції.

КАЛЬКУЛЯЦІЯ (калькуляция; calculation) – визначення собівартості одиниці продукції в цілому та в розрізі окремих статей витрат. К. – це розрахунок у грошовому вимірнику резуль-

тату будь-якого господарського процесу, а саме: заготівлі матеріальних ресурсів, виробництва продукції в основному та допоміжних цехах, реалізації продукції або матеріальних цінностей, визначення втрат від браку тощо. Один з елементів методу бухгалтерського обліку (див. *Метод бухгалтерського обліку*). Основне призначення К. – отримання інформації про собівартість для організації та управління процесом виробництва і контролю за рівнем витрат. К. буває звітна, нормативна тощо.

КАЛЬКУЛЯЦІЯ КОШТОРИСНА (калькуляция сметная; precalculation) – калькуляція, що застосовується в будівельних організаціях і є способом визначення ціни будівельної продукції. К.к. уможливує аналіз структури витрат на виробництво, визначення прибутку і рентабельності будівельного комплексу. Кошторис необхідний для розрахунків забудовника з генеральним підрядчиком, який веде будівництво об'єкта на підставі договору.

КАНАЛ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ (канал електрозв'язу; telecommunication channel) – сукупність технічних засобів, призначених для перенесення електричних сигналів між двома пунктами телекомунікаційної мережі, що характеризується смугою частот та / або швидкістю передачі.

КАПІТАЛ (капітал; capital) – 1) вартість, що забезпечує додану вартість; 2) загальна вартість активів за вирахуванням зобов'язань; 3) в економічній теорії – фактор виробництва, представлений машинами, устаткуванням, виробничими будівлями (фізичний К.) і грошовими коштами (фінансовий К.); 4) вкладення у виробництво, в економіку (іноді К. називають інвестиціями).

КАПІТАЛ БАНКУ (капітал банку; bank capital) – залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань.

КАПІТАЛ ВЕНЧУРНИЙ (капітал венчурний; venture capital) – капітал, що вкладається у заходи, пов'язані з підвищенням ризиком при розробці й організації виробництва нового продукту або впровадження нової технології.

КАПІТАЛ ВЛАСНИЙ (капітал собственный; owned capital, equity capital) – 1) частина активів підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань. К.в. – це перевищення вартості матеріально-речових та фінансових активів, що належать інституційній одиниці,

над її зобов'язаннями, крім зобов'язань перед власниками капіталу цієї інституційної одиниці; 2) різниця між сукупною вартістю активів юридичної особи та вартістю її зобов'язань перед третіми особами.

КАПІТАЛ ЛЮДСЬКИЙ (капітал человеческий; human capital) – наявний запас здібностей і мотивацій населення, що впливають на зростання обсягів національного виробництва і збільшення доходів населення (за концепцією Г. Беккера – Т. Шульца).

КАПІТАЛ ОСНОВНИЙ (капітал основной; fixed capital) – товари тривалого користування, крім землі, родовища корисних копалин, дороги для вивезення лісу та аналогічні невідтворювані матеріальні активи, що застосовуються у процесі виробництва резидентами – суб'єктами господарювання за галузями виробництва товарів, виробниками державних послуг для цивільних потреб, виробниками приватних некомерційних послуг для домашніх господарств.

КАПІТАЛ ПІДПИСНИЙ (капітал подписной; subscription capital) – величина капіталу, на яку отримано письмові зобов'язання акціонерів (пайовиків) банку на внесення коштів за підпискою на акції (паї).

КАПІТАЛ РЕГУЛЯТИВНИЙ (ВЛАСНІ КОШТИ) (капітал регулятивный (собственные средства); regulative capital (equity, internal funds)) – капітал, що складається з основного та додаткового капіталу, зважених на ризики, що визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України.

КАПІТАЛ СТАТУТНИЙ (капітал уставной; authorized capital, nominal capital) – сплачений та зареєстрований підписний капітал.

КАПІТАЛІЗАЦІЯ (капіталізация; capitalization) – 1) процес перетворення коштів у капітал (частини чистого прибутку, дивідендів тощо, зокрема використання доходу на розширення); 2) оцінка вартості фірми на основі щорічного прибутку, основного й оборотного капіталу, ринкової вартості облігацій тощо; 3) на фондовому ринку – показник, що характеризує масштаби операцій та визначається як сумарна ринкова вартість цінних паперів, що обертаються на ринку.

КАПІТАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕНТІВ ЗА ДЕПОЗИТОМ (капіталізация процентов по депозиту; interest capitalization) – процес нарощування депозиту за рахунок процентів за депозитом.

Подальше нарахування здійснюється на суму депозиту з урахуванням процентів.

КАПІТАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕНТНИХ ВИТРАТ (капіталізация процентных затрат; capitalization of interest costs) – віднесення на рахунок основних засобів процентних витрат, що нараховані за придбаними ресурсами, використаними для виготовлення певного об'єкта до часу його введення в експлуатацію.

КАПІТАЛОУТВОРЕННЯ ВАЛОВЕ (капіталообразование валовое; gross capital formation) – валові вкладення в основні засоби та збільшення запасів матеріальних оборотних коштів.

КАПІТАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ (капітальные инвестиции; capital investments) – інвестиції у придбання або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних та нематеріальних активів, термін служби яких перевищує один рік. До інвестицій у матеріальні активи належать інвестиції у землю; придбання, будівництво, розширення, реконструкцію та капітальний ремонт будівель і споруд, об'єктів незавершеного будівництва, машин, обладнання, інвентарю та транспортних засобів, довгострокових біологічних активів тваринництва та інших матеріальних активів. До інвестицій у нематеріальні активи належать інвестиції у придбання або створення власними силами для власного використання немонетарних активів, що не мають матеріальної форми та можуть бути ідентифіковані.

КАРТА (карта; map, chart) – математично визначена, узагальнена образно-знакова модель зображення земної поверхні на площині, що показує розміщення, стан і зв'язки різноманітних природних і суспільних явищ, які відбираються і характеризуються відповідно до призначення кожної конкретної карти.

КАРТА АНАЛІТИЧНА (карта аналитическая; analytic map) – карта, на якій вказані окремі неузагальнені або частково узагальнені показники й особливості певних явищ або систем.

КАРТА ЕЛЕКТРОННА (карта электронная; electronic map) – карта, складена і відтворювана за допомогою електронних засобів, що зберігається як цифрові масиви на компактних носіях інформації.

КАРТА КЛАСИФІКАЦІЇ (карта классификации; classification map) – представлення

у вигляді карти належності кожного вектора даних до класу, приймає форму зображення на екрані дисплея.

КАРТА МІСЦЕВОСТІ ЦИФРОВА (карта местности цифровая; digital terrain map) – формалізована модель місцевості, представлена як закодовані в цифровій формі просторові координати точок місцевості та їх характеристики.

КАРТА ТЕМАТИЧНА (карта тематическая; thematic map) – карта, на якій зображені елементи, що розкривають певну конкретну тему.

КАРТА ТОПОГРАФІЧНА (карта топографическая; topographic map) – детальна карта місцевості, за допомогою якої можна визначити планове і висотне місце розташування точок земної поверхні. За масштабом поділяють на власне топографічні – великомасштабні (1 : 10 000 – 1 : 5 000), середньомасштабні (1 : 50 000 – 1 : 25 000) та дрібномасштабні (1 : 200 000 – 1 : 100 000), а також оглядово-топографічні (1 : 1 000 000 – 1 : 500 000) і топографічні плани (1 : 2 000 – 1 : 500).

КАРТА ТОПОГРАФІЧНА ЦИФРОВА (карта топографическая цифровая; digital topographic map) – цифрова модель місцевості, записана на машинному носії у встановленій структурі і кодах, у прийнятих для топографічних карт проєкціях, системі координат і висот, що за точністю і змістом відповідає карті відповідного масштабу.

КАРТА ЦИФРОВА (карта цифровая; numerical map, digital map) – модель земної поверхні, записана в кодовій формі та за встановленою структурою на носії інформації з урахуванням прийнятих елементів математичної основи карти та вимог картографічної генералізації щодо її картографічного зображення.

КАРТКА РЕЄСТРАЦІЙНА (картка регистрационная; registration card) – документ установленого зразка, що підтверджує волевиявлення особи щодо внесення відповідних записів до реєстру.

КАРТОГРАМА (картограмма; cartogram) – контурна географічна карта, на якій штриховими лініями різної густоти, крапками чи розфарбуванням різної міри насиченості показана порівняльна інтенсивність будь-якого показника в межах кожної одиниці нанесеного на карту територіального поділу (наприклад, щільність населення за областями чи республіками, роз-

ораність земель у відсотках до всієї площі тощо). Замість розфарбування і штрихування як графічні символи в К. можна використовувати точки, умовно визначаючи, яку величину ознаки зображує одна точка (див. також *Картограма точкова*).

КАРТОДІАГРАМА (картодиаграмма; map, cartodiagram) – вид картограми, на якій за допомогою діаграмних фігур зображені величини будь-якого статистичного показника в межах кожної одиниці нанесеного на К. територіального поділу, наприклад, кількість населення за регіонами, площа земельних угідь тощо.

КАРТОПЛЯ ТА КУЛЬТУРИ ОВОЧЕ-БАШТАННІ (картофель и культуры овощебахчевые; potatoes, vegetables, melons and gourds) – картопля рання і пізня; овочі: капуста всіх видів, у тому числі цвітна, огірки, помідори, буряк столовий, морква столова, цибуля, часник, зелений горошок тощо; баштанні: кавуни, дині тощо, призначені як для продовольчих цілей, так і для промислової переробки; при цьому окремо враховується площа овочів відкритого, захищеного ґрунту, загальна площа овочів відкритого і закритого ґрунту та загальна площа овочів відкритого і закритого ґрунту з виділенням частини площі найпоширеніших культур (огірки, помідори), а також групи інших овочів.

КАТАЛОГ СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ (каталог статистических показателей; directory of statistical indicators). Див. *База метаданих статистичних показників*.

КАТЕГОРІЇ КЛАСИФІКАЦІЙНІ (категории классификационные; classification categories) – термін на позначення складових на будь-якому рівні класифікації, типово табличних категорій, секцій, підсекцій, розділів, підрозділів, груп, підгруп, класів і підкласів. К.к. зазвичай позначені кодами (алфавітними або числовими), що забезпечують унікальне ім'я для кожної з К.к. та визначають їх місце в ієрархічній системі. К.к. містять елементи, що є підмножинами класифікації, до якої вони належать, такими як види діяльності, види продукції, види зайнятості, форми навчання тощо.

КАТЕГОРІЇ НАСЕЛЕННЯ (категории населения; categories of population) – загальна характеристика сукупностей людей, що виокремлюють під час переписів населення та обстежень залежно від характеру проживання на певній території. Ця характеристика вводиться

у зв'язку з необхідністю віднести кожному людину за станом на критичний момент перепису до населення певної території. Критеріями віднесення є наявність у людини місця постійного проживання і термін проживання. Для кожної території розрізняють три основні К.н.: постійне населення (ПН), наявне населення (НН) та юридичне населення. Оскільки перепис проводиться за місцем проживання, ураховують постійно проживаючих, тобто тих, які знаходяться на критичний момент перепису в житлових приміщеннях, що охоплюються переписом на певній території. При цьому наявність у статистичному сенсі не збігається з фактичною наявністю. Крім основних К.н., зазвичай виділяють дві допоміжні категорії: особи, які знаходилися на момент перепису поза місцем постійного проживання, вважаються тимчасово проживаючими (ТП) там, де вони знаходились, а в місці постійного проживання – тимчасово відсутніми (ТВ). Оскільки кожна людина має лише одне місце постійного проживання, при однаковому і правильному обліку всіх категорій досягається баланс категорій населення: $НН = ПН - ТВ + ТП$. Для більшої точності обліку населення враховують обидві К.н. Облік обох К.н. потребує повного охоплення населення країни. Тому при вибіркових демографічних обстеженнях розглядається зазвичай тільки одна К.н., частіше всього – постійне населення. Навіть якщо під час перепису враховують обидві категорії, розробка матеріалів ведеться, як правило, за однією з них. З огляду на те, що списки формально зареєстрованих (юридичне населення) не збігаються з дійсністю, ця категорія враховується рідко.

КАТЕГОРІЯ (категория; category) – 1) основне логічне поняття, що відображає найзагальніші закономірні зв'язки й відношення; 2) родові поняття, що описує розряд предметів, явищ тощо або їхню важливу спільну ознаку; 3) група предметів, явищ тощо, яка відрізняється від інших певними ознаками.

КАФЕ (кафе; cafe, cafeteria) – різновид об'єкта ресторанного господарства, що має виробничі приміщення, зал для відвідувачів та реалізує широкий асортимент страв і кулінарних виробів нескладного приготування, хлібобулочні й борошняні кондитерські вироби, гарячі та холодні напої, кисломолочні продукти, товари, що купуються із застосуванням методів самообслуговування або обслуговування офіціантами. За спеціалізацією К. поділяють на: спеціалізовані

– ті, що мають обмежений асортимент страв і виробів (кафе-кондитерські, кафе-морозиво, кафе-молочні, дитячі кафе тощо) з кухнею або без неї; неспеціалізовані – ті, що мають широкий асортимент страв і виробів.

КВАДРАТ ГРЕКО-ЛАТИНСЬКИЙ (квадрат греко-латинский; Greco-Latin square) – план експерименту, призначений для дослідження впливу на результативну ознаку чотирьох факторів, кожний із яких має n рівнів. План цього типу дозволяє в n^2 разів знизити обсяг спостережень порівняно з чотирифакторним дисперсійним аналізом. При цьому передбачається відсутність впливу взаємодії факторів на результативну ознаку. Отримується шляхом накладання на латинський квадрат іншого латинського квадрата такої самої розмірності $n \times n$ і “ортогонального” першому. У цьому випадку ортогональність означає, що кожна буква як одного, так і іншого латинського квадрата тільки один раз зустрічалася в кожному рядку та у кожному стовпчику. Зазвичай у другому латинському квадраті використовують грецькі букви, звідси і назва.

КВАДРАТ ЛАТИНСЬКИЙ (квадрат латинский; Latin square) – 1) план експерименту, призначений для дослідження впливу на результативний показник трьох факторів, кожен з яких має n рівнів. Такий план дозволяє в n разів знизити обсяг спостережень порівняно з трифакторним дисперсійним аналізом. План типу латинського квадрата (4×4) показано у таблиці:

Рівні фактора I	Рівні фактора II			
	1	2	3	4
1	A	B	C	D
2	D	A	B	C
3	C	D	A	B
4	B	C	D	A

Застосування планів типу К.л. передбачає відсутність взаємодії факторів. Якщо взаємодія існує, то це призводить до втрати чутливості плану; 2) один з різновидів схеми відбору за випадковою квадратною решіткою: у процесі рандомізації випадковим чином мініюються місцями стовпці та рядки. Латинські решітки можуть бути представлені як об'єднання деякого числа К.л. розміром $r \times r$ (r – кількість повторень).

КВАЛІФІКАЦІЯ (квалификация; skill) – здатність виконувати завдання та обов'язки від-

повідної роботи. К. визначається рівнем освіти і спеціалізацією. Необхідний рівень освіти досягається завдяки реалізації освітніх, освітньо-професійних та освітньо-наукових програм підготовки і має в цілому відповідати колу та складності професійних завдань та обов'язків. Спеціалізація пов'язана як з певною галуззю знань, інструментами чи устаткуванням, що використовуються, так і з продукцією, яка виробляється, або наданими послугами і відповідає деталізованому колу професійних завдань та обов'язків.

КВАНТИЛЬ (квантиль; quantile) – числова характеристика розподілу випадкових величин; для неперервної випадкової величини X із неперервною функцією розподілу $F(x)$ квантиль рівня q – це таке значення u_q випадкової величини, для якої $F(u_q) = P(X < u_q) = q$. Окремими випадками квантиля є: $u_{0,5}$ – медіана; $u_{0,25}$, $u_{0,5}$, $u_{0,75}$ – квантили; $u_{0,1}$, $u_{0,2}$, ..., $u_{0,9}$ – децилі; $u_{0,01}$, $u_{0,02}$, ..., $u_{0,99}$ – процентилі. Для дискретної випадкової величини К. визначають як будь-яке число, що лежить між такими двома можливими сусідніми значеннями $x_{(i),q}$ і $x_{(i+1),q}$ цієї величини, для яких $F_x(x_{(i),q}) < q$, але $F_x(x_{(i+1),q}) \geq q$. Часто замість К. використовують відсоткові точки. Під Q -відсотковою точкою неперервної випадкової величини X розуміють таке значення w_q для якого $1 - F_x(w_q) = P(X \geq w_q) = \frac{Q}{100}$. Очевидно,

що $u_q = w_{100(1-q)}$

КВАНТИЛЬ ВИБІРКОВИЙ (квантиль виборочный; sample quantile) – визначена за вибіркою x_1, x_2, \dots, x_n оцінка квантиля випадкової величини X . Для обчислення оцінки \tilde{x}_q результати спостережень розташовують у варіаційний ряд $x_{(1)}, x_{(2)}, \dots, x_{(n)}$ і беруть: $\tilde{x}_q = x_{(nq)} + q(x_{(nq+1)} - x_{(nq)})$; якщо nq – ціле число; якщо nq – дріб, то $\tilde{x}_q = x_{[nq]+1}$, де $[nq]$ – ціла частина числа nq . $\tilde{x}_{0,5}$ називають медіаною вибірковою; $x_{0,25}$, $x_{0,5}$, $x_{0,75}$ – вибірковими квантилями; $x_{0,1}$, $x_{0,2}$, ..., $x_{0,9}$ – вибірковими децилями; $x_{0,01}$, $x_{0,02}$, ..., $x_{0,99}$ – вибірковими процентилями.

КВАНТУВАННЯ ЗА ЩІЛЬНІСТЮ (ЗА РІВНЕМ) (квантование по плотности (по уровню); density slicing (or level slicing)) – загальний клас електронних або цифрових методів, що використовують для віднесення точок зображень або векторів даних до певних класів

за щільністю чи рівнем відгуку в одному зображенні чи каналі; класифікація за порогами.

КВАРТИЛІ (квартили; quartiles) – значення ознаки в ранжованому ряду розподілу, що поділяють його на чотири рівні за обсягом частини (див. *Квантиль*).

КВАРТИЛЬ ВЕРХНІЙ (квартиль верхний; upper quartile) – квантиль, що відокремлює четверту частину сукупності з найбільшими значеннями ознаки.

КВАРТИЛЬ ВИБІРКОВИЙ (квартиль виборочный; sample quartile). Див. *Квантиль вибіркового*.

КВАРТИЛЬ НИЖНІЙ (квартиль нижний; lower quartile) – квантиль, що відділяє четверту частину сукупності з найменшими значеннями ознаки.

КВАРТИРА (квартира; flat, apartment) – ізолюване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного проживання у ньому. Власникам К. у дво- або багатоквартирному житловому будинку належать за правом спільної сумісної власності приміщення загального користування, опорні конструкції будинку, механічне, електричне, сантехнічне та інше обладнання за межами або всередині К., що обслуговує більше однієї К., а також споруди, будівлі, призначені для забезпечення потреб усіх власників К., а також власників нежитлових приміщень, розташованих у житловому будинку.

КЕРІВНИЦТВО КАНБЕРРА (Руководство Канберра; Canberra Manual) – рекомендації ОЕСР з виміру людських ресурсів науки та техніки. К.К. обговорювалося на спеціальних семінарах ОЕСР у 1992 та 1993 рр., потім було розглянуто Групою національних експертів з показників науки та технології на зустрічі у м. Канберра у 1994 р. У 1995 р. вийшло друком для використання у статистичній практиці.

КЕРІВНИЦТВО ОСЛО (Руководство Осло; Oslo Manual) – рекомендації ОЕСР зі збирання даних у сфері інновацій. Це керівництво було підготовлене у співробітництві з Фондом розвитку промисловості країн Північної Європи (Nordic for Industrial Development) у 1989 р. відповідно до рекомендацій національних експертів з проблем показників у науково-технічній сфері (м. Осло – штаб-квартира організації). Перший варіант К.О. був проаналізований групою експертів у 1990 р. Після внесення попра-

вок К.О. було схвалено Комітетом з науково-технічної політики, який також рекомендував його до розповсюдження для широкого кола користувачів. Перша версія К.О. вийшла у 1992 р. Положення К.О. періодично уточнюються у зв'язку зі змінами у науково-технічній політиці на національному та міжнародному рівнях, організації наукових досліджень і розробок; переглядом міжнародних статистичних стандартів (Системи національних рахунків, міжнародних класифікацій тощо).

КЕРІВНИЦТВО ФРАСКАТИ (Руководство Фраскати; Frascati Manual) – офіційні рекомендації ОЕСР зі статистики наукових досліджень і розробок, підготовлені Групою національних експертів з показників науки та техніки. Перша версія рекомендацій була прийнята у 1963 р. як єдина методика проведення статистичних обстежень наукових досліджень і розробок у країнах ОЕСР у м. Фраскати (Італія). К.Ф. містить найбільш повне узагальнення багаторічного міжнародного досвіду у галузі збирання, розробки й аналізу статистичних даних про розвиток науки. Положення К.Ф. періодично уточнюються у зв'язку зі змінами у стратегії науково-технічної політики на національному та міжнародному рівнях, організації наукових досліджень і розробок; а також переглядом міжнародних статистичних стандартів (Системи національних рахунків, міжнародних класифікацій тощо).

КІЛЬКІСТЬ ЗАЙНЯТИХ ПРАЦІВНИКІВ СЕРЕДНЬОРІЧНА (количество занятых работников среднегодовое; annual average number of employees) – кількість штатних, позаштатних і неоплачуваних працівників підприємства (власників, засновників підприємства та членів їх сімей), обчислена в середньому за рік.

КІЛЬКІСТЬ ЛІКАРІВ ЗАГАЛЬНА (количество врачей общее; total number of doctors) – показник, що охоплює всіх лікарів з вищою медичною освітою на кінець року, які зайняті у лікувальних, санаторно-курортних, санітарних закладах, закладах соціального захисту, освіти, науково-дослідних інститутах, закладах, що здійснюють підготовку кадрів, в апараті управління закладами охорони здоров'я тощо. У цьому показнику враховують також лікарів-стоматологів з вищою освітою та зубних лікарів (дантистів), які мають середню медичну освіту.

КІЛЬКІСТЬ НАЙМАНИХ ПРАЦІВНИКІВ СЕРЕДНЬОРІЧНА (количество наемных работников среднегодовое; annual average number of employees) – це кількість штатних і позаштатних (працюючих за договорами та за сумісництвом) працівників підприємства, обчислена в середньому за рік.

КІЛЬКІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ СЕРЕДНЯ (численность работников средняя; average number of employees) – показник середньої кількості працівників підприємства за період (місяць, квартал, з початку року, рік); визначається як сума показників: середньооблікової кількості штатних працівників (див. *Кількість штатних працівників середньооблікова*), середньої кількості зовнішніх сумісників та середньої кількості працюючих за цивільно-правовими договорами. Середня кількість зовнішніх сумісників та працюючих за цивільно-правовими договорами за місяць розраховується аналогічно до методології визначення середньооблікової кількості штатних працівників. При цьому працівники цих категорій ураховуються як цілі одиниці, незалежно від тривалості робочого часу протягом усього терміну дії договору. Кількість працівників за вихідний або святковий і неробочий день ураховується на рівні робочого дня, що їм передував. До кількості працюючих за цивільно-правовими договорами не належать фізичні особи – підприємці, які виконували роботи згідно з цивільно-правовими договорами. Середня кількість зовнішніх сумісників та працівників за цивільно-правовими договорами за період з початку року (за рік) обчислюється шляхом підсумовування середньої кількості цих працівників за усі місяці з початку року і ділення отриманої суми на кількість місяців періоду.

КІЛЬКІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ СЕРЕДНЯ В ЕКВІВАЛЕНТІ ПОВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ (численность работников средняя в эквиваленте полной занятости; average number of employees in full-time equivalent) – показник, що характеризує умовну кількість працівників (робочих місць), які відпрацювали повний робочий день, необхідну для виконання встановленого (визначеного) підприємством обсягу робіт (послуг). Методика визначення показника базується на перерахунку оплаченого робочого часу всього персоналу (штатні працівники, сумісники, працюючі за договорами), що залучався до роботи у звітному періоді й отримував відповідну заробітну плату, в умовну кількість

працівників, яких було б достатньо підприємству для виконання фактичного обсягу роботи за умови роботи всіх працівників упродовж повного робочого дня, виходячи зі встановленої його тривалості. Показник К.п.с.е.п.з. використовується для визначення середнього рівня заробітної плати та інших середніх величин у цілому на підприємстві, а також аналізу ефективності використання робочої сили.

КІЛЬКІСТЬ ШТАТНИХ ПРАЦІВНИКІВ ОБЛІКОВА (численність штатних работников списочная; accounting number of permanent employees) – кількість усіх найманих працівників, які уклали письмово трудовий договір (контракт) і виконували постійну, тимчасову або сезонну роботу (див. *Робота постійна, Робота сезонна*) один день і більше, а також власники підприємства, якщо, крім доходу, вони отримували заробітну плату на цьому підприємстві.

К.ш.п.о. визначається на певну дату звітного періоду, наприклад на перше або останнє число місяця, включаючи прийнятих працівників і не враховуючи тих, які вибули в цей день.

У К.ш.п.о. за кожний календарний день враховуються особи, які фактично працювали, а також відсутні на роботі з будь-яких причин: службові відрядження; через хворобу; виконання державних та громадських обов'язків; навчання в навчальних закладах; щорічні та додаткові відпустки; відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами; відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею віку, передбаченого чинним законодавством або колективним договором підприємства; відпустки без збереження заробітної плати за згодою сторін та в інших випадках; прогули; участь у страйках та ін. Працівники, які прийняті на неповний робочий день (тиждень) або яким було встановлено такий графік роботи, і такі, що уклали трудовий договір з підприємством про виконання роботи вдома особистою працею (надомники), за кожний календарний день враховуються як цілі одиниці.

У К.ш.п.о. не враховують осіб, прийнятих на роботу за сумісництвом (див. *Сумісники*) з інших підприємств, залучені до виконання робіт за цивільно-правовими договорами (договорами підяду) та інші окремі категорії. Працівник, який отримує на одному підприємстві дві, півтори ставки, тобто оформлений за сумісництвом на тому самому підприємстві, де й основне місце роботи (внутрішнє сумісництво), або

менше однієї ставки, в К.ш.п.о. враховується як одна фізична особа.

Працівник, який перебуває в обліковому складі підприємства і уклав цивільно-правовий договір з цим самим роботодавцем, враховується в К.ш.п.о. один раз за місцем основної роботи та не враховується у кількості працюючих за цивільно-правовими договорами.

КІЛЬКІСТЬ ШТАТНИХ ПРАЦІВНИКІВ СЕРЕДНЬООБЛІКОВА (численность штатных работников среднесписочная; average number of permanent employees on payroll)

– показник, що використовується для визначення зайнятих працівників за сферами економічної діяльності та ведення спостереження за змінами мобільності робочої сили.

К.ш.п.с. розраховується на підставі щоденних даних про облікову кількість штатних працівників (див. *Кількість штатних працівників облікова*), які повинні уточнюватися відповідно до наказів про прийом, переведення працівника на іншу роботу та припинення трудового договору. Облікова кількість штатних працівників за кожен день має відповідати даним табельного обліку використання робочого часу працівників, на підставі чого визначається кількість працівників, які з'явилися або не з'явилися на роботу.

К.ш.п.с. за місяць обчислюється шляхом підсумовування кількості штатних працівників облікового складу за кожний календарний день звітного місяця, включаючи вихідні, святкові та неробочі дні, та ділення одержаної суми на число календарних днів цього місяця. Кількість штатних працівників облікового складу за вихідний або святковий і неробочий день ураховується на рівні облікової кількості працівників за попередній робочий день.

При обчисленні К.ш.п.с. враховують усі категорії штатних працівників облікового складу, крім тих, що перебувають у відпустках у зв'язку з вагітністю та пологами або догляду за дитиною до досягнення нею віку, передбаченого чинним законодавством або колективним договором підприємства. К.ш.п.с. на підприємствах, які працювали неповний місяць (наприклад, на створених або ліквідованих підприємствах, таких, що мають сезонний характер виробництва), визначається шляхом ділення суми облікової кількості штатних працівників за всі дні роботи підприємства у звітному місяці, включаючи вихідні та святкові й неробочі дні за період роботи, на число календарних днів у звіт-

ному місяці. К.ш.п.с. за період з початку року та за рік розраховується шляхом підсумовування К.ш.п.с. за всі місяці, які складають звітний період, та ділення отриманої суми на кількість місяців у цьому періоді. Якщо підприємство працювало неповний рік (сезонний характер виробництва або створено після січня, за винятком тих підприємств, що вимушено зупинили виробництво з ініціативи адміністрації), то К.ш.п.с. за рік визначається також шляхом підсумовування зазначеної кількості працівників за всі місяці роботи підприємства і ділення одержаної суми на 12.

КЛАС ЗЕРНА (клас зерна; grain class) – визначена державним стандартом сукупність характеристик (показників, норм якості), що формує однорідні категорії зернової культури.

КЛАС ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (клас основних засобів; fixed assets class) – сукупність технічних характеристик, що формують однотипні за призначенням та умовами використання категорії основних засобів.

КЛАС ЯКОСТІ ВОДИ (клас качества воды; water quality class) – сукупність характеристик рівня якості води, встановлених в інтервалі числових значень властивостей і складу води, що характеризують її придатність для конкретного виду водовикористання.

КЛАСИФІКАТОР (классификатор; classifier) – 1) систематизація об'єктів за штучними ознаками залежно від мети дослідження; 2) нормативний документ, що містить систематизований перелік об'єктів (продукції, країн, валют тощо), кожному з яких надано певний код. Прикладом К. є Класифікатор валют, Класифікатор об'єктів адміністративно-територіального устрою України (КОАТУУ), Класифікатор видів промислової продукції Європейського Союзу (PRODCOM) тощо. Класифікатори використовують для обміну інформацією, обліку та статистики зовнішньої торгівлі, в банківських та фінансових сферах у тих випадках, коли потрібно застосувати кодову форму позначення валют. За Класифікатором валют визначається єдиний для кожної валюти код. Класифікатор об'єктів адміністративно-територіального устрою України містить коди кожного населеного пункту країни. У PRODCOM кожному виду продукції надано певний код, за яким здійснюється опитування у статистиці промисловості. Для опису складу, структури і вимог, що ставляться до побудови

К., використовують такі терміни та визначення. Ємність К. – найбільша кількість позицій, яку він може містити. Цей показник дозволяє оцінити обсяг інформації, що може бути закодований у К., виходячи з усіх можливих кодових комбінацій з урахуванням прийнятих методів кодування і структури коду. Резервна ємність К. – кількість вільних позицій у ньому. Характеризує можливість розширення К. шляхом внесення до нього нових позицій. Позиція К. – це, як правило, найменування і код класифікаційного групування або об'єкта класифікації. До складу позиції К. можуть також включатися додаткові ознаки для характеристики класифікаційного угруповання.

КЛАСИФІКАТОР БУДІВЕЛЬ ТА СПОРУД ДЕРЖАВНИЙ (классификатор зданий и сооружений государственной; State Classifier of Buildings and Installations). Див. *Державний класифікатор будівель та споруд*.

КЛАСИФІКАТОР ВІДХОДІВ (классификатор отходов; Wastes Classifier) – нормативний документ, що забезпечує інформаційну підтримку у вирішенні широкого кола питань державного управління відходами та використанню ресурсів на базі системи обліку та звітності, гармонізованої з міжнародними системами, зокрема у галузі екології, захисту життя та здоров'я населення, безпеки праці, ресурсозбереження, структурної перебудови економіки, сертифікації продукції (послуг) та систем якості (див. також *Державний класифікатор відходів*).

КЛАСИФІКАТОР ДЕРЕВА РІШЕНЬ (классификатор дерева решений; decision tree classifier) – блок прийняття рішень, що відносять виміри ознак до однієї з множин попередньо визначених класів відповідно до класифікаційного правила – від загального до часткового.

КЛАСИФІКАТОР ДЕРЖАВНИЙ (классификатор государственной; state classifier) – класифікатор, прийнятий і затверджений Держстандартом України та обов'язковий для застосування у визначених сферах діяльності, що встановлені розробником за узгодженням із зацікавленими міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади. К.д. розробляють для забезпечення порівнянності даних у різних галузях і рівнях господарської діяльності (міжгалузеве застосування), інформаційного зв'язку з чинними К.д., гармонізованими з класифікаторами міжнародними. К.д.

використовують в уніфікованих формах документів.

КЛАСИФІКАТОР ДЕРЖАВ СВІТУ (класифікатор стран мира; Classifier of the Countries) – офіційний нормативний документ, що використовується для обміну інформації, обліку, звітності та статистики зовнішньоекономічної та валютно-фінансової діяльності, перевезення експортно-імпортних вантажів та в інших випадках, коли необхідно скористатися кодовою формою позначення держав світу.

КЛАСИФІКАТОР КОРИСНИХ КОПАЛИН ТА ПІДЗЕМНИХ ВОД (классификатор полезных ископаемых и подземных вод; classifier of minerals and groundwaters) – нормативний документ, що використовується в системі статистичної інформації для складання державних балансів запасів корисних копалин, а також для розроблення пооб'єктних планів геологорозвідувальних робіт.

КЛАСИФІКАТОР МІЖНАРОДНИЙ (класифікатор международный; international classifier) – класифікатор, прийнятий міжнародною організацією. У статистиці застосування К.м. забезпечують або через повне чи часткове включення їхнього змісту до державних класифікаторів, або через розроблені перехідні ключі К.м.

КЛАСИФІКАТОР НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ (классификатор нормативных документов; Classifier of Normative Documents) – систематизований перелік нормативних документів.

КЛАСИФІКАТОР ОБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ (КОАТУУ) (Классификатор объектов административно-территориального устройства Украины; Classifier of Objects of Administrative and Territorial Devision of Ukraine) – нормативний документ, призначений для забезпечення достовірності, порівнянності, цілісності та можливості автоматизованої обробки інформації в різних розрізах усіх видів економічної діяльності.

КЛАСИФІКАТОР ПРОФЕСІЙ (классификатор профессий; Classifier of Professions) – нормативний документ, призначений для застосування центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, Федерацією роботодавців України, всіма суб'єктами господарювання під час за-

пису про роботу у трудові книжки працівників. Об'єктами класифікації в К.п. є професії. Структурно К.п. складається з кодів та назв класифікаційних угруповань (розділів, підрозділів, класів, підкласів та груп професій).

КЛАСИФІКАТОР СТАТИСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ (Классификатор статистических показателей; Classifier of Statistical Indicators) – нормативний документ, що містить систематизований перелік статистичних показників і є інструментом для їх формалізованого подання та кодування за визначеними правилами.

КЛАСИФІКАТОР ТОПОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ (Классификатор топографической информации; Classifier of Topographical Information) – 1) основний документ Єдиної системи класифікації і кодування картографічної інформації (ЄСКККИ), що встановлює для цифрових топографічних карт склад і коди об'єктів місцевості, їх характеристики і написи та забезпечує єдиний підхід до кодування картографічної інформації; 2) систематизоване зведення кодових позначень елементів та об'єктів місцевості, а також ознак, що характеризують ці об'єкти при відображенні відомостей про місцевість на топографічних картах. Призначений для використання в автоматизованих системах обробки картографічної інформації з метою формалізації подання даних про елементи та об'єкти місцевості. В основу побудови К.т.і. покладено ієрархічний метод класифікації інформації безпосередньо про елементи й об'єкти місцевості та фасетний метод класифікації інформації про змінювані властивості, що характеризують об'єкт і його відношення до інших об'єктів. У загальному випадку повний опис кожного конкретного елементарного об'єкта карти буде складатись з двох частин: ідентифікаційної, що містить код цього об'єкта, та інформаційної – коди, що характеризують ознаки і змістовне значення цих ознак (кодів значень).

КЛАСИФІКАТОР УПРАВЛІНСЬКОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ (классификатор управленческой документации; Classifier of Management Documentation) – систематизований перелік управлінської документації.

КЛАСИФІКАЦІЯ (классификация; classification) – 1) систематизація об'єктів за їх природними (внутрішньо притаманними) ознаками; 2) стандарт, що містить систематизований перелік об'єктів, кожному з яких надано пев-

ний код. У міжнародній статистичній практиці К. прийнято називати вичерпний і структурований набір описаних категорій, найчастіше представлених у вигляді ієрархії за допомогою цифрових та літерних кодів. У нормативній практиці України поняття “класифікація” і “класифікатор” часто є взаємозамінними.

КЛАСИФІКАЦІЯ БЮДЖЕТНА (класифікація бюджетная; budgetary classification) – єдина систематизація доходів, видатків (у т. ч. кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

К.б. України застосовується для здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів, проведення необхідного аналізу в розрізі доходів, а також організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників. К.б. має такі складові частини: класифікація доходів бюджету; класифікація видатків (у т. ч. кредитування за вирахуванням погашення) бюджету; класифікація фінансування бюджету; класифікація боргу.

Доходи бюджету класифікуються за такими розділами: податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом; трансферти.

Видатки бюджету класифікуються за:

- функціями, з виконанням яких пов’язані видатки (функціональна класифікація видатків);
- економічною характеристикою операцій, при проведенні яких здійснюються ці видатки (економічна класифікація видатків);

- ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків).

Класифікація фінансування бюджету визначає джерела отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті перевищення доходів бюджету над його видатками (до цієї категорії належать платежі з погашення основної суми боргу).

Класифікація боргу систематизує інформацію про всі боргові зобов’язання держави, Автоном-

ної Республіки Крим, місцевого самоврядування. Борг класифікується за типом кредитора та за типом боргового зобов’язання.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВАНТАЖІВ (класифікація грузов; classification of goods (cargo classification)) – систематизація найменувань перевізних вантажів за розділами, групами та позиціями. Здійснюється за різними ознаками: видами економічної діяльності, призначенням (сировина, паливо, матеріали і готова продукція); видами використання рухомого складу (наливні судна і суховантажі); транспортними ознаками (об’ємність, громіздкість тощо). Звітні дані на базі такої класифікації використовуються у плануванні, при вивченні економічних зв’язків, встановленні тарифів, для експлуатаційних цілей тощо. На всіх видах транспорту, крім автомобільного, звітність про перевезення вантажів розробляється за єдиною тарифною статистичною номенклатурою.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (КВЕД) (Класифікация видов экономической деятельности (КВЭД); Classification of Economic Activities) – офіційний нормативний документ, призначений для опису правових одиниць (юридичних та фізичних) за їх основною класифікаційною ознакою – видом економічної діяльності. КВЕД використовується органами державного управління, фінансовими органами та органами статистики.

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (КВНТД) (Класифікация видов научно-технической деятельности (КВНТД); Classification of Scientific and Technical Activities) – офіційний нормативний документ, що являє собою систематизований перелік видів наукової та науково-технічної діяльності, тобто всіх видів економічної діяльності, пов’язаних з розвитком, поширенням та використанням наукових і технічних знань у всіх галузях наук (природничих, технічних, суспільних і гуманітарних).

КЛАСИФІКАЦІЯ (ЗОБРАЖЕННЯ) (класифікация (изображения); classification (of image data)) – процес розбивки індивідуальних пікселів мультиспектрального зображення, що складають безперервне растрове зображення, на декілька категорій переважно на базі спектральних характеристик в одній або декількох зонах спектру, наприклад типи рослинності або класи використання земель (міські території

рії, пасовища, орні землі, ліси, водні об'єкти). Тобто К. – це процес перетворення безперервного растрового зображення у тематичне, що в результаті може складатися з таких класів, які відповідають різним категоріям об'єктів, і побудова на цій основі нового (тематичного) зображення, на якому об'єкти, що належать до однієї категорії, утворюють області і відображаються однаково (одним кольором). Межі, що розділяють отримані області, називаються роздільними, а самі області – областями рішення. Спосіб віднесення пікселів знімку до областей рішення (класів об'єктів) визначає так зване правило рішення – правило класифікації, реалізацію якого забезпечує відповідний комп'ютерний алгоритм.

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ (Классификация институциональных секторов экономики; Classification of Institutional Sectors) – систематизація суб'єктів господарювання з метою складання національних рахунків за підсекторами економіки. Об'єктом класифікації є інституційні одиниці, що згідно з міжнародним стандартом СНР–93 належать до певного сектору (підсектору) економіки.

I. Національна економіка.

1. Нефінансові корпорації.

1.1. Державні нефінансові корпорації.

1.2. Приватні нефінансові корпорації.

1.3. Нефінансові корпорації під іноземним контролем.

2. Фінансові корпорації.

2.1. Національний банк України.

2.2. Інші депозитні корпорації.

2.3. Інші фінансові посередники, крім страхових корпорацій та недержавних пенсійних фондів.

2.4. Допоміжні фінансові організації.

2.5. Страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди.

3. Сектор загального державного управління.

3.1. Центральні органи державного управління.

3.2. Регіональні та місцеві органи державного управління.

3.3. Фонди соціального страхування.

4. Домашні господарства.

4.1. Роботодавці.

4.2. Самостійно зайняті працівники.

4.3. Наймані працівники.

4.4. Одержувачі доходу від власності та трансфертів.

5. Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

II. Інший світ.

КЛАСИФІКАЦІЯ (КЛАСИФІКАТОР) НАЦІОНАЛЬНА (ДЕРЖАВНА) (классификация (классификатор) национальная (государственная); state (national) classification (classifier)) – документ, прийнятий і затверджений спеціально уповноваженим органом державної влади у галузі стандартизації та обов'язковий для застосування у визначених сферах діяльності, що встановлені розробником та погоджені з зацікавленими міністерствами й іншими центральними органами виконавчої влади. К.н. розробляють для забезпечення порівнянності даних у різних галузях і рівнях господарської діяльності (міжгалузеве застосування), інформаційного зв'язку з чинними К.н., гармонізованими з класифікаторами міжнародними. К.н. використовують в уніфікованих формах документів.

КЛАСИФІКАЦІЯ ОДНОРІДНИХ ОБ'ЄКТІВ (классификация однородных объектов; classification of homogeneous objects) – систематизація даних із використанням алгоритму, за допомогою якого спектрально однорідні ділянки спочатку локалізуються, а потім класифікуються як цілі одиниці (як єдиний об'єкт).

КЛАСИФІКАЦІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ (КОПФГ) (Классификация организационно-правовых форм хозяйствования (КОПФХ); Classification of Organizational and Legal Forms of Management) – систематизація суб'єктів господарської діяльності за принципами їх організації та видами власності, що використовується під час збирання та оброблення інформації в автоматизованих системах державної статистики, фінансовій звітності, ЄДРПОУ (Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України), наукових дослідженнях.

КЛАСИФІКАЦІЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (Классификация основных средств; Classification of Fixed Assets) – систематизація основних засобів за їх технічними характеристиками та принципом використання; призначена для організації систематичного обліку та звітності в частині основних засобів, визначення норм амортизації основних засобів та віднесення амортизаційних відрахувань на витрати виробництва.

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОСЛУГ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (КПЗЕД) (Классификация услуг внешнеэкономической деятельности; Classification of Foreign-

Economic Services) – офіційний нормативний документ, призначений для використання органами державної статистики та тими підприємствами, організаціями, установами, що беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності (підприємства, банки, біржі, комерційні структури, будівельні та транспортні організації, річкові та морські порти, готелі, ресторани та заклади громадського харчування, вищі навчальні заклади, туристичні бюро, пошти, страхові компанії та інші організації й установи, що здійснюють експорт-імпорт послуг).

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОДУКЦІЇ ЗА ВИДАМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНА СТАТИСТИЧНА (ЦСКП) (классификация продукции по видам экономической деятельности центральная статистическая; Central Statistical Classification of Products by Activity) – статистична класифікація, що є складовою системи національних статистичних класифікацій. В основу ЦСКП покладено перелік продукції (товарів і послуг) у частині, що цілком відповідає міжнародним класифікаціям. Призначена для поєднання в єдину групу продукції (товарів і послуг), що має спільні характеристики. Вона є основою для підготовки статистичних даних про виробництво, торгівлю, розподіл, споживання, зовнішню торгівлю та транспортування цієї продукції.

КЛАСИФІКАЦІЯ СТАТИСТИЧНА (классификация статистическая; statistical classification) – офіційний нормативний документ, що являє собою систематизований розподіл явищ та об'єктів за певними групами, класами, розрядами на підставі їх збігу або різниці. Основою класифікації є якісна ознака, що характеризує об'єкт класифікації. Прикладом К.с. є класифікація видів економічної діяльності, для якої класифікаційною ознакою є вид діяльності, що визначається виробничим процесом, типом сировини, її обробки і технології виробництва, характером виробленої продукції та наданих послуг, напрямками використання продукції та послуг. Характерною ознакою класифікації є те, що один і той самий код мають багато об'єктів, які класифікуються. Наприклад, вид діяльності з кодом 0121 мають усі підприємства країни, що займаються розведенням великої рогатої худоби, овець, кіз, коней. Розрізняють економічні та соціальні класифікації. До економічних класифікацій належать класифікації видів економічної діяльності, про-

дукції та товарів, розроблені з метою вивчення економічних аспектів розвитку суспільства. До соціальних класифікацій належать ті, що використовуються для вивчення рівня освіти, життя, тобто класифікації, що дозволяють вивчати соціальні аспекти розвитку суспільства.

Для опису К.с. використовують такі терміни і визначення понять: система К.с. – сукупність методів і правил класифікації та її результат; об'єкт К.с. – елемент множини об'єктів, що класифікуються; ознака К.с. – властивість або характеристика об'єкта, за якою проводиться класифікація; рівень К.с. – етап класифікації за ієрархічним методом, з якого формується сукупність класифікаційних угруповань; глибина К.с. – кількість рівнів класифікації; класифікаційне угруповання – підмножина однорідних об'єктів спостереження, одержана внаслідок класифікації; позиція К.с. – код та найменування класифікаційного угруповання або об'єкта класифікації; кодування – надання певного коду класифікаційному угрупованню або об'єкту класифікації; абетка коду – система символів, що застосовуються для утворення коду; структура коду – умовне позначення складу коду, послідовності утворення класифікаційних угруповань; ведення К.с. – виконання робіт з актуалізації К.с. та підтримання її еталону на паперових і машинних носіях інформації; актуалізація К.с. – внесення змін та доповнень до К.с. на паперових та машинних носіях інформації.

Методи К.с. визначають конкретний спосіб розподілу множини об'єктів на однорідні угруповання за певними ознаками. Метод К.с. ієрархічний – послідовний розподіл множини об'єктів на підпорядковані класифікаційні угруповання. За цим методом множина об'єктів ділиться спочатку за деякою вибраною ознакою (основа ділення) на великі угруповання, потім кожне з цих угруповань ділиться на ряд послідовних угруповань за іншою ознакою, конкретизуючи об'єкт К.с. Таким чином, між класифікаційними угрупованнями встановлюється ієрархія (підпорядкованість). Метод К.с. фасетний – паралельний розподіл множини об'єктів на незалежні однорівневі класифікаційні угруповання. За цим методом класифікаційна множина об'єктів інформації описується набором незалежних списків, що не мають жорсткого взаємозв'язку між собою, які можна використовувати окремо для вирішення різних завдань.

У теорії класифікації прийнято виділяти три рівні, на яких будуються статистичні класифікації та номенклатури: 1) міжнародний (світовий) рівень, орієнтований на отримання й аналіз статистичної інформації, що стосується всіх країн світу; 2) багатонаціональний (наприклад, країн Європейського Союзу) рівень, орієнтований на отримання й аналіз статистичної інформації про економічні та соціальні процеси країн певного регіону; 3) національний рівень, орієнтований на збирання й аналіз статистичної інформації в окремій країні.

КЛАСИФІКАЦІЯ СТАТИСТИЧНА МІЖНАРОДНА (классификация статистическая международная; international statistical classification) – класифікації, призначені для систематизації статистичної інформації, що характеризує розвиток світової економіки, на основі загальних методологічних принципів. Розробляються міжнародними організаціями як стандартні класифікації та номенклатури для забезпечення ефективного функціонування спільного ринку, проведення аналітичної роботи на макро- і мікроекономічних рівнях, отримання й аналізу статистичної інформації, що стосується всіх країн світу.

На світовому рівні (Організація Об'єднаних Націй) використовують такі центральні статистичні класифікації:

- Міжнародна стандартна галузева класифікація всіх видів економічної діяльності – ISIC (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities);
- Класифікація основної продукції – CPC (Central Product Classification);
- Гармонізована система опису та кодування товарів – HS (Harmonized Commodity Description and Coding System);
- Міжнародна стандартна торгова класифікація – SITS (Standard International Trade Classification).

На європейському (багатонаціональному) рівні (Європейський Союз) використовують такі центральні статистичні класифікації:

- Статистична класифікація видів економічної діяльності Європейського Союзу – NACE (Statistical Classification of Economic Activities in the European Community);
- Класифікація продукції за видами діяльності – CPA (Classification of Products according to their Activities);
- Класифікація основної продукції для використання у Європейських співтовариствах –

CPC-COM (Central Product Classification for use in the European Communities);

- Класифікатор видів промислової продукції європейського Союзу – PRODUCTION COMMUNAUTAIRE, PRODCOM (Products of the European Community);
- Комбінована номенклатура – CN (Combined Nomenclature).

КЛАСИФІКАЦІЯ СТАТИСТИЧНА (НАЦІОНАЛЬНА) (классификация статистическая (национальная); statistical classification (national)) – класифікація, обов'язкова для застосування органами державної статистики та інших визначених сфер діяльності, що встановлені розробником за погодженням із зацікавленими міністерствами, відомствами. К.с. використовують в автоматизованих системах управління базами даних та в уніфікованих формах документів. Зі статусом “національна статистична” затверджено класифікації валют і держав світу, що гармонізовані відповідно до міжнародних класифікацій.

КЛАСИФІКАЦІЯ СТАТУСУ ЗАЙНЯТИХ МІЖНАРОДНА (классификация статуса занятых Международная; International Classification of Status in Employment (ICSE-93)). Див. *Міжнародна класифікація статусу зайнятих*.

КЛАСИФІКАЦІЯ (УКРАЇНСЬКА) ТОВАРІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (УКТЗЕД) (классификация (украинская) товаров внешнеэкономической деятельности; Ukrainian Classification of Commodities of External Economic Activities)

– офіційний нормативний документ, що застосовується для класифікації і кодування товарів у статистиці зовнішньої торгівлі, а також для митного контролю (див. *Митний тариф*) тощо та базується на Гармонізованій системі опису та кодування товарів (ГС) і Комбінованій номенклатурі (КН) Європейського Союзу (КН ЄС). Десятизначний цифровий товарний код УКТЗЕД має таку структуру: перші шість знаків відповідають коду ГС, сьомий та восьмий знаки – коду КН ЄС, дев'ятий та десятий знаки відповідають деталізації коду товару на національному рівні України.

КЛАСИФІКАЦІЯ ХВОРОБ МІЖНАРОДНА (классификация болезней Международная; International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems). Див. *Міжнародна класифікація хвороб*.

КЛАСИФІКАЦІЯ ХВОРОБ, ТРАВМ І ПРИЧИН СМЕРТІ (Классификация болезней, травм и причин смерти; *Classification of Diseases, Injuries and Causes of Death*). Див. *Міжнародна класифікація хвороб*.

КЛАСТЕР (кластер; *cluster*) – 1) група об'єктів, подібних за певною ознакою (ознаками); 2) група одиниць у кластерній вибірці; 3) сукупність декількох однорідних елементів, що розглядається як самостійна одиниця з певними властивостями.

КЛАСТЕР ТЕХНОЛОГІЙ (кластер технологій; *technology cluster*) – сукупність базисних нововведень, що визначають технологічний устрій економіки протягом тривалого часу. Кластер складає основу довгих технологічних хвиль та змінюється з появою нової сукупності радикальних нововведень.

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ (кластеризация; *clustering*) – об'єднання об'єктів у групи (кластери) на основі подібності ознак для об'єктів однієї групи та відмінностей між групами. Більшість алгоритмів К. не ґрунтуються на традиційних для статистичних методів припущеннях; вони можуть використовуватися в умовах майже повної відсутності інформації щодо законів розподілу даних. К. проводять для об'єктів з кількісними (числовими), якісними або змішаними ознаками. Вихідною інформацією для К. є $m \times n$ матриця спостережень, кожний рядок якої є значеннями ознак одного з об'єктів К. Завдання К. полягає в розподілі спостережуваної сукупності на декілька підмножин (кластерів), у яких об'єкти більш подібні між собою, ніж з об'єктами інших кластерів. У метричному просторі “подібність” зазвичай визначають через відстань (манхеттенська, Евклідова та ін.), що обчислюється за певними формулами залежно від особливостей сукупності, для якої здійснюється К.

Методи К. класифікують на чіткі та нечіткі. При використанні перших вихідна множина об'єктів розбивається на декілька підмножин, що не перетинаються. При цьому будь-який об'єкт сукупності належить тільки одному кластеру. Нечіткі методи К. дозволяють одному й тому самому об'єкту належати одночасно декільком (чи навіть усім) кластерам, але з різним ступенем. Нечітка К. у багатьох ситуаціях більш природна, ніж чітка, наприклад для об'єктів, розміщених на межі кластерів.

Методи К. також класифікують залежно від того, визначена кількість кластерів спочатку чи ні. В останньому випадку кількість кластерів визначається під час виконання алгоритму на основі розподілу вихідних даних.

КЛІЄНТ БАНКУ (клиент банка; *bank customer*) – будь-яка фізична або юридична особа, яка користується послугами банку.

КЛІЄНТ (У МЕРЕЖІ) (клиент (в сети); *client*) – комп'ютер (або програма), що використовує мережеві ресурси, надані іншим комп'ютером (або програмою), який називається сервером.

КЛІРИНГ (клиринг; *clearing*) – 1) отримання, звірка та поточне оновлення інформації, підготовка бухгалтерських та облікових документів, необхідних для виконання угод щодо цінних паперів, визначення взаємних зобов'язань, що передбачає взаємозалік, забезпечення та гарантування розрахунків за угодами щодо цінних паперів; 2) механізм, що включає збирання, сортування, реконсиляцію та проведення взаємозаліку зустрічних вимог членів платіжної системи, а також обчислення за кожним із них сумарного сальдо за визначений період часу між загальними обсягами вимог та зобов'язань; 3) система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери та послуги, що базується на зарахуванні взаємних вимог і зобов'язань. Розрізняють міжбанківський К. (розрахунки між банками шляхом зарахування взаємних грошових вимог юридичних осіб однієї країни) і міжнародний (валютний) К. (розрахунки в зовнішній торгівлі та інших формах економічних відносин між країнами, здійснювані на підставі міжнародних угод). К. буває двостороннім і багатостороннім.

КЛІРИНГ-БАНК (клиринг-банк; *clearing bank*) – банк, що є членом розрахункової палати, учасник національної системи взаємного заліку платежів.

КНИГА ЦІННИХ ПАПЕРІВ (книга ценных бумаг; *stock book*) – зведена відомість цінних паперів підприємства, що зберігаються в певному банку і класифіковані за типами акцій та їх вартістю.

КНИГИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ (книги государственной регистрации актов гражданского состояния; *vital registration books*) – книги, що формуються зі складених на паперових носіях

актових записах цивільного стану (народження, смерть, реєстрація / розірвання шлюбу) та зберігаються в архівах відділів державної реєстрації актів цивільного стану протягом установленого законодавством строку. Один примірник актового запису цивільного стану включається до К.д.р.а.д.с., що складається на території району (міста). Зазначена книга та метрична книга, складена до утворення органів державної реєстрації актів цивільного стану, зберігаються в архіві відділу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем складення актових записів. Другий примірник актового запису цивільного стану включається до К.д.р.а.д.с., складеної на території Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя. Зазначена книга та метрична книга, складена до утворення державних органів реєстрації актів цивільного стану, зберігаються в архівах відділу державної реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі.

Один примірник актового запису цивільного стану, складений у дипломатичних представництвах і консульських установах України, включається до К.д.р.а.д.с. та зберігається в архіві відділу державної реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції в м. Києві, а другий примірник – в архіві відділу державної реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції в Київській області.

Порядок, умови та строки зберігання К.д.р.а.д.с. й метричних книг в архівах відділів державної реєстрації актів цивільного стану і порядок передачі цих книг до державного архіву встановлюються центральним органом виконавчої влади у сфері державної реєстрації актів цивільного стану за погодженням із центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи та діловодства.

КОГОРТА (когорта; cohort) – сукупність людей, у яких в один і той самий період часу відбулась певна демографічна подія (наприклад, група осіб, які взяли шлюб протягом календарного року; жінки, які народили в певному календарному році першу дитину; особи, які розірвали шлюб чи овдовіли в одному і тому самому році тощо). Сукупність людей, народжених протягом певного календарного періоду, називають також поколінням. Інтервал часу, що обирається для виділення К. (один рік чи декілька ро-

ків), залежить від цілей аналізу й особливостей вхідного матеріалу. В сучасній демографічній статистиці розрізняють реальні К. (об'єкт поздовжнього аналізу) і гіпотетичні, умовні К. (об'єкт поперечного аналізу). У реальній К. всі події, що поєднують людей у К., відбуваються в певному інтервалі календарного часу, а можливі наступні події, частота яких вимірюється, розтягнуті в часі в майбутнє щодо календарного періоду формування когорти. Водночас у гіпотетичній К. всі події, частота яких вимірюється, відбуваються в певному інтервалі календарного часу, що вважається часом формування гіпотетичної К., а попередні події розтягнуті в часі у минуле щодо цього періоду. Аналіз демографічного процесу в К. заснований на вимірюванні частоти настання певної демографічної події залежно від інтервалу часу, що минув з моменту настання попередньої події. Демографічні сукупності, що характеризують чисельність К. на різних етапах її життя, та кількості подій, що змінюють її чисельність, можуть бути зображені на демографічній сітці як для реальної, так і для гіпотетичної К.

КОД ОБ'ЄКТА ЦИФРОВОЇ КАРТИ (код объекта цифровой карты; code of digital map object) – умовне цифрове або літерне позначення, що присвоюється об'єкту цифрової карти.

КОДУВАННЯ ДАНИХ (кодирование данных; coding of data) – етап оброблення даних, перетворення на код будь-якої інформації для її подальшої обробки, передавання, зберігання тощо.

КОЕФІЦІЄНТ АСИМЕТРІЇ (коэффициент асимметрии; coefficient of skewness) – міра несиметричності розподілу. Якщо К.а. значно відрізняється від 0, розподіл є асиметричним. Щільність нормального розподілу симетрична відносно середнього. Найпростішим К.а. є стандартне відхилення між середньою величиною та модою: $As = \frac{\bar{x} - M_0}{\sigma}$. У разі правосторонньої асиметрії $As > 0$, лівосторонньої – $As < 0$. Складнішим, але більш точним коефіцієнтом асиметрії є відношення центрального моменту третього порядку μ_3 до куба середнього квадратичного відхилення σ^3 : $As = \frac{\mu_3}{\sigma^3}$.

КОЕФІЦІЄНТ АСОЦІАЦІЇ (коэффициент ассоциации; coefficient of association) – один з показників оцінки щільності зв'язку між дво-

ма альтернативними ознаками. Обчислюють за формулою: $K_a = \frac{ad - bc}{ad + bc}$, де a, b, c, d – кількість одиниць одночасної появи альтернативних ознак. Близькість K_a до одиниці свідчить про щільність зв'язку.

КОЕФІЦІЄНТ ВАРІАЦІЇ (коэффициент вариации; coefficient of variation) – один з показників варіації. Є відносною мірою випадкових коливань, що обчислюється як відношення середньоквадратичного відхилення до середньої величини варіюваної ознаки:

$$v = \frac{\sigma}{\bar{x}}$$

Виражається у відсотках або як безрозмірна величина (коефіцієнт). K_v дає уявлення про ступінь однорідності сукупності статистичної. Чим менша величина K_v , тим менше варіанти ознаки відрізняються одна від одної за значенням, і отже, тим більш однорідна статистична сукупність. K_v , будучи величиною відносною, абстрагує розходження величин абсолютних варіацій різних ознак і уможливує їх порівняння. Вибірковий K_v (який визначають при спостереженні вибірковому) визначають

як $\tilde{v} = \frac{\tilde{\sigma}}{\bar{x}}$, де $\tilde{\sigma}$ – середньоквадратичне відхилення вибіркове, \bar{x} – середнє вибіркове значення ознаки.

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ ВАНТАЖОПІДЙОМНОСТІ РУХОМОГО СКЛАДУ (коэффициент использования грузоподъемности подвижного состава; operating rate of rolling-stock carrying capacity) – ступінь використання вантажопідйомності рухомого поїзда на момент (у статиці) і в середньому на всьому шляху проходу (в динаміці). Є відношенням величини середнього статичного або динамічного навантаження (завантаження) фактичної до величини середньої статичної або динамічної вантажопідйомності засобів транспорту. Статичний $K_{в.в.р.с.}$ визначається як відношення загальної маси завантажених вантажів у тоннах до загальної величини тоннажу, визначеного як сумарна вантажопідйомність рухомого поїзда, зайнятого в окремих завантаженнях, рейсах, польотах, поїздах. Динамічний $K_{в.в.р.с.}$ визначається як відношення пробігу перевезених вантажів у тонно-кілометрах до пробігу рухомого поїзда з урахуванням вантажопідйомності засобу транспорту у тоннажо-кілометрах. При характеристиці використання парку вагонів і автомобільного парку розраховують статичний

і динамічний $K_{в.в.р.с.}$, для суден – динамічний $K_{в.в.р.с.}$. На повітряному транспорті обраховують динамічний коефіцієнт комерційного завантаження літаків (див. *Завантаження повітряного судна комерційне*).

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА (коэффициент использования земельного фонда для сельскохозяйственного производства; utilization factor of available land for agricultural production) – відношення площі сільськогосподарських угідь до площі земельного фонду.

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ ОРНИХ ЗЕМЕЛЬ (коэффициент использования пахотных земель; utilization factor of arable land) – відношення площі ріллі до площі орних земель.

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ ПАРКУ АВТОМОБІЛІВ (коэффициент использования парка автомобилей; operating rate of car fleet) – показник, що характеризує ступінь використання парку автомобілів (див. *Парк рухомого складу*) за певний календарний період. Визначається як відношення величини автомобіле-днів у роботі до величини автомобіле-днів у господарстві (див. *Автомобіле-день*).

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ ПАРКУ РУХОМОГО СКЛАДУ (коэффициент использования парка подвижного состава; operating rate of rolling stock) – частка часу знаходження засобів транспорту в експлуатації (у робочому парку) в загальному часі знаходження у розпорядженні підприємства. Визначається як відношення величини часу рухомого поїзда в експлуатації до величини часу парку в розпорядженні підприємства, виміряних з урахуванням або без урахування вантажопідйомності, пасажиромісткості або потужності засобів транспорту.

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ ПАСАЖИРОМІСТКОСТІ РУХОМОГО СКЛАДУ (коэффициент использования пассажироместности подвижного состава; utilization factor of rolling stock seating capacity) – кількість пасажирів, що припадає в середньому на одне місце пасажиромісткості засобу транспорту. Визначається на момент (статичний) або на весь шлях проходу з пасажиромісткості (динамічний). Статичний $K_{в.п.р.с.}$ визначається відношенням кількості перевезених (відправлених)

пасажирів до кількості місць у відправлених пасажирських поїздах, виконаних рейсах, польотах. Динамічний К.в.п.р.с. визначається як відношення пасажирообороту в пасажиро-кілометрах до пробігу засобів транспорту з урахуванням пасажиромісткості в пасажиро-місце-кілометрах. Обраховується при характеристиці використання літаків і вертольотів, автобусів і пасажирського флоту. На залізничному транспорті використання пасажиромісткості характеризується показником населеності пасажирського вагона.

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ ПЛОЩІ САДУ (коэффициент использования площади сада; utilization factor of orchard acreage)

– показник, що застосовується для характеристики ступеня використання площі саду й обчислюється як співвідношення фактичної та нормативної щільності посадки. Цей показник варто брати до уваги при визначенні резервів збільшення валових зборів плодово-ягідних насаджень.

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ ПОТУЖНОСТІ ЛОКОМОТИВА (коэффициент использования мощности локомотива; utilization rate of locomotive power)

– співвідношення між фактичною масою поїзда брутто і нормативною масою, встановленою графіком руху поїздів.

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ ПРОБІГУ АВТОМОБІЛЯ (коэффициент использования пробега автомобиля; utilization rate of vehicle mileage)

– показник, що характеризує питому вагу продуктивного пробігу автомобіля (з вантажем) у загальному пробізі. Дозволяє виявити співвідношення продуктивних і порожніх пробігів.

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ ПРОБІГУ РУХОМОГО СКЛАДУ (коэффициент использования пробега подвижного состава; utilization rate of rolling stock run)

– частка продуктивного пробігу (з вантажем, пасажирами по маршруту, з потягом поїзда) у загальному (лінійному) пробізі. Обраховується відношенням величини продуктивного пробігу до величини загального (лінійного) пробігу, що виміряні з урахуванням або без урахування вантажопідйомності, пасажиромісткості або потужності засобів транспорту. Водночас розраховуються показники, що характеризують частку допоміжного пробігу (у порожньому стані, на допоміжних роботах тощо) як відно-

шення величини допоміжного пробігу до величини загального (лінійного) пробігу.

На автомобільному транспорті розраховуються коефіцієнти пробігу з вантажем (для автомобілів, причепів), корисного пробігу (по маршруту для автобусів), платного пробігу (для таксі). На залізничному транспорті розраховуються частка завантаженого пробігу вагонів у цілому, частка пробігу локомотивів у голові поїздів, частка порожнього пробігу локомотивів. На морському транспорті розраховується коефіцієнт баластних пробігів (частина відстані, пройденої судном без вантажу).

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ РІЛЛІ (коэффициент использования пашни; arable land utilization factor)

– відношення посівної площі до площі ріллі.

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ (КОЕФІЦІЄНТ РОЗОРАНОСТІ) (коэффициент использования сельскохозяйственных угодий (коэффициент распаханности; agricultural land utilization factor))

– відношення площі ріллі до площі сільськогосподарських угідь. Цей показник також опосередковано характеризує якість землі.

КОЕФІЦІЄНТ ВИКОРИСТАННЯ ЧАСУ РУХОМОГО СКЛАДУ (коэффициент использования времени подвижного состава; rolling stock time utilization factor)

– частка виробничого часу в загальному бюджеті часу рухомого поїзда, що знаходиться в роботі (експлуатації). На автомобільному транспорті визначається як відношення часу автомобілів (причепів) у роботі до сумарного часу автомобілів (причепів) у наряді в автомобіле- або причепо-годинах.

На повітряному транспорті розраховується як відношення часу нальоту виробничих годин до загального часу парку виробничих літаків (вертольотів) у літако- або вертольото-годинах. На залізничному транспорті розраховується як відношення сумарного часу в русі та знаходження на проміжних станціях локомотивів і вагонів до загального бюджету часу парку локомотивів у локомотиво-годинах та робочого парку вагонів у вагоно-годинах. На водному транспорті для групи транспортних суден визначається як відношення сумарного ходового часу до загального бюджету часу транспортного флоту в експлуатації у тоннажо- або сило-добах.

КОЕФІЦІЄНТ ВИПЕРЕДЖЕННЯ (коэффициент опережения; *coefficient of lead*) – показник, що використовується при порівняльному аналізі інтенсивності динаміки паралельних рядів показників на основі темпів зростання (базисних або середніх) і визначається співвідношенням темпів зростання обраних показників.

КОЕФІЦІЄНТ ВИПРОМІНЮВАННЯ (ВИПРОМІНЮВАЛЬНА ЗДАТНІСТЬ) (коэффициент излучения; *излучательная способность*); *radiation coefficient*) – 1) відношення випромінювання поверхні до випромінювання абсолютно чорного тіла при тій самій температурі; чорне тіло має К.в. = 1, інші об'єкти – від 0 до 1; 2) потік, що випромінюється одиницею об'єму в одиниці тілесного кута.

КОЕФІЦІЄНТ ВИРІВНЮВАННЯ (коэффициент выравнивания; *alignment factor*) – коефіцієнт, що застосовується при розрахунку обсягу дотації вирівнювання та коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів, з метою зміцнення дохідної бази бюджетів місцевого самоврядування. Обсяг кошика доходів відповідного бюджету визначається із застосуванням індексу відносної податкоспроможності бюджету міста чи району на основі даних про фактичне виконання відповідного бюджету за три останні бюджетні періоди. Індекс відносної податкоспроможності є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці порівняно з аналогічним середнім показником по Україні у розрахунку на одного мешканця. К.в. застосовується до обчисленого за формулою обсягу дотації вирівнювання і визначається в межах від 0,6 до 1,0. При цьому загальний обсяг коштів, на який зменшується сума дотацій вирівнювання, є тотожним загальному обсягу коштів, на який зменшується сума коштів, що передаються до Державного бюджету України з місцевих бюджетів у разі застосування К.в.

КОЕФІЦІЄНТ ДЕТЕРМІНАЦІЇ (коэффициент детерминации; *coefficient of determination*) – одна з мір щільності кореляційного зв'язку. Обчислюється як відношення факторної дисперсії до загальної.

КОЕФІЦІЄНТ ДИТЯЧОЇ СМЕРТНОСТІ (коэффициент детской смертности; *coefficient of children's mortality*). Див. *Коефіцієнт смертності немовлят*.

КОЕФІЦІЄНТ ДОВІРИ (коэффициент доверия; *confidence coefficient*) – унормоване відхилення, що виражає ймовірність, з якою гарантовано, що середня генеральна потрапить у межі довірчого інтервалу (див. *Квантиль*).

КОЕФІЦІЄНТ ДОЖИТТЯ (коэффициент дожития; *aging factor*) – коефіцієнт пересування (у віці x), показник P_x таблиць смертності, у повних таблицях дорівнює відношенню L_{x+1} – табличного числа тих, хто живе в інтервалі віку від $x+1$ до $x+2$, до L_x – числа тих, хто живе в інтервалі віку від x до $x+1$. К.д. може тлумачитись як міра зменшення чисельності покоління за період від початку деякого і до початку наступного календарного року. Використовується при перспективних розрахунках чисельності населення (див. *Пересування за віком*) для переходу від початкового числа тих, хто живе у певній статеві-віковій групі, до числа тих, хто доживає до кінця періоду. К.д. слід відрізнити від імовірності дожиття (p_x), що дорівнює співвідношенню кількості тих, хто доживає до точного віку $x+1$ років, до числа тих, хто доживає до віку x років, тобто $p(x) = l_{x+1} / l_x$. К.д. має велике практичне значення у перспективних розрахунках чисельності населення для переходу від початкового числа тих, хто живе у певній статеві-віковій групі, до кількості тих із них, хто доживає до кінця періоду.

КОЕФІЦІЄНТ ЕКСЦЕСУ (коэффициент эксцесса; *coefficient of excess*) – одна з характеристик форми ряду розподілу. Термін був уперше введений Пірсоном у 1905 р. К.е. вимірює “пікообразність” розподілу. Якщо цей коефіцієнт значно відрізняється від 3, то функція щільності має або більш заокруглений ($Ek \ll 3$), або більш гострий пік ($Ek \gg 3$), ніж пік щільності нормального розподілу. Функція щільності нормального розподілу має ексцес, рівний 3. Оцінка К.е. розраховується за формулою: $Ek = \mu_4 : \sigma^4$, де μ_4 – момент четвертого порядку, σ – середньоквадратичне відхилення (див. *Ексцес*).

КОЕФІЦІЄНТ ЕЛАСТИЧНОСТІ (коэффициент эластичности; *elasticity coefficient*) – коефіцієнт α_j , $j = \overline{1, k}$ у рівнянні функціональної залежності між результативною ознакою і декількома факторними ознаками виду $Y = A_0 \cdot X_1^{\alpha_1} \cdot \dots \cdot X_k^{\alpha_k}$. Він задовольняє умову $\alpha_j = \frac{\partial y}{\partial x_j} \frac{x}{y}$ та показує, на скільки відсотків

зміниться (збільшиться при $\frac{\partial y}{\partial x_j} > 0$ або зменшиться при $\frac{\partial y}{\partial x_j} < 0$) результативна ознака при

збільшенні факторної ознаки x_j на 1%. К.е. узагальнюється і на регресію випадкової величини Y на X_1, X_2, \dots, X_k виду $\tilde{y} = \beta_0 + \beta_1 x_1 + \dots + \beta_k x_k$ та обчислюється за формулою: $\alpha_j = \beta_j \frac{x_{j,0}}{\tilde{y}_0}$,

де $x_{j,0}$ – деякий характерний рівень фактора x_j , \tilde{y}_0 – рівень результативної ознаки, отриманий за рівнянням регресії для $x_{j,0}$. На практиці використовується К.е., що обчислюється за

формулою: $\alpha_j = b_j \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$, де b_j – оцінка β_j , \bar{x} і \bar{y}

– середні арифметичні, отримані за вибіркою. Останній К.е. показує, на скільки відсотків у середньому змінюється результативна ознака, якщо певна факторна ознака збільшується на 1% за умови, що усі інші факторні ознаки дорівнюють своїм середнім арифметичним значенням.

КОЕФІЦІЄНТ ЖИВУЧОСТІ (коэффициент живучести; vitality rate) – індекс життєвості (індекс Покровського, індекс Покровського – Пірла), відношення числа народжених за деякий період (зазвичай за рік) до числа померлих за той самий час. Є приблизною характеристикою відновлення поколінь, що не потребує для розрахунку відомостей про чисельність населення. К.ж. дуже залежить від вікового складу населення і тому неточний. При позитивному природному прирості населення К.ж. більший за одиницю, при негативному – менший. Запропонований російським економістом В. Покровським і незалежно від нього – американським біологом Р. Пірлом. З появою достовірних даних щодо чисельності населення К.ж. як міра відтворення населення поступово був замінений показниками, що не залежать від вікового складу населення, наприклад неттокоєфіцієнтом відтворення населення, тому зараз К.ж. практично не використовується.

КОЕФІЦІЄНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДСОТКІВ ЗА КРЕДИТАМИ (коэффициент обеспечения процентов по кредитам; coefficient of interest on credit provision) – відношення балансового прибутку підприємства до сумарних відсоткових платежів. Показує, скільки разів відсотки покриваються прибутком підприємства. Є показником фінансової стабільності.

КОЕФІЦІЄНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЛАСНИМИ КОШТАМИ (коэффициент обеспечения собственными средствами; coefficient of own funds provision) – коефіцієнт, що розраховується як відношення різниці між обсягами джерел власних та притвірених до них коштів (за вираженням статей: “Розрахунки з учасниками”, “Резерви наступних витрат і платежів”, “Доходи майбутніх періодів”, “Реструктуризований борг”) і фактичною вартістю основних засобів та інших позаоборотних активів до фактичної вартості наявних у підприємства оборотних коштів.

КОЕФІЦІЄНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ (коэффициент обеспечения кредитоспособности; solvency ratio) – показник, що відображає співвідношення між власними коштами, які формують матеріальні обігові кошти, і залученими коштами (короткотермінові кредити та кредиторська заборгованість). Цей показник дозволяє визначити рівень ризику інвесторів щодо надання короткотермінових кредитів. Якщо рівень цього коефіцієнта менший за 0,5, підприємство для інвестора є некредитоспроможним.

КОЕФІЦІЄНТ ЗБИТКОВОСТІ (коэффициент убыточности; unprofitability ratio) – відношення суми виплаченого страхового відшкодування до страхової суми всіх об'єктів страхування, які постраждали внаслідок страхових випадків. Він може бути меншим за одиницю, дорівнювати одиниці, але не може її перевищувати.

КОЕФІЦІЄНТ ЗВ'ЯЗКУ ЯКІСНИХ ОЗНАК (коэффициент связи качественных признаков; coefficient of qualitative indications relation) – числова величина, що характеризує статистичний зв'язок двох якісних ознак. Для ознак, що вимірюють у порядкових шкалах, найбільш відомі коефіцієнти рангової кореляції Спірмена і Кенделла, а також відстань Кемпі. Для ознак, що вимірюють у номінальній шкалі, найбільш відомі коефіцієнти Пірсона і Чупрова.

КОЕФІЦІЄНТ ПОТЕЧНОГО ПОКРИТТЯ (коэффициент ипотечного покрытия; coefficient of mortgage discharge) – величина співвідношення між несплаченою емітентом основною сумою боргу за відповідним випуском звичайних іпотечних облігацій і розміром їх іпотечного покриття.

КОЕФІЦІЄНТ КОВАРІАЦІЇ ВИБІРКОВИЙ (ВИБІРКОВИЙ ЗМІШАНИЙ ЦЕН-

ТРАЛЬНИЙ МОМЕНТ ДРУГОГО ПОРЯДКУ (коэффициент ковариации выборочный (выборочный смешанный центральный момент второго порядка); **sample covariance coefficient (mixed central second-order moment of sample)**) – коефіцієнт коваріації, обчислений за вибіркою $(x_1, y_1), \dots, (x_n, y_n)$ з двовимірної сукупності двовимірної величини (X, Y) за формулою: $\tilde{K}(X, Y) = \overline{(X - \bar{x})(Y - \bar{y})} = \overline{XY} - \bar{x}\bar{y}$, де $\bar{x} = \sum_{i=1}^n \frac{x_i}{n}$, $\bar{y} = \sum_{i=1}^n \frac{y_i}{n}$, $\overline{XY} = \sum_{i=1}^n \frac{x_i y_i}{n}$,

$$\overline{(X - \bar{x})(Y - \bar{y})} = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{n}.$$

Використовують при обчисленні коефіцієнта кореляції $r(X, Y)$ вибіркового.

КОЕФІЦІЄНТ КОВАРІАЦІЇ ВИПАДКОВИХ ВЕЛИЧИН (ЗМІШАНИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ МОМЕНТ ДРУГОГО ПОРЯДКУ, КОРЕЛЯЦІЙНИЙ МОМЕНТ) (коэффициент ковариации случайных величин (смешанный центральный момент второго порядка, корреляционный момент); **covariance coefficient of random variables (mixed central second-order moment, correlation moment)**) – характеристика стохастичного зв'язку між двома ознаками, що розраховується за формулою: $K_{xy} = M[(X - MX)(Y - MY)] = M(XY) - MX \cdot MY$, де MX – математичне сподівання величини X . Використовують при обчисленні коефіцієнта кореляції $\rho(X, Y)$.

КОЕФІЦІЄНТ КОНКОРДАЦІЇ (коэффициент конкордации; **coefficient of concordance**) – характеристика зв'язку між декількома якісними ознаками, що вимірюються в порядковій шкалі. Визначається також для оцінювання ступеня узгодженості думок експертів при ранжуванні ними варіантів якісних ознак. Якщо ранги за окремими варіантами не повторюються, то значення К.к. визначається за формулою $W = \frac{12S}{m^2(n^3 - n)}$, де m – кількість експертів, n – кількість варіантів, $S = \sum d^2$ – сума квадратів відхилень суми рангів за окремими варіантами від середньої суми рангів.

КОЕФІЦІЄНТ КОНКОРДАЦІЇ ВИБІРКОВИЙ (коэффициент конкордации выборочный; **sample coefficient of concordance**) – коефіцієнт конкордації, що визначається при спостереженні вибіркового у вибірці обсягу n із m -вимірної генеральної сукупнос-

ті $X = (X_1, X_2, \dots, X_m)^T$, ознаки X_j якої можна вимірювати в порядковій шкалі. К.к.в. (узгодженості) обчислюється за формулою

$$W_m = \frac{12}{m^2(n^3 - n)} \sum_{k=1}^n \left[\sum_{j=1}^m (i_k)_j - \frac{m(n+1)}{2} \right], \text{ де } (i_k)_j$$

– ранг j -ї ознаки, тобто i_k -й член варіаційного ряду ознаки.

КОЕФІЦІЄНТ КОНТИНГЕНЦІЇ (коэффициент контингенции; **coefficient of contingency**) – показник, що використовується для вивчення залежності між альтернативними ознаками на основі формули:

$$K_k = \frac{ad - bc}{\sqrt{(a+b)(b+d)(a+c)(c+d)}}, \text{ де } a, b, c, d - \text{ числа одиниць у чотириклітинковій таблиці. К.к. змінюється від } 1 \text{ до } -1, \text{ але завжди менше коефіцієнта асоціації.}$$

КОЕФІЦІЄНТ КОНТРАСТНОСТІ (коэффициент контрастности; **contrast coefficient**) – градієнт прямолінійної ділянки характеристичної кривої.

КОЕФІЦІЄНТ КОНЦЕНТРАЦІЇ (коэффициент концентрации; **concentration factor**) – узагальнююча характеристика відхилення розподілу від рівномірного. К.к. визначається як півсума модулів відхилень $K = \frac{1}{2} \sum_{j=1}^m |d_j - D_j|$, де d_j – частки розподілу за кількістю елементів, D_j – частки розподілу за обсягом елементів ознаки. Значення К.к. коливаються у межах від 0 до 1. У рівномірному розподілі $K=0$. Чим помітніша концентрація, тим більше значення K відхиляється від 0.

КОЕФІЦІЄНТ КОНЦЕНТРАЦІЇ ДОХОДІВ (ІНДЕКС ДЖІНІ) (коэффициент концентрации доходов (индекс Джини); **coefficient of income concentration (Gini index)**) – характеристика ступеня відхилення фактичного розподілу отриманих доходів від лінії їх рівномірного розподілу. Величина коефіцієнта може варіювати від 0 до 1, при цьому чим вище значення показника, тим більш нерівномірний розподіл доходів в економіці. Індекс Джіні розраховується за такою формулою:

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1}^n P_i \text{ cum } Y_i + \sum_{i=1}^n P_i Y_i,$$

де P_i – частка населення i -ї групи у загальній чисельності населення; Y_i – частка доходів (витрат) населення i -ї групи; $\text{cum } Y_i$ – кумулятивна

частка доходів (витрат); n – кількість груп населення.

КОЕФІЦІЄНТ КОРЕЛЯЦІЇ (коэффициент корреляции; correlation coefficient) – числова характеристика спільного розподілу двох випадкових величин, що виражає їхній взаємозв'язок. К.к. розраховують за такими тотожними формулами: $r_{xy} = r(X, Y) = \frac{M(X - MX)(Y - MY)}{\sigma_x \cdot \sigma_y} = \frac{M(XY) - MX \cdot MY}{\sigma_x \cdot \sigma_y}$, де MX , σ_x – відповідно,

математичне сподівання і відхилення середнє квадратичне величини X , а MY , σ_y – відповідні характеристики величини Y . Якщо (X, Y) – двовимірна нормально розподілена величина, то $|r|$ є вимірником ступеня залежності величин X і Y . Якщо закон розподілу двовимірної величини (X, Y) відмінний від нормального, $|r|$ вимірює ступінь лінійної залежності. Для лінійного зв'язку на практиці використовується лінійний коефіцієнт кореляції

(Пірсона) r : $r = \frac{\sum x_i y_i - n\bar{x}\bar{y}}{n\sqrt{\sigma_x^2 \sigma_y^2}}$, або, що те ж саме, $r = \frac{\sum (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x_i - \bar{x})^2 \sum (y_i - \bar{y})^2}}$.

КОЕФІЦІЄНТ КОРЕЛЯЦІЇ ВИБІРКОВИЙ (коэффициент корреляции выборочный; sample correlation coefficient) – коефіцієнт кореляції, розрахований за результатами $(X_1, Y_1), \dots, (X_n, Y_n)$ спостереження вибіркового двовимірної величини (X, Y) за такою фор-

мулою: $\tilde{r}_{xy} = \tilde{r}(X, Y) = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{n \cdot \sigma_x \sigma_y}$, де

$\sigma_x = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}$ – вибіркове середньоква-

дратичне відхилення величини X . Величина $|r|$ вимірює ступінь лінійної залежності результатів x_i і y_i , $i = 1, n$, спостережень. Якщо $r > 0$, то при збільшенні значень однієї з величин друга має тенденцію до збільшення. Якщо $r < 0$, то при збільшенні значень однієї величини друга має тенденцію до зменшення.

КОЕФІЦІЄНТ КОРЕЛЯЦІЇ МНОЖИННИЙ (СУКУПНИЙ КОЕФІЦІЄНТ КОРЕЛЯЦІЇ) (коэффициент корреляции множественный (совокупный) коэффициент корреляции); multiple-correlation coefficient

(summary coefficient of correlation)) – міра інтенсивності чи ступеня щільності лінійного статистичного зв'язку (залежності) між однією з випадкових величин X_j і лінійною комбінацією набору інших $X_1, \dots, X_{j-1}, X_{j+1}, \dots, X_n$. Величина коефіцієнта кореляції множинного $R_{j,(1,\dots,n)}$ не може бути меншою за абсолютну величину будь-якого коефіцієнта парної чи часткової кореляції з таким самим первинним індексом, вона змінюється у межах від 0 до 1. К.к.м. знаходять зі співвідношення $1 - R_{j,(1,\dots,n)}^2 = |R|/R_{jj}$, де $|R|$ – визначник кореляційної матриці, а R_{jj} – алгебраїчне доповнення jj -го елемента цього визначника. При визначенні оцінки $\tilde{R}_{j,(1,\dots,n)}$ (вибіркового К.к.м.) використовують матрицю коефіцієнтів кореляції вибіркового. Вибірковий К.к.м. є зміщеною оцінкою. К.к.м. ніколи не зменшується при розширенні набору величин, щодо яких вимірюють залежність X_j . Значущість вибіркового К.к.м. перевіряють за допомогою критерію Фішера (F -критерію). Квадрат К.к.м. $R_{j,(1,\dots,n)}^2$ називається коефіцієнтом детермінації.

КОЕФІЦІЄНТ КОРЕЛЯЦІЇ ЧАСТКОВИЙ (коэффициент корреляции частный; partial coefficient of correlation) – міра лінійної залежності між двома випадковими величинами з деякою сукупності випадкових величин у тому випадку, коли виключено вплив інших.

К.к.ч. – коефіцієнт безпосереднього статистичного зв'язку між двома ознаками X_i і X_j як елементами фіксованої системи статистичних показників, що характеризують досліджуване явище чи процес. Він відображає лише ті зв'язки між X_i і X_j , які не можуть бути віднесені до супутніх зв'язків, що враховуються у лінійному представленні X_i і X_j через інші ознаки. К.к.ч. визначається як коефіцієнт кореляції залишків $e_i = X_i - x_i$ і $e_j = X_j - x_j$. При $n = 3$ використовується формула: $r_{12,3} = \frac{r_{12} - r_{13}r_{23}}{\sqrt{(1-r_{13}^2)(1-r_{23}^2)}}$. При

більших n використовують матрицю коефіцієнтів кореляції парних $R = (r_{ij})$ ($i, j = 1, \dots, n$) і обернену до неї $R^{-1} = (r_{ij}^{-1})$. К.к.ч. r_{ij} визначають за формулою: $r_{ij} = -r_{ij} / \sqrt{r_{ii}r_{jj}}$ ($i \neq j$). Крім того, $(r_{ij}^{-1})^2 = \beta_{ij}\beta_{jj}$, де β_{ij} – коефіцієнти при x_i у лінійній регресії X_j за іншими показниками X .

КОЕФІЦІЄНТ КУКА (коэффициент Кука; Kuck ratio) – коефіцієнт рівня платоспроможності банків та інших фінансово-кредитних установ. К.К. характеризує співвідношення між

власними активами та зобов'язаннями банку. При цьому структуру вимог банку оцінюють з урахуванням рівня їх ризику.

КОЕФІЦІЄНТ ЛІКВІДНОСТІ (коэффициент ликвидности; liquidity ratio) – показник для визначення здатності підприємства своєчасно оплатити свої боргові зобов'язання за рахунок власних активів. Розрізняють коефіцієнти абсолютної та поточної ліквідності.

КОЕФІЦІЄНТ ЛІКВІДНОСТІ БАНКУ (коэффициент ликвидности банка; bank liquidity ratio) – 1) показник спроможності банку перетворювати активи у наявні гроші для задоволення вимог вкладників щодо отримання своїх внесків і задоволення потреб клієнтів у позиках. Для комерційних банків К.л.б. встановлюється Національним банком України як нормативне співвідношення між активами та зобов'язаннями банку з урахуванням терміну погашення зобов'язань і можливостей реалізації активів.

КОЕФІЦІЄНТ ЛОКАЛІЗАЦІЇ (коэффициент локализации; localization coefficient) – показник нерівномірності розподілу, що розраховується для кожної j -ї складової сукупності як відношення частки ознаки D_j до цієї складової до частки за її обсягом: $L_j = \frac{D_j}{d_j}$. За рівномірного

розподілу всі значення $L_j=1$. У випадку концентрації значень ознаки в j -ій складовій $L_j > 1$ і навпаки.

КОЕФІЦІЄНТ НАРОДЖУВАНОСТІ СУМАРНИЙ (коэффициент рождаемости суммарный; cumulative birth rate) – показник, що характеризує середню кількість дітей, народжених жінкою у гіпотетичному поколінні за все її життя, за умови збереження в кожній віковій групі існуючого рівня народжуваності. К.н.с. розраховується як сума вікових коефіцієнтів народжуваності за всіма віковими інтервалами, його розмір не залежить від вікового складу населення і характеризує середній рівень народжуваності в календарному році, для якого він визначається.

КОЕФІЦІЄНТ ОБІГОВОСТІ ОБОРОТНИХ ЗАСОБІВ (коэффициент оборачиваемости оборотных средств; turnover ratio of circulating assets) – відношення виручки (валового доходу) від реалізації продукції, без урахування податку на додану вартість та акцизного збору, до суми оборотних засобів підприємства.

КОЕФІЦІЄНТ ПАРНОЇ КОРЕЛЯЦІЇ (коэффициент парной корреляции; coefficient of pair correlation) – показник щільності лінійного статистичного зв'язку r двох випадкових змінних X і Y (див. *Моменти*). У спостереженні вибірковому вибірковий К.п.к. розраховують за формулою вибіркового коефіцієнта кореляції. Вибірковий К.п.к. служить оцінкою точковою для відповідного генерального К.п.к. Значення К.п.к. знаходиться у межах від -1 до $+1$, причому якщо $r = \pm 1$, ознаки X і Y лінійно функціонально пов'язані. Якщо $r > 0$, то між ними наявний додатний (прямий) кореляційний зв'язок, якщо $r < 0$ – від'ємний (обернений). У випадку $r = 0$ говорять, що X і Y не корелюють. Чим ближче r до ± 1 , тим щільніший зв'язок.

КОЕФІЦІЄНТ ПЕРЕВІЗНОСТІ ВАНТАЖІВ (коэффициент перевозимости грузов; coefficient of freight transportation) – показник, що характеризує відношення обсягів перевезень окремих видів продукції та обсягу їх виробництва. Це відношення кількості відправленого (перевезеного) вантажу до величини виробництва (валового збору, видобутку) відповідної продукції за певний період (зазвичай рік). Характеризує частку виробленої продукції, перевезеної всіма або окремими видами транспорту. Для правильної характеристики перевізності вантажів необхідне усунення повторного рахунку перевезень одних і тих самих вантажів різними видами транспорту.

КОЕФІЦІЄНТ ПЕРЕРАХУВАННЯ ВАНТАЖІВ (коэффициент пересчета грузов; coefficient of freight converting) – відносна величина, що використовується для переведення показника обсягу вантажу в його масу. Оскільки К.п.в. – середня величина, маса вантажу для кожного конкретного перевезення (партії вантажів) є умовною.

КОЕФІЦІЄНТ ПІРСОНА (коэффициент Пирсона; Pearson factor) – один з коефіцієнтів зв'язку якісних ознак, що вимірюються

у номінальній шкалі. К.П. χ^2 визначають за

формулою: $\chi^2 = \sum_{s,t} \frac{(\tilde{p}_{st} - \tilde{p}_s \cdot \tilde{p}_t)^2}{\tilde{p}_s \cdot \tilde{p}_t}$, де \tilde{p}_{st} – част-

ка об'єктів, що мають s -те значення однієї і t -те значення іншої ознаки:

$\tilde{p}_s = \sum \tilde{p}_{st}$, $\tilde{p}_t = \sum \tilde{p}_{st}$; $s = 1, \dots, m_1$; $t = 1, \dots, m_2$; m_1, m_2 – відповідно, кількість груп за рядками

та графами таблиці спряженості (див. *Таблиці спряженості*). К.П. невід'ємний і приймає нульове значення тоді і тільки тоді, коли ознаки статистично незалежні. В умовах випадкового і незалежного відбору об'єктів при статистичній незалежності ознак величина $n\chi^2$ (де n – загальна кількість спостережень) має асимптотичний розподіл χ^2 з $(m_1 - 1)(m_2 - 1)$ ступенями свободи.

КОЕФІЦІЄНТ ПЛИННОСТІ КАДРІВ (коэффициент текучести кадров; coefficient of staff turnover) – показник, що характеризує надлишковий оборот працівників і розраховується як відношення кількості працівників, яких звільнено за звітний період за прогули та інші порушення трудової дисципліни, а також за власним бажанням з поважних причин (за угодою сторін; прийняття на роботу за конкурсом; переїзду на нове місце проживання; хвороби або інвалідності; необхідності догляду за хворими; вступу до навчального закладу; виходу на пенсію та ін.), до середньооблікової кількості штатних працівників (див. *Кількість штатних працівників середньооблікова*).

КОЕФІЦІЄНТ ПОГЛИНАННЯ (коэффициент поглощения; absorption coefficient) – відношення потоку випромінювання, що поглинуте певним тілом, до потоку випромінювання, що впав на нього.

КОЕФІЦІЄНТ ПОПРАВКОВИЙ (коэффициент поправочный; correction factor) – коефіцієнт у формі величини відносної, що використовується для виправлення даних статистичного спостереження, у процесі якого мали місце похибки реєстрації. К.п. встановлюється проведенням спеціально організованого вибіркового спостереження як відношення величин показника, отриманого в результаті вибіркового спостереження, і спостереження, що перевіряють. Правку виконують множенням первинних даних статистичного спостереження на К.п. Така поправка припустима лише за дуже малого значення К.п., інакше роблять висновок, що дані статистичного спостереження непридатні для використання.

КОЕФІЦІЄНТ ПОСТІЙНОСТІ КАДРІВ (коэффициент постоянства кадров; coefficient of staff constancy) – відношення кількості працівників, які перебували в обліковому складі весь звітний рік, до середньооблікової кількості штатних працівників за рік (див. *Кількість штатних працівників середньооблікова*).

Кількість працівників, які перебували в обліковому складі весь рік, визначається так: із облікової кількості штатних працівників (див. *Кількість штатних працівників облікова*) на 1 січня вираховується кількість працівників, які вибули впродовж року (крім переведених на інші підприємства), але не виключаються працівники, які вибули із числа прийнятих у звітному році, оскільки в обліковому складі штатних працівників на 1 січня їх не було.

КОЕФІЦІЄНТ ПРИРОДНОГО ПРИРОСТУ НАСЕЛЕННЯ (коэффициент естественного прироста населения; rate of the natural population increase) – відношення природного приросту населення ΔP до середнього населення \bar{P} за певний період часу: $k = \frac{\Delta P}{\bar{P}}$. К.п.п.н. може

бути одержаний також як різниця коефіцієнтів народжуваності та смертності. Він може бути додатним, від'ємним або навіть дорівнювати нулю (відповідно, чисельність населення зростає, зменшується чи залишається постійною) залежно від співвідношення рівнів і динаміки народжуваності та смертності; негативні значення пов'язані зі значними порушеннями вікової структури населення. Коефіцієнт зазвичай виражається в проміле, діапазон його звичайних значень – від 0 до 30–35‰.

КОЕФІЦІЄНТ ПРИРОДНОГО ПРИРОСТУ НАСЕЛЕННЯ ІСТИННИЙ (коэффициент естественного прироста населения истинный; true rate of the natural population increase) – власний коефіцієнт природного приросту населення, коефіцієнт прогресивності режиму відтворення, коефіцієнт Лоткі, коефіцієнт природного приросту стабільного населення, що відповідає цьому режиму відтворення населення. К.п.п.н.і. – спосіб аналізу демографічної ситуації шляхом проєкції її на майбутню динаміку населення. З цією метою поряд з К.п.п.н.і. (r) розглядають істинні коефіцієнти народжуваності (b) і смертності (m), що дорівнюють відповідним характеристикам стабільного населення: $r = b - m$.

На відміну від коефіцієнта природного приросту населення (міри зміни чисельності конкретного населення), К.п.п.н.і. не залежить від існуючої вікової структури населення і вимірює сукупний вплив лише режиму народжуваності та смертності на динаміку чисельності населення. У стаціонарному населенні при $r = 0$ (просте відтворення) відбувається кількісне заміщення батьківських поколінь поколінням ді-

тей; у стабільному населенні при $r < 0$ (звужене відтворення) кількісне заміщення поколінь не забезпечується, при $r > 0$ (розширене відтворення) населення від покоління до покоління зростає. Стосовно реального населення вказані співвідношення характеризують не дійсну міру зростання його чисельності в момент спостереження (для якого розраховано К.п.п.н.і., оскільки вікова структура реального населення, що склалася під впливом режиму відтворення в минулому, зазвичай не відповідає віковій структурі стабільного населення), а гіпотетичну ситуацію, можливу лише за умови збереження протягом досить тривалого часу незмінного режиму відтворення, тобто незмінних вікових інтенсивностей народжуваності та смертності.

КОЕФІЦІЄНТ ПРИРОСТУ НАСЕЛЕННЯ (коэффициент прироста населения; population growth rate) – відношення загального приросту населення за певний період часу (рік, місяць

тощо) до середнього приросту населення за цей самий період: $\frac{P_n - P_{n-1}}{\bar{P}_{n-1,n}}$, де P – чисельність населення, \bar{P} – середня чисельність населення, індекси n та $n-1$ відносять величину відповідно до поточного та попереднього періоду. К.п.п. виражається як просте співвідношення двох чисел, а також, помножений на 100 чи 1000, – у процентах чи промілі; може бути додатним, від'ємним чи навіть дорівнювати нулю (відповідно, чисельність населення зростає, зменшується чи залишається постійною). К.п.п. не слід плутати з темпом приросту населення.

КОЕФІЦІЄНТ ПРОГРЕСИВНОСТІ РЕЖИМУ ВІДТВОРЕННЯ (коэффициент прогрессивности режима воспроизводства; progressiveness rate of reproduction conditions). Див. *Коефіцієнт природного приросту населення істинний*.

КОЕФІЦІЄНТ РАНГОВОЇ КОРЕЛЯЦІЇ КЕМЕНІ (коэффициент ранговой корреляции Кемени; Kamanu rank correlation coefficient) – один з коефіцієнтів зв'язку якісних ознак, що вимірюють у порядкових шкалах. При розрахунку К.р.к.К. виходять із квадратних матриць величин, a_{ij} , $i, j = 1, 2, \dots, N$, де N – кількість об'єктів, зіставлених з кожною ознакою за правилом: $a_{ij} = 1$, якщо i передре j ; $a_{ij} = 0$, якщо $i = j$; $a_{ij} = -1$, якщо $i > j$. К.р.к.К. $\tau(a, b)$ розраховують як коефіцієнт кореляції відповідних

матриць (a_{ij}) і (b_{ij}) : $\tau = \sum_{i,j=1}^N (a_{ij} b_{ij}) / \sqrt{\sum_{i,j=1}^N a_{ij}^2 \sum_{i,j=1}^N b_{ij}^2}$.

При випадковій і незалежній появі об'єктів в умовах гіпотези незалежності ознак розподіл $\tau(a, b)$ асимптотично (за N) нормальний з нульовим середнім.

КОЕФІЦІЄНТ РАНГОВОЇ КОРЕЛЯЦІЇ КЕНДЕЛЛА (коэффициент ранговой корреляции Кенделла; Kendall rank correlation coefficient) – один з коефіцієнтів кореляції між векторами рангів, що відповідають досліджуваним ознакам, які вимірюються в порядкових шкалах. Якщо є зв'язані ранги, тобто еквівалентні об'єкти, то їм приписують один і той самий ранг, що дорівнює середньому арифметичному значенню номерів цих об'єктів у ранжованому варіаційному ряді.

КОЕФІЦІЄНТ РАНГОВОЇ КОРЕЛЯЦІЇ СПИРМЕНА (коэффициент ранговой корреляции Спирмена; Spearman rank correlation coefficient) – один з коефіцієнтів кореляції між векторами рангів, що відповідають досліджуваним ознакам, які вимірюються в порядкових шкалах. Якщо множина об'єктів строго ранжована за певною ознакою, то ранги – це номери об'єктів у порядку зростання. Якщо зв'язаних рангів немає, коефіцієнт Спірмена обчислюється за формулою: $r = 1 - \frac{6}{n^3 - n} \sum_{i=1}^n (R_i - S_i)^2$,

де R_i, S_i – ранги об'єкта i за ознаками X, Y ; n – кількість пар значень (X, Y) .

КОЕФІЦІЄНТ РЕГРЕСІЇ (коэффициент регрессии; coefficient of regression) – параметр b у лінійному рівнянні регресії; вказує, на скільки одиниць в середньому зміниться y зі зміною x на одиницю. Він має одиницю вимірювання результативної ознаки. У випадку прямого зв'язку b – величина додатна, а при зворотному – від'ємна. Параметр a – вільний член рівняння регресії, тобто це значення Y при $x = 0$. Якщо x не набуває нульових значень, цей параметр має лише розрахункове призначення.

КОЕФІЦІЄНТ СЕЗОННОСТІ (коэффициент сезонности; seasonality factor) – показник інтенсивності коливань сезонних. У загальному вигляді визначається як відношення рівня динаміки у формі щомісячних (щоквартальних тощо) даних до деякого теоретичного чи середнього рівня, що приймається за базу порівнян-

ня, й обраховується за формулами: $I_s = \frac{Y_t}{\bar{Y}}$ (1) або $I_s = \frac{Y_t}{Y}$ (2), де Y_t – фактичні рівні ряду динаміки; Y_t – згладжені (вирівняні, теоретичні) рівні ряду динаміки; \bar{Y} – середня величина із рівнів ряду динаміки.

Сукупність К.с. характеризує сезонну хвилю. Способи визначення сезонної хвилі залежать, перш за все, від характеру тенденцій ряду динаміки.

Спостерігаючи сезонні коливання протягом ряду років, для кожного місяця, кварталу і т. д. можна обчислити середні (медіани), які приймаються за характеристики сезонних коливань (див. *Колівання сезону*).

Розрахунок К.с. можна здійснювати за формулою (2) способом простих середніх. За цим способом середні рівні однойменних місяців (якщо щомісячна динаміка взята за декілька років) порівнюються з середнім місячним рівнем за увесь період, охоплений динамічним рядом. Застосовуються також способи розрахунку К.с. на основі методу ковзних середніх, коли за конкретними рівнями ряду розраховуються згладжені ковзні середні, які отримуються з плинних сум шляхом послідовного зсуву на одну дату сумарних показників з послідовним діленням на число дат, що відповідають довжині сезонної складової (тобто 4 квартали, 12 місяців, 7 днів і т. д.).

При визначенні К.с. застосовуються і методи аналітичного вирівнювання, що дозволяють розкласти загальний індекс фізичного обсягу на складові: $Y_t = U_t V_t + E_t$, де Y_t – рівень ряду в момент часу t ($t = 1, 2, \dots, T$); U_t – тренд у момент часу t ; V_t – сезонний компонент; E_t – випадковий компонент.

КОЕФІЦІЄНТ СМЕРТНОСТІ НЕМОВЛЯТ (коэффициент младенческой смертности; infantile mortality rate) – коефіцієнт дитячої смертності, показник демографічної статистики, що вимірює рівень смертності дітей віком 0 років і ймовірність смерті дитини віком до 1 року. Розрахунок К.с.н. має важливе значення, оскільки рівень смертності немовлят значно вищий за смертність у наступних вікових групах; цей показник є одним з найбільш точних загальних показників рівня охорони здоров'я та соціально-економічного розвитку країни. На відміну від коефіцієнтів смертності для інших вікових груп, при розрахунку К.с.н. число померлих співвідноситься з числом народжених,

а не з середньою чисельністю населення. К.с.н. реального покоління отримують як співвідношення числа померлих у віці до 1 року (впродовж цього та наступного календарного року) до числа народжених у цьому році. У випадку, коли народжених не можна розподілити за поколіннями, використовують Ратса формулу. Найбільш достовірним є К.с.н. розрахований за методом Р. Бека, що іноді називають істинним К.с.н. Формула для його обчислення:

$$q_0 = \frac{M_0^{-1} \cdot M_0^0}{N_0 \cdot L_0} - \frac{M_0^{-1}}{L_0} - \frac{M_0^0}{N_0},$$

де L_0 – число дітей віком до 1 року з покоління народжених в минулому році, які дожили до початку цього року; M_0^{-1} , M_0^0 – числа померлих дітей у віці до 1 року з покоління народжених в минулому та цьому роках відповідно; N_0 – число народжених у цьому році.

КОЕФІЦІЄНТ СТРАХОВОГО СТАЖУ (коэффициент страхового стажа; coefficient of insurance length) – величина, що визначається відповідно до чинного законодавства для обрахування страхового стажу при обчисленні розміру пенсії у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

КОЕФІЦІЄНТ СУДИМОСТІ (коэффициент судимости; conviction coefficient) – кількість засуджених осіб (за вироками судів, що набрали законної чинності) на 100 000 наявного середньорічного населення.

КОЕФІЦІЄНТ ТАРИФНІЙ (коэффициент тарифный; tariff coefficient) – відношення годинної (денної) тарифної ставки відповідного розряду тарифної сітки до годинної (денної) тарифної ставки першого розряду, прийнятої за одиницю. Відношення К.т. вищого розряду до К.т. першого розряду є діапазоном тарифної сітки.

КОЕФІЦІЄНТ ТЕХНІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПАРКУ РУХОМОГО СКЛАДУ (коэффициент технической готовности парка подвижного состава; coefficient of technical readiness of rolling-stock) – частка технічно справних засобів транспорту в загальному їх парку на підприємстві (див. *Парк рухомого складу*). Для автомобільного транспорту обчислюється на визначену дату як відношення кількості технічно справних автомобілів (на ходу) до облікового числа всіх автомобілів за певний період.

КОЕФІЦІЄНТ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ІМПОРТОЗАЛЕЖНОСТІ (коэффициент техноло-

гической импортозависимости; coefficient of technological import dependence) – коефіцієнт, що оцінює частку імпорту у внутрішньому використанні технологічних знань на основі даних балансу платежів за технології. К.т.і. (ІР) може розраховуватися за такою формулою:

$$IP = \frac{TI}{BESF + TI - TE},$$

де TI – обсяг імпорту технологій; $BESF$ – обсяг фінансування досліджень і розробок за рахунок коштів підприємницького сектору; TE – обсяг експорту технологій.

КОЕФІЦІЄНТ ЧУПРОВА (коэффициент Чупрова; Chuprov coefficient) – один з коефіцієнтів зв'язку якісних ознак, що вимірюються у номінальній шкалі. К.Ч. T^2 визначається за формулою: $T^2 = \chi^2 / \sqrt{(m_1 - 1)(m_2 - 1)}$, де χ^2 – коефіцієнт Пірсона; m_1, m_2 – відповідно, кількість груп за рядками та графами таблиці спряженості (див. *Таблиці спряженості*). К.Ч. невід'ємний і приймає нульове значення тоді і тільки тоді, коли ознаки статистично незалежні.

КОЕФІЦІЄНТИ ДЕМОГРАФІЧНІ СТАНДАРТИЗОВАНІ (коэффициенты демографические стандартизированные; standardized demographic rates) – показники, в яких еліміновано вплив різних вікових та інших структур населення на розмір коефіцієнта природного руху населення шляхом приведення вікового складу населення до деякого стандарту. Порівнюваність забезпечується виключенням відмінностей у складі (структурі) груп, що зіставляються. Тобто К.д.с. не мають власного самостійного значення (оскільки залежать від стандарту), вони використовуються лише для порівняння. Вибір стандарту впливає не тільки на величину самих К.д.с., але й на відмінності між ними.

КОЕФІЦІЄНТИ МІГРАЦІЇ (коэффициенты миграции; migration rates) – показники інтенсивності міграції, міри інтенсивності міграції, розрахункові відносні показники, що використовуються під час аналізу міграції населення. У загальному вигляді К.м. обчислюються як відношення відповідних абсолютних показників міграції до середнього населення території з / без урахування міграції. Найбільш поширені К.м. з прибуття та К.м. з вибуття, що розраховуються як відношення числа осіб, які переселилися на певну територію, або числа осіб, що виселилися з неї, за деякий період (зазвичай за

рік) до середньорічної чисельності її населення. Зазвичай К.м. доповнюються показниками відносного обороту міграції та відносного міграційного приросту населення (на 1000 жителів). До загальних коефіцієнтів міграції належать:

- коефіцієнт валової міграції (або коефіцієнт інтенсивності міграційного обороту, кількість мігрантів у середньому на 1000 населення), $K = (P + V) / \bar{S} \cdot 1000$, де P – загальна чисельність прибулих, V – загальна чисельність вибулих, \bar{S} – середньорічна чисельність населення;
- коефіцієнт інтенсивності прибуття (кількість прибулих у середньому на 1000 населення), $K_p = P / \bar{S} \cdot 1000$;
- коефіцієнт інтенсивності вибуття (кількість вибулих у середньому на 1000 населення), $K_v = V / \bar{S} \cdot 1000$;
- коефіцієнт механічного приросту (інтенсивність зміни чисельності населення за рахунок міграції), $K_m = (P - V) / \bar{S} \cdot 1000$.

Усі ці показники можуть обчислюватися також для окремих соціально-демографічних груп. Тоді їх називають спеціальними або частковими К.м., і базою порівняння для них є чисельність населення з досліджуваною характеристикою (вік, стать, професія тощо). Застосовується ряд інших К.м., що враховують потоки міграції між декількома територіями і чисельність населення кожної з них (міжрайонні та міждержавні К.м. з виділенням країн близького та далекого зарубіжжя).

КОЕФІЦІЄНТИ НАВАНТАЖЕННЯ (коэффициенты нагрузки; coefficient of demographic pressure). Див. *Навантаження демографічне*.

КОЕФІЦІЄНТИ НАРОДЖУВАНОСТІ (коэффициенты рождаемости; birth rates) – вимірювачі рівня народжуваності, що визначаються як відношення числа живонароджених дітей до відповідної чисельності населення. Як і інші коефіцієнти інтенсивності демографічних процесів, К.н. класифікуються на загальні, спеціальні (чоловічий і жіночий) та часткові (вікові, кумулятивні тощо).

Найбільш поширений загальний (грубий) коефіцієнт народжуваності (n), що обчислюється як $n = \frac{N}{T \cdot P} \cdot 1000$, де T – період (років); P – чисельність населення на середину періоду, N – число народжених за цей період дітей. Розраховується зазвичай у проміле (‰). За наближеною шкалою оцінки, запропонованою Б. Урланісом і В. Борисовим, загальні коефіцієнти, менші за 16‰, вважаються низькими, від

16 до 24% – середніми, від 25 до 29% – вище середніх, від 30 до 39% – високими, а 40% і більше – дуже високими. Величина загального К.н. залежить не тільки від інтенсивності процесу народжуваності, а й від статево-вікової та шлюбної структур населення, тому він дає лише наближене уявлення про рівень народжуваності.

Спеціальний К.н. (F) – відношення числа народжених (N) до числа жінок репродуктивного віку 15–49 років (W) за певний період

$$F = \frac{N}{T \cdot W} \cdot 1000. \text{ Його величина залежить від}$$

вікової структури жінок цього вікового інтервалу. Загальний коефіцієнт пов'язаний зі спеціальним таким співвідношенням: $n = F \cdot k$, де k – частка жінок 15–49 років у всьому населенні. Інколи спеціальний К.н. розраховується і для чоловіків (F^M) як відношення числа народжених до числа чоловіків 15–49 років (M):

$$F^M = \frac{N}{T \cdot M} \cdot 1000. \text{ Оскільки верхня межа репро}$$

дуктивного віку чоловіків є досить умовною (іноді приймають значення 54 або навіть 59 років), то спеціальні К.н. для чоловіків і жінок не можна зіставляти.

Більш точними вимірювачами рівня народжуваності є часткові коефіцієнти, з яких найчастіше використовуються вікові. Сумарний К.н. ($F_{\text{сум}}$) дорівнює сумі вікових К.н. у всіх вікових інтервалах чи кумулятивному К.н. на кінець репродуктивного періоду. Сумарний К.н. є більш точним вимірювачем рівня народжуваності, оскільки він характеризує середнє число народжень у одній жінки в гіпотетичному поколінні за все її життя при збереженні існуючих рівнів народжуваності в кожному віці незалежно від смертності та від змін вікового складу. Сумарні К.н. більші ніж 4,0 вважаються високими, менші за 2,15 – низькими.

Окрім часткових коефіцієнтів за однією ознакою, за наявності відповідних даних можна розрахувати часткові К.н. за декількома ознаками: вікові коефіцієнти шлюбної та позашлюбної народжуваності, коефіцієнти шлюбної народжуваності за тривалістю шлюбу і черговістю народження тощо.

КОЕФІЦІЄНТИ РОЗЛУЧУВАНOSTІ (коэффициенты разводимости; divorce rates) – відносні величини, що відображають частоту припинення шлюбів унаслідок розлучень; обчислюються як відношення числа розлучень за

певний період до відповідної чисельності населення чи до кількості шлюбів, які могли закінчитися розлученням, тобто розрізняються за сукупністю віднесення.

Загальний К.р. – відношення числа розлучень за певний період до середньої чисельності населення за цей самий період. Залежить від вікової та шлюбної структури, оскільки число розлучень зіставляється з усім населенням, включаючи дітей і дорослих поза шлюбом.

Спеціальний К.р. – відношення числа розлучень за певний період до середнього числа існуючих шлюбних пар на середину того самого періоду (найчастіше за даними перепису населення). Цей показник точніший за загальний К.р., але він залежить від вікової структури тих, хто перебуває в шлюбі.

У деяких випадках обчислюється індекс розлучуваності (за аналогією з індексом життєвості В. Покровського) як відношення числа розлучень за певний період до числа шлюбів, укладених у той самий період; крім загального індексу розлучуваності, для всіх вікових груп можуть бути також обчислені й вікові індекси розлучуваності. На величину цих показників впливає вікова і шлюбна структура населення, динаміка шлюбності та розлучуваності в минулому.

Віковий К.р. – відношення числа розлучень чоловіків (жінок) деякого віку за певний період часу до середньої чисельності всіх чоловіків (жінок) цього віку за цей самий період часу; він характеризує частоту розлучень для осіб різних вікових груп. Коефіцієнти цього виду є основою для побудови таблиць розлучуваності. Підсумовуванням вікових К.р. за всіма віковими групами одержують сумарний К.р., що показує середнє число розлучень протягом життя в поколінні (гіпотетичному чи реальному) при існуючому рівні інтенсивності розлучень за віком. Спеціальний віковий К.р. – відношення числа розлучень чоловіків (жінок) деякого віку за певний період часу до середньої чисельності всіх одружених чоловіків (заміжніх жінок) цього віку за цей самий період.

Найбільш точними з усіх коефіцієнтів є спеціальні К.р. за тривалістю шлюбу, що слугують для побудови спеціальних таблиць розлучуваності.

КОЕФІЦІЄНТИ СМЕРТНОСТІ (коэффициенты смертности; mortality rates) – показники демографічної статистики, що вимірюють рівень смертності населення незалежно від його чисельності. Абсолютні дані про число помер-

лих не дають повного уявлення про інтенсивність та динаміку процесу смертності. К.с. є відносними величинами, що розраховуються за однією методикою в різних країнах і тому є повністю порівнянними.

Найбільш поширеним показником є загальний коефіцієнт смертності (m), що обчислюється як відношення загального числа померлих протягом деякого періоду (M) до середньої чисельності населення (\bar{P}) та, як правило, виражається у проміле (‰): $m = \frac{1}{T} \cdot \frac{M}{P} \cdot 1000$, де T – довжина

періоду в роках. Динаміка цього коефіцієнта за ряд років дозволяє робити висновки про зміни загального рівня смертності але оскільки загальний К.с. залежить від змін вікової та статеві структури населення, то є досить грубим і може спричинювати неправильні висновки.

Більш точні висновки дозволяє зробити аналіз К.с. за статтю і віком. Вікові К.с. ($m_{x,x+\tau-1}$) вимірюють рівень смертності за окремими віковими групами (однорічними, п'ятирічними тощо). Їх аналіз дозволяє виявити відмінності в рівні смертності за окремими віковими групами. Зазначені К.с. розраховуються як відношення абсолютного числа померлих у певній віковій групі ($M_{x,x+\tau}$) за період T до її середньої чисельності ($\bar{P}_{x,x+\tau}$), виражене в проміле (‰):

$m_{x,x+\tau-1} = \frac{1}{T} \cdot \frac{M_{x,x+\tau}}{P_{x,x+\tau}} \cdot 1000$. Віковий К.с. за методом розрахунку є аналогічним до табличного і використовується при побудові таблиць смертності.

Особливе значення має розрахунок показника смертності дітей до 1 року (див. *Коефіцієнт смертності немовлят*). Чим більше в населенні дітей до 1 року, тим вищий загальний К.с., оскільки смертність немовлят істотно перевищує рівень смертності в інших вікових групах, окрім найстарших. Для усунення впливу смертності немовлят на загальний рівень смертності розраховують коефіцієнти смертності населення старше 1 року. Для усунення впливу вікової структури на величини загальних К.с. розраховують стандартизовані К.с. шляхом застосування різних методів стандартизації (див. *Стандартизація демографічних коефіцієнтів*). При порівнянні рівнів смертності різних груп населення чи населення окремих країн застосування стандартизованих К.с. дає найбільш достовірні результати. При аналізі смертності важливе значення мають К.с. за причинами смерті, що обчислюють для окремих груп при-

чин смерті (зазвичай за окремими віковими групами).

КОЕФІЦІЄНТИ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ (коэффициенты структурных сдвигов; coefficients of shift in proportions), абсолютні міри варіації – середнє лінійне або середнє квадратичне відхилення часток, що використовують для оцінки інтенсивності структурних зрушень у часі. К.с.з. обчислюють за форму-

лами: лінійний $\bar{l}_d = \frac{\sum_{j=1}^m |d_{j1} - d_{j0}|}{m}$; квадратичний

$\sigma_d = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^m (d_{j1} - d_{j0})^2}{m}}$, де d_{j0} та d_{j1} – частки роз-

поділу за два періоди; m – кількість складових сукупності.

КОЕФІЦІЄНТИ ФІНАНСОВІ (коэффициенты финансовые; financial coefficients) – система фінансових показників, що характеризують співвідношення основних результатів діяльності підприємства, окремих структурних елементів задіяних активів та капіталу. К.ф. використовують для аналізу фінансового стану підприємства та різних аспектів його фінансової діяльності.

КОЕФІЦІЄНТИ ШЛЮБНОСТІ (коэффициенты брачности; marriage rates) – відносні величини, що відображають частоту складання шлюбів; обчислюються як відношення числа шлюбів, укладених за певний період, або числа чоловіків (жінок), які уклали шлюб, до відповідної чисельності населення чи до сукупності людей, які могли б укласти шлюб. Тобто К.ш. розрізняють залежно від того, з якою сукупністю зіставляється число шлюбів або число тих, хто уклав шлюб.

Загальний К.ш. – відношення числа шлюбів на певній території за деякий період до середньої чисельності населення цієї території за цей самий період. Зазначений коефіцієнт не придатний для міжнародних зіставлень, оскільки залежить від вікової структури і шлюбного стану населення, які різняться в різних країнах, від законів, що визначають умови взяття шлюбу та його розірвання, й від особливостей статистичного обліку в кожній країні. Динаміка К.ш. відображає вплив на шлюбність соціальних та економічних факторів, а також вікової структури населення в минулому.

Для усунення впливу відмінностей у частці дітей на величину К.ш. число шлюбів правильніше зіставляти не з усім населенням, а лише з населенням шлюбного віку (16 років і старше). Отриманий таким способом коефіцієнт називають спеціальним К.ш.: $k = \frac{B}{P_{16+}}$, де B – загальне

число шлюбів за рік; P_{16+} – чисельність населення шлюбоздатного віку.

Віковий К.ш. – відношення числа осіб, які уклали шлюб у певному віці, до чисельності шлюбоздатних осіб цього віку. Може обчислюватись як для осіб усіх шлюбних станів, так і для кожного шлюбного стану окремо: одинаків, вдових, розлучених. Коефіцієнти цього виду є основою для побудови таблиць шлюбності, найчастіше вони обчислюються для тих, хто ніколи не брав шлюб (вікові К.ш. перших шлюбів), та для тих, хто був у шлюбі, без розподілу на овдовілих та розлучених.

Сумарний К.ш. – умовне середнє число шлюбів, укладених людьми певного покоління протягом їх життя в умовах відсутності смертності та інших причин зміни чисельності покоління. Одержується як сума вікових К.ш., розрахованих, як правило, для осіб окремої статі від 16 до 69 років. Шлюби, укладені після 70 років, відносять до попередньої вікової групи. Для гіпотетичного покоління К.ш. характеризує частоту укладання шлюбів у певному календарному періоді. На його величину, окрім рівня шлюбності, впливає вікова структура тих, хто бере шлюб, та календар шлюбності реальних поколінь.

КОЛЕКТИВ ПІДПРИЄМСТВА ТРУДОВИЙ (коллектив предприятия трудовой; **labour collective of enterprise**) – працівники підприємства, які, відповідно до Кодексу законів про працю України, беруть участь у його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством.

КОЛИВАННЯ ВИПАДКОВЕ (колебание случайное; **random fluctuation, stochastic fluctuation**) – відхилення від заданої величини (від середнього рівня, від тренду тощо), що характеризується певною ймовірністю.

КОЛИВАННЯ СЕЗОННЕ (колебание сезонное; **seasonal variation**) – внутрішньорічне повторюване коливання виробництва, яке виражається у тому, що обсяг випуску продукції в цілому чи за окремими видами продукції періодично в певні місяці (періоди) із року в рік

зростає чи знижується. Перш за все це стосується галузей, що переробляють сільськогосподарську сировину. Здебільшого це пов'язане також і з температурним режимом (коливання випуску електро- і теплоенергії у різні пори року) чи особливостями виробничого циклу (залежно від природних факторів). Традиційні сезонні коливання у виробництві промислової продукції мають досить стійкий характер і в окремі періоди суттєво впливають на місячну (квартальну) динаміку.

К.с. характеризуються тривалістю періоду коливань (відрізок часу між сусідніми точками максимуму і мінімуму), амплітудою (різницею між максимальним і мінімальним значеннями показника) і розміщенням максимумів у часі.

В економіко-математичних моделях К.с. відображають або як адитивний член, що додається до середньорічного рівня (адитивний сезонний ефект), або як мультиплікативний член, на який множиться значення середньорічного рівня (мультиплікативний сезонний ефект).

У випадку використання адитивного сезонного ефекту передбачається, що сезонне коливання не залежить від середньорічного рівня, а у випадку мультиплікативного величина К.с. вважається пропорційною величині середньорічного рівня.

Для моделювання і прогнозування часових рядів, що містять нестійкий тренд і К.с., часто застосовують адаптивні моделі (Уінтерса, Тейла – Вейджа, Бокса – Дженкінса).

КОМІСІЯ (комиссия; **commission**) – 1) угода, за якою одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням іншої сторони (комітента) за винагороду провести операцію від свого імені, але в інтересах і за рахунок комітента; 2) у банківській практиці – плата комерційному банку за проведення операцій за дорученням і коштом клієнта чи плата інвестиційному банку за участь у розміщенні цінних паперів; 3) надлишок до всієї суми витрат на залучення нових страхувальників та інших накладних витрат, що компанія-цедент сплачує перестраховику.

КОМІСІЯ БРОКЕРСЬКА (комиссия брокерская; **brokerage commission**) – плата за посередницьку та консультативну діяльність, що збирають брокери (маклери) з клієнтів, за дорученням яких вони виконують операції на певному ринку. Розмір К.б. біржових брокерів (маклерів) регламентується біржовим комітетом і залежить від умов операції та суми угоди.

КОМІСІЯ З НАРОДОНАСЕЛЕННЯ ООН (комиссия по народонаселению ООН; UN Population Commission of the ECOSOS) – одна з функціональних комісій Економічної та соціальної ради ООН (ЕКОСОС), що координує питання демографії і статистики населення на міжнародному рівні. Створена в 1946 р. за рішенням III сесії ЕКОСОС. Складається з представників 32 держав – членів ООН, які обираються ЕКОСОС за принципом географічного розподілу терміном на чотири роки. Комісія проводить демографічні дослідження, в т.ч. вивчення динаміки природного руху населення, зв'язків демографічних змін з економічними і соціальними умовами, міграцією населення тощо. Координує зусилля з реалізації довготермінового плану дій у сфері народонаселення, направлено, в основному, на розробку і впровадження програм контролю за народжуваністю в країнах, що розвиваються. Штаб-квартира Комісії розташована в Нью-Йорку, робочі мови – англійська, французька, іспанська. Сесії Комісії проводяться, як правило, один раз на два роки. Виконавчий орган Комісії – відділ народонаселення Департаменту з міжнародних економічних і соціальних питань Секретаріату ООН. Виконує такі функції: розробка оцінок і прогнозів змін чисельності населення; надання технічної допомоги країнам у виробленні демографічної стратегії і політики у сфері народонаселення; проведення регіональних демографічних досліджень, підготовка і поширення публікацій ООН з питань народонаселення, а також методичне керівництво діяльністю регіональних економічних комісій у сфері демографії.

КОМІСІЯ КОТИРУВАЛЬНА (комиссия котировальная; quotation committee) – біржова комісія, що реєструє та публікує курси цінних паперів або ціни товарів. Є робочим органом біржі.

КОМПАНІЯ АКЦІОНЕРНА (компания акционерная; stock company) – компанія, заснована відповідно до статуту, згідно з яким не враховується особистий фактор членів компанії. Їх називають акціонерами; вони володіють акціями, а не паями. Акціонери можуть передавати свої акції іншій особі. Відповідальність акціонерів обмежена їхнім інвестиційним капіталом (акціями). Основними формами К.а. є компанії та товариства з обмеженою відповідальністю.

КОМПАНІЯ ДОЧІРНЯ (компания дочерняя; subsidiary) – корпоративна компанія, більша частина капіталу якої належить іншій компанії. Цим терміном називають вітчизняні корпоративні компанії, що є дочірніми компаніями іноземних одиниць, або іноземні дочірні компанії вітчизняних одиниць.

КОМПАНІЯ ЕНЕРГОГЕНЕРУЮЧА (компания энергогенерирующая; energy generating company) – учасник оптового ринку електричної енергії України, що володіє або користується генеруючими потужностями, виробляє та продає електричну енергію.

КОМПАНІЯ З УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ (компания по управлению активами; assets management company) – юридична особа, яка провадить професійну діяльність з управління активами на підставі відповідної ліцензії на провадження такої діяльності.

КОМПАНІЯ ЛІЗИНГОВА (компания лизинговая; leasing company) – організація, що купує предмети тривалого кредитування (машини, обладнання, транспортні засоби тощо) і надає їх у довгострокову оренду (на 5–8 років і більше) фірмі-орендарю, яка поступово сплачує лізинговій компанії вартість узятого в оренду майна.

КОМПАНІЯ ХОЛДИНГОВА (компания холдинговая; holding company). Див. *Холдингова компанія.*

КОМПЕНСАЦІЯ ДЕМОГРАФІЧНА (компенсация демографическая; demographic compensation) – явище, яке спостерігається в перебігу демографічних процесів та полягає в тому, що демографічні події в житті покоління, які не відбулися в силу тих чи інших причин (події відкладені або відбуваються в скорочені строки через порушення їх природного перебігу), накопичуються на період після припинення дії цих причин, що зумовлює компенсаційний ефект. У результаті частота відповідних подій спочатку зменшується, а коли причина, що викликала затримку, припиняє діяти – різко збільшується; за умови здійснення подій у скорочені строки, відповідно, інтенсивність подій зменшується. Найбільш характерний приклад К.д. – підвищення рівня шлюбності й народжуваності в роки після війни, коли укладаються відкладені у зв'язку з війною шлюби і народжуються діти батьків, що повернулися з фронту, чи реалізуються відкладені народження в сім'ях, у яких подружжя не розлучалося. Після усунення

причин, що заважають певним подіям, вони відбуваються одразу у значній кількості осіб. К.д. не завжди буває повною, коли частота відповідних подій досягає рівня, на якому вона була до початку зниження. До явищ компенсаційного характеру зазвичай відносять і зниження частоти подій, що настають за її різким підвищенням, викликане вичерпанням контингенту осіб, які підлягають ризику певної події. К.д. діє не лише у сфері відтворення населення. За наявності тимчасових причин, що перешкоджають міграції, після їх зникнення спостерігається К.д. щодо чисельності мігрантів.

КОМПЛЕКСНИЙ ОБ'ЄКТ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА (комплексный объект ресторанного хозяйства; multipurpose unit of restaurant business) – об'єкт ресторанного господарства, що задовольняє різноманітний попит населення на різноманітний асортимент продукції і види обслуговування через окремі зали двох і більше типів (ресторан, їдальня, бар, кафе, закусочна), що мають спільні приміщення – складські, адміністративні, побутові, технічні і частково виробничі. Тип об'єкта ресторанного господарства визначається за об'єктом, що має кухню, а у випадках, коли всі вони мають кухню, – за об'єктом із залом найбільшої місткості.

КОНВЕНЦІЇ МІЖНАРОДНІ У СФЕРІ ПАТЕНТНОЇ ОХОРОНИ (конвенции международные в области патентной охраны; international conventions of patent protection) – основна міждержавна угода у галузі патентного законодавства. Основою уніфікації патентного законодавства став Римський Договір 1957 р. про утворення Європейського Економічного Співтовариства, що передбачав необхідність зближення законодавств у сфері промислової власності держав – членів ЄЕС. Виражаючи прагнення виробників до подолання територіальної обмеженості дії патентів, що перешкоджає вільному руху товарів, країни Західної Європи (Італія, Бельгія, Нідерланди, Австрія, Швейцарія, Швеція, Ліхтенштейн, Люксембург, ФРН, Франція, Велика Британія) підписали у 1973 р. згоду про видачу європейських патентів – Європейську патентну конвенцію, що отримала назву Мюнхенської конвенції. Основним її завданням стало встановлення централізованої процедури видачі патентів, які потім діють на території кожної з країн-учасниць у режимі національного патенту. Конвенція визначила основні умови подачі заявки, за якою можна

отримати так званий європейський патент, тобто патент, що діє у всіх або декількох країнах – учасниках конвенції. Однак правовий режим такого патенту повністю визначався національним законодавством відповідної держави, що створювало певні незручності для заявника. Завершення процесу створення єдиного наднаціонального патенту пов'язано з Угодою про європейський патент для країн Єдиного (загального) ринку – Люксембурзькою конвенцією, в якій всі країни-учасниці розглядаються щодо дії патенту як одна держава, тобто патент, що виданий відповідно до Люксембурзької конвенції, чинний на всій території країн-учасниць у режимі патенту співтовариства.

КОНВЕНЦІЯ МОП 1985 р. ПРО СТАТИСТИКУ ПРАЦІ (№ 160) (Конвенция МОТ 1985 г. о статистике труда (№ 160); the Labour Statistics Convention of ILO, 1985 (No. 160))

– конвенція, прийнята Генеральною конференцією Міжнародної організації праці (МОП) 25 червня 1985 р. Містить перелік основних статистичних даних щодо праці, які підлягають регулярному збиранню, обробці та публікації. Дані охоплюють такі розділи:

- економічно активне населення, зайнятість, безробіття, неповна зайнятість;
- структура та розподіл економічно активного населення;
- середні заробітки, погодинні ставки заробітної плати, тривалість робочого часу;
- структура та розподіл заробітної плати;
- вартість робочої сили;
- індекси споживчих цін;
- витрати домогосподарств, доходи домогосподарств;
- виробничий травматизм, професійні захворювання;
- трудові конфлікти.

При розробленні або перегляді понять, визначень та методології, що використовуються під час збирання, оброблення і публікації статистичних даних, передбачених цією Конвенцією, враховують найновіші норми та керівні засади, встановлені під егідою МОП.

У доповнення до Конвенції 1985 р. про статистику праці 25 червня 1985 р. Генеральною конференцією МОП було прийнято також Рекомендацію №170 про статистику праці, що розглядає періодичність збирання та обробки статистичних даних, їх класифікацію, а також поради зі створення національної статистичної інфраструктури. Конвенція 1985 р. про статис-

тику праці та Рекомендація №170 спільно з резолюціями Міжнародної конференції статистиків праці є основою діяльності статистичного відділу Міжнародного бюро праці МОП та удосконалення країнами національної статистики праці з урахуванням своїх економічних та соціальних обставин і ресурсів.

КОНВЕРТАЦІЯ ІМЕННИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (конвертация именных ценных бумаг; conversion of registered securities) – переведення іменних цінних паперів одного виду або форми випуску в інший вид або форму випуску, що здійснюється за рішенням відповідного органу управління емітента або відповідно до зареєстрованого проспекту емісії.

КОНВЕРТАЦІЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (конвертация ценных бумаг; conversion of securities) – вилучення емітентом з обігу та анулювання цінних паперів одного виду шляхом їх обміну на цінні папери іншого виду цього самого емітента або на цінні папери іншого емітента (у разі реорганізації цього емітента).

КОНДИЦІЇ ОБМЕЖУВАЛЬНІ (кондиции ограничительные; restrictive quality requirements) – визначені договором показники якості зерна, що дають змогу його тимчасово зберігати, а після відповідної доробки – забезпечити його тривале зберігання.

КОНКУРЕНЦІЯ (конкуренция; competition) – боротьба між товаровиробниками за найбільш вигідні сфери вкладення капіталу, ринки збуту, джерела сировини. К. є дієвим механізмом стихійного регулювання пропорцій суспільного виробництва. Розрізняють цінову К., що ґрунтується переважно на зниженні цін, і нецінову К., основою якої є вдосконалення якості продукції та умов її продажу.

КОНСАЛТИНГ (консалтинг; consulting) – надання консультацій товаровиробникам, продавцям і покущцям з питань діяльності підприємств, фірм, організацій, зокрема в зовнішньоекономічній сфері. Консалтингові фірми надають послуги щодо дослідження і прогнозування ринку, оцінки торговельно-політичних умов експортно-імпорتنих операцій, техніко-економічних обґрунтувань на об'єкти міжнародного співробітництва і створення спільних підприємств, формування експортної стратегії, проведення маркетингових досліджень, аналізу фінансово-господарської діяльності підприєм-

ства, а також складають характеристики конкретних ринків.

КОНСИСТЕНТНІСТЬ ОЦІНОК (консистентность оценок; consistency of estimation) – одна з головних вимог, що ставиться до оцінок параметрів законів розподілу сукупностей генеральних. Оцінка називається консистентною, якщо вона прямує (за ймовірністю) до оцінюваного параметра закону розподілу. Властивість К.о. дозволяє за досить великих обсягів вибірки замінювати значення невідомих параметрів точковими К.о., наприклад генеральну середню і генеральну дисперсію можна замінити середньою арифметичною вибірки та вибірковою дисперсією.

КОНСОЛІДАЦІЯ АКЦІЙ (консолидация акций; stock consolidation) – зменшення загальної кількості акцій випуску щодо діючої відповідно до заданого коефіцієнта одночасно з пропорційним збільшенням номінальної вартості акцій. Операція консолідації не призводить до зміни сумарної номінальної вартості акцій певного випуску.

КОНТЕЙНЕР (контейнер; container) – предмет транспортного обладнання (клітка чи інший подібний пристрій), який:

- а) придатний для багаторазового використання та має постійне призначення;
 - б) спеціально сконструйований для полегшення перевезення вантажів одним або кількома видами транспорту без проміжного перевантаження вантажів;
 - в) обладнаний пристроями, що полегшують його закріплення та перевантаження з одного транспортного засобу на інший;
 - г) сконструйований так, щоб його можна було легко завантажувати та розвантажувати.
- Відповідно до Класифікатора типів контейнерів, залежно від вантажопідйомності бруто К. поділяють на середньотоннажні, крупнотоннажні та інші контейнери.

КОНТИНГЕНТИ ВІКОВІ (контингенты возрастные; age contingents) – сукупності людей, які об'єднані в одну або декілька вікових груп за їх демографічними чи соціальними характеристиками, наприклад контингенти пенсійний, дігородний, працездатний, мобілізаційний, шкільний тощо. За демографічним призначенням (участю у процесі відтворення) розрізняють такі контингенти: діти (0–14 років); батьки (15–49 років); прабатьки (50 років і старші). За соціальними характеристиками в статисти-

ці виокремлюють такі контингенти населення: 1) немовлята (до 1 року); 2) ясельний (0–2 років); 3) дитсадковий (3–6 років); 4) дошкільний (1–6 років); 5) шкільний (діти – 6–14 років, підлітки – 15–17 років); 6) допрацездатний (0–15 років); 7) працездатний (16–59 років); 8) післяпрацездатний (60 років і старші); 9) жінки репродуктивного віку (15–49 років); 10) виборці (18 років і старші).

КОНТРАКТ (контракт; contract) – особлива форма трудового договору, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (у т. ч. матеріальна), умови матеріального забезпечення й організації праці працівника, умови розірвання договору, в т. ч. дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін. Укладається в письмовій формі. Сфера застосування К. визначається законами України.

КОНТРАКТ ПЕНСІЙНИЙ (контракт пенсійний; pension contract) – договір між пенсійним фондом та його вкладником, згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду за визначеною пенсійною схемою.

КОНТРАКТ Ф'ЮЧЕРСНИЙ (контракт ф'ючерсний; futures contract) – стандартний документ, що засвідчує зобов'язання придбати (продати) цінні папери, товари або валюту у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією цін на момент виконання зобов'язань сторонами контракту. При цьому будь-яка сторона К.ф. має право відмовитися від його виконання лише за наявності згоди іншої сторони контракту або у випадках, визначених цивільним законодавством.

КОНТРОЛЬ (контроль; control) – 1) складова частина управління економічними об'єктами і процесами, що полягає в спостереженні за об'єктом з метою перевірки відповідності стану контрольованого об'єкта встановленим вимогам, передбаченим законами, положеннями, інструкціями, іншими нормативними актами, а також програмами, планами, договорами, проектами, угодами; 2) безпосереднє або опосередковане володіння часткою в діяльності юридичної особи, одноосібне або разом з іншими особами, що презентує еквівалент 50% і більше статутного капіталу чи голосів юридичної особи, або можливість справляти вирішальний вплив на управління (діяльність) юридичної особи на основі угоди чи будь-яким іншим способом.

КОНТРОЛЬ АРИФМЕТИЧНИЙ (контроль арифметический; arithmetic check) – перевірка зареєстрованих даних шляхом прямих або непрямих перерахунків. Передбачає перевірку даних протягом усього процесу одержання й опрацювання інформації, зокрема підсумкових даних, правильності розрахунку середніх і відносних показників, застосування балансового методу. Завданням К.а. є виправлення підсумків або окремих кількісних показників.

КОНТРОЛЬ БАЛАНСОВИЙ (контроль балансовый; balance control) у статистиці – спосіб перевірки правильності статистичних даних, що полягає у встановленні рівності або відповідності підсумків (сум числових значень взаємозалежних, але протилежних за змістом показників або того самого показника, отриманого різними способами). Це може бути, наприклад, рівність виробничої й розподільної частин балансу виробництва і розподілу (споживання), певного виду промислової продукції (палива, електроенергії тощо). Якщо немає рівності підсумків, то в даних є помилки, що треба знайти й усунути. Прикладом відповідності сум може слугувати баланс зміни в часі якогось показника, скажімо, основних засобів.

КОНТРОЛЬ ДАНИХ (контроль данных; data verification) – технологічна операція, суть якої полягає у порівнянні значень даних з еталонними значеннями. При цьому проводиться перевірка правильності заповнення реквізитів документа і відомостей, що містяться в ньому, з метою виявлення та вилучення можливих помилок.

КОНТРОЛЬ ЕКОЛОГІЧНИЙ (контроль экологический; ecological control) – спостереження за станом навколишнього природного середовища і його зміною під впливом господарської та іншої діяльності, перевірка виконання планів і заходів щодо охорони природи, раціонального використання природних ресурсів, оздоровлення навколишнього природного середовища, дотримання вимог природоохоронного законодавства і нормативів якості навколишнього природного середовища.

КОНТРОЛЬ ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА (контроль за загрязнением окружающей природной среды; control of environmental pollution) – система безперервного спостереження за рівнем забруднення, просторовим поширенням забруднювачів та часовими змінами

рівня забруднення в атмосфері, у земельних та водних ресурсах.

КОНТРОЛЬ ЛАБОРАТОРНИЙ (контроль лабораторный; laboratory inspection) – проведення аналізів, зокрема питної води і стічних вод, відповідно до чинних санітарних правил та інших нормативних документів.

КОНТРОЛЬ ЛОГІЧНИЙ (контроль логический; logical control) – перевірка сумісності даних шляхом порівняння залежних ознак. Полягає у зіставленні відповідей на взаємопов'язані запитання форми статистичної та з'ясуванні їх логічної сумісності. Встановлює тільки наявність помилки, а не її величину. У процесі К.л. можуть бути виявлені нереальні або неправдоподібні відповіді. Наприклад, контроль розміру доходів домогосподарства проводиться шляхом їх порівняння з витратами або вік респондента порівнюється з його сімейним станом. К.л. застосовують у взаємодії з арифметичним контролем у процесі опрацювання статистичної інформації (див. *Контроль арифметичний*).

КОНТРОЛЬ МИТНИЙ (контроль таможенный; customs supervision) – сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах їх компетенції з метою забезпечення додержання норм Митного кодексу України, законів та інших нормативно-правових актів з питань митної справи, міжнародних договорів України.

К.м. підлягають усі товари і транспортні засоби, що переміщуються через митний кордон України. К.м. здійснюється безпосередньо посадовими особами митних органів шляхом:

- 1) перевірки документів та відомостей, необхідних для такого контролю;
- 2) митного огляду;
- 3) обліку товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України;
- 4) перевірки системи звітності та обліку товарів, що переміщуються через митний кордон України, а також своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати податків і зборів, які, відповідно до законів, справляються при переміщенні товарів через митний кордон України;
- 5) огляду територій та приміщень складів тимчасового зберігання й інших місць, де знаходяться або можуть знаходитися товари і транспортні засоби, що підлягають К.м.;
- 6) використання інших форм, передбачених Митним кодексом України та іншими законами України з питань митної справи.

У разі потреби для участі у здійсненні К.м. можуть залучатися спеціалісти та експерти.

Товари і транспортні засоби перебувають під К.м. з моменту його початку і до закінчення згідно з заявленим митним режимом. У разі ввезення на митну територію України товарів і транспортних засобів К.м. розпочинається з моменту перетину ними митного кордону України. У разі вивезення за межі митної території України К.м. розпочинається з моменту пред'явлення товарів і транспортних засобів для митного оформлення та їх декларування. К.м. закінчується: у разі ввезення на митну територію України – після здійснення у повному обсязі митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України; у разі вивезення за межі митної території України – після здійснення у повному обсязі митного оформлення товарів і транспортних засобів та перетинання ними митного кордону України, за винятком митних режимів, що передбачають перебування під К.м. протягом усього часу дії митного режиму.

КОНТРОЛЬ ПОТОЧНИЙ І ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНИЙ СТАТИСТИЧНИЙ НА ВИРОБНИЦТВІ (контроль текущий и предупредительный статистический в производстве; current and preventive statistical control in production) – способи контролю на основі статистичних методів якості виробленої продукції (як привило, у великосерійному виробництві) на вибірковій основі.

КОНТРОЛЬ ПРОГРАМНИЙ (контроль программный; program verification (check)) – процедура встановлення за допомогою спеціальних програм факту відсутності постійних і випадкових похибок у роботі комп'ютера або окремих його пристроїв.

КОНТРОЛЬ РАХУНКОВИЙ (контроль счетный; accounting control) – перевірка правильності арифметичних результатів розрахунку показників, що містяться у статистичній формі. Наприклад, перевіряється, чи збігається сума доданків із зафіксованим у формі результатом.

КОНТРОЛЬ ФІНАНСОВИЙ (контроль финансовый; financial control) – 1) одна з форм управління фінансами, особлива сфера контролю, зумовлена формуванням і використанням фінансових ресурсів у всіх структурних підрозділах економіки держави. Передбачає перевірку господарських і фінансових операцій щодо їх законності, економічної доцільності та досягнення позитивних кінцевих результатів.

Сферою К.ф. є господарські операції, здійснювані з використанням грошей, а в окремих випадках – і без них (наприклад, бартерні угоди). К.ф. охоплює такі показники: виторг від реалізації продукції та інші надходження, основні види витрат, стан обігових коштів, активів і пасивів балансу, рентабельність, фінансовий стан і платоспроможність підприємства, розрахунки з бюджетом та кредитними установами. Залежно від часу проведення К.ф. буває попереднім, поточним (оперативним) і наступним; 2) контроль за веденням фінансової документації, її відповідністю встановленим нормам і правилам.

КОНТРОЛЬ ФІНАНСОВИЙ ВНУТРІШНІЙ (контроль финансовый внутренний; **internal financial control**) – процес перевірки виконання всіх управлінських рішень у сфері фінансової діяльності, що здійснюється підприємством з метою реалізації фінансової стратегії та запобігання кризовим ситуаціям, які можуть призвести до банкрутства цього підприємства.

КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ (контроль качества; **quality control**) – процедура перевірки якості продукції безпосередньо у процесі її виробництва. Полягає в тому, що під час процесу виробництва формується вибірка виробів заданого обсягу, після чого спеціально будуються діаграми змінності вибірових значень планових специфікацій у цих вибірках і розглядається ступінь їх близькості до планових значень. Якщо діаграми демонструють наявність тренда вибірових значень або вибірові значення знаходяться поза заданими межами, то вважається, що процес вийшов з-під контролю і необхідно здійснювати заходи для того, щоб знайти причину цього.

КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ ВОДИ (контроль качества воды; **water quality control**) – перевірка відповідності показників якості води встановленим нормам і вимогам.

КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ (конфиденциальность информации; **information confidentiality**) – властивість інформації, яка полягає в тому, що інформація не може бути отримана неавторизованим користувачем і / або процесом. Конфіденційність статистичної інформації гарантується державою та забезпечується дотриманням встановлених правил ознайомлення з нею. Статистична конфіденційна інформація належить до інформації з обмеженим доступом, знаходиться у володін-

ні, користуванні або розпорядженні окремого респондента та поширюється виключно за його згодою відповідно до погоджених з ним умов. Вимоги щодо забезпечення К.і. визначаються законодавчо.

КОНЦЕНТРАЦІЯ БАНКІВ (концентрация банков; **bank concentration**) – зосередження кредитних ресурсів та операцій у великих банках з метою забезпечення зростання фінансового капіталу.

КОНЦЕНТРАЦІЯ ГРАНИЧНО ДОПУСТИМА (концентрация предельно допустимая; **maximum permissible concentration**). Див. *Гранично допустима концентрація (ГДК)*.

КОНЦЕНТРАЦІЯ ДОМІШКИ В АТМОСФЕРІ (концентрация примеси в атмосфере; **concentration of admixture in atmosphere**) – кількість певної речовини, що міститься в одиниці маси або об'єму повітря, приведеного до нормальних умов.

КОНЦЕНТРАЦІЯ ДОМІШКИ В АТМОСФЕРІ ПРИЗЕМНА (концентрация примеси в атмосфере приземная; **ground concentration of admixtures in atmosphere**) – концентрація домішки в атмосфері, виміряна на висоті 1,5–2,5 м від поверхні землі.

КОНЦЕПЦІЯ (концепция; **conception, concept**) – 1) система доказів певного положення; система поглядів на те чи інше явище; спосіб розуміння (тлумачення) певних явищ; 2) головний замисел, основний ідейний задум художнього чи наукового твору. К. як погляд на ту чи іншу проблему охоплює її чітке формулювання, розуміння та пояснення. При цьому проблема розглядається як така, що має важливе теоретичне та практичне значення, для вирішення якої недостатньо наявних знань або можливість їх використання не є очевидною.

КОНЦЕРН (концерн; **concern**) – статутне об'єднання підприємств промисловості, транспорту, торгівлі, наукових організацій, банків тощо на основі повної фінансової залежності від одного або групи підприємств.

КОНЦЕСІЯ (концессия; **concession**) – надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі (суб'єкту підприємницької діяльності) права на створення (будівництво) та / або управління (екс-

платуацію) об'єкта концесії (строкове платне володіння), за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності (концесіонером) на себе зобов'язань зі створення (будівництва) та / або управління (експлуатації) об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику.

КОН'ЮНКТУРА (кон'юнктура; conjuncture, situation) – стан, що склався, тимчасова ситуація у будь-якій галузі суспільного життя, що впливає на кінцеві результати. На ринку – співвідношення між попитом і пропозицією.

КОН'ЮНКТУРА ЕКОНОМІЧНА (кон'юнктура економіческая; economic situation, economic conditions) – 1) сукупність економічних умов, стан речей, збіг обставин, що можуть впливати на проходження та результати процесів у країні, на окремих товарних чи фінансових ринках. К.е. оцінює короткострокову зміну стану економіки, що характеризується рівнем ділової активності, динамікою виробництва і споживання, рухом цін, процентних ставок, валютного курсу, кредитно-банківської активності, зростанням доходів, заробітної плати, дивідендів тощо; 2) сукупність ознак, що характеризують поточний стан економіки країни або світового господарства, окремої галузі, регіону чи ринку товарів у певний період.

КОН'ЮНКТУРА РИНКУ ПРАЦІ (кон'юнктура рынка труда; labour market conditions) – співвідношення попиту і пропозиції праці на певний період, що визначає ставки заробітної плати на конкретні види праці та рівень зайнятості населення. Виокремлюють три типи К.р.п.: 1) трудодефіцитна, коли на ринку праці спостерігається нестача пропозиції праці; 2) трудонадлишкова, коли існує велика кількість безробітних і відповідно надлишок пропозиції праці; 3) рівноважна, коли попит на працю відповідає її пропозиції. Кожний із типів ринкової кон'юнктури може стосуватися того чи іншого регіону або сфери прикладання праці, утворюючи в сукупності загальний ринок праці у країні.

КОН'ЮНКТУРА ФІНАНСОВОГО РИНКУ (кон'юнктура финансового рынка; financial market conditions) – 1) характеристика поточного попиту, пропозиції, цін і рівня конкуренції на фінансовому ринку загалом чи в окремих його сегментах; 2) сукупність умов, що складаються на фінансовому ринку на певний час і за яких відбувається зміна співвідношення

попиту і пропозиції, рівня цін, місткості ринку тощо.

КОРДОН УКРАЇНИ МИТНИЙ (граница Украины таможенная; customs border of Ukraine) – межі митної території України. К.У.м. збігається з державним кордоном України, за винятком меж території спеціальних митних зон, що також становлять К.У.м.

КОРЕЛЯЦІЯ (корреляция; correlation) – залежність між випадковими величинами, що не має строго функціонального характеру, за якої зміна однієї з випадкових величин приводить до зміни математичного сподівання іншої.

КОРЕЛЯЦІЯ БІСЕРІАЛЬНО-ТОЧКОВА (корреляция бисериально-точечная; biserial and point correlation) – вид кореляції, що має місце у випадку, коли одна з двох взаємопов'язаних ознак виражена у альтернативній формі. Якщо є дві альтернативні групи обсягом n_1 і n_2 ($n_1 + n_2 = n$), то коефіцієнт К.б.-т. обчислюється шляхом визначення групових середніх \bar{x}_1 і \bar{x}_2 та відхилення середнього

квадратичного σ :
$$r_b = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{\sigma} \sqrt{\frac{n_1 n_2}{n(n-1)}}$$

КОРЕЛЯЦІЯ ВНУТРІШНЬОКЛАСТЕРНА (корреляция внутрикластерная; intracluster correlation) – характеристика зв'язку між елементами, що належать одному й тому самому кластеру (серії).

КОРИГУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ (корректирование показателей; correction of indices) – часткове виправлення величини певного показника, отриманого в результаті проведеного спостереження статистичного або розрахунковим шляхом. Необхідність К.п. виникає внаслідок виявлення неточностей у проведеному спостереженні чи розрахунках або через те, що первісно величина показника була встановлена за попередніми даними, а остаточні дані уточнюють її. К.п. проводиться лише у тому випадку, коли доведена недостовірність даних і наявні безумовно точні дані, необхідні для внесення правки (див. *Коефіцієнт поправочний*).

КОРИГУВАННЯ СЕЗОННИХ КОЛИВАНЬ (корректировка сезонных колебаний; seasonal adjustment) – оцінювання економетричних співвідношень між змінними як скоригованими, так і тими, що зазнають сезонних впливів.

КОРИСНІСТЬ (полезность; utility) – категорія, що застосовується в економіко-

математичних дослідженнях для характеристики результатів, ефективності економічних рішень або діяльності. Термін “К”. набуває різних значень відповідно до галузі знань: в економіці, соціології, психології, у теорії ігор тощо. Поширені теорії, що будуються на базі поняття суб’єктивної К., тобто оцінки тих чи інших благ і ресурсів з погляду окремого споживача або виробника.

Термін “К.” використовується для кількісного опису зіставлення витрат і зусиль, з одного боку, і результатів – з іншого, у широкому колі різноманітних економіко-математичних задач. Таке зіставлення прийнято виражати у вигляді функції, для якої аргументом є витрати, зусилля, різні альтернативи споживання благ тощо. Ця функція називається функцією К. Вона може застосовуватися, наприклад, у макро-економічному плануванні, а також у задачах дослідження операцій та інших економічних розрахунках. Важливо підкреслити, що К. благ – змінна величина, що варіює при зміні рівнів споживання й обсягу ресурсів цих благ. Лише в умовах малих відхилень у рівнях споживання (малих змін плану і т. д.) показник К. можна використовувати як незмінну величину.

КОРИСТУВАЧ (пользователь; user) – юридична або фізична особа, яка використовує дані статистичних спостережень. К. має право на зведену знеособлену статистичну інформацію. Фізичним особам забезпечується вільний і безкоштовний доступ до статистичної інформації, що стосується їх особисто.

КОРИСТУВАЧІ НАДР (пользователи недр; subsoil users) – суб’єкти підприємницької діяльності (незалежно від форм власності), зокрема юридичні особи і громадяни інших держав, які, згідно з законодавством України, наділені правом займатися відповідним видом діяльності при користуванні надрами. К.н. на умовах угод про розділ продукції – це громадяни України, іноземні громадяни, юридичні особи, а також створювані на основі договорів про спільну діяльність і об’єднання юридичних осіб товариства, які не мають статусу юридичної особи, за умови, що учасники такого об’єднання несуть солідарну відповідальність за зобов’язаннями, котрі витікають з угод про розділ продукції. Права і обов’язки К.н. виникають з моменту отримання ліцензії на користування надрами, а при наданні права користуватися надрами на умовах угоди про розділ продукції – з моменту набуття чинності такою

угодою на зумовлений нею термін. К.н. для видобутку радіоактивної сировини і захоронення радіоактивних відходів та токсичних речовин можуть бути тільки державні підприємства.

КОРИСТУВАЧІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ (пользователи финансовой отчетности; users of financial reporting) – фізичні або юридичні особи, які потребують інформації про діяльність підприємства (організації тощо) для прийняття рішень.

КОРІНЬ ДЕМОГРАФІЧНОЇ ТАБЛИЦІ (корень демографической таблицы; root of demographic table) – умовна величина, прийнята за масштаб обчислення деяких показників таблиці демографічної. Зазвичай обирається кругле число, що дорівнює 10 000 чи 100 000, інколи як К.д.т. використовуються інші величини, кратні 10. При виборі К.д.т. мається на увазі, що точність показників демографічної таблиці має той самий порядок, що й обернена величина К.д.т.: тобто якщо точність вихідного показника таблиці складає 0,0001, то корінь таблиці не повинен перевищувати 10 000. При інтерпретації демографічної таблиці як історії деякої когорти (реальної чи гіпотетичної) початкова чисельність когорти (наприклад, число народжених у таблицях смертності, число тих, хто взяв шлюб, у таблицях розлучуваності тощо) прирівнюється до К.д.т.

КОРМИ МІНЕРАЛЬНІ (корма минеральные; mineral feed) – кухонна сіль, карбамід (сечовина), доломіт, крейда, фосфорно-кислий і сірчано-кислий амоній, аміачна вода, різні добавки макро- і мікроелементів.

КОРМИ РОСЛИННОГО ПОХОДЖЕННЯ (корма растительного происхождения; phyto-genous fodder) – концентровані (зерно і зернопродукти, борошно, висівки, комбікорми, макуха тощо), грубі (сіно природних і сіяних трав, солома, полова, стебла кукурудзи тощо), сокові биті (силос, коренеплоди, включаючи цукрові буряки на корм худобі, картопля, овочі, кормові баштанні культури тощо), зелені (зелена літня підкормка зі спеціальних посівів бобових або злакових культур), пасовищні корми, штучно обезводнювані зелені корми (з деревної зелені та відходів рільництва) і кормові суміші (з грубих і концентрованих кормів із мінеральними та іншими добавками). Важливе значення у тваринництві для збалансування кормових раціонів за поживністю мають вітамінне трав’яне борошно і сінаж.

КОРМИ ТВАРИННОГО ПОХОДЖЕННЯ (корма животного происхождения; animal foodstuffs) – незбиране молоко, відходи його переробки (молочні відвійки, сколотини, сироватка), м'ясне, рибне й кісткове борошно тощо.

КОРМИ ХІМІЧНОГО І МІКРОБІОЛОГІЧНОГО СИНТЕЗУ (корма химического и микробиологического синтеза; fodder of chemical and microbiological synthesis) – білково-вітамінні добавки та премікси, що дозволяють забезпечити повноцінність кормових раціонів сільськогосподарських тварин.

КОРМОВИРОБНИЦТВО (кормопроизводство; fodder production) – науково обґрунтована система організаційно-господарських і технологічних заходів з виробництва, переробки та зберігання кормів.

КОРПОРАТИВНІ ЦІННІ ПАПЕРИ (корпоративные ценные бумаги; corporate securities) – засоби чи записи, що підтверджують вимоги на остаточні цінності, тобто власний капітал підприємства, і на остаточний дохід корпоративних підприємств після задоволення вимог усіх кредиторів.

КОРПОРАЦІЇ НЕФІНАНСОВІ (НЕФІНАНСОВИЙ КОРПОРАТИВНИЙ СЕКТОР) (корпорации нефинансовые) (нефинансовый корпоративный сектор); non-financial corporation (non-financial corporate sector) – сектор, що включає всі інституційні одиниці, основною діяльністю яких є виробництво ринкових товарів чи надання нефінансових послуг. Цей інституційний сектор економіки охоплює сукупність таких інституційних одиниць-резидентів:

- К.н. незалежно від того, резидентами яких країн є їхні акціонери;
- нефінансові квазікорпорації;
- К.н., які є ринковими виробниками товарів чи нефінансових послуг.

Сектор К.н. включає такі підсектори:

- державні нефінансові корпорації;
- приватні нефінансові корпорації;
- нефінансові корпорації під іноземним контролем.

КОРПОРАЦІЇ ФІНАНСОВІ (ФІНАНСОВИЙ КОРПОРАТИВНИЙ СЕКТОР) (корпорации финансовые) (финансовый корпоративный сектор); financial corporations, financial corporate sector) – сектор, що складається з корпорацій, які спеціалізуються на фінансових послугах, фінансовому посередництві чи допоміжній фінансовій діяльності, пов'язаній з цим.

До цього сектору належать банки, страхові організації, фондові біржі, брокерські, маклерські, дилерські фірми, що здійснюють операції з цінними паперами, а також інші фінансові кредитні організації (фінансові фонди, інвестиційні фірми тощо).

Фінансовий сектор поділяється на підсектори, або категорії фінансових корпорацій:

- Національний банк;
- інші депозитні корпорації;
- фінансові посередники;
- допоміжні фінансові корпорації;
- страхові корпорації та недержавні пенсійні фонди.

Національний банк – державна фінансова корпорація, що є керуючою кредитно-грошовою установою. Він належить до сектору фінансових корпорацій як самостійний підсектор.

До категорії інших депозитних корпорацій належать усі корпорації-резиденти, основною діяльністю яких є фінансове посередництво і проведення фінансових операцій за зобов'язаннями у вигляді депозитів та фінансових документів. Роль цих фінансових посередників полягає у спрямуванні капіталу від кредиторів до позичальників. До цього підсектору входять комерційні банки.

До підсекторів фінансових посередників належать фінансові корпорації, що мобілізують капітал для придбання інших видів фінансових активів (інвестиційні корпорації, корпорації, які займаються фінансовим лізингом, тощо).

Фінансове посередництво визначається як діяльність, за якої інституційна одиниця бере на себе зобов'язання з метою придбання фінансових активів через участь у фінансових операціях на ринку. Ресурси цих одиниць акумулюються залежно від прийнятих зобов'язань (внески, сертифікати, облігації тощо).

До допоміжних К.ф. належать корпорації, пов'язані з фінансовим посередництвом, але які не є посередниками (брокерські, маклерські, дилерські фірми, що здійснюють операції з цінними паперами).

До підсектору страхових корпорацій та недержавних пенсійних фондів належать страхові організації, що займаються страхуванням життя та іншими видами приватного страхування від нещасних випадків, страхуванням майна підприємств і домашнього господарства та іншими видами страхування, а також приватні пенсійні фонди. Доходи (ресурси) цих організацій утворюються за рахунок внесків за платіжними дорученнями за контрактами страхування.

КОРПОРАЦІЯ БАНКІВСЬКА (корпорация банковская; banking corporation) – юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки. К.б. створюється з метою концентрації капіталів банків – учасників корпорації, підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю.

КОТЕЛЬНЯ РАЙОННА (котельная районная; district boiler-house) – котельня, що входить до складу електростанції, об'єднаного енергопідприємства або енергопостачальної компанії, за винятком пускових котельень діючих електростанцій і котельень з піковими водогрійними котлами, розташованих на території електростанції та призначених для додаткового підігріву води після мережних підігрівників турбін.

КОТИРУВАННЯ (коти́рование; quoting, rating, listing) – механізм визначення та / або фіксації ринкових цін іноземних валют, цінних паперів, товарів на біржах тощо відповідно до чинного законодавства, практики, що склалася, та ситуації на ринку. Залежно від об'єкта і способу здійснення К. буває валютним, акцій, облігацій, біржовим і т. ін.

КОШИК ДОХОДІВ БЮДЖЕТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ (корзина доходов бюджетов местного самоуправления; income basket of budgets of local government) – податки і збори (обов'язкові платежі), що закріплені Бюджетним кодексом на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

КОШИК СПОЖИВЧИЙ (корзина потребительская; consumer basket) – набір товарів-представників у передбачених кількостях і цінах.

КОШТИ (средства; assets, funds, means) – гроші, капітал, матеріальні цінності.

КОШТИ ГРОШОВІ (средства денежные; cash assets) – 1) грошова одиниця, що виконує функції засобу платежу та обліковується на рахунках у банках; 2) готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання.

КОШТИ ДЕРЖАВНІ (средства государственные; public funds) – кошти Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, державні

кредитні ресурси, а також кошти Національного банку України, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування, кошти страхування на випадок безробіття, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, кошти, що спрямовуються уповноваженими органами на придбання товарів, оплату робіт і послуг тощо.

КОШТИ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ У РЕЗЕРВАХ СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ ЧИСТІ (средства домашних хозяйств в резервах страхования жизни чистые; net resources of households in life insurance reserves). Див. *Резерви страхування життя актуарні*.

КОШТИ ПЕНСІЙНІ (средства пенсионные; pension resources) – сума зобов'язань у грошовому вираженні пенсійного фонду перед його учасниками, страхової організації перед застрахованими особами згідно з договорами страхування довічної пенсії або банківської установи перед вкладниками, які відкрили пенсійні депозитні рахунки.

КОШТИ ПОЗАБЮДЖЕТНІ (средства внебюджетные; off-budget means) – кошти, які бюджетні установи та організації отримують понад асигнування, що виділяються їм з державного та / або місцевих бюджетів. К.п. поділяються за походженням та використанням на спеціальні кошти, суми за дорученнями, депозитні кошти та інші позабюджетні кошти. Вони використовуються суворо за цільовим призначенням.

КОШТИ СПЕЦІАЛЬНІ (средства специальные; special funds) – доходи бюджетних установ та організацій, які вони отримують від надання платних послуг, виконання робіт, реалізації продукції чи іншої діяльності, що проводяться відповідно до затверджених нормативно-правових актів, і використовують за цільовим призначенням згідно з єдиним кошторисом доходів та видатків установи.

КОШТИ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ (средства совместного инвестирования; funds of joint investment) – кошти, залучені від інвесторів Інституту спільного інвестування (ІСІ), доходи від здійснення операцій з активами ІСІ та доходи, нараховані за активами ІСІ (див. *Інститут спільного інвестування*).

КОШТИ ЦІЛЬОВІ (средства целевые; funds for a special purpose) – кошти, цільове використання яких передбачено окремими законодавчими актами або нормативними актами Національного банку України.

КРАЇНА ВІДПРАВЛЕННЯ ТОВАРУ (страна отправки товара; country of dispatch) – відповідно до методології Статистичного відділу ООН, К.в.т. (якщо йдеться про імпорт) – країна, з якої товари відправляються, незалежно від того, чи здійснюються торговельні або інші операції, що змінюють юридичний статус товарів після того, як товари відправлені з країни-експортера. Якщо йдеться про експорт, то К.в.т. – країна, до якої товари відправлено, незалежно від того, чи очікується здійснення операцій, згаданих вище, до прибуття товарів до цієї країни.

КРАЇНА ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРУ (страна происхождения товара; country of origin) – країна, в якій товар був повністю вироблений або достатньо перероблений відповідно до критеріїв або порядку, визначеного Митним кодексом країни. При цьому під К.п.т. можуть розумітися група країн, митні союзи країн, регіон або частина країни, якщо є необхідність їхнього виокремлення з метою визначення походження товару.

КРАЇНА ПРИЗНАЧЕННЯ (страна назначения; country of destination) – остання країна, до якої (наскільки це відомо на момент вивозу) повинні бути доставлені товари, незалежно від того, до якої країни вони були відправлені спочатку, і були вони чи ні предметом будь-яких комерційних або інших операцій, що змінюють їх юридичний статус.

КРЕДИТ (кредит; credit) – 1) позичка у грошовій або товарній формі на умовах повернення, що надається банком чи юридичною (або фізичною) особою, кредитором іншій особі – позичальникові. Позичальники за користування К. сплачують відсоток. Розрізняють фінансовий кредит, який надають банки чи банківські установи (банківський К.), товарний (комерційний) К., який надають господарські партнери, та інші види кредиту; 2) включена до кошторису сума, в межах якої дозволено витрати на певні потреби; 3) позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності та цільового характеру використання.

КРЕДИТ АВАЛЬНИЙ (кредит авальный; aval credit) – кредит, призначений для сплати за зобов'язаннями клієнта банку в тому разі, коли сам клієнт не зможе цього зробити. Здійснюється у формі авалю векселя. Банківська гарантія має компенсувати ризик господарських партнерів клієнта. За К.а. нараховують комісію, величина якої залежить від виду вимоги, що впливає з гарантії, а також від терміну дії гарантії. Крім того, за наданий кредит сплачують відсоток відповідно до чинних ставок.

КРЕДИТ БАНКІВСЬКИЙ (кредит банковский; banking credit) – 1) будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, що надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми; 2) гроші позички, що надаються банками, спеціальними кредитно-фінансовими установами функціонуючим підприємцям та іншим позичальникам.

КРЕДИТ ЖИТЛОВИЙ ПОТЕЧНИЙ (кредит на жилье ипотечный; mortgage credit for housing) – фінансовий кредит, що надається фізичній особі, товариству співвласників квартири або житловому кооперативу строком не менше п'яти повних календарних років для фінансування витрат, пов'язаних з будівництвом або придбанням квартири (кімнати) або житлового будинку (його частини) (з урахуванням землі, що знаходиться під таким житловим будинком, чи присадибної ділянки), з прийняттям кредитором такого житла (землі, що знаходиться під ним, чи присадибної ділянки) у заставу. Правила надання та погашення К.ж.і. визначаються Національним банком України.

КРЕДИТ ПОТЕЧНИЙ (кредит ипотечный; mortgage credit) – 1) особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна; 2) кошти, отримані від фінансової установи (крім спеціалізованої іпотечної установи), яка відповідно до законодавства має право надавати кредити (позики), виконання зобов'язань боржників за якими забезпечене іпотекою, та / або яка набула право вимоги за забезпеченими іпотекою кредитами (позиками) від інших осіб.

КРЕДИТ КОМЕРЦІЙНИЙ (кредит коммерческий; commercial credit) – товарна форма кредиту, що визначає відносини з питань пере-

розподілу матеріальних фондів і характеризує кредитну угоду між двома суб'єктами господарської діяльності. Учасники кредитних відносин при К.к. регулюють свої господарчі відносини і можуть створювати платіжні засоби у вигляді векселів – зобов'язань боржника сплатити кредиторі зазначену суму у визначений термін.

КРЕДИТ КОРОТКОСТРОКОВИЙ (ПОТОЧНА ВИМОГА АБО ПОТОЧНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ) (кредит краткосрочный (текущее требование или текущее обязательство); short term credit (current claim or current liabilities)) – кредит (наданий або одержаний) зі строком погашення, що не перевищує один рік.

КРЕДИТ ЛІЗИНГОВИЙ (кредит лизинговый; leasing credit) – відносини між юридичними особами, що виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладанням лізингової угоди. Лізинг є формою майнового кредиту.

КРЕДИТ ЛОМБАРДНИЙ (кредит ломбардный; lombard credit) – короткотерміновий кредит під заставу рухомого майна, яке можна швидко реалізувати.

КРЕДИТ ПОДАТКОВИЙ (кредит налоговый; tax credit) – сума (вартість) витрат, здійснених платником податку – резидентом, у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів – фізичних або юридичних осіб протягом звітного року (крім витрат на сплату податку на додану вартість та акцизного збору), на суму яких дозволяється зменшення суми його загального річного оподаткованого доходу, одержаного за результати звітного року, у випадках, визначених законодавством.

КРЕДИТ СПОЖИВЧИЙ (кредит потребительский; consumer credit) – кредит, що надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам – резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і який повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

КРЕДИТ ТОВАРНИЙ (кредит товарный; commodity credit) – 1) надається одним господарюючим суб'єктом іншому в ході здійснення господарської діяльності у вигляді продажу товарів (продукції, робіт, послуг) з відстрочкою платежу; 2) товари, які передаються резидентом або нерезидентом у власність юридичним чи фізичним особам на умовах угоди, що перед-

бачає відстрочення кінцевого розрахунку на визначений строк та під процент.

КРЕДИТ ФІНАНСОВИЙ (кредит финансовый; financial credit) – 1) кошти, що надаються банком – резидентом або нерезидентом, кваліфікованим як банківська установа згідно з законодавством країни перебування нерезидента, або резидентами і нерезидентами, які мають статус небанківських фінансових установ, згідно з відповідним законодавством, у позику юридичній або фізичній особі на визначений строк для цільового використання та під процент. Правила надання К.ф. встановлюються Національним банком України (щодо банківських кредитів), а також Кабінетом Міністрів України (щодо небанківських фінансових організацій) відповідно до законодавства.

КРЕДИТОР (кредитор; creditor) – суб'єкт кредитних відносин, який надає кредити іншому суб'єкту господарської діяльності у тимчасове користування.

КРЕДИТОСПРОМОЖНІСТЬ (кредитоспособность; solvency) – здатність позичальника в повному обсязі й у визначений кредитною угодою термін розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями.

КРЕДИТУВАННЯ ЗА ВИРАХУВАННЯМ ПОГАШЕННЯ (кредитование за вычетом погашения; crediting except repayment) – операції, пов'язані з наданням коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, в результаті яких з'являються зобов'язання перед бюджетом, та операції, пов'язані з поверненням цих коштів до бюджету.

КРЕДИТУВАННЯ ІПОТЕЧНЕ (кредитование ипотечное; mortgage lending) – праводносини, що виникають з приводу набуття права вимоги іпотечного боргу за правочинами та іншими документами.

КРИВА ГОМПЕРЦА (кривая Гомперца; Gompertz curve) – вид тренду, рівняння якого має вигляд: $y_t = ka^{b^t}$. Параметри a і b ($a > 0$, $0 < b < 1$) визначають форму К.Г. Якщо $\ln a < 0$, крива набуває S-подібний вид. При цьому функція має верхню асимптоту, що дорівнює значенню параметра k . На К.Г. виокремлюють чотири ділянки: 1 – незначний приріст функції; 2 – збільшення приросту функції; 3 – ділянка практично постійного приросту; 4 – темпи приросту гальмуються і функція наближається до асимптоти. Найбільший інтерес представляє

К.Г., у якої $\ln a < 0$, оскільки цей тип кривої використовується на практиці для опису різних процесів з “насиченням”. Шляхом логарифмування рівняння К.Г. зводиться до модифікованої експоненти: $\ln y_i = \ln k + b' \ln a$.

КРИВА ГОМПЕРЦА – МЕЙКЕМА (кривая Гомперца – Мейкема; Gompertz – Makeham curve) – графічне зображення формули Гомперца – Мейкема, що встановлює зв’язок між віком та інтенсивністю смертності в цьому віці. Згідно з К.Г.-М., інтенсивність смертності зростає з віком як $a + bc^x$, де $a, b > 0$; $c > 1$ – параметри кривої, x – вік. Використовується в статистиці населення для графічного вирівнювання рядів вікових коефіцієнтів смертності у вікових групах, старших за 30–40 років.

КРИВА ЛОГІСТИЧНА (КРИВА ПЕРЛА – РІДА) (кривая логистическая (кривая Перла – Рида); logistic curve (curve of Pearl – Reed)) – вид тренду, що належить до S-подібних кривих. Використовується на практиці для опису процесів “з насиченням”. Рівняння кривої найчастіше записується у такому вигляді:

$$y_i = \frac{k}{1 + be^{-ax}}.$$

Обернені значення описуються модифікованою експонентою: $\frac{1}{y_i} = k + ab^x$. Параметр k є верхньою асимптотою К.л. Функція симетрична щодо точки перегину, координатами якої є $t = \ln b : a$; $y = k : 2$.

К.л. добре описує процеси, що характеризуються трьома фазами розвитку: повільне зростання, бурхливе зростання, насичення.

КРИВА ЛОРЕНЦА (кривая Лоренца; Lorents curve) – крива концентрації чи диференціації, один з різновидів кумулятивних діаграм (див. також *Кумулята розподілу, Огіва*). Це графічне відображення ступеня рівномірності розподілу одиниць сукупності між різними значеннями досліджуваної ознаки. Вперше був застосований американським статистиком О. Лоренцом. В основу побудови К.Л. покладені виражені у відсотках кумулятивні частки, причому не лише щодо кількості одиниць кожної групи ознаки ряду розподілу, а й виражені у процентах до загального обсягу кумулятивні значення групової ознаки (іноді й інших ознак). Будується у прямокутній системі координат і має вигляд квадрата, на обох осях якого відкладена відсоткова сітка від 0 до 100. На осі абсцис відкладаються значення кумулятивних часток, що характеризують розподіл одиниць сукупності

щодо групової ознаки, а на осі ординат – відповідні їм кумулятивні значення обсягу групової ознаки (або інших ознак). Отримані ламані криві характеризують розподіл одиниць сукупності за значеннями групової ознаки. К.Л. уможливує порівняння ступенів концентрації та диференціації, тобто нерівномірності розподілу однієї і тієї самої ознаки у різних сукупностях або різних ознак в одній сукупності (коли побудовано декілька кривих на одному полі графіка). Чим більше К.Л. відхиляється від лінії рівномірного розподілу, тобто діагоналі графіка, тим більше нерівномірність розподілу і вищий ступінь концентрації обсягу групової ознаки в окремих одиницях сукупності.

КРИВА РОЗПОДІЛУ (кривая распределения; distribution curve) – графічне зображення у формі неперервної лінії зміни частот у варіаційному ряді, функціонально пов’язаних зі змінами варіант.

КРИВА РОЗПОДІЛУ ТЕОРЕТИЧНА (кривая распределения теоретическая; theoretical curve of distribution) – крива, що виражає загальну закономірність певного типу розподілу у чистому вигляді, без впливу випадкових для закономірностей факторів.

КРИТЕРІЇ АСИМЕТРИЇ ТА ЕКСЦЕСУ (критерии асимметрии и эксцесса; skewness and kurtosis tests) – статистичні критерії, що використовуються для перевірки статистичної гіпотези H_0 про нормальність розподілу випадкової величини X за результатами x_1, x_2, \dots, x_n її спостережень (вибіркою). Якщо H_0 правильна, то коефіцієнти асиметрії As та ексцесу Ek генеральної сукупності дорівнюють нулю, а вибіркові коефіцієнти асиметрії \tilde{As} й ексцесу \tilde{Ek} при переході від однієї вибірки до іншої будуть коліватися випадковим чином близько нуля. Розподіли випадкових величин \tilde{As} і \tilde{Ek} при заданому n відомі та протабульовані. Гіпотеза H_0 відкидається на рівні істотності (значущості) α , якщо порушується хоча б одна з нерівностей: $|\tilde{As}| < As_{1-\alpha/2}$, $|\tilde{Ek}| < Ek_{1-\alpha/2}$, де $As_{1-\alpha/2}$ і $Ek_{1-\alpha/2}$ – визначені за таблицею розподілу значення вибіркових коефіцієнтів асиметрії й ексцесу, для яких імовірності $P(\tilde{As} < As_{1-\alpha/2}) = 1 - \alpha / 2$ і $P(\tilde{Ek} < Ek_{1-\alpha/2}) = 1 - \alpha / 2$. К.а.е., використовується при $n \geq 50$ для наближеної перевірки гіпотези H_0 . Більш обґрунтований висновок про правдоподібність гіпотези H_0 можна одержати за допомогою критеріїв згоди.

КРИТЕРІЙ АУДИТУ (критерии аудита; audit criteria) – політика, методи, процедури або вимоги, за якими аудитор перевіряє зібрані дані про об’єкт аудиту. Вимоги можуть включати стандарти, керівні вказівки, спеціальні вимоги організації, а також законодавчі або нормативні вимоги.

КРИТЕРІЙ ЗГОДИ (критерии согласия; goodness-of-fit tests) – особливі статистичні показники, що характеризують відповідність емпіричного та теоретичного розподілів. Використовують для перевірки узгодженості статистичних даних з основною гіпотезою H_0 . К.з. базуються на використанні різних мір відстаней між емпіричною функцією розподілу $\tilde{F}_n(x)$, яку визначають за вибіркою, і функцією розподілу $F(x)$ генеральної сукупності X . К.з. призначено для перевірки гіпотези H_0 про те, що ряд спостережень x_1, x_2, \dots, x_n утворює випадкову вибірку, сформовану з генеральної сукупності X з функцією розподілу $F(x) = F(x, \theta_1, \theta_2, \dots, \theta_k)$, де загальний вид функції $F(x)$ вважається відомим, а параметри $\theta_1, \theta_2, \dots, \theta_k$, від яких вона залежить, можуть бути як відомими, так і невідомими (див. *Критерій Ястремського*).

КРИТЕРІЙ (критерий; criterion) – ознака, на основі якої розраховується оцінка (наприклад, оцінка якості системи, її функціонування), здійснюється порівняння альтернатив (тобто ефективності різних рішень), класифікація об’єктів і явищ. Частковим випадком К., що особливо поширений в економічних задачах, є критерій оптимальності.

КРИТЕРІЙ БАРТЛЕТТА (критерий Бартлетта; Bartlett test) – статистичний критерій, призначений для порівняння дисперсій кількох (більше двох) генеральних сукупностей. За допомогою К.Б. перевіряється нульова гіпотеза про рівність l дисперсій, тобто $H_0 : \sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \dots = \sigma_l^2$. При цьому передбачається, що для перевірки гіпотези з генеральних сукупностей X_1, X_2, \dots, X_r , які мають нормальний закон розподілу, взяті випадкові вибірки різного обсягу n_1, n_2, \dots, n_r . К.Б. чутливий до виконання гіпотези про нормальний розподіл. Статистика К.Б. має приблизно χ^2 -розподіл з $\nu = l - 1$ числом степенів свободи.

КРИТЕРІЙ ВІЛКОКСОНА (КРИТЕРІЙ МАННА – УІТНІ) (критерий Вилкоксона (критерий Манна – Уитни); Wilcoxon test (Mann – Whitney test)) – один з перших рангових статистичних критеріїв. З його допо-

могою можна, наприклад, перевірити гіпотезу про однорідність розподілів двох генеральних сукупностей. Значення статистики критерію обчислюють за формулою: $U = \sum_{i=1}^m r_i - \frac{m(m+1)}{2}$, де r_i – ранг спостереження вибірки з однієї генеральної сукупності у загальному ранжованому ряді, що утворюється об’єднанням двох незалежних вибірок з обсягами m і n , отриманих, відповідно, з порівнюваних генеральних сукупностей. Критичне значення статистики можна отримати з таблиці для різних рівнів істотності (значущості).

КРИТЕРІЙ ДАРБИНА – УОТСОНА (критерий Дарбина – Уотсона; Durbin – Watson ratio) – умовний показник, що застосовується у прогнозуванні для виявлення автокореляції в часових рядах. За її відсутності в досліджуваному ряді К.Д.-У. (позначається d) наближається до числа 2, однак для правильного вибору необхідно враховувати, що в кожному конкретному випадку величина d залежить від кількості оцінюваних параметрів і кількості спостережень. Застосовується також додатковий критерій для виявлення негативної автокореляції d' : $d' = 4 - d$. Показник d обчислюється за формулою:

$$d = \frac{\sum (y_{t+1} - y_t)^2}{\sum y_i^2}, \text{ де } y_{t+1} \text{ і } y_t - \text{відповідні рівні}$$

динамічного ряду.

КРИТЕРІЙ ДОСТАТНЬОЇ ПЕРЕРОБКИ ТОВАРУ (ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ) (критерий достаточной переработки товара (внешней торговли); criterion of sufficient processing of goods (in foreign trade)) – статистична оцінка, що визначає рівень достатньої переробки товару. К.д.п.т. визначається: правилом, яке потребує в результаті переробки товару зміни класифікаційного коду товару за Гармонізованою системою опису та кодування товарів на рівні будь-якого з перших чотирьох знаків; правилом адвалерної частки, що полягає у зміні вартості товару в результаті його переробки, якщо при цьому додана вартість становить не менш як 50% від вартості товару, одержаного в результаті переробки, або частка використаних матеріалів з іншої країни чи невідомого походження становить менш як 50% вартості товару, одержаного в результаті переробки; переліком виробничих та технологічних операцій, які хоч і не ведуть у результаті переробки товару до

зміни його коду чи його вартості відповідно до правила адвалерної частки, але з дотриманням певних умов визнаються достатніми. Перелік таких виробничих та технологічних операцій встановлюється Кабінетом Міністрів України.

КРИТЕРІЙ ЗНАКІВ (критерій знаків; sign test) – непараметричний статистичний критерій для перевірки нульової гіпотези H_0 , згідно з якою випадкова величина X підпорядковується біноміальному розподілу з параметрами n і $p = 0,5$, де n – число випробувань, p – імовірність появи цікавої для нас події A у результаті одного випробування. Як статистику К.з. використовують кількість появ події A у n випробуваннях. К.з. можна застосувати також для перевірки гіпотези H_0 , згідно з якою невідомий неперервний розподіл випадкової величини X є симетричним щодо нуля, тобто для будь-якого дійсного числа х виконується рівність $P(X < -x) = P(X > x)$. У цьому випадку К.з. базується на статистиці: $K = \sum_{i=1}^n \delta(x_i)$, де $\delta(x) = 1$, якщо $x > 0$; $\delta(x) = 0$, якщо $x < 0$, яка за справедливості гіпотези H_0 має біноміальний розподіл з параметрами n і $p = 0,5$. Аналогічно К.з. використовується для перевірки гіпотези про значення медіани невідомого неперервного розподілу X , тобто $H_0: Me = x_{Me}$. Для цього варто перейти до величин $y_i = x_i - x_{Me}$, де x_i – результат i -го спостереження ($i = 1, 2, \dots, n$).

КРИТЕРІЙ КОКРЕНА (критерій Кокрена; Cochran test) – статистичний критерій, призначений для перевірки гіпотези про рівність кількох (l) дисперсій, тобто $H_0: \sigma_1^2 = \sigma_2^2 = \dots = \sigma_l^2 = \sigma^2$ у випадку, коли оцінки цих дисперсій $\hat{\sigma}_1^2, \hat{\sigma}_2^2, \dots, \hat{\sigma}_l^2$ отримані за вибірками однакового обсягу n із генеральних сукупностей із нормальним законом розподілу. Для перевірки гіпотези H_0 знаходять відношення найбільшої вибіркової дисперсії $\hat{\sigma}_{\max}^2$ до суми всіх вибірових дисперсій $\sum_{i=1}^l \hat{\sigma}_i^2$, яке порівнюють з табличним значенням, що визначається для рівня значущості α , числа степенів свободи $\nu = n - 1$ і заданого l . Гіпотеза H_0 відкидається, якщо знайдене відношення виявиться більшим за табличне значення.

КРИТЕРІЙ КОЛМОГОВОРА (критерій Колмогорова; Kolmogorov test) – критерій згоди, який застосовується для перевірки гіпотези H_0 про те, що випадкова вибірка x_1, x_2, \dots, x_n взята з генеральної сукупності X , яка має за-

дану неперервну функцію розподілу $F(x)$. К.К. застосовується тоді, коли теоретична функція розподілу $F(x)$ повністю визначена, тобто не залежить від невідомих параметрів. За статистику критерію береться максимум модуля відхилення емпіричної функції розподілу $\tilde{F}_n(x)$ від теоретичної $D_n = \sup_{|x| < +\infty} |\tilde{F}_n(x) - F(x)|$. За справдливості гіпотези H_0 розподіл статистики D_n не залежить від функції $F(x)$. Згідно з К.К., гіпотезу H_0 варто відкинути з рівнем значущості α , якщо D_n виявиться більшим за критичне значення К.К., що відповідає заданому рівню значущості α .

КРИТЕРІЙ НЕПАРАМЕТРИЧНИЙ (КРИТЕРІЙ, ВІЛЬНИЙ ВІД РОЗПОДІЛУ) (критерій непараметрический (критерий, свободный от распределения); non-parametric test (distribution free test)) – критерій статистичної перевірки гіпотези, коли закон розподілу вихідної генеральної сукупності невідомий. Наприклад, при перевірці статистичної гіпотези про збігання середніх $H_0: \mu_1 = \mu_2$ можна припустити, що вихідна генеральна сукупність має нормальний розподіл. Тоді відповідний (параметричний) критерій буде критерієм Стьюдента. Якщо ж закон розподілу генеральної сукупності невідомий, то критерієм перевірки стане непараметричний критерій Вілкоксона.

КРИТЕРІЙ ПІРСОНА χ^2 (критерій Пірсона χ^2 ; Pearson chi-squared test) – найбільш поширений критерій згоди, призначений для перевірки гіпотези про те, що випадкова вибірка x_1, x_2, \dots, x_n сформована з генеральної сукупності X з функцією розподілу $F(x)$, від якої вважається відомим, а параметри – невідомими. Процедура перевірки статистичної гіпотези про вид розподілу у цьому випадку складається з таких етапів:

- 1) весь діапазон значень досліджуваної випадкової величини розбивається на ряд інтервалів групування $\Delta_1, \Delta_2, \dots, \Delta_l$ (не обов'язково однакової довжини);
- 2) підраховується число точок, що потрапили у кожний з інтервалів групування m_i ;
- 3) на основі згрупованих даних обчислюються оцінки $\hat{\theta}_1, \hat{\theta}_2, \dots, \hat{\theta}_k$ невідомих параметрів $\theta_1, \theta_2, \dots, \theta_k$, від яких залежить функція розподілу $F(x) = F(x, \theta_1, \theta_2, \dots, \theta_k)$;
- 4) обчислюється ймовірність p_i попадання випадкової величини X у кожний з інтервалів

групування Δ_i за функцією розподілу $F(x, \hat{\theta}_1, \hat{\theta}_2, \dots, \hat{\theta}_k)$;

5) емпіричне значення статистики критерію $\chi^2_{спост} = \sum_{i=1}^l \frac{(m_i - np_i)^2}{np_i}$ порівнюється з таблич-

ним значенням $\chi^2_{кр}$, знайденим для рівня істотності (значущості) α і числа степенів свободи $\nu = l - k - 1$. Гіпотеза про вид закону розподілу відкидається при виконанні нерівності $\chi^2_{спост} > \chi^2_{кр}$. В іншому випадку, тобто коли $\chi^2_{спост} \leq \chi^2_{кр}$ гіпотеза про те, що генеральна сукупність X підпорядковується закону з функцією розподілу $F(x)$, приймається (вона не суперечить даним спостереженням).

КРИТЕРІЙ РАНГОВИЙ (критерій ранговий; rank test) – один із критеріїв непараметричної статистики, основою якого є порядкова статистика. Він є простим для обчислення значень статистики критерію через цілочисельність рангів і застосування до якісних ознак, значення яких можна ранжувати.

КРИТЕРІЙ СТАТИСТИЧНИЙ (критерій статистический; statistical test) – умовний еталон, за яким на основі результатів спостережень (вибірки) приймається рішення у задачі статистичної перевірки гіпотез. Нехай за вибіркою x_1, x_2, \dots, x_n необхідно перевірити гіпотезу H_0 при альтернативній гіпотезі H_1 . Нехай $T_n = T(x_1, x_2, \dots, x_n)$ – деяка функція вибірки, що у припущенні справедливості гіпотези H_0 має розподіл з відомою функцією розподілу; функцію T_n називають критичною статистикою критерію чи тестовою статистикою. Якщо розраховане за вибіркою значення $T_{n,спост}$ критичної функції належить до області критичної W_n її можливих значень, робиться висновок про помилковість гіпотези H_0 і приймається альтернативна H_1 . Цей висновок передбачає ймовірність помилки, що дорівнює α та називається ймовірністю похибки першого роду: приймається гіпотеза H_1 , тим часом як насправді справедлива гіпотеза H_0 . Ймовірність α називають також рівнем значущості критерію. Якщо число $T_{n,спост}$ не потрапляє в область W_n , робиться висновок про неправдоподібність гіпотези H_1 і приймається гіпотеза H_0 . За цього висновку існує ймовірність β похибки другого роду: приймається гіпотеза H_0 , тим часом як насправді справедлива гіпотеза H_1 . Ймовірність $(1 - \beta)$ прийняття гіпо-

тези H_1 за умови, що вона насправді справедлива, називається потужністю критерію.

КРИТЕРІЙ СТЬЮДЕНТА (t-КРИТЕРІЙ) (критерій Стьюдента (t-критерій); Student test (t-test)) – критерій статистичний, призначений для з'ясування непротиріччя гіпотези статистичної H_0 результатам X_1, X_2, \dots, X_n спостережень такої функції $T_n = T(X_1, X_2, \dots, X_n)$, яка у припущенні справедливості H_0 має розподіл Стьюдента. Наприклад, якщо $H_0 : MX = \mu_0$, де X – нормально розподілена випадкова величина, то за справедливості цієї гіпотези функція $T(X_1, X_2, \dots, X_n) = \frac{\bar{X} - \mu_0}{\sigma / \sqrt{n}}$, де $\bar{X} = \sum_{i=1}^n X_i / n$ і

$$\sigma = \sqrt{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2 / (n-1)}$$

має розподіл Стьюдента з числом степенів свободи, рівним $n - 1$. На цьому базується побудова області критичної. Так, при гіпотезі альтернативній $H_1: MX \neq \mu_0$ та рівні значущості α критичну область W_n утворюють інтервали $(-\infty, \bar{X} - t_{1-\alpha/2} \sigma / \sqrt{n})$, $(\bar{X} + t_{1-\alpha/2} \sigma / \sqrt{n}, +\infty)$, де $t_{1-\alpha/2}$ – таке число, для якого $p(T(n-1) < t_{1-\alpha/2}) = 1 - \alpha / 2$ (тут $T(n-1)$ – випадкова величина, що має розподіл Стьюдента з $(n - 1)$ степенями свободи). Якщо розраховане за вибіркою емпіричне значення функції T_n попадає в область W_n , гіпотеза H_0 відхиляється на рівні значущості α , вірогідною вважається гіпотеза H_1 .

КРИТЕРІЙ ФІШЕРА (F-КРИТЕРІЙ) (критерій Фишера (F-критерій); Fisher test (F-test)) – критерій статистичний, призначений для перевірки гіпотези H_0 про рівність дисперсій $H_0 : \sigma_1^2 = \sigma_2^2$ двох генеральних сукупностей, що мають нормальний закон розподілу. Для перевірки H_0 із генеральних сукупностей беруть незалежні вибірки обсягом n_1 і n_2 , за якими знаходять виправлені вибіркові дисперсії \tilde{s}_1^2 і \tilde{s}_2^2 . Згідно з К.Ф., обчислене значення $F_{спост} = \tilde{s}_1^2 / \tilde{s}_2^2$, $\tilde{s}_1^2 > \tilde{s}_2^2$ порівнюють з табличним значенням $F_{кр}$ F -розподілу, що визначається для рівня значущості α і чисел ступенів свободи $\nu_1 = n_1 - 1$ і $\nu_2 = n_2 - 1$. Якщо $F_{спост} > F_{кр}$, то гіпотеза однорідності дисперсій відкидається. В іншому випадку роблять висновок, що H_0 не суперечить даним спостережень.

КРИТЕРІЙ ХОТЕЛЛІНГА (критерій Хотеллінга; Hotelling test) – критерій, призначений для перевірки гіпотези H_0 , згідно з якою

істинне значення невідомого вектора математичних сподівань μ невідродженого розподілу нормального багатомірною з невідомою коваріаційною матрицею є фіксованим μ_0 . Якщо \bar{x} і S – незміщені оцінки математичного сподівання і коваріаційної матриці за вибіркою, то статистика Хотеллінга дорівнює $T^2 = n(\bar{x} - \mu_0)^T S^{-1}(\bar{x} - \mu_0)$, де n – обсяг вибірки.

К.Х. відкидає H_0 при значенні T^2 , більшому за критичне $T_{кр}^2$, що залежить від рівня значущості, розмірності вектора середніх, обсягу вибірки та визначається за таблицям F -розподілу. Використовується також для перевірки гіпотези про рівність середніх багатомірних сукупностей.

КРИТЕРІЙ ЯКОСТІ ВОДИ (критерий качества воды; water quality criterion) – ознака або комплекс ознак, за якими проводиться оцінка якості води.

КРИТЕРІЙ ЯКОСТІ ВОДИ ЕКОЛОГІЧНИЙ (критерий качества воды экологический; ecological water quality criterion) – критерій якості води, що враховує умови нормального функціонування в часі водної екологічної системи.

КРИТЕРІЙ ЯСТРЕМСЬКОГО (критерий Ястремского; Yastremskiy test) – критерій статистичний, один з критеріїв згоди, значення якого відображає міру розходження між емпіричними і теоретичними розподілами. К.Я.

визначається за формулою: $I = \frac{\chi^2 - n}{\sqrt{2n + 40}}$, де

$$\chi^2 = \sum \frac{(f - f')^2}{f}, \quad f - \text{емпіричні частоти, } f' -$$

теоретичні частоти, n – число груп у емпіричному розподілі. К.Я. розподілений нормально. З імовірністю 0,997 К.Я. за абсолютною величиною не повинен перевищувати 3. Отже, при $|I| \leq 3$ емпіричний розподіл відповідає обраному теоретичному закону розподілу. Якщо $|I| > 3$, то цей емпіричний розподіл не підпорядковується обраному теоретичному закону.

КРИТЕРІЙ ω^2 (критерий ω^2 ; omega square test (statistical test)) – критерій статистичний, що використовується для перевірки гіпотези статистичної $H_0: F(x) = F_0(x)$, тобто того, що функція розподілу величини X збігається з деякою модельною, цілком відомою функцією розподілу. Для перевірки цієї гіпотези значення, що спостерігаються:

$$\omega_{набл}^2 = \sum_{i=1}^n \left(F_0(x_i) - \frac{2i-1}{2n} \right)^2 + \frac{1}{12n},$$

де x_1, x_2, \dots, x_n – варіаційний ряд), порівнюють з табличним значенням $\omega_{кр}^2$, визначеним при заданому рівні значущості α й обсязі вибірки n . Гіпотеза H_0 вважається неправдоподібною з рівнем значущості α , якщо розраховане за вибіркою емпіричне значення, більше критичного. У протилежному випадку H_0 вважається правдоподібною (вірогідною).

КРОК ВІДБОРУ (шаг отбора; step of sampling). Див. *Відбір систематичний*.

КРОК КВАНТУВАННЯ (шаг квантования; quantization step) – часовий, просторовий або спектральний крок вимірювання фізичних величин. У часовому відношенні квантовані зміни можуть описувати, як часто збираються дані, або крок, з яким аналоговий сигнал квантується для перетворення в цифрову форму; крок просторового квантування – це число, розмір і місце областей, у яких проводяться спектральні вимірювання; крок спектрального квантування стосується розташування і ширини спектральних каналів датчика в електромагнітному спектрі.

КУБ ДАНИХ (куб данных; data cube) – основна структура даних у багатомірних моделях даних. Має декілька незалежних вимірів і характеризується системою координат простору даних, що досліджується. Комбінації значень координат за всіма вимірами визначають точки куба, що називаються елементами. З елементами асоціюються значення змінних, що називаються показниками і є, як правило, числовими. К.д. з малою часткою заповнених елементів називають розрідженим, К.д. з великою часткою заповнених елементів – щільним.

КУЛЬТУРА ІННОВАЦІЙНА (культура инновационная; innovation culture) – складова інноваційного потенціалу, що характеризує рівень освітньої, загальнокультурної та соціально-психологічної підготовки особистості та суспільства в цілому до сприйняття і творчого втілення в життя ідей соціально-економічного розвитку країни на інноваційних засадах.

КУЛЬТУРИ БАГАТОРІЧНІ (культуры многолетние; perennial plants) – сільськогосподарські культури, що дають продукцію протягом кількох років, наприклад багаторічні трави (конюшина, люцерна), ефіроолійні та лікарські культури (коріандр, м'ята, шавлія, герань тощо).

КУЛЬТУРИ ЗЕРНОВІ ТА ЗЕРНОБОБОВІ (культуры зерновые и зернобобовые; grain and leguminous crops) – культури, основною продукцією яких є зерно; при цьому серед них за видом одержуваної продукції та її призначенням виділяють підгрупу продовольчих культур, у складі якої розрізняють хлібні (пшениця, жито) і круп'яні (гречка, просо, рис), а також підгрупу фуражних, до якої включають ячмінь, овес, кукурудзу на зерно та зернобобові культури. Розміри посівів таких культур, як пшениця, жито і ячмінь, залежно від біологічних особливостей, зумовлених часом сівби, обліковують як посіви озимих культур, що висівають восени та збирають у наступному році, і посіви ярих культур, що висівають навесні та збирають у тому самому році; при цьому серед посівів ярих культур розрізняють ранні (пшениця, ячмінь, овес тощо) і пізні (гречка, кукурудза, просо тощо).

КУЛЬТУРИ КОРМОВІ (культуры кормовые; forage crops) – сільськогосподарські культури, продукція яких використовується як корм тваринам; при цьому посівні площі обліковуються за такими підгрупами: кормові коренеплоди (кормовий буряк, бруква, турнепс тощо); силосні культури (крім кукурудзи) – соняшник, боби тощо; кормові баштанні культури (гарбуз); однорічні трави (вика, сорго тощо); багаторічні трави (конюшина, люцерна, тимофіївка тощо), посіви яких обліковуються за роками використання (посіви поточного і посіви минулого років), а також за способом посіву (посіви безпокровних трав, що висіваються на самотійній площі, та посіви підпокровних трав, що висіваються на площі, зайнятій іншою основною культурою).

КУЛЬТУРИ ОДНОРІЧНІ (культуры однолетние; annual crops) – сільськогосподарські культури, що дають тільки один збір, їх вегетаційний період не перевищує одного року, наприклад пшениця, кукурудза, картопля тощо.

КУЛЬТУРИ ТЕХНІЧНІ (культуры технические; industrial crops) – сільськогосподарські культури, продукція яких здебільшого призначена для промислової переробки. Серед них за

видом продукції, яку одержують, та характером її використання виділяють такі підгрупи: прядильні (бавовник, льон-довгунець, коноплі південні); харчосмакові та спеціальні технічні культури (цукровий буряк фабричний, тютюн, махорка, хміль тощо); олійні (соняшник, льон-кудряш, соя, гірчиця, рапс тощо); ефіроолійні (кмин, м'ята, коріандр тощо); лікарські (рум'янок, беладонна тощо).

КУМУЛЯТА РОЗПОДІЛУ (кумулята распределения; distribution cumulate), або кумулятивний полігон, емпірична кумулятивна крива – графічне зображення функції розподілу ймовірностей. К.р. – вибірково-графічне зображення статистичного ряду накопичених частот, де на осі абсцис відкладаються варіанти (межі інтервалів), а на осі ординат – накопичені частоти, або частки, що показують, скільки одиниць сукупності мають значення ознаки, які не перевищують це значення (інтервал). Таке зображення зручне при порівнянні різних статистичних рядів, а також в економічних дослідженнях, зокрема для аналізу концентрації виробництва. К.р., побудована на основі висхідних кумулятивних частот, називається висхідною К.р., на основі низхідних кумулятивних частот – низхідною (див. *Огіва*).

КУРС ВАЛЮТНИЙ (курс валютный; rate of exchange) – вартісне співвідношення двох валют під час їх обміну; ціна грошової одиниці однієї країни, що виражається у грошовій одиниці іншої країни або міжнародних платіжних засобах. Встановлюється за купівельною спроможністю валют. Залежить від багатьох чинників, основними з яких є: стан платіжного балансу держави, рівень інфляції, різниця процентних ставок у різних країнах, ступінь довіри до валюти на світових валютних ринках, міжнародна міграція капіталів.

КУРС ВАЛЮТНИЙ ОФІЦІЙНИЙ (курс валютный официальный; official exchange rate) – курс валюти, офіційно встановлений Національним банком України як уповноваженим органом держави.

Л

ЛАНДШАФТИ ПРИРОДНІ (ландшафты природные; nature landscapes) – природні комплекси, територіально обмежені природними межами, всередині яких природні компо-

ненти знаходяться у природній взаємодії один з одним.

ЛАТЕНТНІСТЬ (латентность; latence) – прихованість характеристик, що розкриваються за

допомогою спеціальних методів (наприклад, факторного аналізу).

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (легализация; legalization) – надання юридичної сили документам, що були видані органами влади іноземної держави. Л. проводиться консульством або консульським відділом посольства іноземної держави в Україні. На всіх легалізованих документах має бути печатка відповідного консульства або консульського відділу посольства. Не потрібна Л. документів, що були видані в країнах – членах СНД.

ЛЕГЕНДА КАРТИ (легенда карты; legend) – зведення умовних позначень і текстових пояснень до карти, що розкривають її зміст.

ЛЕМА НЕЙМАНА – ПІРСОНА (лемма Неймана – Пирсона; Newman – Pearson Lemma) – твердження статистичної теорії перевірки гіпотез. Л.Н-П.встановлює вид оптимального (найбільш потужного) критерію перевірки гіпотези нульової про збіг двох функцій розподілу (щільностей). На основі Л.Н-П. будують критерії перевірки статистичних гіпотез в інших, більш загальних випадках (наприклад, при перевірці параметричних гіпотез).

ЛИСТ ПЕРЕПИСНИЙ (лист переписной; census form) – основний документ перепису населення, бланк для запису відповідей на зазначені в ньому запитання програми Перепису населення. Залежно від методу перепису, способу опитування та подальшої розробки матеріалів виділяють різні форми Л.п. Індивідуальний призначений для запису відомостей про одну особу. Л.п. у вигляді брошури містить дані про всіх членів домогосподарства, що проживають у житловому приміщенні. Л.п. може бути одночасно технічним носієм інформації (за умови безпосереднього зчитування даних з нього оптичним зчитувальним пристроєм (сканером)). У цьому випадку відповіді на більшість запитань записуються у вигляді графічних міток, знаків (літери, числа, символи, що розташовані у спеціальних місцях бланку Л.п.), деякі відповіді кодуються за спеціально розробленими словниками (національностей та мов, занять тощо). Сучасний стан розвитку інформаційних систем та технологій дозволяє за допомогою оптичних зчитувальних пристроїв зчитувати текст, написаний на бланку Л.п. без дотримання спеціально встановлених порядку та правил написання символів (літер, цифр), – рукописний текст.

ЛІЗИНГ (лизинг; leasing) – 1) підприємницька діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, що полягає в наданні лізингодавцем у користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів (див. *Лізинг зворотний, Лізинг міжнародний, Лізинг оперативний, Лізинг фінансовий*); 2) довготермінова оренда машин, обладнання, споруд виробничого призначення, куплених орендодавцем для орендаря з метою їх виробничого використання, за умови збереження права власності на них за орендодавцем на весь термін договору. Л. є способом фінансування інвестицій та активізації збуту. Здійснюючи лізингові операції, орендодавець купує машини, обладнання, транспортні засоби, виробничі споруди, ЕОМ, інші основні засоби та передає їх за угодою орендареві для використання з виробничою метою, зберігаючи при цьому право власності на них до кінця угоди. Л. є специфічною формою фінансування капітальних вкладень, альтернативною традиційному банківському кредитуванню чи використанню для придбання основних засобів власних фінансових ресурсів. Він дає змогу підприємствам та організаціям отримати необхідні виробничі засоби без значних одноразових витрат, а також уникнути витрат, пов'язаних із моральним старінням засобів виробництва. У лізингових операціях, як правило, беруть участь три сторони: виробник (постачальник) машин і обладнання, організація, що фінансує лізингову угоду (орендодавець), і організація, що використовує орендоване майно у своїх інтересах (орендар). Організаціями, що фінансують лізингові операції, виступають комерційні банки. У межах довготермінової оренди розрізняють основні форми лізингових операцій – фінансовий і оперативний лізинг, внутрішній і міжнародний лізинг, а також експортний та імпортовий лізинг.

ЛІЗИНГ БАНКІВСЬКИЙ (лизинг банковский; banking leasing) – лізингова угода, в якій лізинговою компанією є банк, що на замовлення орендаря купує обладнання і надає його в оренду.

ЛІЗИНГ ГЕНЕРАЛЬНИЙ (лизинг генеральный; general leasing) – загальна (генеральна) лізингова угода між орендодавцем і орендарем,

що передбачає право орендаря доповнювати список орендованого обладнання без додаткового узгодження з лізинговою фірмою.

ЛІЗИНГ ЕКСПОРТНИЙ (лизинг експортний; export leasing) – різновид лізингової угоди, за якою орендодавець купує майно у національної фірми, а потім передає його закордонному орендареві.

ЛІЗИНГ ЗВОРОТНИЙ (лизинг обратний; reverse leasing) – 1) господарська операція фізичної або юридичної особи, що передбачає продаж основних засобів фінансовій організації, банку, страховій компанії тощо з одночасним зворотним отриманням їх цією фізичною або юридичною особою в оперативний чи фінансовий лізинг. Ця операція дає змогу підприємству заощадити кошти, які воно може використовувати на інші потреби; 2) договір лізингу, що передбачає набуття лізингодавцем майна у власника і передачу цього майна йому у лізинг.

ЛІЗИНГ ІМПОРТНИЙ (лизинг импортный; import leasing) – різновид лізингової угоди у разі закупівлі обладнання у закордонної фірми і надання його вітчизняному орендареві.

ЛІЗИНГ КЛАСИЧНИЙ (лизинг классический; classic leasing) – форма лізингу, за якої лізингоодержувач бере на себе всі витрати, пов'язані з утриманням та експлуатацією обладнання, включно зі сплатою податків.

ЛІЗИНГ МІЖНАРОДНИЙ (лизинг международный; international leasing) – договір лізингу, що здійснюється суб'єктами лізингу, які перебувають під юрисдикцією різних держав, або в разі, якщо майно чи платежі перетинають державні кордони.

ЛІЗИНГ ОПЕРАТИВНИЙ (лизинг оперативный; operating leasing) – 1) договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, менший терміну, за який амортизується 90% вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору; 2) вид орендних операцій, при якому лізингова угода укладається на термін, менший ніж період амортизації орендованого майна (здебільшого на 2–5 років). Як і за фінансового лізингу, після закінчення угоди вона може бути поновлена на нових умовах. В іншому разі майно повертається власникові або викуповується орендарем за договірною ціною.

ЛІЗИНГ ОПЕРАЦІЙНИЙ (лизинг операционный; operational leasing) – оренда машин, обладнання без персоналу, чартер морських, повітряних суден, транспортного обладнання. Лізингова угода укладається на термін, менший ніж період амортизації орендованого майна (на 2–5 років). Після закінчення угоди майно повертається власникові або викуповується орендарем за договірною ціною. До цієї послуги не включається: фінансовий лізинг (фінансові послуги), лізинг телекомунікаційних мереж (послуги зв'язку), оренда морських, повітряних суден з екіпажем (транспортні послуги), оренда транспортних засобів нерезидентами (подорожі).

ЛІЗИНГ ПАЙОВИЙ (лизинг паевой; share leasing) – лізинг, що здійснюється за участю суб'єктів лізингу на основі укладання багатостороннього договору та залучення одного або кількох кредиторів, які беруть участь у здійсненні лізингу, інвестуючи свої кошти. При цьому сума інвестованих кредиторами коштів не може становити більше 80 % вартості набутого для лізингу майна.

ЛІЗИНГ ПОВНИЙ (лизинг полный; complete leasing) – форма лізингу, що передбачає обслуговування, ремонт, заміну орендованого обладнання лізинговою компанією (лізингодавцем).

ЛІЗИНГ ПРЯМИЙ (ДВОСТОРОННИЙ) (лизинг прямой (двухсторонний); direct leasing (two-way)) – форма лізингу, за якої власник майна (виробник) здає об'єкт у лізинг самостійно, тобто постачальник і лізингодавець поєднані в одній особі.

ЛІЗИНГ РЕВОЛЬВЕРНИЙ (лизинг револьверный; revolving leasing) – форма лізингу, за якої лізингоодержувач має право вимагати періодичної заміни обладнання, взятого в оренду, на найновіші (найсучасніші) зразки. Ця форма характерна для лізингу обладнання, яке має короткий термін морального старіння, наприклад комп'ютерної техніки.

ЛІЗИНГ ФІНАНСОВИЙ (лизинг финансовый; financial leasing) – 1) вид цивільно-правових відносин, що виникають із договору фінансового лізингу, предметом якого можуть бути будь-які неспоживчі речі (будівлі, споруди, транспортні засоби, інше рухоме й нерухоме майно). Не можуть бути предметом Л.ф. земельні ділянки та інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси підприємств та їх відокремлені структурні підрозділи (філії, цехи, діль-

ниці). Майно, що перебуває в державній або комунальній власності та щодо якого відсутня заборона передачі в користування та / або володіння, може бути передано в лізинг у порядку, встановленому законодавством.

Суб'єктами Л.ф. можуть бути:

- лізингодавець – юридична особа, яка передає право володіння та користування предметом лізингу лізингоодержувачу;

- лізингоодержувач – фізична або юридична особа, яка отримує право володіння та користування предметом лізингу від лізингодавця;

- продавець (постачальник) – фізична або юридична особа, в якій лізингодавець придбаває річ, що в наступному буде передана як предмет лізингу лізингоодержувачу; інші юридичні або фізичні особи, які є сторонами багатостороннього договору лізингу.

2) договір лізингу, в результаті укладання якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший терміну, за який амортизується 60% вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладання договору.

ЛІЗИНГ ФІНАНСОВИЙ (ОРЕНДА) (ли- зинг финансовый (аренда); financial leasing (rent)) – господарська операція фізичної або юридичної особи, що передбачає придбання орендодавцем за замовленням орендаря основних засобів із подальшим їх переданням у користування орендарю на строк, що не перевищує терміну повної амортизації таких основних засобів з обов'язковою подальшою передачею права власності на них орендарю. Особливістю Л.ф. є те, що за час дії лізингової угоди орендар виплачує орендодавцеві всю суму амортизації орендованого майна. Після закінчення такої угоди орендар може повернути об'єкт оренди орендодавцю, викупити його за залишковою вартістю або укласти нову угоду на оренду. Об'єктами Л.ф. є переважно виробничі будівлі та споруди.

ЛІЗИНГ ЧИСТИЙ (лизинг чистый; net leasing) – форма лізингу, за якої лізингоодержувач сам здійснює технічне обслуговування орендованого майна, а через те лізингові платежі не включають витрат на експлуатацію майна (є чистими платежами).

ЛІКВІДАТОР ПІДПРИЄМСТВА (БАНКУ) (ликвидатор предприятия (банка); liquidator of enterprise (bank)) – юридична або фізична особа, яка здійснює функції щодо припинення

діяльності банку та задоволення вимог кредиторів.

ЛІКВІДАЦІЯ БАНКУ (ликвидация банка; bank liquidation) – процедура припинення функціонування банку як юридичної особи.

ЛІКВІДНІСТЬ (ликвидность; liquidity) – здатність банку або підприємства забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Визначається збалансованістю між строками і сумами погашення активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів, зокрема видачі кредитів та понесення витрат.

ЛІМІТ ВОДОСПОЖИВАННЯ (ВОДОВІДВЕДЕННЯ) (лимит водопотребления (водоотведения); limit of water consumption (drainage system)) – установлений абоненту органами місцевого самоврядування граничний об'єм одержаної питної води і стічних вод, що приймаються (скидаються), на певний період часу.

ЛІМІТ НА РОЗМІЩЕННЯ ВІДХОДІВ (лимит на размещение отходов; limit of waste products allocation) – гранично допустима кількість відходів (окремо для кожного класу небезпеки), на розміщення яких певним способом упродовж встановленого терміну у власника відходів є дозвіл, виданий уповноваженими органами Міністерства екології та природних ресурсів України на місцях.

ЛІНІЯ КРЕДИТНА (линия кредитная; back-up line) – згода банку-кредитора надати кредит у майбутньому в розмірах, що не перевищують заздалегідь обумовлені розміри за певний відрізок часу без проведення додаткових спеціальних переговорів.

ЛІНІЯ ПАСАЖИРСЬКА (линия пассажирская; passenger line) – регламентований розкладом рух пасажирських і вантажно-пасажирських суден між певними початковими й кінцевими пунктами. За швидкістю руху розрізняють експресні, швидкі, поштові та вантажно-пасажирські Л.п. За районом пролягання лінії вантажно-пасажирського сполучення поділяють на транзитні, місцеві, внутрішньоміські та приміські. Транзитні лінії експлуатуються підприємством, якому належить транспортний засіб, що слідує транзитом. Внутрішньоміські лінії організовуються між пунктами і районами одного й того самого міс-

та; приміські лінії – між містом і прилеглими до нього дачними та іншими приміськими населеними пунктами.

ЛІНІЯ РЕГРЕСІЇ (линия регрессии; regression line) – лінія, що характеризує основну тенденцію кореляційного зв'язку. Розглядається у двох моделях: аналітичного групування та регресійного аналізу (див. *Лінія регресії емпірична, Лінія регресії теоретична*).

ЛІНІЯ РЕГРЕСІЇ ЕМПІРИЧНА (линия регрессии эмпирическая; empirical regression line) – лінія, що характеризує основну тенденцію кореляційного зв'язку й утворюється з групових середніх значень результативної ознаки \bar{y}_j для кожного значення (інтервалу) x_j шляхом послідовного сполучення відрізками.

ЛІНІЯ РЕГРЕСІЇ ТЕОРЕТИЧНА (линия регрессии теоретическая; theoretical regression line), рівняння регресії – лінія, навколо якої групуються точки кореляційного поля та яка характеризує основну тенденцію кореляційного зв'язку. Описується функцією $Y = f(x)$, що називається рівнянням регресії. Залежно від характеру зв'язку використовують: лінійні рівняння $Y = a + bx$, коли зі зміною фактора x результативна ознака Y змінюється рівномірно; нелінійні рівняння, коли зміна взаємопов'язаних ознак відбувається нерівномірно (з прискоренням, уповільненням або зі змінним напрямом зв'язку), зокрема: степенева функція $Y = ax^b$, гіперболічна $Y = a + b/x$, параболічна $Y = a + bx + cx^2$ тощо.

ЛІНІЯ СІТКИ (линия сетки; grid line) – одна з ліній системи координат: лінія, що використовується для розподілу карти на квадранти. Лінія захід-схід у прямокутній системі координат – вісь абсцис, X , а лінія південь-північ – вісь ординат, Y .

ЛІСОВІДНОВЛЕННЯ (лесовосстановление; forest recreation) – посадка, посів та природне поновлення лісу на зрубках, згарищах, галявинах, пустирях та інших площах, що були під лісом.

ЛІСТИНГ (листинг; listing) – сукупність процедур включення цінних паперів до реєстру організатора торгівлі та здійснення передпродажної перевірки або контролю за якістю та надійністю цінних паперів, а також їх відповідністю умовам і вимогам, установленим правилами організатора торгівлі.

ЛІТЕРАТУРА ПАТЕНТНА (литература патентная; patent literature) – сукупність документальних джерел або опублікованих даних із питань патентування, включаючи літературу з патентознавства та патентну документацію.

ЛІЦЕНЗІАР (лицензиар; licensor) – сторона ліцензійної угоди, яка передає іншій стороні (ліцензіату) право на використання об'єкта ліцензії.

ЛІЦЕНЗІАТ (лицензиат; licensee) – 1) суб'єкт господарювання, який одержав ліцензію на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню; 2) сторона ліцензійної угоди, яка набуває відповідно до ліцензійної угоди права на використання об'єкта ліцензії.

ЛІЦЕНЗІЯ (лицензия; licence) – 1) документ державного зразка, що засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку та виконанням ліцензійних умов; 2) Л. на використання об'єкта права інтелектуальної власності – письмове повноваження, яке надає ліцензіату право на використання цього об'єкта в певній обмеженій сфері, що видається патентовласником. Останній має право шляхом укладання письмової угоди надати кожній фізичній або юридичній особі Л. на використання запатентованого винаходу. Строк дії Л. не може перевищувати строк дії патенту. Ліцензійна угода здійснюється у простій письмовій або нотаріальній формі та підлягає обов'язковій реєстрації у компетентному державному органі, на який покладено контроль за використанням винаходів.

ЛІЦЕНЗІЯ БАНКІВСЬКА (лицензия банковская; banking licence) – документ, що видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених законодавством, на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність.

ЛІЦЕНЗІЯ (СЕРТИФІКАЦІЯ) (лицензия (сертификация); licence (certification)) – документ, виданий за правилами системи сертифікації, яким орган сертифікації надає особі чи іншому органу право використання сертифікатів або знаків відповідності для своєї продукції, процесів чи послуг згідно з правилами відповідної системи сертифікації.

ЛІЦЕНЗІЯ НА ВОДОКОРИСТУВАННЯ (лицензия на водопользование; licence for

water consumption) – спеціальний дозвіл на користування водними об'єктами або їх частинами за певних умов.

ЛІЦЕНЗІЯ НА КОМПЛЕКСНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ (лицензия на комплексное природопользование; **licence for complex management of nature**) – документ, що встановлює екологічні вимоги, обмеження, граничні об'єми використання природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища, умови природокористування для підприємств.

ЛІЦЕНЗІЯ НА КОРИСТУВАННЯ НАДРАМИ (лицензия на пользование недрами; **licence for subsoil consumption**) – документ, що засвідчує право його власника користуватися ділянками надр у певних межах відповідно до вказаної мети протягом обумовленого терміну при дотриманні наперед встановлених умов. Л.к.н. для видобування підземних вод або для закачування і скиду вод у водоносні горизонти виконує також функції ліцензії на водокористування (користування підземними водними об'єктами).

ЛІЦЕНЗІЯ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНА (лицензия телекоммуникационная; **telecommunication licence**) – документ, що засвідчує право суб'єкта господарювання на здійснення зазначеного в ньому виду діяльності у сфері телекомунікацій протягом визначеного строку на конкретних територіях з виконанням ліцензійних умов.

ЛІЦЕНЗУВАННЯ (лицензирование; **licensing**) – видача, переоформлення та анулювання ліцензій, видача дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері Л.

ЛІЦЕНЗУВАННЯ, ПАТЕНТУВАННЯ ПЕВНИХ ВИДІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КВОТУВАННЯ (лицензирование, патентование определенных видов хозяйственной деятельности и квотирование; **licensing, patenting of some economic activities and quota allocation**) – засоби державного регулювання у сфері господарювання, спрямовані на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері та захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства й окремих споживачів.

Правові засади Л.п.в.г.д.к. визначаються, виходячи з конституційного права кожного на здійснення підприємницької діяльності, не забороненої законом, а також принципів господарювання, встановлених Господарським кодексом України.

ЛОГІСТИКА (логистика; **logistics**) – організація доставки товару, здійснення контролю закупівель, страхування товару тощо.

ЛОКАУТ (локаут; **lockout**) – за міжнародною термінологією для цілей статистики визначається як повне або часткове закриття одного чи кількох місць роботи або спроба перешкодити нормальній трудовій діяльності працівників одним чи кількома роботодавцями з метою нав'язати вимоги чи протистояти їм, або виявити невдоволення чи підтримати вимоги або невдоволення інших роботодавців.

ЛОКОМОТИВО-ДОБА (локомотиво-сутки; **locomotive-day**) – одиниця обліку витрат часу парку локомотивів інвентарного й експлуатованого; надається у групуванні за родом руху, видами робіт і категоріями простоїв.

ЛОКОМОТИВО-КІЛОМЕТР (локомотиво-километр; **locomotive-kilometer**) – показник, що характеризує обсяг роботи локомотива. Загальний пробіг локомотива підрозділяють на лінійний та умовний (див. *Пробіг рухомого складу*).

ЛОМБАРД (ломбард; **pawn-shop**) – фінансова установа, видом діяльності якої є надання на власний ризик фінансових кредитів фізичним особам готівкою чи у безготівковій формі за рахунок власних або залучених коштів, крім депозитів, під заставу майна та майнових прав на визначений строк і під відсоток, а також надання супутніх ломбардних послуг.

ЛОТКИ (РОЗКЛАДКИ, СТЕНДИ, ПАЛАТКИ) (лотки (раскладки, стенды, палатки); **stands (stalls)**) – нестационарні пункти продажу товарів на вулиці, ринках, у підземних переходах, приміщеннях кінотеатрів, магазинів і т. ін., що, як правило, на нічний час розбираються.

ЛЮДИНО-ГОДИНА (человеко-час; **man-hour**) – одиниця вимірювання часу, відпрацьованого та невідпрацьованого протягом робочого дня (див. *Час робочий*). Відпрацьовані людино-години – це години, що фактично витрачені на виробництво продукції та виконання робіт, включаючи надурочні (години, відпрацьовані понад встановлену законодавством тривалість

робочого часу впродовж зміни). Невідпрацьовані протягом робочого дня (зміни) людино-години враховуються у цілому та за причинами (внутрішньозмінні простої, запізнення на роботу, передчасне залишення роботи тощо).

ЛЮДИНО-ДЕНЬ (человечно-день; man-day) – одиниця вимірювання відпрацьованого та невідпрацьованого (за поважними і неповажними причинами) часу (див. *Час робочий*). Відпра-

цьованим вважається день (людино-день), коли працівник з'явився на роботу та приступив до неї незалежно від кількості годин його фактичної роботи в цей день і наявних втрат робочого часу у межах робочого дня. Враховується як загальна кількість відпрацьованих людино-днів, так і невідпрацьованих людино-днів – у цілому та за причинами (щорічні та додаткові відпустки, прогули, хвороба тощо).

М

МАГАЗИН БЕЗМИТНОЇ ТОРГІВЛІ (магазин безтаможенної торгівлі; tax-free shop) – митний режим, відповідно до якого товари, а також супутні товарам роботи, не призначені для споживання на митній території України, знаходяться та реалізуються під митним контролем у пунктах пропуску на митному кордоні України, відкритих для міжнародного сполучення, інших зонах митного контролю, визначених митними органами України, без справляння мита, податків, установлених на експорт та імпорт таких товарів, та без застосування заходів нетарифного регулювання.

МАГАЗИН (КРАМНИЦЯ) (магазин (лавка); shop, store) – об'єкт стаціонарної роздрібно торгівлі, розміщений у відокремленій будівлі або приміщенні, що має торговий зал для покупців з достатньою торговою площею для їх обслуговування та систему спеціальних приміщень (для зберігання товарів, підготовки їх для продажу, підсобних, адміністративних, технічних тощо), оснащених торгово-технологічним устаткуванням, застосовує різні форми продажу товарів у широкому асортименті, надає населенню додаткові послуги, забезпечує високу культуру торгівлі. Магазин, що займає декілька окремих приміщень в одній будівлі та підпорядкований одному суб'єкту господарювання, обліковується як один магазин (об'єкт роздрібно торгівлі); якщо торгівля здійснюється у декількох окремих приміщеннях у різних будівлях, то кожне приміщення обліковується як самостійний магазин (об'єкт роздрібно торгівлі), навіть у тому разі, коли він підпорядкований одному суб'єкту господарювання. Розміри магазинів характеризуються їх торговою площею.

МАГАЗИН НЕПРОДОВОЛЬЧИЙ (магазин непродовольственный; nonfood store) – різновид магазину (за товарною спеціалізацією), у якому здійснюється продаж непродовольчих товарів, а також можуть пропонуватися продовольчі товари; при цьому обсяг продажу продо-

вольчих товарів не повинен бути більше 35% обсягу роздрібно товарообороту магазину. До непродовольчих спеціалізованих магазинів належать магазини типу: “Одяг”, “Взуття”, “Тканини”, “Меблі”, “Радіотовари”, “Ювелірні вироби”, “Товари для спорту та туризму”, “Автомобілі”, “Автотовари”, “Книги”, “Квіти”, “Аптека”, “Оптика”, “Медтехніка” ті ін.

МАГАЗИН ПРОДОВОЛЬЧИЙ (магазин продовольственный; food store, grocery store) – різновид магазину (за товарною спеціалізацією), в якому здійснюється продаж продовольчих товарів, а також можуть пропонуватися непродовольчі товари; при цьому обсяг продажу продовольчих товарів повинен бути не менше 35% обсягу роздрібно товарообороту магазину. До М.п. спеціалізованих належать магазини типу: “Овочі-фрукти”, “Горілчані вироби”, “Хліб”, “Кондитерські вироби”, “Молоко”, “Чай” та ін.

МАГАЗИН ПРОДОВОЛЬЧИЙ НЕСПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ (УНІВЕРСАЛЬНИЙ) (магазин продовольственный неспециализированный (универсальный); unspecialized food store (department store)) – магазини типу: гастроном, продтовари, універсам, супермаркет, гіпермаркет.

МАГАЗИН САМООБСЛУГОВУВАННЯ (магазин самообслуживания; self-service store) – різновид магазину (за формами обслуговування (торгівлі)), в якому покупець має вільний доступ до всіх товарів, самостійно підбирає і доставляє відібрані товари до вузла розрахунку; не виключається можливість відпуску продавцями товарів, що потребують нарізки, зважування (без попередньої оплати). До М.с. належать магазини, в яких вартість проданих товарів за цим методом становить не менше 70% обсягу його товарообороту.

МАГАЗИН СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ (магазин специализированный; specialty store) – різно-

вид магазину (за спеціалізацією), в якому здійснюється торгівля широким асортиментом товарів однієї або декількох (не більше чотирьох) товарних груп. При цьому можуть продаватися товари інших товарних груп, але кожна з них не повинна перевищувати 5% обсягу роздрібного товарообороту магазину. Вид спеціалізації визначається за найбільшою за обсягом продажу товарною групою.

МАГАЗИН ТОРГІВЛІ ЗА ЗРАЗКАМИ (магазин торгівлі по образцам; store of sale by sample) – різновид магазину, в якому покупець відбирає товар за зразками, що виставлені в торговому (демонстраційному) залі, і після оплати одержує відповідний зразку товар або безпосередньо в магазині, або з доставкою додому.

МАГАЗИН ТОРГІВЛІ ЧЕРЕЗ ПРИЛАВОК (магазин торгівлі через прилавок; counter-service shop) – різновид магазину, в якому продаж товарів здійснює продавець.

МАГАЗИН УНІВЕРСАЛЬНИЙ (магазин универсальный; department store) – різновид непродовольчого неспеціалізованого (універсального) магазину, асортимент якого включає широку (5 і більше) номенклатуру непродовольчих товарів.

До М.у. належать: універмаги – різновид універсального магазину з торговою площею не менше 2500 м², у якому здійснюється торгівля універсальним асортиментом непродовольчих товарів; можуть бути відділи з продажу продовольчих товарів, надаватися додаткові послуги населенню. Торгівля за різними асортиментними групами здійснюється через відокремлені відділи та секції; будинки торгівлі – різновид універсального непродовольчого магазину з торговою площею від 1000 м² до 2499 м², у якому здійснюється продаж населенню предметів гардероба та інших товарів; магазини, в яких здійснюється продаж універсального асортименту товарів в основному для дітей (“Дитячий світ”, “Усе для дітей”). Торгівля за різними асортиментними групами здійснюється через відокремлені відділи та секції.

МАГІСТРАЛЬ (магистраль; highway) – головний напрямок у транспортному сполученні, основна лінія на залізничних і водних шляхах сполучення.

МАЙНО РУХОМОЕ (имущество движимое; movables, personal property) – майно, відмінне від нерухомого.

МАКЕТ СТАТИСТИЧНОЇ ТАБЛИЦІ (макет статистической таблицы; statistical table layout) – комбінація горизонтальних рядків та вертикальних граф, на перетині яких утворюються клітинки. Ліві бічні та верхні клітинки призначені для словесних заголовків – переліку складових підмета та системи показників присудка, решта – для числових даних. Основний зміст таблиці вказується у назві.

МАКРОДАНИ (макроданные; macro data) – оціночні значення статистичних показників, що належать до групи об’єктів (сукупності об’єктів). Статистичні показники є засобом вимірювання, який дозволяє отримати узагальнені значення визначеної змінної для об’єктів сукупності або узагальнені значення декількох змінних.

МАРЖА (маржа; margin) – різниця між цінами товарів, курсами цінних паперів, процентними ставками, іншими показниками. До маржі належать податки на продукцію мінус субсидії й такі види маржі, як торгова і фрахтова тощо.

МАРКА АКЦИЗНОГО ЗБОРУ (марка акцизного сбора; excise tax stamp) – спеціальний знак, яким маркуються алкогольні напої та тютюнові вироби і наявність якого підтверджує сплату акцизного збору або належне оформлення векселя у разі здійснення операцій із зазначеними товарами на території України. М.а.з. для алкогольних напоїв та тютюнових виробів українського походження (внутрішня акцизна марка) і для імпортованих алкогольних напоїв та тютюнових виробів (імпортна акцизна марка) різняться між собою дизайном і кольором.

МАРКА ТОРГОВЕЛЬНА (марка торговая; trade mark) – позначення або будь-яка комбінація позначень, придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Об’єктом М.т. можуть бути слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів.

МАРКЕТИНГ (маркетинг; marketing) – 1) комплексна система заходів щодо вивчення ринку й активного впливу на потреби споживачів з метою збуту товарів і одержання прибутку; 2) одна з форм управління підприємством, що передбачає ретельний облік процесів, які відбуваються на ринку, для врахування їх у господарській діяльності; 3) організація збуту товарів на зовнішньому ринку.

МАРШРУТ МАШИНІСТА ЛОКОМОТИВА (**маршрут машиниста локомотива; route of locomotive driver**) – основний документ оперативно-технічного обліку, в якому відображаються всі етапи використання локомотива за час його роботи: лінійний пробіг, витрати часу на рух по дільниці й за окремими категоріями простою, виконання норм технічної швидкості і маса потягу, склад потягу, пробіг у подвійній тязі та підштовхуванні тощо (див. *Пробіг рухомого складу*). Містить також відомості, що характеризують роботу вагонного парку, локомотивної бригади, витрату палива, електроенергії, а також виконання графіка руху потягів. Маршрут машиніста видається локомотивній бригаді для проходження з поїздом або одиночним порядком, виконання маневрової та іншої роботи.

МАРШРУТИЗАЦІЯ ПЕРЕВЕЗЕНЬ (**маршрутизация перевозок; traffic routing**) – одна з форм організації вагонопотоків у потяги, що сприяє скороченню термінів доставки вантажів, прискоренню обороту вагонів (див. *Вагонооборот*), зменшенню обсягу їх переробки на станціях, економії матеріальних засобів, створенню кращих умов для збереження вантажів при перевезеннях. М.п. з місць завантаження полягає у формуванні маршрутних потягів безпосередньо на станціях завантаження або на під'їзних шляхах, що прилягають до них. Залежно від способу організації і формування маршрути поділяються на відправні – сформовані з вагонів, що завантажені на одній станції одним вантажовідправником, і відправні поетапні – сформовані з вагонів, завантажених різними вантажовідправниками на одній станції або одним чи різними вантажовідправниками на кількох станціях дільниці або на залізничному вузлі.

МАСА ГРОШОВА (**масса денежная; money supply, monetary aggregates**) – загальний обсяг купівельних і платіжних засобів, що обслуговують господарський оборот і належать приватним особам, підприємствам, державі.

МАСА ЛІКВІДАЦІЙНА (**масса ликвидации-онная; liquidation assets**) – усі види майнових активів (майно та майнові права) банку, що належать йому за правом власності на день відкриття ліквідаційної процедури та виявлені в ході ліквідації.

МАСА ПОТЯГУ (**масса поезда; train weight**) – кількість тонн, що перевозяться одним потягом. У вантажному русі обчислюється окремо з урахуванням та без урахування передаваль-

них і вивізних потягів (для відгону та подачі вагонів на окремі проміжні станції, ділянки і під'їзні шляхи). Розрізняють М.п. брутто і нетто залежно від обліку маси тари вагонів або тільки вантажу, включаючи масу його упаковки. Розрізняють середню масу брутто і середню масу нетто – середня кількість тонн вантажу в потязі на всьому шляху проходження відповідно з урахуванням і без урахування маси тари локомотивів і вагонів.

МАСА ТВАРИН ЖИВА (**масса животных живая; animal live weight**) – вага живих тварин.

МАСА ТВАРИН ЗАБІЙНА (**масса животных убойная; animal slaughter weight**) – вага туші забитої тварини (без голови, шкіри, хвоста, внутрішніх органів та їх вмісту).

МАСА ХУДОБИ ТА ПТИЦІ У ЖИВІЙ ВАЗІ (**масса скота и птицы в живом весе; livestock and poultry in live weight**) – вага худоби та птиці в живій вазі (за мінусом установлених знижок на вміст шлунково-кишкового тракту, навалу, засміченості та підвищеної вологості овечої вовни та пір'я водоплавної птиці, а також на тільність, суягність, супоросність і жеребність).

МАСИВ БАГАТОВИМІРНИЙ (**массив многомерный; multidimensional array**) – група елементів даних, що впорядковуються за вимірами даних. Наприклад, електронна таблиця – це двовимірний масив з елементами даних, які впорядковуються за рядками і стовпцями, кожний з яких є виміром. Тривимірний масив можна візуально уявити собі як куб, вимір якого утворює сторону куба, включаючи будь-який переріз, паралельний сторонам. Масиви вищого виміру не мають фізичного представлення. Типові виміри – це час, система вимірювання (масштаб), продукція, географічні зони, канали збуту тощо.

МАСИВ ДАНИХ (**массив данных; data file, data set**) – упорядкована кінцева сукупність однотипних за структурою і способом використання елементів, позначених одним іменем. Розглядається як єдине ціле. Може бути одновимірним (вектор), двовимірним (матриця), тривимірним (тензор) тощо.

МАСШТАБ (**масштаб; scale**) – 1) умовна міра переведення числового значення статистичної величини у графічну і навпаки; 2) співвідношення між відстанню на карті або на знімку і

відстанню на місцевості. Подається як дріб (1/25 000) або (частіше) як відношення (1:25 000).

МАСШТАБ КОСМІЧНОГО ЗНІМКУ (масштаб космического снимка; scale of spatial photograph) – відношення фокусної відстані фотокамери до висоти орбіти.

МАСШТАБ ЧАСУ РЕАЛЬНИЙ (масштаб времени реальный; real time scale) – масштаб часу, за яким повідомлення про події або запис подій відбувається одночасно з подіями. Наприклад, реальний час супутника – це час його повідомлення про навколишнє середовище одночасно з переміщенням у ньому; реальний час комп'ютера – час, за який він приймає дані та виконує операції з ними.

МАСШТАБНА ШКАЛА (масштабная шкала; scale). Див. *Шкала масштабна*.

МАСШТАБУВАННЯ (масштабирование; scale change) – операція, що виконується зокрема в ГІС множенням усіх координат X об'єкта на масштабний коефіцієнт S_x і всіх координат Y на масштабний коефіцієнт S_y : $X' = X \cdot S_x$, $Y' = Y \cdot S_y$, де S_x і S_y – величини масштабу (див. *Гіс-аналіз простий, Гіс-аналіз комплексний*).

МАТЕРІ САМОТНІ (матери одинокие; single mothers) – жінки, які не перебувають у шлюбі та виховують дитину без її батька за умови, що у свідоцтві про народження дитини запис про батька відсутній (або такий запис виконано за вказівкою матері). М.с. мають певні соціальні пільги.

МАТЕРІАЛ ГЕНЕТИЧНИЙ (материал генетический; genetic material) – будь-який матеріал рослинного, тваринного, мікробного або іншого походження, що містить функціональні одиниці спадковості.

МАТЕРІАЛ КАРТОГРАФІЧНИЙ ОСНОВНИЙ (материал картографический основной; main cartographic material) – матеріал, за яким при підготовці вихідного картографічного матеріалу до цифрування створюються оригінали службової інформації за всіма змістовними характеристиками.

МАТЕРІАЛИ ПЕРЕПИСУ, ОБСТЕЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (материалы переписи, обследования населения; materials of population census, observation) – первинні чи зведені дані, отримані за результатом перепису (обстеження) населення. Розрізняють: 1) власне М.п.о.н. – первинні матеріали, тобто переписні листи та

інші документи, що містять відомості про окремих людей чи сім'ї; шляхом їх розробки отримують відомості про чисельність, склад, розміщення та відтворення населення; 2) підсумки розробки М.п.о.н., тобто зведені дані про населення окремих територій та / або країни в цілому у вигляді системи статистичних таблиць, одержаних у результаті розробки матеріалів перепису, обстеження населення. Інколи М.п.о.н. називають сукупність документів, пов'язаних з організацією перепису обстеження населення й одержання їх підсумків.

МАТРИЦЯ ВИСОТ РЕЛЬЄФУ (матрица высот рельефа; matrix of relief heights) – матриця, кожний елемент якої містить дані про ділянку земної поверхні зі встановленими розмірами і закодовану інформацію про абсолютні висоти цієї ділянки.

МАТРИЦЯ КОВАРІАЦІЙНА (матрица ковариационная; covariance matrix) – симетрична, додатно визначена матриця, утворена з коефіцієнтів коваріації елементів k -вимірного випадкового вектора $X = (X_1, X_2, \dots, X_k)^T$, визначена з виразу $\sum_{l=1}^n = M(X - MX)(X - MX)^T$, де

$MX = (MX_1, MX_2, \dots, MX_k)^T$ – вектор-стовпчик математичних сподівань.

Компонентами М.к. є коефіцієнти коваріації $\sigma_{ij} = cov(X_i, X_j) = M(X_i - MX_i)(X_j - MX_j)$, $i, j = 1, 2, \dots, k$, що при $i = l$ збігаються з дисперсіями $DX_i = M(X_i - MX_i)^2$. Таким чином, на головній діагоналі М.к. знаходяться дисперсії елементів X_i вектора X . Якщо вектор X складається з нормованих випадкових величин X_i , для яких $DX_i = 1$ ($i = 1, 2, \dots, k$), то М.к. збігається з матрицею кореляційною.

МАТРИЦЯ КОВАРІАЦІЙНА ВИБІРКОВА (матрица ковариационная выборочная; sample covariance matrix) – матриця коваріаційна для вибірки $X^{(1)}, \dots, X^{(l)}, \dots, X^{(n)}$, де $X^{(l)}$

– k -вимірні вектори, $l = 1, 2, \dots, n$; має вигляд

$$S = \frac{1}{n} \sum_{l=1}^n (X^{(l)} - \bar{X})(X^{(l)} - \bar{X})^T, \text{ де } \bar{X} - \text{вектор середніх арифметичних } \bar{X} = (\bar{X}_1, \bar{X}_2, \dots, \bar{X}_k)^T. \text{ М.к.в.}$$

складають з оцінок дисперсій і коефіцієнтів коваріації. $X^{(l)}$ є незалежними однаково розподіленими випадковими векторами. Якщо вектори розподілені нормально з матрицею коваріаційною Σ , то матриця S є оцінкою максимальної вірогідності матриці Σ .

МАТРИЦЯ КОРЕЛЯЦІЙНА (матрица корреляционная; correlation matrix) – симетрична, додатно напіввизначена матриця R з коефіцієнтів кореляції елементів k -вимірного випадкового вектора $X = (X_1, X_2, \dots, X_k)$ з ненульовими дисперсіями. Елементами М.к. є коефіцієнти кореляції r_{ij} між X_i і X_j елементами вектора X при $i \neq j$, де: $i, j = 1, 2, \dots, k$. Оскільки при $i = j$ $r_{ij} = 1$, то на головній діагоналі М.к. розміщені одиниці. Властивості М.к. визначають властивостями матриці коваріаційної Σ .

МЕДІАНА (медіана; median) – числова характеристика розподілу, частковий випадок квантилі: квантиль порядку $\frac{1}{2}$. Медіаною називається число M_e , що задовольняє умову: $F(M_e) = 1 - F(M_e) = 0,5$, де $F(x)$ – функція розподілу випадкової величини X . У математичній статистиці для оцінювання M за незалежним рядом спостережень x_1, x_2, \dots, x_n використовують так звану медіану вибірку – значення ознаки, що знаходиться на середині варіаційного ряду та ділить його на дві однакові частини за чисельністю одиниць сукупності.

МЕДІАНА ВИБІРКОВА (медіана выборочная; sample median) – визначене за результатами x_1, x_2, \dots, x_n спостережень випадкової величини X (за вибіркою) наближене значення \hat{M}_e медіани розподілу величини X – числа M_e , визначеного формулою $F(M_e) = 0,5$, де $F(x) = P(X < x)$ – функція розподілу величини X . Для знаходження \hat{M}_e результати спостережень розташовують у порядку зменшення в ряд $x_{(1)} \leq x_{(2)} \leq \dots \leq x_{(n)}$ і покладають $\hat{M}_e = \frac{x_{(q)} + x_{(q+1)}}{2}$, якщо $n = 2q$; якщо ж $n = 2q - 1$, то $\hat{M}_e = x_{(q)}$. За інтервальним варіаційним рядом вибірку медіану визначають так: $M_e = a_e + h(0,5 - F(a_e)) / \hat{p}_e$, де a_e – початок медіанного інтервалу, такого (правого) з інтервалів, для якого $\hat{F}(a_e) = \hat{P}(X < a_e) \leq 0,5$. Тут $\hat{F}(x)$ – вибіркова функція розподілу величини X ; $\hat{P}(X < x)$ – частка спостережень, результати яких менше x ; h – довжина медіанного інтервалу; \hat{p}_e – частка медіанного інтервалу. Вибіркова медіана має таку властивість: якщо $a \neq \hat{M}_e$, то

$$\sum_{i=1}^n |x_i - \hat{M}_e| < \sum_{i=1}^n |x_i - a|$$

МЕЖА БАЛАНСОВОЇ НАЛЕЖНОСТІ (граница балансовой принадлежности; limit of balance interpretation) – лінія розділення елементів систем водопостачання та / або каналізації і споруд на них між власниками за ознакою власності, господарського ведення або оперативного управління.

МЕЖА ЕКСПЛУАТАЦІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (граница эксплуатационной ответственности; limit of operating responsibility) – лінія розділення елементів систем водопостачання та / або каналізації (водопровідних і каналізаційних мереж та споруд на них) за ознакою обов'язків (відповідальності) за експлуатацію елементів систем водопостачання та / або каналізації, що встановлюється за угодою сторін. За відсутності такої угоди межа експлуатаційної відповідальності встановлюється по межі балансової належності.

МЕЖИ ДОВІРЧИ (границы доверительные; confidence bounds (limits)) – межі довірчого інтервалу (інтервалу оціночних значень), який з наперед заданою ймовірністю охоплює істинне значення невідомого параметра. Ширина довірчого інтервалу свідчить про точність оцінки вибірки: чим вужчий інтервал для ймовірності $(1-\alpha)$, тим точніша вибіркова оцінка. Ймовірність характеризує ступінь надійності оцінки. Якщо $(1-\alpha) \cdot 100 = 95\%$, то у 95 випадках зі 100 невідомий параметр покривається довірчим інтервалом (див. *Інтервал довірчий*).

МЕЖИ ІНТЕРВАЛІВ (границы интервалов; limits of intervals) – числа, що позначають найменше і найбільше значення ознаки у виділеному інтервалі при групуваннях, які називають, відповідно, нижньою і верхньою межами інтервалу. Серединою інтервалу є півсума нижньої і верхньої меж інтервалу кожної групи, утвореної групуванням. Різниця між верхньою та нижньою межами інтервалу є шириною інтервалу.

МЕЖИ СФЕРИ СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ У СТАТИСТИЦІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ (границы сферы статистического наблюдения в статистике внешней торговли товарами; limits of statistical observation in statistics of foreign trade in commodities) – статистичний поріг, тобто таке мінімальне значення вартості, ваги, інших показників, що характеризують переміщувані товари, нижче якої вони не враховуються у статистиці зовнішньої торгівлі. Статистичному спостереженню підлягають товари, митна вартість яких перевищує суму, встановлену національним законодавством для письмового декларування товарів митним органам.

Вартісний і кількісний порогови митного обліку товарів, переміщуваних фізичними особами, а також відправлені поштою чи через кур'єрську службу, встановлюються національним законодавством. Статистичний поріг при оформленні вантажної митної декларації та поданих статистичних звітів для юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців складає 100 євро. Для фізичних осіб статистичний поріг становить 200 євро (300 євро – для одиничного товару) з кількісним обмеженням 50 кг.

МЕНЕДЖМЕНТ (менеджмент; management) – сукупність принципів, методів, засобів і форм управління, спрямованих на збільшення прибутку.

МЕРЕЖА (сеть; network) – комбінація комп'ютерів та інших пристроїв, пов'язаних так, щоб користувачі могли обмінюватися програмами і технікою (наприклад, принтерами) і спілкуватися один з одним.

МЕРЕЖА БАГАТОЦІЛЬОВА ВИБІРКОВА (сеть многоцелевая выборочная; multipurpose sampling network) – вибіркова сукупність, створена з метою проведення ряду вибірових обстежень (періодичних або одноразових), запланованих на тривалий період часу. Вибіркова мережа повинна бути придатною для отримання оцінок, що характеризують як усю сукупність, так і її певну частину. Організація вибіркової мережі повинна включати щорічну актуалізацію основи вибірки та сукупності відібраних одиниць, а також обов'язкову ротацію через певний проміжок часу певної частини за всіма правилами формування вибіркової сукупності.

МЕРЕЖА ВОДОПРОВІДНА ОКРЕМА (сеть водопроводная отдельная; individual water-supply) – водопровідне господарство, що не має водозабірних та очисних споруд; це тільки розподільна система, до якої вода потрапляє від водопроводу іншого підприємства, організації.

МЕРЕЖА ДОСТУПУ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНА (сеть доступа телекоммуникационная; telecommunication access network) – частина телекомунікаційної мережі між пунктом закінчення телекомунікаційної мережі та найближчим вузлом (центром) комутації включно.

**МЕРЕЖА ЗАЛІЗНИЦЬ (сеть железных до-
por; railway network)** – сукупність усіх залізничних ліній країни. Протяжність М.з. – сума

експлуатаційної довжини всіх ділянок, що знаходяться в експлуатації на момент обліку.

МЕРЕЖА ЗВ'ЯЗКУ (сеть связи; communications network) – сукупність підприємств, пунктів і ліній (каналів) зв'язку, що забезпечують передавання повідомлень (інформації) від її джерела до місця споживання.

МЕРЕЖА ЕКОЛОГІЧНА (сеть экологическая; ecological network) – єдина територіальна система, яка охоплює ділянки природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні, й об'єкти природно-заповідного фонду, курортно-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні території та об'єкти інших типів, що визначаються законодавством України і є часткою структурних територіальних елементів, природних коридорів, буферних зон.

МЕРЕЖА (ЕЛЕКТРИЧНА ЧИ ТЕПЛОВА) (сеть (электрическая или тепловая); network (electrical or heat)) – сукупність енергетичних і трубопровідних установок для передавання та розподілення електричної енергії, гарячої води та пари.

МЕРЕЖА ІНФОРМАЦІЙНО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНА ЛОКАЛЬНА (сеть информационно-вычислительная локальная; local data-processing network) – мережа, що підтримує передавання інформації на обмеженій території.

МЕРЕЖА КАНАЛІЗАЦІЙНА (сеть канализационная; drainage system) – система трубопроводів, колекторів, каналів і споруд на них для збирання та відведення стічних вод.

МЕРЕЖА КОНТРОЛЮ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРИ (сеть контроля загрязнения атмосферы; system of atmospheric pollution control) – система постів спостережень за забрудненням атмосфери.

МЕРЕЖА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ КОРПОРАТИВНА (сеть органов государственной статистики корпоративная; corporate network of state statistics agencies) – сукупність відповідних локально-обчислювальних мереж центрального, регіонального та районного рівнів, об'єднаних телекомунікаційною системою обміну інформацією між різними рівнями.

МЕРЕЖА РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА (сеть ресторанного хозяйства; network of restaurant business) – сукупність об'єктів

(закладів) ресторанного господарства, розміщених на визначеній території (місто, селище тощо). М.р.г. за типами поділяється на ресторани, кафе, закусочні, буфети (кіоски), бари, їдальні та заклади з постачання готової їжі.

МЕРЕЖА РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ (сеть розничной торговли; network of retail trade) – сукупність об'єктів (закладів) роздрібною торгівлі, розміщених на визначеній території (місто, селище тощо. М.р.г. охоплює стаціонарну, напівстаціонарну та торгівлю поза магазинами (включаючи пересувну).

МЕРЕЖА РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ НАПІВСТАЦІОНАРНА (сеть розничной торговли полустационарная; semiportable network of retail trade) – сукупність об'єктів роздрібною торгівлі, які займають окреме приміщення, як правило, легкої конструкції без великих капітальних витрат і не мають торгового залу для здійснення торгово-технологічних операцій з покупцями. Напівстаціонарна мережа функціонує як об'єкти роздрібною торгівлі – кіоски, ятки, автозаправні станції тощо. Кіоск, ятка враховуються як окремі об'єкти торгівлі незалежно від того, розташовані вони у будь-якому приміщенні (магазині, кінотеатрі тощо), на вулиці, ринку чи в підземному переході тощо.

МЕРЕЖА РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ СТАЦІОНАРНА (сеть розничной торговли стационарная; stationary network of retail trade) – сукупність об'єктів роздрібною торгівлі, що розміщені в капітальних будівлях, мають систему спеціальних приміщень, оснащених торгово-технологічним устаткуванням. Стаціонарна мережа функціонує як об'єкти роздрібною торгівлі – магазини.

МЕРЕЖА СЕЗОННА (сеть сезонная; seasonal network) – мережа роздрібною торгівлі та ресторанного господарства, відкрита для обслуговування населення на певний сезон року (тільки на літо, весну або зиму тощо). У складі М.с. можуть бути палатки, кіоски, ятки тощо, об'єкти ресторанного господарства (під тентами, на верандах, у павільйонах легкого типу, збірні та переносні), розміщені на лижних базах, ковзанках, пляжах, стадіонах, у парках, на ярмарках і в інших місцях.

МЕРЕЖА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНА (сеть телекоммуникационная; telecommunication network) – комплекс технічних засобів телекомунікацій та споруд, призначених для маршрутизації, комутації, передавання та / або при-

ймання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду по радіо, проводових, оптичних чи інших електромагнітних системах між кінцевим об'єктами.

МЕРЕЖА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНА ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ (сеть телекоммуникационная общего пользования; telecommunication network for general use) – телекомунікаційна мережа, доступ до якої відкрито для всіх споживачів (див. *Мережа телекомунікаційна*).

МЕРЕЖА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНА ТРАНСПОРТНА (сеть телекоммуникационная транспортная; transport telecommunication network) – мережа, що забезпечує передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого роду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу.

МЕРЕЖА ТОРГОВЕЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНА ЕЛЕКТРОННА (сеть торгово-информационная электронная; electronic trade and information network) – сукупність програмно-технічних засобів, що використовуються фондовою біржею чи організаційно оформленим позабіржовим ринком для забезпечення укладання угод щодо цінних паперів.

МЕРТВОНАРОДЖЕННЯ, МЕРТВОНАРОДЖУВАНІСТЬ (мертворождение, мертворождаемость; stillbirth, mortinatality, pamtinatality) – народження або витягнення з організму матері плоду терміном вагітності від 22-х повних тижнів або масою 500 г і більше, який не дихає та не виявляє будь-яких інших ознак життя (серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів). Показник М. виражається у проміле (‰) і розраховується за формулою:

$$M = \frac{\text{число дітей, які народилися мертвими}}{\text{число всіх народжених (мертвихі живих)}} \cdot 1000.$$

Аналогічно розраховуються показники частот мертворождень доношених та недоношених дітей (недоношені діти народжуються мертвими в 7–8 разів частіше). Показник М. за країнами коливається від 5% до 20% (найбільш низький – в економічно розвинених країнах).

Причини М. різноманітні: ускладнення вагітності (пізні токсикози, кровотечі тощо), аномалії пологової діяльності та положення плоду, патології пуповини та плаценти, захворювання матері (пороки серця, гіпертонічні захворюван-

ня, діабет, інфекційні захворювання тощо). Залежно від терміну настання смерті щодо пологів М. поділяють на антенатальну (у випадку смерті плода в період від 22-х тижнів вагітності до початку пологів) та інтранатальну (у випадку смерті плода під час пологів) (див. *Смертність перинатальна*). Основні безпосередні причини антенатальної М. – асфіксія, гемолітична хвороба, генетичні захворювання; інтранатальної М. – патологічний перебіг пологів (пологова травма, еклампсія матері тощо).

МЕТА СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ (цель статистического наблюдения; the purpose of statistical observation) – отримання статистичних даних, які є підставою для узагальнення характеристики стану та розвитку явища або процесу з визначенням відповідної закономірності. Кінцевою М.с.с. є підготовка управлінських рішень та прийняття заходів. Так, метою обстеження суб'єктів малого бізнесу в Україні є визначення стану їх виробничо-фінансової діяльності для сприяння подальшому розвитку.

МЕТАДАНИ (метаданные; metadata) у статистиці – інформація про дані, що використовуються. Також М. визначають як дані з більш загальної системи, що описує досліджувану систему даних. У контексті пошуку об'єктів, сутностей, ресурсів термін “М”. вживається на позначення структурованих даних, що являють собою характеристики сутностей, що описуються, з метою їх ідентифікації, пошуку, оцінки й управління ними. Тобто це набір припустимих структурованих описів, що доступні в явному вигляді та можуть допомогти знайти певний об'єкт. Відповідно до функцій, можна виділити М. статистичні й системні. М. для статистичних спостережень – усі М., потрібні для опису статистичних спостережень і створення календарного графіка планування та поширення даних. М. для статистичної методології – опис методів забезпечення всіх процесів, пов'язаних зі статистичним спостереженням. М. для визначень – поняття, класифікації, визначення змінних і анкет (форм). М. для оцінки якості – усі атрибути, що містяться у звітах про якість, та показники, що визначають якість того чи іншого статистичного спостереження. М. системні – це інформація, необхідна для належного функціонування статистичної інформаційної системи (операційної системи, комп'ютерних програм тощо). Вони призначені для надання інформації про фізичне представлення даних та інші

технологічні аспекти, а також для підтримки процесів обміну інформацією між різними системами.

МЕТАІНФОРМАЦІЯ СТАТИСТИЧНА (метаинформация статистическая; statistical metainformation) – знання про об'єкт, описані статистичними метаданими.

МЕТАЛИ БАНКІВСЬКІ (металлы банковские; banking metals) – золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

МЕТАМОДЕЛЬ (метамодель; metamodel) – модель даних, що визначає одну чи більше інших моделей даних. М. забезпечує структуру для розуміння важливих метаданих, яку потрібно фіксувати під час опису даних.

МЕТОД (метод; method) – спосіб досягнення певної цілі, сукупність прийомів або операцій практичного й теоретичного освоєння дійсності. Дослідник використовує окремі методи, керуючись певною гіпотезою.

МЕТОД БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ (метод бухгалтерского учета; accounting method) – сукупність способів і прийомів, за допомогою яких господарська діяльність відображається в обліку. Він складається з ряду елементів: документація, інвентаризація, оцінка, калькуляція, рахунки, подвійний запис, баланс і звітність. Усі перераховані способи М.б.о. застосовуються не ізольовано, а як частини єдиного цілого (див. *Документація, Інвентаризація, Оцінка, Калькуляція, Рахунки, Запис подвійний, Баланс, Звітність*).

МЕТОД ВИБІРКОВИЙ (метод выборочный; sampling technique) – статистичний метод дослідження загальних властивостей сукупності об'єктів на основі вивчення властивостей лише частини цих об'єктів, з яких сформовано вибірку. М.в. охоплює систему правил відбору одиниць і способів характеристики сукупності обстежених одиниць. М.в. дає змогу поширити висновки, отримані на основі вивчення частини сукупності (вибірки), на всю сукупність (генеральну).

МЕТОД ВТОРИННОГО ГРУПУВАННЯ (метод вторичной группировки; method of secondary grouping (secondary grouping method)) – спосіб статистичного дослідження,

що полягає у формуванні нових груп на основі раніше проведеного групування (див. *Метод групувань*). Необхідність у перегрупуванні даних виникає тоді, коли первинне групування містить більше (чи менше) груп, ніж це необхідно для характеристики типових відносин і зв'язків, та коли для цілей порівняння необхідно отримати порівнянні дані за декількома групуваннями. Розрізняють два способи формування нових груп: 1) зміна величин інтервалів (див. *Інтервали групувань*); 2) часткове перегрупування. Застосовуючи М.в.г., зазвичай зважають на припущення про рівномірний розподіл ознак усередині інтервалу.

МЕТОД ГАРМОНІЙНИХ ВАГ (метод гармонических весов; harmonic weight method) – метод прогнозування, що базується на екстраполяції ковзного тренда, який апроксимується відрізками лінії зі зважуванням точок цієї лінії.

МЕТОД ГРУПУВАНЬ (метод группировок; method of grouping, grouping method) – один з основних методів статистичного дослідження, що полягає в поділі сукупностей, досліджуваних статистикою (див. *Сукупність статистична*), на групи за певними істотними ознаками. Основними питаннями М.г. є вибір ознаки групувальної й визначення числа груп. Правильний вибір групувальних ознак можливий лише на основі аналізу сутності явищ, обліку особливостей розвитку досліджуваного явища в конкретних умовах місця і часу.

МЕТОД ДЕЛЬФІЙСЬКИЙ, МЕТОД “ДЕЛЬФІ” (метод дельфийский, метод “Дельфи”; Delphi method, Delphi approach) – метод експертної оцінки майбутнього, тобто експертного прогнозування. М.Д. розроблено американською дослідницькою корпорацією RAND. Сутність його полягає в організації систематичного збирання думок спеціально підібраних експертів (експертних оцінок), їхньої математико-статистичної обробки, коректування експертами своїх оцінок на основі даних кожного циклу обробки. При цьому використовується строга процедура обміну думками, що забезпечує (по можливості) неупередженість висновків.

Таким чином, М.Д. призначений для одержання відносно надійної інформації в ситуаціях її гострої нестачі (наприклад, у задачах довгострокового науково-технічного комплексного прогнозування).

МЕТОД ДЗЕРКАЛЬНОЇ СТАТИСТИКИ (метод зеркальной статистики; method of mirror statistics) – проведення узгодження, зіставлення показників імпорту товарів однієї конкретної країни з відповідними показниками експорту товарів країни-партнера. У випадку, коли у дзеркальній статистиці використовується інформація декількох країн, кінцеві висновки можуть бути підготовлені як на основі двосторонніх розбіжностей з даними конкретних країн, так і на основі агрегованих даних країн-партнерів.

МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ КАРТОГРАФІЧНИЙ (метод исследования населения картографический; cartographic method of population research) – дослідження населення з використанням географічних карт – особливих образно-знакових просторових моделей, шляхом їх побудови та вивчення. М.д.н.к. входить до системи методів вивчення народонаселення поряд зі статистичними та математичними методами і тісно пов'язаний з ними щодо вихідної інформації та засобів її обробки. Географічні карти – зменшені, узагальнені зображення земної поверхні на площині, що зображують розміщення, поєднання та зв'язки об'єктів, які відбираються і характеризуються відповідно до призначення карти, використовуються у вивченні географії населення, етнографії та в інших науках, у практичній діяльності завдяки їх високій інформативності, наочності та метричності (тобто доступності для вимірювання).

Для створення тематичних карт населення використовуються різні джерела, головними з яких є матеріали демографічної статистики та загальногеографічні карти. Картографування набуло поширення в комплексних національних та регіональних атласах, в атласах міст, в тематичних атласах населення. Воно широко застосовується за кордоном.

Можливі методи використання карт для вивчення населення: візуальний аналіз, графічні способи (побудова профілів населеності територій), картометричні роботи (розрахунок щільності та рівномірності мережі поселень), математико-статистичний аналіз (визначення закономірностей розподілу поселень за густотою), математичне моделювання (розробка та дослідження просторових математичних моделей), переробка картографічного зображення з побудовою похідних карт (побудова карт

щільності населення на основі карт людності (поселень) тощо.

МЕТОД ІНДЕКСНИЙ (метод индексный; index method) – один із найпоширеніших статистичних прийомів дослідження соціально-економічних явищ і процесів. Основне призначення статистичних індексів – кількісно охарактеризувати відносну зміну складних економічних явищ у часі та просторі.

МЕТОД КВОТ (метод квот; quota method) – різновид методу побудови стратифікованої вибірки, коли обсяг частинних вибірок визначають завчасно.

МЕТОД КОГОРТНИЙ (метод когортный; cohort method). Див. *Аналіз поздовжній*.

МЕТОД МАКСИМАЛЬНОЇ ВІРОГІДНОСТІ (метод максимального правдоподобия; maximum-likelihood method) – загальний метод оцінювання невідомих параметрів розподілу. Оцінки М.м.в. мають ряд важливих властивостей: 1) консистентність, тобто за необмеженого обсягу вибірки оцінки прямують до істинних значень параметрів; 2) асимптотична нормальність, тобто за необмеженого обсягу вибірки їх нормований розподіл наближається до нормального; 3) асимптотична ефективність, тобто за необмеженого обсягу вибірки їх дисперсії мінімальні. Властивості М.м.в. доводяться у асимптотиці за умови необмеженого обсягу вибірки. Для малих обсягів вибірки аналогічні твердження не мають місця. Якщо параметри мають ефективну оцінку, то вона збігається з оцінкою за М.м.в. Суть М.м.в. зводиться до пошуку максимуму функції вірогідності (правдоподібності) за результатом спостережень певної випадкової величини.

МЕТОД МОМЕНТІВ (метод моментов; method of moments) – один із загальних методів оцінювання невідомих параметрів розподілу (див. також *Метод максимальної вірогідності*). Суть його полягає в тому, що деякі моменти генеральної сукупності як функції невідомих параметрів прирівнюють до відповідних вибіркових моментів, після чого систему рівнянь розв'язують відносно невідомих параметрів: $v_k(\theta) = MX^k = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^k X_i^k$, де $k = 1, \dots, l$,

$\theta = (\theta_1, \theta_2, \dots, \theta_l)$. Отримані значення називають оцінками М.м. Доведено, що М.м. приводить до консистентних оцінок.

МЕТОД МОМЕНТНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ (метод моментных наблюдений; method of moment observation) – спеціальний метод організації спостереження, суть якого полягає в періодичній фіксації стану одиниць спостереження в заздалегідь установлені чи випадково вибрані моменти часу.

МЕТОД НАЙМЕНШИХ КВАДРАТІВ (метод наименьших квадратов; least-squares method) – статистичний метод знаходження оцінок параметрів генеральної сукупності. У випадку лінійних зв'язків, коли спостереження містять лише випадкові похибки (без систематичних), оцінки, отримані за допомогою М.н.к., є лінійними функціями від спостережуваних значень і називаються незміщеними. Якщо похибки спостереження незалежні та підпорядковуються нормальному розподілу, то М.н.к. дає оцінки з найменшою дисперсією, тобто ці оцінки є ефективними. У цьому сенсі М.н.к. є найкращим серед усіх інших методів, що дозволяють знаходити незміщені оцінки. Проте, якщо розподіл випадкових похибок суттєво відрізняється від нормального, то М.н.к. може і не бути найкращим. М.н.к. використовують, наприклад, у регресійному аналізі для знаходження оцінок коефіцієнтів рівняння регресії.

МЕТОД ОБЛІКУ ВИТРАТ І КАЛЬКУЛЮВАННЯ СОБІВАРТОСТІ НОРМАТИВНИЙ (метод учета затрат и калькулирования себестоимости нормативный; standard method of expenditures accounting and cost calculation) – метод, що застосовується в різних видах діяльності, де передбачається нормування витрат. Важливим завданням методу є своєчасне попередження нераціонального використання ресурсів підприємства, оперативний аналіз витрат на виробництво, що дозволяє розкрити невраховані у плануванні та практичній роботі резерви, визначати результати госпрозрахункової діяльності підрозділів підприємства, що беруть участь у виробничому процесі.

МЕТОД ОБЛІКУ СОБІВАРТОСТІ (метод учета себестоимости; cost accounting method) – сукупність способів аналітичного обліку витрат на виробництво за калькуляційними об'єктами і прийомів визначення собівартості калькуляційних одиниць.

МЕТОД ОБСТЕЖЕННЯ АНАМНЕСТИЧНИЙ (метод обследования анамнестический; anamnestic survey technique) – один з видів ретроспективного спостереження демографічних

процесів, за якого відомості про демографічні та інші події збираються шляхом опитування людей про минуле за їх спогадами. М.о.а. виник у зв'язку з необхідністю вивчення недокументованого минулого населення. Дозволяє вивчати демографічні процеси за тривалий період у хронологічній послідовності (з визначенням точної дати настання події) та в тій формі (за тими розрізами), що необхідні для дослідження. Особливістю М.о.а. є також те, що сукупність тих, кого опитують, розглядається як сукупність прожитих ними людино-років, тобто існує можливість використання результатів для застосування поздовжнього аналізу. При опитуванні враховується дата кожної події, вік респондента в момент, коли сталася подія, та дата народження. Це дозволяє порівняти за результатами анамnestичного обстеження частоту подій на різних етапах життя покоління і в різні періоди в минулому, а також обчислити необхідні показники в розрахунку не тільки на чисельність опитаних, але й на кількість людино-років, прожитих у тому чи іншому демографічному стані. Найчастіше таким методом вивчається історія народження дітей у поколіннях жінок, іноді й інші явища, наприклад, частота випадків зміни проживання. Достовірність даних при використанні цього методу залежить від того, наскільки розрізняються демографічні характеристики тих, хто дожив, і тих, хто не дожив до моменту обстеження, а також від точності відомостей, які повідомляються по пам'яті. До переваг М.о.а. належать єдність термінології та тлумачення форми опитування і розробки, відсутність необхідності у контрольній групі для виявлення впливу певних факторів на демографічні процеси. Недоліками методу є неточність та неповнота відповідей респондентів, особливо щодо віддалених у часі подій, а також можливі викривлення, особливо щодо подій, які впливають на власне факт дожиття до певного віку. Точність М.о.а. обернено залежить від рівня міграції та смертності досліджуваного населення.

МЕТОД ОПИТУВАННЯ (метод опроса; method of interview) – метод збирання інформації про досліджуваний об'єкт під час безпосереднього (інтерв'ю) чи опосередкованого (анкетування) спілкування інтерв'юера і респондента (опитуваного) шляхом реєстрації відповіді респондентів на сформульовані питання, що впливають з цілей і завдань дослідження. Виокремлюють два основні способи опитуван-

ня: інтерв'ю та анкетування. При анкетуванні респондент сам у письмовій формі відповідає на стандартизовані запитання, зведені у такій інструмент дослідження, як анкета. Під час інтерв'ю опитуваному ставлять запитання в усній формі, а відповіді на бланку інтерв'ю фіксує сам інтерв'юер. За формою проведення розрізняють усні та письмові опитування. В останні роки почала розвиватися заочна форма інтерв'ю – телефонне опитування, Інтернет-опитування тощо. Вважається, що М.о. дає найбільш точні відомості, оскільки інтерв'юер може правильно поставити запитання, пояснити його, якщо воно незрозуміле респонденту, і правильно записати відповідь. М.о. є основним методом перепису (обстеження) населення в більшості країн світу. У деяких країнах він поступився місцем самообчисленню.

МЕТОД ОСНОВНОГО МАССИВУ (метод основного массива; main block method) – метод несущільного спостереження статистичного, за яким обстеженню підлягають найбільш великі, суттєві одиниці спостереження.

МЕТОД ПОКОЛІННЯ РЕАЛЬНОГО (метод поколения реального; actual generation method). Див. *Аналіз поздовжній*.

МЕТОД ПОКОЛІННЯ УМОВНОГО (метод поколения условного; method of conventional generation). Див. *Аналіз попередчий*.

МЕТОД “TOP-DOWN” (метод “top-down”, top-down method) – метод визначення основного виду економічної діяльності підприємства (див. *Вид економічної діяльності основний*), що ґрунтується на ієрархічному принципі Класифікації видів економічної діяльності: класифікація одиниці на найнижчому рівні має відповідати класифікації цієї одиниці на вищих рівнях структури класифікації. Визначення основного виду економічної діяльності здійснюється у такій послідовності.

1. Формується перелік секцій КВЕД (див. *Класифікація видів економічної діяльності*), до яких належать види економічної діяльності, здійснювані підприємством.

2. Визначається основна секція – секція з найбільшим значенням обраного показника. Для неї формується перелік розділів, до яких належать види економічної діяльності, здійснювані підприємством, і для кожного розділу визначається значення обраного показника шляхом підсумовування останніх за видами економічної діяльності, що належать до цього розділу.

3. Визначається основний розділ – розділ з найбільшим значенням обраного показника. Для нього формується перелік груп і для кожної з груп визначається значення обраного показника шляхом підсумовування останніх за видами економічної діяльності, що належать до цієї групи.

4. Визначається основна група – група з найбільшим значенням обраного показника. Для неї формується перелік класів, і для кожного класу визначається значення обраного показника шляхом підсумовування останніх за видами економічної діяльності, що належать до цього класу.

5. Визначається основний клас – клас із найбільшим значенням обраного показника. У цьому класі вибирається підклас. Код підкласу з найбільшим значенням обраного показника є кодом основного виду економічної діяльності.

МЕТОД УЧАСТІ У КАПІТАЛІ (метод участія в капіталі; method of capital interest) – метод обліку інвестицій, згідно з яким балансова вартість інвестицій відповідно збільшується або зменшується на суму збільшення або зменшення частки інвестора у власному капіталі об'єкта інвестування.

МЕТОДИ В ДЕМОГРАФІЇ МАТЕМАТИЧНІ (методи в демографии математические; mathematical methods in demography) – сукупність математичних методів, що використовуються для кількісного та якісного аналізу демографічних процесів. М.д.м. застосовують при розрахунках різних демографічних показників: у теоретичному аналізі взаємозв'язків між характеристиками різних демографічних процесів і складом та чисельністю населення, переважно на основі моделей демографічних; для розрахунку чи наближеної оцінки окремих кількісних мір, у т.ч. похідних показників, що обчислюються на основі демографічних моделей, а також безпосередніх характеристик населення і демографічних процесів, які через певні причини не були отримані при збиранні даних демографічної статистики; для аналізу та математичного опису, а також прогнозу зв'язків між окремими демографічними показниками (наприклад, біометричний аналіз, формула Браса в типових таблицях смертності тощо). Крім того, у межах М.д.м. виокремлюють теоретико-ймовірнісні та математико-статистичні методи. Основою застосування М.д.м. є формалізація демографічного процесу, в ході якої дослідники абстрагуються від ряду якісних характеристик,

рис і властивостей населення. Так, при використанні методів математичного аналізу інколи не враховується те, що чисельність населення чи число демографічних подій – цілі величини, які змінюються перервно; у дискретних моделях припускається несуттєвим розподіл подій у середині річного інтервалу часу тощо. Застосування М.д.м. є припустимим тою мірою, якою формальні припущення не викривлюють суті процесів чи явищ, що вивчаються.

У сучасній демографії використовуються методи математичного аналізу (інтегральне та диференціальне числення, теорія рядів) та диференційних рівнянь при побудові неперервних моделей демографічних процесів. Методи матричної алгебри застосовують у дискретних математичних моделях (див. *Моделі відтворення населення*) для перспективних розрахунків населення. Теоретико-ймовірнісні – при побудові стохастичних демографічних моделей (наприклад, імітаційних моделей народжуваності). Правила обчислення ймовірностей складних подій лежать в основі розрахунків таблиць демографічних, визначення чистих і комбінованих імовірностей (наприклад, імовірність народження дитини або взяття шлюбу в певному віковому інтервалі за наявності чи відсутності смертності тощо).

У практиці демографічних розрахунків важливе місце займають методи розрахункової математики: інтерполяція та екстраполяція, чисельне інтегрування тощо. М.д.м. застосовувались упродовж усієї історії демографії (див. також *Демоетрія*).

МЕТОДИ ВИРІВНЮВАННЯ РЯДІВ ДИНАМІКИ (методи вирівнювання рядов динамики; time series smoothing methods) – заміна фактичних рівнів ряду динаміки розрахунковими значеннями, що відображають основну тенденцію розвитку явища у часі. До М.в.р.д. належать:

1. Метод ковзних середніх, при використанні якого фактичні значення рівнів динамічного ряду замінюються середніми значеннями з декількох сусідніх рівнів. Припустимо, що y_1, y_2, \dots, y_n – вихідний динамічний ряд. Тоді для кожних m сусідніх рівнів може бути розраховане

середнє арифметичне значення $\bar{y} = \frac{1}{m} \sum_{i=k}^{k+m-1} y_i$;

$k = 1, 2, \dots, n - m + 1$, де m – величина інтервалу згладжування.

Якщо m – непарне число, то розрахованим на основі наведеної формули значенням замінюють рівень ряду, що знаходиться в середині інтервалу згладжування. Якщо число m – парне, розраховане значення відповідає середині інтервалу згладжування. Останній повинен бути досить великим для погашення випадкових коливань рівнів ряду (найчастіше це 5–10 дат). Недоліком прийому є те, що число вирівняних рівнів менше вихідного їх числа на $m - 1$. За цього методу кожному з рівнів надається певна вага. Спосіб надання ваг залежить від мети аналізу. Якщо ступінь важливості інформації зростає в часі, то пізнішим спостереженням надають більшу вагу, і навпаки.

2. Метод експоненційного згладжування. За цим методом замість простих середніх значень використовують експоненційні середні.

3. Метод аналітичного вирівнювання певної кривої, що відображає тенденцію розвитку динамічного ряду. Вибір форми кривої, де аргументом виступає час t , здійснюється на основі теоретичного аналізу, графічного представлення вихідного динамічного ряду та інших прийомів. Застосовують вирівнювання за прямою, параболою, гіперболою, експоненційною кривою тощо.

Розрахунок параметрів найчастіше здійснюють методом найменших квадратів. Слід зазначити, що у теперішній час статистичні пакети прикладних програм містять розрахунки широкого спектра кривих, у зв'язку з чим проблема обчислень відходить на другий план, а основним залишається правильний підбір форми кривої. Формальним критерієм вибору кращої кривої є мінімум залишкової дисперсії відхилення вирівняних рівнів ряду Y_x до фактичних Y , тобто $\sum (Y - Y_x)^2 \rightarrow \min$.

МЕТОДИ ЕКОНОМЕТРИЧНІ (методи економетрические; econometric methods) – сукупність статистичних та математичних методів, що використовуються у теоретичній економетрії для вивчення статистичних властивостей оцінок і випробувань, а у прикладній економетрії – для оцінки економічних теорій. М.е. – це інструментарій для економічних вимірювань та прогнозування економічних процесів. До М.е. належать: аналіз регресійний (див. *Аналіз регресійний*), аналіз рядів динаміки (див. *Аналіз рядів динаміки*), аналіз панельний; до М.е. оцінювання – метод порівняння середніх, побудова рівняння регресії методом найменших квадратів (англ. OLS), метод підбору конт-

рольної групи (англ. matching), метод підбору контрольної групи за індексом відповідності (англ. propensity score matching), метод побудови регресії з перемиканням режимів (англ. switching regression).

МЕТОДИ ЕКОНОМЕТРИЧНІ ОЦІНКИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ (методи економетрические оценки теневой экономики; econometric methods for shadow economy tests) – методи аналізу впливу ряду чинників на потребу в готівці. Основні припущення:

1) тіньова діяльність – результат високих податкових ставок; 2) готівка використовується, в основному, в тіньових операціях; 3) попит на готівку визначається рівнянням:

$$\ln C/M_1 = a_0 + a_1 \ln T + a_2 \ln S/W + a_3 \ln R + a_4 \ln Y + \varepsilon,$$

де C/M_1 – питома вага готівки у грошовому агрегаті M_1 ; T – прибутковий податок; S/W – питома вага заробітної плати (змішаного доходу) у ВВП; R – процентна ставка по депозитах; Y – реальний дохід на одну особу населення; ε – помилка.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ СТАТИСТИЧНІ (методи контролю качества продукции статистические; statistical methods of product quality control) – сукупність методів, найважливішими з яких є:

діаграма “причини-наслідки” (схема Ісікави); діаграма Парето (з причин, за результатами діяльності); контрольні карти У. Шухарті; гістограми; діаграми розсіювання.

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ НЕПАРАМЕТРИЧНІ (МЕТОДИ, ВІЛЬНІ ВІД РОЗПОДІЛУ) (методи оценивания непараметрические (методы, свободные от распределения); non-parametric evaluation methods (distribution free methods)) – методи непараметричної математичної статистики, призначені для оцінки характеристик генеральної сукупності з невідомою формою розподілу.

За оцінки використовують порядкові статистики, ранги та вибіркові частки варіантів чи груп значень досліджуваних ознак. М.о.н. разом з непараметричними методами статистичної перевірки гіпотез (при справедливості гіпотези, яку перевіряють, розподіл статистики критерію не залежить від розподілу в сукупностях, з яких формують випадкові вибірки) складають непараметричні методи аналізу статистичних даних.

МЕТОДИ ПЕРЕПISУ (ОБСТЕЖЕННЯ) НАСЕЛЕННЯ (методи переписи (обследования) населения; methods of population cen-

sus (survey)) – способи отримання даних про населення або домогосподарства (отримання відповідей на запитання та занесення їх до переписної документації або обстеження) під час перепису (обстеження) населення. Відомості збирають спеціальні реєстратори – обліковці перепису або інтерв'юери. Перелік запитань та їх формулювання однакові для всіх опитуваних і встановлюються заздалегідь. Розрізняють такі М.п.н.: традиційний метод перепису (опитування населення) – обхід (безпосереднє відвідування) житлових будинків та житлових приміщень в інших будівлях тимчасовим переписним персоналом і заповнення ним переписної документації; метод самообчислення – отримання письмових (усних) відповідей респондентів на запитання згідно з програмою Перепису населення (заповнення переписної документації безпосередньо респондентами (див. *Самообчислення*)).

МЕТОДИ ПОБУДОВИ ТАБЛИЦЬ СМЕРТНОСТІ (методи построения таблиц смертности; methods of mortality tables construction) – сукупність спеціальних прийомів для побудови таблиць смертності. Кожна конкретна таблиця смертності для кожної країни чи регіону має свої особливості, проте можна виділити й узагальнити деякі правила і методи їх розрахунку. Існує дуже багато М.п.т.с. – методи Граунта, Ейлера, Бека, Паєвського, Буняковського, смертних списків, індійських таблиць смертності тощо. Сучасні методи, що отримали назву “демографічних”, були розвинені в середині ХІХ ст.

При побудові таблиць смертності достатньо визначити один із рядів елементарних показників таблиці, щоб потім за ним сконструювати інші показники. Показник, що дає початок розрахунку таблиці, називають вхідним. Наразі у більшості країн світу ним є показник смертності m_x , на основі якого розраховують ймовірності померти. Іноді застосовують прийоми безпосереднього розрахунку ймовірності померти, тоді вихідним показником є q_x – ймовірність смерті впродовж року від моменту досягнення віку x . У таблицях Граунта, Ейлера, Буняковського вихідним показником були числа померлих M_x . Майже для всіх вікових груп у таблицях смертності побудова вихідного показника однакова. Виняток становлять модальні вікові групи, групи раннього дитячого віку (0–4), а також модальні групи смертності дорослих. У країнах, де встановився сучасний тип смертності, це вікові

групи 70–80 років. У старших вікових групах, де населення нечисленне, застосовують прийом екстраполяції.

Джерелом відомостей для побудови таблиць смертності є дані поточного обліку померлих і перепису населення (у міжпереписний період – оцінки) за статтю та віком. Найбільш достовірними є таблиці, побудовані за даними переписів населення. Найкращі оцінки є наближеними, що спричинює неточності розрахунків і висновків.

МЕТОДИ ПОБУДОВИ ТАБЛИЦЬ СМЕРТНОСТІ ДЕМОГРАФІЧНІ (методи построения таблиц смертности демографические; demographic methods of life tables construction) – методи, що ґрунтуються на використанні даних про кількість померлих і чисельність населення за статтю та віком, одержаних у результаті перепису чи поточного обліку населення. Вхідним показником при розрахунку таблиць є віковий коефіцієнт смертності, який після необхідного згладжування привірюється до табличного коефіцієнта смертності, на основі якого визначаються всі інші показники таблиць (Див. *Таблиця смертності*). У класичному варіанті побудови таблиць смертності за М.п.т.с.д. використовують дані про чисельність населення і вікових груп на середину періоду, за який є відомості про померлих. У ряді американських таблиць з 10-річним періодом за середнє населення бралося середнє геометричне від кількості осіб деякого віку на початок і кінець періоду (за даними перепису). Іноді середня чисельність розглядається як хронологічна середня від переписної та розрахункової чисельностей. Розвиток М.п.т.с.д. пов'язаний з іменами видатного бельгійського статистика А. Кетле та англійського медика У. Фарра. Метод, що вони розробили, дістав назву “метод Кетле – Фарра”. Він ґрунтується на методі умовного покоління. Початковим кроком розрахунку є порівняння числа смертей у кожному віці за певний інтервал часу з чисельністю відповідної вікової групи населення.

МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ ЕВРИСТИЧНІ (методи прогнозирования эвристические; heuristic forecasting methods) – методи прогнозування, що базуються на досвіді та інтуїції спеціалістів, які здійснюють прогноз, а також на прийомах і процедурах обчислення. Використовують у тих випадках, коли застосування строгих математичних моделей не забезпечує достовірних результатів прогнозу, оскільки

припущення, що лежать у їх основі, не відповідають реальним особливостям поведінки прогнозованого процесу чи об'єкта.

МЕТОДИ ПРОГНОЗУВАННЯ СТАТИСТИЧНІ (методы прогнозирования статистических; statistical forecasting methods) – методи прогнозування, що базуються на статистичному аналізі часових рядів. Згідно з М.п.с., на першому етапі узагальнюються дані часового ряду і будується прогностична модель, на основі якої знаходять прогностичні значення ознаки. Як прогностичні найчастіше використовують трендові моделі, моделі ковзної та експоненційних середніх, авторегресії та економетричні. Точність прогнозів залежить від виконання умов, гіпотез і припущень, покладених в основу прогностичної моделі.

МЕТОДИ СТАТИСТИКИ НЕПАРАМЕТРИЧНІ (методы статистики непараметрические; nonparametric methods of statistics) – сукупність методів, основними з яких є: 1) методи, вільні від розподілу, застосовуються для дослідження сукупності генеральної з невідомою функціональною формою розподілу. Так, при аналізі нечислової інформації широко застосовуються методи, що базуються на рангах, порядкових статистиках, вибіркових частках, оцифровці даних; 2) методи математичної статистики, що передбачають знання функціонального виду розподілів. За класичною параметричною теорією статистичного висновку закон розподілу відомий з точністю до скінченного числа параметрів. При використанні М.с.н., як правило, достатньо припустити, що вихідна сукупність генеральна має неперервну функцію розподілу. Таким чином, М.с.н. більш стійкі до вихідних припущень. Найбільш розвинена непараметрична теорія статистичної перевірки гіпотез. Типовими завданнями М.с.н. є: перевірка гіпотез збігу законів розподілу (перевірка узгодженості), симетричності розподілу, незалежності та випадковості (див. *Критерій непараметричний, Методи оцінювання непараметричні*).

МЕТОДИКА СТАТИСТИЧНА (методика статистическая; statistical technique, statistical procedure) – детальний опис способу, конкретних методів і технологічних процедур виконання певної статистичної роботи.

МЕТОДОЛОГІЯ (методология; methodology) – 1) сукупність методів, що використовуються в окремих науках; 2) учення про наукові методи

пізнання, їх філософську та теоретичну основу; 3) сукупність прийомів дослідження, що застосовується у певній науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання.

МЕТОДОЛОГІЯ СТАТИСТИЧНА (методология статистическая; statistical methodology) – 1) сукупність статистичних методів дослідження, тобто прийомів і способів вивчення суспільних явищ; М.с. розробляє питання збирання даних про розміри суспільних явищ, зведення та обробки цих даних, вивчення зв'язків між розмірами суспільних явищ, принципи та прийоми аналізу статистичних даних. М.с. ґрунтується на загальнофілософських (діалектична логіка) і загальнонаукових (порівняння, аналіз, синтез) принципах; 2) сукупність науково обґрунтованих способів, правил і методів статистичного вивчення масових соціально-економічних явищ та процесів, які встановлюють порядок збирання, опрацювання та аналізу статистичної інформації. М.с. є основою для складання звітно-статистичної документації та проведення статистичних спостережень. Особливості М.с. пов'язані з вимірюванням і кількісним описом масових суспільних явищ і процесів, а також з використанням узагальнюючих показників для характеристики об'єктивних статистичних закономірностей.

МИТНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ (Таможенный кодекс Украины; Customs Code of Ukraine) – нормативно-правовий акт, що визначає засади організації та здійснення митної справи в Україні, регулює економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митної служби України (єдина загальнодержавна система, що складається з митних органів і спеціалізованих митних установ та організацій). М.к.У. спрямований на забезпечення захисту економічних інтересів України, створення сприятливих умов для розвитку її економіки, захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, а також забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи. Згідно з М.к.У., порядок переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів, митне регулювання, пов'язане зі встановленням та стягуванням податків і зборів, процедури митного контролю та митного оформлення, боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил, спрямовані на реалізацію митної політики України, становлять митну справу, що є складовою зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності

України. У митній справі Україна додержується визнаних у міжнародних відносинах систем класифікації та кодування товарів, єдиної форми декларування експорту та імпорту товарів, митної інформації, інших міжнародних норм і стандартів. Безпосереднє здійснення митної справи покладається на митні органи України.

МИТНИЙ ТАРИФ УКРАЇНИ (Таможенный тариф Украины; Customs Tariff of Ukraine)

– систематизований перелік ставок ввізного мита, яке справляється з товарів, що ввозяться на митну територію України. М.т.У. прийнятий Законом України “Про Митний тариф України”. Товарною номенклатурою М.т.У. є Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності, що базується на Гармонізованій системі опису та кодування товарів.

МИГРАНТ (мигрант; migrant) – людина, яка змінила за певний період часу місце постійного проживання; особа, яка здійснює міграцію, тобто перетинає кордони тих чи інших територій назавжди або на певний проміжок часу. При широкому трактуванні термін “М.” враховує також осіб, що здійснюють міграції маятникові.

МИГРАЦІЯ ВАЛОВА (миграція валовая; gross migration) – брутто-міграція, сукупність мігрантів на певній території за певний строк. Обраховується як сума прибулих та вибулих для окремої територіальної одиниці. М.в. характеризує міграційний оборот, абсолютні розміри міграції. Обчислюються також показники інтенсивності міграційного обороту (див. *Коефіцієнти міграції*). Іноді М.в. розглядають як чисельність мігрантів за окремо взятими напрямками: загальна сума прибулих – М.в. за прибуттям, загальна сума вибулих – М.в. за вибуттям.

МИГРАЦІЯ ВИМУШЕНА (миграція вынужденная; forced migration) – сукупність територіальних переміщень, пов’язаних з постійною чи тимчасовою зміною місця проживання людей з незалежних від них причин, як правило, всупереч їх бажанню (стихійні лиха, промислові аварії, екологічні катастрофи, військові дії, порушення основних прав і свобод громадян). Слід відрізнити від примусової міграції, в основі якої лежать розпорядження цивільної чи військової адміністрації (висилка, депортація тощо). У міжнародному праві жертви М.в. визначаються як біженці та переміщені особи. У законодавстві деяких країн існує також категорія “вимушені переселенці” на позначення

людей, які вимушені або мають намір залишити місце свого постійного проживання через переслідування та погрози до них або членів їх сімей.

МИГРАЦІЯ ВНУТРІШНЯ (миграція внутренняя; internal migration) – частина міжселенських переміщень населення в межах однієї країни без перетину державного кордону. Розрізняють міграцію сільського населення і міського населення, міжміську міграцію та міграцію в сільській місцевості, тобто міграційні потоки “село – місто”, “місто – місто”, “місто – село”, “село – село”. Вирішальне значення має міграція “село – місто”, але з розвитком урбанізації підвищується роль міграції “місто – місто”. Розрізняють міграцію в межах великих територіальних одиниць (наприклад, області, краю, економічного району) і між ними. За цією ознакою М.в. ділиться на внутрішньообласну і міжобласну, внутрішньорайонну та міжрайонну тощо (див. *Міграція населення*).

МИГРАЦІЯ МАЯТНИКОВА (миграція маятниковая; push-pull migration) – щоденні (регулярні) переміщення людей з одного населеного пункту до іншого від місця їх житла до місця роботи чи навчання та навпаки. Регулярність відповідає режиму трудової діяльності або навчання. М.м. з’явилась і розвивається в умовах урбанізації. В її основі – невідповідність розміщення виробництва та розселення населення. Головний напрям М.м. – із сіл та малих міст у великі міста. Вона є важливим джерелом формування трудових ресурсів у містах, створює рівноцінні умови вибору місця роботи та навчання, є одним з основних чинників розвитку транспортної інфраструктури приміських районів, сприяє підвищенню соціальної мобільності населення, поширенню міського рівня життя та подоланню відмінностей між містом та селом. Негативні наслідки М.м. – суттєві витрати часу на дорогу. На відміну від звичайної міграції, місце життя при цьому не змінюється, тому в сучасній демографічній статистиці М.м. умовно вважається особливим видом міграції. Відомості про М.м. отримують побічно – за даними про роботу транспорту або безпосередньо – шляхом спеціального обстеження за місцем роботи чи місцем життя мігрантів. Інколи відповідні питання включають до програми перепису населення.

МИГРАЦІЯ МІЖНАРОДНА (миграція международная; international migration) – міграція

населення зовнішня, переміщення людей через державні кордони, пов'язане, головним чином, зі зміною їх постійного місця проживання (див. *Міграція населення*).

Виділяють такі види М.м.: постійна, що має на меті остаточне переселення у країну, яка приймає мігрантів (до початку ХХ ст. вона була головним видом М.м.); сезонна, пов'язана з тимчасовим (у межах року) в'їздом для роботи в тих галузях господарства країни, що приймає мігрантів, які зазнають сильних коливань зайнятості за сезонами (переважно у сільському господарстві, готельній справі). Також виділяють два специфічних види М.м.: так звану тимчасову робочу, або трудову – потоки працівників із менш розвинених країн до більш розвинених на тимчасову (протягом декількох років) роботу з подальшим поверненням на батьківщину; політичну – значні потоки біженців із країн, де вони зазнають політичних переслідувань, що загрожують їх життю або благополуччю. Всі види М.м. тісно переплітаються між собою, межі між ними нечіткі. Так, тимчасові трудові мігранти, які приїхали до країни з метою заробітку, стають постійними мігрантами, якщо вони згодом вирішують залишитися тут назавжди. У зв'язку з необхідністю перетинати державні кордони М.м. регулюється більш жорстко, ніж міграція внутрішня. В основі механізму сучасної М.м. лежить відносно перенаселення, а також наростаючий розрив між країнами за рівнями соціально-економічного розвитку. М.м. є дуже різноманітною за професійно-галузевою структурою. Найбільша частка в ній припадає або на найбільш підготовлені кадри (“відтік мізків”), або на кадри з низьким рівнем кваліфікації.

МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ (міграція населення; migration of population) [від лат. *migratio* – переселення] – переміщення людей (мігрантів) через кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час. Оскільки М.н. складається з міграційних потоків, поняття “міграція” узагальнено використовують і у множині – “міграції”, “міжнародні міграції” тощо. Поряд з терміном “міграція населення” в кінці ХІХ – початку ХХ ст. в Росії набули поширення терміни “міграційний рух населення”, “переміщення населення”, “механічний рух населення”. Поширений у той час термін “переселення” позначав масовий рух сільського населення з аграрно перенаселених губерній до східних та південних районів.

Основне джерело відомостей про М.н. – дані державної статистики, що включає поточний облік міграції та матеріали переписів населення; крім того організуються вибіркові обстеження. М.н. досліджують за допомогою системи показників (див. *Коефіцієнти міграції*), кожний з яких окремо розкриває переважно ту або іншу сторону явища (обсяг, склад мігрантів, напрям переміщень, їх результативність тощо).

Однією з основних ознак М.н. є перетин адміністративного кордону території (країни, регіону, населеного пункту тощо). На цій основі виділяють, перш за все, міграцію зовнішню (еміграція та імміграція) та міграцію внутрішню. Залежно від тривалості переміщень населення виділяють постійну, або безповоротну, міграцію (наприклад, безповоротний характер зазвичай має міжконтинентальна міграція, міграція сільського населення до міста) і поворотну міграцію, яка включає тимчасову М.н. на навчання на певний термін. Поняття М.н. охоплює такі види: міграція сезонна і міграція маятникова. М.н. у вузькому значенні (власне міграція) збігається з постійною (безповоротною) М.н.

За способом реалізації М.н. виділяють організовану міграцію, здійснювану за участю держави або суспільних органів і з їх допомогою, та неорганізовану міграцію (індивідуальну, самодіяльну), що здійснюється силами і засобами самих мігрантів без матеріальної або організаційної допомоги з боку будь-якої установи.

Головні причини М.н. – соціально-економічні, помітним є вплив політичних і військових. Часто визначальну роль відіграють природні умови (наприклад, клімат).

Міграція робочої сили зумовлена регіональними (або національними) відмінностями в масштабах і темпах накопичення капіталу, що значною мірою визначають рівень заробітної плати. Нерівномірність економічного розвитку зумовлює стихійність міграційного руху. М.н. тісно пов'язана з економічною нестійкістю, безробіттям. Переміщення населення відбувається, як правило, з менш розвинених регіонів (або країн) до більш розвинених. Тому найінтенсивніші міграційні потоки утворюються між пунктами скупчення “зайвої” робочої сили і центрами найвищого попиту на неї.

М.н. сприяє більш повному використанню робочої сили, зростанню продуктивності суспільної праці, змінює економічний і соціальний стан населення. Вона супроводжується зростанням освітньої та професійної підготовки, розширенням потреб та інтересів людей, які бе-

руть у ній участь. М.н. зумовлює обезлюднення й економічний регрес одних районів і надмірну концентрацію населення в інших, а також експлуатацію та дискримінацію іноземної робочої сили, посилення соціальних конфліктів. М.н. суттєво впливає на демографічну структуру населення. Через неоднакові масштаби та інтенсивність розрізняють негайну й довготривалу дію М.н. на динаміку і склад населення. Довготривалий вплив пов'язаний з роллю М.н. у відтворенні населення. Вона впливає також на соціальну структуру, розміщення і розселення населення, його етнічний склад.

МІГРАЦІЯ СЕЗОННА (миграция сезонная; seasonal migration) – тимчасова міграція, один з основних видів міграції населення, для якого характерне тимчасове (сезонне) територіальне переміщення мігрантів. М.с. може бути внутрішньодержавною та міждержавною. Розрізняють економічну М.с. (пов'язану з необхідністю забезпечення робочою силою галузей економіки, що відчувають потребу в додатковому її залученні на період сезонного збільшення робіт) та соціально-культурну М.с. (поїздки на навчання, лікування, відпочинок, туризм тощо). Чисельна оцінка сучасної М.с. ускладнена через те, що не ведеться спеціального обліку сезонних мігрантів.

МІГРАЦІЯ ТИМЧАСОВА (миграция временная; temporary migration). Див. *Міграція сезонна*.

МІЖНАРОДНА КЛАСИФІКАЦІЯ СТАТУСУ ЗАЙНЯТИХ, ICSE-93 (Международная классификация статуса занятых, ICSE-93); International Classification of Status in Employment, ICSE-93) – класифікація, прийнята в рамках відповідної резолюції 15-ї Міжнародної конференції статистиків праці у січні 1993 р. Групи в ICSE-93 визначені з огляду на різницю між роботою за наймом та роботою на власному підприємстві (самозайнятстю), а також з урахуванням одного чи декількох аспектів економічного ризику та / або характеру влади, яку трудовий договір (явний чи умовний) надає особам або якій він зобов'язує їх підпорядкуватися (див. *Робота за наймом, Робота на власному підприємстві*).

ICSE-93 включає такі групи (категорії) зайнятого населення: 1) наймані працівники; 2) роботодавці; 3) особи, які працюють за власний рахунок; 4) члени виробничих кооперативів;

5) члени сім'ї, які допомагають; 6) особи, які працюють, але не підлягають класифікації.

З урахуванням національної практики та умов країни, ICSE-93 можна застосовувати для осіб, які мали або шукають роботу, незалежно від їх позиції у складі робочої сили у звітному періоді. Щодо зайнятих осіб статус визначається згідно з роботою (чи роботами), що виконувалась у звітному періоді. Стосовно безробітних, які раніше мали роботу, – згідно з попередньою роботою, а для тих, які шукають роботу вперше, – відповідно до характеру роботи, яку вони шукають.

МІЖНАРОДНА КЛАСИФІКАЦІЯ ХВОРОБ ТА СПОРІДНЕНИХ ПРОБЛЕМ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (Международная классификация болезней и проблем, связанных со здоровьем; International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems) – міжнародна статистична класифікація хвороб, травм і причин смерті, перелік найменувань хвороб, прийнятих медичною наукою на поточному етапі її розвитку, та групування хвороб за певним принципом. Це нормативний міжнародний документ, що затверджується керівництвом національного органу охорони здоров'я, та є основою систематизації спостережень при вивченні захворюваності, причин смерті та діяльності закладів охорони здоров'я. М.к.х.с.п.о.з. побудована за десятковою системою та охоплює всі патологічні стани. Наразі в Україні використовується М.к.х.с.п.о.з. десятого перегляду (МКХ-10, ICD-10).

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ (Международная организация по стандартизации; International Organization for Standardization, ISO) – міжнародна організація, метою діяльності якої є ратифікація стандартів, розроблених спільними зусиллями делегатів від різних країн. Організація ISO була заснована 23 лютого 1947 р. 25-ма національними організаціями зі стандартизації як координуючий орган. ISO залишається неурядовою організацією, тому її можливості у розробці та ратифікації стандартів значно більші, ніж в інших подібних організацій. Серія міжнародних стандартів ISO регламентує контроль якості та застосовується підприємствами незалежно від сфери діяльності (див. *Міжнародні стандарти якості продукції*).

Наразі до складу ISO входить 161 країна зі своїми національними організаціями зі стандартизації. Україну в ISO представляє Державний

комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт). Загалом у складі ISO більше ніж 80 комітетів-членів. Крім комітетів-членів існує статус членів-кореспондентів, що надається організаціям зі стандартизації держав на стадії розвитку. Категорія член-абонент введена для країн, що розвиваються. Організаційно ISO складається з керівних і робочих органів. Перші – Генеральна асамблея (найвищий орган), Рада, Технічне керуюче бюро; робочі органи – технічні комітети, підкомітети, технічні консультативні групи.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ (МОП) (Международная организация труда (МОТ); International Labour Organization (ILO)) – одна з установ ООН, що спеціалізується на розробці конвенцій і рекомендацій щодо законодавства про працю. Створена у 1919 р. при Лізі Націй. Вищим органом МОП є Генеральна конференція. Робочий орган МОП у галузі статистичної діяльності – Міжнародна конференція статистиків праці (МКСП) – займається розробкою проектів рекомендацій та резолюцій зі статистики праці, що затверджуються Генеральною конференцією МОП. Виконавчий орган Конференції – статистичний відділ Міжнародного бюро праці (МБП) – відповідає за розробку міжнародних стандартів у галузі статистики; спеціальну допомогу в їх упровадженні з метою одержання достовірних статистичних даних; розповсюдження основних національних показників статистики праці та методологічної інформації у публікаціях та електронних засобах. Відділ кожного року публікує “Щорічник статистики праці” (“Yearbook of Labour Statistics”), перше видання якого вийшло у 1935 р.; щоквартально – “Бюлетень статистики праці” (“Bulletin of Labour Statistics”) та доповнення до нього, а також з 1987 р. – “Джерела та методи: статистика праці” (“Sources and methods: Labour statistics”) та інші видання. Основна електронна база даних LABORSTA містить інформацію щодо праці за країнами і територіями з 1969 р., у меншому обсязі – з 1945 р.

Збирання національних статистичних даних здійснюється відповідно до Конвенції про статистику праці (див. *Конвенція МОП 1985 р. про статистику праці (№ 160)*).

МІКРОДАНИ (микроданные, microdata) – відомості про індивідуальні об’єкти (особи, компанії, операції тощо). М. є спостережуваними

або вимірюваними значеннями визначених змінних певних об’єктів.

МІКРОДАНИ СТАТИСТИЧНІ (микроданные статистические; statistical microdata) – дані спостереження, одержані щодо індивідуального об’єкта – статистичної одиниці. Мікродани є даними щодо характеристик одиниць сукупності, таких як особи, домогосподарства, підприємства, організації чи установи тощо. Такі дані збираються в рамках статистичних спостережень.

МІКРОПЕРЕПИС, МІКРОЦЕНЗ (микрорепись, микроценз; microcensus, microqualification) – вибіркове обстеження населення, що є репрезентативним для всієї держави. Особливості М. полягають у тому, що для обстеження відбирають будь-які ділянки території (вибірчі ділянки, лічильні ділянки перепису населення, будинки чи навіть житлові приміщення) і перепис охоплює всіх жителів цих ділянок, завдяки чому вибірка представляє все населення. Крім ступеня охоплення, М. відрізняється від суцільного перепису програмою обстеження, зазвичай більш детальною та часто зосередженою на висвітленні однієї окремої теми. М. отримали поширення в європейських державах у середині ХХ ст. (див. *Обстеження населення соціально-демографічне вибіркове*).

МІНІМАРКЕТ (минимаркет; minimarket) – різновид універсального магазину самообслуговування з торговою площею до 200 м², у якому здійснюється торгівля асортиментом продовольчих товарів не менше 500 пропозицій.

МІНІМУМ ПРИРОДНОЇ НАРОДЖУВАНІСТІ ГІПОТЕТИЧНИЙ (минимум естественной рождаемости гипотетический; hypothetical minimum of natural fertility). Див. *Індекси народжуваності*.

МІНІМУМ ПРОЖИТКОВИЙ (минимум прожиточный; minimum living standard) – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродуктових товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

МІРА ЙМОВІРНІСНА (мера вероятностная; probability measure) – поняття, що використовують в аксіоматичній побудові теорії ймовір-

ностей, $\Omega = \{\omega\}$ – простір елементарних подій ω , кожній з яких поставлене у відповідність деяке невід’ємне число $p(\omega)$, причому $\sum_{\omega} p(\omega) = 1$.

Ймовірність події A (де A – будь-яка підмножина простору Ω , випадкова подія) або ймовірнісна міра події A , обчислюється за формулою

$$p(A) = \sum_{\omega \in A} p(\omega).$$

МІРА ТОЧНОСТІ (мера точности; precision measure) – показник точності вимірів h , що використовують разом з середньоквадратичним відхиленням (стандартним відхиленням), середньою абсолютною похибкою в деяких сферах практичного застосування теорії ймовірностей, зокрема в теорії похибок, за нормального розподілу похибки. М.т. обчислюють за формулою: $h = \frac{1}{\sigma\sqrt{2}} \approx \frac{1}{1,41\sigma} \approx \frac{0,71}{\sigma}$, де σ – середньоквадратичне відхилення. Чим точніше вимірювання, тим більша міра його точності.

МІСТКІСТЬ МОРСЬКОГО СУДНА РЕЄСТРОВА (вместимость морского судна регистровая; register sea tonnage; capacity of vessel) – об’єм усіх приміщень судна. Вимірюється реєстровою тонною, що дорівнює 2,83 м³. Місткість може бути валовою, повною (брутто), підпалубною і чистою (нетто). Валова (повна) місткість – об’єм, отриманий у результаті вимірювання приміщень під верхньою палубою і критих надбудов та рубок; підпалубна місткість – об’єм усіх приміщень до верхньої палуби в однопалубних і двопалубних суден або до другої палуби знизу в суден, що мають більше двох неперервних палуб; чиста місткість – об’єм комерційних експлуатованих приміщень судна.

МІСТО (город; town (city)). Див. *Поселення міські*.

МІСЦЕ НАРОДЖЕННЯ (место рождения; place of birth) – географічне місце у країні, населений пункт, велика або інша одиниця адміністративно-територіального поділу або інша країна, де особа дійсно народилася. При розробці даних поточного обліку населення, як правило, М.н. – це місце постійного проживання матері на момент народження дитини, незалежно від місця пологів або місця реєстрації народження дитини.

МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ (место жительства; place of residence) – географічне місце, населений пункт або одиниця адміністративно-

територіального устрою, або інша країна, де зазвичай проживає особа. Це місце може не збігатися з місцем знаходження цієї особи в момент настання події чи проведення опитування або з його офіційним М.п. Ця ознака дозволяє включити людину до складу населення будь-якої території та відповідну демографічну подію – до числа подій, що відбулися у населенні цієї території. Враховується через реєстрацію детальної адреси житлового приміщення, де постійно проживає людина (домогосподарство) на момент здійснення демографічної події або на критичний момент перепису населення, обстеження. Під час розробки матеріалів перепису населення адреса, як правило, не розглядається. Оскільки демографічні події вивчаються для постійного населення деякої території, а можуть відбуватися поза нею, важливо знати місце постійного проживання особи, з якою відбулася ця подія. Для локалізації народжувань реєструється місце постійного проживання матері новонародженого; шлюбів та розлучень – місце постійного проживання одного з членів подружжя.

МІСЦЕ РОБОЧЕ (место рабочее; place of work) – місце прикладання праці одного працівника чи групи працівників відповідної кваліфікації, що облаштоване для виконання певних функцій. М.р. – це місце постійного або тимчасового перебування працівника у процесі трудової діяльності.

МІСЦЕВІСТЬ СІЛЬСЬКА (местность сельская; rural area) – заселена територія країни, районів, що знаходиться поза межами міських поселень, з її ландшафтами (природними та перетвореними людиною), населенням та населеними пунктами, що належать до категорії сільських населених пунктів. Функції М.с., що відрізняються від таких у міській місцевості: 1) сільськогосподарське виробництво та часткова переробка його продукції; 2) лісове господарство та лісозаготівля; 3) мисливсько-промислове господарство; 4) добувна та обробна промисловість у тій її частині, що не має містоутворювальної сили (невеликі підприємства, зорієнтовані на сировину або сільські трудові ресурси та навички); 5) рекреаційне обслуговування населення; 6) виконання природоохоронних заходів (заповідники, заказники, охоронні зони тощо); 7) просторово-комунікаційна функція – виділення площ, трудових ресурсів тощо для створення та експлуатації ліній елек-

тропередач, водо-, нафто- та газопроводів, залізниць, автомагістралей тощо.

МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ (местонахождение юридического лица; legal person's location) – адреса органу або особи, які, відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону, виступають від її імені.

МІСЦЯ В ОБ'ЄКТАХ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА (места в объектах ресторанного хозяйства; seats in the restaurant business entities) – місця за столами, барними стійками, відповідним чином обладнані для обслуговування споживачів. Їх кількість розраховується на основі місткості торговельної зали – кількості відвідувачів, на одночасне фактичне обслуговування яких розраховано об'єкт ресторанного господарства.

МІСЦЯ ВИДАЛЕННЯ ВІДХОДІВ (места удаления отходов; places of waste products disposal) – спеціально відведені місця чи об'єкти (полігони, комплекси, котловани, споруди, ділянки надр тощо), на використання яких для видалення відходів отримано дозвіл від спеціально уповноважених органів у сфері поводження з відходами.

МНОЖИНА НЕЧІТКА, МНОЖИНА РОЗМИТА (множество нечеткое, множество размытое; fuzzy set) – множина, належність елементів якої визначається так званою функцією належності, значення котрої лежать в інтервалі $[0; 1]$. Нехай для кожного елемента x і деякої множини A можна чітко сказати: x належить $A(1)$ чи не належить (0) . У теорії М.н. (за Л. Заде) ступінь належності елемента x може бути будь-яким числом з інтервалу $[0; 1]$. Таким чином, під М.н. розуміють сукупність пар $(x, \mu(x))$, де $\mu(x)$ – функція належності, $0 \leq \mu(x) \leq 1$. Якщо $\mu(x)$ приймає тільки два значення $(0$ і $1)$, то звичайна множина складається з тих x , для яких $\mu(x) = 1$. Для М.н. розвинуто свій апарат: вводяться поняття перетинів, об'єднань М.н. тощо. М.н. застосовують у задачах математичного програмування, теорії ігор, логіки, управління, статистики, факторному і компонентному аналізі тощо.

МНОЖНИК ПОШИРЕННЯ (множитель распространения; inflation factor) – множник N/n , на який множать вибіркове сумарне значення, щоб оцінити сумарне значення генеральної сукупності.

МОБІЛЬНІСТЬ НАУКОВИХ КАДРІВ (мобильность научных кадров; scientific manpower mobility) – здатність учених до зміни спеціалізації, об'єкта дослідження, місця роботи, місця проживання тощо. М.н.к. визначає перспективи розвитку нових наукових напрямів, сприяє посиленню інтеграції різних галузей знань, більш повному задоволенню суспільних потреб. В умовах економічного зростання М.н.к. розцінюється як один із вирішальних факторів, що забезпечують успіх країни у сфері науки і техніки. Водночас у кризовій ситуації значний відтік кадрів із наукових організацій може бути загрозою для подальшого розвитку науки. Статистичне вивчення М.н.к. дає можливість оцінити перспективи зміни їхньої структури, уточнити напрями підготовки наукових кадрів, планувати заходи для їх перерозподілу.

МОВА АЛГОРИТМІЧНА (язык алгоритмический; algorithmic language, programming language) – система символів та правил, що дозволяють записувати алгоритми розв'язання задач на обчислювальних машинах у формальному вигляді.

МОВА РІДНА (язык родной; native language) – одна з основних ознак етнічної (національної) належності людини, що поступається своїм значенням лише ознаці етнічної самосвідомості. Незбігання цих показників зазвичай свідчить про розвиток процесів асиміляції. Під М.р. розуміють першу мову, засвоєну людиною у дитинстві ("мова колиски", мова матері). Раніше в усіх переписах населення М.р. визначалася в основному за самосвідомістю (записувалася мова, яку сам опитуваний вважав рідною), що пов'язувало його з показником національності, а в сумнівних випадках трактувалася як мова, якою опитуваний найкраще володіє чи якою зазвичай користуються у родині, що наближало М.р. до поняття розмовної мови.

МОВА РОЗМОВНА (язык разговорный; spoken language) – мова, що є засобом повсякденного спілкування осіб різних національностей, які проживають на спільній території. У переписах населення України, крім рідної мови, враховується вільне володіння (тобто вміння вільно розмовляти) ще якоюсь мовою. Питання щодо М.р. включається до перепису населення і деяких інших країн світу (див. також *Склад (структура) населення мовний*).

МОГИЛЬНИК ВІДХОДІВ (моги́льник отходов; burial of waste products) – споруда для безстрокового захоронення відходів.

МОДА (мода; mode) – значення ознаки, що найчастіше зустрічається в досліджуваній сукупності (M_o), значення випадкової величини, при якому щільність $p(x)$ у неперервному випадку чи ймовірність $P(X=x)$ у дискретному досягає свого максимуму. Таким чином, M_o – найбільш типове значення випадкової величини, що найчастіше зустрічається в сукупності. Для дискретних варіаційних рядів M_o визначається як варіанта, що має найбільшу частоту. В інтервальних варіаційних рядах для обчислення M_o спочатку визначається модальний інтервал, або інтервал з найбільшою частотою, після чого M_o визначається за формулою:

$$M_o = x_0 + h \frac{f_{M_o} - f_{M_{o-1}}}{(f_{M_o} - f_{M_{o-1}}) + (f_{M_o} - f_{M_{o+1}})}$$

де x_0 – нижня межа модального інтервалу; f_{M_o} , $f_{M_{o-1}}$, $f_{M_{o+1}}$ – частоти (частки), відповідно, модального, передмодального і післямодального інтервалів; h – довжина модального інтервалу. Випадкова величина може мати кілька M_o . За наявності однієї M_o розподіл називається моно-модальним, за наявності двох – бімодальним, а за наявності трьох і більше M_o – мультимодальним. Наявність декількох M_o часто означає об'єднання в одній сукупності різноякісних одиниць і можливість поділу останніх на підгрупи.

МОДЕЛІ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (моделі воспроизводства населения; models of population reproduction) – клас демографічних моделей, що описують процес відновлення поколінь. Вони встановлюють зв'язок між порядком вимирання, чисельністю і віковою структурою населення, з одного боку, і режимом народжуваності – з іншого; при цьому, як правило, передбачається, що населення закрите, тобто міграція відсутня. Існують також М.в.н., що враховують вплив на динаміку населення міграційних процесів.

Ендогенними (внутрішніми) змінними М.в.н. є функції та параметри, що характеризують чисельність і склад населення в деякому інтервалі часу від t_0 до t_1 або в певних точках цього інтервалу. Екзогенні змінні – система кількісних характеристик народжуваності і смертності, наприклад функція дожиття $l(x)$ і функція народжуваності $f(x)$ у певному інтервалі від t_0 до t_1 , характеристики чисельності та складу насе-

лення в початковий момент t_0 , граничні умови моделі та характеристики міграції.

Сфера використання М.в.н.: 1) аналіз взаємозв'язків і залежностей окремих складових режиму відтворення населення й отримання узагальнюючих характеристик відтворення населення; 2) перспективні, ретроспективні та інші демографічні розрахунки; 3) відновлення недостатніх даних в умовах незадовільної демографічної статистики.

Найпростіші М.в.н. – моделі зростання – розглядають населення без будь-яких демографічних характеристик (первинний варіант моделі експоненціального населення, логістичне населення і т. д.). Вихідні гіпотези в них задаються без вікової диференціації народжуваності та смертності – як загальні показники приросту населення, наприклад коефіцієнт природного приросту населення.

До моделей, що враховують вікову інтенсивність демографічних процесів, належать інтегральне рівняння відтворення населення (неперервна модель); матричні М.в.н., до яких належить і метод пересування за віком; теоретичне населення, що відображає основні закономірності відтворення населення, характерні для окремих демографічних періодів.

Більшість М.в.н. розглядає населення однієї статі, переважно жіноче. За необхідності дані про осіб протилежної статі розраховуються додатково, виходячи з незмінності співвідношення статей при народженні.

МОДЕЛІ ДЕМОГРАФІЧНІ (моделі демографические; demographic models) – сукупність моделей, призначених для опису (як правило, за допомогою математичних методів) стану населення та його змін, окремих елементів відтворення населення або процесу цього відтворення в цілому. Термін “М.д.” почав широко застосовуватися в науковій літературі з 40-х рр. ХХ ст. Найпоширеніші М.д. – моделі відтворення населення, що описують диференціацію населення лише за статтю та віком.

При побудові й використанні М.д. доводиться абстрагуватися від ряду характерних ознак, рис і властивостей об'єкта моделювання, які або є неістотними, або розглядаються як неістотні, з погляду вирішуваних певною М.д. задач. Тобто основою М.д. є формалізація об'єкта моделювання, що передбачає визначення набору врахованих кількісних і якісних характеристик модельованого процесу, явища тощо, а також середовища, в якому вони протікають.

Кожна М.д. характеризується набором ендогенних та екзогенних змінних моделі та системою співвідношень між цими змінними. Ендогенні змінні визначаються в самій М.д., до них належать: чисельність населення, число демографічних подій, їх інтенсивність, темпи зміни тощо. Екзогенні змінні визначаються поза моделлю, за своїм характером вони можуть бути як демографічними, так і недемографічними (біологічними, соціально-психологічними, економічними тощо).

Залежно від типу моделі, система співвідношень між її змінними може задаватися у вигляді математичних формул, рівнянь або їх систем, числових таблиць або правил, за якими одні змінні визначаються на основі інших. Важливим узагальненням М.д. конкретних населень є типові моделі, значення змінних яких відображають закономірності не якогось певного, а будь-якого населення або населення з деякими чітко визначеними властивостями. Прикладом типових моделей є типові таблиці смертності. Розрізняють демографічні макромоделі, що описують демографічні процеси на рівні всього населення або окремих його частин, і мікромоделі, що відображають демографічні процеси на рівні індивіда або сім'ї, через послідовність демографічних подій у його житті або в житті інших демографічних одиниць (шлюбна пара, сім'я тощо).

Залежно від того, враховують чи ні М.д. можливе відхилення частот демографічних подій від їх імовірності, М.д. поділяють на стохастичні (ймовірнісні) та детерміністичні. Всі мікромоделі є стохастичними, макромоделі – частіше детерміністичними. М.д., до яких час і вік входять як неперервні змінні, називають неперервними, а в яких вони змінюються з визначеним кроком – дискретними. Якщо цей крок прийняти за одиницю, то час і вік прийматимуть тільки цілі значення.

У сучасній демографії М.д. застосовуються: 1) для отримання кількісних характеристик демографічних процесів і явищ. Особливу роль М.д. відіграють при визначенні узагальнених характеристик інтенсивності демографічних процесів, таких як тривалість життя населення середня, нетто-коефіцієнт відтворення населення тощо, які є ендогенними змінними відповідних М.д., що лежать в основі демографічних таблиць; 2) при вивченні закономірностей і чинників демографічних процесів як метод виявлення зв'язків між змінними моделей, за сіб кількісної оцінки виявлених зв'язків і за-

лежностей та шлях перевірки гіпотез. У демографії метод моделювання – один з основних методів аналізу причинно-наслідкових зв'язків та інших залежностей; 3) для демографічного прогнозу, де М.д. використовують при визначенні майбутніх тенденцій окремих демографічних процесів та їх кількісних характеристик на перспективу: при перспективному обчисленні чисельності та складу конкретного населення (див. *Пересування за віком*); 4) у різних поточних і ретроспективних демографічних розрахунках, особливо коли дані статистики населення відсутні або малодостовірні; 5) для визначення характеру збирання й обробки інформації про населення, у тому числі переліку ознак індивіда, дробовості угруповань тощо; 6) для різного роду уявних демографічних експериментів, включаючи опрацювання методів демографічного аналізу, оцінку можливих наслідків тих або інших змін у житті населення, наприклад, при оцінці ефективності заходів демографічної політики.

МОДЕЛІ НАСЕЛЕННЯ ТЕОРЕТИЧНІ (моделі населення теоретические; theoretical population models) – теоретична статеві-вікова структура, що могла б сформуватися з покоління новонароджених через 100 років за умови збереження заданих параметрів динаміки населення протягом очікуваного періоду. Якщо параметри моделей визначено за характеристиками реального населення, то М.н.т. відображає характеристику майбутнього населення. Як і статеві-вікову структуру реального населення, обчислені моделі графічно подають у вигляді контуру статеві-вікової піраміди. До показників М.н.т. належать: загальна чисельність населення, абсолютна величина та частка дітей, батьків і прабабків, також оцінюється тип за Г. Зундбергом. Розраховують показники середнього, модального і медіанного віку, співвідношення груп, показники старіння, оцінюють рівень демографічної старості тощо та порівнюють їх з показниками реального населення. Будь-яка з М.н.т., побудована за параметрами реального населення, передбачає збереження інтенсивності основних процесів відтворення – народжуваності та смертності. Зіставлення реального населення з майбутнім за моделлю дає змогу оцінити бажаність і небажаність збереження тенденції динаміки населення. М.н.т. використовують при складанні демографічних прогнозів розвитку населення, для аналізу факторів його розвитку та розробки заходів

впливу на демографічні процеси у бажаному напрямі. Можна також обчислювати моделі за параметрами-стандартами. Це забезпечує інформацію щодо статеві-вікової структури населення, яка може утворитися за певних змін інтенсивності народжуваності та смертності. Найбільш поширені в демографічних дослідженнях дві М.н.т. – модель стаціонарного населення та модель стабільного населення, що є моделями населення не як біологічної популяції, а відображають соціально-економічні умови і фактори, які сформували інтенсивність досліджуваних процесів народжуваності та смертності.

МОДЕЛІ РОЗПОДІЛУ НАСЕЛЕННЯ ЗА ДОХОДАМИ (моделі распределения населения по доходам; models of population distribution by income) – економіко-математичні моделі, що відображають процес формування доходів та розподіл усього населення й окремих його груп за рівнем цих доходів. Розробляються на основі закономірностей формування доходів і їх розподілу, що виявляються шляхом економічного аналізу даних вибірових обстежень доходів домогосподарств, групувань працівників за рівнем заробітної плати та даних про виробництво і розподіл національного доходу країни. Розподіл населення за доходом в основному підпорядковується закону нормального (логнормального) розподілу випадкових величин. Вихідними даними для побудови М.р.н.д. є національний дохід, обрхований на одну особу, значення деяких параметрів розподілу населення за доходами, отримані з матеріалів вибірових обстежень. У системі економічних моделей М.р.н.д. разом з іншими, (що відображають склад сім'ї, споживання, попит тощо) утворюють єдиний комплекс взаємопов'язаних моделей, що використовуються з метою дослідження закономірностей формування рівня життя різних суспільних груп населення, розробки та економічного обґрунтування заходів у цій галузі, оцінки результатів їх здійснення.

МОДЕЛЬ АВТОРЕГРЕСІЇ (модель авторегрессии; autoregression model) – модель, що в математичній формі виражає лінійний зв'язок поточного значення стаціонарного часового ряду з попередніми значеннями $x_{t-1}, x_{t-2}, \dots, x_{t-p}$ і записується у вигляді $x_t = a_0 + a_1 x_{t-1} + a_2 x_{t-2} + \dots + a_p x_{t-p}$, де a_0, a_1, \dots, a_p – постійні параметри, що оцінюються на основі наявних статистичних даних; ε_t – випадковий компонент чи похибка рівняння в момент $t, t = 1, 2, \dots, T; p$ – порядок

М.а. Основою для побудови М.а. часового ряду є вивчення його автокореляційних властивостей (див. *Модель Бокса – Дженкінса*).

МОДЕЛЬ АДАПТИВНА (модель адаптивная; adaptive model) – у широкому розумінні це самокоригуюча модель, що самонастроюється та здатна відображати змінні у часі умови, враховувати інформаційну цінність різних членів часової послідовності (часового ряду) й оцінювати майбутні члени досліджуваного ряду. М.а. призначена, перш за все, для короткострокового статистичного прогнозування, а також для аналізу на вибірці довгострокових тенденцій. У вузькому сенсі під М.а. у статистиці розглядають модель, процедура коригування якої базується на використанні формули експоненційно зваженої ковзної середньої (експоненційне згладжування).

МОДЕЛЬ БОКСА – ДЖЕНКІНСА (модель Бокса – Дженкинса; Box – Jenkins model) – модель авторегресії, ковзної середньої (АРКС). Найбільш повно й економічно виражає автокореляційні властивості стаціонарного часового ряду x_t . Записується так: $\tilde{x}_t - \varphi_1 \tilde{x}_{t-1} - \dots - \varphi_p \tilde{x}_{t-p} = \varepsilon_t - \varrho_1 \varepsilon_{t-1} - \dots - \varrho_q \varepsilon_{t-q}$, де $\tilde{x}_t = x_t - m_x$ – відхилення від середньої; ε_t – білий шум з нульовим математичним сподіванням і дисперсією σ_ε^2 . Застосування моделі АРКС поширено на нестационарні ряди, що характеризуються наявністю поліноміального тренда.

МОДЕЛЬ БРАУНА УЗАГАЛЬНЕНА (модель Брауна обобщённая; generalized model of Braun) – модель адаптивна, що представляє часовий ряд у вигляді зваженої суми деяких відомих, обраних раніше детермінованих функцій від часу і накладеної адитивної незалежної випадкової складової з нульовим математичним сподіванням і постійною дисперсією. Р. Браун розробив рекурентну процедуру адаптації коефіцієнтів (ваг) моделі для кожного отримання нової фактичної точки ряду у випадку, коли функціями, що входять у модель, є поліноми, експоненти і синусоїди або їх добутки.

МОДЕЛЬ ВИМІРІВ (модель измерений; dimensional model). Див. *Модель даних багатовимірна*.

МОДЕЛЬ ДАНИХ (модель данных; data model) – графічне та / або вербальне представлення даних, що визначає їх властивості, структуру та взаємозв'язки. В інтерпретації Статистичної комісії ООН М.д. – це концепція побудови сис-

теми даних, що описує складові бази даних та їх взаємозв'язки.

МОДЕЛЬ ДАНИХ БАГАТОВИМІРНА (модель даних многомерная; multi-dimensional data model) – модель даних, що оперує багатовимірними представленнями даних у вигляді кубів даних. Такі моделі даних почали широко використовуватися в середині 1990-х рр. у зв'язку з розвитком технологій OLAP (інтерактивна аналітична обробка даних). Операційні можливості багатовимірних моделей даних включають, зокрема, операції агрегації і дезагрегування даних, побудови проєкцій куба, обертання вимірів куба тощо.

МОДЕЛЬ ДИНАМІЧНА (модель динамическая; dynamic model) – модель, що описує розвиток процесу чи поведінку модельованого об'єкта в часі. На відміну від статичної моделі, М.д. встановлює залежність модельованих змінних ендогенних поточного періоду від змінних екзогенних і ендогенних попереднього періоду (або попередніх періодів у випадку запізнені розподілені).

МОДЕЛЬ ДОСКОНАЛОСТІ EFQM (модель совершенства EFQM; EFQM Excellence Model) – модель управління, що використовується як основа організаційного вдосконалення підприємств ЄС та в численних конкурсах з якості (національних і регіональних). Модель EFQM базується на 9-ти критеріях, за якими оцінюється прямування організації до досконалості:

1. Лідерство.
2. Політика та стратегія.
3. Персонал.
4. Партнерство і ресурси.
5. Процеси.
6. Результати, що стосуються користувачів.
7. Результати, що стосуються персоналу.
8. Результати, що стосуються суспільства.
9. Ключові результати.

МОДЕЛЬ ЕКОНОМЕТРИЧНА (модель эконометрическая; econometric model) – різновид моделі економіко-статистичної. До М.е. зазвичай відносять систему рівнянь економічних, що є системою взаємопов'язаних, одночасних регресійних рівнянь і тотожностей, у якій змінні можуть одночасно виступати як результуючі в одних рівняннях і як пояснюючі в інших, а також виробничу функцію, що встановлює кількісний зв'язок (регресійну залежність) між результатом (ефектом) виробництва і ресурсами (витратами) основних засобів і живої праці.

МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНА (модель экономико-математическая; economic-mathematical model) – модель економічного явища чи процесу, що записується за допомогою одного або декількох математичних виразів (рівнянь, функцій, нерівностей, тотожностей), які характеризують найважливіші взаємозв'язки явищ і процесів, умови та закономірності їх розвитку, обмеження, вимоги тощо. М.е.-м. – це узагальнення суттєвої якісної і кількісної інформації щодо об'єкта аналізу, що слугує базою для проведення розрахункових експериментів, які дозволяють отримати різні, часто не спостережувані характеристики і параметри досліджуваного об'єкта для заданих умов його розвитку.

МОДЕЛЬ ІМІТАЦІЙНА (модель имитационная; simulation model) – 1) модель, призначена для аналізу впливу на модельовану систему змін у її структурі та зовнішніх умовах функціонування. При цьому розв'язуються завдання ретроспективного аналізу чи визначення спектра допустимих сценаріїв майбутнього розвитку.

На виробництві М.і. застосовується для оперативного управління, пошуку резервів і знаходження ефективних варіантів розвитку таких модельованих систем, як виробнича дільниця, цех, система перевезень і т.д. Модель у цьому випадку повинна з достатньою точністю відображати речову та інформаційну структуру й алгоритми функціонування досліджуваного об'єкта; 2) модель, яка з максимальною можливою точністю відтворює реальну структуру і процедури функціонування об'єкта, що вивчається.

МОДЕЛЬ КОНТУРІВ ЦИФРОВА (модель контуров цифровая; digital model units (situations)) – цифрова модель місцевості, що містить інформацію про планове і висотне положення об'єктів місцевості.

МОДЕЛЬ КОРИСНА (модель полезная; useful model) – модель, що є результатом творчої діяльності людини у будь-якій галузі технології. Застосовується до деяких технічних рішень, (наприклад, у галузі механіки). Об'єктом М.к. може бути конструктивне виконання пристрою, що відповідає вимогам патентоспроможності.

МОДЕЛЬ МІСЦЕВОСТІ ЦИФРОВА (модель местности цифровая; digital terrain model) – множина, елементами якої є топогеодезична інформація про місцевість та правила її застосування (див. *Карта місцевості цифрова*).

МОДЕЛЬ РЕКУРСИВНА (модель рекурсивная; recursive model) – частковий випадок моделі економетричної. У М.р. причинно-наслідкові зв'язки між змінними ендегенними утворюють строгу послідовність без зворотних зв'язків, матриця параметрів має трикутний вигляд, а випадкові відхилення не корелюють. Застосування звичайного методу найменших квадратів для М.р. приводить до оцінок консистентних.

МОДЕЛЬ РЕЛЬЄФУ ЦИФРОВА (модель рельефа цифровая; digital model of relief) – цифрова модель місцевості, що містить інформацію про рельєф.

МОДЕЛЬ РЕСУРСНО-ТЕХНОЛОГІЧНА (модель ресурсно-технологическая; resource and technological model) – агрегований набір ресурсів, що характеризує витрати на виконання будівельно-монтажних робіт під час будівництва об'єкта-представника.

МОДЕЛЬ СТАТИЧНА (модель статичная; static model) – модель, у якій зміна екзогенних факторів призводить до миттєвої одномоментної зміни ендегенних факторів без будь-яких запізнень у часі (на відміну від моделі динамічної).

МОДЕЛЮВАННЯ (моделирование; modeling) – метод дослідження явищ і процесів. В економіці при аналізі суспільних явищ М. є відтворенням певних характеристик в експериментальних формах і умовах. Крім того, використовують математичне М. як відображення економічних і соціальних процесів через математичні залежності з залученням для цього статистичних даних, соціологічної та іншої інформації. На базі розрахунків, виконаних у межах побудованої моделі, отримують об'єктивні оцінки, прогнозують економічні або соціальні процеси, явища. М. використовується при створенні автоматизованих систем управління окремими підприємствами, галузями, комплексами, при прогнозуванні, дослідженні кон'юнктури ринку, для обґрунтування певних економічних рішень.

МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ (моделирование экономических процессов; economic modelling) – групування, формалізація економічних процесів за певними ознаками (факторами) для створення одно- і багатофакторних моделей. Використовується для проведення аналізу функціонування господарських (економічних) механізмів і подальшого прогнозування їх розвитку з метою виявлення

та оцінки негативних факторів, резервів і на цій основі – розробки програм підвищення ефективності діяльності господарських структур.

МОДЕЛЮВАННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ СТАТИСТИЧНЕ (моделирование макроэкономических показателей статистическое; statistical modelling of macroeconomic indicators) – використання різних статистичних методів для економіко-статистичного аналізу. Найбільш поширені – кореляційний та регресійний аналіз, що застосовуються за наявності гіпотези про існування стохастичної залежності, яка проявляється лише у великій масі явищ. У багатьох випадках аналіз може базуватися на положенні про наявність детермінованої (функціональної) залежності, між результативним показником та факторами, що його формують. Багаторічна традиція економіко-статистичного аналізу впливу факторів на результативний показник у тих випадках, коли ця залежність може бути виражена математичною функцією у явному вигляді (найчастіше у вигляді добутку факторів чи суми добутків), призвела до того, що методологію такого аналізу стали розглядати теорії статистичних індексів, а сам аналіз називають індексним факторним аналізом. У макроекономічних моделях найчастіше за результативну ознаку використовують вартість продукції, а як фактор – витрати капіталу та праці.

МОДЕЛЮВАННЯ МАТЕМАТИКО-КАРТОГРАФІЧНЕ (моделирование математико-картографическое; mathematical and cartographic modeling) – системне поєднання математичних і картографічних моделей для створення нових карт і розширення сфер їх застосування з метою досліджень.

МОМЕНТ ЕКСПОРТУ (ІМПОРТУ) ТОВАРІВ, ЩО НЕ ПІДЛЯГАЮТЬ МИТНОМУ ДЕКЛАРУВАННЮ (момент экспорта (импорта) товаров, которые не подлежат таможенному декларированию; moment of export (import) of goods exempt from customs declaration) – дата оформлення приймально-здавального акта або дата платіжного документа за зазначені товари. Як загальний керівний принцип облік товарів здійснюється на момент, коли вони ввозяться у межі або вивозяться за межі економічної території країни. У митній статистиці зовнішньої торгівлі України облік ввезення та вивезення товарів у водних, залізничних, автомобільних, повітряних перевезеннях ведеться за датою оформлення вантажної митної декларації.

МОМЕНТ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ЕКСПОРТУ-ІМПОРТУ ПОСЛУГ (момент осуществления процедуры экспорта-импорта услуг; moment of realization of export-import of services) – дата їх фактичного надання або одержання на основі принципу нарахування (за виписаними рахунками). Найчастіше дата реєстрації таких операцій збігається з часом виробництва послуг. Проте бувають винятки, коли перерахування платежів відбувається за результатами кожного року, тоді час реєстрації послуги записується за строками платежів за наданими актами (будівельні послуги). Час відображення в обліку може бути пов'язаний з термінами: підписання контракту; платежу; зобов'язання зі сплати послуг. Ці дати не завжди збігаються з датою відображення в бухгалтерському обліку. Згідно з рекомендаціями Міжнародного валютного фонду, реєстрація послуг у платіжному балансі відбувається, коли змінюється право власності, а в платіжних документах експортера та імпортера відбувається проведення, тобто коли економічна вартість створюється, обмінюється, передається, ліквідується.

МОМЕНТ ОБЛІКУ ПЕРЕВЕЗЕНЬ (момент учета перевозок; moment of traffic accounting) – час, що є відправним у статистиці перевезень вантажів як за моментом початку їх здійснення (відправлення), так і за моментом закінчення (прибуття). Момент відправлення – час, починаючи з якого залізничний транспорт бере на себе відповідальність за збереження вантажу і зобов'язання перевезти його до станції призначення у встановлений термін. Момент прибуття – час, починаючи з якого залізничний транспорт знімає з себе відповідальність за вантаж, що доставляється вантажоодержувачу на станцію призначення. За цим моментом перевезення вважається завершеним; відомі дороги і ступінь їх використання у його здійсненні (див. *Документи перевізні*).

МОМЕНТ ПЕРЕПISУ НАСЕЛЕННЯ КРИТИЧНИЙ (момент переписи населения критический; critical moment of population census) – момент обрахунку населення, точний момент часу, єдиний для всієї країни, станом на який проводиться реєстрація (облік, запис до формуляру статистичного) статистичних відомостей у процесі спостереження статистичного. Встановлюється з метою одержання однакових, порівнянних статистичних даних. За М.п.н.к. зазвичай обирається 24-та година ночі з од-

ної доби до наступної (опівночі напередодні першого дня перепису). Встановлення М.п.н.к. дозволяє одержати начебто моментальну фотографію населення, яке безперервно змінюється, допомагає точніше вирахувати чисельність наявного населення, зменшити можливість пропусків і подвійного врахування людей. Тобто впродовж усіх днів проведення перепису населення в переписний лист записують відомості про кожного жителя країни станом на М.п.н.к. Зміни, що проходять після М.п.н.к., до уваги не беруться. Так, народжені після М.п.н.к. не враховуються переписом. Навпаки, померлі після М.п.н.к. записуються у переписні листи, оскільки на цей момент вони були живі.

МОМЕНТ РОЗПОДІЛУ ГЕНЕРАЛЬНИЙ (момент распределения генеральный; general moment of distribution) – середня арифметична тих чи інших ступенів відхилень індивідуальних значень ознаки від певної вихідної величини.

Розраховують за формулою:
$$\frac{\sum_{i=1}^k (X_i - A)^\alpha f_i}{\sum_{i=1}^k f_i}$$

де A – величина, від якої визначають відхилення; α – ступінь відхилення (порядок моменту); X_i – i -те значення ознаки; f_i – частота i -го значення. При $A = 0$ М.р.г. називають моментом розподілу початковим генеральним. При $A = \bar{X}$, де \bar{X} – генеральна середня, М.р.г.

розраховують як $\mu_\alpha = \frac{\sum_{i=1}^k (X_i - \bar{X})^\alpha f_i}{\sum_{i=1}^k f_i}$ і назива-

ють моментом розподілу центральним генеральним.

МОМЕНТИ (моменти; moments) – числові характеристики розподілу ймовірностей. Нехай $X = (X_1, X_2, \dots, X_m)^T$ – m -вимірний випадковий вектор і $c = (c_1, c_2, \dots, c_m)^T$ – m -вимірний невідомий вектор. Величину $M_{r_1, r_2, \dots, r_m} = M(X_1 - c_1)^{r_1} M(X_2 - c_2)^{r_2} \dots (X_m - c_m)^{r_m}$ називають моментом порядку $r_1 + r_2 + \dots + r_m$ щодо точки c . Якщо $c = 0$, то M називають початковими, якщо $c = MX$ – центральними. M (одновимірної) випадкової величини X k -го порядку щодо точки c мають вигляд: $M_k = M(X - c)^k$, причому $v_k = M(X^k)$ – початкові моменти, а $\mu_k = M(X - MX)^k$ – центральні. Найчастіше використовують M першого і другого порядків (для одновимірної випадко-

вої величини – ще моменти третього і четвертого порядків). Центральні моменти другого порядку носять спеціальні назви і позначення: $\mu_{ij} = \mu_{ji} = M[(X_i - MX_i)(X_j - MX_j)] = \sigma_{ij}$ при $i \neq j$ – коефіцієнт коваріації між X_i і X_j , а при $i = j$ $\mu_{ij} = DX_i$ – дисперсія X_i . σ_{ij} називають також змішаним моментом другого порядку чи кореляційним моментом. Коефіцієнти σ_{ij} і $\sigma_{ii} = DX_i$ утворюють коваріаційну матрицю Σ вектора X . Якщо X_i і X_j – центровані й нормовані випадкові величини, то їх коефіцієнт коваріації збігається з коефіцієнтом кореляції.

МОНІТОРИНГ (мониторинг; monitoring) [від лат. – той, що наглядає] – спеціально організоване систематичне спостереження за станом певного середовища (моніторинг екологічного стану природних водоймищ, моніторинг підсумків валютних торгів). М. – це складова управління економічними об'єктами, що полягає в систематичному аналізі їхньої діяльності, вивченні стану справ та прогнозуванні змін.

МОНІТОРИНГ АГРАРНОГО РИНКУ (мониторинг аграрного рынка; monitoring of agrarian market) – система спостереження, збирання, обробки, передавання, зберігання та аналізу інформації на аграрному ринку про попит і пропозицію на сільськогосподарську продукцію протягом маркетингового періоду.

МОНІТОРИНГ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ (мониторинг атмосферного воздуха; monitoring of atmospheric air) – система спостережень за станом атмосферного повітря, його забрудненням і за природними явищами, що відбуваються в ньому, а також оцінка і прогнозування стану атмосферного повітря, його забруднення.

МОНІТОРИНГ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ ДЕРЖАВНИЙ (мониторинг водных объектов государственной; state monitoring of water bodies) – система регулярних спостережень за гідрологічними або гідрогеологічними і гідрохімічними показниками стану водних об'єктів, що забезпечує збирання, передавання й обробку одержаної інформації з метою своєчасного виявлення негативних процесів, прогнозування їх розвитку, запобігання шкідливим наслідкам і визначення ступеня ефективності здійснюваних водозахисних заходів.

МОНІТОРИНГ ДИСТАНЦІЙНИЙ (мониторинг дистанционный; distance monitoring) – система досліджень з використанням аеро-

космічної інформації для оцінки, контролю та управління станом об'єкта або групи об'єктів у зв'язку з дією певного фактора або групи факторів.

МОНІТОРИНГ ЗЕМЕЛЬ (мониторинг земель; land monitoring) – система спостережень за станом земельного фонду для своєчасного виявлення змін, їх оцінки, попередження й усунення наслідків негативних процесів.

МОНІТОРИНГ ІННОВАЦІЙ (мониторинг инноваций; monitoring of innovations) – безперервне, комплексне спостереження і контроль за створенням, впровадженням, поширенням і використанням інновацій.

МОНІТОРИНГ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (мониторинг инновационной деятельности; monitoring of innovation activity) – систематична обробка та аналіз інформації про перебіг інноваційних процесів, практичні наслідки заходів держави щодо стимулювання, регулювання інноваційної діяльності у країні, реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності. Моніторинг проводиться переважно на рівні країни в цілому або окремого регіону, галузі виробництва, виду економічної діяльності (за Класифікацією видів економічної діяльності). М.і.д. здійснюється на підставі даних державної статистичної звітності, аналітичної інформації центральних та регіональних органів державного управління, матеріалів спеціальних обстежень з окремих питань щодо цього об'єкта моніторингу.

МОНІТОРИНГ ЛІСІВ (мониторинг лесов; forests monitoring) – система спостережень, оцінки і прогнозування стану та динаміки лісового фонду для державного управління в частині використання, охорони, захисту лісового фонду, відтворення лісів та підвищення їх екологічних функцій.

МОНІТОРИНГ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА, ЙОГО ЗАБРУДНЕННЯ (мониторинг окружающей природной среды, ее загрязнения; monitoring of environment and its pollution) – довгострокові спостереження за станом навколишнього природного середовища, його забрудненням і природними явищами, що відбуваються в ньому, а також оцінювання і прогнозування стану навколишнього природного середовища.

МОНІТОРИНГ ОБ'ЄКТІВ ТВАРИННОГО СВІТУ ДЕРЖАВНИЙ (мониторинг объектов животного мира; monitoring of animal world) – система спостережень за станом тваринного світу, його забрудненням і природними явищами, що відбуваються в ньому, а також оцінювання і прогнозування стану тваринного світу.

тов животного мира государственный; state fauna monitoring) – система регулярних спостережень за розповсюдженням, чисельністю, фізичним станом об'єктів тваринного світу, структурою, якістю і площею незаселеного середовища.

МОНИТОРИНГ ПІДЗЕМНИХ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ (мониторинг подземных водных объектов; monitoring of underground water bodies) – система спостережень, оцінювання і прогнозування зміни стану підземних водних об'єктів під впливом антропогенних і природних факторів.

МОНИТОРИНГ СОЦІАЛЬНО-ГІГІЄНИЧНИЙ (мониторинг социально-гигиенический; social and hygienic monitoring) – державна система спостережень за станом здоров'я населення і середовища незаселеного, їх аналізу, оцінки та прогнозування, а також визначення причинно-наслідкових зв'язків між станом здоров'я населення і середовища незаселеного.

МОНИТОРИНГ СТАТИСТИЧНИЙ (мониторинг статистический; statistical monitoring) – 1) процес регулярного спостереження, контролю, аналізу і прогнозування ключових процесів у суспільстві на базі статистичних даних. Ключовими (найважливішими для життя суспільства) є соціально-економічні, демографічні, екологічні, фінансові та інші процеси; 2) послідовність етапів збирання статистичних даних, їх систематизації, обробки, архівації, різноманітного аналізу та прогнозування, що здійснюються регулярно, а також подання

результатів користувачам у зручному для них вигляді.

МОНИТОРИНГ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ (мониторинг статистической информации; monitoring of statistical information) – процес поточного дослідження особливостей і закономірностей, розвитку та використання статистичної інформації упродовж усього циклу її існування.

МОРАТОРІЙ (мораторий; moratorium) – зупинення виконання банком майнових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), строк виконання яких настав до дня введення мораторію, та припинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), застосованих до прийняття рішення про введення мораторію.

МУЛЬТИКОЛІНЕАРНІСТЬ (мультиколлинеарность; multicollinearity) – лінійна залежність між аргументами множинної регресії. Якщо X_1, X_2, \dots, X_n – аргументи, то при строгій М. існують такі не нульові a_1, a_2, \dots, a_n , що $a_1 X_1 + a_2 X_2 + \dots + a_n X_n = 0$. На практиці за значної кореляції між факторними ознаками ця рівність здійснюється з деяким наближенням. Якщо визначник матриці близький до нуля, то кажуть, що матриця слабо зумовлена.

МУЛЬТИКУБ ДАНИХ (мультикуб данных; data multicube) – структура багатовимірної бази даних, що складається з декількох кубів даних.

Н

НАВАНТАЖЕННЯ (нагрузка; load(ing), work, obligations) – 1) обсяг вантажної маси, задіяний у перевезенні мережею шляхів сполучення певного виду транспорту. Вимірюється кількістю фізичних одиниць засобів транспорту, зайнятих у навантаженні, або загальною масою (вагою) навантажених вантажів за звітний період чи в середньому за добу. Враховується в цілому і за окремими видами вантажів. За змістом відповідає поняттю “відправлено вантажів”, але може відрізнятися від останнього за моментом обліку. 2) кількість роботи, ступінь зайнятості якою-небудь роботою.

НАВАНТАЖЕННЯ ВАГОНА (нагрузка вагона; car loading) – показник ступеня використання вантажопідйомності (див. *Вантажопідйомність рухомого складу*) і місткості

вагона залежно від вантажів, що перевозяться, і дальності їх транспортування. Розрізняють статичне і динамічне Н.в. Статичне Н.в. – кількість вантажу (у тоннах), завантаженого у вагон. Середнє статичне навантаження визначається станом на момент навантаження діленням маси завантажених вантажів на кількість завантажених цією масою вантажів вагонів; обчислюється не тільки в цілому для всієї сукупності вантажів, що перевозяться, але і для окремих вантажів – у розрізі оперативної (планової) номенклатури вантажів. Динамічне Н.в. робочого парку і завантаженого вагона характеризує завантаження вагона на всьому шляху проходження й обчислюється діленням експлуатаційного вантажообігу відповідно на загальний пробіг навантажених вагонів і про-

біг навантажених вагонів робочого парку (див. *Пробіг рухомого складу*).

НАВАНТАЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНЕ (нагрузка демографическая; demographic pressure) – узагальнена кількісна характеристика вікової структури населення, що показує навантаження на суспільство невиробничого населення. Визначається різними співвідношеннями чисельності укрупнених вікових груп: дітей (0–14 років), похилого віку і старих (60 років і старших) та працездатних. Іноді застосовується для непрямої оцінки співвідношення виробничих і невиробничих груп населення. Близькість розрахунків до реального співвідношення залежить від рівня участі цих груп у суспільному виробництві. Розрізняють такі показники Н.д.: відношення загального числа дітей і старих до числа дорослих (використовується при розрахунках пенсій за віком); відношення числа старих до числа дітей (служує, в основному, для оцінки старіння населення, але використовується рідко).

В Україні та інших країнах СНД демографічне навантаження розраховують відповідно до чинних законодавчих актів про працю, при цьому працездатним вважається вік 16–59 років, (S – чисельність відповідних вікових груп):

– загальний коефіцієнт демографічного навантаження: $K_{н.заг} = \frac{S_{0-15} + S_{>np}}{S_{np}} \cdot 1000$;

– коефіцієнт навантаження особами допрацездатного віку: $K_{н.юд} = \frac{S_{0-15}}{S_{np}} \cdot 1000$;

– коефіцієнт навантаження особами, старшими працездатного віку: $K_{н.с} = \frac{S_{>np}}{S_{np}} \cdot 1000$.

У міжнародній демостатистичній практиці (наприклад, у публікаціях ООН) населення у працездатному віці визначається в інтервалі 15–64 роки:

– загальний коефіцієнт демографічного навантаження: $K_{н.заг} = \frac{S_{0-14} + S_{65+}}{S_{15-64}} \cdot 1000$;

– коефіцієнт навантаження дітьми:

$$K_{н.юд} = \frac{S_{0-14}}{S_{15-64}} \cdot 1000$$

– коефіцієнт навантаження особами старшого віку: $K_{н.с} = \frac{S_{65+}}{S_{15-64}} \cdot 1000$.

НАВАНТАЖЕННЯ НА ПЕРЕПИСНИЙ ПЕРСОНАЛ (нагрузка на переписной пер-

сонал; load on census personnel) – міра обсягу роботи зі збирання відомостей під час перепису населення (або його обстеження). Вимірюється кількістю осіб, про яких кожен з обліковців перепису повинен зібрати відомості, а для інструкторів-контролерів і завідуючих переписними відділами – кількістю осіб, про яких повинні зібрати відомості всі підлеглі їм обліковці, чи числом підлеглих їм обліковців перепису і відповідних інструкторів-контролерів. Залежно від числа питань у програмі перепису, тривалості опитування однієї особи чи домогосподарства, строків та методу перепису встановлюють середні і максимально допустимі норми навантаження на одного працівника. Н.п.п., як правило, різне для міського та сільського населення. Норми Н.п.п. збільшені на ділянках, де переважають великі будинки та має місце правильна забудова, і зменшені, якщо дрібні будівлі розкидані по великій території. На окремих ділянках відповідно до конкретних умов Н.п.п. може відрізнятися від середнього.

НАВАНТАЖЕННЯ НА РЕСПОНДЕНТА ЗВІТНЕ (нагрузка на респондента отчетная; reporting respondent burden) – показник, що характеризує витрати часу респондента з огляду на складність і кількість форм статистичної звітності, періодичність надання інформації тощо. Н.р.з. визначається кількістю форм статистичних спостережень, що мають бути заповнені за певний період, та розраховується як кількість часу, витраченого на заповнення однієї (кількох) форм. Н.р.з. може бути зменшено шляхом: оптимізації кількості форм та упорядкування показників у них; запровадження вибіркового обстеження замість суцільних; залучення статистичним відомством адміністративних даних як альтернативного джерела інформації при проведенні державних статистичних спостережень.

НАВАНТАЖЕННЯ НЕЗАЙНЯТИХ ТРУДОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ГРОМАДЯН НА ОДНЕ ВІЛЬНЕ РОБОЧЕ МІСЦЕ, ВАКАНСІЮ (нагрузка незанятых трудовой деятельностью граждан на одно свободное рабочее место, вакансию; number of unemployed persons per vacancy) – відношення кількості зареєстрованих у державній службі зайнятості громадян, не зайнятих трудовою діяльністю, до кількості вільних робочих місць (вакантних посад), заявлених підприємствами, установами та організаціями. Цей показник відображає спів-

відношення попиту та пропозиції робочої сили на обліку в державній службі зайнятості.

НАГЛЯД БАНКІВСЬКИЙ (надзор банківський; banking supervision) – система контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

НАГЛЯД САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНИЙ ДЕРЖАВНИЙ (надзор санітарно-епідеміологічний; государственный санитарно-эпидемиологический; state sanitary and epidemiological supervision) – діяльність з попередження, виявлення, припинення порушень законодавства України щодо забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення з метою охорони здоров'я населення і середовища незаселеного.

НАГРОМАДЖЕННЯ ОСНОВНОГО КАПИТАЛУ ВАЛОВЕ (накопление основного капитала валовое; gross capital accumulation) – приріст нефінансових активів, що протягом тривалого часу використовуються у процесі виробництва. Величина Н.о.к.в. оцінюється, виходячи з загальної вартості основних засобів, придбаних інституційними одиницями (за винятком реалізованих) у звітному періоді, а також збільшення невироблених активів, що відбулося в результаті продуктивної діяльності інституційних одиниць. Валове нагромадження – це сукупний показник, що визначається як підсумок Н.о.к.в., зміни запасів матеріальних оборотних коштів та придбання, за винятком вибуття цінностей.

НАДАННЯ ПОСЛУГ ТРАНСКОРДОННЕ (предоставление услуг трансграничное; transboundary services) – вид надання послуг, за якого користувач залишається на території своєї країни, а послуга перетинає кордон (послуги пошти, зв'язку, заочна освіта).

НАДАННЯ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ (предоставление статистической информации; provision of statistical information) – забезпечення рівного доступу до статистичної інформації юридичних і фізичних осіб. Усім користувачам статистичні дані надаються одночасно, незалежно від способу їх поширення. Безкоштовне надання органам державної влади та органам місцевого самоврядування статис-

тичної інформації, передбаченої планом державних статистичних спостережень або окремими рішеннями Кабінету Міністрів України, здійснюється органами державної статистики у межах коштів, виділених на зазначені цілі з державного бюджету України. Н.с.і., розробка якої не передбачена планом державних статистичних спостережень, здійснюється на платній основі за рахунок коштів замовників, а на запити органів державної влади – за рахунок коштів відповідного бюджету. Всім категоріям користувачів надається вільний доступ до відкритих інформаційних фондів веб-сайтів органів державної статистики та Державної митної служби України.

НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ (НС) (чрезвычайная ситуация (ЧС); emergency) – обстановка на певній території або акваторії, що склалася в результаті аварії, небезпечного природного явища, катастрофи, стихійного або іншого лиха, які можуть спричинити або спричинили людські жертви, завдали шкоди здоров'ю людей або навколишньому природному середовищу, значні матеріальні втрати і порушення умов життєдіяльності людей. Розрізняють Н.с. за характером джерела (природні, техногенні, біолого-соціальні та військові) і за масштабами (локальні, місцеві, територіальні, регіональні, федеральні та транскордонні).

НАДІЙ МОЛОКА ВІД ОДНІЄЇ КОРОВИ СЕРЕДНЬОРІЧНИЙ (удой молока от одной коровы среднегодовой; average annual milk yield per cow) – кількість молока, отримана у середньому за рік від однієї корови. У сільськогосподарських підприємствах при визначенні Н.м.о.к.с. із загального поголів'я корів у господарстві виключаються корови, що перебувають на відгодівлі, корови м'ясного стада, а також корови, призначені для групового та підсосного утримання телят, якщо ці корови не доїлися. Н.м.о.к.с. розраховується двома способами: як співвідношення річного валового надою молока від корів молочного стада до середньорічного поголів'я корів молочного стада або до поголів'я корів молочного стада на початок року, незалежно від того, доїлися чи ні корови на цю дату.

НАДІЙНІСТЬ (ВИЗНАЧЕНІСТЬ) (надежность (определенность); reliability (certainty)) – властивість об'єкта, що полягає у здатності виконувати певні функції, зберігаючи свої основні характеристики.

НАДІЙНІСТЬ ОЦІНЮВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ВИБІРКОВОГО (надежность оценивания показателей по результатам наблюдения выборочного; *estimation reliability of indicators by the results of sample survey*) – характеристика величини відхилення оцінки показника від його дійсного значення, ступінь близькості розрахованих оцінок показників до точних значень. Н. визначається точністю та зміщенням оцінки (див. Зміщення, Точність оцінювання показників за результатами вибіркового обстеження). Н. – один з основних вимірів якості даних (разом з релевантністю, своєчасністю, пунктуальністю та ін.), що були регламентовані рекомендаціями статистичного підрозділу ООН для програм раціональних статистичних обстежень.

НАДІЙНІСТЬ ПРОГНОЗУ (надежность прогноза; *forecast reliability*) – міра якості прогнозу, що характеризує ймовірність (суб'єктивну, зокрема таку, що базується на досвіді) того, що прогноз здійсниться. Н.п. пов'язана з шириною довірчого інтервалу прогнозу.

НАДІЙНІСТЬ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ (надежность статистических данных; *statistical data reliability*) – відповідність даних реальному стану явища або процесу, коли отримані оцінки показників є близькими до їх дійсних значень, а похибки не перевищують заданих меж і можуть бути оцінені за допомогою стандартних статистичних процедур. Н.с.д. – один з основних вимірів якості даних (разом з релевантністю, своєчасністю та пунктуальністю), що були регламентовані рекомендаціями статистичного підрозділу ООН для програм раціональних статистичних обстежень.

НАДМІРНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ (избыточность информации; *information redundancy*) – властивість інформації, сутність якої полягає в наявності частини обсягу деяких відомостей, яку можна вилучити без втрати семантичної сутності. У неавтоматизованих системах економічного керування надлишок інформації зумовлено дублюванням даних у різних документах і масивах, необхідністю отримання і накопичення різноманітних проміжних інформаційних масивів у процесі розв'язання завдань керування, а також наявністю різних підсумкових значень груп даних, призначених для контролю інформації, яку передають і обробляють.

НАДОМНИКИ (надомники; *outworkers*) – працюючі за трудовою угодою, згідно з якою виконують роботу для підприємства (конкретної юридичної або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності) або постачають товари, надають послуги, але не мають робочого місця на цьому підприємстві (див. також *Праця надомна*).

НАДСМЕРТНІСТЬ ЧОЛОВІЧА (сверхсмертность мужская; *man's super death rate*) – емпірично виявлене явище, яке полягає в тому, що чоловіча смертність у більшості вікових груп перевищує смертність жінок. Зазвичай вимірюється за допомогою індексу надсмертності – відношення показників смертності чоловіків до відповідних показників для жінок у певному інтервалі віку. Н.ч. пояснюється біологічними та соціальними причинами. До перших належить генетично зумовлена більш висока опірність жіночого організму до екзогенних дій, до других – більш високий ризик смерті чоловіків у працездатному віці від травм виробничого характеру, значне поширення серед чоловічого населення таких шкідливих звичок, як паління й алкоголізм, а також інші особливості соціальної поведінки, що несприятливо впливають на здоров'я. Н.ч. досягає максимальних рівнів у працездатному віці.

НАДХОДЖЕННЯ ДО БЮДЖЕТУ (поступления в бюджет; *budget receipts*) – доходи бюджету та кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування.

НАЛІТ ГОДИН ЗАГАЛЬНИЙ (налет часов общий; *total quantity of hours flown*) – загальна тривалість часу знаходження літаків (вертольотів) у повітрі, вимірювана в літако (вертольото)-годинах. Визначається як сума тривалості знаходження в повітрі окремих літаків (вертольотів) з моменту початку розгону (відриву від землі) при зльоті до моменту завершення пробігу (торкання землі) при посадці. Розрізняють виробничий і невиробничий наліт годин. Виробничий наліт – загальна тривалість часу знаходження в повітрі літака (вертольота), зайнятого на транспортній і нетранспортній роботі. Невиробничий наліт охоплює тренувальний і службово-допоміжний нальоти. Тренувальний наліт складається з льотного часу, що витрачається на підготовку льотно-підйомного і командно-льотного складів у навчально-

тренувальних загонах і експлуатаційних підприємствах. Службово-допоміжний наліт – нальоти командного складу для перевірки роботи підрозділів на місцях; нальоти за випробування в повітрі літака (вертольота), двигунів, приладів після технічного обслуговування, перегін літака в ремонт, з ремонту або на нове місце базування; польоти з розсіювання туманів і розвідки погоди для потреб підприємств цивільної авіації, а також польоти командного складу на робочі аеродроми та для ознайомлення льотного складу з ділянками оброблення при проведенні робіт із застосуванням авіації в економічній діяльності.

НАПІВФАБРИКАТИ (полуфабрикаты; semi-finished products) – сировина і матеріали, що пройшли певні стадії обробки, але ще не є готовою продукцією. Вони можуть бути продані іншим виробникам для подальшої переробки.

НАПРЯМИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ОСНОВНІ (направления инвестиционной политики основные; main directions of investment policy) – документ, що визначає напрями та обмеження інвестування коштів накопичувального фонду, рівні інвестиційного доходу, суми коштів на адміністративні витрати, видатки на фінансування оплати договорів страхування довічних пенсій та одноразових виплат у відповідному році.

НАРОДЖЕННЯ (рождение; birth). Див. *Живонародження*.

НАРОДЖУВАНІСТЬ (рождаемость; birth rate) – процес дітонародження в сукупності людей, що складають покоління, чи у сукупності поколінь – населенні. Н. взаємодіє зі смертністю, формуючи процес відтворення населення. Біологічна основа Н. – здатність людей до відтворення потомства. Н. – соціально-демографічний процес, зумовлений соціально-економічними відносинами, структурою та функціями сім'ї. Репродуктивна поведінка людей одного покоління впродовж періоду плідності визначає Н. реального покоління. Максимально можливий рівень Н. оцінюється щодо рівня плідності, який характеризує міру потенційної здатності до дітонародження сукупності жінок у поколінні.

Рівень і характер Н. вимірюються за допомогою системи коефіцієнтів, сформованих залежно від конкретного завдання і наявної інформації, а також таблиць народжуваності. Їх вибір залежить від конкретних завдань вимірювання,

особливостей Н. та наявної інформації. Найбільш простим вимірником Н. є загальний коефіцієнт народжуваності, що обчислюється як відношення чисельності живонароджених за визначений період часу (найчастіше за рік) до середньої чисельності населення за цей період, помноженої на величину періоду. Для одержання так званого повного коефіцієнта народжуваності у чисельнику враховують не тільки живонароджених, але і мертвонароджених. Як і всі загальні коефіцієнти руху населення, загальний коефіцієнт народжуваності залежить від статеві-вікового складу населення і тому має обмежену аналітичну цінність. Для більш точного вимірювання Н. застосовують спеціальні коефіцієнти народжуваності, що обчислюються тільки для окремих груп населення, виділених за різними ознаками – віком, шлюбним станом тощо (див. також *Коефіцієнти народжуваності*).

Узагальнюючою характеристикою ряду вікових коефіцієнтів народжуваності є сумарний коефіцієнт народжуваності, що одержують як суму членів ряду. Він може інтерпретуватись як середня чисельність дітей, народжених однією жінкою за весь репродуктивний період життя, і обчислюється на одну жінку. Аналогічні вікові коефіцієнти будуються окремо для жінок, які перебувають у шлюбі (коефіцієнт шлюбної народжуваності) і не перебувають у шлюбі (коефіцієнт позашлюбної народжуваності). Інформацію про Н. отримують з різноманітних джерел демографічної статистики: переписів населення, поточного обліку народжувань, вибіркового обстеження населення.

Характер диференціації Н. та її масштаби залежать не тільки від ступеня соціально-економічної та культурної неоднорідності суспільства, а й від стадії, на якій знаходиться процес переходу до нового типу репродуктивної поведінки, від поширеності установки на малодітність та від ступеня ефективності контролю дітонародження.

НАРОДЖУВАНІСТЬ ПОЗАШЛЮБНА (рождаемость внебрачная; illegitimate birth rate) – частина народжуваності, що продукується позашлюбними народженнями (народження дітей у жінок, які не перебувають в цей момент в юридичному шлюбі). Вимірюється часткою позашлюбних народжень у загальній їх кількості, відповідними коефіцієнтами (див. *Коефіцієнти народжуваності*) чи індексами (див. *Індекси демографічні*). Складність отримання

даних зумовлюється відмінностями у трактуваннях шлюбного стану матері за поточним обліком демографічних подій та під час перепису населення. Рівень Н.п. залежить від матримоніальної та репродуктивної поведінки населення, також на нього впливають закони країни та практика національної статистики. Як правило, рівень Н.п. є значно нижчим, за шлюбну народжуваність.

У більшості країн Н.п. традиційно суворо застуджувалася. Зі зростанням культури контрацепції частка Н.п. у молодому віці демонструє тенденцію до зниження, окрім випадків, коли мають місце різні форми незареєстрованих шлюбів і народжені в них діти розглядаються як позашлюбні.

НАСАДЖЕННЯ БАГАТОРІЧНІ ПЛОДОНОСНІ (насаждения многолетние плодородные; fruit-bearing perennial plants) – насадження, що досягли плодородного (експлуатаційного) віку, незалежно від того, був зібраний урожай з цих насаджень у поточному році чи ні.

Вік вступу в плодородність залежить не тільки від виду насадження, але й від сорту, способу вирощування тощо. Перехід до плодородності відбувається поступово, він не чітко виражений. Тому для одержання порівнянних даних у статистиці прийнято відносити до плодородних ті чи інші культури при досягненні ними певного віку, тобто для них встановлений певний віковий ценз – нормативні строки створення.

НАСАДЖЕННЯ БАГАТОРІЧНІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ (насаждения многолетние сельскохозяйственного назначения; agricultural perennial plantations) – штучно створені насадження деревних, чагарникових, трав'янистих рослин для одержання сільськогосподарської продукції протягом тривалого часу. Лісові багаторічні насадження деревних і чагарникових порід, як і природно відтворених для захисту полів, а також вітрозахисні та водоохоронні насадження, лісосмуги для захисту доріг і лісові насадження, що вирощуються для одержання деревини, належать не до Н.б.с.п., а до лісового господарства. Не належать до Н.б.с.п. і плодіві дикорослі насадження, а також культурні декоративні насадження, не призначені для збирання врожаю.

Залежно від господарського призначення в складі Н.б.с.п. виокремлюють сади, виноградники, ягідники, розсадники, плантації.

За характером продукції та її господарським використанням Н.б.с.п. поділяють на продовольчі, технічні, кормові, розсадники, декоративні насадження.

Залежно від виду отриманої продукції розрізняють такі види Н.б.с.п.: плодоягідні, виноградники, тувівники (шовковиці), хмільники, чайні плантації, розсадники, плантації декоративних багаторічних насаджень (квітники) та інші насадження.

Залежно від типу плоду, районів вирощування та інших ознак розрізняють такі споріднені групи плодоягідних насаджень: зерняткові, кісточкові, горіхоплідні, цитрусові, субтропічні, ягідники.

У зв'язку з тим, що майже всі Н.б.с.п. починають давати продукцію лише через кілька років після посадки, дуже важливим з економічного погляду є поділ їх за віком на плодородні (повновікові) та молоді насадження, тобто ті, які ще не плодородять.

Н.б.с.п. розрізняють за площею (продуктивні та непродуктивні), числом дерев у суцільних насадженнях, а також виділяють окремо стоячі дерева і кущі.

НАСЕЛЕНІСТЬ ПАСАЖИРСЬКОГО ВАГОНА СЕРЕДНЯ (населенность пассажирского вагона средняя; average passenger density of a coach) – середня чисельність пасажирів у вагоні на всьому шляху його проходження. Це показник, що характеризує використання пасажирських вагонів, тобто середню чисельність пасажирів, які знаходились у вагоні на всьому шляху проходження поїзда. Визначається діленням пасажирообороту на пробіг пасажирських вагонів (див. *Пробіг рухомого складу*). Обчислюється для всіх видів сполучення.

НАСЕЛЕННЯ ВІДКРИТЕ (население открытое; open population) – населення, загальна чисельність та статеві-віковий склад якого змінюється внаслідок не тільки природних процесів відтворення населення, а й міграції населення, що розглядається як зовнішнє джерело поповнення чисельності населення. Модель Н.в. стала об'єктом демографічних досліджень з середини 30-х років ХХ ст., на відміну від моделей населення закритого, що переважно розглядалися до того.

НАСЕЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНЕ (население экономически активное; economically active population) – охоплює всіх осіб обох статей, які пропонують робочу силу для вироб-

ництва товарів та надання послуг протягом певного періоду часу. Відповідно до міжнародних стандартів, двома важливими характеристиками Н.е.а. є: 1) звичайно активне населення – всі особи, старші встановленого віку, які за основним видом активності, визначеним на підставі кількості тижнів чи днів протягом тривалого періоду (наприклад, попередніх 12-ти місяців або попереднього календарного року) були зайнятими чи безробітними. 2) населення, активне у певний період (робоча сила) – всі особи, які були зайнятими або безробітними протягом короткого звітного періоду (один тиждень або один день). В Україні на основі вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності розраховуються показники Н.е.а, що характеризують населення, активне у певий період”, зокрема щодо обстежуваного тижня. Н.е.а. (робоча сила) складається з обох статей віком 15–70 років, яке протягом певного періоду часу забезпечує пропозицію робочої сили на ринку праці. До складу економічно активного населення (робочої сили) входять тільки ті особи, які займалися економічною діяльністю або шукали роботу і були готові приступити до неї, тобто класифікувалися як “зайняті” та “безробітні”.

НАСЕЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНО НЕАКТИВНЕ (**население экономически неактивное; economically inactive population**) – всі особи, незалежно від віку, у тому числі молодші за вік, установлений для обліку економічно активного населення, які не є економічно активними. Відповідно до міжнародних стандартів, термін “Н.е.н.” може мати два значення залежно від тривалості періоду, до якого він застосовується: 1) населення, неактивне у певний період (поза робочою силою) – охоплює осіб, які не були зайнятими або безробітними протягом короткого звітного періоду, тобто не були активними у цей період через такі причини: а) відвідування навчальних закладів; б) виконання домашніх обов’язків; в) вихід на пенсію або похилий вік; г) інші причини, наприклад, захворювання чи інвалідність (уточнюються); 2) звичайно неактивне населення – охоплює осіб, які протягом більш тривалого визначеного періоду за основним статусом активності не були ні зайнятими, ні безробітними (учні та студенти, домогосподарки, особи, які мали дохід (пенсіонери, рантє тощо) та ін.). В Україні за результатами вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності орга-

нами державної статистики розраховуються дані стосовно Н.е.н. віком 15–70 років. До цієї категорії населення (поза робочою силою) належать незайняті особи таких соціальних груп: учні та студенти; пенсіонери за віком, по інвалідності та на пільгових умовах; особи, які зайняті в домашньому господарстві, вихованням дітей та доглядом за хворими; особи працевздатного віку, які зневірилися знайти роботу (зневірені); ті, які вважають, що немає підходящої роботи та не знають де і як її знайти; особи, які шукають роботу, але не готові приступити до неї найближчим часом; особи, які не мали необхідності у працевлаштуванні, а також ті, діяльність яких не належить до економічної (виконання громадських обов’язків, благодійна діяльність тощо).

НАСЕЛЕННЯ ЕКСПОНЕНЦІЙНЕ (**население экспоненциальное; exponential population**) [від лат. *exponeo* – той, хто показує] – математична модель, що описує населення з постійним у часі темпом зростання та одним з двох параметрів його відтворення: віковою структурою або функцією дожиття. Модель Н.е. займає центральне місце в теорії стабільного населення, оскільки дозволяє аналітично виразити основні взаємозв’язки між параметрами відтворення на основі інтегрального рівняння типу рівняння Вольтера. Введення в Н.е. заданої функції народжуваності $f(x)$ приводить до єдиної моделі, в якій темп зростання населення замінюється розрахунковим дійсним коренем інтегрального рівняння відтворення. Цю модель американський демограф А. Лотка назвав стабільним населенням, яке відповідає функціям дожиття $l(x)$ та народжуваності $f(x)$. Спочатку Н.е. обраховувалося лише для жіночого населення, з середини 40-х років ХХ ст. було зроблено узагальнення для обох статей. У цьому випадку Н.е. можна визначити як населення, в якому є постійними: 1) частка народжувань хлопчиків; 2) три з таких чотирьох функцій: дожиття жінок; розподіл жінок за віком; дожиття чоловіків; розподіл чоловіків за віком.

НАСЕЛЕННЯ ЗАКРИТЕ (**население закрытое; closed population**), **замкнуте населення** – населення, не схильне до міграції; таке, що змінює свою чисельність тільки внаслідок народжень і смертей. Характеристики відтворення Н.з. і його статево-вікового складу залежать тільки від співвідношення чисельності статей при народженні, рівня народжуваності та диференційованої за статтю смертності, що ви-

значає широке застосування цього поняття в демографічних моделях, які описують перебіг демографічних процесів у “чистому” вигляді. Концепцію Н.з. для виявлення внутрішніх демографічних взаємозв'язків вперше висунув у XVIII ст. Л. Ейлер.

НАСЕЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНЕ (население институциональное; institutional population), [від англ. Institution – установа, організація] – частина населення країни, яка постійно проживає в так званих інституційних установах, призначених для колективного проживання (будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, що залишилися без батьківського піклування, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, монастирі, казарми, установи виконання покарань тощо). Мешканці таких установ складають так звані колективні (інституційні) домогосподарства, або вважаються такими, які проживають поза домогосподарствами. Єдиного визначення Н.і. в міжнародній практиці не існує, через що дані про нього для різних країн не можуть бути зіставними.

НАСЕЛЕННЯ МІСЬКЕ (население городское; urban population) – сукупність населення, яке проживає у містах і поселеннях міського типу будь-якої території. Співвідношення міського та сільського населення регіону характеризує рівень його урбанізованості. За країнами цей показник не завжди є порівняним через відмінності у критеріях віднесення поселень до міських або сільських.

НАСЕЛЕННЯ НАЯВНЕ (население наличное; available population) – одна з основних категорій населення: 1) фактичне населення – сукупність людей, які знаходяться у певному населеному пункті або на певній території у той чи інший момент реєстрації, зазвичай на критичний момент перепису населення, незалежно від місця їхнього постійного проживання, характеру мешкання (постійного або тимчасового, тобто враховуються і ті, які проживають тимчасово) і його тривалості, а також від того, чи збираються вони залишатися тут надалі або чи враховані у списках. Наявність у статистичному сенсі не тотожна фізичній наявності. 2) населення, яке знаходиться на момент перепису на певній території, враховуючи тих, які проживають тимчасово.

НАСЕЛЕННЯ ПОСТІЙНЕ (население постоянное; resident population) – одна з основних

категорій населення. Це сукупність осіб, які постійно, протягом тривалого часу, проживають на території певного населеного пункту, незалежно від того, чи знаходяться вони тут у той чи інший момент реєстрації, зокрема на критичний момент перепису населення (враховуючи тимчасово відсутніх, якщо термін їх відсутності на момент перепису не перевищував 12 місяців), а також містяться в тих чи інших списках мешканців певної місцевості. Критерієм постійного характеру проживання зазвичай вважається його тривалість (безперервність) або мета приїзду.

НАСЕЛЕННЯ ПРАЦЕЗДАТНОГО ВІКУ (население в трудоспособном возрасте; working-age population) – чоловіки та жінки віком 16–59 років (див. *Вік працездатний*).

НАСЕЛЕННЯ ПРАЦЕЗДАТНОГО ВІКУ ПРАЦЕЗДАТНЕ (население трудоспособного возраста трудоспособное; able-bodied population in working age) – особи працездатного віку (16–59 років включно), за винятком непрацюючих інвалідів 1-ї і 2-ї груп та непрацюючих осіб, які одержують пенсію у зазначеному віці.

НАСЕЛЕННЯ ПРИПИСНЕ (население приписное; registered population). Див. *Населення юридичне*.

НАСЕЛЕННЯ СЕРЕДНЄ (население среднее; average population) – середня чисельність населення, узагальнюючий показник чисельності населення для всього періоду, що розглядається. Під час обчислення Н.с. використовуються ряд прийомів. Найчастіше Н.с. (\bar{S}) обраховується як середня хронологічна за формулою:

$$\bar{S} = \frac{1}{T} \int_{t_0}^{t_0+T} S(t) dt,$$

де $S(t)$ – часова функція чисельності населення; t – час; t_0 – початок періоду спостереження; T – величина періоду спостереження. Інтеграл є загальним числом людино-років, що прожило населення за досліджуваній період.

Якщо чисельність населення між кожними двома датами змінюється рівномірно, а інтервали між датами однакові, то Н.с. можна розрахувати як зважену середню арифметичну наявних чисельностей, причому обидві крайні чисельності беруться з вагою 0,5. Найбільш часто використовують Н.с. за рік – середньорічне населення. Якщо інтервали між датами неоднакові, застосовуються інші правила розрахунку. Н.с.

відіграє велику роль при розрахунках і аналізі демографічних явищ; воно необхідне для обчислення загальних коефіцієнтів народжуваності, смертності, природного приросту населення, шлюбності, розлучуваності, рухомості тощо, а також деяких економічних показників (наприклад, споживання на одну особу населення) та побудови таблиць смертності.

НАСЕЛЕННЯ СЕРЕДНЬОРІЧНЕ (население среднегодовое; average annual population) – середня чисельність населення за рік. Зазвичай обраховується на середину року або близьку до неї дату як середнє арифметичне даних на початок та кінець року, що відповідає додаванню до початкового населення половини приросту. За наявності даних щодо чисельності населення на декілька дат (на початок кожного кварталу чи місяця) Н.с. обчислюється як середнє хронологічне моментного динамічного ряду.

НАСЕЛЕННЯ СІЛЬСЬКЕ (население сельское; rural population) – мешканці сільських поселень країни, області, району; постійне населення сільської місцевості країни, автономної республіки, області, району; категорія населення, що виділяється під час перепису населення та поточного обліку поряд з міським населенням та формує разом з ним загальну чисельність населення певної території.

НАСЕЛЕННЯ СТАБІЛЬНЕ (население стабильное; stable population) – теоретичне населення з незмінними у часі віковими інтенсивностями народжуваності та смертності, а також віковою структурою населення. Передбачається, що Н.с. є закритим, тобто на нього не впливають процеси міграції населення. Н.с. має незмінний у часі коефіцієнт природного приросту населення, тобто зміна чисельності населення описується експоненційною функцією часу, а Н.с. є окремим випадком експоненційного населення. Якщо незмінною є лише вікова структура, таке населення називається частково Н.с. Н.с., у якого з певного моменту часу повільно знижуються вікові показники смертності, називається квазістабільним населенням. Н.с., в якому з певного моменту часу залишаються незмінними режим народжуваності та порядок вимирання, тобто поступово стабілізується вікова структура, називається асимптотично Н.с., а ця властивість – властивістю сильної ергодичності (тобто послаблення з часом впливу попередньої вікової структури на наступну).

Теорія Н.с. дозволяє аналізувати закономірності відтворення населення за різними гіпотезами природного приросту населення. Ніяке реальне населення не є в точному сенсі Н.с., однак для будь-якого населення відомі тривалі часові інтервали, впродовж яких режим народжуваності та порядок вимирання в середньому залишалися практично незмінними (за наявності періодичних чи випадкових коливань). Відтворення населення в цьому випадку з достатнім ступенем точності може бути описано за допомогою моделі Н.с.

Модель Н.с. використовується: 1) як основа для розрахунку інтегральних характеристик режиму відтворення населення (коефіцієнт природного приросту населення істинний, коефіцієнти народжуваності та смертності тощо); 2) для аналізу взаємного впливу режиму народжуваності та порядку вимирання; 3) у демографічних прогнозах та розрахунках за відсутності достовірних статистичних даних про населення (при відносно незмінних режимах відтворення); 4) як складова інших демографічних моделей.

Модель Н.с., як правило, описує населення якоїсь однієї статі, головним чином, жіночої. Існують неперервні та дискретні моделі Н.с. В основі перших лежить інтегральне рівняння відтворення населення, других – матрична модель. Між основними кількісними характеристиками Н.с. існує тісний зв'язок. Для визначення всіх параметрів достатньо задати функцію народжуваності та функцію дожиття.

НАСЕЛЕННЯ СТАЦІОНАРНЕ (население стационарное; stationary population) – теоретичне населення, окремий випадок стабільного населення, в якому коефіцієнт природного приросту населення істинний дорівнює нулю і чисельність населення є незмінною. Спочатку Н.с. розглядалось як населення з незмінним річним числом народжених і порядком вимирання без будь-яких гіпотез про режим народжуваності. Таке трактування робить Н.с. окремим випадком експоненційного населення. Основний зміст теорії Н.с. – визначення системи співвідношень між чисельностями різних сукупностей тих, які народились, які живуть і які померли, та ймовірностями дожиття (смерті) й народження. Ці співвідношення використовують під час побудови демографічних таблиць, перш за все – таблиць смертності. Вікова структура Н.с. однозначно визначається функцією дожиття $l(x)$.

Загальний коефіцієнт смертності Н.с. дорівнює загальному коефіцієнту народжуваності.

НАСЕЛЕННЯ ЮРИДИЧНЕ (население юридическое; legal population) – приписне населення, облікове населення – категорія населення, що об'єднує сукупність осіб, пов'язаних з певним населеним пунктом будь-якими правилами реєстрації, які вважаються мешканцями цього населеного пункту за документами: списками, будинковими книгами, книгами погосподарського обліку, реєстрацією в органах реєстрації місця проживання фізичної особи тощо. Н.ю. не є тотожним ані наявному, ані постійному населенню, тому що ці дві категорії виокремлюють за характером проживання людей, а не його адміністративного оформлення. Різниця між кількістю тих, які реально проживають на певній території, та їх кількістю за обліком може виявитися дуже суттєвою.

НАСЕЛЕННЯ, ЯКЕ ВРАХОВУЄТЬСЯ ПІД ЧАС ПЕРЕПISУ (население, учитываемое при переписи; categories of the population included in census) – сукупність людей, що є об'єктом перепису населення. Щодо кожної окремої території (населеного пункту) Н.в.п. охоплює постійне населення чи наявне населення або ж обидві ці категорії населення одночасно. Оскільки люди під час перепису враховуються в житлових приміщеннях, передбачаються спеціальні правила обліку осіб, які перебувають у дорозі, поза житловими приміщеннями на певній території, а також при виконанні службових обов'язків за її межами. Перепису підлягають зазвичай усі громадяни держави. У Н.в.п. враховуються й ті, які перебувають на критичний момент перепису населення за межами держави, а саме: громадяни країни, які працюють у дипломатичних, торгових та інших представництвах країни за кордоном, члени їх домогосподарств, що проживають з ними, а також ті, що виїхали за кордон у службове відрядження, моряки торгового флоту та рибалки в морі (враховуючи тих, які не мають іншого місця проживання, окрім каюти на судні), ті, які виїхали на тимчасову або сезонну роботу, і всі інші громадяни держави, які тимчасово перебувають за її межами (не більше 12 місяців до дати перепису населення). Відповідно, іноземці, які перебувають у певній країні за вказаними причинами, до кількості її жителів (зокрема, постійних) зазвичай не зараховують. Кочівники зараховуються до складу населення території звичайного кочування; особи, які

не мають постійного місця проживання, чи ті, хто не має житла, враховуються в населенні території, на якій вони проживали на критичний момент перепису.

НАУКА (наука; science) – 1) сфера людської діяльності, функцією якої є формування об'єктивних знань про дійсність; 2) процес створення системи нових знань; 3) діяльність, спрямована на вивчення законів природи та суспільства. Окремі науки класифікують за їх предметом або методом, при цьому виділяють загальні та спеціальні, теоретичні та прикладні, описові, пояснюючі, типізуючі тощо.

НАУКОВО-ДОСЛІДНІ ТА ДОСЛІДНО-КОНСТРУКТОРСЬКІ РОЗРОБКИ (НДДКР) (научно-исследовательские и опытно-конструкторские разработки; research and development). Див. *Дослідження наукові та розробки експериментальні*.

НАУКОЄМНІСТЬ (наукоемкость; science linkage, science-output ratio) – ступінь наукового забезпечення і використання у виробництві наукових розробок. Н. відображає економічну пропорцію між науково-технічною діяльністю і виробництвом. Визначають Н. конкретних видів продукції, виробництва в цілому по підприємству, об'єднанню, галузі тощо. Основними показниками Н. є обсяг витрат на науку, що припадає на одиницю продукції, та відношення кількості зайнятих науковою діяльністю до зайнятих у виробництві в цілому.

НАУКОМЕТРІЯ (наукометрия; scientometrics) – сукупність кількісних методів вивчення процесу розвитку науки.

НАЦІНКИ ТОРГОВІ ТА ТРАНСПОРТНІ (наценки торговые и транспортные; trade and traffic extra charge) – вартість транспортних і розподільно-торгових послуг, що надаються для доставки товарів з підприємств-виробників кінцевим покупцям. Сума вартості товарів за цінами виробників, торгових і транспортних націнок дорівнює вартості товарів за цінами покупців.

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ (Национальный банк Украины; National Bank of Ukraine) – центральний банк України, особливий центральний орган державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України "Про Національний банк України" та

іншими законами України. Місцезнаходження керівних органів та центрального апарату Н.б.У. – м. Київ.

НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (национальность; nationality) – 1) позначення сучасних народностей і різних етнічних груп, що населяють державу; 2) належність людини чи групи людей до визначеної нації чи народності. У переписах населення враховується за принципом самовизначення – у переписному листі записується Н., яку називає сам опитуваний. Н. малолітніх дітей записується зі слів батьків. У переписах населення деяких держав термін “національність” означає не етнічну належність, а громадянство. У демографії застосовується групування населення за ознакою Н. або ширше – за етнічною належністю, причому етнос розглядається як стійка спільність з характерними рисами відтворення населення (плем'я, народність, нація).

НЕВІДПОВІДІ (НЕОТРИМАННЯ ВІДПОВІДІ) (неответы (неполучение ответа); non-response) – відсутність інформації за деякими одиницями спостереження, що потрапили до вибірки. Причини, через які не надані анкети: невиявлені одиниці, одиниці, що не здатні дати відповідь, “міцні горішки” (відмовилися відповідати або знаходяться за межами поля спостереження). З урахуванням мети дослідження відбувається диференціація респондентів на групи: ті, які не подали анкету взагалі (повна Н.), та які подали анкету, однак у ній вказані не всі обов'язкові для заповнення показники (часткова Н.). Масштаби неповних даних за різними типами обстеження коливаються в межах 10–30% залежно від об'єкта обстеження, способу обстеження, типу респондента, кваліфікації інтерв'юера, часу проведення обстеження тощо. У вибіркових обстеженнях проблема з Н. полягає не тільки в можливому збільшенні дисперсії, а і в тому, що виникає так зване зміщення через відсутність елементів сукупності, можливо, зі значно відмінними від середніх значень характеристиками. На практиці для забезпечення репрезентативності даних застосовують різні процедури компенсації недоотриманих даних та “ремонт” вибіркових даних. Найчастіше це робиться двома шляхами:

а) корекція з використанням ваг (перезважування):

- коригування коефіцієнтів поширення за допомогою системи ваг;
- усунення постстратифікаційних ефектів;

б) заміна пропущених значень ознаки х:

- постійним значенням із попереднього обстеження;
- середнім значенням для обстеженої частини сукупності \bar{x} або відповідної групи \bar{x}_j ;
- значенням одиниць сукупності, додатково дібраних для заміни (донорів);
- іншими способами.

НЕДОВАНТАЖЕННЯ (недогруз; underloading) – невиконання вантажовідправником при навантаженні вантажу технічних норм завантаження вагонів. При навантаженні вантажів у вагони, за відсутності технічних норм, – неповне використання вантажопідйомності (див. *Вантажопідйомність рухомого складу*) чи місткості вагона.

НЕДОЛІК (недостаток; defect) – окрема невідповідність товару (роботи, послуги) вимогам нормативних документів, умовам договорів або вимогам, що ставляться до нього, а також інформації про товар (роботу, послугу), що надана виробником (виконавцем, продавцем); істотний недолік – недолік, що робить неможливим або недопустимим використання товару (роботи, послуги) відповідно до його цільового призначення і не може бути усунутий, або для його усунення необхідні великі затрати праці та часу, або він робить товар (роботу, послугу) іншим, ніж передбачено договором, або проявляється знову після його усунення.

НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ БАНКУ (неплатежеспособность банка; bank insolvency) – неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку.

НЕРЕЗИДЕНТИ (нерезиденты; non-residents) – громадяни, які мають постійне місце проживання за межами України, в т. ч. ті, які тимчасово перебувають на території України; юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, які не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо) з місцезнаходженням за межами України, що створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства іноземної держави, у т. ч. юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності за участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України; розташовані на території України диплома-

тичні представництва, консульські установи, торговельні та інші офіційні представництва іноземних держав, міжнародні організації та їх філії, що мають дипломатичні привілеї та імунітет, а також представництва інших іноземних організацій і фірм, які не здійснюють підприємницьку діяльність відповідно до законодавства України.

НЕРІВНІСТЬ КРАМЕРА – РАО (неравенство Крамера – Рао; Cramer – Rao inequality) – математичний вираз, що встановлює нижню межу дисперсії для незміщеної оцінки параметра. Якщо для деякої оцінки незміщеної нерівність перетворюється в рівність, то таку оцінку називають ефективною.

НЕРІВНІСТЬ ЧЕБИШЕВА (неравенство Чебышева; Chebyshev's inequality) – математичний вираз, що встановлює нижню межу для ймовірності крайніх значень випадкових величин. Н.Ч. використовується при доведенні закону великих чисел. Характерною рисою Н.Ч. є те, що вона є справедливою для будь-яких випадкових величин, тобто при будь-якому законі розподілу.

НЕРУХОМІСТЬ (недвижимость; real estate) – земельні та інші природні угіддя, що знаходяться у власності фізичних та юридичних осіб, а також майно, прикріплене до землі, пов'язане з нею, та речові права на землю, тобто всі об'єкти, що не можуть бути переміщені без надання їм невіправного збитку втрати якісних або функціональних характеристик. Майно нерухоме поділяється на: земельні ділянки; відокремлені водні об'єми; ліси, багаторічні насадження; будівлі та споруди.

НЕТИПОВІ ОДИНИЦІ (нетипичные единицы; atypical units) – одиниці спостереження, для яких значення цільової ознаки перевищує рівень порогу, встановленого для певної сукупності законодавчо або експертним шляхом, виходячи зі співвідношення цільової ознаки та змінної стратифікації.

НЕТТО (нетто; net) – 1) маса товару без упаковки; 2) чиста ціна товару з урахуванням знижок.

НЕТТО-КОЕФІЦІЄНТ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (нетто-коэффициент воспроизводства населения; net-factor of the population reproduction) – чистий коефіцієнт відтворення населення, кількісна міра заміщення материнського покоління дочірніми, узагальнююча ха-

рактеристика режиму відтворення населення з урахуванням народжуваності та смертності, що займає центральне місце в системі коефіцієнтів відтворення населення.

Н.-к.в.н. (R_0) обчислюється окремо для населення кожної статі. У переважній більшості випадків використовується нетто-коефіцієнт відтворення жіночого населення, що визначає середню кількість дівчаток, народжених за все життя однією жінкою, яка дожила до кінця репродуктивного періоду при існуючих рівнях народжуваності та смертності: $R_0 = \int_a^b \delta(x)f(x)l(x)dx$, де

δ – частка дівчат серед новонароджених, x – вік, $f(x)$ – вікова функція народжуваності, $l(x)$ – вікова функція дожиття жінки, a і b – межі репродуктивного періоду. Розрахунки Н.-к.в.н. часто виконують за наближеною формулою, де інтегрування замінено підсумовуванням за дискретними інтервалами віку. Можливе також наближене обчислення Н.-к.в.н. за спрощеною формулою: $R_0 = R \cdot l_x$, де R – брутто-коефіцієнт відтворення населення; l_x – число жінок, які доживають до середнього віку матері x при народженні дітей. Цей вік майже не змінюється і складає 28–30 років.

Обчислений для гіпотетичного покоління, Н.-к.в.н. найповніше тлумачиться в рамках моделі відтворення населення, режим якого не змінюється (стабільне населення). Чисельність такого населення збільшується (або зменшується) в R_0 раз за час T , що дорівнює середній довжині покоління. Якщо $R_0 > 1$, чисельність населення зростає (розширене відтворення), якщо $R_0 < 1$ – убуває (звужене відтворення), якщо $R_0 = 1$, чисельність населення не змінюється (просте відтворення).

У реальному населенні, режими відтворення якого безперервно змінюються, зв'язок динаміки чисельності з величиною Н.-к.в.н. не є таким однозначним, бо ця динаміка залежить також від вікової структури населення, що визначає, у свою чергу, потенціал приросту населення.

Уперше чистий коефіцієнт відтворення населення сформулював Р. Бек. У практику демографічного аналізу Н.-к.в.н. був запроваджений у 20–30-ті рр. ХХ ст. Н. Кучинським й А. Лоткой (коефіцієнт Бека – Кучинського).

НЕЯВКИ З ПОВАЖНИХ ПРИЧИН (неявки по уважительным причинам; justified absence) – невихід на роботу працівників у зв'язку з відпустками (щорічними, навчальними тощо) та іншими причинами, передбачени-

ми законом (через тимчасову непрацездатність, міжсезоння, тимчасове переведення для роботи на іншому підприємстві тощо).

НОВИЗНА ВИНАХОДУ (новизна изобретения; novelty of the invention) – головний критерій охороноздатності, визнаний практично в усіх країнах. Винахід не вважається новим, якщо на дату пріоритету заявки він вийшов на рівень техніки, тобто був опублікований та описаний так, що стало можливим його практичне здійснення відповідним спеціалістом без додаткового винахідництва, безпосередньо (відкрито) використовувався в країні подання заявки або за кордоном автором або іншою особою, став суспільним надбанням, предметом патенту або заявки на патент.

НОВОВВЕДЕННЯ (нововведение; innovation, novelty) – оформлений результат фундаментальних, прикладних досліджень, розробок або експериментальних робіт у певній сфері діяльності з підвищенням її ефективності. Нововведення можуть оформлятися як: відкриття; винаходи; патенти; товарні знаки; раціоналізаторські пропозиції; документація на новий або удосконалений продукт, технологію, управлінський або виробничий процес; організаційна, виробнича або інша структура; ноу-хау; поняття; наукові підходи або принципи; документ (стандарт, рекомендація, методика, інструкція тощо); результати маркетингових досліджень тощо.

НОМЕНКЛАТУРА (номенклатура; nomenclature) – перелік будь-яких об'єктів, систематизованих певним чином. Іноді поняття “Н.” застосовується як синонім до терміна “класифікація”. Наприклад, номенклатура продукції промисловості (НПП) побудована за ієрархічним принципом і відповідає тим самим вимогам, що й класифікація.

НОМЕНКЛАТУРА ПРОДУКЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ (НПП) (номенклатура продукции промышленности; nomenclature of industrial production) – систематизований перелік продукції промисловості, призначений для використання при збиранні та обробці статистичної інформації, для структурування інформації за видами виробленої продукції, міждержавного обміну статистичною інформацією тощо. НПП гармонізована з Класифікацією видів економічної діяльності (КВЕД), Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД) та Класифікацією про-

дукції за видами економічної діяльності Європейського Союзу (СРА).

НОМЕНКЛАТУРА СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НАУКОВИХ СПІВРОБІТНИКІВ (номенклатура специальностей научных работников; nomenclature of specialities of scientists) – систематизований перелік спеціальностей, що охоплює всі наявні напрями наукової діяльності. Н.с.н.с. призначена для планування і здійснення підготовки висококваліфікованих наукових і науково-педагогічних кадрів при їхній атестації на науковий ступінь і наукове звання. У Н.с.н.с. виокремлюють галузі наук, що діляться на групи спеціальностей або безпосередньо на спеціальності. Н.с.н.с. розробляється та затверджується Національною академією наук України, Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України за узгодженням з Держстатом України та іншими зацікавленими міністерствами і відомствами.

НОМЕР ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ (номер идентификационный; identification number (ID)) – набір знаків, цифр, частіше за все, число, що присвоюється одиниці (фізичній або юридичній особі) з метою спрощення її обліку. Н.і. (код, ідентифікатор) повинен залишатися постійним на весь період існування зазначеної одиниці, а отже, не повинен містити додатково-го навантаження.

НОМЕР ЦІННИХ ПАПЕРІВ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ МІЖНАРОДНИЙ (номер ценных бумаг идентификационный международный; International Identification Code of Securities) – номер (код), що дозволяє однозначно ідентифікувати цінні папери або інший фінансовий інструмент, присвоєння якого передбачено законами України.

НОМОГРАМА (номограмма; nomogram) – креслення, за допомогою якого можна, не виконуючи обчислень, отримати наближений розв'язок рівнянь, наближене значення функцій тощо. На Н. обчислювальна робота замінюється навиконання найпростіших геометричних операцій, заданих за правилами користування Н., та зчитування відповідей. Наразі розроблені системи процедур та стандартних програм для автоматичного розрахунку та побудови елементів Н. за допомогою обчислювальної техніки та графопобудовувача, а також стандартні програми для автоматичного конструювання, розрахунку та креслення Н. різних типів.

НОМОГРАМА З ВИРІВНЯНИХ (ЩО СПОЛУЧАЮТЬСЯ) ТОЧОК (номограмма из выравненных (соединяемых) точек; nomogram of the leveled points) – креслення, що складається з декількох прямолінійних або криволінійних шкал, розташованих у певному порядку одна щодо одної. Наприклад, якщо на рівних відстанях побудувати три рівномірні шкали a , b і c , причому крайні (a і c) – одного масштабу, а середню (b) – удвічі меншого, то проводячи лінії між будь-якими точками на шкалах a і c , отримаємо на шкалі b суму числових значень цих точок. Геометрично це можна пояснити властивістю середньої лінії трапеції, довжина якої дорівнює півсумі довжин основ трапеції. У такий спосіб будують номограму додавання (віднімання, якщо від середньої та однієї з крайніх шкал переходять до другої крайньої). Шляхом зміни масштабів шкал, взаємного розташування носіїв, їх числа та способів побудови шкал можна будувати Н.в.т. для обчислень за різними формулами.

НОРМА ЗАОЩАДЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (норма сбережения населения; saving rate of population) – частина особистого доходу населення, що нагромаджується для майбутнього споживання.

НОРМА ОЗЕЛЕНЕННЯ (норма озеленения; greening standard) – площа озелених територій загального користування на одного мешканця.

НОРМАТИВ БЮДЖЕТНОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ ФІНАНСОВИЙ (норматив бюджетного обеспечения финансовый; financial standard of budget security) – гарантований державою в межах наявних бюджетних ресурсів рівень фінансового забезпечення повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевого самоврядування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів.

Н.б.з.ф. для місцевих бюджетів коригується коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання соціальних послуг залежно від:

- кількості населення та споживачів соціальних послуг;
- соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей (з часу їх визначення) адміністративно-територіальних одиниць.

НОРМАТИВ ГІГІЄНИЧНИЙ (норматив гигиенический; hygienic standard) – установлене дослідженнями допустиме максимальне або мінімальне кількісне та / або якісне значення показника, що характеризує певний чинник середовища незаселеного з позицій його безпеки та / або нешкідливості для людини.

НОРМАТИВ ЯКОСТІ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ГІГІЄНИЧНИЙ (норматив качества атмосферного воздуха гигиенический; hygienic quality standard of air) – критерій якості атмосферного повітря, що відображає гранично допустимий максимальний вміст забруднюючих (шкідливих) речовин в атмосферному повітрі та за якого відсутня шкідлива дія на здоров'я людини.

НОРМАТИВ ЯКОСТІ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ЕКОЛОГІЧНИЙ (норматив качества атмосферного воздуха экологический; environmental air quality standard) – критерій якості атмосферного повітря, що відображає гранично допустимий максимальний вміст (шкідливих) забруднюючих речовин в атмосферному повітрі та за якого відсутня шкідлива дія на навколишнє природне середовище.

НОРМАТИВИ ВОДОВІДВЕДЕННЯ АБО НОРМАТИВИ СКИДУ (нормативы водоотведения или нормативы сброса; rules of water removal) – установлені органами місцевого самоврядування показники об'єму і складу стічних вод, дозволені до прийому (скиду) у системи каналізації, що забезпечують її нормальне функціонування.

НОРМАТИВИ ГРАНИЧНО ДОПУСТИМИХ РІВНІВ ДІЇ (нормативы предельно допустимых уровней действия; standards of maximum permissible level of activity) – показники допустимої дії фізичних та інших факторів на навколишнє природне середовище, що встановлюються з метою охорони здоров'я людини, запобігання шкідливій дії на рослини, тварини та інші живі організми, збереження природних екосистем, природних комплексів, ландшафтів і об'єктів.

НОРМАТИВИ ДОПУСТИМИХ ВИКИДІВ І СКИДІВ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН (нормативы допустимых выбросов и сбросов загрязняющих веществ; standards of permissible emissions and discharges of pollutants) – показники викидів і скидів забруднюючих речовин в атмосферу, водні об'єкти, ґрунт для конкретних джерел з урахуванням фонового

забруднення навколишнього природного середовища, за яких забезпечується дотримання нормативів якості навколишнього природного середовища.

НОРМАТИВИ ДОПУСТИМИХ КОНЦЕНТРАЦІЙ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН ГРАНИЧНО ДОПУСТИМІ КОНЦЕНТРАЦІЇ, ГДК (нормативи допустимих концентрацій забруднюючих речовин предельно допустимые концентрации, ГДК; standards of permissible concentrations of pollutants (maximum permissible concentrations)) – показники допустимого вмісту забруднюючих речовин в атмосферному повітрі, водних об'єктах, тобто сукупність показників, що характеризують стан навколишнього природного середовища.

НОРМАТИВИ ЕКОНОМІЧНІ (нормативи економіческие; economic standards) – показники, що відображають залежність між елементами фінансової, торговельної, виробничої та інших форм діяльності, а також вимоги щодо співвідношення витрат і результатів діяльності, розподілу ресурсів, використання робочої сили для регулювання економіки. На основі Н.е. підприємства взаємодіють з державним бюджетом. Такі нормативи, як податки, ціни, відсоткові ставки тощо, є реальним важелем регулювання економіки.

НОРМАТИВИ ЕКОНОМІЧНІ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ (нормативи економіческие банковской деятельности; economic standards of banking activity) – показники, що встановлюються Національним банком України і дотримання яких є обов'язковим для банків. За допомогою Н.е.д.б. в Україні забезпечується стабільна діяльність банків та своєчасне виконання ними зобов'язань перед вкладниками, запобігання неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, притаманні банківській діяльності. Н.е.д.б. є основою пруденційного регулювання банків в Україні. Чинні Н.е.д.б. поділяються на нормативи: капіталу; ліквідності; кредитного ризику; інвестування. Базою для розрахунків Н.е.д.б. є регулятивний капітал банку.

НОРМАТИВИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ПРИРОДООХОРОННІ (нормативи окружающей природной среды природоохранные; environmental standards) – встановлені нормативи якості навколишнього природного середовища і нормативи допустимої дії на неї, за якими забез-

печується якість навколишнього природного середовища, необхідні для життєдіяльності людей, тварин, рослин та інших живих організмів.

НОРМАТИВИ УТВОРЕННЯ ВІДХОДІВ (нормативи образования отходов; standards of waste products formation) – технологічно (регламентно) зумовлені питомі показники утворення відходів (на одиницю продукції, перероблення сировини, отримання енергії, проведення робіт, надання послуг), що визначаються, виходячи з матеріально-сировинних балансів виробничих процесів, норм витрат матеріальних ресурсів, режимів ведення робіт тощо, за умови дотримання встановлених регламентів, інструкцій, методик, стандартів, технічних умов та інших нормативних документів.

НОРМИ КОШТОРИСНІ (нормы сметные; estimated standards) – норми, що застосовуються у будівельній галузі та визначають усереднені витрати ресурсів на окремі види будівельних робіт або на виконання будівельних робіт в цілому.

НОРМИ СПОЖИВАННЯ РАЦІОНАЛЬНІ (нормы потребления рациональные; rational consumption rates) – науково обґрунтовані показники задоволення потреб споживання різних матеріальних благ і послуг, що забезпечують найбільш сприятливі умови для фізичного та духовного розвитку людини, відтворення енерговитрат організму, збереження працездатності та тривалості життя. До складу Н.с.р. входять норми споживання різних продуктів харчування з урахуванням їх фізіологічної збалансованості (вміст у раціоні білків, жирів, вуглеводів та калорій); придбання (споживання) одягу, тканин і взуття (на одну особу населення); норми забезпечення: предметами культури та побуту (телевізори, радіоприймачі, пральні машини тощо – на 100 сімей); житлом (м² на одну особу); послугами організацій та підприємств охорони здоров'я, культури, освіти, побутового обслуговування, дитячими закладами та ін. (кількість ліжок у лікарнях, місць у театрах і кіноустановках на 1000 жителів тощо). Н.с.р. розробляються залежно від статево-вікового складу населення, характеру його праці, природно-кліматичних та інших умов життя і періодично уточнюються у зв'язку зі зміною потреб у різних благах. Н.с.р. використовуються при розробці концепцій розвитку і конкретних комплексних програм на перспективу, а також

для аналізу рівня життя різних соціальних груп населення та домогосподарств із різним рівнем доходу.

НОРМУВАННЯ ПРАЦІ (нормирование труда; work quota setting) – вид діяльності з управління виробництвом, пов'язаний з визначенням необхідних затрат праці та її результатів, контролем за мірою праці.

Міра праці – суспільно необхідні затрати робочого часу, що складаються в умовах ринку, відображають величину ринкових затрат і характеризують затрати абстрактної праці. Найбільш узагальнювальним вимірником затрат праці є робочий час.

Норма праці – конкретне вираження міри праці на кожному підприємстві, що визначає величину і структуру затрат робочого часу, необхідних для виконання певної роботи, і є еталоном, з яким порівнюються фактичні затрати праці з метою встановлення їхньої раціональності. Застосовуються такі види норм праці: норми часу, виробітку, обслуговування, чисельності, керованості, нормовані завдання.

Норми часу визначають кількість робочого часу, потрібного для виготовлення одиниці продукції або для виконання певного обсягу робіт, вимірюються у людино-годинах, людино-хвилинах, людино-секундах.

Норми виробітку визначають кількість продукції, що треба виготовити, або обсяг роботи, який має бути виконаний за одиницю робочого часу, та вимірюються в натуральних одиницях (штуках, метрах тощо).

Норми обслуговування визначають кількість одиниць устаткування, робочих місць, квадратних метрів площі та ін., що обслуговуються одним робітником або бригадою.

Норми чисельності працівників – норми, за якими встановлюють кількість працівників тієї чи іншої категорії, потрібну для виконання певного обсягу робіт.

Норми керованості (кількості підлеглих) визначають кількість працівників, які мають бути безпосередньо підпорядкованими одному керівникові.

Нормоване завдання визначає необхідний асортимент і обсяг робіт, що мають бути виконані одним працівником або бригадою за певний проміжок часу (зміну, добу, місяць); визнача-

ється у трудових (нормовані людино-години) або натуральних (штуках, метрах тощо) показниках.

Норми праці є основою системи планування роботи підприємства та його підрозділів, організації оплати праці персоналу, обліку витрат на продукцію, управління соціально-трудовами відносинами тощо.

НОУ-ХАУ (ноу-хау; know-how) – не захищені охоронними документами (патентами) і не опубліковані повністю або частково знання або досвід науково-технічного, виробничого, управлінського, комерційного, фінансового та іншого характеру, що можуть бути використані в наукових дослідженнях, розробках, при виготовленні, реалізації та експлуатації конкурентоспроможної продукції. Види Н.-х.: Н.-х. науково-технічного характеру; Н.-х. управлінського характеру (включає ефективні структури та методи управління, прості та надійні структурні зв'язки, чіткий розподіл обов'язків, методи взаємодії кооперуючих підприємств); Н.-х. комерційного характеру (включає знання та досвід у галузі реалізації продукції, дані про кон'юнктуру ринку, про найбільш досвідчені та авторитетні фірми-посередники, збутові фірми у країнах реалізації продукції, про найбільш доцільні форми збуту продукції, організації її реклами тощо); Н.-х. фінансової сфери (охоплює відомості про найбільш вигідні форми використання коштів, цінних паперів, капіталовкладень і т. д. з урахуванням зміни курсів валют, особливостей національних податкових систем, митні обмеження, відомості про банківські об'єднання, форми кредитування тощо).

Передача Н.-х. здійснюється за допомогою спеціальних юридичних документів – договорів. Найбільш поширена передача Н.-х. за ліцензійною угодою, коли, окрім передачі патентних прав та інформації, що входить до змісту опису патенту, передається і допоміжна інформація, що розкриває знання і досвід з випуску продукції з використанням цього винаходу. Н.-х. може передаватися також під час укладання договору про поставку устаткування при науково-технічній і промисловій співпраці тощо. Статистика вивчає питання довготривалості освоєння Н.-х. і виробництва продукції на їх основі.

ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНЕ (обоснование технико-экономическое; **technical and economic basis**) – документ, у якому відображаються основні технічні, організаційні, економічні та інші показники проекту.

ОБЕРТАННЯ ВИМІРІВ (вращение измерений; **dimension rotation**) – операція, що забезпечує зміну порядку вимірів куба даних під час його візуалізації. Дозволяє представити його користувачеві в іншому ракурсі.

ОБ'ЄКТ БУДІВНИЦТВА (объект строительства; **construction project**) – будівля, споруда або комплекс споруд, будівництво яких організовує забудовник, фінансування будівництва здійснює управитель за рахунок отриманих в управління коштів.

ОБ'ЄКТ БУДІВНИЦТВА ПУСКОВИЙ (объект строительства пусковой; **starting construction project**) – об'єкт, що підлягає введенню в дію.

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ (объект исследования; **object of research**) – сукупність явищ, процесів, предметів, одиниць, осіб, які підлягають науковому дослідженню.

ОБ'ЄКТ (ЗАКЛАД) РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА (объект (заведение) ресторанного хозяйства; **entity (institution) of restaurant business**) – місцева одиниця (структурний підрозділ) суб'єкта господарювання, що розміщується в окремій будівлі або приміщенні, має зал, як правило, обладнаний столами та стільцями для споживання їжі, а також необхідні виробничі й побутові приміщення та в якій здійснюється продаж продукції власного виготовлення і купованих товарів, переважно для споживання на місці. Якщо в одній будівлі розміщено декілька відокремлених об'єктів ресторанного господарства, що належать (орендуються) одному суб'єкту підприємницької діяльності, різних за типом (ресторан, кафе, закусочна, їдальня, буфет тощо), то всі вони враховуються як один комплекс.

ОБ'ЄКТ (ЗАКЛАД) РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ (объект (заведение) розничной торговли; **entity (institution) of retail trade**) – місцева одиниця (структурний підрозділ) суб'єкта господарювання, в якій здійснюється продаж споживчих товарів безпосередньо населенню для особистого споживання.

ОБ'ЄКТ ІНВЕСТИВАННЯ (объект инвестирования; **object of investment**) – квартира або приміщення соціально-побутового призначення (вбудовані в житлові будинки або окремо розташовані нежитлові приміщення, гаражний бокс, машиномісце тощо) в об'єкті будівництва, що після завершення будівництва стає окремим майном.

ОБ'ЄКТ КАЛЬКУЛЯЦІЙНИЙ (объект калькуляционный; **calculation object**) – 1) калькуляційна одиниця товарів, робіт, послуг, для якої здійснюється калькулювання собівартості; 2) витрати, пов'язані з виробництвом конкретного продукту.

ОБ'ЄКТ НАУКОВИЙ (объект научный; **scientific object**) – унікальний об'єкт (єдиний у своєму роді об'єкт, що не має аналогів), що не відтворюється, втрата або руйнування якого матиме серйозні негативні наслідки для розвитку науки та суспільства. До О.н. належать: унікальні об'єкти музейних, архівних фондів, колекції, особливо цінні та рідкісні видання, інші пам'ятки історії та культури; інформаційні фонди; дослідні установки та обладнання; природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятники природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, інші природні території та об'єкти і штучно створені об'єкти природно-заповідного фонду; полігони та ін. Рішення про віднесення об'єктів до таких, що становлять національне надбання, приймає Кабінет Міністрів України.

ОБ'ЄКТ ОБСТЕЖЕННЯ ВИБІРКОВОГО (объект обследования выборочного; **object (unit) of sample survey**) – визначена сукупність відібраних одиниць обстеження із сукупності, що підлягає вивченню в процесі вибіркового спостереження.

ОБ'ЄКТ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (объект основных средств; **object of fixed assets**) – окремий пристрій з усіма пристосуваннями і приладами до нього, конструктивно відокремлений предмет, призначений для виконання самостійних функцій, або ж відокремлений комплекс конструктивно з'єднаних предметів, що є єдиним цілим і призначений для спільного виконання певної роботи.

ОБ'ЄКТ СПОСТЕРЕЖЕННЯ (СТАТИСТИЧНОГО) (объект наблюдения (статистического); **object of (statistical) observation**) – сукупність одиниць спостереження, що визначають собою явище або процес (у статис-

тиці – сукупність статистична) і підлягають статистичному спостереженню. Для успішного проведення спостереження О.с. має бути чітко визначеним. На основі аналізу досліджуваного явища потрібно виділити і зазначити ознаки та риси, що відрізняють його від інших, подібних до нього об'єктів, визначити межі переходу від одного явища до іншого.

ОБ'ЄКТ СТАТИСТИКИ (объект статистики; object of statistics) – усі елементи, об'єкти, явища, процеси будь-якої природи, життєво важливі для існування і розвитку суспільства та держави. О.с. є кожна економічна, господарча, фінансова, галузева, відомча, адміністративна, регіональна одиниця, кожен елемент навколишнього середовища, кожен суспільний або громадський процес, соціальне явище тощо.

ОБ'ЄКТИ ДЛЯ РОЗМІЩЕННЯ ВІДХОДІВ (объекты для размещения отходов; objects for waste products allocation) – спеціально відведені місця або об'єкти (місця розміщення відходів, сховища, полігони, комплекси, споруди, ділянки надр тощо), на використання яких отримано дозвіл спеціально уповноважених органів на видалення відходів чи здійснення інших операцій з відходами.

ОБ'ЄКТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ (объекты интеллектуальной собственности; objects of intellectual property) – твори науки, літератури та інших видів творчої діяльності; винахід, корисна модель, знак для товарів і послуг, ноу-хау, інжиніринг.

ОБ'ЄКТИ ОПОДАТКУВАННЯ (объекты налогообложения; objects of taxation) – доходи (прибуток), додана вартість продукції (робіт, послуг), вартість продукції (робіт, послуг), у т. ч. митна, або її натуральні показники, спеціальне використання природних ресурсів, майно юридичних і фізичних осіб та інші об'єкти, визначені законами України про оподаткування.

ОБ'ЄМ НОВОЇ БУДІВЛІ ЗАГАЛЬНИЙ БУДІВЕЛЬНИЙ (объем нового строения общий строительный; total structural volume of new construction) – сума будівельного об'єму вище відмітки плюс – мінус 0,00 (надземна частина) і нижче цієї відмітки (підземна частина). Будівельний об'єм надземної та підземної частин будівлі, обмежений зовнішніми обмежувальними поверхнями будівлі, визначається як добуток забудованої площі на встановлену висоту, що включає в себе також об'єм будівельних конструкцій.

ОБІГ ГРОШОВИЙ (обращение денежное; currency circulation) – рух грошей у процесі виробництва, розподілу, обліку і споживання національного продукту, що здійснюється шляхом безготівкових розрахунків і обігу готівки. О.г. кількісно виражається в показниках грошової маси і швидкості обігу грошей. Під масою грошей в обороті розуміють кількість грошей, що фактично є в розпорядженні суб'єктів економіки, призначена для здійснення закупівель і визначає платоспроможний попит на ринках.

ОБІГ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (оборот ценных бумаг; securities turnover) – здійснення правових дій, пов'язаних з переходом прав власності на цінні папери і прав за цінними паперами, за винятком договорів, що укладаються під час розміщення цінних паперів.

ОБЛАДНАННЯ КІНЦЕВЕ (оборудование конечное; final equipment) – обладнання, призначене для з'єднання з пунктом закінчення телекомунікаційної мережі з метою забезпечення доступу до телекомунікаційних послуг.

ОБЛАСТЬ ДОВІРЧА (область доверительная; confidence region) – область із випадковою межею, що визначається як оцінка вектора невідомих значень параметрів закону розподілу випадкової величини; характеризується ймовірністю того, що вектор значень параметрів охоплюється О.д.

ОБЛАСТЬ КРИТИЧНА (область критическая; critical region) – область, попадання до якої результатів спостережень – значень функції $T_n = T(X_1, X_2, \dots, X_n)$, з розподілом якої пов'язана досліджувана гіпотеза статистична H_0 , – зумовлює відмову від H_0 на користь гіпотези альтернативної H_1 , тобто гіпотеза, що перевіряється, має бути відкинута. При виділенні з області можливих значень функції T_n , що називається у статистиці критерієм критичної області W_n , керуються такими міркуваннями: 1) ймовірність попадання значень функції T_n у критичну область W_n , тобто $p(T_n \in W_n)$, повинна дорівнювати деякому попередньо заданому числу α , що називається рівнем значущості або ймовірністю похибки першого роду: прийняття гіпотези H_1 , тим часом як насправді правильною є гіпотеза H_0 ; 2) розміщення області W_n повинне бути таким, щоб при заданих значеннях n і α була мінімальною ймовірність β похибки другого роду: прийняття гіпотези H_0 за умови, що правильною є гіпотеза H_1 . За розміщенням області W_n може бути: двосто-

ронньою, що складається з області W_{n1} неправдоподібно малих і області W_{n2} неправдоподібно великих значень функції T , при цьому зазвичай $p(T_n \in W_{n1}) = p(T_n \in W_{n2}) = \alpha/2$; односторонньою, при цьому або лівосторонньою, що включає неправдоподібно малі значення функції T_n , або правосторонньою, що включає неправдоподібно великі значення функції; у цьому випадку $p(T_n \in W_{n1}) = \alpha$ і $p(T_n \in W_{n2}) = \alpha$. Нижню межу області W_{n2} і верхню межу області W_{n1} називають критичними значеннями (двосторонніми чи односторонніми) функцій T_n , що відповідають рівню значущості α .

ОБЛАСТЬ РІШЕННЯ (область рішення; decision region) – область у просторі вимірювань, що відповідає певному класу. Вона визначається за допомогою дискримінантних функцій і використовується для класифікації векторів даних, коли невідомо, до якого класу вони належать.

ОБЛІГАЦІЇ ВІДСОТКОВІ (облигации процентные; interest-bearing bonds) – облигації, за якими передбачається виплата відсоткових доходів.

ОБЛІГАЦІЇ ДИСКОНТНІ (облигации дисконтные; discount bonds) – облигації, що розміщуються за ціною, нижчою за їх номінальну вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю облигації виплачується власнику облигації під час її погашення і становить дохід (дисконт) за облигацією.

О.д. можуть розміщуватися з фіксованим строком погашення, єдиним для всього випуску. Дострокове погашення облигацій за вимогою їх власників дозволяється у разі, коли така можливість передбачена умовами розміщення облигацій, якими визначені порядок встановлення ціни дострокового погашення облигацій і строк, в який облигації можуть бути пред'явлені для дострокового погашення. Погашення облигацій може здійснюватися грошима або майном відповідно до умов розміщення облигацій.

О.д. має номінальну вартість, визначену в національній валюті, а якщо це передбачено умовами розміщення облигацій – в іноземній валюті. Мінімальна номінальна вартість облигації не може бути меншою, ніж одна копійка.

ОБЛІГАЦІЇ ЦІЛЬОВІ (облигации целевые; target bonds) – облигації, виконання зобов'язань за якими дозволяється товарами та / або послугами відповідно до вимог, установлених умовами розміщення таких облигацій.

ОБЛІГАЦІЯ (облигация; bond) – 1) цінний папір, що дає держателю безумовне право на фіксований грошовий дохід, а також безумовне право (крім безстрокових облигацій) на одержання зазначеної фіксованої суми у зазначений термін. О. бувають короткострокові, коли початковий строк погашення їх настає раніше, ніж через рік, та довгострокові, коли строк погашення їх настає більше, ніж через рік; 2) цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облигації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облигації її номінальну вартість у передбачений умовами розміщення облигацій строк та виплатити дохід за облигацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

О. розміщуються у документарній або бездокументарній формах. Емітент у порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, може розміщувати відсоткові, цільові та дисконтні облигації.

ОБЛІК БЕЗПОСЕРЕДНІЙ (СПОСІБ ЗДІЙСНЕННЯ СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ) (учет прямой (способ осуществления статистического наблюдения); direct census (method of statistical survey implementation)) – спосіб організації обліку, за якого реєстрація фактів здійснюється особисто обліковцем шляхом підрахунку, вимірювання, оцінки, огляду (реєстрація товарних запасів; облік готівкової грошової маси у банках).

ОБЛІК БУХГАЛТЕРСЬКИЙ (учет бухгалтерский; accounting) – 1) процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам для прийняття рішень. О.б. є обов'язковим видом обліку, що ведеться підприємством. Фінансова, податкова, статистична та інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, базуються на даних бухгалтерського обліку.

О.б. та фінансова звітність ґрунтуються на таких основних принципах: обачність; повне висвітлення; автономність; послідовність; безперервність; нарахування та відповідність доходів і витрат; превалювання сутності над формою; історична (фактична) собівартість; єдиний грошовий вимірник; періодичність.

2) організована на основі спеціального методу система документально обґрунтованого, суцільного й безперервного відображення госпо-

дарської і фінансової діяльності підприємств, організацій, установ з метою управління й контролю за нею; 3) один із трьох видів єдиної системи обліку і статистики. Відмінною рисою О.б. є послідовна системність відображення його об'єктів, що відрізняє О.б. від інших видів господарського обліку. Особливість О.б. полягає в тому, що він є вартісним обліком. Грошове вимірювання в О.б. застосовується як основне, оскільки дозволяє одержувати узагальнюючі показники, що становлять основний зміст О.б. Він є економічною наукою, має свою теорію, предмет і метод, організовується за єдиною методологією та тісно пов'язаний з іншими видами обліку (оперативним і статистичним). Предметом О.б. є окремі сторони багатогранного процесу розширеного відтворення: господарські факти, явища і процеси (операції), що спричиняють рух господарських засобів, коштів, а також джерел їх утворення. Предмет бухгалтерського обліку охоплює весь процес відтворення, тобто виробництво, розподіл, обіг та споживання. Об'єктами О.б. є господарські засоби, нематеріальні активи, кошти та господарські процеси. О.б. – основний вид обліку на підприємствах, в організаціях та установах. Для нього характерні порівнянність облікових показників, повнота, точність, об'єктивність і вірогідність, своєчасність та оперативність, ясність й економічність, гнучкість і динамічність. Основне завдання О.б. – визначення обсягу виробленої продукції, придбаних товарів, їх реалізації, виявлення фактичних витрат з виготовлення чи придбання товарів, аналіз і контроль за собівартістю виробленої продукції та її зниженням, визначення кінцевих результатів виробництва та їх реалізації.

ОБЛІК ВІДХОДІВ ДЕРЖАВНИЙ (учет отходов государственной; State Register of Waste Products) – єдина державна система збирання, узагальнення, всебічного аналізу та зберігання відомостей про відходи під час їх утворення та здійснення операцій поводження з ними.

ОБЛІК ВІДХОДІВ ПЕРВИННИЙ (учет отходов первичный; primary accounting of waste products) – реєстрація у формах первинних облікових документів (картки, журнали, анкети) відомостей про відходи під час їх утворення на підприємстві та здійснення операцій поводження з ними.

ОБЛІК ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОДІЙ ПОТОЧНИЙ (учет демографических событий текущий; current accounting of demographic events) – поточний облік природного руху населення, реєстрація демографічних подій (народження, смерть, укладання чи розірвання шлюбу) в міру того, як вони відбуваються. Мета О.д.п.п. – регулярне отримання даних про постійно змінювану чисельність та склад населення, а також характеристик демографічних подій. Повнота обліку залежить від юридичного визнання факту події, цим зумовлюється і специфіка О.д.п.п., заснованого на реєстрації актів цивільного стану. Якщо поточна реєстрація подій відсутня або погано налагоджена, відомості отримують під час переписів або інших обстежень населення. З метою забезпечення максимальної повноти й точності відомостей для реєстрації кожного виду подій встановлюється певний термін (народження – упродовж місяця, смерть – до п'яти днів, юридичні шлюб або розлучення реєструються під час події). Окрім констатації факту, під час реєстрації фіксують також деякі ознаки власне події, а також осіб, яких вона стосується (місце та час настання події та її реєстрації, причина смерті, розлучення тощо), ці ознаки розрізняються за подіями і складають програму поточного обліку демографічних подій. Програми реєстрації іноді змінюються в роки, що безпосередньо передують перепису населення; вони розширюються для отримання разом з даними перепису більшої кількості відносних показників.

ОБЛІК ДЕПОЗИТАРНИЙ (учет депозитарный; depositary accounting) – облік цінних паперів на рахунках власників цінних паперів у зберігачів або облік на рахунках у цінних паперах, що здійснює депозитарій для зберігачів та емітентів.

ОБЛІК ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ (СПОСІБ ЗДІЙСНЕННЯ СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ) (учет документальный (способ осуществления статистического наблюдения); documentary accounting) – спосіб організації обліку, за якого реєстрація фактів відбувається за даними, наведеними у різноманітних документах первинного обліку. У такий спосіб визначаються всі економічні показники макро- та мікрорівнів: обсяги матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, розмір доходів, капітальних вкладень, обсяги експорту та імпорту товарів тощо.

ОБЛІК ЕКСПОРТУ (ІМПОРТУ) ПОСЛУГ (учет экспорта (импорта) услуг; accounting of export (import) of services) – проведення обліку у вартісному вигляді (у валюті контракту) підприємствами, організаціями, установами всіх форм власності та господарювання, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, пов'язану з наданням (експорт) послуг закордонним партнерам та одержанням (імпорт) послуг від закордонних партнерів, як на території України, так і за її межами. Документами первинного О.е.(і).п. є оформлені рахунки на надані згідно з договорами (контрактами) послуги. Зведені дані щодо О.е.(і).п. за підприємствами містяться у відповідній статистичній звітності.

ОБЛІК МІГРАЦІЇ ПОТОЧНИЙ (учет миграции текущий; current accounting of migration) – реєстрація руху населення, яку здійснюють органи внутрішніх справ. О.м.п. здійснюється на підставі талонів реєстрації / зняття з реєстрації місяця проживання фізичних осіб. Талони реєстрації складаються на осіб та членів їх сімей, які прибули / вибули на строк понад 6 місяців на рік. У разі реєстрації / зняття з реєстрації неповнолітніх дітей до 15 років разом з батьками (одним із батьків) відомості про їх реєстрацію вносяться до талона реєстрації одного з батьків. При оформленні реєстрації / зняття з реєстрації дітям до 15 років окремо від батьків на них заповнюються окремі талони реєстрації / зняття з реєстрації. Статистичному обліку підлягає міграція населення: в межах одного регіону, з одного регіону в інший у межах України, за межі України або прибуття до України з інших країн. Талони не складаються при пересуванні осіб, які прибули на дачі на строк літнього сезону, на відпочинок чи лікування в курортні місцевості, санаторії, будинки відпочинку, на лікування в лікарні, у відпустку чи канікули, на засідання, конференції тощо. О.м.п. не враховує пересування екскурсантів, туристів. Статистичному обліку не підлягають особи, які міняють місце проживання у межах одного й того самого населеного пункту чи в межах адміністративного району.

ОБЛІК ОПЕРАТИВНИЙ (учет оперативный; records management, current accounting) – система реєстрації окремих фактів, певних господарських операцій безпосередньо на місці та в момент їх здійснення з метою отримання систематичної інформації про хід виробництва.

ОБЛІК ПАСАЖИРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ (учет пассажирских перевозок; passenger traffic accounting) – облік перевезення пасажирів, що здійснюються усіма видами транспортних засобів, включаючи також перевезення багажу понад норми та інші надані послуги, що пасажирі додатково оплачують під час перебування на борту транспортних засобів.

ОБЛІК ПЕРСОНІФІКОВАНИЙ У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ (учет персоналифицированный в системе общеобязательного пенсионного страхования; accounting in the system of obligatory pension insurance) – організація та ведення обліку відомостей про застраховану особу, що використовуються в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

ОБЛІК ПОВЕРХНЕВИХ І ПІДЗЕМНИХ ВОД ДЕРЖАВНИЙ (учет поверхностных и подземных вод государственный; state registration of surface and ground waters) – систематичне визначення і фіксація в установленому порядку кількості та якості водних ресурсів, що є на певній території.

ОБЛІК СТАТИСТИЧНИЙ (учет статистический; statistical accounting) – дослідження кількісної сторони масових суспільних явищ у невід'ємному зв'язку з їхньою якісною стороною, виявлення закономірностей їх розвитку.

ОБЛІК ТАБЕЛЬНИЙ (учет табельный; time-sheet system) – облік явок на роботу та використання робочого часу кожного працівника за кожний робочий день, що здійснюється за допомогою первісного документа – табеля. О.т. здійснюється або методом суцільної реєстрації, тобто фіксацією всіх явок, запізень тощо, або методом реєстрації відхилень (неявок, запізень тощо). У таблиці відображають: табельний номер, прізвище, ім'я, по батькові працівників, відомості про робочий час за кожне число місяця (кількість відпрацьованих годин, вихідні дні, неявки тощо). Дані О.т. застосовують для аналізу використання робочого часу, нарахування заробітної плати, складання звітності з праці.

ОБЛІКИ (учеты; registrations) – суцільні спостереження масових явищ, що ґрунтуються на даних опитування, огляду та документальних записів (облік земельного фонду, об'єктів незавершеного будівництва тощо).

ОБЛКОВЕЦЬ ПЕРЕПISУ (счѣтчик переписи; census counter) – особа, яка безпосередньо збирає відомості про осіб та домогосподарства під час перепису (обстеження) населення. О.п. – тимчасово залучений переписний персонал, який володіє навичками проведення усного опитування, з освітою, як правило, не нижче повної загальної середньої. Перед переписом ці особи проходять спеціальне навчання і працюють під керівництвом інструктора-контролера. О.п. несе відповідальність за своєчасне та якісне проведення перепису на своїй ділянці, якість записів у переписній документації й дотримання вимог щодо збереження конфіденційності зібраних ним первинних (персональних) відомостей стосовно респондента.

ОБМІН ДАНИМИ ЕЛЕКТРОННИЙ (обмен данными электронный; electronic data interchange). Див. *Електронний обмін даними (ЕОД)*.

ОБМІН ДВОСТОРОННІЙ (обмен двусторонний; bilateral exchange) – обмін даними та/чи метаданими між організацією-відправником та організацією-одержувачем, усі аспекти якого узгоджені між сторонами, включаючи механізм обміну даними і метаданими, формати, частоту або графік і режим, що використовується для обміну інформацією щодо процедури О.д. Крім О.д., обмін статистичними даними і метаданими передбачає дві інші базові форми: багатосторонній обмін та обмін за умови спільного використання даних.

ОБМІН СТАТИСТИЧНИМИ ДАНИМИ І МЕТАДАНИМИ (обмен статистическими данными и метаданными; statistical data and metadata exchange) – процес обміну статистичною інформацією між національними статистичними офісами та міжнародними організаціями. О.с.д.м. підтримує група спеціалістів, що фінансується Банком міжнародних розрахунків (BIS – Bank for International Settlements), Європейським центральним банком (ЕСВ – European Central Bank), Євростатом, Міжнародним валютним фондом (МВФ), Організацією економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), ООН та Світовим банком.

ОБМІН У ЗВ'ЯЗКУ ТРАНЗИТНИЙ (обмен в связи транзитный; transit exchange in communication) – повідомлення, що обробляються на шляху їх проходження на проміжних підприємствах зв'язку.

ОБОРОТ (оборот; turnover) – це сума вартостей продажу товарів і послуг (без урахування податку на додану вартість, що сплачується безпосередньо споживачем, та інших схожих з цим зменшувальних податків, пов'язаних з оборотом) від основної та інших видів звичайної поточної діяльності підприємства. О. складається з суми вартостей товарів (послуг) згідно з виставленими до сплати за звітний період рахунками-фактурами підприємства як одиниці спостереження, що загалом відповідає обсягу ринкових продажів товарів (послуг) третім особам (за межі підприємства). Не включаються до О.: уцінка, знижки і дисконти, надані клієнтам; вартість поверненої тари; доходи, що класифікуються як інші операційні доходи, фінансові доходи та позабюджетні доходи підприємства.

ОБОРОТ ВНУТРІШНЬОГАЛУЗЕВИЙ (оборот внутриотраслевой; intra-industry turnover) – вартість тієї частини продукції, що виготовлена у звітному періоді підприємствами певної галузі та спожита у тому самому періоді на промислово-виробничі потреби інших підприємств цієї галузі.

ОБОРОТ ВНУТРІШНЬОЗАВОДСЬКИЙ (оборот внутризаводской; intraplant turnover) – вартість тієї частини промислової продукції, що в певному періоді вироблена та використана на промислово-виробничі потреби підприємства-виробника.

ОБОРОТ МІГРАЦІЙНИЙ (оборот миграционный; migration turnover) – валовий міграційний оборот (див. *Міграція валова*).

ОБОРОТ ОПТОВОЇ ТОРГІВЛІ (оборот оптовой торговли; wholesale trade turnover) – обсяг перепродажу підприємствами товарів без будь-яких змін (крім звичайних для торгівлі операцій) іншим підприємствам та організаціям (крім населення) для їх використання або наступного продажу як в Україні, так і на експорт. Звичайними для торгівлі операціями є фасування, сортування, пакування, подрібнення партій, розподіл, складання, перемішування і т. ін. Готові до реалізації товари (рухоме майно) – це готові вироби, що реалізуються без оброблення або перероблення.

ОБОРОТ ПЛАТІЖНИЙ (оборот платежный; payment turnover) – частина грошового обороту, в якому гроші, що функціонують як платіжний засіб, використовуються для погашення запозичень. О.п. здійснюється як у безготівковій, так і у готівковій формах.

ОБОРОТ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА (оборот ресторанного хозяйства; turnover of a restaurant business entity) – роздрібний товарооборот суб'єктів господарювання – юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, які здійснюють діяльність у сфері ресторанного господарства. О.р.г. визначається як сума обсягів роздрібного товарообороту ресторанного господарства суб'єктів господарювання – юридичних осіб за даними державного статистичного спостереження та роздрібного товарообороту ресторанного господарства фізичних осіб – підприємців за даними спеціального суцільного обстеження мережі роздрібною торгівлі та ресторанного господарства, що належить фізичним особам – підприємцям.

ОБОРОТ РОБОЧОЇ СИЛИ (оборот рабочей силы; labour turnover) – абсолютний обсяг прийому і вибуття працівників на підприємствах, в установах, організаціях (сума чисельності прийнятих і звільнених працівників).

ОБОРОТ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ (оборот розничной торговли; retail trade turnover) – роздрібний товарооборот суб'єктів господарювання – юридичних осіб, які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлю, обсяги продажу споживчих товарів на ринках та фізичними особами – підприємцями. О.р.т. визначається як обсяг продажу споживчих товарів населенню за всіма каналами реалізації за вирахуванням обороту ресторанного господарства.

ОБОРОТ СТАДА (БАЛАНС ТВАРИН) (оборот стада (баланс животных); herd rotation (animal balance)) – система показників, що характеризують зміну чисельності та складу поголів'я тварин за певний період часу (як правило, за рік). О.с. відображається в балансовій таблиці, що називається таблицею обороту стада. У ній наводяться дані про наявність тварин на початок досліджуваного періоду, надходження (приплід, перевід з інших груп, купівля тощо), вибуття, наявність на кінець періоду. О.с. побудований так, що всі його статті взаємно контролюються. При правильній побудові обороту завжди має дотримуватися така рівність:

$$H_1 + П = В + H_2 \text{ або } H_1 + П - В = H_2,$$

де H_1 і H_2 – наявність тварин на початок і кінець періоду; $П$ і $В$ – надходження і вибуття тварин за період.

Розрізняють планові та звітні О.с. Таблиці О.с. складаються за окремими видами тварин. За

таким скороспілим видом тварин, як свині, річного обороту недостатньо, тому О.с. складають за півріччями, а на їх основі визначають оборот за рік.

ОБРАЗ ГРАФІЧНИЙ (образ графический; graphic image) – сукупність геометричних або графічних знаків, за допомогою яких відображаються статистичні дані. Це основа графіка, його мова, що виражається різними графічними знаками та фігурами. До геометричних знаків належать: крапки, відрізки прямих ліній, кола, прямокутники, квадрати, а також різні їх частини – півкола, сектори та ін. При побудові статистичних графіків використовують і негеометричні знаки-символи у вигляді силуетів або малюнків. Правильний вибір О.г. має вирішальне значення для початкового етапу аналізу статистичних даних і залежить від виду досліджуваного явища, мети побудови графіка та характеристик ознак, що аналізуються. Серед геометричних знаків виділяють: 1) точки – для відображення різних значень ознак окремих елементів статистичної сукупності або певних їх груп; 2) відрізки прямих ліній, що утворюються в результаті сполучення двох будь-яких точок на полі графіка. Зміст відрізків характеризується їх довжиною та кутом нахилу до осі. При цьому довжина відрізка визначає розмір, величину, рівень явища чи його ознаки, а кут нахилу – інтенсивність, ступінь зміни в часі чи просторі; 3) крива – ламана лінія, що складається з відрізків прямих ліній, які сполучають ряд точок. При побудові статистичних графіків найчастіше використовуються суцільні лінії. Головна вимога до них – наочність і відмінність одна від одної.

ОБРОБЛЕННЯ ДАНИХ (обработка данных; data processing) – систематизована послідовність операцій з даними, яку виконують з метою одержання необхідних результатів, при якій змінює своє значення хоча б один із показників, що характеризують стан даних. О.д. виконують за певними типовими алгоритмами (процедурами) залежно від характеру даних і призначення результатів. Використовують такі типові процедури, як сортування, побудова вибірки, групування, коригування, формування звітів тощо.

ОБРОБЛЕННЯ ДАНИХ У РЕАЛЬНОМУ МАСШТАБІ ЧАСУ (обработка данных в реальном масштабе времени; real-time data processing) – спосіб оброблення даних, за яким усі

операції аналізу даних проводяться в той самий час і з тією самою швидкістю, що і їх отримання.

ОБРОБЛЕННЯ ЗОБРАЖЕНЬ ЦИФРОВЕ (обработка изображений цифровая; digital image processing) – процес оброблення зображень із використанням комп'ютерних технологій. Методи О.з.ц. поділяють на дві групи, призначені для часткового або повного комп'ютерного вирішення завдань, що ставляться: методи направлені на полегшення візуального дешифрування, підвищення його об'єктивності й достовірності, а також підготовку знімків до наступного автоматизованого дешифрування та створення карти, представлені набором геометричних і радіометричних перетворень і покращанням якості цифрових знімків; методи автоматизованого дешифрування, що передбачають класифікацію об'єктів за знімками з використанням апріорної інформації про ознаки класів, які виділяються, або без неї.

ОБРОБЛЕННЯ (ПЕРЕРОБЛЕННЯ) ВІДХОДІВ (обработка (переработка) отходов; waste processing) – здійснення будь-яких технологічних операцій, пов'язаних зі зміною фізичних, хімічних або біологічних властивостей відходів, з метою підготовки їх до екологічно безпечного зберігання, перевезення, утилізації або видалення.

ОБСЛУГОВУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ КАЗНАЧЕЙСЬКЕ (обслуживание Государственного бюджета Украины казначейское; treasury servicing of State Budget of Ukraine) – форма обслуговування Державного бюджету України, що передбачає здійснення Державною казначейською службою України:

- операцій з коштами державного бюджету;
- розрахунково-касового обслуговування розпорядників бюджетних коштів;
- контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів;
- бухгалтерського обліку та складання звітності про виконання державного бюджету.

Державна казначейська служба України веде бухгалтерський облік усіх надходжень, що стосуються Державного бюджету України, та за поданням органів стягнення здійснює повернення коштів, що були помилково або надмірно зараховані до бюджету.

ОБСТАВИНИ ФОРС-МАЖОРНІ (обстоятельства форс-мажорные; force majeure) – обставини, що виникли внаслідок прийняття законодавчих або нормативно-правових рішень, обов'язкових для суб'єктів господарювання, згідно з чинним законодавством, або ті, що виникли внаслідок стихійного лиха, у т. ч. пожежі, повені, посухи, заморозків, граду, землетрусу, а також військових дій або суспільних збурень, через інші обставини, які не могли бути керованими стороною договору (контракту).

ОБСТЕЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНЕ (обследование демографическое; demographic survey) – збирання даних у жителів країни чи частини населення для вивчення окремих сторін відтворення населення та його факторів. О.д. зазвичай буває вибірковою, частіше одночасною, інколи провадиться періодично експедиційним способом чи шляхом анкетного опитування. Тематика О.д. різноманітна і визначається актуальністю проблем відтворення населення. Поряд зі збиранням даних про демографічні факти часто вивчають установки, орієнтації, наміри (наприклад, опитування думок жінок про очікувану кількість дітей у сім'ї). Серед О.д. виділяють анамнестичні обстеження (див. *Метод обстеження анамнестичний*), особливості яких полягає в опитуванні про демографічні події, що відбулися в минулому, і в розрахунку специфічних показників.

ОБСТЕЖЕННЯ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ (обследование деловой активности предприятий; business tendency survey), кон'юктурне обстеження – з'ясування думок керівників щодо основних сфер функціонування їх підприємств та визначення їх прогнозних оцінок щодо найближчого майбутнього. В Україні проводяться для різних видів економічної діяльності на базі гармонізованих європейських анкет кон'юктурних обстежень підприємств. Більшість запитань анкет О.д.а.п. мають якісний характер, а узагальнені результати за кожним таким запитанням розраховуються за допомогою балансу (триваріантні відповіді) або у відсотках до загальної кількості відповідей (багатоваріантні відповіді).

ОБСТЕЖЕННЯ З КОНТРОЛЕМ ЯКОСТІ (обследование контроля качества; quality control survey) – повторне обстеження, що проводиться на невеликій вибірці досвідченим персоналом з метою одержання надійних ре-

зультатів, з якими можна порівняти фактичні результати обстеження.

ОБСТЕЖЕННЯ ЗА ДАНИМИ АЕРОКОСМІЧНОГО ЗНІМАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВИБІРКОВЕ (обследование по данным аэрокосмической съемки территориальное выборочное; *territorial sample survey on the aerospace photography data*) – збирання даних шляхом дистанційного знімання територій.

У сільськогосподарському статистичному дослідженні, в якому поєднуються дані наземних спостережень і дані дистанційного знімання, останні забезпечують: першу пряму оцінку площ; формування на базі зображень представницької вибірки пікселів різних видів землекористування для наступної автоматизованої класифікації; підвищення якості результатів першої оцінки завдяки використанню згрупованих зображень за допомогою особливих методів (оцінка за рівнянням регресії, матриця змішування).

Дані наземних спостережень збираються на вибіркових площах – сегментах, на основі яких оцінюються змінні, що стосуються всієї зони.

Для поширення вибіркових даних на генеральну сукупність застосовують способи прямого перерахунку та коефіцієнтів. Останній ґрунтується на визначених за даними вибіркового обстеження коефіцієнтах, які дають змогу вирахувати поправку щодо даних суцільного обстеження при їх порівнянні.

При використанні дистанційної інформації обробка вибіркових даних та поширення їх на генеральну сукупність складається з таких операцій: визначення місцезнаходження фрагментів дистанційного зображення, які відповідають ділянкам вибіркових спостережень на місцевості; формування репрезентативної вибірки пікселів для кожного типу об'єктів землекористування; математико-статистичний аналіз радіометричних значень цих пікселів для побудови функцій групування; застосування цієї функції для аналізу всього зображення.

ОБСТЕЖЕННЯ КОН'ЮНКТУРНЕ (обследование конъюнктурное; *business tendency survey, conjuncture survey*). Див. *Обстеження ділової активності підприємств*.

ОБСТЕЖЕННЯ МОНОГРАФІЧНЕ (обследование монографическое; *monographic survey*) – детальне обстеження окремих типових одиниць статистичної сукупності з метою їх

досконалого вивчення (наприклад, обстеження діяльності окремої фондової біржі тощо).

ОБСТЕЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (ДОМОГОСПОДАРСТВ) З ПИТАНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ ВИБІРКОВЕ (ОБСТЕЖЕННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ) (обследование населения (домохозяйств) по вопросам экономической активности выборочное (обследование рабочей силы); *labour force sample survey*)

– обстеження населення, що проводиться за місцем постійного його проживання спеціально підготовленими працівниками (фахівцями з інтерв'ювання) шляхом безпосереднього опитування осіб віком 15–70 років (включно), які проживають у відібраних домогосподарствах (див. *Домогосподарство*). Опитуванню не підлягають особи, які перебувають в інституційних установах (див. *Населення інституційне*); особи, які в період відвідування домогосподарств були тимчасово відсутні та їх повернення не очікувалось упродовж наступних 12-ти місяців. У 1995–1998 рр. обстеження проводилися раз на рік, у 1999–2003 рр. – щоквартально, в останньому місяці кожного кварталу, а з січня 2004 р. – щомісячно. Метою проведення обстежень є одержання інформації про склад та структуру робочої сили, вимірювання зайнятості та напрямів діяльності населення, а також визначення реального рівня безробіття, який враховує загальний обсяг пропозиції економіки країни. Критерій визначення зайнятого та безробітного населення відповідають рекомендаціям Міжнародної організації праці та стандартам, прийнятим у статистичній практиці країн Євросоюзу.

Базою проведення обстежень є сукупність домогосподарств, відібраних в усіх регіонах країни на науково обґрунтованих засадах. Щомісячний обсяг вибіркової сукупності домогосподарств формується з урахуванням схеми ротації, за якою кожне з них повинно опитуватися 6 разів (3 місяці поспіль опитування – 9 місяців перерва – 3 місяці поспіль опитування). Звітний період – обстежуваний тиждень (з понеділка до неділі), що включає 15-е число місяця.

Щомісячне опитування населення проводиться з допомогою запитальників за формами № 1-ЕАН “Анкета вибіркового обстеження з питань економічної активності” та № 2-ЕАН “Анкета домашнього господарства”.

В анкеті за формою № 1-ЕАН містяться запитання, що дозволяють відповідно до правил

пріоритетності класифікувати респондентів як зайнятих, безробітних або економічно неактивних та отримати їх характеристики, зокрема щодо основної роботи (заняття) за видом економічної діяльності, формою господарювання, професією (спеціальністю), статусом зайнятості, тривалістю робочого тижня, причинами роботи неповний робочий день (тиждень), причинами та тривалістю тимчасової відсутності на роботі; причинами та тривалістю незайнятості; професії (спеціальності), за останнім місцем роботи тощо.

Форма № 2–ЕАН є організаційним інструментом, що дозволяє отримати дані про склад домогосподарства та соціально-демографічні характеристики респондентів (стать; вік; сімейний стан; рідинні стосунки; громадянство; рівень освіти тощо) та організувати їх актуалізацію впродовж усього терміну опитування відібраних домогосподарств.

ОБСТЕЖЕННЯ НАСЕЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНЕ ВИБІРКОВЕ (обследование населения социально-демографическое выборочное; sample social and demographic survey of the population) – вибіркове обстеження населення за типом мікроперепису, метою якого є відстеження змін у складі населення країни за час, що пройшов після останнього перепису населення. Для обстеження, як правило, відбирають від 5 до 10% населення постійного. Програма обстеження складається з кількох розділів, що містять запитання щодо демосоціального стану населення. Деякі з розділів можуть охоплювати коло запитань, звичайних для анамнестичних обстежень народжуваності та шлюбності. В окремому розділі обстежуються житлові умови. Анкета О.н.с.-д.в. може містити запитання щодо вивчення суспільної думки осіб від 18 років.

За матеріалами обстеження детальніше вивчається склад населення. Одержуються основні характеристики складу і типів домогосподарств та сімей, шлюбності, народжуваності тощо.

О.н.с.-д.в. дає можливість одержати відомості про вплив міграції на основні демографічні процеси, визначити результативність заходів демографічної політики щодо демографічної поведінки населення.

ОБСТЕЖЕННЯ ОСНОВНОГО МАСИВУ (обследование основного массива; primary survey) – обстеження, що охоплює переважну частину одиниць сукупності, які є визначальними для характеристики об'єкта спостережен-

ня (наприклад, обстеження міст з найвищим рівнем атмосферного забруднення; обстеження найвпливовіших комерційних банків тощо).

ОБСТЕЖЕННЯ ПРОБНЕ (ПЛОТНЕ ОБСТЕЖЕННЯ) (обследование пробное (плотное обследование); pilot survey) – статистичне обстеження з метою уточнення та відпрацювання програмно-методологічних і організаційних питань майбутнього основного обстеження; невелике вибіркове обстеження, проведене для вивчення певної частини сукупності, виявлення значень певних факторів, попередньої оцінки дисперсії, генеральної частки або інших показників.

ОБСТЕЖЕННЯ СПЕЦІАЛЬНІ (обследование специальные; specialized surveys) – переважно несучільні обстеження окремих масових явищ за певною тематикою. Здійснюються періодично або одноразово (наприклад, бюджетні обстеження домогосподарств, обстеження з питань неформальної зайнятості та ін.).

ОБСТЕЖЕННЯ УМОВ ЖИТТЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ ВИБІРКОВЕ (обследование условий жизни домохозяйств выборочное; sample survey of household living conditions) – основне джерело інформації про життєвий рівень населення в цілому й окремих верств, його характеристики за структурою доходів і витрат, а також даних щодо споживання товарів та послуг залежно від рівня матеріальної забезпеченості, чисельного складу домогосподарств і за іншими соціально-економічними аспектами. Обстеження запроваджено у 1999 р., здійснюється на постійній основі, базується на міжнародних стандартах і відповідає сучасній соціально-демографічній ситуації в Україні.

Обстеження проводиться щоквартально на окремій мережі респондентів у всіх регіонах країни і репрезентує все населення, за винятком інституційного (військовослужбовців строкової служби, осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі, осіб, які постійно проживають у будинках-інтернатах, будинках для осіб похилого віку), а також маргінальних прошарків населення. Крім того, при формуванні вибіркової сукупності були також виключені території, які не можуть бути обстежені у зв'язку з радіоактивним забрудненням (зони відчуження та обов'язкового відселення). Домогосподарства беруть участь в обстеженні один рік.

Вибіркове обстеження умов життя домогосподарств України передбачає три складові, що ре-

алізуються із застосуванням різних інструментів обстеження для одержання інформації:

1. Збирання даних щодо загальної характеристики домогосподарства – основне (базове) інтерв'ю. Опитування домогосподарства проводиться на початку обстеження за програмою відповідного запитальника щодо загальних характеристик домогосподарства.
2. Спостереження за витратами і доходами домогосподарств протягом кварталу (здійснюється за допомогою двох інструментів обстеження: тижневого щоденника поточних витрат, що заповнюється безпосередньо домогосподарством двічі на квартал, та квартального запитальника, з допомогою якого проводиться щоквартальне опитування домогосподарства у перший місяць після звітного кварталу).
3. Одноразові тематичні опитування (здійснюються з допомогою анкет під час проведення квартального опитування) з питань: витрат домогосподарств на будівництво та ремонт житла і господарських будівель; наявності в домогосподарствах товарів тривалого користування (раз на два роки); доступу домогосподарств до окремих товарів та послуг (раз на два роки); оцінки членами домогосподарств стану свого здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги; самооцінки домогосподарствами рівня достатності своїх доходів; доступу домогосподарств до Інтернету.

ОБСЯГ ВИБІРКИ (объем выборки; sample size) – кількість об'єктів (одиниць) у вибірковій сукупності. Це можуть бути або окремі одиниці, або їх групи (кластери, серії), відібрані з генеральної сукупності. Обчислення О.в. є одним із основних етапів підготовки вибіркового спостереження. Необхідний О.в. для вибіркового спостереження визначають (розраховують) за особливими формулами, що відрізняються для різних способів відбору і видів вибірки. Від О.в. залежить репрезентативність результатів вибіркового спостереження. Величина О.в. залежить від варіації досліджуваних ознак, припустимої похибки вибірки та обсягу генеральної сукупності. Для зменшення О.в. використовують ряд прийомів, до яких належать: стратифікація; використання додаткової інформації, призначеної для зниження варіації шляхом використання точніших оцінок; використання змінної частки відбору, тобто включення до вибірки одиниць (елементів) із різних страт з різною ймовірністю; використання багатоступінчастого відбору, а в його межах – оптимальних часток відбору.

ОБСЯГ ВИРОБЛЕНИХ ПОСЛУГ (объем произведенных услуг; volume of produced services) – 1) вартісна оцінка фактично вироблених підприємством послуг. Включає послуги, вироблені та передані (або передбачені для передачі) споживачам – іншим підприємствам, структурним одиницям цього підприємства, населенню, а також послуги, вироблені та призначені для внутрішнього споживання підприємством. Показник обчислюється у цінах виробництва, тобто без податку на додану вартість; 2) показник наданих юридичною особою послуг, що обчислюється у вартісному вираженні у відпускних цінах виробника (без ПДВ та акцизу). Це результат діяльності підприємства з випуску послуг незалежно від того, реалізовані (оплачені) вони споживачами чи ні. О.в.п. послуг за окремими видами діяльності залежить від особливостей аналізованих видів діяльності.

ОБСЯГ ВИРОБЛЕНОЇ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ (объем произведенной электроэнергии; volume of electric power produced) – уся вироблена електростанціями (стаціонарними і пересувними) електроенергія (включаючи електроенергію, витрачену на власні виробничі потреби електростанції). Кількість виробленої електростанцією електроенергії визначається за показниками лічильників генераторів. Витрати електроенергії на власні виробничі потреби електростанції визначаються за показниками лічильників трансформаторів для власних потреб.

ОБСЯГ ВИРОБЛЕНОЇ ПРОДУКЦІЇ (объем произведенной продукции; volume of goods produced) – економічний показник, що є вартісною оцінкою фактично виробленої підприємством продукції та включає продукцію (роботи, послуги), виготовлену та передбачену для відвантаження іншим підприємствам, структурним одиницям цього підприємства, а також продукцію, виготовлену і призначену для внутрішнього кінцевого споживання (за винятком продукції, використаної для подальшої переробки в межах одного виробництва) або інвестування підприємства. Обліковується за фактичною ціною виробника за вирахуванням ПДВ, акцизу та інших непрямих податків. Різниця між показниками “обсяг виробленої продукції (без ПДВ, акцизу)” та “обсяг реалізованої продукції (без ПДВ, акцизу)” складається за рахунок:

- зміни залишків готової продукції та їх вартості, що змінилась унаслідок переоцінки;
- зміни залишків товарів, придбаних для перепродажу та реалізованих без додаткової обробки на підприємстві;
- зміни вартості продукції, що виробляється на умовах підяду, у зв'язку з внесенням доповнень до контракту за підрядом;
- вартості продукції власного виробництва для внутрішніх потреб підприємства;
- з інших причин.

О.в.п. може бути обчислений за видами економічної діяльності, формами власності, у регіональному розрізі тощо.

ОБСЯГ ЗАПАСІВ ПАЛИВА (объем запасов топлива; fuel reserve volume) – дані про обсяги наявних на території країни стратегічних запасів палива станом на початок і кінець року. Запаси мають значення (рівні), що можна вимірювати в задані поточні моменти часу. Рівні запасів на початок та кінець звітного періоду називаються, відповідно, величиною запасів на початок періоду та величиною запасів на кінець періоду.

ОБСЯГ НАДХОДЖЕННЯ ЗАМОВЛЕНЬ (объем поступлений заказов; volume of orders) у будівництві – вартість (без ПДВ) усіх прийнятих (укладених) замовлень (контрактів) на виконання підрядних робіт власними силами будівельних організацій (без переданих субпідрядникам замовлень). До О.н.з. включається загальна вартість замовлень вітчизняних та зарубіжних інвесторів. Не включаються до О.н.з. замовлення, прийняті підприємством на виконання робіт (послуг), що не належать до будівельних видів діяльності (наприклад, транспортні послуги сторонній організації, замовлення на виготовлення промислової продукції тощо).

ОБСЯГ НАДХОДЖЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ЗАГАЛЬНИЙ (объем поступления инвестиций общий; total volume of investments) – обсяг, що складається з надходжень за такими видами інвестицій: грошові внески (грошові надходження від інвестора, включаючи кредити та позики); цінні папери (паї, акції); внески у вигляді рухомого і нерухомого майна (одержання обладнання, транспортних засобів та інших об'єктів власності, що реєструються як інвестиції); нематеріальні активи (активи, що за домовленістю сторін зараховуються як внесок капіталу до підприємства); реінвестиції (надхо-

дження капітальних або фінансових інвестицій за рахунок доходу (прибутку), отриманого від реалізації інвестиційного проекту); інші види надходження капіталу.

ОБСЯГ ПІДРЯДНИХ РОБІТ, ВИКОНАНИХ ВЛАСНИМИ СИЛАМИ ПІДПРИЄМСТВА (объем подрядных работ, выполненных собственными силами предприятия; the contract works performed by an enterprise on its own) – обсяг робіт за укладеними генеральними, прямими і субпідрядними контрактами за рахунок усіх джерел фінансування. До вартості підрядних робіт включається вартість будівельних і монтажних робіт під час нового будівництва, розширення, реконструкції, переобладнання, реставрації та ремонту будівель і споруд. Підставою для відображення в звітності підрядної організації виконаних робіт за звітний період є дані первинного обліку. До обсягу підрядних робіт включається вартість матеріалів замовника за фактичною вартістю їх придбання.

ОБСЯГ ПРОДАЖУ СПОЖИВЧИХ ТОВАРІВ НАСЕЛЕННЮ ЗА ВСІМА КАНАЛАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ (объем продажи потребительских товаров населению по всем каналам реализации; volume of consumer goods sold to the population) – сума обсягів продажу споживчих товарів суб'єктами господарювання – юридичними особами, які здійснюють діяльність з роздрібною торгівлю та ресторанного господарства, фізичними особами – підприємцями, які мають / орендують мережу роздрібною торгівлю та ресторанного господарства та громадянами на неформальних ринках.

ОБСЯГ ПРОДУКЦІЇ РОЗВЕДЕННЯ ТВАРИН (объем продукции разведения животных; volume of animal breeding production) – обсяг виробленої продукції, що розраховується двома способами: 1) прямий облік; 2) розрахунковий облік. Перший полягає в тому, що в господарствах О.п.р.т. визначають шляхом зважування живої маси тварин на відгодівлі та нагулі як різницю живої маси на кінець і початок періоду вирощування на відгодівлі тварин. Розрахунковим способом О.п.р.т. визначається на основі обороту стада, складеного в живій масі. Для цього до живої маси молодняка і тварин на відгодівлі на кінець періоду додають живу масу молодняка і відгодованих тварин, реалізованих за межі господарства, переведених в основне стадо і забитих у господарстві, та вираховують

живу масу молодняка на відгодівлі на початок періоду, а також живу масу купленого молодняка, молодняка, що надійшов зі сторони, і тварин для відгодівлі, оскільки ця продукція вироблена та облікована в інших підприємствах. Розрахунковий спосіб визначення О.п.р.т. може бути використаний також для перевірки правильності визначення обсягу продукції розведення, визначеного способом прямого обліку.

ОБСЯГ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ, ЗАЛУЧЕНИХ ДО ВИКОНАННЯ РОБІТ (ПОСЛУГ) НА УМОВАХ ПІДРЯДУ (объем реализации продукции предприятий, которые привлекаются для выполнения работ (услуг) на условиях подряда; sales volume of the enterprises, engaged in contract works (services)) – загальний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), виконаної підрядниками на умовах подряду, включаючи продукцію, виготовлення якої здійснювалося на умовах надання підряднику давальницької сировини.

ОБСЯГ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ (объем реализации продукции промышленности; sales volume (turnover) in industry) – показник, що визначається за ціною продажу відвантаженої за межі промислового підприємства готової продукції (виконаних робіт, послуг), зазначеної в документах, оформлених як підстава для розрахунку з покупцями (замовниками), включаючи продукцію (роботи, послуги) за бартерним контрактом, за винятком непрямих податків (податку на додану вартість, акцизного збору тощо). Продукція промисловості визначається як реалізована на момент оформлення документів незалежно від надходження платежів за неї. До складу О.р.п.п. включається вартість реалізованої у звітному періоді промислової продукції власного виробництва та виконаних робіт, послуг промислового характеру на замовлення зі сторони, вартість реалізованих відходів промислового виробництва. До О.р.п.п. не включається дохід, одержаний від непромислових видів діяльності, зокрема: від перепродажу покупних матеріалів, напівфабрикатів, виробів, які відпускаються на сторону без додаткової промислової обробки на певному підприємстві (навіть якщо перевіряється їх якість, здійснюється розлив у пляшки, розфасування, пакування та інші подібні операції); проведення технічного контролю, лабораторних аналізів, випробувань продукції тощо; реалізація науково-технічної

продукції; надання транспортних, вантажно-розвантажувальних послуг та послуг з охолодження продукції; діяльність із закупівлі, очищення, охолодження та теплової обробки молока, що реалізується на молокопереробні підприємства; надання послуг з ремонту (включаючи гарантійний) автомобілів і товарів побутового призначення; реалізація куплених металевих і неметалевих відходів (металобрухту, макулатури тощо) без додаткової механічної, хімічної, термічної обробки, в результаті якої вони можуть бути безпосередньо використані для виробництва нових виробів (навіть якщо зібрані відходи піддано чищенню, сортуванню, пакуванню); продаж іноземної валюти, доходи від торгових марок, патентів та ін., що враховуються за статтею “інші операційні доходи”, а також інших видів діяльності.

ОБСЯГ РЕАЛІЗОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ (РОБІТ, ПОСЛУГ) (объем реализованной продукции (работ, услуг); volume of products (works, services) sold) – економічний показник, що визначається за ціною продажу відвантаженої за межі підприємства готової продукції (виконаних робіт, послуг), зазначеною в документах, оформлених як підстава для розрахунку з покупцями (замовниками) (включаючи продукцію (роботи, послуги) за бартерним контрактом), за винятком непрямих податків (ПДВ, акцизного збору тощо). До О.р.п. включають усі витрати (транспортні, пакувальні та ін.), що мають бути відшкодовані покупцем, навіть якщо вони в рахунках до оплати вказані окремо. До складу О.р.п. не включаються отримані субсидії на виробництво, ПДВ та акцизний збір.

ОБСЯГ СУКУПНОСТІ СТАТИСТИЧНОЇ (объем совокупности статистической; population size) – кількість елементів, множина яких утворює досліджувану сукупність статистичну, або кількість одиниць сукупності (див. *Одиниця сукупності*).

ОБСЯГ ФІНАНСУВАННЯ ВИТРАТ НА ВИКОНАННЯ НАУКОВИХ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ РОБІТ (объем финансирования расходов на выполнение научных и научно-технических работ; amount of financing for scientific and technical research) – сума коштів, що надійшли на рахунок організації (підприємства) протягом звітного року з усіх джерел (бюджету, коштів вітчизняних та іноземних замовників, власних коштів тощо) на

виконання наукових та науково-технічних робіт.

ОБСЯГИ ВИВІЛЬНЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ З ЕКОНОМІЧНИХ ПРИЧИН (объёмы высвобождения работников по экономическим причинам; number of employees, dismissed for economic reasons) – кількість осіб, вивільнених за ініціативою адміністрації підприємств, установ та організацій у зв'язку з реорганізацією, ліквідацією виробництва, скороченням штату тощо.

ОБСЯГИ ІНВЕСТИЦІЙ В ОСНОВНИЙ КАПІТАЛ (КАПІТАЛЬНИХ ВКЛАДЕНЬ) (объёмы инвестиций в основной капитал (капитальных вложений); volume of investments to fixed capital (capital investments)) – витрати на капітальне будівництво (нове будівництво, реконструкцію, розширення та технічне пероснащення підприємств усіх видів економічної діяльності, витрати на будівництво об'єктів житлово-цивільного призначення); витрати на придбання машин та обладнання без здійснення капітального будівництва. До інвестицій в основний капітал приватних підприємств і організацій включені кошти населення на будівництво власних житлових будинків з надвірними господарськими будівлями.

ОБЧИСЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ПЕРСПЕКТИВНЕ (исчисление населения перспективное; perspective calculation of the population) – перспективний розрахунок чисельності та складу населення, розрахунок очікуваної чисельності та статеві-вікового складу населення держави та / або її частини. Компонентами розрахунку є фактичний статево-віковий склад населення на початок аналізованого періоду, існуючі чи передбачувані фактичні рівні народжуваності та смертності й тенденції міграції населення. О.н.п. проводиться методом компонентів: шляхом пересування за віком визначається, скільки залишається живими в кожному віці з числа тих, хто живе, на рік початку періоду, а за даними про число жінок репродуктивного віку і віковими показниками народжуваності – числа майбутніх народжень. При О.н.п. для окремих територій також ураховують очікуваний міграційний приріст населення. Розрахунок проводиться рік за роком на 10–15 років уперед, зазвичай у декількох варіантах, що відповідають різним гіпотезам про зміни в майбутньому компонентів розрахунку. Достовірність О.н.п. залежить від наближеності до дійсності оцінок очікуваних у майбутньому

значень кожного з цих компонентів (див. також *Прогноз демографічний*).

ОВДОВІННЯ (овдовение; widowhood) – припинення шлюбу через смерть чоловіка або дружини, в результаті чого виникає зміна шлюбного стану заміжньої жінки або одруженого чоловіка. У демографії розглядається, поряд з розлучуваністю, як процес, що спричиняє припинення шлюбів у когорті та, відповідно, як один з компонентів відтворення населення та сімей. Вивчення О. тісно пов'язане з вивченням смертності. На відміну від інших процесів, частота О. визначається рівнем смертності осіб іншої статі; число овдовілих за рік жінок дорівнює числу померлих одружених чоловіків (і навпаки). Рівень О. вимірюється коефіцієнтом О., що для кожної статі дорівнює коефіцієнту смертності осіб іншої статі, які перебували у шлюбі. Він залежить від структури смертності та відрізняється для чоловіків і жінок. Найбільш поширений показник – спеціальний коефіцієнт О., що обчислюється співвідношення числа випадків О. серед осіб однієї статі до середнього числа осіб цієї статі, які перебувають у шлюбі. В умовах моногамного шлюбу спеціальний коефіцієнт О. осіб однієї статі дорівнює спеціальному коефіцієнту смертності осіб іншої статі, які перебували у шлюбі. Як правило, спеціальний коефіцієнт О. чоловіків нижчий, ніж у жінок унаслідок вищого рівня смертності чоловіків у більшості з вікових груп.

Важлива характеристика О. – ймовірність О., що є основним показником таблиць овдовіння. Ймовірність О. для жінок, як правило, вища, ніж для чоловіків. Зі зниженням смертності ризик О. в покоління віддаляється в часі, однак не скорочується. За відсутності заборони на повторні шлюби поширення О. приводить до зростання числа випадків взяття шлюбу впродовж життя. Смертність овдовілих зазвичай вища, ніж тих, хто перебуває у шлюбі. Джерелом інформації про О. є дані поточного обліку смертей (за шлюбним станом померлих), матеріали переписів населення та спеціальних обстежень сімей.

ОГІВА (огива; ogive) – графічне зображення рядів розподілу за накопиченими частотами. О. будується аналогічно до кумуляти, але на вісь абсцис наносять кумулятивні висхідні та низхідні частоти або частки, а на вісь ординат – межі інтервалів досліджуваного інтервального ряду розподілу. Тому О. має властивості кумуляти, за її допомогою можна графічно ви-

значити число одиниць певної сукупності або встановити, яка їх частка не перевищує певного значення групувальної ознаки, а також значення різних видів квантилів. Цей вид кумулятивних діаграм був уперше запропонований англійським статистиком Ф. Гальтоном, тому її ще називають огівною Гальтона.

ОДИНИЦІ ВИРОБНИЧІ (єдиници производственные; production units) – інституційні одиниці, що розглядаються як окремі одиниці класифікації та виробляють різні види товарів (послуг) у складі одиниць, зайнятих основним видом діяльності.

ОДИНИЦІ ВИХІДНІ (єдиници исходные; initial units) – одиниці, що отримують на першому етапі (ступені) побудови вибірки багатоступінчастої.

ОДИНИЦІ НЕТИПОВІ (єдиници нетипичные; atypical units) – одиниці спостереження, для яких значення цільової ознаки перевищує рівень порога, встановленого для певної сукупності законодавчо або експертним шляхом, виходячи зі співвідношення цільової ознаки та змінної стратифікації.

ОДИНИЦІ УМОВНО-НАТУРАЛЬНІ (єдиници условно-натуральные; conventional natural units) – одиниці вимірювання, що використовують у разі потреби звести воедино обсяги явища з рівним ступенем прояву споживчої властивості. Перерахунок в умовні одиниці здійснюють за допомогою спеціальних коефіцієнтів-сумірників.

ОДИНИЦЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА (єдиница административно-территориальная; administrative-territorial unit) – компактна частина єдиної території України, що є просторовою основою для організації та діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. О.а.т. в Україні – область, район, місто, район у місті, селище, село.

ОДИНИЦЯ ВИБІРКИ (єдиница выборки; sample unit) – одиниця відбору, що увійшла до складу вибірки.

ОДИНИЦЯ ВИМІРЮВАННЯ (єдиница измерения; unit of measurement) – умовна величина, яку прийнято за основу при вимірюванні, визначенні однорідних з нею величин.

ОДИНИЦЯ ВІДБОРУ (єдиница отбора; sampling unit) – одне з основних понять вибірково-

го методу, складовий елемент (єдиниця) сукупності генеральної чи їх група (кластер, серія, природні групи одиниць спостереження (будинки, квартири)), які послідовно відбирають при формуванні вибіркової сукупності. О.в. за своїми розмірами не повинна бути меншою за одиницю спостереження, оскільки це призводить до систематичної похибки репрезентативності.

ОДИНИЦЯ ГОМОГЕННОГО ВИРОБНИЦТВА (єдиница гомогенного производства; unit of homogeneous production (UHP)) – виробнича одиниця, що характеризується одним видом діяльності. О.г.в. може відповідати інституційній одиниці або бути її частиною, але не може бути частиною двох різних інституційних одиниць.

ОДИНИЦЯ ЗВІТНА (єдиница отчётная; reporting unit) – 1) первинний елемент об'єкта, що є носієм ознак, які підлягають реєстрації; 2) одиниця спостереження статистичного, про яку отримують звітні дані за затвердженими в установленому порядку формами; 3) джерело інформації, тобто елемент сукупності, від якого мають одержати відомості про одиниці спостереження. Якщо елемент об'єкта спостереження є одночасно і носієм ознак, що підлягають реєстрації та джерелом одержання інформації, то одиниця спостереження і О.з. збігаються (див. *Одиниця спостереження*). У системі статистичної звітності основними О.з. є підприємства, установи, організації, фізичні особи та ін.

ОДИНИЦЯ ІНСТИТУЦІЙНА (єдиница институциональная; institutional unit) – статистична одиниця, що використовується для складання національних рахунків. У всіх інституційних секторах, крім сектору домашніх господарств, інституційна одиниця ідентична статистичній одиниці “підприємство”. О.і. має центр економічного інтересу і є резидентом країни, коли з певної місцевості в межах економічної території країни ця одиниця здійснює або має намір здійснювати економічну діяльність та операції у значних обсягах за тривалий період часу (сім'я, юридичні особи, їх об'єднання, уряд). Одиниця вважається інституційною у тому разі, коли вона має право автономності прийняття рішення у виконанні основної функції та веде повну систему звітності й бухгалтерського обліку, тобто самостійно розпоряджається активами, бере на себе зобов'язання, від власного імені вступає в майнові та немайнові

права, цілком відповідає за прийняті рішення та їх виконання.

ОДИНИЦЯ КАЛЬКУЛЯЦІЙНА (єдиница калькуляционная; calculation unit) – натуральний вимірник об'єкта калькулювання.

ОДИНИЦЯ КЛАСТЕРНА ВИБІРКОВА (СЕРІЯ) (єдиница кластерная выборочная (серия); sample cluster unit) – група елементів, яку в процесі формування вибірки вважають однією одиницею. У простому випадку елементи, що складають кластер (серію) або входять до вибірки як група, або не входять до неї взагалі. Наприклад, якщо кластером є всі квартири в житловому кварталі міста, то квартири з цього кварталу або входять до вибірки, або ні, залежно від того, виявився відібраним цей квартал чи ні.

ОДИНИЦЯ МІСЦЕВА (єдиница местная; local unit) – підрозділ (або частина) підприємства (філія, представництво, відділення та ін.), що розташований на топографічно відокремленій території та займається одним (або декількома) видами економічної діяльності. О.м. може бути завод, фабрика, житлово-комунальна контора, транспортна база, будівельний майданчик, цех, магазин, їдальня, дитячий садок тощо, які входять до складу підприємства, що звітує, але мають право вести відокремлено господарську діяльність, і на яких працює (можливо, не повний робочий день) хоча б один працівник цього підприємства (з урахуванням засновника або власника). Вважаються О.м. також офіси, апарати управління, що територіально відокремлені від підприємств, навіть у разі відсутності працівників (штатних та позаштатних) за їх місцезнаходженням.

ОДИНИЦЯ ОБЛІКУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ (єдиница учета перевозки пассажиров; accounting unit of passenger transportation) у статистиці транспорту – пасажиропоїздка.

ОДИНИЦЯ ПЕНСІЙНИХ АКТИВІВ НАКОПИЧУВАЛЬНОГО ФОНДУ (єдиница пенсионных активов Накопительного фонда; unit of pension assets of Accumulation fund) – одиниця вимірювання загальної вартості пенсійних активів Накопичувального фонду, що накопичені та обліковуються на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи. О.п.а.н.ф. застосовується для визначення вартості пенсійних активів на момент їх оцінки.

ОДИНИЦЯ СПОСТЕРЕЖЕННЯ (єдиница наблюдения; observation unit) – первинна одиниця, що є носієм ознак одиниць сукупності, які фіксуються при спостереженні. Вибір О.с. залежить від мети та конкретних умов проведення спостереження. Чітке визначення О.с. дозволяє правильно визначити об'єкт статистичного спостереження. Наприклад, під час перепису населення одиницею спостереження є окрема людина, і в цьому випадку О.с. збігається з одиницею сукупності – носієм ознак, що підлягають реєстрації. У статистиці підприємств, де аналізується виробнича система, існують такі типи статистичних О.с. (носіїв інформації): група підприємств, підприємство, одиниця виду діяльності, місцева одиниця виду діяльності. Так, у разі перепису промислового устаткування одиницею спостереження буде окреме підприємство, від якого отримуватимуть відомості про одиницю сукупності – устаткування.

ОДИНИЦЯ СТАТИСТИЧНА (єдиница статистическая; statistical unit) – одиниця, що визначається за трьома групами критеріїв: 1) правовий, інституційний, обліковий та організаційний; 2) географічний; 3) економічної діяльності. Для визначення О.с., які є представницькими для економіки, необхідно застосовувати правовий та / або інституційний критерії. В окремих випадках, коли юридично відокремлені одиниці не мають достатньої організаційної автономності, вони мають бути згруповані. Для визначення окремих типів О.с. також необхідно застосовувати обліковий та організаційний критерії. За географічним критерієм розрізняють місцевий, регіональний, національний, міжнаціональний (що визначається групою країн, наприклад ЄС) та світовий рівні одиниць. Економічна діяльність визначається відповідно до Класифікації видів економічної діяльності (див. *Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД)*).

ОДИНИЦЯ СТАТИСТИЧНОГО ОБЛІКУ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ (єдиница статистического учета перевозки грузов; unit of statistical survey of freight traffic) – відправка партії вантажів, що оформлюється окремим документом перевезення (дорожня відомість). Перевезення вантажів враховується на момент відправлення та на момент прибуття. Моментом відправлення вважається дата прийняття вантажу до перевезення від відправника. Моментом прибуття вважається дата видачі вантажу одержувачу або здача вантажу іноземній за-

лізниці, морському, автомобільному транспорту тощо. Щодо відправлень, пов'язаних з перевантаженням з однієї колії на іншу, моментом відправлення вважається дата прийняття вантажу з іншої колії, а моментом прибуття вантажу – дата здачі вантажу на іншу колію. До вартості перевезення вантажів включаються платежі від вантажних перевезень, отримані транспортними підприємствами, включаючи виручку від чартерів транспортних засобів з екіпажем (для перевезення вантажів).

ОДИНИЦЯ СУКУПНОСТІ (СТАТИСТИЧНОЇ) (единица совокупности (статистической); unit of population (statistical)). Див. *Одиниця спостереження*.

ОДИНОКИЙ, ОДИНАК (одинокий, одиночка; single, unmarried person) – самотня людина, яка живе поза сім'єю. Одна з категорій сімейного стану. Інколи О. неправильно називають всіх, хто не брав шлюб, але поняття "О." характеризує становище людини щодо сім'ї, а не його шлюбний стан. Зміст поняття залежить від прийнятого під час перепису населення (обстеження) визначення сім'ї чи домогосподарства. У радянських переписах населення одинаками вважались особи, які не перебувають у шлюбі, не мають сім'ї чи не підтримують з нею регулярного матеріального зв'язку. У переписах, що враховують домогосподарства, О. розглядаються як: 1) домогосподарства, що складаються з однієї особи; 2) елементи домогосподарств, до яких входять, крім того, одна чи декілька сімей; 3) одиниці у складі мешканців гуртожитків (колективних домогосподарств) (див. *Склад населення сімейний*). Поряд з О. розглядаються також члени сім'ї, які живуть окремо, тобто особи, які живуть поза сім'єю, але мають з нею спільний бюджет або підтримують регулярний матеріальний зв'язок.

ОДНОЛІТКИ (сверстники; coevals) – особи однакового віку. У демографічному аналізі розглядається сукупність О., які мають однаковий точний вік чи знаходяться в інтервалі віку (річному чи п'ятирічному). Чисельність О. для послідовних значень точного віку відповідає чисельності перших сукупностей тих, хто живе (див. *Сукупності демографічні*). Вони не можуть бути отримані під час перепису населення (обстеження), що був проведений станом на певний момент, і тому обчислюються розрахунковим шляхом.

При поздовжньому аналізі розглядаються О., які належать до одного реального покоління (наприклад, жінки шлюбних когорт чи когорт за роком народження), і число демографічних подій, що відбулися в цьому поколінні до того чи іншого віку (число народжених ними дітей). Ці дані отримують ретроспективно за даними анамнестичних методів обстежень. Порівняння однойменних процесів для О. в різних поколіннях характеризує зміни відповідного демографічного процесу від одного покоління до іншого. Поняття "О." інколи поширюють на всіх осіб не тільки однакового віку, але й однакової тривалості перебування в деякому демографічному стані (див. *Ровесники*).

ОЗНАКА (признак; feature, characteristic) – 1) у розпізнаванні образів – одне з вимірювань образу або результат математичного перетворення таких вимірювань; часто в дистанційному зондуванні це вимірювання відображальної здатності в одному каналі датчика. Кількість О., що належать до образу, визначає його розмірність; 2) статистичний еквівалент властивостей, притаманних елементам сукупності. Кожний елемент сукупності характеризується багатьма О., значення яких змінюються від елемента до елемента або від одного періоду до іншого. О. є оцінкою властивостей досліджуваного явища; 3) властивість, що відображає сутність, характер та особливість одиниці сукупності. О., що набуває в межах сукупності різних значень, називається варіуючою (змінною), а змінність, коливання О. – варіацією.

ОЗНАКА БАГАТОВИМІРНА (признак многомерный; multivariate characteristic) – p -вимірний вектор $X = (x_1, \dots, x_p)^T$ ознак (змінних), X_1, X_2, \dots, X_p серед яких можуть бути: кількісні, що скалярно вимірюють у певній шкалі ступінь прояву досліджуваної властивості об'єкта; порядкові, що дозволяють впорядкувати аналізовані об'єкти за ступенем прояву в них досліджуваної властивості; класифікаційні (чи номінальні), які дозволяють розбити досліджувану сукупність об'єктів на однорідні класи, що не піддаються впорядкуванню. Результати вимірювання цих показників $X_i = (x_{1i}, \dots, x_{pi})^T, i = 1, n$ на кожному з n об'єктів досліджуваної сукупності утворюють послідовність багатовимірних спостережень або вихідний масив багатовимірних даних для проведення аналізу статистичного багатовимірного.

ОЗНАКА ГРУПУВАЛЬНА (признак группировочный; grouping characteristic) – ознака, покладена в основу групування (див. *Групування, Метод групувань*). О.г. значною мірою визначає результати групування і висновки, зроблені на його основі. Групування одиниць сукупності за однією О.г. називається простим групуванням. Якщо групи, утворені за однією О.г., можна поділити на підгрупи за іншою ознакою, а ті, у свою чергу, за третьою ознакою, отримаємо комбінаційне групування. О.г. поділяють на види: якісні (атрибутивні), кількісні, простору і часу, типологічні, структурні, аналітичні.

ОЗНАКА ДИСКРЕТНА (признак дискретный; discrete characteristic) – кількісна ознака, що набуває лише скінчену кількість значень. Як правило, вони виникають у результаті лічби (кількість суб'єктів діяльності, чисельність акціонерів, кількість членів домогосподарств тощо).

ОЗНАКА КІЛЬКІСНА (признак количественный; quantitative characteristic) – ознака, що має числове вираження і може бути дискретною та неперервною (інтервальною). Дискретна ознака – це ознака, що приймає тільки скінченну кількість значень, наприклад, кількість дітей у сім'ї. Неперервні ознаки приймають будь-які значення у визначених межах, виражаються цілими чи дробовими числами, реєструються з визначеним ступенем точності.

ОЗНАКА НЕПЕРЕРВНА (ІНТЕРВАЛЬНА) (признак непрерывный (интервальный); continuous characteristic) – кількісна ознака, що може набувати будь-яких значень у межах діапазону варіації (сума сплачених дивідендів, кредитна процентна ставка, термін перерви в роботі).

ОЗНАКА ОСНОВНА (признак главный; basic attribute) – ознака окремої складової метада-них, що потребує деталізації. Категорії О.о.:

– розпізнавальні ознаки (застосовуються для розпізнавання елемента даних);

– описові ознаки (описують семантичні аспекти елемента даних. Ці ознаки можна встановити за характеристиками елементів даних, об'єктами чи сутністю);

– відносні ознаки (описують зв'язки між елементами даних та / або зв'язки між елементами даних і класифікаційними схемами, поняттями елементів даних, об'єктами чи сутністю);

– репрезентативні ознаки (описують репрезентативні аспекти елемента даних);

– адміністративні ознаки (описують аспекти управління та контролю елемента даних).

ОЗНАКА РЕЗУЛЬТАТИВНА (признак результирующий; resulting characteristic) – ознака, на яку впливає інша, пов'язана з нею певною залежністю, факторна ознака. Характеризує наслідок зв'язку між соціально-економічними явищами.

ОЗНАКА ФАКТОРНА (ФАКТОР) (признак факторный (фактор); factor characteristic (factor)) – ознака, що впливає на іншу, пов'язану з нею результативну ознаку (залежну ознаку), та зумовлює її зміну – варіацію. Характеризує причини та умови зв'язку між соціально-економічними явищами.

ОЗНАКА ЯКІСНА (ОПИСОВА, АТРИБУТИВНА) (признак качественный (описательный, атрибутивный); attributive (discriptive) characteristic) – ознака, що характеризує якість, властивість досліджуваного явища і виражена словесно (стать, освіта, професія тощо).

ОКЛАД ПОСАДОВИЙ (оклад должностной; official salary) – розмір місячної заробітної плати керівників, професіоналів, фахівців і технічних службовців, визначений відповідно до їх посади. Основою О.п. є мінімальна тарифна ставка. Для встановлення О.п. на підприємствах широко застосовуються коефіцієнти співвідношення місячних О.п. зазначених категорій працівників і мінімальної заробітної плати. З огляду на індивідуальні особливості працівника і фінансові можливості підприємства коефіцієнти мають мінімальні й максимальні межі за кожною посадою. О.п. встановлює власник або уповноважений ним орган відповідно до посади та кваліфікації працівника. За результатами атестації власник або уповноважений ним орган має право змінювати О.п. у межах затверджених мінімальних і максимальних окладів на відповідній посаді. Різновидом схеми О.п., що застосовується на підприємстві, є штатний розпис.

ОКРУГЛЕННЯ ВІКУ (округление возраста; age rounding) – вказування особами при описуванні замість дійсного віку числа років, число років, що закінчується на 0 або на 5 (наприклад, 70 років замість фактичних 68 чи 72). О.в. є найбільш поширеною формою викривлення віку. Можливе округлення і року народження

(наприклад, 1900 р. замість 1901 р. чи 1899 р.). О.в. призводить до перебільшення чисельності населення в “круглому” віці за рахунок сусіднього віку чи до так званої вікової акумуляції. О.в. може бути спричинене тим, що людина або не знала, або забула рік свого народження, а також тим, що вона рідко надає відомості щодо свого віку. Щоб уникнути О.в. необхідно використовувати таке формулювання запитання, що забезпечує зазначення точного віку, а також проводити роз’яснювальну роботу серед населення.

ОМОЛОДЖУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНЕ (омоложение демографическое; demographic rejuvenation) – збільшення частки дітей (0–14 років) чи молодих людей у загальній чисельності населення. Основними факторами О.д. можуть бути зростання народжуваності та скорочення смертності немовлят і дитячої смертності. Враховуючи еволюцію демографічних процесів у різних країнах, що описується концепцією демографічного переходу, у теперішній час процес О.д. має, як правило, тимчасовий характер, після чого проявляється загальна закономірність зміни вікової структури – демографічне старіння. Для окремих регіонів О.д. може бути викликано інтенсивною імміграцією молодих людей.

ООНОВЛЕННЯ ВИБІРКИ (АКТУАЛІЗАЦІЯ) (обновление выборки (актуализация); sample renovation (refreshing, renewal)) – періодична ротація у вибірці певної кількості одиниць обстеження. Наукове обґрунтування та правильний вибір основи – перша передумова забезпечення репрезентативності результатів вибіркового спостереження. “Старіння” основи вибірки за період між моментами її побудови і використання може призводити до похибок у результатах, тому актуалізація основи вибірки проводиться через визначені проміжки часу (наприклад, станом на початок року).

ООНОВЛЕННЯ КАРТИ (обновление карты; map revision) – приведення змісту карти відповідно до сучасного стану зображеної на цій карті території шляхом перескладання і видання нової карти.

ООНОВЛЮВАНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ (обновление продукции; renovation of production) – показник, що відображає частку нової продукції у загальному обсязі продажу.

ОПЕРАТОР ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ (оператор телекоммуникаций; telecommunications

operator) – суб’єкт господарювання, який має право на здійснення діяльності у сфері телекомунікацій із правом на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж.

ОПЕРАТОР ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ МОНОПОЛЬНИЙ ДОМІНУЮЧИЙ (оператор телекоммуникаций монополичный доминирующий; monopolistic dominating operator of telecommunications) – оператор, який відповідно до законодавства України займає монопольне (домінуюче) становище на ринку певних телекомунікаційних послуг на території держави чи певного регіону.

ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ ФОНДОВІ (операции банков фондовые; stock exchange transactions) – операції банків з цінними паперами, зокрема: кредитування під заставу цінних паперів, купівля банком цінних паперів за власні кошти, купівля і продаж цінних паперів на фондовому ринку за дорученням і за кошти клієнтів, розпорядження цінними паперами клієнтів за їх дорученням.

ОПЕРАЦІЇ ДОВІРЧІ (операции доверительные; trust operations) – послуги, які довіроче товариство надає довірцелям майна.

ОПЕРАЦІЇ КАЗНАЧЕЙСЬКІ (операции казначейские; treasury transactions) – операції, пов’язані з інструментами, що використовуються комерційним банком для розміщення надлишків своїх грошових коштів та власного рефінансування. До казначейських інструментів належать: готівкові кошти, монетарні дорогоцінні метали, цінні папери, що рефінансуються Національним банком України, кошти комерційних банків у Національному банку України, кошти Національного банку України в комерційному банку.

ОПЕРАЦІЇ “НЕВИДИМИ” (операции “невидимые”; “invisible” operations) – операції, відображені на статтях платіжного балансу, що не належать ні до експорту, ні до імпорту товарів і відображають, зокрема, фрахт, страхування, відсотки, дивіденди, цінні папери, кредити, репарації, ліцензії, патенти, приватні й державні перекази тощо.

ОПЕРАЦІЇ НЕГРОШОВІ (операции неденежные; noncash transaction) – операції, що не потребують використання грошових коштів та їх еквівалентів.

ОПЕРАЦІЇ (РОЗРАХУНКИ) МІЖБАНКІВСЬКІ (операции (расчеты) межбанковские;

interbank operations (accounts)) – система здійснення і регулювання платежів за грошовими вимогами і зобов'язаннями, що виникають між банківськими установами у процесі їх діяльності. До міжбанківських інструментів належать операції між комерційними банками: кореспондентські рахунки, депозити до запитання та строкові депозити, кредити, фінансовий лізинг тощо.

ОПЕРАЦІЇ РОЗРАХУНКОВІ БАНКІВСЬКІ (операції расчетные банковские; clearance bank operations) – рух грошей на банківських рахунках, що здійснюється згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону привели до зміни права власності на активи.

ОПЕРАЦІЇ СТРАХОВІ (операції страховые; insurance operations) – сукупність усіх видів діяльності страхових організацій, безпосередньо пов'язаних з обов'язковим чи добровільним страхуванням.

ОПЕРАЦІЯ АГЕНТСЬКА (операція агентская; agent's operation) – здійснювана агентом операція, пов'язана з виконанням агентських послуг, найчастіше – з продажем чи купівлею товарів і послуг за дорученням клієнта, якого представляє агент.

ОПЕРАЦІЯ АРБИТРАЖНА (операція арбитражная; arbitrage operation) – біржова операція, джерелом отримання додаткового прибутку за якою є різниця в цінах на один і той самий товар на різних біржах чи з різними термінами поставок, а також заміна одних акцій на інші. Розрізняють такі О.а.: валютні – операції, що дають змогу отримати прибуток за рахунок різниці курсів валют на певний момент (прості – в курсах однієї валюти, складні – в курсах кількох валют); процентні – операції, прибуток за якими отримують за рахунок різниці процентних ставок на ринках капіталів; товарні – операції, здійснювані з метою отримання прибутку від різниці в цінах на товарних ринках; фондові – операції одночасних купівлі та продажу цінних паперів за різними курсами, одночасного укладання угод на біржовому та позабіржовому ринках, на біржових ринках різних країн чи регіонів, угод, що враховують різницю між курсами бірж через відмінність часових поясів, а також купівля права підписки на цінні папери чи конвертацію цінних паперів з їх одночасним продажем.

За видом одержуваного доходу розрізняють дивідендні та дисконтні О.а.

ОПЕРАЦІЯ (ВІДПОВІДНО ДО КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО РАХІВНИЦТВА) (операция (в соответствии с концепцией национального счетоводства); operation (according to the concept of national accounting))

– економічна дія, що здійснюється за взаємним погодженням між інституційними одиницями. О. розглядається як обмін економічної вартістю між інституційними одиницями, або добровільна передача (трансферт) однією одиницею певної кількості економічної вартості без відповідного еквівалентного трансферту. Деякі економічні дії, що здійснюються тільки однією економічною одиницею, також розглядаються як О. (приріст основного капіталу для власного споживання). Не всі економічні потоки є О. Більшість О. в сучасних ринкових економіках є грошовими і відбуваються між різними інституційними одиницями.

Основна класифікація О. та інших потоків СНР призначена для систематичного використання в рахунках і таблицях центральної структури і перехресно класифікується з інституційними секторами, галузями і продуктами, а також категоріями за цільовим призначенням. Усі економічні О. в СНР поділяються на 4 групи:

1. О. з товарами і послугами, характеризують походження (внутрішня продукція або імпорт) і використання (проміжне споживання, кінцеве споживання, капіталотворення чи експорт) товарів та послуг. Термін “продукти” використовується як синонім до понять “товари” і “послуги”.
2. О. з розподілу, що складаються з О., за допомогою яких додана вартість, створена у процесі виробництва, розподіляється між робочою силою, капіталом та урядом, а також О., пов'язаних з перерозподілом доходів і багатства (податки з прибутків та майна й інші трансферти). За методологією СНР виділяють поточні та капітальні трансферти. Останні призначені для перерозподілу накопичень або багатства, а не доходу.
3. О. з фінансовими інструментами (або фінансові операції), стосуються чистого придбання фінансових активів або чистого сальдо прийнятих зобов'язань за кожним видом фінансового інструменту.
4. Інші О. та інші економічні потоки, що характеризують нагромадження, охоплюють не враховані раніше операції й інші економічні пото-

ки, які змінюють кількість або вартість активів і зобов'язань (споживання основного капіталу, відкриття або вичерпання корисних копалин чи передавання інших природних активів для здійснення економічної діяльності тощо).

ОПЕРАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКА (операція хозяйственная; business transaction) – дія або подія, що викликає зміни у структурі активів та зобов'язань, власному капіталі підприємства.

ОПЕРАЦІЯ КОМЕРЦІЙНА (операція коммерческая; commercial transaction) у вузькому значенні – торговельна операція купівлі-продажу; в широкому – будь-яка підприємницька операція.

ОПЕРАЦІЯ КОМІСІЙНА (операція комисионная; commission transaction) – торговельно-посередницька операція, здійснювана однією стороною (комісіонером) за дорученням іншої сторони (комітента) від свого імені, але за рахунок комітента. Взаємини між сторонами регулює договір комісії. Комісіонер, уклавши договір, отримує від комітента комісійну винагороду, величина якої встановлюється як певний відсоток від суми угоди або як різниця між ціною, визначеною комітентом, і ціною реалізації товару комісіонером.

ОПЕРАЦІЯ КРЕДИТНА (операція кредитная; credit operation) – договір щодо надання кредиту, що супроводжується записами за банківськими рахунками, з відповідним відображенням у балансах кредитора та позичальника. Дозволяє купівлю матеріальних цінностей і нематеріальних активів з відстроченням платежу, а також позику грошей з відстроченням її погашення. О.к. здійснюють у формі товарного, комерційного або фінансового кредиту.

ОПЕРАЦІЯ ЛІЗИНГОВА (ОРЕНДНА) (операція лизинговая (арендная); leasing (rent) transaction) – господарська операція фізичної або юридичної особи (орендодавця), що передбачає надання основних засобів чи землі у користування іншим фізичним або юридичним особам (орендарям) під процент і на певний термін. Операції з лізингу (оренди) цілісних майнових комплексів державних підприємств регулюються відповідним законодавством. О.л.(о.) здійснюють у формах оперативного лізингу (оренди), фінансового лізингу (оренди), зворотного лізингу (оренди), оренди землі та оренди житлових приміщень.

ОПЕРАЦІЯ ЛОМБАРДНА (операція ломбардная; pawn transaction) – операція фізичної або юридичної особи щодо отримання коштів під заставу товарів або валютних цінностей від юридичної особи, кваліфікованої згідно з законодавством України як фінансова установа. О.л. є різновидом кредиту під заставу.

ОПЕРАЦІЯ ПЕРЕОБЛІКОВА (операція переучетная; inventory transaction) – міжбанківська кредитна операція щодо переобліку комерційних векселів. Використовується банками для мобілізації коштів.

ОПЕРАЦІЯ ПОЗАРЕАЛІЗАЦІЙНА (операція внереализационная; non-sale operation) – будь-яка операція підприємства, безпосередньо не пов'язана з реалізацією продукції, робіт, послуг чи майна, включаючи основні засоби, нематеріальні активи, продукцію обслуговувального та допоміжного виробництва.

ОПЕРАЦІЯ ПОСЕРЕДНИЦЬКА (операція посредническая; intermediate transaction) – господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, який виступає як комісіонер у договорі комісії, консигнатор у консигнаційному договорі чи повірений у договорі доручення, за винятком довірчих операцій з грошовими коштами, цінними паперами, зокрема з приватизаційними майновими сертифікатами, операцій щодо випуску боргових зобов'язань та вимог і торгівлі ними, операцій щодо торгівлі валютними цінностями та іншими видами фінансових ресурсів, а також усіх видів банківських і страхових операцій.

ОПЕРАЦІЯ РЕПО (операція репо; repo transaction) – операція з цінними паперами, що складається з двох частин, але здійснюється за єдиною генеральною угодою між учасниками ринку щодо продажу (купівлі) цінних паперів на певний термін із зобов'язанням зворотної купівлі (продажу) у визначений термін або на вимогу однієї зі сторін за наперед погодженою ціною.

ОПЕРАЦІЯ ФІНАНСОВА (операція финансовая; financial transaction) – операція щодо залучення фінансових активів вкладника в депозит або інші види управління, а також торгівля фінансовими активами. Фінансовими вважаються операції з залучення депозитів (внесків, вкладів), страхування (перестраховування), видачі або передачі позик, кредитів, довірчого управління майном, фінансового лізингу, надання фінансових гарантій та зобов'язань,

торгівлі валютними цінностями, цінними паперами та іншими видами фінансових активів, випуску та торгівлі строковими біржовими контрактами, надання послуг, пов'язаних із внесенням платежів та грошовими переказами (включаючи видачу та інкасацію дебетових і кредитних карток, дорожніх, банківських і персональних чеків), ломбардних послуг, випуску та розповсюдження лотерей і проведення розіграшів, організації гри в рулетку та на ігрових автоматах з грошовими призами (ставки на результати матчів), букмекерська діяльність, надання банківських послуг тощо.

ОПЕРАЦІЯ ФІНАНСОВА БЕЗРИЗИКОВА (операція фінансовая безрисковая; riskless financial transaction) – фінансова операція, за якою відсутній реальний ризик втрати доходу чи капіталу й гарантоване отримання розрахункової реальної суми прибутку.

ОПЕРАЦІЯ ФОРВАРДНА (операція форвардная; forward transaction) – господарська операція суб'єкта підприємницької діяльності, що передбачає придбання (продаж) форвардної угоди, тобто зобов'язання придбати (продати) продукцію, цінні папери чи валютні цінності в певний час у майбутньому за ціною реалізації, зафіксованою на час укладання (придбання) форвардної угоди. При цьому покупець форвардної угоди має право відмовитись від її виконання лише за згодою іншої сторони цієї угоди – продавця.

ОПЕРАЦІЯ ФОРВАРДНА ВАЛЮТНА (операція форвардная валютная; forward currency transaction) – одна з основних операцій на валютній біржі. Передбачає поставку валюти в домовлений час за узгодженим на момент угоди курсом.

ОПЕРАЦІЯ Ф'ЮЧЕРСНА (операція фьючерсная; futures transaction) – строкова біржова угода щодо купівлі-продажу валюти, золота, сировинних товарів за фіксованою в момент укладання угоди ціною, але з виконанням операції через певний час (до 2–3 років).

ОПИС ВИНАХОДУ (описание изобретения; specification of an invention) – головна та невід'ємна частина заявки або охоронного документа на винахід. В описі та пояснюючих його графічних та / або інших матеріалах об'єкт винаходу (патенту) повинен бути викладений настільки повно та зрозуміло, щоб було видно його новизну та винахідницький рівень і за ними можна було або безпосередньо

використовувати винахід, або провести детальну розробку (конструктивну чи технологічну) об'єкта винаходу, необхідну для практичного використання. О.в. повинен завершитися однією або декількома вимогами (пунктами формули винаходу), які конкретно вказують та чітко характеризують об'єкт, що є предметом винаходу. Правове значення в О.в. має тільки його заключна частина – формула винаходу. Інші частини (розділи) О.в. слугують для пояснення формули винаходу та більш докладної інформації суспільству щодо досягнутого прогресу.

ОПИС ВІДКРИТТЯ (описание открытия; specification of a discovery) – основний документ заявки, що розкриває сутність наукового положення з обґрунтуванням його вірогідності. О.в. повинен містити такі основні розділи: назва відкриття, вступна частина, докази вірогідності, сфера наукового та практичного застосування, відомості про пріоритет, формула відкриття (див. *Формула відкриття*).

ОПИТУВАНИЙ (опрашиваемый; interviewee) – особа, яка надає відомості під час статистичного спостереження, що проводиться методом опитування (перепис населення, обстеження тощо) (див. *Респондент*).

ОПИТУВАННЯ (опрос; interview) – одне з основних джерел статистичних даних, що збираються в процесі статистичного спостереження, здійснюваного експедиційним шляхом, самореєстрацією, кореспондентським чи анкетним шляхами. Частіше О. – це несутільні спостереження думок, мотивів, оцінок, відомостей стосовно кожної одиниці спостереження, що реєструються зі слів опитуваного (респондента).

ОПИТУВАННЯ АНКЕТНЕ (опрос анкетный; questionnaire survey) – Див. *Анкетування*.

ОПИТУВАННЯ ЕКСПЕДИЦІЙНЕ (опрос экспедиционный; expeditionary survey) – реєстрація фактів спеціально підготовленими обліковцями з одночасною перевіркою точності реєстрації (переписи населення, переписи нових технологій тощо).

ОПИТУВАННЯ МЕТОДОМ САМОРЕЄСТРАЦІЇ (опрос путем саморегистрации; interview by self-enumeration) – опитування, за яким опитувальні бланки заповнюються самими опитуваними особами (див. також *Самообчислення*).

ОПЛАТА ПРАЦІ НАЙМАНИХ ПРАЦІВНИКІВ (оплата труда наемных работников; compensation of employees) – винагорода у грошовій або натуральній формі, що має бути виплачена роботодавцем найманому працівникові за роботу, виконану ним у звітному періоді, незалежно від того, є цей працівник резидентом чи нерезидентом. Оплата праці обчислюється на підставі нарахованих сум і містить фактичні та умовні внески на соціальне страхування.

ОПЛАТА ПРАЦІ НАТУРАЛЬНА (оплата труда натуральная; wage payments in kind) – передбачена колективним договором (як виняток) часткова виплата заробітної плати натурою (за цінами, не вище собівартості) у розмірі, що не перевищує 50% нарахованої за місяць, у тих галузях або за тими професіями, де така виплата, еквівалентна за вартістю оплаті праці у грошовому вираженні, є звичайною або бажаною для працівників, крім товарів, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України. О.п.н. найбільш характерна для сільського, лісового та рибного господарств, оскільки це може бути продукція власного виробництва, що не пройшла промислової переробки.

ОПОДАТКУВАННЯ (налогообложение; taxation) – порядок, пов'язаний із визначенням об'єкта оподаткування, обчисленням та сплатою (утриманням) податку.

ОПТИМАЛЬНІСТЬ ЗА ПАРЕТО (оптимальность по Парето; Pareto optimality) – один з найпоширеніших критеріїв оптимальності, призначений для того, щоб перевіряти, чи поліпшує запропонована зміна в економіці загальний рівень добробуту. Критерій Парето формулюється так: варто вважати, що будь-яка зміна, що нікому не заподіє збитків і приносить деяким людям користь (за їх власною оцінкою), є поліпшенням. Він застосовується при розв'язанні таких завдань, у яких оптимізація означає поліпшення одних показників за умови, що інші не погіршуються, а також таких, у яких реалізується композиційний підхід до побудови плану розвитку економічної системи, що враховує інтереси складових її підсистем (груп економічних об'єктів). Критерій О.П. не можна застосовувати у дуже поширених ситуаціях, коли економічний захід, що приносить користь одним, водночас завдає шкоди іншим.

ОПТИМІЗАЦІЯ БАГАТОКРИТЕРІАЛЬНА (оптимизация многокритериальная; multi-objective optimization) – 1) метод вирішення за-

вдань пошуку кращого (оптимального) рішення, що задовольнятиме декілька протилежних критеріїв; 2) відповідний розділ математичного програмування. Для вирішення задач О.б. потрібно їх формалізувати, що неминуче пов'язано з експертними оцінками як самих критеріїв, так і взаємин між ними. До способів вирішення багатокритеріальних задач належать: а) оптимізація одного критерію (визначеного найбільш важливим); інші при цьому відіграють роль додаткових обмежень; б) упорядкування заданої кількості критеріїв і послідовна оптимізація за кожним з них; в) зведення багатьох критеріїв до єдиного шляхом уведення апріорних (експертних) вагових коефіцієнтів для кожного з критеріїв (більш важливі критерії одержує більш високу вагу). Термін “багатокритеріальні задачі” часто ототожнюється з терміном “задачі векторної оптимізації”; однак простежується певна відмінність: в останньому випадку мова йде не про різні критерії системи, а про зіставлення однорідних критеріїв різних учасників. Не можна також ці терміни плутати з терміном “багатоекстремальні задачі”, для яких характерні не різні критерії, а наявність у цільовій функції не тільки глобального (можливо і не єдиного) екстремума, але й локальних екстремумів.

ОПУБЛІКУВАННЯ ДАНИХ (публикация данных; data publishing) – спосіб забезпечення доступу всіх зацікавлених осіб та установ до інформації чи даних. До прикладів різних форм О.д. належать: усні або письмові заяви, звіти, представлені громадським форумам, мас-медіа чи широкому загалу; опублікування офіційних бюлетенів, газет, звітів або окремих документів; представлення інформації на веб-сайті.

ОРГАН З ЕКОЛОГІЧНОЇ СЕРТИФІКАЦІЇ (орган по экологической сертификации; authority for ecological certification) – акредитований орган, що здійснює екосертифікацію за встановленою в Системі екологічної сертифікації процедурою.

ОРГАН ЗІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИЙ (орган по стандартизации национальный; National agency for standardization) – орган стандартизації, визнаний на національному рівні та який має право національного членства у відповідній міжнародній і регіональній організаціях зі стандартизації.

ОРГАН ФІНАНСОВИЙ МІСЦЕВИЙ (орган финансовый местный; local financial institu-

tion) – установа, що відповідно до законодавства України здійснює функції зі складання, виконання місцевих бюджетів, контролю за витратами коштів розпорядниками бюджетних коштів, а також інші функції, пов'язані з управлінням коштами місцевого бюджету.

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (органы государственного управления; public authorities) – усі резидентні інституційні одиниці, зайняті у сфері загального управління, регулювання і планування економіки, науково-дослідницької діяльності, охорони навколишнього середовища, підтримки правопорядку, оборони, а також у соціальній сфері з безкоштовного або пільгового обслуговування населення в галузі освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, культури та мистецтва, фізичної культури та спорту. До цього сектору належать: державні та муніципальні установи й організації, що перебувають на державному бюджеті; державні фонди соціального забезпечення та інші позабюджетні фонди.

Сектор О.д.у. складається з таких підсекторів: центральний уряд; регіональний уряд; місцеві органи управління; фонди соціального забезпечення та інші позабюджетні фонди.

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ (органы государственной статистики; state statistics bodies) – спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у галузі статистики та створювані ним органи, що підпорядковані йому або знаходяться у сфері його управління.

ОРГАНИ ЛІЦЕНЗУВАННЯ (органы лицензирования; licensing authorities) – органи виконавчої влади, визначені Кабінетом Міністрів України, або спеціально уповноважені виконавчі органи рад для ліцензування певних видів господарської діяльності.

ОРГАНИ МИТНІ (органы таможенные; customs authorities) – спеціально уповноважені органи виконавчої влади в галузі митної справи, на які, відповідно до Митного кодексу України та інших законів України, покладено безпосереднє здійснення митної справи.

ОРГАНИ СТЯГНЕННЯ (органы взыскания; penalty authorities) – податкові, митні та інші державні органи, яким, відповідно до законодавства, надано право стягнення до бюджету податків, зборів (обов'язкових платежів) та інших надходжень.

ОРГАНІЗАЦІЇ НЕКОМЕРЦІЙНІ (организации некоммерческие; nonprofit organizations) – інституційні одиниці – резиденти, зайняті наданням неринкових послуг домашнім господарствам безкоштовно або за економічно незначними цінами.

До зазначеного сектору входять організації, що не контролюються і не фінансуються державними установами. Їх доходи (ресурси) складаються з вільних внесків і дарувань населення (домашніх господарств) та з доходів від власності. Цей сектор у СНР розподілено на підсектори:

1. Суспільні та релігійні організації; створені для надання послуг їх членам, фінансуються за рахунок членських внесків. Це – професійні спілки, політичні партії, релігійні товариства, вільні спортивні товариства тощо.

2. Благодійні організації та фонди; надають товари та послуги домашнім господарствам на неринковій основі. Головним джерелом фінансування ресурсів є вільні внески у грошовій та натуральній формах.

3. Інші некомерційні організації; підрозділи підприємств, які надають соціально-культурні послуги працівникам цих підприємств та їх сім'ям. Вони розглядаються як О.н., які отримують кошти у вигляді трансфертів підприємств-засновника, наприклад відомчі помешкання, лікарні, поліклініки, клуби, стадіони тощо.

Як особливий тип некомерційних організацій перехідної економіки в системі національних рахунків розглядаються соціально-культурні підрозділи підприємств, що утримуються за рахунок основної діяльності та надають неринкові послуги працівникам цих підприємств (житлові, оздоровчі, медичні тощо).

ОРГАНІЗАЦІЇ НЕКОМЕРЦІЙНІ БЮДЖЕТНІ (организации некоммерческие бюджетные; nonprofit budget organizations) згідно з методологією СНР – підприємства, створені з метою виробництва товарів та послуг, статут яких не дозволяє їм бути джерелом прибутку або фінансової вигоди для одиниць, що їх засновують, контролюють або фінансують (фізичні особи, корпорації, держава).

Основними функціями державних бюджетних установ є надання неринкових товарів і послуг, перерозподіл доходу та неринкового виробництва. Відповідно до економічних функцій і джерел формування доходів, інституційні одиниці об'єднуються у сектори економіки: 1) нефінансові корпорації; 2) фінансові корпорації; 3) органи державного управління; 4) домашні

господарства; 5) некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства; 6) інший світ.

Перші 5 секторів складають національну економіку держави. Визначення межі між національною економікою та іншим світом здійснюється на основі понять “економічна територія держави”, “центр економічного інтересу”, “резиденти та нерезиденти”. Економічна територія держави – територія, що керується адміністративно урядом України, в межах якої можуть вільно рухатися люди, товари та гроші. Резиденти – одиниці (підприємства та фізичні особи), центр економічного інтересу яких знаходиться на території України, тобто які здійснюють або мають намір здійснювати свою діяльність на цій території тривалий час (рік і більше). Національна економіка охоплює діяльність резидентів незалежно від їх національної належності, громадянства тощо. Інший світ охоплює діяльність нерезидентів тою мірою, наскільки вона пов'язана з національною економікою. Сектор є сукупністю інституційних одиниць, тобто господарських одиниць, що мають схожі цілі, функції та джерела фінансування, які зумовлюють їх схожу економічну поведінку.

ОРГАНІЗАЦІЇ НЕКОМЕРЦІЙНІ (СЕКТОР “НЕКОМЕРЦІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЩО ОБСЛУГОВУЮТЬ ДОМАШНІ ГОСПОДАРСТВА” (НКОДГ) (організація некомерческіе (сектор некоммерческих организаций, которые обслуживают домашние хозяйства (НКОДХ)); nonprofit organizations) – сукупність усіх некомерційних організацій-резидентів, за винятком тих, що є ринковими виробниками, а також неринкових некомерційних організацій, які контролюються та в основному фінансуються органами державного управління.

Інституційні одиниці сектору НКОДГ надають неринкові товари та послуги домашнім господарствам без оплати або за цінами, що не мають економічного значення. Некомерційні організації створюються для надання послуг головним чином їхнім членам та для задоволення духовних або інших нематеріальних потреб громадян та фінансуються в основному за рахунок членських внесків.

Виділяють такі типи НКОДГ: політичні партії та інші громадські організації; благодійні організації і фонди; соціально-культурні підрозділи нефінансових і фінансових корпорацій.

ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА НЕПРОМИСЛОВІ (організація промислового підприємства некомерційного; non-industrial organizations of an industrial enterprise) – сукупність організаційно-виробничих підрозділів промислового підприємства, діяльність яких належить до інших видів економічної діяльності (наприклад, підсобне сільське господарство, будівельні організації, дитячі дошкільні заклади тощо).

ОРГАНІЗАЦІЙНА ІННОВАЦІЯ (організаційна інновація; organizational innovation) – Див. *Інновація організаційна*.

ОРГАНІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТОРІВ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ САМОРЕГУЛІВНА (організація адміністраторів негосударственных пенсионных фондов саморегулируемая; self-regulated organization of administrators of non-governmental pension funds) – неприбуткова організація (непідприємницьке товариство), що створюється з метою встановлення професійних стандартів діяльності з адміністрування недержавних пенсійних фондів, захисту та представлення інтересів своїх членів, а також учасників недержавних пенсійних фондів.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ МІЖНАРОДНА (організація по стандартизації Международная; International Organization for Standardization (ISO)) – орган стандартизації, визнаний на міжнародному рівні, членство в якому є доступним для відповідного національного органу кожної країни.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗІ СТАНДАРТИЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНА (організація по стандартизації региональная; regional organization for standardization) – орган стандартизації, визнаний на регіональному рівні, членство в якому є доступним для відповідного національного органу кожної країни у межах одного географічного, політичного чи економічного регіону.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВА (організація наукова; scientific organization) – організація (установа, підприємство), основною діяльністю якої є виконання наукових досліджень і розробок, або організація, що має у своєму складі підрозділи, основною діяльністю яких є виконання досліджень і розробок, незалежно від її належності до тієї чи іншої галузі економіки, організаційно-правової форми та форми власності. У практиці статистичного спостереження за виконанням наукових досліджень і розробок

як звітна одиниця завжди виступає організація (установа, підприємство), що знаходиться на самостійному балансі та користується правами юридичної особи. Якщо виконання наукових досліджень і розробок – основна діяльність організації, що звітує, то вона є як звітною одиницею, так і одиницею спостереження. В іншому випадку одиницею спостереження є спеціалізовані підрозділи, що входять до складу організації, основна функція яких – проведення наукових досліджень і розробок.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН) (Организация Объединенных Наций (ООН); United Nations (UN)) – міжнародна організація держав, створена з метою підтримки та укріплення миру, безпеки та розвитку співробітництва між державами. Устав ООН, попередньо розроблений на конференції в Думбартон-Оксе у 1944 р., набрав чинності з 24 жовтня 1945 р. Станом на 1 січня 2007 р. до складу ООН входило 192 держави. Головні органи ООН: Секретаріат, Рада безпеки, Генеральна асамблея ООН, Міжнародний суд, Рада з опіки, Економічна та соціальна рада та спеціалізовані установи: організації (ЮНЕСКО, ВООЗ, МОП та ін.) і програми та фонди (ЮНКТАД, ЮНІСЕФ та ін.).

ОРГАНІЗАЦІЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ (організація оплати труда; pay system; wage system) – один з найважливіших інструментів, що визначає взаємозв'язок міри праці та міри її оплати. Міру праці визначають кількісні та якісні її аспекти, а міру оплати – прожитковий рівень як вихідний її момент.

Організація заробітної плати на підприємстві – це система її диференціації і регулювання за категоріями персоналу залежно від складності виконуваних робіт, а також індивідуальних і колективних результатів праці при забезпеченні гарантованого заробітку за виконання норми праці. Головною вимогою до організації заробітної плати на підприємстві є забезпечення необхідного підвищення заробітної плати при зниженні її затрат на одиницю продукції, а також гарантованості виплати заробітної плати за рахунок результатів діяльності підприємства. Згідно з законом України “Про оплату праці”, О.о.п. здійснюється на підставі: законодавчих та інших нормативних актів; генеральної угоди на державному рівні; галузевих, регіональних угод; колективних договорів; трудових договорів. Суб'єктами О.о.п. є: органи державної влади та місцевого самоврядування; власники,

об'єднання власників або їх представницькі органи; працівники.

Спосіб формування заробітної плати кожне підприємство вибирає самостійно – або на основі тарифної системи, або на основі безтарифної системи оплати праці (за винятком організацій бюджетної сфери, в яких здійснюється державне регулювання оплати праці).

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ (організація труда; labour management) – спосіб сполучення безпосередніх виробників із засобами виробництва з метою створення сприятливих умов для одержання високих кінцевих соціально-економічних результатів. О.п. є об'єктивною необхідністю і невід'ємною частиною трудової діяльності людини та має сприяти вдосконаленню всіх процесів праці для досягнення найвищої ефективності суспільного виробництва. В умовах ринкової економіки на всіх рівнях управління можна окреслити економічні та соціально-психологічні завдання щодо поліпшення О.п.

О.п. на підприємствах, в окремих галузях виробництва здійснюється в конкретних формах, які залежать від таких основних чинників: рівня науково-технічного прогресу, системи організації виробництва; психологічних факторів і особливостей екологічного середовища; а також від низки чинників, зумовлених характером завдань, що вирішуються в різних ланках системи управління.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ МІЖНАРОДНА (організація труда Международная; International Labour Organization (ILO)). Див. *Міжнародна організація праці (МОП)*.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНИХ УЧАСНИКІВ ФОНДОВОГО РИНКУ САМОРЕГУЛІВНА (організація професіональних учасників фондового ринку саморегулируемая; self-regulated organization of stock market participants) – неприбуткове об'єднання учасників фондового ринку, що провадять професійну діяльність на фондовому ринку з торгівлі цінними паперами, управління активами інституційних інвесторів, депозитарну діяльність (діяльність реєстраторів та зберігачів), утворене відповідно до критеріїв та вимог, установлених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОЧОГО МІСЦЯ (організація рабочего места; work place arrangement) – система заходів щодо його планування,

оснащення засобами і предметами праці, розміщення у певному порядку, обслуговування й атестації (див. також *Місце робоче.*)

Планування робочого місця передбачає раціональне розміщення у просторі матеріальних елементів виробництва: устаткування, технологічного та організаційного оснащення (інструменту, пристроїв, допоміжних матеріалів, запасних частин, робочих меблів, освітлювальної апаратури, тари тощо), а також працівника.

Обслуговування робочих місць – це забезпечення їх протягом робочої зміни сировиною, матеріалами, заготівками, транспортними засобами, ремонтними послугами тощо.

Для забезпечення збалансованості між кількістю робочих місць і наявними трудовими ресурсами, раціональнішого використання резервів виробничого потенціалу та підвищення продуктивності праці застосовують атестацію і паспортизацію робочого місця. На основі проведеної атестації розробляється паспорт робочого місця, який містить комплекс вимог до О.р.м.

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОРЕГУЛІВНА (организация саморегулируемая; self-regulated organization) – неприбуткове об'єднання фінансових установ, створене з метою захисту інтересів своїх членів та інших учасників ринків фінансових послуг та якому делегуються відповідними державними органами, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, повноваження щодо розроблення і впровадження правил поведінки на ринках фінансових послуг та/або сертифікації фахівців ринку фінансових послуг. Законами України з питань регулювання ринків фінансових послуг можуть бути передбачені додаткові повноваження, що можуть делегуватися О.с.

ОРГАНІЗАЦІЯ СТРАХОВА (организация страховая; insurance company) – 1) юридична особа, виключним видом діяльності якої є страхування життя, яке має відповідну ліцензію, видану в порядку, встановленому законодавством, та здійснює страхування і виплату довічних пенсій; 2) страховик, який отримав ліцензію на страхування життя.

ОРЕНДА ОПЕРАТИВНА (аренда оперативная; operating lease) – господарська операція фізичної або юридичної особи, що передбачає передачу орендарю права користування основними засобами на строк, що не перевищує строку їх повної амортизації, з обов'язковим повер-

ненням цих основних засобів їх власнику після закінчення строку орендної угоди.

ОРЕНДА ФІНАНСОВА (аренда финансовая; financial lease) – 1) господарська операція фізичної або юридичної особи, що передбачає придбання орендодавцем на замовлення орендаря основних засобів з подальшою їх передачею у користування орендарю на строк, який не перевищує строку повної амортизації цих основних засобів, з обов'язковою подальшою передачею права власності на ці основні засоби орендарю; 2) оренда, що передбачає передачу орендарю всіх ризиків та вигод, пов'язаних з правом користування та володіння активом. Оренда вважається фінансовою за наявності хоча б однієї з наведених нижче ознак:

- орендар набуває права власності на орендований актив після закінчення строку оренди;
- орендар має можливість та намір придбати об'єкт оренди за ціною, нижчою за його справедливую вартість на дату придбання;
- строк оренди становить більшу частину строку корисного використання (експлуатації) об'єкта оренди;
- теперішня вартість мінімальних орендних платежів з початку строку оренди дорівнює або перевищує справедливую вартість об'єкта оренди.

ОРІЄНТИРИ МАСШТАБНІ (ориентиры масштабные; scale landmarks) – масштабна шкала, масштаб і масштабні знаки, що застосовуються для визначення на графіку розмірів геометричних та інших графічних знаків. Масштаб – умовна міра переведення числового значення статистичної величини у графічну і навпаки. Головна вимога при виборі О.м. – начітність і ясність отриманого графіка.

ОРІЄНТИРИ ПРОСТОРОВІ (ориентиры пространственные; spatial landmarks) – елементи графіка, що використовують для визначення порядку розміщення графічних знаків у його полі. Цей порядок визначається характером і особливостями статистичних даних, завданням аналізу й інтерпретації та задається певною системою координат.

ОСВІТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ТА ПІДГОТОВКА КАДРІВ (образование научно-техническое и подготовка кадров; scientific and technical education and personnel training) – діяльність, що включає спеціалізовану неуніверситетську вищу освіту та підготовку; вищу освіту та підготовку, що ведуть до університетського ступеня; аспірантського та подальше на-

вчання; організовану безперервну підготовку вчених та інженерів. Ці види діяльності відповідають 5-му та 6-му рівням О.н.-т.п.к., згідно з Міжнародною стандартною класифікацією освіти ISCED97.

ОСВОЄННЯ ІНВЕСТИЦІЙ (освоение инвестиций; investments development) – використання коштів (розпорядження коштами), що вкладені в основні засоби, відображаються як обсяги інвестицій, спрямовані на будівництво, що здійснюється як господарським, так і підприємним способом, на устаткування, що підлягає монтажу в процесі будівництва, а також на придбання або виготовлення власними силами матеріальних активів, облік яких ведеться за класифікаційними групами, згідно з Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку; коштів, вкладених у нематеріальні активи, що відображаються як обсяги інвестицій, спрямовані на придбання або створення власними силами активів, а саме: прав користування природними ресурсами (надрами, геологічною та іншою інформацією про природне середовище), майном (земельною ділянкою, будівлею), прав на знаки для товарів і послуг (товарні знаки, фірмові назви), на об'єкти промислової власності (винагороди, патенти, ліцензії, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, ноу-хау), авторських та суміжних з ними прав (літературні та музичні твори, програми для РС, база даних), гудвілу тощо; коштів, вкладених у оборотні активи, що відображаються як грошові кошти та їх еквіваленти, не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу; інші спрямування інвестицій.

ОСНОВА ВИБІРКИ (основа выборки; sampling frame) – упорядкована множина одиниць первинної сукупності, з якої здійснюється відбір одиниць для обстеження. О.в. нерозривно пов'язана з одиницею відбору, її можна визначити як перелік, список одиниць відбору. Якщо одиниця відбору збігається з одиницею спостереження, то О.в. адекватна генеральній сукупності. Якщо одиниця відбору об'єднує багато одиниць спостереження (серія, гніздо), то О.в. відрізняється від генеральної сукупності. У багатоступінчастому відборі на кожному ступені своя О.в. Будь-яка О.в. повинна бути точною, повною і вільною від подвійного рахування, відповідати цілям дослідження як на момент її побудови, так і на момент її використання.

ОСНОВА КАРТИ ТОПОГРАФІЧНА (ТОПОГРАФІЧНА ОСНОВА) (основа карты топографическая (топографическая основа); topographical basis of map (topographical basis)) – топографічна частина змісту галузевих, тематичних і спеціальних карт, що слугує для відображення їх спеціального змісту та орієнтації під час користування картою.

ОСНОВНІ ЗАСОБИ (основные средства; fixed assets) – матеріальні активи, що підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік). До них належать: земельні ділянки; будинки; споруди та передавальні пристрої; машини й обладнання; транспортні засоби; інструменти; багаторічні насадження; біологічні активи та ін.

ОСОБА (лицо; person) – фізична або юридична особа (її філії, відділення, інші відокремлені підрозділи), а також представництва юридичної особи.

ОСОБА БАНКУ УПОВНОВАЖЕНА (лицо банка уполномоченное; authorised person of bank) – особа, яка на підставі статуту чи угоди має повноваження представляти банк та вчиняти від його імені певні дії, що мають юридичне значення.

ОСОБА ЗАСТРАХОВАНА (лицо застрахованное; insured person) – 1) за умови особистого страхування – фізична особа, про страхування якої страхувальником укладений зі страховиком договір страхування цієї особи (при цьому О.з. може бути страхувальником). Тобто О.з. – людина, у житті якої може статися страховий випадок, безпосередньо пов'язаний з її особистістю або обставинами її життя. О.з. зазвичай повинна погодити зі страховиком умови її страхування страхувальником; 2) у системі пенсійного страхування – фізична особа, яка, відповідно до законодавства, підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) (та / або за яку сплачуються чи сплачувалися) у встановленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. У широкому розумінні О.з. – особа, майнові інтереси якої застраховано.

ОСОБА ПОВ'ЯЗАНА (лицо связанное; connected person) – 1) юридична особа, яка здійснює контроль за відповідною юридичною особою або контролюється відповідною юридичною особою, або перебуває під спільним контролем з такою юридичною особою; 2) фізична особа або члени її сім'ї, які здійснюють контроль за відповідною юридичною особою. Членами сім'ї фізичної особи вважаються її чоловік (дружина), діти або батьки як фізичної особи, так і її чоловіка (дружини), а також чоловік (дружина) будь-кого з дітей або батьків фізичної особи. Під здійсненням контролю слід розуміти володіння безпосередньо або через пов'язаних фізичних чи юридичних осіб найбільшою часткою (паєм, пакетом акцій), що становить не менше як 20% статутного фонду юридичної особи, або управління найбільшою кількістю голосів у органі управління юридичної особи. Для фізичної особи загальна сума володіння часткою статутного фонду юридичної особи (голосів у органі управління) визначається як загальний обсяг корпоративних прав, що належать такій фізичній особі, членам її сім'ї та юридичним особам, які контролюються такою фізичною особою або членами її сім'ї; 3) посадова особа відповідної юридичної особи, уповноважена виконувати від імені юридичної особи юридичні дії, спрямовані на встановлення, зміну або припинення правових відносин, а також члени сім'ї такої посадової особи.

ОСОБА ПРИВАТНОГО ПРАВА ЮРИДИЧНА (лицо частного права юридическое; legal person of private law) – юридична особа, яка створюється її учасниками (засновниками) на підставі установчих документів, що викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законодавчо не встановлений інший порядок їх затвердження. Установчий документ товариства – це затверджений учасниками статут або засновницький договір між учасниками, якщо інше не встановлено законодавством. Товариство, створене однією особою, діє на підставі статуту, затвердженого цією особою.

Установа створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (засновниками). Установчий акт може міститися також у заповіті. До створення установи установчий акт, складений однією або кількома особами, може бути скасований засновником (засновниками). Юридична

особа вважається створеною з дня її державної реєстрації.

ОСОБА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ЮРИДИЧНА (лицо публичного права юридическое; legal person of public law) – юридична особа, яка створюється розпорядчим актом Президента України, органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування.

ОСОБА-РЕЗИДЕНТ ФІЗИЧНА (лицо-резидент физическое; natural person-resident) – фізична особа, яка має місце проживання в Україні. Якщо особа має місце постійного проживання також в іноземній державі, вона вважається резидентом за наявності більш тісних особистих чи економічних зв'язків (центру життєвих інтересів) в Україні. Якщо державу, в якій фізична особа має центр життєвих інтересів, не можна визначити або якщо фізична особа не має місця постійного проживання у жодній з держав, вона вважається резидентом, якщо перебуває в Україні не менше 183-х днів (включаючи день приїзду та від'їзду) протягом періоду або періодів податкового року. Достатньою (але не виключною) умовою визначення місця знаходження центру життєвих інтересів фізичної особи є місце постійного проживання членів її сім'ї або її реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності. Якщо неможливо визначити резидентський статус фізичної особи, то вона вважається резидентом, якщо вона є громадянином України. Достатньою підставою для визначення особи резидентом є самостійне визначення нею основного місця проживання на території України у порядку, встановленому законом, або її реєстрація як самозайнятої особи.

ОСОБА СПОРІДНЕНА (особа родственная; related person) – юридична особа, яка має спільних з банком власників істотної участі.

ОСОБА УПОВНОВАЖЕНА (лицо уполномоченное; authorized person) – особа, яка на підставі договору або належно оформленого доручення, виданого власником товарів і транспортних засобів, наділена правом вчиняти дії, пов'язані з пред'явленням цих товарів і транспортних засобів митним органам для митного контролю та митного оформлення при переміщенні їх через митний кордон України, або іншим способом розпоряджатися зазначеними товарами і транспортними засобами.

ОСОБА ФІЗИЧНА (лицо физическое; natural person) – людина як учасник цивільних від-

носин. Таке право на здійснення підприємницької діяльності, яку не заборонено законом, має О.ф. з повною цивільною дієздатністю. О.ф. здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом.

ОСОБА ЮРИДИЧНА (лицо юридическое; legal person) – організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. О.ю. наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді. О.ю. може створюватись у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом. Установою є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна. Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути створене однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Товариства, що здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи.

О.ю. може бути створена шляхом об'єднання осіб та / або майна. О.ю. залежно від порядку створення поділяються на О.ю. приватного права та О.ю. публічного права.

ОСОБА, ЯКА ПРИЙМАЄ РІШЕННЯ (ОПР) (лицо, принимающее решение (ЛПР); decision making person) – поширений у дослідженні операцій, системному аналізі та інших галузях науки термін, яким прийнято позначати суб'єкт управління, чим підкреслюється його відмінність від осіб (організацій), що готують та обґрунтовують рішення (або варіанти, альтернативи рішення) та якими, наприклад, є експерти, працівники “штабів” тощо. ОПР – поняття узагальнене. Ним може бути не тільки одна людина (“індивідуальна” ОПР), але і група, колектив, організація (“групова” ОПР).

ОСОБИ ПОСАДОВІ ПРЕДСТАВНИЦТВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ТА МІЖНАРОД-

НИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (лица должностные представительств иностранных государств и международных организаций; officials of representative offices of foreign countries and international organizations) – акредитовані в Україні глави дипломатичних представництв та члени дипломатичного персоналу, посадові особи консульських установ, представники іноземних держав при міжнародних організаціях, посадові особи міжнародних організацій.

ОСОБЛИВОСТІ ПАТЕНТНОЇ ІНФОРМАЦІЇ (особенности патентной информации; peculiarities of patent information) – властивості інформації, до яких належать: оперативність (публікація опису винаходу значно випереджає інші види інформації про нову техніку та технології); вірогідність (дані, що містяться в патентній документації, підтверджені висновками державної патентної експертизи); повнота (завдяки спеціальним правилам викладу); упорядкованість (у більшості країн застосовується наскрізна нумерація патентів).

ОФОРМЛЕННЯ МИТНЕ (оформление таможенное; customs formalities) – виконання митним органом дій (процедур), що пов'язані з закріпленням результатів митного контролю товарів і транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон країни, та мають юридичне значення для подальшого використання цих товарів і транспортних засобів. Метою О.м. є засвідчення відомостей, одержаних під час митного контролю товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон країни, та оформлення результатів такого контролю, а також статистичного обліку ввезення на митну територію країни, вивезення за її межі та транзиту через її територію товарів і транспортних засобів.

ОФШОР (офшор; offshore) – один із видів вільних економічних зон, особливістю якого є створення для підприємців сприятливого валютно-фінансового та фіскального режимів щодо фінансово-кредитних операцій з іноземними резидентами в іноземній валюті, високий рівень та законодавчі гарантії банківської та комерційної секретності, лояльність державного регулювання.

ОХОРОНА АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ (охрана атмосферного воздуха; protection of atmospheric air) – система заходів, пов'язаних зі збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря, запобіганням та

зниженням рівня його забруднення та впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних факторів.

ОХОРОНА ВОД (охрана вод; water conservation) – заходи, спрямовані на збереження кількості та якості підземних і поверхневих вод в інтересах економіки, зокрема: роботи зі збереження водоохоронної зони лісів; запобігання ерозії; очищення вод, що скидаються промисловими підприємствами, та ін.

ОХОРОНА ЗЕЛЕНИХ НАСАДЖЕНЬ (охрана зелених насаджень; green plantings protection) – система адміністративно-правових, організаційно-господарських, економічних, архітектурно-планувальних і агрономічних заходів, спрямованих на збереження, відновлення або покращання виконання насаджень певних функцій.

ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ (охрана земель; land conservation) – комплекс організаційно-господарських агрономічних, технічних, меліоративних, економічних і правових заходів щодо запобігання та усунення процесів, які погіршують стан земель, а також випадків порушення порядку користування землями.

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА (ПРИРОДО-ОХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ) (охрана окружающей природной среды (природоохранная деятельность); protection of natural environment (nature conservation activity)) – діяльність державних органів влади, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, спрямована на забезпечення гармонійної взаємодії суспільства і природи, збереження й раціональне використання природних ресурсів, попередження і ліквідацію шкідливих наслідків господарської та іншої діяльності та збереження сприятливого навколишнього природного середовища.

Ця діяльність полягає у розробці та впровадженні комплексу міжнародних, державних та регіональних адміністративно-господарських, соціально-політичних і громадських заходів, спрямованих на забезпечення фізичних, хімічних та біологічних параметрів раціонального функціонування природних систем у межах, необхідних для збереження оптимального стану навколишнього середовища.

ОХОРОНА ПРАЦІ (охрана труда; labour protection) – система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітар-

но-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності.

Роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці в кожному структурному підрозділі умови праці відповідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі О.п. Він повинен упроваджувати сучасні засоби техніки безпеки, що запобігають виробничому травматизмові, і забезпечувати санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виникненню професійних захворювань працівників. Умови трудового договору не можуть містити положень, що суперечать законам та іншим нормативно-правовим актам з О.п.

Працівники, зайняті на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, безоплатно забезпечуються лікувально-профілактичним харчуванням, молоком або рівноцінними харчовими продуктами тощо; вони мають право на оплачувані перерви санітарно-оздоровчого призначення, скорочення тривалості робочого часу, додаткову оплачувану відпустку, пільгову пенсію, оплату праці у підвищеному розмірі та інші пільги і компенсації, що надаються в порядку, визначеному законодавством. Крім того, на роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці та роботах, пов'язаних із забрудненням або несприятливими метеорологічними умовами, працівникам видаються безоплатно за встановленими нормами спеціальний одяг, спеціальне взуття та інші засоби індивідуального захисту, а також мийні та знешкочувальні засоби. Законодавством передбачається О.п. жінок, у т. ч. вагітних і тих, які мають неповнолітніх дітей, О.п. неповнолітніх та інвалідів.

Усі працівники, згідно з чинним законодавством, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності.

ОХОРОНА ТВАРИННОГО СВІТУ (охрана животного мира; wild life conservation) – діяльність, спрямована на збереження біологічної різноманітності та забезпечення стійкого існування тваринного світу, а також на створення умов для сталого використання і відтворення об'єктів тваринного світу.

ОЦІНКА (оценка; evaluation, estimate, estimation, estimator, value, (e)valuation, as-

essment) – 1) спосіб грошового вимірювання господарських засобів, джерел їх виникнення і процесів. За допомогою оцінки здійснюється переведення натуральних і трудових показників, що містяться в документах, у грошове вираження. У результаті підприємство може визначити загальний обсяг основних та оборотних коштів і прослідкувати за їх рухом у процесі господарської діяльності. Один з елементів методу бухгалтерського обліку (див. *Метод бухгалтерського обліку*); 2) показник, побудований за визначеним правилом за результатами вибіркового обстеження; приймається як заміник справжнього (невідомого) показника чи значення, що характеризує генеральну сукупність.

ОЦІНКА АСИМПТОТИЧНО ЕФЕКТИВНА (оценка асимптотически эффективная; asymptotically efficient estimator) – оцінка $\hat{\theta}_n$ невідомого параметра θ , побудована за спостереженнями x_1, x_2, \dots, x_n випадкової величини X , якщо $\lim_{n \rightarrow \infty} D\hat{\theta}_n = I^{-1}(\theta)$ де $I\theta$ – інформаційна функція Фішера (див. *Оцінка ефективна*).

ОЦІНКА АСИМПТОТИЧНО НЕЗМЩЕННА (оценка асимптотически несмещенная; asymptotically unbiased estimator) – оцінка $\hat{\theta}_n$, для якої $\lim_{n \rightarrow \infty} M\hat{\theta}_n = \theta$.

ОЦІНКА АСИМПТОТИЧНО НОРМАЛЬНА (оценка асимптотически нормальная; asymptotically normal estimator) – оцінка $\hat{\theta}_n$, для якої $\lim_{n \rightarrow \infty} P\left\{\sqrt{n}(\hat{\theta}_n - \theta) < x\right\} = \frac{1}{\sqrt{2\pi\sigma^2}} \int_{-\infty}^x e^{-t^2/2} dt$.

Тобто $\sqrt{n}(\hat{\theta}_n - \theta) \Rightarrow N(0, \sigma^2)$ – слабка збіжність до нормального розподілу.

ОЦІНКА БАЙЄСІВСЬКА (оценка Байесовская; Bayes estimator) – оцінка $\hat{\theta}_b(x_1, x_2, \dots, x_n)$ параметра θ , що обчислюється за вибіркою $\hat{x} = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ з генеральної сукупності X , на основі байєсівського підходу.

Нехай $\hat{\theta}(x_1, x_2, \dots, x_n)$ – деяка оцінка параметра θ . Близькість цієї оцінки до θ при кожному значенні параметра вимірюється величиною $E_{\theta}(\hat{\theta}) = M\left\{\left(\hat{\theta} - \theta\right)^2 \middle| \theta\right\}$ – умовним математичним сподіванням. Оскільки параметр θ є випадковим, то $E_{\hat{\theta}}(\hat{\theta})$ теж випадкова. О.Б. – це оцінка $\hat{\theta}_{B_1}$, при якій математичне сподівання $M(E_{\hat{\theta}}(\hat{\theta}))$ є мінімальним, тобто $\theta_{B_1} = \arg \min_{\theta} M(E_{\hat{\theta}}(\hat{\theta}))$. Існують й інші види О.Б., наприклад, $\theta_{B_2} = \arg \min_{\theta} f(\hat{\theta}|x)$.

ОЦІНКА ДИСПЕРСІЇ (оценка дисперсии; estimated variance) – функція результатів спостережень випадкової величини $X(x_1, x_2, \dots, x_n)$, що використовується як наближене значення дисперсії DX . Найбільш часто застосовуються такі оцінки: $\sigma^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(x_i - \bar{x})^2}{n}$, $\hat{\sigma}^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(x_i - \bar{x})^2}{n-1}$,

$$\tilde{\sigma}^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(x_i - MX)^2}{n}, \text{ де } \bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i - \text{середнє}$$

значення. Якщо спостереження незалежні та проводяться в незмінних умовах, то σ^2 , $\hat{\sigma}^2$, $\tilde{\sigma}^2$ – консистентні оцінки дисперсії DX ; математичні сподівання $M\sigma^2 = \frac{n-1}{n}DX$, $M\hat{\sigma}^2 = DX$,

$M\tilde{\sigma}^2 = DX$, тобто σ^2 – зміщена, а $\hat{\sigma}^2$ і $\tilde{\sigma}^2$ – незміщені оцінки дисперсії DX ; $\tilde{\sigma}^2$ – ефективна оцінка дисперсії нормально розподіленої випадкової величини; $\hat{\sigma}^2$ і σ^2 не є ефективними оцінками для нормального розподілу. Оцінки σ^2 , $\hat{\sigma}^2$, $\tilde{\sigma}^2$ – точкові оцінки дисперсії. Інтервальна оцінка дисперсії нормально розподіленої величини має вигляд: $((n-1)\hat{\sigma}^2 / \chi_{1-\gamma}^2;$

$(n+1)\hat{\sigma}^2 / \chi_{1-\gamma}^2)$, де χ_q^2 – таке число, для якого ймовірність $P(\chi^2(n-1) < \chi_q^2) = q$ (тут $\chi^2(n-1)$ – випадкова величина χ^2 з $(n-1)$ ступенями свободи).

ОЦІНКА ВПЛИВУ НАМІЧЕНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ТА ІНШОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ (оценка воздействия намечаемой хозяйственной и иной деятельности на окружающую среду; estimation of planned economic and other activity effect on the environment) – процес, що сприяє прийняттю екологічно орієнтованого управлінського рішення щодо реалізації наміченої господарської та іншої діяльності за допомогою визначення можливих несприятливих дій, оцінки екологічних наслідків, урахування громадської думки, розробки заходів зі зменшення і запобігання шкідливим діям.

ОЦІНКА ДОСТАТНЯ (оценка достаточная; sufficient estimator) – одне з найважливіших понять теорії статистичного оцінювання параметрів. Оцінка (статистика) $T = T(X_1, \dots, X_n)$ називається достатньою для параметра θ , якщо умовна щільність (чи ймовірність у дискретному випадку) вибірки за умови $T(X_1, \dots, X_n) = t$ не залежить від цього параметра. О.д. містить усю інформацію щодо параметра θ , що є у вибірці. Існує простий критерій (критерій факторизації) О.д.: для того, щоб оцінка була достатньою,

необхідно і достатньо, щоб функція вірогідності мала вигляд $L(X_1, \dots, X_n, \theta) = q(T, \theta)h(X_1, \dots, X_n)$, де перший множник залежить від оцінки і самого параметра, другий – лише від вибірки.

ОЦІНКА ЕМІТЕНТА РЕЙТИНГОВА (оценка эмитента рейтинговая; rating estimate of issuer) – оцінка, що характеризує рівень спроможності емітента цінних паперів своєчасно та в повному обсязі виплачувати відсотки й основну суму за борговими зобов'язаннями щодо боргових зобов'язань інших позичальників.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНА (оценка эффективная; efficient estimator) – оцінка, що має мінімальну дисперсію. Нижня межа ефективності (тобто дисперсії) оцінки задається нерівністю Крамера – Рао. Нехай $\hat{\theta}_n$ – незміщена оцінка параметра θ , тоді $D\hat{\theta}_n \geq I^{-1}(Q)$, де $I(\theta) = M\left(\frac{\partial}{\partial \theta} \ln L(X_1, X_2, \dots, X_n, \theta)\right)^2 = -M\frac{\partial^2}{\partial \theta^2} \ln L(X_1, X_2, \dots, X_n, \theta)$ – інформаційна функція Фішера. Прикладом О.е. є звичайна середня арифметична за умови, що вибірка сформована з нормальної сукупності. Якщо остання умова не виконана, середня втрачає свою ефективність (див. *Оцінка робастна*).

ОЦІНКА ЗЕМЛІ ЕКОНОМІЧНА (оценка земли экономическая; economic evaluation of land) – порівняльна оцінка якості землі як головного засобу виробництва в сільському господарстві. Вона ґрунтується на даних бонітування ґрунтів. О.з.е. дає відповідь на запитання, у скільки разів одна земельна ділянка краща (більш цінна) або гірша (менш цінна) за інші земельні ділянки.

ОЦІНКА ІНТЕРВАЛЬНА (оценка интервальная; interval estimate, interval estimator) – оцінка параметра чи значень ряду розподілу (наприклад, щільності ймовірностей чи функції розподілу) у вигляді інтервалу. Характеризується двома основними параметрами: точністю, що вимірюється половиною довжини інтервалу, і довірчою ймовірністю p накриття цим випадковим інтервалом невідомого значення параметра чи значення ряду розподілу. $\alpha = 1 - p$ – рівень значущості, ймовірність того, що інтервал не накріє невідоме значення параметра чи значення ряду розподілу.

ОЦІНКА Й ОБЛІК НЕЗАВЕРШЕНОГО ВИРОБНИЦТВА (оценка и учет незавершенного производства; evaluation and accounting of goods in process) – визначення і відображення

на рахунках бухгалтерського обліку залишків предметів праці, які ще не прийняли форму готової продукції та знаходяться у процесі виробництва. У промисловості до незавершеного виробництва належать: деталі та напівфабрикати на всіх стадіях виробничого процесу (до здачі їх на склад як готової продукції чи запасних частин); закінчена виготовленням, але не цілком укомплектована чи не прийнята відділом технічного контролю (у належних випадках – держприйманням) чи замовником продукція; незакінчені чи не прийняті замовником роботи і послуги промислового характеру. У сільгосп-підприємствах до незавершеного виробництва належать витрати на посіви однорічних культур (до їхнього збирання) і багаторічних трав, вирощувані молоді багаторічні насадження до передачі їх в експлуатацію, молодняк худоби тощо; у капітальному будівництві – об'єкти будівництва (комплекси робіт і конструктивні елементи), не прийняті повноважними приймальними комісіями та замовниками (забудовниками).

Оцінка залишків незавершеного виробництва визначається за фактичною виробничою або за фактичною діючою нормативною (плановою) собівартістю. Вибраний метод оцінки має відображатися в наказі про облікову політику підприємства.

ОЦІНКА КОНСИСТЕНТНА (СПРОМОЖНА) (оценка consistente (способная); consistent estimator) – 1) оцінка точкова $\hat{\theta}_n$, що при необмеженому збільшенні числа спостережень n збігається за ймовірністю з істинним значенням параметра θ , тобто для будь-якого $\varepsilon > 0 \lim_{n \rightarrow \infty} P\{|\hat{\theta}_n - \theta| > \varepsilon\} = 0$; 2) вибіркова оцінка, що при $n = N$ збігається з оцінюваною генеральною характеристикою (n – обсяг вибіркової сукупності; N – обсяг генеральної сукупності).

ОЦІНКА НЕЗМІЩЕНА (оценка несмещенная; unbiased estimator) – оцінка точкова, математичне сподівання якої збігається з оцінюваною величиною $M\hat{\theta}_n = \theta$, тобто оцінка, позбавлена похибки систематичної. Середня арифметична – це О.н. статистична для математичного сподівання однаково розподілених випадкових величин X_i . Водночас дисперсія вибіркова є зміщеною статистичною оцінкою дисперсії генеральної. Як О.н. для генеральної дисперсії звичайно беруть виправлену вибіркoву дисперсію $\hat{\sigma}^2 = \frac{n}{n-1} \sigma^2$.

ОЦІНКА ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (оценка основных средств; fixed assets evaluation) – грошове вираження вартості наявних основних засобів на певну дату.

ОЦІНКА ПОКАЗНИКА (оценка показателя; indicator estimation) – значення показника, отримане за неповними даними щодо досліджуваної сукупності. О.п. може бути визначена шляхом поширення даних, отриманих для вибіркової сукупності, на генеральну, застосування моделей, визначення значень експертами тощо.

ОЦІНКА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ (оценка природных ресурсов; natural resources evaluation) – вартісне оцінювання окремих складових природного середовища, а саме: земельних фондів; багатства надр; водних ресурсів; лісових ресурсів; некультивованих біологічних ресурсів та визначення удосконалюючого (інтервального) показника.

ОЦІНКА ПРОСТА (оценка простая; simple estimate) – оцінка певної характеристики сукупності генеральної на основі вибіркових даних; вибіркові середні та вибіркові частки є оцінками середніх і часток генеральної сукупності, а відповідні суми та чисельності за вибіркою, помножені на множник поширення, є оцінками сумарних значень і чисельності в генеральній сукупності.

ОЦІНКА РОБАСТНА (стійка оцінка) (оценка робастная (устойчивая оценка); robust estimator, robust estimate) – оцінка параметрів генеральної сукупності, що слабо реагує на порушення умов застосування класичних оцінок, наприклад засмічення вибірок, утрату частини вихідних даних тощо. Такі оцінки одержують у результаті оцінювання робастного.

ОЦІНКА РОЗДІЛЬНА (оценка раздельная; separate estimate) за відношенням, за регресією – одержання оцінок параметрів сукупності генеральної для кожної страти (групи) за даними стратифікованої вибірки та наступне їх підсумовування.

ОЦІНКА СКЛАДНА (оценка сложная; complex estimator) – оцінка, що базується на застосуванні додаткової інформації за ознакою, кореляційно пов'язаною з оцінюваною. До О.с. належать оцінка за відношенням і регресійна оцінка (оцінка за регресією). За регресією за даними вибірки оцінюють відношення $\sum y / \sum x$ для вихідної сукупності; отриману оцінку

множать на $\sum x(\bar{x})$ (сумарне (середнє) значення змінної $\sum x(\bar{x})$ для вихідної сукупності) та отримують таким чином $\hat{\sum} x(\bar{x})$ – оцінку сумарного (середнього) значення змінної для сукупності. За регресією оцінюється середня зміна значення при зміні на одиницю значення. Ця величина називається коефіцієнтом регресії, яким користуються для коригування даних вибірки при будь-якому розходженні між середнім значенням у вибірці й у вихідній сукупності. Спосіб регресії відрізняється від способу відношення тим, що при першому береться пряма, що краще за все вирівнює вибіркові значення, а при другому – лінія, що проходить через початок координат.

ОЦІНКА СТАТИСТИЧНА (оценка статистическая; statistical estimator) – спеціальна функція, яку обчислюють на основі вибіркових даних (вибірці) для наближеної заміни невідомого параметра розподілу чи самого розподілу. Наприклад, якщо X_1, X_2, \dots, X_n – вибірка, взята з нормального розподілу з невідомим середнім значенням μ , то функція $\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i$ є О.с. для параметра μ . Розрізняють оцінки параметрів точкові та інтервальні. Аналізуючи властивості оцінок, необхідно знати їх закони розподілу.

ОЦІНКА СТРАТИФІКОВАНА (оценка стратифицированная; stratified estimate) – оцінка статистична характеристик сукупності на основі стратифікованої вибірки. Наприклад, оцінка середньої величини $\bar{x}_{st} = \sum_{j=1}^l w_j \bar{x}_j$, де w_j – вага j -ї страти, \bar{x}_j – оцінка характеристики в j -ї страті.

ОЦІНКА СУМІСНА (оценка совместная; simultaneous estimation; combined estimator) за відношенням, за регресією – оцінка статистична параметрів сукупності генеральної за даними стратифікованої вибірки, зважаючи на єдине сумісне відношення (оцінка за відношенням) чи єдиний сукупний коефіцієнт регресії (оцінка за регресією).

ОЦІНКА ТОЧКОВА (оценка точечная; point estimate, point estimator) – наближене значення невідомого параметра сукупності генеральної, що обчислюють як функцію вибірки, яка не залежить від оцінюваного параметра. Оцінку отримують обчисленням одного значення (точки) цієї функції (див. *Оцінка статистична*).

ОЦІНКА ЦІННИХ ПАПЕРІВ ЕМІТЕНТА РЕЙТИНГОВА (оценка ценных бумаг эмитента рейтинговая; rating estimate of securities issuer) – оцінка, що характеризує рівень спроможності позичальника (емітента) своєчасно та в повному обсязі обслуговувати зобов'язання за цінними паперами.

ОЦІНКА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ (оценка численности населения; population estimation) – приблизне визначення кількості жителів на території держави чи її частини без проведення спеціального перепису населення. Проводиться зазвичай на основі останнього перепису чи обліку населення з залученням прямих, а там, де їх бракує, – непрямих даних про число народжень, смертей, випадків міграції. При цьому, як правило, вказані дані коригуються (див. також *Розрахунки чисельності та складу населення поточні і Склад населення*).

ОЦІНКИ ЕКСПЕРТНІ (оценки экспертные; expert assessments) – кількісні або порядкові оцінки процесів чи явищ, що не підлягають (з будь-якої причини) безпосередньому вимірюванню. Ґрунтуються на судженнях фахівців. О.е. не можна вважати цілком об'єктивними, оскільки на фахівця-експерта можуть впливати різні побічні чинники. Розробляються наукові методи такої обробки індивідуальних експертних оцінок, щоб вони давали в сукупності більш-менш об'єктивні відповіді. Це досягається шляхом спеціальних методів формування груп експертів, продуманих форм запитань і відповідей, пристосованих до узагальнення. Розробка таких методів наразі розвинулась у самостійну галузь науки про керування.

ОЦІНЮВАННЯ АСИМПТОТИЧНЕ (оценивание асимптотическое; asymptotical estimation) – побудова оцінок, при якій ефективні результати одержують за досить великого обсягу вибірки. Беруть до уваги той факт, що закон розподілу оцінки статистичної у разі виконання загальних умов набагато простіше визначити при $n \rightarrow \infty$, тоді закон називають асимптотичним. Якщо X_1, X_2, \dots, X_n – результати незалеж-

них, проведених у незмінних умовах спостережень випадкової величини X з математичним сподіванням MX і дисперсією DX , то, відповідно до центральної граничної теореми, асимптотичним законом розподілу оцінки $\bar{X} = \sum_{i=1}^n \frac{X_i}{n}$

математичного сподівання MX є нормальний закон з параметрами MX і $\frac{DX}{n}$. Це дає змогу за досить великого n конструювати для MX відповідний довірчий інтервал.

ОЦІНЮВАННЯ РОБАСТНЕ (оценивание робастное; robust estimation) – статистичні процедури, що дають змогу одержувати прийнятні оцінки досліджуваної моделі, гарантувати їхню близькість до справжніх значень параметрів у ситуації, коли модель відома лише наближено. Найбільш уживаною є процедура за методом максимальної вірогідності. Методи О.р. знайшли широке застосування в ситуації “майже нормальності”, коли відомі класичні підходи втрачають свою оптимальність. Приклади О.р. центру розподілу симетричного – оцінка Хубера, урізана середня, вінзоризована середня, експоненційно зважена середня. Особливо багато підходів до О.р. запропоновано в задачі регресії.

ОЧИЩЕННЯ ЗЕРНА (очистение зерна; grain refinement) – видалення смітних та зернових домішок із зернової культури.

ОЧИЩЕННЯ ЗЕРНА ПЕРВИННЕ (очистение зерна первичное; primary grain refinement) – очищення свіжозібраного зерна з метою видалення крупних домішок і пилу при значному (більше 7%) вмісті смітних та зернових домішок, а також перед сушінням зерна.

ОЧИЩЕННЯ ЗЕРНА ПРОБНЕ (очистение зерна пробное; test grain refinement) – очищення зернової культури за технологією зернового складу в присутності комісії, що визначає раціональні режими та параметри технологічного обладнання для найбільш ефективного первинного й вторинного очищення зерна.

П

ПАВІЛЬЙОН (павильон; pavilion) – різновид об'єкта роздрібної торгівлі, розташований у споруді легкого, некапітального будівництва з невеликим торговим залом і допоміжними приміщеннями. Якщо павільйон має торговий зал площею 20 м² і більше, то він розглядається як магазин, а площею менше 20 м² – як кіоск.

На ринках павільйон має торговий зал, місця в якому здаються в оренду підприємствам та підприємцям для здійснення роздрібної торгівлі.

ПАКЕТ АКЦІЙ КОНТРОЛЬНИЙ (пакет акций контрольный; controlling block of shares) – кількість акцій, необхідна і достатня для пов-

ного контролю за діяльністю акціонерного товариства, що дає право вирішального голосу на зборах товариства. Теоретично П.а.к. повинен становити понад 50% випущених акцій. На практиці він може бути меншим (20–30% від загальної кількості акцій), оскільки дрібні акціонери здебільшого не беруть участі у зборах акціонерів.

ПАКЕТ АКЦІЙ МІНОРНИЙ (пакет акцій минорный; minor block of shares) – кількість акцій, що не дає права контролю над акціонерним товариством.

ПАКЕТ ПРИКЛАДНИХ ПРОГРАМ (пакет прикладных программ; software package) – система прикладних програм, призначена для розв'язання завдань певного класу, до яких входять компоненти, необхідні для всіх стадій обробки даних. Багато фірм-розробників займаються розробкою статистичних пакетів. Найпоширенішими наразі є пакети STATGRAPHICS, Minitab, S-Plys, SPSS, SAS, CSS, STATISTICA тощо. SPSS (Statistical Package for Social Science) – найбільш відомий, популярний і поширений пакет для статистичного аналізу та управління даними, розробляється спеціалізованою організацією SPSS Ins. П.п.п. SPSS для Windows у першу чергу призначений для аналітиків та вчених, допомагає вирішувати бізнес-проблеми та дослідницькі завдання. Функціональні можливості зосереджені в основному у сфері багатовимірного статистичного аналізу. Має розвинуті функції з керування і представлення даних, кваліфікується експертами як інтегрована статистична програмна система. STATISTICA (СТАТИСТИКА) – статистичний П.п.п. фірми StatSoft Ins., США. Наявність та підтримка основних Windows-стандартів дозволили пакету стати інструментом сучасних досліджень у будь-якій галузі науки. Особлива риса системи STATISTICA – можливість всебічного візуального представлення даних на всіх етапах статистичної обробки інформації. Пакет містить модулі з різних напрямів статистичного аналізу та прогнозування інформації. Вбудована мова програмування STATISTICA BASIC дозволяє програмувати деякі методи обробки даних.

ПАЛИВО (топливо; fuel) – сукупність енергетичних продуктів (як об'єкт статистичного вивчення), що використовуються, головним чином, як основне джерело енергії (теплової, механічної та електричної), а також як сиро-

вина для різних видів промислової продукції (технічних масел, хімікатів, пластмас тощо). У деяких випадках П. застосовується як допоміжний матеріал (наприклад, вугілля, що використовується як фільтрувальну речовину).

Паливо поділяється: за фізичним станом – на тверде, рідке та газоподібне; за способом отримання – на природне, те, що безпосередньо добувається з надр (наприклад, вугілля, нафта, природний газ тощо), і вторинне, що є прямим чи непрямим продуктом переробки природного палива чи інших речовин (наприклад, кокс, мазут, бензин, коксовий і доменний газ, спирт тощо). У статистичній звітності паливо обліковується як у натуральному вимірі, так і в перерахунку на умовне паливо. Тверде П. (крім деревини) і рідке обліковується в тоннах, деревина – в м³, газоподібне П. – в тис. м³. Усі види П. при визначенні їх загального об'єму перераховуються в умовне паливо за теплотворною здатністю вагової чи об'ємної одиниці (див. *Паливо умовне*).

ПАЛИВО УМОВНЕ (топливо условное; standard fuel), вугільний еквівалент – умовно-натуральна одиниця, що застосовується для зіставлення різних видів палива. Перерахунок кількості палива певного виду в П.у. проводиться за допомогою коефіцієнта, що дорівнює відношенню питомої теплотворної здатності 1 кг палива певного виду до відповідного показника 1 кг П.у., яке дорівнює 29307,6 кДж (7000 ккал). Теплотворна здатність вагової одиниці палива певного виду визначається в лабораторіях чи за спеціальними таблицями.

ПАНЕЛЬ РЕСПОНДЕНТІВ (панель респондентов; respondent panel) – постійно існуючий перелік респондентів (з визначеними атрибутами) для проведення обстежень, що формується і підтримується за заздалегідь визначеними правилами.

ПАПЕРИ ЦІННІ (бумаги ценные; securities) – документи встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчують грошові або інші майнові права, визначають взаємовідносини особи, яка їх розмістила (видала), і власника, передбачають виконання зобов'язань згідно з умовами їх розміщення, а також можливість передачі прав, що випливають із цих документів, іншим особам. Основними групами П.ц. в Україні є пайові, боргові, іпотечні, приватизаційні, похідні, товаророзпорядчі. П.ц. класифікують за декількома ознаками: за порядком їх

розміщення (видачі) – емісійні та неемісійні; залежно від прав, що виражені певними П.д., – грошові папери; товарні папери, папери, що закріплюють право участі у будь якій компанії; за способом легітимації особи як суб'єкта права – папери на пред'явника, іменні папери, ордерні папери; за формою існування – на документарні та бездокументарні. До емісійних цінних паперів належать: акції; облігації підприємств; облігації місцевих позик; державні облігації України; іпотечні сертифікати; іпотечні облігації; сертифікати фондів операцій з нерухомістю; інвестиційні сертифікати; казначейські зобов'язання України.

ПАПЕРИ ЦІННІ ГАРАНТОВАНІ (бумаги ценные гарантированные; certified securities) – акції та облігації приватних підприємств, виплату дивідендів за якими гарантує уряд чи центральний банк. У разі відсутності в акціонерного товариства прибутку, держава виплачує держателям П.д.г. проценти чи дивіденди з бюджетних коштів. Через це в акціонерного товариства виникає борг перед державою. Державні гарантії поширюються як на національних, так і на закордонних держателів П.д.г., що сприяє припливу до країни іноземного капіталу. Іноді держава сама розміщує П.д.г., тому вони подібні до паперів цінних державних.

ПАПЕРИ ЦІННІ ДЕРЖАВНІ (бумаги ценные государственные; government securities) – документи, що засвідчують право на власність або належність до державної позики, зокрема акції державних підприємств, облігації державної позики, скарбничі векселі та інші державні зобов'язання. Їх випускають центральний уряд, місцеві органи влади або державні підприємства з метою розміщення позик та мобілізації грошових ресурсів. Емісія П.д.д. дає державі змогу: профінансувати дефіцит державного бюджету, забезпечити його касове виконання, профінансувати цільові програми, погасити розміщені раніше боргові зобов'язання, упорядкувати надходження податкових платежів. П.д.д. можуть бути як ринковими, що вільно продаються і купуються на фондовій біржі (казначейські векселі, бони, ноги), так і неринковими – випускаються здебільшого з метою залучення до державного бюджету заощаджень населення і можуть бути в будь-який момент пред'явлені до оплати (ощадні бони, ощадні сертифікати, сертифікати заборгованості тощо). За терміном П.д.д. поділяють на: короткотермінові облігації – казначейські векселі на термін від 1 тижня до

1 року; середньотермінові – ноги на термін від 1 до 5 років; довготермінові – бони на термін понад 5 років.

ПАПЕРИ ЦІННІ ІМЕННІ (бумаги ценные именные; registered securities) – 1) цінні папери, зареєстровані на ім'я певної особи, яка володіє правом їх використання. Інформацію про власників П.д.і. заносять до реєстру власників, який веде сам емітент чи уповноважений ним реєстратор (депозитарій); 2) цінні папери, права на які належать названій у них особі.

ПАПЕРИ ЦІННІ ІНВЕТОРІВ (бумаги ценные инвесторов; investors' securities) – цінні папери, що належать фізичним та юридичним особам, резидентам і нерезидентам, які набули права власності на ці папери з метою отримання доходу від вкладених коштів та / або набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів відповідно до законодавства. Інституційними інвесторами є інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди), інвестиційні фонди, взаємні фонди інвестиційних компаній, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, інші фінансові установи, які здійснюють операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – також за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

ПАПЕРИ ЦІННІ ІПОТЕЧНІ (бумаги ценные ипотечные; mortgage securities) – цінні папери, пов'язані з наданням іпотечних кредитів (заставні листи, облігації іпотечних банків тощо).

ПАПЕРИ ЦІННІ КОРПОРАТИВНІ (бумаги ценные корпоративные; corporate securities) – цінні папери, емісію яких здійснюють підприємства з метою фінансування поточних короткотермінових потреб.

ПАПЕРИ ЦІННІ КУПОННІ (ПАПЕРИ ЦІННІ З ВИЗНАЧЕНИМ ПРИБУТКОМ) (бумаги ценные купонные (бумаги ценные с обозначением прибыли); coupon securities (securities with marked profit)) – 1) цінні папери з фіксованою річною ставкою процента (купона); 2) цінні папери зі змінною ставкою, якщо за умовами випуску цінного папера ставка визначається залежно від процентної ставки на визначену дату або протягом певного періоду на певному ринку (міжбанківському, державних

цінних паперів, іноземному та ін.). Усі інші цінні папери вважаються цінними паперами з невизначеним прибутком.

ПАПЕРИ ЦІННІ ПАЙОВИ (бумаги ценные паевые; share securities) – цінні папери, що засвідчують пайову участь у статутному фонді, надають їх власнику право на участь в управлінні діяльністю товариства, одержання частини прибутку у вигляді дивідендів та участь у розподілі майна при ліквідації товариства. До операцій з пайовими цінними паперами привірюються інші вкладення банку у статутні фонди підприємств незалежно від форми власності, що не оформлені як цінні папери.

ПАПЕРИ ЦІННІ ПРИВАТИЗАЦІЙНІ (бумаги ценные приватизационные; vouchers, privatization securities) – особливий вид паперів цінних державних, що засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду. Їх випускають у двох формах: на бланках спеціального зразка та у формі безготівкових депозитів. П.ц.п. не підлягають вільному обігу, а їх продаж чи відчуження іншим особам є недійсним. Дивідендів чи процентів на П.ц.п. не нараховують. Вони не можуть бути використані для здійснення розрахунків, а також як застава для забезпечення платежів і кредитів.

ПАПЕРИ ЦІННІ РОЗМІЩЕНІ (бумаги ценные размещенные; distributed securities) – цінні папери Інституту спільного інвестування (ІСІ), придбані інвесторами під час розміщення (див. *Інститут спільного інвестування*).

ПАПІР ІМОВІРНІСНИЙ (ВАРІАЦІЙНА СІТКА ТУРБИНА) (бумага вероятностная (вариационная сетка Турбина); probability paper (Turbin's variational grid)) – розграфлений спеціальним способом папір, що використовують для перевірки гіпотези про підпорядкованість вибіркової сукупності нормальному закону розподілу. У прямокутній системі координат на вісь абсцис наносять значення ознаки (у рівномірному масштабі), а на вісь ординат – кумулятивні частоти (у логарифмічному масштабі). Графік функції нормального розподілу зображують на П.і. прямою лінією, що і слугує критерієм для перевірки гіпотези про нормальність розподілу. Застосування П.і. дозволяє зробити висновок про належність до нормальної сукупності при невідомих чисельних значеннях параметрів гіпотетичного розподілу.

ПАРАДОКС ДИТЯЧОЇ СМЕРТНОСТІ (парадокс детской смертности; paradox of child mortality) – збільшення з віком середньої тривалості майбутнього життя при відносно високій смертності немовлят. П.д.с. викликаний тим, що значна кількість померлих у віці до 1 року суттєво понижує середній вік померлих, що розраховується за таблицею смертності й дорівнює середній тривалості майбутнього життя для щойно народжених. При коефіцієнті смертності немовлят менше ніж 10% П.д.с. не спостерігається.

ПАРАДОКС ЕРРОУ (парадокс Эрроу; Arrow paradox) – теорема, розроблена американським економістом, лауреатом Нобелівської премії К. Ерроу, про неможливість за деяких “розумних” передумов зведення індивідуальних функцій корисності групи незалежних і рівноправних одиниць (зокрема, індивідуального ранжування альтернатив) у загальну функцію корисності цієї групи (інша назва: “Теорема Ерроу про неможливість”). Зазначених передумов п’ять:

1) універсальність: групове ранжування альтернатив (їх не менше трьох) повинно бути визначене для всіх можливих індивідуальних упорядкувань; 2) позитивний зв’язок групових та індивідуальних переваг; 3) незалежність непов’язаних між собою альтернатив; 4) суверенність членів групи; 5) відсутність “диктатора”, тобто такого члена групи, переваги якого мають більшу значущість, ніж інших.

Розроблена К. Ерроу в рамках так званої теорії соціального добробуту, ця теорема доводила неможливість у нормальних умовах формування суспільної цільової функції споживання; іншими словами, суспільство саме по собі не може знати, чого воно хоче.

ПАРАМЕТР АДАПТАЦІЇ (параметр адаптации; adaptation parameter) – величина, що характеризує швидкість реакції моделі адаптивної на зміну в динаміці досліджуваного часового ряду. Ретроспективний статистичний матеріал використовується для вибору найкращого П.а. Для експоненційного згладжування:

$$S_t = \beta S_{t-1} + \alpha x_t = S_{t-1} + \alpha(x_t - S_{t-1}) = S_{t-1} + \alpha e_t$$
 де $0 < \alpha < 1$; $\alpha = \text{const}$; $\beta = 1 - \alpha$; S_t – експоненційна середня в момент t , яка приймається за прогноз, де значення майбутнього члена ряду x_{t+1} ; e_t – похибка прогнозування на один крок; константа згладжування $\alpha \in$ П.а. Адаптивні моделі можуть містити змінні П.а., що визначаються вбу-

дованим у модуль алгоритмом. У моделі може бути декілька П.а.

ПАРАМЕТРИ ЗМІЩЕННЯ І МАСШТАБУ (параметры смещения и масштаба; bias and scale parameters) – характеристики ознаки

$Y = \frac{X - \Delta}{\delta}$ щодо ознаки X . Параметр Δ називають параметром зміщення (розміщення), а δ – масштабним параметром, або параметром масштабу. Зокрема, Δ може дорівнювати математичному сподіванню випадкової величини X , а δ – відхиленню середньому квадратичному, тоді Y перетворюється у відносну величину і називається стандартизованою величиною (централізованою і нормованою). За будь-яких додатних Δ , що застосовуються для двох випадкових величин, коефіцієнт коваріації між ними не змінюється. Розподіли випадкових величин, що відрізняються тільки П.з.м., називають однотипними (мають одну і ту саму функціональну форму). Тому для знаходження будь-якого з однотипних розподілів досить знати, наприклад, розподіл стандартної величини, який зазвичай табулюється.

ПАРИТЕТ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ (ПКС) (паритет покупательной способности (ППС); purchasing-power parity)

– своєрідний просторовий “дефлятор”, аналог динамічних індексів цін. Якщо останні вимірюють зміну купівельної спроможності валюти однієї країни в часі, то ПКС визначає розходження в купівельній спроможності валют різних країн у просторі. При цьому існують такі особливості ПКС: можуть порівнюватися країни, різні за масштабами національних економік; зіставлення здійснюється протягом базисного року. У теперішній час для здійснення міжнародних зіставлень макроекономічних показників використовується індексний метод на основі товарів-представників, за цінами яких розраховується ПКС.

ПАРК РУХОМОГО СКЛАДУ (парк подвижного состава; rolling-stock fleet)

– кількість тих чи інших видів фізичних одиниць рухомого складу, що знаходяться на балансі транспортних підприємств, на дату або в середньому за період. Середньодобова наявність за звітний період визначається як середня арифметична проста ділення величини П.р.с. на підприємствах за певний період на кількість календарних днів у періоді. П.р.с. автомобілів подається в групуванні за типами: вантажні; легкові; ав-

тобуси; спеціального призначення з поділом за видом палива (бензинові, дизельні, на зрідженому газі), що використовується; за марками, а також технічним станом (справні, несправні). П.р.с. автомобілів також характеризується за вантажопідйомністю і місткістю. П.р.с. вантажних вагонів інвентарний – це кількість вагонів парку Укрзалізниці, що приписані та знаходяться на балансі залізниці, хоча за деякими винятками фактичне їх використання не пов'язане з дорогою приписки. Враховується на перше число кожного року з розподілом за видом, осністю, роком побудови, технічними характеристиками. П.р.с. вантажних вагонів наявний – щодобова, станом на момент (кінець звітної доби) наявність вагонів у кожному підрозділі (станція, відділення, залізниця, мережа). Облік ведеться двома способами паралельно: балансовим і постанційним (див. *Баланс парку вантажних вагонів*) з розподілом на парк у розпорядженні дороги та поза її розпорядженням (в оренді на новобудовах). П.р.с. вагонів пасажирських – сукупність вагонів, призначених для перевезення пасажирів у місцевому і приміському сполученні, що функціонують переважно в межах дороги приписки, а вагони, що курсують у потягах прямого сполучення, в дорозі проходження обслуговуються працівниками депо приписки, які несуть відповідальність за технічний стан вагонів. Розрізняють парк, що знаходиться у розпорядженні дороги та поза її розпорядженням (у запасі Укрзалізниці, у спеціальних формуваннях Укрзалізниці, в оренді). Парк, що знаходиться у розпорядженні дороги, групують на робочий парк (у пасажирських і позаграфікових потягах, очікуванні постановки в потяги) і неробочий парк (несправні, для спеціальних потреб, зайняті житлом і службовими приміщеннями тощо).

ПАРК ТЕХНОЛОГІЧНИЙ НАУКОВИЙ (ТЕХНОПАРК) (парк технологический научный (технопарк); scientific and technological park)

– науково-технологічний (як правило, територіальний) комплекс, до якого входить дослідний центр і компактна виробнича зона, що прилягає до нього, де на орендних чи інших умовах розташовані малі наукоємні фірми. Сучасні засоби комунікацій (у т. ч. Інтернет, e-mail тощо) дозволяють об'єднати розрізнені елементи технопарку в одне ціле.

ПАРК ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ (парк транспортных средств; transport fleet) – показник кількості транспортних засобів.

ПАРКИ ПРИРОДНІ НАЦІОНАЛЬНІ (**парки природные национальные; natural national parks**) – природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

ПАРТНЕРСТВО (**партнерство; partnership**) – система взаємовідносин, яка дозволяє враховувати взаємні інтереси сторін і досягати на цій основі згоди, що закріплюється в договорах та угодах.

ПАРТНЕРСТВО СОЦІАЛЬНЕ (**партнерство социальное; social partnership**) – тип і система відносин між роботодавцями і працівниками, за якою у межах соціального миру забезпечується узгодження їхніх соціально-трудових відносин. Функціонування системи П.с. здійснюється на тристоронній (трипартизм) співпраці спілки підприємців (підприємців), тобто роботодавців, профспілок та органів державної влади.

Згідно з принципами, розробленими Міжнародною організацією праці, П.с. має ґрунтуватися на демократичних засадах свободи, справедливості, плюралізму, бажанні сторін досягти взаєморозуміння та наданні можливостей брати участь у прийнятті спільних рішень.

Система П.с. об'єднує можливості держави, підприємців і профспілок для досягнення соціального миру, сприяє створенню належних умов для економічного розвитку країни, позитивно впливає на формування і використання трудових ресурсів. Це відбувається за допомогою розроблення та реалізації узгоджених економічних і соціальних програм, забезпечення певних гарантій щодо оплати праці, робочого часу і відпочинку; регулювання ринку праці та створення необхідних умов для підвищення ефективності зайнятості населення; забезпечення на виробничому рівні, згідно з угодами й договорами, належних умов для ефективного використання трудового потенціалу.

В Україні система П.с. охоплює сферу дії, зміст колективних договорів і угод, сторони переговорів та їхні повноваження, періодичність переговорів і процедури вирішення конфліктів.

ПАСАЖИРО-КІЛОМЕТР (**пассажиро-километр; passenger-kilometer**) – одиниця вимірю-

вання обсягу перевезень пасажирів з урахуванням дальності їх поїздки.

ПАСАЖИРОМІСТКІСТЬ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ (**пассажировместимость транспортного средства; passenger capacity of vehicles**) – чисельність пасажирів, що може бути забезпечена місцями, пристосованими для лежання або сидіння, а на водному транспорті – також необхідною кількістю рятувальних засобів.

ПАСАЖИРО-МІСЦЕ-ДОБА (**пассажиρο-место-сутки; passenger-place-day**) – одиниця вимірювання часу перебування засобу транспорту в тому або іншому стані (у дорозі, на стоянці) з урахуванням місць для пасажирів. Розраховується як добуток кількості пасажирських місць засобу транспорту та часу перебування його в одному з цих станів.

ПАСАЖИРО-МІСЦЕ-КІЛОМЕТР (**пассажиρο-место-километр; passenger-seat-kilometer**) – одиниця вимірювання пробігу транспортних засобів з урахуванням пасажиромісткості.

ПАСАЖИРООБОРОТ (**пассажиροоборот; passenger turnover**) – 1) обсяг виконаної засобами транспорту роботи з перевезення пасажирів з урахуванням відстані; вимірюється в пасажиро-кілометрах. Застосовується як самостійний показник обсягу, так і для обчислення продуктивності праці, собівартості, доходів, якісних показників статистики перевезень пасажирів (див. *Статистика перевезень пасажирів*); 2) загальний обсяг пасажирської роботи, що дорівнює сумі добутків кількості пасажирів (групи пасажирів) на відстань їх перевезення, вимірюється в пасажиро-кілометрах (на морському транспорті – у пасажиро-милях).

ПАСАЖИРО-ПОЇЗДКА (**пассажиρο-поездка; passenger-trip**) – поїздка пасажира в одному напрямку від станції відправлення до станції прибуття. За кожним квитком враховують одну П.-п.; за груповим (туристським) – стільки П.-п., скільки людей вказано в документі; за зворотним – дві П.-п. Перевезення пасажирів враховується на момент продажу квитків або оформлення проїзного документа. До вартості перевезення пасажирів включаються платежі за проїзд, зароблені транспортними підприємствами, включаючи виручку від чартерів транспортних засобів з екіпажем (для перевезення пасажирів) та від супровідного багажу понад норму.

ПАСАЖИРОПОТІК (пасажи́ропоток; passenger traffic) – чисельність перевезених засобами транспорту пасажирів між пунктами відправлення і призначення за певний період (як правило, за рік). Рівень П. виражається чисельністю пасажирів, які проїхали дільницею за одиницю часу як у прямому, так і у зворотному напрямку (див. *Цільність перевезень*).

ПАСПОРТ ВАГОНА (паспорт вагона; registration certificate of a car) – документ, що характеризує конструктивну будову вагона (тип – вантажний, пасажирський, вид і осність, масу тари і вантажопідйомність, систему гальмування, об'єм і матеріал кузова, інші технічні характеристики). Складається при випуску заводом-виробником і зберігається в управлінні дороги приписки (на пасажирські та рефрижераторні вагони – також і в депо приписки). При заводському (капітальному) ремонті або модернізації П.в. складається повторно. П.в. є першоджерелом обліку інвентарного парку вагонів (див. *Парк рухомого складу*).

ПАСПОРТ ЛОКОМОТИВА (паспорт локомотива; registration certificate of a locomotive) – документ, що містить техніко-конструктивні та експлуатаційні характеристики локомотива (рік виробництва і завод-виробник, первинна вартість та її зміни, потужність, витрата палива, конструктивні зміни при ремонтах тощо). Складається заводом-виробником і зберігається в депо приписки, де в нього вносяться всі подальші записи про ремонти і конструктивні зміни, що були проведені. Використовується для обліку інвентарного парку локомотивів з групуванням за конструктивними характеристиками і станом.

ПАСПОРТ ПОРТУ (паспорт порта; registration certificate of a port) – документ, що містить основні дані про порт: гідрологічні, геологічні, топографічні умови, характеристику завантажувально-розвантажувального устаткування, складів, внутрішньопортових і під'їзних залізничних колій та автомобільних доріг, інженерних споруд на території порту, виробничих і службово-побутових будівель, систем енерго- і водопостачання, каналізації тощо.

ПАСПОРТ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ЕКОЛОГІЧНИЙ (паспорт промышленного предприятия экологический; ecological passport of an industrial enterprise) – нормативно-технічний документ, що включає дані з використання підприємством ресур-

сів (природних, вторинних тощо) і визначення впливу його виробництва на навколишнє середовище, а також заходи щодо цього впливу.

ПАСПОРТ СУДНА (паспорт судна; registration certificate of a craft (vessel)) – основний документ судна, що містить всі основні технічні характеристики судна, його корпусу, надбудов, головних і допоміжних механізмів, пристроїв, систем тощо, а також експлуатаційні та технічні показники роботи судна, зміни в конструкції судна і модернізації при його ремонті.

ПАСПОРТ ШЛЯХУ ТЕХНІЧНИЙ (паспорт пути технический; log of tracks) – основний документ, що відображає кількісну та якісну характеристики найголовніших елементів шляхового господарства. Складається окремо на кожну дистанцію шляху і містить її схему, графік її адміністративного розподілу, основні характеристики шляхових пристроїв, дані про шляхові сигнальні знаки, а також відомості про негабаритні місця, шляхові майстерні, шляхові машини і механізми, лінійно-шляхові будівлі. Характеристика шляхових пристроїв подається окремо: за головними шляхами, станційними і шляхами спеціального призначення. Паспорт щорічно вивіряється станом на 1 січня поточного року.

ПАСПОРТИЗАЦІЯ ВІДХОДІВ (паспортизация отходов; passport system of waste products) – процес послідовного збирання, узагальнення та зберігання відомостей про кожний конкретний вид відходів, їх походження, технічні, фізико-хімічні, технологічні, екологічні, санітарні, економічні та інші показники, методи їх вимірювання і контролю, а також про технології їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження і захоронення.

ПАТЕНТ (патент; patent) – охоронний документ, що засвідчує пріоритет, авторство і право власності на винахід (корисну модель). Як П. розглядаються патент на винахід, деклараційний патент на винахід, патент (деклараційний патент) на секретний винахід, деклараційний патент на секретну корисну модель.

ПАТЕНТ ВВІЗНИЙ (патент ввозной; communication patent, confirmation patent, importation patent) – підтверджений патент. Оформлюється за спрощеним порядком на основі раніше виданого іноземного патенту. Заявник, що має на свій винахід іноземний патент, про-

силь ввізний (підтверджений) патент та отримувє його без будь-якої перевірки винаходу.

ПАТЕНТ ЗОНТИЧНИЙ (патент зонтичний; “umbrella” patent) – патент, що видається у деяких країнах, формула якого складена настільки широко, що дозволяє охопити (начебо “прикрити парасолькою”) певну сферу техніки.

ПАТЕНТОВЛАСНИК (патентовладелец; patent holder) – особа, якій належить патент на винахід. П. наділений певними правами та обов’язками. Він зобов’язаний ефективно використовувати запатентований винахід у промисловості в обсязі, що відповідає суспільним інтересам. Під використанням винаходу розуміють виготовлення, введення в оборот, пропозицію для продажу виробу, що охороняється патентом, або застосування у виробництві технологічного процесу (способу). П. або його правонаступник мають право використовувати винахід у повному обсязі без будь-яких спеціальних дозволів адміністративних органів на заняття промислом, що стосується сфери дії патенту. Однак патент не звільняє П. від дотримання норм відповідних законів.

ПАТЕНТОЗНАВСТВО (патентоведение; patent branch) – галузь знання та сфера практичної діяльності, предметом яких є питання патентоспроможності та патентної чистоти технічних рішень, ліцензійні питання, патентне право.

ПАТЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ВИНАХОДІВ І ПРОМИСЛОВИХ ЗРАЗКІВ (патентоспособность изобретений и промышленных образцов; patentability of inventions and patterns) – юридична властивість об’єктів технічної або художньо-конструкторської творчості бути предметом правової охорони відповідно до вимог, визначених законодавством щодо винаходу або промислового зразка. У теперішній час більшістю промислово розвинених країн прийнято уніфіковане поняття “винахід”. До його характеристик належать новизна, винахідницький рівень та промислова застосовність.

ПЕНСІЙНИЙ ВІК (пенсионный возраст; pension age). Див. *Вік пенсійний*.

ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ (Пенсионный фонд Украины; Pension Fund of Ukraine) – самостійна фінансово-банківська система, що здійснює управління фінансами пенсійного забезпечення на території всієї держави. Формується за рахунок обов’язкових страхових

внесків (у відсотках до фонду оплати праці) підприємств, громадян-підприємців, громадян, які працюють. Кошти фонду використовують на виплату пенсій за віком, по інвалідності, інші пенсійні виплати.

ПЕНСІОНЕР (пенсионер; pensioner, retiree) – особа, яка відповідно до чинного законодавства отримує пенсію, довічну пенсію, або члени її сім’ї, які отримують пенсію в разі смерті цієї особи у випадках, передбачених законом.

ПЕНСІЯ (пенсия; pension) – щомісячна виплата в солідарній системі загальнообов’язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого законодавством пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім’ї у випадках, визначених чинним законодавством.

ПЕНСІЯ ДОВІЧНА (АНУЇТЕТ ДОВІЧНИЙ) (пенсия пожизненная (ануитет пожизненный); life pension, life annuity) – пенсійні виплати, що періодично здійснюються страховою організацією на підставі договору страхування довічної пенсії протягом життя фізичної особи після досягнення нею пенсійного віку відповідно до законодавства про страхування.

ПЕНСІЯ МІНІМАЛЬНА (пенсия минимальная; minimum pension) – державна соціальна гарантія, розмір якої визначається відповідним Законом.

ПЕНСІЯ НА ВИЗНАЧЕНИЙ СТРОК (пенсия на определенный срок; pension for specified time) – пенсійні виплати, що здійснюються періодично протягом визначеного строку в порядку та у випадках, визначених законодавством.

ПЕНЯ (пеня; fine) – штрафна санкція за несвоєчасне виконання фінансових зобов’язань, що застосовується в разі несвоєчасної сплати податків і податкових платежів, а також у разі затримання оплати одержаних товарно-матеріальних цінностей, наданих послуг чи виконаних робіт. Нараховується у відсотках до суми невиконаного договірної зобов’язання за кожен день затримки.

ПЕРЕВАГА (предпочтение; preference) – завдання або обґрунтування вибору між можливими рішеннями (альтернативами); твердження, що одна альтернатива (проект, придбання якогось блага, припущення про майбутній результат деякої дії тощо) переважає над іншою,

рівносіллям твердження, що перша альтернатива має більшу корисність для особи (колективу, суспільства), яка здійснює вибір. В аналізі попиту і споживання П. – основа для вибору між наборами споживчих благ (наприклад, товарів). Запис $x > y$, де x і y – набори товарів (точки простору товарів), означає строгу П.: покупець безумовно віддає перевагу набору x перед набором y . Запис $x \geq y$ означає слабку П., тобто покупець або віддає П. набору x перед набором y , або не робить між ними ніяких відмінностей. У реальній економіці виявити справжні переваги нелегко, навіть коли відомо точно, що саме купили споживачі, тобто на чому вони зупинили свій вибір. Справжні П. викривлюються рівнем доходів і цін (ми хотіли б купити цю річ, але вона занадто дорога), а особливо – незбалансованістю ринку товарів (ми хотіли б купити річ, але у продажу вона відсутня, потрібно чимось її замінити). Вивчення споживчих П. у суспільстві необхідно для кращого задоволення потреб його членів. У принципі можливий свідомий вплив суспільства на формування потреб, а отже, – П.

ПЕРЕВАГА ЖІНОЧА (перевес женский; excess of female population over male) – перевищення в загальній чисельності населення (чи у чисельності його окремих груп, частіше вікових) кількості жінок над кількістю чоловіків. Характеризує порушення у структурі населення за статтю, викликані більш високою смертністю чоловіків або іншими причинами, а також для окремих територій – зменшенням числа чоловіків унаслідок міграції. Звичайно вимірюється різницею абсолютної чисельності жінок і чоловіків, часткою жінок у чисельності обох статей або числом жінок на 100 (1000) чоловіків (див. також *Перевага чоловіча, Співвідношення чисельностей статей*).

ПЕРЕВАГА ЧОЛОВІЧА (перевес мужской; excess of male population over female) – перевищення кількості чоловіків над кількістю жінок у населенні чи окремих його групах, частіше за все вікових.

ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВАНТАЖІВ (перевозка грузов; freight transportation) – загальний об'єм вантажів, навантажених та транспортованих рухомим складом окремих видів транспорту (вантажні автомобілі, залізничні вагони, річкові та морські судна, літаки) або трубопроводами; вимірюється в тоннах (перекачка газу, аміаку – в тоннах або кубічних метрах).

ПЕРЕВЕЗЕННЯ ВІДХОДІВ ТРАНСКОР-ДОННЕ (перевозка отходов трансграничная; transfrontier transportation of waste products)

– 1) будь-яке переміщення відходів з району, що перебуває під національною юрисдикцією однієї держави, у район чи через район, який перебуває під національною юрисдикцією іншої держави, або у район чи через район, що не перебуває під юрисдикцією будь-якої держави, за умови, що таке перевезення стосується принаймні двох держав; 2) транспортування відходів з території або через територію України на територію або через територію іншої держави.

ПЕРЕВЕЗЕННЯ ГОСПОДАРСЬКІ (перевозки хозяйственные; economic traffic) – некомерційні перевезення вантажів будь-яким транспортним засобом, призначені для забезпечення внутрішньогосподарських, внутрішньовиробничих потреб.

ПЕРЕВЕЗЕННЯ ЕКСПОРТНІ (перевозки экспортные; export traffic) – перевезення вантажів, що поставляються іноземним країнам; здійснюються відповідно до плану перевезень, погодженого з відповідними державними органами управління.

ПЕРЕВЕЗЕННЯ МІЖМІСЬКІ (перевозки междугородные; intercity traffic) – перевезення пасажирів на маршрутах, довжина яких перевищує 50 кілометрів і які проходять у межах території Автономної Республіки Крим, областей (внутрішньообласні) або виходять за їх межі (міжобласні).

ПЕРЕВЕЗЕННЯ МІСЬКІ (перевозки городские; city traffic) – перевезення пасажирів у межах території міського населеного пункту.

ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАКЕТНЕ НА ТРАНСПОРТІ (перевозка пакетная на транспорте; packaged cargo traffic) – транспортування вантажів, сформованих з окремих місць у тарі (ящиках, мішках, бочках тощо) або без тари (дошки, шпали, труби, тара дощечна тощо), що скріплені між собою за допомогою універсальних або спеціальних пакетувальних засобів на піддонах або без них. Засоби кріплення вантажів у пакети повинні мати контрольні знаки вантажовідправника: пломби з найменуваннями відправників, контрольні стрічки, що скріплюються в замок, усадкові плівки.

ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ (перевозка пассажиров; passenger traffic) – загальна кількість пасажирів, яких транспортовано рухомим

складом окремих видів транспорту (автобусами, тролейбусами, трамваями, метрополітенами, залізничними пасажирськими вагонами, річковими та морськими суднами, літаками).

ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПРИМІСЬКІ (перевозки пригородные; suburban traffic) – перевезення пасажирів на маршрутах, довжина яких не перевищує 50 кілометрів незалежно від адміністративно-територіального поділу.

ПЕРЕВЕЗЕННЯ ТРАНЗИТНИХ ВАНТАЖІВ (перевозка транзитных грузов; transit freight traffic) – транспортування вантажів, вироблених за кордоном, через територію України без будь-якого використання їх вітчизняними споживачами. Пересування транзитних вантажів здійснюється також з перевантаженням з одного виду транспорту на інший, складуванням, роздрібненням партій тощо.

ПЕРЕВЕЗЕННЯ ТРАНЗИТНІ (перевозки транзитные; transit traffic) – перевезення вантажів, пункти відправлення і призначення яких знаходяться поза межами країни (певного регіону).

ПЕРЕВЕЗЕННЯ ЦЕНТРАЛІЗОВАНІ (перевозки централизованные; centralized traffic) – перевезення, за яких підприємство автомобільного транспорту загального користування, використовуючи свій рухомий склад або здійснюючи єдине оперативне керівництво перевезеннями рухомих складом інших автотранспортних підприємств, забезпечує доставку вантажів (з транспортно-експедиційним обслуговуванням) від одного вантажовідправника всім вантажоодержувачам або одному вантажоодержувачу від усіх вантажовідправників, перевезення автотранспортом загального користування з завезення (вивіз) вантажів на станції залізниць, у порти (пристані), аеропорти, а також і регулярні міжміські перевезення.

ПЕРЕВІЗНИК (перевозчик; carrier) – особа, зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, яка в установленому законом порядку з використанням належних їй або найманих нею транспортних засобів переміщує товари через митний кордон України або здійснює перевезення товарів, що перебувають під митним контролем, між митними органами на території України.

ПЕРЕВІРКА ЗНАЧУЩОСТІ ЗВ'ЯЗКУ (проверка значимости связи; verification of relationship significance) – порівняння фактичних

значень коефіцієнта детермінації R^2 та кореляційного відношення η^2 з їх критичними значеннями для певного рівня значущості α та числа степенів свободи $k_1 = m - 1$ та $k_2 = n - m$, де m – кількість груп; n – обсяг сукупності. Якщо фактичне значення більше за критичне (табличне), то зв'язок визнається істотним.

Перевірка істотності лінійного коефіцієнта кореляції відбувається за допомогою t -критерію, фактичне значення якого $t = \frac{|r|}{\mu_r}$ (де r – ліній-

ний коефіцієнт кореляції, $\mu_r = \frac{1 - r^2}{\sqrt{n - 1}}$ – похиб-

ка лінійного коефіцієнта кореляції, n – обсяг сукупності) порівнюється з критичним (табличним).

ПЕРЕВІРКА ЧАСОВОГО РЯДУ НА ВИПАДКОВІСТЬ КОЛИВАНЬ (проверка временного ряда на случайность колебаний; verification of time series for chance fluctuations) – перевірка гіпотези щодо того, що члени часового ряду $x(t_1), x(t_2 = t_1 + h), \dots, x(t_n = t_{n-1} + h)$ є

результатами незалежних спостережень деякої випадкової величини. Існують різні незалежні критерії перевірки цієї гіпотези: критерій “поворотних точок”, критерій “точок зростання”, рангові критерії тощо. Вибір критерію залежить від припущень щодо альтернативної гіпотези, характеру розподілу та інших умов.

ПЕРЕДАВАННЯ ДАНИХ (передача данных; data communications, datacom) – передавання інформації у форматі даних із використанням телекомунікаційних мереж.

ПЕРЕКАЧУВАННЯ НАФТИ І НАФТОПРОДУКТІВ (перекачка нефти и нефтепродуктов; oil and oil products transfer) – переміщення визначених об'ємів нафти і нафтопродуктів, викачаних з головних станцій та прийнятих до перекачування і доставки на кінцеві пункти, включаючи пункти відкачування для споживачів, або на інші види транспорту на трасі нафтопроводу.

ПЕРЕЛОГИ (перелог; unused land) – землі, що раніше використовувалися під рілля, але більше року, починаючи з осені, не використовуються під посів сільськогосподарських культур і не готуються під пар.

ПЕРЕНЕСЕННЯ (В ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ) (перенос (в геоинформационных системах); displacement) – операція

перетворення координат в геоінформаційних системах, що полягає у простому переміщенні частин або всього графічного об'єкта в інше місце на координатній площині. Виконується додаванням певних величин до координат X і Y об'єкта.

ПЕРЕПИС (перепись; census) – 1) суцільне спостереження масових явищ з метою визначення їх розміру та складу станом на певну дату. Переписи проводяться одночасно для всієї сукупності (території) за єдиною для всіх одиниць програмою, як правило, періодично, з рівним інтервалом (перепис населення – кожні 10 років); 2) один з видів спостереження (спеціально організований), що проводиться з метою обчислення об'єкта статистичного спостереження за рядом характерних для нього ознак, що не збираються у звітності статистичній (П. населення, П. будівництва тощо). Відмінними особливостями П. є: одночасність проведення на всій території; єдність програми спостереження; обмеженість строків спостереження статистичного; реєстрація всіх одиниць спостереження станом на один і той самий момент часу – критичний момент перепису. П. може бути суцільним, інколи обстежуються всі одиниці спостереження, і несучільним, коли обстежуються лише частини обстежуваної сукупності (див. *Спостереження суцільне, Спостереження несучільне*).

ПЕРЕПИС ВАГОНІВ І КОНТЕЙНЕРІВ (перепись вагонов и контейнеров; census of cars and containers) – одноразова реєстрація на момент часу вантажних вагонів і контейнерів на всій мережі залізничних шляхів сполучення, новобудовах, під'їзних коліях підприємств, закордонних залізниць шляхом суцільної натуральної перевірки. П.в.к. проводиться одночасно на залізничному, морському і річковому транспорті. Реєструються станція реєстрації, належність і номер вагона (контейнера), тип, вага тари, вантажопідйомність, рік побудови та капітального ремонту, інші ознаки. На базі П.в.к. уточнюються дані інвентарного та поточного обліку парку вагонів і контейнерів.

ПЕРЕПИС ЕКОНОМІЧНИЙ (перепись экономическая; economic census) – спеціальна форма збирання статистичних даних шляхом періодичного обстеження (суцільного або вибіркового), що дозволяє отримати уточнену інформацію за діючими резидентами ринку. Зазвичай суцільні економічні переписи про-

водять з 5–10-річним інтервалом. За даними П.е. отримують базові дані за всіма господарюючими суб'єктами, виявляють структурні зміни в економіці, складають актуальну спискову основу підприємств, організацій та фізичних осіб для проведення регулярних спостережень органами статистики.

ПЕРЕПИС НАСЕЛЕННЯ (перепись населения; population census) – процес збирання ряду конкретних демографічних, економічних і соціальних даних, що характеризують у певний момент часу або періоду кожного мешканця країни чи території. Інколи до визначення П.н. включають також процес зведення, розробки та публікації цих даних. Ціль П.н. – отримати відомості про чисельність, склад і розміщення населення для організації економічного життя країни, визначення представництва в законодавчих органах та наукового вивчення населення; такі дані є основою державного управління, розробки напрямів соціального й економічного розвитку. Дані про чисельність населення і його склад – завжди результат П.н. або розрахунків на основі його матеріалів.

П.н. охоплює всіх без винятку мешканців країни, причому, як правило, всіх громадян держави, включаючи осіб, які перебувають за кордоном, всередині країни або постійних мешканців кожної території, чи тих, хто перебуває поза нею в певний момент, або ж і тих, і інших (див. *Категорії населення*). П.н. проводять, як правило, шляхом обходження житлових приміщень та збирання шляхом опитування мешканців поіменних відомостей про них. Інколи такі відомості отримують поштою чи в реєстрових пунктах. Коло відомостей визначається програмою перепису населення (обстеження), єдиною для всього населення країни. До програми входять ознаки: демографічні (стать, дата народження, шлюбний стан і т. д.), економічні (зайнятість, галузь чи вид економічної діяльності, джерело засобів існування), характеристика загальної або професійної освіти (відвідування школи, кількість років навчання або рівень освіти), а також етнічні (національність, рідна мова чи розмовна мова), інші ознаки (громадянство, місце народження і т. д.). П.н. проводиться за сім'ями (домогосподарствами) і враховує склад сім'ї. У більшості держав під час П.н. збирають відомості про житло, в якому мешкає сім'я, або поєднують перепис населення з житловим. Перепис здійснюють у короткі строки (терміном у декілька днів чи тижнів), однак всі відомості

збирають станом на так званий критичний момент перепису населення – зазвичай у ніч перед першим днем перепису.

При проведенні П.н. прийнято принцип самовизначення, тобто відомості отримують, як правило, не з документів, а зі слів людей. При розробці матеріалів перепису (обстеження) населення зібрані й записані в переписних листах індивідуальні відомості перетворюють у безособові дані про число людей з тими чи іншими обліковими даними: після контролю записи в переписних листах кодуються та вводяться в ЕОМ. Потім підраховуються та зводяться в таблиці кількості мешканців за окремими територіями і у країні в цілому, отримуючи при цьому їх розподіл за обліковими ознаками (вік, стать, освіта, зайнятість за галузями економіки) та за певним сполученням ознак. Сполучення цих ознак і відповідна їм система групувань у територіальному розрізі називається програмою розробки матеріалів перепису (обстеження) населення.

Повна розробка матеріалів П.н. триває декілька років, її результати друкують у багатотомних виданнях. Усього за результатами перепису отримують декілька мільйонів показників, що робить П.н. досить складною та витратною операцією. Тому в більшості економічно розвинених країн П.н. проводиться раз на п'ять чи десять років. Її здійснюють національні статистичні офіси, в Україні – Державна служба статистики України.

ПЕРЕПИС НАСЕЛЕННЯ ПРОБНИЙ (перепись населения пробная; pilot population census) – суцільне обстеження невеликої частини населення країни, що проводиться для перевірки методу перепису, його інструментарію, формулювання питань програми перепису населення, порядку організації збирання та представлення відомостей, навантаження на переписний персонал та інших методичних і організаційних сторін наступного суцільного перепису населення, а також для навчання на практиці керівників, відповідальних за його проведення. Найчастіше проводиться в декількох регіонах країни, що відрізняються природно-господарськими умовами, складом населення та характером території розселення. Інколи в різних районах використовують різні аспекти методики та організації перепису; деякі аспекти, особливо формулювання запитань та інструментарій перепису, перевіряються неодноразово. П.н.п. не має на меті отримати

змістовні відомості про населення тих регіонів (районів), де він проводиться, але ці відомості часто слугують об'єктом демографічних досліджень.

ПЕРЕПИСИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ (переписи сельскохозяйственные; agricultural censuses) – періодичні державні статистичні спостереження, що включають у себе збирання даних, які на встановлену дату характеризують стан і структуру сільського господарства країни, явища та процеси в цій галузі, а також оброблення, узагальнення, поширення та використання їх результатів.

ПЕРЕПИСНЕ РАЙОНУВАННЯ (переписное районирование; census zoning). Див. *Районування переписне*.

ПЕРЕПРОДАЖ (перепродажа; resale) – придбання товару резидентом однієї країни у нерезидента з наступним продажем цього товару іншому резиденту. При цьому товар жодного разу не перетинає кордон країни, де укладена угода. Вартість послуг з П. товарів – це різниця між вартістю реалізації та вартістю придбання товарів. До вартості послуги з П. товарів зараховується винагорода, що виплачується експортером на адресу агента-нерезидента або імпортером на адресу агента, який є резидентом якої-небудь третьої країни (тобто не експортує та не імпортує).

ПЕРЕРОБКА ТОВАРІВ ЗА МЕЖАМИ МИТНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (переработка товаров за пределами таможенной территории Украины; processing of goods outside the customs territory of Ukraine) – митний режим, відповідно до якого товари, що перебувають у вільному обігу на митній території України, вивозяться без застосування заходів тарифного та нетарифного регулювання з метою їх переробки за межами митної території України та наступного повернення в Україну.

ПЕРЕРОБКА ТОВАРІВ НА МИТНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (переработка товаров на таможенной территории Украины; processing of goods on the customs territory of Ukraine) – митний режим, відповідно до якого ввезені на митну територію України товари, що походять з інших країн, піддаються у встановленому законодавством порядку переробці без застосування заходів нетарифного регулювання, за умови вивезення за межі митної території України продуктів переробки відповідно до митного режиму експорту.

ПЕРЕСТРАХОВИК (перестраховщик; *reinsurer*) – страхова організація, що не виконує прямих страхових операцій, а лише приймає на перестраховання ризику інших страховиків і може передавати частину з них у ретроцесію, тобто вторинне перестраховання.

ПЕРЕСТРАХУВАННЯ (перестрахование; *reinsurance, reassurance*) – 1) страхування одним страховиком (цедентом, перестраховальником) на визначених договором умовах ризику виконання частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика (перестраховика), резидента або нерезидента, який має статус страховика або перестраховика, згідно з законодавством країни, в якій він зареєстрований; 2) передача частки страхових ризиків в обмін на пропорційну частку доходу від страхових премій. Допоміжні послуги включають операції, пов'язані з операціями страхування. До них належать: комісійні платежі страховим агентам; послуги страхових брокерів і страхових контор; консультативні послуги з питань страхування. Як вартість страхових послуг виступає не валова сума страхових премій (внесків), а лише плата за страхові послуги, що включається в суму отриманих премій; 3) страхування страховиком в іншого страховика ризику щодо виконання своїх обов'язків перед страхувальником. П. є особливою формою страхування, що дозволяє розподілити значні ризики між кількома страховими організаціями. Головна функція П. – вторинний перерозподіл ризиків. П. буває факультативним (за разовими угодами) та договірним (на підставі постійних договорів). За договірною П. страховик зобов'язаний передавати, а перестраховик – приймати в межах певної страхової суми всі ризики, характер і розмір яких точно визначені умовами договору (наприклад, щодо об'єктів, застрахованих від пожеж на певній території).

ПЕРЕСТРАХУВАННЯ НЕПРОПОРЦІЙНЕ (перестрахование непропорциональное; *disproportional reinsurance*) – форма перестраховання, за якої відповідальність перестраховика не залежить від відповідальності страховика. При П.н. збитки відшкодовують лише у разі, коли вони перевищують певну суму або коли загальна сума збитків за певною групою ризиків перевищує встановлений рівень збитковості. Усі види П.н. захищають страховика від значних збитків чи гарантують йому рентабельність страхування.

ПЕРЕСТРАХУВАННЯ ПРОПОРЦІЙНЕ (перестрахование пропорциональное; *proportional reinsurance*) – перестраховання, за яким страхові внески розподіляються між страховиком і перестраховиком залежно від частки відповідальності у ризиках, що припадає на кожного з них. Такий розподіл можна здійснювати як за квотної системи, коли страховик визначає частку перестраховання твердим відсотком від кожної страхової суми, так і за ексцедентної системи, коли перестраховують ту частину страхової суми, яка перевищує конкретну величину за певною категорією ризиків.

ПЕРЕСУВАННЯ ЗА ВІКОМ (передвижка по возрасту; *movement by age*) – спосіб оцінки майбутнього вікового складу населення при поточних розрахунках чи перспективних обчисленнях статево-вікової структури населення. Чисельність населення на початок року в кожному віці пересувається в наступний вік з урахуванням того, що до початку наступного року (чи п'ятиріччя) частина людей помре, а ті, хто дожив, стануть старшими. Зазвичай інтервали віку при пересуванні приймаються рівними інтервалам часу, за якими воно проводиться. При поточних розрахунках для П.в. використовуються фактичні числа померлих за віком, при перспективних розрахунках – відносні числа тих, хто дожив, з таблиці смертності.

ПЕРЕХІД ДЕМОГРАФІЧНИЙ (переход демографический; *demographic transition*) – концепція, що використовується в сучасній демографії для пояснення зміни типів відтворення населення. Загальний елемент концепції П.д. – періодизація демографічного розвитку, що відповідає трьом великим історичним етапам. Іноді П.д. називають всесвітньо-історичний процес переходу від традиційного до сучасного типу відтворення населення, який нині переживає людство. Традиційному типу відтворення населення, який діяв протягом усієї історії людства майже до ХХ ст., відповідає закон швидкої зміни поколінь. Йому властиві такі риси: висока смертність; висока народжуваність; коротка середня тривалість майбутнього життя новонароджених; повільне зростання чисельності населення. Сучасному типу відтворення населення відповідає закон повільної зміни поколінь. Йому притаманні такі характеристики: низька смертність; низька народжуваність; велика середня тривалість очікуваного майбутнього життя новонароджених; зниження темпів зростання чисельності населення.

У різних країнах П.д. відбувається неодноразово, з неоднаковою швидкістю, а отже, різною є його тривалість. У демографічній літературі розрізняють три види П.д. – “англійський”, “японо-мексиканський”, “французький”. При “англійському” П.д. спочатку починає знижуватися смертність, а народжуваність деякий час залишається на традиційно високому рівні. Для “французького” П.д. характерне майже одночасне зниження смертності та народжуваності. При “японо-мексиканському” П.д. спочатку знижується смертність, а рівень народжуваності на першому етапі переходу значно підвищується, що призводить до сильного “демографічного вибуху”.

В Україні П.д. відбувся у 60-х р. ХХ ст., коли встановилися низькі рівні народжуваності та смертності, сповільнився природний приріст, а середня тривалість майбутнього життя досягла рівня розвинених країн світу. Проте оскільки середня тривалість очікуваного майбутнього життя новонароджених в Україні помітно коротша порівняно з розвиненими країнами (відставання на 5–7 років), П.д. ще не завершений.

ПЕРЕХІД ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ТОВАРИ (переход права собственности на товары; passing of property in goods) – передавання права власності, за якого одна сторона передає економічну вартість іншій стороні та отримує в обмін рівнозначну вартість (економічна вартість у разі міжнародної торгівлі товарами представлена товарами та платіжними засобами) чи не отримує натомість ніякого товару, послуги або активу. П.п.в.т. може бути юридичним, фізичним або економічним. Існує три випадки, коли перехід права власності умовно враховується, навіть якщо він не мав місця: 1) товари в операціях між підприємствами (філіями / дочірніми підприємствами) у процесі здійснення прямих інвестицій до материнських компаній; 2) товари, що відсилаються за кордон для переробки; 3) товари у фінансовій оренді. Коли здійснюється продаж товарів у рамках двох країн, вартість послуг, пов’язаних з оптовою та роздрібною торгівлею, включається до вартості товару.

ПЕРІОД БАЗИСНИЙ (період базисный; reference period) – період часу (місяць, рік тощо) або момент (дата), з даними якого порівнюють дані іншого (поточного, звітного або прогнозного) періоду (моменту). При визначенні відносних величин динаміки, індексів, темпів зростання – величина показника П.б. є знамен-

ником дробу і має назву базисної. У розрахунках П.б. – показник, для якого значення індексу приймається за 100%.

ПЕРІОД ГЕНЕРАТИВНИЙ (період генеративный; generative period). Див. *Період репродуктивний*.

ПЕРІОД ДІТОРОДНИЙ (період детородный; reproductive period) – продуктивний період, частина життя жінки, впродовж якої вона фактично народжувала дітей. Визначається зазвичай для жінок, які вийшли з репродуктивного віку (тобто для жінок, старших 50-ти років). Кількісно П.д. обчислюється як різниця між віком жінки при народженні останньої та віком при народженні першої дитини. Для когорт жінки П.д. може бути визначено лише в середньому.

ПЕРІОД ЗВІТНИЙ (період отчетный; reporting period) – 1) період діяльності підприємства, за підсумками якого складають документи фінансової або статистичної звітності. Це може бути місяць, квартал, проте найчастіше П.з. відповідає одному року в межах звітних дат, установлених законодавством окремих країн; 2) період часу (дата), дані щодо якого зіставляються з даними за інший період (базисний або попередній). При обстеженні відносних величин динаміки, індексів, темпів зростання дані П.з. знаходяться у числительнику дробу.

ПЕРІОД ЗВІТНИЙ ПОДАТКОВИЙ (період отчетный налоговый; reporting tax period) – проміжок часу, що розпочинається з першого календарного дня першого місяця періоду та закінчується останнім календарним днем останнього місяця періоду. Якщо фізична особа вперше отримує оподатковуваний дохід всередині податкового періоду, то перший податковий період розпочинається з дня отримання таких доходів. Якщо платник податку помирає, визнається судом померлим чи безвісно відсутнім, або втрачає статус резидента (за відсутності податкових зобов’язань як нерезидента згідно з законом), останнім податковим періодом вважається період, що закінчується днем, на який припадає, відповідно, смерть такого платника податку, винесення такого судового рішення або втрата платником статусу резидента.

ПЕРІОД НАВІГАЦІЙНИЙ (період навигационный; navigation period) – календарний час, протягом якого експлуатуються судна річкового флоту. Визначається з моменту виходу суден із зимового відстою до постановки їх на

наступний зимовий відстій. Тривалість П.н. для окремих пароплавств країни обчислюється як середня величина календарного часу суден у році, в добах (днях). Для самоходного флоту П.н. визначається діленням сило-добы в експлуатації на потужність судна; для несамоходного флоту – діленням тоннажо-добы в експлуатації на тоннаж судна (див. *Флот річковий*).

ПЕРІОД ПРОГНОЗНИЙ (період прогнозний; period of forecast), період прогнозування, період упередження – відрізок часу від моменту, для якого наявні останні статистичні дані щодо досліджуваного об'єкта, до моменту, якого стосується прогноз.

Залежно від тривалості П.п. прийнята така класифікація економічних прогнозів: оперативні прогнози (до 1-го місяця); короткострокові прогнози (не більше 1-го року); середньострокові прогнози (від 1-го року до 5-ти років); довгострокові прогнози (більше 5-ти років).

ПЕРІОД РЕПРОДУКТИВНИЙ (період репродуктивний; reproductive period) – генеративний період, період плідності; частина життя жінок, протягом якої вони здатні до народження дітей. У демографії тривалість П.р. характеризується вказуванням меж репродуктивного віку. П.р. у житті кожної окремої жінки починається з появою першої менструації й закінчується менопаузою. Початком П.р. умовно приймається вік 15 років, закінченням – 50 років. Дійсна тривалість П.р., під якою розуміють період часу, впродовж якого може бути реалізована здатність до дітороджування, залежить від тривалості перебування жінки у фактичному шлюбі. Від П.р. слід відрізняти дітородний період.

ПЕРІОД СПОСТЕРЕЖЕННЯ (СУБ'ЄКТИВНИЙ ЧАС) (період спостереження (суб'єктивное время); observation period (subjective time)) – час, протягом якого здійснюється реєстрація даних. Вибір цього часу П.с. здійснюється у найсприятливіший період (найменша міграція населення; спокійна соціально-політична ситуація).

ПЕРСОНАЛ ДОПОМІЖНИЙ (персонал вспомогательный; support personnel) – працівники, які виконують допоміжні функції, пов'язані з проведенням досліджень та розробок: працівники планово-економічних, фінансових підрозділів, патентних служб, підрозділів науково-технічної інформації, науково-технічних бібліотек; робітники, які

здійснюють монтаж, наладку, обслуговування та ремонт наукового обладнання і приладів; робітники дослідних (експериментальних) виробництв, лаборанти, які не мають повної вищої, базової вищої або початкової вищої освіти.

ПЕРСОНАЛ, ЗАЙНЯТИЙ НАУКОВИМИ ДОСЛІДЖЕННЯМИ І РОЗРОБКАМИ (персонал, занятый научными исследованиями и разработками; personnel involved in R&D) – сукупність осіб, чия творча діяльність, що здійснюється на систематичній основі, спрямована на збільшення обсягів наукових знань та пошук нових сфер застосування цих знань, а також зайнятих наданням прямих послуг, пов'язаних із виконанням наукових досліджень і розробок. У складі П.з.н.д.р. виділяють чотири категорії: 1) дослідники; 2) техніки; 3) допоміжний персонал; 4) інший персонал – працівники, які виконують функції загального характеру, пов'язані з діяльністю організації в цілому (працівники бухгалтерії, кадрової служби, підрозділів матеріально-технічного забезпечення, друкарки та ін.), а також працівники, які зайняті переважно наданням науково-технічних послуг “на сторону” або іншими видами діяльності, що не пов'язані з науковими дослідженнями і розробками. Статистика вивчає чисельність П.з.н.д.р. за категоріями персоналу, рівнем освіти, науковим ступенем, статтю, віком, секторами, галузями наук та формами власності. Досліджується також рух персоналу з виділенням прийнятих працівників та тих, які вибули. З метою визначення масштабів зайнятості науковими дослідженнями і розробками, відповідно до рекомендацій Посібника Фраскати, враховується фактична чисельність осіб, які виконують дослідження і розробки як сумісники та за договорами громадсько-правового характеру, а з її урахуванням розраховується загальна чисельність П.з.н.д.р., у еквіваленті повної зайнятості науковими дослідженнями і розробками (див. *Еквівалент повної зайнятості науковими дослідженнями і розробками*).

ПЕРСОНАЛ ПІДПРИЄМСТВА, ОРГАНІЗАЦІЇ (персонал предприятия, организации; enterprise / organization personnel) – наймані працівники, тобто особи, які уклали трудовий договір (контракт) з роботодавцем. До складу персоналу входять також власники або співвласники підприємства, якщо вони беруть участь у діяльності організації особистою працею й одержують відповідну оплату поряд з належною їм частиною доходів.

ПЕРСОНАЛ ПРОМИСЛОВО-ВИРОБНИЧИЙ (персонал промислово-виробничий; **industrial personnel**) – кадри підприємства, які безпосередньо пов'язані з процесом виробництва продукції, тобто зайняті основною виробничою діяльністю. Це – всі працівники основних, допоміжних, підсобних та обслуговуючих цехів, науково-дослідних, конструкторських відділів і лабораторій, а також служб, зайнятих капітальним та поточним ремонтом обладнання і транспортних засобів підприємства.

ПЕРЦЕНТИЛЬ (ПРОЦЕНТИЛЬ) (перцентиль (процентиль); **percentile (procentile)**) – значення ознаки, що ділять ряд розподілу на сто рівних частин. Див. *Квантиль*.

ПИТАННЯ СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНІ (вопросы статистического наблюдения организационные; **organizational questions of statistical observations**) – складова плану статистичного спостереження, комплекс питань, кожне з яких визначає окремий організаційний аспект спостереження.

1. Хто проводить? – Органи, на які покладено відповідальність за підготовку та проведення спостереження, залучений персонал (статистики, обліковці-реєстратори, організатори, програмісти, технічний персонал та ін.).

2. Де? – Місце спостереження (пункт, у якому перебуває одиниця статистичного спостереження та здійснюється реєстрація даних).

3. Коли? – Час та період спостереження (відповідно, об'єктивний і суб'єктивний час. Перший визначає інтервал часу, до якого належать дані спостереження; другий характеризує час, протягом якого реєструються дані).

4. За допомогою чого? – Матеріально-технічне забезпечення (статистичний інструментарій, обчислювальна та множувальна техніка, транспортні засоби, рекламні носії тощо).

5. Як забезпечити точність результатів? – Система контролю результатів та пробне обстеження. Ці аспекти є одночасно методологічним (як засіб попередження помилок) і організаційним (як засіб виявлення та виправлення помилок) питанням.

ПИТАННЯ СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ ПРОГРАМНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ (вопросы статистического наблюдения программно-методологические; **program and methodological questions of statistical ob-**

servations) – складова плану статистичного спостереження, комплекс питань, розробка яких полягає в науково-практичному обґрунтуванні та визначенні суті явища, умов його формування та прояву, а також у формуванні системи ознак, що характеризують явище, з огляду на можливість їх кількісної обробки та перевірки на точність. Кожне питання визначає окремий аспект спостереження.

1. Для чого? – Мета спостереження (отримання статистичних даних як основи для узагальненої характеристики стану та розвитку явища (процесу) з визначенням певної закономірності).

2. Що? – Об'єкт спостереження (сукупність явищ (процесів), що підлягають спостереженню).

3. Складові? – Одиниця сукупності (первинний елемент об'єкта, що є носієм ознак, які підлягають реєстрації).

4. Джерело інформації? – Одиниця спостереження (первинна одиниця, від якої одержують інформацію). Її виокремлюють, оскільки не кожна одиниця сукупності може надати про себе інформацію.

5. На які запитання треба отримати відповіді? – Програма спостереження (перелік запитань, зміст та обсяг яких формують відповідно спостереження).

На основі подальшої деталізації сформульованих запитань складається набір ознак, що характеризують об'єкт спостереження та його одиниці, за яким розробляється статистичний інструментарій – набір статистичних формулярів, інструкцій та роз'яснень щодо проведення статистичного спостереження та реєстрації даних. Програмою спостереження передбачається також визначення виду та способу реєстрації даних.

ПІДВИБІРКА (подвыборка; **sub-sample**) – частина вибіркової одиниць з первісної вибірки, призначена для проведення повторного обстеження.

ПІДГОТОВКА ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КАДРІВ ПРОФЕСІЙНА (подготовка и повышение квалификации кадров профессиональная; **professional training and qualification upgrading of personnel**) – систематично охоплює працівників підприємств, установ, організацій, які проходять навчання безпосередньо на виробництві та в навчальних закладах різних типів за договорами за рахунок коштів підприємств.

Система показників професійного навчання кадрів на виробництві включає: первинну професійну підготовку та перепідготовку робітників; підвищення кваліфікації кадрів.

Первинна професійна підготовка робітників – професійно-технічне навчання осіб, які раніше не мали робітничої професії, що забезпечує рівень професійної кваліфікації, необхідної для продуктивної професійної діяльності. Перепідготовка робітників – професійно-технічне навчання, спрямоване на оволодіння іншою професією робітниками, які здобули первинну професійну підготовку шляхом курсового або індивідуального навчання.

Навчання новим професіям включає первинну професійну підготовку осіб, які раніше не мали професії, та перепідготовку кадрів на іншу професію порівняно з раніше здобутою.

Підвищення кваліфікації кадрів – навчання з метою поглиблення раніше здобутих знань, умінь та навичок на рівні вимог виробництва чи сфери послуг. Підвищення кваліфікації кадрів охоплює підвищення кваліфікації робітників, керівників та фахівців.

ПІДПИСКА ВІДКРИТА (подписка открытая; public subscription) – розміщення цінних паперів шляхом відкритого продажу.

ПІДПРИЄМЕЦЬ (предприниматель; businessman) – людина (фізична особа), яка здійснює підприємницьку діяльність, зі створенням (одноосібно чи з партнерами) юридичної особи (підприємства, фірми тощо) або без створення такої. Чинне законодавство України переважно тлумачить термін “П.” так: фізична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність, тобто ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність з метою одержання прибутку, без створення юридичної особи, і зареєстрована як підприємець у встановленому законом порядку. Повна офіційна назва особи, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи – фізична особа – підприємець (ФОП). В Україні ФОП можуть здійснювати підприємницьку діяльність, користуючись загальною системою оподаткування або перебуваючи на єдиному податку (див. *Особа фізична*).

ПІДПРИЄМНИЦТВО (предпринимательство; business) – безпосередній самостійний, систематичний діяльність на власний ризик з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг з метою отримання прибутку, що здійснюється

фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб’єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством.

ПІДПРИЄМСТВО (предприятие; enterprise)

– 1) організаційна одиниця виробництва товарів та послуг, що має певну самостійність у прийнятті рішень щодо використання своїх засобів і є найбільш незалежною з огляду на фінансові та виробничі функції, хоча і необов’язково однорідна щодо видів діяльності та місцезнаходження. П. здійснює один або декілька видів економічної діяльності в одному чи декількох місцях. П. як статистична одиниця завжди складається з однієї або більше одиниць за видом економічної діяльності, з однієї або більше місцевих одиниць та використовується як одиниця спостереження, зокрема для ведення структурної і фінансової статистики; 2) самостійний господарюючий статутний суб’єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу). П. має самостійний баланс, поточні та вкладні (дезитні) рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням, а також знак для товарів і послуг, не має у своєму складі інших юридичних осіб. П. є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності, до складу якого входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торгівельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом. П. як єдиний майновий комплекс є нерухомістю. П. або його частина можуть бути об’єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів.

ПІДПРИЄМСТВО АКТИВНЕ (предприятие активное; active enterprise) – статистична одиниця, що є активною в будь-який період часу впродовж визначеного облікового періоду. У контексті статистики демографії підприємства П.а. характеризується наявністю обороту та / або зайнятості у будь-який період часу з 1 січня до 31 грудня звітного року.

ПІДПРИЄМСТВО БУДІВЕЛЬНЕ (предприятие строительное; construction firm) – підприємство, основним видом економічної діяльності якого, відповідно до КВЕД, є “Будів-

ництво”, а саме: підготовка будівельних ділянок; будівництво завершених будівель; робота з обладнання будівель та завершення будівництва; оренда устаткування для будівництва з обслуговуючим персоналом тощо.

ПІДПРИЄМСТВО ВЕНЧУРНЕ (предприятие венчурное; venture, venture company) – “ризикові” фірми, що займаються комерційною апробацією науково-технічних нововведень. У переважній більшості це малі та середні фірми в наукоємних галузях економіки. Розрізняють дві організаційні форми П.в.: 1) усередині великої компанії; 2) самостійні П.в.

Фінансові кошти (кредити або вкладення великих компаній) вкладаються у венчурний бізнес без будь-якого матеріального забезпечення та гарантій зі сторони П.в. Тобто інвестори йдуть на серйозний ризик, бо у випадку неуспіху в науково-технічних розробках втрачають вкладені ресурси.

Створення венчурної фірми припускає наявність чотирьох складових: ідея нововведення (нового продукту, технології, послуги); суспільна потреба в цій інновації; підприємець, готовий на основі нововведення створити венчурну фірму; “ризиковий” капітал для фінансування цієї фірми.

ПІДПРИЄМСТВО ЕНЕРГОПОСТАЧАЛЬНЕ (предприятие энергопоставляющее; energy supplying enterprise) – підприємство, що займається продажем електроенергії (іноді через посередників) до міських електромереж.

ПІДПРИЄМСТВО З ІНОЗЕМНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ (предприятие с иностранными инвестициями; enterprise with foreign investment) – підприємство (організація) будь-якої організаційно-правової форми, створене відповідно до законодавства України, іноземна інвестиція у статутному фонді якого, за її наявності, становить не менше 10 % (див. *Інвестиції іноземні*).

ПІДПРИЄМСТВО МАЛЕ (предприятие малое; small enterprise) – підприємство (незалежно від форми власності), в якому середня облікова кількість працівників за звітний (фінансовий) рік не перевищує певну кількість осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує певного рівня за чинним законодавством України.

ПІДПРИЄМСТВО НЕКОРПОРАТИВНЕ (предприятие некорпоративное; unincorpora-

ted enterprise) – підприємство, що не є окремою господарською одиницею. Якщо П.н. підприємства діють як корпорація, тобто ведуть самостійний облік, реалізують свою продукцію на ринку за економічно значущими цінами, мають певну самостійність щодо управління процесом виробництва та використання коштів, то вони називаються квазікорпораціями і розглядаються також як корпорації. Квазікорпораціями є, наприклад, державні підприємства, філії іноземних фірм, товариства на довірі, повні товариства.

П.н., що не мають такої самостійності, як квазікорпорації, розглядаються як складова частина інституційних одиниць, до яких вони належать.

П.н., крім квазікорпорацій, поділяються на дві групи: 1) некорпоративні підприємства, власниками яких є органи державного управління (наприклад, типографія державних закладів); 2) некорпоративні підприємства, власниками яких є домашні господарства, до яких належать: підприємницька діяльність громадян без статусу юридичної особи (і зареєстровані і незареєстровані як індивідуальні підприємці); селянське (фермерське) господарство, що здійснюється без статусу юридичної особи; особисте допоміжне господарство.

ПІДПРИЄМСТВО РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ (предприятие розничной торговли; retail enterprise) – торговельне підприємство, що поряд із продажем товарів населенню за готівку здійснює також операції з дрібнооптовою та оптовою реалізацією товарів іншим підприємствам та установам за безготівковим розрахунком.

ПІДПРИЄМСТВО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ (предприятие сельскохозяйственное; agricultural enterprise) – юридична особа або її відокремлені підрозділи, що займаються сільськогосподарським виробництвом з метою одержання відповідного прибутку (доходу), незалежно від підпорядкування, форм власності та господарювання. Формами господарювання у сільському господарстві є державні підприємства, господарські товариства, кооперативи, приватні, підсобні сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції.

ПІДПРИЄМСТВО СПІЛЬНЕ (предприятие совместное; joint venture) – форма співпраці партнерів, які об'єднують капітал для здійснен-

ня спільної виробничо-господарської діяльності, управління та розподілення прибутків пропорційно вкладеному капіталу. П.с. створюється на основі договорів одною або декількома юридичними та фізичними особами різних держав. Після реєстрації П.с. набуває статусу юридичної особи, здійснює свою діяльність відповідно до чинного законодавства та свого статуту.

ПІДПРИЄМСТВО ТОРГОВЕЛЬНЕ (предприятие торговое; trade enterprise) – територіально пристосована, адміністративно самостійна організована одиниця, що безпосередньо виконує функції торгівлі. Залежно від характеру виконуваних функцій П.т. поділяють на підприємства роздрібно́ї торгівлі (магазини, палатки, лотки, кіоски тощо), оптові торговельні підприємства (бази тощо), оптово-роздрібні підприємства. Торговельна мережа характеризується кількістю діючих П.т., які фактично торгують на звітну дату, а також підприємств, що тимчасово не працюють у зв'язку з ремонтом, інвентаризацією, санітарною обробкою тощо. Торговельна мережа поділяється на стаціонарну та пересувну.

ПІДРОЗДІЛ БАНКУ (подразделение банка; bank subdivision) – структурна одиниця банку, що не має статусу юридичної особи і виконує функції, визначені банком.

ПІДРОЗДІЛ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ВІД-ОКРЕМЛЕНИЙ (подразделение юридического лица отделенное; separate subdivision of legal person) – філія, інший підрозділ юридичної особи, що розташований за межами знаходження юридичної особи, але виробляє продукцію, виконує роботи або операції, надає послуги в єдиному замкнутому технологічному процесі з юридичною особою.

ПІДРЯДНИК (СУБПІДРЯДНИК) (подрядчик (субподрядчик); contractor (subcontractor)) – суб'єкт, який виконує певні завдання, зокрема частину виробничого процесу або повний виробничий процес, надання послуг щодо підбору персоналу, допоміжні функції.

ПІДХІД БАЙЄСІВСЬКИЙ (подход Байесовский; Bayes approach) – один з методів знаходження оцінки параметра θ за вибіркою. На відміну від методу максимальної вірогідності, методу моментів, які передбачають, що θ – постійна величина, Байєсівську оцінку знаходять у припущенні наявності деяких апіорних міркувань щодо переваги тих чи інших значень

параметра θ , тобто вважається заданим деякий апіорний розподіл випадкової величини θ (див. *Оцінка Байєсівська*).

ПІДХІД В УПРАВЛІННІ СИСТЕМНИЙ (подход в управлении системный; system approach in management) – здійснення комплексу заходів, спрямованих на поліпшення систем управління і вдосконалення організаційної структури управління. Вони охоплюють: чіткий розподіл функцій між окремими ланками управління по вертикалі з урахуванням дії науково-технічного прогресу, що постійно зумовлює необхідність поліпшення структури управління всіх систем; забезпечення за оптимальної кількості ступенів і управлінських ланок найкращого розподілу функцій між усіма службами, відділами і працівниками управління з метою досягнення ефективної управлінської діяльності (див. *Ефект системний*).

ПІДХІД СИСТЕМНИЙ (подход системный; system approach) – 1) щодо вивчення економічних явищ – комплексне вивчення економіки як єдиного цілого з позицій системного аналізу. Існує подвійне тлумачення П.с.: з одного боку, це розгляд, аналіз існуючих систем; з іншого – створення або, як часто кажуть, конструювання, синтез систем для досягнення якихось цілей. Оскільки головна відмінна риса великої і складної системи – тісний взаємозв'язок усіх її елементів і частин, то П.с. до аналізу економічних явищ означає врахування цих взаємозв'язків, вивчення окремих економічних об'єктів як структурних частин більш складних систем, виявлення ролі кожного з них у загальному процесі функціонування економічної системи і, навпаки, впливу системи в цілому на окремі її елементи; 2) напрям в економічній науці, головна мета якого полягає у розробці методів дослідження і конструювання складноорганізованих об'єктів – систем різних типів і класів. Це певний етап у розвитку методів пізнання, методів дослідницької і конструкторської діяльності, способів опису й пояснення природи економічних об'єктів, що аналізуються.

ПІКСЕЛЬ (пиксель; pixel, picture element) – найменший елемент, описаний у файлі растрових даних (файловий піксель), або найменша ділянка поверхні дисплея, що має однорідні характеристики (дисплейний піксель).

ПІКТОГРАМА (пиктограмма; pictogram) – графічна форма наведення різних елементів програмного середовища у вигляді їх стилізова-

ного зображення. Панелі піктографічних меню зазвичай розміщені під рядком головного меню і складаються з панелі стандартних засобів та панелі форматування. Піктографічне меню можна розмістити в будь-якому місці екрана і довільно змінити його розмір та форму наведення. Кожна П. у меню пов'язана з певною операцією. Зазвичай при підведенні курсора до П. на екрані з'являється підказка щодо її призначення.

ПІРАМІДА ВІКОВА (піраміда возрастная; age pyramid), піраміда віку. Див. *Піраміда статеві-вікова*.

ПІРАМІДА СТАТЕВО-ВІКОВА (піраміда половозрастная; sex and age pyramid) – графічне зображення розподілу людей, які утворюють населення, за віком і статтю, двостороння гістограма, на якій вікові інтервали в роках відкладені на вертикальній осі, а абсолютна кількість людей кожного певного віку та статі чи їх відносна частка в населенні відображені горизонтальними прямокутниками (відрізками) з довжиною однакового масштабу, розміщеними один над одним у порядку збільшення значень віку, зазвичай від 0 до 100 років і більше, ліворуч – для чоловіків, праворуч – для жінок. Довжина прямокутника відповідає щільності цієї вікової групи, тобто кількості осіб, що припадає на одиницю віку. Оскільки через смертність у старших вікових групах чисельність населення менше, зображення має форму піраміди. П.с.-в. будується зазвичай за даними переписів (обстежень) населення, а також за даними поточних розрахунків чисельності та складу населення. П.с.-в. зображує статеві-віковий склад населення в той чи інший момент часу, тобто фіксує певний його стан у ході неперервного процесу відтворення населення і в цьому розумінні є зрізом демографічного стану у населення за певних історичних обставин. При аналізі П.с.-в. щодо типу статево-вікової структури розглядають такі характеристики графіка: 1. Висота піраміди (характеризує тривалість життя населення). 2. Ширина основи (показує забезпеченість контингентом новонароджених). 3. Кути нахилу при основі та загальний силует. Кути нахилу граней піраміди до основи характеризують темп або швидкість зміни чисельності покоління новонароджених. Чим менші кути нахилу, тим ближче контур П.с.-в. до прямокутного та, відповідно, менше перевищення числа новонароджених над числом дорослих. Сучасна піраміда населення України має вузьку основу,

кути нахилу при основі тупі, а самі бічні сторони мають злам. Частина діаграми над зломом відбиває вікові групи населення, життя якого почалося за традиційного типу відтворення і яке рухається вгору, сходячи нанівець. 4. Обрис бічної сторони. За нормальних умов розвитку населення, тобто відсутності суттєвих зовнішніх впливів на режим відтворення населення, вікова піраміда має відносно рівні грані без виступів і западин, наявність яких в окремих вікових групах свідчить про порушення плавності зміни поколінь у зв'язку з екстремальними подіями (війни, голодомор тощо).

На початку 1930-х рр. німецький демограф Ф. Бургдерфер запропонував до типів вікової структури відповідні типи вікової піраміди: для молодого населення (прогресивна вікова структура) вона має форму правильної піраміди, для постарілого – форму дзвона (стаціонарна вікова структура), для дуже старого – форму урни з вузькою основою та розширеною верхньою частиною (регресивна вікова структура).

П.с.-в. буває простою і складною, остання відрізняється тим, що, крім зображення статево-вікової структури, на них нанесена інформація щодо населення працездатного віку, зайнятого населення тощо. П.с.-в. використовується для демографічного аналізу, оцінки точності даних переписів, при вивченні відтворення населення та для розробки демографічних прогнозів.

ПЛАН ВИБІРКИ (план выборки; sampling design) – організаційно-логічна модель структури вибіркової сукупності. Якість П.в. підтверджує репрезентативність вибіркової сукупності, отриманої за визначеними у плані правилами (див. також *Дизайн (план) вибірки*).

ПЛАН ДЕРЖАВНИХ СТАТИСТИЧНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ (план государственных статистических наблюдений; plan of state statistical observations) – офіційний документ, що містить перелік статистичних спостережень, які проводяться органами державної статистики, з визначенням порядку та термінів їх проведення.

ПЛАН ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ КАЛЕНДАРНИЙ (план подготовки и проведения переписи населения календарный; schedule of population census) – перелік основних організаційних заходів для кожного етапу робіт з перепису населення з установами термінів їх виконання та визначенням відповідальних виконавців.

Один з важливих елементів організаційного плану проведення перепису населення. Передбачає чітку послідовність усіх етапів робіт з підготовки і проведення перепису населення, оброблення, узагальнення та поширення його результатів.

ПЛАН РАХУНКІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ (план счетов бухгалтерского учета; account card) – систематизований перелік найменувань та кодів рахунків і субрахунків бухгалтерського обліку, що використовується для відображення діяльності підприємства, установи, організації.

ПЛАН СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМИ ФІНАНСОВИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ (план сотрудничества Украины с международными финансовыми организациями; plan of Ukraine's cooperation with international financial organizations) – документ, що містить список, основний зміст, стан підготовки та реалізації проектів соціально-економічного розвитку України, що здійснюються чи готуються до здійснення за підтримки міжнародних фінансових організацій. Це окремий розділ Державної програми економічного і соціального розвитку України на календарний рік, що розробляється Міністерством економічного розвитку і торгівлі за поданням зацікавлених центральних органів виконавчої влади.

ПЛАН СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ (план статистического наблюдения; plan of statistical observation) – затверджений статистичним органом опис дій (робіт), що містить сукупність програмно-методологічних та організаційних питань (див. *Питання статистичного спостереження програмно-методологічні, План статистичного спостереження технологічний (організаційний)*).

ПЛАН СТАТИСТИЧНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ (ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ) (план статистического наблюдения технологический (организационный); technological (organizational) plan of statistical observation) – складова частина загального плану статистичного спостереження, де викладено порядок його організації та проведення. У П.с.с.т. фіксується: для чого, хто, де, коли проводить спостереження і що для цього необхідно; що і як вивчатимуть, на які запитання потрібно дати відповіді; терміни надання даних. Тобто П.с.с.т. – це докладний план, що охоплює методологічні та організаційні питання. Організаційний ком-

понент охоплює такі питання статистичного спостереження: хто проводить спостереження (органи та персонал); місце спостереження; матеріально-технічне забезпечення; спосіб забезпечення точності результатів (система контролю та пробні обстеження); час та період спостереження.

ПЛАН ТОПОГРАФІЧНИЙ (план топографический; topographical plan) – великомасштабне картографічне зображення на площині в ортогональній проекції обмеженої частини місцевості, в якому не враховується кривизна земної поверхні.

ПЛАН ФІНАНСОВИЙ (план финансовый; financial plan) – документ, що відображає обсяги надходжень і спрямування коштів у планованому році з метою забезпечення потреб діяльності та розвитку підприємства, виконання його зобов'язань, включаючи зобов'язання щодо сплати податків та обов'язкових платежів.

П.ф. складається з таких розділів: джерела формування та надходження коштів; приріст активів підприємства; повернення залучених коштів; витрати, пов'язані з внесенням обов'язкових платежів до бюджету та державних цільових фондів; покриття збитків минулих періодів.

ПЛАНУВАННЯ ЕКСПЕРИМЕНТУ (планирование эксперимента; design of experiment) – розділ математичної статистики, що вивчає раціональну організацію вимірювань, які можуть мати випадкові помилки. Метою експерименту є оцінювання усіх чи декількох параметрів вектора невідомих параметрів або їх функцій та перевірка деяких гіпотез щодо параметрів. Виходячи з мети експерименту, формується критерій оптимальності його плану. П.е. полягає в отриманні значень, що надаються змінним в експерименті, при цьому останні за вибором експериментатора можуть приймати значення з деякої допустимої множини.

ПЛАТА ЗА ЛІЦЕНЗІЮ (плата за лицензию; license charge) – разовий платіж, що вноситься суб'єктом господарювання за одержання ліцензії.

ПЛАТА ЗАРОБІТНА (плата заработная; wages) – згідно з Законом України “Про оплату праці”, це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір П.з. залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей

працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

ПЛАТА ЗАРОБІТНА МІНІМАЛЬНА (плата заработная минимальная; statutory national minimum wages) – законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну норму праці. До П.з.м. не належать доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати. П.з.м. є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності й господарювання. П.з.м. встановлюється у розмірі, не нижче за вартісну величину межі малозабезпеченості в розрахунку на працездатну особу.

ПЛАТА ЗАРОБІТНА НОМІНАЛЬНА (плата заработная номинальная; nominal wages) – нарахування працівникам у грошовій та натуральній формах за відпрацьований час або виконану роботу: тарифні ставки (посадові оклади), премії, доплати, надбавки, а також інші види оплати за невідпрацьований час (див. *Час робочий, Ставка тарифна, Оклад посадовий, Премія*). До П.з.н. не належать: грошове забезпечення кадрових військовослужбовців та осіб рядового та начальницького складу; виплати, що здійснюються за рахунок коштів фонду державного соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; оплата перших п'яти днів тимчасової непрацездатності за рахунок коштів підприємства; відрахування, що здійснюються роботодавцем на загальнообов'язкове державне соціальне страхування працівників.

ПЛАТА ЗАРОБІТНА РЕАЛЬНА (плата заработная реальная; real wages) – показник, що характеризує купівельну спроможність номінальної заробітної плати (див. *Плата заробітна номінальна*) під впливом змін споживчих цін на товари (послуги) та рівня податків й обов'язкових платежів.

ПЛАТЕЖІ ЛІЗИНГОВІ МІНІМАЛЬНІ (платежи лизинговые минимальные; minimum lease payments) – платежі, що лізингодержувач здійснює або зобов'язаний здійснювати протягом строку лізингу (крім вартості послуг і податків, які повинен сплатити лізингодавець і які мають бути йому повернені).

ПЛАТЕЖІ ОРЕНДНІ МІНІМАЛЬНІ (платежи арендные минимальные; minimum rent payments) – платежі, що підлягають сплаті орендарем протягом строку оренди (за вирахуванням

вартості послуг та податків, що підлягають сплаті орендодавцю, і непередбаченої орендної плати), збільшені на суму гарантованої ліквідаційної вартості.

ПЛАТІЖ (платеж; payment) – погашення зобов'язання, що виникло в поточному або попередніх бюджетних періодах.

ПЛАТІЖ АДРЕСНИЙ (платеж адресный; address payment) – перерахування коштів, що здійснюється держателем картки з відповідного рахунку (карткового або рахунку завантаження) на визначений рахунок отримувача коштів.

ПЛАТІЖ СТРАХОВИЙ (СТРАХОВИЙ ВНЕСОК, СТРАХОВА ПРЕМІЯ) (платеж страховой (страховой) взнос, страховая премия); insurance payment (insurance premium) – плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування.

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС ТЕХНОЛОГІЙ (платежный баланс технологий; balance of payments of technologies). Див. *Баланс технологій платіжний*.

ПЛІДНІСТЬ (плодовитость; fertility) – біологічна здатність жінок, чоловіків, шлюбної пари до зачаття й народження живих дітей. Потрібно відрізнити здатність до народження від фактичного народження дітей, що характеризується числом народжених дітей. П. залежить від генетичних особливостей та стану здоров'я обох партнерів, від сполучення ознак чоловіка та жінки у шлюбі. Жіноча П. характеризується здатністю до зачаття, виношування й народжування дитини, чоловіча П. – до запліднення. Через наявність біологічної несумісності іноді запліднення не відбувається за нормальної П. кожного з членів подружжя, тому має сенс розглядати П. шлюбу або шлюбної пари. Індивідуальна П. жінки може широко варіювати від нуля (повне безпліддя) до декількох десятків живонароджень за життя, однак вона рідко реалізується повністю. П. людини як біологічного виду складає 10–12 живонароджень (або 12–15 вагітностей) за все життя. Фактично середні показники продуктивності шлюбу досить рідко перевищують 8 живонароджень за все життя у шлюбі тривалістю від 10 до 50 років. У демографічних дослідженнях П. вивчається як одна з характеристик народжуваності та репродуктивної поведінки. Її оцінюють опосередковано, за показниками народжуваності в групах насе-

лення, що не обмежують дітонародження, та за показниками поширеності безпліддя.

ПЛОЩА БАГАТОРІЧНИХ НАСАДЖЕНЬ ЗАГАЛЬНА (площадь многолетних насаждений общая; total area of perennial plantations) – площа відособлених садів, ягідників, виноградників та інших багаторічних насаджень, а також площа під деревами і кущами, що стоять окремо. Нормативна щільність посадки встановлюється для кожної культури в адміністративному районі залежно від місцевих ґрунтово-кліматичних умов.

ПЛОЩА БАГАТОРІЧНИХ НАСАДЖЕНЬ У ПЛОДОНОСНОМУ ВІЦІ (площадь многолетних насаждений в плодоносном возрасте; area of perennial fruit-bearing plants) – площа, на якій дерева і кущі досягли плодоносного віку, незалежно від того, був фактично отриманий з цих насаджень у поточному році врожай чи ні. Включає площу посадки нових багаторічних насаджень у поточному році. Під час перепису 1998 р. з цієї площі окремо обліковувалися площі багаторічних насаджень з понаднормативним строком їх використання.

ПЛОЩА ЖИТЛОВИХ ПРИМІЩЕНЬ ЗАГАЛЬНА (площадь жилых помещений общая; total area of dwellings) – загальна площа житлових кімнат і підсобних приміщень квартири з урахуванням площі лоджій, балконів і терас із такими коефіцієнтами: для лоджій – 0,5; балконів і терас – 0,3; житлова площа охоплює площу житлових кімнат – столових, спальних, дитячих та інших житлових кімнат усередині квартири. Підсобні приміщення – це приміщення кухні, ванної кімнати чи душової, санвузла, квартирної коридору чи прихожої, вбудованих у квартири комор або шаф. У гуртожитках до підсобних приміщень, крім вищевказаних, належать приміщення культурно-побутового призначення і медичного обслуговування. До П.ж.п.з. не включається площа: сходових кліток, ліфтових холів, тамбурів, загальних коридорів, вестибюлів, галерей, нежитлових приміщень, зайнятих житлово-експлуатаційними організаціями, магазинами, відділеннями зв'язку, дитячими установами, підприємствами служби побуту тощо.

ПЛОЩА ЗАСІЯНА (площадь засеянная; area under crop) – площа, на якій було висіяне насіння сільськогосподарських культур. При цьому ділянки, на яких протягом року насіння висівалося двічі (наприклад, при пересіванні загиблих озимих, при повторних посівах тощо),

двічі входять до складу засіяної площі. Такий подвійний облік окремих ділянок необхідний тому, що розміри П.з. повинні показати, на яку площу було витрачено насіння, праця, тяглова сила, посівний інвентар тощо. У зв'язку з розбіжністю часу сівби і збирання культур упродовж календарного року розрізняють два різновиди П.з.: площа, засіяна в календарному році (усі площі, на яких проводилася сівба навесні, влітку і восени календарного року), і площа, засіяна під урожай поточного року (площі, на яких проводилася сівба навесні поточного календарного року, посіви озимих культур, проведені восени минулого року, і посіви багаторічних трав (безпокровних і покривних), проведені влітку і восени минулого року). Оскільки до П.з. деякі ділянки входять двічі, вона, як правило, більша за площу, зайняту під посіви, що робить її непридатною для обчислення врожайності з одиниці площі.

ПЛОЩА ЗБИРАЛЬНА (площадь уборочная; harvesting area) – площа, на якій у поточному році повинні бути організовані збиральні роботи. Розмір П.з. визначається відніманням від весняної продуктивної площі загиблих улітку посівів, а також площ, з яких урожай у поточному році не збиратимуть (безпокровні багаторічні трави, посіви, використані на випас), і додаванням площ посівів, з яких урожай у поточному році збирають двічі (повторні, проміжні та площі трав, на яких збирання проводилося два рази і більше). Показник П.з. застосовується для визначення необхідної кількості робочої сили, сільськогосподарських машин для проведення збиральних робіт у найкоротші терміни.

ПЛОЩА МАГАЗИНУ ТОРГОВА (площадь магазина торговая; trading space of store) – площа для торгівлі та обслуговування покупців, включаючи здану в оренду (крім площ окремих приміщень, що повністю здані в оренду), тобто сума площ, на яких здійснюється продаж товарів, та площ для розміщення служб із додаткового обслуговування покупців (відділ замовлень, кафетерій, демонстраційна зала, камера сховищ, пакувальна, оформлення продажів у кредит та інші служби з додаткового обслуговування покупців). При цьому торгова площа включає площі, зайняті прилавками, стелажми та іншим обладнанням, що встановлене в торговому залі. За площі окремих приміщень, що здані в оренду, звітують суб'єкти господарювання, які їх орендують.

ПЛОЩА МИСЛИВСЬКИХ УГІДЬ (площадь охотничьих угодий; area of hunting grounds) – ділянки суші та водного простору, на яких перебувають мисливські тварини і які можуть бути використані для мисливського господарства.

ПЛОЩА ОСУШЕНИХ ЗЕМЕЛЬ (площадь осушенных земель; drained land area) – землі, що мають осушувальну систему, яка забезпечує нормальний водно-повітряний режим для використання їх під сільськогосподарські угіддя.

ПЛОЩА ПРОДУКТИВНА ВЕСНЯНА (площадь продуктивная весенняя; spring producing area) – площа, фактично зайнята під посіви до часу закінчення сівби ярих культур. До складу П.п.в. входять: озими посіви минулого року, що збереглися до закінчення весняної сівби; посіви ярих культур поточного року на самостійній площі, включаючи пересіви загинувлих озимих, площу багаторічних технічних культур (лікарських, ефіроолійних); багаторічні трави посіву поточного року (безпокровні) тощо. До П.п.в. не включаються: міжрядні посіви, крім посівів у міжряддях садів; проміжні, повторні та підпокровні посіви, оскільки вони не займають самостійної площі; площа загинувлих озимих; інші групи посівів. П.п.в. є основною категорією посівних площ, оскільки вона визначає саме ту площу, з якої передбачається одержати врожай поточного року.

ПЛОЩА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР ЗІБРАНА (площадь сельскохозяйственных культур убранная; harvested area of agricultural crops) – площа, на якій фактично проведені роботи зі збирання сільськогосподарських культур.

ПОВЕДІНКА ДЕМОГРАФІЧНА (поведение демографическое; demographic behaviour) – система взаємопов'язаних дій або вчинків, спрямованих на зміну чи утримання демографічного стану суб'єкта, за який виступають, як правило, окремий індивід, сім'я, рідше нація, населення регіону тощо. Розрізняють П.д. у широкому та вузькому розумінні. У першому випадку – це дії, пов'язані з відтворенням та міграцією населення, а також соціальною мобільністю. У другому – лише дії щодо відтворення населення безпосередньо (народжуваність та смертність) або опосередковано (з урахуванням шлюбності та розлучуваності). Використовують також поняття шлюбної та репродуктивної поведінки. Перша розглядає поведінку людей щодо взяття шлюбу та розлучення. Друга – це

система дій і настанов щодо народження дитини або відмови від цього у шлюбі чи поза ним. Норми кожної розглянутої поведінки зумовлюються соціально-економічними умовами, а також історичними традиціями та суспільними нормами. Різні типи П.д. тісно пов'язані та впливають один на одного. Результати дослідження П.д. є інформаційною базою визначення основних напрямів демографічної політики суспільства.

ПОВЕРХНЯ РОЗПОДІЛУ (поверхность распределения; surface of distribution) – геометричне зображення у просторі щільності розподілу ймовірностей двовимірної випадкової величини чи сукупності генеральної з двома одночасно досліджуваними ознаками $z = f(x, y)$. П.р. може бути побудована і на основі скінченого числа наявних точок.

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО НЕСПРАВНІСТЬ ВАГОНА (уведомление о неисправности вагона; notification of car disrepair) – документ, що засвідчує технічно несправний стан вагона і є підставою для переведення його з робочого в неробочий парк за групою несправних (див. *Парк рухомого складу*). Складається за результатами огляду в двох екземплярах (один – черговому по станції, другий – заводу чи депо ремонту вагона).

ПОВІТРЯ АТМОСФЕРНЕ (воздух атмосферный; atmospheric air) – життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який є природною сумішшю газів і знаходиться за межами житлових, виробничих та інших приміщень.

ПОВНОВАЖЕННЯ НА МАЙБУТНІ БЮДЖЕТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ (полномочия на будущие бюджетные обязательства; authority for future budget liabilities) – повноваження на взяття бюджетного зобов'язання здійснювати платежі в бюджетному періоді, що настає після закінчення поточного бюджетного періоду.

ПОГОЛІВ'Я ХУДОБИ ТА ПТИЦЬ (поголовье скота и птицы; livestock and poultry population) – показник, що встановлюється на основі щорічного обліку на 1 січня і включає поголів'я всіх вікових груп відповідного виду худоби та птиці.

ПОДАТКИ І ЗБОРИ МІСЦЕВІ (налоги и сборы местные; local taxes and dues) – обов'язкові платежі юридичних осіб та громадян до місцевих бюджетів.

До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених Податковим кодексом, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад. До місцевих податків належать: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; єдиний податок. До місцевих зборів належать: збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір. Зазначені П.з.м. установлюють обов'язково. Установлення П.з.м., не передбачених Податковим кодексом, забороняється. Зарахування П.з.м. до відповідних місцевих бюджетів здійснюється згідно з Бюджетним кодексом України.

ПОДАТКИ І ЗБОРИ (ОБОВ'ЯЗКОВІ ПЛАТЕЖІ) (налоги и сборы (обязательные платежи); taxes and dues (compulsory payments)) – обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, що здійснюються платниками у порядку і на умовах, визначених законами України про оподаткування. Платниками П.з. є юридичні й фізичні особи, на яких, згідно з законами України, покладено обов'язок їх сплачувати.

ПОДАТКИ НА ВИРОБНИЦТВО (налоги на производство; taxes on production) – 1) податки на продукти та інші податки, пов'язані з виробництвом; 2) усі податки та мита, що стосуються виробничої діяльності. Вони діляться на дві групи: податки на продукти; інші податки, не пов'язані з виробництвом. Податки на продукти – податки, що справляються пропорційно кількості або вартості товарів і послуг, вироблених, реалізованих або імпортованих виробничою одиницею-резидентом. Інші податки, пов'язані з виробництвом, включають платежі підприємств та організацій до державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів у зв'язку з використанням землі та одержанням дозволів на специфічні види діяльності: податки з юридичних осіб – власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів; плату за землю; ліцензії на підприємницьку та професійну діяльність; фіксований сільськогосподарський податок; інші види податків.

ПОДАТКИ НА ВИРОБНИЦТВО ТА ІМПОРТ (налоги на производство и импорт; production and import taxes) – обов'язкові неком-

пенсовані платежі, що здійснюються інституційні одиниці у грошовій або натуральній формах. Ці платежі мають некомпенсований характер, оскільки одиниця, що здійснює платежі, не отримує натомість ніякого вартісного еквівалента. Водночас за рахунок зібраних податкових коштів державні органи можуть надавати товари та послуги іншим одиницям (індивідуально чи колективно) або суспільству загалом.

ПОДАТКИ НА ПРОДУКТИ (налоги на продукты; product taxes) – податки, що справляються пропорційно кількості або вартості товарів і послуг. П.п. сплачуються на момент їхнього виробництва, реалізації або імпорту.

ПОДАТОК З ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ (налог на доходы физических лиц; natural person's tax) – плата фізичної особи за послуги, що надаються їй територіальною громадою, на території якої така фізична особа має податкову адресу або розташовано особу, котра утримує цей податок згідно з законодавством.

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ (ПДВ) (налог на добавленную стоимость (НДС); value-added tax (VAT)) – частина новоствореної вартості, що сплачується до державного бюджету на кожному етапі виробництва (реалізації), виконання робіт, надання послуг.

ПОДІЇ ВИПАДКОВІ (события случайные; random events) – будь-яка комбінація результатів певного стохастичного експерименту (дослід, випробування), що має певну ймовірність настання, або будь-яка підмножина простору елементарних наслідків стохастичного експерименту. Ці події можуть мати місце в результаті реалізації певного комплексу умов, на відміну від достовірної події, що обов'язково здійсниться (за цих умов), і неможливої події, здійснення якої за цих умов виключається. Ймовірність П.в. – чисельна міра об'єктивної можливості її появи в результаті випробування.

ПОДІЇ ДЕМОГРАФІЧНІ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (события демографические в сфере хозяйственной деятельности; demographic events in economic activity) – зміни, що охоплюють широкий спектр статистичних одиниць, включаючи підприємства. П.д.с.г.д. поділяються на екзистенціальні (тобто пов'язані з появою або зникненням комбінацій виробничих чинників) та розподільчі зміни (тобто зміни у розподілі виробничих чинників між одиницями). Таким чином, екзистенціальні зміни (народження та смерть підприємств)

можуть бути визначені як події, пов'язані з переходом від нульової кількості підприємств до одного підприємства або навпаки. Водночас зміни у розподілі виробничих чинників вимагають наявності принаймні одного підприємства як до демографічної події, так і після неї.

Основні демографічні події, щодо яких здійснюється збирання даних, – це народження; смерть; перетворення; злиття; поглинання; поділ; виділ тощо.

ПОДІЇ ЗАЛЕЖНІ (события зависимые; dependent events) – випадкові події, ймовірність появи однієї з яких змінюється залежно від появи чи неяви інших подій. В іншому випадку події називають незалежними.

ПОДІЇ НЕЗАЛЕЖНІ (события независимые; independent events) – випадкові події, ймовірність появи однієї з яких не залежить від здійснення інших. Ймовірність одночасного здійснення двох П.н. дорівнює добутку ймовірностей появи кожної з них.

ПОДІЯ ДЕМОГРАФІЧНА (событие демографическое; demographic event) – подія, що відбувається з окремою людиною, важлива для зміни поколінь людей, зміни чисельності та структури населення, шлюбних пар і сімей. Унаслідок П.д. людина залучається до тієї чи іншої групи населення або виключається з неї. Одні П.д. збільшують населення або число шлюбних пар (народження, вступ до шлюбу), інші – зменшують (смерть, розірвання шлюбу), треті змінюють тільки склад населення (перехід із однієї групи в іншу). Інколи до П.д. відносять також випадки зміни місця проживання (див. *Міграція населення*). Хоч П.д. і відбуваються з окремими людьми, в демографії ці події розглядають як сукупності подій, що сталися за певний час у всьому населенні чи його групах. Множина однорідних П.д. утворює процес демографічний.

П.д. поділяють на неповторні, які можуть статися з однією й тією самою людиною лише один раз (смерть, взяття першого шлюбу), і повторні, що можуть відбуватися в житті окремої людини неодноразово (наприклад, народження дитини). Для повторних подій вводиться поняття черговості події, що виражається порядковим номером події в житті окремої людини (наприклад, народження третьої дитини, вкладання другого шлюбу). Якщо черговість події вказана, подія стає неповторною.

При статистичному аналізі П.д. можуть розглядатись як випадкові, тобто рівноможливі для всіх людей, які перебувають у певному стані, що дозволяє застосувати щодо їх вивчення ймовірнісні методи. Відомості про П.д. у конкретному населенні одержують за матеріалами поточного обліку демографічних подій або при переписі населення (ретроспективно).

ПОДІЯ НАДЗВИЧАЙНА (событие чрезвычайное; extraordinary event) – подія або операція, що чітко відрізняється від звичайної діяльності підприємства та не буде повторюватися періодично або в кожному наступному звітному періоді.

ПОДОРОЖІ ДІЛОВІ (путешествия деловые; business trips) – переміщення, здійснювані особами, які прямують за кордон для виконання різних видів господарської діяльності: екіпажами суден, що зупинилися на короткочасний відпочинок; державними службовцями (в офіційних справах); працівниками міжнародних організацій (у відрядженні); найманими працівниками компаній, що не є резидентами країн, на території яких вони працюють. Ці особи можуть перебувати у певну країну з метою реалізації продукції, вивчення ринку, участі у місіях, веденні торговельних переговорів та виробничої діяльності, або участі в іншій діяльності, яку вони проводять у цій країні від імені підприємства, що є резидентом іншої країни. До категорії прибулих із метою ділових подорожей належать також сезонні робітники та робітники з прикордонних районів, які не є резидентами країни, де працюють.

ПОДОРОЖІ ОСОБИСТІ (путешествия личные; private trips) – переміщення, здійснювані особами, які прямують за кордон для проведення відпустки, участі в культурних заходах, іншого виду відпочинку, відвідування друзів та родичів, паломництва, з метою навчання, проходження курсу лікування. Всі товари та послуги, придбані приїжджими під час перебування на економічній території перебування, реєструються за статтею П.о. До найбільш поширених видів товарів і послуг належать: проживання, продукти харчування і напої, розважальні програми, транспортне обслуговування, а також подарунки та сувеніри, придбані для особистого користування у країні перебування та вивезені з неї.

ПОЖЕЖА (пожар; fire; conflagration) – неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що поширюється в часі та просторі.

ПОЗИКА (заєм; loan) – 1) пряма угода між позичальником і кредитором, у якій кредитор не одержує ні забезпечення, що свідчить про цю угоду, ні необоротного документа. Сюди включаються угоди, що по суті є займами, хоч дебітори можуть представити цінні папери, наприклад, облігації, видані урядом центральному банку як забезпечення банкнот, права утримання і закладних, що надаються як позика; 2) передавання грошей чи матеріальних цінностей за договором позики юридичній або фізичній особі на умовах повернення. Буває безпроцентною (пільгова П.) або зі сплатою процентів. Видається фінансовими установами та іншими юридичними особами. Порядок повернення П. регулюється договором П. і може бути разовим або з певною періодичністю її сплати.

ПОЗИКОДАВЕЦЬ (заимодаватель; lender) – особа, яка надала позику й набула права на її повернення та отримання процентів або іншої форми оплати за користування позикою.

ПОЗИКОТРИМАЧ (получатель займа; loan receiver) – власник позики чи облігації.

ПОЗИЦІЯ (позиция; positon) у фінансовій сфері – 1) ситуація на біржі, яка характеризує стан щодо незавершених позикових угод; 2) цінні папери та інші фінансові активи, якими володіє банк чи брокер; 3) кількість однакових акцій у портфелі цінних паперів; 4) доручення на купівлю та / або продаж акцій у процесі їх реалізації на біржі.

ПОЗИЦІЯ ВАЛЮТНА (позиция валютная; currency position) – співвідношення вимог та зобов'язань банку в іноземній валюті. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності – відкритою. Остання є короткою у разі, якщо обсяг зобов'язань за проданою валютою перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог за купленою валютою перевищує обсяг зобов'язань.

ПОЗИЦІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ВАЛЮТНОМУ ФОНДІ (МВФ) РЕЗЕРВНА (позиция в Международном валютном фонде (МВФ) резервная; reserve position in the International Monetary Fund (IMF)) – вимоги держави-члена до МВФ, що визначаються як різниця між квотою та авуарами МВФ в її (держави-члена) валюті з вирахуванням гро-

шових авуарів МВФ, отриманих державою-членом у формі кредитів МВФ та залишків на рахунку МВФ, що не перевищує 0,1% від квоти держави-члена.

ПОЗИЧАЛЬНИК (заёмщик; borrower, debtor) – 1) одержувач позики; сторона в кредитній угоді, від якої інша сторона (кредитор) має право вимагати повернення грошей (майна) і сплати процента. П. може бути держава, юридична особа, громадянин; 2) суб'єкт кредитних відносин, який отримав у тимчасове користування грошові кошти на умовах повернення, платності, строковості.

ПОЗИЧКИ ПАРАЛЕЛЬНІ (займы параллельные; parallel loans) – взаємні позики в різних валютах, що одночасно надають одне одному підприємства різних країн.

ПОКАЗНИК ДІТНОСТІ (показатель детности; child-woman indicator). Див. *Індекс дитинності*.

ПОКАЗНИК ОБЕРНЕНИЙ (показатель обратный; reverse index) – статистичний показник, значення якого зменшується зі збільшенням інтенсивності явища, що він характеризує.

ПОКАЗНИК ОНОВЛЕННЯ СТАДА (показатель обновления стада; coefficient of herd renewal) – відношення чисельності ремонтного молодняка, переведеного в основне стадо, до чисельності основних маток на кінець року.

ПОКАЗНИК ПРЯМИЙ (показатель прямой; direct index) – статистичний показник, значення якого зростає зі збільшенням інтенсивності явища, що він характеризує.

ПОКАЗНИК (РІВЕНЬ) ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ (показатель (уровень) инновационной активности предприятий; indicator (the level) of innovation activity) – відносний показник, що характеризує ступінь участі підприємств у здійсненні інноваційної діяльності у цілому чи за окремими її видами протягом визначеного періоду. Рівень інноваційної активності зазвичай визначається як відношення кількості інноваційно активних підприємств, тобто зайнятих будь-якими видами інноваційної діяльності, до загального числа підприємств, що обстежуються за визначений період у країні, регіоні, галузі.

ПОКАЗНИК СЕРЕДНЬОДОБОВОГО ПРИРОСТУ (показатель среднесуточного прироста; coefficient of average daily growth) – від-

ношення валового приросту ваги тварин до кількості кормо-днів за відповідний період вирощування або відгодівлі тварин.

ПОКАЗНИК УТВОРЕННЯ ВІДХОДІВ ПИТОМИЙ (показатель образования отходов удельный; specific indicator of waste products formation) – обсяг відходів конкретного виду, що утворюється при виробництві одиниці продукції, переробленні одиниці сировини, наданні одиниці послуги тощо. Для твердих побутових відходів, що утворюються на території певного району, питомим показником утворення є обсяг відходів, який утворюється на одну людину, котра проживає в цьому районі, працює на підприємстві, в установі, організації.

ПОКАЗНИКИ АБСОЛЮТНІ (показатели абсолютные; absolute indicators) – кількісні показники, що отримують у результаті проведеного статистичного дослідження та які характеризують розміри (рівні, обсяги) суспільних явищ у певних умовах місця та часу. П.а. є підґрунтям, відправною точкою будь-якого статистичного дослідження, що має як наукові, так і практичні цілі, вони дають уявлення про розміри явища, а при зіставленні з аналогічними показниками за конкретні проміжки часу та за певними територіями забезпечують відомості про хід процесів, що відбуваються. П.а. – іменовані числа, тобто мають свої одиниці вимірювання, залежно від яких виділяють: натуральні (характеризують величину ознаки явища або процесу в фізичних мірах маси, об'єму, площі, довжини, тобто відповідно до фізичних властивостей явищ), вартісні (характеризують величину ознаки явища у вартісному вираженні), умовно-натуральні (характеризують виробництво продукції, що має певні властивості) величини, трудові П.а. (характеризують витрати праці на виробництві).

Оскільки П.а. відображають тільки деякі грані багатоаспектних соціальних явищ, застосування лише їх під час дослідження не дасть можливість глибоко проаналізувати закономірності й взаємозв'язки, що зумовлюють ситуацію та тенденції розвитку явищ. Для цього необхідно привести наведені показники у порівнянну форму через обчислення узагальнених показників.

ПОКАЗНИКИ ВАРІАЦІЇ (показатели вариации; variation indices) – статистичні характеристики зміни окремих значень ознак одиниць сукупності. До них належать: розмах варіації,

відхилення середнє лінійне, відхилення середнє квадратичне, середній квадрат відхилень (дисперсія), коефіцієнт варіації тощо. Термін “варіація” походить від латинського *variatio* – зміна, розходження. Величину зміни ознаки визначають через показник “розмах варіації”, що є різницею між найбільшим (X_{max}) і найменшим (X_{min}) значеннями варіантів: $R = X_{max} - X_{min}$. Недолік його у тому, що він враховує лише два випадкових значення ознаки з загальної сукупності. Тому порівнюють кожне значення ознаки X_i із типовим середнім значенням \bar{X} . Для узагальненої характеристики відхилень $X_i - \bar{X}$ використовують такі П.в.: середнє лінійне

відхилення: $l = \frac{\sum_{i=1}^n |X_i - \bar{X}|}{n}$, загальна сума квадратів відхилень (загальний обсяг варіації): $W = \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2$ та середній квадрат відхилень,

або дисперсія: $\sigma^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}{n}$. Відповідні П.в.

для згрупованих даних визначаються за формулами:

$$l = \frac{\sum_{j=1}^J |\bar{X}_j - \bar{X}| f_j}{\sum_{j=1}^J f_j}; \quad W = \sum_{j=1}^J (\bar{X}_j - \bar{X})^2 f_j$$

та $\sigma^2 = \frac{\sum_{j=1}^J (\bar{X}_j - \bar{X})^2 f_j}{\sum_{j=1}^J f_j}$, де \bar{X}_j – середня j -ї

групи; f_j – кількість одиниць у j -й групі (частота); \bar{X} – кількість одиниць у сукупності; середнє квадратичне відхилення, що вимірюється в одиниці вимірювання ознаки, яка варіює: $\sigma = \sqrt{\sigma^2}$;

коефіцієнт варіації квадратичний, що характеризує співвідношення рівня варіації і величини

середньої: $V = \frac{\sigma}{\bar{X}}$.

ПОКАЗНИКИ ВІДНОСНІ (показатели относительные; relative indices) – показники, що виражають кількісні співвідношення між явищами або процесами суспільного життя, тобто узагальнені показники, що є результатом ділення однієї величини на іншу (виражаються у коефіцієнтах, відсотках, проміле тощо). П.в. мають велике значення для аналізу взаємозалежностей показників, особливо в порів-

няннях, де абсолютна величина не завжди дає правильну характеристику (оцінку) явища. Залежно від аналітичних функцій показників П.в. можна класифікувати так:

1. Співвідношення однойменних показників: П.в. динаміки; П.в. структури; П.в. координації; П.в. порівняння (зі стандартом та у просторі); П.в. інтенсивності.

2. Співвідношення різноманітних показників: П.в. динаміки визначають як співвідношення значень показника за два періоди (моменти) часу; П.в. структури характеризують склад сукупності за певною ознакою, при цьому кількість складових визначає число П.в. структури, кожний з яких називають часткою (питомою вагою); П.в. координації характеризують співвідношення між складовими сукупності; П.в. порівняння визначають відхилення коефіцієнта відносної величини від стандарту або будь-якої відповідної величини, обчисленої за аналогічною методикою; П.в. інтенсивності характеризують інтенсивність поширення явища.

ПОКАЗНИКИ ЕЛЕКТРОСПОЖИВАННЯ (показатели електропотребления; indices of electricity consumption) – вимірники споживання електроенергії, основними з яких є рівень електроспоживання на виробництво одиниці продукції (товарів, послуг).

ПОКАЗНИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (показатели эффективности использования основных средств; efficiency indicators of fixed assets) – сукупність показників, основними серед яких є: продуктивність використання основних засобів; амортизаційне навантаження на господарську діяльність; окупність фінансових ресурсів, розміщених в основних засобах; співвідношення темпів приросту результативних показників господарської діяльності та основних засобів; прибутковість основних засобів. До опосередкованих П.е.в.о.з. належать показники забезпечення господарської діяльності розміщеними фінансовими ресурсами в основних засобах, зокрема показники капіталовіддачі, капіталомісткості, рівень використання наявних основних засобів тощо.

ПОКАЗНИКИ ЗРОСТАННЯ НАСЕЛЕННЯ (показатели роста населения; population growth indices) – величини, що характеризують зміни чисельності населення в часі. Залежно від того, зростає, убуває чи залишається незмінною чисельність населення, П.з.н. можуть

бути від'ємними, додатними чи дорівнювати нулю. Розрізняють показники власне зростання населення (темпи зростання населення) і показники приросту населення. Останні поділяють на абсолютні (загальний приріст населення, природний приріст населення, міграційний приріст населення) і відносні. Існують два типи відносних показників приросту: темпи та коефіцієнти. Темпи приросту (загального, природного, міграційного) – відношення абсолютних величин відповідних приростів до чисельності населення на початок періоду, для якого розраховується показник. Коефіцієнт приросту – відношення тих самих величин до середнього населення за період, що вивчається, зазвичай не більше ніж за 2–3 роки (наприклад, коефіцієнт приросту населення). Різниця між темпами і коефіцієнтом приросту тим менша, чим менший проміжок часу, для якого розраховують показники; при переході до безкінечно малих проміжків часу ця різниця зникає.

Якщо річні П.з.н. мало змінюються, то населення близьке до експоненційного населення. Інколи зростання такого населення характеризують часом подвоєння його початкової чисельності. Особливе місце в демографічному аналізі займають показники стабільного населення, що є модельним аналогом реального населення з фіксованим режимом відтворення населення. До них належить коефіцієнт природного приросту населення істинний r , що характеризує зміну чисельності стабільного населення за одиницю календарного часу (зазвичай за рік), і нетто-коефіцієнт відтворення населення R_0 , що характеризує ті самі зміни за період, що дорівнює довжині покоління T . Обидва показники пов'язані між собою взаємнооднозначним перетворенням $r = \frac{\ln R_0}{T}$.

Якщо чисельність населення не змінюється в часі, то $r = 0$, $R_0 = 1$ (стаціонарне населення), якщо $r > 0$, $R_0 > 1$, чисельність населення збільшується, якщо $r < 0$, $R_0 < 1$ – зменшується.

ПОКАЗНИКИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ СФЕРИ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ (показатели интернационализации сферы науки и инноваций; indicators of science and innovations internationalization) – система показників статистики науки, призначена для дослідження інтеграції останньої до світових науково-технологічних зв'язків. Вона містить чотири групи показників: 1) інтернаціоналізації досліджень та розробок; 2) інтернаціоналі-

зації інноваційної діяльності; 3) міжнародного науково-технічного співробітництва; 4) інтеграції у світовий ринок технологій та високотехнологічної продукції.

ПОКАЗНИКИ КЛАСИФІКАЦІЙНІ (показатели классификационные; classification indicators) – реквізити суб'єкта щодо його належності до певного виду економічної діяльності, території, організаційно-правової форми господарювання та ін. згідно з чинними національними класифікаціями.

ПОКАЗНИКИ ЛЕТАЛЬНОСТІ (показатели летальности; lethality indices) – вимірники смертності хворих.

ПОКАЗНИКИ МІЖНАРОДНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (показатели международного научно-технического сотрудничества; indicators of international scientific and technological cooperation) – показники, що характеризують участь у міжнародних проектах, а саме: число двосторонніх та багатосторонніх (у т. ч. в рамках міжнародних організацій) проектів, спільних наукових публікацій та проектів з іноземними партнерами; створення в країні та за кордоном спільних підприємств для реалізації дослідницьких проектів; міжнародну міграцію вчених – виїзд (еміграція) та в'їзд учених на постійне місце проживання (імміграція) або на тимчасову роботу чи навчання (трудова або навчальна міграція).

ПОКАЗНИКИ МОМЕНТНІ (показатели моментные; moment indicators) – показники, що характеризують явище на певний момент часу: протяжність нафтопроводів на кінець року, залишки обігових коштів на початок місяця тощо.

ПОКАЗНИКИ ПЕРВИННІ (показатели первичные; primary indicators) – показники, що визначаються шляхом зведення та групування даних і подаються у формі абсолютних величин.

ПОКАЗНИКИ ПОХІДНІ (показатели производные; derived indicators) – показники, що обчислюються на базі первинних або вторинних показників і мають форму середніх чи відносних величин.

ПОКАЗНИКИ ПРОДУКТИВНОСТІ ЗЕМЛЕРОБСТВА (показатели производительности земледелия; farming productivity indices) – відношення валової продукції до площі зе-

мельних угінь (сільськогосподарських угідь, ріллі тощо).

ПОКАЗНИКИ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ (показатели производительности труда; labour productivity indices) – відношення валової продукції до затрат праці (середньорічних робітників, людино-днів, людино-годин тощо).

ПОКАЗНИКИ САНІТАРНОГО СТАНУ ҐРУНТІВ (показатели санитарного состояния почв; indices of sanitary state of soils) – комплекс санітарно-хімічних, мікробіологічних, гельмінтологічних, ентомологічних характеристик ґрунту.

ПОКАЗНИКИ СЕРЕДНІ (показатели средние; the averages) – узагальнююча міра варіюючої ознаки у статистичній сукупності. Показник у формі середньої величини характеризує рівень ознаки в розрахунку на одиницю сукупності (див. *Величина середня*).

ПОКАЗНИКИ СТАТИСТИЧНІ (показатели статистические; statistical indicators; statistical indices) – 1) узагальнена характеристика явища, статистична величина, що розраховується (на відміну від ознак, що реєструються). Це може бути підсумок елементів сукупності або значень ознаки, результат порівняння двох величин або складніші розрахунки. П.с. завжди вказують на те, до якого місця і часу належать явища, в яких одиницях вони виражені. Найчастіше вони пов'язані в систему статистичних показників (населення, урожайності тощо). П.с. можуть бути виражені в абсолютних, відносних та середніх величинах.

П.с. розрізняють за способом обчислення (первинні та похідні), ознакою часу (інтервальні та моментні), ступенем охоплення (індивідуальні, групові, зональні, останні у свою чергу, поділяють на екстенсивні та інтенсивні) та іншими ознаками.

ПОКАЗНИКИ ТОЧНОСТІ ОЦІНЮВАННЯ (показатели точности оценивания; precision of estimate indices (indices of estimate exactness)) – характеристики кількісної міри можливого відхилення оцінки від дійсного (істинного) значення параметра. Можливість неточності оцінки (її невідповідності справжньому значенню оцінюваного параметра) впливає з її сутності як випадкової величини. До кількісних мір точності, в основі яких лежить стандартна похибка, належать такі: а) похибка стандартна (μ), що показує порядок величини можливого відхилення оцінки від параметра;

б) похибка гранична вибірки ($\Delta = t_{\alpha} \mu$), максимально очікуване відхилення оцінки від параметра; в) показник відносної точності – відносна стандартна похибка (коефіцієнт варіації оцінки), що обчислюється як відношення величини абсолютної точності до математичного сподівання випадкової величини. Міри відносної точності показують, на скільки відсотків оцінка (ймовірно чи максимально) може відхилитися від параметра. Крім указаних показників, на основі стандартної похибки обчислюють ряд інших показників, що характеризують загальний вплив структури вибірки на величину її похибки. До них належать: фактор плану, що визначається як співвідношення стандартної похибки для реалізованого плану вибірки і стандартної похибки простої випадкової вибірки того самого обсягу; “ефект плану” (дизайн-ефект) – визначається як відношення фактичної дисперсії до дисперсії простої випадкової вибірки; коефіцієнт однорідності, що обчислюється з урахуванням внутрішньогрупової кореляції.

ПОКАЗНИКИ ФІНАНСОВІ (показатели финансовые; financial indicators) – абсолютні та відносні величини, що характеризують процеси формування та використання фінансових ресурсів, розподіл і перерозподіл валового національного продукту, фінансове становище держави, результати господарської діяльності підприємницьких структур, рівень доходів населення. Вони визначають кількісну та якісну характеристики господарських явищ і процесів у функціонуванні фінансів як складової частини економічних відносин.

П.ф. поділяють на зведені та індивідуальні. Перші показники характеризують явища і процеси на макрорівні: загальний обсяг фінансових ресурсів, доходів і видатків бюджету, грошових нагромаджень в економіці держави; сумарну величину зовнішнього і внутрішнього боргів; розміри фонду споживання і фонду нагромадження, страхових і резервних фондів; показники ефективності суспільного виробництва. Індивідуальні показники деталізують зведені та доповнюють їх.

ПОКАЗНИКИ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ПОШИРЕННЯ НАУКОВИХ ЗНАНЬ (показатели, характеризующие распространение научных знаний; indicators characterizing dissemination of scientific knowledge) – група показників, що створюють окрему підсистему загальної системи показників статистики науки та складаються з трьох блоків:

1. Показники кодифікації наукових знань (тобто ступінь їх придатності для розповсюдження) у формі наукових публікацій або об'єктів промислової власності (патентів, промислових зразків корисних моделей) за галузями та секторами науки. 2. Показники механізмів поширення наукових знань – кодифікованих та нематеріалізованих. 3. Показники інтенсивності зв'язків між суб'єктами наукової та інноваційної діяльності.

Статистичний аналіз механізмів поширення наукових знань є новою сферою дослідження сучасної статистики.

ПОКОЛІННЯ (поколение; generation) –

1) сукупність людей, які народилися в певний період (частіше за календарний рік); те саме, що і когорта за роком народження. Розрізняють сукупність ровесників, які складають реальне П. (див. *Аналіз поздовжній*) і сукупність сучасників різного віку, що складають гіпотетичне П. (див. *Аналіз поперечний*); 2) потомство подружньої пари чи сукупність подружніх пар за ступенем спорідненості, причому самі ці пари (батьки) вважаються нульовим П., їх діти – першим П., онуки – другим П. тощо; 3) коліно, ступінь у лінії рідні між двома родичами за прямою лінією, тобто тими, які походять від спільного предка (мати – донька, батько – син). П. вимірюється проміжком часу між народженнями. Оскільки в демографічній статистиці розглядають не окремих людей, а сукупності людей, П. у цьому сенсі може бути тільки відносною величиною. Вивчення послідовності демографічних подій у житті П. від народження людей, які його складають, до повного їх вимирання, є основним завданням демографічного аналізу.

ПОКОЛІННЯ ГІПОТЕТИЧНЕ (поколение гипотетическое; hypothetical generation) –

умовне покоління, умовна сукупність людей, упродовж життя якої (або її знаходження в певному демографічному стані) інтенсивність демографічного процесу в кожному віці відповідає тій, що існує у цей календарний період. При цьому люди різних вікових груп, які живуть у періоді, що розглядається, вважаються такими, котрі належать до одного й того самого покоління. Такий підхід дає можливість характеризувати інтенсивність демографічного процесу в зазначений календарний період системою показників, що відображають зміну чисельності або складу цього покоління впродовж життя під впливом цього процесу, і застосовувати для такої сукупності зведені характеристики для

покоління в цілому, зокрема будувати таблиці демографічні. Демографічні показники, побудовані за схемою П.г., дають необхідну інформацію про сучасну ситуацію демографічну, але їх динаміка перебуває під впливом змін інтенсивності процесів у реальних поколіннях, що їх складають.

ПОКОЛІННЯ ЖІНОЧЕ (поколение женское; female generation) – сукупність жінок, які народилися протягом певного часового періоду (найчастіше – календарного року чи п'ятиріччя); те саме, що і когорта жінок за роком (роками) народження (див. *Довжина покоління*).

ПОКОЛІННЯ РЕАЛЬНЕ (поколение реальное; actual generation) – когорта за роком народження, сукупність людей, які народилися в один і той самий період, чи сукупність ровесників (див. також *Когорта*). П.р. є основним поняттям при описі демографічних процесів методом поздовжнього аналізу.

ПОКОЛІННЯ УМОВНЕ (поколение условное; conventional generation). Див. *Покоління гіпотетичне*.

ПОКРИТТЯ ІПОТЕЧНЕ (покрытие ипотечное; mortgage covering) – іпотечні активи, а також інші активи, що відповідно до законодавства, проспекту емісії та реєстру іпотечного покриття забезпечують виконання зобов'язань емітента за іпотечними облігаціями.

ПОЛЕ ГРАФІКА (поле графика; field of graph) – простір, у якому розміщують геометричні або інші графічні знаки, що утворюють графік. Межі П.г. характеризуються його форматом, тобто розміром і пропорціями сторін. Розмір поля залежить від призначення графіка. Пропорції сторін П.г. мають відповідати не лише естетичним вимогам, а й сприяти найкращому зоровому сприйманню зображених статистичних даних, тому найчастіше використовують графіки з нерівними сторонами поля (найчастіше з відношенням сторін від 1:1,3 до 1:1,5. Найкращим є відношення сторін, що відповідає “золотому перетину” (висота прямокутника так відноситься до його основи, як основа до суми висоти та основи).

ПОЛЕ КОРЕЛЯЦІЙНЕ (поле корреляционное; correlation field) – точковий графік у прямокутній системі координат для попереднього виявлення наявності зв'язку між ознаками та розкриття його характеру. Зазвичай по осі абс-

цис відкладають значення факторної ознаки, а по осі ординат – результативної.

ПОЛЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ (поле обследования; survey space, survey field) – максимальна кількість об'єктів, що за своїми базовими характеристиками (ознаками) відповідають умовам та меті спостереження.

ПОЛЕ СТРАХОВЕ (поле страховое; insurance market) – максимальна кількість об'єктів, охоплених певним видом страхування. У майновому страхуванні П.с. – чисельність власників майна чи кількість об'єктів, що підлягають страхуванню в певному регіоні. П.с. в особистому страхуванні охоплює всіх громадян, з якими можуть бути укладені договори, або загальну чисельність мешканців міста, району, області, країни.

ПОЛІГОН РОЗПОДІЛУ (полигон распределения; polygon of distribution) – графічне зображення інтервальних рядів розподілу. П.р. використовується поряд з гістограмою, але він є більш придатним, оскільки: 1) досить наочно та виразно відображає характер і закономірності розподілу одиниць статистичної сукупності за певною ознакою; 2) припускає нанесення двох чи більше рядів на одному полі графіка, що зручно для їх порівняння. Але при побудові декількох рядів з різними об'ємами на одному графіку з метою зіставлення їх характеристик треба будувати полігони на основі часток. Побудова П.р. для інтервальних рядів ґрунтується на припущенні, що всередині інтервалів одиниці сукупності за значенням кількісної ознаки розподілені рівномірно, тому всі вони можуть умовно бути зображені одним середнім значенням інтервалу. П.р. будується у прямокутній системі координат. Значення дискретної ознаки (вісь абсцис) і відповідні їм частоти або частки (вісь ординат) зображують точками, що послідовно сполучаються відрізками прямих. Утворена таким чином ламана лінія, що зображує розподіл дискретної ознаки, і називається власне полігоном (багатокутником). Для кращого сприйняття графіка полігон рекомендується замикати; побудову та читання графіка також спрощує наведення рядів у частках.

ПОЛІГОН ЧАСТОТ (полигон частот; frequency polygon) – графік, що складається зі значень частоти варіаційної ознаки, з'єднаних прямими лініями.

ПОЛІС СТРАХОВИЙ (полис страховой; insurance policy) – документ (зазвичай іменний),

що посвідчує укладання договору особистого чи майнового страхування. Містить перелік ризиків страхування та умов відшкодування втрат у разі настання випадку, передбаченого договором страхування. Видається страховиком страхувальникові. Розрізняють такі види П.с.: валютований – поліс, у якому зазначено страхову суму; невалютований – поліс, у якому зазначено тільки максимальну межу страхової суми; генеральний – єдиний поліс між страховиком і страхувальником на тривалий час, у якому вказано термін його чинності, обсяг та межі відповідальності страховика, терміни виплати страхової премії тощо; груповий – єдиний поліс для певного колективу страхувальників; договірний – поліс, що покриває ризики з моменту укладання договору до моменту отримання платежу; відкритий – поліс, за яким страхуванням охоплено ризики страхувальника, що повторюються, чи ризики за певним контрактом протягом певного часу; повний – поліс, яким охоплено численні типи ризиків (страхування від пожежі, пограбування, повені тощо); таксований – поліс, у якому зазначено вартість об'єкта страхування.

ПОЛІТИКА БЮДЖЕТНА (политика бюджетная; budgetary policy) – комплекс заходів у сфері економічної політики держави, спрямований на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій в економіку країни, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу.

ПОЛІТИКА ВАЛЮТНА ДЕВІЗНА (политика валютная девизная; foreign currency policy) – політика регулювання валютного курсу шляхом купівлі та продажу іноземної валюти за допомогою валютної інтервенції та валютних обмежень.

ПОЛІТИКА ГРОШОВО-КРЕДИТНА (политика денежно-кредитная; monetary management, monetary and credit policy) – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредитування, направлених на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, сприяння ефективній зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ІННОВАЦІЙНА (политика государства инновационная; state innovation policy) – сукупність науково-технічних, виробничих, управлінських, фінансово-збутових та інших заходів, пов'язаних із просуванням нової або поліпшеної продукції на ринок збуту. Головна мета П.д.і. – стратегічна орієнтація розвитку сфери виробництва, створення і широке застосування принципово нових машин, матеріалів, комплексних технологічних систем, ефективне впровадження науково-технологічних розробок, забезпечення соціально-економічних, організаційних, правових умов для формування й ефективного використання науково-технічного потенціалу з метою освоєння світового ринку товарів та послуг.

ПОЛІТИКА ДИСКОНТНА ВАЛЮТНА (политика дисконтная валютная; currency discount policy) – зниження або підвищення Національним банком України процентних ставок за кредит з метою регулювання попиту і пропозиції на позичковий капітал.

ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНА (политика экономическая; economic policy) – система довгострокових (стратегічних) і поточних (тактичних) заходів держави у сфері господарювання, спрямованих на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств та населення загалом. Основними напрямками П.е., що визначаються державою, є: структурно-галузєва політика; інвестиційна політика; амортизаційна політика; політика інституційних перетворень; цінова політика; антимонопольно-конкурентна політика; бюджетна політика; податкова політика; грошово-кредитна політика; валютна політика; зовнішньоекономічна політика. Правове закріплення П.е. здійснюється шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, у прогнозах і програмах економічного та соціального розвитку України й окремих її регіонів, програмах діяльності Кабінету Міністрів України, цільових програмах економічного, науково-технічного і соціального розвитку, а також відповідних законодавчих актах.

ПОЛІТИКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА (политика внешнеэкономическая; foreign-economic policy) – один з основних напрямів економічної політики держави, система заходів регулювання державою відносин вітчизняних

та іноземних суб'єктів господарювання та захисту національного ринку й вітчизняного товаровиробника.

ПОЛІТИКА ІНВЕСТИЦІЙНА (политика инвестиционная; investment policy) – комплекс заходів економічної політики держави, спрямованих на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним.

ПОЛІТИКА ІНСТИТУЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ (политика институциональных изменений; policy of institutional changes) – комплекс заходів у сфері політики держави, спрямованих на формування раціональної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності та господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державної підтримки і захисту всіх форм ефективного господарювання та ліквідації будь-яких протизаконних економічних структур.

ПОЛІТИКА ОБЛІКОВА (политика учетная; accounting policy) – сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності.

ПОЛІТИКА ПОДАТКОВА (политика налоговая; taxation policy) – система заходів економічної політики держави, спрямованих на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів.

ПОЛІТИКА СТРУКТУРНО-ГАЛУЗЕВА (политика структурно-отраслевая; structural and sectoral policy) – комплекс заходів у сфері економічної політики держави, спрямованих на здійснення державою прогресивних змін у структурі економіки, в досконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, сти-

мулювання розвитку галузей, що визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення. Складовими цього напрямку політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу.

ПОЛОГИ ОДНОПЛІДНІ (роды одноплодные; monosarpic childbirth) – народження однієї дитини в результаті одноплідної вагітності. Зустрічаються частіше (порівняно з багатоплідними пологами).

ПОЛОЖЕННЯ (СТАНДАРТ) БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ НАЦІОНАЛЬНЕ (положение (стандарт) бухгалтерского учета национальное; National Standard on Accounting) – нормативно-правовий акт, затверджений Міністерством фінансів України, який визначає принципи та методи ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності, що не суперечать міжнародним стандартам.

ПОМИЛКА ВИБОРУ МОДЕЛІ (ошибка выбора модели; model assumption error) – помилка, що виникає при використанні таких методів, як калібрація, узагальнена регресійна оцінка, розрахунки на основі бенчмаркінгу, використання сезонних коригувань тощо при обчисленні статистичних показників чи індексів.

ПОМИЛКА ОБРОБКИ ДАНИХ (ошибка обработки данных; data processing error) – помилка у кінцевих результатах обстеження, що виникає внаслідок помилкового застосування правильно спланованих методів. П.о.д. може виникати після збирання даних, а також під час друку запитальників, при цьому більшість з них стосуються окремих одиниць, хоча П.о.д. можуть також виникати у процесі запровадження систем і оцінок. П.о.д. охоплюють помилки зчитування, кодування, вводу даних та арифметичні помилки в таблицях.

ПОМИЛКИ ВІДПОВІДЕЙ (ошибки ответов; response errors) – помилки, що виникають у процесі опитування. Такі помилки можуть бути результатом ряду обставин: неадекватні поняття чи питання; неадекватне навчання; помилки інтерв'юєра (невдала спроба інтерв'юєра записати значення, повідомлене правильно); помилки респондента (невдала спроба респондента повідомити правильне значення).

ПОМИЛКИ ІНТЕРВ'ЮЄРА (ошибки интервьюера; interviewer's errors) – помилки, джерелом якого є вплив інтерв'юєра на відповіді респондента, П.і. є випадковими і систематичними. Прикладами таких помилок є неправильне трактування питання (що призводить до помилок у відповідях респондентів), подача запитання з інтонацією, що впливає на вибір відповіді респондентом, та неспроможність правильно записати відповідь респондента.

ПОМИЛКИ НАВМИСНІ (ошибки умышленные; intentional errors) – помилки, що є наслідком свідомого прагнення осіб, які надають дані, викривити факти з певною метою (погіршення або прикрашання дійсності).

ПОМИЛКИ НЕНАВМИСНІ (ошибки неумышленные; inadvertent errors) – помилки, що виникають через необгрунтованість програми спостереження, некомпетентність реєстраторів, неосвіченість респондентів.

ПОПИТ НА РОБОЧУ СИЛУ (спрос на рабочую силу; labour demand) – бажання і здатність роботодавців використовувати найману працю при певному рівні заробітної плати.

ПОПИТ НА РОБОЧУ СИЛУ НА ЗАРЕЄСТРОВАНОМУ РИНКУ ПРАЦІ (спрос на рабочую силу на зарегистрированном рынке труда; labour demand in the registered labour market) – кількість вільних робочих місць та вакантних посад у розрізі професій, про які повідомили підприємства, установи, організації державну службу зайнятості.

ПОПРАВКА НА СКІНЧЕННІСТЬ СУКУПНОСТІ (поправка на конечность совокупности; finite population correction) – множники $(N-n)/N$ для дисперсії та $\sqrt{(N-n)/N}$ для стандартної похибки вибірки (випадкову вибірку n вибирають зі скінченної сукупності N).

ПОПРАВКА ПРЕФЕРЕНЦІЙНА (поправка преференционная; preferential amendment) – спосіб надання замовником переваги вітчизняному виробнику при визначенні переможця процедур закупівель шляхом застосування відсоткової межі до ціни його тендерної пропозиції порівняно з найбільш вигідною серед поданих у розмірах, встановлених законодавством.

ПОРІВНЯННІСТЬ (сопоставимость; comparability) – основна властивість статистичних даних, що дозволяє виявляти тенденції, закономірності розвитку досліджуваних явищ і процесів у просторі та часі.

ПОРІВНЯННЯ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ (сопоставление статистических данных внешней торговли; comparison of statistical data in foreign trade)

– одне з найважливіших питань статистики зовнішньої торгівлі товарами. Проведення аналізу даних статистики зовнішньої торгівлі товарами уможливило визначення причин розходження даних, що є наслідком дії багатьох факторів. Непорівнянність може бути пов'язана з відмінностями в охопленні, різними методами трактування окремих товарів, зростанням вартості у країнах-посередниках, розбіжностями в класифікації товарів, запізненням у наданні звітності, конвертацією валюти, методами визначення країн-партнерів та торгівлею через треті країни-посередники, відмінностями в оцінці, включаючи розбіжності в умовах поставки СІФ/ФОВ (див. *Ціна СІФ, Ціна ФОВ*) та іншими причинами.

ПОРІВНЯННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПРОСТОРОВІ (сравнения территориально-пространственные; territorial and spatial comparison) – співвідношення однойменних по казників, що характеризують різні об'єкти (підприємства, види економічної діяльності) або території (міста, регіони, країни) і мають однакову часову визначеність. Інтерпретація цих величин залежить від бази порівняння.

ПОРТО (порто; porto) – особливий збір на покриття поштових та інших витрат банку на розсилку й одержання платежів за іногородніми векселями.

ПОРТФЕЛЬ ДЕРЖАВНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (портфель государственных ценных бумаг; portfolio of state securities) – усі види державних цінних паперів, що на правах власності належать Національному банку або банкам і обліковуються на їх депо-рахунках у депозитарії.

ПОРТФЕЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ (портфельные инвестиции; portfolio investment) – інвестиції у цінні папери, сформовані у вигляді портфеля цінних паперів. П.і. – це пасивне володіння цінними паперами, наприклад акціями компанії, облігаціями тощо. Це не передбачає з боку інвестора участі в оперативному керуванні підприємством, що випустило зазначені цінні папери.

ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬ (нарушение земель; damaged lands) – дії, унаслідок яких землі втрачають господарську цінність або є

джерелом негативного впливу на навколишнє середовище у зв'язку з порушенням ґрунтового покриву, гідрологічного режиму та утворенням техногенного рельєфу в результаті господарської діяльності.

ПОРЯДОК ВИМИРАННЯ (порядок вимирання; mortality pattern, mortality schedule), порядок дожиття – розподіл деякої початкової сукупності народжених за тривалістю життя, тобто за віком смерті. П.в. описується або віковим рядом табличних чисел померлих d_x , або рядом чисел тих, хто доживає, l_x , тобто часткою осіб, які дожили до віку x років із початкової сукупності народжених (див. *Таблиці смертності*), оскільки $d_x = l_x - l_{x+1}$. На основі П.в. можуть бути розраховані будь-які інші характеристики смертності певної сукупності народжених (покоління). У сучасній демографічній літературі П.в. розглядають як залежність інтенсивності смертності від віку поза зв'язком із конкретним вимірником.

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ТА ФІЗИЧНИХ ОСІБ (порядок проведення государственной регистрации юридических лиц и физических лиц; procedure for state registration of legal and natural persons) – порядок реєстрації підприємців, що включає, зокрема: перевірку комплектності документів, що подаються державному реєстратору, та повноту відомостей, вказаних у реєстраційній картці; перевірку документів, що подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації; внесення відомостей про юридичну або фізичну особу – підприємця до Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України (ЄДРПОУ); оформлення і видачу свідоцтва про державну реєстрацію та виписки.

ПОСАДА (должность; post, position, office) – службове становище працівника, зумовлене колом його обов'язків, прав і відповідальності у його діяльності на підприємстві (установі, організації) як керівника, професіонала, фахівця, технічного службовця. Кожній П., згідно зі штатним розписом, відповідає місячний розмір заробітної плати (оклад). Фактична оплата праці включає, крім окладу, доплати, премії та інші виплати.

ПОСАДА ДЕРЖАВНА (должность государственная; public office, public position) – визначена структурою і штатним розписом пер-

винна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень. Посадовими особами, відповідно до Закону України “Про державну службу”, вважаються керівники та заступники керівників державних органів і їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій.

Основними критеріями класифікації посад державних службовців є: організаційно-правовий рівень органу, який приймає їх на роботу; обсяг і характер компетенції на конкретній посаді; роль і місце посади у структурі державного органу. Категорії посад службовців встановлено Законом України “Про державну службу”.

ПОСЕЛЕННЯ МІСЬКІ (поселения городские; urban settlements) – населені пункти, що законодавчо визначені як міські, з соціальною та комунальною інфраструктурою, дорогами з твердим покриттям, об'єктами промисловості, науки, культури, торгівлі, управління, сфери обслуговування, з міською, переважно компактною (багатоповерховою або садибною) забудовою й достатніми можливостями для здійснення соціально-культурного обслуговування та надання послуг.

ПОСЕЛЕННЯ МІСЬКОГО ТИПУ (поселения городского типа; urban-type settlements). Див. *Пункт населений*.

ПОСЕЛЕННЯ СІЛЬСЬКІ (поселения сельские; rural settlements), сільські населені пункти – населені пункти, що законодавчо визначені як сільські, з переважно сільською садибною забудовою, більша частина населення яких зайнята у сільському або лісовому господарстві чи займається іншими видами діяльності.

ПОСЕРЕДНИКИ ФІНАНСОВІ (посредники финансовые; financial intermediaries) – фінансові установи, функції яких полягають в акумулюванні коштів громадян та юридичних осіб і подальшому їх наданні на комерційних засадах у розпорядження позичальників. До них належать спеціалізовані інвестиційні компанії, кредитні спілки, страхові компанії, пенсійні фонди, позичково-ощадні асоціації, фінансові компанії, ощадні банки, комерційні банки, взаємні фонди грошового ринку тощо.

ПОСЕРЕДНИЦТВО В ОПТОВІЙ ТОРГІВЛІ (посредничество в оптовой торговле; inter-

mediation in retail trade) – сукупність видів діяльності, що охоплюють: діяльність агентів, комісіонерів, товарних брокерів та інших посередників в оптовій торгівлі, які здійснюють торговельні операції від імені або за рахунок інших осіб та фірм для третіх осіб, у т. ч. через Інтернет; діяльність, пов'язана зі зведенням продавців та покупців або здійсненням комерційних операцій від імені комітента (довірителя); діяльність оптових аукціонних торгових фірм, у т. ч. через Інтернет.

ПОСІБНИК ЮНЕСКО (Пособие ЮНЕСКО; UNESCO R&D Manual) – посібник зі статистики у сфері науково-технічної діяльності. Перша версія посібника була підготовлена у 1979 р. Відділом статистики Статистичного бюро науки та техніки ЮНЕСКО. Після обговорення та консультацій з експертами в галузі статистики науки попередній варіант посібника був опублікований у 1980 р. та розісланий фахівцям усього світу для зауважень та коментарів. У 1984 р., урахувавши пропозиції та зауваження, вийшла переглянута версія П.Ю., що забезпечує покращання якості та порівнянність міжнародної статистики у сфері науково-технічної діяльності.

ПОСІВИ ПОВТОРНІ (ПОЖНИВНІ) (посевы повторные (пожнивные); repeated (stubby) crops) – посіви ярих культур після збирання основної культури з метою одержання двох і більше врожаїв у поточному році (наприклад, посіви кукурудзи на силос на зібраній площі озимих і ранніх культур); їх обліковують окремо і в загальну посівну площу не включають.

ПОСІВИ ПОПЕРЕДНІХ КУЛЬТУР (посевы предыдущих культур; preceding crops) – посіви на розораних луках і пасовищах з метою їх докорінного поліпшення; їх обліковують окремо і включають у загальну посівну площу відповідної культури.

ПОСІВИ ПРОМІЖНІ (посевы промежуточные; intermediate crops) – посіви культур, збирання яких проводиться до закінчення остаточного обліку посівних площ і до цього часу звільнена площа використовується під основну культуру (наприклад, посіви озимих, використані на зелений корм, силос або випас, і пересіяні ярими культурами); їх обліковують окремо і в загальну посівну площу не включають.

ПОСІВИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР НЕОСНОВНІ (посевы сельскохозяйственных культур неосновные; secondary

crops) – посіви культур, що займають поле сівозміни протягом меншої частини вегетаційного періоду. Серед неосновних посівів розрізняють: міжрядні (ущільнені), повторні (пожнивні), проміжні посіви, посіви попередніх культур, підпокривні посіви багаторічних трав.

ПОСІВИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР ОСНОВНІ (посевы сельскохозяйственных культур основные; basic crops) – посіви культур, що займають поле сівозміни протягом більшої частини вегетаційного періоду.

ПОСЛУГА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНА (услуга телекоммуникационная; telecommunication service) – продукт діяльності оператора та / або провайдера телекомунікацій, спрямований на задоволення потреб споживачів у сфері телекомунікацій.

ПОСЛУГИ (услуги; services) – 1) результат діяльності підприємств (установ, організацій) і фізичних осіб, що не набуває матеріально-уречевленої форми та задовольняє певні потреби замовників (особисті, колективні); 2) зміна у стані економічної одиниці (особи, підприємства, адміністративної установи тощо) чи товару, який належить цій економічній одиниці, внаслідок діяльності іншої економічної одиниці за попереднім погодженням із першою одиницею; 3) результат економічної діяльності, не втілений у матеріально-уречевлену форму, на який могли б поширюватися права власності, і спрямованої на задоволення особистих потреб членів суспільства, домашніх господарств, підприємств, об'єднань або суспільних потреб у цілому. Виробництво та реалізація П. невіддільні одне від одного. Моменти виробництва та реалізації П. збігаються у часі, якщо абстрагуватися від реального моменту оплати за послугу. Виробництво П. обмежується тільки тією діяльністю, що може виконуватись однією одиницею на користь іншої. Виробництво послуг забезпечується в усіх інституційних секторах економіки (див. *Система національних рахунків*). Згідно з методологією СНР, розрізняють ринкові та неринкові П.

П. є результатом різномірної діяльності виробника на замовлення будь-яких споживачів (окремих громадян, підприємств, організацій, підприємств), що призводить до зміни стану одиниць, які споживають ці послуги. Специфіка П. як продукції полягає в тому, що П. не накопичуються, не транспортуються, не існують окремо від виробників, тобто вони спо-

живаються, в основному, в момент їх надання. У статистиці П. обліковують у натуральному і вартісному (грошовому) вираженні. У натуральному вираженні П. обліковуються за показниками, що відповідають особливостям цих послуг за видами економічної діяльності. У вартісному вираженні ринкові П. обліковують за ринковими цінами і тарифами їх реалізації, а неринкові П. – за сумою витрат на їх надання.

ПОСЛУГИ АУДІОВІЗУАЛЬНИХ ПРОГРАМ (услуги аудиовизуальных программ; audiovisual program services) – послуги і відповідні платежі, пов'язані зі створенням художніх фільмів (на плівці або на відеокасетах), радіо- і телевізійних програм (у прямому ефірі або у запису) та з записами музичних творів; платежі та надходження від прокату; плата за продаж права на показ обмеженої кількості програм у певних районах та за доступ до закодованих телевізійних каналів (послуги кабельного телебачення); оплата праці акторів, режисерів та постановників за створенням театральних постановок, музичних, спортивних або циркових програм та інших заходів, а також платежі за право демонстрації (на телебаченні, радіо та у кінотеатрах) цих постанов і програм.

ПОСЛУГИ БАНКІВСЬКІ (услуги банковские; banking services) – послуги, що є результатом здійснення банківських операцій, спрямованих на задоволення потреб клієнтів з метою отримання банківського доходу.

ПОСЛУГИ БУДІВЕЛЬНІ (услуги строительные; construction services) – послуги, що охоплюють: підготовку будівельних ділянок на будівельних майданчиках; збільшення будівельних ділянок та виконання земляних робіт; підготовку ділянок для гірничих робіт та розчищення ґрунту; улаштування та підготовку майданчиків і ділянок для гірничих робіт; випробувальне буріння та свердління; збирання зразків порід з будівельною, геофізичною, геологічною метою; будівництво будівель, мостів, шляхових естакад, тунелів, трубопроводів, ліній зв'язку; монтаж і встановлення збірних конструкцій; монтаж крокв і настилів; гідроізоляційні роботи; будівництво автострад, доріг, залізниць, спортивних та рекреаційних споруд; реконструкція, відновлення та ремонт зазначених споруд; будівництво морських та річкових споруд; монтаж та ізоляційні роботи; монтаж та ремонт систем опалення, вентиляції та кондиціювання повітря, встановлення водопровідного,

санітарного та газового устаткування; роботи штукатурні, столярні, з покриття підлоги і стін, фарбування та скління; оренду устаткування для будівництва; персонал, який його обслуговує, та інші види будівельних робіт. До вартості П.б. включається повна вартість будівельного проекту. Придбання будівельним підприємством товарів і послуг в іншій країні враховується як інші ділові послуги. Вартість товарів та послуг, придбаних будівельним підприємством на економічній території своєї країни, складає частину вартості будівельних послуг.

ПОСЛУГИ БУХГАЛТЕРСЬКІ, АУДИТОРСЬКІ (услуги бухгалтерские, аудиторские; accounting services; auditing services) – послуги з реєстрації торговельних операцій підприємств; підготовка фінансових звітів, їх аналіз та підтвердження достовірності; консультаційні послуги і представництво (крім юридичного) від імені клієнтів перед податковими інспекціями; перевірка бухгалтерських, фінансових документів щодо вимог податкового законодавства.

ПОСЛУГИ ВАНТАЖНІ (услуги грузовые; freight services) – послуги навантаження товарів на борт транспортного засобу та його розвантаження, якщо це передбачено контрактом. У зовнішньоекономічній транспортній діяльності підприємств послуги, асоційовані з товарами, що доставляють до митного кордону країни-експортера, включають у вартість FOB-товару. Також до П.в. належать послуги, пов'язані з доставкою товару до митного кордону держави-імпортера та до пункту призначення вантажів.

ПОСЛУГИ В ГАЛУЗІ АРХІТЕКТУРИ ТА ІНШІ ТЕХНІЧНІ ПОСЛУГИ (услуги в области архитектуры и другие технические услуги; services in architecture and other technical services) – послуги, що охоплюють розробку архітектурних проектів забудовлі міських і сільських районів; планування і розробку проектів будівництва мостів, аеропортів, будівельних об'єктів зі здачею "під ключ" тощо; геологічну розвідку, картографію, перевірку якості продукції та присвоєння категорії якості, технічний контроль. До послуг у галузі архітектури належать консультаційні послуги, що випереджають стадію проектування (попередні дослідження з таких проблем: місце розташування, наміри щодо розвитку, кліматичні та екологічні проблеми, вимоги до володіння, обмеження ви-

трат, аналіз вибору ділянки, графік проектних та будівельних робіт, вплив на зміст проектних розробок та будівництво проекту, причому не обов'язково для нових проектів будівництва, а й для оновлення, відновлення або повторно-використання будівель, оцінки вартості та якості будівель).

ПОСЛУГИ В ДОБУВНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ (услуги в добывающей промышленности; services in mining industry) – послуги, пов'язані з видобуванням кам'яного вугілля, лігніту, торфу, нафти, газу, уранової та інших металевих руд тощо. Ці послуги надаються підприємствами за винагороду або на договірній основі, як правило, на нафтових та газових родовищах.

ПОСЛУГИ В ОБРОБНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ (услуги в обрабатывающей промышленности; services in manufacturing industry) – послуги, пов'язані з: виробництвом готових виробів, монтажем, установкою, що не стосуються будівельних робіт; послуги з технічним обслуговуванням та ремонтом. Це послуги в харчовій промисловості, пов'язані з діяльністю суден або прибережних рибозаводів, які займаються виключно переробленням, консервуванням риби та морепродуктів; у тютюновій, текстильній промисловості; послуги у виробництві готового одягу та хутра, шкіри та шкіряного взуття; послуги в обробленні та виробництві виробів з дерева, соломки та плетениці; послуги у виробництві паперу, картону і виробів з них; послуги у видавничій справі, поліграфічній промисловості, пов'язані з тиражуванням записів програмного забезпечення, фільмів та відеофільмів з оригіналів, з друкування рекламних матеріалів засобами поліграфії; послуги у виробництві коксу, продуктів нафтоперероблення та ядерного палива; послуги в хімічному виробництві; послуги в металургії, пов'язані з обробленням металу; послуги в порошковій металургії; у виробництві машин та устаткування, канцелярських та електронних обчислювальних машин, включаючи монтаж та ремонт; устаткування для радіо, телебачення та зв'язку, медичного обладнання, автомобілів, включаючи капітальний ремонт; іншого транспортного устаткування, включаючи капітальний ремонт (крім поточного ремонту та обслуговування); у виробництві меблів та інших видах виробництва, включаючи ремонт; послуги з оброблення відходів; послуги з оброблення деревини та з виробництва виробів з деревини;

послуги у виробництві гумових та пластмасових виробів; послуги у виробництві інших неметалевих мінеральних виробів; переробка на місцях продукції, що надійшла за імпортом і не підлягає реекспорту, або з наступним продажем у країні, де відбувалася переробка.

ПОСЛУГИ В ОПЕРАЦІЯХ З НЕРУХОМІСТЮ ТА ЗДАВАННЯМ У НАЙМ (услуги в операциях с недвижимостью и сдачей в наем; services in real estate activities and rent) – розроблення проектів, пов'язаних з нерухомістю: накопичення фінансових, технічних та людських ресурсів, необхідних для реалізації проектів, пов'язаних із нерухомістю (житловими будинками чи іншими видами будівель, що мають бути продані або здані у найм). Йдеться про організацію операцій із власною нерухомістю або операцій з нерухомістю за дорученням третіх осіб.

До П.о.н.з.н. належать послуги між резидентами і нерезидентами, пов'язані з купівлею, продажем та здаванням у найм власної нерухомості, посередницькі послуги під час купівлі-продажу, здавання у найм і оцінювання нерухомого майна; послуги агентств зі збирання орендної плати; здавання в оренду автомобілів та інших транспортних засобів без персоналу, пересувних бурильних установок із персоналом; прокатом речей особистого користування та побутових товарів.

ПОСЛУГИ ВНУТРІШНЬОВИРОБНИЧІ (услуги внутрипроизводственные; intraproductive services) – послуги, що вироблені та спожиті одним і тим самим підприємством. Виробництво цих послуг є допоміжною діяльністю підприємства, що обслуговує себе або економічну одиницю, до якої належить. Допоміжна діяльність є складовою основної або другорядної діяльності підприємства. Такі послуги лише сприяють зміні поточної вартості продукції і не породжують нові валові капіталовкладення, направлені на основну чи другорядну діяльність підприємства. Вони не входять до складу кінцевої продукції від основної або другорядної діяльності.

ПОСЛУГИ ГОТЕЛІВ (услуги отелей; hotel services) – послуги з надання місць короткотермінового перебування у готелях, включаючи туристичні, надання місць для проживання у таборах, сімейних пансіонатах, молодіжних турбазах, також суміжні послуги, що надаються готелями – харчування, проведення банкетів,

надання місць для проведення зборів для юридичних та фізичних осіб.

ПОСЛУГИ ГРОМАДСЬКІ (услуги общественные; social services) – результат громадської діяльності організацій у соціально-економічній сфері. До П.г. належать послуги, надані професійними організаціями (профспілками), іншими громадськими організаціями (релігійними, політичними та ін.).

ПОСЛУГИ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ (услуги государственных учреждений; services of state institutions) – послуги, що охоплюють суспільно-корисну діяльність, управління якою здійснюється згідно з правилами чинного законодавства. Державна влада є відповідальною за організацію державної сфери обслуговування населення, але П.д.у. залежно від їхнього характеру (ринкові чи неринкові) можуть також надаватися адміністративними установами, державними підприємствами, приватними компаніями і фірмами.

ПОСЛУГИ ДИСТРИБ'ЮТОРСЬКІ (услуги дистрибуторские; distribution services) – маркетингові посередницькі послуги під час купівлі певного товару або споживання певного виду послуг, що супроводжуються рекламною та консультативною діяльністю, установкою та налагодкою обладнання, навчанням покупця тощо.

ПОСЛУГИ ДОМАШНЬОЇ ПРИСЛУГИ (услуги домашней прислуги; services of domestic personnel) – послуги агентств із працевлаштування, що займаються організацією надання послуг домашньої прислуги.

ПОСЛУГИ ЗВ'ЯЗКУ (услуги связи; communication services) – 1) основні операції з поштового обслуговування і служби кур'єрського зв'язку: приймання, оброблення, транспортування і доставка листів, газет, періодичних видань, посилок і бандеролей, а також послуги поштових відділень та оренда абонентських поштових скриньок, здійснення грошових переказів. До цієї категорії не включаються послуги з ведення банківських рахунків (банківські послуги), послуги з обробки поштових відправлень (інші ділові послуги). Послуги кур'єрського зв'язку включають експрес-доставку відправлень. Крім того, П.з. охоплюють передавання звукової інформації, зображень та інших інформаційних потоків за допомогою телефону, телексу, телеграфу, мобільного зв'язку, електронної пошти, супутникового зв'язку, Інтернету,

у т. ч. обслуговування комерційних інформаційних мереж, проведення телеконференцій, обслуговування засобів і споруд зв'язку всіх видів, здійснення технічного радіоконтролю та інше. До цих послуг не включаються послуги з налагодження обладнання телефонних мереж (будівельні послуги) та послуги зі створення баз даних (комп'ютерні та інформаційні послуги); 2) діяльність, пов'язана з передаванням або прийманням знаків, сигналів, письмового тексту, зображення, звуку, повідомлень будь-якого виду по радіо, дротяними, оптичними та іншими електромагнітними системами: передавання і приймання телеграм, включаючи факсимільні, телефонних розмов, радіо- і телепередач, забезпечення радіо- і супутникового зв'язку; обслуговування засобів і споруд зв'язку всіх видів: каналів, станцій, устаткування, апаратури, повітряних ліній, кабельних мереж, антен; здійснення технічного радіоконтролю та інших робіт як для задоволення потреб усіх споживачів послуг зв'язку, так і для забезпечення виробничої діяльності юридичних осіб.

ПОСЛУГИ З ФІНАНСОВОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА (услуги по финансовому посредничеству; services on financial intermediation) – діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом фінансових коштів, окрім передбачених для обов'язкового соціального страхування, страхових кас або пенсійних фондів. Сюди включаються різні форми грошового та фінансового посередництва (отримання коштів у формі перераховуваних депозитів, фінансовий лізинг, кредитування, формування фінансових активів, управління фінансовими ринками, діяльність фондових і товарних бірж, управління портфелями цінних паперів, операції на фінансових ринках за дорученням інших осіб тощо).

ПОСЛУГИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІ (услуги внешнеэкономические; external economic services) – товар, що не проходить митного контролю і на який не оформлюється вантажна митна декларація. Послуги не приймають форму матеріальних об'єктів, на які поширюються права власності. Реалізація послуг та їх виробництво не відокремлені одне від одного. Головним у торгівлі послугами є те, що повинна відбутись операція купівлі-продажу, що охоплює діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності (резидентів та нерезидентів), побудована на взаємовідносинах між

ними та має місце як на економічній території України, так і за її межами.

ПОСЛУГИ ІНДИВІДУАЛЬНІ (услуги индивидуальные; individual services) – послуги, що охоплюють прання, хімчистку, фарбування, послуги перукарень та салонів краси, організацію поховань та надання пов'язаних з ними послуг, діяльність щодо забезпечення фізичного комфорту (послуги саун, соляріїв, фізкультурно-оздоровчих центрів тощо), інші П.і. (носильники, служби знайомств, послуги для домашніх тварин тощо).

ПОСЛУГИ ІНЖЕНЕРНІ (услуги инженерные; engineering services) – консультаційні послуги в інженерній галузі – надання допомоги, консультацій та рекомендацій з інженерних питань. Сюди включається проведення підготовчого аналізу технічної можливості здійснення проекту (вивчення топографічного і геологічного впливу на проектувальні та будівельні роботи, на витрати з будівництва шляхів, трубопроводів та іншої транспортної інфраструктури, аналіз якості та придатності матеріалів, що будуть використовуватися для здійснення проектів будівництва, вплив використання різних видів матеріалів на проектувальні та будівельні роботи й витрати, вивчення екологічних наслідків проектів, аналіз підвищення продуктивності праці внаслідок застосування альтернативних процесів, технології або розташування підприємства). Надання таких послуг не обов'язково пов'язане з будівельним проектом, а може включати оцінки конструкцій, механічного та електричного устаткування будівель, надання допомоги урядовим організаціям у підготовці законопроектів та інше. Також до П.і. належать послуги в галузі проектно-конструкторських робіт, пов'язаних із закладанням фундаменту та будівельних конструкцій (інженерні проектно-конструкторські послуги для навантажувальної основи житлових, комерційних, промислових, установчих споруд (попередні плани, технічні умови, оцінки витрат для визначення інженерного підходу в галузі проектно-конструкторських робіт, кінцеві плани, технічні вимоги й оцінки витрат, включаючи робочі креслення, технічні умови, що стосуються необхідних для використання матеріалів, способів монтажу, ліміту часу та інше), П.і. в галузі проектно-конструкторських робіт, пов'язаних з електромеханічними установками для енергетичних систем, систем протипожежної безпеки, систем зв'язку, з іншим

електроустаткуванням для всіх типів будівель, з вентиляційним, кондиційним, опалювальним, холодильним та іншим механічним устаткуванням для усіх видів будівель та інше. До П.і. не включаються проектно-конструкторські роботи в галузі видобутку корисних копалин, що складають окрему групу послуг.

ПОСЛУГИ КОЛЕКТИВНІ ТА ОСОБИСТІ (услуги коллективные и личные; collective and private services) – послуги зі збирання і знищення відходів у будинках; послуги, пов'язані з діяльністю у сфері кінематографії та відеопродукції; у сфері радіомовлення та телебачення; послуги агентств друку; послуги у сфері спорту; послуги у сфері відпочинку та розваг (включають заняття мисливством як спортом та розвагами, а також любительську та спортивну риболовлю). До П.к.о. включаються послуги з виробництва, розповсюдження, демонстрації кіно та відеофільмів, створення рекламних текстів для радіо, кіно і телебачення, оброблення плівок; послуги з передачі радіо- і телевізійних програм системою релейного чи супутникового зв'язку; послуги зі створення та виконання вистав, постановок, послуги артистичних груп, оркестрів; послуги студій звукозапису.

ПОСЛУГИ КОНСУЛЬТАЦІЙНІ (услуги консультационные; consultation services) – охоплюють надання порад та консультацій, визначення головних напрямів роботи та здійснення оперативної допомоги підприємствам для визначення політики і розробки стратегії виробництва, планування, структури підприємства та контролю за його діяльністю, розробку програм підвищення прибутків та інші питання, які викликають особливий інтерес для вищої управлінської ланки. Це можуть бути П.к. з питань фінансового управління, тобто послуги зі здійснення консультативної, управлінської та оперативної допомоги, що стосується рішень фінансового характеру, управління оборотним капіталом та ліквідністю, визначення відповідної структури капіталу, аналізу потреби у капіталовкладеннях, розробки систем звітності та бюджетного контролю, комерційної оцінки, консультаційних послуг із контролю та регулювання активів, які пропонуються фінансовими посередниками.

ПОСЛУГИ НЕРИНКОВІ (услуги нерыночные; nonmarket services) – послуги державних установ і громадських організацій, що належать до їх проміжного споживання і надаються

безкоштовно або за економічно незначущою ціною. Формальним критерієм економічної значущості ціни є 50-відсоткова межа, тобто ціна вважається економічно незначущою, якщо вона покриває менше, ніж 50% витрат на виробництво певної послуги. Фактично це послуги, витрати яких цілком або в основному покриваються за рахунок державного бюджету, добровільних внесків членів громадських організацій (наприклад, партій чи профспілок) або доходів від власності. Як правило, П.н. є соціально орієнтованими (безкоштовна освіта, охорона здоров'я, послуги державного управління, оборони, церкви тощо). Споживачами таких послуг є суспільство в цілому або окремі домашні господарства (населення). Показник валового випуску П.н. обчислюється як сума поточних витрат на надання цих послуг, включаючи витрати на оплату праці зайнятих працівників та знос основних засобів у відповідних видах економічної діяльності або у громадських організаціях.

ПОСЛУГИ ОСВІТИ (услуги образования; education services) – послуги, що надаються закладами освіти в частині їх статутної основної та другорядної діяльності незалежно від їх організаційно-правових форм. Обсягом виробництва П.о. є обсяг вироблених та призначених для реалізації послуг щодо державної та приватної освіти всіх структур (дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної, вищої), у т. ч. заочної форми навчання, а також щодо освітніх програм по радіо та телебаченню.

П.о. включають послуги у сфері початкової загальної освіти, середньої загальної освіти, вищої освіти (витрати на навчання, незалежно від строку перебування; плата за проживання та харчування, що надається науковою установою); інші послуги у сфері освіти.

ПОСЛУГИ ПАСАЖИРСЬКІ (услуги пассажирские; passenger services) – послуги перевезення пасажирів, що здійснюються усіма видами транспортних засобів, включаючи також плату за перевезення багажу понад норму, інші послуги, які пасажирів додатково оплачують під час перебування на борту транспортних засобів.

ПОСЛУГИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВИРОБНИЦТВОМ ТА РОЗПОДІЛЕННЯМ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ, ГАЗУ ТА ВОДИ (услуги, относящиеся к производству и распределению электроэнергии, газа и воды; services in pro-

duction and distribution of electric power, gas and water) – послуги, що охоплюють діяльність з виробництва та розподілення електроенергії, газу, газоподібного палива, тепла; послуги зі збору, очищення та розподілення води. Ці послуги надаються за винагороду або на договірній основі.

ПОСЛУГИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ДЕРЖАВНИМ УПРАВЛІННЯМ (услуги по государственному управлению; services in public administration) – послуги за всіма аспектами управління на державному рівні, адміністративні послуги установ, що забезпечують послуги у сфері оподаткування, статистики та соціології, у сфері економіки (включаючи обмін потоків платежів між резидентами та нерезидентами за користування на законних підставах невикористаними нефінансовими активами нематеріального характеру та титулами власності, такими як патенти, авторські права, торгові знаки, технологічні процеси тощо, та використання на основі ліцензійних угод вироблених оригіналів та прототипів); адміністративні послуги, пов'язані з іноземними справами, дипломатичні та консульські послуги; послуги, пов'язані з військовою допомогою іноземним країнам, охороною та забезпеченням громадського порядку й безпеки тощо.

До П.п.д.у. належать усі зовнішньоторговельні операції (з товарами і послугами) посольств, консульств, військових представництв та оборонних організацій, що здійснюються з резидентами країни, в якій розташовані зазначені установи, а також з іншими країнами світу. До операцій, що обліковуються по цій статті, належать: придбання товарів та послуг (канцелярські приналежності, конторські меблі, комунальні послуги, автомобільний транспорт для дипломатичних працівників, його ремонт та обслуговування, а також офіційні прийоми і програми) й особисті витрати працівників посольств і консульств, військового персоналу, а також членів їх родин на території тих країн, де вони працюють. Сюди належить і подібна діяльність, що здійснюється іншими офіційними службами (такими як місії з надання допомоги, державні туристичні, інформаційні та рекламні агентства), розташованими за кордоном, та операції, що фінансуються за рахунок програми загальних адміністративних витрат. Також до цього компонента включені операції, пов'язані з послугами з наданням допомоги на безоплатній основі невійськовими організаціями.

ми, та зовнішньоекономічні операції, пов'язані з багатостороннім урегулюванням військових конфліктів і з розташуванням на території країни сил для проведення операцій з підтримання миру, наприклад, сил ООН.

ПОСЛУГИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ДІЯЛЬНІСТЮ У СФЕРІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ (услуги в сфере информатизации; *informatization services*) – послуги, пов'язані з роботою з базами даних, створенням програмного забезпечення; технічним обслуговуванням та ремонтом комп'ютерної техніки, консультаційні послуги та ін. Ці послуги не включають надання пакетного (розробленого не за індивідуальним замовленням) програмного забезпечення, що належить до позиції “товари”.

ПОСЛУГИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ДОСЛІДЖЕННЯМИ ТА РОЗРОБКАМИ (услуги, относящиеся к исследованиям и разработкам; *research and development services*) – послуги, пов'язані з дослідженнями та розробками у галузі природничих і технічних наук; у галузі суспільних і гуманітарних наук з метою створення нових виробів і технологічних процесів, за винятком науково-технічних послуг, а також діяльністю органів управління дослідженнями та розробками, маркетинговою діяльністю, супроводом програмного забезпечення.

ПОСЛУГИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЕКСТЕРИТОРИАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ (услуги, относящиеся к экстерриториальной деятельности; *extraterritorial activity services*) – діяльність міжнародних організацій (таких, як Організація Об'єднаних Націй, Європейське Співтовариство, Європейська асоціація вільної торгівлі, Організація економічного співробітництва та розвитку, Рада митного співробітництва, Організація країн – експортерів нафти, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк тощо), їх спеціалізованих установ, регіональних представництв тощо; діяльність дипломатичних та консульських представництв, якщо вони враховуються країнами, в яких розміщені, а не країнами, що вони представляють.

ПОСЛУГИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ОХОРОНОЮ ЗДОРОВ'Я ТА СОЦІАЛЬНОЮ ДОПОМОГОЮ (услуги по охране здоровья и социальной помощи; *health and social services*) – послуги лікувальних закладів, санаторно-курортних організацій; ветеринарні послуги та послуги, пов'язані з соціальною допомогою.

ПОСЛУГИ, ПОВ'ЯЗАНІ З РЕКЛАМОЮ ТА ВИВЧЕННЯМ РИНКУ (услуги, относящиеся к рекламе и изучению рынка; *advertising and market research services*) – послуги у сфері реклами та вивчення кон'юнктури ринку, включаючи розробку, створення і маркетинг реклам, що здійснюють рекламні агентства; розміщення реклами у засобах масової інформації, включаючи купівлю та продаж рекламного часу; проведення виставок та торгових ярмарків; рекламування товару за кордоном; вивчення ринку і проведення в зарубіжних країнах опитувань з різноманітних проблем; послуги з планування і проведення рекламних кампаній, створення та розміщення вуличної реклами та оформлення вітрин; оформлення реклами на транспорті; проектування виставочних залів і стендів; проведення досліджень з метою забезпечення інформацією щодо перспектив та ефективності попиту на продукцію, включаючи аналіз ринку (розміри та інші характеристики ринку), аналіз відношення та пріоритетів користувачів, для виявлення яких можуть бути використані інтерв'ю, телефонні та поштові опитування, історичні дані та ін., а також послуги з економічної та соціальної інформації, не пов'язаної зі збутом продукції, тобто промисловий аналіз, економічне моделювання, демографічний аналіз та ін.; послуги щодо з'ясування суспільної думки, послуги з проведення досліджень для забезпечення інформацією щодо суспільної думки, з соціальних, економічних, політичних та інших проблем.

ПОСЛУГИ, ПОВ'ЯЗАНІ З РИБНИМ ГОСПОДАРСТВОМ (услуги, относящиеся к рыбному хозяйству; *services related to fishery*) – послуги, пов'язані з рибальством, діяльністю риборозплідників і рибних ферм, послуги з обстеження стану водоймищ і риби; послуги зі стимулювання розведення риби тощо. Ці послуги надаються за винагороду або на договірній основі. Видача ліцензій на рибальство належить до трансфертів, а не до послуг.

ПОСЛУГИ, ПОВ'ЯЗАНІ З РОЗПОДІЛОМ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ (ТРАНЗИТ) (услуги по распределению электроэнергии (транзит); *power distribution services (transit)*) – послуги, пов'язані з розподілом та постачанням (продажем) електроенергії системою розподільчих електромереж та доведенням її до споживачів.

ПОСЛУГИ, ПОВ'ЯЗАНІ З СІЛЬСЬКИМ ГОСПОДАРСТВОМ, МИСЛИВСТВОМ ТА

ЛІСОВИМ ГОСПОДАРСТВОМ (услуги, относящиеся к сельскому хозяйству, охоте и лесному хозяйству; services related to agriculture, hunting and forestry) – послуги з передпосівного оброблення полів і садіння культур, збирання врожаю та підготовки продукції до збуту; з агрохімічного обслуговування, закладення й утримання садів, парків, забезпечення функціонування зрошувальних та осушувальних систем; захисту рослин від хвороб та шкідників; послуги зі сприяння мисливству, зі стимулювання розведення дичини; послуги з лісівництва (таксація, оцінка лісу), захисту лісу від пожежі та ін. Ці послуги надаються підприємствами за винагороду або на договірній основі, як правило, у місцях розміщення сільськогосподарського виробництва. Видача ліцензій на мисливство належить до трансфертів, а не до послуг.

ПОСЛУГИ ПОШТИ (услуги почты; postal services) – продукт діяльності оператора поштового зв'язку з приймання, обробки, перевезення та доставки (вручення) поштових відправлень, виконання доручень користувачів щодо поштових переказів.

ПОСЛУГИ РЕСТОРАНІВ (услуги ресторанов; restaurant services) – послуги з продажу готової їжі для споживання на місці, продажу напоїв, що споживаються разом зі споживанням їжі.

ПОСЛУГИ РИНКОВІ (услуги рыночные; market services) – послуги, що є об'єктом купівлі-продажу, і витрати на надання яких повністю або значною мірою покриваються за рахунок виручки від їх реалізації. Тобто П.р. призначені для реалізації або реалізовані за економічно значущими цінами, що покривають витрати і приносять прибуток економічній одиниці, утримується, в основному, за рахунок реалізації цих послуг. П.р. поділяють на нефінансові та фінансові послуги. Валовий випуск ринкових послуг – сума витрат на виробництво та прибуток.

ПОСЛУГИ СОЦІАЛЬНІ (услуги социальные; social services) – послуги, що надаються особам за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, визначених законодавством.

ПОСЛУГИ СТРАХОВІ (услуги страховые; insurance services) – діяльність із покриття довготермінових та короткотермінових ризиків з використанням заощаджень через кредитно-

фінансову систему або без неї. Шляхом надання П.с. здійснюється купівля-продаж страхового захисту у формі страхових полісів, у т. ч. зі страхування та перестрахування життя. До П.с. також належить: діяльність пенсійних фондів щодо сплати пенсій після завершення трудової діяльності; діяльність, що пов'язана з функціонуванням страхових кас і страхування вантажів, за винятком фінансового посередництва (діяльність страхових агентів, фахівців з оцінювання страхового ризику та збитків тощо). П.с. діляться на п'ять компонентів: 1) страхування життя та пенсійне забезпечення; 2) страхування вантажів; 3) інші види прямого страхування; 4) перестрахування; 5) допоміжні послуги у зв'язку зі страхуванням.

ПОСЛУГИ ТОРГІВЛІ (услуги торговли; trade services) – послуги, пов'язані з торгівлею автомобілями та мотоциклами; торгівлею автотоварами, роздрібною торгівлею пальним; оптовою торгівлею і посередництвом у торгівлі; роздрібною торгівлею товарами та послугами.

ПОСЛУГИ ТРАНСПОРТНІ ДОПОМІЖНІ (услуги транспортные вспомогательные; auxiliary transport services) – послуги з транспортного оброблення вантажів, забезпечення функціонування транспортної інфраструктури (послуги портів, станцій, стоянок, поточний ремонт і обслуговування транспортних засобів, технічна допомога, утримання і ремонт автодоріг, мостів, суднохідних шляхів; вантажно-розвантажувальні роботи, лоцманські послуги, аварійно-рятувальні роботи, екіпування суден, послуги вантажних терміналів; послуги з фрахтування морського торговельного флоту; послуги повітряних терміналів, підрозділів для обслуговування повітряних ліній та забезпечення повітряних перевезень; транспортно-експедиційні послуги, послуги з оформлення документів відповідно до вимог митних органів, послуги транспортних агентств, експедиторів, митних брокерів).

ПОСЛУГИ ТРАНСПОРТУ (услуги транспорта; transport services) – послуги наземного (залізничного, міського, автодорожнього) пасажирського та вантажного транспорту, трубопровідного, водного (морського та річкового), авіаційного (враховуючи послуги космічного транспорту), послуги транспортні допоміжні (див. *Послуги транспортні допоміжні*).

Включають серію послуг, що надаються у портах, аеропортах та інших кінцевих пунктах. До

цих послуг належать послуги бюро подорожей та екскурсій (послуги, пов'язані з організацією поїздок, забезпеченням житлом і транспортними засобами, роботою екскурсоводів та гідів тощо).

До послуг залізничного транспорту належать перевезення потягами; морського транспорту – транспортні послуги, що здійснюються на морі; повітряного транспорту – послуги, що здійснюються у повітрі; автодорожнього транспорту – міжнародні вантажні перевезення вантажівками, фургонами, пасажирські перевезення автомобілями, туристичними автобусами; внутрішнього водного транспорту – перевезення річками, каналами, озерами (сюди належать водні шляхи, що знаходяться у межах однієї країни, та водні шляхи, що проходять уздовж двох і більше країн); космічного транспорту – запуски супутників, що здійснюються для телекомунікаційних підприємств, перевезення товарів та людей для проведення наукових експериментів. До цього виду транспорту належить космічний пасажирський транспорт та враховуються виплати, що здійснюються країною для забезпечення присутності резидентів країни на борту космічних транспортних засобів іншої країни. Платежі за реєстрацію транспортних компаній належать до трансфертів, а не до послуг.

ПОСЛУГИ ТРАНСПОРТУВАННЯ ТРУБОПРОВОДАМИ (услуги по транспортированию трубопроводами; pipeline transportation services) – послуги з транспортування трубопроводами газу, аміаку, нафти (крім послуг із виробництва та розподілення), а також супутні послуги щодо підтримання напруги у трубопроводах.

ПОСЛУГИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ І ВІДПОЧИНКУ (услуги в сфере культуры и отдыха; recreational and cultural services) – послуги, пов'язані з роботою музеїв, бібліотек, архівів, послуги з організації інших заходів у сфері культури, спорту та відпочинку, а також послуги, що надають викладачі та медичні працівники за кордоном, включаючи послуги, які надаються заочно.

ПОСЛУГИ ФІНАНСОВІ (услуги финансовые; financial services) – ряд операцій, пов'язаних із діяльністю фінансових установ, у т. ч. посередницькі та допоміжні послуги, за винятком послуг страхових компаній і пенсійних фондів (послуги зі страхування

життя та пенсійне забезпечення). Такі послуги можуть надаватися банками, фондовими біржами, адміністраторами фондових ринків, підприємствами-емітентами кредитних карток та дорожніх чеків, агентствами кредитного рейтингу, фінансовими консультантами та ін. До цієї категорії належить плата за послуги фінансових посередників, які беруть на себе фінансові зобов'язання на одних умовах, а потім вкладають ці фінансові кошти на інших умовах, беручи на себе деякий ризик.

До категорії П.ф. включаються прямі та непрямі комісійні та платежі, пов'язані з такими фінансовими операціями, як приймання депозитних вкладів та видача позик під нерухомість для ділових та особистих потреб; акредитиви, банківські акцепти, кредитні лінії, фінансовий лізинг, факторинг, розміщення випуску цінних паперів, брокерські послуги та викуп цінних паперів, включаючи комісійні, пов'язані з виплатою доходів за цінними паперами – клірингові розрахунки, консультаційні послуги з фінансових питань, послуги зі збереження фінансових активів та золотих активів, послуги з управління фінансовими активами, послуги зі здійснення злиття та поглинання у галузі корпоративних фінансів, послуги емітентів кредитних карток та інших кредитних інструментів, одержання доходу від операцій з обміну валют, управління фінансовими ринками, кредитний рейтинг, платежі за послуги, що пов'язані з купівлею кредитних ресурсів МВФ. Крім зборів, що беруться за конвертування валюти у явному вигляді, при здійсненні обмінних операцій з валютою існує збір за послуги як різниця між курсом купівлі та продажу, який нараховується за середнім значенням цих курсів (неявні послуги). Показник, що відображає вартість придбаних клієнтами неявних послуг, можна розрахувати, визначивши середнє значення спреду (різниці) між курсом купівлі й курсом продажу, помноживши суму валютних операцій із нерезидентами на число, що дорівнює половині цього спреду.

До П.ф. належать посередницькі та допоміжні послуги, надані резидентами однієї країни резидентам іншої країни. У цю категорію включають плату за послуги фінансових посередників, наприклад за послуги, пов'язані з акредитивами, банківськими акцептами, кредитними лініями, фінансовим лізингом, операціями з іноземною валютою, а також комісійні з операцій з цінними паперами, до яких належать брокерські операції, розміщення випусків цінних па-

перів; комісійні винагороди дилерам, плата за послуги, пов'язані з управлінням.

ПОСЛУГИ ЮРИДИЧНІ (услуги юридические; legal services) – послуги юридичних консультацій, адвокатських об'єднань та індивідуальні адвокатські послуги, послуги державних і приватних нотаріусів. Це послуги з підготовки, складання та засвідчення юридичних документів. Ці послуги, в основному, охоплюють надання ряду суміжних послуг, включаючи консультації клієнтам, пов'язані з їх юридичними правами та обов'язками, та виконання різноманітних завдань, необхідних для укладання заповітів, шлюбних контрактів, комерційних контрактів, статутів підприємницьких компаній, послуги з оформлення умовного депонування грошових сум у третіх осіб на будь-яке ім'я, послуги зі складання актів розпорядження майном.

ПОСТАВКА НЕГАЙНА (СПОТ) (поставка срочная (spot); urgent delivery (spot)) – поставка товару на організованому аграрному ринку на умовах, що передбачають передання у власність або розпорядження такого товару контрагентові протягом п'яти робочих днів, наступних за днем укладання відповідного цивільно-правового договору, при виконанні таким контрагентом його умов.

ПОСТАВКИ ТРАНЗИТНІ (поставки транзитные; transit deliveries) – відвантаження продукції постачальником безпосередньо споживачеві.

ПОТЕНЦІАЛ ЖИТТЄВИЙ (потенциал жизненный; vital potential) – число майбутніх років життя особи чи групи осіб в певному віці, розраховане за умови збереження існуючого рівня повікової смертності на основі таблиць смертності. П.ж. – базове поняття й основний узагальнюючий показник потенціальної демографії, вимірюється в людино-роках і взаємопов'язаний з поняттям “трудоий потенціал покоління”.

П.ж. у точному віці x визначається середньою тривалістю життя в цьому віці; в інтервалі віку $[x, x + 1]$ – середнє з П.ж. усіх осіб у віці $[x, x + 1]$. Сукупний П.ж. населення визначається як сума П.ж. усіх, хто живе; приріст П.ж., в основному, – чисельністю народжених та прибулих, скорочення – чисельністю померлих та вибулих. П.ж., обчислений як середня величина в розрахунку на одну особу, називають одиничним П.ж. Загальну кількість років майбутнього

життя індивіда або групи осіб можна розділити на часткові або частинні П.ж., наприклад потенціал на період шлюбного життя, трудової діяльності тощо.

ПОТЕНЦІАЛ ІННОВАЦІЙНИЙ (потенциал инновационный; innovation potential) – сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних та культурно-освітніх можливостей країни (галузі, регіону, підприємства тощо), необхідних для забезпечення інноваційного розвитку.

ПОТЕНЦІАЛ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ (потенциал научно-технический; scientific and technical potential) – узагальнена характеристика рівня розвитку науки, інженерної справи, техніки у країні, можливостей і ресурсів, що використовує суспільство для вирішення науково-технічних проблем. Основною складовою П.н.-т. є наукові кадри.

ПОТЕНЦІАЛ ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ (потенциал природно-ресурсный; natural-resource potential) – група еколого-економічних показників, що виражає здатність природних систем без відчутної для себе втрати віддавати (при будь-якому виді промислу, у т. ч. видобутку мінеральної сировини) або виробляти якусь продукцію (наприклад, кисень).

ПОТЕНЦІАЛ ПРИРОСТУ НАСЕЛЕННЯ (потенциал прироста населения; population growth potential) – показник, що вимірює внесок вікової структури у зміні чисельності населення; результат порівняння змін чисельності певного населення і стабільного населення. Визначається як відношення чисельностей теоретичного населення, що має з деякого вихідного моменту часу незмінні функції народжуваності та смертності, та реального населення на цей самий момент. П.п.н. був уведений у демографію французьким вченим П. Венсаном для доповнення характеристик стабільного населення. Вибір теоретичного населення залежить від методу розрахунку П.п.н., зазвичай, використовується стаціонарне населення. П.п.н. визначає, наскільки збільшиться населення за умови, що вихідна вікова структура відрізняється від структури граничного Сайт Бойцовського клубу в Україні. Обучение боксу, кикбоксингу, тайскому боксу. Лучшие персональные тренеры, групповые тренировки, шоу-программы по эксклюзивному сценарию Бойцовского клуба стаціонарного населення, включаючи довготривалі “накопичені” наслідки попереднього

режиму відтворення населення, що реалізуються на етапі його стабілізації.

ПОТЕНЦІАЛ РИНКУ ПОСЛУГ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ (потенциал рынка услуг социально-экономический; *social and economic potential of services market*) – сукупна здатність трудових, матеріально-технічних, фінансових та інших ресурсів сфери обігу забезпечувати досягнення вищих результатів та більшої ефективності функціонування ринку послуг.

ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЇ ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ (потенциал территории природно-ресурсный; *natural-resource potential of the territory*) – сукупність природних ресурсів, об'єктів, чинників і умов (включаючи кліматичні, геологічні, гідрологічні та інші умови), що утворюють середовище та можуть бути використані у процесі господарської або іншої діяльності.

ПОТІК ВАНТАЖНИЙ (поток грузовой; *cargo traffic*) – кількість вантажів, перевезених одним видом транспорту з пункту відправлення до пункту призначення за період часу. П.в. вимірюється в тоннах, рідше – в тонно-кілометрах, загалом та за кожним видом вантажу окремо. Величина П.в. ділянки мережі шляхів сполучень довжиною 1 км називається щільністю перевезень вантажів.

ПОТІК МІГРАЦІЙНИЙ (поток миграционный; *migratory stream*) – сукупна кількість мігрантів (або міграцій), що мають спільні райони прибуття та вибуття протягом певного відрізка часу; один з показників напрямку міграції. Викремлюють прямі та зворотні П.м. Більший за розміром із двох направлених назустріч один одному П.м. визначають як домінуючий потік, а менш інтенсивний – як протилежний. Різниця між домінуючим та протилежним потоками називається чистим потоком між двома районами, сума цих потоків – обмін населенням між двома районами (оборот міграційний). Аналіз П.м., що проводиться за допомогою різноманітних коефіцієнтів (див. *Коефіцієнти міграції*), є необхідним для дослідження міграції, зокрема виявлення раціональності міграційних зв'язків.

ПОТРЕБИ ОСОБИСТІ (потребности личные; *personal needs*) – соціально-економічна категорія, що виражає об'єктивну суспільну необхідність у певній сукупності життєвих благ (у предметах споживання і послугах).

П.о., їх рівень, закономірності та тенденції розвитку вивчає соціальна статистика. П.о. постійно зростають і якісно змінюються разом із соціально-економічним розвитком суспільства. Задоволення П.о. відбувається у формі споживання різних матеріальних благ і послуг. Статистика вивчає джерела задоволення П.о., рівень потреб, їх структуру, виявляє та моделює процес їх формування залежно від соціально-економічних, фізіологічних та природних факторів (товарної пропозиції, пропозиції послуг, натуральних джерел споживання, грошових доходів, соціальних умов, статеві-вікової структури населення, національних та кліматичних особливостей тощо). Важливим джерелом інформації для статистичного вивчення П.о. є обстеження умов життя домогосподарств вибірково.

ПОТРЕБИ СПОЖИВАЧА (нужды потребителя; *user's needs*) у статистиці – вимоги окремих осіб чи організацій до відповідності даних та метаданих певному призначенню (призначенням). Такі потреби можуть визначатися у формі показників якості, що поширюються міжнародними організаціями або національними представництвами.

ПОТУЖНІСТЬ ВИРОБНИЧА ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА (мощность производственная промышленного предприятия; *production capacity of the industrial enterprise*) – максимально можливий випуск продукції (за рік, добу, зміну) або обсяг видобування і переробки сировини за номенклатурою й асортиментом, установлених завданням.

ПОТУЖНІСТЬ ВИРОБНИЧА СЕРЕДНЯ РІЧНА (мощность производственная средняя годовая; *average annual production capacity*) – середня величина, що визначається за даними про наявність виробничої потужності (в натуральних або вартісних одиницях вимірювання) на початок року й даними про обсяги та строки введення і вибуття виробничих потужностей протягом року.

ПОТУЖНІСТЬ ВОДОПРОВОДУ ВИРОБНИЧА, ВСТАНОВЛЕНА В ЦІЛОМУ (мощность водопровода производственная, установленная в целом; *installed production capacity of water pipe*) – максимальна кількість води, яку можна подати в мережу за добу, виходячи з продуктивності основних водопровідних споруд, що лімітують подачу води: свердловин чи відкритого водозабору, насосних станцій

першого підйому, очисних споруд, насосних станцій другого підйому, водопроводу.

ПОТУЖНІСТЬ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ ВСТАНОВЛЕНА (мощность электростанции установленная; installed power station capacity) – сума потужностей усіх установлених агрегатів (електрогенераторів, зв'язаних із первинними двигунами), призначених для виробництва електроенергії. У зазначену суму включається і потужність електрогенераторів, що обслуговують власні потреби станції, за винятком збудників і мотор-генераторів для акумуляторних батарей та інших споживачів постійного струму власних потреб станції. Якщо потужність первинного двигуна менша за потужність електрогенератора, то встановленою потужністю цього агрегата вважається потужність первинного двигуна (за паспортом). П.е.в. може змінюватися тільки при установці нових, демонтажі старих або переоцінці (перемаркуванні) діючих електрогенераторів чи первинних двигунів за наявності оформленого відповідним чином документа. Ніякі інші причини (стан генератора, перебування його в резерві або ремонті, невідповідність потужності генератора іншим елементам, окрім первинного двигуна) не можуть змінити показника П.е.в.

ПОТУЖНІСТЬ ЕНЕРГЕТИЧНА ВСТАНОВЛЕНА (мощность энергетическая установленная; installed generating capacity) – потужність первинного двигуна або електрогенератора. Фактична потужність електростанції на кінець звітного року – це потужність, що може бути використана електростанцією у звітний період для виробництва електроенергії.

ПОТУЖНІСТЬ КОТЕЛЕНЬ ТЕПЛОВА СУМАРНА (мощность котельных тепловая суммарная; total heat capacity of boiler-houses) – узагальнюючий показник, що визначається (на кінець звітного року) за сумою номінальних паспортних потужностей усіх установлених котлів у Гкал/год. Якщо невідома паспортна потужність якогось із котлів, то допускається експериментальна оцінка за максимальною годинною витратою води або (як виняток) – за годинною витратою палива.

ПОТУЖНІСТЬ КРИТЕРІЮ (мощность критерия; criterion power) – ймовірність правильного відхилення гіпотези нульової (H_0), тобто ймовірність $(1-\beta)$ не зробити похибку другого роду. Таким чином, потужність критерію дорівнює ймовірності того, що характеристика

вибіркова (статистика) критерію потрапить у критичну область, коли нульова гіпотеза (H_0) є помилковою. Зазвичай при перевірці гіпотези рівень значущості (ймовірність похибки першого роду) вибирають досить малим. Потім для конкретних гіпотез – нульової (H_0) і альтернативної (H_1) – обчислюють потужність критерію $(1-\beta)$, що дуже часто виходить значно меншою за бажане значення. У цьому випадку говорять, що гіпотезу H_0 не відкидають, оскільки прийнявши H_0 , ми можемо з досить великою ймовірністю β зробити похибку другого роду.

ПОТУЖНІСТЬ ОЧИСНИХ ДЖЕРЕЛ (мощность очистных источников; power of cleaning sources) – максимальний об'єм зворотних вод, що можна очистити на очисних спорудах на кінець звітного періоду.

ПОТУЖНІСТЬ РІЧКОВОГО СУДНА СЕРЕДНЯ (мощность речного судна средняя; average capacity of a river boat) – середньозважена потужність (у кінських силах) одного облікового або середньоспискового судна. Для облікового судна П.р.с.с. визначається діленням сумарної потужності всіх суден на загальну їх кількість, для середньоспискового судна – діленням сило-доби на судно-добу за звітний період. На практиці середню потужність експлуатованих суден розраховують шляхом ділення величини сило-доби в експлуатації на судно-добу в експлуатації як в цілому, так і для кожного виду судна.

ПОТУЖНІСТЬ ТРУБОПРОВОДУ (мощность трубопровода; pipeline capacity) – максимальна пропускна спроможність трубопроводу.

ПОТУЖНІСТЬ УСТАТКУВАННЯ (мощность оборудования; capacity of equipment) – максимально тривала (номінальна) потужність устаткування, тобто та найбільша потужність, з якою устаткування може працювати тривалий час з повною надійністю. Дані про потужність вказуються згідно з заводськими паспортами устаткування або актами приймальних випробувань. Якщо в паспортах на енергетичне устаткування відсутні дані про максимально тривалу потужність, але наведена номінальна потужність, то слід взяти останню, оскільки вона відповідає поняттю “максимально тривала потужність”. Зміна максимально тривалої (номінальної) потужності, зазначеної в паспорті чи на марці, допускається як виняток і тільки за наявності затвердженого акта. Для двигунів

внутрішнього згорання економічна потужність, як правило, не відрізняється від максимально тривалої. Показник потужності механічних двигунів, електродвигунів, електроапаратів подається в кіловатах.

ПОХИБКА АБСОЛЮТНА (ошибка абсолютная; absolute error) – величина абсолютна розбіжності (різниця) між величиною ознаки (показника), установленою на основі спостереження статистичного, і дійсною її величиною. Поняття похибки абсолютної використовують, головним чином, при спостереженні вибіркового му.

ПОХИБКА ВИБІРКИ ГРАНИЧНА (ошибка выборки предельная; maximum sampling error) – гранично припустима розбіжність між характеристиками вибіркової та генеральної сукупностей. Дорівнює t -кратному числу середніх похибок вибірки, де t – коефіцієнт (див. *Квантиль*), який характеризує ймовірність того, що фактична похибка вибірки не перевищить її припустиму величину (зазвичай ймовірність приймають рівною 0,954; 0,997 або 0,999; t дорівнює відповідно 2; 3 або 3,28) (див. *Показники точності оцінювання*).

ПОХИБКА ВИБІРКОВОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ (ошибка выборочного наблюдения; sampling error) – похибка, що виникає під час проведення вибіркового обстеження. Джерела похибок: навмисна побудова “представницької” вибірки; залежність процесу відбору від будь-якої ознаки, пов’язаної з досліджуваними властивостями одиниці; недотримання принципу випадковості відбору; неотримання відповідей; похибки реєстрації. У складі П.в.с. виділяють декілька неоднорідних компонент: постійне зміщення, змінна складової зміщення, випадкова складова похибки (див. *Похибка реєстрації, Похибка репрезентативності*).

ПОХИБКА ВИБІРКОВОЇ ЧАСТКИ (ошибка выборочной доли; sampling fraction error) – розбіжність (різниця) між часткою в сукупності вибіркової (w) і часткою в сукупності генеральній (p), що виникає внаслідок несущільного (вибіркового) характеру спостереження (див. *Спостереження несущільне, Спостереження вибіркоче*). Величину П.в.ч. визначають як межу відхилення w від p , що гарантується із заданою ймовірністю $|w - p| < t\mu$, де t – коефіцієнт (квантиль), що залежить від ймовірності, з якою гарантується невихід різниці $w - p$ за межі $t\mu$ (зазвичай ймовірність приймають рівною 0,954

або 0,997, а t при цьому дорівнює відповідно 2 і 3) У статистиці μ називають середньою похибкою вибірки (обчислюється як квадратний корінь з математичного сподівання квадрата відхилення w від p) і практично визначають за

$$\mu = \sqrt{\frac{w(1-w)}{n}}$$

стережень або, інакше кажучи, обсяг вибірки. Якщо різниця $w - p = \pm \Delta$ (гранична похибка

$$\text{вибірки}), \text{ то } \Delta = t \sqrt{\frac{w(1-w)}{n}}, \text{ або}$$

$$\Delta = t \sqrt{w(1-w)/n(1-n/N)},$$

де N – обсяг сукупності генеральної. Першу формулу застосовують при відборі повторному, другу – при відборі безповторному. Величина μ залежить від частки досліджуваної ознаки в генеральній сукупності, кількості спостережень і способу відбору одиниць із генеральної сукупності для спостереження, а Δ – ще і від величини ймовірності, з якою гарантується результати вибіркового спостереження.

ПОХИБКА ВИМІРЮВАННЯ (ошибка измерения; measurement error) – різниця між розрахунковим значенням показника, що характеризує явище, і дійсним його значенням. Залежно від причини виникнення і законів зміни похибок розрізняють:

- 1) промахи чи грубі похибки – похибки, що мають суб’єктивний характер. Їх допускають особи, які виконують вимірювання через недостатню кваліфікацію або внаслідок недбалості. До промахів належать похибки спостереження і реєстрації. Промахи зазвичай легко розпізнати: результати спостережень, що їх містять, суттєво відрізняються від інших значень. У математичній статистиці розроблені методи виявлення й усунення спостережень, непередставницьких для певної генеральної сукупності (цензуровані вибірки, метод Вінзора тощо);
- 2) систематичні похибки – похибки, постійні за величиною і знаком, що є наслідком постійних факторів, що діють в одному напрямі за певним законом. У разі виявлення факторів, що викликають систематичну похибку, і розрахунку її величини вона може бути усунена проведенням відповідних виправлень у результатах вимірювань;
- 3) випадкові похибки, що є наслідком великої кількості чинників, ефекти дії яких настільки незначні, що їх не можна виділити і врахувати окремо. Сумарний ефект впливу цих чинників є причиною відхилення результату вимірювання від справжнього значення показника. Ви-

падкова похибка має ймовірнісний характер і розглядається як випадкова величина. З огляду на природу виникнення випадкові похибки зазвичай мають нормальний розподіл. П.в. вивчається теорією похибок.

ПОХИБКА ВІДНОСНА (ошибка относительная; relative error) – похибка, що показує, на скільки відсотків вибіркова оцінка може відхилитися від параметра генеральної сукупності. П.в. визначають як відношення похибки абсолютної до дійсної величини досліджуваної ознаки і зазвичай виражають у відсотках.

ПОХИБКА ПРОГНОЗУ (ошибка прогноза; forecasting error) – величина, що характеризує розходження між фактичним і прогнозним значеннями показника.

Абсолютна П.п. визначається за формулою $\Delta = \hat{Y}_t - Y_t$, де \hat{Y}_t – прогнозне значення показника; Y_t – фактичне значення. Ця характеристика має ту саму розмірність, що і прогнозований показник, та залежить від масштабу зміни рівнів часового ряду. На практиці широко використовують відносну П.п., виражену у відсотках щодо фактичного значення показника:

$$\varepsilon = \frac{\hat{Y}_t - Y_t}{Y_t} \cdot 100\%, \text{ а також середні похибки за}$$

модулем (абсолютні й відносні): $\bar{\Delta} = \frac{\sum_{t=1}^n |\hat{Y}_t - Y_t|}{n}$;

$\bar{\varepsilon} = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n \frac{|\hat{Y}_t - Y_t|}{Y_t} \cdot 100\%$, де n – число рівнів часового ряду, для яких визначалося прогнозне значення.

ПОХИБКА РЕЄСТРАЦІЇ (ошибка регистрации; registration error) – розбіжність між зафіксованим у статистичному спостереженні значенням ознаки для одиниці спостереження і дійсним її значенням, що є результатом неправильної, помилкової реєстрації (запису) відповіді на питання статистичної форми. Розрізняють похибки реєстрації випадкові та систематичні. Перші виникають через збіг випадкових обставин і, як правило, при великому числі спостережень істотно не впливають на його результати (через нівелювання похибок, що виникають у протилежних напрямках). Систематичні похибки – це неточності реєстрації, що виникають через певні обставини і постійно діють протягом процесу статистичного спостереження в одному напрямі (мають однакову тенденцію або до збільшення, або до зменшення значення), тому підсумкова величина показ-

ника за спостереженням буде включати накопичену похибку.

ПОХИБКА РЕЄСТРАЦІЇ ВИПАДКОВА (ошибка регистрации случайная; random registration error) – похибка, що виникає внаслідок збігу випадкових обставин, через неуважність, недбалість, некваліфікованість реєстратора або незосередженість респондента (їх дія за великої кількості випадків урівноважується і на результаті не впливає).

ПОХИБКА РЕЄСТРАЦІЇ СИСТЕМАТИЧНА (ошибка регистрации систематическая; systematic registration error) – похибка, що виникає внаслідок постійних викривлень в одному напрямі (їх дія призводить до зсуву результатів у бік збільшення або зменшення). Так, існує тенденція до округлення розмірів доходів та витрат до цілих чисел (доходів – у бік зменшення, витрат – у бік збільшення).

ПОХИБКА РЕЄСТРАЦІЇ СИСТЕМАТИЧНА НАВМИСНА (ошибка регистрации систематическая умышленная; intentional systematic registration error) – похибка, що виникає внаслідок свідомого викривлення фактів з певною метою (погіршення або прикраснення дійсності).

ПОХИБКА РЕЄСТРАЦІЇ СИСТЕМАТИЧНА НЕНАВМИСНА (ошибка регистрации систематическая неумышленная; unintentional systematic registration error) – похибка, що виникає через необґрунтованість програми спостереження, некомпетентність реєстраторів, неосвіченість респондентів.

ПОХИБКА РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ (ошибка репрезентативности; sampling error), вибіркова похибка – розбіжність між істинним значенням статистичного показника та його значенням, розрахованим за вибіркою. Розрізняють два види похибок вибірки: похибку випадкову (див. *Показники точності оцінювання*) і похибку систематичну, що виникає внаслідок порушення правил відбору. При визначенні випадкової похибки передбачають, що похибка реєстрації дорівнює нулю. Систематичну похибку часто називають похибкою, викликаною зміщенням. Загальна похибка вибірки складається з випадкової похибки (внаслідок випадкових розходжень між елементами сукупності, що включені до вибірки, і тими, що не потрапили до неї) і зі зміщення (систематичної похибки), якщо воно існує.

ПОХИБКА СЕРЕДНЬОЇ ВИБІРКОВОЇ (ошибка средней выборочной; error of sample mean)

– розбіжність (різниця) між середньою вибірковою \bar{x} і середньою генеральною \bar{X} , що виникає внаслідок несущільного вибіркового характеру спостереження. П.с.в. визначають як межу відхилення \bar{x} від \bar{X} , що гарантується із заданою ймовірністю: $|\bar{X} - \bar{x}| < t\mu$, t – коефіцієнт (квантиль), що залежить від ймовірності, з якою гарантується невихід різниці $\bar{X} - \bar{x}$ за межі $t\mu$; μ – середня похибка вибірки (корінь квадратний з математичного сподівання квадрата відхилення \bar{x} від \bar{X}) і за простого випадкового повторного відбору визначають за формулою $\mu = \sqrt{\frac{\sigma^2}{n}}$, а за простого випадкового безповторного відбору

– за формулою $\mu = \sqrt{\frac{\sigma^2}{n} \left(1 - \frac{n}{N}\right)}$, σ^2 – дисперсія; n – кількість одиниць вибіркової сукупності, або обсяг вибірки; N – кількість одиниць у сукупності генеральній; Δ – гранична похибка вибірки, що обчислюється за формулами:

$$\Delta = t\sqrt{\frac{\sigma^2}{n}}; \Delta = t\sqrt{\frac{\sigma^2}{n} \left(1 - \frac{n}{N}\right)}$$

для повторного і безповторного відбору вибірки відповідно. Величина μ залежить від варіації досліджуваної ознаки в сукупності генеральній, обсягу і частки вибірки та способу відбору одиниць із сукупності генеральної для спостереження, а Δ – ще і від величини ймовірності, з якою гарантовано результати вибіркового спостереження (див. *Спостереження несущільне, Спостереження вибіркоче*).

ПОХИБКА СПОСТЕРЕЖЕННЯ (ошибка наблюдения; observation error) – розбіжності між даними спостереження і дійсним значенням досліджуваних показників, що виявляють шляхом їх перевірки на повноту та вірогідність. Розрізняють похибки реєстрації і похибки репрезентативності. Останні похибки мають місце тільки при вибіркового спостереженні.

ПОХИБКА СТАНДАРТНА (СЕРЕДНЯ) ВИБІРКИ (ошибка стандартная (средняя) выборки; standard (mean) sample error) – відхилення середнє квадратичне вибіркової оцінки від реального значення для ознаки, кількісна характеристика точності оцінювання. П.с.(с.).в. показує порядок величини можливого відхилення результатів вибіркового обстеження від математичного сподівання. Відносна стандартна похибка (коефіцієнт варіації оцінки) по-

казує порядок величини відхилення оцінки у відсотках від оцінюваного значення. П.с.(с.).в. залежить від трьох величин: варіації досліджуваної ознаки, обсягу вибірки і частки вибірки. та має розмірність ознаки, яку спостерігають.

ПОШИРЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБІРКОВОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ (распространение результатов выборочного наблюдения; dissemination of the results of sample survey)

– отримання характеристик сукупності генеральної на основі характеристик сукупності вибіркової. У практиці статистичної роботи найчастіше застосовують спосіб прямого перерахунку і спосіб коефіцієнтів. Прямий перерахунок полягає в тому, що характеристику, отриману за даними вибіркового спостереження, поширюють на генеральну сукупність з урахуванням граничної похибки вибірки. Так, для середньої величини маємо: $\bar{X} = \bar{x} \pm \Delta_{\bar{x}}$, що означає подвійну нерівність: $\bar{x} - \Delta_{\bar{x}} \leq \bar{X} \leq \bar{x} + \Delta_{\bar{x}}$; для частки: $P = w \pm \Delta_w$; $w - \Delta_w \leq P \leq w + \Delta_w$, де \bar{X} – середня генеральна; \bar{x} – середня вибіркова; P – частка генеральна; w – частка вибіркова; Δ – гранична похибка (див. *Вибірка*). Спосіб коефіцієнтів застосовують зазвичай для внесення поправок у дані спостереження суцільного, в якому виявлені похибки реєстрації. Для цього проводиться детальне повторне вибіркоче спостереження. Його дані порівнюють із відповідними даними суцільного спостереження у формі відношення (дробу). Частку від ділення цих даних і приймають за поправковий коефіцієнт. Множенням загального підсумку суцільного спостереження на цей коефіцієнт отримують дані, що приймають за кінцеві дані суцільного спостереження. Вони зазвичай називаються результатами (даними) з поправкою на недооблік. Обидва методи поширення результатів вибірки на генеральну сукупність ґрунтуються на припущенні, що обстеження виконано відповідно до процедури, обстежено всі одиниці вибірки тощо. Проте на практиці для забезпечення репрезентативності даних застосовують різні процедури компенсації недоотриманих даних та “ремонт” вибірки.

ПРАВА ЗАПОЗИЧЕННЯ СПЕЦІАЛЬНІ (права заимствования специальные; special drawing rights). Див. *Золото монетарне та Спеціальні права запозичення (СПЗ)*.

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОГО КОНТРАКТУ (права и обязанности сторон внешнеторгового

контракта; rights and obligations of the parties of a foreign trade contract) – сукупність прав та обов'язків, визначених умовами зовнішньоторговельного контракту згідно з правом країни, обраної сторонами при укладанні контракту або в результаті подальшого узгодження. У міжнародній практиці існують найрізноманітніші контракти. Зміст контракту складають його умови, що поділяються на обов'язкові та додаткові. До обов'язкових належать: найменування сторін, предмет контракту, якість і кількість, базисні умови виконання, ціна та умови поставки, умови платежу, санації та реклаमाції, юридична адреса та підписи сторін. Додаткові умови: здавання-приймання, страхування, відвантажувальні документи, гарантії, пакування, форс-мажорні обставини, арбітраж та ін. Можуть бути передбачені індивідуальні та специфічні умови, що визначають місце виконання контракту, фінансові умови та інші комерційні документи.

ПРАВИЛА МИТНІ (правила таможенные; customs regulations) – установлений законодавством України порядок переміщення товарів (транспортних засобів) через митний кордон країни.

ПРАВИЛА ФОНДУ (ПРАВИЛА ФОНДУ ФІНАНСУВАННЯ БУДІВНИЦТВА (ФФБ), ПРАВИЛА ФОНДУ ОПЕРАЦІЙ З НЕРУХОМІСТЮ (ФОН)) (правила фонда (правила фонда финансирования строительства (ФФС), правила фонда по операциям с недвижимостью (ФОН)); rules of the Fund (rules of the Fund of Construction Financing) – комплекс норм, затверджений та оприлюднений управителем фонду, яких мають дотримуватися всі суб'єкти системи фінансово-кредитних механізмів будівництва житла для досягнення мети управління майном, визначеної установником управління.

ПРАВИЛО РІШЕННЯ, ПРАВИЛО КЛАСИФІКАЦІЇ (правило решения, правило классификации; decision rule, classification rule) – критерій, що використовується з метою визначення дискримінантних функцій для класифікації (наприклад, правило ближнього сусіда, правило мінімального відхилення від середнього значення, правило максимальної правдоподібності тощо).

ПРАВИЛО ТРЬОХ СІГМ (правило трех сигм; three sigma rule) – правило, згідно з яким вважають практично неможливою подію, що полягає

у відхиленні значення нормально розподіленої випадкової величини від її математичного сподівання більше ніж на три середні квадратичні відхилення. Ймовірність цієї події дорівнює 0,3 %. Це означає, що вона може відбутися лише у 0,3 % випадків.

ПРАВО АВТОРСЬКЕ (право авторское; copyright) – сукупність національних та міжнародних юридичних норм, що регулюють відносини, пов'язані зі створенням і використанням наукових результатів, технічних та технологічних розробок, науково-технічних проєктів, нових товарів, творів літератури і мистецтва; всі ці юридичні норми поширюються на сферу інновацій та інноваційних процесів. Норми міжнародного П.а. регулюються міжнародними конвенціями з охорони авторського права.

Об'єктами П.а. є будь-які творчі добутки, виражені в об'єктивному вигляді, незалежно від їх форми, призначення та достоїнства. П.а. визнається тільки за тими добутками, що є результатом творчої самостійної діяльності їх творців. П.а. охороняє добуток у поєднанні його форми та змісту. Воно не охороняє наукові ідеї, гіпотези, поняття у відриві від конкретної форми їх вираження. П.а. охороняє добуток з того моменту, коли він знайшов об'єктивну форму, незалежно від того, опублікований він чи ні. Суб'єктами П.а. є особи, яким належить П.а. Законодавство закріплює П.а. за авторами, їх спадкоємцями та іншими правонаступниками. Зміст П.а.: автору належить право на опублікування, відтворення та розповсюдження свого добутку усіма дозволеними законом засобами, включаючи використання як у незмінному, так і в переробленому вигляді, а також у перекладі. Автор користується також правом на ім'я, правом на недоторканість та правом на отримання винагороди (правом на гонорар). Інші особи можуть використовувати добуток лише за згодою автора, за винятком тих випадків, коли використання без згоди автора дозволено законом.

ПРАВО ВЛАСНОСТІ (право собственности; property right) – право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Особливим видом права власності є право довірчої власності, що виникає відповідно до закону або договору управління майном.

ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ (право интеллектуальной собственности; in-

intellectual property right) – право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об’єкт права інтелектуальної власності, визначений Цивільним кодексом України та іншими законами. П.і.в. становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права. П.і.в. є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений П.і.в. або обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законодавством.

ПРАВО НА РЕЗУЛЬТАТИ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УСТАНОВІ (ЗА ЗАВДАННЯМ РОБОТОДАВЦЯ) АВТОРСЬКЕ (право на результаты творческой деятельности в организации (по заданию работодателя) авторское; the right to the results of creative activity in the organization (on the employer’s instructions)) – права, що належать авторам творчих досягнень, створених у порядку виконання службового завдання в науковій чи іншій організації, та охоплюють права на опублікування досягнень усіма доступними засобами, на позначення свого імені під досягненням, на недоторканість досягнення. При цьому право на результати реалізації творчих досягнень працівника належить організації (роботодавцю).

ПРАВО РЕГРЕСУ (право регресса; right of regress) – право зворотної вимоги. Законний векселетримач має право у разі неможливості отримати платіж за векселем у строк притягувати попередніх надписувачів до відповідальності та вимагати сплати вексельної суми від кожного з них.

ПРАВО УСТАНОВИ АВТОРСЬКЕ (право организации авторское; organization’s copy-right) – право авторства на видання, що належить організації, яка випускає у світ самостійно або за посередництва якого-небудь видавництва наукові збірники, журнали чи інші періодичні видання. Автори добутоків, що містяться у таких виданнях, мають авторські права на ці добутки.

ПРАЦЕЗДАТНИЙ ВІК (трудоспособный возраст; able-bodied age). Див. *Вік працездатний*.

ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ (трудоспособность; ability to work) – здатність людини виконувати певну роботу протягом заданого часу, що залежить від чинників як суб’єктивного, так і об’єктивного характеру (статі, віку, стану здоров’я, рівня кваліфікації, умов, за яких відбувається праця, тощо).

У процесі роботи людина перебуває у різних функціональних станах, що зумовлюють різні рівні її П. Виділяють чотири фази П. у процесі одного трудового циклу (дня, зміни): пристосування до праці, стійка працездатність, субкомпенсація, втома.

ПРАЦІВНИК НАУКОВИЙ (работник научный; researcher, scientist) – учений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію, підтверджену результатами атестації.

ПРАЦІВНИКИ НАЙМАНІ (работники наемные; employees) – особи, які уклали письмовий (або усний) трудовий договір (контракт) з адміністрацією підприємства, установи, організації, фізичною особою – підприємцем про умови трудової діяльності, за яку працівник отримує оплату згідно з угодою у грошовій або натуральній формах. Обрані, призначені або затверджені на оплачувану посаду особи, включаючи директорів і керівників підприємств, служителів релігійних культів, вважаються найманими працівниками. П.н. поділяють на підгрупи: цивільне населення; військовослужбовці.

До П.н. належать військовослужбовці (крім військовослужбовців строкової служби), особи рядового та начальницького складу, які мають військове (спеціальне) звання і проходять службу за контрактом (призовом) або перебувають на кадровій службі.

ПРАЦІВНИКИ СЕЗОННІ (работники сезонные; seasonal workers) – працівники, найняті на роботу, що через природні та кліматичні умови виконується впродовж певного періоду, що не перевищує 6 місяців.

ПРАЦЮЮЧІ ЗА НАЙМОМ (работающие по найму; employees). Див. *Працівники наймані*.

ПРАЦЮЮЧІ НЕ ЗА НАЙМОМ У СЕКТОРІ САМОСТІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (работающие не по найму в секторе самостоятельной деятельности; persons, who have no employment contract (employers, self-employed, unpaid family workers)) – особи, які, на відміну від найманих працівників, самостійно здійснюють свою трудову діяльність на основі організації та ведення господарської діяльності як фізичні або юридичні особи, відповідають за результативність та ефективність цієї діяльності, а також за виконання зобов’язань щодо інших осіб,

зокрема щодо виконання умов трудових договорів із найманими працівниками тощо. До таких осіб належать: роботодавці, самозайняті та безкоштовно працюючі члени сім'ї.

ПРАЦЯ (труд; work, labour) – доцільна, свідомая, організована діяльність людей, спрямована на створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення суспільних і особистих потреб людей. Процес П. охоплює три основні моменти: доцільну діяльність людини, тобто власне П.; предмет П., на який спрямована П.; засоби П., за допомогою яких людина впливає на предмет П.

У процесі П. формується система соціально-трудова відносин, що є стрижнем суспільних відносин на рівні економіки в цілому, регіону, організації та окремих індивідів.

П. – основа життєдіяльності та розвитку людського суспільства. Зміст і характер П. залежать від ступеня розвитку продуктивних сил і суспільних відносин.

Розрізняють конкретну й абстрактну П. Конкретна П. – доцільно спрямована діяльність людини, результатом якої є створення певної споживчої вартості. Абстрактна П. – витрати людської енергії, частка затрат суспільної П. безвідносно до тієї конкретної форми, в якій вона здійснюється.

Подвійність поняття “праця” зумовлює подвійність її змісту. Змістом конкретної П. є кількісний і якісний склад трудових функцій (відмінність у професіях, рівнях кваліфікації працівників), їх співвідношення і взаємозв'язок у конкретному процесі П. Отже, конкретна П. виражає й технологічний аспект. Техніко-економічний зміст П. індивідуальний на кожному робочому місці та перебуває під впливом перетворень у техніці, технології, змін предметів праці тощо. Абстрактна П. відображає її соціально-економічний зміст, тобто ступінь і спосіб затрат робочої сили, а також суспільно-економічні відносини, в яких здійснюється процес П. (тривалість робочого дня, оплата П., вимоги до підготовки працівника тощо). Розглядають також поняття “змістовність” П., що характеризує рівень складності, різноманітності виконуваних трудових функцій, самостійності працівника у трудовому процесі.

Система суспільних відносин визначає характер П. Розрізняють загальні й часткові ознаки П. Загальні ознаки П. визначаються передусім формою власності та відображають відношення працівників до засобів виробництва, до

продукту своєї П. Вони виявляються також у суспільній природі П., ступені примушування до П. З урахуванням цих ознак П. може бути відчуженою і невідчуженою від процесу виробництва та його результатів, безпосередньо і опосередковано суспільною, вільною і вимушеною. Часткові ознаки характеризують специфічні особливості функціонування робочої сили. За цими ознаками розрізняють такі види П. залежно від: способу здійснення – розумова і фізична; кінцевого результату – продуктивна й непродуктивна; рівня складності – складна і проста; рівня творчості – творча й нетворча. Зміст і характер П. тісно взаємозв'язані. Вони взаємозумовлюють один одного та змінюються під впливом розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

ПРАЦЯ ГІДНА (труд достойний; decent work) – поняття, що передбачає можливість для жінок та чоловіків одержати адекватну професійним знанням продуктивну роботу в умовах свободи, рівності, соціальної захищеності та людської гідності. Це визначення П.г. охоплює шість її аспектів. Перші два аспекти (можливість одержати роботу та вільний вибір роботи) залежать від наявності роботи і прийнятних умов зайнятості. Інші чотири аспекти (продуктивна праця, рівність, безпека і гідність) визначають, наскільки гідною є праця. Уперше концепція П.г. була сформульована на 87-й сесії Міжнародної конференції праці у 1999 р.

ПРАЦЯ НАДОМНА (труд надомный; out-work) – робота, яку працівник (надомник), виконує: за місцем проживання або в будь-якому приміщенні за його вибором, але не у виробничих приміщеннях роботодавця; за винагороду; з метою виробництва товарів та послуг, згідно з наказами роботодавця, незалежно від того, хто надає обладнання, матеріали та інші потрібні ресурси, якщо тільки ця особа не має такого ступеня автономної та економічної незалежності, потрібної для того, щоб вважати її незалежним працівником відповідно до чинного законодавства.

ПРЕДМЕТ СТАТИСТИКИ (предмет статистики; object of statistics) – розміри масових суспільних явищ і кількісні співвідношення між ними, закономірності їх формування, розвитку, взаємозв'язку. Особливість П.с. полягає у тому, що статистика вивчає кількісну сторону масових суспільних явищ і процесів у конкретних умовах простору і часу. Кількісна сторона

характеризує розміри, обсяги, кількісні співвідношення, темпи розвитку, поширення, повторюваність у часі й просторі об'єктивно існуючих явищ і процесів.

ПРЕДМЕТИ СПОЖИВАННЯ (предметы потребления; articles of consumption) – сукупність матеріальних благ, що використовуються для особистих і суспільних потреб населення. П.с. групують за видами: продукти харчування; тканини; одяг і взуття; меблі та господарські речі; предмети культури і спорту; друковані видання; житло тощо. П.с. поділяють також на предмети тривалого користування (телевізори, радіоприймачі, меблі, автомашини, книги тощо) і предмети короткострокового користування (продукти харчування тощо). Загальний обсяг П.с. у грошовому вираженні оцінюється у поточних або порівнянних цінах, що використовуються при аналізі зміни загального обсягу споживання населенням різноманітних благ у цілому, його суспільними групами залежно від різних соціально-економічних ознак. Зі зміною споживчого попиту змінюється обсяг, склад П.с. та їх якість. Сукупність П.с. загалом утворює фонд споживання, що є елементом структури використання національного доходу країни.

ПРЕДСТАВНИК ІНОЗЕМНОЇ ФІРМИ (представитель иностранной фирмы; representative of a foreign firm) – акредитована в Україні в установленому згідно з законодавством порядку особа, яка на підставі відповідно оформлених повноважень представляє інтереси юридичної особи – нерезидента.

ПРЕДСТАВНИК КОМЕРЦІЙНИЙ (представитель коммерческий; commercial representative) – особа, яка постійно та самостійно виступає представником підприємців при укладанні ними договорів у сфері підприємницької діяльності. П.к. одночасно кількох сторін правочину допускається за згодою цих сторін та в інших випадках, установлених законом. Повноваження П.к. можуть бути підтверджені письмовим договором між ним та особою, яку він представляє, або довіреністю.

ПРЕДСТАВНИКИ ЗАСТРАХОВАНИХ ОСІБ (представители застрахованных лиц; representatives of insured persons) – профспілки або їх об'єднання, інші уповноважені найманими працівниками органи (представники).

ПРЕДСТАВНИЦТВО (представительство; representation) – 1) правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана або

має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. П. виникає на підставі договору, закону, акта органу юридичної особи та на інших підставах, установлених актами цивільного законодавства. Представник не може вчинити правочин від імені особи, яку він представляє, у своїх інтересах або в інтересах іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного П., а також щодо інших осіб, установлених законом; 2) відокремлений підрозділ юридичної особи, розташований поза її місцезнаходженням, що здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи. П. не є юридичною особою. Воно наділяється майном юридичної особи, що його створила, і діє на підставі затвердженого нею положення. Керівник П. призначається юридичною особою і діє на підставі виданої нею довіреності. Відомості про П. юридичної особи включаються до єдиного державного реєстру підприємств і організацій України.

ПРЕДСТАВНИЦТВО БАНКУ (представительство банка; representative office of the bank) – територіально відокремлений структурний підрозділ банку, що не проводить банківську діяльність.

ПРЕМІЯ (премия; premium, bonus) – 1) винагорода за високі кількісні та якісні показники роботи, що виплачується з фонду оплати праці. З нього виплачують П., пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій, які мають систематичний характер, а також ті, що здійснюються раз на рік або мають одноразовий характер, зокрема: винагороди за підсумками роботи за рік; П., що виплачуються у встановленому порядку за спеціальними системами преміювання, виплачені відповідно до рішень Уряду; премії за сприяння винахідництву та раціоналізації, створення, освоєння та впровадження нової техніки і технології, введення в дію у строк і достроково виробничих потужностей та об'єктів будівництва, своєчасну поставку продукції на експорт та ін.; П. за виконання важливих та особливо важливих завдань; 2) плата страховиків за прийняття ним страхового ризику; зобов'язання відшкодувати страхувальникові у певних межах суму можливих втрат (страхова П.); 3) плата за право здійснювати операцію на певних умовах (П. за опційною угодою);

4) індексация згідно зі змінами валютного курсу у строкових угодах; 5) сума перевищення ціни продажу облігації чи привілейованої акції над її номіналом.

ПРЕМІЯ БІРЖОВА (премия биржевая; exchange bonus) – наперед узгоджена неустойка, яку за строковою угодою покупець акції виплачує продавцеві, якщо в день розрахунку відмовляється від операції. У разі виконання свого зобов'язання покупець залишає премію собі, а в разі відмови від зобов'язання він повинен заявити про це напередодні розрахункового дня. Цей попередній день має назву “день відповіді щодо премії”.

ПРЕМІЯ ВІДКЛИЧНА (премия отзывная; revocable bonus) – сума, яку має сплатити емітент власнику облігації у разі її дострокового викупу.

ПРЕМІЯ ЗА ВИКУП (премия за выкуп; redemption premium) – різниця між номінальною ціною цінного паперу та ціною, за якою він може бути викуплений емітентом.

ПРЕМІЯ ЗА ЛІКВІДНІСТЬ (премия за ликвидность; liquidity bonus) – додатковий дохід, виплачуваний (чи передбачений до виплати) інвестору з метою відшкодування ризику фінансових втрат, пов'язаного з низькою ліквідністю об'єктів інвестування.

ПРЕМІЯ ЗА РИЗИК (премия за риск; risk premium) – додатковий дохід, виплачуваний (чи передбачений до виплати) інвестору понад той рівень, що може бути отриманий за безризиковими фінансовими операціями. Цей додатковий дохід повинен зростати пропорційно до збільшення рівня ризику вкладень капіталу в той чи інший інструмент інвестування.

ПРЕМІЯ КОНВЕРСІЙНА (премия конверсионная; conversion premium) – сума, на яку ціна конверсії конвертованих облігацій перевищує поточну ринкову ціну придбаних за них акцій.

ПРЕМІЯ РИЗИКОВА СТРАХОВА (премия рискованная страховая; required premium to insurer) – основна частина страхової премії, призначена для створення страховиком необхідного грошового фонду оплати страхового відшкодування, тобто П.р.с. пов'язана з ризиком страховика. Надбавка до П.р.с. призначена для створення резервів на випадок надзвичайних збитків і покриття витрат на ведення страхових справ.

ПРИБУТОК (прибыль; profit, return, income) – сума, на яку доходи від продажу товарів і послуг перевищують витрати на їх виробництво і продаж. Вид доходу, частина додаткового продукту. Виокремлюють такі види П.: повний, балансовий, чистий (після сплати податків та відрахувань), бухгалтерський та ін.

ПРИБУТОК ВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ (РОБІТ, ПОСЛУГ) (прибыль от реализации продукции (работ, услуг); profit from sales of goods (services, works)) – виручка від реалізації продукції (робіт, послуг), зменшена на суму нарахованого (сплаченого) податку на додану вартість (за винятком товарообмінних операцій з нерезидентами), акцизного збору, ввізного мита, митного збору та інших обов'язкових зборів і платежів, визначених чинним законодавством, а також на суму витрат, що належать до собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг).

ПРИБУТОК ЧИСТИЙ (прибыль чистая; net profit; net income). Див. *Чистий прибуток*.

ПРИБУТТЯ ВАНТАЖІВ (прибытие грузов; arrival of loads) – показник, що характеризує кількість вантажів у тоннах, перевезення яких експлуатованою мережею шляхів сполучення завершено у звітному періоді; враховується за окремими видами транспорту. Показник розраховується не тільки для вантажів, виданих вантажоотримувачу на станції (пристані, в порту), але і для вантажів, зданих з метою подальшого перевезення іншими видами транспорту, іноземними залізницями тощо.

ПРИБУТТЯ ПАСАЖИРІВ (прибытие пассажиров; arrival of passengers) – чисельність пасажирів, які придбали у звітному періоді квитки на проїзд до станцій (пристаней, портів) експлуатованої мережі сполучення країни. Визначається за моментом відправлення як очікуване значення з групуванням за дорогами і видами перевезень.

ПРИВАТИЗАЦІЯ (приватизация; privatization) – відчуження майна, що перебуває у державній та комунальній власності, на користь фізичних та юридичних осіб з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки України.

ПРИВ'ЯЗКА ГЕОГРАФІЧНА (привязка географическая; geographical binding) – ідентифікація ділянки земної поверхні на зображенні

та присвоєння кожній точці зображення координат відповідно до координат цих точок місцевості.

ПРИДБАННЯ ВЕКСЕЛЯ (приобретение векселя; bill of exchange acquisition) – одержання векселя у власність через купівлю, врахування, заставу (заклад), видачу, дарування, спадщину або іншу добровільну угоду, що породжує майнове право на вексель.

ПРИДБАННЯ ФІНАНСОВИХ АКТИВІВ ЧИСТІ (приобретения финансовых активов чистые; net purchases of financial assets) – вартість придбання фінансових активів, за винятком використання фінансових активів учасниками угод.

ПРИЗНАЧЕННЯ БЮДЖЕТНЕ (назначение бюджетное; budgetary assignment) – розпорядження, надане головним розпоряднику бюджетних коштів Бюджетним кодексом України, законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження й дозволяє надавати бюджетні асигнування.

ПРИЙЇДЖИЙ (приезжий; newcomer, visitor) – особа, яка прибуває до зарубіжної країни, де вона не є резидентом, на термін менше одного року з метою придбання певного обсягу товарів і послуг для власного користування, а не з комерційною метою. Це не стосується тих, хто проходить службу на військових базах або державну службу в урядових відомствах своєї країни, включаючи дипломатичних працівників та інших службовців посольств та консульств і їх утриманців (ураховується у державних послугах, не віднесених до інших категорій). Студенти та пацієнти, які навчаються або проходять курс лікування за кордоном, залишаються резидентами країни походження, навіть якщо час їх перебування в іншій країні складає більше одного року. Усі витрати, здійснені особами, які проходять курс навчання та лікування, включаються до категорії “подорожі”. До цієї групи не включають товари, придбані прибулими з метою їх перепродажу на економічній території своєї або іншої країни.

ПРИЙМАННЯ ВАНТАЖІВ (прием грузов; cargo receipt) – показник кількості вантажів, що надійшли у вагонах (у тоннах) на певну залізницю (ділянку залізниці) під розвантаження або для проходження нею на інші ділянки мережі. Оформлення прийому від вантажовідправника для перевезення залізничним транс-

портом загального користування відбувається за перевізними документами (див. *Документи перевізні*).

ПРИЙНЯТТЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЧИСТЕ (приятие обязательств чистое; net liabilities assumption) – прийняття зобов'язань, за винятком погашення цих зобов'язань.

ПРИМЩЕННЯ (помещение; apartment) – внутрішня частина будови, що відокремлена від інших її частин капітальними стінами і має самостійний вихід на вулицю або двір.

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ (Принципы деятельности органов государственной статистики Украины; Activity principles of state statistics bodies of Ukraine) – звід стандартів у галузі статистики, дотримання яких гарантує державі та суспільству, що офіційна статистична інформація розробляється й поширюється на основі професійної незалежності, неупередженості, об'єктивності, надійності, економічності та статистичної конфіденційності. П.д.о.д.с.У. затверджені наказом Держкомстату від 14 червня 2010 р., вони ґрунтуються на принципах офіційної статистики (Див. *Принципи офіційної статистики*). Містять 18 принципів, що стосуються загального управління органами державної статистики, здійснення статистичних процесів та виробництва статистичної продукції.

ПРИНЦИПИ ОФІЦІЙНОЇ СТАТИСТИКИ (принципы официальной статистики; principles of official statistics) – сукупність положень, прийнятих Європейською економічною комісією на 47-й сесії 15 квітня 1992 р. у м. Женева, а згодом – Статистичною комісією ООН на спеціальній сесії 11 – 15 квітня 1994 р. До П.о.с. належать такі:

1. Офіційна статистика є невід'ємним елементом інформаційної системи демократичного суспільства, що забезпечує уряд, економіку та суспільство даними про економічне, демографічне, соціальне й екологічне становище. Виходячи з цього, офіційна статистика, що визнана практично корисною, має розроблятися та неупереджено надаватися державними статистичними відомствами для задоволення права громадян на офіційну інформацію.

2. Для збереження довіри до офіційної статистики статистичні відомства мають на професійній основі, керуючись науковими принципами та професійною етикою, вибирати методи й

процедури збирання, обробки, зберігання та надання статистичних даних.

3. Для полегшення правильної інтерпретації даних статистичні відомства мають надавати інформацію згідно з науковими стандартами у сфері джерел, методів і процедур у статистиці.

4. Статистичні відомства мають право заявляти про неправильне тлумачення й використання статистики.

5. Дані для цілей статистики можуть отримуватися з будь-яких джерел – як статистичних обстежень, так і адміністративного обліку. Статистичні відомства мають вибирати джерела, керуючись критеріями якості, своєчасності, витрат та навантаження на респондентів.

6. Персональні дані, що збирають статистичні відомства як серед фізичних, так і серед юридичних осіб, мають бути суворо конфіденційними й використовуватися лише зі статистичними цілями.

7. Закони, положення й заходи, що регулюють діяльність статистичної системи, повинні оприлюднюватися.

8. Взаємодія статистичних органів усередині країни є суттєвою для досягнення узгодженості та ефективності системи статистики.

9. Використання статистичними відомствами кожної країни концепцій, класифікацій та методів, прийнятих у міжнародній практиці, сприяє узгодженості й ефективності статистики на всіх офіційних рівнях.

10. Двостороння та багатостороння взаємодія у статистичній сфері сприяє вдосконаленню систем офіційної статистики в усіх країнах.

Ці десять принципів, відомі як фундаментальні принципи офіційної статистики (Fundamental Principles of Official Statistics), є узгодженою основою для національних статистичних відомств, а також для статистичних робіт офіційних міжнародних організацій.

ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА (прекращение деятельности предприятия; cessation of enterprise activity)

– сукупність процесів, у результаті яких підприємство перестає існувати як виробник, злиття підприємств (суб'єктів господарювання) в одне та приєднання підприємств (суб'єктів господарювання); злиття – поглинання своїх дочірніх компаній; поділ підприємства на декілька; перетворення (реорганізація); тимчасове припинення виробництва; повна ліквідація підприємства; перебування підприємства у процесі ліквідації та ін.

ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ (прекращение брака; marriage dissolution) – процес, що відбувається у результаті розірвання шлюбу (розлучення) чи смерті одного з членів подружжя (овдовіння). У демографії використовується система показників, що характеризують П.ш. Спеціальні коефіцієнти розраховуються як відношення числа випадків П.ш. за окремими причинами до середнього числа шлюбних пар. Сума цих показників відповідає сукупному коефіцієнту П.ш., що відображає загальний рівень процесу. Важливими характеристиками є також імовірність П.ш. як основний показник таблиць припинення шлюбу та очікувана (або середня) тривалість шлюбу. У перші роки шлюбу більш високою є ймовірність розлучення. Зі збільшенням тривалості шлюбу зростає ймовірність П.ш. через смерть одного з членів подружжя. Джерелом інформації про П.ш. є дані переписів населення, поточного обліку демографічних подій (щодо розлучуваності та смертності за шлюбним станом померлих) та спеціальних обстежень.

ПРИРІСТ (ЗМЕНШЕННЯ) АБСОЛЮТНИЙ (прирост (снижение) абсолютный; absolute increase (decrease))

– різниця рівнів динамічного ряду, що розраховується за формулами: характеристики динаміки базисні $\Delta_t = y_t - y_0$, характеристики динаміки ланцюгові $\Delta_t = y_t - y_{t-1}$, де y_t – рівні ряду, що визначають числові значення статистичного показника; підрядкові індекси $t, t-1, 0$ відносять величини до поточного, попереднього та початкового моменту відповідно. Сума ланцюгових абсолютних приростів дорівнює кінцевому базисному:

$$\sum_{t=1}^n (y_t - y_{t-1}) = y_n - y_0$$

ПРИРІСТ НАСЕЛЕННЯ (прирост населения; population growth) – різниця між чисельностями населення на кінець і на початок періоду. Загальний приріст населення складається з природного приросту населення (число народжених мінус число померлих) і міграційного приросту населення (число прибулих мінус число вибулих).

ПРИРІСТ НАСЕЛЕННЯ МІГРАЦІЙНИЙ (прирост населения миграционный; migratory population growth), сальдо міграції, нетто-міграція, чиста міграція, механічний приріст населення

– різниця між кількістю осіб, які переселилися на будь-яку територію, та числом осіб, які виселилися з неї, за певний період (квартал, рік, міжпереписний період тощо),

показник результату територіального переміщення населення. П.н.м. характеризує лише результат міграції, а не її дійсні масштаби, та може бути від'ємним, якщо кількість осіб, які виселилися, більша, ніж прибулих. Виділяють сальдо зовнішньої та внутрішньої міграції, між міськими поселеннями та сільською місцевістю, між регіонами, економічними районами, країнами тощо. Шляхом зіставлення П.н.м. із середньорічною чисельністю населення території обчислюють відносний П.н.м., а з оборотом міграції – ефективність міграції (див. *Коефіцієнти міграції; Приріст населення*). П.н.м. може також обраховуватися для окремих статево-вікових, соціальних та інших груп населення.

ПРИРІСТ НАСЕЛЕННЯ ПРИРОДНИЙ (прирост населения естественный; natural population growth) – абсолютна величина різниці чисельності тих, які народились, і чисельності тих, які померли, на деякій території за певний період. Може бути додатним та від'ємним (якщо кількість померлих більше, ніж кількість народжених). Для територій з незмінними кордонами П.н.п. може бути обчислений як різниця між загальним приростом населення та міграційним приростом населення. При зіставленні П.н.п. із середнім населенням обчислюють коефіцієнт природного приросту населення зазвичай за рік (див. *Приріст населення*).

ПРИРІСТ СЕРЕДНІЙ АБСОЛЮТНИЙ (прирост средний абсолютный; average absolute gain) – показник, що розраховується як середня арифметична проста з ланцюгових аб-

солютних приростів $\bar{\Delta} = \frac{\sum_{t=1}^n \Delta_t}{n} = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n y_t - y_{t-1}$, де n – число ланцюгових абсолютних приростів.

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД (природно-заповедный фонд; natural-reserved fund) – ділянки суші та водного простору, природні комплекси й об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища. До природно-заповідного фонду України належать:

- природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища;
- штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва.

ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВА КОМПЛЕКСНЕ (природопользование для предприятия комплексное; integrated environmental management for the enterprise) – спосіб використання природно-ресурсного потенціалу території, за яким експлуатація одного виду природного ресурсу завдає найменшого збитку іншим природним ресурсам, а господарська діяльність підприємства в цілому мінімально впливає на навколишнє природне середовище.

ПРИСКОРЕННЯ (УПОВІЛЬНЕННЯ) ДИНАМІКИ (ускорение (замедление) динамики; acceleration (deceleration) of dynamics) – показник, що вимірюється порівнянням однойменних характеристик за різні інтервали часу за умови неоднакової абсолютної чи відносної швидкості динаміки у межах досліджуваного періоду. Різниця абсолютних ланцюгових приростів $\Delta = \Delta_t - \Delta_{t-1}$ характеризує абсолютне прискорення (+) чи уповільнення (-) динаміки. Відносне прискорення (уповільнення) обчислюється за формулою $(\Delta_t / \Delta_{t-1})$. Якщо інтервали часу неоднакові, використовують середні абсолютні прирости відповідних інтервалів.

ПРИСУТНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ОСІБ (присутствие физических лиц; presence of natural persons) – наявність на території країни фізичних осіб, які самостійно або від свого роботодавця надають послуги.

ПРИЧАЛ (причал; berth) – елемент портового комплексу, частина берегової лінії порту, обладнана причальним обладнанням для швартування і стоянки одного судна, а також різним устаткуванням для вантажних робіт і для посадки й висадки пасажирів.

ПРИЧИНА СМЕРТІ БЕЗПОСЕРЕДНЯ (причина смерти непосредственная; direct cause of death) – хвороба, травма чи їх ускладнення, які є кінцевим проявом в ланцюгу патологічного стану, що викликає смерть. П.с.б. є частиною повного діагнозу причини смерті. Її не треба ототожнювати з ознаками клінічної

смерті (зупинка серцевої діяльності, припинення дихання тощо).

ПРИЧИНА СМЕРТІ ЄДИНА (причина смерті единственная; single cause of death) – показник, прийнятий у міжнародній практиці статистичної обробки матеріалів про причини смерті; передбачає відбір лише однієї причини смерті. Такий статистичний метод, оснований на відборі одного діагнозу, зазвичай доповнюють обстеженнями з використанням показника “причини смерті множинні”.

ПРИЧИНА СМЕРТІ ПЕРВИННА (причина смерті начальная; initial cause of death), основна, головна – хвороба чи травма, а також обставини нещасного випадку чи насильницької смерті, які викликають послідовність патологічних процесів, що безпосередньо призводять до смерті. Зазвичай П.с.п. відбирається для статистичної розробки та аналізу причин смертності.

ПРИЧИНА СМЕРТІ ПРОМІЖНА (причина смерті промежуточная; intermediate cause of death), попередня причина смерті – хвороба, патологічний стан, що викликали причину смерті безпосередньо і є наслідком причини смерті первинної. П.с.п. зазначається в лікарському свідоцтві про смерть, самостійного значення не має.

ПРИЧИНИ СМЕРТІ (причины смерти; causes of death) – хвороби, патологічні стани чи травми, які призвели до смерті чи сприяли її настанню, а також обставини нещасного випадку чи насильницької смерті, що спричинили травму зі смертельним наслідком. Наразі головними П.с. у більшості економічно розвинених країн є серцево-судинні хвороби та злоякісні новоутворення; у країнах, що розвиваються, – інфекційні та паразитарні хвороби. У міжнародній статистиці використовують причину смерті первинну. Статистика П.с. використовується під час оцінки стану охорони здоров'я населення (див. також *Класифікація хвороб міжнародна, Смертність*).

ПРИЧИНИ СМЕРТІ ЕКЗОГЕННІ (причины смерті экзогенные; exogenous causes of death) – умовно виділена група причин смерті, що пов'язані з дією зовнішнього середовища, з екзогенними факторами смертності. До П.с.е. належать нещасні випадки, травми й отруєння, інфекційні та паразитарні хвороби, гострі захворювання органів дихання та травлення, а також деякі інші.

ПРИЧИНИ СМЕРТІ ЕНДОГЕННІ (причины смерті эндогенные; endogenous causes of death) – умовно виділена група причин смерті, що викликані захворюваннями, які пов'язані з ендогенними (тобто зумовленими процесами в самому організмі людини) факторами смертності. До П.с.е. належать хвороби системи кровообігу, уроджені вади розвитку, спадкові та деякі інші хвороби.

ПРИЧИНИ СМЕРТІ МНОЖИННІ (причины смерті множественные; multiple causes of death) – декілька (дві та більше) причин (діагнозів) летального кінця, що зазначені у висновках про причини смерті. Крім причини смерті первинної, до П.с.м. належать ускладнення та причини, що викликають (супроводжують) смерть, які в деяких зарубіжних країнах отримали назву причин смерті вторинних. На відміну від традиційної статистики причин смерті, що заснована на принципі причини смерті єдиної, статистика П.с.м. передбачає облік усіх причин смерті. Випадки з П.с.м. складають від 38% до 76% усіх випадків смерті. Такі значні коливання пов'язані з віковим складом померлих, повнотою та точністю запису причин смерті. Статистика П.с.м. виявляє значення ряду захворювань і патологічних станів для настання летального наслідку, які часто “губляться” у традиційній статистиці причин смерті (цукровий діабет, алкоголізм, емфізема легенів тощо). Розробка питань, пов'язаних з П.с.м., дозволяє встановити взаємозв'язки між окремими захворюваннями та найчастіші сполучення захворювань, що викликали смерть.

ПРІОРИТЕТ (приоритет; priority) – першість за часом у здійсненні будь-якої дії, надання переваг деяким рішенням щодо інших. Пріоритети у ряді випадків є основою для операції упорядкування об'єктів.

ПРОБА ПОВІТРЯ СЕРЕДНЬОДОБОВА (проба воздуха среднесуточная; average daily air sample) – проба повітря, відібрана протягом 24 год. безперервно або з рівними інтервалами між відборами не менше чотирьох разів за 9 діб.

ПРОБІГ АВТОМОБІЛЯ (пробег автомобиля; mileage of a car) – відстань у кілометрах, яку проходить автомобіль за певний період. Поділяють на загальний, нульовий і порожній П.а. Загальний пробіг включає продуктивний (з вантажем) і непродуктивний (без вантажу). Непродуктивний пробіг складається з нульо-

вого і порожнього. Нульовим називається П.а. від гаража до першого пункту завантаження, а також від останнього пункту розвантаження до гаража; порожнім – П.а. від пункту розвантаження до наступного пункту завантаження. Загальний пробіг визначається за затвердженими маршрутами відстаней або за показниками спідометра під час повернення і при виїзді автомобіля з гаража. Загальний пробіг автобусів складається з корисного пробігу за маршрутом і нульового пробігу від гаража до маршруту та від маршруту до гаража. Загальний пробіг автомобілів-таксі складається з оплаченого і неоплаченого пробігів.

ПРОБІГ РУХОМОГО СКЛАДУ (пробег подвижного состава; run of a rolling stock) – показник, що характеризує обсяг роботи локомотивів і вагонів у кілометрах (загальний і за видами). На його основі планується ремонт локомотивів і нормуються витрати. Основна частина загального пробігу – лінійний пробіг, тобто сумарна відстань, фактично пройдена поїзними локомотивами. Облік пробігу ведеться за типами тяги, видами руху та виконуваних робіт.

ПРОВАЙДЕР ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ (провайдер телекоммуникаций; telecommunication services provider) – суб'єкт господарювання, який має право на здійснення діяльності у сфері телекомунікацій без права на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електрозв'язку.

ПРОГНОЗ (прогноз; forecast prediction, prognosis) – науково обґрунтований опис можливих станів об'єкта в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення цього стану. Процес розробки П. називається прогнозуванням. Щодо об'єкта прогнозування прогнози діляться на науково-технічні, економічні, соціальні, військово-політичні тощо. Економічні прогнози поділяються залежно від масштабності об'єкта на глобальні, макроекономічні, структурні, регіональні, прогнози розвитку економічних комплексів, галузеві, мікроекономічні. Можна класифікувати економічні прогнози залежно від періоду впровадження П.

ПРОГНОЗ ДЕМОГРАФІЧНИЙ (прогноз демографический; demographic forecast) – прогноз населення, оцінка ймовірної чисельності населення у майбутньому при деяких обумовлених гіпотезах про очікувані

зміни народжуваності та смертності. П.д. може мати різний діапазон – від загальної оцінки майбутньої чисельності населення держави чи регіону до детального розрахунку очікуваного статево-вікового складу населення чи складу населення за іншими ознаками. Перший дає можливість скласти загальне уявлення про тенденцію розвитку населення, другий частіше має безпосередньо прикладний характер. Детальний розрахунок чисельності та статево-вікового складу населення держави, а також її територіальних складових на нетривалій проміжок часу, що провадиться зазвичай шляхом пересування за віком, називають перспективним обчисленням населення.

ПРОГНОЗ ЗА СИСТЕМОЮ РІВНЯНЬ (прогноз по системе уравнений; forecast on the system of equations) – прогноз змінних ендогенних Y_p, \dots, Y_p моделі економетричної, що визначається шляхом підстановки у модель зведену прогнозних значень змінних екзогенних X_p, \dots, X_q , отриманих поза моделлю ($q > p$).

ПРОГНОЗ ІНТЕРВАЛЬНИЙ (прогноз интервальный; interval forecast) – прогноз у вигляді інтервалу, що визначає сукупність значень прогнозованої величини. П.і., як правило, визначають на основі розрахунку довірчих меж прогнозу. Ширина довірчого інтервалу значною мірою залежить від прийнятої довірчої ймовірності. Чим вища ця ймовірність (надійність прогнозу), тим ширший інтервал, але менша апіорна точність прогнозу.

П.і. визначають на основі прогнозу точкового так: $\tilde{y} = \hat{y} \pm t_{\alpha} s_p$, де \hat{y} – точковий прогноз; t_{α} – значення t -статистики Стьюдента; s_p – середня квадратична похибка прогнозу.

ПРОГНОЗ КАСОВИХ ОБОРОТІВ (прогноз кассовых оборотов; forecast of cash turnover) – оцінка перспектив розвитку готівкового обігу, за якою визначають обсяги та джерела надходжень готівки до кас банків, обсяги та цільове спрямування видачі готівки з кас банків, розмір випуску готівки або вилучення її з обігу.

ПРОГНОЗ НАСЕЛЕННЯ (прогноз населения; population forecast). Див. *Прогноз демографічний*.

ПРОГНОЗ ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ (прогноз технологического развития; forecast of technological development) – прогноз, призначений для виявлення технологічних напрямів, що відповідатимуть національним соціально-економічним цілям; оцінки

можливих строків їх реалізації, необхідних для цього ресурсів, форм державної підтримки, потенційних позитивних і негативних наслідків. У П.т.р. передбачається використання як статистичних показників, що характеризують економічні параметри національної наукової системи (чисельність зайнятих, обсяг витрат, інноваційні характеристики продукції тощо), так і специфічних даних про динаміку наукових дисциплін (за кількістю публікацій, цитуванням, підготовкою дипломованих спеціалістів, присвоєнням учених ступенів) та технологічних напрямів (патентної інформації, технічних відомостей тощо).

ПРОГНОЗ ТОЧКОВИЙ (прогноз точечный; point prediction) – представлення прогнозу показника у вигляді єдиного значення. На основі П.т. визначають прогноз інтервальний.

ПРОГНОЗ EX ANTE (прогноз ex ante; ex ante forecast) – передбачення майбутніх значень змінних ендогенних моделі економетричної на основі оцінених параметрів цієї моделі та тих чи інших гіпотез щодо значень змінних екзогенних.

ПРОГНОЗ EX POST (прогноз ex post; ex post forecast) – визначення минулих значень змінних ендогенних на основі оцінених параметрів моделі економетричної і фактичних для минулого періоду значень змінних екзогенних. П.е.р. є одним зі способів перевірки точності моделі, її надійності, дає інформацію для уточнення структури, складу змінних і способів оцінки параметрів.

ПРОГНОЗИ ВАРІАНТНІ (прогнозы варианты; variant forecasts) – прогнози, засновані на порівнянні різних варіантів можливого розвитку економічних об'єктів при різних припущеннях щодо того, як буде розвиватися техніка, які будуть уживатися економічні заходи і т. д. Аналіз П.в. є інформаційним підґрунтям вибору найбільш важливих напрямів науково-технічних робіт (досліджень, конструкторських розробок тощо) і, відповідно, розподілу капіталовкладень, а також прийняття інших рішень економічного характеру.

П.в. ґрунтуються на ймовірних тенденціях розвитку економіки, насамперед науково-технічного прогресу. З огляду на можливі керуючі впливи, П.в. можуть бути одночасно активними прогнозами. Якщо вони спираються тільки на можливе продовження розвитку внутрішніх, власних тенденцій системи, то їх

називають також пасивними прогнозами. На практиці часто застосовуються П.в., що розглядають три альтернативи – оптимістичну (високий рівень), песимістичну (низький рівень) і середню.

ПРОГНОЗУВАННЯ (прогнозирование; forecasting) – 1) розробки прогнозу; спеціальні наукові дослідження конкретних перспектив розвитку будь-якого явища або процесу. Виділяють три класи методів П.: екстраполяція, моделювання, опитування експертів; 2) імовірнісне планування, для якого передбачення майбутнього ґрунтується на накопиченому досвіді та аналізі поточного стану.

ПРОГНОЗУВАННЯ КУПВЕЛЬНОГО ПОПИТУ (прогнозирование покупательского спроса; forecasting of purchase demand) – процес наукового передбачення розвитку попиту населення на товари повсякденного споживання.

ПРОГРАМА (программа; program(me)) – 1) проекти, об'єднані для досягнення спільної мети; 2) перелік питань, що підлягають вирішенню.

ПРОГРАМА БЮДЖЕТНА (программа бюджетная; budgetary programme) – систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети та завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

ПРОГРАМА НАУКОВО-ТЕХНІЧНА (программа научно-техническая; scientific and technical program) – директивний адресний документ, що передбачає комплекс заходів, взаємопов'язаних за ресурсами, виконавцями і термінами виконання, які належать до різних сфер діяльності (наукової, проектно-конструкторської, будівельної, виробничої). Залежно від кінцевої мети, стану науково-технічного потенціалу і складу заходів П.н.-т. поділяють на цільові та з вирішення найважливіших науково-технічних проблем. Цільові програми розробляють для масштабної реалізації найбільш значних науково-технічних досягнень. Програми з вирішення найважливіших науково-технічних проблем розробляють для створення принципово нових технологічних процесів і видів техніки та доведення їх до практичної реалізації, а також розвитку наукових досліджень і технічних роз-

робок за найбільш перспективними напрямками науки і техніки.

За рівнем значущості розрізняють П.н.-т.: галузеві (міжгалузеві), регіонів і територіально-виробничих комплексів. Реалізація П.н.-т. характеризується: обсягом і терміном виконання програм у цілому й окремих їх етапів (завдань); вартістю виконаних робіт; очікуваним економічним ефектом від закінчених робіт і фактичним ефектом від упроваджених результатів.

ПРОГРАМА ПЕРЕПISУ НАСЕЛЕННЯ (програма переписи населення; population census program) – перелік запитань щодо характеристики фізичних осіб, домогосподарств, а також житлових приміщень, у яких вони проживають, за ознаками, встановленими спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі статистики.

Зміст П.п.н. зумовлений необхідністю отримання відомостей для економічного розвитку, державного управління тощо. Відповідно до П.п.н., до бланку обстеження (переписного листа, інших статистичних формулярів) вносять ряд запитань, ознак (перелік яких також часто називають П.п.н.). Умовно П.п.н. поділяють на дві складові. Перша включає майже однотипний для будь-якої країни загальновищаний перелік запитань щодо демосоціальних характеристик респондентів (стать, вік, освіта тощо). Друга містить “особливі запитання”, відповіді на які потрібні лише у ході проведення конкретного перепису населення. Ця складова може суттєво змінюватися від перепису до перепису. Сучасні П.п.н. розширюються за рахунок більш детального вивчення соціально-економічних характеристик.

ПРОГРАМА РОЗРОБКИ ДАНИХ ПОТОЧНОГО ОБЛІКУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОДІЙ (программа разработки данных текущего учета демографических событий; data development program for current accounting of demographic events) – систематизований перелік відомостей (зазвичай у вигляді статистичних таблиць), отриманий за результатами розробки актів цивільного стану. Розробку матеріалів поточного обліку демографічних подій (народжень, смертей, шлюбів та розлучень) здійснюють статистичні органи за єдиною програмою щомісячно – за короткою, раз на рік – за повною. Коротка програма розробки дозволяє отримати такі відомості: кількість зареєстрованих народжених, померлих (з

виділенням дітей, померлих у віці до 1 року), шлюбів та розлучень з розподілом за регіонами та типами місцевості. Повна програма містить також такі відомості: розподіл народжених за віком та національністю матері, за черговістю народження, за віком батька та матері (для народжених у батьків, що уклали зареєстрований шлюб), за джерелом засобів існування та характером праці, за тривалістю проживання матері на місці постійного проживання, за віком та рівнем освіти матері; розподіл померлих за віком, статтю, національністю, джерелом засобів існування та характером праці, за рівнем освіти (за статтю та віком), за шлюбним станом, за причиною смерті (зі статтю та віком); розподіл тих, хто взяв шлюб, за статтю, віком, національністю, рівнем освіти; розподіл тих, хто розриває шлюб, за віком, тривалістю шлюбу, за національністю, рівнем освіти, кількістю спільних дітей віком до 18 років. П.р.д.п.о.д.п. може змінюватися. Результати розробки друкують в офіційних статистичних виданнях.

ПРОГРАМА РОЗРОБКИ МАТЕРІАЛІВ ПЕРЕПISУ НАСЕЛЕННЯ (программа разработки материалов переписи населения; development program of the population census materials) – система угруповань та комбінацій ознак, за допомогою яких первинні (персональні) дані перепису населення перетворюються у сукупність зведених знеособлених і узагальнених величин, що характеризують кількісний склад, розміщення населення, відтворення населення в цілому чи його груп. Програма визначає коло і зміст відомостей, які необхідно отримати в результаті перепису для потреб планування, управління та наукових досліджень. На її основі визначається власне програма перепису населення, тобто перелік ознак, що враховуються при опитуванні та формування відповідних питань. П.р.м.п.н. є системою взаємопов’язаних таблиць, призначених для заповнювання даними про розподіл осіб за двома чи декількома ознаками програми перепису, сполучення яких відображає той чи інший аспект завдання перепису. При розробці матеріалів перепису кожна така таблиця заповнюється фактичними даними і складається, як правило, за розрізами. Зазвичай програма розробки налічує декілька десятків самостійних таблиць, а з урахуванням розрізів розробки та їх поєднань – декілька сотень тисяч таблиць, що вміщують в загальній кількості сотні мільйонів показників. В таблицях

цях містяться демографічні, етнічні, культурні, соціальні характеристики, а також відомості щодо міграції населення. Проект П.р.м.п.н. розробляється за декілька років до перепису; потім основні положення програми апробуються під час перепису населення пробного, після перевірки результатів якої та внесення остаточних змін програма утверджується.

ПРОГРАМА СПОСТЕРЕЖЕННЯ (програма-наблюдения; observation program) – перелік запитань, на які потрібно отримати відповіді в результаті проведеного спостереження після визначення носіїв ознак (одиниць сукупності) і джерела інформації (одиниць спостереження). Зміст і кількість запитань програми зумовлені метою спостереження і реальними можливостями його проведення. Перелік запитань, на які необхідно отримати відповіді у ході обстеження, повинен забезпечити якнайбільше інформації на підставі щонайменшої кількості залучених даних. На підставі сформованого переліку запитань розробляють статистичний інструментарій – набір статистичних анкет та інструкцій щодо їх заповнення.

ПРОГРАМА СТРАТЕГІЧНА (программа стратегическая; strategic program) у системі міжнародної допомоги – документ, яким на підставі результатів аналізу проблем соціально-економічного розвитку України визначаються пріоритетні напрями техніко-економічного співробітництва між донором та Україною. Цей документ розробляється в порядку та на термін, узгоджений між донором і Міністерством економічного розвитку і торгівлі України.

ПРОГРАМИ НАУКОВІ ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ ДЕРЖАВНІ (программы научные и научно-технические государственные; state scientific and technical programs) – основний засіб реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки шляхом концентрації науково-технічного потенціалу країни для вирішення найважливіших природничих, технічних і гуманітарних проблем.

Державні наукові та науково-технічні програми поділяють на: загальнодержавні (національні); державні (міжвідомчі); галузеві (багатогалузеві); регіональні (територіальні). Статус державних (міжвідомчих) наукових та науково-технічних програм мають також відповідні частини загальнодержавних (національних) програм економічного,

соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля.

ПРОГРАМУВАННЯ (программирование; programming) – процес підготовки завдань для розв'язання їх на комп'ютері, що складається з таких етапів: складання алгоритму; складання програми мовою програмування; трансляція програми у вигляді послідовних команд для комп'ютера.

ПРОГРЕС НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ (прогресс научно-технический; scientific and technical progress) – вирішальний фактор інтенсифікації виробництва, неперервний процес взаємозалежного поступального розвитку науки, техніки, виробництва та сфери споживання, що утворюють єдиний послідовно сполучений комплекс “наука – техніка – виробництво – споживання”. П.н.-т. забезпечує швидке зростання наукового і технічного потенціалу країни, подальшу механізацію й автоматизацію виробництва, дає можливість удосконалювати машини, устаткування, прилади, виробляти матеріали із заздальгідь заданими властивостями, яких немає у природі, підвищує продуктивність праці, змінює її характер і збагачує зміст, сприяє підвищенню кваліфікації працівників, змінює співвідношення між розумовою та фізичною працею, формує працівника з широким світоглядом. П.н.-т. охоплює фундаментальні та прикладні дослідження, дослідно-конструкторські розробки, освоєння, впровадження і поширення науково-технічних досягнень у суспільному виробництві, удосконалення методів управління економікою країни на всіх її рівнях. Найбільш ефективними є напрями П.н.-т., які базуються на принципово нових досягненнях науки і техніки, що дозволяють докорінно перетворювати процес виробництва і дають значний соціально-економічний ефект. П.н.-т. характеризується системою показників, що відображають масштаби та темпи розвитку науки і техніки, їх вплив на інтенсифікацію виробництва й соціально-економічний ефект, одержаний при цьому.

ПРОГУЛ (прогул; absence from work, truancy) – робочий час, не відпрацьований працівником у зв'язку з відсутністю його на роботі без поважних причин. У державній статистичній звітності з праці П. відображають у людино-годинах неявок працівників, які здійснили прогули. До їх числа належать ті, які не з'явилися на роботі впродовж усього робочого дня або

були відсутні на роботі більше трьох годин протягом робочого дня.

ПРОДАЖ (продажа; sale) – передача майна, власності однією особою у власність чи користування та / або у володіння та / або у розпорядження іншій особі, зокрема передавання згідно з угодами купівлі-продажу, оренди майна, іншими цивільно-правовими угодами, а також у разі заміни одного зобов'язання іншим або зміни умов виконання зобов'язань.

ПРОДАЖ ВІДКРИТИЙ (продажа открытая; public sale) – відчуження цінних паперів особам, коло яких заздалегідь не визначене. Будь-яке відчуження цінних паперів з використанням прилюдної пропозиції вважається відкритим продажем.

ПРОДАЖ ПАТЕНТУ (продажа патента; vending of a patent) – переуступка патенто-власником іншій особі за особливу винагороду прав на застосування, виробництво та продаж винаходу, захищеного патентом. П.п. – один із звичайних способів використання винаходу, до якого змушені вдаватися винахідники-одинаки та дрібні підприємці, що не мають коштів для самостійного освоєння винаходу. В Україні П.п. здійснюється відповідно до законодавства щодо передання виключних майнових прав інтелектуальної власності.

ПРОДЕЦИМІЛЕ (продецимилле; prodecimille) – одиниця вираження відносних величин, база порівняння в яких становить 10 000.

ПРОДУКТ ІННОВАЦІЙНИЙ (продукт инновационный; innovative product) – результат виконання інноваційного проекту і науково-дослідної та / або дослідно-конструкторської розробки нової технології (у т.ч. інформаційної) чи виготовлення продукції (експериментального зразка чи дослідної партії), що відповідає таким вимогам: 1) П.і. є реалізацією (упровадженням) об'єкта інтелектуальної власності (винаходу, корисної моделі, промислового зразка, інтегральної мікросхеми, селекційного досягнення тощо), на який виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, або реалізацією (впровадженням) відкриттів; 2) розробка продукту підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень; 3) у країні цей продукт вироблено (буде вироблено) вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншим аналогічним

продуктом, представленим на ринку, П.і. є конкурентоздатним і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

ПРОДУКТИ (продукты; products) – товари та послуги, що є результатом виробництва. Для докладного вивчення операцій з товарами та послугами у Системі національних рахунків використовується Класифікація основних продуктів (КОП).

ПРОДУКТИ НОВІ (продукты новые; new products) – товари і послуги, що значно відрізняються за своїми характеристиками або призначенням від продуктів, що вироблялися підприємством раніше.

ПРОДУКТИВНІСТЬ (производительность; productivity, efficiency) – 1) здатність економічної системи виробляти корисну продукцію та міра реалізації цієї здатності; 2) один з показників, що характеризують ефективність використання ресурсів: праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації під час виробництва різних товарів і надання послуг. П. виражає взаємозв'язок між кількістю та якістю вироблених товарів або наданих послуг і ресурсами, що були витрачені на їх виробництво. П. дає змогу порівнювати результат виробництва на різних рівнях економічної системи (на рівні окремого індивіда, цеху, підприємства, організації, галузі й держави) з використаннями ресурсами.

ПРОДУКТИВНІСТЬ ТРУБОПРОВОДУ (производительность трубопровода; productivity of pipeline) – об'єм перекачування нафти, нафтопродуктів, газу, що здійснюється по певному трубопроводу за одиницю часу (зазвичай за рік).

ПРОДУКТИВНІСТЬ ШЛЮБУ (продуктивность брака; marriage efficiency) – показник, що характеризує народжуваність за кінцевим числом народжень у шлюбної пари; середнє число дітей, народжених за репродуктивний період на один шлюб у шлюбній когорті (реальній когорті або гіпотетичній); найбільш точний вимірник шлюбної народжуваності. П.ш. визначають за показниками народжуваності, розрахованими за шкалою тривалості шлюбу. Розрізняють бруто-продуктивність шлюбу, що розраховується без урахування припинення шлюбу, та нетто-продуктивність шлюбу, що обчислюється з його урахуванням. П.ш. визначається як сума коефіцієнтів шлюбної народжуваності за тривалістю шлюбу. П.ш. розраховується як для всієї шлюбної когорти (реальної

чи гіпотетичної), так і для окремої її частини (наприклад, залежно від віку жінки чи чоловіка при укладанні шлюбу); вона може також обчислюватись окремо для перших та повторних шлюбів. Для реальної шлюбної когорти, в якій ще не закінчено народження дітей, можна провести дообчислення показників на основі даних про середнє очікуване число дітей. Для цієї когорти П.ш. визначається як методом поточного спостереження, так і ретроспективно, шляхом анамнестичного опитування, але при цьому результат може бути викривлений через недооблік померлих чи тих, хто виїхав до початку спостереження, за наявності кореляційного зв'язку між смертністю (міграцією) та народжуваністю. П.ш. є одним з підсумкових показників таблиць народжуваності, розрахованих для заміжніх жінок.

ПРОДУКЦІЯ (продукция; production, product(s), produce, output) – результат економічної діяльності. Уся кількість продуктів, вироблених за певний проміжок часу окремим робітником, ділянкою, підприємством і т. д. Готову П. за метою виробництва поділяють на основну та побічну; за складом і призначенням – на валову і товарну.

ПРОДУКЦІЯ БУДІВНИЦТВА (продукция строительства; construction product) – корисний результат роботи будівельно-монтажних та ремонтних організацій.

ПРОДУКЦІЯ, ВИРОБЛЕНА ДЛЯ ВНУТРІШНЬОГО СПОЖИВАННЯ (продукция, произведенная для внутреннего употребления; products made for internal consumption) – продукція, що не реалізовується за межі підприємства і використовується лише його структурними підрозділами (за винятком продукції, використаної для подальшої її переробки в межах одного виробництва). Вартісною оцінкою цієї продукції є виробнича собівартість.

ПРОДУКЦІЯ, ВИРОБЛЕНА ПІДПРИЄМСТВОМ НА ДАВАЛЬНИЦЬКИХ УМОВАХ (продукция, произведенная предприятием на давальческих условиях; products made by the enterprise on commission) – продукція, вироблена з сировини замовника.

ПРОДУКЦІЯ ВИРОЩУВАННЯ ТВАРИН (продукция выращивания животных; animal breeding production) – приплід, приріст молодняка і приріст тварин на відгодівлі та нагулі в живій масі. Приплід включає живу масу (вагу) при народженні молодняка, одержаного від ма-

ток, які перебувають у господарстві. Приріст живої маси молодняка визначається залежно від виду тварин.

ПРОДУКЦІЯ ВІДВАНТАЖЕНА (ПРОМИСЛОВА) (продукция отгруженная (промышленная); dispatched industrial goods) – відвантажена промислова продукція і виконані на замовлення зі сторони роботи (надані послуги), що належать до добувної, обробної промисловості, виробництва і розподілу електроенергії, газу та води, без урахування доходу від інших видів діяльності, якими займається підприємство. До обсягу П.в.(п.) включають витрати з пакування, транспортування продукції тощо, що здійснюються власними силами підприємства, навіть якщо вони в рахунках до сплати вказані окремо. Не включаються до обсягів П.в.(п.): передплата за промислову продукцію, що у звітному періоді не відвантажена; курсові різниці між оцінкою вартості продукції на дату відвантаження і дату надходження коштів; отримані дотації та субсидії на продукцію; перепродаж покупної продукції (навіть якщо здійснюється розфасування, розлив у пляшки, пакування та перевірка її якості, інші подібні операції).

ПРОДУКЦІЯ ІНВЕСТИЦІЙНА (продукция инвестиционная; investment production) – продукція, призначена для поповнення й оновлення парку машин і обладнання.

ПРОДУКЦІЯ ІННОВАЦІЙНА (продукция инновационная; innovative products) – нові конкурентоздатні товари чи послуги. П.і. відповідає таким вимогам: 1) вона є результатом виконання інноваційного проекту; 2) така продукція виробляється (буде вироблена) у країні вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншою аналогічною продукцією, представленою на ринку, є конкурентоздатною і має суттєво вищі техніко-економічні показники. П.і. може бути результатом тиражування чи застосування інноваційного продукту.

ПРОДУКЦІЯ ПОРІВНЯННА (продукция сравнимая; comparable goods) – продукція, що виготовляється промисловими підприємствами в базисному і звітному періодах за умови, що протягом цих років у їх конструкцію не вносилося суттєвих змін, які потребують перегляду технічних умов виробництва.

ПРОДУКЦІЯ (ПОСЛУГИ) ПІДПРИЄМСТВА ЗВ'ЯЗКУ (продукция (услуги) предприятия связи; telecommunication agency

products (services)) – результат діяльності з надання послуг зв'язку відповідних підприємств. П.(п).п.з. може бути представлена як передача окремих повідомлень (обмін) поштовим, телеграфним, міжміським телефонним зв'язком, або як надання каналів та технічних пристроїв телефонного зв'язку, телефонних апаратів, радіотрансляційних точок, передавальних засобів радіомовлення і телебачення тощо.

ПРОДУКЦІЯ ПРОЕКТНА (продукция проектная; project documentation) – результат діяльності проектних організацій, обсяг проектно-кошторисної документації.

ПРОДУКЦІЯ РЕАЛІЗОВАНА (продукция реализованная; sold production) – відвантажена споживачу товарна продукція, гроші за яку у звітному періоді надійшли на рахунок підприємства-виробника.

ПРОДУКЦІЯ СИРОВИННА (продукция сырьевая; primary commodities (products)) – продукція, призначена для подальшої переробки або виготовлення з неї кінцевої готової продукції.

ПРОДУКЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ВАЛОВА (продукция сельского хозяйства валовая; gross agricultural production) – вартісне вираження продукції рослинництва та тваринництва, виробленої впродовж певного періоду часу. Включає в себе поряд з товарною продукцією, призначеною для реалізації, продукти сільськогосподарського походження, спожиті у процесі виробництва, а саме насіння і корми, а також роботи, пов'язані з вирощуванням урожаю майбутнього року. До складу продукції сільського господарства не включається вирощування лісових насаджень, продукція рибальства, рибництва, промислова продукція (навіть якщо вона виготовлена сільськогосподарськими підприємствами, наприклад масло тваринне, олія, сири, консерви тощо) та продукція забою худоби (м'ясо, шкури).

ПРОДУКЦІЯ ТОВАРНА (продукция товарная; commodity output) – показник, що характеризує обсяг продукції, виробленої для реалізації на сторону (зовнішнім споживачам). Товарна продукція (Q_{mn}) складається з трьох елементів: $Q_{mn} = Q_e'' + Q_{nf}'' + Q_{np}''$, де Q_e'' , Q_{nf}'' , Q_{np}'' – відповідно частина готової продукції, напівфабрикатів, робіт промислового призначення, реалізованих зовнішнім споживачам.

ПРОДУКЦІЯ ТРАНСПОРТУ (продукция транспорта; transport output) – результат діяльності з надання послуг щодо перевезення пасажирів та вантажів транспортними засобами. П.т. виражається у грошовому вираженні (доходи транспортних підприємств від перевезень та робіт, пов'язаних із транспортуванням вантажів і пасажирів, навантажувально-розвантажувальних, складських, транспортно-експедиційних тощо) та умовно-натуральному вираженні (продукція транспорту приведена, вантажооборот транспорту і пасажирооборот).

ПРОДУКЦІЯ ТРИВАЛОГО ЦИКЛУ ВИРОБНИЦТВА (продукция длительного цикла производства; goods of long-term production) – продукція підприємств, виробничий цикл якої перевищує два місяці; це продукція промислових підприємств турбо-, судно-, літакобудування тощо та продукція будівельних підприємств.

ПРОЕКТ (проект; project, plan, design, scheme, draft) – 1) обмежене в часі, за ресурсами (зокрема, вартістю) та складне завдання, задум, план, що передбачає сукупність скоординованих і керованих дій для досягнення цілей щодо створення нового продукту (виробу, роботи, послуги), реалізації процесу, впровадження інновацій тощо. П. можуть бути об'єднані у програму проектів для досягнення спільного результату або у портфель проектів для більш ефективного управління; 2) попередній текст документа; 3) у системі міжнародної технічної допомоги – документ, яким визначаються спільні дії учасників (донорів, виконавців, бенефіціарів, реципієнтів), а також ресурси, необхідні для досягнення цілей надання міжнародної технічної допомоги протягом установлених термінів. У сфері співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями розрізняють системні та інвестиційні проекти економічного й соціального розвитку України.

ПРОЕКТ БЮДЖЕТУ (проект бюджета; draft budget) – проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. П.б. є невід'ємною частиною проекту закону про державний бюджет або проекту рішення відповідної ради про місцевий бюджет.

ПРОЕКТИ ІНВЕСТИЦІЙНІ (проекты инвестиционные; investment projects) – проекти, що впроваджуються юридичними особами на умовах фінансової самоокупності та передбачають обов'язкове співфінансування проекту; проекти розвитку інституційної спроможності центральних органів виконавчої влади, організацій та установ, у рамках яких погашення та обслуговування позик міжнародних фінансових організацій здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

ПРОЕКТИ СИСТЕМНІ (проекты системные; system projects) – проекти, спрямовані на підтримку реформ в Україні, у рамках яких фінансові ресурси, що надаються міжнародними фінансовими організаціями, використовуються для збалансування державного бюджету. Головним розпорядником коштів державного бюджету в рамках П.с. є Міністерство фінансів України.

ПРОЕКЦІЯ КАРТОГРАФІЧНА (проекция картографическая; map projection) – математично визначений спосіб зображення поверхні еліпсоїда або кулі на площині, що встановлює аналітичну залежність (відповідність) між географічними (або іншими) координатами точок земного еліпсоїда і прямокутними (або іншими) координатами цих точок на площині. За характером викривлень картографічні проєкції поділяють на рівнокутні, рівновеликі тощо.

ПРОЖИВАЮЧІ ТИМЧАСОВО (проживающие временно; temporarily residents) – допоміжна категорія, що виділяється під час переписів населення. Це сукупність осіб, які постійно проживають в іншому населеному пункті (за межами міської, селищної або сільської ради, на території якої їх застав перепис населення), але на момент обстеження (критичний момент перепису населення) перебувають у певному населеному пункті чи на певній території за відсутності на постійному місці проживання не більше 12-ти місяців (особи, які приїхали на тимчасову або сезонну роботу, навчання, виробничу практику, канікули, відпочинок, у відраженні, відпустку, у гості до родичів чи знайомих, а також перебували на лікуванні в лікарнях, санаторіях, будинках відпочинку тощо; учні шкіл-інтернатів (крім тих, хто проживає там постійно); особи, призвані на військово-навчальний збір; особи, які утримувалися в місцях попереднього ув'язнення під слідством

тощо). П.т. входять до категорії наявного населення.

ПРОМИСЛОВІСТЬ ДОБУВНА (промышленность добывающая; mining industry) – сукупність виробничих одиниць, що належать до відповідної секції за Класифікацією видів економічної діяльності (для КВЕД 2010 це секція В).

ПРОМИСЛОВІСТЬ ПЕРЕРОБНА (промышленность перерабатывающая; manufacturing industry) – сукупність виробничих одиниць, що належать до відповідної секції за Класифікацією видів економічної діяльності (для КВЕД 2010 це секція С).

ПРОМІЛЕ (промилле; promille) – одиниця вимірювання відносних показників, база порівняння яких становить 1000.

ПРОПОЗИЦІЯ ПРИЛЮДНА (предложение публичное; public offer) – повідомлення про відкритий продаж цінних паперів, здійснене у засобах масової інформації або іншим способом, адресовано невизначеній кількості осіб.

ПРОПОЗИЦІЯ РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКА (предложение рационализаторское; rationalization proposal) – визнана юридичною особою пропозиція, що містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері її діяльності. Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес.

ПРОПОЗИЦІЯ ТЕНДЕРНА (предложение тендерное; tender offer) – пропозиція щодо певного предмета закупівлі, що готується та подається учасником замовнику відповідно до вимог тендерної документації.

ПРОСАНТИМІЛЕ (просантимилле; prosantimille) – одиниця вимірювання відносних величин, база порівняння яких становить 100 000.

ПРОСПЕКТ ЕМІСІЇ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (проспект эмиссии ценных бумаг; prospectus of securities issue) – документ, що містить інформацію про відкрите (публічне) розміщення цінних паперів.

ПРОСТІЙ (простой; idle time) – зупинення роботи, спричинене відсутністю організаційних або технічних умов, необхідних для виконання роботи, форс-мажорними або іншими обставинами. У разі П. працівники можуть бути переведені за їх згодою з урахуванням спеціальності та кваліфікації на іншу роботу на тому самому підприємстві, в установі, організації на весь

час простою або на інше підприємство, але в тій самій місцевості на строк до одного місяця. За тривалістю П. поділяють на цілоденні (цілозмінні) та внутрішньозмінні. Розрізняють П. з вини працівника та не з вини працівника. Час П. з вини працівника не оплачується.

ПРОСТІР МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ АДРЕСНИЙ (пространство сети Интернет адресное; Internet address space) – сукупність адрес мережі Інтернет.

ПРОСТІР ОЗНАК (пространство признаков; feature space) – сукупність усіх можливих значень ознак об'єктів, які треба розпізнати.

ПРОТЯЖНІСТЬ ТЕПЛОВИХ ТА ПАРОВИХ МЕРЕЖ (протяженность тепловых и паровых сетей; length of heat and steam networks) – показник, що розраховується за довжиною траси каналу з вкладеними в ній двома трубопроводами (прямим і зворотним) без включення дворових мереж.

ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ (ПТНЗ) (профессионально-технические учебные заведения (ПТУЗ); vocational training schools) – навчальні заклади для забезпечення потреб громадян у професійно-технічній і повній загальній середній освіті. Випускникові ПТНЗ, який успішно пройшов кваліфікаційну атестацію, присвоюється кваліфікація “кваліфікований робітник” з набутою професією відповідного розряду (категорії).

ПРОФЕСІЯ (профессия; profession, occupation) – вид трудової діяльності та зайнятості працівника відповідно до одержаної ним підготовки, придбаних теоретичних знань і практичних навичок, а також набутого досвіду роботи.

ПРОФІЦИТ БЮДЖЕТУ (профицит бюджета; budgeted profit) – перевищення доходів бюджету над його видатками.

ПРОЦЕДУРА ОЦІНЮВАННЯ (процедура оценивания; estimation procedure) – схема обчислення чи формула одержання оцінки певної характеристики на основі сукупності спостережень.

ПРОЦЕДУРИ МИТНІ (процедуры таможенные; customs procedures) – операції, пов'язані зі здійсненням митного контролю за переміщенням товарів (транспортних засобів) через митний кордон України, митного оформлення цих товарів (транспортних засобів), а також зі

справлянням передбачених законом податків і зборів.

ПРОЦЕНТ (процент; percent, percentage, interest) – 1) одна сота частина будь-якої величини; 2) плата за користування позикою; 3) фактичні чи умовно розрахункові кредиторські або дебіторські доходи за банківськими й іншими депозитами, векселями, облігаціями, іншими позиками і коштами акціонерів в актуарних резервах страхування життя та пенсійних фондів.

ПРОЦЕНТ НАКОПИЧЕНИЙ (процент накопленный; accumulated interest) – сума процентів, нарахованих з дати випуску цінних паперів або дати останньої сплати купона до звітної дати. П.н. входить до первісної вартості цінного паперу при його придбанні (продажу).

ПРОЦЕС БЮДЖЕТНИЙ (процесс бюджетный; budgetary process) – діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

ПРОЦЕС ІННОВАЦІЙНИЙ (процесс инновационный; innovation process) – впровадження нового або значно вдосконаленого виробничого процесу, методу поширення або діяльності з підтримки товарів та послуг. П.і. охоплює етапи фундаментальних і прикладних досліджень, конструкторських розробок, маркетингу, виробництва та збуту. Однак П.і. не закінчується впровадженням, тобто першою появою на ринку нового продукту, послуги або доведенням до проектної потужності нової технології. Після впровадження нововведення вдосконалюється, стає ефективнішим, набуває раніше невідомих споживчих властивостей, що відкриває нові сфери застосування та ринки.

ПРОЦЕС МАРКІВСЬКИЙ (процесс Марковский; Markoff process), процес без наслідку – випадковий процес, що проходить у системі, коли для будь-якого моменту часу t_n ймовірності характеристик процесу в майбутньому залежать тільки від його стану в момент часу t_n і не залежать від того, як і коли система перейшла до цього стану.

ПРОЦЕС ПУАССОНІВСЬКИЙ (процесс Пуассоновский; Poisson process) – стохастично безперервний процес з незалежними приросто-

тами $x(t)$, для якого приріст $x(t+h) - x(t)$ має розподіл Пуассона.

ПУЛ ПОТЕЧНИЙ (пул ипотечный; mortgage pool) – об'єднання іпотек за іпотечними договорами, що забезпечує виконання основних зобов'язань, реформованих у консолідований іпотечний борг.

ПУНКТ ЗВ'ЯЗКУ (пункт связи; contact point) – елемент мережі зв'язку, що є місцем прийому, одержання повідомлень і обміну інформацією. Розрізняють пункти загального користування і пункти абонентського (індивідуального) користування. До перших належать: відділення зв'язку, поштові скриньки, автомати для продажу конвертів, листівок, марок, телефони-автомати, переговорні пункти міжміського телефонного зв'язку, а також підприємства зв'язку, що виконують функції П.з. (поштамти, міські та районні вузли зв'язку). Пунктами абонентського користування є: квартирні телефони, телефони на підприємствах, в установах та організаціях, установки абонентського телеграфу, радіотрансляційні точки.

ПУНКТ НАСЕЛЕНИЙ (пункт населенный; settlement, inhabited locality), поселення, населене місце – постійне чи сезонне населене місце. Характеризується просторовою обмеженістю та територіальною спільністю його структурних елементів – сукупностей житлових приміщень та інших матеріальних форм існування людей, місць прикладання праці, об'єктів виробництв інфраструктури, рекре-

аційних зон тощо; зазвичай має географічну назву (топонім). П.н. – основна одиниця спостереження в географії населення. П.н. можуть мати різні просторові форми (компактну, розосереджену тощо), розмір, адміністративний статус, рід занять жителів тощо. П.н. може бути й окремим житлом, що виконує спеціалізовані функції, за умов територіальної віддаленості від іншого житла (хутір тощо). Різноманіття форм і типів П.н. (див. *Типи поселень*) визначається соціально-економічними та природно-географічними умовами, рівнем розвитку виробничих сил і характером суспільних відносин, демографічними особливостями. Найбільш загальна та найчастіше застосовувана ознака при класифікації П.н., незалежно від їх поділу на міські чи сільські, – людність поселення, тобто чисельність постійного населення в ньому.

ПУНКТ ПРОЦЕНТНИЙ (пункт процентный; percentage point) – результат обчислення різниці величин, виражених у процентах.

ПУНКТИ НАСЕЛЕНІ СІЛЬСЬКІ (пункты населенные сельские; rural settlements). Див. *Поселення сільські*.

РАДА НАКОПИЧУВАЛЬНОГО ФОНДУ (Совет Накопительного фонда; Board of Accumulative fund) – вищий колегіальний орган управління накопичувальною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що створюється та діє в порядку, визначеному законом.

РАЙОНУВАННЯ ПЕРЕПИСНЕ (районирование переписное; census zoning) – розподіл території району або міського поселення на переписні відділи, інструкторські та лічильні дільниці, основний розділ районного оргплану проведення перепису населення (див. *Перепис населення*).

Розподіл території району або міського поселення на переписні відділи, інструкторські та лічильні дільниці проводиться на основі квартальних списків будинків, списків сільських

Р населених пунктів, планів міських поселень і великих сіл, карт району та списків лікарень, пологових будинків, санаторіїв, будинків відпочинку (крім одно-дводенних), шкіл-інтернатів, будинків-інтернатів для осіб похилого віку та інвалідів, готелів та інших подібних установ. Для проведення Р.п. рекомендується, перш за все, визначити територію та межі переписних відділів, потім переписні відділи розбити на лічильні дільниці, а лічильні дільниці об'єднати в інструкторські дільниці.

Мета Р.п. – повністю охопити населення переписом, раціонально розставити персонал на дільницях роботи, полегшити централізоване керівництво переписом, підрахунок попередніх висновків та підготовку матеріалів перепису населення до розробки. Основою Р.п. є встановлені норми середнього навантаження

на переписний персонал, диференційовані за територією, між міським та сільським населенням залежно від характеру розселення та природних умов, щільності населення і розміру населених пунктів, програми перепису населення (обстеження).

Під час утворення переписних дільниць намагаються, щоб їх межі збігалися з межами адміністративно-територіальних одиниць, населених пунктів і міських кварталів, що полегшує керівництво переписом населення та подальшу обробку його матеріалів, отримання попередніх висновків шляхом унеможливлення подвійного обрахунку чи пропусків.

РАНГ (rang, rank) – 1) місце в ряді будь-яких величин, розташованих послідовно за певною ознакою; 2) порядковий номер, що присвоюється кожному індивідуальному значенню ознаки в ранжованому ряді. Найчастіше нумерація Р. йде за зростанням значення ознаки. Якщо однакове значення ознаки зустрічається декілька разів, то кожному з них присвоюється Р., який дорівнює частці від ділення суми Р. (місце у ряді), що припадають на ці значення, на кількість однакових значень.

РАХУНКИ БАНКІВСЬКІ (счета банковские; bank accounts) – рахунки, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його клієнтів і контрагентів та які дають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів.

РАХУНКИ БУХГАЛТЕРСЬКІ (счета бухгалтерские; ledger accounts; accounting records) – 1) спосіб групування економічної інформації для поточного відображення в бухгалтерському обліку та для здійснення контролю за станом і рухом господарських коштів, джерел їхнього утворення й господарських процесів; 2) один з елементів методу бухгалтерського обліку. Графічно рахунок – це двостороння таблиця, ліва сторона якої називається дебетом, а права – кредитом. Підсумки записів по дебету називаються дебетовими, а по кредиту – кредитовими оборотами. Різниця між дебетовим і кредитовим оборотами утворює залишок або сальдо.

Р.б. залежно від обліку видів господарських коштів або їхніх джерел поділяються на активні, пасивні й активно-пасивні. Рахунки, призначені для обліку господарських коштів за їх видами, називаються активними, а для відображення джерел коштів – пасивними. Рахунки, що по-

єднують ознаки активних і пасивних рахунків, називаються активно-пасивними. На активних рахунках залишки та збільшення облікового об'єкта відображаються в дебеті, а зменшення – у кредиті. На пасивних рахунках залишки й збільшення відображаються в кредиті, а зменшення – у дебеті. На активно-пасивних рахунках записи здійснюються за єдиним порядком, зазначеним вище. Ці рахунки можуть мати дебетовий або кредитовий залишок чи одночасно і дебетовий, і кредитовий.

РАХУНКИ ДЕПОЗИТНІ ПЕНСІЙНІ (счета депозитные пенсионные; pension deposit accounts) – вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб, що відкриваються банківськими установами з урахуванням умов, установлених чинним законодавством, для накопичення заощаджень на виплату пенсії.

РАХУНКИ ДОХОДІВ (счета доходов; income accounts) – рахунки, що відображають надходження доходів резидентами – інституційними одиницями.

РАХУНКИ КОНТРАРНІ (счета контрарные; counter accounts) – рахунки бухгалтерського обліку, показники яких використовуються для регулювання оцінки об'єктів, відображених в інших рахунках. Це регулювання здійснюється з метою визначення справжньої вартості об'єкта, що регулюється.

РАХУНКИ ОПЕРАЦІЙ З КАПІТАЛОМ (счета операций с капиталом; capital accounts) – стандартні рахунки операцій країни з зарубіжними державами, що стосуються фінансових активів і пасивів та інших джерел фінансування валового накопичення.

РАХУНКИ ПОТОЧНІ (счета текущие; current accounts) – 1) у Системі національних рахунків – рахунки, що відображають виробництво, розподіл та перерозподіл доходу, а також його використання у вигляді кінцевого споживання; 2) у платіжному балансі – рахунки, що належать до поточного виробництва, ресурсів і використання товарів та послуг, а також до одержання і виплати доходів.

РАХУНКИ САТЕЛІТНІ (ДОПОМІЖНІ) У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ (СНР) (счета сателитные (вспомогательные) в Системе национальных счетов (СНС); satellite accounts in the System of National Accounts) – рахунки, що використовуються для проведення допоміжного аналізу окремих ви-

дів економічної діяльності. Р.с.С.н.р. містять інформацію, що надає можливість оцінювати ресурси та їх використання, проводити порівняльний аналіз з іншими країнами, та використовуються для прийняття конкретних рішень щодо розвитку окремої галузі економічної діяльності. До Р.с.С.н.р., визначених міжнародними організаціями (Організація економічного співробітництва та розвитку, Європейська статистична комісія, Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня туристична організація) як стандарти, належать такі системи рахунків: охорони здоров'я, туризму, досліджень та розробок, екології, продукції домашніх господарств, освіти, соціального захисту, житла. Одним з Р.с.С.н.р. є рахунок досліджень та розробок сателітний (допоміжний), призначений для відображення фінансових потоків у галузі наукових досліджень і розробок. Цей рахунок має дві мети: 1) забезпечення ключових описів досліджень та розробок для цілей національних рахунків у структурі СНР; 2) представлення досліджень і розробок за аспектами виконання, використання та фінансування у структурі, порівнянної з операціями та класифікаціями національних рахунків.

РАХУНКИ ТОВАРНІ (счета товарные; commodity accounts) – рахунки, що стосуються товарів вітчизняного виробництва та імпорту, а також їх використання для проміжного і кінцевого споживання.

РАХУНКИ У ЦІННИХ ПАПЕРАХ (счета в ценных бумагах; securities accounts) – рахунки, що ведуться зберігачами для власників цінних паперів та депозитаріями для зберігачів щодо обслуговування операцій з цінними паперами.

РАХУНКИ ФІНАНСУВАННЯ КАПІТАЛЬНИХ ВИТРАТ (счета финансирования капитальных расходов; accounts of capital expenditures financing) – рахунки, що відображають операції з капіталом, тобто накопичення та фінансування, які здійснюють резиденти – інституційні одиниці.

РАХУНОК БАЛАНСОВИЙ (СНР) (БАЛАНС АКТИВІВ І ПАСИВІВ) (счет балансовый (СНС) (баланс активов и пассивов); balance account (balance of assets and liabilities (SNA)) – рахунок, який відображає наявність у країні або в певному секторі активів, пасивів, а також чистої вартості капіталу в момент складання балансу.

РАХУНОК БІРЖОВИЙ (счет биржевой; exchange account) – активно-пасивний рахунок, відкритий у розрахунково-кліринговій системі біржі.

РАХУНОК ВИКОРИСТАННЯ НАЯВНОГО ДОХОДУ (счет использования располагаемого дохода; use of disposable income account) – рахунок, що відображає, як інституційні сектори економіки розподіляють свій наявний дохід між кінцевим споживанням (індивідуальним та колективним) та заощадженням.

РАХУНОК ВИКОРИСТАННЯ СКОРИГОВАНОВОГО НАЯВНОГО ДОХОДУ (СНР) (счет использования скорректированного располагаемого дохода (СНС); use of adjusted disposable income account (SNA)) – рахунок, що відображає, як наявний дохід може або безпосередньо використовуватись або попередньо коригуватись з урахуванням трансфертів у натурі. В останньому випадку наявний дохід надходить як ресурси в рахунок перерозподілу доходу в натуральній формі, що стосується тільки трьох секторів: загального державного управління, домашніх господарств та некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

РАХУНОК ВИРОБНИЦТВА (СНР) (счет производства (СНС); production account (SNA)) – один з компонентів національного рахунку поточних операцій. Р.в. дає можливість проаналізувати обсяг і структуру валового випуску, зокрема дозволяє визначити частку проміжного споживання і валового внутрішнього продукту всієї економіки в загальному обсязі валового випуску. Крім цього, можна обчислити частку валового випуску та валової доданої вартості окремих секторів і галузей у загальному валовому випуску продуктів та послуг; виявити їх натурально-речовинну і вартісну структури з метою оцінки частки витрат живої та матеріалізованої праці на виробництво продукції галузі, сектору, країни загалом. Питома вага доданої вартості у валовому випуску дає уявлення про результативність виробництва окремих галузей і секторів економіки.

РАХУНОК ВТОРИННОГО РОЗПОДІЛУ ДОХОДУ (счет вторичного распределения дохода; secondary distribution of income account) – рахунок, що відображає перерозподіл доходу через поточні трансферти у грошовій формі як усередині країни, так і з іншим світом.

РАХУНОК ЗОВНІШНІХ ОПЕРАЦІЙ (счет внешних операций; *account of external operations*) – рахунок поточних і капітальних операцій країни із зарубіжними країнами.

РАХУНОК КАПІТАЛУ (СНР) (счет капитала (СНС); capital account (SNA)) – стандартний рахунок операцій країни з зарубіжними державами, що стосуються фінансових активів і пасивів та інших джерел фінансування валового нагромадження.

РАХУНОК НАКОПИЧУВАЛЬНИЙ ПЕНСІЙНИЙ (счет накопительный пенсионный; *accumulative pension account*) – частина персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку, що відображає стан пенсійних активів застрахованої особи в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

РАХУНОК НАЯВНИХ ДОХОДІВ (счет располагаемых доходов; *disposable income account*) – стандартний зведений рахунок доходів країни.

РАХУНОК ПЕРЕОЦІНКИ (счет переоценки; *revaluation account*) – рахунок для узгодження записів балансового рахунку активів і пасивів інституційних одиниць у кінці звітного періоду з записами балансового рахунку активів і пасивів на його початку та угод за рахунком капітального фінансування протягом звітного періоду.

РАХУНОК ПОТОЧНИХ ОПЕРАЦІЙ (счет текущих операций; *account of current operations*) – стандартний рахунок операцій країни з іншими державами, що відображає поточні надходження і витрати.

РАХУНОК РОЗПОДІЛУ ПЕРВИННОГО ДОХОДУ (счет распределения первичного дохода; *allocation of primary income account*) – рахунок, що показує розподіл первинного доходу, одержаного резидентами від виробничої діяльності або володіння активами, між інституційними одиницями або секторами.

РАХУНОК УТВОРЕННЯ ДОХОДУ (СНР) (счет образования дохода (СНС); generation of income account (SNA)) – рахунок, що доповнює інформацію рахунку виробництва, показує формування доходів за результатами виробництва: оплату праці найманих працівників, сплату податків на виробництво та імпорт, утворення валового прибутку (змішаного доходу).

РЕАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ (реализация сельскохозяйственной продукции; *sales of agricultural products*)

– обсяги продажу власно виробленої продукції, реалізованої сільськогосподарськими підприємствами за всіма каналами: переробним підприємствам, на ринку, населенню у рахунок оплати праці, пайовикам в рахунок орендної плати за землю та майнових паїв (часток), на біржах, аукціонах, за іншими каналами. До обсягів Р.с.п. не включається продукція, передана на переробку на давальницьких засадах.

РЕГІОН (регион; *region*) – певна територіальна одиниця, що вирізняється специфічними рисами (географічними, економічними). В Україні 27 регіонів: Автономна Республіка Крим, 24 області, м. Київ та м. Севастополь.

РЕГІОН НАУКИ (регион науки; *science region*) – великий науково-виробничий комплекс із розвинутою інфраструктурою сфери обслуговування, що охоплює значну територію, межі якої приблизно збігаються з адміністративними межами підрозділу типу району чи округу.

РЕГЛАМЕНТ ІСІ (регламент ICI; *ICI regulations*) – документ, що визначає особливості діяльності Інституту спільного інвестування (див. *Інститут спільного інвестування*).

РЕГРЕСІЯ ГРЕБЕНЕВА (РІДЖ-РЕГРЕСІЯ) (регрессия гребеневая (ридж-регрессия); ridge regression) – один з підходів до оцінювання параметрів множинної лінійної регресії за умов мультиколінеарності, що дозволяє отримати оцінки з меншою регресією і більшою стійкістю порівняно з оцінками за методом найменших квадратів та полягає у використанні гребневих оцінок (рідж-оцінок).

Р.г. пов'язана з відмовою від властивості незміщеності, характерної для оцінок за методом найменших квадратів, тобто підвищення стійкості оцінок досягається за рахунок переходу до оцінок з невеликим зміщенням.

Рідж-оцінка α вектора параметрів лінійної регресії у загальному вигляді:

$\bar{\alpha}(K) = (X^T X + K)^{-1} X^T \bar{Y}$, де \bar{Y} – вектор залежної змінної; X – матриця незалежних змінних; K – симетрична невід'ємно визначена матриця-регуляризатор (матриця регуляризації). Основна проблема застосування Р.г. полягає у правильному виборі матриці K . Часто матрицю K вибирають діагональною з елементами, пропорційними діагональним елементам матриці плану $X^T X$.

РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКЕ (регулювання банківське; banking regulation) – одна з функцій Національного банку України, що полягає у створенні системи норм, які регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

РЕГУЛЮВАННЯ ЛІЗИНГОВИХ ОПЕРАЦІЙ ДЕРЖАВНЕ (регулювання лізингових операцій державне; state regulation of leasing operations) – діяльність державних органів, спрямована на регламентування порядку здійснення лізингових операцій.

РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ ДЕРЖАВНЕ (регулювання ринку фінансових послуг державне; state regulation of financial services market) – 1) здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринком фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам; 2) діяльність державних органів, об'єднана в єдину систему інструментів і методів, суб'єктів та об'єктів, що дозволяє впорядкувати функції всіх її учасників і операцій між ними шляхом установлення державою певних вимог та правил з метою підтримки рівноваги взаємних інтересів учасників.

РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ ДЕРЖАВНЕ (регулювання ринку цінних паперів державне; state regulation of securities market) – уживання державою комплексних заходів щодо впорядкування, контролю, нагляду за ринком цінних паперів та їх похідних і запобігання зловживанням та порушенням у цій сфері.

РЕГУЛЯРНІСТЬ РУХУ ЗАСОБІВ ТРАНСПОРТУ (регулярність руху засобів транспорту; traffic regularity) – виконання графіка руху транспортних засобів. На залізничному транспорті Рр.з.т. характеризується виконанням графіка руху: відправлення, проходження і прибуття поїздів та визначається відношенням кількості поїздів, що проїхали за розкладом (відправлення, проходження і прибуття), до загальної кількості відповідно відправлених, що проїхали і прибули. На річковому транспорті визначається відношенням фактичної кількості відправлених суден до кількості суден, що підлягають відправленню за графіком, на автомобільному та повітряному

транспорті – відношенням кількості рейсів за розкладом до запланованої кількості рейсів.

РЕЕКСПОРТ ТОВАРІВ (реекспорт товарів; reexport of goods) – митний режим, відповідно до якого товари, що походять з інших країн, не пізніше, ніж у встановлений законодавством строк з моменту їх ввезення на митну територію України вивозяться з цієї території в режимі експорту.

РЕЄСТР (реєстр, реєстр; register) – 1) перелік, список, опис; 2) книги, картки, аркуші певної форми, що використовують у бухгалтерській справі та діловодстві для обліку наявності та руху коштів, цінностей, різних документів; 3) у статистиці – список (перелік) одиниць об'єкта спостереження із зазначенням необхідних ознак, що підлягають спостереженню статистичному (див. *Реєстр статистичний*).

РЕЄСТР БАНКІВ ДЕРЖАВНИЙ (реєстр банків державний; State Bank Register) – реєстр, що ведеться Національним банком України і містить відомості про державну реєстрацію всіх банків.

РЕЄСТР БАНКІВСЬКИЙ (реєстр банківський; bank register) – книга реєстрації банків, що функціонують на території певної країни. Як правило, публікується раз на рік (або частіше) у пресі.

РЕЄСТР ВЛАСНИКІВ ІМЕННИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (реєстр собствеників іменних цінних паперів; register of stockholders), реєстр акціонерів – 1) складений реєстратором на певну дату список власників іменних цінних паперів та номінальних утримувачів; 2) перелік станом на певну дату власників іменних цінних паперів, належних їм іменних цінних паперів, що є складовою частиною системи реєстру і дає змогу ідентифікувати їх власників, кількість, номінальну вартість та вид належних їм іменних цінних паперів. За законодавством України, ведення реєстру може здійснювати сам емітент, якщо кількість власників іменних цінних паперів не перевищує 500. Якщо ця кількість більша, емітент зобов'язаний ведення реєстру доручити реєстраторові, уклавши відповідну угоду.

Обов'язковими елементами реєстру є дані про: – емітента, його засновників, вид, кількість, номінальну вартість належних їм іменних цінних паперів;

– реєстратора, що веде реєстр для цього емітента;

– власників та / або номінальних утримувачів іменних цінних паперів емітента, а також вид, кількість, номінальну вартість іменних цінних паперів, зареєстрованих у реєстрі на їх ім'я;

– заставотримачів іменних цінних паперів, внесених до реєстру; видані, погашені, загублені іменні цінні папери (сертифікати іменних цінних паперів), випущені у паперовій формі;

– внесені до реєстру зміни, конкретні дати внесення таких змін і документи, що були для цього підставою;

– усі операції з іменними цінними паперами та зобов'язання за ними; нарахування та виплати доходів за іменними цінними паперами.

РЕЄСТР КРЕДИТОРІВ (реєстр кредиторів; register of creditors) – реєстр, який містить відомості про кредиторів іпотечних кредитів; зберігач реєстру повідомляє кредиторів про всі зміни, що відбуваються з нерухомістю, передачею під заставу іпотечних кредитів.

РЕЄСТР НАСЕЛЕННЯ (реєстр населення; register of population) – поіменний і регулярно актуалізований перелік жителів, призначений для адміністративного обліку населення. Р.н. ведуть у деяких країнах у формі списків, книг чи картотек окремих осіб, домогосподарств або сімей за найменшими адміністративно-територіальними одиницями (населеними пунктами, громадами, районами тощо). В економічно розвинених (в основному європейських) країнах Р.н є автоматизованою картоцею населення із застосуванням комп'ютерів для передачі, зберігання та обробки даних. Особливість цього виду обліку населення полягає у зберіганні та регулярному відновленні індивідуальних даних за допомогою наданого кожному жителю ідентифікаційного номера, що не повторюється і складається із кодів статі, дати народження (число, місяць, рік), місця народження, а також порядкового номера народження для відповідних території та дати. Цей номер міститься в індивідуальній картці, яку заводять на кожного народженого. Також там зазначено номер свідоцтва про народження, національність, відомості про батьків тощо. При обліку в Р.н. домогосподарств і сімей їх члени зв'язуються шляхом взаємного зазначення ідентифікаційних номерів або запису відомостей про інших членів сім'ї (наприклад, для матері – дата народження і стать дитини). На кожного народженого (і тих, які прибули з-за кордону) вводиться індивідуальна картка, до якої потім вносяться всі зміни,

що підлягають обліку. Картки на померлих і тих, які виїхали на постійне проживання за межі країни, передаються до архіву. При зміні місця проживання відомості передаються до Р.н. відповідної території. Оскільки зміни враховуються згідно з документами, Р.н. ведеться за категорією юридичного населення; правила реєстрації досить складні, і ця форма обліку практикується у невеликих країнах із відносно високою загальною культурою населення. Поряд із загальним Р.н. іноді створюються реєстри окремих соціально-професійних груп (учителів, лікарів тощо). Обов'язок громадян – повідомляти дані до Р.н. Порядок доступу до Р.н. і конфіденційність індивідуальних даних регламентовані законом. Дані Р.н. використовують для отримання в поточному порядку або періодично індивідуальних відомостей щодо жителів певної адміністративно-територіальної одиниці, щодо чисельності та складу її населення, складання списків платників податків, військовозобов'язаних, виборців і т. д. Можливості використання цих даних для статистично-демографічного аналізу обмежені, тому що Р.н. містять мало соціально-економічних ознак (таких, як заняття, рівень освіти тощо), через труднощі обліку їхньої зміни для окремих осіб. Ведення Р.н. не виключає регулярних переписів населення, що дають більш точні й детальні відомості та допомагають забезпечувати точність самих реєстрів.

РЕЄСТР СТАТИСТИЧНИЙ (реєстр статистический; statistical register) – форма спостереження статистичного, список або перелік одиниць певного об'єкта спостереження із зазначенням необхідних ознак, що складається та оновлюється під час постійного відстежування. Ведення Р.с. здійснюється на основі автоматизованої інформаційної системи, призначеної для збирання, накопичення, захисту, опрацювання, поширення, використання та зберігання даних щодо статистичних одиниць.

РЕЄСТР ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ ДЕРЖАВНИЙ (реєстр финансовых учреждений государственных; State Register of Financial Institutions) – система одержання, накопичення, зберігання, захисту, використання та поширення адміністративної інформації (даних) про фінансову установу.

РЕЄСТР ЦІННИХ ПАПЕРІВ (реєстр ценных бумаг; securities register) – реєстр, що

містить відомості про всі цінні папери, що належать тому чи іншому підприємству.

РЕЕСТРАТОР (регістратор; registrar) – юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, який одержав у встановленому порядку ліцензію на ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

РЕЕСТРАТОР ДЕРЖАВНИЙ (регістратор государственный; state registrar) – посадова особа, яка здійснює державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

РЕЕСТРАЦІЯ (регистрация; registration) – процедура зазначення органом відповідних характеристик виробу, процесу чи послуги або даних органу чи особи представника у відповідному загальнодоступному реєстрі.

РЕЕСТРАЦІЯ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ (регистрация актов гражданского состояния; civil registration) – процедура, що здійснюється після настання відповідних подій, які реєструються у державних відділах реєстрації актів цивільного стану районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), міськрайонних управлінь юстиції, виконавчих органах сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад, консульських установах та дипломатичних представництвах України за кордоном.

За кожним із видів записів видається відповідне свідоцтво. При реєстрації відповідні записи здійснюються у двох екземплярах, другі екземпляри, що є первинними документами поточного обліку демографічних подій, тимчасово передаються в територіальні органи статистики. На основі актів складають щомісячні відомості.

Реєстрація народження виконується за місцем народження дитини або за місцем проживання батьків (або одного з них) на основі довідки з пологового будинку (лікарні), що встановлює факт і час народження дитини.

Реєстрація смерті провадиться за місцем, де мешкав померлий, чи за місцем настання смерті на основі лікарської довідки про смерть (чи фельдшерської довідки про смерть або перинатальну смерть (у випадку мертвонародження чи смерті дитини протягом 0–6 діб після народження)).

Реєстрація шлюбу провадиться на основі сумісної заяви осіб, які беруть шлюб, в органи РАЦС та не раніше ніж через місяць після подачі заяви. При укладанні шлюбу потрібна вза-

ємна згода осіб, які беруть шлюб, та досягнення ними шлюбного віку.

Реєстрація розірвання шлюбу провадиться за місцем проживання подружжя чи одного з них на основі сумісної заяви подружжя, а за наявності у них неповнолітніх дітей чи у випадку суперечок між подружжям – на основі рішення суду. Шлюб вважається розірваним з моменту реєстрації розлучення в книзі реєстрації актів цивільного стану, а при розірванні шлюбу судом – після набуття чинності рішення суду про розірвання шлюбу. Шлюб може бути розірваним за однією заявою подружжя, якщо інший визнаний судом недієздатним унаслідок душевної хвороби чи недоумкуватості, безвісно відсутнім чи засудженим до позбавлення волі на термін не менше трьох років.

РЕЕСТРАЦІЯ БАНКУ ДЕРЖАВНА (регистрация банка государственная; state registration of a bank) – надання банку статусу юридичної особи.

РЕЕСТРАЦІЯ ЦІН (регистрация цен; registration of prices) – записи щодо зміни цін, вид статистичного спостереження за рівнем і рухом цін. Рц. ґрунтується на строго документованих матеріалах.

РЕЕСТРАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ТА ФІЗИЧНИХ ОСІБ ДЕРЖАВНА (регистрация юридических лиц и физических лиц государственная; state registration of legal persons and natural persons) – засвідчення факту створення або припинення дії юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також інші реєстраційні дії, передбачені законодавством, шляхом внесення відповідних записів до відповідного Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

РЕЖИМ ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (режим воспроизводства населения; mode of population reproduction) – демографічна категорія, що позначає сукупність конкретних кількісних характеристик процесу відтворення населення у кожний фіксований момент часу. Р.в.н описується набором екзогенних та ендемогенних параметрів, що послідовно інтерпретуються в межах моделі стабільного населення. Екзогенні параметри: функція народжуваності $f(x)$ та функція дожиття $l(x)$ за віком (x), що характеризують відповідні режими народжуваності та смертності, можуть бути отримані за результатами статистичного спостереження

реального процесу відтворення населення. Ендегенні параметри: вікова структура населення $C(x)$, нетто-коефіцієнт відтворення населення R_0 , коефіцієнт природного приросту населення r та деякі інші розрахункові величини для стабільного населення, що відповідає заданим функціям народжуваності та дожиття. Зазвичай за узагальнюючі характеристики цих функцій розглядають брутто-коефіцієнт відтворення населення R та середню тривалість очікуваного життя новонародженого e_0 (див. *Таблиці смертності*). Параметри Р.в.н., як правило, обчислюються для жіночого населення та можуть варіювати в досить широких межах, але не виходячи при цьому за рамки біологічних обмежень, властивих виду. Окрім цих загальних обмежень, для всіх епох існують певні історичні обмеження, що діють на окремих етапах розвитку суспільства, тобто параметри Р.в.н. відповідають певному типу відтворення населення (традиційному, перехідному, сучасному тощо). Множина Р.в.н. може бути по-різному класифікована. Зокрема, виділяють режими, що забезпечують просте ($R_0 = 1, r = 0$), розширене ($R_0 > 1, r > 0$) та звужене ($R_0 < 1, r < 0$) відтворення населення. У межах кожного типу відтворення існує оптимальний для обраного критерію режим, щодо якого можна ранжувати всі інші режими за ступенем їх наближення до оптимального. Р.в.н. не є ідентичним типу відтворення населення, а лише відображає його кількісну специфіку (див. також *Відтворення населення*).

РЕЖИМ МИТНИЙ (режим таможенный; customs regulations) – сукупність норм, установлених законами з питань митної справи, що залежно від заявленої мети переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон країни визначають порядок такого переміщення та обсяг митних процедур, які при цьому здійснюються. В Україні, відповідно до мети переміщення товарів через митний кордон, запроваджено такі види Р.м.: 1) імпорт; 2) реімпорт (див. *Реімпорт товарів*); 3) експорт; 4) реекспорт (див. *Реекспорт товарів*); 5) транзит; 6) тимчасове ввезення (вивезення); 7) митний склад; 8) спеціальна митна зона; 9) магазин безмитної торгівлі; 10) переробка на митній території України; 11) переробка за межами митної території України; 12) знищення або руйнування; 13) відмова на користь держави.

РЕЗЕРВИ ВІЛЬНІ (резервы свободные; available reserves) – частка власних коштів

страховика, що резервується з метою забезпечення платоспроможності страховика відповідно до прийнятої методики здійснення страхової діяльності.

РЕЗЕРВИ ЗОЛотоВАЛЮТНІ (резервы золотовалютные; gold and foreign currency reserves) – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні та призначені для міжнародних розрахунків; кредитор останньої інстанції – це, як правило, Національний банк України, до якого може звернутися банк або інша кредитна установа для отримання рефінансування у разі вичерпання інших можливостей рефінансування. Національний банк України має право, але не зобов'язаний, надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не спричиняє ризики для банківської системи.

РЕЗЕРВИ ТЕХНІЧНІ СТРАХОВІ (резервы технические страховые; insurance technical reserves) – резерви, що підрозділяються на чисту вартість активів домашніх господарств у резервах зі страхування життя та в пенсійних фондах, а також попередні виплати страхових премій і резерви для покриття неврегульованих страхових претензій. До першої категорії включають резерви на покриття застрахованих ризиків, резерви зі страхування життя з правом отримання прибутку й резерви пенсійних фондів. До другої категорії належать фонди, що утворюються за рахунок попередніх виплат страхових премій, та резерви страхових компаній (включаючи страхування автотранспортних засобів, медичне страхування, страхування життя на певний період, страхування від нещасних випадків, страхування з метою підтримання рівня доходу та інші види страхування, не пов'язані зі страхуванням життя), призначені для виплати страхових відшкодувань. Резерви на покриття ризиків, резерви зі страхування життя з правом отримання призначеного доходу і попередніх виплат страхових премій є активами власників страхових полісів, тим часом як резерви за неврегульованими страховими претензіями вважаються активами бенефіціарів (одержувачів за страховим полісом).

РЕЗИДЕНТИ (резиденты; residents) – громадяни, які мають постійне місце проживання на території України, у т. ч. ті, які тимчасово перебувають за кордоном; юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають ста-

тусу юридичної особи (філії, представництва тощо), які створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням на її території; дипломатичні представництва, консульські установи, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, що мають дипломатичні привілеї та імунітет, а також філії і представництва підприємств-резидентів за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності. Резидентом країни інституційна одиниця вважається тоді, коли її економічні інтереси зосереджені на економічній території цієї країни, тобто, коли вона протягом тривалого періоду (на практиці за орієнтир береться один рік або більше) займається економічною діяльністю на цій території.

РЕЗУЛЬТАТ ВІД ЗВИЧАЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДО ОПОДАТКУВАННЯ ФІНАНСОВИЙ (результат от обычной деятельности до налогообложения финансовый; financial result of operational activity before taxation) – алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності за звітний період, доходів і витрат від участі в капіталі, фінансових та інших доходів (прибутків), фінансових та інших витрат (збитків).

РЕЗУЛЬТАТ ВІД ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФІНАНСОВИЙ (результат операционной деятельности финансовый; financial result of operational activity) – сума валового прибутку (збитку), іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

РЕЗУЛЬТАТ ЕМІСІЙНИЙ (результат эмиссионный; emission result) – різниця між надходженнями готівки до кас банків та видачею її з кас банків, що визначається за звітний період як випуск готівки в обіг (перевищення видачі з кас банків над надходженнями) або вилучення готівки з обігу (перевищення надходжень до кас банків над видачею).

РЕЗУЛЬТАТ НАУКОВИЙ (результат научный; research result) – нове знання, одержане у процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науководослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо.

РЕЗУЛЬТАТ НАУКОВО-ПРИКЛАДНИЙ (результат научно-прикладной; research and

applied result) – нове конструктивне чи технологічне рішення, експериментальний зразок, закінчене випробування, розробка, що впроваджена або може бути впроваджена у суспільну практику. Р.н.-п. може бути у формі звіту, ескізного проекту, конструкторської або технічної документації на науково-технічну продукцію, натурального зразка тощо.

РЕЗУЛЬТАТИ ФІНАНСОВІ (результаты финансовые; financial results) – прибуток або збиток, отриманий від операційної діяльності. Р.ф. визначаються як алгебраїчна сума валового прибутку (збитку), іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат.

РЕІМПОРТ ВІДХОДІВ (реимпорт отходов; reimport of waste products) – ввезення на національну територію раніше експортованих за її межі відходів.

РЕІМПОРТ ТОВАРІВ (реимпорт товаров; reimport of goods) – митний режим, відповідно до якого товари, що походять з України та вивезені за межі митної території України згідно з митним режимом експорту, не пізніше ніж у встановлений законодавством строк ввозяться на митну територію України для вільного обігу на цій території.

РЕІНВЕСТИЦІЯ (реинвестиция; reinvestment) – господарська операція, що передбачає здійснення капітальних або фінансових інвестицій за рахунок доходу (прибутку), отриманого від інвестиційних операцій.

РЕЙС ЛІТАКА, ВЕРТОЛЬОТА (рейс самолета, вертолета; airplane, (helicopter) flight) – транспортний політ повітряною лінією в одному напрямку від початкового до кінцевого пункту, передбаченого розкладом. Ураховується за обсягом перевезень, відстанню і часом польоту.

РЕЙС МОРСЬКОГО СУДНА (рейс морского судна; voyage of a marine craft) – цикл роботи судна від моменту постановки його під навантаження до моменту наступної постановки під навантаження. Враховується за пройденою відстанню і витраченим часом (див. *Час обороту морського судна*).

РЕЙС РІЧКОВОГО СУДНА (рейс речного судна; voyage of a river craft) – цикл роботи річкового судна від порту (пристані) відправлення до порту (пристані) призначення. Врахо-

ується за пройденою відстанню і витраченим часом.

РЕЙС РУХОМОГО СКЛАДУ (рейс подвижного состава; rail run) – відстань, що у середньому проходить вагон за один цикл перевезення. Розрізняють повний і навантажений рейси вагона. Повний рейс вагона – відстань, що проходить вагон як у навантаженому, так і в порожньому стані. Визначається діленням загального пробігу вантажних вагонів у вагоно-кілометрах на обсяг вантажної роботи. Рейс вагона навантажений – частина відстані обороту вагона (див. *Вагонооборот*), який він проходить у навантаженому стані. Визначається діленням пробігу вагонів у навантаженому стані на обсяг вантажної роботи. Величина показника визначається в основному рівнем середньої дальності перевезень вантажів.

РЕЙСИ ЗАСОБІВ ТРАНСПОРТУ (рейсы средств транспорта; runs, trips, voyages, flights) – відстані, які проходять засоби транспорту від пунктів відправлення до пунктів призначення.

РЕЙТИНГ КРЕДИТНИЙ (рейтинг кредитный; credit rating) – умовне вираження кредитоспроможності об'єкта рейтингування в цілому та / або його окремого боргового зобов'язання за національною шкалою кредитних рейтингів.

РЕКВІЗИТИ (реквизиты; requisites) – сукупність обов'язкових елементів у складі документа чи угоди, відсутність яких позбавляє угоду чи документ юридичної сили.

РЕКОМЕНДАЦІЯ 1985 р. ПРО СТАТИСТИКУ ПРАЦІ (№ 170) (Рекомендация 1985 г. о статистике труда (№ 170); the Labour Statistics Recommendation, 1985 (No. 170)) – документ, прийнятий 25.06.1985 р. Генеральною конференцією Міжнародної організації праці у доповнення до Конвенції 1985 р. про статистику праці, що розглядає періодичність збирання та обробки статистичних даних, їх класифікацію, а також поради щодо створення національної статистичної інфраструктури.

РЕКУЛЬТИВАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ (рекультивация земель; recultivation of lands) – 1) комплекс робіт, направлених на відновлення продуктивності, господарської цінності земель, а також покращання умов навколишнього середовища; 2) штучне відновлення продуктивності земель, порушених господарською діяльністю (добу-

вання корисних копалин, створення гідроспруд, вирубування лісів, будівництво міст тощо), доведення порушених земель до стану, в якому їх можна використовувати в економіці (сільському, лісовому, водному господарюванні), та передання землекористувачам за актами згідно з чинним порядком передачі рекультивованих земель підприємствами, організаціями й установами, що розробляють поклади корисних копалин і торфу, проводять геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи.

РЕЛЕВАНТНІСТЬ (релевантность; relevance) – рівень, за яким статистична інформація відповідає фактичним потребам клієнта. Р. стосується здатності наявної інформації пояснювати важливі для користувача моменти. Оцінка Р. є суб'єктивною і залежить від змінюваних потреб користувачів. Завдання статистичного органу полягає у зважуванні та збалансуванні конфліктних вимог наявних і потенційних користувачів для створення програми, що найповніше задовольнятиме більшість важливих потреб за існуючих ресурсних обмежень. Пряма оцінка Р. може бути отримана на основі опитування споживачів щодо даних. Непрямим свідченням Р. може бути визначення способів використання даних та поглядів користувачів чи застосування наявних даних для досліджень та іншого аналізу. Способи використання та користувачі певного набору даних можуть змінюватися з часом, і можуть виникати нові потреби, що потребують нових даних.

РЕМІТЕНТ (ремитент; remittee) – перший векселетримач переказного векселя; особа, на користь якої виданий переказний вексель.

РЕМОНТ ЖИТЛОВОГО ФОНДУ ПОТОЧНИЙ (ремонт жилищного фонда текущий; current repair of housing fund) – сукупність робіт із підтримання технічного стану житлового фонду.

РЕМОНТ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ПОТОЧНИЙ (ремонт основных средств текущий; current repair of fixed assets) – ремонт основних засобів із періодичністю менше року.

РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ (рентабельность; profitability, profitableness) – відносна величина, виражена у відсотках, що характеризує прибутковість (збитковість) діяльності підприємства. У процесі статистичного аналізу використовуються показники “Рівень рентабельності операційної діяльності” та “Рівень рентабельності усієї діяльності”. Рівень рентабельності опе-

раційної діяльності розраховується як відношення фінансового результату від операційної діяльності до витрат операційної діяльності підприємств. Рівень рентабельності всієї діяльності розраховується як відношення чистого прибутку (збитку) до усіх витрат діяльності підприємств.

РЕОРГАНІЗАЦІЯ БАНКУ (реорганизация банка; bank reorganization) – злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

РЕПРЕЗЕНТАТИВНІСТЬ (репрезентативность; representativeness) – властивість вибіркової сукупності повно та адекватно відображати основні характеристики генеральної сукупності.

РЕПУТАЦІЯ ДІЛОВА (репутация деловая; business reputation) – сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядність та відповідність її діяльності вимогам законодавства.

РЕСПОНДЕНТ (респондент; respondent) – особа або сукупність осіб, які підлягають статистичному спостереженню в установленому законодавством порядку. Р. є юридичні особи; відокремлені підрозділи юридичних осіб, що знаходяться на території України; відокремлені підрозділи юридичних осіб України, що знаходяться за межами України; фізичні особи, незалежно від їх громадянства, які перебувають на території України, або сукупності таких осіб; фізичні особи, які є громадянами України і перебувають за її межами, або сукупності таких осіб (див. *Опитуваний*).

РЕСТОРАН (ресторан; restaurant) – різновид об'єкта ресторанного господарства з різноманітним асортиментом страв, напоїв, кулінарних та кондитерських виробів складного приготування, з виготовленням та реалізацією страв на замовлення та фірмових страв, вино-горілчаних та тютюнових виробів, з підвищеним рівнем обслуговування і комфорту в поєднанні з організацією дозволяють відвідувачів.

Р. розрізняють за: спеціалізацією – асортиментом продукції, що реалізується (рибний, пивний, з національною кухнею чи з кухнею інших країн); місцем розташування – ресторан при готелі, на вокзалі, у зоні відпочинку, лікувальних, оздоровчих закладах, на підприємствах та

в установах, у вагонах залізничного, салонах авіа-, авто- та водного транспорту тощо; часом обслуговування – швидкого обслуговування та звичайні; методом обслуговування – обслуговування офіціантами та самообслуговування; контингентом споживачів – загальнодоступні та закриті (обслуговують певний контингент споживачів); ступенем комфорту, рівнем обслуговування та обсягом послуг, що надаються, – класу люкс, вищого і першого.

Такий поділ за різними ознаками діяльності можна також застосовувати для групування інших типів об'єктів ресторанного господарства.

РЕСУРС НОМЕРНИЙ (ресурс номерной; number resource) – сукупність цифрових знаків, що використовуються для позначення (ідентифікації) мереж, послуг, пунктів закінчення мережі в телекомунікаційних мережах загального користування.

РЕСУРСИ (ресурсы; resources) – грошові кошти, цінності, запаси, можливості, джерела коштів, доходів.

РЕСУРСИ БІОЛОГІЧНІ (ресурсы биологические; biological resources) – генетичні ресурси, організми або їх частини, популяції чи будь-які інші біотичні компоненти екосистем, що мають фактичну чи потенційну корисність або цінність для людства.

РЕСУРСИ ВОДНІ (ресурсы водные; water resources) – 1) запаси поверхневих і підземних вод, що знаходяться у водних об'єктах, які використовуються або можуть бути використані; 2) об'єми поверхневих, підземних і морських вод відповідної території.

РЕСУРСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ СУКУПНІ (ресурсы домохозяйств совокупные; household aggregate income) – сума грошових і натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, одержаних членами домогосподарства у вигляді оплати праці (за винятком прибуткового податку та обов'язкових відрахувань), доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості, доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів, надходжень від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби, продукції особистого підсобного господарства та продуктів, отриманих у порядку самозаготівель, пенсії, стипендії, соціальних допомог (пілг та субсидій готівкою на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, компенсаційних виплат за невикор-

ристане право на санаторно-курортне лікування, за пільговий проїзд окремих категорій громадян тощо), грошових допомог від родичів та інших осіб та інших грошових доходів, а також вартості спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства (за винятком поточних витрат на її виробництво), в порядку самозаготівель, вартості подарованих родичами та іншими особами продуктів харчування, алкогольних напоїв та тютюнових виробів, суми пільг та безготівкових субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії та палива, а також суми безготівкових пільг на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту та зв'язку, суми використаних заощаджень, приросту в обстежуваному періоді позик, кредитів, боргів, узятих домогосподарством, а також повернених домогосподарству боргів.

РЕСУРСИ ЗЕМЕЛЬНІ (ресурсы земельные; land resources) – землі, що використовуються або можуть бути використані в економічній діяльності.

РЕСУРСИ КОРМОВІ (ресурсы кормовые; forage resources) – обсяг кормів за звітний період, до якого належать перехідні запаси, продукція природних кормових угідь, кормовиробництво звітного року, корми, що надійшли зі сторони. Обсяг Р.к. визначають як за певний період, так і на звітну дату.

РЕСУРСИ МАТЕРІАЛЬНІ (ресурсы материальные; material resources) – засоби виробництва, що охоплюють засоби праці та предмети праці.

РЕСУРСИ НАУКИ (ресурсы науки; science resources) – складові елементи науки, а саме: 1) кадри – ключовий елемент наукового потенціалу; 2) матеріально-технічна база, що охоплює основні та оборотні засоби науки; 3) інформаційна складова, що включає наукову інформацію про природу та суспільство, завершені дослідження та розробки та ті, що ведуться, відкриття, винаходи, результати їх практичного використання; 4) фінансові ресурси – сукупність грошових коштів, виділених на розвиток науки; 5) організаційна складова – установи та організації, що здійснюють наукову та науково-технічну діяльність.

РЕСУРСИ ПРИРОДНІ (ресурсы природные; natural resources) – використовувані або резервні багатства природи. Р.п. поділяють

на невичерпні (сонячна радіація, вода, тепло ядра Землі, енергія вітру тощо) та вичерпні (багатства надр і екосистем). З останніх надра – невідновлювані ресурси, а ресурси екосистем (тваринний і рослинний світ, ґрунти тощо) – відновлювані, хоча й не абсолютно.

РЕСУРСИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ (ресурсы телекоммуникационных сетей; resources of telecommunication networks) – наявна кількість номерів (номерний ресурс), кількість і пропускна спроможність проводів ліній з металевими жилами, оптичними волокнами, радіоліній, каналів, трактів для передавання інформації, комутаційних станцій та вузлів, радіочастотний ресурс.

РЕСУРСИ ТРУДОВІ (ресурсы трудовые; manpower resources) – населення, яке зайняте економічною діяльністю чи здатне працювати, але не працює з різних причин. До складу Р.т. включають: населення працездатного віку, крім непрацюючих інвалідів I та II груп і непрацюючих осіб, які одержують пенсію на пільгових умовах; працюючі підлітки та працюючі особи пенсійного віку.

РЕСУРСИ ФІНАНСОВІ (ресурсы финансовые; financial resources) – сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні держави та суб'єктів господарювання (економічних агентів). Характеризують фінансовий стан економіки та водночас є джерелом її розвитку. Р.ф. поділяють на централізовані (створюються на рівні держави) і децентралізовані (створюються на рівні підприємств, організацій, об'єднань). Основним джерелом формування Р.ф. є діяльність з виробництва товарів і послуг. Методами, з допомогою яких держава може мобілізувати Р.ф., є: стягнення податків, відрахування частини прибутку державних підприємств, відрахування на соціальне страхування та інші види відрахувань до централізованих фондів, продаж державою цінних паперів і свого майна, одержання кредитів, емісія грошей.

РЕФЕРЕНДУМ (референдум; referendum) – суцільне опитування всього населення, масове волевиявлення з принципових соціально-політичних чи економічних питань.

РЕЦИПІЄНТ (реципиент; recipient) у міжнародній статистиці – резидент (фізична або юридична особа), який безпосередньо одержує міжнародну технічну допомогу згідно з проектом (програмою).

РЕЧОВИНА ЗАБРУДНЮЮЧА (вещество загрязняющее; contaminant) – речовина хімічного або біологічного походження, що присутня або надходить в атмосферне повітря і може прямо або опосередковано справляти негативний вплив на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища.

РИБНИЦТВО ТОВАРНЕ (рыбоводство товарное; commercial fish-breeding) – вирощування у спеціально створених штучних умовах або визначених для цього рибогосподарських водних об'єктах товарної риби та інших водних живих ресурсів, що реалізуються населенню або використовуються рибопереробними підприємствами як сировина.

РИЗИК КРЕДИТНИЙ (риск кредитный; credit risk) – імовірність несплати позичальником основного боргу та відсотків, що мають бути сплачені за користування кредитом у терміни, визначені в кредитному договорі.

РИЗИК ЛІКВІДНОСТІ (риск ликвидности; liquidity risk) – ризик того, що у банку виявиться недостатньо грошових коштів, щоб виконати свої платіжні зобов'язання в установлені строки.

РИЗИК ПРОЦЕНТНИЙ (риск процентный; interest rate risk) – ризик скорочення суми чистого процентного (дисконтного) доходу або збільшення процентних (дисконтних) витрат унаслідок зміни процентних ставок на ринку.

РИЗИК СТРАХОВИЙ (риск страховой; insurance risk) – певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання.

РИЗИКИ ОРГАНІЗОВАНОГО АГРАРНОГО РИНКУ (риски организованного аграрного рынка; risks of organized agrarian market) – ризики невиконання умов біржових договорів на аграрному ринку, що поділяються на системні та стандартні:

а) системний аграрний ризик – ризик масового невиконання умов біржових договорів, що виникає внаслідок дії форс-мажорних обставин, який неможливо забезпечити як біржовими гарантіями, так і заходами державного цінового регулювання;

б) стандартний аграрний ризик – ризик, що не є системним та забезпечується системою біржових гарантій та / або заходами державного цінового регулювання.

РИНОК (рынок; market) – сукупність економічних відносин, заснованих на взаємній згоді

між суб'єктами ринку з приводу переходу прав власності на товари або можливості одержання послуг. Зазвичай відбувається у формі еквівалентного обміну на гроші (торгівля) або інші товари (бартер). При вільному доступі на Р. як виробників, так і споживачів, обмін відбувається в умовах конкуренції.

РИНОК АГРАРНИЙ (рынок аграрный; agrarian market) – сукупність правовідносин, пов'язаних з укладанням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції.

РИНОК АКТИВНИЙ (рынок активный; active market) – ринок, що характеризується високим рівнем ділової активності. Йому притаманні такі умови: предмети, що продаються та купуються на цьому ринку, є однорідними; у будь-який час можна знайти зацікавлених продавців і покупців; інформація про ринкові ціни є загальнодоступною.

РИНОК ВІДКРИТИЙ (рынок открытый; open market) – ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, які не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента. Використовується центральними банками для купівлі-продажу, як правило, короткострокових державних цінних паперів з метою регулювання грошової маси. Унаслідок купівлі збільшується вкладення коштів в економіку, внаслідок продажу – зменшується.

РИНОК ІНФОРМАЦІЙНИЙ (рынок информационный; information market) – система економічних, організаційних і правових відносин щодо продажу і купівлі інформаційних ресурсів, технологій, продукції та послуг.

РИНОК НЕОРГАНІЗОВАНИЙ (НЕФОРМАЛЬНИЙ) (рынок неорганизованный (неформальный); unorganized (informal) market) – 1) місце, де торгівля здійснюється без відповідного дозволу і контролю; 2) продаж споживчих товарів громадянами, які офіційно не зареєстровані відповідно до закону як підприємці та здійснюють торгівлю споживчими товарами у непристосованих для цього місцях.

РИНОК ОРГАНІЗОВАНИЙ (рынок организованный; organized market) – суб'єкт господарювання, створений на відведеній за рішенням місцевого органу виконавчої влади чи органу

місцевого самоврядування земельній ділянці і зареєстрований у встановленому порядку, функціональними обов'язками якого є надання послуг та створення для продавців і покупців належних умов у процесі купівлі-продажу товарів за цінами, що складаються залежно від попиту і пропозицій. Продаж споживчих товарів на Р.о. здійснюється суб'єктами господарювання та громадянами.

РИНОК ПОКУПЦЯ (рынок покупателя; buyer's market) – вид ринку, ситуація на якому складається так, що пропозиція виробників і продавців продукції (товарів, робіт, послуг) перевищує попит на них.

Р.п. характеризується можливістю широкого вибору продукції для покупця та загостреною конкуренцією між виробниками, що призводить або до скорочення виробництва певного виду послуг (пропозиції), або до зниження цін.

РИНОК ПОСЛУГ (рынок услуг; services market) – сукупність відносин (соціально-економічних, матеріальних, фінансових), що виникають між виробниками послуг (продавцями) та їх споживачами (покупцями) у процесі реалізації послуг.

РИНОК ПРАЦІ (рынок труда; labour market) – ринок, що забезпечує людей роботою і координує відносини у сфері праці. Існує два підходи до визначення поняття Р.п.: 1) вузьке тлумачення, за яким Р.п. обмежується сферою купівлі-продажу робочої сили, тобто на ньому перебувають особи, які шукають оплачувану роботу за наймом і власники, які хочуть найняти працівників для роботи на своїх підприємствах; 2) розширене тлумачення, за яким на Р.п. перебуває все економічно активне населення, тобто включаються всі зайняті, незалежно від статусу і пошуків іншої чи додаткової роботи, і всі безробітні, незалежно від того, шукають вони оплачувану роботу чи намагаються організувати власний бізнес.

При другому підході Р.п. розглядається не як елемент сфери обігу, а як сфера реалізації громадян права на працю. У міжнародній термінології і статистичній практиці частіше зустрічається розширене поняття Р.п.

У науковій літературі Р.п. визначають як систему соціально-економічних відносин, що складаються і регулюються в суспільстві щодо відтворення робочої сили, тобто її формування, використання, розподілу і перерозподілу (див. також *Кон'юнктура ринку праці*).

РИНОК ПРОДАВЦЯ (рынок продавца; seller's market) – ситуація на ринку, за якої попит на товар за наявними цінами перевищує пропозицію цього товару, що призводить до зростання цін.

РИНОК СВОПІВ (рынок свопов; swap market) – фінансовий ринок, на якому боржники обмінюються борговими зобов'язаннями з метою поліпшення їх структури щодо термінів та умов погашення.

РИНОК “СІРИЙ” (рынок “серый”; “grey” market) – нерегульований ринок нових цінних паперів, купівлю-продаж яких дилери здійснюють ще до офіційного котирування цих цінних паперів на фондовій біржі та публікації проспекту емісії.

РИНОК СТРАХОВИЙ (рынок страховой; insurance market) – система економічних відносин, що складають сферу діяльності страховиків і перестраховиків у певній країні, групі країн чи в міжнародному масштабі щодо надання страхових послуг страхувальникам. Р.с. є частиною фінансового ринку. Об'єктами купівлі-продажу на цьому ринку є страхові послуги, що надаються спеціалізованими страховими організаціями юридичним і фізичним особам. Місткість Р.с. визначається фінансовими можливостями страхових організацій щодо прийняття на страхування і перестрахування значних та небезпечних ризиків.

РИНОК ФІНАНСОВИЙ (рынок финансовый; financial market) – сукупність ринкових фінансових інститутів, що скеровують потік коштів від власників заощаджень до позичальників.

РИНОК ФІНАНСОВИЙ СУПЕРЕЧЛИВИЙ (рынок финансовый противоречивый; contradictory financial market) – фінансовий ринок (чи окремі його сегменти), що характеризується неочікуваними (непередбачуваними) тенденціями щодо зміни цін на окремі фінансові інструменти.

РИНОК ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ (рынок финансовых услуг; financial services market) – 1) з економічного погляду – сукупність економічних відносин, що виникають між фінансовими посередниками та іншими економічними агентами щодо розподілу фінансових ресурсів, купівлі-продажу тимчасово вільних грошових коштів і цінних паперів; 2) з організаційного погляду – це сукупність фінансових інститутів,

що зумовлюють перетікання коштів від власників фінансових ресурсів до їх користувачів під контролем державних органів управління; 3) згідно з чинним законодавством – сфера діяльності учасників Р.ф.п. з метою надання та споживання певних фінансових послуг. До Р.ф.п. належать професійні послуги на ринках банківських, страхових послуг, операції з цінними паперами, на інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів.

РИНОК ФОНДОВИЙ (РИНОК ЦІННИХ ПАПЕРІВ) (рынок фондовый (рынок ценных бумаг); stock market) – сукупність учасників Р.ф. та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів). Р.ф. поділяється на первинний та вторинний. Первинний ринок цінних паперів – сукупність правовідносин, пов'язаних з розміщенням емітованих цінних паперів. Вторинний ринок цінних паперів – сукупність правовідносин, пов'язаних з обігом цінних паперів. Інституційними установами Р.ф. є спеціальні кредитні заклади та фондові біржі, які сприяють акумуляції грошей підприємств, банків, держави, приватних осіб та спрямуванню їх, як правило, у довготермінові інвестиції.

РИНОК ЦІННИХ ПАПЕРІВ ПОЗАБІРЖОВИЙ (рынок ценных бумаг внебиржевой; off-board securities market) – неорганізований фондовий ринок, на якому здійснюють купівлю-продаж цінних паперів (здебільшого акцій), але без реєстрації відповідних угод на біржі. Такому ринкові притаманні високий інвестиційний ризик (оскільки переважна частина акцій, що котируються на ньому, не проходила процедури лістингу на фондовій біржі чи її було у процесі цієї процедури відхилено від котирування на біржі), а також низький рівень юридичної захищеності інвесторів та їх поточної інформованості.

РІВЕНЬ БЕЗРОБІТТЯ (уровень безработицы; unemployment rate) – показник, що за методологією Міжнародної організації праці визначається як відношення (у відсотках) кількості безробітних віком 15–70 років до економічно активного населення (робочої сили) зазначеного віку або відповідної соціально-демографічної ознаки (статі, вікової групи, місцевості тощо).

РІВЕНЬ ВІДПОВІДЕЙ (уровень ответов; response rate) – кількість респондентів, які фактично заповнюють запитальник порівняно

з кількістю визначених респондентів, зазвичай подається у відсотках. Р.в. може також застосовуватися до окремих запитань.

РІВЕНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ (уровень экономической активности; economic activity rate) – основний відносний показник щодо питомої ваги робочої сили. Визначається як відношення (у відсотках) кількості економічно активного населення віком 15–70 років до всього обстеженого населення зазначеного віку чи населення за відповідною соціально-демографічною ознакою (статтю, місцевістю тощо).

РІВЕНЬ ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРИ В МІСТАХ СЕРЕДНІЙ (уровень загрязнения атмосферы в городах средний; average level of atmospheric pollution in cities) – рівень забруднення атмосфери за усередненими показниками, що використовується для порівняльної оцінки забруднення атмосфери в містах.

РІВЕНЬ ЗАЙНЯТОСТІ (уровень занятости; employment-population ratio) – характеристика трудової активності населення. Розраховується як відношення (у відсотках) кількості зайнятого населення віком 15–70 років до всього населення зазначеного віку чи населення за відповідною соціально-демографічною ознакою.

РІВЕНЬ ЗАРЕЄСТРОВАНОВОГО БЕЗРОБІТТЯ (уровень зарегистрированной безработицы; registered unemployment rate) – показник, що залежно від мети розраховується як відношення (у відсотках) кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, до середньорічної чисельності населення працездатного віку або до середньомісячної кількості економічно активного населення працездатного віку за відповідний період.

РІВЕНЬ ЗАХВОРИЮВАНОСТІ (уровень заболеваемости; sickness rate) – 1) частка від ділення кількості хворих з уперше в житті встановленим діагнозом на середньорічну кількість постійного населення; 2) розподіл даних про захворювання населення за класами хвороб Міжнародної статистичної класифікації хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я.

РІВЕНЬ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ (уровень трудоустройства; job placement rate) – відношення (у відсотках) кількості працевлаштованих осіб до кількості незайнятих, які перебували на обліку в державній службі зайнятості впродовж певного періоду. Цей показник вико-

ривується для здійснення порівнянь щодо працевлаштування незайнятого населення через державну службу зайнятості, зокрема в регіональному розрізі або за категоріями працівників.

РІВЕНЬ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ПРОДУКЦІЇ (уровень рентабельности продукции; product profitability rate) – відношення прибутку до повної собівартості реалізованої продукції. Показує величину прибутку в копійках із розрахунку на одну гривню витрат на виробництво і реалізацію товарної продукції.

РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ТЕХНІКИ (уровень развития техники; level of technological development) – досягнутий на певний час рівень технічних можливостей щодо продукції, процесів та послуг, який ґрунтується на поєднанні досягнень науки, техніки та практичного досвіду.

РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНИХ ПОТРЕБ МІНІМАЛЬНИЙ (уровень социальных нужд минимальный; minimum level of social needs) – гарантований державою мінімальний рівень соціальних послуг на одну особу населення в межах усієї території України.

РІВНЯННЯ ЗВЕРХІДЕНТИФІКОВАНЕ (уравнение сверхидентифицированное; superidentified equation) – рівняння структурної форми моделі економетричної, якщо $k - m > s - 1$, де k – кількість наперед визначених змінних моделі; m – кількість наперед визначених змінних моделі, що входять до структурного рівняння; s – кількість змінних ендогенних моделі, що входять до структурного рівняння. Якщо $k - m = s - 1$, то рівняння називається ідентифікованим або точно ідентифікованим (див. *Умова ідентифікованості моделі, Форма моделі зведена, Форма моделі структурована*).

РІВНЯННЯ НОРМАЛЬНІ (уравнения нормальные; normal equation). Див. *Метод найменших квадратів*.

РІВНЯННЯ СТРУКТУРНІ (уравнения структурные; structural equations) – вихідна форма представлення моделі економетричної, що відображає причинно-наслідковий механізм досліджуваних явищ і процесів.

РІВНЯННЯ ТРЕНДОВЕ (уравнение трендовое; trend equation) – функція $Y_t = f(t)$, де $t = 0, 1, 2, \dots, n$, – змінна часу; Y_t – теоретичні рівні ряду. Вибір функціонального виду тренду залежить від характеру динаміки. Так, при

відносно стабільних абсолютних приростах використовують лінійний тренд $Y_t = a + bt$, при стабільних темпах приросту – показникову функцію $Y_t = ab^t$ тощо. Відповідно, параметр b у лінійній функції характеризує середній абсолютний приріст, у показниковій – середній темп зростання. Параметр a в обох функціях – це теоретичне значення рівня при $t = 0$. Параметри трендових рівнянь розраховують за методом найменших квадратів, при цьому нелінійні функції приводяться до лінійного виду.

Система нормальних рівнянь має вигляд: $na + b \sum_{t=1}^n t = \sum_{t=1}^n y$, $a \sum_{t=1}^n t + b \sum_{t=1}^n t^2 = \sum_{t=1}^n ty$. Якщо початок відліку часу ($t = 0$) перенести в середину ряду, то $\sum_{t=1}^n t = 0$, а отже: $a = \frac{\sum_{t=1}^n y_t}{n}$, $b = \frac{\sum_{t=1}^n y_t t}{\sum_{t=1}^n t^2}$.

РІЗНИЦЯ КУРСОВА (разница курсовая; exchange difference) – різниця, що є наслідком відображення однакової кількості одиниць іноземної валюти в національну валюту України при різних валютних курсах.

РІЛЛЯ (пашня; arable land) – 1) земельні ділянки, що систематично обробляються й використовуються під посіви сільськогосподарських культур, включаючи посіви багаторічних трав, а також чисті пари, площі парників і теплиць. До ділянок Р. не належать сіножаті та пасовища, що розорані з метою їх докорінного поліпшення і перебувають постійно під трав'яними кормовими культурами для сінокошення та випасу худоби, а також міжряддя садів, що використовуються під посіви; 2) землі, що використовуються для посіву сільськогосподарських культур і підлягають з цією метою регулярній обробці (оранчі, боронуванню тощо). Цей вид сільськогосподарських угідь є найбільш цінним і продуктивним, оскільки він використовується для виробництва найважливіших продуктів харчування, рослинної сировини і кормів для сільськогосподарських тварин.

РІШЕННЯ ТЕХНІЧНЕ НЕПАТЕНТОЗДАТНЕ (решение техническое непатентоспособное; unpatentable design) – технічне рішення, на яке не може бути виданий патент, наприклад через відсутність у ньому хоча б однієї з умов патентоздатності, прийнятих у певній країні.

РОБОТА ДОДАТКОВА (работа дополнительная; additional work, extra job) – додаткова (друга) до основної робота (заняття) за

контрактом, випадкова робота, сумісництво будь-якого характеру.

РОБОТА ЗА НАЙМОМ (робота по найму; hired work) – робота, при якій особа укладає явний (письмовий або усний) чи умовний трудовий договір (контракт) з адміністрацією підприємства, установи, організації, фізичною особою, що гарантує їй базову винагороду, яка прямо не залежить від доходу одиниці, де вона працює (ця одиниця може бути корпорацією, некомерційною організацією (організація без мети отримання прибутку), державним закладом чи домашнім господарством).

Особа може працювати під керівництвом власника або осіб, призначених власником і працюючих у нього за наймом. Особи, які працюють за наймом, зазвичай одержують винагороду у формі заробітної плати або комісійних із продажу, за відрядними розцінками, на основі преміальних систем, або виплат натурою (харчування, житло чи професійна освіта).

РОБОТА ЗАЛІЗНИЦІ (робота железной дороги; operation of the railway) – обсяг роботи залізниці з вантажних та пасажирських перевезень, що визначається кількістю вагонів, завантажених на станціях залізниці або прийнятих від інших залізниць у навантаженому стані. Визначається за добу і більш тривалі періоди та вимірюється у вагонах (абсолютним числом або у середньодобовому визначенні). Навантаження визначається за звітами станції, а прийом завантажених вагонів – за відомостями зі стикових станцій між залізницями (відділеннями). Для залізничної мережі показник роботи відповідає кількості завантажених вагонів, оскільки прийом завантажених вагонів від інших країн включається до завантаження прикордонних станцій.

РОБОТА (ЗАНЯТТЯ) (робота (занятие); work, job (business, occupation)) – будь-яка діяльність у межах виробництва, згідно з визначенням Системи національних рахунків (СНР), що охоплює все ринкове виробництво, а також деякі види неринкового виробництва.

РОБОТА НА ВЛАСНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ (робота на собственном предприятии; work at the own enterprise) – робота, винагорода за яку прямо залежить від прибутку (або можливості його одержання), отриманого від виробництва товарів і послуг (власне споживання вважається частиною прибутку). Особа самостійно приймає виробничі рішення щодо підприємства

чи делегує прийняття цих рішень, залишаючи за собою відповідальність за благополуччя підприємства.

РОБОТА НАУКОВА (робота научная; scientific work) – дослідження з метою одержання наукового результату.

РОБОТА ОСНОВНА (робота основная; main job) – визначається для всіх осіб, які належать до зайнятих економічною діяльністю і мають більше однієї роботи (доходного заняття). Р.о. – це робота, яку особа вважає для себе основною, або та, на якій відпрацьовано найбільшу кількість годин, або робота, що приносить найбільший дохід. Крім Р.о., певна особа може бути зайнята на іншій роботі (інших роботах), яка приносить їй дохід, що буде для цієї особи вторинною зайнятістю. У випадку внутрішнього сумісництва основною вважається робота, що дорівнює нормальній тривалості робочого часу, встановленій відповідно до чинного законодавства.

РОБОТА ПОРТУ ТРАНСПОРТНА (робота порта транспортная; port transportation services). Див. *Вантажооборот порту*.

РОБОТА ПОСТІЙНА (робота постоянная; permanent job) – робота, за умовами якої особа працює на основі трудового договору, укладеного на невизначений строк.

РОБОТА СЕЗОННА (робота сезонная; seasonal work) – робота, яка через природні та кліматичні умови виконується не весь рік, а протягом певного періоду (сезону), але не більше 6-ти місяців.

РОБОТИ ГРОМАДСЬКІ ОПЛАЧУВАНІ (работы общественные оплачиваемые; paid public works) – загальнодоступні види тимчасової трудової діяльності громадян, що не потребують спеціальної кваліфікації та виконуються на договірній основі. Р.г.о. повинні мати суспільно корисну спрямованість, відповідати потребам громади, регіону й сприяти їх соціальному розвитку.

Р.г.о. організовують місцеві державні адміністрації за участю державної служби зайнятості для забезпечення тимчасової зайнятості населення, передусім осіб, зареєстрованих як безробітні.

РОБОТИ ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ (работы опытно-экспериментальные; development and experimental works) – вид розробок, пов'язаний із дослідною перевіркою резуль-

татів наукових досліджень. Метою дослідних робіт є виготовлення та апробація дослідних зразків нових продуктів, розробка та опрацювання нових (удосконалених) технологічних процесів. Експериментальні роботи направлені на виготовлення, ремонт та обслуговування спеціального (нестандартного) обладнання, апаратури, приладів, пристроїв, стендів, макетів тощо, необхідних для проведення наукових досліджень і розробок.

РОБОТИ І ПОСЛУГИ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА (работы и услуги в области охраны окружающей природной среды; works and services in the field of environmental protection) – діяльність із виробництва товарів, виконання робіт і надання послуг, що здійснюється з метою збереження навколишнього природного середовища і його біологічної різноманітності, зниження шкідливої дії господарюючих та інших суб'єктів на довкілля, а також пов'язана з оцінкою його стану.

РОБОТОДАВЕЦЬ (работодатель; employer) – 1) платник корпоративного пенсійного фонду (далі – роботодавець-платник) – роботодавець, який визнає статут уже створеного корпоративного пенсійного фонду, виявив бажання перераховувати грошові кошти на користь своїх працівників до такого фонду на підставі договору, укладеного ним з радою цього пенсійного фонду; 2) власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання; фізична особа, яка використовує працю найманих працівників (у т. ч. іноземців, які на законних підставах працюють за наймом в Україні); 3) власник розташованого в Україні іноземного підприємства, установи, організації (у т. ч. міжнародної), філії та представництва, який використовує працю найманих працівників, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

РОВЕСНИКИ (ровесники; coevals, persons of the same age) – люди, які одночасно народилися. У демографічному аналізі розглядається сукупність народжених або в певний момент часу, або впродовж інтервалу часу (1 рік чи 5 років), що утворює реальне покоління. Категорія “Р.” є основним поняттям поздовжнього аналізу. На демографічній сітці Р., які дожили до певного точного віку, утворюють перші сукупності тих,

хто живе (див. також *Сукупності демографічні*). Відомості щодо кількості Р. отримують щорічно за даними поточного обліку народжень (див. *Облік демографічних подій поточний*), а про число тих з них, хто дожив, – за даними перепису (обстеження) населення, якщо враховується дата народження, що дозволяє згрупувати людей за поколіннями. Порівняння однойменних показників для різних поколінь уможливило отримання більш чіткого уявлення про динаміку демографічних процесів (див. *Однолітки*).

РОДОВИЩА ПРОМИСЛОВІ (месторождения промышленные; commercial deposits) – родовища, придатні для експлуатації, на яких проводять роботи з видобування корисних копалин та додаткові роботи, пов'язані з підготовкою корисних копалин до стану продажу: подрібнення, оброблення, очищення і збагачення.

РОЗБІЖНОСТІ В ЯКОСТІ (различия в качестве; quality differences) – розбіжності за різними аспектами якості даних, установлені міжнародними організаціями та національними офісами. Порівняння таких аспектів можна здійснити щодо даних за країнами, для однакових рядів у часі чи однакових рядів, що формуються різними установами однієї країни.

РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ (расторжение брака; divorce), розлучення – припинення шлюбу за спільного бажання подружжя (або одного з них) відповідно до законів або за звичаями країни. В Україні Р.ш. проводиться в судовому порядку (за наявності неповнолітніх дітей) чи в органах РАЦС. Документом, що засвідчує факт Р.ш. судом, є рішення суду про Р.ш., при Р.ш. в органах РАЦС складається акт про Р.ш., що служить юридичним документом та одночасно первинним документом статистичного обліку (див. *Акти цивільного стану*).

Для органів державної статистики джерелом інформації щодо кількості Р.ш. є виключно актові записи, отримані від органів РАЦС.

Існують також певні умови, за яких відбувається Р.ш. за заявою одного з членів подружжя (наприклад, якщо другий член подружжя визнаний за законом відсутнім безвісті, засуджений за злочин до позбавлення волі на термін не менше трьох років тощо). Суд приймає рішення про Р.ш. після одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про Р.ш.

Розлучення поділяють на такі, що відбуваються з метою укладання наступного шлюбу, та викликані незадоволенням існуючим шлюбом.

У демографії має значення фактичне припинення шлюбу, що зазвичай передує юридичному оформленню розлучення. Юридичне Р.ш. змінює шлюбний стан чоловіка і жінки, які після цього можуть взяти повторний шлюб, що впливає на рівень народжуваності. Частота Р.ш. у різних групах населення є важливою характеристикою процесу розлучуваності. У демографії вивчається її залежність від віку членів подружжя під час укладання шлюбу, кількості у них дітей тощо.

РОЗЛУЧЕННЯ (развод; divorce). Див. *Розірвання шлюбу*.

РОЗЛУЧУВАНІСТЬ (разводимость; divorce rate) – процес припинення шлюбних стосунків у поколінні внаслідок розірвання шлюбу (розлучення). Р. є складним соціальним процесом, соціально-демографічні фактори якого ще недостатньо вивчені. Рівень Р. визначається багатьма обставинами, серед яких соціально-економічний лад суспільства, домінуючі форми та типи шлюбу, соціально-культурні норми та законодавство. Демократизація сім'ї та емансипація жінок супроводжуються зростанням рівня Р.; визнання права на розлучення у законодавстві – одна з вимог демократичного руху. Шлюбність, овдовіння та Р. в сукупності складають процес відтворення шлюбної структури населення. Демографічне значення Р. полягає в тому, що її інтенсивність, поряд з овдовінням, визначає кількість осіб, які можуть повторно взяти шлюб. Для демографії цікавими є не окремі випадки розлучень, а сукупності таких випадків, що відбуваються у шлюбних когортах. Джерелом статистичної інформації про розлучення є дані поточного обліку демографічних подій (що базуються на обробці юридичних документів, якими оформлене розлучення), а також дані обстежень. Інтенсивність Р. вища у міського населення, ніж у сільського, для першого також вищий рівень повторних розлучень. Частота розлучень залежить від віку осіб, які беруть шлюб, зростаючи у віці 20–30 років і потім поступово зменшуючись. Серед чинників, що впливають на рівень Р., – значна різниця у віці членів подружжя; відсутність дітей (через хворобу чи небажання); наявність дошлюбного зачаття дитини; окреме проживання членів подружжя; також частіше розриваються шлю-

би, в яких подружжя суттєво розрізняється за соціально-культурними характеристиками.

Важливий показник Р. – імовірність розлучення, що розраховується зазвичай залежно від тривалості шлюбу. Для вимірювання Р. застосовують також коефіцієнти розлучуваності: загальний – відношення річного числа розлучень до загальної чисельності населення, спеціальний – відношення річного числа розлучень до середньорічної чисельності існуючих подружніх пар; вікові коефіцієнти розлучуваності, що обчислюють окремо для чоловіків і жінок; коефіцієнти розлучуваності за тривалістю шлюбу, в яких замість віку враховується тривалість шлюбу від моменту його укладання, а також похідні від них кумулятивні та сумарні коефіцієнти. Для поглибленого дослідження рівня Р. у реальному чи гіпотетичному поколінні складають таблиці розлучуваності, що описують розірвання шлюбу залежно від віку чи тривалості шлюбу. Розірвання шлюбу та його припинення через смерть одного з членів подружжя характеризують таблиці припинення шлюбу. Рівні розлучуваності за країнами суттєво відрізняються. Фактичні показники Р. також є непорівнянними через відмінності в законодавстві про розлучення тощо.

РОЗМАХ КВАРТИЛЬНИЙ (размах квартильный; quartile scope) – діапазон, величина якого дорівнює різниці значень 75-ї перцентилі та 25-ї перцентилі або, що те ж саме, різниці між третім та першим квартилями. Таким чином, це той діапазон навколо медіани, що містить 50% спостережень. Термін уперше використав Ф. Гальтон у 1882 р.

РОЗМІР ІПОТЕЧНОГО ПОКРИТТЯ (размер ипотечного покрытия; rate of mortgage discharge) – сума несплаченого боржниками основного боргу за всіма іпотечними та іншими активами у складі іпотечного покриття, сформованими з урахуванням особливостей, передбачених законодавством.

РОЗМІРНІСТЬ ДАНИХ (размерность данных; data dimensionality) – число змінних, наявних у наборі даних. Термін “існуюча розмірність” (“intrinsic dimensionality”) стосується найменшого числа змінних, що можна використовувати для точного представлення набору даних.

РОЗМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (размещение населения; placement of the population) – результат процесу просторового розподілу

населення та формування мережі поселень на певний період часу. Рн. та окремі його характеристики відображаються на певних географічних картах або планах (наприклад, карти щільності населення) (див. *Розселення населення*).

РОЗМІЩЕННЯ ПРИВАТНЕ (размещение частное; private floatation) – розміщення цінних паперів без відкритого продажу шляхом безпосередньої пропозиції цінних паперів за здалегідь визначеному колу осіб.

РОЗМІЩЕННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (размещение ценных бумаг; securities floatation) – відчуження цінних паперів емітентом або андеррайтером шляхом укладання цивільно-правового договору з першим власником.

РОЗПИС БЮДЖЕТНИЙ (расписание бюджетное; budget of expenditures) – документ, у якому встановлюється розподіл доходів та фінансування бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації.

РОЗПИС ШТАТНИЙ (расписание штатное; list of staff members) – нормативний документ підприємства, установи, організації, в якому подається перелік посад, що є на певному підприємстві (установі, організації), кількість працівників згідно з цими посадами, розміри їхніх місячних посадових окладів.

РОЗПІЗНАВАННЯ ОБРАЗІВ (распознавание образов; pattern recognition) – розділ математики і кібернетики, що розробляє методи класифікації та ідентифікації об'єктів і вирішення на цій основі завдань прогнозування. Об'єкти описуються скінченням набором ознак. Одним із завдань Р.о. є виділення мінімального числа найбільш інформативних ознак, що дозволяють досягти заданої точності класифікації (розпізнавання) об'єктів. Для вирішення завдань Р.о. використовують такі методи математичної статистики, як кластерний, факторний і компонентний аналізи.

РОЗПОДІЛ НОМЕРНОГО РЕСУРСУ (распределение номерного ресурса; distribution of number resource) – виділення номерного ресурсу з визначеного діапазону номерів для надання телекомунікаційних послуг.

РОЗПОРЯДНИКИ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ (ГОЛОВНІ) (распорядители бюджетных средств (основные); chief administrators of budgetary funds) – бюджетні установи в

особі їх керівників, які, відповідно до статті 22 Бюджетного кодексу України, отримують повноваження шляхом установлення бюджетних призначень.

Головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно: 1) за бюджетними призначеннями, передбаченими законом про Державний бюджет України, – органи, уповноважені відповідно Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України забезпечувати їх діяльність, в особі їх керівників, а також міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Конституційний Суд України, Верховний Суд України та інші спеціалізовані суди; установи та організації, які визначені Конституцією України або входять до складу Кабінету Міністрів України, в особі їх керівників; 2) за бюджетними призначеннями, передбаченими бюджетом Автономної Республіки Крим, – уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим в особі їх керівників; 3) за бюджетними призначеннями, передбаченими іншими місцевими бюджетами, – керівники місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад та їх секретаріатів, керівники головних управлінь, управлінь, відділів та інших самостійних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад.

Головні розпорядники коштів Державного бюджету України затверджуються законом про Державний бюджет України шляхом встановлення їм бюджетних призначень.

Відповідно до затвердженого бюджетного розпису, розпорядники коштів Державного бюджету України одержують бюджетні асигнування, що є підставою для затвердження кошторисів. Кошторис є основним плановим документом бюджетної установи, що надає повноваження щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення цілей, визначених на бюджетний період відповідно до бюджетних призначень.

Державна казначейська служба України здійснює платежі за дорученнями розпорядників бюджетних коштів у разі: наявності відповідного бюджетного зобов'язання для платежу у бухгалтерському обліку виконання Державного бюджету України; відповідності напрямів

витрачання бюджетних коштів бюджетному асигнуванню; наявності у розпорядників бюджетних коштів невикористаних бюджетних асигнувань.

РОЗПОРЯДНИКИ ПОЗАБЮДЖЕТНИХ КОШТІВ (распорядители внебюджетных средств; administrators of off-budget funds) – керівники бюджетних установ та організацій, яким надано право розпоряджатися бюджетними асигнуваннями.

РОЗРАХУНКИ АКТУАРНІ (расчеты актуарные; actuarial evaluations) – фінансовий аналіз коротко- і довгострокових наслідків функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що містить прогноз фінансових потоків, оцінку фінансових зобов'язань, довгостроковий прогноз стану та стабільності системи, докладний аналіз коротко- і довгострокових фінансових наслідків будь-яких змін у цій системі.

РОЗРАХУНКИ БЕЗГОТІВКОВІ (расчеты безналичные; cashless settlements) – 1) перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки одержувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними готівкою в касу банку, на рахунки одержувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді; 2) розрахунки з застосуванням платіжних доручень, акредитивів, розрахункових чеків (чеків), розрахунки за інкасо, а також інші розрахунки, передбачені законом, банківськими правилами та звичаями ділового обороту. Сторони у договорі мають право обрати будь-який вид безготівкових розрахунків на власний розсуд. Р.б. провадиться через банки, інші фінансові установи, в яких відкрито відповідні рахунки, якщо інше не передбачено законом та не обумовлено видом безготівкових розрахунків.

РОЗРАХУНКИ МІЖБАНКІВСЬКІ (расчеты межбанковские; interbank payments) – система здійснення і регулювання платежів за грошовими вимогами й зобов'язаннями, що виникають між банківськими установами у процесі їх діяльності.

РОЗРАХУНКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ ПОТОЧНІ (расчеты численности и состава населения текущие; current calculations of the population size and composition) – розрахунки загальної чисель-

ності населення, чисельності населення за статтю та віком, соціального складу населення, складу населення за рівнем освіти, чисельності сільськогосподарського та несільськогосподарського населення, що здійснюються в період між переписами. Базою для розрахунків є дані попереднього перепису населення (за однорічними віковими групами) та дані поточного обліку демографічних подій і міграції населення з урахуванням адміністративно-територіальних перетворень. Наприклад, розрахунки чисельності населення за статтю та віком здійснюються на основі даних перепису населення за однорічними віковими інтервалами з використанням пересування за віком. Чисельність осіб кожного віку зменшується на кількість померлих за рік та змінюється на величину приросту або зменшення внаслідок міграції та адміністративно-територіальних перетворень. Розрахункові дані щодо чисельності населення за однорічними віковими інтервалами групують за віковими контингентами. Поточна оцінка чисельності та складу населення дається, як правило, на початок року.

РОЗРІЗ РОЗРОБКИ МАТЕРІАЛІВ ПЕРЕПИСУ (ОБСТЕЖЕННЯ) НАСЕЛЕННЯ (разрез разработки материалов переписи (обследования) населения; section of development of the population census (survey) materials) – набір якісно однорідних груп населення за певною ознакою, для яких при розробці матеріалів перепису (обстеження) населення отримують однойменні таблиці зі зведеними даними. Розрізняють територіальний розріз, що характеризує склад населення окремих територій (наприклад, обласний розріз – серія таблиць для кожної з областей), і тематичний розріз, що характеризує соціально-демографічний склад окремих груп населення (наприклад, етнічний розріз – серія таблиць для кожної з виділених при розробці національностей). Детальність і широта Р.м.п.н. визначаються кількістю територій або груп населення. Зазвичай обидва розрізи поєднують. Тематичні Р.м.п.н. уможливають характеристику складу населення за окремими ознаками програми перепису населення. Найбільш важливим із них є розріз за статтю. Більшість таблиць розробляються для таких груп: обидві статі, чоловіки, жінки. Тематичні розрізи можуть виконуватись як за однією ознакою, так і за їх сукупністю. Принцип формування Р.м.п.н., як правило, зберігається і при розробці матеріалів та інших джерел

даних, наприклад матеріалів поточного обліку демографічних подій.

РОЗРОБКА (разработка; development) – застосування підприємством результатів досліджень та інших знань для планування і проектування нових або значно вдосконалених приладів, продуктів, систем або послуг до початку їх серійного виробництва або використання.

РОЗРОБКА ДАНИХ ВИБІРКОВА (разработка данных выборочная; sample data development) – розробка випадково відібраної частини даних проведеного статистичного спостереження. Проводиться для оперативного вивчення попередніх результатів чи для одержання додаткової інформації згідно з розширеною програмою зведення матеріалів.

РОЗРОБКА МАТЕРІАЛІВ ПЕРЕПИСУ (ОБСТЕЖЕННЯ) НАСЕЛЕННЯ (разработка материалов переписи (обследования) населения; development of the population census (survey) materials) – перетворення (систематизація) відомостей, отриманих унаслідок перепису населення (обстеження) щодо окремих осіб або сімей до сукупності зведених узагальнених величин, які характеризують населення в цілому або його групи. Р.м.п.н. є системою організаційно-технічних заходів щодо підготовки зібраних відомостей до обробки, кодування і підрахунку зведених даних.

Р.м.п.н., як правило, передує підрахунок попередніх підсумків для оперативного (через 2–3 місяця після дати перепису) одержання відомостей про загальну чисельність населення за окремими територіями (з розподілом за типом місцевості, статтю, категоріями населення тощо). Підрахунок попередніх підсумків може бути як суцільним, так і вибіркоvim. Власне Р.м.п.н. здійснюється відповідно до програми розробки матеріалів перепису (обстеження) населення у декілька етапів.

I етап – підготовка матеріалів для механізованої (автоматизованої) обробки. Відомості, що містяться у переписних листах, приводяться до вигляду, придатного для комп'ютерної обробки на ПК. II етап – підрахунок зведених даних (підсумків). Його здійснюють централізованим, децентралізованим та комбінованим способами. При останньому (як, наприклад, під час переписів населення України) перенесення відомостей на технічні носії є децентралізованим, а підрахунок підсумків провадиться

в одному місці. На цьому етапі перша операція – введення інформації в ПК з одночасним загальним контролем повноти введеної інформації за контрольними числами; друга та третя – формальний і логічний її контроль, що полягають у перевірці повноти записаної інформації за кожною ознакою та пошуку шляхом зіставлення значень окремих ознак їх несумісних сполучень; четверта – автоматичне формування похідних вторинних машинних кодів ознак; п'ята – одержання зведених даних, заповнення таблиць, передбачених програмою розробки, і друкування їх, а також запис на електронні носії табличних модулів для подальшого зведення підсумкових даних. Якщо під час перепису частину відомостей збирають вибірково, то іноді здійснюється поширення вибірових даних на все населення і узгодження поширених підсумків вибіркового спостереження з підсумками суцільного обстеження. Матеріали переписів (обстежень) зазвичай розробляють чергами тривалістю від кількох місяців до кількох років. Тематика таблиць кожної черги та терміни їх отримання визначаються потребами планування та управління у відповідних даних.

РОЗРОБКА МАТЕРІАЛІВ ПОТОЧНОГО ОБЛІКУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОДІЙ (разработка материалов текущего учета демографических событий; development of materials of current registration of demographic events), природного руху населення – перетворення (систематизація) відомостей щодо окремих демографічних подій (або осіб) у зведені узагальнені величини, що характеризують кількість і склад таких подій (народжень, смертей, шлюбів, розлучень) або осіб (народжених, померлих, які взяли шлюб, або тих, хто розірвав шлюб). Проводиться органами державної статистики на підставі тимчасово переданих їм районними (міськими) відділами (органами) РАЦС других екземплярів актів цивільного стану. Розробка даних поточного обліку народжених, померлих, шлюбів і розлучень провадиться за єдиною програмою: за короткою – щомісяця, за повною – раз на рік. Коротка програма розробки забезпечує одержання таких відомостей: чисельність зареєстрованих народжених; померлих (із виокремленням дітей, що вмерли у віці до 1 року від окремих причин смерті), шлюбів і розлучень за областями. Повна програма розробки дозволяє доповнити щомісячну розробку даними щодо розподілу осіб і подій за такими ознаками: стать, рік народження, вік, національність, рі-

вень освіти, шлюбний стан, джерела засобів існування та характер праці тощо, а також для народжених – за відповідними ознаками батьків, для померлих у віці до 1 року – за черговістю народження та відповідними ознаками матері. Розробка дає можливість зробити розрахунок вікових і спеціальних коефіцієнтів народжуваності, смертності, шлюбності та розлучуваності за соціально-демографічними групами, коефіцієнтів відтворення населення, показників демографічних таблиць.

Р.м.п.о.д.п. провадиться по районах і областях, а в межах кожної з цих територій – за міськими поселеннями і сільською місцевістю та окремо – за регіональними центрами. Повна програма розробки за окремі роки може змінюватися.

РОЗРОБКА МАТЕРІАЛІВ ПОТОЧНОГО ОБЛІКУ МІГРАЦІЇ (разработка материалов текущего учета миграции; data development of migration current accounting) – перетворення відомостей щодо прибулих і вибулих у зведені узагальнені величини, що характеризують потоки та обсяг міграції, чисельність і склад мігрантів. Проводиться органами державної статистики на підставі талонів статистичного обліку до листків прибуття і вибуття, одержаних від органів внутрішніх справ за єдиною програмою: раз на квартал – за короткою, раз на рік – за повною. Коротка програма розробки забезпечує збирання інформації (даних) щодо чисельності прибулих, вибулих за районами, областями; у межах кожної з цих територій – за всіма міськими поселеннями і сільською місцевістю (за місяць), за кожним міським поселенням (за квартал). Повна програма розробки дозволяє одержати розподіл прибулих і вибулих за територією вибуття і прибуття, за статтю та віком, національністю, рівнем освіти та шлюбним станом. Розробка провадиться по областях, у межах кожної з територій – окремо по міських поселеннях і сільській місцевості. Р.м.п.о.м. за повною програмою провадиться вибірково. Талони для розробки на прибулих і на вибулих відбираються систематично (механічний відбір) окремо за масивами, що розробляються, тобто для обласних центрів, кожного міста з населенням понад 100 тис. жителів, інших міських поселень сумарно і по всій сільській місцевості. Частка відбору встановлюється залежно від чисельності прибулих і вибулих за рік. Результати вибіркової розробки поширюються на всю сукупність прибулих (вибулих) у кожному масиві.

РОЗРОБКИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ (разработки экспериментальные; experimental development) – систематичні роботи, в основі яких лежать вже наявні знання, набуті в результаті проведення досліджень і / або практичного досвіду, та спрямовані на створення нових матеріалів, продукції чи приладів і устаткування, впровадження нових процесів, систем і послуг, або значне удосконалення тих з них, що вже раніше були створені (отримані) чи впроваджені.

РОЗРОБКИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ (разработки научно-технические; scientific and technical research) – систематичні роботи, що базуються на існуючих знаннях, отриманих у результаті досліджень і / або практичного досвіду, та направлені на створення нових матеріалів, продуктів, процесів, пристроїв, послуг, систем чи методів. Ці роботи можуть бути також спрямовані на значне вдосконалення об'єктів, що вже існують. До них належать: розробка певної конструкції інженерного об'єкта чи технічної системи (конструкторські роботи); розробка ідей та варіантів нового об'єкта, у т. ч. нетехнічного, на рівні креслення чи іншої системи знакових засобів (проектні роботи); розробка технологічних процесів, тобто способів об'єднання фізичних, хімічних, технологічних та інших процесів із трудовими в цілісну систему, що виробляє певний корисний результат (технологічні роботи).

РОЗСАДНИКИ (рассадники; nurseries) – земельні ділянки для вирощування посадкового матеріалу, спеціальних технічних, лікарських, продовольчих, квіткових і декоративних культур.

РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ (расселение населения; settlement of the population) – складний соціально-економічний процес розподілу та перерозподілу населення по території та його результат – мережа поселень. Поняття “Р.н.” включає розміщення населення, функціональні територіальні взаємозв'язки заселених місцевостей та міграцію населення (переселення, сезонну, м'ягтнікову). Демографія вивчає власне процеси розподілу та перерозподілу населення на території його існування. Головна закономірність Р.н. – відповідність форм розселення способу суспільного виробництва та рівню розвитку виробничих сил. Сукупність факторів, що визначають розвиток процесів Р.н., поділяють на три групи: соціально-економічні, природничі та демографічні. До першої групи належать: характер виробничих відносин,

рівень розвитку та попереднього розміщення виробничих сил, порайонні відмінності в рівні доходів населення, транспортному забезпеченні тощо. Природні фактори – клімат, рельєф місцевості, ґрунти та інші природні ресурси. До останніх факторів належать регіональні відмінності міграційних процесів, а також різні інтенсивності перебігу процесів природного відтворення населення. Повне уявлення про розвиток Р.н. може дати лише комплексний розгляд усіх основних факторів.

Сучасні теоретичні уявлення щодо Р.н. засновані на ідеї системного розселення. Вивчення Р.н. проводиться різними методами. Метод угруповань дозволяє обґрунтувати типологію поселень (див. також *Типи поселень*). Використовують методи ранжованих рядів (побудова поселень у ряд відповідно до значення певної ознаки) з подальшим застосуванням різних методів рангової кореляції для вивчення взаємозв'язку змін параметрів великих сукупностей поселень. Поширеним методом є також метод середніх та аналіз їх змін у часі та за територіями. Один із напрямів вивчення Р.н. – виявлення ступеня впливу міста залежно від його розміру та відстані. Важливою характеристикою Р.н. є ступінь рівномірності розміщення населення по території. Для її визначення використовують метод аналізу найближчого сусідства (підрахунок відстаней від кожного поселення до найближчого до нього населеного пункту, підсумовування таких показників та розрахунок середньої відстані по території):

$$R_n = \frac{\bar{D}}{0,5 \cdot \sqrt{\frac{S}{n}}}, \text{ де } R_n - \text{показник, що характери-}$$

зує територіальну концентрацію поселень; \bar{D} – середня відстань між найближчими поселеннями; S – площа території, що вивчається; n – кількість поселень. При довершено рівномірному розподілі показник R_n отримує максимальне значення (приблизно 2,15). При скупченості населення в одному поселенні його значення дорівнює нулю, при випадковому безладному розміщенні – одиниці. Ступінь рівномірності розміщення населення вимірюється також за допомогою індексу територіальної концентрації $k_{m.k.}$ за формулою $k_{m.k.} = 0,5 \cdot |S_i - P_i| \cdot 100\%$, де S_i та P_i – відповідно, частка площі та частка населення i -го регіону в загальній площі та населенні всієї країни.

При вивченні закономірностей Р.н. використовують центрографічний метод, метод районування, картографічні методи та методи математичного моделювання із застосуванням обчислювальної техніки.

РОЗСІЯННЯ (расcеяние; scattering) – відображення і заломлення електромагнітної енергії частками атмосфери; часто залежить від довжини хвилі. Р. електромагнітної енергії здійснюється частинками в атмосфері, які можна порівняти за розміром з довжиною хвилі енергії, що розсіюється.

РОЗШИРЕННЯ СИГНАТУРИ (расширение сигнатуры; signature extension) – використання навчаючих статистик, отриманих за однією географічною областю для класифікації даних подібних областей, які знаходяться на деякій відстані одна від одної; враховує зміни в атмосфері та інші географічні й часові умови, що можуть викликати відмінності у рівнях сигналів для окремих досліджуваних класів (див. *Сигнатура спектральна*).

РОСЛИННИЦТВО (растениеводство; plant cultivation) – певна сукупність видів економічної діяльності і послуг, у результаті яких виробляється продукція рослинного походження. Види економічної діяльності та послуги, що належать до Р. і становлять об'єкт статистики рослинництва, визначаються відповідно до української Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД). Р. є однією з найважливіших галузей сільського господарства України, що забезпечує виробництво продуктів харчування рослинного походження, сировини для харчової, легкої, фармацевтичної, комбікормової та інших галузей промисловості, для сільськогосподарських тварин.

Відповідно до Державного класифікатора продукції і послуг (ДКПП), у Р. виділяють такі класи і категорії:

- культури зернові та технічні: зернові, овочеві, олійні, рослини цукроносні, кормові, прядильні, каучук натуральний, тютюн необроблений, технічні тощо;
- овочівництво, садівництво та розсадники: овочі свіжі, продукція розсадників та квітництва;
- плоди та культури для виробництва напоїв: виноград, фрукти, ягоди та горіхи; кава, чай, мате та какао-боби; прянощі.

РОТАЦІЯ ВИБІРКИ (ротация выборки; rotation of sample) – часткова чи повна заміна

елементів вибірки, призначена для проведення періодичного вибіркового обстеження й отримання оцінок статистичних характеристик і досліджуваних показників за певні відрізки часу – раунди. Залежно від характеру потрібних оцінок і відносної їх значущості можлива Р.в. від одного раунду до іншого. У соціологічних обстеженнях схема ротації звичайно “симетрична”. Це означає, що нові множини елементів вводяться у вибірку через регулярні інтервали, а після введення кожен множину зберігають у вибірці чи виводять із неї за єдиною схемою. Р.в. широко використовується як у нашій країні, так і за кордоном при проведенні обстежень населення з проблем зайнятості, бюджетів тощо.

РОЯЛТІ (рояли; royalty) – платежі будь-якого виду, одержані як винагорода за користування або за надання права на користування будь-яким авторським правом на літературні твори, твори мистецтва або науки, включаючи комп’ютерні програми, інші записи на носіях інформації, відео- або аудіокасети, кінематографічні фільми або плівки для радіо- чи телевізійного мовлення; за придбання будь-якого патенту, зареєстрованого знака на товари і послуги чи торгової марки, дизайну, секретного креслення, моделі, формули, процесу, права на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (ноу-хау).

РОЯЛТІ ТА ЛІЦЕНЗІЙНІ ПОСЛУГИ (рояли и лицензионные услуги; royalty and license services) – платежі між резидентами та нерезидентами за використання нефінансових активів нематеріального характеру та титулів власності, таких як патенти, авторські права, торгові знаки та використання на основі ліцензійних угод вироблених оригіналів та прототипів. Усі показники заповнюються на основі даних ліцензійного договору, супроводжуючого контракту. При цьому використовуються виключна та невиключна ліцензії. Згідно з виключною ліцензією, власник охоронного документа надає дозвіл на використання об’єкта інтелектуальної власності будь-якій юридичній особі в певному обсязі, у межах визначеної території, на обумовлений термін, залишаючи за собою право використання об’єкта права інтелектуальної власності в частині, що не передається за договором. Згідно з невиключною ліцензією, власник охоронного документа надає дозвіл на використання проекту інтелектуальної власності будь-якій особі, зберігаючи за собою права, включаючи право на продаж ліцензій іншим

особам. Ліцензійні платежі розподіляються за видами: паушальний – одноразовий платіж, не зв’язаний у часі з фактичним використанням ліцензії, що встановлюється заздалегідь на підставі експертних оцінок; роялті – періодичні відрахування від прибутку покупця протягом періоду дії договору; комбінований – містить елементи паушальних платежів і роялті.

РУБКИ ГОЛОВНОГО КОРИСТУВАННЯ (рубки главного пользования; felling of main use) – вирубування стиглих деревостанів з метою заготівлі деревини.

РУБКИ ДОГЛЯДУ ЗА ЛІСОМ (рубки ухода за лесом; forest cleaning cutting) – періодичні зруби в насадженнях частини дерев, чагарників, що проводяться з початку створення насаджень до головної рубки з метою формування необхідного складу, форми насаджень та підвищення приросту.

РУДА (руда; ore) – гірська порода або мінеральні утворення з вмістом корисних компонентів, що забезпечують технічну можливість та економічну доцільність їх добування.

РУХ ГРОШОВИХ КОШТІВ (движение денежных средств; cash flow) – надходження і вибуття грошових коштів та їх еквіваленти.

РУХ НАСЕЛЕННЯ ПРИРОДНИЙ (движение населения естественное; natural movement of the population) – узагальнена назва сукупності демографічних подій – народжень і смертей, які змінюють чисельність населення так званім “природним шляхом”. Різниця кількості народжень і кількості смертей називається природним приростом населення. До Р.п. відносять зазвичай також шлюби і розлучення; вони хоч і не змінюють чисельності населення безпосередньо, але враховуються у тому ж порядку, що і народження та смерті. Наразі термін застосовується до демографічних процесів народжуваності та смертності в цілому, іноді його замінюють терміном “відтворення населення”. Найбільш поширені показники Р.п. – загальні коефіцієнти природного руху населення – коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення.

РУХ ПРАЦІВНИКІВ ОБЛІКОВОГО СКЛАДУ (движение работников списочного состава; turnover of employees on payroll) – зміни облікової кількості штатних працівників (див. *Кількість штатних працівників облікова*) унаслідок прийому на роботу та вибуття з різних

причин. Р.п.о.с. за звітний період може бути наведений у вигляді балансу: облікова кількість штатних працівників на початок періоду плюс кількість прийнятих протягом звітного періоду мінус кількість тих, які вибули за цей період, дорівнює обліковій кількості штатних працівників на кінець звітного періоду.

У кількості прийнятих працівників ураховуються особи, які зараховані на підприємство (установу, організацію) наказом (розпорядженням) власника підприємства про прийняття на роботу у звітному періоді. У кількість працівників, що вибули з підприємства, включаються усі особи, які у звітному періоді залишили роботу на цьому підприємстві незалежно від причин звільнення.

Р.п.о.с. характеризується показниками їхнього обороту та постійності. Оборот працівників – сукупність прийнятих працівників та тих, які вибули за визначений період (див. також *Інтенсивність обороту працівників, Коефіцієнт постійності кадрів*).

РУХ РОБОЧОЇ СИЛИ (движение рабочей силы; labour turnover) – прийом на роботу та звільнення з неї працівників.

РЯД ДИНАМІЧНИЙ (ряд динамический; time series), ряд динаміки, ряд часовий, ряд хронологічний – розміщені у хронологічній послідовності значення певного статистичного показника. Складовими динамічного ряду є ознака часу (момент або інтервал) та числові значення показника – рівні ряду. Рівні Р.д. змінюються, варіюють. Узагальнюючою характеристикою Р.д. є середній рівень, який в інтервальному ряді розраховується за формулою

середньої арифметичної, а в моментному – за формулою середньої хронологічної.

РЯД ДИНАМІЧНИЙ ІНТЕРВАЛЬНИЙ (ряд динамический интервальный; interval time series) – ряд динамічний, рівні якого характеризують явище за певні проміжки часу.

РЯД ДИНАМІЧНИЙ МОМЕНТНИЙ (ряд динамический моментный; moment time series) – ряд динамічний, рівні якого фіксують стан явища на певні моменти часу, певні дати.

РЯД РОЗПОДІЛУ (ряд распределения; distribution row) – різновид групування структурного, розподіл одиниць статистичної сукупності за значенням певної ознаки, коли кожному значенню або групі значень цієї ознаки відповідає деяке число одиниць сукупності. Побудова Р.р. є першим кроком обробки статистичної інформації, отриманої під час спостереження. Отриманий ряд є основою подальшої розробки та аналізу інформації. Основними структурними елементами Р.р., його визначальними складовими є варіанти та частоти (або частки, модернізовані частоти). Варіантами називаються окремі значення або різновиди певної ознаки; частоти – це абсолютні числа, що показують, скільки разів повторюються окремі значення варіанти. Сума всіх частот Р.р. дорівнює загальній чисельності одиниць досліджуваної сукупності і називається об'ємом Р.р., або обсягом сукупності.

РЯД ХРОНОЛОГІЧНИЙ (ряд хронологический; time series) Див. *Ряд динамічний*.

РЯД ЧАСОВИЙ (ряд временной; time series). Див. *Ряд динамічний*.

С

САЛЬДО (сальдо; balance) – 1) різниця між грошовими надходженнями та витратами за певний проміжок часу; 2) залишок на бухгалтерському рахунку.

САЛЬДО ЕКСПОРТУ-ІМПОРТУ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ (сальдо экспорта-импорта товаров и услуг; balance of exports and imports of goods and services) – вартісний показник, що визначається як різниця між експортом та імпортом товарів і послуг та характеризує різницю між фактичним надходженням товарів і послуг у країну та зустрічним їх потоком. Перевищення обсягу експорту свідчить про активне С.е.-і.т.п., перевищення обсягу імпорту – про негативне.

САЛЬДО МІГРАЦІЇ (сальдо миграции; balance of migration). Див. *Приріст населення міграційний*.

САМОВРЯДУВАННЯ МІСЦЕВЕ В УКРАЇНІ (самоуправление местное в Украине; local self-government in Ukraine) – гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення у межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст

як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад, сіл, селищ, міст.

САМОЗАЙНЯТІ (самостоятельно заняты; self-employed persons) – особи, зайняті індивідуальною / самостійною трудовою діяльністю, яку здійснюють самостійно, тобто без залучення постійних найманих працівників за власний кошт, володіють засобами виробництва і несуть відповідальність за вироблену продукцію (див. також *Статус зайнятості*).

САМООБСЛУГОВУВАННЯ (самообслуживание; self-service) – метод продажу з вільним доступом покупців до всіх товарів, відкрито викладених у торговому залі на спеціальних місцях.

САМООБЧИСЛЕННЯ (самоисчисление; self-enumeration), самореєстрація – метод збирання відомостей під час проведення перепису населення (обстеження), за яким відповіді у переписному листі (анкеті) записує не реєстратор, а самі опитувані. Зазвичай переписний лист складається на домогосподарство (сім'ю), і обов'язок записати відповіді покладається на одного з дорослих членів домогосподарства (сім'ї), найчастіше – на першого члена домогосподарства. Реєстратори спочатку розносять переписні листи, а потім збирають їх заповненими; іноді анкети (запитальники) надсилають поштою. С. потребує простого та чіткого формулювання запитань, а також вказівок щодо запису відповідей. Його можна застосовувати при порівняно нескладній програмі обстеження та досить високому культурному рівні населення. Метод С. поширений у переписах економічно розвинених країн; застосовується іноді тільки для міського населення (див. *Опитування*).

САМОПОДАТКУВАННЯ (налоговое самообложение; self-taxation) – форма залучення на добровільній основі за рішенням зборів громадян за місцем проживання коштів населення відповідної території для фінансування різних цільових соціально-побутових заходів.

САМОРЕЄСТРАЦІЯ (саморегистрация; self-enumeration, self-interview). Див. *Самообчислення*.

САМОФІНАНСУВАННЯ (самофинансирование; self-financing) – фінансування простого

і розширеного відтворення виробництва за рахунок чистого прибутку підприємства.

САНАТОРІЇ ТА ПАНСІОНАТИ З ЛІКУВАННЯМ (санатории и пансионаты с лечением; sanatoria and holiday hotels with medical treatment) – лікувально-профілактичні заклади, що обладнані ліжками та надають реабілітаційне лікування в основному з використанням цілющих властивостей природних факторів. Усі вони спеціалізовані та можуть бути одно- або багатопрофільними. Для С.п.л. враховують розгорнуті ліжка, що забезпечені необхідним обладнанням, незалежно від того, зайняті вони чи ні, причому у кількості ліжок ураховують як постійні (цілорічні) ліжка, так і сезонні. Постійні ліжка обліковують на кінець звітного періоду, сезонні – на момент максимального розгортання.

САНКЦІЯ (ШТРАФ) ШТРАФНА (ФІНАНСОВА) (санкция (штраф) штрафная (финансовая); penalty, punitive measure) – плата у фіксованій сумі або у вигляді відсотків від суми податкового зобов'язання (без урахування пені та штрафних санкцій), що стягується з платника податків у зв'язку з порушенням ним правил оподаткування, визначених відповідними законами.

СВІДОЦТВО АВТОРСЬКЕ (свидетельство авторское; author's certificate) – документ, що підтверджує визнання технічного або технологічного винаходу нововведенням та авторство осіб, які його запропонували.

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ (свидетельство о государственной регистрации; certificate of state registration) – документ встановленого зразка, що засвідчує факт внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію юридичної особи або фізичної особи – підприємця.

СВІДОЦТВО ПРО СМЕРТЬ ЛІКАРСЬКЕ (свидетельство о смерти врачебное; death certificate) – первинний документ, що засвідчує факт і причину смерті людини. С.с.л. видається такими закладами охорони здоров'я: лікарнями, амбулаторно-поліклінічними закладами, диспансерами, пологовими будинками, санаторіями, патологоанатомічними бюро, бюро судово-медичної експертизи.

С.с.л. видається лікарем медичного закладу, що лікував померлого, на підставі спостережень за хворим і записів у медичній документації, що відображали стан хворого до його смерті, або

патологоанатомом на підставі вивчення медичної документації і результату розтину. С.с.л. видається обов'язково з поміткою "остаточне", "попереднє", "замість попереднього", "замість остаточного". У С.с.л. зазначається: прізвище, ім'я, по батькові померлого; стать; дата народження та дата смерті: рік, місяць, число; для дітей, які померли у віці від 6 днів до 1 місяця: доношений, недоношений; для дітей, які померли у віці від 6 днів до 1 року: маса (вага) при народженні (грам), зріст при народженні (см); місце проживання померлого; місце смерті з зазначенням чи смерть настала у стаціонарі, чи вдома, чи в іншому місці; внаслідок чого настала смерть та яким лікарем встановлена причина смерті; прізвище, ім'я, по батькові, посада лікаря, який засвідчує послідовність хвороб (патологічних станів), що призвели до смерті, та причину смерті; інші суттєві стани (конкуруючі, поєднані, фонові), що сприяли смерті, але не пов'язані із захворюванням чи його ускладненням, яке безпосередньо є причиною смерті, тощо.

С.с.л. складається у 2-х примірниках шляхом підкреслення, вписання необхідних відомостей та заповнення вічок відповідними позначеннями. Для реєстрації акту про смерть С.с.л. подається до відділу РАЦС. Щомісячно другі екземпляри актових записів про смерть передаються до статистичних органів для статистичної обробки даних про смертність.

СВІНГ (свинг; swing) – 1) у клірингових угодах – ліміт (гранична сума) кредиту, що взаємно надається сторонами для покриття тимчасового перевищення платежів над надходженнями. Обчислюють у відсотках від обсягу товарообороту сторін. 2) коливання курсу валюти і цінних паперів, а також цін товарів на біржі.

СВІТ ІНШИЙ (мир остальной; the rest of the world), інші країни світу, у системі національних рахунків – будь-яка територія, що не належить до економічної території країни. С.і. складається з економічних територій інших країн, міжнародних територій, територіальних анклавів інших країн та міжнародних організацій у межах національних кордонів країни.

СВІТОВИЙ БАНК (Всемирный банк; World Bank) – одна з найбільших у світі міжнародних фінансових організацій, що надають допомогу з метою розвитку. Заснований у 1944 р. за рішенням Бреттон-Вудської конференції. Членами С.б. є 187 країн, умовою членства є участь

у Міжнародному валютному фонді. С.б. зосереджує діяльність на досягненні цілей розвитку тисячоліття, затверджених Декларацією тисячоліття. До С.б. входять Міжнародний банк реконструкції та розвитку і Міжнародна асоціація розвитку, що розташовані у м. Вашингтон (США), членами яких є більшість країн, задіяних у програмі ТАСІС, та всі країни Європейського Союзу.

СВІТЧ (свитч; switch) – 1) реалізація третій стороні залишку на кліринговому чи іншому двосторонньому рахунку за курсом, нижчим від офіційного; 2) ліквідація зобов'язань за одними цінними паперами чи певною валютою з метою укладання угод за іншими; 3) операція щодо використання блокованого рахунку.

СВІТЧ АНОМАЛЬНИЙ (свитч аномальный; anomalous switch) – переведення інвестицій з одних цінних паперів в інші з метою отримання прибутку від аномальної зміни кон'юнктури ринку.

СВОП (своп; swap) – торгово-фінансова обмінна операція, за якої укладання угоди щодо купівлі (продажу) цінних паперів, валюти, золота на умовах угоди спот супроводжується укладанням контругоди щодо наступного зворотного продажу (купівлі) того самого товару через певний час на тих самих чи інших умовах. Існує кілька видів своп-операцій: 1) своп з метою продовження терміну чинності цінних паперів – продаж цінних паперів та одночасна купівля такого самого виду цінних паперів з тривалішим терміном чинності; 2) валютна своп-операція – купівля іноземної валюти з негайною оплатою національною валютою і з умовою подальшого зворотного викупу; 3) своп-операція з золотом – продаж золота на умовах негайної поставки з одночасним укладанням угоди на зворотну купівлю золота через певний час.

Виокремлюють своп валютно-процентний, своп за якістю коштовного металу тощо.

СЕГМЕНТУВАННЯ ПРОГРАМИ (сегментация программы; programe segmenting) – розподіл програми на окремі частини (сегменти) з метою розміщення кожної з них у відведеній ділянці пам'яті комп'ютера. С.п. викликає збільшення часу виконання програми, тим більше, чим частіше треба замінювати черговий сегмент для виконання. Можливі різні варіанти С.п. Критерієм вибору варіанта є мінімізація

загального числа переходів від одного сегмента до іншого у процесі виконання програми.

СЕЗОННІСТЬ (сезонность; seasonality) – поняття, що характеризує регулярно повторювані зміни явищ у динаміці, які можуть бути зумовлені різноманітними причинами, зокрема пов'язаними зі зміною пір року, з явищами природи тощо. С. характеризується змінами сезонної складової динамічного ряду, що описує внутрішньорічні регулярні зміни явищ. Такі зміни називаються коливаннями сезонними. Наприклад, збільшення споживання свіжих овочів і фруктів восени, підвищення обсягів будівельних робіт улітку, збільшення закупівельних і роздрібних цін на сільськогосподарські продукти у зимовий період тощо. Вимірювання С. полягає у визначенні величини сезонних коливань, сезонної хвилі, обчисленні індексів С. Статистичні методи дозволяють чисельно показати прояви сезонних коливань, виявити фактори, що детермінують силу і характер цих проявів, та оцінити наслідки.

СЕКВЕСТР (секвестр; sequestration) – пропорційне зниження державних витрат за всіма статтями бюджету протягом часу, що залишається до закінчення поточного бюджетного року.

СЕКТОР (сектор; sector) – 1) у системі національних рахунків – сукупність господарських одиниць, що характеризуються однорідністю економічної діяльності (сектор економічний) чи організаційною і фінансовою єдністю, типом структури фінансування витрат (сектор інституційний). На відміну від групування секторів за видом економічної діяльності, класифікація інституційних С. передбачає групування юридично самостійних економічних одиниць, що володіють майном, розпоряджаються доходами та вступають у фінансово-юридичні відносини один з одним та за кордоном; 2) сукупність інституційних одиниць, тобто господарських одиниць, які мають схожі інтереси, функції і джерела фінансування, що зумовлюють їх подібну економічну поведінку.

СЕКТОР ДЕРЖАВНИЙ (сектор государственный; public (government) sector) – комплекс державних адміністративних установ і підприємств.

СЕКТОРИ НАУКИ (сектора науки; sectors of science) – класифікаційні групи, що об'єднують організації, які займаються науковими дослідженнями і розробками (див. *Орга-*

нізація наукова). Вони мають однорідні основні функції і послуги, що надаються, джерела фінансування, правовий статус. Такий підхід до структуризації наукових організацій рекомендований Посібником Фраскати з метою ідентифікації тих галузей економіки, в яких виконується науково-технічна діяльність, та заснований на групуванні суспільних потреб, що задовольняються нею. Відповідно до міжнародних стандартів, виокремлюють такі сектори науки: державний, підприємницький, вузівський, приватний неприбутковий та закордонний. У теперішній час в Україні застосовують класифікацію, що ґрунтується на принципі відомчої підпорядкованості наукових організацій та охоплює академічний, галузевий, заводський та вузівський сектори.

СЕКЦІЯ ТОРГОВА (секция торговая; trade section) – частина аграрної біржі, де об'єктом біржової торгівлі виступають товарні деривативи (крім форварду) або об'єкти державного цінового регулювання, призначені для їх експорту.

СЕЛИЩЕ МІСЬКОГО ТИПУ (поселок городского типа; settlement of urban type) – одна з категорій міських поселень. Це населені міста, що мають порівняно невелику чисельність населення, яке виконує переважно несільськогосподарські функції – промислові, транспортні, адміністративні, курортні тощо, і є недостатньо розвиненими, щоб отримати статус міста (див. *Поселення міські*). Часто С.м.т. є проміжним етапом на шляху перетворення сільських поселень у міста.

СЕМІНАР (семинар; seminar) – захід, що проводиться з метою вивчення, обміну та поширення науково-технічних досягнень і передового досвіду, напрацювання рекомендацій з їх упровадження або підвищення рівня фахової кваліфікації.

СЕРЕДНЯ АРИФМЕТИЧНА (средняя арифметическая; arithmetic mean, arithmetic average) – найбільш поширена форма середньої величини. С.а. використовують для характеристики статистичних рядів (рядів розподілу), сума окремих значень ознаки в яких утворює загальний обсяг ознаки. С.а. може бути простою і зваженою. Середня арифметична проста розраховується за формулою: $\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i$. Середня арифметична зважена розраховується за

формулою: $\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i f_i}{\sum_{i=1}^n f_i}$. У формулах x_i – індиві-

дуальні значення ознаки; f_i – частота, що відповідає значенню ознаки x_i ; n – кількість одиниць сукупності.

СЕРЕДНЯ АРИФМЕТИЧНА ВИБІРКОВА (средняя арифметическая выборочная; sample arithmetic average) – середня арифметична, обчислена на основі вибірки.

СЕРЕДНЯ ВИБІРКОВА (средняя выборочная; sample mean, sample average) – середня величина ознаки в сукупності вибіркової (див. *Середня арифметична вибіркова*).

СЕРЕДНЯ ГАРМОНІЧНА (средняя гармоническая; harmonic mean) – величина, обернена до середньої арифметичної з обернених значень ознак. Її обчислюють, коли необхідно осереднення обернених індивідуальних значень ознак шляхом їх підсумовування. У випадку розрахунку С.г. зваженої її обчислюють тоді, коли відомі дані про загальний обсяг ознаки ($Z = xf$), а також індивідуальні значення ознаки (x_j), а невідомою є частота (f_j). Формули мають такий вигляд:

для простої С.г. – $\bar{x} = \frac{n}{\sum_{j=1}^n \frac{1}{x_j}}$, де n – кількість значень ознаки; для зваженої С.г. – $\bar{x} = \frac{\sum_{j=1}^n Z_j}{\sum_{j=1}^n \frac{1}{x_j} \cdot Z_j}$, де

Z_j – обсяг значень ознаки. Використання С.г. доцільне й обґрунтоване, якщо осереднювана ознака є відношенням між логічно пов'язаними величинами (наприклад, відносна величина інтенсивності, структури тощо).

СЕРЕДНЯ ГЕНЕРАЛЬНА (средняя генеральная; population mean, general mean) – середня величина ознаки в сукупності генеральній, синонім поняття “математичне сподівання МХ випадкової величини X ”. Якщо X – значення (ознака) або характеристика i -ї одиниці, то

$\mu_x = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N X_i$ – С.г., або середня характеристика генеральної сукупності, N – кількість одиниць у сукупності.

СЕРЕДНЯ ГЕОМЕТРИЧНА (средняя геометрическая; geometric mean) – середня величина для сукупності, що використовується зде-

більшого для обчислення середніх коефіцієнтів (темпів) зростання в рядах динаміки. У випадку однакових часових інтервалів між рівнями динамічного ряду С.г. проста має такий вигляд:

$$\bar{x} = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n x_j}, \text{ де } x_j \text{ – відносні величини динаміки, виражені кратним відношенням } j\text{-го значення показника до попереднього } (j-1)\text{-го; } n \text{ – кількість значень ознаки. Якщо часові інтервали не однакові, за відомих значень ваг } \omega_j \text{ для кожної ознаки } x_j \text{ розрахунок виконують за формулою С.г. зваженої:}$$

$\bar{x} = \left(\prod_{j=1}^n x_j^{\omega_j} \right)^{\frac{1}{\sum_{j=1}^n \omega_j}} = \exp\left(\frac{1}{\sum_{j=1}^n \omega_j} \cdot \sum_{j=1}^n \omega_j \ln x_j \right)$, де

часовий інтервал $n = \sum_j \omega_j$.

СЕРЕДНЯ ГРУПОВА (ЧАСТКОВА) (средняя групповая (частная); group mean (partial)) – середня величина, обчислена для окремої групи (частини) одиниць сукупності статистичної (див. також *Одиниця сукупності*). Характеризує типовий розмір ознаки в групі, отже, групу загалом щодо цієї ознаки. Обчислюють на основі групування. Сукупність групових середніх конкретизує середню загальну (за тією самою ознакою) і детальніше характеризує всю сукупність. С.г. використовують для виявлення тенденцій розвитку, для порівняльної характеристики груп та інших цілей.

СЕРЕДНЯ ЗАГАЛЬНА (средняя общая; overall mean (average)) – середня величина, обчислена для сукупності статистичної в цілому за будь-якою ознакою. Поряд із С.з. обчислюють середні групові, що доповнюють і конкретизують її. С.з. можна обчислити як середню з групових середніх, зважених за чисельністю груп, для яких їх розраховано.

СЕРЕДНЯ ЗВАЖЕНА (средняя взвешенная; weighted mean) – середня величина ознаки, обчислена з урахуванням ваг (див. *Ваги середніх величин*).

СЕРЕДНЯ КВАДРАТИЧНА (средняя квадратическая; quadratic mean) – частковий випадок середньої степеня p , коли $p = 2$ (див. *Середня степеня p*). У статистиці ця величина використовується для визначення показників варіації (коливання) ознаки – середнього квадратичного відхилення та дисперсії (як серед-

нього квадрата відхилення). Обчислюється на основі квадратів відхилень індивідуальних значень ознаки від їх середньої величини за формулами:

$$\text{– простої С.к.: } \sigma = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^n (x_j - \bar{x})^2}{n}},$$

де x_j – індивідуальні значення ознаки; \bar{x} – центр розподілу, що визначається за обраною для певного процесу середньою величиною ознаки; n – кількість значень ознаки;

$$\text{– зваженої С.к.: } \sigma = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^n (x_j - \bar{x})^2 \cdot f_j}{\sum_{j=1}^n f_j}},$$

де f_j – частоти окремих ознак.

СЕРЕДНЯ НЕЗВАЖЕНА (ПРОСТА) (средняя невзвешенная (простая); non-weighted mean (simple)) – середня величина, обчислена без урахування ваг.

СЕРЕДНЯ СТЕПЕНЕВА (средняя степенная; power mean) – середнє степеня p , узагальнене середнє – узагальнення середньої арифметичної, середньої геометричної, середньої гармонічної, середньої квадратичної і т. д. Якщо показник степеня p – дійсне число, можна визначити С.с. для сукупності дійсних додатних чисел x_1, x_2, \dots, x_n як:

$$x = \sqrt[p]{\frac{1}{n} \sum_{j=1}^n x_j^p},$$

де n – загальна кількість значень ознаки.

Зі степеневих середніх у статистиці найчастіше використовують середню арифметичну ($p = 1$), рідше – середню гармонійну ($p = -1$), середню геометричну ($p = 0$) – для обчислення середніх темпів динаміки, а середню квадратичну ($p = 2$) – для розрахунків показників варіації. Середню кубічну майже не використовують. Вирішити, яку саме середню потрібно застосовувати в окремому випадку, можна шляхом аналізу конкретної досліджуваної сукупності. Правильну характеристику сукупності за варіаційною ознакою в кожному окремому випадку дає тільки певний вид середньої (див. *Середня арифметична, Середня геометрична, Середня гармонічна, Середня квадратична*).

СЕРЕДНЯ ХРОНОЛОГІЧНА (средняя хронологическая; chronological mean) – середня

величина для динамічного ряду. За наявності даних більше, ніж на дві дати, через приблизно однакові проміжки часу за тривалий період для розрахунку середньої величини застосовується середня хронологічна моментного ряду за формулою:

$$\bar{x} = \frac{0,5x_1 + x_2 + \dots + x_i + \dots + x_{n-1} + 0,5x_n}{n-1},$$

де x_i – значення ознаки на певну дату; $i = \overline{1, n}$, n – загальна кількість значень ознаки.

СЕРЕДОВИЩЕ МОНИТОРИНГУ ІНФОРМАЦІЙНЕ (среда мониторинга информационная; information environment of monitoring) – сукупність усіх класів і видів інформації (даних і знань), що забезпечують реалізацію необхідних процесів і функцій. При цьому (явно чи неявно) передбачається введення цієї інформації в обчислювальне середовище. Під об'єктами інформаційного середовища розуміють різноманітні інформаційні цілісності, виділені за певним принципом. Класифікувати ці об'єкти можна за найрізноманітнішими критеріями.

Передусім можна поділити їх на безпосередні дані та метаінформацію, яку складають описи характеристик цих даних. Безпосередні дані – числові й лінгвістичні зміни та різноманітні відношення між ними (як правило, матриці). Зазвичай операції з цими структурами підтримуються засобами Системи керування базами даних (СКБД).

СЕРЕДОВИЩЕ НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ (среда окружающая природная; natural environment) – сукупність природних компонентів (атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, ґрунтів, надр), природних комплексів, ландшафтів і об'єктів, що визначають умови життєдіяльності людини, тварин, рослин та інших живих організмів.

СЕРЕДОВИЩЕ НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ НЕСПРИЯТЛИВЕ (среда окружающая природная неблагоприятная; unfavorable natural environment) – стан навколишнього природного середовища, що негативно впливає на здоров'я і життєдіяльність людей, тварин, рослин та інших живих організмів.

СЕРТИФІКАТ (сертификат; certificate) – 1) офіційне письмове посвідчення; 2) документ, виданий уповноваженими органами, що посвідчує якість продукції, її походження тощо; 3) бланк цінного паперу, що видається власнику цінного паперу (цінних паперів), містить визначені законодавством реквізити та назву виду цінного паперу (акція, облігація тощо)

або найменування “сертифікат акцій (облігацій тощо)” і засвідчує право власності на цінний папір (цінні папери).

СЕРТИФІКАТ ГЛОБАЛЬНИЙ (сертифікат глобальний; global certificate) – документ, оформлений на весь випуск цінних паперів у бездокументарній формі (крім приватизаційних паперів, що засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду), що підтверджує право на здійснення операцій із цінними паперами цього випуску в Національній депозитарній системі.

СЕРТИФІКАТ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ (сертифікат инвестиционный; investment certificate) – цінний папір, що випускається компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та засвідчує право власності інвестора на частку в пайовому інвестиційному фонді.

СЕРТИФІКАТ ІПОТЕЧНИЙ (сертифікат ипотечный; mortgage certification) – іпотечний цінний папір, забезпечений іпотечними активами.

СЕРТИФІКАТ ЯКОСТІ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У ДОКУМЕНТАРНІЙ ФОРМІ (сертифікат качества ценных бумаг в документарной форме; quality certificate of securities in documentary form) – документ, що засвідчує ступінь технічного захисту виготовлених у документарній формі цінних паперів та надається виробником сертифікатів цінних паперів емітенту для забезпечення можливості їх перевірки у процесі обігу на справжність (автентичність) та відповідність міжнародним стандартам якості.

СЕРТИФІКАЦІЯ НА ПРИРОДООХОРОННІ ВИМОГИ (ЕКОЛОГІЧНА СЕРТИФІКАЦІЯ) (сертификация на природоохранные требования (экологическая сертификация); certification on environmental requirements (ecological certification)) – процедура підтвердження відповідності, за допомогою якої організація, що не залежить від виробника (продавця) і споживача (покупця), засвідчує у письмовій формі відповідність об'єкта встановленим природоохоронним вимогам.

СИГНАЛ (сигнал; signal) – збурення (наприклад, імпульс електромагнітної енергії), передане через лінію зв'язку або систему. Сигнали отримуються датчиком від об'єкта і перетворюю-

ються в іншу форму для передачі системі обробки.

СИЛА РОБОЧА (сила рабочая; labour force) – один із чинників виробництва, а саме: здатність людини до праці. У міжнародній термінології це поняття застосовується як облікова категорія. С.р. визначається як населення, економічно активне в теперішній момент, тобто щодо короткого звітного періоду (тиждень чи день) (див. *Населення економічно активне*).

СИЛА РОБОЧА ІНДИВІДУАЛЬНА (сила рабочая индивидуальная; individual labour force) – сукупність фізичних та духовних якостей людини, що використовуються у процесі виробництва товарів і послуг.

СИЛА СМЕРТНОСТІ (сила смертности; mortality intensity) – теоретичний демографічний показник, що характеризує міру інтенсивності смертності на малому інтервалі віку. С.с. дорівнює приведеній до одного року ймовірності смерті впродовж нескінченно малого вікового

інтервалу: $\mu(x) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{q_{x,x+\Delta x}}{\Delta x}$, де $\mu(x)$ – С.с. у віці

x років; $q_{x,x+\Delta x}$ – ймовірність смерті в інтервалі віку від x до $(x + \Delta x)$ років. При цьому припускається, що ймовірність смерті в інтервалі віку від x до $(x + \Delta x)$ з точністю до нескінченно малої вищого порядку дорівнює добутку С.с. на довжину вікового інтервалу Δx .

Показник С.с. використовується в неперервних математичних моделях смертності (див. *Моделі демографічні*) та, як правило, не застосовується в кількісному демографічному аналізі. Існує розділ математичної демографії, предметом якого є розробка універсальної математичної формули для розрахунку С.с.

На відміну від ймовірності смерті, що не перевищує одиниці, С.с. може бути будь-яким додатним числом. С.с. можна трактувати як коефіцієнт смертності на нескінченно малому інтервалі віку. Особливу роль С.с. відіграє під час розрахунку показників смертності за окремими причинами смерті. С.с. за декількома причинами підпорядковується закону додавання С.с., сформульованому У. Мейкемом у 1867 р. Водночас за наявності декількох причин смерті ймовірність померти обраховується за більш складною формулою.

СИМПЛЕКС-МЕТОД (симплекс-метод; simplex-method) – алгоритм нелінійного оцінювання, що не використовує похідні функції втрат. Натомість при кожній ітерації функція

оцінюється в $m + 1$ точках m -вимірного простору. Наприклад, на площині (тобто при оцінюванні двох параметрів) програма обчислюватиме значення функції втрат у трьох точках в околі поточного мінімуму. Ці три точки визначають трикутник у багатовимірному просторі. Одержувана фігура називається симплекс.

СИНЕРГІЗМ (синергізм; synergism) – ефект підвищення результативності шляхом використання взаємозв'язку різних видів спільної діяльності. Тобто С. – це підсумковий ефект взаємодії двох чи більше факторів, коли їх спільна дія суттєво перевищує внесок кожного окремого компонента у формі їх простої суми.

СИНТЕЗ ПРОГНОЗІВ (синтез прогнозів; forecasts synthesis) – комбінування, об'єднання декількох прогнозів, отриманих різними способами. Об'єднання може проводитися з різними вагами прогнозів залежно від їх точності чи надійності. В адаптивних моделях прогнозування ці ваги також можуть мати адаптивний характер і змінюватися на кожному кроці просування в часі відповідно до нових даних щодо зростання або погіршення точності прогнозу за відповідним методом чи моделлю. С.п. доцільно здійснити тоді, коли немає визначальних даних на користь одного певного методу прогнозування. При цьому ставиться завдання уникнути найбільшої помилки прогнозу.

СИРОВИНА І МАТЕРІАЛИ (сырье и материалы; stores, supplies) – різноманітні речові елементи виробництва, що використовуються переважно як предмети праці, які утворюють матеріальну основу продукції, призначаються для продажу або для збільшення основних засобів. Включають сировину, допоміжні та пакувальні матеріали, паливо, енергію, спеодяга тощо. Власна сировина розглядається як видобутий або вироблений речовий елемент, призначений для подальшої переробки.

СИСТЕМА (система; system) – 1) сукупність елементів, що перебувають у відношеннях і зв'язках між собою та утворюють певну цілісність, єдність. Поняття “С.” відіграє важливу роль у сучасній науці, техніці та практичній діяльності. Будь-яка С. може бути розглянута як елемент системи вищого порядку, водночас її елементи можуть виступати як системи нижчого порядку; 2) сукупність заходів, методів і засобів організаційно-екологічного, нормативно-правового, техніко-технологічного характеру, спрямованих на забезпечення до-

тримання встановлених вимог у тій чи іншій сфері діяльності. Великою або складною називають С., що складається з великої кількості взаємопов'язаних елементів. Складна С. спроможна виконувати складні функції та завдання, вона характеризується такими основними ознаками: багатовимірність, різноманітність структури, багатозв'язність елементів, різноманітність природи елементів, багатократність змін складу та станів системи, багатокритеріальність системи, багатоплановість у науковому аспекті. Припускається, що у складній С. проходять постійні зміни елементів та зв'язків між елементами.

СИСТЕМА АВТОМАТИЗОВАНА (система автоматизированная; automated system) – організаційно-технічна система, що складається з засобів автоматизації певного виду (чи кількох видів) діяльності людей та персоналу, який здійснює цю діяльність.

СИСТЕМА БАЗИСНО ЗВАЖЕНА ІНДЕКСНА (система с базисными весами индексная; base-weighted index system). Див. *Індекс Ласпейреса*.

СИСТЕМА БАНКІВСЬКА (система банковская; banking system) – сукупність різних банків та інших кредитних установ, що функціонують у межах єдиного фінансового механізму. У дворівневій С.б. на першому рівні знаходиться центральний (в Україні – Національний) банк, а на другому – мережа державних та комерційних банків (за Класифікацією інституційних секторів економіки – підсектор інших депозитних корпорацій).

СИСТЕМА ГЕОІНФОРМАЦІЙНА (система геоинформационная; geographic information system (GIS)). Див. *Геоінформаційна система (ГИС)*.

СИСТЕМА ГРОШОВА (система денежная; monetary system) – встановлена державою форма організації грошового обігу та емісії національних грошових знаків, що регулюється законодавчо. Держава визначає грошову одиницю, масштаб цін, види грошових знаків в обігу і порядок їх емісії, характер забезпечення грошей, форми безготівкового платіжного обігу, курси національної валюти щодо іноземних валют.

СИСТЕМА ГРУПУВАНЬ (система группировок; grouping system) – ряд взаємопов'язаних статистичних групувань за найбільш іс-

тотними ознаками, що всебічно висвітлюють найважливіші сторони досліджуваних явищ.

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА (система государственной статистики информационно-аналитическая; *information-analytical system of state statistics*). Див. *Інформаційно-аналітична система державної статистики (ІАСДС)*.

СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОЇ СЕРТИФІКАЦІЇ (система экологической сертификации; *system of ecological certification*) – система правил і процедур управління для проведення екосертифікації, сформованих відповідно до державної політики у сфері сертифікації та з урахуванням загальних правил її проведення на території України.

СИСТЕМА ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ (система экономических показателей; *system of economic indicators*) – сукупність взаємозв'язаних показників, що всебічно і науково обґрунтовано відображають процеси суспільно-економічного життя країни за певних умов місця і часу. С.е.п. охоплює загальні (синтетичні) показники, до яких належать, наприклад, обсяг валового внутрішнього продукту, чисельність та структура трудових ресурсів, реальні доходи населення, ефективність капітальних вкладень тощо, та часткові (специфічні) показники, що відображають факти і явища, які відбуваються на окремих підприємствах, у галузях економіки (обсяг виробленої продукції та її собівартість, рівень продуктивності праці й рентабельності тощо).

СИСТЕМА ЕЛЕКТРОННИХ ПЛАТЕЖІВ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (система электронных платежей Национального банка Украины; *electronic payment system of the National bank of Ukraine*) – система, що забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через мережу розрахункових палат. Ця мережа має дворівневу структуру. Регіональні розрахункові палати обслуговують міжбанківські розрахунки на регіональному та міжрегіональному рівнях. Учасниками системи електронних платежів на цьому рівні є установи Національного банку України і комерційні банки. Центральна розрахункова палата обслуговує міжрегіональні міжбанківські розрахунки, контролює та забезпечує балансування міжрегіональних платіжних оборотів, а також виконує функції регіональної розрахункової

палати комерційних банків м. Києва та Київської області. Учасниками цього рівня С.е.п. НБУ є регіональні розрахункові палати, обласне управління Національного банку України у м. Києві та Київській області, комерційні банки м. Києва і Київської області.

СИСТЕМА ЕМІСІЙНА (система эмиссионная; *emission system*) – складова грошової системи держави, що охоплює законодавчо встановлений порядок емісії грошей та вилучення їх з обігу.

СИСТЕМА ЗАГАЛЬНОГО ДОСТУПУ ІНФОРМАЦІЙНА (система общего доступа информационная; *information system of common access*) – сукупність телекомунікаційних мереж та засобів для накопичення, обробки, зберігання та передавання даних.

СИСТЕМА ЗБИРАННЯ ДАНИХ (система сбора данных; *data collection system*) – 1) система телеобробки даних, що забезпечує приймання даних про стан об'єктів або процесів і обробку цих даних без видавання результатів у зворотному напрямі; 2) ряд приладів і засобів, за допомогою яких вимірюються фізичні змінні і записуються до введення в систему обробки даних.

СИСТЕМА ЗВ'ЯЗКУ ЄДИНА НАЦІОНАЛЬНА (система связи единая национальная; *the Unified National Communication System*) – сукупність мереж зв'язку загального користування, відомчих та подвійного призначення, що забезпечують задоволення потреб споживачів (підприємств, установ, організацій, населення та інших) у послугах зв'язку.

СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНА (система информационная; *information system*) – система збереження, обробки, перетворення, передачі й оновлення інформації з використанням комп'ютерної та іншої техніки.

СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ (система информационного обслуживания; *information service system*) – сукупність мов, алгоритмічних і технічних засобів для запам'ятовування, збереження, пошуку, видачі та використання інформації. Засоби системи забезпечують організацію та управління базою даних, специфікацію формату повідомлення, обмін повідомленнями між користувачами.

СИСТЕМА ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВА (система информационно-поисковая; *informa-*

tion retrieval system) – довідково-інформаційна система, здатна накопичувати інформацію у тій чи іншій галузі знань і виводити її за запитами, що поступають з дистанційних пультів каналами зв'язку.

СИСТЕМА КАРТОГРАФІЧНА АВТОМАТИЗОВАНА (система картографическая автоматизированная; automated mapping system) – виробнича система, що поєднує комплекси технічних програм та інформаційних засобів автоматизованого складання карт. С.к.а. сформована з підсистем, які забезпечують введення в комп'ютер даних, що містяться у вихідних картографічних документах, обробку і зберігання цифрової картографічної інформації, вивід цифрової карти або графічної копії.

СИСТЕМА КЛАСИФІКАЦІЇ І КОДУВАННЯ КАРТОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЄДИНА (система классификации и кодирования картографической информации единая; the Unified System of Classification and Coding of Cartographic Information). Див. *Єдина система класифікації і кодування картографічної інформації (ЕСКККІ).*

СИСТЕМА КООРДИНАТ (система координат; coordinate system) – сукупність елементів, що визначають положення точки на прямій або кривій лінії, на площині, у просторі. При побудові статистичних графіків використовують різні системи координат: прямокутну (декартову), полярну (радіальну), трикутну (тригональну) тощо. Перша використовується найчастіше завдяки простоті та високій виразності співвідношень і залежностей між зображуваними статистичними величинами. Прямокутна С.к. утворюється сукупністю двох перпендикулярів, що називаються осями координат; горизонтальна вісь – вісь абсцис, вертикальна – вісь ординат; точка перетину осей – початок координат; площина, в якій задано С.к. – координатна площина. Полярна С.к. будується навколо певної точки О – полюса, або центра обертання. Положення точки в цій С.к. визначається полярним радіусом (відстанню цієї точки від полюса) та полярним кутом (кутом між горизонтальною віссю та полярним радіусом), що відлічується проти годинникової стрілки. Радіальною називається полярна С.к. у вигляді концентричних кіл з центром у полюсі. Трикутна С.к. будується на основі геометричних властивостей рівностороннього трикутника. При цьому осями координат можуть бути сторони трикутника або

висоти, проведені з довільної точки всередині рівностороннього трикутника на його сторони. Ця С.к. використовується не часто через свою відносну складність.

СИСТЕМА КРЕДИТНА (система кредитная; credit system) – 1) сукупність кредитних відносин, форм і методів кредитування в певній країні; 2) загальна назва кредитних установ країни (банків, ломбардів, кредитних спілок, страхових товариств тощо).

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА (система национальная научная; national scientific system) – сукупність організацій, що виконують дослідження і розробки у країні, та взаємозв'язків між ними у процесі виробництва та поширення (передачі) наукових знань. Невід'ємною ознакою наукової системи є можливість вирішення як поточних, так і перспективних науково-технічних завдань за умов ефективного використання наявних ресурсів та з урахуванням резервів їх поповнення та вдосконалення.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ (СНР) (Система национальных счетов (СНС); System of National Accounts (SNA))

– сукупність показників послідовного та взаємопов'язаного опису найважливіших процесів і явищ економіки: виробництва, доходів, споживання, нагромадження капіталу та фінансів. Ця система застосовується в умовах ринкових відносин.

Відповідно до міжнародного стандарту, в СНР інституційні одиниці групують у п'ять секторів:

- нефінансові корпорації, до яких належать інституційні одиниці, котрі займаються ринковим виробництвом товарів і послуг для продажу за цінами, що покривають витрати виробництва і дають прибуток;
- фінансові корпорації – комерційні інституційні одиниці, що спеціалізуються на фінансово-посередницькій діяльності (банки, страхові компанії тощо);
- сектор загального державного управління, до якого належать органи управління центрального та місцевого рівнів, некомерційні бюджетні організації та державні цільові фонди;
- сектор домашніх господарств, що об'єднує фізичних осіб як споживачів, а в деяких випадках як фізичних осіб – підприємців;
- сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (НКОДГ), до якого входять інституційні одиниці, створені окремими групами домашніх господарств

для забезпечення їх політичних, релігійних і професійних інтересів, а також для надання соціально-культурних послуг (соціально-культурні підрозділи нефінансових корпорацій).

У СНР відображається розвиток економіки на різних стадіях процесу відтворення, показується рух товарів і послуг, а також стан виробництва та використання валового внутрішнього продукту (валової доданої вартості).

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ УКРАЇНИ (Система национальных счетов Украины; System of National Accounts of Ukraine) – сукупність макроекономічних показників, що використовуються для послідовного та взаємопов'язаного опису найважливіших процесів і явищ економіки України – виробництва, доходів, споживання, нагромадження капіталу, фінансів. Національні рахунки розробляються Державною службою статистики України згідно зі стандартом СНР, прийнятим міжнародними організаціями у 1993 р. СНР можна розглядати як макроекономічну модель національної економіки, в якій за допомогою зведених рахунків відображені відносини між національною економікою та іншим світом, а також внутрішні відносини між секторами економіки та взаємозв'язки між відповідними показниками. СНР можна побудувати за допомогою системи простих бухгалтерських рахунків, балансуючих таблиць, системи балансових рівнянь, схем чи матриць.

СИСТЕМА ОБЛІКУ У СТАТИСТИЦІ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ (система учета в статистике внешней торговли; accounting system in foreign trade statistics) – система обліку товарів, що перетинають митний кордон країни. Згідно з міжнародною практикою, виділяють загальну та спеціальну системи обліку. Система обліку товарів базується на визначенні статистичної території країни та переліку товарних потоків, що підлягають включенню до імпорту й експорту. Статистична територія – це частина економічної території країни, стосовно якої збираються статистичні дані. Спеціальну систему обліку використовують, якщо статистична територія є лише частиною економічної території країни та охоплює тільки зону вільного товарного обігу, тобто ту її частину, на якій товари можуть переміщуватися без митних обмежень. Система обліку називається загальною, якщо статистична територія країни збігається з її економічною територією. В обсягу

зовнішньої торгівлі товарами не враховуються дані про експорт-імпорт вільних (спеціальних) економічних зон та митних складів. В Україні застосовується загальна система обліку зовнішньої торгівлі. На її підставі у статистиці зовнішньої торгівлі країни враховуються всі товари, що ввозяться на митну територію України або вивозяться з неї.

СИСТЕМА ОБРОБІТКУ ҐРУНТУ (система обработки почвы; tillage system) – сукупність заходів обробітку ґрунту в певній послідовності для забезпечення найкращих умов росту рослин і одержання високих урожаїв у конкретних природних умовах. Розрізняють такі системи: 1) основний (зяблевий) обробіток ґрунту; 2) обробіток ґрунту під посів озимих культур; 3) передпосівний обробіток ґрунту під ярі культури, інакше кажучи, оранка восени під посів ярих культур – зяблева оранка ґрунту; 4) протиерозійний обробіток ґрунту; 5) обробіток ґрунту в зрошувальному землеробстві; 6) обробіток ґрунту на посушених землях; 7) післяпосівний обробіток ґрунту у зв'язку з сівою.

СИСТЕМА ОБРОБКИ ІНФОРМАЦІЇ (СОІ) (система обработки информации (СОИ); data processing system (DPS)) – сукупність засобів і методів отримання та перетворення інформації, що дає можливість на основі первинних даних отримати сукупність вихідних показників, необхідних для аналізу, контролю, планування, управління.

СИСТЕМА ОПЛАТИ ПРАЦІ БЕЗТАРИФНА (система оплаты труда бестарифная; piece rate payment system) – організація оплати праці, що ґрунтується на принципі часткового розподілу зароблених колективом коштів між працівниками згідно з прийнятими співвідношеннями (коефіцієнтами) в оплаті праці різної якості залежно від кваліфікації, посади, спеціальності працівників тощо. При цьому не використовують гарантовані тарифні ставки і посадові оклади, більшість видів премій, доплат і надбавок.

Основними ознаками С.о.п.б. є:

- тісний зв'язок рівня оплати праці працівника з фондом заробітної плати, що формується за колективними результатами роботи;
- присвоєння кожному працівникові постійних коефіцієнтів, що комплексно характеризують його кваліфікаційний рівень, а також визначають його трудовий внесок у загальні результати праці за даними трудової діяльності працівни-

ків, які належать до певного кваліфікаційного рівня;

– визначення коефіцієнтів трудової участі кожного працівника в поточних результатах діяльності, що доповнюють оцінку його кваліфікаційного рівня.

Різновидом С.о.п.б. є контрактна система оплати праці, що може застосовуватися поряд з існуючою на підприємстві системою оплати праці. Умови оплати праці та матеріального забезпечення працівників, з якими укладається контракт, визначаються угодою сторін. Розміри виплат не можуть бути меншими за передбачені чинним законодавством, угодами й колективним договором і залежать від виконання умов контракту.

СИСТЕМА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ ІНФОРМАЦІЙНА (система органів государственной статистики информации; information system of state statistics bodies) – сукупність технічних, програмних, комунікаційних та інших засобів, що забезпечують процес збирання, накопичення, опрацювання, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації.

СИСТЕМА ПАТЕНТУВАННЯ (система патентования; patenting system) – система, яка характеризується тим, що головні критерії патентоспроможності (новизна та винахідницька творчість) не досліджуються відомством попередньо, до видачі патенту; не перевіряється також правильність складання опису та повнота розкриття винаходу в матеріалах заявки.

СИСТЕМА ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ (система поддержки принятия решений; decision-making support system) – 1) комп'ютерна система, що забезпечує аналіз поточного стану модельованої предметної області й подання вмотивованих альтернатив можливих рішень у ситуації, що склалася; 2) система, що забезпечує можливості вивчення стану, прогнозування розвитку й оцінки можливих варіантів поведінки на основі аналізу статистичних даних, що відображають результати діяльності організації (підприємства) впродовж часу. У таких системах застосовують сучасні технології баз даних, OLAP (інтерактивна аналітична обробка даних), сховищ даних, поглибленого аналізу і візуалізації даних.

СИСТЕМА ПЛАТІЖНА (система платежей; payment system) – система перерахування коштів між банками та іншими фінансово-

кредитними установами, у т. ч. й різних країн, що використовують єдині стандарти платіжних засобів.

СИСТЕМА ПОЗИЦІОНУВАННЯ ГЛОБАЛЬНА (система позиционирования глобальная; Global Positioning System (GPS)) – система визначення координат на місцевості польовим приладом (field unit) за даними комплексу супутників. Наразі існують дві С.п.г. – NAVSTAR і ГЛОНАСС.

СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА (система показателей экономической эффективности общественного производства; system of indicators of economic efficiency of social production) – сукупність взаємопов'язаних статистичних показників, що застосовується для порівняння витрат із результатами праці. Поняття “ефективність” походить від латинського effectus, що означає дію, результат, наслідок чогось. С.п.е.е.с.в. характеризує рівень розвитку продуктивних сил і ступінь забезпечення потреб суспільства, а її складові визначають і оцінюють шляхом зіставлення результатів виробництва та витрат. Показники економічної ефективності можна поділити на дві групи: конкретні та узагальнюючі. Перші характеризують окремі сторони економічного виробничого (або комерційного) процесу, другі – результативність діяльності всієї економічної системи загалом (підприємства, суб'єкта, території, національної економіки). Конкретні показники є основою для розрахунку узагальнюючих, тобто узагальнюючі показники є метою виконання розрахунків, а конкретні – їх засобом. До С.п.е.е.с.в. належать: рівень задоволення потреб ринку; виробництво чистої продукції на одиницю витрат ресурсів; прибуток на одиницю загальних витрат; рентабельність виробництва; витрати на одиницю товарної продукції; частка приросту продукції за рахунок інтенсифікації виробництва; економічний ефект використання продукції. Також в окрему групу виділяють показники ефективності науково-технічного прогресу та зовнішньо-економічної діяльності.

СИСТЕМА ПОТОЧНО ЗВАЖЕНА ІНДЕКСНА (система с текущими весами индексная; current weighted index system). Див. *Індекс Пааше*.

СИСТЕМА ПРОГНОЗУВАННЯ (система прогнозирования; forecasting system) – систе-

ма методів прогнозування і засобів їх реалізації, що функціонує відповідно до основних принципів прогнозування.

СИСТЕМА РЕЗЕРВНА (система резервная; stand-by system) – державна система грошових і валютних резервів та спеціальних фондів, що повинні бути використані за надзвичайних або непередбачуваних обставин для нормалізації грошового (валютного) обігу.

СИСТЕМА РІВНЯНЬ ЕКОНОМЕТРИЧНИХ (система уравнений эконометрических; system of econometric equations) – система взаємопов'язаних регресійних рівнянь і тотожностей, що описують певний економічний об'єкт, процес чи явище. Структурна форма представлення системи лінійних рівнянь має вигляд: $Ay_t + Bx_t = E_t$, де A – невироджена матриця невідомих параметрів розмірності $(m \times m)$; y_t – вектор змінних ендогенних розмірності $(m \times 1)$; B – матриця невідомих параметрів розмірності $(m \times k)$; x_t – вектор ендогенних параметрів $(k \times 1)$; E_t – випадковий вектор похибок спостережень, розмірності $(m \times 1)$; $t = 1, 2, \dots, T$ – момент спостереження.

Характерною особливістю С.р.е. є те, що ендогенна змінна, яка є залежною змінною в одному з рівнянь системи, може виступати як незалежна змінна в інших рівняннях. До складу екзогенних змінних можуть входити ендогенні змінні з лагом.

Методами одночасного оцінювання параметрів С.р.е., що найчастіше використовуються, є методи найменших квадратів (двокроковий і трикроковий).

СИСТЕМА СТАТИСТИЧНА МЕТАІНФОРМАЦІЙНА (система статистическая метаинформационная; statistical metainformation system) – система, що використовує і виробляє статистичні метадані, які містять інформацію про статистичні дані, та виконує свої завдання за допомогою таких функцій, як формування метаданих, статистична обробка вхідної інформації, зберігання метаданих та поширення метаданих. Альтернативним визначенням С.с.м. є система інформації, об'єкт якої – система статистичної інформації.

СИСТЕМА СТАТИСТИЧНИХ МЕТАДАНИХ (система статистических метаданных; statistical metadata system) – система інформаційна, що використовує, зберігає та формує статистичні метадані (див. *Метадані*).

СИСТЕМА СТАТИСТИЧНОГО МОНІТОРИНГУ (ССМ) (система статистического мониторинга (ССМ); system of statistical monitoring) – сукупність організаційних, технічних, інформаційних, аналітичних і програмних засобів для підтримання процесу статистичного моніторингу. Ця система може існувати в повному обсязі лише на базі розвинутої інформаційної системи державної статистики.

СИСТЕМА СТРАХОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (система страхового обеспечения; system of insurance coverage) – одна з основних умов страхування, на якій базується метод обчислення страхового відшкодування. Найпоширенішими є такі системи: пропорційної відповідальності – використовується для страхування будівель, обладнання, інвентарю, сільськогосподарських культур і худоби (страхове відшкодування виплачують пропорційно до тієї частки збитків страхувальника, яку становить страхова сума від вартості об'єкта страхування); першого ризику – використовується для страхування домашнього майна і транспортних засобів населення (розмір страхового відшкодування дорівнює сумі фактичних збитків страхувальника, але не перевищує страхової суми); граничної відповідальності – використовується для страхування окремих технічних культур (страховик відшкодує вартість недобору врожаю порівняно з межею врожайності, визначеною договором страхування).

СИСТЕМА ТАРИФНА (система тарифная; tariff system) – сукупність нормативів, що регулюють основну частину заробітної плати працівників. Використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, диференціації розмірів заробітної плати працівників відповідно до їхньої кваліфікації, відповідальності, умов праці (тобто її шкідливості, важкості, інтенсивності, привабливості тощо), її кількості та результатів. За допомогою С.т. встановлюють співвідношення між низько- і високооплачуваними категоріями працівників.

Основними елементами С.т. є: довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників, тарифні сітки і ставки та схеми посадових окладів (див. *Ставка тарифна* і *Оклад посадовий*) або єдина тарифна сітка. Формування заробітної плати на основі С.т. передбачає використання всіх її елементів.

СИСТЕМА УКРАЇНИ БАНКІВСЬКА (система Украины банковская; banking system

of Ukraine) – сукупність банківських установ, що функціонують на території України. Основними функціями банківських установ є: кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян через залучення коштів підприємств, установ, організацій, населення й інших кредитних ресурсів; касове та розрахункове обслуговування економіки держави; валютні й інші банківські операції. Банки є юридичними особами, економічно самостійними та повністю незалежними від виконавчих і розпорядчих органів державної влади у вирішенні питань, пов'язаних з їх оперативною діяльністю. С.У.б. є дворівневою і складається з Національного банку та комерційних банків різних видів і форм власності.

СИСТЕМА УКРАЇНИ БЮДЖЕТНА (система Украины бюджетная; Budget system of Ukraine) – система державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

С.У.б. ґрунтується на таких принципах: єдності бюджетної системи України; збалансованості; самостійності; повноти; обґрунтованості; ефективності; субсидіарності; цільового використання бюджетних коштів; справедливості та неупередженості; публічності та прозорості; відповідальності учасників бюджетного процесу.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ (система управления экономикой; system of economic management) – сукупність взаємозв'язаних, погоджених методів і засобів управління економікою, господарством, що використовуються органами управління, управлінським апаратом. С.у.е. має ієрархічну структуру. Розрізняють територіальні та галузеві системи (підсистеми другого рівня), що, у свою чергу, мають локальні системи управління господарськими одиницями. У функціональному аспекті система управління будь-якого рівня містить такі складові: економічний аналіз, прогнозування, планування, оперативне регулювання, облік, контроль.

СИСТЕМА УЧАСТІ (система участия; participation system) – набуття одними акціонерами товариствами контролю над кількома іншими акціонерними товариствами шляхом купівлі їхніх контрольних пакетів акцій.

СИСТЕМА ФІНАНСОВА (система финансов; financial system) – сукупність урегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані й децентралізовані грошові фонди. С.ф. України складають: загальнодержавні централізовані фонди (державний бюджет); фінанси підприємницьких структур; централізовані фонди цільового призначення; державний кредит; резервні та страхові фонди; фінансовий ринок.

СИСТЕМА ФІНАНСОВИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ПІДПРИЄМСТВА (система финансовых взаимосвязей предприятия; system of financial relations of enterprise) – сукупність фінансових стосунків суб'єкта господарювання щодо формування, розподілу та використання фінансових ресурсів у процесі його господарської діяльності. Ці відносини опосередковують зв'язки як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

До зовнішніх належать фінансові відносини підприємства з бюджетами усіх рівнів та позабюджетними фондами при сплаті податків і зборів, з установами фінансової інфраструктури (комерційними банками, фондовими і валютними біржами, страховими компаніями, інвестиційними фондами та компаніями тощо), з контрагентами й іншими суб'єктами господарювання; до внутрішніх – фінансові відносини між окремими структурними підрозділами підприємства, із засновниками й акціонерами, а також працівниками.

СИСТЕМА ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА (система финансово-кредитная; financial and credit system) – сукупність фінансових, інвестиційних та кредитних інститутів держави.

СИСТЕМИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ (системы заработной платы; wage systems) – засоби нарахування заробітної плати залежно від її форм та умов оцінки результатів праці (див. *Форми заробітної плати*). При почасовій формі заробітної плати розрізняють дві системи: проста почасова і почасово-преміальна. Для визначення суми заробітної плати за простою почасовою системою необхідно розрахункову ставку оплати однієї години або дня роботи помножити на кількість відпрацьованих годин або днів. При почасово-преміальній системі оплати сума заробітної плати за простою почасовою оплатою збільшується за рахунок додаткових виплат у

вигляді премій за кількісні та якісні показники роботи. При відрядній формі заробітної плати розрізняють такі основні системи: пряма відрядна система, за якої розцінки за одиницю виробленої продукції не змінюються залежно від ступеня виконання робочих норм виробітку; відрядно-преміальна система, за якої, крім оплати за прямими відрядними розцінками, робітникам виплачується премія за виконання і перевиконання норм виробітку; відрядно-прогресивна система, за якої оплата у межах встановленого виробітку здійснюється за прямими відрядними розцінками, а розцінки за продукцію, вироблену понад встановлене виробниче завдання, прогресивно зростають залежно від ступеня перевиконання встановлених норм виробітку; акордна система, за якої оплата здійснюється за всю роботу загалом (за комплекс видів робіт) у визначеній договірній сумі; акордно-преміальна система, за якої, крім оплати за прямим акордним нарядом, робітникам виплачуються премії за кількісні та якісні показники роботи.

СИСТЕМИ КЕРУВАННЯ БАЗАМИ ДАНИХ (СКБД) (системы управления базами данных, database management system) – набір програмних засобів, необхідних для створення, використання і підтримки баз даних. СКБД поєднує відомості з різних джерел в одній базі даних. Створювані форми, запити і звіти дозволяють швидко й ефективно оновлювати дані, отримувати відповіді на питання, здійснювати пошук потрібних даних, аналізувати дані, друкувати звіти тощо. Основні функції СКБД: керування даними у зовнішній пам'яті (на дисках); керування даними в оперативній пам'яті; журналізація змін, резервне копіювання і відновлення бази даних після збоїв; підтримка мов баз даних. Сучасна СКБД містить ядро, процесор мови бази даних, систему підтримки часу виконання, а також сервісні програми (зовнішні утілити), що забезпечують додаткові можливості СКБД. Класифікація СКБД здійснюється за типом бази даних (ієрархічна, мережева, реляційна тощо), за архітектурою організації збереження даних (локальні та розподілена), за способом доступу до бази даних (файл-серверна, клієнт-серверна та вбудована).

СИСТЕМИ СТРУКТУРНО-СКЛАДНІ ІНФОРМАЦІЙНІ (системы структурно-сложные информационные; information structurally complex systems). Див. *Інформаційні структурно-складні системи (ІССС).*

СИТУАЦІЯ ДЕМОГРАФІЧНА (ситуация демографическая; demographic situation) – стан демографічних процесів, складу та розміщення населення якоїсь території чи країни в цілому в певному році чи періоді. Опис С.д. містить зазвичай характеристику народжуваності, смертності та загальних закономірностей відтворення населення, а також шлюбності, розлучуваності, формування сім'ї, інколи – змін у складі населення як передумови і результату цих процесів. Серед джерел приросту населення виділяється міграція.

Через послідовність С.д., що змінюють одна одну, проявляються основні закономірності відтворення населення та його розселення. Інформаційною базою для розгляду С.д. є дані переписів населення, вибіркових обстежень, а також поточного обліку демографічних подій. С.д. вивчається з використанням методів демографічного аналізу за допомогою системи різноманітних показників. Загальноприйнятої системи показників для опису С.д. немає. Основні принципи аналізу С.д.: дослідження визначального впливу соціально-економічних факторів, що специфічним чином проявляються в кожному регіоні та країні; виявлення порівняльного впливу змін інтенсивності демографічних процесів та скороминучої дії структурних факторів; комплексне використання джерел інформації та методів аналізу.

Сучасний стан демографічних процесів та складу населення суттєво залежить від демографічних подій у минулому. Вікова структура населення формується впродовж багатьох років під впливом різних історичних явищ; від особливостей історичного розвитку залежать демографічні установки та поведінка окремих груп населення. Ці фактори зумовлюють певну інерцію демографічних процесів, що необхідно враховувати при вивченні С.д. та можливостей її зміни. Якісна оцінка С.д. можлива на основі зіставлення характеристик реальної С.д. з тою, що вважається найбільш бажаною, оптимальною з погляду демографічного розвитку та з урахуванням довготермінових тенденцій зміни відтворення населення. Таке зіставлення дозволяє визначити ефективні заходи демографічної політики для країни в цілому та її регіонів.

СИТУАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНА (ситуация экологическая; ecological situation) – просторово-часове співвідношення природних, економічних, соціальних і політичних умов, що створюють відносно стійку систему життєза-

безпечення людини і суспільства. Складовими С.е. є умови, процеси й обставини. Умови на певній території визначають найбільш значущі групи екологічних чинників, головними з яких є: несприятливі природні процеси, щільність населення, територіальна концентрація виробництва, господарське використання земель, забруднення природного середовища.

СІВОЗМІНА (севооборот; crop rotation) – науково обґрунтоване чергування сільськогосподарських культур і парів у часі та на території або тільки у часі. За призначенням і складом культур розрізняють польові, кормові та спеціальні С. Тип С. визначається за головним продуктом у ній. Польовою називається С., призначена, в основному, для виробництва зерна, технічних культур і картоплі; кормовою – С., призначена переважно для виробництва соковитих та грубих кормів; спеціальною – С., у якій виділяють культури, що потребують спеціальних умов і агротехніки вирощування. За співвідношенням площ різних культур і парів С. поділяють на зерново-парові, зерново-паропросапні, зерново-просапні, зерново-трав'яні, трав'яно-просапні, овочеві, сидеральні тощо. Ступінь упровадження С. характеризується кількістю введених і освоєних С. Під введеною С. розуміють таку, проект якої перенесено на територію землекористування господарства. До освоєних С. належать такі, в яких дотримуються прийнятих меж полів, а розміщення культур на полях і попередників відповідає прийнятій схемі.

СІМ'Я ПАТЕНТНА (сім'я патентная; patent family) – множина патентів, що отримана у різних країнах для захисту одного винаходу. Як правило, у міжнародній статистиці розглядають "триадні" патентні сім'ї, тобто такі, що включають патенти, зареєстровані у ЄС (ЕРО – Європейським патентним бюро), Японії (JPO) та США (USPTO).

СІНОЖАТІ (сенокосы; hayfields) – землі, покриті природною трав'яною рослинністю, що використовуються для одержання сіна, сінажу, зеленої трави, трав'яного борошна та інших сухих зневоднених кормів. Із загальної площі сіножатей виділяють заливні, суходільні, заболочені, а також поліпшені сіножаті, на яких проведено комплекс агротехнічних заходів щодо поліпшення їх стану і продуктивності.

СІТКА ВАРІАЦІЙНА (сетка вариационная; variational grid) – координатна сітка, що використовується для графічного аналізу роз-

поділу. Шкала значень ознаки є рівномірною, а шкала, на яку наносять кумуляти частот – функціональна і побудована відповідно до закону нормального розподілу. Кумуляти частот утворюють пряму лінію, що дозволяє відстежувати характер відхилень фактичного розподілу частот від нормального. Якщо емпірична крива близька до нормальної, то за нею одразу, без додаткових розрахунків, можна приблизно визначити середню арифметичну та середнє квадратичне відхилення.

СІТКА ДЕМОГРАФІЧНА (сетка демографическая; demographic grid) – графічне зображення на площині сукупностей людей та подій демографічних у трьох вимірах (за часом початку, закінчення та тривалістю перебування в тому чи іншому стані демографічному). Призначена для розрахунку основних характеристик демографічних процесів у поколінні й аналізу їх перебігу в часі. С.д. будують у прямокутній системі координат: за віссю абсцис відраховується календарний час, ординат – тривалість перебування в тому чи іншому стані демографічному (чи власний час когорти – вік, тривалість шлюбу та ін.). Обидві вісі координат поділяються на рівні відрізки, які відповідають одним і тим самим одиницям часу (зазвичай рік чи п'ятиріччя), а перпендикуляри, проведені до осей з граничних точок цих відрізків, утворюють сітку квадратів зі стороною, що дорівнює одиниці часу. Діагоналі, проведені через точки перетину абсцис та ординат, пов'язують тривалість перебування в певному стані з календарними моментами вступу до цього стану та виходу з нього. Таким чином, С.д. дає можливість за будь-якими двома координатами точки події визначити її третю координату; наприклад, за датою народження людини і датою її смерті визначити точний вік смерті тощо. Сукупність людей (зазвичай з річного покоління), що досягли одного й того самого значення точного віку, називають першою сукупністю населення. Всі люди, лінії життя яких перетинає лінія часу (ізохрона), – сучасники, вони перебувають у цей момент в певному демографічному стані (живуть, мають шлюб і т. д.). Якщо це – момент перепису населення чи обстеження, то ізохрону називають лінією перепису; точка перетину такої лінії з віссю календарного часу вказує на критичний момент перепису. Сукупність таких людей (зазвичай одного покоління) називають другою сукупністю населення.

С.д. була розроблена наприкінці XIX ст. німецьким статистиком В. Лексисом; з середини XX ст. частіше використовується С.д. французького демографа Р. Пресса. Принципи побудови С.д. Лексиса та Пресса однакові, різниця лише в розміщенні ліній життя і ліній часу на координатній площині. С.д. можуть бути використані для вивчення не тільки демографічних, але й соціальних процесів (наприклад, міграція, соціальна мобільність тощо).

СІТКА КІЛОМЕТРОВА (сетка километровая; kilometer grid) – координатна сітка, лінії якої проведені на карті з рівними інтервалами, що дорівнюють прийнятому для цієї карти числу кілометрів. Кілометрові лінії на картах підписують: підписи біля горизонтальних ліній вказують відстань від екватора в кілометрах до цієї лінії; підписи біля вертикальних ліній позначають номер зони і відстань в кілометрах від осевого меридіана зони, умовно перенесеного до заходу на 500 км.

СІТКА ЛОГАРИФМІЧНА (сетка логарифмическая; logarithmic grid) – координатна сітка, де обидві шкали масштабні прямокутної системи координат є шкалами логарифмічними.

СІТКА НАПВЛОГАРИФМІЧНА (сетка полупологарифмическая; semi log grid) – координатна сітка, на одній осі (для статистичних графіків, як правило, – осі ординат) розташована шкала логарифмічна, а на іншій – звичайна лінійна. Прямая лінія на такій сітці позначає зміну ряду (зазвичай, часового) з постійним темпом. Паралельні прямі на напівлогарифмічній сітці показують, що темпи зміни рівнів відповідних явищ однакові.

СІТКА ТАРИФНА (сетка тарифная; tariff scale) – шкала кваліфікаційних розрядів і відповідних їм тарифних коефіцієнтів (див. *Коефіцієнт тарифний*). Вона слугує для диференціації розміру заробітної плати працівників залежно від їхньої кваліфікації, визначення співвідношення в оплаті праці працівників, які виконують роботи різної складності.

СКАНЕР ОПТИКО-ЕЛЕКТРОННИЙ (сканер оптико-электронный; optico-electronic scanner) – сканувальна знімальна система, в якій поелементний розклад об'єкта дослідження здійснюється з використанням перетворювачів випромінювання в електричний сигнал лінійного і матричного типів.

СКЛАД ВОДИ ХІМІЧНИЙ (состав воды химический; chemical structure of water) – сукупність речовин, що знаходяться у воді, в різних хімічних і фізичних станах.

СКЛАД ЕНЕРГЕТИЧНОГО УСТАТКУВАННЯ, ЩО ОБСЛУГОВУЄ ВИРОБНИЧИЙ ПРОЦЕС (без устаткування електростанцій) (состав энергетического оборудования, которое обслуживает производственный процесс (без оборудования электростанций); power-generating equipment for production process (excepting the power station equipment)) – склад установленого енергетичного устаткування, що обслуговує виробничий процес, станом на кінець звітнього року. До встановленого належить устаткування: а) діюче; б) тимчасово або протягом усього року бездіяльне внаслідок несправності, а також те, що перебуває у резерві, на консервації, але установлене на фундаменті; в) те, що перебуває в капітальному і поточно-ремонті та реконструкції, навіть якщо воно зняте з фундаменту і відправлене для ремонту на інший завод; г) що знаходиться у пусковому періоді, тобто не передане у промислову експлуатацію, але виробляє (хоча і нерегулярно) продукцію; д) нестационарне (пересувне), що належить підприємству або орендоване, якщо воно змонтоване (зіbrane) і готове до експлуатації. Устаткування, що використовується на умовах оренди, обліковується у звітності того підприємства, де експлуатується, станом на кінець року. Устаткування, що перебуває на складі, у дорозі, монтажі, належить до невстановленого. Устаткування, що розташовується на суднах рибної промисловості, не обліковується.

СКЛАД МИТНИЙ (склад таможенный; bonded warehouse) – митний режим, відповідно до якого ввезені з-за меж митної території України товари зберігаються під митним контролем без справляння податків та зборів і без застосування до них заходів нетарифного регулювання й інших обмежень у період зберігання, а товари, що вивозяться за межі митної території України, зберігаються під митним контролем після митного оформлення митними органами до фактичного їх вивезення за межі митної території України.

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ (состав населения; population composition) – розподіл осіб, які складають населення, за групами відповідно до значення певної ознаки. Одна з найбільш за-

гальних кількісних характеристик населення та соціальної структури при їх описі та аналізі. Поняття “С.н.” не є ідентичним до поняття “структура населення”: на відміну від структур населення, що мають упорядковані частини та певні співвідношення між ними, під С.н., як правило, розуміють простий розподіл населення за групами. С.н. може бути представлений за двома (наприклад, стать) або декількома градаціями ознаки (групами). Кожна з них, у свою чергу, може бути розподілена на підгрупи за іншою (іншими) ознаками (розподіл кожної статі за віковими групами) та характеризуватись абсолютною кількістю осіб у виділених групах, часткою цих груп в усьому населенні чи кількістю осіб однієї групи, що припадає на певну кількість (100 – відсотки, 1000 – проміле, 100 000) осіб іншої групи. Під С.н. у вузькому сенсі розуміють розподіл населення за статтю та віком (див. *Склад населення за віком, Склад населення за статтю*). У широкому сенсі розглядають розподіл населення за будь-якою ознакою: суспільна група, національність, громадянство, рід діяльності, професія, рівень освіти тощо. Тому виділяють С.н. статево-віковий (за статтю та віком), шлюбний (за шлюбним станом), сімейний (за типом сім’ї та станом у сім’ї), соціальний (за класами та соціальними групами), етнічний (за національністю або мовою – рідною чи розмовною), економічний (за джерелом засобів існування, заняттям та видом економічної діяльності), освітній (за рівнем освіти, кількістю років навчання) тощо. С.н. на певний момент часу є результатом попередніх змін інтенсивності демографічного процесу. У свою чергу, від С.н. залежать подальші зміни чисельності населення, оскільки інтенсивність процесів у різних групах населення є різною. Порівняння С.н. на дві певні календарні дати дає можливість робити приблизні висновки щодо змін у соціальних та демографічних процесах за досліджуваній період.

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ЗА ВІКОМ (состав населения по возрасту; age composition of the population), вікова структура населення – розподіл населення за віковими групами та віковими контингентами для вивчення демографічних і соціально-економічних процесів. Дослідження С.н.в. охоплює етапи: 1) статистичного опису окремих вікових груп та їх співвідношень, а також С.н.в. в цілому; 2) вивчення закономірностей формування С.н.в. та його ролі як фактора демографічного зростання; 3) аналіз С.н.в.

у взаємозв’язку з соціально-економічними процесами. Важливим результатом першого етапу було встановлення факту старіння населення, свідомством якого є зростання частки старших вікових груп у загальній чисельності населення економічно розвинених країн.

При вивченні С.н.в. групування складаються за одно-, п’яти- та десятирічними (рідше) інтервалами, залежно від вікової групи населення. Для загальної оцінки структурних зрушень застосовується також укрупнений розподіл на три вікові групи: 0–14 років (діти), 15–59 років (дорослі), 60 років і старше (похилого віку та старі люди). Основним джерелом даних про розподіл населення за віком є переписи населення. Крім абсолютної чисельності груп, застосовуються відносні показники – частки осіб кожної вікової групи у загальній чисельності, а також показники співвідношення чисельностей в окремих групах.

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ЗА ОСВІТОЮ (состав населения образовательный; population composition by education) – розподіл населення за рівнем освіти. В Україні законодавчо встановлені такі освітні рівні: початкова загальна освіта; базова середня освіта; повна загальна середня освіта; професійно-технічна освіта; базова вища освіта; неповна вища освіта; повна вища освіта, згідно з якими встановлено такі освітньо-кваліфікаційні рівні: кваліфікований робітник; молодший спеціаліст; бакалавр; спеціаліст; магістр.

Джерелом даних про С.н.о. є переписи населення, в яких отримують відомості щодо кількості років навчання, типу навчального закладу або безпосереднього рівня освіти, а також звітність навчальних закладів про кількість осіб, які їх закінчили.

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ЗА СТАТТЮ (состав населения по полу; sex composition of the population), статево-віковий склад населення, статева структура населення – розподіл населення на осіб чоловічої та жіночої статі. Вимірюється зазвичай за узагальнюючими показниками: абсолютна чисельність чоловіків і жінок; відсоток чоловіків та жінок у населенні чи його групах або кількість чоловіків, що припадає на 100 (або 1000) жінок; розподіл чоловіків і жінок за віком в абсолютному та відносному вираженні. С.н.с. складається під впливом вторинного співвідношення чисельностей статей (при народженні) та розбіжностей у смертності чоловіків та жінок. На кожні 100 дівчаток у світі

народжується 105–106 хлопчиків, тобто частка новонароджених хлопчиків складає 0,512. Це явище стійке і спостерігається в усьому світі. Однак через більш високу смертність чоловіків (див. *Надсмертність чоловіча*) до зрілого віку склад поступово вирівнюється (до віку балансування, тобто віку, в якому частки чоловіків і жінок в населенні складають 0,5) і в старших вікових групах частка жінок починає переважати. Тому С.н.с. зазвичай розглядається разом зі складом населення за віком як статеві-віковий склад населення.

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ МОВНИЙ (состав населения языковой; language composition of the population) – розподіл населення окремих районів, країн, континентів і світу в цілому за різними мовними показниками: рідна мова, розмовна мова, мова писемності, за поєднанням цих показників, а також за ознаками етнічної (національної) належності. Для виділення окремих мов використовується словник мов (перелік усіх мов, що використовуються в певній країні як рідні або розмовні, за їх основними лінгвістичними та місцевими побутовими назвами, з діалектами та наріччями), а для групування мовних показників – зазвичай лінгвістична класифікація за мовними сім'ями та групами, заснована на ознаці мовної спорідненості. Дані для характеристики С.н.м. можуть бути отримані з матеріалів перепису населення, де вміщені спеціальні запитання про мову, а також із матеріалів поточного обліку населення, спеціальних обстежень тощо.

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СІМЕЙНИЙ (состав населения семейный; family composition of the population), сімейна структура населення – розподіл людей на тих, хто мешкає поза сім'єю та у сім'ях різного розміру, складу і типу. С.н.с. треба відрізняти від складу сім'ї, під яким розуміють розподіл членів однієї родини за демографічними та соціальними ознаками. Найбільш загальною характеристикою С.н.с. є розподіл населення на членів сімей і людей, які живуть поза сім'єю, та власне сімей за тими чи іншими ознаками (кількість членів сім'ї, кількість дітей, кількість зайнятих та утриманців тощо), а також групування за цими ознаками членів сімей. С.н.с. залежить від статево-вікового складу населення та складається під впливом процесів шлюбності, розлучуваності, народжуваності та смертності. На нього впливає також виділення дорослих дітей з батьківських сімей, а також міграція населення. Загальноприйма-

тої структури показників С.н.с. наразі немає, вона залежить від програми перепису населення та програми розробки матеріалів перепису. Важливу роль відіграє також прийняте у країні визначення сім'ї. У більшості економічно розвинених країн С.н.с. наведено як угруповання домогосподарств, а іноді – як сімей. Відмінності у визначенні сім'ї та домогосподарства слід враховувати під час порівняння і аналізу даних за різними країнами.

СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ШЛЮБНИЙ (состав населения брачный; marriage structure of the population), шлюбна структура населення – розподіл населення за категоріями шлюбного стану: ті, що ніколи не перебували у шлюбі, одружені, овдовілі та розлучені (іноді разом з тими, що розлучилися). Останні три групи утворюють групу тих, які будь-коли перебували у шлюбі. У тих випадках, коли законодавством передбачене окреме проживання чоловіка та жінки, виділяються чоловік і жінка, які живуть окремо або розлучені. Через розходження у шлюбному стані за віком і статтю С.н.ш., як правило, наводиться за віковими групами окремо для чоловіків і для жінок, іноді за типами сім'ї (див. також *Склад населення сімейний*).

СКЛАД ПОЇЗДА СЕРЕДНІЙ (состав поезда средний; average train (stock)) – кількість вагонів, що припадає в середньому на один поїзд на всьому шляху його проходження. Визначається діленням вагоно-кілометрів на поїздо-кілометри окремо за видами руху, а у вантажному русі – ще і за ділянками і напрямками. Показник С.п.с. характеризує середню довжину потягів.

СКЛАД ПРАЦІВНИКІВ ОБЛКОВИЙ (состав работников списочный; employees on payroll) – список працівників, що використовується для розрахунку кількості працівників на визначену дату.

До С.п.о. не належать: працівники, які працюють за договорами підяду; працівники, прийняті на роботу за сумісництвом з інших підприємств; учні установ професійного навчання; особи, які проходять виробничу практику і стажування без зарахування на штатні посади; інші групи працівників.

Облікова кількість працівників на дату – показник кількості штатних працівників на певну дату звітного періоду, наприклад, на перше або останнє число місяця; включає усіх найманих працівників, які уклали письмово трудовий

договір (контракт) і виконували постійну, тимчасову або сезонну роботу один день і більше, а також власників підприємства, якщо, крім доходу, вони отримували заробітну плату на цьому підприємстві, включаючи прийнятих працівників і виключаючи тих, які вибули в цей день.

СКЛАД РАДИ (состав совета; council (board) structure) – кількість депутатів, обраних до відповідної ради, повноваження яких визнано і не припинено в установленому законом порядку.

СКЛАДОВА ДИНАМІЧНОГО РЯДУ ВИПАДКОВА (составляющая динамического ряда случайная; random component of time series). Див. *Складова динамічного ряду регулярна*.

СКЛАДОВА ДИНАМІЧНОГО РЯДУ РЕГУЛЯРНА (составная динамического ряда регулярная; regular component of time series) – сума деяких компонентів часового ряду при його представленні у вигляді: $X_t = U_t + V_t + W_t + E_t$, $t = 1, 2, \dots, T$, де X_t – спостережуване значення часового ряду в момент часу t ; U_t – складова, що називається трендом, чи систематичним рухом; V_t – компонент, що відображає коливання щодо тренду з більшою чи меншою регулярністю; W_t – періодичні коливання більш чи менш постійної форми, що повторюються через рівні проміжки часу; E_t – хаотичні коливання, що викликані причинами, які визначити неможливо; ці коливання називають залишковими. Суму $U_t + V_t + W_t = S_t$ ряду X_t називають С.д.р.р. Залишок $E_t = X_t - S_t$ – випадковою складовою динамічного ряду.

СКОШЕНІСТЬ ВАРІАЦІЙНОГО РЯДУ (скошенность вариационного ряда; skewness of variation series). Див. *Асиметрія*.

СЛОВНИК БАЗИ ДАНИХ (СЛОВНИК ДАНИХ) (словарь базы данных (словарь данных); database dictionary) – база даних про дані та їх структури, каталог усіх елементів даних, що містить їхні імена, структури та інформацію про їх використання; це центральне місцезнаходження метаданих. С.б.д. розробляється для збереження обмеженого набору доступних метаданих, зосереджуючись на інформації, яка стосується елементів даних, баз даних, файлів і програм систем, що реалізуються.

СЛОВНИК ЕЛЕКТРОННИЙ (словарь электронный; electronic dictionary) – комп'ютерна

база даних, яка містить особливим способом закодовані словникові статті, що дозволяють здійснювати швидкий пошук потрібних слів, часто з урахуванням морфологічних форм і з можливістю пошуку поєднань слів (прикладів використання), а також з можливістю зміни напряму перекладу (наприклад, українсько-російський або російсько-український).

СЛОВО КЛЮЧОВЕ (слово ключевое; keyword) в інформаційній системі – одне або більше важливих слів, що використовуються для пошуку елементів даних.

СЛУЖБА ГІДРОМЕТЕОРОЛОГІЧНА (служба гидрометеорологическая; hydrometeorological service) – система функціонально об'єднаних фізичних осіб, а також юридичних осіб, зокрема органів виконавчої влади, що працюють у галузі гідрометеорології і суміжних з нею галузях (метеорології, кліматології, агрометеорології, гідрології, океанології, геліогеофізики), здійснюють моніторинг навколишнього природного середовища, його забруднення (зокрема, іоносфери і навколосемного космічного простору), надання інформації про стан навколишнього природного середовища, його забруднення, небезпечні природні явища.

СЛУЖБА ДЕРЖАВНА (служба государственная; public service) – професійна діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті й одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження.

СЛУЖБА ЗАЙНЯТОСТІ ДЕРЖАВНА (служба занятости государственная; State Employment Office) – державна установа, створена відповідно до Закону України “Про зайнятість населення” для реалізації державної політики зайнятості населення, професійної орієнтації, підготовки і перепідготовки, працевлаштування та соціальної підтримки тимчасово не працюючих громадян. С.з.д. складається з Державного центру зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України, центру зайнятості Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, міськрайонних, міських і районних у містах центрів зайнятості, центрів організації професійного навчання незайнятого населення і центрів професійної орієнтації населення, інспекцій з контролю за додержанням

законодавства про зайнятість населення. До складу С.з.д. входять також навчальні заклади професійної підготовки незайнятого населення, інформаційно-обчислювальні центри, територіальні та спеціалізовані бюро зайнятості, центри реабілітації населення, підприємства, установи й організації, підпорядковані службі зайнятості.

СЛУЖБА СТАТИСТИЧНА (служба статистическая; statistical service) – сукупність спеціально створених органів, що займаються вивченням економічного і соціального розвитку країни, окремих її регіонів, галузей, об'єднань, фірм, підприємств. В Україні функції С.с. виконують органи державної та відомчої статистики.

СМЕРТНІСТЬ (смертность; mortality) – процес зменшення чисельності населення внаслідок смерті окремих людей, процес вимирання покоління, один із двох (поряд з народжуваністю) головних процесів відтворення населення. С. – масовий процес, що складається з одиничних випадків смерті, які визначають у своїй сукупності порядок вимирання реального чи гіпотетичного покоління. Статистичний опис С., заснований на встановленні зв'язку між кількісними характеристиками С. та віком людей, дає таблиця смертності – система взаємопов'язаних показників вимирання покоління, що розглядаються як функції віку (див. *Таблиці смертності*). Разом із показниками порядку вимирання (наприклад, середньої тривалості майбутнього життя при народженні) важливе значення мають показники рівня смертності – коефіцієнти смертності, зокрема вікові та загальний коефіцієнти смертності. Процес вимирання покоління залежить від великої кількості біологічних та соціальних чинників смертності (природно-кліматичних, генетичних, економічних, соціологічних, політичних, культурних та ін.), що поділяють на два великих угруповання: ендогенні причини смерті (зумовлені внутрішнім розвитком організму людини, переважно – старінням людини) та екзогенні причини смерті (пов'язані з дією зовнішнього середовища). Фактори С. сполучаються між собою по-різному і зумовлюють причину смерті безпосередню. У будь-якому випадку ймовірність смерті більша у вікових інтервалах, у яких відносно рівномірний потік випадкових зовнішніх дій накладається на меншу життєстійкість організму. Існує різниця

в С. чоловіків і жінок, міського та сільського населення.

Для вивчення С. необхідно є статистична інформація як про випадки смерті (їх кількість, розподіл за віком, статтю, причинами, соціальними групами тощо), так і про населення, до якого ці випадки смерті належать (його чисельність та розподіл за тими самими ознаками). Джерелом даних про випадки смерті є акти про смерть, засновані на лікарських свідоцтвах про смерть. Основним джерелом даних про населення є переписи населення.

СМЕРТНІСТЬ ГЕНЕРАТИВНА (смертность генеративная; generative mortality) – смертність жінок, пов'язана з виконанням дітородної функції. Причини – ускладнення абортів, вагітності, пологів та післяпологового періоду (кровотечі, сепсис, токсикози вагітних, пологова травма тощо), а також хвороби, не пов'язані з вагітністю та пологами, але протікання яких ускладнюється ними. Показник інтенсивності С.г. розраховується на 1000 живонароджених (див. також *Смертність материнська*).

СМЕРТНІСТЬ ДИТЯЧА (смертность детская; child(hood) mortality). Див. *Смертність немовлят*.

СМЕРТНІСТЬ МАТЕРИНСЬКА (смертность материнская; mothers' mortality) – смертність жінок, зумовлена вагітністю (незалежно від її тривалості та локалізації), що настала у період вагітності або протягом 42-х днів після закінчення з будь-якої причини, пов'язаної з вагітністю, обтяженої нею або її веденням, але не від нещасного випадку чи з випадкових причин.

Основні причини С.м.:

а) смерть, безпосередньо пов'язана з акушерськими причинами: смерть унаслідок акушерських ускладнень стану вагітності (тобто вагітності, пологів та післяпологового періоду), а також унаслідок втручань, недогляду, неправильного лікування або низки подій, пов'язаних з будь-якою з вищезгаданих причин;

б) смерть опосередковано пов'язана з акушерськими причинами: смерть унаслідок хвороби, що існувала раніше або виникла під час вагітності без зв'язку з безпосередньою акушерською причиною, проте обтяженої фізіологічним впливом вагітності.

Коефіцієнт материнської смертності може обчислюватись як:

$K_{mc} = (\text{кількість випадків материнської смерті (з прямих і непрямих причин)} \cdot k) / (\text{кількість}$

живонароджених), де k може дорівнювати 1000, 10 000 або 100 000, як це прийнято в конкретній країні.

В Україні коефіцієнт С.м. розраховується на 100 000 народжених живими.

СМЕРТНІСТЬ НЕМОВЛЯТ (смертность младенческая; infant mortality), **дитяча смертність** – смертність дітей у віці до 1 року. С.н. – один із базових статистичних показників демографії, складова смертності населення. З середини ХХ ст. практично незмінно використовується як один із важливих факторів при класифікації країн за рівнем життя населення. С.н. виражається в проміле (‰) і розраховується як відношення кількості померлих дітей віком до 1 року до кількості дітей, народжених живими за календарний рік (на 1000 живонароджених).

СМЕРТНІСТЬ НЕОНАТАЛЬНА (смертность неонатальная; neonatal mortality), **смертність новонароджених, рання дитяча смертність** [від грецького νεος – новий і латинського natalis – що стосується народження] – смертність живонароджених дітей, які померли при досягненні віку 4 тижні, або 28 повних днів, після народження. С.н. виражається в проміле (‰). С.н. можна поділити на ранню неонатальну смертність, що настає у перші сім днів життя, і пізню неонатальну смертність, що настає після 7-ми повних днів життя і до 28-ми повних днів життя.

СМЕРТНІСТЬ ПЕРИНАТАЛЬНА (смертность перинатальная; perinatal mortality) – смертність дітей, народжених живими або мертвими в період, що починається з 22-го повного тижня вагітності (154-ї доби від першого дня останнього нормального менструального циклу – термін гестації, якому в нормі відповідає маса плоду 500 г) і закінчується після 7-ми повних днів життя новонародженого (168 годин після народження). Таким чином, С.п. (від грецького περι – біля, навколо та латинського natalis – що стосується народження) – це збірне поняття, що об'єднує мертвонароджуваність і ранню неонатальну (0–6 днів) смертність. Специфіка перинатального періоду, що відрізняється від усіх інших періодів життя людини, полягає в наявності у цей період взаємозв'язку двох організмів – матері та плоду (дитини). Показник С.п. виражається у проміле (‰) та розраховується так: $K_{nc} = (\text{кількість мертвнонароджених} + \text{кількість померлих у віці 0–6}$

днів) • 1000 / (кількість народжених живими та мертвими).

Причина смерті новонародженого (плода) в перинатальний період у більшості випадків визначається впливом антенатальних (стан здоров'я матері, перебіг вагітності), а також інтранатальних (перебіг пологів) факторів.

СМЕРТНІСТЬ ПРЕНАТАЛЬНА (смертность пренатальная; prenatal mortality) – внутрішньоутробна смертність; загибель плоду (зародку) до повного вигнання або витягнення з організму матері незалежно від терміну вагітності.

СМЕРТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНА (смертность профессиональная; occupational (disease) mortality) – смертність людей різних занять у розрізі статі, віку, причин смерті та інших ознак. Як правило, терміни “С.п.” і “смертність за заняттями” використовуються як синоніми. Перший термін застосовується також і у вузькому значенні для визначення смертності, безпосередньо пов'язаної зі специфічними несприятливими впливами на організм людини, що притаманні деяким видам занять.

У дослідженнях С.п. застосовується ряд показників смертності, в основі побудови яких лежить співвідношення між кількістю померлих за різними видами занять (за даними поточної реєстрації смертей) і чисельністю населення за видами занять (за даними перепису населення), що дозволяє розраховувати статеві-вікові коефіцієнти С.п. Аналіз С.п. може охоплювати дослідження смертності не тільки дорослих, але і смертності новонароджених та мертвнонароджених за заняттями батьків, передбачає вивчення смертності за детальним переліком причин смерті. Як правило, при цьому використовуються стандартні коефіцієнти смертності, як загальні, так і розраховані за причинами смерті.

Велике значення для аналізу С.п. має правильна класифікація занять (професій). Аналіз даних щодо С.п. дозволяє виявити види занять з найвищим рівнем смертності, визначити ті захворювання, смертність від яких пов'язана безпосередньо зі специфічними несприятливими діями умов праці певної професії, а також простежити залежність С.п. від рівня освіти, доходу, житлових умов та інших соціально-економічних характеристик.

СМЕРТЬ (смерть; death) – необоротне припинення життєдіяльності організму (з біологічного погляду). Розрізняють два головні етапи С.:

клінічну та наступну за нею біологічну, або істинну S . Перший – оборотний етап умирання впродовж декількох хвилин після припинення дихання та кровообігу. Оборотність процесу на цьому етапі значною мірою залежить від ступеня змін клітин головного мозку, викликаних кисневим голодуванням (гіпоксією). Біологічна S – необоротне припинення фізіологічних процесів у клітинах та тканинах, за якого всі заходи щодо оживлення є марними.

СОБІВАРТІСТЬ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (себестоимость основных средств; cost of fixed assets) – сума сплачених грошових коштів (їх еквівалентів) або справедлива вартість інших форм компенсації за актив на час його придбання або створення.

СОБІВАРТІСТЬ ПЕРЕВЕЗЕНЬ (себестоимость перевозок; cost of transportation) – виражена у грошовій формі величина експлуатаційних витрат транспортного підприємства, що припадає в середньому на одиницю продукції транспорту.

СОБІВАРТІСТЬ ПРОДУКЦІЇ (себестоимость продукции; product cost) – грошове вираження витрат на виробництво і реалізацію продукції. С.п. – важлива характеристика економічної ефективності суспільного виробництва, в основу якої покладено витрати виробництва. Статистика вивчає структуру та динаміку С.п., обчислює відносні показники витрат на одиницю продукції, будує моделі С.п., що відображають вплив на неї ряду факторів. Обчислення С.п. за галузями економіки має свою специфіку.

СОЮЗ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ (Союз Европейский; European Union (EU)). Див. *Європейський Союз (ЕС)*.

СОЮЗ МИТНИЙ (союз таможенный; customs union) – загальна митна територія двох або більше країн з єдиним митним тарифом щодо третіх країн та повним скасуванням митних зборів при взаємних відносинах.

СПЕКТР ЛАГА (спектр лага; spectrum of lag) в аналізі часових рядів – сукупність коефіцієнтів a_0, a_1, \dots, a_p , що відповідають різним лагам (запізнюванням, затримкам) екзогенної змінної X_t у регресійному чи економетричному рівнянні:

$$Y_t = a_0 X_t + a_1 X_{t-1} + a_2 X_{t-2} + \dots + a_p X_{t-p} + Z_t + \varepsilon_t$$
 де Y_t – змінна ендогенна; X_t – змінна екзогенна, вплив якої на Y розподілений у часі; Z – будь-яка інша екзогенна змінна; ε_t – випадковий

компонент (похибка рівняння). С.л. змінної X_t може бути представлений на графіку, по осі абсцис якого відкладені значення лагів $(0, 1, 2, \dots, p)$, а по осі ординат – значення коефіцієнтів a_0, a_1, \dots, a_p .

СПЕКТРОМЕТР (спектрометр; spectrometer) – оптичний прилад, що використовується для вимірювань видимого електромагнітного випромінювання від об'єкта в одному або в декількох фіксованих діапазонах довжин хвиль або послідовно в ряду довжин хвиль.

СПЕЦИФІКАЦІЯ МОДЕЛІ (спецификация модели; specification of a model) – запис моделі в математичній формі. Як правило, С.м. – це перша стадія економетричного дослідження, після якої слідує збирання даних, що фігурують у моделі, оцінювання її параметрів, вивчення її властивостей і перевірка реалістичності отриманих за нею результатів. Повна С.м. пропонує визначення змінних ендогенних і екзогенних, запис рівнянь зв'язку між ними, накладання обмежень на параметри моделі, прийняття гіпотез щодо розподілів і коваріацій випадкових компонент.

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ (специальность; speciality) – вид діяльності в рамках професії, що має специфічні особливості та вимагає від працівників додаткових спеціальних теоретичних знань і навичок.

СПІВВІДНОШЕННЯ РЕКУРЕНТНЕ (соотношение рекуррентное; recursive relationship) – формула, що дозволяє визначити члени послідовності за скінченною кількістю її перших членів. Як члени послідовності можуть виступати числа, функції, вектори, матриці тощо. С.р. як основа алгоритму ітерації отримало застосування в статистичному оцінюванні параметрів часових рядів і в побудові моделей економетричних.

СПІВВІДНОШЕННЯ ЧИСЕЛЬНОСТЕЙ СТАТЕЙ (соотношение численностей полов; sex ratio) – співвідношення кількості осіб чоловічої та жіночої статей у населенні чи окремих його групах. Вимірюється кількістю чоловіків, що припадає на 100 або 1000 жінок, іноді – часткою (чи відсотком) осіб чоловічої статі серед осіб обох статей. Залежно від періодів життя людини С.ч.с. підрозділяється на первинне, вторинне та третинне. Первинне С.ч.с. – співвідношення кількостей чоловічих та жіночих зигот при заплідненні, що є об'єктом дослідження біології. За орієнтовними оцінками

воно складає 125–130 чоловічих зародків на 100 жіночих. Предметом дослідження демографічної статистики є вторинне та третинне С.ч.с. Вторинне С.ч.с. – співвідношення кількості хлопчиків і дівчаток серед народжених живими. Воно менше за первинне (через значно більшу внутрішньоутробну смертність чоловічих плодів) і зазвичай складає 105–106, або 51,2% хлопчиків, причому це співвідношення досить стабільне, майже не змінюється в часі та територіальному розрізі. Третинне С.ч.с. – співвідношення в репродуктивному віці або в окремих вікових групах репродуктивного віку, що суттєво залежить від вікової смертності чоловіків і жінок та селективної за статтю міграції. Третинне С.ч.с. визначає рівень шлюбності та відтворення населення в поточний час, від вторинного С.ч.с. залежить кількість шлюбів у майбутньому. В демографії вирізняють також стаціонарне та нормальне С.ч.с.

У цілому С.ч.с. дорівнює приблизно 100, але в молодших вікових групах зберігається перевага хлопчиків, водночас як у старших має місце перевага, і іноді суттєва, кількості жінок. Вік, у якому чисельності чоловіків та жінок дорівнюють одна одній, тобто С.ч.с.=100, називається віком балансування, він залежить від особливостей порядку вимирання.

СПІЛКА КРЕДИТНА (союз кредитный; credit union) – неприбуткова організація, заснована фізичними особами, професійними спілками, їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. С.к. є фінансовою установою, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг.

СПОДІВАННЯ МАТЕМАТИЧНЕ (ожидание математическое; mathematical expectation) – величина, що визначається для функції $Y(X)$ випадкової величини X як

$$MY(X) = \begin{cases} \sum_x y(x)p_x, & \text{якщо } X \text{ дискретна,} \\ \int_{-\infty}^{+\infty} Y(x)f_X(x)dx, & \text{якщо } X \text{ неперервна,} \end{cases}$$

якщо ці вирази існують у розумінні абсолютної збіжності. Тут $p_x = P(X = x)$, а $f_X(x)$ – щільність розподілу величини X . Зокрема, С.м. (середнє значення, центр розподі-

лу) випадкової величини X виражається як

$$MX = \begin{cases} \sum_x xp_x, & \text{якщо } X \text{ дискретна,} \\ \int_{-\infty}^{+\infty} xf_X(x)dx, & \text{якщо } X \text{ неперервна.} \end{cases}$$

СПОЖИВАННЯ ЗА КОРДОНОМ (потребление за границей; consumption abroad) – спосіб споживання, коли користувач перебуває за межами своєї країни та використовує послуги і товари в іншій країні.

СПОЖИВАННЯ КІНЦЕВЕ ФАКТИЧНЕ (потребление конечное фактическое; actual final consumption) – споживання домашніх господарств, що охоплює товари і послуги, отримані домашніми господарствами для індивідуального споживання, незалежно від того, хто за них сплачує. С.к.ф. складається з кінцевих споживчих витрат: домашніх господарств; органів державного управління, що надають послуги для індивідуального споживання; некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Дві останні категорії С.к.ф. є джерелом соціальних трансфертів у натуральній формі, які отримують домашні господарства. Колективне С.к.ф. – це кінцеві споживчі витрати органів державного управління, що надають послуги колективного характеру.

СПОЖИВАННЯ НАТУРАЛЬНЕ (потребление натуральное; in-kind consumption) – використання товарів та послуг, придбаних за межами домашнього господарства у безгрошовій формі, а також послуг, що надаються в межах домашнього господарства.

СПОЖИВАННЯ ОСНОВНИХ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ (потребление основных продуктов питания; consumption of staple food-stuffs) – фонд споживання відповідних видів продуктів у розрахунку на одну особу наявного середньорічного населення.

СПОЖИВАННЯ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ (потребление основного капитала; consumption of fixed capital) – зменшення вартості основного капіталу, що використовується у виробництві протягом звітного періоду в результаті його фізичного і морального зносу та випадкових пошкоджень. С.о.к. відображається у рахунку виробництва на стороні використання у вигляді від'ємного запису, що вказує на зменшення валової доданої вартості секторів і галузей. Визначається як зменшення протягом звітного періоду поточної вартості основних засобів, що перебувають у власності та корис-

туванні виробника. С.о.к. розраховується, виходячи з фактичних цін і орендних платежів за основні засоби, що діють у звітному періоді.

СПОЖИВАННЯ ОСОБИСТЕ (потребление личное; personal consumption) – використання населенням сукупної продукції споживчого призначення для задоволення особистих потреб.

СПОЖИВАННЯ ПАЛИВА КІНЦЕВЕ (потребление топлива конечное; final fuel consumption) – використання палива споживачами на виробничо-експлуатаційні та комунально-побутові потреби підприємств без урахування обсягів, що витрачені у процесах перетворення або трансформації палива.

СПОЖИВАННЯ ПИТОМЕ (потребление удельное; specific consumption) – обсяг споживання на одиницю обсягу статистичного спостереження.

СПОЖИВАННЯ ПРОМІЖНЕ (потребление промежуточное; intermediate consumption) – використання товарів нетривалого вжитку та послуг у процесі виробництва. Товари нетривалого вжитку – це товари, що мають термін використання, менший за рік. Показник С.п. включає витрати на товари та послуги, що використані інституційними одиницями для виробничих потреб (сировину, паливо, енергію, поточний ремонт, послуги транспорту, фінансових установ тощо). До складу С.п. входять також витрати на забезпечення належних умов праці та професійної підготовки працівників за рахунок коштів підприємств, на купівлю продуктів харчування та медикаментів медичними установами, витрати військових формувань на озброєння, харчування й обмундирування, витрати на відрядження, за винятком добових. Товари і послуги, призначені для проміжного споживання, оцінюються за цінами покупця на момент споживання у процесі виробництва, а не в момент придбання товарів. Визначення величини С.п. безпосередньо за даними бухгалтерського обліку, особливо в періоди високої інфляції, може призвести до значного зниження показника проміжного споживання і, відповідно, до завищення прибутку на величину зміни вартості товарів, що надійшли у проміжне споживання із запасів, у результаті зміни цін за час перебування в запасах. Тому необхідне коригування величини проміжного споживання, визначеної за даними бухгалтерського обліку, що полягає в переоцінці його матеріального

компонента з урахуванням середньої зміни цін за період зберігання виробничих запасів.

СПОЖИВАННЯ СВІЖОЇ ВОДИ (потребление свежей воды; consumption of fresh water) – використання для задоволення потреб у воді всіх видів вод (поверхневих, підземних, пластових, шахтних, морських тощо), забраних або одержаних із водозаборів, що належать підприємствам, а також комунальних водопроводів та інших водогосподарчих систем. До складу водовикористання не включаються об'єми оборотного та послідовного (повторного) використання вод, за винятком води, що надійшла на відшкодування втрат у ці системи, а також колекторно-дренажні стоки.

СПОЖИВАЧ (потребитель; consumer) – фізична або юридична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб.

СПОРУДИ (сооружения; constructions) – вид основних засобів за натурально-речовою ознакою. До С. належать інженерно-будівельні об'єкти, призначені для створення умов, необхідних для здійснення процесу виробництва шляхом виконання функцій, не пов'язаних зі зміною предмета праці.

СПОРУДИ ЕЛЕКТРОЗВ'ЯЗКУ (сооружения электросвязи; constructions of electrical communication) – об'єкти (вежі, антени та ін.), що використовуються для організації електрозв'язку.

СПОСІБ АРЕАЛІВ (способ ареалов; method of areals) – виділення на карті ділянки поширення якогось об'єкта чи явища за допомогою відповідних позначень площ.

СПОСІБ БУДІВНИЦТВА (способ строительства; construction method) – види організації будівельних робіт, що поділяються на підрядний, господарський та здійснений домогосподарствами способи.

СПОСІБ ЗБЕРІГАННЯ ЦІННИХ ПАПЕРІВ КОЛЕКТИВНИЙ (способ хранения ценных бумаг коллективный; collective method of securities maintenance) – спосіб, за яким депозитарій чи зберігач веде депозитарний облік цінних паперів без зазначення їх номерів чи інших індивідуальних ознак.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНЄ (наблюдение непосредственное; direct observa-

tion) – спостереження, що проводиться шляхом безпосереднього опитування, підрахування, вимірювання або обміру (наприклад, інвентаризація, перепис населення).

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ВИБІРКОВЕ (СТАТИСТИЧНЕ) (наблюдение выборочное (статистическое); sample survey (statistical))

– 1) науково обґрунтований вид несущільного спостереження, за яким обстежуються не всі елементи сукупності, а лише певним чином відібрана її частина. В основі теорії спостереження вибіркового лежать теорема закону великих чисел, що дає змогу розв'язати два взаємопов'язаних і головних для практики питання побудови вибірки: розрахувати її обсяг за заданою точністю дослідження і визначити похибку для заданого обсягу вибірки. Основні етапи підготовки до С.в.: визначення мети та об'єкта спостереження, побудова програми спостереження, визначення кількості одиниць, що підлягають відбору; 2) спостереження статистичне, що передбачає використання спеціальних методів відбору для формування досліджуваної частини сукупності (вибірки). Математична теорія вибіркового методу встановлює залежність точності результатів С.в. від виду вибірки, застосованого в обстеженні, кількості одиниць, що підлягають спостереженню, і ступеня коливальності досліджуваних ознак.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ РЕТРОСПЕКТИВНЕ (наблюдение демографических процессов ретроспективное; retrospective observation of demographic processes)

– спеціальне, зазвичай вибіркоче, обстеження населення, при якому дані про демографічні процеси за минулі роки отримують шляхом опитування, за спогадами. Найбільш характерним видом С.д.п.р. є анамнестичний метод обстеження.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ КОНТРОЛЬНЕ (наблюдение контрольное; control observation)

– статистичне спостереження, що здійснюється з метою перевірки вже проведеного спостереження. Воно, як правило, буває не суцільним, а вибірковим чи монографічним.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ МОНОГРАФІЧНЕ (наблюдение монографическое; monographic observation)

– вид несущільного спостереження, що передбачає ретельний опис, вивчення окремих типових елементів сукупності. Об'єктами спостереження можуть бути представники будь-яких типів явищ. С.м. має велике значен-

ня для детального вивчення та поширення інформації.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НЕПЕРЕРВНЕ (наблюдение непрерывное; continued observation)

– систематична реєстрація фактів у міру їх виникнення. С.н. називається також поточним спостереженням (у якому формується щоденна чи щотижнева статистична звітність) або мониторингом.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НЕПЕРІОДИЧНЕ (наблюдение непериодическое; non-periodic observation)

– статистичне спостереження, що повторюється через неоднакові проміжки часу.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ НЕСУЦІЛЬНЕ (наблюдение несплошное; incomplete observation)

– спостереження, що вивчає частину одиниць досліджуваної сукупності з метою одержання характеристик усієї сукупності. Залежно від характеру відбору одиниць для С.н. розрізняють окремі його види: метод основного масиву, спостереження вибіркоче, спостереження анкетне та спостереження монографічне.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ОДНОРАЗОВЕ (наблюдение одnorазовое; single observation)

– статистичне спостереження, що проводиться в одноразовому порядку або час від часу, коли виникає потреба, без дотримання суворої періодичності, та для проведення якого розробляється окрема програма.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ПЕРІОДИЧНЕ (ЗА ЧАСОМ РЕЄСТРАЦІЇ ДАНИХ) (наблюдение периодическое (по времени регистрации данных); periodical observation (by time of data registration))

– спостереження, що проводиться регулярно здебільшого через певні (як правило, рівні) проміжки часу. Прикладом можуть бути різного роду переписи (перепис населення або виробничих потужностей), що проводяться в Україні з певною періодичністю: перепис населення, перепис обладнання, перепис виробничих площ, а також тематичне обстеження суб'єктів бізнесу.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ПОТОЧНЕ (ЗА ЧАСОМ РЕЄСТРАЦІЇ ДАНИХ) ПОТОЧНЕ

(наблюдение текущее (по времени регистрации данных); current observation (by time of data registration)) – систематична реєстрація фактів перебігу явища у міру його виникнення або розвитку безперервного процесу (реєстрація процесів виробництва та реалізації про-

дукції, надходження платежів, укладання угод тощо).

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ПРОБНЕ (пілотне) (наблюдение пробное (пилотное); pilot observation) – статистичне спостереження з метою уточнення програмно-методологічних і організаційних питань для підготовки основного спостереження.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ РЕЄСТРОВЕ (наблюдение регистровое; register observation) – спостереження, що базується на веденні статистичного реєстру.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ СТАТИСТИЧНЕ (наблюдение статистическое; statistical observation) – планомірний, науково організований процес збирання органами державної статистики даних щодо масових явищ та процесів, які відбуваються в економічній, соціальній та інших сферах життя країни та регіонів, шляхом реєстрації ознак одиниць сукупності в облікових документах або оцінки відповідних показників за спеціальною програмою, розробленою на основі статистичної методології. За видами С.с. розподіляють на суцільні та несущільні, державні та інші статистичні спостереження.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ СТАТИСТИЧНЕ ПЕРВИННЕ (наблюдение статистическое первичное; primary statistical observation) – реєстрація даних, що надходять безпосередньо від об'єкта, який їх продукує (наприклад, поточний облік кількості зареєстрованих шлюбів у відділах РАЦС).

СПОСТЕРЕЖЕННЯ СТАТИСТИЧНІ СПЕЦІАЛЬНО ОРГАНІЗОВАНІ (наблюдения статистические специально организованные; specially organized statistical observations) – форма спостереження статистичного, що охоплює сфери суспільного життя та діяльності, які не відображаються у звітності. До С.с.с.о. належать: переписи, обліки, спеціальні обстеження, опитування.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ СУЦІЛЬНЕ (наблюдение сплошное; complete observation) – спостереження, що охоплює всі без винятку одиниці сукупності.

СПРОМОЖНІСТЬ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ ПРОВІЗНА (способность путей сообщения провозная; carrying capacity of communications) – максимальна кількість поїздів, що пропускається по лінії за одиницю часу залежно від наявності транспортних засобів. Може

бути виражена також кількістю вагонів або тонн вантажу.

СТАБІЛЬНІСТЬ ЦІНОВА (стабильность ценная; price stability) – утримання системи цін на певному рівні шляхом підтримки стабільного курсу грошової одиниці України.

СТАВКА ВІДСОТКОВА (ставка процентная; interest rate) – ціна позичкового капіталу, що формується на фінансовому ринку, або ціна, яку сплачують за залучені кошти. Для інвестора, позикодавця, кредитора С.в. відображає дохідність вкладення фінансових ресурсів. Для позичальника С.в. – це витрати, які він має понести у зв'язку з використанням позичених коштів.

СТАВКА ДОХІДНА ВІД ПЕРЕВЕЗЕНЬ (ставка доходная от перевозок; transportation income rate) – середній розмір доходу від перевезення тонни вантажу або одного пасажирки на одиницю відстані, виражений у національній валюті. Розраховується діленням суми перевізних платежів на величину вантажообороту, за виконання якого ці суми надійшли. С.д.п. обраховується за пасажирськими і вантажними перевезеннями, видами сполучення та за окремими видами вантажів.

СТАВКА ДОХІДНА ВІД ПЕРЕВЕЗЕНЬ ВАНТАЖІВ (ставка доходная от перевозок грузов; cargo transportation income rate) – середня сума доходів за 10 тарифних тонно-кілометрів перевезень вантажів. Її рівень залежить від тарифу, що застосовується, середньої дальності перевезення, виду вантажу, технічної норми завантаження вагону, виду відправлення та рухомого складу, швидкості перевезення тощо.

СТАВКА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ОБЛІКОВА (ставка Национального банка Украины учетная; discount rate of the National Bank of Ukraine) – виражена у відсотках плата, що береться Національним банком України за рефінансування комерційних банків шляхом купівлі векселів до настання строку платежу за ними й утримується з номінальної суми векселя. Облікова ставка НБУ – один з основних монетарних інструментів, є найнижчою серед ставок рефінансування і встановлює орієнтир ціни на гроші, визначаючи вартість залучених і розміщених грошових коштів.

СТАВКА ТАРИФНА (ставка тарифная; tariff rate) – розмір заробітної плати робітника

певного тарифного розряду, встановлений за одиницю часу роботи (годину, день, місяць) відповідно до тарифної сітки, що використовується на підприємстві (в організації). С.т. певного тарифного розряду визначається шляхом множення відповідного тарифного коефіцієнта на величину С.т. першого розряду законодавчо встановленої мінімальної заробітної плати працівника, розмір якої залежить від державної гарантії мінімальної заробітної плати. Для інших працівників, які не мають тарифних розрядів, норматив С.т. замінюється на посадовий оклад, що встановлюється залежно від характеру роботи, яка виконується, та рівня кваліфікації.

СТАВКИ РЕФІНАНСУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ (ставки рефинансирования Национального банка Украины; refinancing rates of the National Bank of Ukraine) – виражена у відсотках плата за кредити, що надаються комерційним банкам. С.р. НБУ встановлюються Національним банком України з метою впливу на грошовий оборот та кредитування і поділяються на облікові й ломбардні. Найнижча серед ставок рефінансування – облікова ставка, що є орієнтиром ціни на гроші у країні (див. *Ставка Національного банку України облікова*).

СТАЖ СТРАХОВИЙ (стаж страховой; insurance period) – сумарна тривалість періодів, протягом яких особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно з законодавством, що діяло раніше, та / або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно з відповідним законом України.

СТАЛІСТЬ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ МЕРЕЖІ (постоянство телекоммуникационной сети; constancy of telecommunication network) – властивості телекомунікаційної мережі зберігати повністю або частково свої функції за умови впливу на неї дестабілізуючих чинників.

СТАН ДЕМОГРАФІЧНИЙ (состояние демографическое; demographic state) – стан людини, який має значення для зміни поколінь людей, зміни чисельності та структури населення, подружніх пар та сімей. У демографічному аналізі життя людей розглядається як послідовність переходів з одного С.д. в інший, починаючи з народження (вступ до населення) і закінчуючи смертю (вибуття з населення). Для відтворення населення суттєвими є С.д. до шлюбу, у шлюбі,

стан розлучення або овдовіння, для жінки – наявність народжуваль тощо. Зміна С.д. (перехід з одного стану до іншого) відбувається внаслідок демографічних подій. Імовірність переходу з одного С.д. до іншого є різною для різних станів і залежить від тривалості стану тощо. Тому частота таких переходів зазвичай розглядається як функція часу і тривалості перебування в певному С.д., а сукупність переходів власне і складає процес відтворення населення. Відомості про розподіл людей за С.д. отримують з переписів населення; про кількість випадків зміни С.д., що враховуються, – за даними поточного обліку демографічних подій, що не враховуються в поточному обліку – шляхом ретроспективного опитування під час перепису або обстеження.

СТАН НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА (состояние окружающей природной среды; state of environment) – хімічні, фізичні та інші чинники, що характеризують природні компоненти навколишнього природного середовища, природні комплекси й об'єкти, а також процеси їх змін у результаті природних та антропогенних причин.

СТАН ОСНОВИ ВИБІРКИ (состояние основы выборки; state of sample frame) – порядок розташування одиниць відбору в списку чи переліку (список з випадковим розташуванням одиниць відбору; список, ранжований за величиною ознаки, покладеної в основу відбору; список, об'єднаний (розподілений) за якою-небудь ознакою на однорідні групи тощо).

СТАНДАРТ ПОШИРЕННЯ ДАНИХ СПЕЦІАЛЬНИЙ (ССПД) (стандарт распространения данных специальный (ССПД); Special Data Dissemination Standard (SDDS)) – рекомендації, розроблені Міжнародним валютним фондом для надання країнам, що мають або шукають доступ до міжнародних ринків капіталу, для представлення своїх економічних та фінансових даних громадськості. Підписка на ССПД була відкрита на початку квітня 1996 р.

СТАНДАРТ СТАТИСТИЧНИЙ (за визначенням Євростату) (стандарт статистический (по определению Евростата); statistical standard (by Eurostat definition) – документ, що встановлює повний звід правил і вимог щодо проведення обстежень та організації адміністративних джерел збирання інформації у певній галузі статистики. Компоненти стандарту охоплюють: визначення; статистичні одиниці; класифікації; процес кодування; модулі за-

питальників; категорії вихідних даних. Використання С.с. дозволяє здійснювати збирання статистичних даних на постійній основі, інтегрувати дані в часі та з різних джерел даних, використовувати дані за іншим, крім статистичного, призначенням.

СТАНДАРТ СТАТИСТИЧНИЙ МІЖНАРОДНИЙ (стандарт статистический международный; international statistical standard)

– повний збірник міжнародних статистичних нормативів і рекомендацій, розроблених міжнародними організаціями у співпраці з національними статистичними службами. Стандарти стосуються майже всіх сфер статистики та етапів статистичного дослідження від збирання даних, їх обробки та поширення до майже кожного суб'єкта статистики. Такі стандарти також містять міжнародні статистичні класифікації. Найповніша база даних чинних нормативів і рекомендацій з міжнародних стандартів представлена на веб-сайті статистичного підрозділу ООН у розділі “Методологічні публікації зі статистики”. Ця база даних також містить список стандартів, що наразі розробляються міжнародними організаціями.

СТАНДАРТ ISO/IEC 11179 З ФОРМУВАННЯ РЕЄСТРІВ МЕТАДАНИХ МІЖНАРОДНИЙ (стандарт ISO/IEC 11179 по формированию регистров метаданных международный; the ISO/IEC 11179 Metadata Registry (MDR) standard)

– стандарт, що стосується семантики даних, представлення даних та реєстрації характеристик даних. Стандарт визначає вид і якість метаданих, необхідних для опису даних, і детермінує способи адміністрування та управління цими метаданими в реєстрі метаданих.

Стандарт повинен сприяти:

- стандартному опису даних;
- загальному розумінню даних з погляду організаційних елементів та розумінню між організаціями;
- повторному використанню та стандартизації даних у межах організації та між організаціями;
- управлінню компонентами даних;
- повторному використанню компонентів даних.

ISO/IEC 11179 складається з шести частин: структура; класифікація; метамодель реєстру; опис даних; принципи; реєстрація.

СТАНДАРТИ СТАТИСТИКИ НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ МІЖНАРОДНІ (стандарты статистики науки и инноваций международ-

ные; international standards on statistics of science and innovations)

– комплекс рекомендацій провідних міжнародних організацій у галузі статистики науки та інновацій, що формують методологію їх системного опису в умовах ринкової економіки. У 1957 р. у рамках Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР, до 1960 р. – Організація європейського економічного співробітництва) була створена Група національних експертів з показників науки і техніки, що розробила і регулярно уточнює Посібник Фраскати – основний міжнародний стандарт у цій галузі. Для розробки спеціальних стандартизованих рекомендацій з питань статистичного вивчення актуальних аспектів розвитку науки і техніки, їхнього ресурсного забезпечення, результативності, впливу на економічне зростання на національному та міжнародному рівнях експертами ОЕСР з часом була підготовлена серія методологічних посібників, що утворюють так звану “Родину Фраскати”, у т. ч. з вимірювання та інтерпретації даних балансу платежів за технології (1990 р.); зі збирання та обробки даних щодо інновацій – Посібник Осло (1992 р.); з характеристик інформаційного суспільства вимірювання патентних даних як показників науки та техніки (1994 р.); з характеристик інформаційного суспільства та вимірювання ресурсів науки та техніки – Посібник Канберра (спільно з Євростатом, 1995 р.).

Стандартизація даних дозволяє міжнародним організаціям регулярно оцінювати величину і структуру наукових потенціалів в окремих державах, розробляти пропозиції з удосконалення науково-технічної й інноваційної політики, розвитку міжнародного співробітництва. Адаптація методології і практики вітчизняної статистики науки та інновацій до міжнародних стандартів, з огляду на сучасні реалії української науки та потреби науково-технічної політики, забезпечує об'єктивне відображення стану наукового потенціалу в умовах ринкової економіки, створюючи тим самим необхідну інформаційну базу для міжнародних порівнянь.

СТАНДАРТИЗАЦІЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ КОЕФІЦІЄНТІВ (стандартизация демографических коэффициентов; standardization of demographic factors)

– приведення загальних демографічних коефіцієнтів до порівнянного виду, попереднє коригування коефіцієнтів. С.д.к. – спосіб елімінування впливу структурних відмінностей при порівнянні демогра-

фічних коефіцієнтів. На величину загальних коефіцієнтів суттєво впливають особливості складу населення за віком, статтю, шлюбним станом, тривалістю шлюбу, рівнем освіти тощо, тому при їх безпосередньому порівнянні може скластися неправильне враження щодо відмінностей в інтенсивностях того чи іншого демографічного процесу за групами населення, що порівнюються. При використанні С.д.к. показники інтенсивності процесу та структура певного населення приймається за стандарт і для кожного з населень, що порівнюються, обчислюється індекс стандартизації, який показує співвідношення інтенсивності процесу в досліджуваному та в стандартному населеннях. Шляхом множення цього індексу на загальний коефіцієнт для стандарту отримують стандартизовані коефіцієнти для населень, що порівнюються, в яких індивідуальні особливості їх структури усунені. Вибір стандарту впливає не лише на значення коефіцієнтів, а й на величину відмінностей між ними. Тому за стандартне, при можливості, необхідно обирати населення з близькою структурою. Залежно від способу обчислення індексу розглядають прямий, непрямої та обернений методи С.д.к.

Якщо структури населень, що порівнюються, відрізняються між собою за двома чи більше ознаками, можна використовувати метод подвійної стандартизації. При цьому спочатку виконують стандартизацію за однією ознакою, а потім отримані часткові стандартизовані коефіцієнти стандартизуються за іншою ознакою.

СТАНДАРТИЗАЦІЯ ЗМІННИХ (стандартизація перемених; standardization of the variables) – перехід від випадкової величини x , що має математичне сподівання μ і середнє квадратичне відхилення σ , до допоміжної величини $t = \frac{x - \mu}{\sigma}$, що називається стандартизованою, або нормованою змінною. С.з. дозволяє в розрахунках використовувати статистичні таблиці, що значно спрощує обробку статистичних даних і розв’язання багатьох завдань.

СТАРІННЯ ДЕМОГРАФІЧНЕ (старение демографическое; demographic ageing (aging)) – старіння населення, збільшення частки людей похилого віку і старих у загальній чисельності населення через довгочасні зміни в характері відтворення населення. Розрізняють “старіння знизу”, що відбувається через поступове скорочення числа дітей унаслідок зниження народжуваності, і “старіння зверху”, спричинене

зростанням кількості старих людей у результаті скорочення смертності в старечих вікових групах при відносно повільному зростанні числа дітей. С.д. може сприяти також міграція населення, оскільки вона різною мірою стосується окремих вікових груп. Для оцінки С.д. використовуються різноманітні коефіцієнти старіння населення, зокрема: 1) $W_{60} = (S_{60+} / S) \cdot 100$; 2) $W_{65} = (S_{65+} / S) \cdot 100$, де S_{60+} і S_{65+} – відповідно, число осіб у віці 60 років і старше та 65 років і старше (початок старості); S – загальна чисельність населення. В Україні переважно використовується перший показник, у виданнях ООН початком старості вважається вік 65 років. Мірою старіння є також співвідношення: кількості старих людей, що припадають на 100 дорослих; кількості дорослих на одного старого; кількості дітей на одного старого тощо.

Для оцінювання С.д. розроблено ряд шкал, серед яких найбільш поширеною є шкала, побудована французькою дослідницею Ж. Боже-Гарньє та розвинута Е. Россетом.

Для оцінювання відносної чисельності осіб у віці 65 років і старше демографами ООН побудована триступінчаста шкала: нижче 4% – молоде населення; 4–7% – населення на межі старості; 7% і вище – старе населення.

СТАТИСТИКА (статистика; statistics) – 1) як галузь знань – складна та розгалужена система наукових дисциплін, що мають певну специфіку та вивчають кількісну сторону масових явищ і процесів у нерозривному зв’язку з їх якісною стороною. Основними розділами С. є: теорія статистики, де розглядаються найбільш загальні категорії, принципи та методи статистичної науки; статистика економічна – вивчає явища та процеси, які мають місце в економіці; статистика соціальна, що аналізує соціальні явища та процеси; статистика математична, основними завданнями якої є статистична перевірка гіпотез, оцінка розподілу статистичних імовірностей та його параметрів, вивчення статистичної залежності, визначення основних числових характеристик випадкових вибірок; 2) галузь практичної діяльності, що охоплює збирання, обробку, аналіз і публікацію статистичної інформації про явища та процеси суспільного життя; 3) комплекс цифрових відомостей, що характеризують стан масових явищ і процесів суспільного життя (або їх сукупність).

СТАТИСТИКА БАЛАНСОВА (статистика балансовая; balance statistics) – розділ статистики банківської. С.б. вивчає інформацію, що

міститься у бухгалтерському балансі кредитних установ, показники якого характеризують стан грошової системи країни. Завдання С.б. – формування звітності, зведення балансів, обчислення на їх основі абсолютних, відносних та інших показників.

СТАТИСТИКА БАНКІВСЬКА (статистика банковская; banking statistics) – частина статистики фінансової. Вивчає діяльність кредитних установ у сферах готівкового обігу, короткострокового й довгострокового кредитування, безготівкових розрахунків за продукцію, товари, роботи й послуги, фінансування капітальних вкладень, касового виконання державного бюджету країни, валютних операцій, ощадної справи та інших напрямів роботи банків. Призначена надавати різноманітну інформацію про стан і закономірності розвитку кредитних відносин, необхідну для управління грошовим оборотом, у т. ч. для касового та кредитного планування. У С.б. використовується система показників, що відображають кредитно-грошові операції банків (суми виданих і погашених кредитів, залишки заборгованості за позикою, показники безготівковою обігу, сума грошей, що перебувають в обігу та ін.), застосовуються статистичні групування й розподіли (групування платежів за формою розрахунків, розподіл відмов від акцепту за підставами і сумами тощо), індексний і кореляційно-регресійний аналіз. Джерелами інформації С.б. є: фінансова та статистична звітність банківських установ, дані спеціальних статистичних спостережень, проведених у межах банківської системи, звітність підприємств, установ (див. також *Статистика балансова*).

СТАТИСТИКА БЮДЖЕТУ ЧАСУ НАСЕЛЕННЯ (статистика бюджета времени населения; statistics of the population time budget) – розділ статистики соціальної, що характеризує структуру витрат добового фонду часу окремих осіб і домогосподарств різних соціальних груп населення залежно від зайнятості, статі, віку тощо. Матеріали про бюджет часу населення збираються шляхом періодичних вибіркового обстежень. Показники С.б.ч.н. є важливим критерієм при визначенні пропорцій у розвитку різних видів послуг, пов'язаних із покращанням умов праці та відпочинку населення.

СТАТИСТИКА ДЕМОГРАФІЧНА (статистика демографическая; demographic statistics), статистика населення – галузь статистики, що

охоплює застосування статистичних методів для збирання, обробки та аналізу даних, які характеризують чисельність, склад, розміщення і відтворення населення чи його груп. Терміном “С.д.” також позначають сукупність числових даних про населення і демографічні процеси, а також практичну діяльність, пов'язану зі збиранням, обробкою та аналізом цих даних як у статистиці, так і в динаміці. Теоретичною основою С.д. є демографія, а її методом – загальна теорія статистики. Дані С.д. – вхідний матеріал для більшості соціально-демографічних обстежень. Науково обгрунтовані засоби збирання, узагальнення й аналізу даних роблять С.д. одним із основних методів демографії як науки.

С.д. розробляє методи статистичного спостереження населення і демографічних подій (народжень, смертей, шлюбів і розлучень), зокрема, методи проведення переписів населення, обстежень, методи поточного обліку демографічних подій і міграції, виробляє правила узагальнення та групування демографічних даних, засоби вимірювання, порівняння інтенсивності й аналізу факторів демографічних процесів. Процес збирання демографічних даних шляхом опитування іноді називають демоскопією, а способи вимірювання демографічних явищ – демометрією.

Дані С.д. публікують у спеціальних бюлетенях і журналах, статистичних збірниках і демографічних щорічниках. Основні дані про населення та його відтворення у країнах світу публікуються в демографічних щорічниках ООН.

СТАТИСТИКА ДЕРЖАВНА (статистика государственная; state statistics) – централізована система збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації.

СТАТИСТИКА ДЗЕРКАЛЬНА (статистика зеркальная; “mirror” statistics) – статистика щодо зіставлення даних про експорт конкретної країни з даними про імпорт до країн, що є її торговельними партнерами, та навпаки. С.д. дозволяє визначати причини розбіжностей цих статистичних даних.

СТАТИСТИКА ЕКОЛОГІЧНА (статистика экологическая; ecological statistics) – наукова і практична діяльність, що охоплює вивчення стану, закономірностей і тенденцій еколого-економічних та соціальних явищ і процесів, які відбуваються у навколишньому середовищі, аналізує кількісні характеристики викорис-

тання й одночасного забруднення природних об'єктів, встановлює наявність та оцінює щільність взаємозв'язків у сфері природокористування, відтворення, збереження й охорони природних компонентів довкілля за конкретних умов часу і простору.

СТАТИСТИКА ЕКОНОМІЧНА (статистика економическая; economic statistics) – галузь статистики, що вивчає явища і процеси, які мають місце в економіці, розробляє систему економічних показників і методи вивчення національної економіки країни чи регіону як єдиного цілого. Завданням С.е. є розробка й аналіз статистичних показників, що відображають стан національної економіки, взаємозв'язок галузей, особливості розміщення продуктивних сил, наявність матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, досягнутий рівень їх використання.

СТАТИСТИКА ЗОБРАЖУВАЛЬНА (статистика изобразительная; graphic statistics) – спосіб наочного зображення статистичних даних, при якому об'єкт спостереження, одиниці сукупності чи величини ознак позначаються у вигляді символічних рисунків, фігур. С.з. слугує переважно для доведення інформації до відома громадськості, для організації виставок тощо. Недолік її полягає в тому, що вона дає змогу одержати лише візуальне уявлення про зображуване явище, поступаючись за ступенем точності зображенню за допомогою геометричних фігур і знаків (див. *Діаграма зображувальна*).

СТАТИСТИКА ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ ТА ПОСЛУГАМИ (статистика внешней торговли товарами и услугами; statistics of foreign trade in goods and services) – галузь статистики, що охоплює вирішення таких завдань: забезпечення повного і достовірного обліку даних про експорт та імпорт України; дослідження основних тенденцій, структури й динаміки зовнішньоторговельних товаропотоків держави; інформаційне забезпечення вищих органів державної влади та управління при прийнятті ними рішень у сфері зовнішньої торгівлі та державного регулювання зовнішньої торгівлі; складання зовнішньоторговельного балансу України; надання даних зі статистики зовнішньої торгівлі для розробки платіжного балансу держави; розрахунок різних індексних показників зовнішньої торгівлі (індексів середніх цін, фізичного обсягу та умов торгівлі); підготовка вихідних даних для прогнозу-

вання макроекономічних показників у рамках статистичної системи національних рахунків і платіжного балансу України; забезпечення зіставлення даних взаємної торгівлі держави з даними зовнішньоторговельних партнерів; вирішення інших завдань, визначених чинним законодавством України.

СТАТИСТИКА МАТЕМАТИЧНА (статистика математическая; mathematical statistics) – розділ математики, присвячений математичним методам систематизації, обробки та використання статистичних даних для отримання наукових і практичних висновків. Більшість методів статистичної обробки вихідних даних у С.м. базуються на ймовірнісній природі цих даних. Отримали розвиток такі розділи С.м., як статистична перевірка гіпотез, статистичне оцінювання розподілів імовірностей і параметрів, що входять до них, дисперсійний, регресійний, кореляційний, коваріаційний, факторний, кластерний та інші багатовимірні методи аналізу, статистичні методи аналізу випадкових процесів. Важливою частиною сучасної С.м. стали методи планування експериментів, статистичного контролю якості та надійності.

СТАТИСТИКА МИТНА (статистика таможенная; customs statistics) – складова частина загальнодержавної системи статистичного обліку і звітності. Статистична інформація, що формується, узагальнюється й аналізується митними органами, використовується в інтересах зміцнення зовнішньоекономічних зв'язків, поліпшення тарифного та нетарифного регулювання, подальшої інтеграції України у загальносвітову систему економічних відносин.

С.м. складається зі С.м. зовнішньої торгівлі та спеціальної С.м. С.м. зовнішньої торгівлі – це узагальнена систематизована інформація про переміщення товарів через митний кордон України, що формується та аналізується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи на основі даних, які містяться у вантажних митних деклараціях. Порядок ведення спеціальної С.м. визначається чинним законодавством. Для формування С.м. використовуються документи та відомості, що подаються до митних органів юридичними та фізичними особами згідно з нормами Митного кодексу України, якими визначається порядок здійснення митного контролю та митного оформлення.

СТАТИСТИКА МІЖНАРОДНА (статистика международная; international statistics) – галузь статистики економічної, предметом досліджень якої є розробка методології та практична діяльність, спрямована на міжнародні зіставлення різних аспектів соціально-економічного розвитку окремих країн світу й регіональних економічних союзів (угруповань). Завданням С.м. є формування методології розрахунків статистичних показників, що відображають розвиток окремих країн та вивчення кількісної сторони світового господарства в їх тісному зв'язку. С.м. охоплює діяльність міжнародних статистичних організацій, узагальнення їх досвіду та забезпечення міжнародних зіставлень. С.м. містить такі розділи: 1. Класифікації та угруповання. 2. Статистика населення (зокрема, статистика трудових ресурсів). 3. Статистика окремих галузей суспільного виробництва. 4. Статистика цін та інфляції. 5. Система національних рахунків. 6. Інші розділи.

СТАТИСТИКА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА (статистика окружающей среды; environmental statistics) – статистика, предметом вивчення якої є кількісна сторона масових явищ та процесів у сфері взаємодії природи та суспільства, що складаються на певних етапах розвитку в процесі життєдіяльності людей у конкретних умовах місця та часу.

СТАТИСТИКА НАСЕЛЕННЯ (статистика населения; population statistics). Див. *Статистика демографічна*.

СТАТИСТИКА НАУКИ ТА ІННОВАЦІЙ (статистика науки и инноваций; statistics of science and innovations) – галузь статистики, що вивчає кількісну сторону явищ і процесів у науково-технічній та інноваційній діяльності. Головним завданням С.н.і. є задоволення потреб суспільства у достовірній і надійній статистичній інформації про величину, структуру та динаміку ресурсів наукових досліджень і розробок. Це відомості про кадри та їх підготовку; матеріально-технічну базу науки; фінансові кошти (у т. ч. бюджетні асигнування); мережі наукових організацій, їх розподіл за секторами науки, галузями економіки, регіонами, галузями науки, пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки; результативність наукових досліджень і розробок (відкриттів, винаходів, створення зразків нових видів продукції), їх вплив на показники соціально-економічного

розвитку; здійснення інновацій (за видами), витрати на ці цілі, обсяги інноваційної продукції; внутрішній та зовнішній технологічний обмін. Предметом С.н.і. є розробка визначень і класифікацій системи відповідних показників і методології їх обчислення.

Серед перспективних завдань подальшого розвитку С.н.і. – вдосконалення інструментарію статистичного спостереження особливостей окремих секторів науки; організація моніторингу стану та руху науково-технічних кадрів і їх соціально-економічний стан; збирання даних про комерційний обмін технологіями з зарубіжними країнами для складання балансу платежів за технології; вивчення регіональних аспектів розвитку науки, інноваційної діяльності у сфері послуг, громадської думки про науку, а також розвиток методів і практики міжнародних зіставлень.

СТАТИСТИКА ПАТЕНТНА (статистика патентная; patent statistics) – галузь статистики, що охоплює кількісне вимірювання технологічних результатів наукових досліджень і розробок. С.п. базується на даних щодо реєстрації винаходів, які є результатом наукових досліджень і розробок чи виробничої діяльності. С.п. використовує абсолютні та відносні показники патентування винаходів. До найбільш важливих абсолютних показників належать: число (кількість) патентних заявок, поданих (отриманих) вітчизняними заявниками всередині країни; кількість патентних заявок, поданих (отриманих) вітчизняними заявниками за кордоном. Основні відносні показники: коефіцієнт винахідницької активності, що визначає кількість патентних заявок на винахід, поданих вітчизняними заявниками у патентне відомство країни, що припадає на 10 тис. населення країни; коефіцієнт самозабезпеченості – відношення кількості патентних заявок на винахід, поданих вітчизняними заявниками всередині країни, до числа патентних заявок, поданих як вітчизняними, так і іноземними заявниками у патентне відомство країни; коефіцієнт технічної залежності – відношення числа заявок на винахід, поданих іноземними заявниками до національного патентного відомства, до числа внутрішніх патентних заявок, поданих вітчизняними заявниками; коефіцієнт розповсюдження – відношення числа зовнішніх патентних заявок, поданих вітчизняними заявниками в іноземні патентні відомства, до числа внутрішніх заявок на винахід, поданих вітчизняними заявниками

у національне патентне відомство. Показники патентної статистики використовують для аналізу результативності наукових досліджень і розробок, комерційної та технологічної ситуації у країні, тенденції патентування у світі за окремими галузями техніки, виявлення країн та фірм з найбільшим обсягом патентування своїх винаходів, оцінювання стану та прогнозування розвитку техніки та найновіших технологій.

СТАТИСТИКА ПЕРЕВЕЗЕНЬ ПАСАЖИРІВ (статистика перевозок пасажирів; passenger transportation statistics) – розділ статистики транспорту, що вивчає обсяг, склад і напрямок перевезень пасажирів за певний період та в динаміці. Одиницею спостереження слугує одна пасажиропойздка. Першоджерелом є відомості про продані проїзні документи.

СТАТИСТИКА ПІДПРИЄМСТВ (статистика підприємств; enterprise statistics) – складова частина статистики економічної, що може бути визначена як комплексна, послідовна й узгоджена система статистичних інструментів для отримання, обробки, синтезу й оцінки інформації щодо різних аспектів підприємницької діяльності суб'єктів господарювання секторів нефінансових і фінансових корпорацій, а також відповідна інформаційна база, характерною рисою якої є узгодженість даних з достатньо високим рівнем їх уніфікації. Підприємства – це особлива категорія економічної системи, вони створюють основну частину валового внутрішнього продукту країни, тому є центральним об'єктом дослідження економічної статистики, а її ядром є інформаційна база С.п., що поставляє основну інформацію для Системи національних рахунків. Завданням С.п. є характеристика (опис), інтерпретація та прогнозування економічних явищ на основі системи статистичних обстежень підприємств. С.п. та Система національних рахунків базуються на спільних основних принципах.

Загально визнаними інструментами С.п. є:

- єдина система статистичних спостережень;
- використання методологічно узгоджених показників;
- реєстр статистичних одиниць;
- стандартні економічні класифікації;
- власне законодавче поле С.п.;
- адаптована до міжнародних вимог система бухгалтерського обліку на підприємствах;
- єдине програмне забезпечення;
- система баз первинних та агрегованих даних.

СТАТИСТИКА ПОЛІТИЧНА (статистика политическая; political statistics) – розділ статистики соціальної, що вивчає особливості державного та суспільного устрою країни, розвиток громадських організацій, а також ступінь участі населення країни в активному вирішенні соціально-економічних питань, що в цілому характеризує рівень демократизації суспільства.

СТАТИСТИКА ПОСЛУГ (статистика услуг; services statistics) – галузь статистичної науки і практики, предметом дослідження якої є кількісна характеристика процесів виробництва, реалізації, споживання послуг та їх результатів.

СТАТИСТИКА ПРАВОВА (статистика правовая; legal statistics) – галузь статистики, що вивчає кількісну сторону масових суспільно-правових явищ, пов'язаних з використанням норм права та реалізацією правової відповідальності. Показники С.п. відображають процес охорони суспільного і державного ладу, прав та інтересів окремих громадян, установ, підприємств. Залежно від характеру, обсягу і типу органів, що займаються збиранням і обробкою статистичної інформації, С.п. поділяється на такі галузі: статистика конституційного судочинства; кримінально-правова статистика; адміністративно-правова статистика; цивільно-правова статистика; статистика прокурорського нагляду; господарсько-правова статистика; статистика дисциплінарних порушень.

СТАТИСТИКА РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ (статистика уровня жизни населения; living statistics) – галузь статистики, що досліджує питання задоволення потреб населення у матеріальних і духовних благах у невіддільному зв'язку з соціальними умовами життя і розвитком виробництва. Показники С.р.ж.н. характеризують фактичний рівень життя населення країни загалом, у розрізі його окремих груп, типів домашніх господарств залежно від матеріального достатку, а також у регіональному розрізі для виявлення розбіжностей у рівнях життя, зумовлених економічними, природно-кліматичними особливостями регіонів. Одне з найважливіших завдань С.р.ж.н. – вивчення тенденцій і закономірностей зміни матеріального добробуту населення. З цією метою досліджують структуру, динаміку і темпи зміни показників рівня життя, диференціацію різних груп населення за рівнем доходів і споживання, вплив різних економічних факторів на її динаміку. Дані С.р.ж.н. дозволяють аналізувати

ступінь задоволення потреб населення у матеріальних благах і різноманітних послугах порівняно з соціальними нормативами. Завдання С.р.ж.н. полягає також у порівнянні даних про матеріальний і культурний добробут населення країни і зарубіжжя. Джерелом С.р.ж.н. є галузеві статистики, спеціальні обліки, переписи, вибіркові статистичні спостереження, експертні оцінки тощо.

СТАТИСТИКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА (статистика сільського господарства; agriculture statistics) – одна з основних галузевих статистик, яка розробляє зміст і методи обчислення та аналізу статистичних показників, що характеризують стан і розвиток сільського господарства. Об'єктом її вивчення є сільське господарство як галузь матеріального виробництва, в якій праця людини спрямована на вирощування рослин і тварин, а також на використання життєдіяльності рослин і тварин для одержання продукції.

СТАТИСТИКА СОЦІАЛЬНА (статистика соціальна; social statistics) – наукова і практична діяльність, що охоплює дослідження закономірностей і тенденцій соціального життя суспільства та соціальних процесів, виявляє кількісні зв'язки аналізованих закономірностей у єдності з їх якісною визначеністю, встановлює наявність і щільність виявлених взаємозв'язків, розробляє інтегровану систему взаємопов'язаних показників, що характеризують стан і розвиток соціальних умов життя людей, моделює соціальні процеси, оцінює перспективи їх розвитку за певних умов тощо. С.с. охоплює політичну та правову сторони життя суспільства, вивчає за допомогою статистичних методів державний устрій, політичну систему, соціальну структуру, соціальні умови тощо. Основними джерелами інформації для С.с. є поточний облік і звітність відповідних підприємств, організацій, установ, закладів, а також дані статистики праці, переписів населення, проведення вибіркового обстеження умов життя домогосподарств тощо.

СТАТИСТИКА СПОЖИВАННЯ (статистика потреби; consumption statistics) – розділ статистики рівня життя населення, який вивчає обсяг споживання населенням матеріальних благ і послуг, що надаються відповідно до його кінцевих доходів (див. *Доходи населення кінцеві*).

СТАТИСТИКА СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ (статистика общественного мнения; public opinion statistics) – система спеціальних знань, що забезпечує дослідження показників стану і розвитку суспільної думки.

СТАТИСТИКА ТІНЬОВА (статистика тенева; shadow statistics) – система спеціальних знань, що досліджує систему показників “тіньової економіки” (див. також *Економіка неофіційна (неформальна)*).

СТАТИСТИКА ТРАНСПОРТУ (статистика транспорта; transport statistics) – галузь статистичної науки і практики, що розробляє загальну систему показників, які достатньо повно та всебічно характеризують ринок транспортних послуг, вивчає кількісні та якісні характеристики функціонування транспорту, ефективність його використання, оцінює можливі перспективи розвитку транспорту. Предметом вивчення С.т. є кількісний бік масових явищ і процесів діяльності ринку транспортних послуг у нерозривному зв'язку з їх якісною визначеністю. Основні напрями дослідження транспорту: якісний стан інфраструктури транспорту; кількісний та якісний стан транспортних засобів; кількісні характеристики роботи підприємств транспорту.

СТАТИСТИКА ФІНАНСОВА (статистика финансовая; financial statistics) – галузь статистики економічної, предметом досліджень якої є закономірності та масові процеси, що відбуваються у сфері фінансів, грошового обігу та кредиту. На макrorівні С.ф. досліджує державний бюджет, державні фінанси, грошовий обіг, податки та оподаткування, інфляційні процеси тощо. Фінанси на макrorівні представлені у статистичних системах, що відображають національні рахунки, платіжний баланс, державний бюджет країни та ін. На мікрорівні С.ф. вивчає фінанси підприємств, банківську діяльність, ринок цінних паперів, страховий ринок тощо.

СТАТИСТИКА ЦІН (статистика цен; price statistics) – складова соціально-економічної статистики, яка вивчає всю систему цін, що діє у сфері економічних відносин. Ціна є найважливішим вартісним вимірником. Ціну як об'єкт вивчення С.ц. слід розглядати з позицій макрота мікроекономіки. З позиції макроекономіки на ціну впливають галузеві пропорції, системи розподілу національного доходу (валового внутрішнього продукту), оподаткування й кредитування, порядок формування витрат, стан зо-

внішньоекономічних зв'язків та кон'юнктура світових ринків тощо. З мікроекономічних позицій ціна розглядається як механізм, що функціонує на рівні конкретного підприємства, фірми, за допомогою якого можна забезпечити прибуток або позитивний фінансовий результат.

СТАТТИ БАЛАНСУЮЧІ (статті балансирующие; balancing items) – позиція, що введена в рахунки шляхом вилучення суми всіх записів з одного боку рахунку з суми всіх записів з іншого боку рахунку. С.б. не є самостійним показником та не характеризують який-небудь конкретний набір операцій, але вони містять значний обсяг інформації і є важливою складовою рахунків (наприклад, додана вартість, ВВП, наявний дохід та ін.).

СТАТУС ЗАЙНЯТОСТІ (статус занятости; employment status) – поняття, яке характеризує відношення конкретної особи до власності суб'єкта господарювання і ступінь економічного ризику, що визначається видом виконуваної нею роботи.

Національна система класифікації С.з., що широко застосовується при аналізі матеріалів вибіркового обстежень населення (домогосподарств) з питань економічної активності, створена на основі положень Міжнародної класифікації статусу зайнятих (ICSE-93) та з урахуванням національних особливостей соціально-трудових відносин.

В основу класифікації покладено розподіл зайнятого населення на такі категорії:

1) працюючі за наймом (наймані працівники) – особи, які уклали письмовий (або усний) трудовий договір (контракт) з адміністрацією підприємства (установи, організації) або фізичною особою про умови та оплату трудової діяльності;

2) працюючі не за наймом у секторі самостійної зайнятості – особи, які, на відміну від найманих працівників, самостійно здійснюють свою трудову діяльність (шляхом організації та ведення господарської діяльності фізичної або юридичної особи), відповідають за її результативність та ефективність, а також за виконання зобов'язань стосовно інших осіб, зокрема щодо виконання умов трудових договорів з найманими працівниками тощо. До таких осіб належать:

- роботодавці – особи, які працюють на власному підприємстві з залученням на постійній основі найманих працівників;

- самозайняті – особи, зайняті індивідуально / самостійною трудовою діяльністю, без залучення постійних найманих працівників;

- безкоштовно працюючі члени сім'ї – особи, які працюють без оплати на сімейному підприємстві, що очолює родич (у випадку, якщо ця діяльність належить до економічної).

СТВОРЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА (создание предприятия; enterprise formation) – процес формування підприємства, що відбувається шляхом:

- утворення нового підприємства у разі створення абсолютно нових факторів виробництва або створення на базі ліквідованого підприємства за умови зміни основного виду діяльності, виникнення нової правової одиниці (юридичної особи), яка не є правонаступником ліквідованого підприємства;

- злиття підприємств в одне, до якого переходять усі майнові права та обов'язки підприємств, що злились і при цьому є ліквідованими;

- поділу підприємства на декілька підприємств, до яких переходять за роздільним актом (балансом) майнові права та обов'язки реорганізованого підприємства;

- перетворення (поновлення діяльності раніше існуючого підприємства), у разі зміни власника в результаті продажу, дарування, вкладання внеску до акціонерного капіталу тощо, при цьому зберігаються основний вид діяльності та хоча б половина працюючих на підприємстві;
- іншим шляхом.

СТВОРЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ НОВОЇ (создание технологии новой; development of a new technology) – розробка технічної документації, робочих креслень, виготовлення необхідного устаткування, проведення випробувань та приймання технології у встановленому порядку.

СТЕПІНЬ СВОБОДИ (ступень свободы; degree of freedom) – термін, що широко використовується для характеристики кількості вільно варіюючих елементів сукупності. Якщо сукупність n величин зв'язана лінійними співвідношеннями так, що на основі $n - k$ з них можна визначити решту k , то число степенів свободи цієї сукупності дорівнює $n - k$. Так, якщо на основі вибірки x_1, x_2, \dots, x_n обчислена їх середня арифметична \bar{x} , то сукупність відхилень $x_i - \bar{x}$ ($i = 1, \dots, n$) має $n - 1$ степенів свободи.

СТИСНЕННЯ КУБУ ДАНИХ (сжатие куба данных; data cube compression) – операція над кубом даних, яка забезпечує зменшення об'єму

пам'яті в середовищі зберігання, що використовується для нього.

СТРАЙК (забастовка; strike) – тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту). С. застосовується як крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конфлікту) у зв'язку з відмовою власника або уповноваженого ним органу (представника) задовольнити вимоги найманих працівників або уповноваженого ними органу, профспілки, об'єднання профспілок чи уповноваженого нею (ним) органу.

У міжнародній термінології для цілей статистики поняття “С.” визначається як тимчасове припинення роботи однією чи кількома групами працівників з метою нав'язати вимоги або протистояти їм, виявити невдоволення або підтримати вимоги чи невдоволення інших працівників.

СТРАТА (strata; strata) – внутрішньо однорідна за певною якісною та / або кількісною ознакою частина одиниць генеральної сукупності.

СТРАТЕГІЯ ЕКОНОМІЧНА (стратегия экономическая; economic strategy) – обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу і спрямований на вирішення великомасштабних економічних та соціальних завдань, завдань культурного розвитку, забезпечення економічної безпеки держави, збереження та примноження її економічного потенціалу й національного багатства, підвищення народного добробуту. С.е. охоплює визначення пріоритетних цілей економіки, засобів та способів їх реалізації, виходячи зі змісту об'єктивних процесів і тенденцій, що мають місце в національному та світовому господарствах, та враховуючи законні інтереси суб'єктів господарювання.

СТРАТИФІКАЦІЯ (стратификация; stratification) – поділ досліджуваної сукупності на страти (групи) залежно від ступеня відмінності кількісних та якісних ознак, що характеризують сукупність. Страти не мають спільних одиниць і разом вичерпують усю досліджувану сукупність. С. розглядається як упорядкува-

ня об'єктів системи за рівнями (стратами) для ієрархічного опису.

СТРАТИФІКАЦІЯ ГЕОГРАФІЧНА (ТЕРИТОРІАЛЬНА) (стратификация географическая (территориальная); geographic (territorial) stratification) – стратифікація, в якій стратами є компактні території (області, міські райони тощо). Зазвичай зі С.г. пов'язано певне збільшення точності, оскільки існує багато чинників, унаслідок яких люди з одного району (чи рослини з однієї ділянки) подібні за своїми основними характеристиками.

СТРАТИФІКАЦІЯ МАРГІНАЛЬНА (стратификация маргинальная; marginal stratification) у вибірковому спостереженні – схема відбору за решіткою, якщо розміри клітинок невідомі; базується на ітеративній стратифікації за наявною додатковою інформацією про величини у рядках решітки.

СТРАХОВИЙ ВИПАДОК (страховой случай; insured accident) – подія, передбачувана договором страхування або законодавством, що відбулась, і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі.

СТРАХОВИК (страховщик; insurer) – юридична особа, створена у формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю з урахуванням особливостей, передбачених Законом “Про страхування”, а також яка одержала у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності. Засновників С. повинно бути не менше трьох. Страхова діяльність в Україні здійснюється виключно страховиками – резидентами України. Предметом безпосередньої діяльності С. може бути лише страхування, пере-страховування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням. Допускається виконання зазначених видів діяльності у вигляді надання послуг для інших страховиків на підставі укладених угод про сумісну діяльність.

СТРАХУВАЛЬНИК (страхователь; insured) – 1) фізична або юридична особа, яка укладає зі страховою організацією договір щодо страхування свого власного інтересу чи інтересу третьої особи, сплачує страхові премії і має право (за договором або законом) на отримання компенсації (відшкодування) у разі настання страхового випадку. С., відповідно до законодавства,

сплачує страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; 2) особи, які, відповідно до законодавства, сплачують страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

СТРАХУВАННЯ (страхование; insurance)

– 1) вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів; 2) система заходів щодо створення страхових (грошових) фондів, призначених для повного або часткового відшкодування втрат суб'єктам господарювання від непередбачених обставин (стихійних лих, аварій, нещасних випадків, невиконання зобов'язань збанкрутованими контрагентами тощо) та надання допомоги громадянам (чи їх сім'ям) у разі настання страхових випадків – досягнення певного віку, втрати працездатності, смерті тощо.

СТРАХУВАННЯ ВАНТАЖІВ (страхование грузов; insurance of cargo)

– страхування від ризику крадіжки, втрати вантажу. При С.в., що перетнули кордон країни-експортера, експорт страхових послуг нараховується як різниця між сумами отриманих премій і страхових відшкодувань, що підлягають виплаті у зв'язку з втратою чи ушкодженням товарів під час перевезення. У розрахунках імпорту страхових послуг використовується співвідношення, що характеризує оцінювану частку платежів за послуги страхування у валовій сумі страхових премій, отриманих при експорті страхових послуг; оцінка імпорту послуг може бути отримана шляхом множення цього коефіцієнта на загальну суму страхових премій, виплачених резидентами закордонним страховим компаніям.

СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ (страхование жизни; life insurance) – вид особистого страхування, що передбачає обов'язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а також, якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та (або) досягнення застрахованою особою визна-

ченого договором віку. Умови договору С.ж. можуть також передбачати обов'язок страховика здійснити страхову виплату у разі нещасного випадку, що стався з застрахованою особою, та (або) хвороби застрахованої особи. У разі, якщо при настанні страхового випадку передбачено регулярні послідовні довічні страхові виплати (страхування довічної пенсії), обов'язковим є передбачення у договорі страхування ризику смерті застрахованої особи протягом періоду між початком дії договору страхування та першою страховою виплатою з числа довічних страхових виплат. В інших випадках передбачення ризику смерті застрахованої особи є обов'язковим протягом усього строку дії договору страхування життя.

СТРАХУВАННЯ КОМБІНОВАНЕ (страхование комбинированное; combined insurance)

– страхування різнорідних об'єктів і страхових ризиків за одним страховим свідоцтвом. Може проводитися як в обов'язковій (примусовій), так і в добровільній формах.

СТРАХУВАННЯ КРЕДИТІВ (страхование кредитов; credit insurance)

– різновид страхування, який охоплює комерційні кредити, що надаються постачальником покупцеві, банківські кредити, зобов'язання і доручення щодо кредитів, довготермінові інвестиції тощо. Забезпечує зменшення чи усунення кредитного ризику. За договором С.к., що може бути укладений коштом як кредитора, так і позичальника, погашення наданого кредиту у разі неповернення його боржником бере на себе страхова організація.

СТРАХУВАННЯ КРЕДИТНИХ ОПЕРАЦІЙ (страхование кредитных операций; credit operations insurance)

– створення банками певних грошових фондів для покриття можливих збитків від неповернення позик.

СТРАХУВАННЯ НАДМІРНЕ (страхование чрезмерное; excessive insurance)

– страхування майна, за якого страхова сума перевищує його повну вартість. Договір визнається недійсним у частині страхової суми, що перевищує страхову вартість.

СТРАХУВАННЯ НАТУРАЛЬНЕ (страхование натуральное; natural insurance)

– історична форма страхування, за якої страхові платежі та виплату страхового відшкодування здійснювали натурою. С.н. характерне для суспільних устроїв, у яких переважає натуральне господарство (рабовласницький лад, феодалізм). Еле-

менти С.н. збереглися досі в деяких економічно слабозрозумітих країнах.

СТРАХУВАННЯ ОСОБИСТЕ (страхование личное; personal insurance) – галузь страхування, в якій об'єктом страхових відносин є життя, здоров'я, працездатність людини (особи). Конкретними подіями, щодо яких здійснюється С.о., є: дожиття до закінчення терміну страхування чи до певного віку; смерть застрахованого; втрата застрахованим здоров'я у період чинності страхового договору. На відміну від об'єктів майнового страхування, об'єкти С.о. вартості (грошової оцінки) не мають, через те страховик не відшкодовує матеріального збитку, а надає громадянам чи їхнім сім'ям грошову допомогу.

СТРАХУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ ВНУТРІШНЄ (страхование финансовых рисков внутреннее; internal insurance of financial risks) – система заходів, що розробляються підприємством з метою нейтралізації негативних наслідків фінансових ризиків у процесі господарської діяльності. Основними напрямками С.ф.р.в. є: компенсація можливих втрат у фінансових операціях, рівень ризику за якими перевищує середньоринковий; компенсація можливих фінансових втрат через систему штрафних санкцій; резервування частини фінансових ресурсів підприємства. С.ф.р.в. можна здійснювати через формування страхового чи цільових резервних фондів підприємства, нагромадження запасу фінансових ресурсів у капітальних і поточних бюджетах, формування нерозподіленого залишку прибутку та іншими методами.

СТРАХУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ ЗОВНІШНЄ (страхование финансовых рисков внешнее; external insurance of financial risks) – страхування окремих фінансових ризиків підприємства в повному обсязі або частково спеціальними страховими компаніями. Може здійснюватись у двох основних формах – обов'язковій або добровільній.

Обов'язкове страхування фінансових ризиків підприємства передбачає страхування активів, що належать до основних виробничих засобів, у межах їх балансової вартості. Максимальні розміри страхових тарифів та мінімальні розміри страхових сум для кожного об'єкта страхування визначають з урахуванням рівня ризику. При цьому мінімальна страхова сума не може бути меншою за залишкову вартість об'єкта страху-

вання. Згідно з чинним законодавством України, платежі підприємства за цією формою страхування відносять на собівартість продукції.

Добровільне страхування фінансових ризиків передбачає страхування нематеріальних активів, реальних інвестицій, фінансових інвестицій, фінансових гарантій, розрахунків, депозитів, кредитів тощо.

СТРОК КОРИСНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ (срок полезной эксплуатации основных средств; term of effective exploitation of fixed assets) – період, протягом якого підприємство передбачає використовувати відповідний об'єкт, або кількість одиниць продукції (послуг), яку підприємство очікує отримати від його використання.

СТРОКИ ПРОДУКТИВНОГО (ПЛОДОНОСНОГО) ВИКОРИСТАННЯ БАГАТОРІЧНИХ НАСАДЖЕНЬ НОРМАТИВНІ (сроки продуктивного (плодоносного) использования многолетних насаждений нормативные; standard period of productive (fruit-bearing) use of perennial plantations) – вік плодоносності та термін експлуатації багаторічних насаджень залежно від як біологічних особливостей і природних умов, так і технології вирощування.

СТРОКИ СТВОРЕННЯ БАГАТОРІЧНИХ НАСАДЖЕНЬ НОРМАТИВНІ (сроки создания многолетних насаждений нормативные; standard period for perennial plantations) – період досягнення багаторічними насадженнями певного віку або вікового цензу.

СТРУКТУРА КАПІТАЛУ (структура капитала; capital structure) – співвідношення власного і позикового капіталу, пропорція, в якій підприємство використовує власні та позикові джерела коштів.

СТРУКТУРА ЛАНДШАФТУ (структура ландшафта; landscape structure) – будова ландшафту, виражена співвідношенням компонентів, що входять до нього, а також поєднанням і просторовим розміщенням комплексів, з яких він складається та які забезпечують виконання ландшафтом певних функцій.

СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ШЛЮБНА (структура населения брачная; marriage structure of the population). Див. *Склад населення шлюбний*.

СТРУКТУРА ПОСІВНИХ ПЛОЩ (структура посевных площадей; structure of area under

crop) – відсоткове співвідношення розмірів посівних площ окремих сільськогосподарських культур та їх груп (зернові, технічні, картопля та овоче-баштанні, кормові культури), а також цих груп та загальної посівної площі.

СУБВЕНЦІЇ (субвенции; subventions) – міжбюджетні трансферти для використання з певною метою в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання С.

СУБ'ЄКТ ПЕРЕВЕЗЕННЯ НЕБЕЗПЕЧНИХ ВАНТАЖІВ (субъект перевозки опасных грузов; entity of dangerous freight transportation) – підприємство, установа, організація або фізична особа, які відправляють, перевозять або одержують небезпечні вантажі (відправники, перевізники та одержувачі).

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМНІ (субъекты хозяйственной деятельности иностранные; foreign subjects of economic activity) – суб'єкти господарської діяльності, що мають постійне місцезнаходження або постійне місце проживання за межами України.

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ (субъекты хозяйствования; economic entities) – учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. С.г. є: господарські організації – юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані у встановленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці (фізичні особи – підприємці).

СУБ'ЄКТИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАСНОСТІ (субъекты государственной собственности; subjects of state ownership) – державні та казенні підприємства, державні організації, установи та заклади, що діють на основі державної власності, державні господарські об'єднання, що утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання (концерн, трест тощо).

СУБ'ЄКТИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ (субъекты внешнеэкономической деятельности в Украине;

entities of foreign-economic activity in Ukraine)

– суб'єкти господарювання, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність в Україні. Згідно з Законом України “Про зовнішньоекономічну діяльність”, до С.з.д.У. належать: фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України; юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні та мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні доми, посередницькі та консультативні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та ін.), у т. ч. юридичні особи, майно та (або) капітал яких повністю перебувають у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності; об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську діяльність; структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України; спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні та мають постійне місцезнаходження на території України; інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

СУБ'ЄКТИ КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ (субъекты коммунальной собственности; subjects of municipal ownership) – комунальні підприємства, організації, установи, заклади, що діють на основі комунальної власності територіальної громади, комунальні господарські об'єднання, які утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо).

СУБ'ЄКТИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА (субъекты малого предпринимательства; entities of small business) – фізичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку як суб'єкти підприємницької діяльності; юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності

ті будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) та обсяг річного валового доходу не перевищують законодавчо визначені рівні.

Середньооблікова чисельність працюючих визначається з урахуванням усіх працівників, у т. ч. тих, які працюють за договорами та за сумісництвом, а також працівників представництв, філій, відділень та інших відокремлених підрозділів.

СУБ'ЄКТИ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ (субъекты частной собственности; subjects of private ownership) – фізичні та юридичні особи: приватні та інші види підприємств, господарські товариства та об'єднання (крім державних та комунальних), кооперативи, організації, установи та заклади (крім державних та комунальних), фізичні особи – підприємці.

СУБ'ЄКТИ РИНКУ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ (субъекты рынка телекоммуникаций; entities of telecommunications market) – оператори, провайдери телекомунікацій, споживачі телекомунікаційних послуг, виробники та / або постачальники технічних засобів телекомунікацій.

СУБЛІЗИНГ (сублизинг; subleasing) – вид піднайму предмета лізингу, відповідно до якого лізингоодержувач за договором лізингу передає третім особам (лізингоодержувачам за договором сублізингу) у користування за плату на погоджений строк відповідно до умов договору сублізингу предмет лізингу, отриманий раніше від лізингодавця за договором лізингу.

СУБПІДРЯДНИКИ (субподрядчики; sub-contractors) – одиниці, що виробляють товари чи послуги повністю на засадах субпідряду (за винагороду або на договірній основі) і класифікуються так само, як і одиниці, які випускають аналогічні товари або послуги самостійно. Розрізняють два основні типи робіт:

а) роботи, що виконуються за документацією замовника. У цьому випадку підрядник подає субпідряднику всю технічну документацію, необхідну для виробництва замовленої продукції тощо;

б) роботи, що виконуються на замовлення. Субпідрядник піддає певному обробленню об'єкт, який поставляє підрядник. Це може бути будь-який об'єкт: від сировини до деталей машин, що зазнали механічного оброблення.

СУБРАХУНКИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ (субсчета бухгалтерского учета; control accounts) – проміжна облікова ланка між синтетичними й аналітичними рахунками; засіб зведеного групування даних аналітичного обліку. С.б.о. є рахунками другого порядку. Вони дозволяють додатково об'єднувати дані аналітичного обліку всередині конкретного синтетичного рахунку. С.б.о. мають тільки ті синтетичні рахунки, показники яких необхідно згрупувати для відображення у звітності, посилення контролю за ними, для проведення аналізу тощо.

СУБСИДІЇ (ДОТАЦІЇ) (субсидии (дотации); subsidies (grants)) – усі дотації, що надаються за поточним рахунком державою приватним і державним підприємствам, а також місцевою владою державним підприємствам, як компенсації за експлуатаційні витрати. С. є інструментом проведення державної політики підтримання цін на рівні витрат виробництва.

СУБСИДІЇ НА ВИРОБНИЦТВО ТА ІМПОРТ (субсидии на производство и импорт; subsidies for production and import) – субсидії, що поділяються на дві групи: субсидії на продукти; інші субсидії, пов'язані з виробництвом. Субсидії на продукти надаються пропорційно кількості або вартості товарів і послуг, реалізованих на внутрішньому ринку або експортованих виробничою одиницею-резидентом. Вони включають відшкодування із державного та місцевих бюджетів як інструмент державного регулювання цін на сільськогосподарську та іншу продукцію. До цієї групи також належать дотації для покриття поточних збитків підприємств (зокрема, житлово-комунального господарства, установ культури тощо), поліпшення їхнього фінансового стану шляхом поповнення оборотних коштів або компенсації окремих витрат. До інших субсидій, пов'язаних з виробництвом, належать такі, що надаються виробничим одиницям-резидентам для здійснення ними процесу виробництва з метою реалізації певної економічної та соціальної політики.

СУКУПНІСТЬ ВИБІРКОВА (ВИБІРКА) (совокупность выборочная (выборка); sampled population (sample)) – сукупність одиниць X_1, X_2, \dots, X_n (див. *Одиниця сукупності*), відібраних за певними правилами із сукупності генеральної для спостереження статистичного (див. також *Спостереження вибіркове*). Кількість n одиниць у вибірці називають обсягом вибірки.

С.в. повинна бути представницькою (репрезентативною), тобто повно й адекватно відображати властивості та пропорції генеральної сукупності. Це визначається способами формування С.в. (організації відбору) та її обсягом. На практиці застосовують відбір простий випадковий, кластерний, стратифікований, комбінований. При цьому гарантується незалежність спостережень, тобто закон розподілу випадкової величини X_i збігається із законом розподілу X , де $i = 1, 2, \dots, n$.

СУКУПНІСТЬ ГЕНЕРАЛЬНА (совокупность генеральная; total population) – 1) множина елементів, характеристики яких планують вивчати чи досліджувати і щодо яких буде зроблено узагальнення, ґрунтуючись на вибірці. Для вибіркового спостереження С.г. є вся сукупність наявних об'єктів, із яких тим чи іншим чином формують сукупність вибірку; 2) у статистичній практиці С.г. – уся сукупність наявних об'єктів, ознаки яких потрібно вивчити під час обстеження. У соціально-економічних дослідженнях, а також в інших галузях (медицині, техніці тощо) обстежувані множини в загальному випадку скінченні, але вони можуть містити дуже велику кількість елементів. На практиці подібні сукупності розглядають як нескінченні.

СУКУПНІСТЬ МОНОЛІТНА (совокупность монолитная; monolithic population) – генеральна сукупність, що не підлягає розподілу на групи (класи, страти).

СУКУПНІСТЬ НЕОДНОРІДНА (ЯКІСНО НЕОДНОРІДНА) (совокупность неоднородная (качественно неоднородная); heterogeneous population) – статистична сукупність, у якій елементи (одиниці) належать до різних типів досліджуваного явища. Для С.н. обчислення узагальноючих характеристик, особливо як середніх величин, є неправомірним. За допомогою методу групувань і методу таксономії в С.н. можна утворити однорідні групи.

СУКУПНІСТЬ ОБСТЕЖУВАНА (СУКУПНІСТЬ ЦІЛЬОВА) (совокупность обследуемая (совокупность целевая); population under survey) – сукупність одиниць спостереження, що складає об'єкт дослідження і підлягає статистичному вивченню. Теоретично С.о. має збігатися з досліджуваною, але на практиці може й відрізнятися від неї. Наприклад, для складання основи вибірки використовують реєстри, списки, картотеки, телефонні довідники,

за допомогою яких визначають наявні об'єкти спостереження. С.о. є реально доступною для проведення обстеження і заради зручності її нерідко звужують порівняно з сукупністю досліджуваною.

СУКУПНІСТЬ ОДНОРІДНА (совокупность однородная; homogeneous population) – статистична сукупність, у якій складові елементи (одиниці) подібні між собою за істотними для певного дослідження ознаками і належать до одного типу явища. С.о., будучи однорідною за одними ознаками, може бути різнорідною за іншими.

СУКУПНІСТЬ СТАТИСТИЧНА (совокупность статистическая; statistical population) – множина подібних об'єктів (явищ) з ознаками, що є предметом статистичного вимірювання. Розрізняють сукупності однорідні та неоднорідні, а в їхніх рамках – якісно й кількісно однорідні (неоднорідні) сукупності. Якісно однорідним і неоднорідним сукупностям властива відповідно низька або дуже висока варіація значень досліджуваних ознак, для яких характерними є асиметричність розподілу.

СУКУПНОСТІ ДЕМОГРАФІЧНІ (совокупности демографические; demographic populations) – 1) групи людей і подій, що відбуваються в їх житті, які виділяються при побудові демографічних таблиць та в інших розрахунках. Шляхом зіставлення числа тих чи інших демографічних подій і сукупностей людей, з якими вони могли відбутися, визначається частота настання цих подій. Графічний аналіз взаємозв'язку С.д. та їх змін у часі провадиться за допомогою демографічної сітки (Лексиса та Пресса); 2) групи людей, які знаходяться в певному демографічному стані та вступили до цього стану протягом певного календарного періоду.

Залежно від часових координат розрізняють два види С.д. Перші сукупності населення (сукупності тих, хто живе, 1-го роду) – групи людей, які досягли точного значення тривалості перебування в певному демографічному стані. Перша сукупність тих, хто живе, охоплює людей, які народилися протягом одного і того самого календарного періоду (когорта за роком народження) і досягли однакового точного віку. Друга сукупність (тих, хто живе, 2-го роду, сучасники) охоплює людей, які народилися протягом одного й того самого календарного періоду і дожили до одного й того

самого календарного моменту. Серед сукупностей подій у статистичному аналізі виділяють такі види: події, що відбулися протягом певного проміжку тривалості перебування в деякому стані (наприклад, віці) з людьми, які вступили в цей стан у деякий період; події, що відбулися протягом певного інтервалу календарного часу з людьми, які вступили в цей стан у деякий період; події, які відбулися протягом певного інтервалу календарного часу у визначеному проміжку тривалості перебування людей у певному стані; елементарні сукупності подій охоплюють усі зазначені групи. Чисельні значення сукупностей подій зазвичай одержують за даними поточного обліку демографічних подій. При цьому, якщо для особи, з якою відбулася в деякому календарному році демографічна подія, враховано рік вступу в той чи інший стан (наприклад, для померлого в деякому календарному році – дата його народження), то можна одержати другі сукупності подій; якщо враховується тривалість перебування в цьому стані (наприклад, вік) – треті сукупності подій; якщо враховуються обидві ці характеристики (і дата народження, і вік смерті) – елементарні сукупності подій. Значення сукупностей подій можуть бути одержані й ретроспективно за даними анамнестичних обстежень. Однак останні значення не тотожні аналогічним даним поточного обліку, оскільки включають події в житті лише тих людей, хто дожив до моменту обстеження. Між С.д. існує тісна взаємозалежність. Перша сукупність подій є різницею двох послідовних перших сукупностей населення, а друга сукупність подій – різницею двох послідовних других сукупностей населення. Елементарні сукупності подій дають можливість перейти від першої до другої сукупності населення і навпаки, а також від будь-якої сукупності подій до будь-якої іншої.

На цьому взаємозв'язку засновано розрахунок імовірностей демографічних подій, коефіцієнтів і побудова таблиць демографічних. На уявленнях про С.д. і їх вивченні базуються методи поздовжнього та поперечного аналізу, а також розробка програми статистичних спостережень.

СУМА ВЕКСЕЛЯ ПОВНА (сумма векселя полная; total value of a bill) – сума, що підлягає сплаті за векселем, з урахуванням обумовлених в тексті векселя відсотків.

СУМА ВИКУПНА (сумма выкупная; sur-render value) – сума, що виплачується страхо-

виком у разі дострокового припинення дії договору страхування життя та розраховується математично на день припинення договору залежно від періоду, протягом якого цей договір діяв. Розрахунок здійснюється актуарієм згідно з методикою, що проходить експертизу в уповноваженому органі і є невід'ємною частиною правил страхування життя. Уповноважений орган може встановити вимоги до методики розрахунку викупної суми. За умови дострокового припинення договору страхування не допускається повернення коштів готівкою, якщо платежі було здійснено в безготівковій формі.

СУМА ВИТРАТ НА ТЕХНОЛОГІЧНІ ІННОВАЦІЇ ЗАГАЛЬНА (сумма расходов на технологические инновации общая; total expenses for technological innovations) – грошова сума, що складається з поточних і капітальних витрат, направлених на: виконання досліджень і розробок; придбання нових технологій; виробничі проектування, інші види підготовки виробництва для випуску нових продуктів та впровадження нових методів їх виробництва; придбання машин, обладнання, установок, інших основних засобів, пов'язаних із впровадженням інновацій; маркетинг; рекламу та інші витрати.

СУМА СТРАХОВА (сумма страховая; insurance sum) – грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку.

СУМІСНИКИ (совместители; persons combining jobs) – особи, які виконують поряд з основною іншою регулярну роботу. Працівники, які працюють за сумісництвом, одержують заробітну плату за фактично виконану роботу. С. можуть бути як залучені до роботи зі сторони, так і працюючі на тому самому підприємстві (в установі, організації). С., прийняті на роботу зі сторони, враховуються окремо і до облікового складу штатних працівників підприємства, де вони працюють за сумісництвом, не включаються. Працівники, які отримують на одному підприємстві півтори (дві) ставки, тобто оформлені за сумісництвом на тому самому підприємстві, де й основне місце роботи (внутрішнє сумісництво), в обліковій кількості штатних працівників враховуються як одна фізична особа (див. *Кількість штатних працівників облікова*).

СУПЕРМАРКЕТ (супермаркет; supermarket) – різновид універсального магазину самообслуговування з торговою площею від 400 м² до 2499 м², у якому покупцю пропонується не менше 2000 найменувань продовольчих товарів, широкий асортимент непродовольчих товарів, а також широкий перелік додаткових послуг (стоянка автотранспорту, послуги з харчування, комплектування подарункових наборів тощо).

СУЧАСНИКИ (современники; contemporaries). Див. *Суккупності демографічні*.

СФЕРА МАТЕРІАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА (сфера матеріального производства; sector of material production) – зведена узагальнююча категорія, що охоплює види діяльності з виробництва продукції (товарів), яке здійснюється юридичними або фізичними особами.

СФЕРА ПОСЛУГ (сфера услуг; services sector) – зведена узагальнююча категорія, що охоплює види діяльності з надання різноманітних видів послуг, які здійснюються юридичними або фізичними особами.

До С.п. належать: торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готелів та ресторанів; діяльність транспорту та зв'язку; фінансова діяльність; державне управління; освіта; охорона здоров'я та надання соціальної допомоги тощо.

СХЕМА ТИПУ ЗІРКИ (схема типа звезды; Star Schema) – схема реляційної бази даних, призначена для підтримки багатовимірного представлення даних, що в ній містяться. Така база даних включає таблицю фактів і ряд пов'язаних з нею за допомогою зовнішніх ключів таблиць вимірів. Таблиці вимірів можуть мати складені первинні ключі і є денормалізованими. Завдяки цьому спрощується сприйняття структури даних користувачем і формулювання запитів, зменшується кількість операцій з'єднання таблиць при обробці запитів. Проте у зв'язку з великим обсягом даних зростає потрібний для їх зберігання об'єм пам'яті.

СХЕМА ТИПУ СНІЖИНКИ (схема типа снежинки; snowflake schema) – різновид схеми типу зірки, що передбачає нормалізацію таблиць вимірів. Первинні ключі в них складаються з єдиного атрибуту (відповідають єдино-

му елементу виміру). Це дозволяє мінімізувати надмірність даних і ефективніше виконувати запити, пов'язані зі структурою значень вимірювань.

СХОВИЩЕ ДАНИХ (хранилище данных; data warehouse) – 1) предметно орієнтований, інтегрований, незмінний набір даних, який підтримує хронологію і організований для підтримки управління. С.д. має виконувати роль "єдиного джерела істини", що забезпечує менеджів (керівників) і аналітиків достовірною інформацією, необхідною для аналізу і прийняття рішень; 2) інформаційна система, що містить несуперечливі об'єднані історичні дані організації (підприємства) і надає інструментальні засоби для їх аналізу з метою підтримки прийняття стратегічних рішень. Інформаційні ресурси С.д. формуються на основі фіксованих упродовж тривалого періоду часу моментальних знімків баз даних оперативної інформаційної системи організації (підприємства) і, можливо, різних зовнішніх джерел. У С.д. застосовуються технології баз даних, OLAP (інтерактивна аналітична обробка даних), поглибленого аналізу даних, візуалізації даних. Термін "Data Warehouse" був введений Б. Інмом у 1990 р.

СХОВИЩЕ ДАНИХ ДВОРІВНЕВЕ (хранилище данных двухуровневое; two-level data warehouse) – єдине сховище даних організації (підприємства), що забезпечує потреби всіх її підрозділів, які потребують засобів аналізу даних. Нижній рівень його архітектури утворюють різні джерела даних, зокрема база даних оперативної інформаційної системи.

СХОВИЩЕ ДАНИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНЕ (хранилище данных специализированное; specialized data warehouse) – сховище даних, що створюється для підтримки прийняття рішень на користь якого-небудь підрозділу організації (підприємства) або для забезпечення яких-небудь конкретних аспектів її діяльності. Джерелом даних для С.д.с. може бути загальне сховище даних організації (підприємства) або воно створюється і функціонує незалежно. Об'єм даних у С.д.с і його потреби в обчислювальних ресурсах зазвичай істотно обмежені

ТАБЛИЦІ ДЕМОГРАФІЧНІ (таблицы демографические; demographic tables) – упорядковані ряди взаємопов'язаних величин, що

характеризують перебіг одного або декількох демографічних процесів у когорті. Являють собою числові моделі, що відображають змі-

ни інтенсивності відповідного демографічного процесу залежно від власного часу когорти (часу, що минув з початку утворення когорти), а також зміну чисельності власне когорти під дією цих процесів. Т.д. – один з найпоширеніших видів наведення демографічних процесів. Т.д. характеризують процеси як у реальній, так і в гіпотетичній когорти та складаються з набору взаємопов'язаних показників, причому кожний ряд показників розрахований за єдиною шкалою таблиці, якою слугує час, що вимірюється в роках (іноді – в місяцях, днях). Залежно від кроку шкали таблиці діляться на повні (з кроком 1 рік) та короткі (з більшим кроком, зазвичай 5, 10 років). Єдиний масштаб, у якому вимірюються всі показники таблиці, називається коренем Т.д. Корінь – умовна вихідна чисельність когорти, що приймається рівною круглому числу – 10 000, 100 000. При виборі кореня Т.д. передбачається, що точність її показників має порядок величини, оберненої до кореня. Існує два основні типи Т.д. – загальні та спеціальні. Вони розрізняються за складом та інтерпретацією показників. Тип Т.д. залежить від того, як розглядається одинична демографічна подія процесу – як повторювана чи неповторювана подія в житті людини. Принципово неповторною подією є лише смерть, всі інші – повторювані, якщо не вирізняти їх черговість (наприклад, 1-й шлюб, 2-й шлюб тощо). Якщо одинична подія розглядається як повторювана, то будують загальні Т.д., якщо ж події аналізують як неповторювані, то Т.д. є спеціальними. Кожний тип Т.д. має свої основні показники, пов'язані між собою певними співвідношеннями, що існують у двох формах – теоретичній (аналітичній) та практичній (спрощеній за певними припущеннями). За вихідний показник (тобто базовий показник, з якого в певній послідовності отримують усі інші показники таблиці) обирають той, що найпростішим шляхом і з найменшими припущеннями можна отримати зі статистичних даних. Отримання всіх показників із вихідного називають розгортанням таблиці. Усі показники Т.д. діляться на інтервальні (що характеризують процес у кожному інтервалі шкали) та кумулятивні (що характеризують весь період життя когорти до або після певного значення шкали). Табличні коефіцієнти (народжуваності, смертності, шлюбності та розлучуваності тощо) можуть бути простими, тобто показувати число подій за певний період часу в одиничному інтервалі життя когорти, або

диференційованими, тобто показувати середню частоту подій деякого виду; в останньому випадку зазвичай наводять набір показників, який урахує всі можливі види подій. Залежно від цього Т.д. називаються простими або диференційованими.

ТАБЛИЦІ ДОЖИТТЯ (таблицы дожития; life tables). Див. *Таблиці смертності*.

ТАБЛИЦІ МАТЕМАТИЧНОЇ СТАТИСТИКИ (таблицы математической статистики; tables of mathematical statistics) – перелік відомостей про основні типи функцій розподілу випадкових величин. Їх застосовують на заключному етапі застосування статистичних методів для визначення меж оцінок інтервальних, критичних значень статистики, що використовуються, і наступного прийняття чи відхилення гіпотези. Розподіли статистик критеріїв залежать від параметрів задачі: обсягу вибірки, ступеня складності гіпотези тощо. У Т.м.с. надають розподіли статистик різних критеріїв, квантилі та критичні значення при різних значеннях параметрів. У поясненнях до таблиць зазначено способи їх інтерполяції на позатабличні значення. У найбільш повних Т.м.с. містяться пояснення з прикладами вирішення конкретних, найбільш поширених статистичних задач.

При побудові статистичних критеріїв зазвичай будується деяка статистика, що обчислюється на основі експериментальних даних, теоретичний розподіл якої, при прийнятій гіпотезі, добре відомий і заданий таблицями. Потім перевіряється відповідність обчисленого значення статистики своєму теоретичному розподілу (шляхом порівняння з критичними значеннями, що визначаються за таблицями розподілу при заданих значеннях параметрів – рівні значущості, кількості ступенів свободи тощо). Якщо відповідності немає, то висунута гіпотеза відкидається.

ТАБЛИЦІ НАРОДЖУВАНOSTI (таблицы рождаемости; birth rate tables) – система показників, що відображають народжуваність у реальній чи гіпотетичній когорти; упорядкований ряд взаємопов'язаних величин, що показують зміну в часі частоти та інших характеристик процесу дітонародження на різних етапах життя певної сукупності жінок. Т.н. є числовою моделлю народжуваності в реальній або гіпотетичній когорти.

Т.н. дають повний опис процесу народжуваності незалежно від демографічних структур,

що склалися, дозволяють проводити безпосередні порівняння народжуваності в різних населеннях і в одному населенні в динаміці, досліджувати внутрішні закономірності процесу та виявляти його характерні особливості; вони застосовуються також при перспективних обчисленнях населення. Як інструмент демографічного аналізу Т.н. набули поширення у другій половині ХХ ст. Т.н. входять до системи таблиць демографічних, що описують відтворення населення.

Загальні Т.н. будуються без урахування черговості народження, спеціальні Т.н. – з урахуванням черговості народження. Обидва типи таблиць розраховують або для всіх жінок (показуючи зміну народжуваності з віком), або тільки для заміжніх, характеризуючи народжуваність залежно від тривалості шлюбу (таблиці продуктивності шлюбу). Загальні Т.н. бувають повні та короткі, відповідно за однорічними та п'ятирічними (або більш великими) інтервалами віку чи тривалості шлюбу. У загальних Т.н. частина показників характеризує рівень народжуваності без залежності від інших демографічних процесів, а частина – з урахуванням смертності.

Спеціальні Т.н. характеризують народжуваність з урахуванням числа народжених дітей і можуть бути двох видів, коли за шкалу береться: вік (або тривалість шлюбу для заміжніх); інтервал, що пройшов після попереднього народження. Таблиці діляться на частини, кожна з яких описує закономірності народження дітей певної черговості, у свою чергу кожна з частин включає однаковий набір показників.

Т.н. цілком будуються відносно рідко, частіше обчислюються лише їх окремі показники. При розрахунку повних Т.н., особливо спеціальних, важливе значення має корекція вихідної інформації та вирівнювання вихідних показників. Загальноприйнятого методу вирівнювання для демографічних функцій Т.н. наразі не існує.

ТАБЛИЦІ ОВДОВІННЯ (таблицы овдовения; widowhood tables) – упорядкована послідовність величин, що характеризують припинення шлюбів у деякій сукупності чоловіків або жінок унаслідок смерті іншого члена подружжя. Це числова модель процесу овдовіння в реальній або гіпотетичній когорті, що являє перебіг цього процесу у вигляді системи взаємопов'язаних показників. Т.о. служать для опису процесу овдовіння незалежно від інших демографічних процесів і вікової та шлюбної

структур, що склалися; вони дозволяють зіставляти інтенсивність овдовіння в різних населеннях і аналізувати вплив смертності на стабільність шлюбу. Т.о. будуються окремо для кожної статі. Діляться на загальні, що характеризують ризик овдовіння протягом усього життя, незалежно від кількості шлюбів, у які могли вступити представники певної когорти, і спеціальні, що враховують ризик овдовіння тільки в одному шлюбі. У Т.о. не враховується взаємодія овдовіння з іншими демографічними процесами, їх називають чистими таблицями. Комбіновані таблиці, в яких зв'язані овдовіння, смертність і розлучуваність, називають таблицями припинення шлюбу. За інтервалом шкали Т.о. ділять на повні – з однорічними інтервалами, і короткі – з п'ятирічними або більш великими інтервалами.

Загальні Т.о. будуються за шкалою віку і показують, як часто відбуваються овдовіння впродовж життя покоління (реального або гіпотетичного).

Спеціальні Т.о. будуються для певної шлюбної когорти і показують, як часто відбуваються овдовіння при різній тривалості шлюбу і як зі збільшенням тривалості шлюбу поступово вдовіють усі ті, хто одружився. Ризик овдовіння в Т.о. дещо перебільшений, оскільки тут врахована смертність всіх чоловіків, а не тільки одружених, що зазвичай нижча. Ступінь такого перебільшення можна встановити тільки за прямого порівняння. Проте при високому рівні шлюбності, коли більшість людей шлюбоздатних віків перебуває у шлюбі, ступінь овдовіння перебільшується не набагато. Спеціальні Т.о. для реальних шлюбних когорт будуються рідко через відсутність необхідної інформації, а для гіпотетичних поколінь треба мати лише дані про смертність осіб протилежної статі, які перебувають у шлюбі, і розподіл таких осіб за віком.

ТАБЛИЦІ ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ (таблицы прекращения брака; marriage dissolution tables) – таблиці тривалості шлюбу, таблиці стійкості шлюбу, впорядкований за віком або тривалістю шлюбу ряд взаємопов'язаних величин, що характеризують поступове зменшення з часом шлюбів у деякій їх сукупності через смерть чоловіка (дружини) або через розлучення. Це числова модель процесу припинення шлюбу, що наводить зазначений процес у вигляді взаємопов'язаних показників. Головне призначення Т.п.ш. – аналіз процесу припинення

шлюбу та порівняльного впливу на нього розлучуваності та овдовіння незалежно від структури шлюбної когорти та інших особливостей конкретного населення. Також їх можна використовувати для прогнозу кількості сімей та сімейної структури населення. Т.п.ш. – це таблиця демографічна вибуття для перших шлюбів; поповнення когорти внаслідок укладання її членами повторного шлюбу не враховується. Т.п.ш. будують зазвичай за шкалою тривалості шлюбу; коренем таблиці є кількість чоловіків і жінок певного віку, які взяли шлюб. Оскільки можливі різні комбінації віків осіб, які беруть шлюб, розрізняють загальні Т.п.ш. та систему часткових таблиць. Перші – для всіх віків осіб, які беруть шлюб. Передбачається, що значення віку всіх молодих частіше за все однаковий, що вони близькі до середнього віку чоловіків і жінок, які беруть шлюб. У другому випадку таблиці відповідають різним комбінаціям віків осіб, які укладають шлюб, і будуються за групами віків та найбільш поширеними комбінаціями цих груп для чоловіків і жінок відповідно за шкалою віку, а не тривалості шлюбу. Обчислюються зазвичай повні таблиці за інтервалами тривалості шлюбу 1 рік.

Вхідними даними для побудови Т.п.ш. є відповідні показники таблиць смертності – загальних або комбінованих з таблицями шлюбності (в останньому випадку в розрахунок беруться незалежні ймовірності смерті). Якщо враховуються розлучення, то використовують також і таблиці розлучуваності. Тобто необхідно мати детальну інформацію щодо смертності чоловіків і жінок, тривалості шлюбу, розлучуваності, а для побудови часткових Т.п.ш. – і те, й інше разом з комбінацією віків молодих під час укладання шлюбу. Оскільки ці дані не завжди є повними, Т.п.ш. обраховуються відносно рідко.

ТАБЛИЦІ РОЗЛУЧУВАНOSTІ (таблиці розводимості; divorce rate tables) – упорядкований ряд взаємопов'язаних величин, який характеризує припинення шлюбів через розлучення в певній сукупності осіб на різних етапах їх життя, числова модель процесу розлучуваності. Це система показників, що вимірює розлучуваність у реальній або гіпотетичній шлюбній когорті чи когорті за роком народження. Кожний показник Т.р. може розглядатись як ряд значень певної демоетричної функції для точок, що відповідають значенням шкали таблиці, а ці самі значення шкали – як значення аргументу. Така інтерпретація необхідна для

виведення точних аналітичних співвідношень між показниками, хоча власне розрахунок проводиться за спрощеними формулами. Т.р. дозволяє описувати розлучуваність незалежно від вікової та шлюбної структури населення, що склалася, та інших демографічних процесів, а також дають можливість виявляти характерні особливості процесу та співвідносити розлучуваність у різних населеннях. Т.р. складаються за загальними принципами побудови демографічних таблиць аналогічно до таблиць для інших процесів. Вони можуть бути повними – з річним інтервалом тривалості шлюбу та короткими – з п'ятирічним або більше інтервалом, що будуються частіше. Залежно від вихідного співвідношення вирізняють загальні Т.р., де кількість розлучень співвідноситься з загальною чисельністю населення незалежно від шлюбного стану, та спеціальні Т.р., в яких кількість розлучень співвідноситься з чисельністю тих, хто перебуває у шлюбі.

При побудові та інтерпретації показників Т.р. особливо важливим є однакове тлумачення шлюбного стану та розлучуваності в різних джерелах інформації.

ТАБЛИЦІ СМЕРТНОСТІ (таблиці смертності; life tables) – таблиця смертності та середньої тривалості майбутнього життя, таблиця дожиття, упорядкований ряд взаємопов'язаних величин, що показують зменшення з віком унаслідок смерті деякої сукупності народжених. Т.с. – система вікових (тобто наведених як функція віку) показників, що вимірюють рівень смертності в окремі періоди часу (частоту смертних випадків у різні періоди життя), або (для деякої сукупності тих, хто дожив) частки дожиття до кожного певного віку, тривалість життя тощо. Т.с. є найпоширенішим видом таблиць демографічних, вони являють найбільш точну та адекватну характеристику смертності. Показники Т.с. використовують при вивченні динаміки та диференціації смертності для характеристики рівня смертності всього населення або окремих вікових груп, при перспективному розрахунку чисельного та вікового складу населення методом пересування за віком, для вимірювання впливу смертності на перебіг інших демографічних процесів. Розрізняють Т.с. повні, де вік вимірюють з кроком один рік (часто з додатковим діленням першого року життя на місяці, тижні або дні), та Т.с. короткі з п'яти- або десятирічним кроком вікової шкали. За іншим напрямом класифікації виділяють

Т.с. реального покоління (див. також *Аналіз по-здовжній*) та Т.с. гіпотетичного (умовного) покоління (див. *Аналіз поперечний*). Розрахунок перших можливий, коли життя покоління закінчено, тому частіше використовують другі, тобто таблиці для деякої сукупності тих, хто народився та проживає своє життя в умовах вікових коефіцієнтів (інтенсивностей) смертності календарного періоду, що розглядається (тому їх також називають Т.с. календарного періоду). Велика група методів побудови Т.с. гіпотетичного покоління заснована на прирівнюванні табличного коефіцієнта смертності до звичайного вікового коефіцієнта смертності (див. також *Методи побудови таблиць смертності*). Найбільш традиційною є побудова Т.с. для періоду (зазвичай дворічного), що примикає до перепису населення. Показники Т.с. побудовані для ряду цілих значень віку як опис процесу дожиття та вимирання деякого покоління з фіксованою початковою чисельністю, що дорівнює кореню таблиці демографічної (див. *Таблиці демографічні*). Середня очікувана тривалість життя при народженні e_0 – один з головних показників Т.с. і всієї демографічної статистики.

Існує дуже багато методів побудови Т.с. – методи Гранта, Ейлера, Бека, Паєвського, Буняковського, смертних списків, індійських Т.с. тощо. Крім того, способи побудови Т.с. можуть бути різними для окремих її частин. Для практичної побудови Т.с. необхідно за наявними статистичними даними отримати ряд значень одного показника, на основі якого можна розрахувати значення всіх інших показників з використанням формул, що описують їх взаємозв'язок.

ТАБЛИЦІ СМЕРТНОСТІ АКТУАРНІ (таблиці смертності актуарные; actuarial life tables) – таблиці смертності, складені за даними страхових компаній про чисельність застрахованих і померлих за віком та роком народження. Вигідно відрізняються від таблиць смертності точністю та повною порівняльністю даних, що лежать у їх основі, можливістю використання сукупностей осіб, що живуть, та померлих першого роду (див. *Сітка демографічна*), ретельністю математичної обробки. Перші Т.с.а. побудовані у XVIII ст. В. Керсебомом у Голандії, пізніше А. Депарсьйо у Франції, О. Де Морганом у Великобританії. Незважаючи на конкуренцію, страхові компанії об'єднували для з'ясування Т.с.а. свої статистичні матеріали. Т.с.а. характеризують особливу сукупність

осіб, застрахованих у різний час і в різному віці, тобто розраховані таблиці не належать ні до реального, ні до гіпотетичного населення. Оскільки сукупність застрахованих за рядом суттєвих ознак відрізняється від усього населення, Т.с.а. не тотожні звичайним таблицям смертності. Разом з тим, за відсутності інших даних Т.с.а. дозволяють вирішити деякі специфічні демографічні завдання. Наприклад, відомі спроби оцінити соціальну диференціацію смертності шляхом групування Т.с.а. з урахуванням величини страхової суми, що залежить від рівня доходів застрахованого.

ТАБЛИЦІ СМЕРТНОСТІ ГІПОТЕТИЧНОГО ПОКОЛІННЯ (таблицы смертности гипотетического поколения; life tables for hypothetical generation), таблиці смертності календарного періоду – упорядкований ряд взаємопов'язаних величин, що показують зменшення з віком унаслідок смерті деякої умовної сукупності народжених, тих, які прожили все життя в умовах вікових інтенсивностей смертності певного календарного періоду. На основі фіксованих показників вікової інтенсивності смертності визначається дожиття до кожного віку умовного (гіпотетичного) покоління. Вихідними показниками для розрахунку гіпотетичного покоління таблиць смертності є вікові коефіцієнти смертності чи ймовірності смерті. Іноді ці таблиці називають таблицями смертності, побудованими непрямыми методами. Відмінність Т.с.г.п. від таблиць смертності реального покоління має не методичний (прямий чи непрямий метод розрахунку), а принциповий характер: перші характеризують рівень смертності в календарний період і в умовах смертності, що змінюється, навіть приблизно не відображають її рівень для поколінь, які живуть у певний період. Більшість Т.с.г.п. заснована на прирівнюванні табличного коефіцієнта смертності до звичайного вікового коефіцієнта смертності. Варіанти відрізняються за формулою переходу від табличного коефіцієнта смертності до інших показників таблиці та пов'язаними з нею припущеннями щодо характеру зміни функції дожиття усередині річного інтервалу віку.

ТАБЛИЦІ СМЕРТНОСТІ ЗА ПРИЧИНАМИ СМЕРТІ (таблицы смертности по причинам смерти; life tables by cause of death) – таблиці смертності, диференційовані за причинами смерті; упорядкований ряд взаємопов'язаних величин, що показують вплив окремих причин смерті на інтенсивність вікової смертності,

дожиття до певних віків, середню тривалість майбутнього життя та на інші характеристики смертності. Т.с.п.с. є подальшим розвитком звичайних таблиць смертності, інструментом аналізу динаміки та диференціації смертності. Одна з найважливіших сфер їх застосування – демографічний прогноз, коли розкладання загального рівня смертності на компоненти за причинами дає можливість прогнозувати смертність на основі динаміки за її окремими причинами. В основі розрахунку Т.с.п.с. лежить модель множинного вибуття (див. *Моделі демографічні*). Перелік причин смерті, що розглядається, визначається завданнями окремого дослідження і, як правило, включає основні групи (класи) причин смерті відповідно до Міжнародної класифікації хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я. Т.с.п.с. будують зазвичай за п'ятирічними віковими інтервалами (див. *Таблиці смертності короткі*), що пов'язано з невеликою кількістю випадків смерті за окремими причинами в деяких вікових групах.

На відміну від загальних таблиць смертності зі стандартним набором визначених показників, склад показників Т.с.п.с. змінюється залежно від цілей аналізу. Зазначені показники діляться на три групи: фактичні, чисті та гіпотетичні. Перші вимірюють фактичний рівень смертності від окремих причин, другі – інтенсивність смертності від цієї причини при усуненні дії всіх інших причин (тобто за умови, що ця причина єдина), треті оцінюють вплив смертності від цієї причини на загальний рівень смертності (тобто при усуненні однієї з причин смерті вимірюється смертність від сукупності всіх інших причин, наприклад, як зміниться загальна смертність при повній ліквідації певної хвороби). Ефект усунення певної причини смерті вимірюється кількісно, наприклад як різниця між фактичною середньою тривалістю майбутнього життя та тим самим гіпотетичним показником. Розрахунок чистих та гіпотетичних показників базується на передумові, що інтенсивність смертності (сила смертності) від окремої причини в певному віці не залежить від інтенсивності смертності від усіх інших причин у більш молодому віці. Зазвичай розрахунок усіх показників Т.с.п.с. виконується після розрахунку загальних таблиць смертності та спирається на їх показники.

ТАБЛИЦІ СМЕРТНОСТІ ЗАСТРАХОВАНИХ (таблицы смертности застрахованных;

mortality tables for insured persons). Див. *Таблиці смертності актуарні*.

ТАБЛИЦІ СМЕРТНОСТІ КОГОРТНІ (таблицы смертности когортные; cohort life tables)

– ряд чисел, що показують, як з віком унаслідок смерті відбувається зменшення когорти, тобто сукупності осіб, у житті яких одночасно сталася деяка демографічна подія. Якщо ця подія – народження, то когортна таблиця смертності збігається з таблицею смертності реального покоління.

ТАБЛИЦІ СМЕРТНОСТІ КОРОТКІ (таблицы смертности короткие; short life tables)

– таблиці смертності, розраховані для п'ятирічних або десятирічних (рідше) інтервалів віку, на відміну від таблиць смертності повних, для обчислення яких використовують дані щодо кількості померлих і тих, хто живе, за однорічними інтервалами. За Т.с.к. на основі інтерполяції будь-якого з показників можна отримати відповідну повну таблицю. За наявності значної вікової акумуляції та інших викривлень вхідних даних це може виявитися більш точним, ніж пряме отримання повних таблиць смертності на основі даних за однорічними інтервалами. Т.с.к. не слід плутати зі скороченими публікаціями повних таблиць, у яких наведено показники для “круглих” віків, наприклад, кратних п'яти.

ТАБЛИЦІ СМЕРТНОСТІ ПОВНІ (таблицы смертности полные; full life tables)

– таблиці смертності, розраховані для однорічних вікових інтервалів від 0 до 100 (іноді 110) років. Вони дають найточніше уявлення про інтенсивність смертності залежно від віку. Під час розрахунку Т.с.п. перший рік життя іноді розбивається на дрібніші періоди (вікові інтервали), наприклад за місяцями. Необхідна інформація – достовірні дані щодо чисельності населення за однорічними віковими інтервалами, тому побудову Т.с.п. часто пов'язують з переписами населення. Великі складності побудови Т.с.п. обумовлені віковою акумуляцією та іншими викривленнями, що призводять до порушення плавності рядів показників. Ці викривлення усуваються за допомогою методів математичного згладжування. Часто обмежуються побудовою таблиць смертності коротких.

ТАБЛИЦІ СМЕРТНОСТІ РЕАЛЬНОГО ПОКОЛІННЯ (таблицы смертности реального поколения; life tables for real generation)

– упорядкований ряд взаємопов'язаних величин,

які показують зменшення з віком унаслідок смерті визначеної сукупності народжених – реального покоління (див. *Таблиці смертності*). Т.с.р.п. будуються значно рідше, ніж таблиці смертності гіпотетичного покоління, що характеризують смертність у деякий календарний період. Для визначення показників Т.с.р.п. необхідно реальну сукупність народжених спостерігати впродовж усього їх життя, тобто приблизно століття, або ретроспективно змодельовати процес вимирання за наявними статистичними даними (див. *Аналіз позовджній*). Т.с.р.п. відображають не тільки закономірності змін смертності залежно від віку, але й зміни, що відбуваються в умовах життя покоління. Т.с.р.п. називають іноді таблицями, розрахованими за прямим методом (Лапласа), на відміну від таблиць для гіпотетичного покоління, обчислених за непрямим методом. Але ці таблиці відрізняються не за методом розрахунку, а за об'єктом, що розглядається. Т.с.р.п. будують ретроспективно за наявними статистичними даними або за записами про дати народження і смерті. Якщо померлі в кожному календарному році розподілені тільки за віком, то розподіл за роками народження доводиться обчислювати, виходячи з кількості померлих на основі тієї чи іншої гіпотези.

ТАБЛИЦІ СМЕРТНОСТІ ТИПОВІ (таблиці смертності типовые; model life tables) – модельні таблиці смертності, система таблиць смертності, кожна з яких відображає зміну інтенсивності смертності з віком для населення зі схожим порядком вимирання. Таблиці, що формують деяку систему Т.с.т., можуть розрізнятися за набором параметрів, до яких, як правило, входить середня тривалість життя. Ряд Т.с.т., упорядкованих за цією величиною (родина Т.с.т.), може розглядатись як модель еволюції порядку вимирання при переході від “традиційного” до “сучасного” типу смертності. Кожна регіональна родина таблиць, що входить до системи Т.с.т., відображає особливості смертності для певної групи країн (регіонів країни). У більшості випадків Т.с.т. будують окремо для кожної статі як систему парних таблиць. Припускається, що така система пар показує найбільш типове співвідношення смертності чоловіків і жінок на основі статистичної обробки набору звичайних таблиць смертності з використанням методів групувань, кореляцій, множинної регресії, факторного аналізу, екстраполяції та інтерполяції.

Т.с.т. використовуються в демографії для оцінки рівнів вікової смертності та тривалості життя (в країнах з недостатньо достовірним обліком померлих), а також для розробки демографічного прогнозу та в демографічному аналізі смертності для зіставлення з фактичними даними з метою виявлення та вивчення особливостей смертності.

ТАБЛИЦІ СТАТИСТИЧНІ (таблицы статистические; statistical tables) – особлива форма раціонального систематизованого і наочного представлення узагальнюючих характеристик статистичної сукупності. Кожна Т.с. має підмет і присудок. У підметі наводиться перелік елементів або груп явища, тобто тих ознак, про які йде мова в таблиці. Присудок містить показники, що характеризують підмет. Якщо в присудку наведена характеристика явища на якийсь визначений момент часу або стан цього явища на якийсь період, то такі таблиці називаються статичними. Якщо присудок у таблиці характеризує розвиток явища в часі, або його стан за ряд періодів, то такі таблиці називають динамічними.

Залежно від способу побудови підмета Т.с. вони поділяються на прості, групові та комбінаційні. У простій таблиці підмет містить перелік певних об'єктів або періодів часу (дат), країн тощо. Групові таблиці характеризуються тим, що у підметі розташовані групи одиниць або інтервали групування. У комбінаційних таблицях групи за однією ознакою поділяються на підгрупи за іншою. Розробка присудку таблиці буває простою та комбінованою.

Сукупність раціональних способів, встановлених теорією і вироблених практикою, для надання таблиці більшої виразності, наочності, що полегшує читання і засвоєння змісту таблиці називається технікою оформлення Т.с. Правила побудови Т.с: 1) таблиця повинна мати оптимальний розмір і стосуватися тільки досліджуваного явища або процесу; 2) загальний та внутрішні заголовки повинні бути чіткі, короткі та змістовні; 3) обов'язково вказуються одиниці вимірювання показників; 4) кількісні показники в межах однієї графі або рядка повинні наводитися з однаковою точністю; 5) якщо немає відомостей про розмір явища, у відповідній клітині проставляються крапки (...), відсутність явища позначають тире (–), якщо заповнення клітини не має сенсу, проставляється знак “х”, якщо вимір явища значно менший за використані у таблиці розряди, записується 0,000.

Після побудови Т.с. виконується її логічний та арифметичний контроль, а також оцінюється якість виконання таблиці. Читання та аналіз Т.с. має велике пізнавальне та практичне значення при аналізі суспільних явищ та процесів.

ТАБЛИЦІ ШЛЮБНОСТІ (таблицы брачности; marriage tables, nuptiality tables) – упорядкований ряд величин, що характеризують частоту взяття шлюбу деякою сукупністю осіб на різних етапах їх життя. Це числова модель процесу шлюбності, що наводить його у вигляді системи взаємопов'язаних показників, які вимірюють шлюбність у реальному поколінні (див. *Аналіз поздовжній*) або гіпотетичному поколінні (див. *Аналіз поперечний*). Т.ш. надають опис процесу шлюбності незалежно від вікової структури населення, що склалася, дозволяють виконувати порівняння шлюбності в різних населеннях, аналізувати внутрішні закономірності процесу та виявляти його характерні особливості. Т.ш. бувають загальними, якщо розглядається все населення, та спеціальними, якщо розглядаються особи, які не перебувають у шлюбі, ті, що овдовіли, та розлучені. Тобто основою для розподілення є урахування всіх шлюбів та окремих категорій шлюбного стану або попереднього шлюбного стану осіб та шлюбів однієї черговості. Залежно від того, чи розглядаються шлюби кожного віку як єдина сукупність, чи вона розподіляється за будь-якою ознакою (характеристикою) партнера на декілька сукупностей, вирізняють прості та диференційовані Т.ш. При розгляді впливу лише шлюбності або шлюбності та смертності Т.ш. поділяють на чисті та комбіновані; залежно від величини вікового інтервалу – на повні (однорічні) та короткі (п'ятирічні або більш великі інтервали). Іноді в одній таблиці розглядають однорічні інтервали для віків найбільш інтенсивної шлюбності (до 30 або 40 років) та п'ятирічні (десятирічні) для наступних віків. Т.ш. будують окремо для чоловіків і для жінок, однак, побудовані для одного населення, вони не є єдиними, а лише доповнюють одна одну. При побудові Т.ш. вихідний показник, як правило, вирівнюють, тому що на емпіричні дані впливає акумуляція та інші випадкові викривлення. Оскільки єдиного методу вирівнювання будь-яких демоетричних функцій не існує, то на окремих ділянках шкали підбирають різні апроксимаційні функції.

Загальні Т.ш. будуються лише як чисті, тобто вони відображають шлюбність без урахування

впливу смертності або міграції. Вихідні показники загальної Т.ш. для реального покоління отримують за методами поточного або ретроспективного спостереження.

Спеціальні Т.ш. будують за принципом таблиць вибуття кожної черговості окремо за шкалою віку (часу, що минув після настання шлюбоздатного віку): для перших шлюбів (як правило, будують саме їх) – з моменту настання шлюбоздатного віку, для повторних – з моменту розлучення або овдовіння. Всі показники з різних сторін характеризують поступове вибуття осіб з первинної сукупності тих, хто не уклав шлюб, у результаті взяття ними шлюбу чи смерті (комбінована Т.ш.) або лише взяття шлюбу (чисті Т.ш.). Перші розглядають також як систему характеристик шлюбності у відповідному стаціонарному населенні, її показники використовуються для опису, аналізу, динамічних та територіальних зіставлень шлюбності. Крім шлюбності та смертності, в комбінованих Т.ш. може бути врахована також міграція. Тоді будують мультирегіональні таблиці, в яких наводяться дані щодо шлюбності в декількох регіонах з урахуванням міграції між ними.

Загального методу побудови системи Т.ш., де б урахувалося формування шлюбних пар, тобто чоловіча та жіноча шлюбність одночасно, наразі не розроблено.

ТАБЛИЦЯ (таблица; table) – відомості, цифрові дані, розташовані у певному порядку за графами та рядками.

ТАБЛИЦЯ ВИМІРІВ (таблица измерений; measurement table) – таблиця у базі даних зі схемою типу зірки або типу сніжинки. Рядки цієї таблиці містять значення первинних ключів, що представляють значення за яким-небудь виміром. Таблиця фактів пов'язана з кожною Т.в. за допомогою зовнішнього ключа. У схемі типу зірки таблиця вимірів денормалізована. У схемі ж типу сніжинки використовуються нормалізовані таблиці вимірів, декомпозовані за рівнями ієрархії елементів вимірів. Кожна така таблиця відповідає єдиному елементу виміру.

ТАБЛИЦЯ ВИТРАТИ-ВИПУСК У ЦІНАХ СПОЖИВАЧІВ (таблица затраты-выпуск в ценах потребителей; input-output table in consumer prices) – таблиця, що складається відповідно до системи національних рахунків (СНР). Вона дає розгорнуту характеристику процесів відтворення та зв'язків між видами економічної діяльності, використовуючи

ідентичні з СНР показники та методологію їх обчислення. У таблиці розкриті виробничі зв'язки видів економічної діяльності, вартісний склад валового внутрішнього продукту та його використання на кінцеве споживання і валове нагромадження.

ТАБЛИЦЯ ВІДПОВІДНОСТІ (таблица соответствия; conformity table) – довідково-пошукова таблиця, призначена для опису між-класифікаційних зв'язків класифікацій одного покоління, що мають різні об'єкти класифікації, та використовується під час аналізу зіставності цих класифікацій.

ТАБЛИЦЯ ПЕРЕХІДНА (таблица переходная; transition table) – аналітична таблиця, призначена для опису історичних змін між версіями однієї класифікації, що має однаковий об'єкт класифікації та відображає зв'язок кожної позиції старої версії класифікації з певними позиціями у новій її версії на найнижчому ієрархічному рівні. Т.п. містить позначення типів змін для кожної з класифікаційних позицій:

1:1 – коли одній класифікаційній позиції старої класифікації відповідає тільки одна класифікаційна позиція у новій класифікації (відповідність);

n:1 – коли двом або більше класифікаційним позиціям старої класифікації відповідає тільки одна класифікаційна позиція у новій класифікації (групування);

1:m – коли одній класифікаційній позиції старої класифікації відповідає дві або більше класифікаційні позиції у новій класифікації (розгрупування);

n:m – коли двом або більше класифікаційним позиціям старої класифікації відповідає дві або більше класифікаційні позиції у новій класифікації (перегрупування).

ТАБЛО ІННОВАЦІЙНЕ ЄВРОПЕЙСЬКЕ (табло инновационное европейское; European Innovation Scoreboard). Див. *Європейське інноваційне табло (ЄІТ)*.

ТАЄМНИЦЯ КОМЕРЦІЙНА (тайна коммерческая; commercial secret) – інформація, що є секретною, має комерційну цінність та була предметом адекватних заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію. Т.к. можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру.

ТАЄМНИЦЯ ПІДПРИЄМСТВА КОМЕРЦІЙНА (тайна предприятия коммерческая;

commercial secret of the enterprise) – відомості, пов'язані з виробництвом, технологічною інформацією, управлінням, фінансами та іншою діяльністю підприємства, що не є державною таємницею, розголошення (передача, витік) яких може завдати шкоди його інтересам.

ТАЄМНИЦЯ ПРОФЕСІЙНА (тайна профессиональная; professional secret) – матеріали, документи, інші відомості, котрими користуються у процесі та у зв'язку з виконанням своїх посадових обов'язків посадові особи державних органів, які здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, та особи, які залучаються до здійснення цих функцій. Т.п. забороняється розголошувати у будь-якій формі до моменту прийняття рішення відповідним уповноваженим державним органом.

ТАКСА РОЗРАХУНКОВА (такса расчетная; calculation tariff) – сума, що визначає розмір оплати за доступ до технічних та технологічних ресурсів мереж операторів телекомунікацій (здійснення доступу) для пропуску одиниці трафіку і застосовується для операторів, які є суб'єктами господарської діяльності на території України.

ТАКТИКА ЕКОНОМІЧНА (тактика экономическая; economic tactics) – сукупність найближчих цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення для реалізації стратегічного курсу економічної політики у конкретних умовах, що складаються у поточному періоді розвитку економіки.

ТАЛОНИ РЕЄСТРАЦІЇ (ЗНЯТТЯ З РЕЄСТРАЦІЇ) (талоны регистрации (снятия с регистрации); arrival (departure) registration coupons) – один із первинних документів поточного обліку міграції; документи анкетної форми, що складаються на всіх фізичних осіб, які прибули (вибули) з однієї місцевості в іншу на постійне чи тимчасове місце проживання строком більше шести місяців на рік і повинні протягом десяти днів після прибуття до нового місця проживання зареєструвати місце проживання у відповідних органах реєстрації населення Міністерства внутрішніх справ (МВС) України. Після оформлення реєстрації / зняття з реєстрації місця проживання перший примірник талона реєстрації / зняття з реєстрації місця проживання не пізніше ніж у п'ятиденний термін надсилається до інформаційної бази реєстраційного обліку населення в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севас-

тополі. Другий примірник талона реєстрації / зняття з реєстрації місця проживання фізичної особи передається до відповідних територіальних органів державної статистики не рідше одного разу на місяць. Третій та четвертий примірники талона зняття з реєстрації місця проживання видаються особі на руки разом з паспортним документом.

ТАРИФ СТРАХОВИЙ (тариф страхової; insurance rate) – ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування.

ТАРИФИ НА ПОСЛУГИ (тарифы на услуги; rates for services) – система ставок, за якими підприємства сфери послуг реалізують послуги споживачам (іншим підприємствам, населенню). Для більшості видів послуг застосовуються вільні (ринкові) тарифи, що компенсують витрати виробництва і включають у себе прибуток з урахуванням попиту на ці послуги та податок на додану вартість.

ТАРИФИ НА ПОСЛУГИ ЗВ'ЯЗКУ (тарифы на услуги связи; rates for communication services) – ціни, що встановлюються на основі середньої собівартості послуг і прибутку на договірній основі. На окремі види послуг тарифи регулюються державою. Т.п.з. диференціюються залежно від категорій (груп) споживачів, дальності передачі повідомлення, періоду доби, протягом якого надаються послуги зв'язку, обсягу відправлення, швидкості передачі, вимог до зберігання, тривалості зв'язку тощо.

ТАРИФИ НА ПОСЛУГИ ТРАНСПОРТУ (тарифы на услуги транспорта; rates for transportation services) – система ставок (провізних оплат) і зборів за перевезення, що отримуються транспортними підприємствами від споживачів. Т.п.т. відшкодовують витрати транспортних підприємств і включають у себе їх прибуток. Застосовуються при перевезеннях залізничним, морським, річковим, автомобільним і авіаційним транспортом.

ТВАРИННИЦТВО (животноводство; animal breeding) – сукупність споріднених галузей сільського господарства, що займаються розведенням і використанням сільськогосподарських тварин (свійських тварин) для виробництва продуктів харчування (молока, м'яса, яєць, меду тощо) і сировини для обробної (легкої, харчової, фармацевтичної) промисловості (м'яса, вовни, шкіри, пуху тощо). Т. також

забезпечує живу тяглову силу (коней, волів тощо) і забезпечує основне органічне добриво (гній).

ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЇ (телекоммуникации; telecommunications), електрозв'язок – передавання та / або приймання будь-яких знаків, сигналів, письмового тексту, зображень, звуків або повідомлень по радіо, проводовими, оптичними або іншими електромагнітними системами.

ТЕМП ЗРОСТАННЯ (темп роста; growth rate) – формальна характеристика показника T_p , що розраховується як співвідношення рівнів динамічного ряду $y(t)$; виражається коефіцієнтом або процентом. Т.з. бувають ланцюгові

– $T_p^a = \frac{y_t}{y_{t-1}}$ та базисні – $T_p^b = \frac{y_t}{y_0}$. Добуток ланцюгових темпів дорівнює кінцевому базисному:

$$T_p^b = \frac{y_1}{y_0} \cdot \frac{y_2}{y_1} \cdot \dots \cdot \frac{y_n}{y_{n-1}} = \frac{y_n}{y_0}$$

ТЕМП ЗРОСТАННЯ НАСЕЛЕННЯ (темп роста населения; population growth rate) у демографічній статистиці – співвідношення двох послідовних рівнів ряду динаміки чисельності населення:

$$\frac{p_1}{p_0}, \frac{p_2}{p_1}, \dots, \frac{p_n}{p_{n-1}}$$

Т.з.н., середній за n рівновеликих інтервалів (місяці, роки), обчислюється як середня геометрична:

$$\overline{T_p} = \sqrt[n]{\frac{p_1}{p_0} \cdot \frac{p_2}{p_1} \cdot \dots \cdot \frac{p_n}{p_{n-1}}} = \sqrt[n]{\frac{p_n}{p_0}}$$

Т.з.н. виражається як просте співвідношення двох чисел або (помножене на 100) – у відсотках. Він не може бути від'ємною величиною: при $T_p > 1$ ($>100\%$) чисельність населення збільшується, при $T_p < 1$ ($<100\%$) – зменшується, при $T_p = 1$ ($=100\%$) залишається незмінною.

ТЕМП ЗРОСТАННЯ СЕРЕДНІЙ (темп роста средний; average growth rate) – показник, що розраховують за формулою середньої геометричної з темпів зростання:

$$\overline{T_p} = \sqrt[n]{T_{p_1} \cdot T_{p_2} \cdot \dots \cdot T_{p_n}} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n T_{pi}} = \sqrt[n]{\frac{y_n}{y_0}}, \text{ де } n -$$

число ланцюгових темпів зростання (див. *Темп зростання*).

ТЕМП ІНФЛЯЦІЇ (темп инфляции; inflation rate) – процентна зміна індексу споживчих цін щодо попереднього періоду.

ТЕМП ПРИРОСТУ (темп прироста; rate of increase) – формальна характеристика показника, що показує, на скільки процентів рівень більше (менше) рівня, взятого за базу порівняння. Його можна визначити як відношення абсолютного приросту до бази порівняння або безпосередньо на основі темпу зростання (див. *Темп зростання*). Для ланцюгових характеристик:

тик: $T_t = 100 \frac{\Delta_t}{y_{t-1}} = 100 \frac{y_t - y_{t-1}}{y_{t-1}} = 100(T_p - 1)$. Аналогічно пов'язані й базисні характеристики динаміки.

ТЕНДЕНЦІЯ (тенденция; tendency) – основний напрям розвитку. У рядах з чітко визначеною тенденцією її описують аналітично за допомогою певної функції: $Y_t = f(t)$, де Y_t – теоретичні рівні ряду; $t = 0, 1, 2, \dots, n$ – змінна часу.

ТЕНДЕР (тендер; tender) – відкритий конкурс, порядок організації та проведення якого визначається відповідним законом.

ТЕОРЕМА ГРАНИЧНА ЦЕНТРАЛЬНА (теорема предельная центральная; central limit theorem) – одне з основних положень (поряд із законом великих чисел) теорії ймовірностей. Суть Т.г.ц зводиться до того, що розподіл суми великого числа стандартизованих однорідних випадкових величин близький до нормального і при необмеженому збільшенні цього числа прямує до нього. Найбільш просте формулювання цієї теореми: якщо X_1, X_2, \dots, X_n – незалежні однаково розподілені випадкові величини з математичним сподіванням μ і дисперсією σ^2 , то стандартизована

сума $\frac{1}{\sigma\sqrt{n}}(X_1 + X_2 + \dots + X_n - n\mu)$ (при $n \rightarrow \infty$)

має нормальний граничний розподіл з нульовим математичним сподіванням і одиничною дисперсією.

ТЕОРЕМА ЕКСПОНЕНЦІЙНОГО ЗГЛАДЖУВАННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНА (теорема экспоненциального сглаживания фундаментальная; exponential smoothing fundamental theorem), теорема Брауна – Мейєра – теорема, що встановлює зв'язок між параметрами адаптивного полінома, що використовується для прогнозування часового ряду, і експоненційними середніми відповідних порядків, отриманими багатократним

експоненційним згладжуванням ряду X_t . У загальному випадку приймається тільки гіпотеза про те, що досліджуваний ряд у момент t локально описується поліномом n -го порядку, а прогноз на τ кроків уперед виражається формулою: $\hat{X}_t(\tau) = \hat{a}_{0,t} + \hat{a}_{1,t}\tau + \hat{a}_{2,t}\tau^2 + \dots + \hat{a}_{n,t}\tau^n$, де $\hat{a}_{0,t}, \hat{a}_{1,t}, \hat{a}_{2,t}, \dots, \hat{a}_{n,t}$ – оцінки параметрів на момент t , що підлягають визначенню.

Т.е.з.ф. у матричному вигляді записується як: $\hat{a}_t = (M)s_t$, де s_t – вектор поточних значень експоненційних середніх порядків $p = 1, \dots, n + 1$, обчислених з постійною експоненційного згладжування α , $0 < \alpha < 1$; a_t – вектор оцінок локальних значень параметрів прогнозованого поліному; (M) – матриця порядку $(n + 1) \times (n + 1)$, елементи якої залежать тільки від α .

ТЕОРІЯ (теория; theory) – логічне узагальнення досвіду, загальні засади певної науки, система основних ідей у певній галузі знань. На відміну від емпірії, Т. – це наукова єдність знання, в якому факти пов'язані з гіпотезами, тобто факти підводяться під загальні закони, що, у свою чергу, зумовлюють зв'язок між ними.

ТЕОРІЯ ІНФОРМАЦІЇ (теория информации, information theory) – розділ математики, що досліджує процеси зберігання, перетворення і передачі інформації. Т.і. тісно пов'язана з такими розділами математики, як теорія ймовірностей і математична статистика, а також з інформаційною ентропією, комунікаційними системами, криптографією, корекцією помилок та іншими важливими галузями.

ТЕОРІЯ ЙМОВІРНОСТЕЙ (теория вероятностей; probability theory) – розділ математики, що вивчає масові випадкові явища: випадкові події, величини, процеси тощо. Т.й. дає змогу за ймовірностями одних подій обчислити ймовірності інших випадкових подій, формально відображає закономірності, властиві випадковим подіям масового характеру. Використання Т.й. для вивчення статистичних закономірностей зумовлено розвитком статистики математичної. Особливість Т.й. полягає в тому, що випадкова змінна вважається відомою.

ТЕОРІЯ ПОХИБОК (теория ошибок; errors theory) – розділ статистики математичної, основними завданнями якого є розроблення методів знаходження оптимальних оцінок невідомих значень вимірюваних величин і їх стандартних похибок (середніх квадратичних відхилень оцінок), а також визначення точнос-

ті й надійності вимірювань. Розглядають рівноточні та нерівноточні, прямі й непрямі, умовні та безумовні вимірювання. Для вирішення перерахованих завдань використовують методи найменших квадратів, кореляційний і регресійний аналіз, теорію статистичного оцінювання параметрів розподілів, статистичну перевірку гіпотез, теорію вибіркового методу тощо.

ТЕОРІЯ РІШЕНЬ (ТЕОРІЯ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ) (теория решений (теория принятия решений); decision theory (decision making theory)) – дисципліна (розділ дослідження операцій), що вивчає математичні (математико-статистичні) правила прийняття рішень, у першу чергу економічних. Іноді цю назву застосовують до більш загальної теорії, що взагалі вивчає правила прийняття рішень (не тільки заснованих на математиці), тобто охоплює проблеми психологічні, етичні тощо.

Методи прийняття рішень підрозділяються на формалізовані й неформалізовані, традиційні та сучасні. До традиційних формалізованих методів можна віднести бухгалтерські правила з виписки рахунків та інші стандартні процедури, що належать до прийняття шаблонних і повторюваних рішень, до сучасних формалізованих методів – методи дослідження операцій, обробка даних на комп'ютері тощо.

Основні поняття Т.р. – альтернатива, рішення, вибір, корисність, оптимізація й інші – загальні для ряду галузей і розділів економіко-математичних методів. Т.р. досліджує моделі обґрунтування та прийняття рішень і доводить їх до прикладних алгоритмів, що реалізуються вручну або з використанням комп'ютера. Досліджуються методи використання експертних оцінок у підготовці рішень, формалізовані властивості задачі вибору, методи багатокритеріальної оптимізації.

Математичні задачі прийняття рішень часто розділяють на три напрями. Перший – детерміновані задачі, коли кожна дія (альтернативна стратегія) приводить до єдиного відомого заздалегідь результату. Другий – імовірнісні задачі (їх також називають задачами в умовах ризику), коли можуть бути отримані різні результати або оцінена ймовірність їхнього досягнення. Третій – задачі для умов невизначеності (невизначені задачі); у цьому випадку заздалегідь невідомо, за допомогою яких результатів будуть отримані уявлення про межі області значень, у якій вони знаходяться. В останньому випадку, якщо це виявляється можливим, за-

стосовують адаптивні стратегії, що використовують ту інформацію, яка надходить у процесі рішення.

ТЕОРІЯ СТАТИСТИКИ (теория статистики; theory of statistics) – одна зі складових частин статистики як науки, предметом якої є вивчення кількісного боку масових явищ та процесів у нерозривному зв'язку з їх якісним змістом. Т.с. розглядає категорії статистичної науки, а також охоплює, розробляє і формулює принципи, правила та методи статистичного вивчення й аналізу масових соціально-економічних явищ і процесів, загальні для всіх галузей статистики. Серед розділів, що входять до складу Т.с., можна виділити такі: предмет і методи статистики; статистичне спостереження; зведення та групування статистичних даних; статистичні показники; ряди розподілу, аналіз варіацій та форми розподілу; вибіркового метод; статистична перевірка гіпотез; методи аналізу взаємозв'язків; ряди динаміки; аналіз інтенсивності та тенденцій розвитку; індекси.

ТЕОРІЯ СТАТИСТИЧНИХ РІШЕНЬ (теория статистических решений; theory of statistical decisions) – теорія вибору оптимального недетермінованого рішення в умовах неповної невизначеності з метою мінімізації ризиків.

ТЕПЛО, СПОЖИТЕ ФАКТИЧНО (тепло, потребленное фактически; actually consumed heat) – теплова енергія, спожита усіма категоріями абонентів, визначена на підставі даних вимірювальних приладів, а за їх відсутності – за нормами споживання, затвердженими в установленому порядку.

ТЕПЛОЕЛЕКТРОЦЕНТРАЛЬ (ТЕЦ) (теплоэлектроцентраль (ТЭЦ); heat and power plant) – електростанція (переважно паротурбінна), призначена для виробництва електричної енергії тепла, що відпускається споживачам як пара та гаряча вода.

ТЕПЛОЕНЕРГІЯ, ВИРОБЛЕНА І ВІДПУЩЕНА (теплоэнергия, произведенная и отпущенная; thermal energy produced and distributed) – кількість теплоенергії, виробленої електростанціями, котельними й утилізаційними установками та відпущеної як цехам і виробництвам свого підприємства, так і на сторону, за винятком теплоенергії, витраченої на власні потреби електростанції (котельної). З Т.в.в. повинна виключатися теплоенергія, що повертається до електростанції або в котельню з конденсатом виробничого пару, м'ятим паром

(від молотів, пресів тощо) і зворотною водою мережі. До кількості відпущеної теплової енергії включаються також усі витрати тепла на господарчі потреби електростанції та її підсобних цехів (на центральні ремонтні майстерні, опалення невиробничих приміщень і житлових поселень електростанції тощо). Кількість відпущеної теплоенергії відображається в гігакалоріях (Гкал, 1 Гкал = 10⁹кал) і визначається для пару водомірами і термометрами.

ТЕРИТОРІЇ, ЩО ЗАЗНАЛИ РАДІОАКТИВНОГО ЗАБРУДНЕННЯ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ У МЕЖАХ УКРАЇНИ (территории, подвергшиеся радиоактивному загрязнению вследствие Чернобыльской катастрофы в пределах Украины; **Ukraine's territories radioactively contaminated as a result of the Chernobyl disaster**) – території, на яких, згідно з Законом України від 27.02.1991 р. № 791а-ХІІ “Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи”, виникло стійке забруднення навколишнього середовища радіоактивними речовинами понад дозаварійний рівень, що з урахуванням природно-кліматичної та комплексної екологічної характеристики конкретних територій може призвести до перевищення дози опромінення населення понад 0,1 бер за рік, і яке потребує вжиття заходів щодо радіаційного захисту населення та інших спеціальних втручань.

ТЕРИТОРІЯ КРАЇНИ ЕКОНОМІЧНА (территория страны экономическая; **economic territory of the country**) – географічна територія, що перебуває під юрисдикцією уряду певної країни, у межах якої відбувається вільний рух людей, товарів та капіталів. До економічної території включаються повітряний простір над нею, територіальні води і частина континентального шельфу, розташована у міжнародних водах, щодо якої країна користується виключним правом на вилов риби чи видобуток на шельфі палива або інших корисних копалин. Крім того, до економічної території належать вільні зони, приписні (митні) склади та підприємства, експлуатація яких здійснюється під контролем митних органів. До неї також входять територіальні анклавні, розташовані на території інших країн (території посольств, консульств, військових баз, наукових станцій).

ТЕРИТОРІЯ ПРИЛЕГЛА (территория прилегающая; **adjacent territory**) – територія, що

безпосередньо прилягає до меж будівлі, споруди, огорожі, до будівельного майданчика, об'єктів торгівлі, реклами та інших об'єктів, що перебувають у власності, володінні, оренді, на балансі у юридичних або фізичних осіб.

ТЕРИТОРІЯ СТАТИСТИЧНА (территория статистическая; **statistical territory**) – територія країни, щодо якої здійснюється збирання даних. Наприклад, ввезені на статистичну територію або вивезені з неї товари повинні враховуватись у статистиці зовнішньої торгівлі.

ТЕРИТОРІЯ УКРАЇНИ МИТНА (территория Украины таможенная; **customs territory of Ukraine**) – територія країни, зайнята сушею, територіальне море, внутрішні води і повітряний простір, а також шугучні острови, установки і споруди, що створюються у виключній морській економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України.

ТЕРМІН (термин, срок; **term, period, date**) – 1) слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя; 2) проміжок часу (строк), визначений для чого-небудь.

ТЕРМІН ПРИДАТНОСТІ (срок годности; **expiry date**) – термін, установлений виробником товару, протягом якого органолептичні, фізико-хімічні, медико-біологічні та інші показники товару в разі дотримання відповідних умов зберігання повинні відповідати вимогам нормативних документів.

ТЕХНІКИ (техники; **technicians**) – працівники, основні функції яких вимагають володіння технічними знаннями та досвідом у одній чи декількох сферах природничих, технічних, суспільних або гуманітарних наук. Т. беруть участь у виконанні наукових досліджень та розробок, виконуючи технічні функції, як правило, під керівництвом дослідників (підготовку комп'ютерних програм, виконання бібліографічного пошуку та відбір відповідних матеріалів з архівів і бібліотек, виконання експериментів, випробовувань і аналізів, реєстрацію вимірювань, проведення розрахунків, підготовку креслень та схем, проведення статистичних обстежень тощо). Т. можуть мати як повну вищу, так і базову чи неповну вищу освіту (диплом, що засвідчує здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр” або “молодший спеціаліст” у ВНЗ I–II рівнів акредитації або прирівняного

до нього) та (чи) необхідний професійний досвід і знання.

ТЕХНОЛОГІЧНІСТЬ ПРОДУКЦІЇ (технологичность продукции; **manufacturability of products**) – сукупність властивостей, що забезпечують мінімальні витрати ресурсів у виробництві та експлуатації продукції. Т.п. – важливий показник доцільності виробництва конкретного виду товарів або виробів, який характеризує їх пристосування до виробництва та використання з найменшою собівартістю і більшою економічністю.

ТЕХНОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЙНА (технология информационная; **information technology**) – 1) процес, предметом перероблення й результатом якого є інформація. Це комплекс методів і процедур, за допомогою яких реалізуються функції збирання, передавання, обробки, зберігання та доведення до користувача інформації в організаційно-управлінських системах з використанням обраного комплексу технічних засобів; 2) комплекс методів, способів і засобів, що забезпечують одержання нової інформації і знань на кожному етапі життєвого циклу існування даних; ці етапи охоплюють збирання, передачу, зберігання, обробку, аналіз, відображення і використання інформації. У загальному випадку процеси, що реалізують Т.і., можуть здійснюватись і без комп'ютерних засобів, однак наразі операції виконуються в основному за допомогою комп'ютерів. Тому відбувається певне зближення понять “комп'ютерна система”, “комп'ютерна технологія” та “інформаційна технологія”.

ТЕХНОЛОГІЯ КОМП'ЮТЕРНА (технология компьютерная; **computer technology**) – комплекс комп'ютерних засобів, що забезпечують зберігання, обробку, передавання і відображення інформації.

ТЕХНОЛОГІЯ НОВА (технология новая; **new technology**) – технологія, що не має аналогів, вітчизняних або зарубіжних, з якісно новими характеристиками, що відповідають вимогам сучасного рівня чи перевищують його. Т.н. має базуватися на значних високорезультативних винаходах.

ТЕХНОЛОГІЯ ПЕРЕДОВА (технология передовая; **advanced technology**) – науково-технічні розробки, що за своїми основними характеристиками відповідають світовому рівню, або перевищують його і спроможні забезпечити

їх власникам та користувачам передові позиції на світовому ринку наукоємної продукції.

ТЕХНОПАРК (технопарк; **technopark**) – Див. *Парк технологічний науковий*.

ТЕХНОПОЛІС (технополис; **technopolis**) – науково-виробничий комплекс із розвинутою інфраструктурою сфери обслуговування, що охоплює територію окремого міста. Тобто Т. – це місто, в економіці якого головну роль відіграють нові технології та виробництва, що ці технології використовують.

ТИП ЗЕРНА (тип зерна; **grain type**) – різновиди зерна, на які за ботанічними, біологічними ознаками та іншими показниками якості поділяють продукцію зернових культур.

ТИПИ ПОСЕЛЕНЬ (типы поселений; **types of settlements**) – групи поселень, що виділяють на основі однієї чи сукупності декількох суттєвих ознак. Найважливіша ознака – народногосподарське значення кожного поселення, що визначається поєднанням його виробничих та невиробничих (наприклад, адміністративних, торговельно-розподільних, культурно-оздоровчих тощо) функцій. Інші важливі ознаки – людність (чисельність постійного населення) поселень, їх економіко-географічне положення, історичні особливості розвитку, архітектурно-планувальні характеристики. Два основні Т.п. – міські поселення та сільські поселення. Як правило, вони мають суттєві відмінності у функціональній структурі та людності. Залежно від місця у системі розселення виділяють поселення – опорні центри розселення, периферійні, передмістя та міста-супутники (див. також *Розселення населення*).

ТИПОЛОГІЯ (типология; **typology**) – розділ науки, що займається виявленням типів і зближенням за набором внутрішніх характеристик явищ або об'єктів. Т. використовується для порівняльного вивчення об'єктів як існуючих одночасно, так і розподілених у часі та дає цільні знання про об'єкт, розкриває системоутворювальні зв'язки між окремими його аспектами, виділяє його істотні ознаки та властивості з усієї системи зв'язків. Ознаками Т. є: можливість зміни критеріїв; орієнтування на системну єдність ендогенних ознак; припущення про існування об'єктів, що належать одночасно до декількох типів або не відповідають жодному типу взагалі, тобто є атипічними. За останньою ознакою Т. може бути визначена як нестрога класифікація. Т. є результатом типологізації,

тобто передбачає виявлення схожості та відмінностей у множині об'єктів, пошук способів їх ідентифікації, їх групування, розкриття закономірностей і тенденцій розвитку тощо.

ТОВАР (товар; commodity, goods, article) – матеріальний виріб, що запропонований на ринку з метою його придбання, використання або споживання.

ТОВАР ПОДІБНИЙ (товар подобный; similar goods) – ідентичний товар, тобто схожий за всіма характеристиками на товар, що є об'єктом дослідження, або, у разі відсутності цього товару, інший товар, який не є схожим за всіма характеристиками, але має показові ознаки, дуже подібні до характерних ознак досліджуваного товару.

ТОВАР (ПОСЛУГА)-ПРЕДСТАВНИК (товар (услуга)-представитель; commodity (service)-representative) – 1) сукупність видів товарів (послуг), які є однорідними за своїми споживчими властивостями та призначенням, мають однакові тенденції щодо зміни цін і використовуються при обчисленні індексів цін. Т.(п.)-п. приймаються за індекс відповідної товарної групи і зважуються за її товарооборотом (див. *Зважування*); 2) сукупність видів товарів, що використовуються при порівнянні ряду економічних показників нашої країни з іншими країнами. До Т.(п.)-п. належать три основні типи товарів: ідентичні товари (цілком порівнювані), аналогічні товари (частково порівнювані) і товари, що за своїми якісними характеристиками не підлягають порівнянню. Ступінь порівнянності визначається експертами на основі техніко-економічних параметрів (характеристик).

ТОВАРИ ВІТЧИЗНЯНІ (товари отечественные; domestic goods) – товари, що для митних цілей мають статус таких, які знаходяться у вільному обігу на митній території України, тобто товари: повністю вироблені в Україні; виготовлені в Україні з товарів, повністю вироблених та (або) випущених для вільного обігу на її території; у статистиці внутрішньої торгівлі – товари, що вироблені на території України.

ТОВАРИ ІДЕНТИЧНІ (товари идентичные; identical goods) – зразки продукції, що наявні в певній країні та в іншій країні й мають однакові техніко-економічні параметри. При цьому варто враховувати тільки основні техніко-економічні (експлуатаційні) характеристики, що впливають на споживчу вартість. Незначні

розходження за формою або за окремими, дургорядними властивостями товару ігноруються, тому що це не впливає або майже не впливає на якість, а отже, на ціну товару.

ТОВАРИ ІНОЗЕМНІ (товари иностранные; foreign goods) – товари, не зазначені у визначенні терміна “Товари вітчизняні” (див. *Товари вітчизняні*).

ТОВАРИ КОНТРАФАКТНІ (товари контрафактные; counterfeit goods) – товари, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, ввезення яких на митну територію України або вивезення з цієї території призводить до порушення прав власника, котрі захищаються відповідно до чинного законодавства України та міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку.

ТОВАРИ КУПОВАНІ (У РЕСТОРАННОМУ ГОСПОДАРСТВІ) (товари покупные (в ресторанном хозяйстве); purchase goods (in restaurant business)) – товари, що придбані підприємством ресторанного господарства на стороні та продані населенню без усякої обробки.

ТОВАРИ ТРИВАЛОГО КОРИСТУВАННЯ (товари длительного пользования; durable goods) – товари, що повністю не зношуються впродовж року і термін експлуатації яких розрахований на багато років.

ТОВАРИ, ЩО НЕ ПІДЛЯГАЮТЬ ПОРІВНЯННЮ (товари, не подлежащие сравнению; incomparable goods) – товари (продукція), що є лише у вітчизняній економіці або в економіці країни, з якою проводиться порівняння. Включення таких товарів до переліку товарів-представників завжди має бути винятком і припустимо тільки в тих випадках, коли цей товар має велике значення у виробництві й використанні в національній економіці країни, де він виробляється.

ТОВАРИ, ЩО ПОВНІСТЮ ВИРОБЛЕНІ У ПЕВНІЙ КРАЇНІ (товари, полностью произведенные в данной стране; goods wholly produced in the country) – група товарів, що, відповідно до Митного кодексу України, охоплює: 1) корисні копалини, видобуті на її території або в її територіальних водах, або на її континентальному шельфі та в морських надрах, якщо країна має виключне право на розробку цих надр; 2) рослина продукція, вирощена та зібрана на її території; 3) живі тварини, що на-

родились і вирощені в цій країні; 4) продукція, одержана від тварин, вирощених у цій країні; 5) продукція мисливського, рибальського та морського промислів; 6) продукція морського промислу, видобута та / або вироблена у Світовому океані суднами цієї країни; 7) вторинна сировина та відходи, що є результатом виробничих та інших операцій, здійснених у країні; 8) продукція високих технологій, одержана у відкритому космосі на космічних кораблях, що належать цій країні чи орендуються нею; 9) товари, вироблені у цій країні виключно з продукції, зазначеної у пунктах 1–8 цієї статті.

ТОВАРИСТВО (общество; company, partnership) – організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Т. може бути створене однією особою, якщо інше не встановлено законом. Т. поділяються на підприємницькі та непідприємницькі.

ТОВАРИСТВО АКЦІОНЕРНЕ (общество акционерное; joint-stock company) – товариство, що має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства. Акціонери відповідають за зобов'язаннями товариства тільки у межах належних їм акцій. У випадках, передбачених статутом, акціонери, які не повністю оплатили акції, несуть відповідальність за зобов'язаннями товариства також у межах несплаченої суми. До Т.а. належать: публічне акціонерне товариство, акції якого можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки та купівлі-продажу на біржах; приватне акціонерне товариство, акції якого розподіляються між засновниками і не можуть розповсюджуватися шляхом підписки, купуватися та продаватися на біржі. Т.а., яке проводить відкрити підписку на акції, зобов'язане щорічно публікувати в засобах масової інформації для загального відома річний звіт у складі бухгалтерського балансу, звіту про фінансові результати, а також іншу інформацію, передбачену законом. Т.а. відповідає за зобов'язаннями учасників, пов'язаними з його створенням, лише у разі наступного схвалення їх дій загальними зборами акціонерів.

Т.а. може бути створене однією особою чи складатися з однієї особи у разі придбання одним акціонером усіх акцій товариства. Відомості про це підлягають реєстрації й опублікуванню для загального відома. Т.а. не може мати єдиним учасником інше підприємницьке товари-

ство, учасником якого є одна особа. Установчим документом акціонерного товариства є його статут. Статутний капітал Т.а. утворюється з вартості вкладів акціонерів, внесених шляхом придбання ними акцій. Частка привілейованих акцій у загальному обсязі статутного капіталу акціонерного товариства не може перевищувати 25%. Вищим органом Т.а. є загальні збори акціонерів. У загальних зборах мають право брати участь усі його акціонери незалежно від кількості та виду акцій, що їм належать.

ТОВАРИСТВО ГОСПОДАРСЬКЕ (общество хозяйственное; economic company) – юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Господарські товариства можуть бути створені у формі товариства повного, товариства командитного, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, товариства акціонерного. Учасником Т.г. може бути фізична або юридична особа. Крім товариств повного і командитного, Т.г. може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником. Повним є товариство, учасники якого, відповідно до укладеного між ними договору, здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить (див. *Товариство повне*). Товариством командитним є Т.г., в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства (див. *Товариство командитне*). Товариством з обмеженою відповідальністю є засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких установлюється статутом (див. *Товариство з обмеженою відповідальністю*). Товариством з додатковою відповідальністю є Т.г., засноване однією або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначений статутом. Акціонерним є товариство, статутний капітал якого поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості (див. *Товариство акціонерне*). Виробничим кооперативом є добровільне об'єднання громадян на заса-

дах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, що базується на їхній особистій трудовій участі та об'єднанні його членами майнових пайових внесків.

ТОВАРИСТВО ДОВІРЧЕ (общество доверительное; trust company) – товариство з додатковою відповідальністю, що здійснює представницьку діяльність відповідно до договору, укладеного з довірцями майна щодо реалізації їх прав власників. Майном довірителя є кошти, цінні папери та документи, що засвідчують право власності довірителя. Т.д. має розрахунковий рахунок, який відкривається комерційним банком, що обслуговує здійснення довірчих операцій і забезпечує відповідальне зберігання власних коштів довірчого товариства та майна довірцелів.

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ (общество с ограниченной ответственностью; limited liability company) –

1) товариство, що має статутний фонд, розділений на частки, розмір яких визначається установчими документами. Учасники товариства несуть відповідальність у межах їх вкладів. У випадках, передбачених установчими документами, учасники, які не повністю внесли вклади, відповідають за зобов'язаннями товариства також у межах невнесеної частини вкладу; 2) засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлюється статутом. Учасники Т.о.в. не відповідають за його зобов'язаннями і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах вартості своїх вкладів. Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників. Т.о.в. не може мати єдиним учасником інше товариство господарське, учасником якого є одна особа. Особа може бути учасником лише одного товариства з обмеженою відповідальністю, що має одного учасника. Установчим документом Т.о.в. є статут. Вищим органом Т.о.в. є загальні збори його учасників. У Т.о.в. створюється виконавчий орган (колегіальний або одноособовий), що здійснює поточне керівництво його діяльністю та є підзвітним загальним зборам його учасників. Виконавчий орган товариства може бути обраний також і не зі складу учасників товариства.

ТОВАРИСТВО КОМАНДИТНЕ (общество коммандитное; limited partnership, comman-dite partnership) – товариство, в якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (повними учасниками), є один чи кілька учасників (вкладників), які несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, у межах сум зроблених ними вкладів та не беруть участі в діяльності товариства.

Вкладник Т.к. зобов'язаний зробити внесок до складеного капіталу, що засвідчується свідоцтвом про участь у Т.к. Якщо вкладник Т.к. вчиняє правочин від імені та в інтересах товариства без відповідних повноважень, то в разі схвалення його дій Т.к. він звільняється від відповідальності перед кредиторами за вчинений правочин. Якщо схвалення Т.к. не буде отримано, вкладник відповідає перед третіми особами за вчинений ним правочин усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернене стягнення. Вкладник Т.к., який не зробив внесок, передбачений засновницьким договором (меморандумом), несе відповідальність перед товариством у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом).

ТОВАРИСТВО НЕПІДПРИЄМНИЦЬКЕ (общество неприпринимательское; nonprofit company) – товариство, що не має на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. Особливості правового статусу окремих видів Т. н. встановлюються законом.

ТОВАРИСТВО ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ (общество предпринимательское; commercial (business) company) – товариство, що здійснює підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками. Т.п. може бути створено лише як товариство господарське (товариство повне, товариство командитне, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, товариство акціонерне) або виробничий кооператив.

ТОВАРИСТВО ПОВНЕ (общество полное; unlimited partnership) – товариство, учасники якого, відповідно до укладеного між ними договору, здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями всім майном, що їм належить.

Особа може бути учасником тільки одного повного товариства. Учасник Т.п. не має права без згоди інших учасників вчиняти від свого імені та у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб правочини, що є однорідними з тими, які становлять предмет діяльності товариства. У разі порушення цього правила товариство має право за своїм вибором вимагати від такого учасника або відшкодування завданих товариству збитків, або передання товариству усєї вигоди, набутої за такими правочинами.

Найменування Т.п. має містити імена (найменування) всіх його учасників, слова "повне товариство" або містити ім'я (найменування) одного чи кількох учасників з доданням слів "і компанія", а також слова "повне товариство".

Т.п. створюється і діє на підставі засновницького договору, що підписується всіма його учасниками. Управління діяльністю Т.п. здійснюється за спільною згодою всіх учасників. Засновницьким договором товариства можуть бути передбачені випадки, коли рішення приймається більшістю голосів учасників. Кожний учасник Т.п. має один голос, якщо засновницьким договором не передбачений інший порядок визначення кількості голосів. Кожний учасник Т.п., незалежно від того, чи уповноважений він вести справи товариства, має право ознайомлюватися з усєю документацією щодо ведення справ товариства.

Прибуток та збитки Т.п. розподіляються між його учасниками пропорційно до їхніх часток у складеному капіталі, якщо інше не передбачено засновницьким договором або домовленістю учасників. У разі нестачі у Т.п. майна для задоволення вимог кредиторів у повному обсязі учасники повного товариства солідарно відповідають за зобов'язаннями товариства усім своїм майном, на яке може бути звернене стягнення.

ТОВАРОВИРОБНИК НАЦІОНАЛЬНИЙ (товаропроизводитель национальный; national commodity producer) – сукупність виробників подібного чи безпосередньо конкуруючого товару або тих із них, сукупне виробництво яких становить основну частину всього обсягу виробництва цього товару в Україні.

ТОВАРООБОРОТ ОПТОВИЙ (товарооборот оптовый; wholesale turnover) – обсяг перепродажу (продаж без перероблення) підприємствами від свого імені нових або вживаних товарів без будь-яких змін (крім звичайних для торгівлі операцій) роздрібним торгов-

цям, підприємствам та організаціям або іншим оптовикам (крім населення) для їх використання або наступного продажу як в Україні, так і на експорт. Оптовий товарооборот ураховується без ПДВ і акцизу. Звичайними для торгівлі операціями є фасування, сортування, пакування, подрібнення партій, розподіл, складання, перемішування тощо. Готові до реалізації товари (рухоме майно) являють собою готові вироби, що реалізуються без оброблення або перероблення.

ТОВАРООБОРОТ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНИЙ (товарооборот предприятий розничный; retail turnover of enterprises) – обсяг продажу підприємствами споживчих товарів населенню через роздрібну торговельну мережу та мережу ресторанного господарства.

ТОВАРООБОРОТ РОЗДРІБНИЙ (товарооборот розничный; retail turnover) – виручка від продажу безпосередньо населенню споживчих товарів (як за готівку, так і за розрахункові чеки установ банків, банківські платіжні картки) через організований споживчий ринок, тобто спеціально організовану торговельну мережу (магазини, аптеки, палатки, кіоски, автозаправні станції, розвізну і розносну мережу) і мережу ресторанного господарства (їдальні, кафе, ресторани тощо) усіма діючими підприємствами незалежно від відомчої підпорядкованості, організаційно-правових форм господарювання, включаючи торгових посередників, а також виручка, одержана через касу неторгових підприємств, організацій, установ від продажу безпосередньо населенню споживчих товарів для особистого споживання за готівку або за наявності заяви працівника на відпуск товару в рахунок оплати праці. До Т.р. не включається продаж для виробничої діяльності або подальшого перепродажу. Т.р. визначається у цінах фактичної реалізації на момент відпуску товарів покупцеві, незалежно від часу сплати грошей, включаючи продаж товарів, що надійшли підприємству (об'єкту) торгівлі у межах договорів комісії (консигнації). Дані в грошовому вимірі наводяться у фактичних цінах.

ТОННА РЕЄСТРОВА (тонна регистровая; register ton) – див. *Місткість морського судна реєстрова*.

ТОННО-КІЛОМЕТР (тонно-километр; tonne-kilometer) – одиниця вимірювання вантажообороту залізничного транспорту, що характеризує переміщення 1 т вантажу на відстань 1 км.

ТОННО-КІЛОМЕТР ПРИВЕДЕНИЙ (тонно-кілометр приведенний; *tonne-kilometre adjusted*) – 1) умовно-натуральна одиниця вимірювання роботи транспорту; 2) показник, що характеризує обсяг усієї виконаної окремими видами транспорту роботи з перевезення вантажів і пасажирів. Приведення виконується підсумовуванням тонно-кілометрів і пасажиро-кілометрів: на залізничному, морському, річковому і автомобільному транспорті для цієї мети використовують спеціальний коефіцієнт.

ТОННО-КІЛОМЕТР ТАРИФНИЙ (тонно-кілометр тарифний; *tariff tonne-kilometre*) – вантажооборот, що розраховується за фактичним шляхом проходження вантажу з урахуванням найкоротшої відстані перевезення на момент прибуття. Характеризує в натуральному вираженні обсяг роботи залізничного транспорту за перевезеннями. Показник групується за видами вантажів, у територіальному розрізі транспортної мережі України, по залізничних шляхах – за сполученням перевезень (див. *Вантажооборот транспорту і Тонно-кілометр*).

ТОННО-МИЛЯ (тонно-миля; *ton-mile*) – одиниця вимірювання транспортної роботи морського судна; розраховується як добуток ваги 1 т вантажу, перевезеного на відстань 1 миля. 1 морська миля дорівнює 1,852 км, тому 1 тонно-миля прирівнюється до 1,852 тонно-кілометра (див. *Тонно-кілометр*).

ТОРГІВЛЯ (торговля; *trade*) – 1) будь-які операції, що здійснюються за договорами купівлі-продажу, міни, поставки та іншими цивільно-правовими договорами, які передбачають передачу прав власності на товари; 2) перепродаж (продаж без перероблення) будь-яких товарів і надання супутніх послуг.

ТОРГІВЛЯ В КРЕДИТ (торговля в кредит; *tally trade*) – продаж суб'єктами господарювання товарів юридичним або фізичним особам на умовах відстрочення кінцевого розрахунку за них на визначений термін та під відсоток.

ТОРГІВЛЯ ВЕКСЕЛЯМИ (торговля векселями; *trade in bills of exchange*) – здійснення банком цивільно-правових угод з векселями, що передбачають внесення грошової компенсації новому власнику на підставі договорів доручення чи комісії за рахунок клієнтів (брокерська діяльність) або від власного імені та за власний рахунок з метою перепродажу третім особам (дилерська діяльність).

ТОРГІВЛЯ ВНУТРІШНЯ (торговля внутрєнняя; *domestic trade*) – торгівля на внутрішньому ринку країни вітчизняними або імпортованими товарами.

ТОРГІВЛЯ ЗІ СКЛАДІВ (торговля со складов; *trade from warehouses*) – різновид роздрібної торгівлі поза магазинами будівельними матеріалами, вугіллям, автомобілями, побутовою технікою тощо зі складу. Т.с. характеризується наявністю вузла розрахунку з покупцем і, як правило, відсутністю торгової площі.

ТОРГІВЛЯ ЗОВНІШНЯ (торговля внешняя; *foreign trade*) – економічний обмін товарами та послугами з зарубіжними країнами. Базується на міжнародному розподілі праці. Матеріальна основа Т.з. – вивезення товарів з країни (експорт) та їх ввезення до країни (імпорт). Т.з. характеризується обсягом і динамікою торгівлі, її географічним розподілом, товарною структурою, часткою країни у світовій торгівлі, а також значенням для економіки країни.

ТОРГІВЛЯ ОПТОВА (торговля оптовая; *wholesale trade*) – вид економічної діяльності у сфері товарообігу, що охоплює купівлю-продаж товарів за договорами поставки партіями для подальшого їх продажу кінцевому споживачеві через роздрібну торгівлю або для виробничого споживання та надання пов'язаних із цим послуг. У сфері Т.о. здійснюється продаж (перепродаж, перероблення) нових або вживаних товарів роздрібним торговцям, підприємствам та організаціям чи іншим оптовикам через оптових торговців, оптові фірми зі збуту промислових товарів, оптові бази, оптовиків-заготівельників, власників складів, експортерів, імпортерів, кооперативні організації, що займаються торгівлею та збутом сільськогосподарської продукції тощо.

Класифікація Т.о. здійснюється за асортиментом товарів. До Т.о. належить діяльність посередників, що зв'язують між собою покупців і продавців або здійснюють торгові операції від імені третіх осіб: торгових агентів, комісіонерів, товарних брокерів та інших посередників.

ТОРГІВЛЯ ПОЗА МАГАЗИНАМИ (торговля вне магазинов; *trade outside the stores*) – різновид роздрібної торгівлі, що охоплює пересувну мережу – сукупність нестационарних, пересувних пунктів з продажу товарів, пристосованих для тривалої роздрібної торгівлі товарами населенню на розвіз або рознос (лотки, розкладки, стенди, палатки, автомагазини,

автофургони тощо), через торгові автомати, а також роздрібну торгівлю, що здійснюється комівояжерами, через каси неторгових підприємств, зі складів, поштою, за допомогою Інтернету, телефону, телебачення тощо.

ТОРГІВЛЯ РОЗДРІБНА (торговля розничная; retail trade) – вид економічної діяльності у сфері товарообігу, що охоплює купівлю-продаж товарів кінцевому споживачеві та надання йому торговельних послуг. У сфері Т.р. здійснюється продаж (перепродаж, перероблення) нових або вживаних товарів, призначених переважно для споживання приватними особами чи домашніми господарствами. Т.р. класифікують за місцем торгівлі: торгівля у магазинах, кіосках, з лотків, у фірмах посилкової торгівлі, за допомогою рознощиків та вуличних торговців, споживчих кооперативів, аукціонних фірм тощо.

ТОРГІВЛЯ ЧЕРЕЗ ІНТЕРНЕТ, ТЕЛЕФОН, ТЕЛЕБАЧЕННЯ (торговля по Интернету, телефону, телевидению; trade by Internet, phone, television) – різновид торгівлі поза магазинами, коли пропозиція та замовлення здійснюються за допомогою Інтернету, телефону, телебачення.

ТОРГІВЛЯ, ЩО ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ КОМІВОЯЖЕРАМИ (торговля, осуществляемая коммивояжерами; travelling salesman trade) – різновид роздрібної торгівлі поза магазинами з продажу товарів роз'їзними агентами торговельних фірм, які пропонують покупцям товари за зразками.

ТОЧНІСТЬ ПРОГНОЗУ СТАТИСТИЧНОГО (точность прогноза статистического; statistical forecast accuracy) – одна з найважливіших характеристик прогнозу. До емпіричних мір точності прогнозів точкових належать: похибка абсолютна точкового прогнозу, визначається як різниця між фактичним значенням показника і його прогнозним значенням; відносна похибка точкового прогнозу, визначається як відношення абсолютної похибки прогнозу до величини фактичного значення показника. Узагальнюючими характеристиками серії прогнозів можуть слугувати середня чи медіана похибки (характеристики зміщення прогнозів), середня абсолютна похибка (тобто середня за модулем), середня квадратична похибка, коефіцієнт невідповідності.

Коефіцієнт невідповідності:

$$k = \frac{\sqrt{\sum (\Delta X_t^{np} - \Delta X_t^{\phi})^2}}{\sqrt{\sum (\Delta X_t^{\phi})^2}}, \text{ де } \Delta X_t^{np} \text{ і } \Delta X_t^{\phi} - \text{ прогноз-}$$

ний і фактичний приріст змінної X_t .

До емпіричних мір Т.п.с. належить інтервальний прогноз з заданою довірчою імовірністю, що вважається виправданим, коли фактичне значення показника попадає в цей інтервал. Узагальнюючою характеристикою точності серії інтервальних прогнозів може слугувати відносна кількість виправданих прогнозів у загальній їх кількості; якщо ця відносна кількість збігається до довірчої ймовірності, то межі прогнозу визначені коректно, в іншому випадку – вони звужені чи розширені.

Апріорною мірою точності при розробці інтервального прогнозу слугує дисперсія прогнозу при гіпотетичному розподілі його похибки. Прогноз, що має більш вузький довірчий інтервал за інших рівних умов, апріорі вважається більш точним.

ТОЧНІСТЬ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ВИБІРКОВОГО (точность наблюдения выборочного; accuracy of sample survey) – характеристика величини відхилення оцінки від середнього значення при багаторазовому застосуванні вибірки того самого дизайну й обсягу. Т.с.в. визначає ступінь близькості даних спостереження вибіркового до їх дійсного значення в генеральній сукупності. Розбіжність між ними називають похибкою спостереження. Точність досягається здійсненням у процесі спостереження системи заходів, спрямованих на усунення похибок спостереження.

ТРАВМАТИЗМ ВИРОБНИЧИЙ (травматизм производственный; industrial injuries) – явище, яке характеризується сукупністю виробничих травм, пов'язаних з нещасними випадками, що сталися внаслідок зайнятості (нешасні випадки на роботі чи в процесі роботи або по дорозі на роботу чи з роботи), або всіма професійними захворюваннями. Виробничі травми класифікуються за такими ознаками: зі смертельним кінцем; нефатальні, що, у свою чергу, групуються за ознакою втраченого для роботи часу.

ТРАНЗИТ ВІДХОДІВ (транзит отходов; transit of waste products) – безперервне перевезення відходів від одного кордону національної території до іншого без зберігання, за винятком зберігання, зумовленого технологічним процесом перевезення відходів.

ТРАНЗИТ ЗАЛІЗНИЦІ (транзит железной дороги; railroad transit) – здійснювані залізницею перевезення пасажирів і вантажів, станції відправлення і призначення яких знаходяться за межами цієї залізниці. Т.з. у статистиці вантажоперевезень обліковується в тоннах і тонно-кілометрах у цілому і за видами вантажів на момент їх прибуття. Аналогічно визначається транзит у статистиці перевезень пасажирів (у пасажиро-кілометрах) на момент відправлення пасажирів.

ТРАНЗИТ МІЖНАРОДНИЙ (транзит международный; international transit) – здійснювані країною перевезення вантажів, пункти відправлення і призначення яких знаходяться за її межами. Розрізняють прямий і непрямий транзит. До прямого відносять перевезення іноземних товарів за митним забезпеченням, без розміщення на митному складі, до непрямого – перевезення іноземних товарів, що поступають на митні склади, а звідти – за кордон.

ТРАНЗИТ ТОВАРІВ (транзит товаров; transit of goods) – митний режим, відповідно до якого товари переміщуються під митним контролем між двома митними органами або в межах зони діяльності одного митного органу без будь-якого використання таких товарів на митній території України.

ТРАНСПОРТ ТРУБОПРОВІДНИЙ (транспорт трубопроводный; pipeline transport) – складова частина єдиної транспортної системи країни. Трубопроводами транспортують газ, нафту і нафтопродукти. Протяжність магістральних нафто- і нафтопродуктопроводів охоплює всі трубопроводи для перекачування нафти і нафтопродуктів діаметром труб не менше 219 мм. Визначається як сума збудованих протяжностей магістральних (більше 50 км) відрізків. Крім лінійної частини, Т.т. має головну і проміжні перекачувальні станції, пункти попутного скиду і кінцеві пункти (наливні станції, перевалочні морські й річкові нафтобази). Протяжність магістральних газопроводів визначається так само, як і протяжність нафто- і нафтопродуктопроводів.

ТРАНСПОРТУВАННЯ (ПЕРЕВЕЗЕННЯ) ВІДХОДІВ (транспортировка (перевозка) отходов; transportation (conveyance) of waste products) – переміщення відходів від місця їх утворення чи зберігання до місця призначення з підготовкою вантажу, тари, транспортних засобів та екіпажу, прийманням вантажу, здій-

сненням вантажних операцій та короткостроковим зберіганням вантажів на всіх етапах переміщення.

ТРАНСФЕР ТЕХНОЛОГІЙ (трансфер технологий; transfer of technologies) – передавання науково-технічних знань, що використовуються у сфері матеріального виробництва, та послуг, як без договору, так і на умовах, передбачених договором. Розрізняють Т.т. по вертикалі та по горизонталі. Під першим розуміють рух технології від зародження ідеї, її втілення у матеріальний об'єкт до реалізації та споживання. “Трансфер по горизонталі” – це передавання однією особою іншій об'єктів технологічного обміну. Міжнародний (зовнішній) Т.т. – угода, пов'язана з придбанням (імпортом) та передаванням (експортом) технологій або прав на їх використання через національні кордони, включаючи угоди, в яких щонайменше одна зі сторін є посередником або якимось іншим чином діє від імені сторони, що не розташована або не заснована у країні партнера. Найбільш ефективною формою міжнародного науково-технічного співробітництва є ліцензійний обмін.

ТРАНСФЕРТ (трансферт; transfer) – 1) економічна операція, під час якої одна інституційна одиниця надає іншій одиниці товар, послугу або актив, не отримуючи натомість будь-якого вартісного еквівалента у вигляді іншого товару, послуги або активу; 2) фінансові або нефінансові активи, одержані від органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

ТРАНСФЕРТИ В НАТУРАЛЬНІЙ ФОРМІ (трансферты в натуральной форме; transfers in kind) – передача права власності на товар чи актив (крім грошових коштів) або надання послуги без будь-якого еквівалента.

ТРАНСФЕРТИ ДОГОВІРНІ ПОТОЧНІ (трансферты договорные текущие; contractual current transfers) – компенсація (договірна), наприклад дохід від власності та підприємницький дохід, премії з відрахуванням комісійних зборів і претензій зі страхування від нещасних випадків, а також платежі й надходження при нанесенні пошкоджень і збитків незастрахованому майну чи за результатом порушень контракту.

ТРАНСФЕРТИ КАПІТАЛЬНІ (трансферты капиталные; capital transfers) – некомпен-

совані потоки коштів, наданих та одержаних інституційними одиницями з метою фінансування нагромадження основного капіталу. Т.к. розподіляються на податки на капітал (податки, що стягуються нерегулярно та нечасто з вартості активів чи чистої вартості капіталу інституційних одиниць або з вартості активів, які передаються у спадок, даряться чи передаються у вигляді інших трансфертів); інвестиційні субсидії (капітальні трансферти у грошовій або натуральній формі, що надаються органами державного управління іншим секторам або нерезидентним одиницям для фінансування витрат на придбання ними основного капіталу); інші капітальні трансферти (безоплатні надходження і передачі основних засобів, анулювання за взаємною згодою боргу між кредитором і боржником, пожертвування капітального характеру від підприємств бюджетним або некомерційним організаціям, погашення кредиту, наданого на поліпшення житлових умов тощо).

ТРАНСФЕРТИ МІЖБЮДЖЕТНІ (трансферты межбюджетные; interbudget transfers) – кошти, що безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Т.м. поділяються на: дотацію вирівнювання; субвенцію; кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів; інші дотації; трансферти, що надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам. До останніх належать: дотація вирівнювання бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва та Севастополя, районним бюджетам та бюджетам міст республіканського підпорядкування Автономної Республіки Крим та міст обласного значення; субвенція на здійснення програм соціального захисту; субвенція на компенсацію витрат доходів бюджетів місцевого самоврядування на виконання власних повноважень унаслідок надання пільг, установлених державою; субвенція на виконання інвестиційних проектів; інші субвенції.

ТРАНСФЕРТИ ПОТОЧНІ (трансферты текущие; current transfers) – трансферти доходу між суб'єктами. Здійснюються з поточних доходів платника і додаються до поточного доходу одержувача для забезпечення споживчих витрат.

ТРАНСФЕРТИ ПОТОЧНІ ІНШІ (трансферты текущие другие; other current transfers) – група платежів, що об'єднує грошові трансферти поточних доходів, які не були включені

до потоків первинного та вторинного розподілу доходу – податків, субсидій, страхових внесків та допомог. До їхнього складу входять: чисті страхові платежі та відшкодування, крім страхування життя; поточні трансферти між органами державного управління всередині країни та на міждержавному рівні, різні поточні трансферти. Останні налічують різноманітні платежі неподаткового характеру домашніх господарств органам державного управління та некомерційним організаціям, штрафи та пені, умовні платежі від основної діяльності підприємств для покриття поточних витрат своїх соціально-культурних підрозділів тощо.

ТРАНСФЕРТИ ПОТОЧНІ НЕДОГОВІРНІ (ОДНОСТОРОННІ) (трансферты текущие односторонние (односторонние); noncontractual current transfers (unilateral transfers)) – трансферти доходів, що не передбачають будь-якої компенсації та не мають договірного характеру, наприклад прями податки, допомоги з соціального страхування, соціального забезпечення; субсидії між урядами для фінансування військових та інших урядових витрат чи бюджетного дефіциту уряду і субсидії для фінансування поточних експлуатаційних витрат приватних некомерційних інститутів.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНИХ УГІДЬ (трансформация земельных угодий; transformation of lands) – процес перетворення (переведення) одного виду угідь в інший.

ТРАНСФОРМУВАННЯ ГЕОМЕТРИЧНЕ (трансформирование геометрическое; geometrical transformation) – процедура геометричної корекції знімка. Т.г. виконується для того, щоб зображення земної поверхні було правильно представлено на площині та мало властивості карти (корекція викривлень на кривизну поверхні Землі, прив'язка до певної картографічної проекції і системи координат). Процедура складається з декількох етапів: вибір способу трансформування; локалізація контрольних точок (наземних або еталонних); розрахунок похибок і оцінка результатів трансформування; перевизначення значень пікселів і створення вихідного файлу зображення з новою інформацією про координати в заголовку файлу.

ТРАССАНТ (трассант; drawer) – векселедавець переказного векселя.

ТРАСАТ (трассат; drawee) – особа, зазначена як платник за переказним векселем.

ТРАСУВАННЯ (трассирование; tracing) – видача переказного векселя на трасата.

ТРАТА (тратта; bill of exchange), переказний вексель – письмовий наказ векселедавця платнику (трасату) про сплату векселедержателю певної суми грошей у визначеному місці у визначений час. Отримувачем коштів може виступати як перший векселедержатель (ремітент), так і кожен із наступних векселедержателів (індосатів).

ТРЕНД (тренд; trend) – характеристика зміни середнього рівня часового ряду. Розрізняють детермінований і стохастичний Т. Під детермінованим Т. зазвичай розуміють основну, довгострокову тенденцію часового ряду, виражену тією чи іншою детермінованою функцією часу, оціненою на вибіркових даних з використанням методу найменших квадратів. Прикладом таких детермінованих функцій є поліноміальні, експоненційні, логарифмічні тощо. При розгляді стохастичних процесів часовий ряд X_t представляють у вигляді двох випадкових компонент $X_t = \xi_t + \varepsilon_t$, де ξ_t характеризує випадковий рух рівня часового ряду, тобто стохастичний Т., а ε_t – випадкове відхилення від цього рівня. Величини ξ_t і ε_t розрізняються за характером зв'язку з іншими членами часового ряду. Зміна ε_t зв'язана тільки з синхронним їй членом X_t , водночас через величину ξ_t здійснюється взаємодія членів ряду, що належать до різних моментів часу. Прикладом стохастичного Т. може

слугувати функція $\xi_t = \xi_{t-1} + u_t = \xi_0 + \sum_{i=1}^t u_i$, де ξ_0

– деяке початкове значення; u_t – випадкова незалежна змінна з нульовим середнім.

Для виявлення Т. використовуються такі способи вирівнювання (згладжування) ряду, як метод ковзних середніх, експоненційне згладжування. В аналізі рядів динаміки певні ряди можуть розкладатися на: а) циклічний компонент; б) трендовий компонент; в) сезонний компонент; г) нестандартний компонент.

ТРЕНД ЕКСПОНЕНЦІАЛЬНИЙ (тренд экспоненциальный; exponential trend) – тренд, представлений залежністю $Y_t = ae^{bt}$. Параметр b відповідає середньорічному темпу приросту часового ряду, t – час. Оцінювання параметрів a і b проводиться за методом найменших квадратів після попереднього логарифмування: $\ln Y_t = \ln a + b \cdot t$, причому випадкове відхилення в тренді повинне бути представлене в мульти-

плікативній формі. При адитивній формі запису оцінки параметрів тренду будуть зміщені.

ТРЕНД ЛІНІЙНИЙ (тренд линейный; linear trend) – тренд, представлений залежністю $Y_t = a + bt$, де t – час. Методом найменших квадратів визначаються параметри a і b . Параметр b визначає середній абсолютний приріст Y_t .

ТРЕНД СТЕПЕНЕВИЙ (тренд степенной; power trend) – тренд, представлений залежністю $Y_t = a \cdot t^b$, де t – час. Параметри a і b визначаються з лінійної регресії після логарифмування: $\ln Y_t = \ln a + b \cdot \ln t$.

Параметр b – ступінь зростання. При $b > 1$ ступінь зростання вище, ніж при тренді лінійному, відповідно при $b < 1$ – нижче.

ТРИВАЛІСТЬ БЕЗРОБІТТЯ (продолжительность безработицы; unemployment period) – час, упродовж якого особа, котра є незайнятою, шукає роботу, використовуючи при цьому будь-які способи, включаючи такі: реєстрацію в державній службі зайнятості чи приватних фірмах працевлаштування; звернення безпосередньо до роботодавців; розсилання письмових резюме (стислої інформації про професійну підготовку та кар'єру); передачу оголошень у газети чи реакцію на них; звернення за сприянням працевлаштуванню до родичів і друзів; звернення за ліцензіями та дозволами; пошук землі, будівель, приміщень, машин, устаткування і фінансових ресурсів для створення власного підприємства.

Середня тривалість безробіття (середня тривалість пошуку роботи) розраховується як середньозважена величина для складу безробітних, що розглядається.

ТРИВАЛІСТЬ ЕКСПЛУАТАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ СУДНА (продолжительность эксплуатационного периода судна; operating period of a vessel) – час з моменту прийняття судна в експлуатацію до моменту виведення його з експлуатації, протягом якого воно використовувалося для перевезення вантажів та пасажирів, на рейдових і платних роботах та в оренді як у плановому періоді експлуатації, так і поза цим періодом. Визначається з урахуванням вантажопідйомності або потужності судна. Середня тривалість експлуатаційного періоду судна розраховується на 1 т вантажопідйомності (одиницю потужності) судна як відношення величини часу знаходження суден в експлуатації у тоннажо-добах до величини сумарної ван-

тажопідйомності (див. *Вантажопідйомність рухомого складу*).

ТРИВАЛІСТЬ ЖИТТЯ (продолжительность жизни; lifetime) – інтервал між народженням та смертю, що дорівнює віку смерті. Т.ж., усереднена для покоління тих, які народились, є показником демографічної статистики, узагальненою характеристикою смертності. Тривалість майбутнього життя – інтервал між певним віком та віком смерті. Оскільки люди вмирають у різному віці й рівень смертності з часом змінюється, для розрахунку середніх характеристик Т.ж. використовують похідні показники таблиць смертності. Найбільш поширеними показниками є середня очікувана тривалість життя при народженні e_0 (середня тривалість майбутнього життя для новонародженого), а також очікувана тривалість майбутнього життя при досягненні віку x років $e_x(e_x^0)$ або середня тривалість майбутнього життя для віку x років, що дорівнює середній арифметичній розподілу осіб, які доживають до деякого віку x років (за тривалістю життя, що залишилося) відповідно до порядку вмирання, зафіксованого у таблицях смертності. Очікувана Т.ж. показує, скільки років у середньому проживе одна особа з покоління новонароджених або тих, що досягли віку x років, якщо впродовж майбутнього життя цього покоління в кожному віці збережеться інтенсивність смертності певного періоду. Розраховані в таблиці смертності для певного календарного періоду значення очікуваної Т.ж. не характеризують жодне з поколінь, що реально живе, а являє собою узагальнюючі показники рівня смертності цього періоду. Т.ж. в інтервалі віку дорівнює середньому числу років, що прожиті певною сукупністю народжених у деякому віковому інтервалі.

ТРИВАЛІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ЖИТТЯ ОЧІКУВАНА (продолжительность будущей жизни ожидаемая; expected lifetime). Див. *Тривалість життя*.

ТРИВАЛІСТЬ НАВИГАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ (длительность навигационного периода; length of shipping season). Див. *Період навігаційний*.

ТРИВАЛІСТЬ ПРОЖИВАННЯ (продолжительность проживания; length of residence) – тривалість безперервного проживання в одному місці, один з показників міграції населення. Визначається в переписах населення за відповіддю на питання, з якого часу особа

живе в певному населеному пункті, або на пряме питання щодо тривалості проживання. Особи, які народилися та все життя проживали в місці проведення перепису, розглядаються як немігранти, а всі інші – як мігранти. Відомості щодо Т.п. є основою для класифікації мігрантів за міграційними когортами, для оцінки впливу міграції на формування населення того чи іншого району за тривалий час. Тривалість безперервного проживання визначається терміном 12 місяців. Порушенням неперервності не вважається переїзд з одного населеного пункту в інший у межах адміністративного району, виїзд на строкову військову службу, за кордон та всі виїзди на термін менше 6-ти місяців.

ТРИВАЛІСТЬ ШЛЮБУ (продолжительность брака; duration of marriage) – величина, що характеризує тривалість шлюбу з моменту його укладання до моменту спостереження чи настання тієї чи іншої демографічної події (поточна Т.ш.) або до моменту припинення шлюбу (остаточна Т.ш.). Вимірюється зазвичай у роках (рідше – в місяцях) як середня Т.ш. для реальної чи гіпотетичної шлюбної когорти. Розрізняють юридичну та фактичну Т.ш. Перша є характеристикою шлюбу юридичного, друга – фактичного і може включати період шлюбного життя до реєстрації шлюбу. Під час розлучення фактична Т.ш., як правило, менша за юридичну, оскільки фактичне припинення шлюбу передусім його юридичному оформленню. Консенсуальному шлюбу (що не оформлений юридично) притаманна лише фактична Т.ш. Сума тривалостей усіх шлюбів особи складає загальну тривалість її життя в шлюбі. Джерелом даних щодо Т.ш. є переписи населення, а також поточний облік демографічних подій. Т.ш. може також бути обчислена на основі таблиць припинення шлюбу, таблиць розлучуваності, таблиць овдовіння. Упродовж значного періоду середня Т.ш. була майже постійною величиною. Потім за умов демографічної революції зі зростанням тривалості життя вона суттєво збільшилась, однак зростання числа розлучень сприяло скороченню цього показника.

t-РОЗПОДІЛ (РОЗПОДІЛ СТЬЮДЕНТА) (t-распределение (распределение Стьюдента); t-distribution) – розподіл, що використовується для побудови інтервальних оцінок для невідомого значення математичного сподівання, а також при перевірці статистичної гіпотези про те, що ця вибірка відібрана з нормальної ге-

неральної сукупності з заданим математичним сподіванням.

Розподіл Стюдента має функцію щільності, що задається формулою (для $\nu=1, 2, \dots$):

$$f(x) = \frac{\Gamma(\frac{\nu+1}{2})}{\sqrt{\nu \cdot \pi} \cdot \Gamma(\frac{\nu}{2})} (1 + \frac{x^2}{\nu})^{-\frac{\nu+1}{2}}, \text{ де } \nu - \text{кількість}$$

ступенів свободи; Γ – гама-функція, що для додатних дійсних z має вигляд:

$$\Gamma(z) = \int_0^{+\infty} x^{z-1} \exp(-x) dx.$$

ТРУДОМІСТКІСТЬ ОДИНИЦІ ПРОДУКЦІЇ (трудоемкость единицы продукции; labour intensity) – показник, що характеризує затрати праці на виробництво одиниці продукції, тобто величина, обернена до виробітку (див. *Продуктивність праці*).

Залежно від складових частин трудомісткості виділяють такі її види:

- технологічна трудомісткість, що включає всі затрати праці основних робітників;
- трудомісткість обслуговування виробництва, що включає всі затрати праці допоміжних робітників;
- виробнича трудомісткість, що включає всі затрати праці основних та допоміжних робітників;
- трудомісткість управління виробництвом, що визначається затратами праці керівників, професіоналів, фахівців і технічних службовців;
- повна трудомісткість, що виражає трудові затрати всіх категорій промислово-виробничого персоналу.

УГІДДЯ ЗЕМЕЛЬНІ (угодия земельные; lands) – землі, що систематично використовуються або придатні для господарського використання та відрізняються за природно-історичними ознаками.

УГІДДЯ КОРМОВІ (угодия кормовые; feed acreage, forage acreage) – сільськогосподарські угіддя, виділені для виробництва кормів. Ці угіддя поділяються на природні – У.к., що мають природний трав'яний покрив і використовуються для виробництва кормів, і сіяні – У.к., трав'яний покрив яких створюється шляхом посіву кормових культур.

УГІДДЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ (угодья сельскохозяйственные; agricultural lands) – земельні площі, що постійно використовують для сільськогосподарських потреб і відрізня-

ються за характером і призначенням затрат праці розрізняють нормативну, фактичну та планову трудомісткість. Нормативна Т.о.п. визначає затрати праці на виготовлення одиниці продукції або виконання певного обсягу робіт, розраховані згідно з чинними нормами. Фактична Т.о.п. виражає фактичні затрати праці на одиницю продукції або виконання певної роботи. Планова Т.о.п. – це затрати праці на виготовлення одиниці продукції або виконання певного обсягу робіт з урахуванням можливої зміни нормативної Т.о.п. шляхом здійснення заходів, передбачених комплексним планом підвищення ефективності виробництва.

За об'єктом обчислення визначають трудомісткість операції, виробу, товарної та валової продукції. Залежно від сфери застосування праці виділяють: трудомісткість підприємства, цехову трудомісткість, трудомісткість дільниці, бригадну трудомісткість і трудомісткість робочого місця.

ТУРИСТ (турист; tourist) – 1) особа, яка подорожує у місцях, що розташовані поза межами їх постійного перебування, впродовж періоду, що не перевищує одного року підряд, з метою дозвілля та відпочинку, лікування, спорту й оздоровлення, відвідання знайомих і родичів, вирішення службових питань тощо; 2) особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни перебування метою на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та з зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін.

У

ються за природними особливостями та господарським призначенням. До складу У.с. входять: рілля (включаючи чисті пари), перелоги, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища.

УГОДА (соглашение; agreement) – договір, що укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин, а також узгодження інтересів працівників, власників або уповноважених ними органів.

У. укладається на державному, регіональному, галузевому рівнях на двосторонній основі.

УГОДА КРЕДИТНА (соглашение кредитное; credit agreement) – угода на отримання кредиту, що укладається в установленому законодавством порядку між кредитором і позичальником.

ком та визначає умови надання кредиту, права й обов'язки суб'єктів У.к., зокрема час і спосіб отримання відсотків за кредит.

УГОДА ЛІЦЕНЗІЙНА (соглашение лицензионное; licensing agreement) – письмовий договір, за яким власник патенту (ліцензіар) надає іншій особі або підприємству (ліцензіату) дозвіл на здійснення будь-якої чи всіх дій, пов'язаних з реалізацією виключних прав, що випливають із патенту. У.л. набирає сили з моменту його підписання сторонами угоди та повинна містити положення, що регламентують права та обов'язки договірних сторін щодо обсягів, меж і строків використання запатентованого винаходу, географічної території, кількості продукції, яка випускається, а також розмірів та форми ліцензійних платежів. Строк дії У.л., як правило, не перевищує строку дії патенту, однак вона може бути припинена достроково, наприклад у випадку визнання патенту недійсним.

УГОДА ПРО ПОЗИКИ ГЕНЕРАЛЬНА (договор займа генеральный; general loan agreement) – угода щодо залучення Міжнародним валютним фондом (МВФ) фінансових ресурсів економічно розвинених країн для надання кредитів іншим країнам – учасникам угоди для здійснення своїх функцій у МВФ. Країни, що підписали угоду (США, Німеччина, Японія, Франція, Великобританія, Італія, Нідерланди, Канада, Бельгія, Швеція, Швейцарія), зобов'язані на першу вимогу МВФ надавати йому кредити в національних валютах у межах установлених лімітів, передбачених угодою.

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОДУКТУ ЗНАЧНІ (усовершенствования продукта значительные; substantial improvement of a product) – поліпшення властивостей продукту за рахунок змін у матеріалах, компонентах та інших характеристиках виробів. Прикладами продуктової інновації, що полягає в часткових змінах або доповненнях якої-небудь однієї з багатьох технічних підсистем, об'єднаних у виробі, можуть служити впровадження глобальної системи навігації і визначення положення або поліпшення інших підсистем в автомобілях. Використання у виробництві одягу повітропроникних тканин є прикладом продуктової інновації, що полягає у використанні нових матеріалів для поліпшення властивостей продукту.

УМОВА ІДЕНТИФІКОВАНOSTI МОДЕЛІ (условие идентифицируемости модели; model

identifiability condition) – умова однозначного визначення параметрів структурної форми економетричної моделі за її відомою зведеною формою. Перехід від зведеної форми моделі до структурної вимагає завдання апріорних обмежень на параметри структурної форми і виконання У.і.м. Існують такі критерії ідентифікованості економетричної моделі. Правило рангу: для того, щоб рівняння структурної форми моделі були ідентифіковані, необхідно і достатньо, щоб ранг добутку матриці параметрів структурної форми моделі та матриці обмежень на структурні параметри дорівнював кількості ендогенних змінних моделі за вирахуванням одиниці. Правило порядку: для ідентифікованості рівнянь структурної форми необхідно, щоб число апріорних обмежень на структурні параметри було не менше кількості рівнянь моделі, зменшеної на одиницю.

УМОВИ ЛІЦЕНЗІЙНІ (условия лицензионные; licence terms) – установлений з урахуванням вимог законів вичерпний перелік організаційних, кваліфікаційних та інших спеціальних вимог, обов'язкових для виконання при впровадженні видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню.

УМОВИ ПОСТАВКИ (условия поставки; terms of delivery) – правила, що визначають зобов'язання продавця щодо доставки товару до зумовленого місця та момент переходу ризику випадкової втрати або пошкодження товару. Комплект відповідних міжнародних правил з тлумачення найбільш широко використовуваних торговельних термінів у галузі зовнішньої торгівлі називається Інкотермс. Ці правила регулюють питання, пов'язані з доставкою товарів від продавця до покупця, що охоплюють власне перевезення, відповідальність за експортне й імпорнтне очищення товарів, та визначають відповідального за сплату доставки, митного оформлення та страхування ризиків на шляху транспортування товарів відповідно до стандартних умов поставки. Залежно від ступеня розподілу між продавцем і покупцем зобов'язань щодо доставки товару та відповідальності за ризики пошкодження чи втрати вантажу й пов'язаних із цим витратами всі умови Інкотермс можна поділити на чотири групи: група Е, група F, група С, група D.

1. Група Е – Місце відправлення (Departure), мінімальні зобов'язання продавця.
2. Група F – Основне перевезення неоплачене (Main Carriage Unpaid), на продавця поклада-

ється зобов'язання з доставки товару для перевезення згідно з указівками покупця.

3. Група С – Основне перевезення оплачено (Main Carriage Paid), продавець несе витрати на доставку товару в країну покупця, однак звільняється від відповідальності та ризиків із моменту передавання товару перевізникові у своїй країні.

4. Група D – Доставка (Arrival), на продавця покладається зобов'язання щодо всіх ризиків і витрат з доставки товару на зумовлене місце.

Відповідно до цих груп виділяють 13 термінів – базисів поставки:

EXW (Ex Works) – франко-завод. Продавець повинен надати товар у розпорядження покупця на своєму підприємстві або в іншому вказаному місці.

FCA (Free Carrier) – франко-перевізник. Продавець вважається таким, що виконав свої обов'язки з поставки товару, який пройшов митне очищення для ввезення, з моменту передачі товару в розпорядження перевізника в зумовленому пункті.

FAS (Free Alongside Ship) – вільно вздовж борту судна. Товар розташований уздовж борту судна на причалі або на ліхтерах у зумовленому пункті відвантаження.

FOB (Free On Board) – франко-борт до порту відвантаження. Цей термін означає, що продавець виконав постачання, коли товар перейшов через поручні судна в названому порті відвантаження.

CFR (Cost and Freight) – продавець повинен сплатити вартість і фрахт, необхідні для доставки товарів до вказаного покупцем порту призначення.

CIF (Cost, Insurance and Freight) – вартість, страхування і фрахт до порту призначення.

CPT (Carriage Paid To) – продавець сплачує фрахт за перевезення товарів до вказаного пункту призначення.

CIP (Carriage and Insurance Paid to) – фрахт / перевезення і страхування сплачуються продавцем до місця призначення.

DAF (Delivered At Frontier) – доставка товару до кордону країни-експортера (франко-сухопутний кордон країни-експортера).

DES (Delivered Ex Ship) – поставка з судна. Продавець надає товар, не очищений від мит-

них зборів при ввезенні в розпорядження покупця в зумовленому порту призначення.

DEQ (Delivered Ex Quay) – поставка з пристані зі сплатою мита.

DDU (Delivered Duty Unpaid) – поставка до пункту призначення без сплати мита.

DDP (Delivered Duty Paid) – поставка до пункту призначення зі сплатою мита.

УМОВИ ПРАЦІ (умовия труда; conditions of work) – сукупність взаємозв'язаних виробничих, санітарно-гігієнічних, психофізіологічних, естетичних і соціальних факторів конкретної праці, зумовлених рівнем розвитку продуктивних сил суспільства; визначають стан виробничого середовища та впливають на здоров'я та працездатність людини. У.п. на робочому місці повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці. Забезпечення безпечних і нешкідливих У.п. покладається на власника підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган.

При проведенні державного статистичного спостереження з У.п. оцінювання стану У.п. здійснюється на підставі проведення атестації робочих місць за У.п. (санітарно-гігієнічні дослідження факторів виробничого середовища та трудового процесу), результати якої відображаються в картах умов праці робочих місць, у санітарному паспорті цеху (дільниці, виробництва). Дані, що одержуються за результатами спостереження, характеризують стан безпеки, гігієни праці та виробничого середовища, зайнятості працівників на важких роботах із шкідливими та небезпечними У.п. Спостереженням охоплюються працівники, які зайняті в умовах, що не відповідають встановленим санітарно-гігієнічним нормам, у т. ч. працюють в умовах перевищення гранично допустимих рівнів та концентрації шкідливих факторів виробничого середовища і трудового процесу: шкідливих хімічних речовин; пилу (переважно фіброгенної дії); вібрації; шуму, інфразвуку, ультразвуку; неіонізуючих випромінювань; біологічних факторів; температури повітря тощо; важкості праці; робочої пози; напруженості праці; а також працівники, зайняті на роботах, що заборонені чинними нормативними актами про охорону праці, і працівники, зайняті постійно у три- та чотиризмінному режимі. Таким спостереженням охоплюються також працівники, які одержують пільги та компенсації за роботу у шкідливими і важкими У.п., за особливий ха-

рактер праці (додаткові відпустки, скорочена тривалість робочого тижня, доплати за умови праці, безкоштовне лікувально-профілактичне харчування, безкоштовне молоко або інші рівноцінні харчові продукти тощо), а також мають право на пенсії на пільгових умовах.

УМОВИ (ФАКТОРИ) ВРОЖАЙНОСТІ ПРИРОДНІ (условия (факторы) урожайности природные; nature yield conditions (factors)) – сукупність показників якості ґрунтів і кліматичних факторів, що впливають на врожайність сільськогосподарських культур.

УНІВЕРСАМ (универсам; supermarket) – різновид універсального магазину самообслуговування з торговою площею від 400 м² до 2499 м², у якому здійснюється торгівля широким асортиментом продовольчих товарів, можуть бути відділи з продажу непродовольчих товарів та надаватися додаткові послуги населенню.

УПАКОВКА (упаковка; packing, package, container) – будь-які вироби і матеріали, що призначені для упакування, захисту, розміщення і кріплення або розподілу товарів, за винятком пакувальних матеріалів (солома, папір, скловолокно, стружка тощо), ввезених навалом.

УПОРЯДКУВАННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ (упорядочение лексикографическое; lexicographic ordering) – упорядкування об'єктів (у багатокритеріальній задачі, у задачі виявлення переваг) таким чином, що, наприклад, об'єкт a' переважає над об'єктом a'' , якщо перший має вищу оцінку за найбільш важливим критерієм x_1 , незважаючи на те, наскільки він є позитивним чи негативним за іншими, менш важливими критеріями. Але якщо значення x_1 для них збігатимуться, вводиться в розгляд наступний за важливістю критерій x_2 і за ним вибирається об'єкт, якому надається більша перевага. Відповідно у випадку збігу оцінок за критеріями x_1 та x_2 вводиться критерій x_3 і т. д. Термін “лексикографічне” пояснюється тим, що ця процедура нагадує побудову словника.

УПРАВИТЕЛЬ (управляющий; manager) – фінансова установа, що діє від свого імені, здійснюючи управління іпотечними активами в інтересах установника управління іпотечними активами, та має відповідний дозвіл / ліцензію.

УПРАВЛІННЯ ІПОТЕЧНИМИ АКТИВАМИ (управление ипотечными активами; management of mortgage assets) – цивільно-

правові відносини при здійсненні юридичних і фактичних дій щодо розпорядження платежами за іпотечними активами від свого імені за рахунок та в інтересах установників управління майном.

УРБАНІЗАЦІЯ (урбанизация; urbanization) [від лат. urbs] – місто, історичний процес зростання ролі міст у розвитку суспільства, що охоплює зміни в розміщенні виробничих сил, перш за все – у розселенні населення, його соціально-професійній, демографічній структурі, способі життя, культурі тощо. У. – багатогранний соціально-економічний, демографічний, географічний процес, заснований на формах розподілу праці, що склались історично. У більш вузькому розумінні У. – збільшення міст, особливо великих та надвеликих (утворення мегаполісів), підвищення частки міського населення в країні, регіоні тощо. Її розвиток тісно пов'язаний з такими чинниками: включення до міської межі або віднесення до адміністративного підпорядкування приміських територій; особливості формування міського населення і зростання міст; природний приріст власне міського населення; перетворення сільських населених пунктів у міські. Фактичне зростання міст йде за рахунок формування більш-менш широких приміських зон. Вплив У. на демографічні процеси значною мірою зумовлюється територіальною диференційованістю міст, перш за все – відмінностями міст за величиною та народногосподарським профілем (функціональним типом). На перших етапах розвитку У. смертність (особливо смертність немовлят) у містах підвищується через антисанітарні умови життя великих мас населення. У міських жителів, які переїхали нещодавно, також збільшується народжуваність. Але з часом народжуваність міського населення порівняно з сільським зменшується, в подальшому йде також зменшення народжуваності в сільській місцевості. З розвитком У. вплив міграції на збільшення міського населення поступово скорочується, інтенсивність територіальної рухомості населення в цілому зростає, особливо щодо міграції м'ягнкової.

УРОЖАЙ ВИДОВИЙ (урожай видовой; expected crop / yield) – очікувані розміри валового збору, виходячи зі стану посівів на певних фазах вегетації рослин у припущенні, що умови вирощування культури будуть нормальними, середніми. При визначенні У.в. ще не заверше-

но ні біологічний процес розвитку рослин, ні економічний процес виробництва.

УРОЖАЙ ФАКТИЧНИЙ (урожай фактичний; actual crop / yield) – отриманий (зібраний) і оприбуткований урожай за умови повного завершення біологічних та економічних процесів вирощування сільськогосподарських культур.

УРОЖАЙНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР (урожайность сельскохозяйственных культур; productivity, crop capacity) – 1) показник, що характеризує середній збір сільськогосподарської продукції з одиниці площі (гектару чи 1 м² закритого ґрунту). Застосовується така система показників У.с.к.: розмір урожайності та всього вирощеного врожаю в певні періоди вегетації рослин чи види на урожайність і урожай; урожайність і урожай перед початком збору; очікувані урожайність і урожай; попередні розміри урожайності й врожаю; фактична урожайність сільськогосподарських культур. У статистиці У.с.к. майже всіх культур (за деяким винятком) розраховується на один гектар весняної продуктивної площі. Виняток становлять тютюн і кенаф (на насіння), однорічні та багаторічні трави (на сіно, зелений корм і насіння), природні сінокоси, культурні та покращені пасовища. За цими видами продукції середня врожайність розраховується на одиницю фактично зібраної площі. Для обчислення фактичної урожайності більшості сільськогосподарських культур використовується показник валового збору у фізичній масі (по зернових – у масі після збирання). Виняток становить тютюн (для обчислення урожайності використовується показник урожаю в заліковій масі); льон-довгунець, льон-кучер, соя (для обчислення У.с.к. використовується показник урожаю в масі після доробки, тобто за вирахуванням із валового збору невикористаних відходів і осушення після доробки в господарстві). Величина У.с.к. залежить від впливу різних факторів: природно-кліматичних, економічних, організаційних. З метою нівелювання впливу метеорологічних умов будуються динамічні ряди з середніми показниками урожайності за тривалі періоди (як правило, 5 років). Середня урожайність за період розраховується як частка від ділення суми валових зборів за 5 років на суму посівних площ за той же період.

2) середній вихід конкретної продукції з одиниці площі посіву (гектара, квадратного метра, дерева, куща тощо) певної культури (групи

однорідних культур) або з одиниці площі сільськогосподарських угідь (як правило, в центнерах з гектара).

УСТАНОВА (учреждение; institution, establishment, agency, organization) – 1) орган, що виконує функції державної влади або управління; 2) організація, створена власниками (засновниками), які не беруть участі в керуванні нею, для здійснення управлінських, соціально-культурних тощо функцій некомерційного характеру шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками. Особливості правового статусу окремих видів У. встановлюються законом.

УСТАНОВА БЮДЖЕТНА (учреждение бюджетное; budgetary institution) – орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, що повністю утримується за рахунок, відповідно, державного бюджету чи місцевих бюджетів. У.б. є неприбутковими.

УСТАНОВА КРЕДИТНА (учреждение кредитное; credit institution, lending institution) – фінансова установа, що, відповідно до закону, має право за рахунок залучених коштів надавати фінансові кредити на власний ризик.

УСТАНОВА НАУКОВА ДЕРЖАВНА (учреждение научное государственное; scientific state institution) – наукова установа, заснована на державній власності.

УСТАНОВА НАУКОВО-ДОСЛІДНА (НАУКОВО-ТЕХНІЧНА) (учреждение научно-исследовательское (научно-техническое); research (scientific and technical) institution) – юридична особа незалежно від форми власності, що створена в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною і становить понад 70% загального річного обсягу виконаних робіт.

УСТАНОВА ФІНАНСОВА (учреждение финансовое; financial institution) – 1) юридична особа, що, відповідно до закону, надає одну чи декілька фінансових послуг та внесена до відповідного реєстру у порядку, встановленому законом. До У.ф. належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, ін-

вестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг; 2) компанії, що виконують в основному фінансові операції на ринку, які полягають у прийнятті на себе зобов'язань та придбанні фінансових активів.

УСТАНОВИ ПОЗАШКІЛЬНІ (учреждения внешкольные; out-of-school establishments) – установи позашкільного виховання дітей.

УСТАНОВНИК УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ (установитель управления имуществом; installer of the property management) – особа, яка передає майно управителю в довірчу власність на підставі договору управління майном (див. *Правила фонду*).

УСТРІЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ (устройство административно-территориальное; administrative-territorial structure) – зумовлена географічними, історичними, економічними, соціальними, культурними та іншими чинниками внутрішня територіальна організація держави з поділом її території на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці, з метою забезпечення населення необхідним рівнем публічних послуг, раціональної системи управління соціально-економічними процесами, збалансованого розвитку усієї території держави.

УТРИМУВАЧ НОМІНАЛЬНИЙ (держатель номинальный; nominal holder) – депозитарій або зберігач цінних паперів, зареєстрований у реєстрі власників іменних цінних паперів як юридична особа, якій ці цінні папери передано за дорученням та в інтересах власників цінних паперів для здійснення операцій у Національній депозитарній системі.

УЧАСНИК НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (участник негосударственного пенсионного обеспечения; participant of non-governmental pension provision) – фізична особа, на користь якої сплачуються пенсійні внески до недержавного пенсійного фонду, страхової організації або на пенсійний депозитний рахунок до банківської установи

та яка має право на недержавне пенсійне забезпечення на умовах і в порядку, визначених пенсійним контрактом, договором страхування або договором про відкриття пенсійного депозитного рахунку.

УЧАСНИК ПРОЦЕДУРИ ЗАКУПІВЛІ (участник процедуры закупки; participant of purchase procedure) – фізична особа, яка проживає на території України, чи юридична особа (резидент або нерезидент), що підтвердила намір взяти участь у процедурі закупівлі та подає чи подала тендерну пропозицію.

УЧАСНИКИ БАНКУ (участники банка; bank participants) – засновники банку, акціонери банку, який є відкритим акціонерним товариством, і пайовики кооперативного банку.

УЧАСНИКИ РИНКІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ (участники рынков финансовых услуг; participants of financial services markets) – юридичні та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які, відповідно до закону, мають право здійснювати діяльність з надання фінансових послуг на території України, та споживачі таких послуг.

УЧАСНИКИ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ (ФОНДОВОГО РИНКУ) ПРОФЕСІЙНІ (участники рынка ценных бумаг (фондового рынка) профессиональные; professional participants of equity market) – юридичні особи, які на підставі ліцензії, виданої Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, провадять на фондовому ринку професійну діяльність, види якої визначені чинними законами України.

УЧАСТЬ ІСТОТНА (участие существенное; essential participation) – пряме або опосередковане, самостійно або спільно з іншими особами володіння 10 і більше відсотками статутного капіталу або права голосу придбаних акцій (паїв) юридичної особи, або незалежна від формального володіння можливість вирішального впливу на керівництво чи діяльність юридичної особи.

Ф

ФАЙЛ (файл; file) – 1) сукупність даних, що складається з логічних записів, об'єднаних загальним призначенням. Ф. – логічне поняття, що використовується для звертання до конкретного набору даних. Співвідношення понять

“Ф.” і “набір даних” аналогічне співвідношенню змінних і їх значень, оскільки визначений набір даних є файлом; 2) базовий елемент файлової системи, іменована ділянка пам'яті, що розглядається як єдине ціле.

ФАКТОР (фактор; factor) у статистиці – 1) причина, що знаходиться в певному логічному зв'язку з наслідком. Так, в економічній статистиці технічний прогрес розглядається як важливий Ф. упровадження інновацій; 2) числова величина (статистичний показник), що знаходиться в кількісно визначеному взаємозв'язку з іншим показником, що найчастіше називають результативним. У математичній статистиці в таких випадках показники-фактори часто називаються незалежними змінними, а результативний показник – залежною змінною-відгуком (див. *Аналіз регресійний, Кореляція, Аналіз кореляційний*); 3) у математичній статистиці – внутрішньо властива еволюції об'єкта причина, що безпосередньо не спостерігається, і якій, проте, може бути притаманна кількісна визначеність (див. *Аналіз факторний, Аналіз компонентний*).

ФАКТОРИНГ (факторинг; factoring) – передача позичальником банку права отримання платежу за платними дорученнями за поставлений товар, виконані роботи, надані послуги згідно з укладеним договором (угодою).

ФІЛІАЛ ІНОЗЕМНИЙ (філіал іноземний; foreign subsidiary) – відділення зарубіжної материнської компанії, що вважається вітчизняною компанією тієї країни, де вона розміщена.

ФІЛІЯ (філіал; branch (office), subsidiary, affiliated company) – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Ф. не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники Ф. призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності. Відомості про філії юридичної особи включаються до єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

ФІЛІЯ БАНКУ (філіал банку; bank branch, branch of a bank) – відокремлений структурний підрозділ банку, що не має статусу юридичної особи і здійснює банківську діяльність від імені банку.

ФІЛЬТР (фильт; filter) – 1) математико-статистичний інструмент усунення перешкод і виділення із часового ряду корисної інформативної складової. Операція лінійної фільтрації полягає в послідовному обчисленні зважених

сум ряду спостережень. Простим прикладом Ф. є ковзна середня, в якій p спостережень мають однакову вагу $w = 1/p$, а більш ранні та більш пізні дані мають нульову вагу.

До Ф. належить також експоненціально зважена ковзна середня $S_t = \alpha x_t + (1 - \alpha)S_{t-1}$, де $0 < \alpha < 1$, x_t – значення рівня ряду в момент t , що може бути записана у вигляді Ф. таким чином: $S_t = \alpha x_t + \alpha(1 - \alpha)x_{t-1} + \alpha(1 - \alpha)^2x_{t-2} + \dots$. Тут найбільшу вагу має поточне значення x_t , а для більш давніх спостережень ваги геометрично спадають. В адаптивному Ф. використовуються змінні ваги, коректування яких проводиться на кожному кроці просування вздовж часового ряду; 2) будь-який механізм, що модифікує оптичні, електричні або цифрові сигнали відповідно до певних критеріїв. Часто Ф. є засобом виділення певної підмножини даних із більшої множини, що містить несуттєві дані. Оптичний Ф. пропускає тільки необхідні оптичні довжини хвиль енергії. Цифровий Ф. – це арифметична процедура, схожа на дію електричного фільтру з безперервним електричним сигналом; мета його – усунення несуттєвих даних або шуму.

ФІЛЬТР КАЛМАНА (фильт Калмана; Kalman filter) – математичний інструмент, що складається із системи рівнянь, яка дозволяє рекурентно знаходити математичне сподівання і дисперсію спочатку апріорного, а потім апостеріорного розподілу S_t на основі оцінок параметрів апостеріорного розподілу S_{t-1} , коваріаційних матриць $E(\varepsilon_t, \varepsilon_t')$, $E(a_t, a_t')$ і спостережень, отриманих у момент t , якщо ε_t , a_t і S_t є багатовимірними нормальними змінними.

ФІЛЬТР ЧАСТОТНИЙ (В АНАЛІЗІ ЧАСОВИХ РЯДІВ) (фильт частотный (в анализе временных рядов); frequency filter (in time series analysis)) – інструмент математичного перетворення ряду з метою виключення з нього коливань (варіацій) певного діапазону частот і зосередження аналізу на частині ряду, що залишилась.

ФІНАНСИ ДЕРЖАВНІ (финансы государственные; public finance) – складова частина фінансової системи, її центральна ланка, через яку держава здійснює свій вплив на економічний та соціальний розвиток країни. З допомогою фінансів держава перерозподіляє значну частину валового внутрішнього продукту, що виступає головним об'єктом фінансових відносин, суб'єктами яких є, з одного боку, держава, з іншого – населення і підприємницькі структу-

ри. Ф.д. охоплюють державний бюджет, централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення, фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності, державний кредит, державне особисте і майнове страхування.

ФІНАНСОВА ХОЛДИНГОВА ГРУПА (фінансовая холдинговая группа; financial holding group) – фінансова установа / група підприємств, яка складається переважно або виключно з установ / підприємств, що надають фінансові послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк та материнська компанія, якій належить більше 50% акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників Ф.х.г. Материнська компанія Ф.х.г. зобов'язана подавати наглядовим органам консолідований фінансовий та статистичний звіти групи, а також (при здійсненні своєї діяльності з управління та координації діяльності її членів на виконання законодавства і нормативно-правових актів Національного банку України) має право встановлювати правила, що є обов'язковими для членів Ф.х.г. Материнська компанія Ф.х.г. відповідає за зобов'язаннями членів групи у межах свого внеску в капітал кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

ФІНАНСУВАННЯ БУДІВНИЦТВА (финансирование строительства; construction financing) – використання управителем отриманих в управління коштів на спорудження об'єктів будівництва за умовами договору.

ФІНАНСУВАННЯ БЮДЖЕТНЕ (финансирование бюджетное; budgetary financing) – форма надання фінансових ресурсів без повернення на розвиток економіки, соціально-культурні заходи, оборону та інші суспільні потреби з державного бюджету. Має строго цільовий характер, здійснюється під фінансовим контролем держави. Здійснюється згідно з асигнуваннями, передбаченими бюджетним розписом і лише з одного бюджету, й передбачає право витрачання виділених коштів тільки протягом того календарного строку, на який затверджено бюджет. Застосовуються два методи Ф.б.: відкриття бюджетних кредитів (за державним бюджетом) головним розпорядникам відповідними витратними розкладами; безпосереднє перерахування коштів з рахунку місцевих бюджетів на поточні рахунки головних розпорядників. У процесі Ф.б. здійснюється

контроль за найбільш ефективним і раціональним використанням ресурсів і резервів уряду, додержанням режиму економії, зниженням собівартості продукції, що випускається, та вартості будівництва.

ФІНАНСУВАННЯ БЮДЖЕТУ (финансирование бюджета; financing of the budget) – надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету.

ФІРМА АУДИТОРСЬКА (фирма аудиторская; auditing company) – 1) організація / підприємство, що здійснює аудиторську діяльність; 2) організація / підприємство, що має ліцензію на право здійснення аудиторської діяльності на території України і займається виключно наданням аудиторських послуг.

ФЛОТ МОРСЬКИЙ (флот морской; marine fleet) – сукупність суден, призначених для перевезення вантажів і пасажирів морськими шляхами сполучення. Для обліку судна групуються за призначенням, характером перевезень, типом судна, матеріалом корпусу, видом двигуна. За призначенням – транспортні, спеціалізовані, технічні, службово-допоміжні. До транспортних належать судна, призначені для перевезень вантажів та пасажирів, і буксири – для буксирування транспортних суден; до спеціалізованих – контейнеровози, залізничні пороми, судна арктичного плавання, криголами; до технічних – днопоглиблювальні та дноочисні судна, а також усі інші, що використовуються на днопоглиблювальних і дноочисних роботах (шаланди для ґрунтодвізень) тощо; до службово-допоміжних – судна, призначені для обслуговування транспортного і технічного флоту (портові буксири для швартових та інших робіт, бункеровочні баржі, об'їзні катери тощо). За характером перевезень розрізняють пасажирські, вантажо-пасажирські, вантажні (суховантажні та наливні). За способом перевезення – самохідні й несамохідні. За матеріалом корпусу – металеві, дерев'яні, композитні, залізобетонні. За видами двигуна – теплоходи, дизель-електроходи, з турбінними двигунами тощо. Ф.м. визначається на дату і в середньому за звітний період; виражається як кількістю суден, так і сумарною потужністю.

ФЛОТ РІЧКОВИЙ (флот речної; river fleet)

– сукупність суден та інших плавучих споруд, призначених для перевезень внутрішніми водними шляхами пасажирів і вантажів або для виконання шляхових та підсобних робіт, пов'язаних із перевезенням. Для обліку судна групуються: за призначенням – транспортні, технічні й допоміжні; за складом перевезень – пасажирські, вантажопасажирські й вантажні (суховантажні та наливні); за способом руху – самохідні й несамохідні (що пересуваються за допомогою інших суден (товкачів-буксирів) або берегових тягових засобів (тракторів, електровозів); за гідрометеорологічними умовами району плавання – судна плавання річка-море, судна озерного плавання з обмеженим виходом в море, судна рейдового плавання і для озероподібних б'єфів великих річок, судна для плавання на магістральних річках і великих притоках, судна полегшеного типу для плавання на малих річках і по верхів'ях великих річок; за дальністю перевезень і припискою – місцеві (приміські та внутрішньоміські) і транзитні; за матеріалом корпусу – металеві (зварні та клепані), дерев'яні, композитні (дерев'яні в композиції з металом) і залізобетонні.

ФОНД БЮДЖЕТУ РЕЗЕРВНИЙ (фонд бюджета резервний; budget reserve fund)

– кошти, що формуються для здійснення передбачених видатків, які не мають постійного характеру і не могли бути передбачені при складанні проекту бюджету. Ф.б.р. не може перевищувати одного відсотка обсягу видатків загального фонду відповідного бюджету.

ФОНД ЛІСОВИЙ (фонд лесной; forest fund)

– землі, вкриті лісовою рослинністю, а також невикриті лісовою рослинністю, нелісові землі, що надані та використовуються для потреб лісового господарства.

ФОНД ОПЕРАЦІЙ З НЕРУХОМІСТЮ (ФОН) (фонд операций с недвижимостью (ФОН); fund of real estate operations)

– кошти, отримані управителем ФОН в управління, а також нерухомість та інше майно, майнові права та доходи, набуті від управління цими коштами (див. *Правила фонду*).

ФОНД ОПЛАТИ ПРАЦІ (фонд оплаты труда; labor compensation fund, wage fund)

як політекономічна категорія – частина фонду споживання національного доходу, що витрачається на оплату праці найманих працівників відповідно до кількості та якості їх роботи

згідно з установленими формами й системами оплати праці.

До Ф.о.п. включаються нарахування найманим працівникам у грошовій та натуральній (оцінені у грошовому вираженні) формах за відпрацьований і невідпрацьований час, що підлягає оплаті, або за виконану роботу незалежно від джерела фінансування цих виплат.

Ф.о.п. складається з: фонду основної заробітної плати; фонду додаткової заробітної плати; інших заохочувальних та компенсаційних виплат.

Основна заробітна плата – винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів), відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата – винагорода за працю понад установлену норму, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Інші заохочувальні та компенсаційні виплати включають винагороди за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати, що не передбачені актами чинного законодавства або провадяться понад установлені зазначеними актами норми.

Доходи за акціями та інші доходи від участі працівників у власності підприємства, установи, організації (дивіденди, відсотки, виплати за паями), а також доходи від здавання в оренду землі не включаються до Ф.о.п.

ФОНД ПЕНСІЙНИЙ ВІДКРИТИЙ (фонд пенсионный открытый; open pension fund)

– недержавний пенсійний фонд, учасниками якого можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їх роботи.

ФОНД ПЕНСІЙНИЙ КОРПОРАТИВНИЙ (фонд пенсионный корпоративный; corporate pension fund)

– недержавний пенсійний фонд, засновником якого є юридична особа-роботодавець або декілька юридичних осіб-роботодавців та до якого можуть приєднуватися роботодавці-платники. Учасниками цього фонду можуть бути виключно фізичні особи, які перебувають (перебували) у трудових відносинах з роботодавцями-засновниками та роботодавцями – платниками цього фонду.

ФОНД ПЕНСІЙНИЙ НАКОПИЧУВАЛЬНИЙ (фонд пенсионный накопительный; **accumulative pension fund**) – цільовий позабюджетний фонд, який створюється відповідно до закону й акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб. Пенсійні активи Ф.п.н. використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а у випадках, передбачених законом, – членам їхніх сімей чи спадкоємцям та на інші цілі.

ФОНД ПЕНСІЙНИЙ НЕДЕРЖАВНИЙ (фонд пенсионный негосударственный; **non-governmental pension fund**) – фонд, що є юридичною особою, створеною відповідно до законодавства, яка має статус неприбуткової організації (непідприємницького товариства), функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам фонду у визначеному законодавством порядку; Ф.п.н. є особливою адміністративно-правовою формою некомерційної організації соціального забезпечення.

ФОНД ПЕНСІЙНИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ (фонд пенсионный профессиональный; **professional pension fund**) – недержавний пенсійний фонд, засновником (засновниками) якого можуть бути об'єднання юридичних осіб-роботодавців, фізичних осіб, включаючи професійні спілки (об'єднання професійних спілок), або фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять). Учасниками такого фонду можуть бути виключно фізичні особи, пов'язані за родом їх професійної діяльності (занять), визначеної у статуті фонду.

ФОНД ПЕНСІЙНИЙ УКРАЇНИ (Фонд пенсионный Украины; **Pension fund of Ukraine**). Див. *Пенсійний фонд України*.

ФОНД РЕЗЕРВНИЙ (ФОНД РИЗИКУ) (фонд резервный (фонд риска); **reserve fund (risk fund)**) – 1) фонд фінансових ресурсів, що створений адміністратором, компанією з управління активами відповідно до законодавства України та регулює діяльність господарських товариств з метою відшкодування можливих збитків учасників пенсійних фондів унаслідок

неналежного виконання зобов'язань перед ними або порушення законодавства відповідними суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення; 2) фонд фінансових ресурсів, який створюється підприємствами, установами, організаціями з метою забезпечення безперервної діяльності у випадках виникнення ризикових ситуацій. Формується у розмірі, визначеному установчими документами.

ФОНД РОБОЧОГО ЧАСУ МАКСИМАЛЬНО МОЖЛИВИЙ (фонд рабочего времени максимально возможный; **maximum possible working time fund**) – максимальна кількість часу, що може бути відпрацьований за визначений період відповідно до трудового законодавства. Цей показник обчислюється шляхом віднімання з календарного фонду часу (див. *Фонд часу календарний*) святкових та вихідних людино-днів та людино-днів щорічних відпусток.

ФОНД РОБОЧОГО ЧАСУ ТАБЕЛЬНИЙ (фонд рабочего времени табельный; **working time fund on the time-sheets**) – кількість часу, що вимірюється в людино-днях / людино-годинах і визначається як різниця між фондом часу календарним та кількістю людино-днів святкових і вихідних. Тобто відрізняється від календарного фонду часу (див. *Фонд часу календарний*) на загальну суму неявок у святкові та вихідні дні.

ФОНД ФІНАНСУВАННЯ БУДІВНИЦТВА (ФФБ) (фонд финансирования строительства (ФФС); fund of construction financing) – кошти, передані управителю ФФБ в управління, що використані чи будуть використані управителем у майбутньому на умовах Правил фонду та договорів про участь у ФФБ (див. *Правила фонду*).

ФОНД ЧАСУ КАЛЕНДАРНИЙ (фонд времени календарный; **calendar time fund**) – увесь час певного календарного періоду (місяць, квартал, рік) для визначеної кількості працівників. Ф.ч.к. складається з кількості днів явок та неявок на роботу. Людино-дні явок на роботу – це сума фактично відпрацьованих людино-днів та людино-днів цілоденних (цілозмінних) простоїв. Людино-дні неявок на роботу – це сума людино-днів невиходів на роботу з поважних та неповажних причин. До поважних причин належать: тимчасова непрацездатність, щорічні відпустки (основні та додаткові), святкові та вихідні дні, тимчасове переведення для роботи на іншому підприємстві, навчальні відпустки

та інші неувки, передбачені законодавством. Невиходи на роботу з неповажних причин та цілоденні (цілозмінні) простой вважаються втратами робочого часу.

ФОНДИ ДЕРЖАВНІ ЦІЛЬОВІ (фонды государственные целевые; target state funds) – фонди, що створені відповідно до законів України і формуються за рахунок визначених законами України обов'язкових платежів юридичних осіб незалежно від форм власності та фізичних осіб.

ФОНДИ ПЕНСІЙНІ (фонды пенсионные; pension funds) – недержавні фонди, що виступають у вигляді самостійних програм, створених з метою забезпечення доходів конкретних груп працівників після залишення ними роботи, які не охоплюються державними програмами соціального страхування і зайняті фінансовими операціями на ринку довгострокового позикового капіталу.

ФОНДИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ (фонды социального страхования; social insurance funds) – фонди, що запроваджені, контролюються чи фінансуються державною владою з метою забезпечення виплати допомоги по соціальному страхуванню для суспільства чи його більшої частини. Організаційно вони відокремлені від іншої діяльності державної влади і мають свої власні активи та пасиви. До Ф.с.с належать Фонд соціального страхування України з тимчасової втрати працездатності, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

ФОНДИ СПОЖИВАННЯ ОСНОВНИХ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ (фонды потребления основных продуктов питания; consumption funds of main food-stuffs) – кількість продуктів, використаних населенням України на особисте споживання у будь-якому вигляді. Вони складаються з продукції виробництва звітного року, імпортованої продукції, а також виробництва попередніх років у вигляді спожитих запасів. Ф.с.о.п.х. визначаються балансовим методом.

ФОРМА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ (форма бухгалтерского учета; accounting form) – система побудови і взаємозв'язку регістрів бухгалтерського обліку, а також по-

ряду і способів реєстрації та групування в них облікової інформації.

ФОРМА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ЖУРНАЛЬНО-ОРДЕРНА (форма бухгалтерского учета журнально-ордерная; log-order accounting form) – система обліку, за якою облікові дані накопичуються і систематизуються у спеціальних регістрах – журналах-ордерах. Вони ведуться за кредитом бухгалтерських рахунків і допоміжних до них відомостей, що складаються за дебетом рахунків. За Ф.б.о. ж.-о. виключається багаторазовість записів, відбувається об'єднання аналітичного і синтетичного обліку, що дозволяє отримати у системному обліку дані для контролю і заповнення бухгалтерської звітності.

ФОРМА ЗОБРАЖЕННЯ ЦИФРОВОЇ КАРТОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ МАТРИЧНА (форма представления цифровой картографической информации матричная; matrix form of presentation of the digital cartographic(al) information) – спосіб зображення картографічної метричної інформації у вигляді рядків і граф з відомими значеннями їх координат.

ФОРМА МОДЕЛІ ЗВЕДЕНА (форма модели сводная; reduced form of a model) – перетворена форма вихідної моделі економетричної, зазвичай сформульованої у структурній формі, що відображає причинно-наслідкові, кореляційні та тотожні співвідношення змінних. У формі моделі структурної одні змінні ендогенні можуть виявитися функціями інших змінних ендогенних. Ф.м.з. отримують у результаті розв'язання початкової системи рівнянь щодо поточних значень ендогенних змінних. Зведена форма економетричної моделі використовується для статистичного оцінювання моделі й отримання розрахункових значень залежних змінних.

ФОРМА МОДЕЛІ СТРУКТУРНА (форма модели структурная; structural form of a model) – вихідна форма моделі економетричної, що відображає причинно-наслідкові, кореляційні та тотожні зв'язки змінних, які описують досліджуване явище чи об'єкт. Для статистичного оцінювання економетричної моделі й отримання розрахункових значень залежних змінних Ф.м.с. перетворюють у форму моделі зведену.

ФОРМА ПОДАННЯ ЦИФРОВОЇ КАРТОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЛІНІЙНА (форма представления цифровой картогра-

фической информации линейная; linear form of presentation of the digital cartographic(al) information) – спосіб подання цифрової картографічної інформації у вигляді послідовного набору координат точок.

ФОРМА СТАТИСТИЧНА (форма статистическая; statistical questionnaire) – організований за певними правилами бланк статистичного спостереження, що містить ідентифікаційні характеристики статистичного спостереження й умови надання інформації респондентом, питання програми спостереження та місце для відповідей на них. Ф.с. є технічним носієм первинної статистичної інформації.

ФОРМА ЦІННИХ ПАПЕРІВ БЕЗДОКУМЕНТАРНА (форма ценных бумаг бездокументарная; document-free form of securities) – здійснений зберігачем обліковий запис, що є підтвердженням права власності на цінні папери.

ФОРМА ЦІННИХ ПАПЕРІВ ДОКУМЕНТАРНА (форма ценных бумаг документарная; documentary form of securities) – сертифікат цінних паперів, що містить реквізити відповідного виду цінних паперів певної емісії, дані про кількість цінних паперів та засвідчує сукупність прав, наданих цими цінними паперами.

ФОРМИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ (форми заработной платы; forms of wages) – різновиди організації оплати праці. Розрізняють дві форми оплати праці: почасову та відрядну. Почасовою називається така Ф.з.п., при якій нарахування заробітної плати провадиться відповідно до кількості фактично відпрацьованого часу з урахуванням кваліфікації та умов праці працівників. Відрядною називається така Ф.з.п., при якій нарахування заробітної плати провадиться відповідно до кількості та якості виробленої продукції. Відрядна заробітна плата може бути індивідуальною або колективною (груповою, бригадною). При колективній відрядній оплаті праці заробітна плата нараховується всьому колективу (групі, бригаді) та розподіляється між членами колективу пропорційно відпрацьованим кожним членом колективу годинам з урахуванням його тарифного коефіцієнта і наданого йому тарифного розряду (див. *Розряд робітника тарифний*) або за допомогою коефіцієнта трудової участі (КТУ), що спеціально розраховується (див. також *Системи заробітної плати*).

ФОРМИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ (форми наблюдения; forms of observation) – 1) з погляду організації статистичного спостереження: звітність, спеціально організоване статистичне спостереження та реєстри (див. *Звітність статистична, Спостереження статистичні спеціально організовані, Реєстр*); 2) за охопленням одиниць спостереження: суцільне, вибіркове, перепис; 3) за періодичністю: залежно від обраного періоду повторення спостереження, а також одноразове.

ФОРМУЛА ВИНАХОДУ (ПУНКТИ ПАТЕНТУВАННЯ, ПРЕДМЕТ ПАТЕНТУ, ПАТЕНТНІ ДОМАГАННЯ (ПРЕТЕНЗІЇ) ТОЩО) (формула изобретения (пункты патентования, предмет патента, патентные требования (претензии) и т. п.); patent claim) – стисла вербальна характеристика об'єкта винаходу, що визначає його зміст та обсяг. Ф.в. призначена для чіткого та точного визначення границь винаходу, тобто кола об'єктів, на які розповсюджується виключне право власника охоронного документа. Основне значення формули – правове. Ф.в. є характеристикою, що виокремлює об'єкт винаходу із різноманіття інших об'єктів, а також засобом визначення подібності при виявленні фактів протиправного використання винаходу, тобто контрафакції. Ф.в. як частина опису винаходу (заявки або патенту) застосовується у всіх країнах, що мають патентну охорону об'єктів техніки.

ФОРМУЛА ВІДКРИТТЯ (формула открытия; discovery claim) – стисла вербальна характеристика сутності відкриття, що складена за встановленими правилами.

ФОРМУЛА ГОМПЕРЦА – МЕЙКЕМА (формула Гомперца – Мейкема, Gompertz – Makeham formula) – формула, що встановлює зв'язок між віком та інтенсивністю смертності в цьому віці. Як міра інтенсивності зазвичай використовується сила смертності $\mu(x)$. Згідно з Ф.Г. – М., інтенсивність смертності зростає з віком як $\mu(x) = a + bc^x$, де $a, b > 0; c > 1$ – параметри формули, x – вік. Згідно з Гомперцем, збільшення смертності з віком пов'язано з послабленням здатності людини протистояти різним порушенням; при цьому темп зменшення цієї здатності характеризується постійною величиною c , а рівень смертності в кожному віці є пропорційним (з коефіцієнтом пропорційності b) цій послабленій життєздатності. Надалі Мейкем поширив формулу шляхом введення в

неї параметра a , що характеризує інтенсивність смертності через причини, які не залежать від віку. Практика демографічних розрахунків свідчить, що Ф.Г. – М. досить точно описує процес для вікових груп, старших 30–40 років, і в цілому справедлива для багатьох біологічних популяцій. Вона використовується в статистиці населення для вирівнювання та екстраполяції показників таблиці смертності для старших віків, де через малі кількості тих, хто живе, та померлих прямий розрахунок показників таблиці є утрудненим. (Зазначимо, що деякі автори заперечують справедливість Ф.Г. – М. для пізніх старечих віків, де механізм старіння змінюється іншими закономірностями смертності, які носять стохастичний (випадковий) характер). Інша сфера застосування формули – спроби поєднання вікових закономірностей смертності на основі тлумачення сутності значень параметрів a , b та c . Згідно з результатами статистичного аналізу, зі зростанням віку смертність визначається переважно старінням організму і меншою мірою – умовами життя. Також було показано, що впродовж ХХ ст. значення параметра a змінилося найсуттєвіше і наразі наближається до нуля.

ФОРМУЛА ПАТЕНТНА (формула патентная; patent claim) – виклад за встановленими правилами ознак винаходу, що характеризують обсяг винаходу, його новизну та мету.

ФОРМУЛА РАТСА (формула Rатса; Raatz' formula) – формула, що використовується у демографічній статистиці для розрахунку коефіцієнта смертності немовлят за деякий календарний період, як правило, за рік. Уперше запропоновано на початку ХХ ст. німецьким статистиком Й. Ратсом. У загальному вигляді Ф.Р. записується так: $m = \frac{M_0}{\alpha N + \beta N'} \cdot 1000$, де

M_0 – число дітей, які померли у віці до 1 року в певному році, N – число народжених у певному році, N' – число народжених у попередньому році, $\alpha + \beta = 1$. Ваги α і β розраховуються, виходячи з гіпотези про розподіл смертних випадків за місяцями першого року життя. Згідно з Ратсом, $\alpha = \frac{2}{3}$, $\beta = \frac{1}{3}$. При подальшому зниженні смертності немовлят приймалося $\alpha = \frac{3}{4}$, $\beta = \frac{1}{4}$ і т. д. Формула використовується в тих випадках, коли число померлих у віці до 1 року не може бути розділено за поколіннями.

ФОРМУЛЯР СТАТИСТИЧНИЙ (формуляр статистический; statistical form) – 1) обліковий документ єдиного зразка, що містить адресну характеристику об'єкта спостереження та статистичні дані про нього. Ф.с. можуть мати форму статистичного звіту, переписного або опитувального листа, анкети, картки або простого бланку. При обробці даних формулярів ураховується не тільки зміст та інформативність ознак, а й можливість їх статистичної обробки. Остання забезпечується завдяки застосуванню системи шкал; 2) організований за певними правилами бланк статистичного спостереження, що містить ідентифікаційні характеристики статистичного спостереження й умови надання інформації респондентом, питання програми спостереження і місце для відповідей на них. Ф.с. є технічним носієм первинної статистичної інформації. Ф.с. буває двох видів – картковий та обліковий.

ФРАНЧАЙЗИНГ (франчайзинг; franchising) – підприємницька діяльність, відповідно до якої одна сторона (франчайзер) передає іншій (франчайзі) на договірній основі за винагороду на визначений термін або без його зазначення право використання: торговельної марки; знака обслуговування; фірмового (торговельного) найменування; послуг; технологічного процесу; спеціалізованого обладнання; ноу-хау; комерційної інформації, що охороняється законом; інших об'єктів права інтелектуальної власності, передбачених договором. Ф. – це метод побудови мережі, за якого всі учасники працюють під однією торговельною маркою та за спільною системою, тобто Ф. забезпечує можливість працювати незалежним підприємцем, користуючись перевагами використання поширених торговельних марок.

ФРАНШИЗА (СТРАХОВА) (франшиза (страховая); franchise (insurance)) – частина збитку, що підлягає самостійному відшкодуванню (покриттю) страхувальником за свій рахунок при виникненні страхового випадку.

ФРАХТУВАННЯ СУДНА (фрахтование судна; ship (boat, vessel) affreightment) – укладання договору між судновласником і його контрагентом про надання судна або його частини для перевезення вантажів, плата за яке називається фрахт. Розрізняють поняття фрахтувальник і фрахтівник. Фрахтувальник – особа, яка фрахтує судно або його частину для перевезення; фрахтівник – особа, яке надає судно

для перевезення вантажу згідно з чартером (договором про морське перевезення).

ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ (функции финансов; finance functions) – вияв суті фінансів, специфічні способи вираження їх властивостей, реалізації суспільного призначення фінансів як економічної категорії. Основними Ф.ф. є розподільча, регулююча та контрольна.

ФУНКЦІЯ АВТОКОРЕЛЯЦІЙНА (функция автокорреляционная; autocorrelation function) – функція, що характеризує кореляційний зв'язок між значеннями випадкового процесу $X(t)$, які спостерігаються в різні моменти часу, нормалізований варіант автокореляційної функції $X(t)$, детермінованої функції часу і різниці (лагу) τ : $\text{cov}[X(t), X(t + \tau)] = M\{[X(t) - MX(t)][X(t + \tau) - MX(t + \tau)]\}$, де $MX(t)$ – математичне сподівання випадкової змінної X у момент t . Ф.а. визначається як $\rho[X(t), X(t + \tau)] = \text{cov}[X(t), X(t + \tau)] / [DX(t)DX(t + \tau)]^{1/2}$. Завдяки нормалізації Ф.а. безрозмірна та її значення не виходять за межі інтервалу $[-1; +1]$. Ф.а. стаціонарного випадкового процесу залежить від параметра τ і не залежить від значення t . Ф.а. використовується при вивченні часових рядів. При цьому для побудови вибіркової Ф.а. обчислюють коефіцієнт

$$\text{автокореляції } r_x(\tau) = \frac{\frac{1}{n - \tau} \sum_{t=1}^{n-\tau} (x_t - \bar{x})(x_{t+\tau} - \bar{x})}{\frac{1}{n} \sum_{t=1}^n (x_t - \bar{x})^2}, \text{ де}$$

$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{t=1}^n x_t$, $\tau = 0, 1, 2, \dots, m < n$, сукупність яких і слугує оцінкою Ф.а.

ФУНКЦІЯ АВТОКОРЕЛЯЦІЙНА ЧАСТКОВА (функция автокорреляционная частная; partial autocorrelation function) – функція $p_x(k)$ стаціонарної ергодичної випадкової послідовності $X(t)$, що обчислюється за часовим рядом $x_1 = x(t_1), x_2 = x(t_2 = t_1 + h), \dots, x_n = x(t_n = t_{n-1} + h)$ і використовується для характеристики ступеня лінійної залежності між x_i і x_{i+k} , $i = 1, 2, \dots, n - k$; $k = 0, 1, 2, \dots, l \ll n$, при виключенні лінійного в середньому впливу на них проміжних членів $x_{i+1}, x_{i+2}, \dots, x_{i+k-1}$ часового ряду. Значення цієї функції знаходяться так: $p_x(0) = 1$; $p_x(1) = p(X_{1, n-1}; X_{2, n})$ – коефіцієнт кореляції між рядами $X_{1, n-1} = (x_1, x_2, \dots, x_{n-1})$ і $X_{2, n} = (x_2, x_3, \dots, x_n)$; $p_x(2) = \rho_{x_1, n-2; x_3, n / x_2, n-1}$ – коефіцієнт кореляції частковий першого порядку між рядами $X_{1, n-2} = (x_1, x_2, \dots, x_{n-2})$ і $X_{3, n} = (x_3, x_4, \dots, x_n)$, обчислений при

виключенні лінійного впливу на кожний з них ряду $X_{2, n-1} = (x_2, x_3, \dots, x_{n-1})$ і т. д.

ФУНКЦІЯ ДОЖИТТЯ (функция дожития; survival function) – кількісна характеристика процесу смертності. Ф.д. – функція віку, яка дорівнює ймовірності того, що новонароджений доживе до певного точного віку x років, де x – будь-яке дійсне число. У демографічній літературі позначається $l(x)$. Значення Ф.д., що відповідають цілим значенням аргументу x , наводяться в таблицях смертності, при цьому ймовірність дожиття помножується на корінь таблиці, який дорівнює 1000, 10 000, 100 000. Ф.д. використовується в математичних моделях (в основному – неперервних) відтворення населення як основна характеристика режиму смертності. У детерміністських моделях припускають, що ймовірність дожиття до віку x та частка осіб, які досягли цього віку, збігається. Виходячи з цього, Ф.д. використовується в інтегральному рівнянні відтворення населення для визначення кількості тих, що живуть, у певному віковому інтервалі на основі кількості народжених. Графік Ф.д. – крива дожиття – має дві точки перегину і нагадує за формою зігнуту дугу лука. На основі Ф.д. обраховується ряд інших характеристик смертності – сила смертності, середня тривалість очікуваного життя.

ФУНКЦІЯ КОРЕЛЯЦІЙНА ВЗАЄМНА (функция корреляционная взаимная; mutual correlation function) – функція $p_{xy}(t, t')$, що використовується для характеристики ступеня лінійного зв'язку двох випадкових процесів: $X(t)$ і $Y(t)$. При кожній парі t_i і t_j допустимих значень аргументів цих процесів $p_{xy}(t_i, t_j)$ дорівнює коефіцієнту кореляції $p[X(t_i), Y(t_j)]$ випадкових величин $X(t_i)$ і $Y(t_j)$ – ординат процесів $X(t_i)$ і $Y(t_j)$: $p_{xy}(t_i, t_j) = p[X(t_i), Y(t_j)]$. Інколи замість $p_{xy}(t, t')$ використовується взаємна коваріаційна функція $K_{xy}(t, t')$, значення $K_{xy}(t_i, t_j)$ якої дорівнює коваріації $K[X(t_i), Y(t_j)]$ ординат $X(t_i)$ і $Y(t_j)$: $K_{xy}(t_i, t_j) = K[X(t_i), Y(t_j)] \equiv p[X(t_i), Y(t_j)] \sigma_{x(t_i)} \sigma_{y(t_j)}$. Якщо $X(t_i)$ і $Y(t_j)$ – сумісні стаціонарні ергодичні випадкові послідовності, а часові ряди $x(t_0), x(t_1 = t_0 + h), \dots, x(t_n = t_0 + nh)$ і $y(t_1), \dots, y(t_n)$, – траєкторії цих послідовностей, то Ф.к.в. функція $p_{xy}(mh)$ дорівнює коефіцієнту кореляції між рядами $x(t_0), x(t_1), \dots, x(t_{n-m})$ і $y(t_m), y(t_{m+1}), \dots, y(t_n)$, де $m = 0, 1, \dots, k \ll n$.

ФУНКЦІЯ ЛАПЛАСА НОРМОВАНА (функция Лапласа нормированная; Laplace stan-

standardized function) – інтегральна функція виду

$$\Phi(t) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_0^t e^{-\frac{t^2}{2}} dt.$$

ФУНКЦІЯ ПРАВДОПОДІБНОСТІ (ВІРОГІДНОСТІ) (функція правдоподобия; likelihood function) – 1) для дискретної випадкової величини це функція аргументу θ :

$L(x_1, x_2, \dots, x_n; \theta) = p(x_1; \theta) \cdot p(x_2; \theta) \cdot \dots \cdot p(x_n; \theta)$, де $p(x_i; \theta)$ – ймовірність того, що випадкова величина прийме значення x_1, x_2, \dots, x_n – фіксовані числа; 2) для неперервної випадкової величини це функція аргументу θ : $L(x_1, x_2, \dots, x_n; \theta) = f(x_1; \theta) \cdot f(x_2; \theta) \cdot \dots \cdot f(x_n; \theta)$, де $f(x_i; \theta)$ – щільність, x_1, x_2, \dots, x_n – фіксовані числа.

ФУНКЦІЯ РОЗПОДІЛУ (функція розподілення; distribution function) – функція, що є основною й найбільш повною характеристикою

ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБІРКОВА (характеристика выборочная; sample characteristic) – наближене значення характеристики випадкової величини генеральної сукупності, визначене за результатами спостережень за вибіркою.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ДИНАМІКИ (характеристики динамики; time series data) – взаємозв'язані показники, що використовуються для оцінки швидкості розвитку різних суспільних явищ і процесів. До Х.д. належать абсолютний приріст, відносний приріст, темп зростання та ін. Розрахунок Х.д. ґрунтується на порівнянні рівнів ряду. При цьому база порівняння може бути постійною або змінною. За постійну базу обирають або початковий рівень ряду, або рівень, що є характерним (вихідним) для розвитку досліджуваного явища. Обчислені на його основі Х.д. називають базисними. Якщо певний рівень ряду порівнюється з попереднім, то обчислені Х.д. називають ланцюговими.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦЕНТРУ РОЗПОДІЛУ (характеристики центра распределения; distribution center characteristics) – середня, мода та медіана ряду розподілу.

ХВИЛЯ СЕЗОННА (волна сезонная; seasonal wave) – сукупність обчислених для кожного місяця (кварталу тощо) річного циклу індексів сезонності, що характеризують внутрішньорічну (середньорічну) динаміку явища. Для виявлення і вимірювання сезонної хвилі використовується ряд методів, що базуються на використанні середньої арифметичної, відносних

випадкової величини $F(x) = P\{X < x\}$. Ф.р. дискретної випадкової величини є ступінчастою. Якщо Ф.р. неперервна, то випадкова величина називається неперервною. Ф.р. монотонно зростає від 0 до 1 і за нею можна визначити ймовірність будь-якої події, пов'язаної з випадковою величиною. Багатовимірна функція розподілу випадкових величин X_1 і X_2 визначає спільний розподіл цих величин: $F(x_1, x_2) = P\{X_1 < x_1, X_2 < x_2\}$. Для незалежних випадкових величин X_1 і X_2 : $F(x_1, x_2) = F(x_1) F(x_2)$, де F_1 і F_2 – часткові (маргінальні) функції розподілу величин X_1 і X_2 .

Ф'ЮЧЕРС ФІНАНСОВИЙ (фьючерс финансовый; financial futures) – тривала біржова угода, пов'язана з купівлею та продажем валюти, цінних паперів.

Х

величин, механічного й аналітичного вирівнювання. Вибір методу залежить від характеру зміни рядів динаміки. Для наочного представлення Х.с. індекси сезонності зображують у вигляді лінійного графіка.

ХЕДЖЕР (хеджер; hedger) – суб'єкт підприємницької діяльності (банк чи фірма), який здійснює операції хеджування на ф'ючерсній біржі.

ХЕДЖУВАННЯ (хеджирование; hedging) – форма страхування ціни та прибутку у ф'ючерсних угодах. Полягає в тому, що продавець, реалізуючи реальний товар (на біржі чи поза нею), одночасно купує ф'ючерсні контракти з поставкою в майбутньому, тобто здійснює зворотну операцію. Розрізняють такі різновиди Х.: продажів (продаж ф'ючерсних контрактів з одночасною закупівлею такої самої кількості реального товару); купівель (купування ф'ючерсних контрактів з метою страхування цін в угодах з реальним ще не приданим товаром, але який обов'язково буде куплений); хеджування ризиків на тривалий час.

ХЕДЖУВАННЯ ВІДНОВЛЮВАНЕ (СЕРІЙНЕ) (хеджирование воспроизводимое (серийное); reproducible (serial) hedging) – хеджування за допомогою відновлюваної строкової операції, тобто серії послідовно здійснюваних угод, коли закриття однієї позиції пов'язане з відкриттям іншої.

ХЕДЖУВАННЯ ПЕРЕХРЕСНЕ (хеджирование перекрестное; cross hedging) – страхування ризику втрат від одного фінансового

інструмента через придбання ф'ючерса чи опціону на інший фінансовий інструмент.

ХОЛДИНГ (холдинг; holding) – форма організації компанії шляхом придбання контрольних пакетів акцій. Розрізняють два види Х.: чистий Х., здійснюваний спеціально для встановлення контролю над іншими підприємствами через придбання контрольних пакетів їхніх акцій, і змішаний Х., що поєднує зазначені функції з

іншими видами діяльності (виробничою, торговельною, транспортною, кредитно-фінансовою тощо).

ХОЛДИНГОВА КОМПАНІЯ (холдинговая компания; holding company) – акціонерне товариство, що володіє, користується та розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств.

Ц

ЦЕНЗ (ценз; qualification) – кількісні та якісні обмежувальні ознаки, наявність яких під час проведення статистичного спостереження є підставою для віднесення об'єкта до досліджуваної сукупності та дозволяє запобігти розбіжностям у тлумаченні результатів обстеження.

ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНОГО ІНТЕРЕСУ (центр экономического интереса; economic interest center) – місце, в якому інституційна одиниця займається господарською діяльністю, здійснює операції упродовж тривалого періоду (як правило, більше ніж один рік) та володіє нерухомістю.

ЦЕНТР РОЗСИОВАННЯ (центр рассеивания; centre of scatter) – центр симетрії розподілу випадкових величин. Ц.р. характеризує положення розподілу на осі абсцис. Розмірність центра розсіювання – те саме, що й розмірність випадкової величини.

ЦЕНТР ФІНАНСОВИЙ СВІТОВИЙ (центр финансовый мировой; world financial center) – центр зосередження банків та інших фінансово-кредитних інститутів, що здійснюють валютні та кредитні операції, а також операції з золотом, цінними паперами. Найбільшими Ц.ф.с. є Нью-Йорк, Лондон, Париж, Франкфурт-на-Майні, Цюріх, Токіо, Сінгапур тощо.

ЦЕСІОНАРІЙ (ЦЕСІОНЕР) (цессионарий (цессионер); cessionary) – особа, яка стає кредитором після надання їй права вимоги щодо повернення боргу; правонаступник, якому передається право на власність чи на операції з фінансовими цінностями; страхова компанія, яка бере на себе ризик щодо перестраховування (перестраховик).

ЦЕСІЯ (цессия; assignment, cession) – відступлення іншій особі права вимоги в зобов'язанні, передавання їй своїх прав на щось. Наприклад, передавання кредитором свого права вимоги боргу третій особі (цесіонерів).

ЦИКЛ ДІЛОВИЙ (цикл деловой; business cycle) – періодичне коливання рівня ділової активності, обсягу національного виробництва, доходу, зайнятості тощо тривалістю кілька або кільканадцять років. Ц.д. містить 4 фази: спад (реальний ВВП зменшується); дно (найнижча точка спаду); піднесення (реальний ВВП зростає); вершина (найвища точка піднесення).

ЦИКЛ ОПЕРАЦІЙНИЙ (цикл операционный; operative cycle) – проміжок часу між придбанням запасів для здійснення діяльності та отриманням коштів від реалізації виробленої з них продукції або товарів і послуг.

ЦИКЛ СТАТИСТИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЖИТТЄВИЙ (цикл статистической информации жизненный; life cycle of statistical information) – вся багатоступенева ієрархічна сукупність етапів проходження статистичної інформації від зародження до кінцевого використання. Основні етапи Ц.с.і.ж.: збирання інформації (одержання первинних статистичних даних); попереднє її опрацювання; передавання; узагальнення; накопичення; обробка; аналіз; зберігання; надання інформаційних послуг; використання (подання користувачеві, передача на зберігання тощо).

ЦИКЛІЧНІСТЬ РИНКУ (цикличность рынка; market cyclicity) – характеристика стану ринку, пов'язана з його повторюваними коливаннями різної протяжності. Розрізняють сезонні коливання протягом року, зумовлені сезонністю виробництва і споживання, та ринкові цикли, зумовлені закономірностями ринкової економіки, коли підйом призводить до насичення ринку та кризи збуту, що змінюється депресією, яка, у свою чергу, переходить до поживлення ринку тощо. Цикл повторюється багатократно.

ЦИФРОВА КАРТОГРАФІЧНА ІНФОРМАЦІЯ (ЦКІ) (цифровая картографическая информация (ЦКИ); digital cartographic(al)

information) – картографічна інформація, перетворена у цифрову форму.

ЦИФРУВАННЯ (оцифровка; digitization) – процес перетворення картографічної інформації в цифрову форму.

ЦІНА (цена; price) – грошове відображення вартості товару (роботи, послуги).

ЦІНА ВИРОБНИКА (цена производителя; producer's price) – сума, яку отримує виробник від покупця за одиницю виробленої продукції у вигляді товару або послуги без урахувань податків (ПДВ, акцизний збір тощо). Ця ціна не включає транспортні витрати, що окремо нараховуються виробником.

ЦІНА ВІЛЬНА (цена свободная; free price) – ціна реалізації продукції, що встановлюється безпосередньо на ринку. Ц.в. – договірна ціна, визначена за умов рівноваги ринкового попиту та пропозиції.

ЦІНА КУРСОВА (цена курсовая; exchange price) – середньозважена ціна за угодами, здійсненими з початку біржового дня (торговельної сесії) до моменту часу, визначеного правилами біржі.

ЦІНА МОНОПОЛЬНА (цена монополия; monopoly price) – ціна, що встановлює підприємець, який займає монопольне становище на ринку, і що призводить до обмеження конкуренції та порушення прав споживача.

ЦІНА ПОКУПЦЯ (цена покупателя; buyer's price) – сума, яку сплачує покупець за постачання одиниці товару (послуги) у встановлені ним терміни та місце. Ціна покупця включає транспортні витрати, окремо сплачені покупцем за постачання у встановлені терміни та місце.

ЦІНА ПОПИТУ (цена спроса; demand price) – ціна, офіційно заявлена покупцем, що зумовлює безвідкличну пропозицію придбати заявлений товар на умовах споту, форварду або ф'ючерсу.

ЦІНА ПОТОЧНА (цена текущая; current price) – ціна, зафіксована у визначений період часу на базовому підприємстві на момент її реєстрації.

ЦІНА ПРОПОЗИЦІЇ (цена предложения; supply price) – ціна, офіційно заявлена продавцем, що зумовлює безвідкличну пропозицію продати заявлений товар на умовах споту, форварду або ф'ючерсу.

ЦІНА РИНКОВА (цена рыночная; market price) – ціна реалізації продукції, що встановлюється безпосередньо на ринку. Ц.р. – договірна ціна, визначена за умов рівноваги ринкового попиту та пропозиції.

ЦІНА РІВНОВАГИ (ФІКСІНГ) (цена равновесия (фиксинг); equilibrium price (fixing)) – ціна, що встановлюється внаслідок досягнення рівноваги між ціною пропозиції та ціною попиту і зазначається у зареєстрованому біржовому договорі.

ЦІНА СЕРЕДНЯ (цена средняя; average price) – середній рівень ціни окремого товару (послуги) або сукупності (групи товарів (послуг)).

ЦІНА СЕРЕДНЯ ПО РЕГІОНУ (цена средняя по региону; average region price) – ціна, розрахована на основі середніх цін на товар (послугу)-представник або матеріальні ресурси, зареєстрованих в адміністративно-територіальних одиницях.

ЦІНА СЕРЕДНЯ РЕАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ (цена средняя реализации сельскохозяйственной продукции; average sale price of agricultural production) – вартість одиниці реалізованої сільськогосподарськими підприємствами власної виробленої продукції з урахуванням дотацій за її реалізацію переробним підприємствам та без урахування транспортних та експедиційних витрат, податку на додану вартість.

ЦІНИ ПОРІВНЯННІ (цены сопоставимые; comparable prices) – середньозважені ціни року, прийнятого за базу для порівняння.

ЦІНИ ФАКТОРНІ (цены факторные; factor prices). Див. *Вартості факторні дійсні* та *Вартості факторні наближені*.

ЦІННОСТІ ВАЛЮТНІ (ценности валютные; currency values) – матеріальні об'єкти, визначені законодавством України про валютне регулювання як засоби валютно-фінансових відносин (див. *Валюта України, Валюта іноземна, Метали банківські, Рахунки металеві*).

ЦІННОСТІ КУЛЬТУРНІ (ценности культурные; cultural values) – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне й наукове значення та підлягають збереженню, відтворенню й охороні відповідно до законодавства України.

ЧАС ВІДПРАЦЬОВАНИЙ (время отработанное; hours worked) – вимірюваний у людино-годинах час роботи працівників, які фактично працювали на підприємстві (організації, установі), включаючи тих, які зайняті неповний робочий день (тиждень), виконували понадурочну роботу, працювали у вихідні та святкові (неробочі) дні або понад місячну норму (поза графіком), а також людино-години роботи на домників (див. *Людино-година, Час робочий*).

ЧАС ОБОРОТУ ВАНТАЖНОГО ВАГОНА СЕРЕДНІЙ (время оборота грузового вагона среднее; average time of freight car turnover)

– час вагонообороту у добах або годинах, затрачений у середньому вагоном вантажного парку за один виробничий цикл (від одного завантаження до наступного) (див. *Вагонооборот*). Ч.о.в.в.с. залежить від відстані обороту вагона середнього, вагонного плеча, коефіцієнта місцевої роботи транспорту, швидкості руху поїзда, інтенсивності й частоти вантажних та інших технологічних операцій за цикл. Середній час обороту вагона робочого парку визначається на одиницю роботи залізниці (відділення).

ЧАС ПЕРЕПISУ (время переписи; time of census) – 1) сезон календарного року, під час якого проводиться перепис населення, зазвичай той, коли люди найменш мобільні. Розселення людей за даними перепису повинно відповідати звичайному, причому ймовірність того, що вони перебувають вдома, повинна бути максимальною, і бажано, щоб людей, які проживають тимчасово поза місцем свого постійного проживання, було щонайменше. Тобто цей період повинен характеризуватися найменшою рухливістю людей, тому, як правило, переписи проводяться взимку. Ч.п. залежить також від зв'язку перепису населення з іншими обстеженнями; 2) тривалість перепису населення. Залежно від складності програми перепису, методу перепису та категорій населення, що враховуються під час перепису, Ч.п. може становити від одного дня до місяця і більше.

ЧАС ПОЗАРОБОЧИЙ (время нерабочее; free time (off time)) – частина календарного фонду часу, що використовується працівниками для відпочинку, підвищення культурного та освітнього рівня, виховання дітей, зміцнення здоров'я і розваги, а також на самообслуговування тощо.

ЧАС РОБОЧИЙ (время рабочее; working time) – 1) частина календарного часу, що витра-

чається на виробництво продукції чи виконання певного обсягу робіт та послуг; 2) тривалість часу, впродовж якого працівник виконував або повинен був виконувати роботу чи інші трудові обов'язки. Статистичне поняття Ч.р. включає три категорії: нормальний Ч.р.; відпрацьований час; оплачений час. Нормальний Ч.р. визначається тривалістю робочого часу, встановленою законодавством чи колективним договором, і вимірюється кількістю годин у день (тиждень). Ч.р., відпрацьований понад нормальний, оплачується за підвищеними ставками і вважається винятком для певної категорії працівників на певному підприємстві, в організації. Відпрацьований час включає час роботи протягом нормального Ч.р.; час, відпрацьований понад нормальні години; час, проведений на робочому місці для його обслуговування та підготовки до роботи; час простою на робочому місці не з вини працівників; час, призначений для коротких перерв у роботі для відпочинку. Відпрацьований час не включає оплачений, але невідпрацьований час, наприклад, щорічну відпустку або час хвороби. Невідпрацьований час поділяється на невикористаний з поважних причин (через хворобу, у зв'язку з відпустками, іншими неявками, що дозволені законодавством) та невикористаний з неповажних причин – через втрати робочого часу (неявки з дозволу адміністрації, включаючи неявки з ініціативи адміністрації, а також простої, прогули та страйки). Оплачений час включає час, за який були проведені розрахунки виплат заробітної плати з працівником. Вимірювання Ч.р. працівників здійснюється у людино-днях, людино-годинах. За місяць, квартал, рік може бути розрахована фактична середня тривалість робочого часу шляхом ділення фактично відпрацьованих людино-днів (людино-годин) за відповідний період на середньооблікову кількість працівників за той самий період. Ступінь використання Ч.р. характеризує коефіцієнт використання робочого року, кварталу, місяця, тижня, дня, що визначається діленням фактичної тривалості робочого періоду на встановлену його тривалість. Використання Ч.р. характеризується абсолютними показниками календарного, табельного та максимально можливого фонду Ч.р. (див. *Фонд часу календарний, Фонд робочого часу табельний, Фонд робочого часу максимально можливий*).

ЧАС РОБОЧИЙ НЕПОВНИЙ (время рабочее неполное; short working day/week) – ха-

рактеристика тривалості роботи працюючих за наймом на умовах неповного робочого часу протягом тижня чи робочого дня. Ч.р.н. означає, що працівники працюють менше годин, ніж встановлено законодавством або колективним договором для цієї категорії працівників.

ЧАС СПОСТЕРЕЖЕННЯ (ОБ'ЄКТИВНИЙ ЧАС) (время наблюдения (объективное время); observation time (objective time)) –

1) час, якого стосуються дані спостереження. Якщо об'єктом спостереження є процес, то визначається інтервал часу, протягом якого накопичуються дані. Вибір часу спостереження здійснюється у найсприятливіший період (найменша міграція населення; спокійна соціально-політична ситуація); 2) певний момент (об'єктивний час) або проміжок часу, на який або за який реєструються відомості у процесі спостереження статистичного. Коли об'єктом спостереження є процес, то вибирають інтервал часу, протягом якого нагромаджуються дані. Наприклад, статистичний звіт подається на певну дату (момент); кількісний показник, що характеризує фінансово-економічну діяльність, розраховується за певний проміжок часу; спостереження проводиться протягом декількох днів. Коли об'єктом спостереження є певний стан явища або процесу, вибирають критичний момент – момент часу, станом на який реєструються дані. Критичним моментом користуються під час перепису, коли потрібно точно зареєструвати стан в один “момент”. Зрозуміло, що переписати все населення в одну мить неможливо, тому, крім Ч.с., встановлюється період спостереження (суб'єктивний час), протягом якого реєструють дані.

ЧАСТИНА ПРЕДМЕТА ЗАКУПІВЛІ (ЛОТ) (часть предмета закупки (lot); part of purchase article (lot)) – визначена замовником за обсягом, номенклатурою чи місцем поставки товару (виконання робіт, надання послуг) частина товарів, робіт чи послуг, на яку, в межах єдиної процедури закупівлі, учасникам дозволяється подавати тендерні пропозиції. Кількість тендерних пропозицій на кожну окрему частину предмета закупівлі не може бути меншою ніж дві.

ЧАСТКА ВИБІРКИ (доля выборки; sampling fraction) – відношення кількості одиниць сукупності вибіркової до кількості їх у сукупності генеральній. Характеризує ступінь охоплення одиниць генеральної сукупності статистичним

спостереженням. Ч.в. виражається у відсотках чи частках одиниці.

ЧАСТКА ВІДБОРУ (доля отбора; sampling ratio) – Див. *Частка вибірки*.

ЧАСТКА ГЕНЕРАЛЬНА (доля генеральная; general proportion) – відносна кількість одиниць генеральної сукупності, що мають певну ознаку чи значення. Обчислюють як відношення кількості одиниць, що мають певну ознаку до загальної кількості одиниць генеральної сукупності.

ЧАСТКА ЗІБРАНОЇ ПЛОЩІ (часть убранный площади; share of harvested area) – відсоткове відношення зібраної площі сільськогосподарської культури до загальної площі збирання.

ЧАСТКА (ЧАСТКА ВИБІРКОВА, ЧАСТОТА ВІДНОСНА) (доля (доля выборочная, частота относительная); proportion; fraction; rate (sampling proportion, relative frequency)) –

1) відносна величина структури, що визначає питому вагу окремих варіантів чи інтервалів у загальній сумі, тобто $w_i = \frac{f_i}{\sum_{i=1}^k f_i}$, де f_i – час-

тота i -ї варіанти; $\sum_{j=1}^k f_j$ – сума частот варіант.

Сума всіх часток w_i дорівнює одиниці. Частки можуть виражатися й у відсотках, тоді їх сума дорівнює 100%; 2) відносна кількість одиниць сукупності вибіркової, що мають певну ознаку чи значення. Обчислюють діленням кількості цих одиниць на всю кількість одиниць сукупності вибіркової за формулою: $w = m / n$, де w – частка вибіркової, m – кількість одиниць у сукупності вибіркової, що мають певну ознаку, n – кількість одиниць у сукупності вибіркової.

ЧАСТКИ (доли; proportions, rates, fractions, shares, parts) – відносні частоти (відносні величини структури). Вимірюються у частках одиниці й у відсотках, сума їх становить 1 або 100%. На використанні часток ґрунтується порівняльний аналіз складу різних за обсягом сукупностей, оцінка структурних зрушень у часі тощо.

ЧАСТКИ ШОТЕЧНИХ АКТИВІВ (доли ипотечных активов; parts of mortgage assets) – зобов'язання за окремими договорами про іпотечний кредит, що входять до консолідованого іпотечного боргу.

ЧАСТОТА (частота; frequency) – абсолютне число, що показує, скільки разів (як часто) трапляється (повторюється) в сукупності те чи інше значення ознаки чи як часто трапляються ті чи інші варіанти в ряду розподілу.

ЧАСТОТА ПОВТОРЕННЯ (частота повторення; repetition frequency) – кількість повторень окремих варіантів значень ознак.

ЧАСТОТА ПОДІЇ ВИБІРКОВА (частота события выборочная; sampling frequency of the event) – кількість f_A вибіркового значень величини X , що попадають в ω_A . Подія A полягає в тому, що значення випадкової величини X належить деякій множині ω_A . Якщо результати спостережень величини X згруповані у варіаційний ряд з кількістю груп, що дорівнює k , то кількість f_i результатів, які потрапили в i -ту групу, називаються групувою частотою, чи частотою i -ї варіанти, якщо ряд інтервальний. Накопичені частоти визначаються за формулою:

$$f_i^{\text{нак}} = \sum_{i=1}^i f_i, i = 1, 2, \dots, k.$$

ЧАСТОТА ПОСТАВОК (частота поставок; frequency of deliveries) – середня тривалість інтервалу між поставками.

ЧАСТОТА РУХУ ЗАСОБІВ ТРАНСПОРТУ СЕРЕДНЯ (частота движения средств транспорта средняя; average traffic frequency) – кількість засобів транспорту, що пройшли по ділянці в середньому за добу. Визначається розподілом виконаних за певний період часу потяго-кілометрів (загального пробігу автомобілів, суден) на експлуатаційну довжину ділянки (залізниці, автомобільної, річкового шляху). Характеризує досягнення (перевищення) пропускної спроможності ділянки шляху.

ЧЕК (РОЗРАХУНКОВИЙ) (чек (расчетный); cheque) – 1) письмове розпорядження чекодавця банку, який веде його рахунок, оплатити чекодержателю вказану в чеку суму коштів; 2) паперовий розрахунковий документ установленної форми, що містить нічим не зумовлене письмове розпорядження чекодавця платнику про сплату чекодержателю зазначеної в ньому суми коштів протягом установленого строку. Платником за чеком може бути лише банк, де чекодавець має грошові кошти на рахунку, якими він може розпоряджатися. Відкликання чека до закінчення строку для його подання не допускається. Видача чека не

погашає грошового зобов'язання, на виконання якого він виданий.

ЧЕКОДАВЕЦЬ (чекодатель; drawer (issuer) of a cheque) – підприємство або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його.

ЧЕКОДЕРЖАТЕЛЬ (чекодержатель; holder of a cheque) – підприємство або фізична особа, яка є одержувачем коштів за чеком.

ЧЕРГОВІСТЬ НАРОДЖЕННЯ (очередность рождения; order of birth) – порядок народження, характеристика народженого, що вказує, яким за рахунком у матері він народився. Зазвичай ураховують лише живонароджених. Вирізняють Ч.н. щодо всіх народжень у жінки, щодо народжень у певному шлюбі та щодо всього часу подружнього життя. Ч.н. у середньому менше, ніж черговість вагітностей, до яких входять ті, що закінчилися мертвонародженням або абортom, а також зазвичай більше черговості пологів, до яких багатоплідні пологи входять як одиниця.

Ч.н. є суттєвою ознакою, що характеризує процес дітонародження в когорті, зокрема календар народжень і темпи формування сім'ї, завдяки аналізу відмінностей у середньому віці матері або середньої тривалості шлюбу в момент народження дітей різної Ч.н., а також результат цього процесу – розподіл жінок когорти, які закінчили дітонародження (тобто вийшли з репродуктивного віку) за кількістю народжених ними дітей. Ч.н. враховується безпосередньо при реєстрації народження та одноразово під час переписів населення. Коефіцієнт народжуваності за Ч.н. (як співвідношення кількості народжених різних Ч.н. в певному році до середньорічної кількості всіх жінок репродуктивного віку) відображає вплив вікової та шлюбної структури населення, тому не дає повного уявлення про кінцеве число народжувань у жінок: кількість народжень кожної черговості залежить від кількості матерів відповідного віку та від того, скільки дітей вони народили раніше, тобто від народжуваності в попередні роки. Найбільш правильні результати дає зіставлення числа народжувань визначеної черговості за рік з числом жінок певного віку, що народили на одну дитину менше (цю інформацію отримують з перепису), тобто обчислення ймовірності збільшення сім'ї. Ці характеристики є вихідними для обрахунку спеціальних таблиць народжуваності, на основі яких обчис-

люється розподіл жінок певної когорти за числом народжувань як загальний результат процесу дітонародження в когорті та середній вік матері при народженні дитини кожної Ч.н. У таблицях продуктивності шлюбу відповідні характеристики – це розподіл шлюбів за числом народжувань та середня тривалість шлюбу під час народження дитини кожної Ч.н. Спостерігається зниження середнього віку початку дітонародження від старших когорт до молодших, причому для первістків це зниження є значно більшим, ніж для других, третіх тощо дітей.

ЧИННИКИ АНТРОПОГЕННІ (фактори антропогенные; anthropogenic factors) – внесені у природу людською діяльністю зміни, що впливають на органічний світ. Розрізняють непрямі та прямі, позитивні й негативні Ч.а. Прямий вплив спрямований безпосередньо на живі організми (наприклад, штучне розведення риб, птахів, підгодівля тварин, охорона рослин і тварин у заповідниках тощо). Непрямий вплив здійснюється шляхом зміни клімату, фізичного та хімічного стану атмосфери і водойм, будови поверхні землі, ґрунту, рослинності та порушень едафічних, температурних, мікрокліматичних, біоценотичних умов існування організмів. При позитивному характері змін, внесених у природу людиною, створюються сприятливі умови для розвитку тих чи інших організмів. Негативні антропогенні чинники зумовлюють пригнічення або вимирання організмів.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ СЕРЕДНЯ (численность детей средняя; average number of children) – показник народжуваності, що отримується за даними переписів населення та обстежень на основі розподілу опитуваних жінок за числом дітей. Залежно від характеру запитання показник може мати різний зміст: середня кількість будь-коли народжених дітей; середня кількість дітей, які є живими на момент обстеження (або перепису) з загальної кількості народжених; середня кількість дітей, які живуть у домогосподарстві на момент обстеження (або перепису); середня ідеальна кількість дітей; середня очікувана кількість дітей тощо. Методики обчислення цих показників є схожими, але вони мають різний зміст і не взаємозамінюють, а взаємодоповнюють один одного. Під час порівняння Ч.д.с. у різних групах населення показники мають належати до когорт, що знаходяться на однаковому етапі свого репродуктивного періоду (наприклад, однаковий вік або тривалість шлюбу). Ч.д.с. може харак-

теризувати рівень народжуваності лише в тому випадку, якщо вона обчислена для когорти, що закінчила дітонародження; при цьому середнє число живих дітей та число дітей, які живуть у сім'ї, взагалі не призначені для цієї мети.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ (численность населения; population) – чисельність людей у будь-якій їх сукупності, що розглядається як населення. Одна з найбільш загальних кількісних демографічних характеристик, результат взаємодії демографічних процесів (для населення замкненого), а також міграції (для населення відкритого). Ч.н. є основою для обчислення загальних демографічних коефіцієнтів. Розрізняють: 1) теоретичну Ч.н. – людську популяцію в демографічному аналізі та демографічних моделях (стаціонарне населення, стабільне населення тощо); 2) фактичну Ч.н. будь-якої території (земної кулі, континенту, країни, регіону, населеного пункту). Для територій, між якими можливі пересування людей, вирізняють такі види чисельності: тих, що перебувають на певній території у визначений момент часу, наприклад на критичний момент перепису населення (чисельність наявного населення); тих, що зазвичай проживають на певній території (чисельність постійного населення); тих, що умовно належать або приписані до певної території (чисельність юридичного населення).

Ч.н. безперервно змінюється через народжування, смерті та міграції. Тому в демографічному аналізі вона розглядається як функція часу, а практично вимірюється та оцінюється станом на певний момент часу – критичний момент перепису, початок, кінець року, середину року (середньорічне населення). Ч.н. визначає кількість споживачів, трудовий потенціал країни тощо. Основне джерело даних про Ч.н. – переписи населення, в проміжках між ними – поточні розрахунки чисельності й складу населення, засновані на даних перепису та реєстрації народжувань, смертей, прибуття та вибуття, що зумовлює важливість налагодженого поточного обліку демографічних подій. У публікаціях Ч.н. зазвичай зазначається з точністю до тисяч осіб (тобто приблизно). Фактична Ч.н. на певну дату може бути обрахована лише з запізненням (через труднощі при збиранні та обробці масивів даних перепису). Тому поточні дані щодо Ч.н. часто є оціночними, їх отримують шляхом короткострокового демографічного прогнозу на основі останніх тенденцій темпів зростання (зменшення) населення. Точність оцінок визна-

часться ступенем урахування всіх компонентів зміни Ч.н. Прогнозну (очікувану) чисельність населення на більші терміни визначають зазвичай шляхом пересування за віком.

Дані щодо фактичної Ч.н. окремих країн та світу в цілому регулярно друкують у виданнях національних та міжнародних статистичних служб.

ЧИСЕЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ АБСОЛЮТНА (численность населения абсолютная; absolute population) – показник, що характеризує загальну величину населення, тобто кількість людей, які проживають на певній території у певний момент часу, і є найпершим показником, з якого починається аналіз будь-якого населення та змін у ньому. Ч.н.а. є показником моментним, бо належить до точного часового моменту.

ЧИСЛА ВИПАДКОВІ (числа случайные; randomness numbers) – ряди чисел, що є реалізаціями послідовності взаємозалежних і однаково розподілених випадкових величин.

ЧИСТИЙ ПРИБУТОК (чистая прибыль; net (clear) profit; net income) – прибуток, що визначається шляхом виключення з валового

прибутку, змішаного доходу споживання основного капіталу.

ЧИСТОТА НАСІННЯ (чистота семян; seeds purity) – визначається як процентне відношення маси здорового і цілого насіння у пробі.

ЧИСТОТА ПАТЕНТНА (чистота патентная; patent clearance) – юридична властивість об'єктів бути використаними у визначеній країні, без порушення чинних на її території охоронних документів виключного права.

ЧИСТОТА ПАТЕНТНА АБСОЛЮТНА (чистота патентная абсолютная; absolute patent clearance (purity)) – властивість об'єкта, за якої жоден з його елементів, будь-яке їх поєднання та весь об'єкт у цілому не підпадають під чинні у будь-якій країні світу патенти.

ЧЛЕНИ СІМ'Ї, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ БЕЗКОШТОВНО (члены семьи, работающие бесплатно; unpaid family workers) – особи, які працюють без оплати на сімейному підприємстві, що очолює родич (у випадку, якщо ця діяльність належить до економічної) (див. також *Статус зайнятості*).

Ш

ШАНС (шанс; chance) у статистиці – відношення ймовірності того, що подія відбудеться, до ймовірності того, що вона не відбудеться. Якщо p – ймовірність події, то її шанс OR розраховується за формулою: $OR = p / (1 - p)$.

ШАХРАЙСТВО З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ (мошенничество с финансовыми ресурсами; financial fraud) – надання громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності заздалегідь неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності.

ШАХРАЙСТВО У РЕЄСТРАЦІЇ ПЕРВИННИХ ДАНИХ (мошенничество при регистрации первичных данных; data registration fraud) з позиції обліку – навмисно неправильне відображення і представлення даних обліку та звітності службовими особами й керівництвом

підприємства. Ш.р.п.д. полягає в маніпуляціях обліковими записами та фальсифікації первинних документів, реєстрів обліку і звітності, навмисних змінах записів в обліку, що перекручують суть фінансових та господарських операцій з метою порушення українського законодавства або прийнятої на підприємстві облікової політики, навмисно неправильній оцінці активів і методів їх списання, навмисному пропуску або приховуванні результатних записів або документів, навмисному невисвітленні змісту відображених операцій, незаконному отриманні в особисту власність грошово-матеріальних цінностей, невідповідному відображенню записів в обліку тощо.

ШВИДКІСТЬ РУХУ РУХОМОГО СКЛАДУ СЕРЕДНЯ (скорость движения подвижного состава средняя; rolling stock average speed) – середня кількість кілометрів, пройдена рухомим складом за одиницю часу. Залежить від конструктивних характеристик транспортних засобів та інших факторів.

ШКАЛА (шкала; scale) – засіб упорядкування та / або кількісного чи графічного вираження ознак.

ШКАЛА ВІКУ (шкала возраста; age scale) – система вікових характеристик, що використовуються для вимірювання віку настання тих чи інших демографічних подій, перебігу демографічних процесів або вікового складу населення. Зображується прямою лінією з нанесеними на ній на однаковій відстані точками, що відповідають послідовним значенням точного віку або інтервалам віку. За ціну поділки шкали обирають (залежно від процесу) дні, місяці, роки, а також п'ятирічні та десятирічні інтервали віку. Аналогічна шкала використовується при вивченні тривалості того чи іншого демографічного стану.

ШКАЛА ГРАФІКА (шкала графика; graph scale) – система ліній, поділок (позначок шкали) та проставлених біля деяких з них чисел відліку (або інших символів), що відповідає ряду послідовних значень зображуваних величин. Ш.г. може бути рівномірною (арифметична), нерівномірною (функціональна). Лініями шкал можуть бути прями та криві лінії, з кривих широко відомі кругові та дугові (див. також *Шкала логарифмічна, Шкала масштабна, Шкала подвійна, Шкали сполучені*).

ШКАЛА КРЕДИТНА НАЦІОНАЛЬНА РЕЙТИНГОВА (шкала кредитная национальная рейтинговая; national credit rating scale) – система визначених груп рівнів та рівнів, що характеризують здатність позичальника своєчасно та в повному обсязі виплачувати відсотки й основну суму за своїми борговими зобов'язаннями, а також його платоспроможність. Національна шкала використовується для оцінки кредитного ризику позичальника – органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання та окремих боргових інструментів – облігацій, іпотечних цінних паперів, позик.

ШКАЛА ЛОГАРИФМІЧНА (шкала логарифмическая; logarithmic scale) – система графічних інтервалів, виражених логарифмами; різновид нерівномірної шкали, в якій рівним графічним інтервалам відповідають рівні різниці логарифмів (зазвичай десяткових) відповідних чисел або рівні їх відношення, тому цю шкалу називають також шкалою відношень. Таким чином, в основу побудови Ш.л. покладено логарифмічну функцію $y = \lg x$. Точки, що нанесені в полі графіка, за числовими позначками Ш.л. фіксують не числові значення зображуваних величин, а їх логарифми, тобто графічні інтервали, пропорційні до логарифмів чисел.

На Ш.л. немає нульового значення (оскільки $\lg 0 = -\infty$), відлік починають від 1. Графічні інтервали Ш.л., що відповідають числовим інтервалам від 1 до 10, від 10 до 100, від 100 до 1000 і далі мають однакову величину і називаються циклами або модулями. Наявність циклів є цінною властивістю Ш.л., оскільки при цьому на одному графіку можна розміщувати статистичні ряди, рівні яких суттєво відрізняються один від одного. Якщо Ш.л. нанесена на обидві осі координат, то координатну сітку називають сіткою логарифмічною, якщо лише на одну з осей – сіткою напівлогарифмічною. Основною властивістю Ш.л. є збереження рівності відношень чисел незалежно від їх абсолютних величин, що зумовлює зручність відображення відносних змін, динаміки темпів зростання зображуваних явищ (див. також *Сітка логарифмічна, Сітка напівлогарифмічна*). Властивості Ш.л. певним чином зумовлюють форму графічного образу. Загальні правила інтерпретації форми ліній у Ш.л. такі: 1) пряма лінія (висхідна чи низхідна) на графіку виражає однаковий темп зростання або зниження зображуваного явища; 2) висхідна лінія, зігнута вгору, відображає уповільнення темпів зростання явища і навпаки; 3) низхідна лінія, зігнута вгору, відображає падіння рівнів явища уповільненими темпами і навпаки.

ШКАЛА МАСШТАБНА (шкала масштабная; major scale) – система з трьох елементів: лінії (вісь координат), що є носієм або опорою шкали; поділок (або позначок) шкали; числових позначень, що відповідають поділкам шкали (див. *Шкала графіка*) відповідно до обраного масштабу. Носієм шкали може бути пряма або крива лінія. У першому випадку шкала прямолінійна (використовується для більшості статистичних графіків), у другому – криволінійна (кругова, побудована у полярній системі координат). Поділки – це риси або точки, розміщені в певному порядку на носії шкали, відповідно до яких на полі графіка відкладають значення статистичних величин. Числові позначення для більшості шкал починаються з нуля. Останнє значення на шкалі має дещо перевищувати максимальний рівень ознаки. Така шкала називається неперервною. Коли мінімальний рівень статистичної величини значно відрізняється від нуля (тобто значення починаються з певного рівня), для зручності зображення рекомендується робити розрив Ш.м. Така шкала називається перервною. Довжину відрізків між сусідніми поділками шкали на-

зивають графічним інтервалом, різницю між значеннями цих поділок – числовим інтервалом. Числа, що відповідають крайнім поділкам шкали, називають межами шкали, а відстань між ними – довжиною шкали. Як графічні, так і числові інтервали можуть бути рівними і нерівними. Залежно від характеру співвідношення між ними розрізняють рівномірні та нерівномірні шкали. Якщо рівним графічним інтервалам відповідають рівні числові інтервали, шкалу називають рівномірною або арифметичною. Якщо ця відповідність не виконується, то шкала нерівномірна, вона будується за певним математичним законом, вираженим аналітично у вигляді функції, тому нерівномірні Ш.м. називають також функціональними (див., наприклад, *Шкала логарифмічна*).

ШКАЛА МЕТРИЧНА (шкала метрическая; metric scale) – система кількісних вимірів, тобто кількісного шкалювання, в основу якого покладено результати безпосереднього вимірювання. За Ш.м. визначаються обсяги виробництва та реалізації продукції, розміри капіталу, чисельність зайнятих у суспільному виробництві, кількість та вартість приватизованих об'єктів тощо. До Ш.м. належать шкали відношень та інтервалів.

ШКАЛА НОМІНАЛЬНА (шкала номинальная; nominal scale) – система найменувань, що встановлює відношення подібності елементів, за яким порядок розташування ознак значення не має. Статистична обробка ознак Ш.н. зводиться до числового вираження якісних характеристик шляхом їх оцифрування (присвоєння окремим значенням цифр “1” або “0” у разі наявності відповіді чи її відсутності).

ШКАЛА ПОДВІЙНА (шкала двойная; double scale) – дві системи послідовних числових значень, що відповідають явищам і процесам, які зображуються на графіку. Ці шкали, як правило, з різним масштабом, розміщують поруч або з двох сторін графіка. Ш.п. часто використовують у розрахункових графіках.

ШКАЛА ПОРЯДКОВА (РАНГОВА) (шкала порядковая (ранговая); ordinal (rank) scale) – система упорядкування ознак, що встановлює послідовність інтенсивності прояву ознаки. Ознаки Ш.п. оцифровуються шляхом присвоєння рангів (балів) окремим значенням у порядку збільшення чи зменшення їх інтенсивності. Ш.п. застосовується під час визначення рівня успішності учнів, ступеня економічного

ризиків підприємств, рівня кваліфікації робітників, ступеня інвестиційної привабливості об'єктів тощо або при визначенні ставлення респондентів до якогось явища чи процесу, думки експертів.

ШКАЛИ СПОЛУЧЕНІ (шкалы сопряженные; conjugate scales) – пов'язані між собою шкали, що виражають два залежні один від одного (функціонально пов'язані) числові ряди. Основним способом побудови Ш.с. є розрахунок точок однієї шкали за точками іншої. Часто, наприклад, до шкали кількостей будують сполучену з нею шкалу відсотків.

ШКАЛЮВАННЯ БАГАТОВИМІРНЕ (шкалирование многомерное; multidimensional scaling) – набір математичних методів, що використовують для порівняння різних значень ознаки наборів чисел, коли певні співвідношення між значеннями ознак переходять у відповідні відношення між наборами чисел. Вибір адекватної шкали вимірювання може здійснюватись як для якісних ознак, так і при шкалюванні заново вже наявних кількісних значень ознаки. Мета проведення процедур шкалювання – виявити певні властивості представлення цим шляхом досліджуваних об'єктів точками в геометричному (зазвичай евклідовому) просторі, використовуючи деякі міри зв'язку, попарні схожості, близькості та інші відношення між цими об'єктами.

ШКОДА ЗНАЧНА (ущерб существенный; heavy damage) – погіршення виробничого, торговельного або фінансового стану національного товаровиробника, що призводить до значного загального спаду в національному виробництві певного товару. Ш.з. може також вимірюватися для економіки чи економік у цілому.

ШКОЛА (школа; school) – 1) навчально-виховний заклад, що здійснює загальну освіту та виховання дітей і молоді, а також сукупність таких закладів, що формує систему загальної освіти як суспільний інститут; 2) напрям у галузі науки, зазвичай за ім'ям ученого-основоположника, що характеризується певною проблематикою дослідження або науковим підходом, який лежить в основі дослідження.

ШЛЮБ (брак; marriage) у демографії – сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану, форма відносин між чоловіком і жінкою, що визначає їх права та обов'язки стосовно один одного та щодо дітей. Об'єктом статис-

тичного спостереження в поточному обліку демографічних подій є шлюб, зареєстрований у встановленому порядку відділом РАЦС. Первинними обліковими документами є акт про укладання шлюбу, акт про розірвання шлюбу та акт про смерть, складені органами РАЦС (див. *Акти цивільного стану*). Датою укладання шлюбу й датою розірвання шлюбу (див. *Розірвання шлюбу*) вважається дата складання акту, а датою овдовіння, тобто припинення шлюбу через смерть одного з членів подружжя, – дата його смерті.

Наразі загальна кількість розірвань шлюбу складається з числа тих, які зареєстровані в органах РАЦС, і тих, що здійснені за рішеннями суду. Для органів державної статистики джерелом інформації щодо кількості розірвань шлюбу є виключно актови записи, отримані від органів РАЦС. Дані про шлюб, розірвання шлюбу разом з інформацією про народжуваність надають можливість вивчати питання формування сім'ї.

ШЛЮБНІСТЬ (брачність; nuptiality) – процес утворення подружніх (шлюбних) пар у сукупності людей, що складають покоління, або в сукупності поколінь – населенні. Ш. включає укладання першого та повторних шлюбів. Разом з процесами овдовіння та розлучуваності Ш. характеризує відтворення шлюбної структури населення. Ш. – соціально-демографічний процес, він визначається і регулюється соціокультурними нормами, має юридичний, соціальний, економічний та інші аспекти, є об'єктом вивчення ряду суспільних наук. Основними кількісними характеристиками Ш. є: частка осіб у кожному поколінні, які коли-небудь брали шлюб, або частка тих, хто не побрався (міра ступеня безшлюбності); вік взяття першого шлюбу; частка осіб, які взяли повторний шлюб після розлучення і після овдовіння (ступінь компенсації тих, хто розлучується, і овдовілих); інтервал між розлученнями (овдовіннями) і повторним шлюбом. Обчислюються також коефіцієнти шлюбності, що вимірюють частоту взяття шлюбу у всьому населенні (загальні коефіцієнти шлюбності) і в окремих групах здат-

ного до шлюбу населення (спеціальні коефіцієнти шлюбності). Коефіцієнти обчислюються як відношення річного числа шлюбів у всьому населенні або в певній групі до середньорічної чисельності населення (або групи). Детальний аналіз Ш. реальних поколінь (див. *Аналіз позовжній*) або гіпотетичних поколінь (див. *Аналіз попережній*) проводиться за допомогою таблиць шлюбності. Важливими вимірниками Ш. є характеристики шлюбної структури окремих віково-статевих груп за даними перепису населення. У демографії Ш. вивчається, в основному, в межах репродуктивного віку, більшість показників Ш. обчислюються окремо для чоловіків і жінок, причому для жінок – частіше, ніж для чоловіків. На рівень Ш. впливають юридичні фактори, особливо мінімальний вік взяття шлюбу (в різних країнах від 12-ти до 22-х років), релігійні та моральні чинники, зокрема припустимість розлучень, а також їх процесуальна складність.

Джерелами статистичних відомостей про Ш. є дані переписів населення, спеціальних демографічних обстежень та поточної статистичної обробки записів актів цивільного стану в органах РАЦС. Кожне з цих джерел має свої особливості: при переписах і обстеженнях шлюбний стан та факти наявності й припинення шлюбу фіксуються за принципом самовизначення незалежно від юридичного оформлення, при поточному обліку демографічних подій ураховуються тільки зареєстровані шлюби. Ступінь порівнянності даних з різних джерел залежить від поширеності незареєстрованих шлюбів. При задовільній порівнянності важливе значення мають показники, отримані шляхом зіставлення даних перепису та поточного обліку; при поганій порівнянності перевагу слід віддавати показникам, що цілком базуються на будь-якому одному джерелі, насамперед – на даних перепису населення.

ШУМ (шум; noise) у теорії інформації – випадкові або систематичні явища в даних, які погіршують якість інформації, що міститься в даних. Ш. статистичний є терміном, яким позначають величини непоясненої варіації у вибірці.

Щ

ЩІЛЬНІСТЬ БАГАТОРІЧНИХ НАСАДЖЕНЬ ФАКТИЧНА (плотність многолетних насаждений фактическая; actual density of perennial plantations) – відношення у відсотках кількості рослин, що збереглися, і загинлих

рослин у рядковій безсистемній посадці до площі відокремлених ділянок (масивів). У домашніх господарствах фактичну щільність посадки визначають як середнє число рослин на 1 га присадибних ділянок, а у садівничих това-

риствах – шляхом ділення фактичного числа рослин на обміряну площу відокремленої ділянки.

ЩІЛЬНІСТЬ ЗВ'ЯЗКУ (теснота зв'язи; degree of association) – якісна характеристика ступеня залежності між випадковими величинами (ознаками). Вимірювання Щ.з. є одним із завдань кореляційного аналізу. Показниками Щ.з. є коефіцієнти парної, часткової та множинної кореляції й детермінації, рангові коефіцієнти, коефіцієнти асоціації, контингенції, взаємної спряженості. Вибір відповідного коефіцієнта пов'язаний з видом випадкових величин, формою їх залежності та законами їх розподілу. Для оцінки Щ.з. використовують критерії істотності.

ЩІЛЬНІСТЬ МЕРЕЖІ ШЛЯХІВ СПОЛУЧЕННЯ (плотность сети путей сообщения; communication network density) – протяжність шляхів сполучення в кілометрах, що припадає на одиницю площі території (зазвичай 1000 км²) країни або регіону.

ЩІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ (плотность населения; population density) – густина населення, ступінь населеності певної території, що обчислюється шляхом ділення чисельності наявного (постійного) населення (P) на площу території (Q) (без урахування внутрішніх великих водоймищ): $D = \frac{P}{Q}$.

ЩІЛЬНІСТЬ ПЕРЕВЕЗЕНЬ (плотность перевозок; traffic density) – показник інтенсивності вантажного потоку або пасажиропотоку на ділянках мережі шляхів сполучення.

Щ.п. вантажів – кількість тонн вантажу, що був перевезений на ділянці в одному або обох напрямках за рік у цілому і за окремими видами вантажів. Середня Щ.п. вантажів визначається за сукупністю ділянок зі значень Щ.п. проміжків з урахуванням їх довжини діленням вантажообороту на експлуатаційну довжину ділянок.

Щ.п. пасажирів – чисельність пасажирів, які пройшли ділянкою в одному або обох напрямках. Для сукупності ділянок визначається як середня величина зі значень Щ.п. ділянок з урахуванням їх довжини діленням пасажирообороту на експлуатаційну довжину ділянок.

ЩІЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ І ПУНКТИВ ЗВ'ЯЗКУ (плотность предприятий и пунктов связи; density of communication enterprises and points) – показник забезпеченості

зв'язком споживачів. Визначається: а) як відношення кількості пунктів загального користування (відділень зв'язку, поштових скриньок, телефонів-автоматів, пунктів продажу марок, конвертів тощо) до площі території обслуговування або чисельності населення, чисельності працюючих; б) як відношення кількості абонентних (індивідуального користування) пунктів до чисельності населення, чисельності працюючих тощо.

ЩІЛЬНІСТЬ ПОСАДКИ БАГАТОРІЧНИХ НАСАДЖЕНЬ НОРМАТИВНА (плотность посадки многолетних насаждений нормативная; standard density of perennial plantations) – агротехнічна норма посадки рослин на 1 га, що встановлюється для кожного виду і сорту рослин залежно від місцевих ґрунтово-кліматичних умов. В інтенсивному садівництві кількість дерев на 1 га досягає: яблунь – 800 і більше, вишень – 600–800, слив – понад 500. Великою щільністю насаджень характеризуються промислові малагабаритні сади з пласкою кроною (пальметні).

ЩІЛЬНІСТЬ РОЗПОДІЛУ (плотность распределения; density of distribution) – 1) частота, розрахована на одиницю ширини інтервалу, тобто кількість одиниць, що припадає у кожній групі на одиницю величини інтервалу; 2) характеристика розподілу неперервних випадкових величин X з функцією розподілу $F(x)$. Похідна функції розподілу $F(x)$ називається щільністю функції розподілу, чи щільністю розподілу ймовірностей, чи щільністю ймовірності. Ймовірність попадання неперервної випадкової величини X з функцією розподілу $F(x)$ у проміжок від x до $x + \Delta x$ дорівнює $F(x + \Delta x) - F(x)$. При $\Delta x \rightarrow 0$ похідна $F'(x) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{F(x + \Delta x) - F(x)}{\Delta x} = \frac{dF(x)}{dx} = f(x)$. Крива, що зображує щільність розподілу випадкової величини X , називається кривою розподілу.

ЩІЛЬНІСТЬ РУХУ (плотность движения; traffic density) – кількість транспортних одиниць, що пройшли через ділянку мережі шляхів сполучення в одному або обох напрямках у середньому за добу. Слугує показником інтенсивності руху. Для сукупності ділянок розраховується як середня величина значень Щ.р. ділянок з урахуванням їх довжини діленням пробігу поїздів (суден, автомобілів) на експлуатаційну довжину ділянок.

платуаційну довжину ділянок і кількість днів у звітному періоді.

ЩІЛЬНІСТЬ ЧАСТОТИ (ЧАСТКИ) (плотность частоты (доли); frequency distribution, density of distribution) – одна з частотних ха-

рактеристик ряду розподілу, яка обчислюється у випадку, коли інтервали варіаційного ряду нерівні. Обчислюється Щ.ч. на одиницю інтервалу: $g_j = f_j : h_j$ або $g_j = d_j : h_j$, де h_j – ширина j -го інтервалу.

Я

ЯГІДНИК (ягодник; berry plantation) – багаторічні насадження, що вирощуються для одержання їстівних ягід.

ЯКІСТЬ (качество; quality) – властивість, яка полягає у цілісності певних об'єктивних рис і характеристик продукту чи послуги, що стосуються спроможності задовольняти встановлені чи передбачувані потреби. Я. визначається системою показників, класифікація яких залежить від особливостей аналізованого об'єкта.

ЯКІСТЬ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ (качество атмосферного воздуха; atmospheric air quality) – сукупність фізичних, хімічних та біологічних властивостей атмосферного повітря, що відображають ступінь його відповідності гігієнічним і екологічним нормативам.

ЯКІСТЬ ВОДИ (качество воды; water quality) – сукупність характеристик складу і властивостей води, що визначають придатність її для конкретних видів водокористування.

ЯКІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ (качество информации; information quality) – сукупність властивостей, які відображають ступінь придатності конкретної інформації про об'єкти і їхній взаємозв'язок для досягнення цілей, що стоять перед користувачем.

ЯКІСТЬ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА (качество окружающей природной среды; quality of the natural environment) – сукупність характеристик, що відображають суб'єктивно-об'єктивний вплив стану навколишнього середовища на людину і визначаються комплексом показників стану навколишнього природного середовища.

ЯКІСТЬ ПРОДУКЦІЇ (качество продукции; production quality) – сукупність техніко-економічних, естетичних тощо властивостей продукції, що зумовлюють її придатність задовольняти певні потреби відповідно до її призначення. Основними міжнародними стандартами якості продукції є універсальні стандарти ISO серії 9000, що визначають систему перевірки якості, запропоновану Міжнародною Організацією по Стандартизації і прийняту 90 країнами

в усьому світі. Ціль системи полягає в сприянні розвитку міжнародного обміну товарами і послугами в усьому світі та заохочуванні все-світнього співробітництва в інтелектуальній, науковій, технологічній та економічній сферах. Стандарти ISO передбачають застосування систем якості у чотирьох ситуаціях: отримання вказівок щодо управління якістю; контракт між першою та другою сторонами (постачальник – споживач); затвердження або реєстрація, що їх проводить друга сторона; сертифікація або реєстрація, що їх проводить третя (незалежна) сторона. Організація-постачальник продукції повинна встановити і підтримувати таку систему якості, яка б передбачала всі ситуації, з якими вона може зіткнутися. Мета застосування стандарту ISO 9001 – гарантувати спроможність організації стабільно забезпечувати якість продукції та послуг, що задовольняє вимоги споживачів (за нестабільних зовнішніх умов).

ЯКІСТЬ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ (ВИЗНАЧЕННЯ ЄВРОСТАТУ) (качество статистических данных (определение Евростата); statistical data quality (the Eurostat definition)) – сукупність характеристик статистичних даних за такими вимірами:

1. Суттєвість: дані є суттєвими, якщо вони відповідають потребам споживачів. Розпізнавання споживачів та їх очікувань, таким чином, є важливим завданням. У контексті цього визначення домени, для яких наявні статистичні дані, повинні відображати потреби та пріоритети, виражені споживачами Європейської статистичної системи (повнота).
2. Точність: визначається як близькість оціненої величини та (невідомого) фактичного значення.
3. Своєчасність і пунктуальність у поширенні результатів: більшість споживачів потребують сучасних даних, що публікуються часто та вчасно, відповідно до встановленого графіка.
4. Доступність та прозорість інформації: статистичні дані мають найбільше значення, якщо вони передбачають відповідне супроводження та споживачі можуть їх легко отримати в такій формі, якій останні надають перевагу.

5. Порівнянність: статистичні дані для певної характеристики мають найбільшу користь, якщо вони дозволяють зробити надійні порівняння в просторі та часі. Цей компонент підкреслює важливість зіставності аналогічних статистичних даних між країнами для оцінки агрегованих статистичних даних на європейському рівні.

6. Узгодженість: статистичні дані, що мають єдине джерело, є узгодженими в первинних поняттях, а тому можуть надійно поєднуватися в більш складні структури. Якщо ж дані походять з різних джерел, а особливо зі статистичних обстежень, що проводяться з різною частотою, статистичні дані є узгодженими, якщо вони ґрунтуються на єдиних визначеннях, класифікаціях та методологічних стандартах.

ЯКІСТЬ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ (ВИЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ВАЛЮТНОГО ФОНДУ) (качество статистических данных (определение Международного валютного фонда); statistical data quality (the IMF definition)) – сукупність характеристик статистичних даних за такими критеріями: цілісність; методологічна стабільність; точність і надійність; зручність обслуговування; доступність.

ЯКІСТЬ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ (ВИЗНАЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА І РОЗВИТКУ) (качество статистических данных (определение Организации экономического сотрудничества и развития); statistical data quality (the OECD definition)) – сукупність характеристик статистичних даних за такими критеріями: суттєвість; точність; правдоподібність; своєчасність і пунктуальність; доступність; придатність до інтерпретації; узгодженість. За цим визначенням, найбільш важливі характеристики якості залежать від перспектив, потреб і пріоритетів споживача, що відрізняються за групами спожива-

чів. Оскільки певна робота у сфері дослідження Я.с.д. була виконана декількома організаціями, а саме: Євростатом, Міжнародним валютним фондом та Статистичним офісом Канади, Організація економічного співробітництва і розвитку змогла оцінити їх роботу та адаптувати її результати до своїх потреб.

ЯКІСТЬ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ (ЗГІДНО З ПРИНЦИПАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ) (качество статистических данных (в соответствии с Принципами деятельности органов государственной статистики Украины); statistical data quality (according to the Activity principles of the state statistics bodies) – сукупність властивостей, що роблять статистичні дані придатними для застосування згідно з їх призначенням. Я.с.д. визначається такими принципами:

- 1) відповідність / релевантність – статистичні дані повинні задовольняти поточні та потенційні потреби користувачів;
- 2) точність / надійність – статистичні дані повинні бути точними і достовірними;
- 3) своєчасність та пунктуальність – статистичні дані повинні поширюватися своєчасно зі встановленою періодичністю;
- 4) доступність та зрозумілість / ясність – статистичні дані мають представлятися у зрозумілій формі, поширюватися у придатному та зручному для використання вигляді, бути доступними всім користувачам на рівних умовах та супроводжуватися мета даними і відповідними поясненнями;
- 5) послідовність / узгодженість та зіставність (порівнянність) – статистичні дані мають бути узгоджені, зіставні у часі, за регіонами та країнами. Має бути створена можливість для поєднання та спільного використання статистичних даних з різних джерел.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
3. Митний кодекс України від 11.07.2002 р. № 92-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
4. Закон України “Про зайнятість населення” від 01.03.1991 р. № 803-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
5. Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16.04.1991 р. № 960-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
6. Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” від 13.12.1991 р. № 1977-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
7. Закон України “Про Єдиний митний тариф” від 05.02.1992 р. № 2097-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
8. Закон України “Про інформацію” від 02.10.1992 р. № 2657-12. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
9. Закон України “Про охорону праці” від 14.10.1992 р. № 2694-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
10. Закон України “Про науково-технічну інформацію” від 25.06.1993 р. № 3323 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
11. Закон України “Про колективні договори і угоди” від 01.07.1993 р. № 3356-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
12. Закон України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” від 15.12.1993 р. № 3687 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
13. Закон України “Про охорону прав на промислові зразки” від 15.12.1993 р. № 3688 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
14. Закон України “Про державну службу” від 16.12.1993 р. № 3723-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
15. Закон України “Про оплату праці” від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
16. Закон України “Про режим іноземного інвестування” від 19.03.1996 р. № 93/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
17. Закон України “Про відпустки” від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
18. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22.05.1997 р. № 283/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
19. Закон України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” від 01.06. 2000 р.

- № 1775-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
20. Закон України “Про організації роботодавців” від 24.05.2001 р. № 2436-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
21. Закон України “Про інноваційну діяльність” від 04.07.2002 р. № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
22. Закон України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” від 16.01.2003 р. № 433-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
23. Закон України “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)” від 10.07.2003 р. № 1096-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
24. Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України; затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 р. № 118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon.rada.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
25. Алексеєнко Л. М. Економічний словник / Алексеєнко Л. М., Олексієнко В. М., Юркевич А. І. – К. : Вид. буд. “Максимум”, 2002. – 592 с.
26. Англо-український бізнес-словник: Економіка. Фінанси. Банки. Інвестиції. Кредити / [уклад. С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко]. – К. : Школа, 2002. – 720 с.
27. Балабан Т. Англійсько-український словник-довідник інженерії довідка / Балабан Т. – Л. : Вид. держ. ун-ту “Львівська політехніка”, 2000. – 398 с.
28. Бараник З. П. Статистика ринку праці : [навч. посіб.] / Бараник З. П. – К. : КНЕУ, 2005. – 167 с.
29. Бараник З. П. Статистика ринку праці : [навч.-метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни] / Бараник З. П. – К. : КНЕУ, 2003. – 147 с.
30. Болеман М. Практическое выборочное обследование для статистики предприятий с использованием бизнес-регистра. – Воорбург : Центральное бюро статистики Нидерландов, 1999. – 45 с.
31. Васечко О. О. Методологічні засади статистики підприємств: [моногр.] / Васечко О. О. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2005. – 348 с.
32. Вибіркове спостереження: термінол. словн. / [укл. О. О. Васечко, О. І. Черняк, Є. М. Жуйкова та ін.]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 140 с.
33. Видання. Основні види. Терміни та визначення : ДСТУ 3017–95. – [Чинний від 1996–01–01]. – К. : Держстандарт, 1995. – 111 с. – (Національний стандарт України).
34. Головач А. В. Статистика банківської діяльності : [навч. посіб.] / Головач А. В., Захожай В. Б., Базилевич К. С. – К. : МАУП, 1999. – 176 с.
35. Головач А. В. Статистичне забезпечення управління економікою: прикладна статистика : [навч. посіб.] / Головач А. В., Захожай В. Б., Головач Н. А. – К. : КНЕУ, 2005. – 333 с.
36. Гохберг Л. М. Статистика науки / Гохберг Л. М. – М. : ТЕИС, 2003. – 478 с.
37. Грубер Й. Економетрія: Вступ до множинної регресії та економетрії : у 2 т. / Й. Грубер – К. : Нічлава, 1998–1999. –
Т. 1: Вступ до економетрії. – 1998. – 384 с.
38. Данилко В. К. Статистика екології автотранспорту / Данилко В. К. – Житомир : Поліграфія газети “Житомир”, 2001. – 172 с.
39. Демографический энциклопедический словарь / гл. ред. Д. И. Валентей. – М. : Советская энциклопедия, 1985. – 608 с.
40. Державний класифікатор будівель та споруд (ДК БС) : ДК 018:2000. – [Чинний від 2000–08–17]. – К. : Держстандарт, 2000. – 46 с. – (Національний класифікатор України).
41. Державний класифікатор продукції та послуг: у 4 т. : ДК 016:97. – [Чинний від 1997–12–30]. – К. : Держстандарт, 1998. – Т. 1–4. – 1010 с. – (Державний класифікатор України).
42. Джонстон Дж. Эконометрические методы / Джонстон Дж. – М. : Статистика, 1980. – 444 с.
43. Довідка України, 2004 рік : [стат. зб.] / за ред. Ю. М. Остапчука ; Державний комітет статистики України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2005. – 260 с.

44. Екологія : [навч.-метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни] / [Дорогунцов С. І., Коценко К. Ф., Аблова О. К. та ін.]. – К. : КНЕУ, 1999. – 152 с.
45. Екологія : тлумачний словник / [Мусієнко М. М., Навроцький В. М., Гетьман В. В. та ін.]. – К. : Либідь, 2004. – 376 с.
46. Еколого-економічні проблеми довкілля Житомирщини : [моногр.] / [Карпов В. І., Сіренський С. П., Данилко В. К. та ін.]; під заг. ред. П. Михайленка. – Житомир, 2001. – 320 с.
47. Екологічне управління : [підруч.] / [Шевчук В. Я., Саталкін Ю. М., Білявський Г. О. та ін.]. – К. : Либідь, 2004. – 432 с.
48. Економічна активність населення України 2000 : [стат. зб.] / відп. за вип. Н. В. Григорович. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2001. – 217 с.
49. Економічна активність населення України 2005 : [стат. зб.] / відп. за вип. Н. В. Григорович. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 239 с.
50. Егоров И. Ю. Наука и инновации в процессах социально-экономического развития : [моногр.] / Егоров И. Ю. – К. : ИВЦ Госкомстата Украины, 2006. – 338 с.
51. Єріна А. М. Організація вибіркового обстежень : [навч. посіб.] / Єріна А. М. – К. : КНЕУ, 2004. – 127 с.
52. Єріна А. М. Теорія статистики : [практикум] / Єріна А. М., Пальян З. О. – К. : Знання, 2001. – 325 с.
53. Ефимова М. Р. Общая теория статистики : [учеб.] / Ефимова М. Р., Петрова Е. В., Румянцев В. Н. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : ИФРА–М, 2002. – 416 с.
54. Завіновська Г. Т. Економіка праці : [навч. посіб.] / Завіновська Г. Т. – К. : КНЕУ, 2003. – 300 с.
55. Загородній А. Г. Фінансовий словник / Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. – [3-ге вид., випр. та перероб.]. – К. : Знання, 2000. – 587 с.
56. Ільєнко Р. Ю. Екологія для всіх : словник-довідник / Ільєнко Р. Ю. – [2-ге вид., стереотип.]. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 156 с.
57. Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила : ДСТУ 3582–97. – [Чинний від 1998–07–01]. – К. : Держстандарт, 1998. – 52 с. – (Національний стандарт України).
58. Класифікатор професій : ДК 003:95. – [Чинний від 1995–07–25]. – К. : Держстандарт, 1995. – 428 с. – (Державний класифікатор України).
59. Класифікація організаційно-правових форм господарювання (КОПФГ) : ДК 002:2004. – [Чинний від 2004–05–28]. – К. : Держспоживстандарт, 2004. – 14 с. – (Державний класифікатор України).
60. Колот А. М. Соціально-трудові відносини : теорія і практика регулювання : [моногр.] / Колот А. М. – К. : КНЕУ, 2003. – 230 с.
61. Концептуальні основи статистичного моніторингу : [кол. моногр.] / [Айстраханов Д. Д., Пугачова М. В., Степашко В. С. та ін.]; за ред. М. В. Пугачової. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2003. – 436 с.
62. Мармоза А. Т. Практикум із статистики / Мармоза А. Т. – К. : Кондор, 2005. – 512 с.
63. Матеріали з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/> – Назва з титул. екрана.
64. Махсма М. Б. Економіка праці та соціально-трудові відносини : [навч. посіб.] / Махсма М. Б. – К. : Атіка, 2005. – 304 с.
65. Международная стандартная отраслевая классификация всех видов экономической деятельности. – Нью-Йорк : ООН, 1990. – 195 с.
66. Методологічні положення зі статистики / за ред. О. Г. Осауленка ; Держкомстат України. – К. : ЗАТ “Август”, 2002. – Вип. 1. – 522 с.
67. Методологічні положення зі статистики / за ред. О. Г. Осауленка ; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – Вип. 2. – Т. 1. – 504 с.
68. Методологічні положення зі статистики / за ред. О. Г. Осауленка ; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – Вип. 2. – Т. 2. – 568 с.
69. Михайлов В. С. Основи статистики платіжного балансу : [моногр.] / Михайлов В. С. – К. : ДАСОА, 2004. – 107 с.
70. Міграція населення України у 2005 році : [стат. зб.] / відп. за вип. Л. М. Стельмах ; Держкомстат

- України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 104 с.
71. United Nations Statistics Division [Electronic resource]. – Access mode : <http://unstats.un.org/unsd.default.htm> – Screen title.
72. Многомерный статистический анализ в экономике : [учеб. пособ. для ВУЗов] / Сошникова Л. А., Тамашевич В. Н., Уебе Г., Шефер М. ; под ред. В. Н. Тамашевича. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 598 с.
73. Многоязычный статистический глоссарий с определением терминов на французском и русском языке : в 3 т. – Люксембург : Евростат, “CESD – Communautaire”, 1994.
74. Народонаселение : энциклопедический словарь / под ред. Г. Г. Меликьяна. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1994. – 640 с.
75. Населення України. 2005 рік : [демогр. щорічник] / відп. за вип. Л. М. Стельмах ; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 399 с.
76. Нариси з історії статистики України / гол. ред. О. Г. Осауленко ; Держкомстат України, НДІ статистики Держкомстату України. – [2-ге вид., випр. та доп.]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 1999. – 187 с.
77. Науково-технічна та інноваційна діяльність в Україні у контексті євроінтеграційних процесів / [Єгоров І. Ю., Жукович І. А., Рижкова Ю. А., Пугачова М. В.]; НТК стат. досліджень. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 223 с.
78. Національна стандартизація. Стандартизація та суміжні види діяльності. Терміни та визначення основних понять : ДСТУ 1.1:2001. – [Чинний від 2001–07–01]. – К. : Держстандарт, 2003. – 38 с. – (Національний стандарт України).
79. Новый тлумачний словник української мови : у 4 т. / [укл. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконті, 1999.
80. Номенклатура продукції промисловості (НПП) : введена в дію Наказом Держкомстату України від 30.08.2002 р. № 320 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Назва з титул. екрана.
81. Осауленко О. Г. Моделювання сталого розвитку соціально-економічних систем : [моногр.] / Осауленко О. Г. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2001. – 66 с.
82. Пугачова М. В. Методологічні засади статистичного моніторингу ділової активності підприємств : [моногр.] / Пугачова М. В. – К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2007. – 535 с.
83. Пальян З. О. Демографічна статистика : [навч.-метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни] / Пальян З. О. – К. : КНЕУ, 2003. – 132 с.
84. Парфенцева Н. А. Міжнародні статистичні класифікації в Україні : розвиток і впровадження : [моногр.] / Парфенцева Н. А. – К. : ВПД “Формат”, 2009. – 600 с.
85. Перехідна економіка : [підруч.] / [Геєць В. М., Панченко Є. Г., Лібанова Е. М. та ін.] ; за ред. В. М. Гейця. – К. : Вища школа, 2003. – 591 с.
86. Перший Всеукраїнський перепис населення : історичні, методологічні, соціальні, економічні, етнічні аспекти / під наук. ред. І. Ф. Кураса, С. І. Пирожкова ; Державний комітет статистики України ; Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 558 с.
87. Плошко Б. Г. История статистики : [учеб. пособ.] / Плошко Б. Г., Елисеєва И. И. – М. : Финансы и статистика, 1990. – 295 с.
88. Праця України 2005 : [стат. зб.] / відп. за вип. Н. В. Григорович ; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 352 с.
89. Ревенко А. Ф. Промышленная статистика США / Ревенко А. Ф. – М. : Статистика, 1971. – 296 с.
90. Розподіл постійного населення України за статтю та віком станом на 1 січня 2006 року : [стат. зб.] / відп. за вип. Л. М. Стельмах ; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 411 с.
91. Російсько-український словник-довідник “Порадник ділової людини” / [укл. О. М. Коренга, Ю. С. Котиков, Н. О. Куземська та ін.]. – К. : Основи, 1995. – 316 с.
92. Російсько-український словник наукової термінології / [Гейченко В. В., Завірюхіна В. М., Зеленюк О. О. та ін.]. – К. : Наукова думка, 1996. – 888 с.
93. Русско-английский глоссарий по статистике предприятий. – Люксембург : Евростат, 1998. – 451 с.

94. Рынок труда в странах Содружества Независимых Государств : [стат. сб.]. – М. : Межгосударственный статистический комитет СНГ, 2003. – 296 с.
95. Система национальных счетов 1993 / Комиссия Европейских сообществ (Евростат), Международный валютный фонд, Организация экономического сотрудничества и развития, Организация объединенных наций, Всемирный Банк. – Брюссель / Люксембург, Вашингтон, Нью-Йорк, Париж, 1998. – 724 с.
96. Сільське господарство України за 2007 рік : [стат. зб.] / за ред. О. М. Прокопенка ; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2008. – 392 с.
97. Словарь : термины и определения по охране окружающей среды, природопользованию и экологической безопасности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ecorportal.ru/dict.php?letter=1> – Название с титул. экрана.
98. Современные международные рекомендации по статистике труда / Международная организация труда ; пер. с англ. – М. : Финстатинформ, 1994. – 176 с.
99. Статистика : [підруч.] / [Герасименко С. С., Головач А. В., Єріна А. М. та ін.]. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. КНЕУ, 2001. – 468 с.
100. Статистика окружающей среды : [моногр.] / [Трудова М. Г., Громыко Г. Л., Корлюгов Ю. Ю. и др.]. – М. : Финансы и статистика, 1981. – 222 с.
101. Статистика предприятий. Статистические очерки. – Штутгарт : Федеральное статистическое управление Германии, 1996. – 272 с.
102. Статистика ринку праці : міжнародні стандарти та національний досвід : [навч. посіб.] / за ред. Н. С. Власенко, Н. В. Григорович, Н. В. Рубльової. – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2006. – 320 с.
103. Статистический словарь / гл. ред. М. А. Королёв. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 623 с.
104. Статистический словарь / гл. ред. Ю. А. Юрков. – М. : Финстатинформ, 1996. – 479 с.
105. Стеценко С. Г. Демографічна статистика / Стеценко С. Г. – К. : Вища школа, 2005. – 416 с.
106. Теория статистики : [учеб.] / под ред. Р. А. Шмойловой. – [3-е изд., пераб.]. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 568 с.
107. Толковый словарь по основам информационной деятельности. – К. : УкрИНТЭИ, 1995. – 252 с.
108. Труд и занятость в России, 2005 : [стат. сб.]. – М. : Росстат, 2006. – 502 с.
109. Удосконалення законодавства України у галузі статистики / підгот. Ю. М. Остапчуком ; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2002. – 764 с.
110. Українсько-англо-російський глосарій термінології національних рахунків (Ukrainian-English-Russian glossary of national accounts) / Офіс Постійного Радника МВФ з питань статистики в Україні. – К., 1998. – 43 с.
111. Українсько-російський екологічний тлумачний словник / [упор. А. М. Котляр] ; пер. В. М. Копуруліна. – Х. : Факт, 2005 – 336 с. – (Словник фахівця).
112. Українсько-російський словник-довідник з національних рахунків (Ukrainian-Russian reference dictionary of national accounts) / Офіс Постійного Радника МВФ з питань статистики в Україні. – К., 1998. – 135 с.
113. Філософський енциклопедичний словник / за наук. ред. Л. В. Озадовської, Н. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
114. Фінанси підприємств : [підруч.] / керівник авт. кол. і наук. ред. А. М. Поддєрьогін. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 1999. – 384 с.
115. Фон дер Липпе П. Экономическая статистика. Статистические очерки : в 2 т. / Фон дер Липпе П. – Штутгарт : Федеральное статистическое управление Германии, 1996. – Т. 1. – 1996. – 272 с.
116. Цал-Цалко Ю. С. Фінансова звітність підприємства та її аналіз : [навч. посіб.] / Цал-Цалко Ю. С. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : ЦУЛ, 2002. – 360 с.
117. Циганкова Т. М. Міжнародні організації : [навч. посіб.] / Циганкова Т. М., Гордєєва Т. Ф. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2001. – 340 с.
118. Чекотовський Е. В. Графіки статистичних рядів та їх побудова на ПЕОМ з використанням пакета EXCEL 5.0 : [навч. посіб.] / Чекотовський Е. В. – К. : КНЕУ, 1997. – 378 с.
119. Чекотовський Е. В. Основи статистики сільського господарства : [навч. посіб.] / Чекотовський Е. В. – К. : КНЕУ, 2001. – 432 с.

120. Чернишев І. В. Статистика для нових ринків праці в країнах з перехідною економікою : [техн. посіб. з джерел, методів, класиф. та політики] / за уч. Г. Стендінга. – [Укр. вид., перекл. та доп.]. – К. : НДІ статистики Держкомстату України, 2000. – 282 с.
121. Черняк О. І. Техніка вибірових досліджень / Черняк О. І. – К. : МІВВЦ, 2001. – 248 с.
122. Чирков В. Г. Эффе́ктометрия : Популярные очерки / Чирков В. Г. – К. : Фенікс, 2005. – 240 с.
123. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2006 року : [стат. зб.] / відп. за вип. Л. М. Стельмах ; Держкомстат України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 117 с.
124. ABS statistical concepts glossary (Selected terms). – К. : IMF Resident Statistical Advisor Office, 1998. – 19 с.
125. Accounting standards, businesses and statistics // INSEE Methodes. – 1997. – № 74. – 188 p.
126. Assessment of the Quality in Statistics. Draft Quality Measurement and Reporting Framework. – Luxembourg : Eurostat, 2002. – 29 p.
127. Business registers for statistical purposes: Methodological recommendations. – Luxembourg: Eurostat; Office for Official Publications of the European Communities, 1996. – Vol. I. – 60 p.
128. Dictionary of Statistical and Statistical Computing Terms: English-Russian, Russian-English / W. Dixon, V. Shurakov; under the editorship of E. Ichnowski, V. Morozenko. – Los Angeles: University of California, 1990. – 90 p.
129. English-Russian glossary of statistical terms. – Luxembourg : Eurostat; Office for Official Publications of the European Communities, 1994–1995. – Part I–V. – 278 p.
130. Legal texts relating to the European business statistical system. – Luxembourg : Eurostat, 1998. – 421 p.
131. Oslo Manual. Guidelines for collecting and interpreting innovation data. – Paris: OECD Publishing, 2005. – 163 p.
132. Report of the Conference : Fifteenth International Conference of Labour Statistics, Geneva (19–28 Jan. 1993). – Geneva : International Labour Office, 1993. – 113 p.
133. Report I. General Report : Seventeenth International Conference of Labour Statistics, Geneva (24 Nov. – 3 Dec. 2003). – Geneva : International Labour Office, 2003. – 100 p.
134. Silvestrov D. Elsevier's dictionary of statistical terminology / Silvestrov D., Silvestrova E., Kulldorf G. – Amsterdam : Elsevier Science B.V., 1995. – 496 p.
135. TACIS English-Russian glossary / European Commission General Directorate for External Economic Relations. – Brussels : TACIS Information Office, 1994. – 39 p.
136. Terminology on statistical metadata / United Nations Statistical Commission and Economic Commission for Europe. – Geneva : United Nations, 2000 – 40 p.
137. The Oxford Dictionary of Statistical Terms / ed. by Y. Dodge, University of Neuchatel, Switzerland ; The International Statistical Institute. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 498 p.
138. Frascati Manual 2002. The Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development. – Paris : OECD Publishing, 2002. – 256 p.
139. Vaidyanathan R. College Business Statistics / Vaidyanathan R., Vaidyanathan G. – Ontario : Allyn and Bacon, Inc., 1987. – 693 p.

СПИСОК АВТОРІВ

Варениченко Л. Л.
Васечко О. О.
Гончар О. В.
Данилко В. К.
Данченко Є. С.
Єгоров І. Ю.
Жуйкова Є. М.
Жук О. П.
Жукович І. А.
Жуковська Ю. Г.
Коваль С. П.
Колеснік В. І.
Кузьміна О. В.
Литовка О. В.

Мизгіна В. С.
Михайлов В. С.
Могузка О. М.
Назаренко А. М.
Осауленко О. Г.
Прилипка Ю. І.
Пугачова М. В.
Репін К. Ю.
Рижкова Ю. О.
Сиротенко О. В.
Скачек Н. Ю.
Степанова О. Б.
Хількевич П. І.
Чебанова В. Г.

СТАТИСТИЧНИЙ СЛОВНИК

За редакцією
доктора наук з державного управління, професора,
члена-кореспондента НАН України
О. Г. Осауленка

Редактори:
Голіченко Л. М.
Костюшко О. В.
Кулаковська Л. А.
Пирожок О. В.
Покотило Л. І.

Підписано до друку 07.07.2012. Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний. Гарнітура PetersburgС.
Ум. друк. арк. 00,00. Обл.-вид. арк. 00,00.
Наклад 300 прим. Зам. № 00.

ДП «Інформаційно-аналітичне агентство»
вул. Еспланадна 4–6, м. Київ, 01601, Україна
тел./факс 287-03-79, 289-77-62
E-mail iaa@dstati.kiev.ua

Оригінал-макет виготовлено в ТОВ “Конус-Ю”.
вул. П. Мирного, 26, м. Київ, 01601, Україна
тел./факс 254–41–82
E-mail: info@konus-u.com.ua
Свідоцтво суб’єкта видавничої діяльності
ДК № 33 від 16.07.2002 р.